LIFE & WORKS OF

Kabisurya Baladeva Rath

Compiled and annotated

BY

KULAMANI DAS KAVYATIRTHA

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ-ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଓ

ଜୀବନଚରିତ

ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ଦାଶ କାବ୍ୟତୀର୍ଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା

ସଂକଳିତ ଓ ବିଶୁଦ୍ଧପାଠ, ବିଶଦବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ବଳିତ

ଅଷ୍ଟମ ମୁଦ୍ରଣ

୧୯୭୨

ମୂଲ୍ୟ ଃ ୨୮ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

Published by
CUTTACK PUBLISIHNG HOUSE
Balubaz ar, Cuttack,

Printed by
Rabindra Nath Mohanty
CUTTACK PUBLISHING PRESS
Cuttack
1962

Dedicated

TO

HIS HIGHNESS

SRI SRI RAMCHANDRA MARDARAJ DEV

Raja Saheb of Khalikot and Athagarh,
noble successor of the illustrious royal
family under whose fostering care
Kavisurya Baladeva Rath, the
great poet, wrote his immortal
works that adorn some of
the following pages as
a token of heartfelt
gratitude for his kind
encouragement by
the humble and
grateful.

Author

ମୁଖବନ୍ଧ

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ବା ଚଳିତ କଥାରେ 'କିଶୋରି ଚମ୍ପୂ' ଉତ୍କଳରେ ସର୍ବଜନ ସୁପରିଚିତ ଓ ଅଦ୍ଭୁତ । ଯେଉଁ ଗୋଟିମୁଅ ନ୍ଦୋଳି କିଶୋରି ଚମ୍ପୂର ଗୋଟିକେତେ ସଙ୍ଗୀତକୁ ପାରିଜ ଓ ରାଗ ରାଗିଣୀ ସହିତ ଗାଇ ନ ପାରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କର ଆସ୍ଥା କମିଯାଏ । ହେଲେହେଁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଚମ୍ପୂକାବ୍ୟ ଥିବାରୁ ଏବଂ ସେଥିରେ ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ, ପଦ୍ୟ ଓ ଚଉତିଶା ଧରଣରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଥିବାରୁ ଓ ତାହାର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ଥଳ ସହଜ ବୋଧଗମ୍ୟ ନ ଥିବାରୁ (ଯଥା—ଧ ଗୀତ, ନ ଗୀତ, ଭ ଗୀତ, ମ ଗୀତ, କ୍ଷ ଗୀତ ଏବଂ କ ଗୀତ, ବ ଗୀତ, ତ ଗୀତ, ଙ ଗୀତ ଓ ଯ ଗୀତର କେତେକ ପଦ) ବହୁ କାଳରୁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ମୂଳରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥରେ କୌଣସି ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ପଢ଼ି ବୁଝିବି ବୋଲି ମନାସିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଥିବା ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟରେ ମୋର ଦନ୍ତସ୍ଫୁଟ ହେବା ତେଣିକି ଥାଉ, ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତର ଯେଉଁ ଅଂଶମାନଙ୍କର ଅର୍ଥରେ ମୋର ସନ୍ଦେହ ଥିଲା, ସେଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟ ସମାଧାନ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଏହି ଚମ୍ପୂର ଖଣ୍ଡିଏ ହେଲେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଓ ବିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ କୌଣସିଠାରେ ଖୋଜି ପାଇଲି ନାହିଁ । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ କବିସମ୍ରାଟଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ, ଅପଭ୍ରଂଶ, ଦେଶଜ ଏବଂ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଏକତ୍ର ବିନ୍ୟାସ (ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଙ ଗୀତ) ଦେଖି ମୁଁ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେହେଁ ସମଗ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଆୟତ୍ତ କରିବାର ସୁବିଧା ପାଇ ନ ଥିଲି । ଦିନେ ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ପଣ୍ଡିତ କୁଳମଣି ଦାଶଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭେଟ ହେବାରୁ ଏହି ଚମ୍ପୂର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ମୋର ଜନ୍ମିଥିବା ସନ୍ଦେହ ସେ ଅକ୍ଳେଶରେ ମୋଚନ କରି ଦେଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଟୀକା ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ବାସନା କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ଚମ୍ପୂର ଯେଉଁ ଟୀକା ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ତାହା ମୋତେ ଦେଖିବାକୁ ଦେଲେ । ମୁଁ ଉକ୍ତ ଟୀକା ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସାହାଯ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ବୁଝି ପାରି ନ ଥିବା ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ଭାବାର୍ଥ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି କୃତାର୍ଥ ହୋଇଗଲି । 'ଚମ୍ପୂ' ଖଣ୍ଡି ଆମ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ସମ୍ପଦ (Classics) ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ହେଲା । ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ କବିଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କର ଓ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କ ବଂଶଧରମାନଙ୍କଠାରୁ ଓ ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ଗୀତାର୍ଥୀ ଓ ସଙ୍ଗୀତରସିକମାନଙ୍କଠାରୁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି, କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା, ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀଗୁଡ଼ିଏ ବହୁ ସାଧନା ଓ

ପରିଶ୍ରମ ସହକାରେ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିବାର ଶୁଣି ମୋ ମନ ଆନନ୍ଦରେ ନାଚ ଉଠିଲା ଏବଂ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପୁସ୍ତକାକାରରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ମତେ ତାହାର ମୁଖବନ୍ଧ ଲେଖିବାର ସମ୍ମାନ ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲେ । ଏହି ମୁଖବନ୍ଧ ଉକ୍ତ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିଗର୍ଭକ ଆଦେଶପାଳନ ମାତ୍ର ।

କଥାରେ ଅଛି—'କବିତାରସମାଧୁର୍ଯ୍ୟଂ କବିର୍ବେତ୍ତି ନ ତତ୍ କବିଃ ।' କବିତାର ରସମାଧୁରୀକୁ ସେହି କବିତାର କବି ଯେତେଦୂର ଉପଲବ୍ଧି କରି ନ ଥାନ୍ତି, କବିତ୍ୱଶକ୍ତିଧାରୀ ସୁସମାଲୋଚକ ତାହା କରନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଜୀବନୀ ଓ କବିତା ରଚନାର ଆନୁପୂର୍ବିକ ଓ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଘଟନା ସମ୍ୟକ୍ ନ ଜାଣିଲେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀଜନିତ ତାଙ୍କ ମନର ଭାବ ଓ ତଜ୍ଜନିତ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଏବଂ ତାହାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ପାଠକ ଓ ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସହଜ ହୁଏ ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ କବିଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ପ୍ରଦର୍ଶନର ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ଗଞ୍ଜାମରୁ କବିଙ୍କର ଜୀବନୀ ଓ ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀ ସଂଗ୍ରହ କରି କବିଙ୍କୁ ତଥା ତାଙ୍କ କବିତାକୁ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର ସାଧାରଣ ସମ୍ପଦ କରି ଦେଇଗଲେ ।

ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଚାରିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା:—

୧ମ—କବିଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ।

୨ୟ—ସଟୀକ ଓ ସାନ୍ୱୟ 'କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ' ଓ ସଟୀକ 'ଚଉପଦୀ-ରତ୍ନାକର ।'

୩ୟ—କବିଙ୍କର ଶତ ସଙ୍ଗୀତପରିଶୋଭିତ ସଟୀକ 'ସଙ୍ଗୀତ-କଳ୍ପଲତା ।'

୪ର୍ଥ—ଟୀକା ସହିତ କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିତା, ଚଉତିଶା, ଚୁମ୍ପାଗୀତ, କାମଦୁହା ଚଉତିଶା ଆଦି ସମ୍ବଳିତ 'କବିତାକଲ୍ଲୋଳିନୀ' ।

ଏ ସମଗ୍ର ଚାରି ଭାଗର କଥା ତେଣିକି ଥାଉ, ଏଥିର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଭାଗ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଭୂୟସୀ କୀର୍ତ୍ତି ବୋଲିବାକୁ ହେବ ।

ବହୁବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ଅକ୍ଲାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ, ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଫଳରେ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ଉତ୍କଳର ନାନା ଅଞ୍ଚଳ—ବିଶେଷତଃ ଗଞ୍ଜାମ, ଜଳନ୍ତର, ଆଠଗଡ଼ ଆଦି ବୁଲି କବିଙ୍କ ଭକ୍ତ ଓ ବଂଶଧରମାନଙ୍କଠାରେ ଅନୁସରିଣ କରି କବିଙ୍କ ଜୀବନର ଯେଉଁ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛନ୍ତି; ସେମାନ ସଂଗୃହୀତ ନ ହୋଇଥିଲେ ଅଳ୍ପଦିନେ ଲୋପ ପାଇ ଯାଇଥାନ୍ତା । ବହୁ ଆୟାସରେ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଥିବା ନାନା ପୋଥିରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପାଠମାନ (reading) ସଂଗ୍ରହ କରି ଓ ବହୁ ଗୀତାର୍ଥିମାନଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥମାନ ସଂଗ୍ରହ କରି ସେଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ସହିତ ତୁଳନା କରି କେଉଁ ଅର୍ଥ ଓ ପାଠଦ୍ୱାରା କବିଙ୍କ ମନୋଭାବର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ଫୁଟତମ ହୋଇଅଛି, ତାହା ବାଛିବାଦ୍ୱାରା ପଣ୍ଡିତେ ଯେଉଁ କୃତିତ୍ୱ ଓ

ଅସାଧାରଣ ମନୀଷା ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଭାବିଲେ ସ୍ତବ୍ଧ ହେବାକୁ ହୁଏ । କବିଙ୍କ ରଚିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା ଓ 'ତୁମ୍ବୀ' ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଗେୟ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ବହୁ କଷ୍ଟ ପାଇବାକୁ ହୋଇଅଛି ।

ପାଠକମାନେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଆମୂଳ ପାଠ କଲେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ସଂସ୍କୃତ ବଚନ ଉଦ୍ଧାର କରିଅଛି, ତହିଁର ସାରବତ୍ତା ବୁଝିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।

ଇଂରାଜୀରେ ପ୍ରବଚନ ଅଛି ଯେ, **a prophet is not honoured in his own country** । ଏହାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ "ଗାଆଁ କନିଆଁ ସିଙ୍ଘାଣିନାକୀ" । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏ ଉକ୍ତିଟି ସଫଳ ହୋଇନାହିଁ । କବି ଜୀବିତକାଳରେ ଜଳନ୍ତର, ଆଠଗଡ଼ ଏବଂ ପୁରୀର ରାଜଦରବାରରେ ସମ୍ମାନିତ ଓ ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ଯେ ପ୍ରତିଭାପୂଜା କରି ଶିଖିଥିଲା, କବିଙ୍କ ଜୀବନୀ ଏଥିର ପ୍ରକୃଷ୍ଟତମ ଉଦାହରଣ । କବିଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଗୁଣ, ଆଶୁକବିତ୍ୱ ଓ ଗୁଣଗ୍ରାହକତ୍ୱ ଯୋଗୁ ସେ ସର୍ବତ୍ର ସମ୍ମାନିତ ଓ ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲେ । କବି ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ସେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତତ୍କାଳୀନ ରାଜନୀତିରେ ନିପୁଣ ଥାଇ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ରାଜ୍ୟର ମାନେଜରି ମଧ୍ୟ କରି ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ୱୟଂ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ବରପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁକୂଳା ନ ଥିଲେହେଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ବରପୁତ୍ରମାନେ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ବରପୁତ୍ରମାନଙ୍କଠାରେ ସାବତ ଭାଇ ଦୃଷ୍ଟି ନ ରଖି ସେମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଉତ୍କଳରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଘଟିଥିଲା । ଉତ୍କଳରେ କବିଙ୍କ ସମସାମୟିକ ରାଜନ୍ୟସମାଜ ଶତ ଶତ କବି ଓ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ସେବାରେ ଲାଗିବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ଦେଇଥିଲେ । ଫଳତଃ ଉତ୍କଳର ରାଜସଭାମାନ 'ବୁଧହଂସକେଳିସର' ଥିଲା । ସେହି କ୍ଷିତିପତିମାନଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ପନ୍ଥା ଆଜିକାଲି କେତେଦୂର ଅନୁଧାବନ କରୁଅଛନ୍ତି, ତାହା ସାଧାରଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉଅଛି । ଯେ ହେଉ, କବି ଯେଉଁ ରାଜାମାନଙ୍କ ବାହୁଚ୍ଛାୟାରେ ରହି ଉତ୍କଳର ସଙ୍ଗୀତକୁଞ୍ଜକୁ ମୁଖରିତ କରିଅଛନ୍ତି, ଆଜି ଏହି ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ସେହି ସେହି ଆଶ୍ରୟଦାତାମାନଙ୍କ ନାମ ଅମରାକ୍ଷରରେ ବିରାଜୁଅଛି ।

ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କର ଛନ୍ଦଯୁଗ ପରେ ସଙ୍ଗୀତଯୁଗରେ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ବନମାଳୀ ଆଦି ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତମାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସେହି ନକ୍ଷତ୍ରମାଳା ମଧ୍ୟରେ ସୁଧାକର ବୋଲି ମୋର ଧାରଣା । ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶ ସୀମାଭୁକ୍ତ ହୋଇ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ଲାଭ

କି ସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା ସଙ୍ଗୀତକୁଶଳ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛାକୀ, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱରବିଜ୍ଞାନ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ରାଗରାଗିଣୀ ଓ ଛନ୍ଦ ଅନୁଶୀଳନରେ ବିଶେଷଜ୍ଞ (expert) ଅନ୍ଧ୍ର ତେଲଙ୍ଗାମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରହିବା ଯୋଗୁ ଉତ୍କଳ ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗରେ ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଯୁଗରେ ଯେଉଁ କାବ୍ୟ ଓ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରତ୍ନ ସମ୍ପଦ ଆହରଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉତ୍କଳର ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ କୋଠଭଣ୍ଡାରରେ ସାଇତା ହୋଇଥିବ । ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ଧ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ ଓ ନୃତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବେଶ୍ୟାନୃତ୍ୟରୂପ ଲୀଳାକୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦିଆଯାଉଥିଲା, ଉତ୍କଳୀୟମାନେ 'ଗୋଟିପୁଅ' ଦଳର ସୃଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳକୁ ସେହି ଲୀଳାର ଅଭିନୟରୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଅଛନ୍ତି । ଏହା ଉତ୍କଳ ପକ୍ଷରେ ଗୌରବର ବିଷୟ । ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗର ଅପତ୍ତିଜନକ ରୁଚି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଯୁଗରେ ମାର୍ଜିତ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥିଲା ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାକରଣନିୟମ-ସଂଯତ ରଚନାଦ୍ୱାରା ଭାଷାର ଠେକ ବଢ଼ାଇଥିଲେ । ଏହାହିଁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟତା । ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୁରୁଷ ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତିରୂପେ ଧ୍ୟାନ କରି 'ମ' ଗୀତରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷର ମିଳନ ରଚିଅଛନ୍ତି ତାହା ଭାଷାରେ ଅମୂଲ୍ୟ ନିଧି ଅଟେ । ସେ ଯେ ହେଉ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ଦାଶ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରି କବିଙ୍କର ଯେଉଁ ଜୀବନୀ ଓ ସଙ୍ଗୀତାଦି ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛନ୍ତି, ତଦ୍ଦ୍ୱାରା କବିଙ୍କର କବିତ୍ୱ ବୁଝିବା ଅପେକ୍ଷା କବିଙ୍କୁ ବୁଝି ପାରିବା ପାଇଁ ସାଧାରଣଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ମୁଦା ଦୁଆର ଫିଟାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ଏ ପରିଶ୍ରମ ଉତ୍କଳରେ ତଥା ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟରେ ଚିରକାଳ ବିରାଜୁଥିବ । ପରିଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ କି, ଯେଉଁ 'ଶରଣ-ଧରଣୀ' ଆଠଗଡ଼ ଦିନେ ଅପନ୍ନ ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କୁ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଥିଲା; ଯେଉଁ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ଫୁଟନୋନ୍ମୁଖ ପ୍ରତିଭାର ପୂଜାକରି ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ କରିଥିଲା, କାଳକ୍ରମେ ସେହି ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ତଦାନୀନ୍ତନ ରାଜାଙ୍କ ବଂଶଧରଙ୍କଠାରୁ ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହୋଇଅଛି, କିନ୍ତୁ ସେହି ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଧିକାରୀ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଉଦୀୟମାନ ରାଜା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ବିଷୟରେ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହୋଇ ଆଠଗଡ଼ର ଠେକକୁ ବଜାୟ ରଖିଅଛନ୍ତି ଓ ନିଜପାଇଁ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ ଗୋଟିଏ ଠିଣା ରଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହା ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ ।

କଟକ
୨୬।୪।୨୮ } ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକା

କବିବର ରାଧାନାଥ ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ଚିଲ୍‌କାରେ ମହାତ୍ମା କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା କଲାବେଳେ ତାହାର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥିଲା । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ମୁଁ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ-ଚମ୍ପୂରୁ ଦୁଇ ଚାରିଗୋଟି କବିତା ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଲି, ମାତ୍ର ମୁଦ୍ରିତ ପୁସ୍ତକର ପାଠ ପ୍ରାୟଶଃ ଅଶୁଦ୍ଧ ଥିବାରୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଁ ତୃପ୍ତିଲାଭ କରି ପାରିଲି ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ମୋର ବନ୍ଧୁ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ଅନ୍ୟତମ ଅଧ୍ୟାପକ ବାବୁ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସେନଗୁପ୍ତ ମହାଶୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଏମ୍. ଏ. ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲେ । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦଚମ୍ପୂ ଓଡ଼ିଆ ଏମ୍. ଏ. ପରୀକ୍ଷାର ଖଣ୍ଡିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ । କୃଷ୍ଣ ବାବୁ ଚମ୍ପୂରୁ କେତେ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ, ମାତ୍ର ମୁଁ ସର୍ବତ୍ର ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହମୋଚନ କରି ନ ପାରି ଏକାନ୍ତ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲି ଏବଂ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଚମ୍ପୂକୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ବୁଝିବାପାଇଁ ସଂକଳ୍ପ କଲି । ଏହାର ଅଳ୍ପ ଦିନ ପରେ ସ୍କୁଲରୁ ଦୀର୍ଘ ଅବକାଶ ପାଇ ମୁଁ ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୁରୀ ଗଲି । ପୁରୀର ପ୍ରାଚୀନ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀରେ ଚମ୍ପୂର ଆଦର ଅତ୍ୟଧିକ । ଏପରି କି, ଚମ୍ପୂର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବା ପୁରୀରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚାୟକ; ତେଣୁ ସେଠାରେ କେତେକ ଜଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚମ୍ପୂର ଆଲୋଚନା କଲି, ମାତ୍ର ମୋର ଆଶା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ନାହିଁ । ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତ କଲେଜର ଅନ୍ୟତମ ଅଧ୍ୟାପକ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, କାବ୍ୟସ୍ମୃତିତୀର୍ଥ ମହାଶୟ ମୋର ଏ ବିଷୟରେ ଆଗ୍ରହାତିଶଯ୍ୟ ଦେଖି ଦୟା କରି ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାବରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ଖଣ୍ଡିଏ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ତାଙ୍କ ଘରୁ ମୋତେ ଦେଲେ । ଏହାହିଁ ମୋର ପ୍ରଥମ ସମ୍ବଳ; ତେଣୁ ମୁଁ ଆଜି ତାଙ୍କ ନିକଟରେ କୃତଜ୍ଞ ।

କଟକରୁ ବାହାରିବା ବେଳେ ମୋର ଗୁରୁକଳ୍ପ ମାନନୀୟ ବିଶ୍ୱନାଥ କର ମହୋଦୟ ମୋତେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଥମେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଯିବା ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ସୁତରାଂ ସେହି ଯାତ୍ରାରେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଯାଇ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ପ୍ରଥମେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ତଲ୍ଲାଦାର ମାନନୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲି । ମନୁଷ୍ୟ ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଷ୍ଟିସମ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଙ୍ଗଳମୟ ବିଧାତାଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ଦେଖି

ପାରେ । ଏହି ପ୍ରଶାନ୍ତାତ୍ମା ବର୍ଷିଷ୍ଠ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ସଖ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ତାହାର ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ନିଦର୍ଶନ । ପ୍ରକୃତରେ ଏହାଙ୍କୁ ପାଇ ନ ଥିଲେ ମୁଁ କେବେହେଁ ଆଜି ଏହି ଦୁରୂହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଧାନ କରି ପାରି ନ ଥାନ୍ତି । "ଯତ୍ରାକୃତିସ୍ତତ୍ର ଗୁଣା ବସନ୍ତି' ଏହି ଉକ୍ତି ବିଲ୍ଲାଦାର ମହାଶୟଙ୍କଠାରେ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଉଦାରହୃଦୟ ସାଧୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଭକ୍ତ । ଏ ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ସୁଦ୍ଧା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା ଆବୃତ୍ତି କରୁ କରୁ ରୋମାଞ୍ଚିତ ଓ ଗଳଦଶ୍ରୁ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର କେତେଗୋଟି କଠିନ କବିତାର ବିଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ଓ ଅର୍ଥ ପ୍ରଥମେ ଏହାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣି ମୋର ଚିରପୋଷିତ ବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ଆଶାନ୍ୱିତ ହେଲି । ଏହାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ କୁଣ୍ଡିପା ଶାସନନିବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର କାବ୍ୟତୀର୍ଥଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଆଳାପ ହେଲା ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୌତ୍ର ଲୋକନାଥ ରାୟ-ଗୁରୁଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସଂଗୃହୀତ କବିଙ୍କ ଜୀବନସମ୍ପର୍କୀୟ କେତେକ ଘଟନା ଓ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ପାଇଲି ଏବଂ ସେଠାରୁ ଫେରି ଆସି ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାରେ 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲି । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠକରି ପ୍ରଥମେ ମାନନୀୟ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁ ମହାଶୟ ମୋତେ ଉତ୍ସାହିତ କଲେ ଏବଂ ମୋର କେତେକ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ବନ୍ଧୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଏହି ଅବସରରେ ମୁଁ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବୁଲି କବିଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓ କବିତା ସଂଗ୍ରହ କରୁଥାଏଁ । କବିଙ୍କ ପୌତ୍ର ପଣ୍ଡିତ ଲୋକନାଥ ରାୟଗୁରୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମୁଁ ଆସ୍କା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଲାଙ୍ଗ ଶାସନରେ ଦେଖା କଲି । ସେତେବେଳକୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ମୋର ୨୩ ଗୋଟି ମାତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ବାହାରିଥିଲା । ବୃଦ୍ଧ ସେଗୁଡ଼ିକ ମନୋଯୋଗ ସହକାରେ ପାଠ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମୋତେ ଯେପରି ଦେଖିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଶୀଘ୍ର କବିଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପ୍ରକାଶ କରିବାପାଇଁ ଦୃଢ଼ରୂପେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ ଭିକ୍ଷା କରି ସେଠାରୁ ଫେରି ଆସିଲି; କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା, ଏ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରି ମୁଁ ତାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସମର୍ପଣ କରିବାକୁ ଅବସର ପାଇଲି ନାହିଁ; ବୃଦ୍ଧ ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ସଂସାରତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ ।

ଚମ୍ପୂର ବିଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ଓ ଟୀକା ଲେଖା ହେବା ପରେ ଉତ୍କଳର ବର୍ଷୀୟାନ୍ ସାହିତ୍ୟିକ ମାନନୀୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ମହାଶୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପଢ଼ି

ମୋତେ ନାନା ଭାବରେ ଉତ୍ସାହିତ କଲେ ଏବଂ ଏହାର ମୁଖବନ୍ଧ ସ୍ୱତଃ ଲେଖିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଅଯାଚିତ ଅନୁଗ୍ରହ ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରେ ଋଣୀ ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ କବିଙ୍କ ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା ଲେଖା ହୋଇଅଛି, ତାହାର କେତେକ ଅଂଶ ତାଙ୍କ ନାତି ପଣ୍ଡିତ ଲୋକନାଥ ରାୟଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ସଂଗୃହୀତ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଂଶ ମୁଁ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ନାନା ସ୍ଥାନ ବୁଲି ଅନେକ ବୃଦ୍ଧଙ୍କଠାରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛି । ଲୋକନାଥ ରାୟଗୁରୁ କବିଙ୍କ ଜୀବନସଂପୃକ୍ତ ଘଟନାବଳୀ ତାଙ୍କ ପିତା (କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ର) ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ୱନାଥ ରାୟଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ପାଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ବାହାରିଥିଲା, ଏଥିରେ ସେହିପରି ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି, ତେବେ ପ୍ରୟୋଜନାନୁସାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଜୀବନଚରିତମଧ୍ୟରୁ ଉଠାଇ ନେଇ ପାଠକମାନଙ୍କ ସୁବିଧା ପାଇଁ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସଂଯୋଜିତ କରି ଦେଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ । ଏହା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରଚନାର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଂଶ । ମୁଁ ପୁରୀ ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲାରୁ ଯେଉଁ ପାଞ୍ଚଖଣ୍ଡ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ପାଇଥିଲି, ସେ ସମସ୍ତର ପାଠ ସଙ୍ଗେ ମିଳାଇ ଏଥିରେ ପାଠ ସନ୍ନିବେଶିତ କଲି । ଅଶୁଦ୍ଧ ପାଠକୁ ପାଠାନ୍ତର ଭାବରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଏହାର ଅର୍ଥ ବୁଝିବାରେ ମୁଁ ଅନେକଙ୍କଠାରେ ଋଣୀ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ କିଲ୍ଲାଦାର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଶ୍ୱନାଥ ବ୍ରହ୍ମା, ଆଠଗଡ଼ର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରହରାଜ ଓ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଭୂତପୂର୍ବ ସ୍କୁଲ ଇନସ୍‌ପେକ୍‌ଟର ମାନନୀୟ ରାଧାଚରଣ ଦାସ ବି. ଏ., ବି. ଟି. ଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ମୋର କୁଳଗୁରୁ ପୁରୀର ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ମଧୁସୂଦନ ତର୍କବାଚସ୍ପତି ମହୋଦୟ ମୋର ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାଟିକୁ ଦୟାପୂର୍ବକ ସଂଶୋଧନ କରି ଦେଇଥିବାରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରେ ଚିରକୃତଜ୍ଞତାପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ ରହିଲି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଅନେକ ସଙ୍ଗୀତ ମୁଁ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛି, ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକ କାଳକ୍ରମେ ଅଜ୍ଞ ଲୋକଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ି ଏପରି ବିକୃତ ହୋଇ ଲେଖା ହୋଇଅଛି ଯେ, ତହିଁରୁ ପ୍ରକୃତ ପାଠ ମିଳାଇବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆୟାସସାଧ୍ୟ । ସେହି ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୨୫।୩୦ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ଏଥିପୂର୍ବେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା, ସେ ସବୁରେ ମଧ୍ୟ ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯାହାହେଉ, ମୁଁ ଅନେକ ହାତଲେଖା ପୋଥି ସଙ୍ଗେ ମିଳାଇ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ୧୦୧ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ଏ

ପୁସ୍ତକରେ 'ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତା' ନାମରେ ପ୍ରକାଶ କଲି । ସମୟକ୍ରମେ ଅବଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତମାନ ଅନ୍ୟ ଭାଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ରହିଲା ।

ଏହାର ଚତୁର୍ଥ ଭାଗରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିବିଧ କବିତା ଦେଲି । ଏପରି ଅନେକ କବିତା ମଧ୍ୟ ମୁଁ ପାଇଅଛି; ମାତ୍ର ପାଠର ଅଶୁଦ୍ଧି ଓ ଗ୍ରନ୍ଥର ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରୁ ସେ ସବୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତ୍ୟାଗ କଲି ।

ଏହାଛଡ଼ା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅସମ୍ପନ୍ନ କାବ୍ୟ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ଓ 'ହାସ୍ୟ-କଲ୍ଲୋଳ' ପ୍ରଧାନ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ହାସ୍ୟକଲ୍ଲୋଳ ସ୍ଥାନ ଅଛି ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ନୁହେଁ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଗୋଟିଏ ସଠିକ ବିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ, ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହାର ଆବଶ୍ୟକତା ମୁଁ ଅନୁଭବ କଲି ନାହିଁ ।

ମୁଁ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରି 'କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ'ର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବିସ୍ତାରିତ ଭାବରେ ଏଥିରେ ଦେଇଅଛି । କାରଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚମ୍ପୂର ଆଦର ଅତ୍ୟଧିକ ଏବଂ ତାହା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଭାବଗର୍ଭକ ଓ କଠିନ । ରତ୍ନାକର ଚମ୍ପୂ, ସଙ୍ଗୀତ ଓ ବିବିଧ କବିତାରୁ କେତେକର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଥିଲି, ମାତ୍ର ପୁସ୍ତକଟିର ଆକୃତି ଯଥେଷ୍ଟ ବଡ଼ ହୋଇ ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଉଠାଇ ଦେଇ ତାହା ସ୍ଥାନରେ କେବଳ ପଦବ୍ୟାଖ୍ୟା (Foot note) ମାତ୍ର ଦେଲି । ପାଠକମାନେ ଯେବେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂକୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ପଢ଼ିବେ, ତେବେ ତା ସାହାଯ୍ୟରେ ପଦବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଖି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିତା ସୁନ୍ଦରରୂପେ ବୁଝି ପାରିବେ । ପାଠ ମିଳାଇବାରେ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ ରହିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ; ତେଣୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଯେ, ସେମାନେ ଦୋଷ ଦେଖିଲେ ଦୟା କରି ମୋତେ ଜଣାଇବେ ଏବଂ ମୁଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ସଂଶୋଧିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ।

ପରିଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କର ସଭାପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଆଠଗଡ଼ ସମ୍ମିଳିତ ରାଜ୍ୟର ସିଂହାସନକୁ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜା ଅଳଙ୍କୃତ କରୁଅଛନ୍ତି, ତେଣୁ ମୁଁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥଖଣ୍ଡି ତାଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ସାହ ପାଇ ନ ଥିଲେ ଏତେ ବଡ଼ ବ୍ୟୟସାଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତି । ଏହି ହେତୁରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ଠାରେ ଚିରକୃତଜ୍ଞ ।

କଟକ
୨୫।୫।୨୮ } ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ଦାଶ

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକା

'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ' ର ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା; ୧୯୩୯ରେ ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶରେ କବିଙ୍କର ଅସମ୍ପନ୍ନ କାବ୍ୟ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ବିଶୁଦ୍ଧ ପାଠର ଅଭାବରୁ ଅଗତ୍ୟା ୧୮୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ରୁ ପାଠ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି । ମାତ୍ର ସେ ପାଠ ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବାରୁ ମୁଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ସନ୍ତୋଷ ଲାଭ କରି ପାରି ନ ଥିଲି । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଗତ ୧୯୪୫ ମସିହା ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା ଦିନ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଶତବାର୍ଷିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧଉତ୍ସବ ଆଠଗଡ଼ର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରାମ ବୋଇରଣୀରେ ଅତି ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ପ୍ରତିପାଳିତ ହୋଇଯାଇଅଛି । ସେ ଶ୍ରାଦ୍ଧରେ ପୌରୋହିତ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ଆହୂତ ହୋଇଥିଲି ଏବଂ ଖଲ୍ଲିକୋଟ, ଆଠଗଡ଼ ଏବଂ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଅନେକ ଉତ୍ସାହୀ ଯୁବକ, ବିଶିଷ୍ଟ ପଣ୍ଡିତ ଓ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ସେ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଆଠଗଡ଼ର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ବିଶ୍ୱବିମୋହନ ବିପଞ୍ଚୀରେ ଗୁଣ ଝଙ୍କାର କରୁଥିଲେ, ସେ ଦିନ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ମୃତିସ୍ତମ୍ଭ ଉନ୍ମୋଚିତ ହେଲା । ଗଞ୍ଜାମବାସୀ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ 'ପ୍ରତିଭା ପୂଜାର' ଏସବୁ ଆୟୋଜନ ଦେଖି ମୁଁ ପ୍ରକୃତରେ ହୃଦୟରେ ଗଭୀର ଆତ୍ମ-ପ୍ରସାଦ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି ଏବଂ 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କବିତା' ଆଲୋଚନା କରିବା ଦ୍ୱାରା ମୋ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା ସାର୍ଥକ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ଭାବୁଅଛି । ଏଥିରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଭକ୍ତ ଯୁବକବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଶଶିଭୂଷଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଅଗ୍ରଣୀ ଥିଲେ ।

ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଗଡ଼ନିବାସୀ ରାଜବୈଦ୍ୟ ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ୱନାଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ସେହି ଅବସରରେ ଶୁଣିଲି 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ର ଗୋଟିଏ ଶୁଦ୍ଧଲେଖା ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଅଛି । ଭଞ୍ଜ ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କବିତାରେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ପ୍ରବେଶ ଅଛି; ଏ ସଂସ୍କରଣରେ ତାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପାଠ ମାର୍ଜିତ କରିଅଛି ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦିରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଅଛି ଓ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଚଉତିଶା 'ମହାବାହୁ ଜଣାଣ' ମଧ୍ୟ ଟୀକାସହ ଯୋଗ କରିଅଛି । ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଆଠଗଡ଼ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୀତାର୍ଥୀ । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଅଛି । ତାଙ୍କର ଏହି ସହାୟତା ପାଇ ନ ଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଶୁଦ୍ଧପାଠ ମୁଁ ପାଇପାରି ନ ଥାନ୍ତି । ଚମ୍ପୂର କେତେକ ଗୀତରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ଶୁଦ୍ଧପାଠରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଭ୍ରାନ୍ତରୂପ ଥିଲା । ମୋ ପାଖରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଖା ଯାଇଥିବା 'ଚମ୍ପୂ'ର ଦୁଇଖଣ୍ଡ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଦେଖି ତାଙ୍କର ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଅଛି । ବିଶ୍ୱନାଥ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ କବିତାର ଜଣେ ପରମ ଭକ୍ତ; ମୋର ଆଶା ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅନେକେ ଅନୁକରଣ କରିବେ ।

ପୁରୀ
ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା
୧୯୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ

ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ଦାଶ

ସୂଚୀପତ୍ର

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରଥମ ଭାଗ—ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ	
୧ମ ପରିଚ୍ଛେଦ ଜନ୍ମ ଓ ବଂଶ ପରିଚୟ	୧
୨ୟ " ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା	୮
୩ୟ " ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ରଚନା	୧୫
୪ର୍ଥ " ଜଲନ୍ତରରେ ମନ୍ତ୍ରିତ୍ୱ	୨୪
୫ମ " ପୁରୀ ରାଜସଭାରେ ପ୍ରବେଶ ଚେଷ୍ଟା	୨୯
୬ଷ୍ଠ " ପୁରୀ ରାଜସଭାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ	୩୩
୭ମ " ଆଠଗଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାନ	୪୧
୮ମ " ଆଠଗଡ଼ ସଙ୍ଗୀତପରିଷଦ୍	୪୯
୯ମ " ଚମ୍ପୂସମାଲୋଚନା	୫୫
୧୦ମ " ପାରଳାରେ ଶିକ୍ଷକତା	୭୦
୧୧ଶ " ମହୁରୀ ରାଜ୍ୟରେ ମ୍ୟାନେଜର	୭୫
୧୨ଶ " ଉପସଂହାର	୮୩
ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ	
କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ	୯୧-୧୮୩
ରତ୍ନାକର ଚମ୍ପୂ	୧୮୫-୨୦୬
ତୃତୀୟ ଭାଗ—ସଙ୍ଗୀତକଳ୍ପଲତା	
ଅନା ଅନାଥରେ ଥରେ	୨୮୯
ଅନା ଅନାରେ ମୋତେ	୨୩୮
ଅନା ଅନା ସୁନୟନା	୨୬୭
ଅନାରତ ସରସମନା	୨୩୪
ଅରଜ ଥିବାର ପ୍ରୀତି	୨୪୨
ଅରଜିବ ପଛେ ଜନ	୨୮୧
ଅଲଙ୍ଘ୍ୟ ହେବାରୁ	୨୧୪
ଆଉ କି ସହି ସହି	୨୨୫
ଆଜ ଏ କି ଗୁମାନରେ	୨୨୬
ଆଜ ଏ ରୁଷା ରେ	୨୭୨
ଆଜ କେ ଶିଖାଇଲା ରୁଷାକୁ ରେ	୨୦୯
ଆରେ କୁରଙ୍ଗୀଦୃଶା	୨୪୫
ଆରେ ପ୍ରାଣସଙ୍ଗୀ	୨୩୨
ଆହା ମୋ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ	୨୯୧
ଏହି ସେହି କି ମୋ ସହି	୨୨୯
କର କ୍ଷମା ରେ	୨୨୩
କରିବ କି ରାଜି	୨୫୪
କଳାକୁଶଳା ରେ	୨୭୫
କଳା ବଳାହକ ଭୁଲା	୨୫୬
କହ କି ହେଲା ସହି	୨୬୦
କହ ରେ ଜୀବସଙ୍ଗିନି	୨୮୨
କହି ନାହିଁକି ରେ ପହିଲୁ	୨୭୫
କହିବାକୁ ଲାଜ	୨୧୨
କହିବାକୁ ସଙ୍ଗିନୀ ତୋ ଆଗେ	୨୬୫
କାଳନ୍ଦୀକୂଳକୁ	୨୮୨
କା ମନେ ଥିଲା ଏ କଥା ଗୋ	୨୮୬
କାହିଁରେ ମନ ସହି	୨୨୧
କି ନ କରେ ପ୍ରେମରୀତି	୨୭୨
କୁଞ୍ଜନିଲୟଭୂଷା	୨୫୯
କୁନ୍ଦରଦନା ରସବତୀ	୨୭୮
କେଉଁ କାରଣୁ ମୁଁ ତୋ	୨୮୩
କେଡ଼େ କଉତୁକୀ କଳାନିଧି	୨୬୬
କେଳିପ୍ରବୀଣା କେବଳ	୨୪୦
କେହି ସରିକି	୨୮୧
ଖଚିବଚନକୁ ସତ ମଣି	୨୨୬
ଖଞ୍ଜରୀଟନୟନା	୨୩୨
ଗଜଗତେ ଏ ଜଗତେ	୨୪୪
ଗଲା ତ ଅନୁରାଗ ଜଣା	୨୮୪
ଗଲା ସବୁ ସରି ରେ	୨୬୩
ଗୁଣନିଧି ଲାବଣ୍ୟଲହରୀରେ	୨୪୪

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ଗୋ ରସନାଟି	୨୩୬
ଘେନ ଘେନ ମନ	୨୫୦
ଚନ୍ଦନବାସି କୁନ୍ଦବରହାସି ରେ	୨୨୪
ଚନ୍ଦ୍ରକଣାରେ	୨୪୬
ଚରଣାୟୁଧବୃନ୍ଦ ରଟିଲେ ରେ	୨୧୯
ଚୂନ୍ଦ ସୁନ୍ଦରମୁଖି ରେ	୨୫୮
ଚୂହିଁରେ ନିଧୁବନ କେଳି	୨୭୦
ଚୂହିଁ କି ନାହିଁ କେହି	୨୫୯
ଚୂହିଁଛ ମାନ ଶିଖଣ୍ଡି ଲେ	୨୮୩
ଚୂହିଁବୁ ଯେବେ ଶ୍ୟାମଦ୍ୟୁତିକି ରେ	୨୬୯
ଜଣା ତ ଅଛ ମାନ ଏତିକି ରେ	୨୮୬
ଜଣା ଥିଲା କି ମୋତେ	୨୨୨
ଜଣା ପଡ଼ିଲା ରେ	୨୨୩
ଜୀବବାନ୍ଧବୀ ରେ	୨୬୮
ଝମକ ବାଜଇ	୨୫୬
ତାର ଗିରେ କି ବିଶ୍ୱାସ	୨୫୦
ତୁହି ପରି ମୋ ହୃଦୟ	୨୧୫
ତେଣ୍ଟାରେ ଜାଣି ଜାଣି	୨୪୧
ଦେବି ମୁଁ ପରାଣକୁ	୨୯୨
ଦୋଷ ବିନା ମୋ ନବୀନା	୨୪୪
ଧନ ଘନରସ ବରଷିଲା	୨୬୪
ଧନ୍ୟ ହେ ନବକିଶୋର ସତୀଧୃତି ଧନଚୋର	୨୧୬
ନଚୂଇଲା ଯାହା ସେ	୨୬୮
ନନ୍ଦା ନ ଲଭ ସଙ୍ଗିରେ	୨୫୫
ନିରତେ ମୁଁ ଅଠକୁ	୨୨୪
ନୂଆ ରସିକା ରେ	୨୬୪
ପଚୂର କେ ଅଣିଛ	୨୪୯
ପର ମଣି ତ ରମଣୀ	୨୬୧
ପରାଣ ଛର କି ଲୋଡ଼ା	୨୨୫
ପାହପାହଆ	୨୭୮
ପ୍ରାଣନାଥ ବିଜେ ବେଳ	୨୬୯
ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁଆ ଆଜ ତୋ	୨୮୫
ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ, ଗରବ କାହିଁକି	୨୫୧
ପ୍ରିୟସହି, ଏତେବେଳୁ ଥାଅ	୨୧୩
ପ୍ରିୟ ସହି କରିବି କି ବୁଦ୍ଧି	୨୨୦
ଫୁଲ୍ଲ ମଲ୍ଲୀହାସି ରେ	୨୬୨
ବନ୍ଧୁ ଅଛ କି ଲୋଡ଼ା	୨୩୮
ବନ୍ଧୁ ଅଦୋଷେ ରସନା ଦୋଷେ	୨୪୬
ବନ୍ଧୁଆ ତୁ ମୋ ସବୁ ଭରସା	୨୫୮
ବନ୍ଧୁଆ ରେ ବାରେ ଅନାରେ	୨୮୮
ବନ୍ଧୁ କଲ କି ଦୁର୍ବିଗ୍ରହକୁ	୨୧୬
ବନ୍ଧୁ ରୁଷିଲା ଅକ୍ରୂରର ପର	୨୪୮
ବଂଶୀଧାରୀ ସରିଯିବନି	୨୧୧
ବରନାରି ! ଗୁମାନ ମନେ	୨୮୧
ବଲା ନା ସ୍ନେହ କଲାନାଗରେ	୨୫୨
ବାରିଜାକ୍ଷି ମନରୁ ମାନ	୨୩୪
ବାଲାବରରେ ଶଙ୍ଖକଣ୍ଠୀ	୨୫୬
ବିଧାତା କି ନ କରଇ ଗୋ	୨୮୬
ବିଧାତାରେ କି କାଲେ	୨୬୬
ବିପରୀତ ରତେ ଗୋ	୨୭୪
ବିମ୍ବାଧରିରେ, ବିଶ୍ୱମୂର୍ତ୍ତି ଦେବୀ	୨୩୬
ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରୀତିରେ	୨୯୧
ଭାସିଲ୍ଟି ଅସି ଦରହାସୀ	୨୪୬
ମନ ଜମି ଯା ସିନ୍ଧୁଜେମା	୨୫୨
ମନ ବିନା ତ ନବୀନା	୨୭୬
ମନା ମୁଁ କରୁଥିଲି ଏହାକୁ	୨୧୩
ମନ୍ଦ ମଳୟାନିଳ ବହିଲା	୨୮୪
ମହାଚମ୍ପା ଗଣ୍ଡି	୨୮୬
ମହାମଣ୍ଡନା ତୁ ନ ମାର ମାରରେ	୨୨୬
ମାନ ଅବା ଲଜ	୨୭୧
ମାନସରୁ ମାନ ସରୁ	୨୮୫
ମାନ ସୁମନା, କରି ଦେ ମାନସୁଁ	୨୧୧
ମିତ ଅମ୍ଭ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ	୨୭୦

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ମିତ ହିତ ଯେତେ ତୁ କହିଲୁ	୨୬୬
ମୁଁ ହାରିଲି ହେଉ ଏତିକି ଗୋ	୨୨୧
ମୋ ବନ୍ଧୁତି ବାଇ ହୋଇଯାଏ	୨୩୧
ମୋ ଭୁଲେ ଥିଲୁ କି ଲହି	୨୯୩
ମୋହିଲା ରେ ବର ମହିଳା ରେ	୨୭୪
ଯାଉଛୁ ମା ଅଉ ନ ପାରେ	୨୫୩
ଯା ନ ଦେଖିଲୁ ସେ	୨୮୯
ଯା ଯା ମୋ ପାଶରୁ	୨୬୦
ଯେବେ ନବଘନ ଶ୍ୟାମ	୨୪୯
ଯୋଷାକୁ ରୁଷା କେ ଶିଖାଇଲା	୨୮୮
ରସନିଧି ଭଲି ଅଚରିଲା	୨୪୯
ରସିକାମଣ୍ଡଳୀ ମଥା ଝିଷ୍ଟି ରେ	୨୬୬
ରାଧି ପାହିଗଲା ହେ ହାଣି	୨୮୯
ରାଧେ ରସିକାରାଜ	୨୫୧
ରୁଷା ବରଜ ମୃଦୁ କୃଶାଙ୍ଗୀ	୨୬୬
ରେ କିଶୋରି ତୁ ଲୋଡୁଅଛୁ	୨୯୨
ରେ କିଶୋରି ପଛେ ଛୁଇଁବୁ	୨୬୧
ରେ କିଶୋରି ରୁଷିବାର ସିନା	୨୦୮
ରେ ନୀରଦ ଗରଜିମରୁଛୁ କେତେ	୨୩୩
ରେ ମୋ ଜୀବନ ମୁଁ କି ମୀନ	୨୫୩
ରେ ମୋ ବନ୍ଧୁ ଶିଶୁବେଣୀ ମୃଗନ୍ଧୃଶା	୨୨୮
ରେ ରମଣି ଗୁରୁଜନେ	୨୮୫
ରେ ସଙ୍ଗାତ ଏତିକି ମୋ ସଂକଳପ	୨୮୦
ରେ ସଙ୍ଗାତ ତୋ ବୋଲେ ବସନ୍ତ	୨୩୦
ରେ ସଙ୍ଗାତ ଦରିଦ୍ରନିଧିଙ୍କ	୨୬୨
ରେ ସଙ୍ଗାତ ରୁଷି ମୁଁ ବସିଲି	୨୧୦
ରେ ସଙ୍ଗାତ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରେ	୨୪୩
ରେ ସଙ୍ଗାତ ସରିଗଲି ଲାଜେ	୨୧୯
ରେ ସଙ୍ଗାତ ସେ ସିନା ବସିବ ରୁଷି	୨୧୬
ରେ ସଜନି ଅଜି ତୋର ଏକି ରୀତି	୨୯୦
ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ କି ବହିଲେ	୨୩୬

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ଶୁଣ ଶୁଣ ରେ ଜୀବର ଧନ	୨୬୯
ଶ୍ୟାମ କେଉଁ ଅବୁଝାଣ	୨୬୧
ଶ୍ୟାମ ସମ କମନୀୟ	୨୨୫
ସଖି କେ ସେ ନୀପମୂଳେ ଗୋ	୨୯୦
ସଜନି ଅଜି ରଜନୀରେ	୨୮୦
ସଜ ହୋଇଥା ରେ	୨୫୦
ସଞ୍ଚାରିଣୀ ପାଞ୍ଚାଳିକା	୨୨୯
ସରିଗଲି ଯେ ଲାଜେ	୨୨୮
ସରି ଯାଉଛୁ ରେ ଏହିଠାରୁ	୨୯୩
ସୁନାଗୋଷ୍ଠି ତୁ ଏକା ସିନା	୨୩୫
ସୁନାଗୋଷ୍ଠିରେ ନାଗରୀ ଏକ ଅଜ	୨୭୬
ସେ କି ସାରାସାର ଜାଣେ	୨୩୩
ସେ ଗଜେନ୍ଦ୍ରଗତି ମୋତେ	୨୯୧
ସେ ମୋହନ ସ୍ନେହରେ	୨୫୨
ହରିଣି କାହିଁକି ଏତେ	୨୧.
ହରିଭୁଲେ କରିବୁ ଯେ ପ୍ରୀତି	୨୭୩
ହେ ସରସେ ମଉଳି ଗଲେ	୨୪୩

ଚତୁର୍ଥଭାଗ— କବିତା କଲ୍ଲୋଳିନୀ

ଜଗତେ କେବଳ	୨୯୭
କାହାକୁ କହିବା	୨୯୯
ଶିଖଣ୍ଡ ମୁକୁଟ	୩୦୧
ଗୃହିଁଲି ତ ନାହିଁ	୩୦୩
ସେ ପୀରତି ସତେ	୩୦୫
ଛୋଟ ଚୁମ୍ବା	୩୦୬
ଜାଇଫୁଲ ଚୁମ୍ବା	୩୦୭
କାମଦୁହା ଚଉତିଶା	୩୦୯
ସର୍ପ ଜଣାଣ	୩୧୫
ଜଗନ୍ନାଥ ଜଣାଣ	୩୧୭
ମହାବାହୁ ଜଣାଣ	୩୧୮

ପଞ୍ଚମ ଭାଗ

ଚନ୍ଦ୍ରକଳା	୩୨୧

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ପ୍ରଥମ ଭାଗ

ଜୀବନ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ

ଜୀବନ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଜନ୍ମ ଓ ବଂଶପରିଚୟ

ଭାରତରେ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପୂର୍ବେ ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ସ୍ୱପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିବା ଆଗେ ଏ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଜାତି ପ୍ରାଦେଶିକ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତିବିଧାନ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଏକତମ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେତେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ତୁଳନାରେ ଅପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବେଶି ହେବ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲୋକମାନଙ୍କ ଅଜ୍ଞତା ଏବଂ କୁସଂସ୍କାର ଦୋଷରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଗଲଣି; ଆଉ କେତେ ଅପ୍ରକାଶିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଇତସ୍ତତଃ ପଡ଼ି ରହିଅଛି । ଧନ ଓ ମନର ଅଭାବରୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାଶରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ମଧ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉ ନାହାନ୍ତି । ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ ଯେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରକାଶରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଦ୍‌ଯୋଗ ହେଉଅଛି । ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ପ୍ରାୟ ୮୦୦ ପ୍ରକାର ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ସାହିତ୍ୟବିବର୍ଜିତ—କେବଳ କଥ୍ୟଭାଷା । ବଙ୍ଗଳା, ତେଲୁଗୁ, ତାମିଲ, କାନାରିଜ, ମାଲୟାଲମ୍, ମରହଟ୍ଟୀ, ଗୁଜୁରାଟୀ, ଗୁରୁମୁଖୀ, ଉର୍ଦ୍ଦୁ, ନେପାଳୀ ଓ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରଭୃତି ଅତ୍ୟଳ୍ପ ଭାଷା ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟବିଭବରେ ପ୍ରକୃତ ଭାଷା ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଏହିସବୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭାଷା ସମାଜରେ ସମାନ ଆସନର ଅଧିକାରୀ ନ ହେଲେହେଁ ପ୍ରାଚୀନ ବିଭବରେ ଏ ଯେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବ, ଏହା ଅନେକ ଭାଷାବିଦ୍ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ମୃତି ଅନେକ ସମୟରେ ଉନ୍ନତିବିଧାୟକ । ପ୍ରାଚୀନ କବିଙ୍କ ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓ ତଦୀୟ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନା ଅନେକ ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟସେବକ ପ୍ରାଣରେ

ନବ ଭାବରାଜ୍ୟର ଦ୍ୱାର ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅତ୍ର ଶୀର୍ଷାଙ୍କିତ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଜୀବନଚରିତାଦିର ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟଗଗନରେ ଯେଉଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କମାନେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଗିରିବନସମାଚ୍ଛାଦିତ ଏହି ପ୍ରଦେଶକୁ ଜ୍ଞାନାଲୋକଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭାସିତ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ବଳଦେବରଥ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ୫୨ ଖଣ୍ଡ ଛନ୍ଦପୁସ୍ତକ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ରସକଲ୍ଲୋଳ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି ଲେଖି ଯେଉଁ ଖ୍ୟାତି ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦଚମ୍ପୂ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅବୟବବିଶିଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହିପରି କିମ୍ବା ସେମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ କବିଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ସହି ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ କବିତାମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ।

ରାଜନୀତିକ୍ଷେତ୍ରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ଓଡ଼ିଶାରୁ ପୃଥକ୍ ହେଲେହେଁ, ଦିନେ ଯେ ଏହା ଜାତିର ଗୌରବର ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା, ଏହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । କୃଷି, ବାଣିଜ୍ୟ, ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ଗଞ୍ଜାମକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜିଲ୍ଲାର ଆଦର୍ଶ କହିଲେ ଚଳେ । ଉପେନ୍ଦ୍ର, ବଳଦେବ, କେଶବ ଓ କୃଷ୍ଣସିଂହ ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟରଥୀମାନେ ଏହି ଜିଲ୍ଲାର ଲୋକ ।

ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ ଅନେକ କବି ଏହି ଜିଲ୍ଲାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଅପ୍ରକାଶିତ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ଆଜଯାଏ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଚିତ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି । କବିତ୍ୱର ସ୍ଫୁରଣ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଅନୁକୂଳ, ଗଞ୍ଜାମରେ ସେ ସମସ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା ପରି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମତଃ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥାନ ବଡ଼ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ଏହାର ଏକ ଦିଗରେ "ପ୍ରକୃତିର ଗୃହଚିତ୍ରଶାଳା ଶୋକପାସୋରା ଅପ୍‌ସରାଭୁବନ" ଚିଲିକାହ୍ରଦ ଓ ବଙ୍ଗୋପସାଗରର ନୀଳଫେନାକୁଳଭୃଙ୍ଗତରଙ୍ଗଭଙ୍ଗୁର ସୁବିସ୍ତୃତ ବେଳାପ୍ରଦେଶର ତମାଳତାଳୀବନରାଜିର ଶ୍ୟାମାୟମାନ ମାଧୁରୀ, ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଅଭ୍ରଙ୍କଷ ମହେନ୍ଦ୍ରାଚଳର ନେତ୍ରବିନୋଦନ ସୁନୀଳ ପ୍ରଶାନ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଶୋଭା ନିତାନ୍ତ ନୀରସ ହୃଦୟକୁ ସୁଦ୍ଧା ନବୀନ ଭାବରାଜିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦିଏ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ମୃତ୍ତିକାର ଉର୍ବ୍ବରତା ଓ ନୌବାଣିଜ୍ୟର ଅନୁକୂଳତା ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଚିରକାଳ ପରମ ସୁଖରେ ରଖିଅଛି । ପ୍ରକୃତିର ବିଶାଳ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ଓ

ଜୀବନଯାତ୍ରା ନିର୍ବାହରେ ଏକାନ୍ତ ଚିନ୍ତାଶୂନ୍ୟ ହେଲେ ସ୍ୱଭାବ ହୃଦୟରେ ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ କବିତ୍ୱଶକ୍ତି ଯେ ସ୍ୱତଃ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠେ, ଏହା ସହଜରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଯୁଗରେ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାରୁ ମୁସଲମାନ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଯଥେଚ୍ଛାଚାର ଅଧିପତ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର କମି ଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଉତ୍କଳର କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟର ରାଜାମାନେ ପରମ ସୁଖରେ ରାଜ୍ୟ ପାଳନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଜାମାନେ ଧନ ପ୍ରାଣକୁ ନିରାପଦ ମଣି ନିଶ୍ଚିନ୍ତମନରେ ଆତ୍ମୋନ୍ନତିବିଧାନରେ ତତ୍ପର ଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନେକ କବି କାବ୍ୟକବିତାଦି ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଅସ୍ମମାନଙ୍କ କବି ବଳଦେବ ଏହି ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଯୁଗରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କ ପୌତ୍ର ଲୋକନାଥ ରଥ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥାଇ ଚଳିତ ୧୯୨୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାୟ ୭୨ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପରଲୋକଗତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସମ୍ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅସ୍କା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଲଙ୍କ ଶାସନରେ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି । ଲୋକନାଥଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତାଙ୍କ ପିତାମହ ବଳଦେବ ୧୭୨୧ ଶକାବ୍ଦ ମାଘମାସ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶକାବ୍ଦ ୧୮୫୦ । ଏ ବିବରଣ ଯେବେ ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ବଳଦେବ ୧୭୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ସହଜରେ ଗଣନା କରାଯାଇପାରେ । ଅନ୍ୟ ହିସାବରେ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ବଳଦେବ ପୁରୀର ତତ୍‌କାଳୀନ ରାଜା ଶ୍ରୀ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ଶଂସିତ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁରୀ ରାଜା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ପିତା ଶେଷ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କର ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ । ପୁରୀ ରାଜ-ସିଂହାସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରାଜାମାନେ ପ୍ରତି ଚତୁର୍ଥ ପୁରୁଷରେ ପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ପୁରୁଷ ନାମ କ୍ରମାନୁସାରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଶେଷ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ପ୍ରାୟ ୩୮ ବର୍ଷ ସିଂହାସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ୨୪ ବର୍ଷ, ପିତାମହ ବୀରକିଶୋର ଦେବ ଓ ପ୍ରପିତାମହ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମୋଟ ୪୭ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣା ଯାଉଅଛି ଯେ, ଶେଷ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ ପ୍ରାୟ ୧୧୧ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ରାଜତ୍ୱ କରୁ-ଥିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ୧୮୧୭ ମସିହାରେ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା, ମାତ୍ର ମାଦଳାପାଞ୍ଜିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ୧୭୯୧ରୁ ୧୮୧୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକ ହଣ୍ଟର ମାଦଳାପାଞ୍ଜିର ଏହି ଗଣନାକୁ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଲୋକନାଥ ରଥଙ୍କ ବିବରଣ

ଅନୁସାରେ ଯେବେ କବି ୧୭୯୯ ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି, ତେବେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରାଜସଭାରେ କବି ଓ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରି ପାରି ନ ଥିବେ ।

ଷ୍ଟାର୍ଲିଙ୍ଗ ସାହେବ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କୌଣସି ଐତିହାସିକ ସେହି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକୁ ୧୭୯୮ ରୁ ୧୮୧୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଇଂରେଜମାନେ ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶା ଦଖଲ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଏହି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବହିଁ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ନ ଥିଲା । ୧୮୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଖୋର୍ଦ୍ଧାରେ ବିଦ୍ରୋହ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ଇଂରେଜମାନେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କୁ ଏହି ବିଦ୍ରୋହର ନେତା ବୋଲି ସନ୍ଦେହ କରି ବନ୍ଦୀ କଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ କେତେ ଦିନ କଟକରେ, ପରେ ମେଦିନୀପୁରରେ ବନ୍ଦୀଭାବରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ପରେ ବିଚାରରେ ସେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେବାରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କଲେ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଖୋର୍ଦ୍ଧାଗଡ଼କୁ ଆସିବାକୁ ଅନୁମତି ମିଳିଲା ନାହିଁ । ସେହିଦିନଠାରୁ ସେ ପୁରୀରେ ରହିଲେ । ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭରେ ଘଟିଥିବା ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବର ଏହି ବିବରଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କବିଙ୍କ ଜନ୍ମକାଳ ୧୭୨୧ ଶକାବ୍ଦ ବା ୧୭୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବୋଲି ଧରାଗଲେ ମାଦଳାପାଞ୍ଜି ହିସାବରେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଶେଷକୁ ତାଙ୍କୁ ୧୧ ବର୍ଷ, ଷ୍ଟାର୍ଲିଙ୍ଗଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଅନୁସାରେ ୧୮ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ହେଉଅଛି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ, ତାଙ୍କ ପୌତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣ ଉଭୟ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ବିଶୁଦ୍ଧ ନୁହେ । ସମ୍ଭବତଃ ସେ ୧୭୧୧ ଶକାବ୍ଦ ସ୍ଥଳରେ ଦଶାବ୍ଦ ଭ୍ରମ କରି ୧୭୨୧ ବୋଲି କହୁଅଛନ୍ତି । ତାହା ୧୭୧୧ ଶକାବ୍ଦ ବା ୧୭୮୯ ମସିହା ହେଲେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଶେଷକୁ ତାଙ୍କୁ ୨୮ ବର୍ଷ ହୋଇଥିବ । ସେ ବୟସରେ କବିତାଦି ଲେଖି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କବି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ସନନ୍ଦରେ 'ରାୟଗୁରୁ' ଉପାଧି ଓ କେତେକ ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ୨୩ ଅଙ୍କରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବା କଥା ତହିଁରେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସେହି ସନନ୍ଦର ପ୍ରତିଲିପି ପ୍ରଦାନ କରିବୁଁ । ସେ ପ୍ରାୟ ୨୦ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ ଅଙ୍କରେ ଶୂନ୍ୟ ଓ ୬ ଅଙ୍କ ସାଧାରଣତଃ ଗଣାଯାଏ ନାହିଁ, ତେଣୁ ୨୩ ଅଙ୍କ କହିଲେ ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟାଦଶ ବର୍ଷରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଶେଷଆଡ଼କୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ବନ୍ଦୀଦଶାରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ କ୍ଷେତ୍ରବାସ କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ବଳଦେବ ତାଙ୍କ ସଭାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରି ଉପାଧି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଅଧିକ ମଧ୍ୟ ଲୋକନାଥ ରଥେ କହନ୍ତି, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ୧୭୭୩ ଶକାବ୍ଦ ଅର୍ଥାତ୍

୧୮୫୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମାଘ ଶୁକ୍ଳ ସପ୍ତମୀ ତିଥିରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ (ଲୋକନାଥ ପିତା) ଉପନୟନ ପାଇଁ ଅଠଗଡ଼ର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହାର ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଉଅଛି, ସେତେବେଳେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ବୟସ ୯ ରୁ ୧୧ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବ । ୧୯୨୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲୋକନାଥଙ୍କ ବୟସ ପ୍ରାୟ ୭୦ ବର୍ଷ ଥିଲା; ତେବେ ଲୋକନାଥ ୧୮୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ୧୮୫୧ରେ ଯାହାଙ୍କର ଉପନୟନ, ୧୯୫୫ ବେଳକୁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ୧୪ ବା ୧୫ ବର୍ଷ ହୋଇଥିବ, ଏପରି ଅନୁମାନ ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ୧୪ ବା ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସ୍କ କୌଣସି ବାଳକ ପୁତ୍ରୋତ୍ପାଦନରେ ଏକାନ୍ତ ଅକ୍ଷମ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ଲୋକନାଥ ନିଜ ପିତାମହଙ୍କର ଅଧିକବୟସ୍କତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁକାଳକୁ ମଧ୍ୟ ୧୦ ବର୍ଷ ପଛକୁ ଘୁଞ୍ଚାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୫୫ ବର୍ଷ ଜୀବିତ ଥିଲେ ବୋଲି ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଓ ଅଠଗଡ଼ର ଅନେକ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଏ ।

ଅତଏବ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ୧୭୮୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରାୟ ୧୮୪୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ଏହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ସ୍ଥାନୀୟ କେତେକ ଅଶୀତିପର ବୃଦ୍ଧ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଖି ନ ଥିବା କଥା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଜଣେ ବର୍ଷୀୟସୀ (ପ୍ରାୟ ୮୫ ବର୍ଷ ବୟସ୍କା) କହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ରତନି ନାନୀଙ୍କ (କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ) କଥା ସେ ଭଲରୂପେ ମନେ ରଖିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ କଥା ତାଙ୍କର ମନେ ନାହିଁ । ଏହା ଅସ୍ମମାନଙ୍କ ଯୁକ୍ତିର ଅନ୍ୟତର ପ୍ରମାଣ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ 'ରଥ ସାମନ୍ତ' ବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ବଳଭଦ୍ର ରଥ ବାଜପେୟୀ । ଏ ମହାତ୍ମା ସ୍ୱକୀୟ ଅସାଧାରଣ ନିଷ୍ଠା, ବ୍ରହ୍ମତେଜ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସମସାମୟିକ ଉତ୍କଳର ଗଜପତି ରାଜାଙ୍କର ଗୁରୁ ପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ରାଜପ୍ରସାଦରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣସମାଜରେ କୌଳୀନ୍ୟପ୍ରଥା 'ସାମନ୍ତ' ପଦବୀର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଯଥାକ୍ରମେ 'ପାର୍ବତୀପୁରିଆ ରଥ' ଓ 'ଦକ୍ଷିଣସାହିଆ ରଥ' ବଂଶର ଆଦିପୁରୁଷ । ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ଚୂଳମଣି ରଥଙ୍କଠାରୁ 'ମଣିପୁରିଆ' ରଥବଂଶର ଉତ୍ପତ୍ତି । ବଳଭଦ୍ର ବାଜପେୟୀଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦାରପରିଗ୍ରହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଗଳ୍ପ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ରାଜସଂସାରରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ବାଜପେୟୀ ପ୍ରାୟ ସପ୍ତତିତମ ବର୍ଷ ବୟଃକ୍ରମ ବେଳେ ତୀର୍ଥାଟନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୁରୀରୁ ବୈଷ୍ଣବଗୋଷ୍ଠୀବହୁଳ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିମୁଖରେ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ଏବଂ

କେତେକ ଦିନ ପରେ କାନପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଭୂଷଣ୍ଡପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ଶ୍ରୋତ୍ରିୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଗୃହରେ ଅତିଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ପୂର୍ବରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ବିଦ୍ୱତ୍ତା, ସଜ୍ଜନନିଷ୍ଠା ଓ ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠାର ପରିଚୟ ପାଇଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କୁ ଅତିଥିରୂପେ ଗୃହରେ ପାଇ ଆପଣାକୁ କୃତକୃତ୍ୟ ମନେ କଲେ । ସାମନ୍ତ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଅତିଥେୟତା ଓ ଭକ୍ତିମତ୍ତାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ସେଠାରେ କେତେଦିନ ରହିଗଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ସପ୍ତତିତମ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପଦାର୍ପଣ କରିଥିଲେହେଁ ସ୍ୱୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣସୁଲଭ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ତେଜଃପୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରା ତରୁଣବୟସ୍କ ପରି ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଅଦେଶରେ ତାଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ରୂପଲାବଣ୍ୟସମ୍ପନ୍ନା ଅବିବାହିତା, ଏକାଦଶବର୍ଷୀୟା କନ୍ୟାଟି ସାମନ୍ତଙ୍କ ପରିଚର୍ଯ୍ୟାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । କନ୍ୟାଟି ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ସ୍ନାନାଦି ସମାପନ ଶେଷରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗୌଣିରେ ଉଦ୍ୟାନରୁ ତୁଳସୀ, ବିଲ୍ୱଦଳ ଓ ବିବିଧ କୁସୁମ ଚୟନପୂର୍ବକ ପୂଜା ବେଳକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସମୀପରେ ସମର୍ପଣ କରି ଭକ୍ତି ନମ୍ରଭାବରେ ନମସ୍କାର କରୁଥିଲା । ବୃଦ୍ଧ ସାମନ୍ତ ବାଳିକାର ବିବାହଯୋଗ୍ୟ ବୟସ ଦେଖି ଦିନେ ଦିନେ ନାନା କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତାକୁ ପଚାରନ୍ତି, "ହଇଲୋ ମା, ତୁ ତ କାହିଁକି ଅଦ୍ୟାଯାଏ ବାହା ହେଉ ନାହୁଁ, କାହା ସଙ୍ଗରେ ବାହା ହେବାକୁ ତୋ ମନ ମୋତେ କହ, ମୁଁ ତୋ ବାପାଙ୍କୁ କହି ତା ସଙ୍ଗେ ତୋତେ ବାହା କରାଇ ଦେଇଯିବି ।" ଏହା ଶୁଣି ବାଳିକା ଲଜ୍ଜାବନତମୁଖରେ ଚାଲିଯାଏ । ଏହିପରି ସାମନ୍ତ ଥରକୁ ଥର ତାକୁ କୌତୁକରେ ପଚାରୁଥାନ୍ତି । ପ୍ରତିଦିନ କନ୍ୟା ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାହାର କଥାବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରସଙ୍ଗ ନିଜ ମାଙ୍କ ଆଗରେ କହୁଥାଏ । ଦିନେ ତାହାର ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଜନନୀ ତାକୁ କହିଲେ, "ଯେବେ ସାମନ୍ତ ପୁଣି ତୋତେ ଏପରି ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ତୁ କହିବୁ, 'ତୁମେ ମୋର ବର ହୁଅ' ।" ଦୈବଗତ୍ୟା ପରଦିନ ପୁଷ୍ପୋପହାର ଦେଇ ପ୍ରଣାମ କଲା ପରେ ସାମନ୍ତ ତାକୁ ପୁଣି ସେହିପରି ଭାବରେ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ । "ହଇଲୋ ମା, କିଏ ତୋ ବର ହେବ କହିଲୁ ?" ଏହା ଶୁଣି କନ୍ୟା ଜନନୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଅନୁସାରେ ହଠାତ୍ କହିପକାଇଲା, 'ତୁମେ ମୋ ବର' ହୁଅ । ଏହା ଶୁଣି ସାମନ୍ତ ପୁଣି ପରିହାସରେ କହିଲେ, "ହଁ, ଅଚ୍ଛା ଯେବେ ଏହି ଗୌଣୀରେ ଗୌଣୀଏ ମୋହର ମୋତେ ଦେବୁ, ତେବେ ମୁଁ ତୋତେ ବିଭା ହେବି ।" କନ୍ୟା ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ମାଆଙ୍କ ପାଖରେ ଅବିକଳ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିବାରୁ ମା ଅତି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ପରଦିନ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଅନୁମତିରେ ସେ ବଡ଼ ଗୌଣୀଟି ମୋହରପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ତାହା ଉପରେ ଫୁଲ ତୁଳସୀ ଦେଇ କନ୍ୟା ହସ୍ତରେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । କନ୍ୟା କଷ୍ଟକଷ୍ଟରେ ସେହି ଗୌଣୀଟି ଟେକି ନେଇ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଚରଣତଳେ ଯେତେବେଳେ ଥୋଇ ଦେଲା, ସେତେବେଳେ ସାଆନ୍ତେ ଅବାକ୍ । ସେ କୌତୁକରେ ଏପରି କହିଥିଲେ । ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ସଂସାର ତ୍ୟାଗ

କରି ସେ ତୀର୍ଥାଟନରେ ବାହାରିଅଛନ୍ତି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ଘଟନା ଦେଖି ହଠାତ୍ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଗଲେ । କନ୍ୟାର ପିତା ଓ ଆତ୍ମୀୟମାନେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ରକ୍ଷାକରିବାକୁ ଦୃଢ଼ ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ ସେ ଅଗତ୍ୟା ସେହି ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ କନ୍ୟାର ପାଣି-ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହି ସମ୍ବାଦ ଶୁଣି ରଥଙ୍କ ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଗତ ଜାତୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣକନ୍ୟାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ପିତାଙ୍କ ଶବଦଶାରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଯେଉଁବେଳେ ଚାରି ମାସ ଗର୍ଭବତୀ, ସେତେବେଳେ ବୃଦ୍ଧ କାଳକବଳରେ ପତିତ ହେଲେ । ଏହି ଗର୍ଭରୁ ଯେଉଁ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ, ସେ 'ମଣିପୁର ରଥ' ବଂଶର ଆଦିପୁରୁଷ କୁଳମଣି ରଥ ନାମରେ ପରିଚିତ । କୁଳମଣି ରଥେ ଓ ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବଂଶଧରମାନେ ମଣିପୁର ଶାସନରେ ରାଜଦତ୍ତ ପ୍ରଚୁର ଦାନ ଭୋଗ କରି ପରମ ସୁଖରେ କାଳ ହରଣ କରୁଥିଲେ । ବହୁ ଦିନ ପରେ ଏହି ଦାନସମ୍ପତ୍ତି କ୍ରମେ କ୍ଷୟ ହୋଇଯିବାରୁ ସେହି ବଂଶୀୟମାନେ ମଣିପୁର ତ୍ୟାଗ କରି ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କରେ ବ୍ରାହ୍ମଣକର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ-ଦ୍ୱାରା ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପିତା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳରଥେ ଏହି ଭାବରେ ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡି ଗଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ନାନାଶାସ୍ତ୍ର ନିପୁଣ, ସଂସ୍କୃତବିଦ୍ୟାପାରଦର୍ଶୀ, ନିଷ୍ଠାପର ବ୍ରାହ୍ମଣପଣ୍ଡିତ ରୂପେ ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡି ରାଜସଭାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲେ । 'ହରିନାମାନନ୍ଦଚମ୍ପୂ' ଓ 'ରାମ-ଚମ୍ପୂ' ନାମକ ଦୁଇ ଖଣ୍ଡି ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରଚନା କରି ତତ୍କାଳୀନ ରାଜାଙ୍କୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବାରୁ ରାଜା ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ 'କବିରାଜ ବ୍ରହ୍ମା' ଉପାଧି ସହ ତଦୀୟ ସଭାପଣ୍ଡିତରୂପେ ସେ ସ୍ଥାନରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଚଳନୋପଯୋଗୀ ବୃତ୍ତି ବିଧାନ କରିଦେଲେ ଏବଂ ଗଡ଼ରେ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଗୋଟିଏ ଚତୁଷ୍ପାଠୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ତାହାର ଅଧ୍ୟାପନାର ଭାର ଦେଲେ । ସେତେବେଳେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଠଗଡ଼ରେ 'ତ୍ରିପୁରାରି ଓଝା' ନାମରେ ଜଣେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସ୍ୱୀୟ ଅସାଧାରଣ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଓଝାଏ ସ୍ୱଗୃହରେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ତନ୍ତ୍ରମତରେ ତାଙ୍କର ଉପାସନା କରିବାଦ୍ୱାରା 'ସିଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ' ବୋଲି ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ତାନ୍ତ୍ରିକତା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସମସାମୟିକ ସମାଜର ଭୟଭକ୍ତି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା; ତେଣୁ ସେ କାହାକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅନୁରୋଧ କଲେ, ସେ ତାହା ସହଜରେ ଉପେକ୍ଷା କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ରୂପବତୀ କନ୍ୟା ଥିଲା, ମାତ୍ର ସେ ଜାତୀୟତାରେ କଥିତ ଗତ ଥିବାରୁ କୁଳୀନ ବଂଶରେ କନ୍ୟାଦାନ କରିବାର ବାସନାକୁ ଅନେକ ଦିନଯାଏ ଚରିତାର୍ଥ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ଏକଦା ସେ ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡିନିବାସୀ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ

ରଥଙ୍କ ପିତା ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ନିକଟରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱୀୟ କନ୍ୟାର ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ କରିବାରୁ ରଥେ ଅଗତ୍ୟା ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ଏହିପରି ଉତ୍କଳୀୟ ରଥେ ହିମ୍ପୁରିର ଓ ତାଙ୍କ କନ୍ୟାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଅଠଗଡ଼ର କେତେକ ବୃଦ୍ଧଲୋକ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ।

ଏହି ନବଦମ୍ପତି ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡି ରାଜାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଲାଭକରି ସେଠାରେ ପରମ ସୁଖରେ ବାସ କଲେ ଏବଂ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ 'ସୁଲକ୍ଷଣା' ନାମ୍ନୀ କନ୍ୟାର ଓ 'ହରିହର' ନାମକ ପୁତ୍ରର ପିତା ମାତା ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଯଥାକାଳରେ କନ୍ୟା ଓ ପୁତ୍ରଙ୍କର ବିବାହୋତ୍ସବ ସମାପନ କରି ଭାବୀ ବଂଶଧର ଦର୍ଶନାକାଙ୍କ୍ଷୀ ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥାନ୍ତି, ମାତ୍ର ବିଧାତାର ଦାରୁଣ ବିଧାନରେ କନ୍ୟାଟି ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ବିଧବା ହେଲା ଓ ପୁତ୍ର ହରିହରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କର ଅଷ୍ଟାଦଶ ବର୍ଷ ବୟଃକ୍ରମବେଳେ କାଳକବଳିତ ହେଲେ । ଏଥିରେ ଦମ୍ପତି ଘୋର ଦୁଃଖରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଏବଂ କିଛିଦିନ ପରେ ଶୋକାବେଗ କମିଯିବାରୁ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର ବିବାହିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ, ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀର ବିୟୋଗ ପରେ ହରିହର ସଂସାର ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଉଦାସୀନ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ, ତେଣୁ ସେ ପୁନର୍ବାର ବିବାହ କରିବାକୁ ସର୍ବଥା ଅନିଚ୍ଛୁକ ହେଲେ । କନ୍ୟା ବିଧବା ଓ ପୁତ୍ର ମୃତଦାର—ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରଥେ ଭାବୀ ବଂଶଧର-କାମନାରେ ଏକାନ୍ତ ଅଧୀର ହୋଇ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କୁ ବିକଳ କଣ୍ଠରେ ଡାକିଲେ । କିଛି ଦିନ ପରେ ତାଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ୧୭୮୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ (ମାଘ ମାସ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ) ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ଆଉ ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ଜାତ ହେଲା । ପୁତ୍ରଟିର ମୁଖାବଲୋକନ କରି ପିତା ମାତା ଅନନ୍ଦିତ ହୋଇ ସ୍ୱୀୟ ଆରାଧ୍ୟ ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ତାଙ୍କୁ 'ବଳଦେବ' ନାମରେ ଅଭିହିତ କଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଯେପରି ଅନ୍ଧ୍ରମାନେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ତେଲୁଗୀୟ ଭାଷା ପ୍ରଚଳନର ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ବୋଧ ହୁଏ ସେପରି କରୁ ନ ଥିଲେ । ଶିକାକୋଲ ବିଭାଗ ଛଡ଼ା ସମଗ୍ର ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ଓଡ଼ିଆ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟରୂପେ ପରିଗଣିତ । ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପାଦରୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର

ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ରାଜାମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପୃଷ୍ଟି ଓ ପ୍ରଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେପରି ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଇତିହାସରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ହୋଇ ରହିବା ଉଚିତ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭଞ୍ଜକବି ୧୭୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ରଚନା କରିଥିଲେ । କଟକ, ପୁରୀ ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳରେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାର ଯେପରି ପ୍ରଚାର ଓ ଆଦର ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ତଦପେକ୍ଷା ସେସବୁର ଆଦର ଖୁବ୍ ବେଶି । ସେ ଜିଲ୍ଲାରେ ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ଘରେ ଘରେ ଅଦ୍ୟାପି ଲୋକେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରି ମୁଗ୍ଧ ହେଉଅଛନ୍ତି । ବୈଦେହୀଶବିଳାସର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଟୀକାକାର ଲୋକନାଥ ଦାସ ଚିକିଟି ରାଜ୍ୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଦିନ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଗୋଟିଏ ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ଲେଖକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବୈଦେହୀଶବିଳାସର ଖଣ୍ଡିଏ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଦେଖାଇଲେ । ସେଥିରେ ସେ କେବଳ ଲେଖନସାହାଯ୍ୟରେ ସମଗ୍ର ବୈଦେହୀଶବିଳାସ ମଧ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ-ଥିବା ଶତ ଶତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଘଟନାକୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ କବିତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନୋହର-ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସମୁଦ୍ରମନ୍ଥନ, ସୀତାଙ୍କ ଜନ୍ମ, ସୀତାଙ୍କ ବିବାହ, ରାମରାବଣଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରଭୃତିର ଶତଶ ଚିତ୍ରାବଳୀ ତାଙ୍କର ସ୍ୱତଃସମ୍ଭୂତ କଳାବିଦ୍ୟାର ତଥା ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତା ପ୍ରତି ଅସାଧାରଣ ଅନୁରାଗର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟକୁ ଯେଉଁ ସୁକଣ୍ଠରେ ଗାନ କଲେ; ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସ୍ମୃତିକୋଷର ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ତାଳପତ୍ର ପୋଥିରେ ଏହିପରି ସଚିତ୍ର ବୈଦେହୀଶବିଳାସ ଲେଖିବା ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତର ବ୍ୟବସାୟ । ଏହିପରି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପୋଥି ସେ ଲେଖି ଗଞ୍ଜାମର ରାଜା ଓ ବଡ଼ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ସାହିତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣା ଯାଉଅଛି ଯେ, ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପୃଷ୍ଟି ଓ ପ୍ରଚାର ନିମିତ୍ତ ଚିରକାଳ ଯତ୍ନପର । ଯେତେବେଳେ ବଳଦେବ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଗଞ୍ଜାମରେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାର ସମାଦର ଅତ୍ୟଧିକ ଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସଂସ୍କୃତରେ କାବ୍ୟକବିତାଦି ଲେଖୁଥିଲେହେଁ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାରେ ଲୁବ୍ଧହୃଦୟ ହୋଇ ତାହା ମଧ୍ୟ ଯତ୍ନସହକାରେ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ହିଙ୍ଗୁଳ ରଥେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଯତ୍ନସହକାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଶିକ୍ଷାଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଅବସର କ୍ରମେ କୌଳିକବିଦ୍ୟା ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ ଓ ଅମରକୋଷ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷାରେ ବଳଦେବ ଅସାଧାରଣତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ—ଏହାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ଦଶମ ବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ଉପନୟନ ହେଲା ଏବଂ ତାହାର ଗୁରୁମାସ ପରେ ତାଙ୍କ ଜନକ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ମାତୃବିୟୋଗ ପରେ ବାଳକ ବଳଦେବଙ୍କ ନିଃସହାୟ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତାଙ୍କ ଅଜା ଅଠଗଡ଼ନିବାସୀ ନିପୁରାର ଓଝା ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱଗୃହକୁ ନେଇଗଲେ ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତଶିକ୍ଷାର ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଓଝାଏ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ପରିଚିତ ଥିଲେ; ତେଣୁ ନାତିଙ୍କୁ ଯଥାସମୟରେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର, ଦର୍ଶନ ଓ ସ୍ମୃତି ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ବିକାଶୋନ୍ମୁଖ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଏକେ ବଳଦେବ ତାଙ୍କ ପରଲୋକବାସିନୀ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା କନ୍ୟାର କନିଷ୍ଠ ସନ୍ତାନ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ ସେ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣବଂଶରେ ଜାତ; ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ବୃଦ୍ଧ-ଓଝାଏ ତାଙ୍କର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ମେଧାର ପରିଚୟ ପାଇ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଓ ଅସାଧାରଣ ଅଧ୍ୟବସାୟସହକାରେ ତାଙ୍କୁ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଦେବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେ ପରମ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମନରେ ବୋଧ ହୁଏ ଏହି ଧାରଣା ହୋଇଥିଲା ଯେ, ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଓ ଶକ୍ତିକୁ ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ବଂଶଧର ଏହି ବଳଦେବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜଗତରେ ପ୍ରଚାର କରିଯିବେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଯେ କେବଳ ସାହିତ୍ୟକମଣ୍ଡଳୀରେ ବଳଦେବ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ କବି ବୋଲି ପରିଚିତ ତାହା ନୁହେ, ସାଧାରଣ ଲୋକ-ସମାଜ ତାଙ୍କୁ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିସମନ୍ୱିତ ଜଣେ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ମହାପୁରୁଷ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳ ଅପେକ୍ଷା ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳରେ ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଓ ପ୍ରତିପତ୍ତି ବେଶି, କାରଣ ସେ ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବେ ଗଞ୍ଜାମକୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା-ପ୍ରଦର୍ଶନର ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ବିକାଶ ବିଷୟରେ ଯେପରି ଦୈବୀ ଘଟଣାମାନ ଶୁଣାଯାଏ, ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ପରମ୍ପରାକ୍ରମେ ନାନା ପ୍ରବାଦ ଓ ଜନଶ୍ରୁତି ଆବାଳବୃଦ୍ଧବନିତା ନାନା ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଏ । ନିମ୍ନରେ ଯେଉଁ ଘଟନାଟି ବିବୃତ କରାଯାଉଅଛି, ହିନ୍ଦୁଦୃଷ୍ଟିରେ ତାକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଟାଙ୍ଗିକୋଠ-ବାସୀ ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର ବୟସ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତ ଘଟଣାଟି ଯେପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ, ଅମ୍ଭେମାନେ ତାହା ଏଠାରେ ଅବିକଳ ଲେଖୁଅଛୁଁ । ବଳଦେବ ଅଜାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତିପାତ୍ର ହୋଇ ଅଠଗଡ଼ରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥାନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ବୟସ ୧୧ । ୧୨ ହେବ । ଦିନେ ସେ ଓ ତାହାଙ୍କ ସମବୟସ୍କ କେତେକ ପିଲା ମିଶି ଅଗ୍ନି କ୍ରୀଡ଼ା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କେତେଗୁଡ଼ାଏ ବାଉଁଶ ଚେଙ୍ଗା (ଏକ ପ୍ରକାର କ୍ଷୁଦ୍ରବାଣ ବା ଅତସବାଜି) ତିଆରି କରିଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ବେଳେ ଉତ୍ସବ କରିବା ପାଇଁ ପିଲାମାନେ ସମସ୍ତେ ଆନନ୍ଦିତ । ସେଥିପାଇଁ ଦିନସାର ସେମାନଙ୍କୁ ଭୋକ ଶୋଷ ନାହିଁ । ଦୈବଗତ୍ୟା ସେଦିନ ଅପରାହ୍ଣ

ଘଣ୍ଟା ବେଳକୁ ଭୟଙ୍କର ବେଗରେ ପବନ ବହିଲା । ପବନ ହେତୁରେ ବିଶେଷତଃ ଗୂଳଘର ନିକଟରେ ବାଣ ଲଗାଇବା ସର୍ବଦା ନିଷିଦ୍ଧ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ପବନର ବେଗ ବୃଦ୍ଧି ଦେଖି ସେଦିନ ଆଉ ବାଣ ଲାଗି ପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ପିଲାମାନେ ସମସ୍ତେ ଏକାନ୍ତ ଦୁଃଖରେ ନିରାଶ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସରଳପ୍ରାଣ କୋମଳହୃଦୟ ଶିଶୁ କାନ୍ଦିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ବଳଦେବ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ମ୍ଳାନ ମୁଖରେ ଘରକୁ ଆସିଲେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ସ୍ନେହର ପିତୁଳାକୁ ସାଶ୍ରୁମୁଖ ଦେଖି ଅଜାଙ୍କର ସ୍ନେହପ୍ରବଣ ପ୍ରାଣରେ ଆଘାତ ଲାଗିଲା । ସେ ନାତିକୁ କୋଳରେ ବସାଇ ରୋଦନର କାରଣ ପଚାରନ୍ତେ ବଳଦେବ ସମସ୍ତ କଥା ଅଜାଙ୍କୁ କହିଲେ । ଅବଧି ବାଧ୍ୟ ଶିଶୁମାନଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଏପରି ପ୍ରତିକୂଳାଚରଣ କରୁଅଛି ଦେଖି ଋଷିପ୍ରକୃତିକ ସ୍ୱଧର୍ମନିଷ୍ଠ ଓଝାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ପ୍ରତୀକାରର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଦେଖି ମନେ ମନେ କଅଣ ଚିନ୍ତା କଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ନିପୁଣ ଓଝା ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ସିଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ ଥିଲେ । ଘରେ ଦୁର୍ଗାମୂର୍ତ୍ତି ରଖି ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ବିଧାନରେ ପଞ୍ଚମକାରଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରି ସେ ବହୁ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରି ପାରୁଥିଲେ । କ୍ଷଣକାଳ ଚିନ୍ତା କରିବା ପରେ ମୃତ ମନୁଷ୍ୟର ଦନ୍ତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତାଙ୍କ ଜପମାଳାଟି ଆଣି ଦେବାପାଇଁ ସେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ଏବଂ ଇତ୍ୟବସରରେ ବୃଦ୍ଧ ଶୁଦ୍ଧପୂତ ହୋଇ ଜପମାଳାଟି ଘେନି ଦେବୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଅସ୍ତୋନ୍ମୁଖ । ଅର୍ଦ୍ଧ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପରେ ବଳଦେବ ଦେଖିଲେ ଯେ, ପବନର ଗତି କ୍ରମେ ମନ୍ଦୀଭୂତ ହୋଇ ଆସିଲା ଓ କ୍ରମେ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ପବନର ସଞ୍ଚାର ମୂଳେଁ ଅନୁଭୂତ ହେଲା ନାହିଁ । ଅଦ୍ଭୁତ ବିସ୍ମୟର ବିଷୟ ଯେ, ଯେତେବେଳେ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ବାୟୁ ଅଚଞ୍ଚଳ ଓ ସ୍ଥିର, ସେତେବେଳେ ଗ୍ରାମର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗସ୍ଥ ବୃକ୍ଷାବଳୀ ପୂର୍ବବତ୍ ପ୍ରବଳ ବାୟୁବେଗରେ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହେଉଥିଲା । ଓଝାଏ ଧ୍ୟାନଭଙ୍ଗ ପରେ ନାତିକୁ କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ବଳଦେବ ଆନନ୍ଦରେ ବୟସ୍ୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ହୋଇ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଆଗ୍ନେୟ କ୍ରୀଡ଼ା କରି ପରମ ତୃପ୍ତିଲାଭ କଲେ । ଏହି ଘଟନାଟି ଯେ କେବଳ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଥିଲା ତାହା ନୁହେ, ବାଳକ ବଳଦେବଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଘୋର ବିସ୍ମୟାବିଭୂତ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ଅଜାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତାରେ ତାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଆନ୍ଦୋଳିତ ହେଲା । ସେ କ୍ରୀଡ଼ା ଶେଷରେ ଗୃହକୁ ଫେରି ଆସି ଅଜାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ଅଜା, ତୁମେ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ର ଜପି ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ପବନର ବେଗକୁ କମାଇ ଦେଲ, ମୋତେ ସେ ମନ୍ତ୍ରଟି କହିଦିଅ ।" ପ୍ରଥମେ ଓଝାଏ ବଳଦେବଙ୍କର ବାଳକତ୍ୱକୁ ଉପେକ୍ଷା କଲେ, ମାତ୍ର କ୍ରମେ ଯେତେବେଳେ ବଳଦେବ ଏକାନ୍ତ ନିର୍ବନ୍ଧ ସହକାରେ ନିଜର ଦୃଢ଼-

ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶକଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଅନ୍ୟମନସ୍କ କରିବାପାଇଁ ନାନା ଉପାୟ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ । ସେ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ, ଦେବୀଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଟି ବଳଦେବଙ୍କୁ କହିଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତେ; ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା, ଯେଉଁମାନେ ତନ୍ତ୍ର ଉପାସନା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରାୟ ଅପୁତ୍ରକ ହୋଇ ନିର୍ବଂଶ ହୁଅନ୍ତି; ତେଣୁ ସେ ନିଜ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ଦୌହିତ୍ରକୁ ସେ ମନ୍ତ୍ର କହିବାକୁ ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା କଲେ ନାହିଁ । ଶରୀର ସୁସ୍ଥ ନ ଥିବାରୁ ସେଦିନ ରାତିରେ ଓଡ଼ାଏ କେବଳ ଦୁଗ୍ଧପାନଦ୍ୱାରା ରାତିଯାପନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ପାତ୍ରରେ ଦୁଗ୍ଧ ଆସି ଓଡ଼ାଙ୍କ ପାଖରେ ରଖାଗଲା । ବଳଦେବ ସେତେବେଳେ, "ଅଜା କହ, ଅଜା କହ, ନଇଲେ ମୁଁ ଆଜି ଖାଇବି ନାହିଁ" ଏହା କହି ଅଜାଙ୍କୁ ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ କରୁଥିଲେ । ଏକାନ୍ତ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହେବାରୁ ଓଡ଼ାଏ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ତୁ ଯା, ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଘର କବାଟ ଖୋଲି ତାଙ୍କ ମୁହଁ ପାଖରେ ଏ ଦୁଧବେଲାକୁ ଧରି କହିବୁ, "ଅଜା କହିଲେ, ତୁ ଦୁଧ ପି ।" ବଳଦେବ ଶୁଦ୍ଧପୂତ ହୋଇ ସରଳବିଶ୍ୱାସରେ ସେହିପରି କଲେ । ବିସ୍ମୟର କଥା, ଚୁହୁଁ ଚୁହୁଁ ଦୁଗ୍ଧପାତ୍ର ପାତ୍ରରୁ ଶେଷ ହୋଇଗଲା । ବଳଦେବ ଶୂନ୍ୟ ପାତ୍ର ଧରି ଅଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସି କହିଲେ, "ଅଜା, ଠାକୁରାଣୀ ସବୁ ଦୁଧ ପିଇଦେଲା ।" ଓଡ଼ାଏ ପୁନର୍ବାର ବଳଦେବଙ୍କୁ କହିଲେ, "ପୁଣି ତୁ ଯା; ଠାକୁରାଣୀଙ୍କୁ ପଚାରିବୁ, ତୁ ତ ସବୁଯାକ ଦୁଧ ପିଇଲୁ, ଅଜା ଆଜି ରାତିରେ କଅଣ ପିଇ ବଞ୍ଚିବ ? ଅଜାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ବଳଦେବ ପାତ୍ରହସ୍ତରେ ପୁନର୍ବାର ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ପଚାରିଲେ, "ତୁ ତ ସବୁ ଦୁଧ ପିଇଲୁ, ଅଜା ଆଜି ରାତିରେ କଅଣ ପିଇ ବଞ୍ଚିବ ?" ଦେବୀ ଭକ୍ତର ଅଧୀନ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ସେ ଭକ୍ତର ଅଭିଳାଷ ଅବଗତ ହୋଇ ହସ୍ତସଙ୍କେତଦ୍ୱାରା ବାଳକ ବଳଦେବଙ୍କୁ ନିଜର ସ୍ତନ ସମୀପରେ ପାତ୍ରଟି ଧରିବା ପାଇଁ ଇଙ୍ଗିତ କଲେ । ବଳଦେବ ତଦନୁରୂପ କରନ୍ତେ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ପାତ୍ରଟି ଦୁଗ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ସେ ଫେରି ଆସି ଅଜାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ଅଜା, ଦେଖ ମାତ୍ର ଏ ଗାଈ ଦୁଧ ନୁହେଁ, ତା ନିଜ ଦୁଧ ।" ଓଡ଼ାଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବାର ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଓ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ନାତିକୁ ସେହି ଅମୃତମୟ ଦୁଗ୍ଧତକ ପିଇଦେବାକୁ ଆଦେଶ କଲେ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ବଳଦେବ ସେହି ଦୁଗ୍ଧତକ ପାନ କରି ପରମ ତୃପ୍ତିଲାଭ କଲେ ଓ ଦେବୀଙ୍କ ଅଜାଙ୍କର ମାତୃସ୍ଥାନୀୟା ମନେକରି ତତ୍କୃତ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନର ହେତୁ ବୁଝି ପାରିଲେ ।

ଏହିପରି ଓଡ଼ାଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ ତନ୍ତ୍ରସାଧନ ବିଷୟରେ ଅନେକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଦ୍ୟାବଧି ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଅଠଗଡ଼ରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ତନ୍ତ୍ରସାଧନ ସ୍ଥଳରେ

ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷମାନେ ଯେ ଏହିପରି ଶତ ଶତ ଅଦ୍ଭୁତ ବ୍ୟାପାରମାନ ସମାଧାନ କରି ପାରୁଥିଲେ, ଏ ଦେଶରେ ଏହାର ଅଳ୍ପ ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଗୋଟିକ ମାତ୍ର ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କଲୁ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ସେହି ଦିନଠାରୁ ବଳଦେବଙ୍କର ମେଧାଶକ୍ତି କ୍ରମେ ପ୍ରଖର ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଥରେ ଯାହା ପଢୁଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ ସ୍ମୃତିପଟରେ ଲାଗି ରହୁଥିଲା । ଏହିପରି ନାନାଶାସ୍ତ୍ରରେ ସୁପଣ୍ଡିତ ହୋଇ ସେ କେତେକ ବର୍ଷ ପରେ ନିଜ ପିତ୍ରାଳୟ ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡିକୁ ଫେରି ଗଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ରହି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଛନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ଆଲୋଚନା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବରୁ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ । ସେତେବେଳକୁ ଅବଶ୍ୟ ଭଞ୍ଜ ଜୀବିତ ନ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ଯୁଗୋଚିତ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରରେ ସେ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥନିଚୟ ରଖି ଯାଇଥିଲେ, ତା'ହା ପାଠ କରି ସମାଜ ତାଙ୍କୁ ସାହିତ୍ୟ-ସମ୍ରାଟ୍‌ରୂପେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମାନ କରି ପାରୁଁ, ଏହି ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାବଳୀ ବଳଦେବଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଭବିଷ୍ୟତ୍ କବିତ୍ୱର ଶଙ୍କ ଅଙ୍କି ଦେଇଥିଲା । ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ, କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାହିଁ ଯମକ, ଅନୁପ୍ରାସ, ସାଙ୍ଗରୂପକ, ଶ୍ଳେଷ, ଧ୍ୱନି, ବ୍ୟଞ୍ଜନା, ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟିକ ଛଟା ଧାରଣ କରିବାରେ କ୍ଷମ । ଭାଷାରାଜ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ହିଁ ଏ ସମସ୍ତର ଆଦିପ୍ରୟୋଗକର୍ତ୍ତା ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ଅବଶ୍ୟ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଏହି ସବୁ ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣିରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେ ୧୭୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ବହୁ ପରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ୧୮୦୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବଳଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମର ୧୭ ବର୍ଷ ପରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ସେତେବେଳକୁ ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା କି ନା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଭାଷାରାଜ୍ୟରେ କବିତା ଲେଖିବା ବିଷୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବଳଦେବଙ୍କର ଗୁରୁସ୍ଥାନୀୟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ ।

ବଳଦେବଙ୍କ ବଡ଼ ଭାଇ ମୃତଦାର ହୋଇ ଗୃହରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଉତ୍କଳ ରଥେ ଶୀଘ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ର ବଳଦେବଙ୍କ ବିବାହରେ ମନୋଯୋଗୀ ହେଲେ । ସେ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ତେଣୁ ପୁତ୍ର ପାଇଁ କନ୍ୟା ଅନ୍ୱେଷଣ କରି କରି କୁଳୀନପ୍ରଧାନ ପୁରୀ ଅଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ସେ ବାସେଲୀସାହି ନିବାସୀ "କତାପରହାଟିଆ" ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ରଙ୍କ କନ୍ୟା ବରମଣିଙ୍କୁ ନିଜର ଭାଗ

ସ୍ନୁଷା ମନୋନୀତ କରି ନିଜ ଗୃହ ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡିକୁ ନେଇଗଲେ । ପ୍ରାୟ ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବଳଦେବ ଏହି କନ୍ୟାଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । ବିବାହର ୬।୭ମାସ ପରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରଥେ ପରିବାରବର୍ଗଙ୍କୁ ଶୋକସାଗରରେ ଭସାଇଦେଇ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ପରିବାରରେ ଦୁଇ ପୁଅ, ବିଧବା କନ୍ୟା ଓ ସେହି ବାଳିକା ପୁତ୍ରବଧୂ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ହରିହର ଗୃହର ଚାଳକ, ମାତ୍ର ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ-ପରେ ସେ ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡିରେ ରାଜଦତ୍ତ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବାରୁ ଅଗତ୍ୟା ଅନ୍ୟ ରାଜଧାନୀକୁ ଚାଲିଯିବାର କଳ୍ପନା କଲେ ଏବଂ ଯେ କୌଣସିରୂପେ ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଏକ ବର୍ଷ ସେମାନେ ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡିରେ ଅତିବାହିତ କରି ଜଳନ୍ତର ଅଭିମୁଖରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ଗଞ୍ଜାମର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ପରି ସେତେବେଳେ ଜଳନ୍ତର ଗୋଟିଏ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ଏହାର ଏକଅଡ଼େ ଚିକିଟୀ, ଅନ୍ୟ ଅଡ଼େ ମଞ୍ଜୁଷା ଓ ପାରଳା । ପ୍ରାୟ ୬୦ ବର୍ଷ ତଳେ ଋଣଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଏହି ରାଜ୍ୟ ନିଲାମ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଜୟନଗରର ରାଜା ଏହି ରାଜ୍ୟର ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରୀ । ଏହିଭବରେ ହରିହର ଅନୁଜ ଭ୍ରାତା, ବାଳିକା ଭ୍ରାତୃବଧୂ ଓ ବିଧବା ଭଗିନୀ ସହ ଜଳନ୍ତରରେ ବାସକରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେତେବେଳେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ନାମକ ଜନୈକ ତରୁଣ ରାଜା ଜଳନ୍ତରର ସିଂହାସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ହରିହର ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ସେ ତରୁଣ ହେଲେହେଁ ପୂର୍ବପୁରୁଷପ୍ରଥା ଅନୁସରଣ କରି ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭରେ କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଜୀବିକାନିର୍ବାହୋପଯୋଗୀ ଭୂବୃତ୍ତ୍ୟାଦି ଦାନ କରି ନିଜ ରାଜଧାନୀରେ ରଖାଉଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ପରିଚୟରେ ସେ ଚିରକୁମାର ସ୍ୱଧର୍ମନିଷ୍ଠ ତେଜସ୍ୱୀ ହରିହରଙ୍କୁ ଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ସମ୍ମାନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ; ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପରିବାର ପରମଶାନ୍ତିରେ ରାଜାନୁଗ୍ରହ ଲାଭପୂର୍ବକ ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତାଦିରେ ବେଶ୍ ପ୍ରବେଶ ଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ପ୍ରଥିତନାମା ଭଞ୍ଜକବି ରାଜବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ସାରସ୍ୱତଚର୍ଚ୍ଚାର ଯେଉଁ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଚିତ୍ର ଅନ୍ୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି ଯାଇଥିଲେ, ତାହାକୁ ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ସେ ସମୟର ରାଜାମାନେ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରି କାବ୍ୟକବିତାଦି ନ ଲେଖିଲେ ପଛକେ, ଅପାତତଃ ତାଙ୍କ କବିତାରସପାନରେ ବିହ୍ୱଳ ରହିବାକୁ ଉଚ୍ଚଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ବଳଦେବଙ୍କ ବୟସ ପ୍ରାୟ ୧୮ । ସେ ପ୍ରଥମେ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଲେଖି ନିଜ ସମବୟସ୍କ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବିତାର ଖ୍ୟାତି କ୍ରମେ ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲା । ସେ ବଳଦେବଙ୍କ ସରଳ, ସୁମଧୁର ରଚନା ତଥା ହୃଦୟର ସରସତା ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତି ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ରାଜଦରବାରକୁ ଆସି କାବ୍ୟ-

କବିତାଦିର ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଅବସରକ୍ରମେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କେତେକ ଆଦିରସାତ୍ମକ କବିତା ରଚନା କରି ସାମୟିକ ରାଜାନୁଗ୍ରହଲାଭପୂର୍ବକ ପରମସୁଖରେ ଦିନ ଯାପନ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଜଳନ୍ତରର ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ତାଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରାଥମିକ ରଚନା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି । ଶବ୍ଦରଚନାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଓ ଭାବର ସରସତା ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ସୁସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ କବିଙ୍କର ସରସ ହୃଦୟବତ୍ତା ପ୍ରକାଶ କରେ ।

ଦେବୀ ବୀଣାପାଣିଙ୍କର ଯେଉଁ ବିଶ୍ୱମୋହନ ମଧୁମୟ ବିପଞ୍ଚୀବାଦନରେ ଦିନେ ସେ ଉତ୍କଳଗଗନକୁ ଅମୃତ ସଙ୍ଗୀତନିଃସ୍ୱନରେ ମୁଖରିତ କରିଥିଲେ, କିଏ ଜାଣିଥିଲା ଯେ, ଏହି ପ୍ରାଥମିକ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ ସେହି ବିରାଟ ବିପଞ୍ଚୀର ଆଦ୍ୟ ଗୁଣଝଙ୍କାର ? ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟହିଁ ବଳଦେବଙ୍କ ରଚନାବଳୀର ପ୍ରଥମ ଉତ୍ସାହଦାତା, ତେଣୁ ସେ ଆଜି ଉତ୍କଳୀୟ ସାହିତ୍ୟସେବୀଙ୍କର ଅଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର । ବଳଦେବ କ୍ରମେ ନାନା କବିତା ଲେଖି ରାଜାଙ୍କର ପରମ ପ୍ରୀତିପାତ୍ର ହେଲେ । ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ମଧ୍ୟ ସେହି ଅଭିନବ ସଙ୍ଗୀତର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ବଳଦେବଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଶକ୍ତିମତ୍ତାରେ ନିଃସନ୍ଦିଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ତାହାର ନିଦର୍ଶନସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କୁ "କବିସୂର୍ଯ୍ୟ" ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରି କାଳୋଚିତ ପ୍ରଥାନୁସାରେ ସାଧାରଣ ଦରବାରରେ ତାଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ପାଟଶାଢ଼ୀ ବାନ୍ଧିଦେଲେ । ଆଜି ବଳଦେବ ଜଳନ୍ତର ରାଜଦତ୍ତ 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ' ନାମରେ ଉତ୍କଳର ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ପରିଚିତ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପଣ୍ଡିତମାନେ କହନ୍ତି, 'ଉପାଧି ବ୍ୟାଧିରେବଚ' । ପ୍ରକୃତରେ ସାଧୁ ଉନ୍ନତିଲିପ୍ସୁ ଲୋକେ କୌଣସି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ ଗୃହୀତ ଉପାଧିର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବା ଚିନ୍ତାରେ ଉପାଧିକୁ ବ୍ୟାଧିବିଶେଷ ପରି ମନେ କରନ୍ତି । ଅତୀତ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସଙ୍ଗେ ଏହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେପରି ଘନିଷ୍ଠ; ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଏହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ତଦପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଘନିଷ୍ଠ । ଉପାଧି ପାଇଥିବା କୌଣସି ଲୋକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀୟ ଅଯୋଗ୍ୟତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ ସମାଜରେ ଯେପରି କଳଙ୍କିତ ହୁଅନ୍ତି, ନିରୁପାଧିକ ଲୋକ କେବେହେଁ ସେପରି କଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ନାହିଁ; ସୁତରାଂ ଉପାଧି ପ୍ରକୃତ ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ଗର୍ବ ବା ଅଭିମାନର ବିଷୟ ନୁହେଁ; ସମସାମୟିକ ଲୋକସମାଜରେ ତାହାଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶକ ମାତ୍ର । ବଳଦେବ ଜଳନ୍ତର

ରାଜାଙ୍କଠାରୁ 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ' ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ କରି ସେହି ଉପାଧିର ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବା ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଏବଂ ସେହି ଉପାଧିକୁ ସେ ନିଜ ଅତୀତ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ସମ୍ମାନର ଫଳ ବୋଲି ବିଚାର ନ କରି ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ଉତ୍ସାହପ୍ରଦ ମନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଭାବିଲେ । ଉପାଧି ପାଇବା ପୂର୍ବରୁ ବଳଦେବ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ସେଥିପାଇଁ ଯେବେ ସେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇବାର ଉପଯୁକ୍ତ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ପାଇଁ ସେ ଅବଶ୍ୟ ତଦପେକ୍ଷା ଶତଗୁଣରେ ଅଧିକ ସମ୍ମାନସୂଚକ କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ଉପାଧି ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ବର୍ତ୍ତମାନ ବିବେଚିତ ହେବେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେତେଦୂର ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖିଅଛୁ, ଯେଉଁ ସବୁ ରଚନାବଳୀ ପାଇଁ ବଳଦେବ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ ଅମର କବି, ସେ ସବୁ ତାଙ୍କର କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇବାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ରଚନା ।

ବଳଦେବ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ନୀରସ ଶୁଷ୍କ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଧୀଶକ୍ତି ପରିମାର୍ଜିତ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସନ୍ଧାନକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ନିତ୍ୟବସନ୍ତଲୀଳାମୟ କାବ୍ୟକାନନରେ ପଞ୍ଚମାଳାପନିପୁଣ ପିକରୂପେ ବିହାର କରିବାକୁ ଐହିକ ଜୀବନରେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଖ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଜଳନ୍ତର ରାଜଦରବାର 'ବୁଧହଂସ କେଳିସରଃ' ଥିବାରୁ ଉତ୍କଳୀୟ ଓ ଅନ୍ଧ୍ର ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀର ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ହୋଇଥିଲା । ଉପାଧି ପାଇବା ପରେ ବଳଦେବ ବେଳେ ବେଳେ ଆଦିରସାତ୍ମକ ସଂସ୍କୃତ କବିତା ଲେଖି ରାଜସଭାରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଆବୃତ୍ତି କରି ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲେ । କେବେ କେବେ ବା ଗୋଟିଏ ସ୍ୱରଚିତ ଓଡ଼ିଆ-ସଙ୍ଗୀତ ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ସୁଲଭ ସୁକଣ୍ଠରେ ଆବୃତ୍ତି କରି ରାଜପାରିଷଦମାନଙ୍କର ସମ୍ମାନଭାଜନ ହେଉଥିଲେ । ତତ୍ପ୍ରଣୀତ ସଂସ୍କୃତ ରଚନାବଳୀ ଅଦ୍ୟାପି ଅପ୍ରକାଶିତ । ଏ ଯୁଗରେ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା ଅଭାବରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେ ପରମ ଆଦରଣୀୟ ରତ୍ନ, ଏହା ପଣ୍ଡିତ ମାତ୍ରକେ ଏକ ବାକ୍ୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ବଳଦେବଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ ରଚନାବଳୀର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ସରସତା କେବଳ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବୁଝି ପାରୁଥିଲେ, ରାଜସଭାର ସାଧାରଣ ଲୋକେ ସେ ରସ ଆସ୍ୱାଦନରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ କବିତା ଆବୃତ୍ତି କରିବାପାଇଁ ପୁନଃପୁନଃ ଅନୁରୋଧ କଲେ, ତେଣୁ ସେ କେତେବେଳେ ନିଜ ନାମରେ, କେତେବେଳେ ବା ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ନାମରେ କବିତା ଭଣିତ କରି ରାଜସଭାରେ ଆବୃତ୍ତି କରିବାଦ୍ୱାରା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ

କରୁଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ତାହା ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗ; ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ନାରିକେଳଫଳସଦୃଶ ଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟରୁ ରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରିବାରେ ସାଧାରଣ ଲୋକମାନେ ଅକ୍ଷମ ଥିଲେ, ତେଣୁ ବଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ସାଧାରଣ ରାଜସଭାରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାର ଭାର ଅର୍ପିତ ହୋଇଥିଲା । ବଳଦେବଙ୍କ ବିଚିତ୍ର ସ୍ୱରଭଙ୍ଗୀ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୌଶଳ ଦେଖି ରାଜା ତଥା ସାଧାରଣ ଲୋକସମାଜ ଏପରି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ସେମାନେ ଆହାର ନିଦ୍ରା ତ୍ୟାଗ କରି ଦିନେ ଦିନେ ସାରା ରାତି ଚହଟିଥି ପରି ତାହା ଶୁଣୁଥିଲେ । ଭଞ୍ଜ ଯୁଗୋଚିତ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଯେଉଁ ସବୁ ଆଦିରସାତ୍ମକ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ତାହା ଯେ ତତ୍କାଳୀନ ଜନସମାଜକୁ ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ କରିଥିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଏହି କବିତାମାନଙ୍କର ପୁନଃପୁନଃ ଆବୃତ୍ତି ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦ୍ୱାରା କବିତା ରଚନାର କୌଶଳ ଓ ପାରିପାଟ୍ୟ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଦୃଢ଼ମୂଳ ହୋଇଗଲା । ବାରମ୍ବାର ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ସେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାର ଦୋଷ ଓ ଗୁଣ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରିଥିଲେ, ତେଣୁ ନିଜ ରଚନାରେ ସେସବୁ ଦୋଷ ଯେପରି ପ୍ରବେଶ ନ କରେ, ସେ ବିଷୟରେ ସେ ସର୍ବଦା ସତର୍କ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଆଦିରସପ୍ରିୟ ସାଧାରଣ ଲୋକ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ଆଦିରସର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ଏକାବେଳେ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ, ତଥାପି ତାଙ୍କ କବିତାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ କ୍ୱଚିତ୍ ଉତ୍କଟ ଆଦିରସର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖାଯାଏ ।

ଦିନେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପିତୃବ୍ୟଙ୍କ ଘରକୁ ବିଜେ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଲାବଣ୍ୟମୟୀ ପଞ୍ଚମବର୍ଷୀୟା କନ୍ୟାର ଅସାଧାରଣ ଅଙ୍ଗସୌଷ୍ଠବରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାଜା ପିତୃବ୍ୟଙ୍କୁ କନ୍ୟାର ପରିଚୟ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ । ଯେତେବେଳେ ସେ ଶୁଣିଲେ ଯେ, କନ୍ୟାଟି ମାତା-ପିତୃହୀନା ଓ ନିରାଶ୍ରୟା ହୋଇ ଆଶ୍ରୟଲାଭ କାମନାରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ରାଜାନ୍ତଃପୁରକୁ ଆସୁଅଛି, ସେତେବେଳେ ସେ ଏକାନ୍ତ କରୁଣାପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ତାକୁ ଅନ୍ତଃପୁର ମଧ୍ୟରେ ରାଜକନ୍ୟାରୂପେ ପ୍ରତିପାଳନ କରିବାର ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । କନ୍ୟାଟି କୁଳୀନ କରଣଗୃହରେ ଜନ୍ମିଥିଲା ଏବଂ ଜନକ ଜନନୀ ତାହାର ଅସାଧାରଣ ଅଙ୍ଗସୌଷ୍ଠବ ଦେଖି ତାକୁ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ରାଜାଦେଶରେ ରାଜକନ୍ୟାସ୍ଥାନୀୟ ହୋଇ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ଆଣୀତ ହେଲେ । ସ୍ନେହମୟୀ ରାଣୀ ମଧ୍ୟ କନ୍ୟାଟିର ରୂପ ଓ ଗୁଣରେ ଏକାନ୍ତ ଆକୃଷ୍ଟା ହୋଇ ତାକୁ ଆତ୍ମଜାସ୍ଥାନୀୟ ମନେ କରି ତାହାର ଲାଳନପାଳନ ଓ ଶିକ୍ଷାରେ ଯତ୍ନବତୀ ହେଲେ ।

ରାଜା ଥରେ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କହିଲେ, "ଭଞ୍ଜେ ଯେଉଁ ରୀତିରେ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ' ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି, ଆପଣ ସେହି ରୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରି ଏହି କନ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରନ୍ତୁ।" ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଛାନ୍ଦ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ। ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡି ବହୁ ଆୟାସରେ ସଂଗ୍ରହ କରି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି। କିନ୍ତୁ ଲିପିକର ପ୍ରମାଦର ଆଧିକ୍ୟବଶତଃ ତାହାର ଅଧିକାଂଶ ଅବୋଧ। 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ର ଶୁଦ୍ଧ ସଠିକ ସଂସ୍କରଣଟିଏ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଯେ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନରୂପେ ଆଦୃତ ହୁଅନ୍ତା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ। ବଳଦେବ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ, ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିର ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରି ନୂତନ ଆକାରରେ ଲେଖି ପାରଥାନ୍ତେ; ମାତ୍ର ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶ ଓ ସମାଜର ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେ ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ'ର ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି। ମାତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନାଭଙ୍ଗୀ, ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାଷାପ୍ରୟୋଗ ଓ ମୌଳିକ ରଚନାଭଙ୍ଗୀ ତାଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟତ୍ୱକୁ ତହିଁରେ ସର୍ବଥା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିଅଛି।

ରାମୋପାସକ କବି ଲାବଣ୍ୟବତୀର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦରେ ସଂସ୍କୃତ ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ର ନିୟମରେ ଆଦୌ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କୁ ସ୍ତବ କରି ପରେ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ପୂର୍ବଜନ୍ମ କଥା ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଅଛନ୍ତି—ଥରେ ପାର୍ବତୀ କୈଳାସପର୍ବତରେ ପାଶକ୍ରୀଡ଼ାର ଅନୁରୂପ ସଙ୍ଗିନୀ ନ ଦେଖି ସ୍ୱୀୟ ମନରୁ ଅସାଧାରଣ ସୁଷମାଧାରିଣୀ ବାଞ୍ଛାବତୀ ନାମ୍ନୀ ଗୋଟିଏ କନ୍ୟା ଜାତ କରାଇଲେ। ପାର୍ବତୀ ବାଞ୍ଛାବତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କେତେକ ସମୟ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବା ପରେ ହଠାତ୍ ତପସ୍ୟାରୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ଶିବଙ୍କ ଡମ୍ବରୁନାଦ ଶୁଣି ପାରିଲେ। ସେତେବେଳେ ପାର୍ବତୀ ଭାବିଲେ, 'ହର ନେତ୍ରପାତ ହେବ ଯେବେ ଏ ଶୁଭାଙ୍ଗୀ, ଯିବ ସିନା ମୋହର ସୁଭାଗୀପଣ ଭାଙ୍ଗି।' ତେଣୁ ସେ କନ୍ୟାକୁ ନିର୍ଜନ ଅରଣ୍ୟରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ ଯେ, "ଯେବେ ତୁ ଗୃହର ଦ୍ୱାର ଲଙ୍ଘନ କରି କୌଣସି ପୁରୁଷର କର ଗ୍ରହଣ କରିବୁ, ତେବେ ତୋର ପ୍ରାଣନାଶ ହେବ। କିନ୍ତୁ ପରଜନ୍ମରେ ସେହି ପୁରୁଷକୁ ତୁ ସ୍ୱାମୀରୂପରେ ପାଇବୁ।" ବାଞ୍ଛାବତୀ ଏହି ଭାବରେ କେତେ କାଳ ନିର୍ଜନ ଅରଣ୍ୟରେ ବାସ କଲା ପରେ ଥରେ ପ୍ରଭାକର ନାମକ ଜଣେ ରାଜପୁତ୍ର ସଙ୍ଗେ ସେଠାରେ ତାର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହେଲା ଏବଂ ଉଭୟଙ୍କ ମିଳନାରମ୍ଭରେ ବାଞ୍ଛାବତୀ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା। ପ୍ରଭାକର ମଧ୍ୟ ସେହି ରମଣୀରତ୍ନ ଲାଭରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଗଙ୍ଗାସାଗରରେ ଅସ୍ଥିବିସର୍ଜନ କଲା। ପରଜନ୍ମରେ

ସେମାନେ ଲବଣ୍ୟବତୀ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରସେନରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ମାତ୍ର ଜନ୍ମଭୂମି-ବତ୍ସଳ ବଳଦେବ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦରେ ସ୍ୱୀୟ ମାତୃଭୂମି ଓଡ଼ିଶାର ଇଷ୍ଟଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ସ୍ତବ କରିଅଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସମଗ୍ର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦଟି ଜଗନ୍ନାଥମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ବିଚିତ୍ର ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

କବି ପ୍ରଥମେ ସିଂହଦ୍ୱାରକୁ ନମସ୍କାର କରି ସିଂହଦ୍ୱାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଚିତ୍ରରୂପୀ ପତିତପାବନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି କହୁଅଛନ୍ତି—

"ପତିତଉଦ୍ଧାର ତ ଅମ୍ବର ଅବଶ୍ୟକ,
ଅବଲମ୍ବ କରିଛନ୍ତି ମୁମୁକ୍ଷୁ ଅନେକ ।
ଅଗ ପଛ ହେଲେ ହେବ ପ୍ରଭୁପଣ କ୍ଷତି,
ଏହି ଚିନ୍ତାରେ ଯେ ଚିତ୍ରପରି ଅଛିସନ୍ତି ।"

କଳ୍ପନାର ବିଶେଷତ୍ୱ ଓ ଅଳ୍ପ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଶସ୍ତଭାବ ପ୍ରକାଶର କ୍ଷମତା ଦେଖି ହୃଦୟ ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଉଠେ । ଏହି ଛାନ୍ଦରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ପଦ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ, ଯହିଁରେ କବି ନିଜର ବିଶେଷତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ପାଠକସମାଜକୁ ଉପହାର ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ । ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥମନ୍ଦିର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତାର ସମନ୍ୱୟକ୍ଷେତ୍ର । ତନ୍ତ୍ରପ୍ରଧାନ ମତବାଦକୁ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଶକ୍ତିରୂପିଣୀ ବିମଳାଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠାନଦ୍ୱାରା କିପରି ଏକ ମହାଧର୍ମର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରାଯାଇଅଛି, ତାହା ହିନ୍ଦୁ-ମତାବଲମ୍ବୀମାନେ ବେଶ୍ ବୁଝି ପାରନ୍ତି । ବିମଳାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି କହୁଅଛନ୍ତି—

"ଯାହା ପ୍ରସାଦକଣରୁ ମହାପ୍ରସାଦରେ,
ପରିଣତ ହୁଅଇ ଜଗତ୍ରୟ ପ୍ରମୋଦରେ ।
ମୃଗେନ୍ଦ୍ରବାହିନୀ କ୍ଷେତ୍ରବର ଅଧୀଶ୍ୱରୀ,
ନାଗସୁତା ସୁଧାକୁମ୍ଭ-ଧାରିଣୀ ସୁନ୍ଦରୀ ।
ବିମଳା ବିମଳ ଅମ୍ଭୋରୁହ ବିଲୋଚନା,
ହୋଇବେ କି ମୋର ପାପକଳାପମୋଚନା ।"

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟରେ ଯାହା ଭୋଗ କରାଯାଏ, ସେହି ପ୍ରସାଦ ବିମଳାଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରାଯିବା ପରେ ମହାପ୍ରସାଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ବିମଳାଦେବୀଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏହି ସତ୍ୟକୁ ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରିବାଦ୍ୱାରା କବି ଶାକ୍ତ ମତକୁ ପ୍ରଚଳିତ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ମୂଳମନ୍ତ୍ରରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲାପରି ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ କି ?

ତତ୍ପରେ କବି ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିପରି ଉଲ୍ଲେଖ କରନ୍ତି—

ଏକଦା ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରମୁଖ ଦେବତାମାନେ ଗୋଟିଏ ସଭା କରିଥିଲେ । ସଭାର କାର୍ଯ୍ୟାରମ୍ଭ ହେବା ପରେ ଲବଣ୍ୟଧ୍ୱଜନାମା ଗନ୍ଧର୍ବ କେଳିମଞ୍ଜୁଳାନାମ୍ନୀ ସ୍ତ୍ରୀସୁ ପ୍ରଣୟିନୀ ସଙ୍ଗରେ ମୋହନା ନାମକ ବିପଞ୍ଚୀ ହସ୍ତରେ ଧରି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଦମ୍ପତି ଦେବସଭାକୁ ପ୍ରଣାମ କଲାବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଅଲୌକିକ ରୂପମାଧୁରୀ ଦେଖି ଦେବବୃନ୍ଦଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସେହି ଅପରୂପ ରୂପସାଗରରୁ ସୁଷମା-ସୁଧା ପାନ କରିବାରେ ଲାଗିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଲବଣ୍ୟଧ୍ୱଜ ତାରରେ ଅଙ୍ଗୁଳିସଂଯୋଗ କରି ବିପଞ୍ଚୀବାଦନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତେ କେଳିମଞ୍ଜୁଳା ବିଶ୍ୱବିମୋହନ ସୁକଣ୍ଠରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କଲା । ତ୍ରିଦଶମଣ୍ଡଳୀ ସେମାନଙ୍କ ଅଲୋକସାମାନ୍ୟ ରୂପ, ତଥା ଗୀତବାଦ୍ୟରେ ଏକାବେଳକେ ହୃତହୃଦୟ ହୋଇ 'ଲେଖା' (ଚିତ୍ର) ପରି ଦିଶିଲେ । ସେହିଦିନୁ ସେମାନେ ଲେଖା ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦେବୀମାନେ ମଧ୍ୟ କେଳିମଞ୍ଜୁଳାର ରୂପ ଦେଖି ମନେ କଲେ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଗର୍ବ ତଥା ଜୀବନଧାରଣ ବୃଥା । ତତ୍ପରେ ଦେବବୃନ୍ଦ ପରସ୍ପର ବିଚାର କରି ସେହି ଗନ୍ଧର୍ବଦମ୍ପତିକୁ ଦେବସଭା ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସମାନ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରି କହିଲେ, "ଦେଖ, ଆମ୍ଭେମାନେ ତୁମ୍ଭ ଦୁହିଙ୍କ ରୂପଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଅଛୁଁ । ତୁମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ଦେବତାମାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଏ ଲୋକରେ ଦେବତାସ୍ଥାନୀୟ ହେବ । ଦେବତାମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ଏହି ଯେ, ତୁମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଲାବଣ୍ୟରୁ ଦେବ ଓ ଦେବୀମାନଙ୍କୁ କିଛି କିଛି ପ୍ରଦାନ କରିବ ।" ଏହା ଶୁଣି ଗନ୍ଧର୍ବଦମ୍ପତି ଏକାନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ ଏବଂ ବିନୟସହକାରେ କହିଲେ, "ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେବକାର୍ଯ୍ୟରେ ଜୀବନ ଦାନ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନୋହୁଁ; ମାତ୍ର ଗନ୍ଧର୍ବ ଜାତିର ଏକମାତ୍ର ସମ୍ବଳ ସ୍ୱୀୟ ରୂପଲାବଣ୍ୟରୁ ଅଣୁମାତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି ପାରିବୁଁ ନାହିଁ ।" ଏହି ଉତ୍ତରରେ ଦେବତାମାନେ କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ରାତ୍ରିକାଳୀନ ରଥାଙ୍ଗ ମିଥୁନ ପରି ପରସ୍ପର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ରହିବାକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ—

ତହୁଁ ଉଦିତ ହେଲା ପ୍ରଣୟ ଭୟ ।
ଝାମ୍ପିଲା କମ୍ପ ଦମ୍ପତିର ହୃଦୟ ॥
ଶୋକବିବଶ ହୋଇ କଲେ ଏ ସ୍ତୁତି ।
ନମୋ ନମସ୍ତେ ସୁଧାଶନସନ୍ତତି ॥
ନମସ୍ତେ ନାକଲୋକନିବାସିବାର ।
ଜଗତେ ତୁମ୍ଭେ ଦାନ ବିନାଶିବାର ॥
ପୀୟୂଷ ଅମ୍ଭୋଦରୁ ଦମ୍ଭୋଳି ବୃଷ୍ଟି ।
ସମ୍ଭବିଲେ କି ଅଭ ସମ୍ଭବ ସୃଷ୍ଟି ॥

ରକ୍ଷକଠାରେ ହେଲେ ଭକ୍ଷକ ସିଦ୍ଧ ।
ଶରଣଠାରୁ ହେଲେ ମରଣସିଦ୍ଧ ॥
ଫନ୍ଦା ନୁହଇ ନିନ୍ଦା ସଙ୍ଗ ବଦନେ ।
ବନ୍ଦାରୁ-ବିନାଶନ ନାହିଁ ଭୁବନେ ॥
ହରିଙ୍କି ଭକ୍ତ ଯେମ୍ଭେ ଜଗ୍ର କି ଇବେ ।
ତପିଙ୍କ ପାଇ ବୁଦ୍ଧି ମନ୍ଦ କି ହେବେ ॥

ଏହି ସ୍ତବ ଶୁଣି ଦେବବୃନ୍ଦ କୃପାର୍ଦ୍ର ହୋଇ ତପ୍ତାଙ୍ଗରେ ସୁଧା ସେଚନ ପରି ଏହିପରି ମୃଦୁବଚନ ପ୍ରକାଶ କଲେ—“ନିନ୍ଦକମାନଙ୍କର ଶାପ କଦାପି ଅନ୍ୟଥା ହୁଏ ନାହିଁ । ଏ ଦେହ ଶେଷରେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏହି ରୂପ ଓ ଗୁଣ ପୁନଃ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମ୍ଭର ଆଉ ମିଳନ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ ।” ଏହି ଶାପପ୍ରସ୍ତାବରେ ସେ ଦୁହେଁ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଶିବ ଓ ଶିବାଙ୍କ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଦିନେ ନାରଦଙ୍କ ବୀଣାଦଣ୍ଡରୁ ସ୍ଖଳିତ ପୁଷ୍ପ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ପତିତ ହେବାରୁ ପଞ୍ଚତ୍ୱପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପୁରୁଷ ଗୋମତୀତୀରରେ ଚୂତତରୁ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ କୈଳାସରେ ଦ୍ରାକ୍ଷାଲତାରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେମାନେ ଫଳପ୍ରଦାନଦ୍ୱାରା ଶିବ-ଶିବାଙ୍କୁ ତୁଷ୍ଟ କରି ପରଜନ୍ମରେ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ନାମକ ରାଜପୁତ୍ର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାନାମ୍ନୀ ରାଜକନ୍ୟାରୂପେ ଜାତ ହେଲେ । ରାଜପୁତ୍ର ଓ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କ ଜନ୍ମବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ଅତି ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ସେ ସମସ୍ତର ବିସ୍ତାରିତ ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ ସମୀଚୀନ ବୋଧ ନ ହେବାରୁ ସଂକ୍ଷେପରେ କେବଳ ଏତିକି ମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତ କଲୁଁ ।

ଲାବଣ୍ୟବତୀର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତକୁ ତୁଳନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣରେ ବଳଦେବଙ୍କର ସିଦ୍ଧହସ୍ତତା ସର୍ବଥା ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ପାର୍ବତୀଙ୍କ ମନୋଜାତ କନ୍ୟାର ରୂପମାଧୁରୀ ଦେଖିଲେ ଶିବ ପାର୍ବତୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବୀତଶ୍ରଦ୍ଧ ହୋଇଯିବେ, ଏ ଚିତ୍ର କେତେଦୂର ଆଦର୍ଶ-ଯୋଗୀ ଦେବଦେବ ଶିବଙ୍କ ସ୍ୱଭାବର ଅନୁରୂପ କି ? ସେ ଯାହାହେଉ, ବଳଦେବ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ମାନବ-ଚରିତ୍ରର ସୁସଙ୍ଗତ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଏହି ଭାବରେ ସ୍ୱଭାବାନୁଗତ କରାଇବା ତାଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାର ବିଷୟ ଥିଲା । ମାତ୍ର ସମସାମୟିକ ଲୋକରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଛାନ୍ଦମାନଙ୍କରେ ସେ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ବିଷୟସୂଚୀ (Plot) ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ବଳଦେବ ଭକ୍ତ କବିବର ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କ ‘ଉଷା’ କାବ୍ୟରେ ଉଷା-ଜୟନ୍ତଙ୍କ ପୂର୍ବଜନ୍ମର ଅଭିଶାପ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଚିତ୍ର ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠ କଲେ

ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ ବଳଦେବଙ୍କର 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ର ଉଦ୍‌ବିଷୟକ ଶବ୍ଦର ଛାୟା ତହିଁରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ କଳ୍ପନା ତାହାକୁ ପରେ କିଞ୍ଚିତ୍ ଭିନ୍ନାକାର ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି, ମାତ୍ର ଘଟଣାର ମୂଳ ଯେ ବଳଦେବଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାରୁ ଗୃହୀତ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଛନ୍ଦମାନଙ୍କରେ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦରଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ମହାରାଜକଘୋଷର ବର୍ଣ୍ଣନା, ଚନ୍ଦ୍ର-କଳାର ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟଲୀଳା, କଳାବିଦ୍ୟାର ଅନୁଶୀଳନ, ଉଦ୍ୟାନବିହାର, ଜଳକେଳି, ବେଶବିନ୍ୟାସ, ଯୌବନାରମ୍ଭ, ପତି ପ୍ରତିପତ୍ନିଲକ୍ଷଣ, ସ୍ୱପ୍ନଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ଣ୍ଣନାର କ୍ରମ ଉପବଣ୍ୟବତୀରୁ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ବଳଦେବ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସର୍ବତ୍ର ସ୍ୱୀୟ ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଅଲୌକିକ ରଚନାଶୃଙ୍ଖଳା, ବିଚିତ୍ର ଅଳଙ୍କାରସୃଷ୍ଟି ଓ ଯଥାଯଥ ଶବ୍ଦପ୍ରୟୋଗର ବହୁଳ ନିଦର୍ଶନ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଦୂରାନ୍ୱୟ ଦୋଷ ବା ଅସାଧୁ ପ୍ରୟୋଗ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାରେ ପ୍ରାୟଶଃ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ, ତେବେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଭାବର ଗମ୍ଭୀରତା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କବିତାକୁ ଦୁର୍ବୋଧ କରିଅଛି, ମାତ୍ର ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତା ପରି ତାହା ତେତେ ଦୁର୍ବୋଧ ନୁହେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଯେଉଁ କେତେକ ପଂକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରିଅଛୁଁ ତାହା ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ କବି ସରଳ ସୁମଧୁର ରଚନାର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ । ଭାଷାର କଠିନ ଆବରଣରେ ଭାବର ବିଚିତ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅଚ୍ଛାଦନ କରିବାକୁ ତାଙ୍କର ଅଦୌ ପ୍ରବୃତ୍ତି ନ ଥିଲା । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ସେ କେତେଗୋଟି ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି, ସେ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର ରଚନା ଅଧିକତର ଶ୍ରୁତିମଧୁର ବା ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରସିକ କବିମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ କାଦମ୍ବରୀ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ରାଧାନାଥ ଚିଲିକାରେ "ଧାରାସ୍ରାବୀ ଭ୍ରମରାବୀ ତଡ଼ିଦ୍‌ବନ୍ତ × × × ଅଦ୍ୟାପି ସୂଚଇ ରାମାଶ୍ରମରେଖା" ପ୍ରଭୃତି ଅଂଶ ଯେପରି ଅବିକଳ କାଦମ୍ବରୀରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି, ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ତୃତୀୟ ଛନ୍ଦରେ ମହାରାଜକଘୋଷ ରାଜଧାନୀର ବର୍ଣ୍ଣନାପ୍ରସଙ୍ଗରେ କାଦମ୍ବରୀର ଗୋଟିଏ ମନୋହର ବର୍ଣ୍ଣନା ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

"ଅମିତ ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭଗୃହ ସମ୍ପର୍କରୁ
ସେ ନଗରୀ ଗରୀୟସୀ ବିରଞ୍ଚିଲୋକରୁ
× × × ×
ସମସ୍ତ ପ୍ରାସାଦଶିଖଶିଳ୍ପରୁ ଉଭରେ,
ନାହାନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ସେ ପୁର ଭିତରେ ।

ରତ ବିନା ଆନେ ତହିଁ ନାହିଁ କେଶଗ୍ରହ,
ଅକ୍ଷକ୍ରୀଡ଼ା ବିନା ଦେଖା ନାହିଁ ଶୂନ୍ୟ ଗୃହ ।
ଦନ୍ତବାସ ଗୀତ ବିନା ରାଗ ନାହିଁ ଆନେ,
କୁଞ୍ଜରେ ମଦବିକାର ଅଛି, ନାହିଁ ଜନେ ।
ବିପକ୍ଷ ବୋଲଇ ଏକା ବିହଙ୍ଗମ ପକ୍ଷ,
କୁଟିଳ କେବଳ କଳାବତୀଙ୍କ କଟାକ୍ଷ ।
କାବ୍ୟେ ବୃତ୍ତବନ୍ଧ, ଶାସ୍ତ୍ରେ ଚନ୍ତା, କର୍ମଧ୍ୱଜେ,
କଠିନତା ମଣି ମାତ୍ର ରମଣୀ ଉରଜେ ।
କନକକଳସ ଦଣ୍ଡ ସିତ ଆତପତ୍ରେ,
ଚଞ୍ଚଳତା କାରଜିତମ୍ନିଗ୍ଧ ଜନନେତ୍ରେ ।"

× × × ×

କାଦମ୍ବରୀର ଏହି ବିଚିତ୍ର ଅଲଙ୍କାରବିନ୍ୟାସକୁ ସମ୍ଭବତଃ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉତ୍କଳୀୟ କବି ସ୍ୱରଚିତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ବନବିହାର ଓ ବେଶବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ଥଳରେ କବି ଯେଉଁ ଅଦ୍ଭୁତ ରଚନାକୌଶଳ ଓ ମୌଳିକ କଳ୍ପନାସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ପରି ବୋଧ ହୁଏ । ବଳଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଛାନ୍ଦମାନଙ୍କୁ ନିଜ ନାମରେ ଭଣିତ ନ କରି ସ୍ୱୀୟ ଉତ୍ସାହଦାତା ଜଳନ୍ତରର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦର ରଚନା ଶେଷରେ ସେ ତାହା ରାଜସଭାରେ ପାଠ କରି ସଭାସଦମାନଙ୍କର ପ୍ରୀତି ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । କ୍ରମେ ରାଜା ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ଦେବାନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟପରିଚାଳନାର ଭାର ତାଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ କଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଗ୍ରନ୍ଥର ୧୯ଟି ଛାନ୍ଦ ରଚିତ ହେବା ପରେ ରାଜାଙ୍କର ସେହି ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ପାଳିତା କନ୍ୟା "ଚନ୍ଦ୍ରକଳା" ସପ୍ତଦଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ହଠାତ୍ ବସନ୍ତ ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଅକାଳରେ ଭୂଲୋକରୁ ଅସ୍ତମିତ ହୋଇଗଲେ । ଦୁର୍ଦ୍ଦୈବିକନିବନ୍ଧନ କନ୍ୟାର ବିବାହ ନିମିତ୍ତ ଆୟୋଜନ କରାଯାଇଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟସମ୍ଭାର ତାହାର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟାରେ ବ୍ୟୟିତ ହେଲା । ରାଜା, ରାଜପରିବାର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଛାନ୍ଦର ଶ୍ରୋତୃମଣ୍ଡଳୀ ରାଜପାରିଷଦବର୍ଗ ଏହି ଘଟନାରେ ଏକାନ୍ତ ଶୋକାକୁଳ ଓ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଅସ୍ମମାନଙ୍କର କବି ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ଉପଜୀବ୍ୟ ନାୟିକାର ବିୟୋଗରେ ଏକାନ୍ତ ଶୋକାକୁଳ ହୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଆଡ଼କୁ ଆଉ ଦୃଷ୍ଟିଦେଲେ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଲା । ଅମ୍ଭେମାନେ ଅନୁମାନ କରୁଁ, ଶୋକାବେଗ କମିଯିବା ପରେ କବି ଇଚ୍ଛା

କରିଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ସମ୍ପନ୍ନ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ, ମାତ୍ର ସେ ନିଜ ରୁଚି-ବିରୋଧରେ କେବଳ ରାଜା ଏବଂ ଜନମଣ୍ଡଳୀର ଅନୁରୋଧବଶେ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଲାବଣ୍ୟବତୀକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଲେଖୁଥିଲେ; ତେଣୁ ଏପରି ଦୁର୍ଘଟନା ପରେ ସେ ଅଉ ତାହାର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି କେଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଅଉ ୭ ଗୋଟି ଛାନ୍ଦ ତହିଁରେ ଯୋଗ କରି ସୁଦ୍ଧା ସଫଳ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିନାହାନ୍ତି ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶାସନଦଣ୍ଡ ପ୍ରିୟ ଦେବାନ ବଳଦେବଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରି ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ବିୟୋଗ ପରେ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ କିଛୁକାଳଯାଏ ଶୋକାକୁଳ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାୟ ସନ୍ଧ୍ୟା ପରେ ରାଜା ପାରିଷଦ-ପରିବୃତ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାସମ୍ପୃକ୍ତ କଥାରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥାନ୍ତି । ବିବିଧ ସାନ୍ତ୍ୱନାସତ୍ତ୍ୱେ ଦ୍ୱିଧା ଛିନ୍ନ ସ୍ନେହଗ୍ରନ୍ଥିର ମର୍ମଭେଦ ପ୍ରତ୍ୟାଘାତନା ରାଜାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲା । ବୁଦ୍ଧିମାନ ବଳଦେବ ଗୁରୁତ୍ୱର ଶୋକର ଲଘୁକରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାବ୍ୟରସପାୟୀ ରାଜାଙ୍କୁ ଅନୁପଙ୍ଗିକ ସଙ୍ଗୀତ ଓ କବିତାଦି ଶୁଣାଇବାର କଳ୍ପନା କଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ପ୍ରକୃତରେ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରସିକ ରାଜା । ବଳଦେବ ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ରାଜାଙ୍କ ମନସ୍ତାପ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟାଦି ଆଲୋଚନାର ପ୍ରଧାନ ଅନ୍ତରାୟ ହେଲା ସେତେବେଳେ ସେ ତାହାର ନିରାକରଣ ନିମିତ୍ତ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସୁଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀର ଆଲୋଚନାରେ ସାଧାରଣତଃ ତାଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତି ହେବାର ଦେଖି ସେ ନବ ନବ ଭାବଯୁକ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ସରସ ଚଉପଦୀ ବା ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣାଇବାରେ କୃତସଙ୍କଳ୍ପ ହୋଇ ତଦ୍‌ବିଷୟକ ରଚନାରେ ଅଭିନିବିଷ୍ଟ ହେଲେ । ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା ପରେ ଯେଉଁ ଅଳ୍ପ ସମୟ ବଳୁଥିଲା, ସେ ସମୟକୁ ସେ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାରେ ବ୍ୟୟିତ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ବା କଲନ୍ତର ଅଧିପତିଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ । ଏହି ସମୟରେ ରଚିତ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ପୁସ୍ତକର ସଙ୍ଗୀତକଳ୍ପଲତା ପ୍ରକରଣରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଠକସମାଜକୁ ସେ ସବୁ ଉପହାର ପ୍ରଦାନ କରିଅଛୁଁ । ଯେଉଁ କବିତା ହୃଦୟର ଅନ୍ତରତମ ପ୍ରଦେଶର ଅନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ ନ କରେ ଏବଂ ସାଧାରଣ ପାଠକସମାଜକୁ କବିଙ୍କ ଭାବରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ନ କରେ, ତାହା କବିତାପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେ । କାରୁଣ୍ୟାଦି-

ବ୍ୟଞ୍ଜକରୂପେ କବି କପଳର ସ୍ୱଭାବସଙ୍ଗତ ବୃତ୍ତି କର୍ଯାଚନରେ ପଡ଼ି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଅଲୋଚନାର ବିଷୟ । କବିତା ଭାବମୟୀ, ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର ଶବ୍ଦଯୋଜନା ସେ ଭାବର ପ୍ରକାଶକ । ପ୍ରାଚୀନ ତଥା ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ସେଭଳି କବିତାର ସ୍ଥାନ ପାଠକମାନେହିଁ ସ୍ଥିର କରିବେ ।

ଏହି ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟହ କାବ୍ୟକବିତାରସର ଆସ୍ୱାଦନରେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କୁ ପରିତୃପ୍ତ କରାଇବା ପରେ ରାଜା ବଳଦେବଙ୍କୁ ଏକାନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଲେ । ବଳଦେବହିଁ ସମଗ୍ର ରାଜ୍ୟ ପରିଚାଳନା କଲେ । ବଳଦେବ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣବଂଶରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱୀୟ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ପଦାଙ୍କାନୁସରଣ କରି ପ୍ରକୃତ ମନ୍ତ୍ରୀର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଜାତିଙ୍କୁ ରାଜତ୍ୱ ଦେଇ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେହିଁ ମନ୍ତ୍ରୀରୂପେ ରାଜ୍ୟଶାସନ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୁଭାନୁଷ୍ଠାନରେ 'ଗୋବ୍ରାହ୍ମଣେଭ୍ୟଃ ଶୁଭମସ୍ତୁ ନିତ୍ୟଂ, ଲୋକାଃ ସମଗ୍ରାଃ ସୁଖିନୋ ଭବନ୍ତୁ' ବୋଲି ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଉଥିଲା । ବଳଦେବଙ୍କର ନିର୍ଲୋଭ ବ୍ୟବହାର, ସତ୍ୟନିଷ୍ଠା ଓ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଲୋକସମାଜର ମଙ୍ଗଳ କରିବାର ବାସନା ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ଜଳନ୍ତର ପ୍ରକୃତିମଣ୍ଡଳୀରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କଲା । ସମୁଚ ରାଜପଦରେ ଅଳଂକୃତ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଏକାନ୍ତ ନିରଭିମାନ ଓ ନିରାଡ଼ମ୍ବର ଥିଲେ । ସାଧାରଣ ଆମୋଦସ୍ପୃହା ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରି ନ ଥିଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ତାଙ୍କ ଉପରେ ରାଜ୍ୟର ଆୟବ୍ୟୟର ଯାବତୀୟ ଭାର ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ ସ୍ୱୀୟ ପାରିଶ୍ରମିକରୂପେ ରାଜକୋଷରୁ ବହୁ ଅର୍ଥ ସଞ୍ଚୟ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ, ମାତ୍ର ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣୋଚିତ ଖାଦ୍ୟ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣୋଚିତ ବସ୍ତ୍ରଭୂଷାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହିଥିଲେ; ସୁତରାଂ ବିଳାସବାସନା ଚରିତାର୍ଥ କରିବାରେ ବା ଭବିଷ୍ୟତ ନିମିତ୍ତ ସଞ୍ଚୟ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଆଦୌ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ ଥିଲା । ରାଜାଙ୍କ ଅନୁମତିକ୍ରମେ ସେ ପ୍ରଜାସାଧାରଣର ଉପକାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟମଧ୍ୟରେ କୃଷିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ବଡ଼ ବଡ଼ ପୋଖରୀ ଖୋଳାଇଲେ ଏବଂ ଦୁଃସ୍ଥ ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜକୁ ରାଜକୋଷରୁ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇ ବିବିଧ ଶସ୍ୟଉତ୍ପାଦନରେ ଉତ୍ସାହିତ କଲେ । ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଜଳନ୍ତର ପ୍ରକୃତିମଣ୍ଡଳୀ 'ରାମରାଜ୍ୟ'ର ସୁଖ ଉପଭୋଗ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରଜାକୁଳର ସୁବିଧା ପାଇଁ ସେ ଜଳନ୍ତରର ପ୍ରାଚୀନ ଗଡ଼କୁ ସୋମପେଣ୍ଠ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦୁର୍ଗାପ୍ରସାଦ ନାମକ ସ୍ଥାନକୁ ଉଠାଇ ଆଣିଥିଲେ । ଜଳନ୍ତର ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଦେବମନ୍ଦିର ଥିଲା ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେବତାଙ୍କ ସେବାପୂଜାନିମିତ୍ତ ପ୍ରଚୁର ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ଖଞ୍ଜା ଯାଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିଚାଳନା ଅଭାବରୁ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷର ସମ୍ପତ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । କ୍ରମେ ବଳଦେବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ତହିଁରେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ,

ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚୁର ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ଦେବତାମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି । ରାଜ୍ୟର ଗୃହଆଗତ ଅତିଥି, ଅଗନ୍ତୁକ ଓ ଦରିଦ୍ର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ସତ୍କାର କରିବା ଏହି ସବୁ ଦେବତ୍ର ସମ୍ପତ୍ତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ; ତେଣୁ ସେ ଦେବ ମନ୍ଦିର ପରିଚାଳକମାନଙ୍କୁ ରାଜଧାନୀକୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଆଣି ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଜ୍ଞାପନ କଲେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନ୍ଦିରର ପରିଚାଳନା କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରଣାଳୀ ଉପରେ ନିଜେ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥିଲେ । ଏହି ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବାରୁ ରାଜ୍ୟରେ କୌଣସି ଲୋକ କୌଣସି ଦିନ ଉପବାସରେ ରହୁ ନ ଥିଲା ।

ଅନନ୍ତର ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆସି ଉତ୍କଳୀୟମାନେ କ୍ରମେ ଆଚାରଭ୍ରଷ୍ଟ ହେଉଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଉତ୍କଳୀୟ ସ୍ମୃତି ଅନୁଯାୟୀ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର କ୍ରିୟାକଳାପ ସମାହିତ ହେଉ ନାହିଁ; ତେଣୁ ସେ ସ୍ଥାନୀୟ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ କରି ରାଜାଙ୍କ ସଭାପତିତ୍ୱରେ 'ଉତ୍କଳାଚାର' ନାମକ ଗୋଟିଏ ସଭା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । କ୍ରମେ ଗଡ଼ର ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ଏବଂ ସଭାର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଏବଂ ବିଚାର ନିଷ୍ପତ୍ତିରେ ଜନସମାଜ ପରମ ପରିତୋଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କୁ ସଭାପତି ନିର୍ବାଚନ କରିବାଦ୍ୱାରା ଅନେକ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟଶାସନସଂକ୍ରାନ୍ତ ନାନା ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ମୀମାଂସା କରିବା ନିମିତ୍ତ ସଭାରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରୁଥିଲେ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତାର ସଂସ୍ରବରେ ଆସି ନ ଥିବା ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମସ୍ତିଷ୍କରେ ଶାସନଶୃଙ୍ଖଳା ନିମିତ୍ତ ଏଭଳି ସମଷ୍ଟିମତ ସଂଗ୍ରହ କରିବାର ଚିନ୍ତା ପ୍ରବେଶ କରିବା ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଅଭିନବ ବୋଧହୁଏ ।

ଜଳନ୍ତର ନିକଟରେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ । ବହୁକାଳରୁ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଜଳନ୍ତର ରାଜାଙ୍କର ବିବାଦ ଥିଲା ଏବଂ ସେହି ହେତୁରୁ ଉଭୟ ରାଜ୍ୟର ସମୂହ କ୍ଷତି ମଧ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ବଳଦେବ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଏହି ବିବାଦ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହେଲେ ନିରୀହ ପ୍ରଜାମାନେହିଁ ପରିଣାମରେ ଦୁଃଖୀ ହେବେ; ତେଣୁ ନିଜ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରୟୋଗରେ ଉଭୟ ରାଜ୍ୟକୁ ମିତ୍ରତାସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ରଖିବାକୁ ଯତ୍ନ କଲେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ମଧ୍ୟସ୍ଥରୂପେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜ୍ୟକୁ ଗମନ କଲେ ଏବଂ ତତ୍‌କାଳୀନ ମଞ୍ଜୁଷାର ରାଜା ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ବାକ୍‌ପଟୁତା, ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତିତ୍ୱ ଓ ରାଜନୀତିକୁଶଳତା ଦେଖି ଏକାନ୍ତ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ରାଜା ପୂର୍ବେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ଶୁଣିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚୟ ହେବାରୁ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ପରମସମାଦରରେ ପଣ୍ଡିତୋଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାରେ ବିନ୍ଦୁମାତ୍ର କୁଣ୍ଠିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସୁଯୋଗରେ ସେ ମଞ୍ଜୁଷାରାଜପରିବାରକୁ ଜଳନ୍ତର ରାଜପରିବାର ସଙ୍ଗେ ଚିରକାଳ ନିମିତ୍ତ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ-

ସ୍କନ୍ଧରେ ଅବଶ୍ୟ ରଖିଥିଲେ । ଚିକିଟି ପ୍ରଭୃତି ଜଲନ୍ତରର ପ୍ରତିବେଶୀ ରାଜନ୍ୟ-ବୃନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ମନୀଷୀଙ୍କର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପୁନଃପୁନଃ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ରାଜଧାନୀକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ନେଇ ଯଥେଷ୍ଟ ସମାଦର କରୁଥିଲେ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଗଞ୍ଜାମର ରାଜାମାନଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ଏ ଦେଶରେ ମାତୃଭାଷାର ତଥା ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଆଦର ଓ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳରେ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଆଲୋଚନା ବିଷୟ ବିଚାର କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଉତ୍କଳୀୟ ଭୂପତିବୃନ୍ଦହିଁ ଏହାର ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠ-ପୋଷକ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଆଜିଯାଏ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜଧାନୀରେ ସଂସ୍କୃତ ଆଲୋଚନା ନିମିତ୍ତ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଡିତସଭା ଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ କେତେକ ରାଜା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଭାବପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ଆଉ ସେ ଆଡ଼କୁ ମନ ଦେଉ ନାହାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜଧାନୀ ଯେ ପୂର୍ବେ ସଂସ୍କୃତ ଆଲୋଚନାର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ଥିଲା, ଏଥିରେ ଆଉ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହି ଆଲୋଚନା ପ୍ରଭାବରୁ ବହୁ ଲୋକ ଦେଶର, ତଥା ଜାତିର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ରାଜାମାନଙ୍କ ସଭାରେ ସମ୍ମାନିତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେହିଁ ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଶତ ଶତ ପଣ୍ଡିତ ଏହି ରାଜଧାନୀ-ମାନଙ୍କରେ ନିଜ ଶାସ୍ତ୍ର ଜ୍ଞାନ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେଇ ଜୀବିକାନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା, ଆଧୁନିକ ଭୂପତିକୁଳର ଉଦାସୀନତା, ତଥା ଶାସ୍ତ୍ରାଲାପବିମୁଖତା ଆଜି ଏ ଦେଶକୁ ପଣ୍ଡିତଶୂନ୍ୟ କରିବାକୁ ବସିଲାଣି । ବଳଦେବ ଯେତେବେଳେ ଜଲନ୍ତର ରାଜଦରବାରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରି ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନ କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଏ ଦେଶର ବହୁ ପଣ୍ଡିତ ସେ ସ୍ଥାନରେ ନିତ୍ୟ ସମବେତ ହେଉଥିଲେ । ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ମଧ୍ୟ ସମାଗତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଯଥୋପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାରେ ତ୍ରୁଟି କରୁ ନ ଥିଲେ । ଆଠଗଡ଼ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଅନ୍ୟତମ ରାଜ୍ୟ । ଶ୍ରୀ ବାଲ୍କକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ନାମକ ଜଣେ ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାହୀ ଯୁବକ ରାଜା ସେତେ-ବେଳେ ଆଠଗଡ଼ର ସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯଥା କାଳରେ ଏହି ମହାନୁଭବ ନୃପତିଙ୍କ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ । ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଡିତସଭା ଥିଲା । ଥରେ ଆଠଗଡ଼ର ନିଧି ରଥ ନାମଧେୟ ଜନୈକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଜଲନ୍ତର ରାଜଦରବାରକୁ ଗମନ କରି ବଳଦେବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଜାଙ୍କ ସହ ପରିଚିତ ହେଲେ ଏବଂ କେତେକ ଦିନ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ବଳଦେବଙ୍କ ଆତିଥେୟତା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ତଥା ସୌଜନ୍ୟରେ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଆଠଗଡ଼କୁ ଫେରି ଆସିଲେ ଏବଂ ତତ୍ପତ୍ୟ

ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ବଳଦେବଙ୍କର ବିଦ୍ୱତ୍ତା ଓ ମନୁଷ୍ୟତାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । କ୍ରମେ ଏହା ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏଥିପୂର୍ବେ ରାଜା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ଶୁଣିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କଥିତ ରଥଙ୍କଠାରୁ ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ପାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବା ନିମିତ୍ତ ପତ୍ରଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ । ମାତ୍ର ବଳଦେବ ସେତେବେଳେ ରାଜକର୍ମରେ ଏକାନ୍ତ ବ୍ରତୀ ହୋଇ ରହିଥିବାରୁ ଅଠଗଡ଼ର ରାଜା ମହୋଦୟଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ଏବଂ ପତ୍ରଦ୍ୱାରା ପରେ ଦେଖା କରିବା ବିଷୟ ଜଣାଇଲେ । ମାତ୍ର ରାଜାମହୋଦୟ ଏଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ପୁନର୍ବାର ଜଳନ୍ତରକୁ ଲୋକ ପଠାଇଲେ ଏବଂ ପତ୍ରବାହକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବଳଦେବଙ୍କ ଆସିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶିବିକା ଓ ବାହକ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ବଳଦେବ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ନିର୍ବନ୍ଧ ବିଷୟ ଅଗତ୍ୟା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ ୬ ମାସ ପାଇଁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଦେବାନ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ମିତ୍ର ମହାନ୍ତି ନାମକ ରାଜାଙ୍କର ଜନୈକ ବିଶ୍ୱସ୍ତ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ଅଠଗଡ଼ ଅଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ବଳଦେବ ଜଳନ୍ତରରେ ପ୍ରାୟ ୧୨ ବର୍ଷ ରହିବା ପରେ ସେଠାରୁ ଏକ ପ୍ରକାର ବିଦାୟ ନେଇ ଅଠଗଡ଼ ଆସିଲେ । ଏହି ଅବସରରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମା କନ୍ୟା ବିବାହଯୋଗ୍ୟ ବୟସରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିବାରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ ନିମିତ୍ତ କୁଳୀନପ୍ରଧାନ ପୁରୀଜିଲ୍ଲା ଅଭିମୁଖରେ ଯିବା ତାଙ୍କର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା । ଅଠଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲେ ଏବଂ ପରମ ସମାଦରରେ ସେଠାରେ ରାଜାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ହେଲେ । ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ଜଣେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ, ସଙ୍ଗୀତସାହିତ୍ୟରସିକ ରାଜା । ବଳଦେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ମିଳନରେ ଉଭୟେ ପରମପ୍ରୀତି ଅନୁଭବ କଲେ । ବଳଦେବ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ମଧ୍ୟ ଅଠଗଡ଼ରେ ସ୍ୱୀୟ ମାତାମହଙ୍କ ଗୃହରେ ରହି ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନାଦି କରିଥିଲେ; ତେଣୁ ଅଠଗଡ଼ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅପରିଚିତ ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲା । ସ୍ଥାନୀୟ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତ ସମାଜରେ ଉଚ୍ଚତମ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ନିଜ ନାମରେ ଓ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରି ରାଜସଭାରେ ସୁସ୍ୱରରେ ଆବୃତ୍ତି କରୁଥିଲେ । ହରିଚନ୍ଦନ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ରାଜା, ସୁତରାଂ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରଣୟାତ୍ମକ ଭକ୍ତିରସଗର୍ଭକ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିବାରେ ଏହିଠାରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜାତହେଲା । ତାଙ୍କର ଏହି ସମୟର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଙ୍ଗୀତ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଇଅଛୁଁ, ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାରେ କବି ନିଜତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ "ମନା ମୁଁ କରୁଥିଲି ଏହାକୁ ଗୋ, ଅନା ନା ବୋଲି ବନ ରାହାକୁ ଗୋ" ଶୀର୍ଷକ ସଙ୍ଗୀତଟି ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଠକସମାଜକୁ

ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁଁ । ଭାଷା, ଭାବ ଓ ମୌଳିକତା କବିତାର ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରଏ । ପ୍ରାଚୀନ ତଥା ଅଧୁନିକ ଉତ୍କଳୀୟ କବିତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେଭଳି କବିତାକୁ ଆଦର୍ଶ କବିତା କହିଲେ ଅତିରଞ୍ଜିତ ହେବ କି ?

ଏହିପରି ପ୍ରମୋଦରେ କେତେକାଳ ସେଠାରେ ଅତିବାହିତ କରିବା ପରେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ବରପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ ନିମିତ୍ତ ପୁରୀ ଅଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ମାତ୍ର ତଦୀୟ ଗୁଣମୁଗ୍ଧ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ପୁରୀ ଯାତ୍ରା ପୂର୍ବେ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନକାଳ ଅଠଗଡ଼ରେ କଟାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଦୃଢ଼ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତେ ସେ ବିଷମସମସ୍ୟାରେ ପଡ଼ିଲେ । ସେଆଡ଼େ ଜଳନ୍ତରର ରାଜା ତାଙ୍କୁ ନିଜ ପ୍ରାଣ ପରି ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରିବାରବର୍ଗ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଳନ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯଥାକଥଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ପାଥେୟ ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ଶିବିକାରୋହଣ କରି ଅଠଗଡ଼ରୁ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଅଠଗଡ଼ର ରାଜା ତିନି ଶତ ଟଙ୍କା ପାଥେୟ ସହ ପୁରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିବିକା ଓ ବାହକର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଦେଇଥିଲେ; ସୁତରାଂ ବଳଦେବ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ପୁରୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତତ୍ରତ୍ୟ ଗୌଡ଼ବାଡ଼ସାହି ନିବାସୀ ତଦୀୟ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାସୁଆରଙ୍କ ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ପୁରୀର ସେବକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଚିରକାଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ବରପୁତ୍ର; ସୁତରାଂ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଅନୁକମ୍ପାଭାଜନ ହେବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତୀବ ଅସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହି ନବଜାଗରଣ ଯୁଗରେ ଜଣେ ସୁଦ୍ଧା ସେବକ ଅଦ୍ୟାପି ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଆଜକୁ ଶତାଧିକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା, ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ମାତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ ମହାସୁଆର ଆଜିକାଲି ସମୟର ପଣ୍ଡାମାନଙ୍କ ପରି ଭୋଗସର୍ବସ୍ୱ, ବ୍ୟସନାସକ୍ତ, ଶାସ୍ତ୍ରବିମୁଖ ଲୋକ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଧର୍ମପ୍ରାଣ ହୃଦୟ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରାଦିର ସମ୍ୟକ୍ ଅର୍ଥବୋଧ ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଅନୁଶୀଳନରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲା; ତେଣୁ ସେ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁର ବାସେଳୀସାହିନିବାସୀ ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାସୁଆରଙ୍କର ସୌହୃଦ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ଜଗନ୍ନାଥ ପୂର୍ବରୁ ବଳଦେବଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପ୍ରକର୍ଷ ବୁଝିବାକୁ ଅବସର ପାଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ନିଜ ଅତିଥିରୂପେ ପାଇ ଆପଣାକୁ କୃତକୃତ୍ୟ ମନେ କଲେ ।

ସେତେବେଳେ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ପୁରୀର ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରୁଥିଲେ । କେବଳ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଓ ଲେମ୍ବାଇ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ନ ଥିଲେହେଁ ଓଡ଼ିଶା ଓ ତନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଉତ୍କଳଭାଷୀ ପ୍ରଦେଶର ରାଜାମାନେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ । ଅଦ୍ୟାପି ଏହି ରାଜସମାଜରେ ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି ଏବଂ ହିନ୍ଦୁର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସେବକ ବୋଲି ଉତ୍କଳୀୟ ରାଜା ପ୍ରଜା ସମସ୍ତଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ପୁରୀ ରାଜସିଂହାସନ ପରମ ପବିତ୍ର ଓ ଗୌରବଶ୍ରୀମଣ୍ଡିତ । ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ଅନେକ ବିଷୟରେ ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିଲା । ସେ ସ୍ୱୟଂ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବାରେ କାଳାତିପାତ କରିବାକୁ ଶୁଭକର ମନେ କରୁଥିଲେ । ବହୁକାଳରୁ ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତଚର୍ଚ୍ଚା ନିମିତ୍ତ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ବାରାଣସୀ । ପୁରୀର ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ଏହି ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ବିଦ୍ୱାନ ନୃପତିଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ନାନା ଭାବରେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜା ମଧ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମାଦର କରୁଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ଆୟୁର ଅଧିକାଂଶ ଏହି ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ରାଜସଭାର ଖ୍ୟାତି ଓଡ଼ିଶା ଓ ତାହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । ରାଜା ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ କାଳ ପଣ୍ଡିତଗୋଷ୍ଠୀରେ ଅତିବାହିତ କରନ୍ତି ଏବଂ କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ନିତ୍ୟ ରାଜାଙ୍କର ସହଚର ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟରେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଡିତସଭା ଥିଲା, ମାତ୍ର ପୁରୀ ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ସମାଦୃତ ନ ହେବାଯାଏ କୌଣସି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଜ୍ଞାନ, ଯୋଗ୍ୟତା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅପ୍ରତ୍ୟୟ ଦୂର ହେଉ ନ ଥିଲା, ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ରାଜଧାନୀରୁ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପୁରୀରେ ସମବେତ ହେଉଥିଲେ । ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । କବି ବଳଦେବ ଜଳନ୍ତର, ଅଠଗଡ଼ ପ୍ରଭୃତି ରାଜସଭାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ମାନ ଲାଭ କରିଥିଲେହେଁ ପୁରୀ ରାଜସଭାରେ ସମ୍ମାନିତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଲାଭ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ କରପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ ବ୍ୟାଜରେ ସେ ଜଳନ୍ତର ଓ ଅଠଗଡ଼ରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ।

ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାସୁଆର ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ବଡ଼ ପ୍ରୀତିପାତ୍ର ଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ରାଜା ସ୍ନାନାଦି ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମାପନାନନ୍ତର ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରଭାତ-ଅବକାଶ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଆନ୍ତି ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଆରତି ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି । ରାଜାଦେଶରେ ମହାସୁଆର ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ରାଜାଙ୍କ ଆଗମନ

ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରି ଦର୍ଶନର ସୁଯୋଗ କରି ଦଅନ୍ତି । ମହାସୁଆରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କ ସଭାରେ ପରିଚିତ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରି ମହାସୁଆରଙ୍କଦ୍ୱାରା ରାଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଉଥିଲେ । ଅଳ୍ପପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଭାବରୁ ସ୍ୱୟଂ ହଠାତ୍ ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେବାରେ ସେ ସର୍ବଦା ସଙ୍କୋଚ ବୋଧ କରୁଥିଲେ । ଅଳ୍ପ ମଧ୍ୟ ଅହମିକାଗ୍ରସ୍ତ ପଣ୍ଡିତକୁଳ ସେତେବେଳେ ରାଜପରିଷଦକୁ ଗ୍ରାହସଙ୍କୁଳ ରତ୍ନାକର ପରି ଦୁଷ୍ପ୍ରବେଶ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଅସାଧାରଣ ସ୍ମୃତିସମ୍ପନ୍ନ ଦୁଇ ଜଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତତ୍କାଳୀନ ରାଜସଭାରେ ଅପ୍ରତିହତ ଥିଲା । କୌଣସି ଲୋକ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ପାଠ କଲା ମାତ୍ରକେ ସେମାନେ ସ୍ୱୀୟ ଧାରଣାଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ତାହାକୁ ପୁନର୍ବାର ଆବୃତ୍ତି କରି ରାଜାଙ୍କୁ, ତଥା ଅନ୍ୟ ପାରିଷଦବର୍ଗଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରି ଦେଉଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କ ରଚିତ ଶ୍ଳୋକମାନ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାସୁଆର ସଭାରେ ପାଠ କରିବା ପରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତଦ୍ୱୟ ସେଗୁଡ଼ିକ ଯଥାଯଥଭାବରେ ଆବୃତ୍ତି କରି ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ଯେ, ଏ ସବୁ ପ୍ରାଚୀନ ରଚନା । ଏହିପରି ଈର୍ଷାପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ସେମାନେ ବଳଦେବଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ସମୀପରେ ଅନେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୁକ୍କାୟିତ ରଖିଲେ । ମାତ୍ର ଧୂମ କେତେକ୍ଷଣପାଏ ବହ୍ନିର ଜ୍ୟୋତିକୁ ଆଚ୍ଛାଦନ କରିପାରେ ? ଇତ୍ୟବସରରେ ବଳଦେବ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରି ସାରି ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ରାଜଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ବସାକୁ ଫେରି ଆସୁଥାଆନ୍ତି । ଦିନେ ତାଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମତେଜ ରାଜାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ସିଂହଦ୍ୱାର ସମୀପରେ ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । ମାତ୍ର ରାଜା ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟବଶତଃ ସେହି ଅପରିଚିତ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ଭାଷଣ ନ କରି ଚାଲିଗଲେ । ଏହି ଭାବରେ କେତେ ଦିନ ଅତିବାହିତ ହୋଇଗଲା । ବଳଦେବ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ତବ ରଚନା କରି ସ୍ୱୟଂ ସକାଳେ ଓ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସୁସ୍ୱରରେ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଗାନ କରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସରଳ ସୁମଧୁର ଭାଷା, ଅଭିନବ ସରସଭାବ ଓ ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର କଣ୍ଠସ୍ୱର ଉପସ୍ଥିତ ଦର୍ଶକମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ଚିତ୍ତ ମୁଗ୍ଧ କରୁଥିଲା । ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଦର୍ଶନ ବେଳେ ସେ

"ବାଧିଲା ଜାଣି କ୍ଷମା କର ନୋହିଲେ ରମା—
ରମଣ ଦଣ୍ଡେ ଦିଅ ଠାଇ,
ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଆଜ ମୋ ମନୋରଥ
ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ ଦେଇ ଗାଇ ।"

ଏବଂ "କ୍ଷୀରମୟ ସିନ୍ଧୁ କେମା ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ" ଏହି ଯେଉଁ ଗୀତ ଦୁଇଟି ପ୍ରତ୍ୟହ ଗାନ କରୁଥିଲେ, ତାହା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବତ୍ର ସମାଦୃତ ହେଉଅଛି । ଏ ପୁସ୍ତକର ଚତୁର୍ଥ ଭାଗରେ ଗୀତ ଦୁଇଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଦିଆଗଲା । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଜଣାଣ,

ଚଳନ୍ତି ଭାଷା ଅଳ୍ପ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏହିଭଳି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଭାଷାରେ କେତେ ଜଣ ଲୋକ କବିତା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ? ପ୍ରଥମ କବିତାଟି ଭକ୍ତର ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିମାନାତ୍ମକ ସମ୍ଭାଷଣର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ । ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ କାଳସର୍ପ ବୋଲି କହି ଦେଇ କବି କିପରି ଶ୍ଳେଷମୂଳକ ଭାଷାରେ ସ୍ୱମତ ସମର୍ଥନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ଏ କବିତାରେ ପ୍ରଧାନ ଆଲୋଚନୀୟ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆପଣାକୁ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ମନେ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଏହିଭଳି ଅଳି କରିବାକୁ ସାହସୀ ହେବେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଯେଉଁ ଭକ୍ତ ସର୍ବଦା ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମଙ୍ଗଳମୟ ହସ୍ତ ନିରୀକ୍ଷଣ କରନ୍ତି, ସେମାନେହିଁ ଏପରି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଭାଷାରେ ଅଳି କରି ପାରନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ କବିତାଟି ଅନ୍ୟପ୍ରକାର । ଏଥିରେ ଭକ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଲାଭ କରିବାପାଇଁ ସ୍ୱୀୟ ଅଧିକାରିତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ ଭକ୍ତଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଏ ଅନୁଗ୍ରହକୁ ଅଧିକାର ବୋଲି ଦାବୀ କରି ପାରେ ? ପ୍ରବନ୍ଧର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି ଭୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଠାରେ ଏହି କବିତାଦ୍ୱୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତିକି ମାତ୍ର କହି କ୍ଷାନ୍ତ ହେଲୁଁ ।

ଏସବୁ କବିତା କ୍ରମେ ପୁରୀବାସୀ ଜନସମାଜରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେବାରୁ ଲୋକେ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ କବିଙ୍କ ଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ମହାସୁଆରଙ୍କ ଘରେ ଜମା ହେଲେ । ନଗରରେ ସର୍ବଦା କବିଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ତର୍କ ବିତର୍କ, କଳ୍ପନା ଜଳ୍ପନା ଚାଲିଲା । କିଏ କହିଲା ଜଳନ୍ତରର ପଣ୍ଡିତ, କିଏ କହିଲା ଆଠଗଡ଼ର, କିଏ ବା କହିଲା ଦକ୍ଷିଣିଆ ପଣ୍ଡିତ । ଜନସମାଜରେ ତାଙ୍କର ଭାଷା ଓ କବିତାର ସମାଦରରେ ବଳଦେବଙ୍କର ଟିକିଏ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଜାତ ହେଲା, ତେଣୁ ସେ ଦିନେ "ଅଲଙ୍ଘ୍ୟ ହେବାରୁ ମୋ ରାଣ ପରାଣଧନ ଯାହା ଦିନେ ଦିନେ" ଏହି ସଙ୍ଗୀତଟିକୁ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରି ତାଙ୍କଠାକୁ ପଠାଇଲେ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ସେ କବିତା ଶୁଣି ମତପ୍ରକାଶ କଲେ, "ମହାରାଜ, ପାଲାବାଲାମାନେ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଭଲ ଭାଷାକବିତା ପ୍ରକାଶ କରି ପାରନ୍ତି । ଏଥିରେ କିଛି ମାତ୍ର ବିଶେଷତ୍ୱ ନାହିଁ ।" ରାଜା ଶୁଣି ଅବାକ୍ । ମାତ୍ର ରାଜା ସ୍ୱୟଂ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ଥିଲେ । ସେ କବିତାଟିକୁ ପୁନର୍ବାର ପାଠକରିବା ପାଇଁ ଜଣେ ଗାୟକକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଗାୟକ ସ୍ୱଭାବଦତ୍ତ ସୁକଣ୍ଠରେ କବିତାଟି ପୁନର୍ବାର ଆବୃତ୍ତି କଲେ । ଭାବ ଓ ଭାଷାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଷଦ୍ ଚିତ୍ରବତ୍ ତଟସ୍ଥ ହୋଇଗଲା । ରାଜା ପ୍ରଶଂସା ନ କରି ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅଗତ୍ୟା ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ କବିତ୍ୱର ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ପୂର୍ବରୁ ସେମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ, ସମୁଚ୍ଚ ଭାବ, ଭାଷା ଓ ଅଳଙ୍କାରସମନ୍ୱିତ ଆଦିରସାତ୍ମକ କବିତା କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅଛି; ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ କୌଣସିମତେ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେ କବିତାଟି ସେମାନଙ୍କର ସେହି ମଧୁର ଭ୍ରାନ୍ତିକୁ ଅପସାରିତ କରିଦେଲା । କବି ଲୋକରୁଚିର

ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଏହି କବିତାଟି ଲେଖିଥିଲେ । ଭାଷା, ଭାବ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଏପରି ଏକତ୍ର ସମବାୟ ଅନ୍ୟତ୍ର କ୍ୱଚିତ୍ ଦୃଷ୍ଟି ହୁଏ । (ଏହି ପୁସ୍ତକର ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରକରଣରେ ସଙ୍ଗୀତ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

ସଭାରେ କବିତାର ଆଲୋଚନା ପରେ ରାଜା ମହାସୁଆରଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ, "କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କହିବ, କାଲି ପ୍ରଭାତ ଅବକାଶବେଳେ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମୋହନରେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବେ ।" ତଦନୁଯାୟୀ ମହାସୁଆର କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ସେ ପ୍ରଭାତର ବହୁକ୍ଷଣ ପୂର୍ବରୁ ଗାତ୍ରୋତ୍‌ଥାନ କରି ମାତାମହପ୍ରଦତ୍ତ ଦେବୀମନ୍ତ୍ର ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ମନ୍ଦିରକୁ ରାଜଦର୍ଶନକାମନାରେ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ବହୁଦିନର କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ସୁଯୋଗ ଦେଖି ସେ ମନେ ମନେ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ମାତ୍ର ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ୍ର ଅଭାବରୁ ତାଙ୍କର ଚଞ୍ଚଳଚିତ୍ତ ସ୍ଥିର ହୋଇ ପାରୁନ ନାହିଁ ।

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, ମହାରାଜ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଯେପରି ବିଦ୍ୱାନ୍ ସେହିପରି ଈଶ୍ୱରପରାୟଣ ଥିଲେ । ଅତି ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରି ସ୍ନାନ-ଧ୍ୟାନାଦି ପ୍ରାଭାତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମାପନାନନ୍ତର ଇଷ୍ଟଦେବ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଭାତ ଅବକାଶର ମଙ୍ଗଳ ଆଳତି ଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟକୁ ଗମନ କରୁଥିଲେ । ସେଦିନ ରାଜାଙ୍କ ଆଗମନର ବହୁକ୍ଷଣ ପୂର୍ବରୁ ବଳଦେବ ମହାସୁଆରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମୋହନରେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥାନ୍ତି । ଇତ୍ୟବସରରେ ରାଜା ମନ୍ଦିରମଧ୍ୟକୁ ବିଜେ କଲେ । ବିଧାନ ଅନୁସାରେ ପ୍ରଥମେ ପାର୍ଶ୍ୱ ଦେବତାମାନଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଶେଷରେ ରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୁଅନ୍ତେ ବଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପତିତ ହେଲା ।

ସିଂହଦ୍ୱାର ସମୀପରେ ଯେଉଁ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ତେଜଃପୁଞ୍ଜ ଦିନେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା, ସେ ଦର୍ଶନମାତ୍ରକେ ତାଙ୍କୁ ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ଚିହ୍ନିପାରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ; ପରେ ମହାସୁଆରଙ୍କ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ ତାଙ୍କ ଅନୁସ୍ମୃତିକୁ ଦୃଢ଼ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପିତ କରିଥିଲା ମାତ୍ର । ରାଜାନୁଚର ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହିଠାରେ ପ୍ରଥମେ ବଳଦେବଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍ ଦର୍ଶନ ଲାଭ କଲେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଶେଷରେ ରାଜା ସେହି ମୋହନ ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୁହୂର୍ତ୍ତମାତ୍ର ଆଳାପ କରି ଜାଣି ପାରିଲେ ଯେ, ସଂସ୍କୃତ ତଥା ଓଡ଼ିଆ ଉଭୟ ଭାଷାରେ ସେ କବିତା ଲେଖି ପାରନ୍ତି; ତେଣୁ ସେ ତତ୍କାଳପ୍ରଚଳିତ

ପୀଠର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଜ୍ଞାନପରୀକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ "ବାଣୀଭୁତ-ବିହଙ୍ଗବୀଜ ଭବ ରେ ଗୀର୍ବାଣେନେ ମନଃ" ଏହି ସମସ୍ୟାଟି ସମାଧାନ ନିମିତ୍ତ ଆଦେଶ କଲେ ଏବଂ କହିଲେ ୮ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଏହାର ପ୍ରଥମ ୩ ପଂକ୍ତି ପୂରଣ କରି ଆପଣ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବେ । ସମ୍ଭବତଃ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ କଠିନ ସମସ୍ୟା ପୂରଣ କରିବାକୁ ଦିଆଯିବ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ନଚେତ୍ ଏଭଳି କଠିନ ପ୍ରଶ୍ନଟିଏ ହଠାତ୍ ପ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ସ୍ମୃତିପଥ ରୂଢ଼ ହେବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଯାହାହେଉ ପ୍ରଶ୍ନ ଶେଷରେ ରାଜା ପାରିଷଦ ପରିବୃତ ହୋଇ 'ଜଗମୋହନ' ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ମହାସୁଆରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହି ସୁଦୁର୍ଲଭ ପ୍ରାଭାତିକ ମଙ୍ଗଳ ଆଳତି ଦର୍ଶନାକାଂକ୍ଷାରେ ରାଜାଙ୍କ ଅନୁଚରରୂପେ ମନ୍ଦିରକୁ ଗଲେ । ରାଜା ପରମ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ, ସେ ଭକ୍ତିଗଦ୍‌ଗଦ ଚିତ୍ତରେ ଆଳତି ଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲାବେଳେ ରତ୍ନସିଂହାସନର ଅନତି ଦୂରରେ ଅନୁଚରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଲେ, "ଆପଣ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇଛନ୍ତି ପରା ? ଆଚ୍ଛା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଭଗବାନଙ୍କର ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଗୋଟିଏ କବିତା ବୋଲିଲେ !" କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କାଳବିଳମ୍ବ ନ କରି ତାଙ୍କ ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ସୁକଣ୍ଠରେ ରତ୍ନସିଂହାସନ ତଳେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟିରଖି ପଞ୍ଚମବରାଡ଼ି ରାଗରେ "ଧନ୍ୟ ହେ ନବକିଶୋର, ସତୀ-ଧୃତ ଧନରୈର" ସଙ୍ଗୀତଟି ବୋଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । (ସଙ୍ଗୀତପ୍ରକରଣରେ ସଙ୍ଗୀତଟି ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ।

ଏହି ଅଚିନ୍ତିତପୂର୍ବ (Extempore) କବିତାର ସ୍ୱରମାଧୁରୀ, ଅଲଙ୍କାର ଛଟା, ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ଭାବଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ରାଜା ଏବଂ ତଦୀୟ ପରିଚାରକ-ବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ବିସ୍ମୟସାଗରରେ ଅଭିଭୂତ କରିଦେଲା । ସ୍ୱକୀୟ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତି ବଳରେ କବି କବିତାଟିକୁ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରି ଯେଉଁ କୃତିତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ, ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ରାଜା ଓ ଅନୁଚରବର୍ଗ ଅଧିକ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ପବିତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟୁଷ, ସଂସାରର ଜଟିଳ ଚିନ୍ତା ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନାହିଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରକୃତ ରସଜ୍ଞ କବିଙ୍କର ହୃଦୟକନ୍ଦରରୁ ଏଭଳି କବିତାମନ୍ଦାକିନୀଧାରା ସ୍ୱତଃ ସମ୍ଭୂତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରକୃତ କବି, ସେମାନେ ଅକ୍ଷର ମିଳାଇ କବିତା ଲେଖନ୍ତି ନାହିଁ; ଭାବମୟୀ ଭାରତୀଙ୍କ ବିଶ୍ୱମୋହନ ବିପଞ୍ଚୀର ମଧୁମୟ ସ୍ୱରଲହରୀ କବିର ହୃଦୟରେ ସ୍ୱତଃ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ହୋଇ ଉଠେ, ତାହାହିଁ ରସମୟୀ କବିତା । ଯେଉଁମାନେ ଅକ୍ଷର ଯୋଡ଼ି ଅଭିଧାନ ଖୋଲି କବିତା ଲେଖନ୍ତି, ସେମାନେ ଶତବର୍ଷରେ 'ଧୀରେ ସୁଧା କର ଧରି' ପରି ଛନ୍ଦ 'କାନନେ ଅସ୍ଫୁଟେ ଶୁଭେ

କେବେ କେବେ କଳଙ୍ଗୀଙ୍କ କୋକିଳା'ର' ପରି ପ୍ରକୃତିବର୍ଣ୍ଣନା ଲେଖି ପାରିବେ କି ? ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ କଥାଟିକୁ ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ଏକାବେଳକେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇପାରୁ ନାହୁଁ । ଏହି କବିତାର ଭାବ ସ୍ଥୂଳଦୃଷ୍ଟିରେ ଆଦିରସାତ୍ମକ ପରି ବୋଧହୁଏ; ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ପ୍ରେମନାମରେ ଅଭିହିତ । ହିନ୍ଦୁ ସ୍ତ୍ରୀସ୍ୱ ଦେବ-ଦେବୀଙ୍କର ଏହି ପ୍ରେମବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାନ୍ତରସ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାରେ ଚିରଅଭ୍ୟସ୍ତ । ଶଙ୍କରଙ୍କ ଆନନ୍ଦଲହରୀ 'ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ କୁମାରସମ୍ଭବରେ ପାର୍ବତୀଙ୍କ ରୂପବର୍ଣ୍ଣନା ଏହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ।

ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣିବା ପରେ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ଦିବ୍ୟାନନ୍ଦରସରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ "ଆପଣ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ଜନୈକ ସାମନ୍ତ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ପାଇଅଛନ୍ତି । (କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଏତେବେଳେ ସୁଦ୍ଧା ଉତ୍କଳୀୟ ରାଜନ୍ୟ-ବୃନ୍ଦଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୁରୀ ରାଜବଂଶର ଅଧିରାଜତ୍ୱ ଅଭିମାନ ଯାଇ ନାହିଁ ।) ଆପଣ ଆମ୍ଭଠାରୁ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ, ତଦ୍ୱାରା ସର୍ବତ୍ର ପରିଚିତ ହେବେ ।" ଏହା ଶୁଣି ବଳଦେବ ଉତ୍ତର କଲେ, "ଅଜ୍ଞା, ମୋର କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପଦ ଚିରଆଡେ ପ୍ରଚରିତ ହୋଇଗଲାଣି, ଯେବେ ଶ୍ରୀମୁଖଙ୍କର ମୋ ପ୍ରତି ଅନୁଗ୍ରହ ହୁଏ, ତେବେ ମୋର ଏହି 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ' ଉପାଧିକୁ ଶ୍ରୀମୁଖ ନିଜର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତୁ ।" ରାଜା ଏହା ଶୁଣି ପ୍ରୀତ ହେଲେ ଏବଂ ଉପସ୍ଥିତ ଭଦ୍ର-ମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କୋଠଭଣ୍ଡାରରୁ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ପାଟ ଶାଢ଼ୀ ଅଣାଇ କବିଙ୍କ ଶିରରେ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ବାନ୍ଧି ଦେଲେ । ଏହିପରି ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାଳରେ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରିୟ ପଦବୀଟି ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଦୃଢ଼ ହୋଇଗଲା । ଏହି ଘଟଣାଟି ଆଜିକାଲି ପୁରୀର ପ୍ରାଚୀନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବାଦରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ।

ଏଥିରେ ବଳଦେବଙ୍କ ମନରେ ଆନନ୍ଦର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଖେଳିଗଲା । ତଥାପି ଈପ୍ସିତ ସଂସ୍କୃତ ସମସ୍ୟା ପୂରଣ ନ ହେବା ଯାଏ ତାଙ୍କର ମନଃପ୍ରସାଦ ଜାତ ହେଉ ନ ଥାଏ । ପ୍ରକୃତରେ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କ ଉକ୍ତି ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ଅନୁଭୂତ ସତ୍ୟ—

ଆପରିତୋଷାଦ୍‌ବିଦୁଷାଂ ନ ସାଧୁମନ୍ୟେ ପ୍ରୟୋଗବିଜ୍ଞାନଂ ।
ବଳବଦପି ଶିକ୍ଷିତାନାମାତ୍ମନ୍ୟପ୍ରତ୍ୟୟଂ ଚେତଃ ॥

ଶାଢ଼ୀ ବନ୍ଧା ପରେ ରାଜା ମନ୍ଦିରମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଶେଷରେ ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାର ପଥରେ କ୍ରମେ ସିଂହଦ୍ୱାରକୁ ବିଜେ କଲେ । ଇତ୍ୟ-ବସରରେ ବଳଦେବ ସଂସ୍କୃତ ସମସ୍ୟାଟି ପୂରଣ କରି ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖି ଯଥାରୀତି ଅଭିବାଦନପୂର୍ବକ ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଲେ ।

"ମା ଜାଣ୍ଡଳ୍ପମୁପାଗତା ହି ଗଣିକାରାଜୀମନଃପ୍ରୀଣନା—
ଦାଜୀବାବଧି ଶକ୍ରସ୍ପୃମି ଚରିତଂ ନାଜାତରତ୍ ସାଧୁଭିଃ ।
ଆଜୀବଃ ପରପୀଡ଼ନଂ ମମ ହିବର୍ଯାଜୀ ନବା ବୈ ଯତୋ
ବାଜଭୂତବହଙ୍ଗରାଜ ଭବ ରେ ରାଜୀବନେନ୍ଦ୍ରେ ମନଃ ।"

ରାଜାଙ୍କ ସମସ୍ୟାଗତ ପ୍ରଶ୍ନପଂକ୍ତିର ଅର୍ଥ—'ରେ ମନ, ପକ୍ଷିରାଜ ଗରୁଡ଼ ଯାହାଙ୍କର ବାହନ, 'ସେହି ରାଜୀବନେତ୍ର ଶ୍ରୀହରିଙ୍କଠାରେ ତୁ ନିତ୍ୟ ଅନୁରକ୍ତ ରହ ।' କବି ଅବଶିଷ୍ଟ ପଂକ୍ତିତ୍ରୟଦ୍ୱାରା ପୂରଣ କଲେ—'ଇନ୍ଦ୍ରିୟପରାୟଣତାଦ୍ୱାରା ମୋର ବୟସ ଘଟିଲାଣି, ସଜ୍ଜନସଂସର୍ଗରେ ରହି ଜୀବନକାଳରେ ଦିନେ ହେଲେ ଭଗବତ୍‌ଚରିତ ଚିନ୍ତା କରି ନାହିଁ, ପରନ୍ତୁ ଇତର ଚିନ୍ତାରେ ମୁଁ ନିତ୍ୟ ଅନୁରକ୍ତ, ପରପୀଡ଼ନ ମୋର ଜୀବିକା ପରି ହୋଇଅଛି, ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇ ମଧ୍ୟ କେବେ ବା ମୋର ମନ ଯଜ୍ଞକାର୍ଯ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ, ଅତଏବ ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରେ ମନ, ପକ୍ଷିରାଜ ଗରୁଡ଼ ଯାହାଙ୍କର ବାହନ, ସେହି ରାଜୀବନେତ୍ର ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ଠାରେ ତୁ ନିତ୍ୟ ଅନୁରକ୍ତ ରହ ।"

ପ୍ରଶ୍ନରେ 'ଜ' ଗତ ଅନୁପ୍ରାସ ତିନିଥର ଥିବାରୁ କବି ବ୍ୟାକରଣ, ଛନ୍ଦ ଓ ଯତିପାତର କଠୋର ନିୟମରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି ସୁଦ୍ଧା ତତ୍କ୍ଷଣାତ ଅଭିନବ ପଂକ୍ତିତ୍ରୟରେ ସେହି ଅନୁପ୍ରାସକୁ ଛଅ ଥର ରକ୍ଷା କରି ଅନତିବିଳମ୍ବରେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଆଜିକାଲି ଯୁଗରେ ଏଭଳି ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ପରି ପ୍ରତୀତ ହେଲେହେଁ ଏହା କାହାରି କପୋଳକଳ୍ପିତ ନୁହେଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପୁରୀଜିଲ୍ଲା ହରେକୃଷ୍ଣପୁର ଗ୍ରାମନିବାସୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ରଥେ ଏହି ସମସ୍ୟାଟିକୁ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ପୂରଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାହା ଏଠାରେ ଆଲୋଚନୀୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ କଲୁଁ ନାହିଁ । ଶ୍ଳୋକାବୃତ୍ତି ଶେଷରେ ରାଜା ପରମପରିତୋଷ ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ପରଦିନ ତାହାଙ୍କୁ ରାଜସଭାକୁ ଡକାଇବେ ବୋଲି କହି ବିଦାୟ ଦେଲେ ଏବଂ ସ୍ୱୀୟ ନବରକୁ ବିଜେ କଲେ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦିନ ରାଜା ସଭାସ୍ଥଳରେ ତଦୀୟ ସଭାସଦ୍ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ, ସେମାନେ ଏକବାକ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ, ମାତ୍ର ମତ୍ସରୀମାନେ ଗୁଣ ଗ୍ରହଣ କଲେହେଁ ସ୍ୱଭାବଦୌର୍ଜନ୍ୟବଶରୁ କହିଲେ, "ହିଁ, ଭାଷା-କବିତାରେ ତ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ କିଛି ହୁଏ ନାହିଁ, ଯେ କୌଣସି ଲୋକ ସେଭଳି କବିତା ବୋଲିପାରେ, ସଂସ୍କୃତରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିଲା ପରି ଜଣା ପଡୁନାହିଁ, କାରଣ ସେ ଯେଉଁ ସମସ୍ୟାଟି ପୂରଣ କଲେ, ତାହା ଗୋଟିଏ

ପ୍ରାଚୀନ କବିତା ।” ରାଜା କବିତାଟି ଆବୃତ୍ତି କରିବାକୁ ସେମାନଙ୍କୁ କହିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ସ୍ମୃତି ଓ ଧାରଣାଶକ୍ତି ପ୍ରଭାବରୁ ପୂର୍ବବତ୍ ଶ୍ଳୋକଟିକୁ ଆବୃତ୍ତି କରିଦେଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ସାମାନ୍ୟ ଭାଷା-କବିତା ବୋଲିବା ଦକ୍ଷିଣିଆ ଲୋକଟାକୁ ରାଜସଭାରେ ପୂରାଇବା ଅନୁଚିତ । ଏଥିରେ ରାଜା ବିଷମ ସମସ୍ୟାରେ ପଡ଼ି କଣ କରିବେ, ସେଦିନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅବଧାରଣ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ରସଜ୍ଞ ହୃଦୟ ନାନା ଆନ୍ଦୋଳନ ପରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ଦୃଢ଼ନିଶ୍ଚୟ ହେଲା । ସେ ନିଜ ସଭାର ସେହି ମତ୍ସରୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଚିହ୍ନି ପାରିଲେ ଏବଂ ପରଦିନ ସଭାରେ କହିଲେ, ‘ଅଚ୍ଛା, ସେ ଜଣେ ଦୂର ଦେଶାଗତ ଲୋକ, ଅନେକ ଦିନୁ ଆମ୍ଭ ସଭାକୁ ଆସିବାକୁ ଉନ୍ମୁଖ ହୋଇ ବସିଅଛନ୍ତି, ସେ ଏଠାକୁ ଆସନ୍ତୁ ଓ ଆପଣମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରାଲାପ ହେଉ । ପ୍ରଥମ ଦିନ ତାଙ୍କୁ ଆପଣମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକାସନ ନ ଦେଇ ପୃଥକ୍ ଆସନ ଦେବା ଓ ନମସ୍କାର କରିବା ନାହିଁ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲାପରେ ପରାସ୍ତ ଓ ଅପମାନିତ ହୋଇ ନିଜେ ନିଜେ ପଳାଇଯିବେ । ଆସିବାକୁ ମନା କରିବା କାହିଁକି ?’ ଏହିପରି ଆଲୋଚନା କରି ତତ୍ପର ଦିନ ଅପରାହ୍ନରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସଭାକୁ ଡକାଇଲେ ।

ସେଦିନ ରାଜସଭାରେ ପୁରବାସୀ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ଓ ସ୍ଥାନୀୟ କେତେ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ସମବେତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜା ଯଥାବିଧି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ । ରାଜଦର୍ଶନ କାଳରେ ଆବୃତ୍ତି କରିବେ ବୋଲି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ସୁଲଳିତ ମଧୁର ଛନ୍ଦରେ ରଚନା କରି ମୁଖସ୍ଥ କରିଥାଆନ୍ତି । ମହାସୁଆରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସଭାସ୍ଥଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରକେ, ରାଜା ତାଙ୍କୁ ଯଥୋଚିତ ଅଭିନନ୍ଦନ ଓ ପ୍ରଣାମ କରନ୍ତେ ସେ ହସ୍ତପ୍ରସାରଣପୂର୍ବକ ଆଶୀର୍ବାଦାତ୍ମକ ଶ୍ଳୋକାବଳୀ ଅନର୍ଗଳଭାବରେ ଆବୃତ୍ତି କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେହି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ବାକ୍ୟସ୍ରୋତ ଅର୍ଦ୍ଧ ଘଟିକାବ୍ୟାପୀ ଅବିରାମଗତିରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ସଭାସଦ୍-ବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଓ ବିସ୍ମୟରେ ଅଭିଭୂତ କରିଦେଲା । ଅନନ୍ତର ରାଜା ସସମ୍ମାନ୍ ଆହ୍ୱାନସହକାରେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱକୀୟ ଆସନ ସମୀପରେ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଆସନରେ ଆସୀନ ହେବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଏଥିରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମତ୍ସରୀମାନଙ୍କ ହୃଦୟ ଈର୍ଷାନଳରେ ଦହ୍ୟମାନ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେମାନେ ପ୍ରଚଳିତ ରୀତି ଅନୁସାରେ କଳ୍ପିତପୂର୍ବ ନାନା ଜଟିଳ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ନିମିତ୍ତ ସେହି ସଭାରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରି ପକାଇଲେ । ମାତ୍ର ସେ ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ, ଧୀରତା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବଳରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଏପରି କୌଶଳରେ ନିରୁତ୍ତର କଲେ ଯେ, ସେମାନେ ଆଉ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ସାହସୀ ହେଲେ ନାହିଁ ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ଯେ

ସତ୍‌ପାତ୍ରରେ ଅର୍ପିତ ହୋଇଅଛି, ଏହା ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ସଭାସ୍ଥଳରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ରାଜା ପରମପ୍ରୀତି ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ପ୍ରତ୍ୟହ ତାଙ୍କୁ ଅପରାହ୍ଣରେ ସଭାକୁ ଆସିବାକୁ ଆଦେଶ କଲେ । କ୍ରମେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ମିତ୍ରତା ଘନୀଭୂତ ହେଲା । ଅସ୍ମମାନଙ୍କ କବି ଉତ୍କଳର ବାରାଣସୀ ପୁରୀର ରାଜସଭାରେ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେତେବେଳେ ଆପଣାକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ଓ ଭାଗ୍ୟବାନ୍ ମନେ କରି ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହେଲେ ।

ଏହିପରି କେତେଦିନ ଅତିବାହିତ ହୋଇଗଲା । ନିତ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କ ଅଭିନବ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ରଚନାରେ ରାଜା ଓ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଗଲେ । ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବ କୌଶଳକ୍ରମେ ତାହାଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ମନ୍ତ୍ରୀ ରଥ ରାଜଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରଙ୍କଠାରୁ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମଗ୍ର ବଂଶାବଳୀ ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର କରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ପୁରୀଜିଲ୍ଲାବାସୀ ଓ ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ଚିରକାଳ ପ୍ରତିପାଳିତ । ଦୈବଦୁର୍ବିପାକରେ ସେ ସ୍ୱଦେଶ ତ୍ୟାଗ କରି ବିଦେଶରେ ରହିଅଛନ୍ତି, ସୁତରାଂ ସେ ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ସେହି କୌଳୀନ୍ୟ ଅଧିକାର ପୁନର୍ବାର ପାଇବାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାର୍ଥୀ । ରାଜା ସମଗ୍ର ବିଷୟ ଆଦ୍ୟୋପାନ୍ତ ଶ୍ରବଣ କରି ଦିନେ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତସଭା ଆହ୍ୱାନ କଲେ ଏବଂ ତହିଁରେ ତାଙ୍କୁ ଅଭିଳଷିତ ସନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଅସ୍ମେମାନେ ସେହି ସନନ୍ଦକୁ ଏଠାରେ ଅବିକଳ ଉଦ୍ଧାର କରି ଦେଉଅଛୁଁ:—

"ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ୨୩ ଅଙ୍କ ବିଛା ମାସ ୧୫ ଦିନ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବଡ଼ଦେଉଳ ସମସ୍ତ ପରିଛାଙ୍କୁ, ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ, ସମସ୍ତ ସେବକମାନଙ୍କୁ, ୧୮ ଗଡ଼ଜାତର ମହାନାୟକମାନଙ୍କୁ, ଷୋଳଶାସନ ମହାଜନମାନଙ୍କୁ, ସାତ ସାଇ ନାୟକମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଚିଠାଉ, ଆଠଗଡ଼ନିବାସୀ ବଳଦେବରଥଙ୍କୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ରାଜଗୁରୁ ମହାପାତ୍ର ପଦ, ସୁନାବେଣ୍ଟ ଚାମର ଜୋଡ଼ାମଶାଲ, ଘୋଷରା ପାବଛ, ଯାଉଁଳ କବାଟ, ମଗରମୁହାଁ ପାଲିଙ୍କି ଓ ଚାଦର, ଆଡ଼େଣୀ, ହାସ, ପୃଥକ୍ ନମସ୍କାର, ଖିଜମତଘର ବୈଠକଘର ଛାଡ଼ । ଏପରି ସମସ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଛାମୁରୁ ଆଜ୍ଞା ହୋଇଥିବାରୁ ଆଜ ତାରିଖ ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଲେଖିବାକୁ ହୋଇଲା । ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଭଣ୍ଡାରରୁ ସୁନାବେଣ୍ଟ ଚାମର ଦେଇ ଚନ୍ଦନ ଅର୍ଚ୍ଚନାଠାରେ, ରଥ ଉପରେ, ଚାପ ଉପରେ, ଯାତଯାତ୍ରାମାନଙ୍କରେ ଚାମର ସେବା ଖଟାଇବ । ଚାଙ୍ଗଡ଼ାଘରୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଖଣ୍ଡୁଆ ମୋଡ଼ଏ ଲେଙ୍କାଏଁ ଦେଉଥିବ । ଏହାଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଦର୍ଶନ କରାଇ ଦେଉଥିବ । ବାକି ବିଷୟ ଛାମୁଙ୍କ ଚିଠାଉ ଲିଖିତମତେ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ କରୁଥିବ । ଆକଟ ନାହିଁ କଟିବ ।" (ଏହି ସନନ୍ଦରେ ମହାରାଜାଙ୍କର ସନ୍ତକ ଓ ମୋହର ଅଛି) ।

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ୧୮୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଉତ୍କଳୀୟ ଗଦ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା, ତାହା ଏହି ସନନ୍ଦରୁ କ୍ୟତ୍ପରିମାଣରେ ଜଣାଯାଏ । ସେ ଯାହାହେଉ, ବଳଦେବ ତାଙ୍କର ଚିରଅଭିଳଷିତ ବସ୍ତୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନିଜ ଜୀବନକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କଲେ ଏବଂ ନବଲବ୍ଧ ସନନ୍ଦବଳରେ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତପାଠ କରି କୃତକୃତ୍ୟ ହେଲେ । ଏହି ଭାବରେ ୫ ମାସ କାଳ ପୁରୀରେ ଅତିବାହିତ ହୋଇଗଲା । ସଙ୍ଗୀତସାହିତ୍ୟପ୍ରିୟ ରାଜାଙ୍କର ରୁଚି ଓ ଅଭିଳାଷ ଅନୁସାରେ ସେ ଏହି ସମୟରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ରଚନା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ, ତାହା ଏହି ସମୟରେ ରଚିତ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ବର୍ଣ୍ଣନା କୌଶଳରେ କବି ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମସ୍ତିରୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଏଗୁଡ଼ିକର ଅଧିକାଂଶ ଯେ ରଚନା କରିଥିଲେ, ତାହା କବିତାମାନଙ୍କର ଆଲଙ୍କାରିକଛଟାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ପାଠକସମାଜର କୌତୁହଳ ଚରିତାର୍ଥତା ପାଇଁ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ କବିତାର ଦୁଇପଂକ୍ତି ମାତ୍ର ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରିଦେଉଅଛୁଁ :—

ପ୍ରିୟ ସଖି ! କି ବୁଦ୍ଧି କରିବି ଗୋ, ଗଲିଣି ମୁଁ ଲାଜେ ସଡ଼ି ।
ଜେଉଁ ଗୁଣେ ରସି ନିକୁଞ୍ଜବିଳାସୀ
ଅଛନ୍ତି ମୋ ସ୍ନେହେ ବୁଡ଼ି । ଘୋଷା ।
ବ୍ରଜେ କେତେ ବାମା ନାହାନ୍ତି ସୁଷମା—
ସମ୍ଭାରୁ ରମ୍ଭାରେ ବଳି,
ସେ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ ଲୋଚନ ଅଞ୍ଜଳି
ଆନେ ତ ନ କଲେ କେଳି । ୧ ।
ମୁଁ ଗୃହି ନ ଜାଣେ ଲିବେ ନେତ୍ରକୋଣେ
ନଗୃହି ଭୁରୁକୁ ଗେଲେ ।
ତେବେ ପୀତପଟ- ନଟ-ଗୋଷ୍ଠରାଟ-
ନନ୍ଦନା ମୋ ନାମ ଦେଲେ । ୨ ।

× × × ×

କବିଙ୍କର ପୁରୀ ଆଗମନର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହେଲା । ଏବେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱୀୟ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା କନ୍ୟା ପାଇଁ ବରପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣରୂପ ଗୌଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନର ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଖି ସେ ଦିନେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେହି ରାଧାକୃଷ୍ଣକେଳିମୂଳକ ଗୋଟିଏ କବିତା ରଚନା କରି ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକବେଳେ ଗାୟକଙ୍କୁ ଗାନ କରିବାକୁ ସଙ୍କେତ କଲେ ।

ହେ ବଂଶୀପାଣି, ଏବେ ହେଉ ଶ୍ରୀଛମୁଁରୁ ମେଲାଣି ହେ । ଘୋଷା ।
କୃପାହିଁ କୃପାଶକ୍ତି ମୋଠାରେ ଥାଉ ସତତ,
ଯାଉ ଜୀବନ ନିଯୁତ ତୁମ୍ଭ ଗୁଣ ଗୁଣି ହେ । ୧ ।
ଜଟିଳା କୁଟିଳା ସ୍ଥିତ ଜାଣିଛ ତ ଶିରୀପତି,
ତୁମ୍ଭେ ଏକା ମୋର ଟଳି ସୁପଥର ଶ୍ରେଣୀ ହେ । ୨ ।
ସିଧା ବାଧା ତ ତୁମ୍ଭର ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ କର ଉଦ୍ଧାର,
କା ଧବ ନୁହ ଶ୍ରୀଧର ଚତ୍ତ୍ୱେ ମୋ ମାଗୁଣି ହେ । ୩ ।
କବିରବି ଭଣେ ଗୀତେ ସନ୍ଧ୍ୟ ଉତ୍ତରରୁ ଚତ୍ତ୍ୱେ,
ଜାତ ହୁଏ ବାଧା ଯେତେ କି ବର୍ଣ୍ଣିବ ପୁଣି ହେ । ୪ ।

କବିତାଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେହେଁ କବି କରୁଣାଶ୍ରିତ ସ୍ୱରରେ ତାହାର ରଚନା କରି ବିଦାୟକାଳୀନ ମନୋଭାବ ତହିଁରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁହିଁ ଜଟିଳା କୁଟିଳା ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ କରାଯାଇଅଛି । ଗୃହଚନ୍ଦ୍ରାହିଁ ତାଙ୍କର ପୁରୀ ଛାଡ଼ିବାର ହେତୁ । ଭଣିତିରେ ଏହାହିଁ କବିଙ୍କର ବ୍ୟଙ୍ଗାର୍ଥ । ସେ ସଙ୍ଗୀତରେ ସମସ୍ତ କଥା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ, ସୁତରାଂ ଭାବଗ୍ରାହୀ ରସିକ ରାଜାଙ୍କୁ ସେ କଥା ଆଉ ଥରେ କହିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ ସେଦିନ ସଙ୍ଗୀତ ଶେଷରେ ରାଜା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିନ ପରି ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ଘୋର ଦୁଃଖରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କହିଲେ, "ଆଜି କିଛି ବିଷାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ପ୍ରଭାତରୁ ଅଶଙ୍କା କରୁଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଶୀଘ୍ର ଯେପରି ଦିନେ ସୁଖମୟ ପ୍ରଭାତ ଆସିବ, ତାହାର ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ।" ଅନନ୍ତର ରାଜା ସହସ୍ର ମୁଦ୍ରା ପାଥେୟ, ମୂଲ୍ୟବାନ୍ କୌଶେୟ ବସ୍ତ୍ର, ରତ୍ନଖଚିତ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କୁଣ୍ଡଳ ସହ କବିଙ୍କୁ ଦୁଃଖିତାନ୍ତଃକରଣରେ ବିଦାୟ ଦେଲେ ଏବଂ ଆଠଗଡ଼ରେ ପହଞ୍ଚିବାଯାଏ ଶିବିକାବାହକର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାକୁ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । କବି ଏହିପରି ଜୟଶ୍ରୀବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଶିବିକାରୋହଣପୂର୍ବକ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଅନ୍ୟତମ ସାମନ୍ତସ୍ଥଳୀ ଉସୁନାବରପଦାକୁ ଗମନ କଲେ । ତନ୍ନିତ୍ୟ ନନ୍ଦ ସାମନ୍ତ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପୁତ୍ର ନୀଳକଣ୍ଠଙ୍କୁ ଜାମାତୃରୂପେ ମନୋନୀତ କରି ଆଠଗଡ଼ ବାଟେ ଜଳନ୍ତର ବାହାରିଗଲେ । କାରଣ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ପରିବାର-ବର୍ଗ ଜଳନ୍ତର ଗଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଜଳନ୍ତରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବଳଦେବ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରମସାଦରରେ ଗୃହୀତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ଯଥାବିଧି କନ୍ୟାର ପରିଣୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ନବୀନ ସମ୍ବନ୍ଧୀଙ୍କୁ ରାଜଦରବାରରେ ପରିଚିତ କରାଇଲେ । କବିଙ୍କ ଅନୁକୂଲ୍ୟରେ ରାଜା ତଦୀୟ ଜାମାତା ଏବଂ କନ୍ୟାର ମଙ୍ଗଳାକାଂକ୍ଷାରେ ବିସ୍ତର ଭୂବୃତ୍ତି ଦାନ କରି ଜଳନ୍ତରର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦୁର୍ଗୋତ୍ସବରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଧାନ ପୁରୋହିତରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ପୁରୀରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହୋଇ ଏହାପରି କେତେ କାଳ ପରମସୁଖରେ ସେ ଜଳନ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଆଠଗଡର ରାଜା ତାଙ୍କୁ ସପରିବାରରେ ଆଠଗଡ଼ ଯିବାପାଇଁ ପୁନଃପୁନଃ ଅନୁରୋଧ କରୁଥାଆନ୍ତି । ମାତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ସ୍ନେହର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେ ଜଳନ୍ତର ତ୍ୟାଗ କରି ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ଇତ୍ୟବସରରେ ଜଳନ୍ତରର ରାଜା ରୋଗ ଓ ଶୋକରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ଇହଲୀଳା ସାଙ୍ଗ କଲେ । ଏହାର କେତେକ ମାସ ପରେ କବି ବଳଦେବ ଅଗତ୍ୟା ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ସନିର୍ବନ୍ଧ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି ଜଳନ୍ତର ତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ସପରିବାରରେ ଆଠଗଡ଼ ବାହାରି ଆସିଲେ । ଜଳନ୍ତର ତ୍ୟାଗ କଲେହେଁ ସେ ଶେଷ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଳନ୍ତର ସଙ୍ଗେ ସମ୍ବନ୍ଧ ରଖିଥିଲେ ଏବଂ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ କବିଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ସମ୍ମାନ ଓ ରାଜଦତ୍ତ ବୃତ୍ତିରୁ ଆଜୀବନ ବଞ୍ଚିତ କରି ନ ଥିଲେ ।

ତଦୀୟ ଗୁଣମୁଗ୍ଧ ତତ୍‌କାଳୀନ ଆଠଗଡ଼ର ଯୁବକ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଜଗଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ବାସୋପଯୋଗୀ ଗୋଟିଏ ମନୋହର ଉଦ୍ୟାନ ଗୃହ ନିର୍ବାଚନ କରିଥିଲେ । ବଳଦେବ ସେହି ଗୃହରେ ବାସ କରି ପରମସୁଖରେ କାଳ ଅତିବାହିତ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ପ୍ରାୟ ୩୦ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା; ସୁତରାଂ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ସେହି ପୁଣ୍ୟକୀର୍ତ୍ତି ମହୀପତି ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଭ କରି ସେ ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କ ଚରଣାର୍ଚ୍ଚନା କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ ଅବସର ଲାଭ କଲେ ।

ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଠଗଡ଼ର ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥାନ ଅତି ଚମତ୍କାର ଓ ଅତି କମନୀୟ । ପ୍ରାକୃତିକ ଓଡ଼ିଶାର ପଶ୍ଚିମରେ ଯେଉଁ ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତମାଳା ପ୍ରାଚୀରାକାରରେ ଉତ୍ତରରୁ ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାରିତ ରହିଅଛି, ତାହାର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଶାଖା ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଇତସ୍ତତଃ ପ୍ରଧାବିତ । ସେହି ସବୁ ଘନବନାଚ୍ଛାଦିତ ପର୍ବତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବା ନଦୀମାନେ ରାଜ୍ୟର ଚାରିଆଡ଼େ ପ୍ରାକୃତିକ କେନାଲର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ସତେ ଯେମନ୍ତ ରାଜ୍ୟର ସମଗ୍ର ଅଂଶକୁ ଜଳ ଦେବାପାଇଁ ବିଧାତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଆଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ଏମାନେ ଭୁଜଙ୍ଗକୁଟିଳଗତି ଧାରଣପୂର୍ବକ ଅଦୂରରେ ପ୍ରବାହିତା ପୁଣ୍ୟତୋୟା ଋଷିକୁଲ୍ୟା ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଯେତେ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ନଦୀମାନେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବେ, ସେତେଦିନ ଯାଏ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରେ ଆଠଗଡ଼ ଉର୍ବରତମ ପ୍ରଦେଶ ବୋଲି ପରିଗଣିତ ହେଉଥିବ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜଧାନୀ ତୁଳନାରେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀର ଅବସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଅଛି । ଅରଣ୍ୟସମାଚ୍ଛନ୍ନ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ପର୍ବତମାଳପରି-ବେଷ୍ଟିତ ୫୧୬ ବର୍ଗମାଇଲ କ୍ଷେତ୍ରଫଳବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ ବୃତ୍ତାକାର ମନୋରମ ଉପତ୍ୟକା ମଧ୍ୟରେ ଗଡ଼ଟି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏକସ୍ଥାନରେ ପର୍ବତ କଟା ହୋଇ ଗଡ଼ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶପଥ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ଆଗେ ଆଠଗଡ଼ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଘୁମୁସର ରାଜ୍ୟର ଏକାଂଶ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପୁରୀର. ଗଜପତି ରାଜବଂଶର କରଦ ରାଜାରୂପେ ଏଠାରେ ଏକ ରାଜବଂଶ ପରମସୁଖରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ବିଦ୍ୱବତ୍ତା, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ପରୋପକାରିତା ହେତୁରୁ ଏହି ରାଜବଂଶ ଉତ୍କଳ ଇତିହାସରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ । ୧୭୩୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପୁରୀର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମହମ୍ମଦ ତକି ଖାଁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନାନା ଭାବରେ ଉପଦ୍ରୁତ ହେବାରୁ ସ୍ୱୀୟ ପରିବାରବର୍ଗ ଓ ଇଷ୍ଟ-ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏହି ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟରେ ଶରଣ ନେଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପଣ୍ଡିତ ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ପିତା ବୃନ୍ଦାବନ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇ ମଧୁସୂଦନ ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦେବ ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ପରମ ସମାଦରରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଲେ ଏବଂ ଅନୁଧାବନ-କାରୀ ମୁସଲମାନ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣରୁ ନିରାପଦରେ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମିତ୍ତ ମଥୁରା ନାମକ ସ୍ଥାନର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପାଣ୍ଡିପଡ଼ା ମାଳରେ ଭୂଗର୍ଭରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ସେଠାରେ ପରିବାର ସହ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କଲେ ଏବଂ ଶତ୍ରୁ-ମାନଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ନିରାକରଣ ନିମିତ୍ତ ସେହି ପ୍ରାସାଦର ଉପରସ୍ଥ ଭୂଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ମନୋହର ଉଦ୍ୟାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପୁରୀର ରାଜା ଏହି ଭାବରେ ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ମଧୁସୂଦନ ଜଗଦେବ ରାଜାଙ୍କୁ ଶରଣ ଦେଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବା ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ୯୦୦ ଭରଣ ଧାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବା ଭଳି ଭୂବୃତ୍ତି ଖଞ୍ଜିଦେଲେ । ଅଦ୍ୟାବଧି ଆଠଗଡ଼ର ମାରଦା ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ 'ଚକା' ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧିଷ୍ଠିତ ବେଦୀର ପୂଜା ହେଉଅଛି । ଘୋର ବିପଦ ବେଳେ ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କୁ ଆଠଗଡ଼ ରାଜା ରକ୍ଷା କରିଥିବାରୁ ପୁରୀ ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ "ମାନୋଦ୍ଧାରଣ ଶରଣପଞ୍ଜର ବୀରାଧିବୀରବର ଭାଇ ଶ୍ରୀହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦେବ ରାଜା ବାହାଦୁର" ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ପୁରୀକୁ ବିଜେ କଲାବେଳେ ସ୍ୱୟଂ ତାଙ୍କୁ ଅଠରନଳା ଓ ଲୋକନାଥ ଘାଟଠାରୁ

ପାଞ୍ଚୋଟି ନେଇଥିଲେ । ଆଠଗଡ଼ର ରାଜାମାନେ ବଂଶାନୁକ୍ରମେ ଏହି ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ 'ଶରଣ' ରାଜ୍ୟ ନାମରେ ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭିହିତ ହେଲା । ଏହି ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦ୍ଦେବ ମହାଶୟ ସେହି ରାଜବଂଶର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ରାଜା । ସେ ଯେପରି ରୂପବାନ୍, ସେହିପରି ନାନାଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶୀ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟରସିକ ଥିଲେ । ଯୌବନର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସମୃଦ୍ଧିମନ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଲାଭ କରି ସେ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ-ସେବାରେ ମନଃପ୍ରାଣ ଅର୍ପଣ କରିଦେଲେ । ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱବେଳେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ 'ବୁଧହଂସକେଳିସର'ରେ ପରିଣତ ହେଲା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ରାଜହଂସଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରମ ଆନନ୍ଦରେ ସେହି ଶୋଭପାସୋର କେଳିସରରେ ସନ୍ତରଣ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ଏହି ସମୟକୁ ଉତ୍କଳସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତକାଳ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ମନେ କରୁଅଛୁଁ । ଛନ୍ଦ ଓ ଚୌତିଶା ଏହାର ବହୁପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । କେଉଁ ସୂତ୍ରରେ ଓ କେଉଁ ଶତରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରବେଶ କଲା, ତାହା ଜାଣିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ । ପ୍ରତିବେଶୀ ସାହିତ୍ୟ ବଙ୍ଗଳା ଓ ହିନ୍ଦୀ ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ଯେ ପ୍ରାଚୀନତମ, ଏହା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଆଧୁନିକ ବଙ୍ଗଳା ଓ ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସବୁ ରାଗରାଗିଣୀ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ଓଡ଼ିଆ ରାଗରାଗିଣୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଆଦିମ ଅବସ୍ଥାରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସବୁ ବୃତ୍ତ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା, ସେଗୁଡ଼ିକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସରଳ । କେଶବ କୋଇଲି ଓ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଅନୁସୃତ ବୃତ୍ତ ଏହାର ଉଦାହରଣ ସ୍ଥଳ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ସାଧାରଣତଃ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅକ୍ଷରବିଶିଷ୍ଟ ମଙ୍ଗଳଗୁଜ୍ଜରୀ ବୃତ୍ତରେ ଲିଖିତ, ମାତ୍ର କବି କ୍ୱଚିତ୍ ଏହି ବୃତ୍ତର ଅକ୍ଷର ପରିମାଣ ଓ ଯତିର ନିୟମ ରକ୍ଷା କରି-ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସାରଳା ମହାଭାରତର ରଚନାବେଳେ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବୃତ୍ତ ବା ଛନ୍ଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ଏହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ସାରଳା ମହାଭାରତର ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାମୋଦୀ ବୃତ୍ତରେ ଲିଖିତ ଚୌତିଶା ପ୍ରଧାନ । ଭକ୍ତକବି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷପାଦର ଲୋକ । ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତର ଅନୁବାଦରେ ସେ ସରଳ 'ଗୁଜ୍ଜରୀ' ରାଗ ଅବଲମ୍ବନ କରିଅଛନ୍ତି । ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ଭାଗବତ ମଧ୍ୟରେ ମଙ୍ଗଳ-ଗୁଜ୍ଜରୀ ଓ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ ରାଗର ଯେଉଁ କେତେକ ପଂକ୍ତି ଦେଖାଯାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ରଚନା, ତାହା ସହଜରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ବା ଛାନ୍ଦ ପୁସ୍ତକମାନ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରସିଦ୍ଧ

ଛନ୍ଦଲେଖକ ଉପେନ୍ଦ୍ର, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେହିଁ ସେମାନଙ୍କର ସମଗ୍ର ଛନ୍ଦଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରହିଁ ପ୍ରାଚୀନତମ କବି । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୈଦେହୀଶ-ବିଳାସ ପ୍ରାଥମିକ, ତେଣୁ ଯେତେଦୂର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, ଭଞ୍ଜ ହିଁ ଏହି ସବୁ ଅଭିନବ ବୃତ୍ତ ବା ଛନ୍ଦ ପ୍ରଥମେ ଭାଷାରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ବହୁକାଳରୁ ତେଲିଙ୍ଗୀୟମାନଙ୍କ ସଂସ୍ରବରେ ଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ ଭାରତବର୍ଷରେ ତେଲିଙ୍ଗୀୟମାନେ ସ୍ୱରବିଜ୍ଞାନ ଅନୁଶୀଳନରେ ଯେପରି ଉନ୍ନତ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜାତି ସେପରି ନୁହନ୍ତି । ତେଲିଙ୍ଗୀବାଦ୍ୟର ବିଚିତ୍ରସ୍ୱରମାଧୁରୀ ସର୍ବତ୍ର ପରିଚିତ । ତେଣୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, ତେଲିଙ୍ଗୀୟମାନଙ୍କ ସଂସ୍ରବରେ ଆସି ଭଞ୍ଜ ସେମାନଙ୍କ ଭାଷାର ଅଭିନବ ବୃତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଛନ୍ଦ ବା ବୃତ୍ତମାନଙ୍କଠାରୁ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ରାଗ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ସଂଖ୍ୟାରେ ଅଧିକ । କେବେ ବା କିପରି ସୂତ୍ରରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା, ତାହା ଜାଣିବାର ମଧ୍ୟ ଉପାୟ ନାହିଁ । ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସମ୍ଭବତଃ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଚଳନ ନ ଥିଲା । ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କ ନାମରେ ଯେଉଁ ସବୁ ସଙ୍ଗୀତ ଭଣିତ ହୋଇଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଚନା ନୁହେଁ ତାହା ସହଜରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇ ପାରେ । ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଛନ୍ଦର ଭାଷା ସଙ୍ଗେ ସେ ସବୁ ସଙ୍ଗୀତର ଭାଷାର ଆଦୌ ସୌସାଦୃଶ୍ୟ ଥିଲା ପରି ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମନେ ହୁଏ, ଆଦିରସାଶ୍ରିତ ଭାବର ସାଦୃଶ୍ୟ ରଖି ରଚନାକୁ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇବା ଆକାଙ୍କ୍ଷାରେ କେତେକ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବି ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି ଧୂର୍ତ୍ତତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଭ୍ରମକରୀ ରଚନା ଅଳ୍ପ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ରଚନାରେ ଗୁଣ ଥାଉ ବା ନ ଥାଉ ଜଣେ ବଡ଼ କବିଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ହୋଇଥିବା ଶୁଣିଲେ ଲୋକେ ଯେ ତାକୁ ପରମ ଆଦରରେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଏ କଳ୍ପନା ବହୁକାଳରୁ ମାନବ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଜଣେ ସଂସ୍କୃତ କବି ଯଥାର୍ଥ କହିଅଛନ୍ତି—

"ଅବିଦିତଗୁଣାପି ସତ୍‌କବିଭଣିତିଃ କର୍ଣ୍ଣେଷୁ ବମତି ମଧୁଧାରାମ୍ ।
ଅନଧିଗତପରିମଳାପି ହି ହରତି ଦୃଶଂ ମାଳତୀମାଳା ।"

ଯାହାହେଉ, ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗ ପରେ ଯେ ଏ ଦେଶରେ ସଙ୍ଗୀତ'ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଚାର ଓ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା, ଏହା ଆମ୍ଭେମାନେ ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରୁଁ । ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ଭାଷାରୁ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଯେ, ଏଗୁଡ଼ିକ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ନୁହେଁ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ବନମାଳୀ, ହରିକୃଷ୍ଣ ଓ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର କବି ବଳଦେବ ପ୍ରଧାନ । ଏମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ ଓ ଯରୃତଃ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦାମୋଦର ପଟ୍ଟନାୟକ ପ୍ରଥମେ ଏହି ସବୁ ସଙ୍ଗୀତରୁ କେତେକ ପ୍ରକାଶ କରି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଭୂତ କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରି ଯାଇ-ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ ହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ତେଣୁ ସେ ତତ୍ପ୍ରକାଶିତ ସଙ୍ଗୀତସାଗରର ପ୍ରଥମରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀର ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜଣା; ତେବେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶରେ ଏ ଶ୍ରେଣୀର ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା କି ନାହିଁ, ସହଜରେ ଜଣାଯାଉ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକ ନୂତନ ରାଗ ରାଗିଣୀ ପ୍ରବେଶ କଲଣି, ମାତ୍ର 'ଓଡ଼ିଶୀ' ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ୱକୀୟ ବିଶିଷ୍ଟତା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିଅଛି । ଆଜିକାଲି ଯେଉଁମାନେ ଏ ଦେଶରେ ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି ଓ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ବୋଲି ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ପ୍ରାୟଶଃ ଭୀତ ଓ କୁଣ୍ଠିତ । ଏହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ, ସେ ସବୁ ସଙ୍ଗୀତର ରାଗ ରାଗିଣୀ ଓ ତାଳାଦିର ବିଶେଷତ୍ୱ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଜଟିଳ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, ଜଲନ୍ତରର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ସଭା ବହୁ ଆନ୍ଧ୍ର ଓ ଉତ୍କଳୀୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ଥିଲା । ଜଲନ୍ତର, ମଞ୍ଜୁଷା ପ୍ରଭୃତି ଗଞ୍ଜାମର ଦକ୍ଷିଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ତେଲିଙ୍ଗୀୟମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ; ତେଣୁ ଜଲନ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲାବେଳେ ତେଲିଙ୍ଗୀୟମାନଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ବଳଦେବ ଓଡ଼ିଆରେ ବିଭିନ୍ନ ରାଗରାଗିଣୀରେ ସଙ୍ଗୀତ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଠଗଡ଼ରେ ତାଙ୍କର ସେହି ଅନୁକରଣବୃତ୍ତିକୁ ସେ ଯଥାଶକ୍ତି ଉନ୍ନତ କରିବାକୁ ଅବସର ପାଇଲେ । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ ଏବଂ ସଙ୍ଗୀତମାଧୁରୀ-ମଦିରାରେ ବିହ୍ୱଳ ରହିବାପାଇଁ ସେ ଆୟାସ-ସହକାରେ ତେଲିଙ୍ଗୀୟ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତେଲିଙ୍ଗୀୟ ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ବହୁ ଲୋକ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ରାଜଧାନୀକୁ ଅଳଙ୍କୃତ କରୁଥିଲେ । ସଙ୍ଗୀତ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ସେ ଗଡ଼ ମଧ୍ୟରେ ପର୍ବତପାଦଦେଶରେ କେତକୀକୁଞ୍ଜ, ସୁପ୍ରଶସ୍ତ ନାଗେଶ୍ୱର ଉଦ୍ୟାନ, ବିଚିତ୍ର ଦୀର୍ଘିକାମାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଅଦ୍ୟାପି ସେ ସବୁ ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତାନୁରାଗର ମୂକସାକ୍ଷୀରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ । ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ୧୨ ବର୍ଷ ପରେ ତତ୍ପୁତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ୧୮୫୪ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୧୫ ତାରିଖରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରସୂ ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ କ୍ରୋକ୍ ହୋଇ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜ୍ୟର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହେଲା । ତାହାର କେତେ ଦିନ ପରେ ପ୍ରଜାମାନେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବାରୁ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ-ଆଦେଶରେ ସେହି ଦୁର୍ଗମ ଦୁର୍ଗରୁ ସମସ୍ତ ରାଜ-

କାର୍ଯ୍ୟାଳୟମାନ ଉଠାଇ ନିଆଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ମାତ୍ର ସେଠାରେ ରହିଅଛି । ଦର୍ଶକ ଯେତେବେଳେ ଧ୍ୱଂସ୍ତ ସ୍ତୂପଉପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ କାଳସ୍ରୋତର ପ୍ରତିକୂଳରେ ସନ୍ତରଣ କରି ଅଣୀ ବର୍ଷର ଅତୀତ କଥାକୁ ଅନୁସ୍ମରଣ କରେ, ସେହି ସମୟରେ ତାହାର ବକ୍ଷଦେଶ ଲୋତକ ଜଳରେ ଆପ୍ଲୁତ ହୋଇ ଉଠେ । ସେହି ନାଗେଶ୍ୱର ବନ, ସେହି କେତକୀକୁଞ୍ଜ, ସେହି ସୁବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଦୀର୍ଘିକା ସମଗ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି; ମାତ୍ର ସେ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ନାହାନ୍ତି, କି ସେହି କବି ବଳଦେବ ନାହାନ୍ତି । ଏବେ ଆଉ ରଜନୀମୁଖରେ ସେଠାରେ ମନୋହର ଝିଲିଙ୍ଗୀବାଦ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଗୀତ ହେଉ ନାହିଁ । ତତ୍‌ପରିବର୍ତ୍ତେ ଶୃଗାଳକୁଳର ବିକଟ ନିନାଦ ସହ ଶ୍ୱାନମାନଙ୍କର ଭୟାବହ ଚିତ୍କାର ସେହି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କୁ ମୁଖରିତ କରୁଅଛି । ସେହି କୋଳାହଳମୟ ନଗର ଏବେ କ୍ରମଶଃ ଜନଶୂନ୍ୟ ହେଉଅଛି । କେବଳ ବହୁକାଳରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ସେବା ପୂଜାରେ ଖଣ୍ଡିକୋଠର ରାଜବଂଶ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରି ନ ଥିବାରୁ କେତେକ ଲୋକ ସେ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି ଅସି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି ।

ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଜଣେ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା; ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଚରିତାମୃତ ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ, ଉତ୍କଳୀୟ କରଣକୁଳତିଳକ ତତ୍‌କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କର ଗୋଦାବରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେତେବେଳେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କଠାରୁ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ସାରତତ୍ତ୍ୱ ଶୁଣି ଚୈତନ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ।

ଆଠଗଡ଼ର ରାଜବଂଶ ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ । ବଳଦେବ ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ସଂସର୍ଗରେ ଅସି ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳାକୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ କରିନେଲେ । ଭକ୍ତପ୍ରାଣ ପ୍ରେମିକ ରାଜାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ରସିକତା ପାଇଁ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରିୟତର ବସ୍ତୁ ଆଉ କଣ ହୋଇପାରେ ? ପ୍ରତ୍ୟହ ନବଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ମୌଳିକ କବିତାମାନ ରଚନା କରି ବଳଦେବ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ରାଜା ପରମ ଆଦରରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଗ୍ରହଣ କରି କୃତକୃତ୍ୟ ହେଉଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି, ବଳଦେବ ଲେଖନ ପତ୍ର ଧରି ସାଧାରଣ ଲେଖକଙ୍କ ପରି କବିତା ଲେଖୁ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଜଣେ ଲେଖକ ଥାଆନ୍ତି । କବି ମୁହେଁ ମୁହେଁ କବିତା ଡାକି ଦିଅନ୍ତି; ଲେଖକ ଅନେକ ସମୟରେ ଖଡ଼ିଦ୍ୱାରା ଭୂମିରେ ବା ଲେଖନଦ୍ୱାରା ତାଳପତ୍ରରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଲେଖି ପକାନ୍ତି ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖୁଅଛୁଁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରଣୀତ କୌଣସି ଦୁଇଟି ସଙ୍ଗୀତରେ ଭାବ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପର ଅନୁରୂପ ନୁହେ । ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ମୌଳିକ ଚିନ୍ତା ଓ ରଚନାସୌଷ୍ଠବ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପୁରୀରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନାମରେ, କେତେକ କଲ୍ଲିକୋଟର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ନାମରେ ଓ କେତେକ ପାରିକୁଦରାଜା ଶୀଳାଦ୍ରି ବିଦ୍ୟାଧର ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ । ଅବଶିଷ୍ଟ ତାଙ୍କ ନିଜ ନାମରେ ଓ ଆଠଗଡ଼ର ଏହି ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ଜଟଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ହୋଇଅଛି । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲୋକଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ହେଲେହେଁ ସେହି ସବୁ ସଙ୍ଗୀତର ଆବୃତ୍ତି ମାତ୍ରକେ ସେଗୁଡ଼ିକ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ । ଏହି ସମୟରେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦେୱାନ୍ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପୁତ୍ର କେତେକ କବିତା ଲେଖି ପ୍ରତି-ଯୋଗିତାକ୍ଷେତ୍ରରେ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିଲେ । ନାନା ଭାବରେ ରସଜ୍ଞରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଉଭୟଙ୍କ କବିତାକୁ ଆଲୋଚନା କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକଙ୍କୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ଦେଇଥିଲେ । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଅକାରଣ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଦେଖି ଦିନେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ,—"ଅଜ୍ଞ,

କବି ହୋଇଗଲେ ସମସ୍ତ ଲୋକେ
ରବି ହେଲେ ଜ୍ୟୋତିରିଙ୍ଗଣ ପୋକେ,
ହବି ହୋଇଗଲା ପୁଳିନ୍ଦ ପେଜ,
ପବି ହୋଇଲାଣି ମୃଣାଳବୀଜ,
ଅବିବେକ ଦେବେ
ନବୀନ ସୃଷ୍ଟିକି କଲେ କି ଏବେ ?"

ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ଏହା ଶୁଣି କହିଲେ, "ଆପଣ ତ ସୂର୍ଯ୍ୟ, କେତେ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଖରେ ନ ଥାନ୍ତି, ଏଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କର ଦୁଃଖ କାହିଁକି ?" ସେତେବେଳେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ, ଆଗରୁ ବଳଦେବ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇଥିବାରୁ ରାଜା ତାଙ୍କୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ଦେଇଅଛନ୍ତି । କାରଣ ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ରଚନାକୁ ସେ କୌଣସି ଅଂଶରେ ନିକୃଷ୍ଟତର ମନେ କରୁ ନ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜା ଉଭୟଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସେମାନଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ପ୍ରକୃତ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ଚନ୍ଦ୍ର-ଗତ ପ୍ରଭେଦରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଦେବାରୁ ତାଙ୍କ ମନରୁ ସେହି ମଧୁର ଭ୍ରାନ୍ତି ଶୀଘ୍ର ବିଦୂରିତ ହୋଇଗଲା । ସେ ଦୁଃଖ ଓ କ୍ଷୋଭରେ ଏକାନ୍ତ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଓ ବଳଦେବଙ୍କ ପରି ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତି ଲାଭ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାଳୀଙ୍କୁ ଉପାସନା କରିବାପାଇଁ ସେହିଦିନ ରାତିରେ କାହାକୁ କିଛି ନ କହି କଲିକତା ଚାଲିଗଲେ । ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ପରେ ସେଠାରୁ ଫେରିଆସି ସଂସ୍କୃତ କଟପାୟା ଗ୍ରନ୍ଥର ଉତ୍କଳ ଅନୁବାଦ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ

ନାମରେ ଭଣିତ କରି ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପହାର ଦେଲେ । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କବିତା କେତୋଟି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଅଛି । ତାହା ପାଠ କରି ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ, ସେଗୁଡ଼ିକ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାପରି ନ ହେଲେହେଁ ଏକାନ୍ତ ରସଶୂନ୍ୟ ନୁହେ । ପାଠକବୃନ୍ଦଙ୍କ କୌତୂହଳ ଚରିତାର୍ଥ କରିବାପାଇଁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ କଳ୍ପଲତାରୁ ଦୁଇ ଚାରି ପଦ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରି ଦେଉଅଛୁଁ ।

'ସ୍ୱର୍ଗ ଜିଣିବାକୁ ଭର୍ଗ ବଇରୀ,
ଉଦେଶି ବାନ୍ଧିବା ସାୟକ ପରି,
ଦିଶଇ ଯେଉଁ ତିଳଗୋଟି ତାରି,
ଶ୍ରବଣା ସେହିଟି ବରେ କାମାରି,
ହେଲେ ମଥା ପରେ
ଦନ୍ତେ ଅଠରି ଲତା ମେଞ୍ଚୁଁ ସରେ । ୩ ।
ରସିକାରାଜ ତୋହ ନାସା ନଥ
ନଚାଇବାକୁ ଅଣି ମନମଥ
ଥୋଇବା ମର୍ଦ୍ଦଳ ପରାଏ ଦିଶେ,
ଧନିଷ୍ଠା ନାମ ପଞ୍ଚ ନକ୍ଷତ୍ର ସେ
ହେଲେ ମଥା ପରେ
ଶତେ ଛପନ ଲତା ମେଞ୍ଚୁଁ ସରେ । ୪ ।
ନିଶା-ନାଗରୀ ସ୍ୱପ୍ରିୟ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ
ନିବିଡ଼େ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବାକୁ
ହୃଦୁଁ କାଢ଼ିବା ମୁକ୍ତାହାର ପରି
ଦିଶଇ ଶତଭିଷା ଶତେ ତାରି,
ଶତେପଞ୍ଚସ୍ତରି—
ଲତା ବୃନ୍ଦୁଁ, ଭୋଗ କରେ ସେପରି । ୫ ।
× × × ×
ଶସ୍ତ୍ରଭୂପଙ୍କର ମସ୍ତକହାର
ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ଭୂସ୍ୱର୍ଗପୁରନ୍ଦର
ମାନୋଦ୍ଧାରଣ ଶରଣପଞ୍ଜର
ବୀରଧିବୀର ଶ୍ରୀ ବାଲୁକେଶ୍ୱର
ଶ୍ରୀ ହରିଚନ୍ଦନ
ଜଗଦ୍ଦେବ କହେ ଲଗ୍ନବିଧାନ । ୩୮ ।"

ମାତ୍ର ଦୁଃଖର କଥା, ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଗଲେ ।

ଥରେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଖଲ୍ଲିକୋଟରେ ଲୂତପୂର୍ବ ରାଜା ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ନିକଟରେ ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପରିଚୟରେ କିଛି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା କରି ଉପହାର ଦେଲେ । ରାଜା ସ୍ୱରଭଙ୍ଗୀ ସହ ସଙ୍ଗୀତଟି ଗାଇବାକୁ କହିବାରୁ ପଣ୍ଡିତେ ଗାଇଲେ । ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣି ସାରି ରାଜା ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଓ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ କିଛି ପୁରସ୍କାର ଦେଇ ତାଙ୍କ ଗୃହରେ ଥିବା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ପୁସ୍ତକକୁ ଅଣାଇ ତହିଁରୁ ସେହି ସଙ୍ଗୀତଟି ପାଠ କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଲଜ୍ଜା, ଅପମାନ ଓ କ୍ଷୋଭରେ ଅବନତମସ୍ତକ ହୋଇ ପଣ୍ଡିତେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଭଣିତାରେ "ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି" ସ୍ଥାନରେ "ଖଲ୍ଲିକୋଟ" ମାତ୍ର କରାଯାଇଅଛି । ଏପରି ଦେଖା ଯାଇଅଛି ଯେ, ସେକାଳରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି କବିତା ଲେଖିବାର ଆକାଂକ୍ଷା ଅନେକ ଲୋକଙ୍କର ଜାତ ହୋଇଥିଲା । କେହି ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଦ୍ୱାରା, କେହି ବା ଚୌର୍ଯ୍ୟବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନରେ ତାଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଯଥାକାଳରେ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଏମାନେ ନିଜେ ନିଜେ ଅପସାରିତ ହୋଇଗଲେ ।

ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, ତୈଲଙ୍ଗୀୟମାନେ ସ୍ୱରବିଜ୍ଞାନ, ତଥା ସଙ୍ଗୀତର ଅନୁଶୀଳନରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଭାରତରେ ଅତି ଉନ୍ନତ ଏବଂ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଏହି ସଙ୍ଗୀତ ରସମାଧୁରୀ ପାନ କରିବାପାଇଁ ବହୁ ଯତ୍ନ ଓ ପରିଶ୍ରମ ସହକାରେ ତେଲଗୁ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଏକଦା ବିଜୟନଗରବାସୀ ଜନୈକ ସ୍ୱରବିଜ୍ଞାନବିତ୍ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଙ୍ଗୀତାଚାର୍ଯ୍ୟ ଆଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ପରମ ସମାଦରରେ ଅଭ୍ୟର୍ଥିତ ହେଲେ । ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ପରିଷଦ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି କାଳରେ ମହାମହୋତ୍ସବମୟ ହେଲା । ଦିନେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମେ ପ୍ରକାଶ କଲେ, "ଆଠଗଡ଼ର ସଙ୍ଗୀତ-ପରିଷଦ୍ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଯେଉଁ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଉନ୍ନତି କରିଅଛି ବୋଲି ମନେ କରେ, ତାହାର ସମ୍ୟକ୍ ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ କହିଅଛନ୍ତି, 'ଶିଶୁର୍ବେତ୍ତି ପଶୁର୍ବେତ୍ତି ବେତ୍ତି ଗୀତରସଂ ଫଣୀ ।' ରୋରୁଦ୍ୟମାନ ଅଜ୍ଞାନ ଶିଶୁ ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ୱରରେ ବେଦନାନିବୃତ୍ତ ହୋଇ ଶାନ୍ତ ଅବଲମ୍ବନ କରେ । ବିଷାକ୍ତ ସର୍ପମାନେ ସଙ୍ଗୀତସ୍ୱରଦ୍ୱାରା ବିବରମଧ୍ୟରୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଆସନ୍ତି । ଏହା ସମସ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଉ, ପଶୁ ପ୍ରକୃତରେ ସଙ୍ଗୀତ-

ସ୍ୱରରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ କି ନାହିଁ । ଯେବେ ଅରଣ୍ୟଗୃହୀ କୌଣସି ପଶୁ ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ୱରରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ବାହ୍ୟଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ ତେବେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ, ସଙ୍ଗୀତ ଆଲୋଚନାରେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ସ୍ଥାନରେ ଅଧିକାରୀ ।" ଆଠଗଡ଼ର ଉକ୍ତଳୀୟ ସଙ୍ଗୀତାଲୋଚକବୃନ୍ଦ ପ୍ରଥମେ ଆଗୃର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏହି କଥାକୁ ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ମନେ କରି ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଶ୍ଳୋକାଂଶର ଅର୍ଥରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଲେ,—ପଶୁ ଗୀତରସ ବୁଝିପାରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ରୋରୁଦ୍ୟମାନ ଶିଶୁ ଗୀତରାଗରେ ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତ ହୋଇ ତତ୍ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ, ସେହିପରି ପଶୁ ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତରେ ଗୀତରସ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ ମାତ୍ର । ଆଗୃର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ଯେବେ ସ୍ୱୟଂ ଅରଣ୍ୟପଶୁକୁ ଗୀତରସରେ ମାନବସମାଜମଧ୍ୟକୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ଆଣିବେ ତେବେ ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞମାନେ ତାଙ୍କୁ ଗୁରୁ ପଦରେ ବରଣ କରିବେ ।

କବି ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ତୈଲଙ୍ଗୀୟ ଆଗୃର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏଥିରେ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଶୁଣିଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମନ ଶ୍ଳୋକୋକ୍ତିର ସତ୍ୟତାରେ ଆଉ ଅନାସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ ପରୀକ୍ଷାର ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ ହେଲା । ରାଜ୍ୟର ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ମହାରଥୀମାନେ ଏହି ଅଭିନବ ବ୍ୟାପାର ଦର୍ଶନରେ କୁତୂହଳୀ ହୋଇ ଗଡ଼ରେ ସମବେତ ହେଲେ । ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ନିବିଡ଼ବନ-ସମାକୀର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ ମନୋହର ପାର୍ବତ୍ୟ ଉପତ୍ୟକାର ନାଟେଶ୍ୱର ଉପବନ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଗୀତ ବିନୋଦ ପାଇଁ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ ରାଜା ଗୋଟିଏ ନିର୍ଜ୍ଜନ ପ୍ରମୋଦଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ଦିନେ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସେହିଠାରେ ଏହି ପରୀକ୍ଷା ହେବା ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେଲା ।

କବିତ୍ୱ ଓ ଗାୟକତ୍ୱର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ପ୍ରାୟଶଃ ଦୁର୍ଲଭ । କବି ବଳଦେବ ସୁକଣ୍ଠ ଥିଲେହେଁ ସଙ୍ଗୀତଗାନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସ୍ଥାନୀୟ କେତେକ ଗାୟକଙ୍କୁ ସେ ସମଧିକ ସମାଦର କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ତେଲଙ୍ଗା ତନ୍ତ୍ରୀ ରାଜମଣି ପାତ୍ର, ମଦନମଣି ଓ ନାରାୟଣ ଜେନା ପ୍ରଧାନ । ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରି ସେ ପ୍ରଥମେ ଏମାନଙ୍କୁ ଶିଖାଉଥିଲେ । ଏହିମାନେହିଁ ପରେ ସଭାସ୍ଥଳରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳଯାଏ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ 'ଗୋଟିପୁଅ' ଗାୟକ ଦଳର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଯେତେଦୂର ଅନୁମାନ ହୁଏ, ପୁରୀ କିମ୍ବାହିଁ ଏହି ଗୋଟିପୁଅ ଯାତ୍ରାଦଳର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ-ସ୍ଥଳୀ । ସେଠାରୁ କ୍ରମେ ଏହା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି । ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ଜନୈକ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ବାଙ୍କୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହରିଚନ୍ଦନ ତଦୀୟ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ପିତାଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ସଙ୍ଗୀତ

ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଯେତେବେଳେ ମାଦକ ଦ୍ରବ୍ୟ ସେବନରେ ଅବୋଧନ ବହୁଳ ରହି ରାଜକୋଷ ଗ୍ରରଖାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ, (ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେହିଁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରସୂ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ପେସ୍‌କସ୍ ବାକିରେ ନିଲାମ ହୋଇଗଲା) ସେତେବେଳେ ସେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରୁ ଏହି ଅଭିନବ ଗୋଟିପୁଅ ଯାତ୍ରାଦଳ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଜସ୍ର ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରିଥିଲେ । ବେଶ୍ୟାମାନେ ସେତେବେଳେ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରଧାନ ଗାୟିକା ଥିଲେ । ଉତ୍ସବାଦରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରିବାକୁ ଏହିମାନେହିଁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଥିଲେ । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣରେ ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚା ପୂର୍ବ ପରି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ସଙ୍ଗୀତରସିକବୃନ୍ଦ ଗୋଟିପୁଅର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ ଗୋଟିପୁଅମାନଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ ବେଶରେ ଭୂଷିତ କରାଯାଏ । ଅଧିକବୟସ୍କ ବେଶମଣ୍ଡିତ ଗୋଟିପୁଅମାନଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଅନେକ ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣୀ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ବୋଲି ଭ୍ରମ ଜାତ ହୁଏ । ବୋଧହୁଏ ଏହି ବେଶ୍ୟାନୃତ୍ୟରୂପ ବୀଭତ୍ସ ରାକ୍ଷସୀ ଲୀଳାକୁ ନାରକୀୟ ବସ୍ତୁରୂପେ ଘୃଣାଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ପରେ ମାର୍ଜିତରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତନରେ ଏହି ଗୋଟିପୁଅ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କବି ବଳଦେବ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଗାୟକଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରୁ ମଦନମଣିକୁ ବେଶି ଆଦର କରୁଥିଲେ, କାରଣ ମଦନମଣି ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ ସୁକଣ୍ଠରେ ସୁମଧୁର ଦକ୍ଷିଣୀ ମହୁରୀର ସ୍ୱରକୁ ଅନୁକରଣ କରି ସ୍ୱରସାଧନ କରିଥିଲେ । ସେ ଗୀତ ଗାଉଥିବାବେଳେ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକମାନଙ୍କର ତାଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ୱରରେ ଦକ୍ଷିଣୀ ମହୁରୀସ୍ୱରର ଭ୍ରମ ଜାତ ହେଉଥିଲା ।

ବୈଶାଖ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ରଜନୀମୁଖରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପ୍ରମୋଦକାନନରେ ସଙ୍ଗୀତର ପରୀକ୍ଷା ହେବା ସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲା । ଏକେ ପରିଣାମରମଣୀୟ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ, ତହିଁରେ ପୁଣି ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳ । ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଜ୍ୟୋସ୍ନାଦୁକୂଳବାସ ପରିଧାନ କରି ହସି ଉଠିଲା । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ନାଗେଶ୍ୱର କୁସୁମରୁ ସୁବାସ ଗ୍ରହଣ କରି ମନ୍ଦମଳୟାନିଳ ରାଜପାରିଷଦବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ସେବା କରିବାରେ ଲାଗିଲା । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଷମାର ଅଭିନବ ଅନୁଭୂତିରେ ସମବେତ ଜନତା ଉତ୍‌ଫୁଲ୍ଲ ହୃଦୟ । ଏହି ସମୟରେ ସୁଦୀର୍ଘ ନାଗେଶ୍ୱରମାଳା ଗଳଦେଶରେ ଧାରଣ କରି ତୈଲଙ୍ଗୀୟ ସଙ୍ଗୀତାଗ୍ରଣୀ ସେହି ନାଗେଶ୍ୱର ଉଦ୍ୟାନରେ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱବିମୋହନ ବାଣୀବୀଣାରେ ଅମୃତଝଙ୍କାର ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ବୋଧ ହେଲା, ସତେ ଯେପରି ସୁଧାକର ସେହି ବଚନ ଗୀତିରାଗରେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଗଗନପଥରେ ତାଙ୍କର ଗତି ସ୍ଥଗିତ କରିଦେଲେ । ଜନସଙ୍ଘ ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ । ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତିଧ୍ୱନିବ୍ୟାଜରେ ଆଗନ୍ତୁକଙ୍କ କୃତିତ୍ୱକୁ ସମର୍ଥନ କରିବାରେ ଲାଗିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ଅରଣ୍ୟଗୃହିଣୀ ଗୋଟିଏ ହରିଣୀ ଗୀତାକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ମୃଦୁମନ୍ଦଗତିରେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଆଗୃର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା । ଦୂରଦର୍ଶୀ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱୀୟ ଗଳଦେଶରୁ ସେହି ସୁଦୀର୍ଘ ନାଗେଶ୍ୱରମାଳାଟି କାଢ଼ି ରାଜା ଓ ତଦୀୟ ପାରିଷଦବର୍ଗଙ୍କୁ ବିସ୍ମୟବିହ୍ୱଳ କରି ଅଲକ୍ଷିତଭାବରେ ହରିଣୀର ଗଳଦେଶରେ ଲମ୍ବାଇଦେଲେ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ହରିଣୀ ନାଗେଶ୍ୱରମାଳା ଗଳାରେ ଧାରଣ କରି ମନୁଷ୍ୟକରସ୍ପର୍ଶ ମାତ୍ରକେ ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଅରଣ୍ୟମଧ୍ୟକୁ ଗୃଲିଗଲା ।

କୃତକୃତ୍ୟ ଆଗୃର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବାରେ ସ୍ଥାନଟି କ୍ଷଣକାଳ ପାଇଁ ମୁଖରିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅନନ୍ତର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ବଳଦେବ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଗାୟକ ମଦନମଣିଙ୍କୁ ସଙ୍କେତ କଲେ । ମଦନମଣି ଏହି ଉପଲକ୍ଷରେ ରଚିତ ସଙ୍ଗୀତଟି ସ୍ୱୀୟ ବଂଶୀବିନିନ୍ଦୀ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ଗାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । (ସଙ୍ଗୀତପ୍ରକରଣ ସପ୍ତଚତ୍ୱାରିଂଶତ୍ତମ ସଙ୍ଗୀତ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

ବିସ୍ମୟର କଥା, ପୁନର୍ବାର ସେହି ହରିଣଟି ଗୀତଶ୍ରୀ ଆକୃଷ୍ଟା ହୋଇ ଦେଖାଗଲା । ମାତ୍ର ମାନବ କରସ୍ପର୍ଶଜନିତ ଭୀତିର ଅନୁସ୍ମରଣରେ ଆଉ ଗାୟକର ସମୀପବର୍ତ୍ତିନୀ ହେଲା ନାହିଁ । ରସଜ୍ଞ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ଏହା ଦେଖି ବଳଦେବଶିଷ୍ୟ ମଦନମଣିଙ୍କୁ ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରି ଆଠଗଡ଼ର ଉତ୍କଳୀୟ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚାକୁ ଶତ-ମୁଖରେ ପ୍ରଶଂସା କରିଗଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହିପରି ଦେଖୁଁ ଯେ, ଆଠଗଡ଼ହିଁ ଉତ୍କଳୀୟ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚାର ଆଦି ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର । କେଉଁ ଭାବରେ ଏହି ସଙ୍ଗୀତସବୁ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଆଲୋଚିତ ହେଉଥିଲା, ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା ସହଜ ନୁହେ । "ତୁମ୍ବା ସଙ୍ଗୀତ" ଏହି ଆଠଗଡ଼ରୁହିଁ ପ୍ରଥମେ ଉଦ୍ଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ସ୍ଥାନୀୟ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାଯାଏ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କବି ଏହି ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ଗଜା, ସଳଖ ଓ ଶାଖାବିହୀନ ମଇଗଛଟିଏ ମୂଳରୁ କାଟି ଆଣି ତାହାର ସମସ୍ଥୂଳ ଗୋଲକାର ଅଂଶଟିକୁ କେତେକ ଦିନ ଜଳରେ ପକାଇ ରଖାଯାଏ । ତତ୍ପରେ କୌଶଳସହକାରେ ତାହାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦାରୁମୟ ଅଂଶକୁ ବାହାର କରିନେଇ ଉପରର ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ତ୍ୱକ୍‌ଭାଗରେ ଏହି ତୁମ୍ବା ଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ । କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କାଷ୍ଠଖଣ୍ଡର ଅଗ୍ରଭାଗରେ ପିତ୍ତଳର ଘୁଙ୍ଗୁର ସଂଯୋଜିତ କରି ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ଉପରେ ଆଘାତ କଲେ, ତହିଁରୁ ଏକ ବିଚିତ୍ର ସ୍ୱର ବାହାରେ । ସମବୟସ୍କ ଆଠ ଦଶ ଜଣ ସଙ୍ଗୀତସେବୀଙ୍କର ସମକାଳୀନ ସଙ୍ଗୀତ ବିନୋଦ ଏହାଦ୍ୱାରା ସଂସାଧିତ ହୋଇପାରେ । ସେହି ଦୀର୍ଘ ତୁମ୍ବାର ଦୁଇପାଖରେ ରସିକମାନେ ଉପବେଶନ କରି ସଙ୍ଗୀତଗାନପୂର୍ବକ ଉଭୟ ହସ୍ତସ୍ଥିତ ସେହି

ଘୁଙ୍ଗୁଡ଼ ଲାଗିଥିବା କ୍ଷୁଦ୍ର କାଷ୍ଠଖଣ୍ଡଦ୍ୱାରା ଯୁଗପତ୍ ସେହି ଯନ୍ତ୍ରଟି ଉପରେ ଆଘାତ କରନ୍ତି । ଏହି ସ୍ୱରର ମାଦକତା ଏତେ ଅଧିକ ଯେ, ଏଥିରେ ମତ୍ତ ହେଲେ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞମାନଙ୍କର କ୍ଷୁଧା ତୃଷା ବନ୍ଦ ହୋଇପାଏ । ଚୁମ୍ପା ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରକୃତି ଓ ସ୍ୱରଭଙ୍ଗୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର; ଅବଶ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାରବର୍ଣ୍ଣନାହିଁ ଏ ସବୁ କବିତାର ଅଙ୍ଗୀ ରସ । ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଦୁଇଗୋଟି ଚୁମ୍ପା ସଙ୍ଗୀତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ଏ ପୁସ୍ତକର ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କଲୁଁ ।

ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲେଖକ କହିଅଛନ୍ତି, କବିଙ୍କର କବିତ୍ୱ ବୁଝିବା ଅପେକ୍ଷା କବିଙ୍କୁ ବୁଝି ପାରିଲେ ଅଧିକତର ଲାଭ ହୁଏ । କବିତା ତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହାତରେ, ପଢ଼ିଲେ ବୁଝିବା, କିନ୍ତୁ କବି କି ପ୍ରକାରେ ସେହି କବିତା-କୀର୍ତ୍ତି ରଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ବୁଝିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସର୍ବଥା ଉଚିତ; ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ବଳଦେବଙ୍କ ଚରିତ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ବା ଘଟଣାବିଶେଷରେ ସେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ତାହା ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖି ଆସିଅଛୁଁ । ଘଟଣାବିଶେଷଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ପ୍ରକୃତରେ ସେସବୁ କବିତାର ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତି ହୋଇଥାଆନ୍ତା ବୋଲି ସହଜରେ ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ ନାହିଁ । କବି ଆଠଗଡ଼ରେ ବାସ କଲାବେଳେ ସେ ସ୍ଥାନର ତତ୍କାଳୀନ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ସଙ୍ଗୀତର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ରାଜା ନିଜେ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ । ସେ ଅହୋରାତ୍ର ସଙ୍ଗୀତମାଦକତାରେ ବିହ୍ୱଳ । "ଯଦ୍ୟଦାଚରତି ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ତତ୍ତଦେବେତରୋ ଜନଃ ।" ଏହି ନୀତିରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାରେ ଏକାନ୍ତ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ପ୍ରତ୍ୟହ ଏପରି ବହୁ ସଙ୍ଗୀତ ଉପହାର ପାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯଥାକାଳରେ କାଳ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିଜୀୟ ବକ୍ରଦୃଢ଼ ଦନ୍ତରେ କରକା ପରି କବଳିତ କରିଅଛି । ଆଜି ସେ ସମସ୍ତର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଏକାବେଳକେ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ—ଅଛି କେବଳ ବଳଦେବଙ୍କର ସେହି ଅମୃତସ୍ରାବିଣୀ କବିତା । ଯାହା ଭଲ ତାହା ଚିରକାଳ ଭଲ, ଯାହା ଭେଲ ତାହା ଆପାତରମଣୀୟ ମାତ୍ର । ପ୍ରକୃତ କବିତା ପ୍ରାଣର ଭାଷା, କବିଙ୍କ କଥାରେ କହିଲେ ଭାରତୀର ବୀଣାତନ୍ତ୍ରରେ ତାହା ବାଜି ଉଠେ; ତାହା କେବଳ କଥାର ସମଷ୍ଟି ନୁହେଁ, ଭାବସମଷ୍ଟିର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । କଥାର ଭଙ୍ଗୀରେ ବିଷୟବିଶେଷ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲୋକର ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ, ମାତ୍ର କଥାର ଛଟାରେ ଭାବର ଉଦ୍ରେକ କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ କବିତାର ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ା; ତେଣୁ ମାନବ-ସମାଜରେ କବିର ଆସନ ସାଧାରଣ ଲେଖକର ଆସନଠାରୁ ଉଚ୍ଚତର ।

ଏହିପରି ଭବରେ ଯେତେବେଳେ କବିତାର ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟାରେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ସମାପ୍ଳୁତ, ସେତେବେଳେ କବି ବଳଦେବ ଜନୈକ ତଥାକଥିତ କବିଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେହି ସବୁ କବିତା ଶୁଣି ସାଧାରଣ କବିମାନେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ବିଜ୍ଞମ୍ମନ୍ୟ, ଅଭିମାନୀ ବୋଲି ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରଚାର କଲେ ଏବଂ ରାଜାଙ୍କ ମନରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଭିନ୍ନ ଭାବ ଆଣିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏହି ଅପଥା ନିନ୍ଦାବାଦରେ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହୋଇ ବଳଦେବ କିଛିକାଳ କବିତାରଚନାରୁ ନିବୃତ୍ତ ରହିଲେ, କିନ୍ତୁ ବଳଦେବ ତ ସେମାନଙ୍କ ତୁଷ୍ଟିସାଧନ ପାଇଁ କବିତା ରଚନା କରୁ ନ ଥିଲେ; ତାଙ୍କ କବିତା ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେତ ଥିଲା । କୋଟି ନକ୍ଷତ୍ରର କିରଣ ଚକୋରର ତୃପ୍ତିବିଧାନ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏକା ଚନ୍ଦ୍ରିକା ତାହାର ଜୀବନ । ରାଜା ଏଥି ମଧ୍ୟରେ କବିଙ୍କ ହୃଦୟଦୁଃଖ ନିରାକରଣ ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ନାନାଭାବରେ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଋଚନାଭଙ୍ଗୀରେ ସେହି କଣ୍ଟେଜପକୁଳକୁ ତିରସ୍କାର କରିବାକୁ ସଙ୍କେତ କଲେ; ତେଣୁ କବି ଦିନେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସଭାସ୍ଥଳରେ ଅନୁମତି ପାଇ ନିର୍ଭୀକଚିତ୍ତରେ ଅଯାଚିତ୍ତ ବାଣୀରେ "ଜଗତେ କେବଳ, ଜନେ ହସିବେ ସିନା ଏହି ଫଳ" ଶୀର୍ଷକ ନବରଚିତ କବିତାଟି ଗାନ କଲେ । (ଏହି ପୁସ୍ତକର ଚତୁର୍ଥଭାଗ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

ସମୀଚୀନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରଦାନରେ କବିଙ୍କର କି ଅସାଧାରଣ କ୍ଷମତା ଥିଲା, ଏହି କବିତାଟିହିଁ ତାହାର ନିଦର୍ଶନ । ଏକୋଇଶ ପଦ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପଦରେ ନୂତନତ୍ୱର ଅଭାବ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଲୋକଚରିତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନରେ ଓ ସଂସାରଚିତ୍ର ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବାରେ କବିଙ୍କର କେତେଦୂର ପାରଦର୍ଶିତା ଥିଲା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଆଲୋଚନାରୁ ତାହା ପରିସ୍ଫୁଟ ହେବ । ସଭାସଦ୍‌ବୃନ୍ଦ କବିତା ଶ୍ରବଣରେ ଯୁଗପତ୍ ହର୍ଷ, ବିସ୍ମୟରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଗଲେ । ଈର୍ଷୀମାନଙ୍କ ହୃଦୟକନ୍ଦରରେ ବିଦ୍ୱେଷବହ୍ନି ଦପ୍ ଦପ୍ ହୋଇ ଜଳି ଉଠିଲା । ରସିକରାଜ ବାଲୁକେଶ୍ୱର କବିତା ଶ୍ରବଣରେ ଏକାନ୍ତ ହୃଷ୍ଟହୃଦୟ ହୋଇ କବିଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ତାଙ୍କର ବିଦ୍ୱେଷୀ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯେ ଏହି କବିତାବଳୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଏହା ଆଉ କହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ରାଜା ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସଭାସ୍ଥଳରେ ଏପରି କବିତାର ଆଦର କରିବାରୁ ସେମାନେ ବୁଝି ପାରିଲେ ଯେ ରାଜା ବଳଦେବଙ୍କୁହିଁ ପ୍ରକୃତ କବି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି; ତେଣୁ ସେମାନେ ମର୍ମୋତ୍ପାଦ଼ିରୁଦ୍ଧବୀର୍ଯ୍ୟ ଭୋଗୀ ପରି ଅନ୍ତରରେ ଦଗ୍ଧ ହେବାରେ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସମାଲୋଚନା-ନିକଷରେ ତାଙ୍କ କବିତା ପରୀକ୍ଷା କରି ଦୋଷ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଦୃଢ଼ସଙ୍କଳ୍ପ ହେଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଏହି ବୈରଭାବ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିଭାବିକାଶର ପରମ ସହାୟ ହେଲା । ପ୍ରକୃତରେ

ସମାଲୋଚନାର ଭୟ ନ ଥିଲେ ଜଗତରେ ସମ୍ଭବତଃ ବଡ଼ ବଡ଼ କବିଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ସମାଲୋଚକମାନେ ଲେଖକ ବା କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅପାଙ୍‌କ୍ତେୟ ହେଲେହେଁ ସେମାନେ ଯଥାର୍ଥରେ ଯେ କବିଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର କାରଣ, ଏହା ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଲୋକମାନେ ଜାଣନ୍ତି । ଭସ୍ମାଚ୍ଛାଦିତ ବହ୍ନିକଣା ଉପଯୁକ୍ତ ଇନ୍ଧନର ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଅଗ୍ନିରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଉଠେ । ପ୍ରଦୀପ୍ତ କଣ୍ଠାଗ୍ନି ତୈଳସଂସ୍ପର୍ଶରେ ହଠାତ୍ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହୁଏ । ଯେଉଁ ଦେଶ ବା ଜାତିର ଲେଖକ-ମାନଙ୍କର ସମାଲୋଚନାଭୟ ନାହିଁ, ସେ ଦେଶ ବା ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ନିତାନ୍ତ ଅପରିପକ୍ୱ । ଏହାହିଁ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଅପରିପକ୍ୱତାର କାରଣ । ଥରେ ବିଚାର କରି ଦେଖିଲେ ଅମ୍ଭେମାନେ ବେଶ୍ ବୁଝି ପାରୁଁ, ସମାଲୋଚନାର କଷାଘାତ ଭୟ ନ ଥିବାରୁ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣବୃତ୍ତି ସୁପ୍ତ ଓ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତି ଅଭିନବ କଳ୍ପନାର ଉନ୍ମେଷଶାଳିନୀ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ପଣ୍ଡିତକୁଳର ଈର୍ଷାସଙ୍କୁଚିତ ତୀବ୍ର ମୁଖରବ ବଳଦେବଙ୍କ ହୃଦୟରେ ନିମୀଳିତ ପ୍ରତିଭାକୁ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖ କରିଥିଲା, ଆଜ ଅମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶତ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛୁଁ । ଯାହାହେଉ, ଏହି ସମୟରୁ ବଳଦେବ ଅତି ସତର୍କତା ସହିତ କବିତା ରଚନା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଏହିସବୁ କବିତା ମଧ୍ୟରେ 'କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ' ଓ 'ଚୌପଦୀରତ୍ନାକର' ପ୍ରଧାନ । ଅମ୍ଭେମାନେ ଅତଃପର ଏହି କବିତାମାନଙ୍କ କଥା ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ ।

ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଛଡ଼ା ବଳଦେବ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାହା ଲେଖି ଥିଲେ, ସେଗୁଡ଼ିକ ସଙ୍ଗୀତମୟୀ କବିତା—ଭାବବିଶେଷର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ମାତ୍ର । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଏଭଳି କବିତାର ସ୍ଥାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବସନ୍ତଗାଥା ଓ କୁସୁମାଞ୍ଜଳିର କବିତାବଳୀ ପରସ୍ପର ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ନ ଥିଲେହେଁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ କିପରି ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଅଛି, ତାହା ପାଠକସମାଜରେ ସୁପରିଚିତ । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତମୟୀ କବିତାବଳୀ ସେହିପରି ଉନ୍ନତ ଓ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନର ଅଧିକାରୀ । କିନ୍ତୁ ସୁସମ୍ବଦ୍ଧ କବିତାଦ୍ୱାରା ନାୟକନାୟିକାବିଶେଷର ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କବିପ୍ରକୃତିର ବିଶିଷ୍ଟତା । ଏହି ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରତିପାଦନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସୁପରିଚିତ କବି ବଳଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ କେଳିବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଯେଉଁ ସୁସମ୍ବଦ୍ଧ କବିତାବଳୀ ଲେଖିଥିଲେ, ତାହା କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ନାମରେ

ଶ୍ଳୋକ ଓ ଗଦ୍ୟର ଭାବକୁ ଗ୍ରହଣ କରି କବି ସାଧାରଣଙ୍କ ଅବଗତି ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏପରି ମନେ କରିବା ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ବଳଦେବ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ସତ୍ୟ ମାତ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଅପେକ୍ଷା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ସେ ବେଶି ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେ ତାଙ୍କର ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଶକ୍ତିକୁ ମାତୃଭାଷାର ଉପକାରରେ ପ୍ରଥମରୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ଚମ୍ପୂର ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଓ ଗଦ୍ୟାଂଶ ସହିତ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଙ୍ଗୀତକୁ ମିଳାଇ ଦେଖିଅଛୁଁ । ସଙ୍ଗୀତରେ କଥିତ ସମଗ୍ର ଭାବ ସେ ତତ୍‌ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ସଂସ୍କୃତ ଅଂଶରେ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ପରେ ଏହାର ଉଦାହରଣ ପାଠକସମାଜ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବୁଁ । ତେଣୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ଯେ, ଓଡ଼ିଆରେ ଚମ୍ପୂ ଲେଖିବା ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆରେ ଗଦ୍ୟମୟୀ ମାର୍ଜିତ ଭାଷାର ଅଭାବ ଦେଖି ସେ ତହିଁରେ ଚମ୍ପୂର ଅନ୍ୟତର ଅଂଶ ଗଦ୍ୟସନ୍ନିବେଶ କାମନାରେ ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରି କାବ୍ୟକୁ ସର୍ବାଙ୍ଗସୁନ୍ଦର କରିବାପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରଚନା କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଚମ୍ପୂର ଯେଉଁ ହସ୍ତ ଲିଖିତ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଇଅଛୁଁ, ତହିଁରେ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତ, ପରେ ତଦର୍ଥବୋଧକ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଓ ଗଦ୍ୟ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ଚମ୍ପୂର ଯେତେ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି, ସର୍ବତ୍ର ଏହି ପ୍ରଥା ଅନୁସୃତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଭକ୍ତଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ଚମ୍ପୂର ସଂସ୍କରଣରେ ଏହାର ଅନ୍ୟଥା ଭାବ ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଅଛୁଁ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ ଓଡ଼ିଆ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷା ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି ବୋଲି ଯେପରି କେତେକ ଭାଷାବିଦ୍ ବିଶ୍ବାସ କରନ୍ତି, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଚମ୍ପୂକୁ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ମନେକରି ସେ ପ୍ରଥମେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଓ ଗଦ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ତାହା ତଳେ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସେ ଯାହାହେଉ, କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଖଣ୍ଡିକ ସଙ୍ଗୀତାତ୍ମକ, କି କବିତାତ୍ମକ, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ । କଥା ଓ ସ୍ୱର ଏହି ଦୁଇ ଉପକରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଉଁ । କଥା ଦ୍ୱାରା ଯେ ପରିମାଣରେ ଭାବ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ, ସ୍ୱର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାୟ ସେହି ପରିମାଣରେ ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଅନେକଙ୍କ ସ୍ୱର ଉପରେ କଥାର ଅର୍ଥ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଗୋଟିଏ କଥା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ । କବିତାରେ କଥା-ଭାଷାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଏବଂ ସଙ୍ଗୀତରେ ସ୍ୱର-ଭାଷାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ । ସାଧାରଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା କହିବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେପରି ଶୃଙ୍ଖଳା କ୍ରମେ କଥା ବ୍ୟବହାର କରୁଁ, କବିତା ରଚନା କଲାବେଳେ ସେପରି ଶୃଙ୍ଖଳା ବା କ୍ରମ

ବ୍ୟବହାର କରୁଁ ନାହିଁ । କବିତାପାଇଁ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର କଥା ବାଛିନେବାକୁ ପଡ଼େ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସୁନ୍ଦର କରି ସଜାଇବାକୁ ହୁଏ । ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ତାହାହିଁ କରୁଁ । ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ସ୍ୱରରେ ଅମ୍ଭେମାନେ କଥା କହୁଁ, ସଙ୍ଗୀତରେ ସେ ସ୍ୱର ବ୍ୟବହାର କରୁନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଭଲ ଭଲ ସ୍ୱର ବାଛି ନେଇ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ମନୋହର କ୍ରମରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସଜାଇ ରଖିବାକୁ ହୁଏ । ତଥାପି ଭାବପ୍ରକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବିତା ଯେପରି ଉନ୍ନତ, ସଙ୍ଗୀତ ସେପରି ନୁହେ । ତାହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଶୂନ୍ୟଗର୍ଭ କଥାର କୌଣସି ଆକର୍ଷଣ ନାହିଁ । ତାହା ଏକ ପକ୍ଷରେ ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ଯେପରି ନୀରସ ବୋଧହୁଏ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସେହିପରି ସ୍ୱରହୀନ ବୋଲି ପ୍ରୀତି ଉତ୍ପାଦନ କରିପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭାବଶୂନ୍ୟ ସ୍ୱରର ଗୋଟିଏ ଆକର୍ଷଣ ଅଛି, ଭାବ ନ ଥିଲେହେଁ ତାହା କାନକୁ ତୃପ୍ତିକର ବୋଧହୁଏ । ସଙ୍ଗୀତରେ ବିଭିନ୍ନ 'ଗତି'ର ଅନୁଶୀଳନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବହୀନ, ମାତ୍ର ସ୍ୱରର ମଧୁରତା କର୍ଣ୍ଣମନକୁ 'ଏକାବେଳକେ ଆକର୍ଷଣ କରି ନିଏ । ଏହି ହେତୁରୁ ସଙ୍ଗୀତରେ ଭାବ ପ୍ରତି ସାଧାରଣ କବିମାନେ ତେତେ ମନୋଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ୱରର ଉତ୍କର୍ଷରେ ଉତ୍କର୍ଷରେ ସଙ୍ଗୀତରେ ପ୍ରାୟଶଃ ଭାବ ମଳିନ ହୋଇଯାଏ । ସୁମଧୁର ସ୍ୱର ଶୁଣାଯିବା ମାତ୍ରକେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ନିଏ, ତେଣୁ ଭାବଜ୍ଞାନହୀନ ଶିଶୁ, ପଶୁ ଓ ସର୍ପ ସଙ୍ଗୀତରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତରଚୟିତାଙ୍କୁ ଭାବପାଇଁ ସେହି ହେତୁରୁ ଅଧିକ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ସୁସଂବଦ୍ଧ ସୁମଧୁର ସ୍ୱରବିନ୍ୟାସ ନିୟମିତ ହେଲେ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଖାଲି କଥାର ଯେପରି ମନୋହାରିତା ନାହିଁ ବୋଲି କବିତା ଭାବାନ୍ୱେଷଣ କରେ । ସେଥିପାଇଁ ସଂସାରରେ କବିତା ଉନ୍ନତ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଅବନତ । ଅତଏବ ଦେଖାଗଲା ଯେ, କବିତା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଉଭୟେ ଭାବପ୍ରକାଶର ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟ ମାତ୍ର । ତେବେ କବିତା ସ୍ଥୂଳ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସବୁ ଭାବ ଧାରଣ କରିପାରେ, କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରାୟଶଃ ତାହା କରି ପାରେ ନାହିଁ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରଚନାବଳୀର ଅଧିକାଂଶ ସଙ୍ଗୀତାତ୍ମକ । ସାଧାରଣ ସଙ୍ଗୀତଠାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକରେ ବିଶେଷତ୍ୱ ଏହି ଯେ, ତାହା କବିତା ପରି ଯେପରି ଉଚ୍ଚ ଭାବପ୍ରକାଶକ, ସଙ୍ଗୀତ ପରି ସେହିପରି ସୁମଧୁର ସ୍ୱରଭଙ୍ଗୀର ଦ୍ୟୋତକ । ତତ୍ପ୍ରଣୀତ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଏହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ସ୍ଥଳ । ଚମ୍ପୂର ଏହି ବିଶିଷ୍ଟତା ହେତୁରୁ ତାହା ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତୁଳନୀୟ ରଚନା । ଏକାଧାରରେ କବିତାର ଉଚ୍ଚ ଭାବ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ବିଚିତ୍ର ଦୁର୍ଲଭ ସ୍ୱରଲହରୀ-ଲୀଳାର ସମବାୟ, ଏକା ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ କାହିଁକି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉନ୍ନତ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ସୁଲଭ ନୁହେ; ତେଣୁ ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହି ସବୁ ରଚନାବଳୀକୁ ସଙ୍ଗୀତମୟୀ କବିତା ଆଖ୍ୟାରେ ଅଭିହିତ କରୁଅଛୁଁ ।

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ଚଉତିଶା ଧରଣରେ 'କ ଠାରୁ କ୍ଷ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଉତିରିଶ ଅକ୍ଷରରେ ୩୪ଟି ସଙ୍ଗୀତ ଅଛି । ଏହାହିଁ ତାହାର ପ୍ରାଚୀନତାର ପ୍ରମାଣ । ଅନ୍ୟଥା ଏହାକୁ ପ୍ରାଚୀନ କବିତା ବୋଲି ମନେ କରିବାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ନବ୍ୟରୀତିରେ ମାର୍ଜିତ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ କବି କେହି ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚଧରଣର କବିତା ଲେଖିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଆମ୍ଭ-ମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ୁନାହିଁ । ଏହି ୩୪ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟରୁ ମିଳନ-ବର୍ଣ୍ଣନାରେ 'ମ' ଗୀତଟି କେବଳ କବିଙ୍କର ନିଜ ଉକ୍ତି, ଅବଶିଷ୍ଟ ୩୩ଟି ନାୟକ ନାୟିକା, ଦୂତୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଉକ୍ତି । ଉନ୍ନତ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଏହା ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ । ନାୟକନାୟିକାମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଯେଉଁ କବି ସ୍ୱୟଂ ସେ ସବୁ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ଆଉ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ନାୟକନାୟିକାଙ୍କ ମୁଖରେ ସେମାନଙ୍କ ପରସ୍ପର ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ କରନ୍ତି, ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱିତୀୟୋକ୍ତ କବି ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ମହାକାବ୍ୟ ଇଲିଅଡ୍ ଓ ଭାରତୀୟ ମହାକାବ୍ୟ ରାମାୟଣର ତୁଳନାରେ ଏହି ଗୁଣ ପାଇଁ ଇଲିଅଡ୍‌ର କବିଙ୍କୁ କେତେକ ପରିମାଣରେ ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ ନାୟକ-ନାୟିକାଙ୍କ ମୁଖରେ ସେମାନଙ୍କ ପରସ୍ପର ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ପରିସ୍ଫୁଟ କରିବା ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । ଯେଉଁ କବିତାଲେଖକ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରନ୍ତି, ସେ ଯେ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ, ଏହା ଆଉ କହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । କାବ୍ୟ ବା ଉପନ୍ୟାସବିଶେଷକୁ ଯେବେ ବିନା ପ୍ରୟାସରେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଉପଯୋଗୀ କରାଯାଇ ପାରେ, ତେବେ ଲେଖକଙ୍କର ମନୀଷା ତଥା ଦୂରଦର୍ଶିତାର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମାଲୋଚିତ ଚମ୍ପୂ ଯେ ସ୍ୱଭାବ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ରଙ୍ଗ-ମଞ୍ଚରେ ଅଭିନୟର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଯୋଗୀ, ତାହା ସଙ୍ଗୀତସାହିତ୍ୟବିଦ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜଣା । ଏହି ହିସାବରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଚମ୍ପୂକୁ "ଗୀତିନାଟ୍ୟ" ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିପାରୁଁ ।

କେତେ ଲୋକଙ୍କ ମତରେ ମନୁଷ୍ୟ ମାତ୍ରକେ କବି, କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟର ସୁଖଦୁଃଖାନୁଭବ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାନୁଭବ ଶକ୍ତି ଅଳ୍ପାଧିକ ପରିମାଣରେ ବିଦ୍ୟମାନ, ତେଣୁ ଏ ଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଶିଶୁ ଓ ଅଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ମଧ୍ୟ କବିଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ କବି କହୁ ନାହିଁ । ଯେ ବିଶେଷ ଶ୍ରେଣୀର ଭାବସମୂହକୁ ଶୃଙ୍ଖଳାକ୍ରମେ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିପାରନ୍ତି, ତାହାଙ୍କୁହିଁ କବି କହିବା ଉଚିତ । ଆଜିକାଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକପ୍ରକାର ବିକୃତ କବିଖ୍ୟାତି ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଅଛି । ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଚୀନଙ୍କର ମାଦକତା ଅତି ବେଶି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେପରି ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରର ସୁଲଭତାରୁ ଅନେକେ କବିପଦ ଲାଭ କରିବାକୁ ଲାଳାୟିତ, ପୂର୍ବକାଳରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ ସେହିପରି

ଅନେକ ଅଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ କବିଯଶଃ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇ କେତେକ କବିତା ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅଦ୍ୟାବଧି କାଳ ତୀବ୍ର କଷାଘାତରେ ଲୋକଚକ୍ଷୁର ଅନ୍ତରାଳରେ ରଖିଥିଲା । ଭାବ ଓ ଭାଷାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନ ଥାଉ ପଛକେ କେହି କେହି ସେ ସବୁକୁ ଏବେ ଜାତୀୟ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କବିତା ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେତେଦୂର ଅନୁମାନ କରୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗର ଗ୍ରାମ୍ୟ କବି ବୈଶ୍ୟ ହରି, ଭିକାରି ନାୟକ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସେ ସବୁ କବି ଉଚ୍ଚତର ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ନୁହନ୍ତି । ଯେବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାତୀୟ କବି ବୋଲି ଅସ୍ଖଳନ ସହକାରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଁ, ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗର ଗ୍ରାମ୍ୟ କବିମାନଙ୍କୁ କାହିଁକି ସେ ଆସନ ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହେବୁଁ ? କେବଳ ପ୍ରାଚୀନ କବିତା ଦେଖିଲେ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଆଦର କରିବୁଁ ତାହା ନୁହେଁ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ହେବ—ସେ ସବୁ କବିତାରେ ପ୍ରକୃତରେ ଭାଷା ଓ ଭାବର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି କି ନାହିଁ, ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କୌଣସି ଉପକାର ହେବ କି ନାହିଁ ? କବି ଯଥାର୍ଥ ସୁନ୍ଦର, ଯଥାର୍ଥ ରୁଚିକୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ? ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସୁନ୍ଦର ଚିହ୍ନିପାରନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ତାହା ଉପଭୋଗ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସୁନ୍ଦର ପଦାର୍ଥଟି କାହିଁକି ସୁନ୍ଦର, ତାହା ବୁଝି ପାରିବା, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରି ତାହାକୁ ତାହାର ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଦେବା, ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁ ଦେଖି ତଦନୁରୂପ ଦଶଟା ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁର ସ୍ମରଣ କରିବା କଣ ସମସ୍ତଙ୍କର ସାଧ୍ୟ ? କଳ୍ପନା ଅଳ୍ପାଧିକ ପରିମାଣରେ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ଅଛି । ଉନ୍ମାଦଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକର କଳ୍ପନାଶକ୍ତି ଅତି ପ୍ରବଳ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ କେବଳ କଳ୍ପନାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତ କବିତ୍ୱ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୁଏ ନାହିଁ । କଳ୍ପନା ସୁମାର୍ଜିତ, ସୁଶିକ୍ଷିତ ଓ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଏବଂ ତାହାକୁ ଯଥାଯଥ ପଥରେ ନିୟୋଗ କରିବାପାଇଁ ବୁଦ୍ଧି ଓ ରୁଚିର ପ୍ରଖରତା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ଅନ୍ୟଥା କବିତାକୁ କବିତା ଆଖ୍ୟା ଦେବାକୁ ବା ଲେଖକଙ୍କୁ କବି ଆଖ୍ୟା ଦେବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ କୁଣ୍ଠିତ । ଚମ୍ପୂର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତିରେ କବି ଏହି ବିଶେଷତ୍ୱକୁ କିପରି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଚମ୍ପୂର ପାଠକମାନେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜାଣନ୍ତି ।

ନଦୀ, ପର୍ବତ, ବନ, ସାଗର, ମେଘ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକୃତିର ରମଣୀୟ ବସ୍ତୁକୁ କଳ୍ପନା, ଛଟା, ଅଳଙ୍କାରବିନ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ମାନସଲୋଚନର ଗୋଚରୀଭୂତ କରିବା ଏକପ୍ରକାର କବିଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । ଅନ୍ୟପ୍ରକାର କବିମାନେ ନିଜ ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ମାନବପ୍ରକୃତିର ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାହାକୁ ଯଥାଯଥଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର କ୍ଷମତା ଲାଭ କରିଥାନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମତରେ ଶେଷୋକ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର କବିମାନେହିଁ ପ୍ରକୃତ କବିପଦବାଚ୍ୟ । କେବଳ

ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଯାଇଥିଲେ ଆଜି କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତି ଭାରତର ଆଦର୍ଶ କବି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତେ । ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତିକୁ ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର-ରୂପରେ ଚିତ୍ର କରିଥିବାରୁ ଆଜି ସେମାନେ କବିକୁଳର ଆଦର୍ଶ । ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ନାୟକନାୟିକାଙ୍କ ମର୍ମସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ କବି ଯେଉଁ କଳ୍ପନାସୋପାନ ଅନ୍ୱେଷଣ କରନ୍ତି, ତାହାହିଁ କବିଙ୍କର କବିତ୍ୱ । ତେଣୁ ଯେ ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିଅଛନ୍ତି, ସେ ସ୍ୱାଭାବିକ କବି । କାରଣ ଯେ ମିଛ କହେ ତାହାକୁ ଦଶଟା କଥା ଯୋଡ଼ପାଡ଼ କରିବାକୁ ପଡ଼େ; ଯେ ସତ କହେ, ତାକୁ ଗୋଟିଏ କଥାରୁ ବେଶି କହିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଯେ ଅନୁଭବ କରି କହନ୍ତି, ସେ ଅଳ୍ପ କଥାରେ ବେଶ୍ କହି ପାରନ୍ତି, ଅଥଚ ଯେ ଅନୁଭବ ନ କରି କହନ୍ତି, ସେ କୋଡ଼ିଏ କଥା କହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ କଥାର ଭାବ ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ ନାହିଁ । କବି ବଳଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନକୁ ଯେ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି, ତାର ବିଷୟରଚନା (plot) ଅତି ସହଜ ଓ ସ୍ୱଭାବ ସଙ୍ଗତ । ଅଳ୍ପ କଥାରେ ସେ ଯାହା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ଅନେକ ବଡ଼ ବଡ଼ କବିଙ୍କ ବିସ୍ତାରିତ ରଚନାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହା ଦେଖି ନାହୁଁ ।

ବଳଦେବ ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗର କବି; ସୁତରାଂ କାଳୋଚିତ ରୁଚିର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଶୃଙ୍ଗାରରସର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଚମ୍ପୂକାବ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ କେଳିବର୍ଣ୍ଣନା ହେଲେହେଁ ସେଥିରେ ସେ ଅତି ସାବଧାନତା ସହିତ ମୁଖ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାରକୁ ଗୁଣୀଭୂତ କରି କରୁଣକୁ ଅଙ୍ଗୀ ରସରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାହାର ପାଠରେ ଆଧୁନିକ ମାର୍ଜିତ ରୁଚିର ଶିକ୍ଷିତମାନେ ନାସିକା କୁଞ୍ଚନ କରିବାକୁ ଅବସର ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିବାରୁ ଚମ୍ପୂ ଅଳକ୍ଷିତଭାବରେ ଏ ଦେଶର କି ଶିକ୍ଷିତ କି ଅଶିକ୍ଷିତ ସମସ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟ ହରଣ କରିଅଛି । ଅଶିକ୍ଷିତ ସମାଜରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଏତେ ବେଶି ଯେ, ଚମ୍ପୂ-ସଙ୍ଗୀତ ବୋଲି ଜାଣି ନ ଥିବା ଗ୍ରାମ୍ୟ ଯାତ୍ରାଦଳ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ଅନାଦୃତ ହୁଅନ୍ତି । ଏଠାରେ ଆଉରି ଗୋଟିଏ କଥା କହି ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ଚମ୍ପୂରେ ବ୍ୟବହୃତ ବୃତ୍ତମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଉତ୍କଳଦେଶୀୟ ଅବିମିଶ୍ର ରାଗ ଓ ନାୟକନାୟିକାମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ସ୍ୱଭାବସଙ୍ଗତରୂପେ ବିନ୍ୟସ୍ତ । କେଉଁ ବୃତ୍ତରେ କେଉଁ ଭାବ ଉଦ୍‌ବୋଧିତ ହେବ, ତାହା ବହୁ ଗବେଷଣା ଓ ବହୁ-ଦର୍ଶିତାଦ୍ୱାରା ଜଣାପଡ଼େ । ଏ ବିଷୟରେ ବଳଦେବଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଅଛୁଁ ।

ବଳଦେବ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ କବି ଓ ତାଙ୍କ ରଚନାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏଭଳି ଅବସ୍ଥାରେ ତାକୁ ଆଲୋଚନା

କରି ପାଠକ ସମାଜରେ ତାହାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦେଖାଇ ଦେବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭଳି ପଲ୍ଲବଗ୍ରାହୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଧୃଷ୍ଟତା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେ । ତଥାପି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍କଳରେ କେହି ସେ ବିଷୟର ଲେଖଣୀ ଚାଳନା କରି ନ ଥିବାରୁ ଅମ୍ଭେ-ମାନେ ସ୍ୱୀୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଶକ୍ତିରେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୁଇ ଚାରି କଥା କହିବାକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଅଛୁଁ । ଏହି କାବ୍ୟର ନାୟକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ନାୟିକା ଶ୍ରୀରାଧିକା, ଦୂତୀ ଲଳିତା । ସମଗ୍ର କାବ୍ୟଖଣ୍ଡି ଏମାନଙ୍କ ଉକ୍ତିପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥର ଉପକ୍ରମଣିକାରେ କବି ପ୍ରଥମେ ଶିଷ୍ଟାଚାରପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରି ପରମପୁରୁଷ ଶ୍ରୀଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦୟାଳୁତା, ସ୍ୱଜନବାତ୍ସଲ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କର କରୁଣାପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ଳୋକରେ ନିଜର ଅହଙ୍କାର ପରିହାର ନିମିତ୍ତ କହୁଅଛନ୍ତି:—

> କ୍ୱ ବସ୍ତୁ ହୟଠାନଠା ଚରଣଲମ୍ପଠ'ଘ୍ରିଦ୍ୱୟଂ
> ମହଃ କ୍ୱ ଚ ଲସନ୍ମାହାରଜତଜାତଜୈତ୍ରଂ ପୁନଃ ।
> ତୟୋଃ କ୍ୱ ଘଟନାବିଧୌ କବନକଳ୍ପନଂ ସ୍ଥୂଳଧୀ—
> ରହଂ କ୍ୱ ଚ କଥଂ ହଠାଦୁଦଭମୀଦୃଶଂ ସାହସଂ ।

ଅର୍ଥାତ୍ କାଳୀୟ ସର୍ପର ଫଣାରେ ଯାହାଙ୍କ ଚରଣଦ୍ୱୟ ନୃତ୍ୟପଟୁ, ସେହି ପରମ ପୁରୁଷ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କେଉଁଠାରେ ? କାଞ୍ଚନ ତେଜ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ଦୀପ୍ତିମନ୍ତ ଶ୍ରୀରାଧାଖ୍ୟ ଜ୍ୟୋତି ବା କେଉଁଠାରେ ? ସେ ଦୁହିଙ୍କ ମିଳନ ବିଷୟରେ କଳ୍ପନା ବା କେଉଁଠାରେ ? କ୍ଷୀଣବୁଦ୍ଧି ମୁଁ ବା କାହିଁ ? କାହିଁକି ମୋର ଏ ଦୁଃସାହସ ଜାତ ହେଲା ?

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, କବି କାବ୍ୟବର୍ଣ୍ଣିତ ନାୟକନାୟିକାଙ୍କୁ କାମୁକ-କାମୁକୀରୂପେ ମିଳିତ କରିବାକୁ ଯାଉ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଯାଉଅଛନ୍ତି ପ୍ରକୃତିପୁରୁଷରୂପୀ ମହୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ତେଜୋଦ୍ୱୟର ମିଳନବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ । ତହିଁରେ ପୁଣି ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର କି ଅକିଞ୍ଚନତା ? ଏହାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ଗଦ୍ୟାଂଶର ଭାବ ମଧ୍ୟ ଅତି ମନୋହର । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିକାନ୍ତି ସଙ୍ଗେ କାଞ୍ଚନକାନ୍ତିର ମିଳନ ଘଟନା । କବିଙ୍କ ରାଧିକା ପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀ । ତାଙ୍କ ପିତା ବୃଷଭାନୁ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡଙ୍କ ଅବତାର । ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକୃତିକୁ କନ୍ୟାରୂପେ ପାଇବେ ବୋଲି ବହୁକାଳ କଠୋର ତପସ୍ୟାରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୀଳା ବେଳେ ଗୋପପୁରରେ ବୃଷଭାନୁରୂପରେ ସେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରକୃତିକୁ କନ୍ୟାରୂପେ ପାଇଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୁରୁଷଙ୍କ ମିଳନବର୍ଣ୍ଣନା ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ । ଏହିପରି ଉପକ୍ରମଣିକା ପରେ କବି ପ୍ରଥମେ ରାଧିକାଙ୍କ ମୁଖରେ ଗଭୀର କୃଷ୍ଣାନୁରକ୍ତି ପ୍ରକାଶ

କରିବାକୁ ଯାଇଅଛନ୍ତି । "କି ହେଲାରେ—କହି ତ ନୁହେଁ ଭାରତୀ ରେ । କାଲି ଯା ଦୂରରୁ ଦେଖି, କଲନା କଲି ମୋ ଆଖି, କଲାଇନ୍ଦୀବର ଆରତି ରେ ।"

× × × ×

ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମରେ ରାଧା ଶବ୍ଦର ପ୍ରକୃତାର୍ଥ ଆରାଧନାକାରିଣୀ, ସୁତରାଂ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆରାଧନାକାରିଣୀଙ୍କର ଆଦୌ ଅନୁରାଗସଞ୍ଚାର ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକାନୁଗତ; ତେଣୁ କବି ପ୍ରଥମେ ରାଧାଙ୍କ ଅନୁରାଗାତିଶଯ୍ୟର ଚିତ୍ର ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଯେବେ ଏହି ଅନୁରାଗ ପ୍ରଥମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କମୁଖରେ କବି ପ୍ରକାଶ କରିଥାଆନ୍ତେ, ତେବେ ସ୍ୱଭାବବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହେତୁରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହାକୁ କାମୁକତା ଦୋଷଯୁକ୍ତ କହିଥାଆନ୍ତୁ । ରାଧିକା ପ୍ରିୟସଖୀ ଲଳିତାକୁ ନିର୍ଜ୍ଜନରେ କହୁଅଛନ୍ତି—"ସଖି, କାଲି ମୁଁ ଯମୁନାକୁ ଯାଉ ଯାଉ ଅତର୍କିତଭାବରେ କେଳିକଦମ୍ବଲତାମୂଳରେ ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ଶ୍ୟାମଲତାର ତେଜ ଦେଖି ଏକାବେଳକେ ବିବେକଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲି ଏବଂ ମନସିଜର ତୀବ୍ର ଶରାଘାତରେ ମୋର ଜ୍ଞାନ ବିବେକ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଗୁରୁଜନଙ୍କ ଭୟ, ଜାତି କୁଳଶୀଳ ସବୁ କଥା କ୍ଷଣକାଳ ମଧ୍ୟରେ ମୋ ମନରେ ପଡ଼ିଗଲା । ସଖି ! ଏହିପରି ଭାବିବା ବେଳେ ହଠାତ୍ ବିମୋହନ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ମୋର ଶ୍ରବଣଗୋଚର ହେଲା । ସେହି ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବାବେଳୁ ମୋର କ୍ଷୁଧାନିଦ୍ରା ବନ୍ଦ ହୋଇ ଗଲାଣି, ତେଣୁ ମୁଁ ଏକାନ୍ତ କଲବଲ ହୋଇ ଯାଉଅଛି ।" କଥାଗୁଡ଼ିକ କେଡ଼େ ସ୍ୱଭାବାନୁଗତ ! ମୂଳ କବିତାରେ ଏହି ଭାବଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁ ବିଚିତ୍ର ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି, ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପାରେ; ମାତ୍ର ତାହା ଏଠାରେ ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ଦେଖି ଉପେକ୍ଷା କରିଗଲି ।

ଏହି କବିତାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ଳୋକ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟାଂଶରେ କୁହାଯାଇ ଅଛି, "ସଖି, ମୁଁ ଏକ ବିଚିତ୍ର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଏବଂ ମୟୂରଚନ୍ଦ୍ରିକା ମୁକୁଟରୁ ବିନିର୍ଗତ ତେଜ ଦେଖି ଏକାନ୍ତ ଧୈର୍ଯ୍ୟହୀନ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ତେଜ ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଅଛି ।" ଅତଏବ ଦେଖାଯାଉଅଛି ଯେ, ମୂଳ ସଙ୍ଗୀତରେ ଯେଉଁ ଭାବମାନ ବିନ୍ୟସ୍ତ ଅଛି, ତାହାର ଛାୟାମାତ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି । ଅତଏବ ଏହି ଚମ୍ପୂରେ ଉତ୍କଳ ଭାଷାହିଁ ମୁଖ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଗୌଣ ।

ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଲଳିତା ରାଧିକାଙ୍କ ମୁଖରୁ ନିର୍ଜ୍ଜନରେ ଏହିପରି ବିସ୍ମୟ, କରୁଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଭୀର ଅନୁରାଗ ଶ୍ରବଣ କରି ମନେ ମନେ ଅତି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ କିନ୍ତୁ ସେହି ଅନୁରାଗର ପ୍ରକୃତି ଜାଣିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ଏପରି ଦୁଃସାହସିକତାକୁ ବାହାରେ ଧିକ୍କାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଏ ଧିକ୍କାର ବଡ଼ ଗୂଢ଼ରସପୂର୍ଣ୍ଣ, ସାଧାରଣ ଧିକ୍କାର ପରି ନିରର୍ଥକ ନୁହେ । ରାଧିକାଙ୍କ କୃଷ୍ଣପ୍ରାପ୍ତି-ଅଭିଳାଷ

ବାମନର ଚନ୍ଦ୍ରମା ଧରିବା ଅଭିଳାଷ ପରି ଅନନ୍ତ ଦୁଃଖର ଉପକ୍ରମ; ଏହି ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ଦୃଢ଼ରୂପେ ବୁଝାଇ ଦେବାପାଇଁ ଲଳିତା ଛଅଗୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କିପରି ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦରରୂପେ ବିନ୍ୟସ୍ତ, ଭାବିଲେ ଭାବୁକ ହଠାତ୍ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଯାଏ । ଏଠାରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର "ଜ" ଗୀତଟି ପାଠ କରିବାପାଇଁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁଁ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, କେବଳ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ କବିମାନେହିଁ ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ନାନା ଭାବରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ବୁଝାଇ ପାରନ୍ତି । ଏ ସବୁ ସାଧାରଣ କବିଙ୍କ ଶକ୍ତିର ଅତୀତ । ଖରା ସ୍ପର୍ଶରେ ଯାହାର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଝାଉଁଳି ପଡ଼େ, ସେ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଧରିବାପାଇଁ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳକୁ ହାତ ବଢ଼ାଉଅଛି ! ଏହି ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ କେତେ ଗୂଢ଼ଭାବ ସଂଗୋପନ କରାଯାଇଅଛି, ଭାବିଲେ ଚିତ୍ତ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । ଏପରି ମଧୁର ଭର୍ତ୍ସନାରେ ନବାନୁରାଗ ସ୍ରୋତ ହଠାତ୍ ପ୍ରତିହତ ହୋଇଗଲା । ପ୍ରଣୟର ଗତି ପ୍ରତିରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ପ୍ରଣୟିହୃଦୟ କାରୁଣ୍ୟରସପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ, ଏହା ଜୀବର ସ୍ୱାଭାବିକ ଧର୍ମ । ରାଧିକା ଲଳିତାଙ୍କ ତିରସ୍କାରରେ ଏକାନ୍ତ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ, "ସଖି, ଯାହା ହେବାର ହୋଇଗଲାଣି, ଏବେ କିପରି ତହିଁରୁ ରକ୍ଷାମିଳିବ, ଉପାୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଦିଅ । ଗୋଟିଏ ଅପାର୍ଥିବ ନୀଳ ଜ୍ୟୋତି ହଠାତ୍ ହୃଦୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ମୋ ବିବେକ ନଷ୍ଟ କରି ଦେଇଅଛି, ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ହିତାହିତ ବିବେଚନା ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ପେଟରେ ଶୂଳ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଯେପରି ତଦ୍ୱାରା ହଠାତ୍ ପ୍ରାଣ-ନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ, ପରନ୍ତୁ ଲୋକ ମତ୍ତ ଓ ବିବେକଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼େ, ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ଅବସ୍ଥା ସେହିପରି ହୋଇଅଛି ।" ରାଧିକାଙ୍କ ପ୍ରଣୟପ୍ରବଣ ହୃଦୟ ସଙ୍ଗେ ଗର୍ଭରେ ଶୂଳପ୍ରବେଶର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କବିଙ୍କ ମୌଳିକ ଚିନ୍ତା ପ୍ରସୂତ । ଏହିପରି କରୁଣୋକ୍ତିରେ ଲଳିତାଙ୍କ ଚିତ୍ତ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହୋଇଗଲା । ସେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହାନୁଭୂତିସୂଚକ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, "ଦେଖ, ତୁମ୍ଭ ହାତରେ 'ଘଟି' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ରୟ ନାହିଁ, ଅଥଚ ତୁମ୍ଭେ ମହାସମୁଦ୍ର ସନ୍ତରଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ! ତୁମ୍ଭର ଏପରି ଅଭିଳାଷର କାରଣ ଆଦୌ ବୁଝାଯାଉ ନାହିଁ, ବୋଧ-ହୁଏ, ନୀଳ ଘନକୋଳରେ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ବିଳାସ ଦେଖି ତୁମ୍ଭର ଏହି ଅଭିଳାଷ ଜାତ ହୋଇଅଛି ।" କଥାଟି ଅତି ସରଳ, ମାତ୍ର ଭାବର ଗମ୍ଭୀରତାରେ ଏପରି ଉକ୍ତି ସାହିତ୍ୟରାଜ୍ୟରେ ସୁଲଭ ନୁହେଁ । ଯାହାହେଉ, ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଅଭିଳାଷ ପୂରଣ ଇଚ୍ଛାରେ ଦୂତୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମୀପରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପ୍ରଥମେ ନାଗରିକନୋଚିତ ବ୍ୟବହାରରେ ତାଙ୍କ ଶରୀର ମ୍ଳାନ ଓ ମୁଖଶୋଭା ନିସ୍ତେଜ ଦିଶୁଥିବାର କାରଣ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ, ବହୁଦିନ ପରେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହେବାରୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଉତ୍ତର କଲେ, "ନା, ମୋ ଦେହ ତ

ଭଲ ଅଛି, ମୁଁ ଆନନ୍ଦରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରି ଗୋବତ୍ସଚାରଣ କରୁଅଛି ।" ଚତୁରୀ ଲଳିତା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏହିପରି ଆତ୍ମଗୋପନରେ ନ ହସି ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ; ସେ ଏଥର ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ କହିଲେ "ମୁଁ ଏବେ ବେଶ୍ ବୁଝୁଅଛି, ଅନ୍ତଃସନ୍ତାପହିଁ ତୁମ୍ଭର ଏହି କୈତବକୁଶଳତା-ଲତାର ଫଳ ହେବ । ପ୍ରକୃତ କଥା ମୋ ଆଗରେ ଗୋପନ କଲେ ତୁମ୍ଭର ଏହି କୁସୁମସୁକୁମାର ଶରୀର କ୍ରମେ କ୍ରମେ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯିବ ସିନା !" ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣ ଆଉ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ କହିଲେ, "ସହଚରୀ ଲଳିତେ, ତୁମ୍ଭ ପାଖରେ ଲୁଚାଇ ରଖିବା ଉଚିତ ନୁହେ ଭାବି ମୁଁ କହୁଅଛି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ସୌଧର ବାତାୟନପଥରେ ଦିନେ ଗୋଟିଏ ବିଚିତ୍ର ବସ୍ତୁ ମୋର ନେତ୍ରଗୋଚର ହେଲା, ସେହି ଦିନଠାରୁ ମୁଁ ଏହିପରି ଅଧିଗ୍ରସ୍ତ । ଆଉ ବିଶେଷ କଥା ମୁଁ କଣ କହିବ ?" ଏଥର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କରଗତ କରିବା ସହଜସାଧ୍ୟ ମନେକରି ଲଳିତା ବାକ୍‌ଚାତୁରୀ ବାଗୁରା ବିସ୍ତାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ, "କେଶବ, କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ ଲୋକ କେବେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ରରୁ ସୁଧା ସଂଗ୍ରହ କରି ତଦ୍ୱାରା କ୍ଷୁନ୍ନିବୃତ୍ତି କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷ କରେ କି ? ମୋ ମତରେ ତୁମ୍ଭେ ନିଶ୍ଚୟ ଦୁରାଶାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଅଛ; ଆମ୍ଭେମାନେ ଲୂତା-ତନ୍ତୁ-ଜାଲରେ ବରଂ ସିଂହକୁ ବନ୍ଧନ କରି ପାରିବୁଁ, କିନ୍ତୁ କେବେହେଁ ରାଧିକାଙ୍କୁ କରଗତ କରି ପାରିବୁଁ ନାହିଁ ।" ଏଥିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକାନ୍ତ କାତର ହୋଇ କରୁଣକଣ୍ଠରେ ପୁନର୍ବାର ଲଳିତାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ସଖି, ସୁଖସୌଧ-ଶିଖରରେ ଯେଉଁ ଲୋକ ବିଳାସ କରିବାକୁ ସାହସ ବାନ୍ଧିଅଛି, ତୁ ଏକାନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୋଇ ତହିଁରୁ ଆଶ୍ରୟ-ନିଃଶ୍ରେଣୀଟିକୁ ଅପହରଣ କଲେ ଚଳିବଟି ?" ଏହି ବିକଳ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ଲଳିତା ଟିକିଏ ଦୟାର୍ଦ୍ର ହୋଇ କହିଲେ, "ଦେଖ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ! ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିଯାଇ ନ ପାରେ, ମୋତେ ଠେକାଠେକି କଲେ ତୁମ୍ଭର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଆମ୍ଭ ସଖୀ ଶେଷରେ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହି ନ ପାରି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବ ।" ଏହିପରି ନାନା ଭାବରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନୁରାଗର ପ୍ରକୃତତତ୍ତ୍ୱ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ଏବଂ ବିଚିତ୍ର କୌଶଳରେ ସେହି ଅନୁରାଗକୁ ଶତଗୁଣିତ କରି ଶେଷରେ ଲଳିତା ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ଅନୁରାଗିଣୀ କରାଇବେ ବୋଲି ଆଶା ଦେଇ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଫେରିଗଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ସମ୍ବାଦ ଦେଲେ, "ସଖି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମୋତେ ଏପରି ଅପମାନିତ କଲେ ଯେ, ମୁଁ ଆଉ ଯମୁନାକୂଳକୁ ଜୀବନ ଥିବାଯାଏ ଯିବି ନାହିଁ; ଦାନ୍ତରେ କୁଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧରି ତାଙ୍କୁ ତୋ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ କରାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲି, ମାତ୍ର ମୋର ସମଗ୍ର ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା ।" ଏହା ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ରାଧିକା ଏକାନ୍ତ କାତର ହୋଇପଡ଼ି କହିଲେ—

"ଥାପିରେ କହ ତଥାପି ରେ ପ୍ରିୟସଖି ! ଥିବ କି ଛାଡ଼ିବ ପ୍ରାଣ" ।

(ଚମ୍ପୂ 'ଥ' ଗୀତ)

ଏହି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ କରୁଣୋକ୍ତିରେ ଲଳିତା ବିଚଳିତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରବୋଧ ସହି କହିଲେ, "ସଖି, ତୋର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ମୁଁ ସିନା ଏପରି କହିଥିଲି, ପ୍ରକୃତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତୋ ପ୍ରଣୟକଳ୍ପପ୍ରସାରେ ଏକାନ୍ତ କ୍ଷୀଣ ହୋଇ ଗଲେଣି, ତାଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ-ଦ୍ୟୁତିବଶିକ୍ଷ ମନୋହର ଶରୀର ବର୍ତ୍ତମାନ ତୋ ଚିନ୍ତାରେ ଦ୍ୱିତୀୟାଚନ୍ଦ୍ର ପରି କ୍ଷୀଣକାନ୍ତି ଦିଶୁଅଛି । ବନପ୍ରିୟ ପୁଷ୍ପିତ ଚୁତମଞ୍ଜରୀକୁ, ଭ୍ରମର ପଦ୍ମିନୀକୁ, ଚକୋର ଚନ୍ଦ୍ରିକାକୁ, ଚାତକ ନବମେଘମାଳାକୁ ସ୍ମରଣ କଲି ପରି ସେ ଅନନ୍ୟଗତିକ ହୋଇ ତୋତେ ସ୍ମରଣ କରୁଅଛନ୍ତି ।" ରାଧା ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କଲେ । ଅନନ୍ତର ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରିକା-ବିଧୌତ ରଜନିରେ ଲଳିତା ବଂଶୀଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣବ୍ୟାଜରେ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ଯମୁନାତୀରବର୍ତ୍ତୀ କୁଞ୍ଜ ଆଡ଼କୁ ଘେନିଗଲେ । ଅଦୂରରେ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ମାଧୁରୀ ଶ୍ରବଣ କରୁଁ କରୁଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ତ୍ରିଭଙ୍ଗ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ । ଲଳିତା ସେହି ମୋହନ ମୂର୍ତ୍ତିର ମାଧୁରୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପୁଷ୍ପାବଚୟନବ୍ୟାଜରେ ଏହି ସମୟରେ ଆପଣାକୁ ହରିଙ୍କର ନୟନଗୋଚରୀଭୂତ କରି ଦୂରକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ଶ୍ରୀରାଧିକାଙ୍କ ଶରୀରସୌରଭରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଅଳିକୁଳ ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । କବି ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କ ଅଭିଳଷିତ ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷର ମିଳନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ କହେ ଗାଇଲେ—

"ମଧୁରେ । ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହୋଇ ଗନ୍ଧ ପ୍ରସରିଲା

କଦମ୍ବନିକୁଞ୍ଜ ସୀମାରେ ।"

(ଚମ୍ପୂ 'ମ' ଗୀତ)

ଏହି କବିତାରେ କବି ସ୍ୱୀୟ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଦ୍ୱାରା ମିଳନର ଯେଉଁ ମନୋହର ଚିତ୍ର ଦେଇଅଛନ୍ତି, ଅନ୍ୟତ୍ର ତାହାର ପଟାନ୍ତର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷର ମିଳନରେ ଅକସ୍ମାତ୍ ବସନ୍ତର ଆବିର୍ଭାବବର୍ଣ୍ଣନା ଅତି ଅଳ୍ପ କଥାରେ କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ମହାକବି କାଳିଦାସ ହର-ପାର୍ବତୀଙ୍କ ମିଳନବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୁମାରସମ୍ଭବ କାବ୍ୟରେ ଠିକ୍ ଏହିପରି ଆକସ୍ମିକ ବସନ୍ତ ଋତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । "ମିଳିଲା ଶ୍ୟାମ ଗଉର ଦୁଇ ମନ୍ଦ" ଏହାହିଁ କବି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣନାର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଥିଲେ । "ମାନସ ଅଙ୍ଗଭେଦ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗ ରଚିଲା ସ୍ନେହ, ମଉଳିଗଲା ଶେଷ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ମୃଡ଼ନୟନସଂଖ୍ୟକଯାକ ମଜ୍ଜାଇ ଦେଲା ଦୁହିଙ୍କ ମନ ମହାମୋଦ ପ୍ରବାହ ।" ସ୍ନେହାଧିକ୍ୟବଶତଃ ଶରୀରଗତ ଓ ମାନସଗତ ପ୍ରଭେଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସ୍ତମ୍ଭ, ସ୍ୱେଦ, ରୋମାଞ୍ଚ, ସ୍ୱରଭଙ୍ଗ, ବେପଥୁ, ବୈବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ, ଅଶ୍ରୁ, ପ୍ରଳୟ ଏହି ଆଠୋଟି ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବିକାର ମଧ୍ୟରୁ ମିଳନରେ ମୃଡ଼ନୟନସଂଖ୍ୟକ ଅର୍ଥାତ୍ ଶେଷ ତିନିଗୋଟି ମଳିନ ହୋଇଯାଏ, କେବଳ ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ରହେ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତ୍ରିଲ

ଓ ରୋମାଞ୍ଚିତ ଶରୀର ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇଯାଏ; ଦେହ ଥରେ ଓ ଭଙ୍ଗା ଭଙ୍ଗା ସ୍ୱରରେ କଥା ବାହାରେ । ମାନବପ୍ରକୃତିର ଏହି ବିଚିତ୍ର ରହସ୍ୟ ଏତେ ଅଳ୍ପ କଥାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା କିପରି ଶକ୍ତିମତ୍ତାର ପରିଚୟସୂଚକ, ସହଜରେ ଜଣାଯିବ । ମିଳନ ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଆଳାପ, ସଖା ଓ ସଖୀମାନଙ୍କ ରହସ୍ୟମୟ ଉକ୍ତିପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ଏବଂ ଶେଷରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟଟି ସାଙ୍ଗ ହୋଇଅଛି ।

ଏହାହିଁ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁ (plot) । କବି ଏପରି ସାବଧାନତା ଓ କୌଶଳ ସହକାରେ ଏହା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ ସମଗ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଗଲେ ତାହା ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପରିଣତ ହେବ । ସରଳ ଅଥଚ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାଷାରେ ରଚନା ଭାବଗର୍ଭକ ହେଲେ ତାହାକୁହିଁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ନିଦର୍ଶନ କହନ୍ତି । କେତେ ଆଲୋଚନା ଓ କେତେ ଗବେଷଣାରେ ଯେ ଏଭଳି ଶକ୍ତି ଲାଭ କରାଯାଏ, ତାହା ଅନୁଭବ ନ କରିଥିବା ଲୋକ ସହଜରେ ବୁଝି ପାରିବ ନାହିଁ । ସ୍ଥୂଳରେ କହିବାକୁ ଗଲେ—କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଭଳି ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ କି ଆଧୁନିକ କି ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରାଜ୍ୟରେ ଏକାନ୍ତ ଦୁର୍ଲଭ । ଏହି ଚମ୍ପୂ ରଚନାରେ ମହାକବି ଶ୍ରୀଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦହିଁ କବିଙ୍କ ଆଦର୍ଶ; ମାତ୍ର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ କବି ଉପେକ୍ଷା କରି ଏଥିରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବସନ୍ତ ସମାଗମରେ ରାଧାଙ୍କର ବିରହବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସଖୀମୁଖରେ ବସନ୍ତବର୍ଣ୍ଣନା ଛଳରେ ସେହି ବିରହର ଉଦ୍ଦୀପନା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବହୁଯୁବତୀପରିବୃତରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ରାଧିକାଙ୍କୁ ତାହାଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଅସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟଭାବରେ ରାଧାଙ୍କ ବିରହ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହ, ଦୂତୀକର୍ତ୍ତୃକ ଉଭୟଙ୍କର ବିରହବର୍ଣ୍ଣନା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର କୁଞ୍ଜପ୍ରତି ଆଗମନ, ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ, ଖଣ୍ଡିତା, ଅଭିସାରିକା, କଳହାନ୍ତରିତା ରୂପେ ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସ୍ଥୂଳରେ ପ୍ରେମିକକବି ଜୟଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରି ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ବିଷୟ ଚିତ୍ର ବୈଷ୍ଣବସମ୍ପ୍ରଦାୟର ରୁଚିର ଅନୁକୂଳ ହେଲେହେଁ ସାଧାରଣ ଲୋକଶିକ୍ଷାର ଯେ ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରି ନାହିଁ, ଏହା କହିବା ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ମାତ୍ର; ପରନ୍ତୁ ଜୟଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଦେବତ୍ୱ ଆରୋପ କରିବାଦ୍ୱାରା ମାନବିକତାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିସର୍ଜନ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପବିତ୍ର ଓ ଆଦର୍ଶ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚରିତ୍ରକୁ ପ୍ରେମପ୍ରସଙ୍ଗରେ (ଆପାତସ୍ଥୂଳ ଦୃଷ୍ଟିରେ) ଆଦିରସରଞ୍ଜିତ କରି ସମ୍ପ୍ରଦାୟବିଶେଷକୁ ତଦନୁପ୍ରାଣିତ କରିବାଦ୍ୱାରା ସମାଜରେ ଘୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଅଛନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବ ସମାଜ ଏହାକୁ ଭକ୍ତିଦୃଷ୍ଟିରେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରନ୍ତି; ମାତ୍ର ଏହି ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁଦ୍ୱାରା ସାଧାରଣ ଲୋକସମାଜର ମାର୍ଜିତ ରୁଚି ପରିଦଳିତ ହୋଇଅଛି

କି ନାହିଁ, ପାଠକମଣ୍ଡଳୀ ବିଚାର କରିବେ । କିନ୍ତୁ ବଳଦେବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଅନୁସରଣ କଲେହେଁ ତାହାର ବିଷୟଚିନ୍ତକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୁଷ୍ୟସ୍ୱଭାବାନୁଗତ ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ ଏବଂ ସୁରୁଚି ସଙ୍ଗତ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣମିଳନ 'ଶ୍ୟାମ ଗଉର ମହି' ଦ୍ୱୟର ମିଳନ, ସେ ମିଳନରେ

ମୁଗ୍‌ଧେ ବିଦେହି ମୟି ନିର୍ଦ୍ଦୟଦନ୍ତଦଂଶ—
ଦୋର୍ବଲ୍ଲୀବନ୍ଧନିବଡ଼ସ୍ତନପୀଡ଼ନାନି ।
ଚଣ୍ଡି ତ୍ୱମେବ ମୁଦମଞ୍ଚ ନ ପଞ୍ଚବାଣ—
ଚଣ୍ଡାଳକାଣ୍ଡଦଳନାଦସବଃ ପ୍ରୟାନ୍ତୁ ।
(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ୧୦ମ ସର୍ଗ ୧୧ ଶ୍ଲୋକ)

ପରି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଦନ୍ତଦଂଶନ, ନିବିଡ଼ ସ୍ତନପୀଡ଼ନାଦି (ଏହାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଯେଉଁ ଭାବରେ ହେଉ ନା କାହିଁକି) ସୁରୁଚିର ପରାକାଷ୍ଠା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ସେହି ହେତୁରୁ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଏ ଦେଶରେ କି ଶିକ୍ଷିତ କି ଅଶିକ୍ଷିତ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମାନ ଭାବରେ ସମାଦୃତ ହେଉଅଛି । କବି ଅବଶ୍ୟ ସର୍ବଦା ଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ରୁଚିକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ନାହାନ୍ତି, ତେଣୁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ସେ ଶୃଙ୍ଗାରରସର ଅବତାରଣା କରିଅଛନ୍ତି, ସେଠାରେ ଅତି ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଅଛନ୍ତି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୱରୂପ ଏଠାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଠକ ସମାଜକୁ ଚମ୍ପୂର 'ର' ଗୀତଟିକୁ ପାଠ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁଁ ।

କେଳିକାଳରେ ସଖୀଜନ ଉକ୍ତି ସାଧାରଣତଃ ଅସଂଯତ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଏଠାରେ ମାର୍ଜିତ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତିନରେ କବି ଲେଖନୀକୁ କିପରି ସଂଯତ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଭାବିବାର ବିଷୟ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ କାବ୍ୟର ନାୟକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆଲଙ୍କାରିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଧୃଷ୍ଟ ନାୟକଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଏବଂ ନାୟିକା ରାଧା ଖଣ୍ଡିତା, ଅଭିସାରିକା, କଳହାନ୍ତରିତା ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ନାୟିକା ପ୍ରକୃତିବିଶିଷ୍ଟା । ମାତ୍ର କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକନିରତ ଅନୁକୂଳ ନାୟକ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ଅଭିସାରିଣୀ ମୁଗ୍‌ଧା ନାୟିକା ।

ଭାଷା ଓ ଭାବର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଅତୁଳନୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏ ବିଷୟରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର କବି ବଳଦେବ ଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପଟ୍ଟଶିଷ୍ୟ । ଯେଉଁ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିବଳରେ ସେ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟରେ ଭାଷାରାଜ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁଗିରି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଭାବିଲେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଅନେକ କହନ୍ତି, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୋଷାବହ; ସୁତରାଂ ସରଳ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ସର୍ବଥା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ତାହାହେଲେ ଅଭିଳଷିତ ଭାବ କେବଳ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ସାହିତ୍ୟ-

ସେବୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ରହି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚରିତ ହୋଇ ପାରିବ । ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ପ୍ରକୃତି ଦେଖିଲେ ସହଜରେ ଜଣାଯିବ ଯେ, ଉକ୍ତ ମତବାଦୀମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭ୍ରାନ୍ତ ବା ଉଚ୍ଚ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରକୃତିସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନଭିଜ୍ଞ । ପ୍ରାଚୀନଯୁଗରୁ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟ ଭାଷାରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଅଛି ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକରେ ସର୍ବଦା ଯେଉଁ ପ୍ରଥା ଅବଲମ୍ବିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ତ୍ୟାଗ କଲେ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟଭଣ୍ଡାର ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯିବ । ଅବଶ୍ୟ ସରଳ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଭାଷାରେ ଏ ଯୁଗରେ ତରଳ ସାହିତ୍ୟ, ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରଭୃତି ଲେଖାଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ସେହି ଭାଷା ଯେ ଉଚ୍ଚ ଭାବରାଜି ପ୍ରକାଶରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅକ୍ଷମ, ଏହା ସହଜରେ ଜଣାଯାଏ । ସାହିତ୍ୟରେ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ଆଜିକାଲି କେତେକ ଲୋକ କବିବର ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଭାଷାର ଅମଙ୍ଗଳକାରୀ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାକୁ ଛାଡ଼ୁ ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦଶୂନ୍ୟ କୌଣସି ଆଦର୍ଶ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ଯେବେ ସେମାନେ ନିଜ ରଚନାକୁ ବା ଅନ୍ୟ କାହାର ରଚନାକୁ ଏ ବିଷୟରେ ଆଦର୍ଶରୂପେ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିପାରିବେ, ତେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କ ମତକୁ ନତମସ୍ତକରେ ଗ୍ରହଣ କରିବୁଁ; ଅନ୍ୟଥା ସେସବୁକୁ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷର ଈର୍ଷା ବା ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ୱେଷଣ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି କହିବୁ ନାହିଁ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ଯୁଗରୁ ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାଷା ଯେଉଁ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥିଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ବୋଧ । କାରଣ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରକୃତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଜଣାଯାଇ ନ ଥିଲା କିମ୍ବା ଭାଷାରେ ବ୍ୟାକରଣର ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ରଚନା ଅନ୍ୱୟାନୁକୂଳ ଭାବରେ ରଚିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ପୁଣି ଅନେକ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ନାନା ବିକାରଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କବି ବଳଦେବ ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗର ପରବର୍ତ୍ତୀ କବି । ଭାଷା ରାଜ୍ୟରେ ଏହି ସବୁ ଅତ୍ୟାଚାର ଦେଖି ସେ ସ୍ୱୀୟ ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ ମେଧା ବଳରେ ତହିଁରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଧାନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ଏକ-ପ୍ରକାର ଆଧୁନିକ ଭାଷାର ଆଦର୍ଶ । ଦେଶରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଭାଷାର ପ୍ରଚଳନ ପରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭାଷାର ଯେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଅବଶ୍ୟ କବି ବଳଦେବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ି ନାହିଁ । ତଥାପି ତତ୍‌ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଭାଷା ଆଧୁନିକ ମାର୍ଜିତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଠାରୁ କୌଣସି ଅଂଶରେ ନ୍ୟୂନ ନୁହେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହାକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବ୍ୟାକରଣ ନିୟମର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ବୋଲି ମନେ କରୁଁ, ବଳଦେବ ସେ ସବୁ କୌଣସିଠାରେ ଲଙ୍ଘନ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଡ଼ି ନାହିଁ ଏବଂ ତାଙ୍କର କବିତା କୌଣସିଠାରେ ଦୁରନ୍ୱୟ-ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖି ନାହୁଁ । ସରଳ ଅଥଚ ବିଶିଷ୍ଟାର୍ଥକ

(**Idiomatic**) ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟବହାର କରି ସେ ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗ ପରେ ଭାଷାକୁ ଯେଉଁ ନୂତନ ଛାଞ୍ଚରେ ଢାଳି ଦେଇଗଲେ, ଉତ୍କଳୀୟ କବିବର ରାଧାନାଥ ତାହାକୁହିଁ ଅନୁକରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ରଚନାବଳୀରେ ଆଉ କେତେକ ଯୁଗୋଚିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଅଛନ୍ତି; ତଥାପି ରାଧାନାଥଙ୍କ କବିତାରେ ସର୍ବତ୍ର କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅନୁସୃତ ଭାଷା-ପ୍ରଥାର ପ୍ରଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ହଠାତ୍ ବୁଝି ହୁଏ ନାହିଁ । ତାହାର କାରଣ ଭାବର କଠିନତା, ଭାଷାର କଠିନତା ନୁହେ । ଭଞ୍ଜଙ୍କ କବିତାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ସେ ଯେଉଁ କେତେକ କଠିନ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେ ଉତ୍କଳୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ସର୍ବଥା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ, ତାହା ସହଜରେ ଜଣାଯାଏ । ଆଜି-କାଲି ଅନେକ କବି କବିତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣମିତ୍ରାକ୍ଷର ମିଳାଇବାକୁ ଗୋଟାଏ ଅକିଞ୍ଚିତ୍କର କଥା ବୋଲି ଉଡ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱରସାମ୍ୟ ଯେ କବିତାର ପ୍ରାଣ, ଏ କଥା ସେମାନେ ଭାବନ୍ତି ନାହିଁ । ଶେଷ ଅକ୍ଷର ମିଳିଲେ ପଦ୍ୟ ହୋଇ ପାରେ, ମାତ୍ର କବିତାର ପ୍ରକୃତ ପଦ୍ୟର ପ୍ରକୃତିଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ । ଅବଶ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗ ପୂର୍ବେ ଏହି ମିତ୍ରାକ୍ଷର ମିଳାଇବା କଥାଟା ଅଜ୍ଞାତ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ କବିଙ୍କ ରଚନା ତାହାଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିତ୍ରାକ୍ଷରରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ, କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ସର୍ବତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣମିତ୍ରାକ୍ଷରର ନିୟମ ଅନୁସୃତ ହୋଇ ନ ଥିଲେହେଁ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ତାହା ସ୍ୱତଃ ମିଳି ଯାଇଅଛି । ଚମ୍ପୂ 'କ' ଗୀତ ଏବଂ 'ର' ଗୀତ ଦେଖିଲେ ଏ ଧାରଣା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହେବ । ଅନ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପୂର୍ଣ୍ଣମିତ୍ରାକ୍ଷର ମିଳନ ଅତି ଅଚିନ୍ତିତ ଭାବରେ ସମାହିତ ହୋଇଯାଇଥିବାର ଦେଖି ପାଠକ ମନରେ ଅପାର ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରେ ।

ଯେଉଁ କବି ବିଶିଷ୍ଟାର୍ଥକ (**Idiomatic**) ବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗରେ ଯେତେ ଦକ୍ଷ, ସେ ସେତେ ସମ୍ମାନାସ୍ପଦ ଓ ଜାତୀୟ କବି ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଅନ୍ତି । କେବଳ ଚମ୍ପୂ ନୁହେ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା ମାତ୍ରକେ ଏହି ବିଶିଷ୍ଟାର୍ଥକ ଉତ୍କଳୀୟ ପ୍ରୟୋଗର ସମୀଚୀନ ବ୍ୟବହାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅନ୍ୟ କୌଣସି କବିତାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏ ସବୁର ଏତେ ବହୁଳତା ଦେଖି ନାହୁଁ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାଶୂନ୍ୟ ଜଣେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ଏଭଳି ଅସାଧାରଣ ଅନୁରାଗ ଏବଂ ମାତୃଭାଷାର ପ୍ରକୃତିରେ ଏଭଳି ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରବେଶ ଦେଖିଲେ ମନେ ହୁଏ, ସତେ ଯେପରି ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା ।

ଚିନ୍ତାର ମୌଳିକତା ଓ ନୂତନତ୍ୱହିଁ କବିତ୍ୱ । ଅନେକ ସମୟରେ କବିତା ବିଶେଷର ଦୁଇ ଚାରି ଧାଡ଼ି ପଢ଼ିବା ପରେ ପାଠକ ତତ୍ପ୍ରତି ବୀତଶ୍ରଦ୍ଧ ହୋଇ-

ଆଏ । ଏହାର କାରଣ କବିର ଶକ୍ତିରେ ମହତ୍ତ୍ୱ, ମୌଳିକତା ଓ ନୂତନତ୍ୱର ଅଭାବ । ମାତ୍ର ଯାହା ପ୍ରକୃତ ସୁନ୍ଦର, ତହିଁରେ ପୁଣି ଅବସାଦ ହୁଏ ନାହିଁ । ମହାକବି ମାଘ ଯଥାର୍ଥରେ କହିଅଛନ୍ତି—

"କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଯତ୍ ନବତାମୁପୈତି, ତଦେବ ରୂପଂ ରମଣୀୟତାୟାଃ"

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେତେ ଥର ପଢ଼ୁଁ, ତେତେ ଥର ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ନୂତନ ପରି ବୋଧହୁଏ । ଏହାହିଁ ଶକ୍ତିର ମୌଳିକତାର ନିଦର୍ଶନ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଛଡ଼ା ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ଚମ୍ପୂ ମଧ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ତାହା 'ରତ୍ନାକରଚମ୍ପୂ' ନାମରେ ଅଭିହିତ । କିନ୍ତୁ ତାହା ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟମୟୀ କବିତା ନୁହେଁ ବୋଲି କବି ସ୍ୱୟଂ ତାକୁ ଚମ୍ପୂ ନାମରେ ଅଭିହିତ ନ କରି "ଚୌପଦୀ-ରତ୍ନାକର" ନାମରେ ଅଭିହିତ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ଯେପରି କ ଠାରୁ କ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୩୪ଟି ଅକ୍ଷରରେ ୩୪ଟି ସଙ୍ଗୀତ ବିଭିନ୍ନ ବୃତ୍ତରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି, ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ୩୪ଟି ସଙ୍ଗୀତ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ବା ପଦ୍ୟ ନାହିଁ କିମ୍ବା କବି ଏଥିରେ କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ବିଷୟବୃତ୍ତ (plot) ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ଲଳିତାଦି ସହଚରୀମାନଙ୍କର ପରିହାସ ପ୍ରଭୃତି ଏହି କବିତା-ଗୁଡ଼ିକର ଉପଜୀବ୍ୟ ବିଷୟ । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂକୁ କବି ତାଙ୍କର ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏ ଖଣ୍ଡି ତାଙ୍କ ନିଜ ନାମରେ ଭଣିତ । ଚୌପଦୀରତ୍ନାକରରେ ରାଧା, କୃଷ୍ଣ ଓ ଲଳିତାଙ୍କର ପରସ୍ପର ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ଛଡ଼ା ବନବିହାର, ପ୍ରଭାତ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନୂତନ ବିଷୟର ସଙ୍ଗୀତ ଅଛି । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ଏ ସବୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବଳଦେବ ଏହିପରି ପ୍ରାୟ ୧୦ବର୍ଷ ମହାନନ୍ଦରେ ଆଠଗଡ଼ରେ ଅତିବାହିତ କରି କାବ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରାଦିରେ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ସମସାମୟିକ ଲୋକସମାଜକୁ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତାର ଖ୍ୟାତି କ୍ରମଶଃ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଚରିତ ହୁଅନ୍ତେ ତତ୍ରତ୍ୟ ରାଜପୁରୁଷମାନେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ପାରଳାଖେମଣ୍ଡିର ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାରାୟଣ ଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ ଗଜପତି ନାରାୟଣ ଦେବ ସେତେବେଳେ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ଥିବାରୁ ପଦ୍ମନାଭ ଦେବ ନାମକ

ମ୍ୟାନେଜର ରାଜ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ତତ୍‌କାଳୀନ ଗଞ୍ଜାମର କଲେକ୍ଟର ମିଷ୍ଟର ବେୟାର୍ଡ଼ଙ୍କ (Robert Bayard Esq., Collector, 1827—1830) ସମ୍ମତିକ୍ରମେ ସେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ରାଜାଙ୍କର ଗୃହଶିକ୍ଷକ (Guardian tutor) ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ପାରଳାଖେମଣ୍ଡିକୁ ଡକାଇ ନେଲେ । ବେୟାର୍ଡ଼ ସାହେବ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସୁପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ, ତେଣୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ନିଯୁକ୍ତିରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରି ତାଙ୍କୁ ଶୀଘ୍ର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ସେଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ, ସେତେବେଳେ ପାରଳାରାଜ୍ୟରେ ଘୋର ଅଶାନ୍ତି । ୧୮୧୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ପ୍ରାୟ ୨୦ ବର୍ଷ ପାରଳା ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜାମାନେ ମହାଦୁଃଖରେ କାଳହରଣ କରୁଥିଲେ । ମ୍ୟାନେଜର ପଦ୍ମନାଭ ଦେବଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟର ବଣୋଇ ଓ ଦୋରମାନେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବାରୁ ଏହି ଅଶାନ୍ତିର ଉପକ୍ରମ ହୋଇଥିଲା । ବିଧବା ରାଜମାତା ଏବଂ ଦୁର୍ଗାବିଜ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ରାଜବଂଶୀୟ ଲୋକ ଏହି ବିଦ୍ରୋହରେ ଯୋଗ ଦେବାରୁ ଅଗ୍ନି କ୍ରମେ ଦୁର୍ବଳରୁ ପ୍ରବଳତର ହୋଇ ଉଠିଲା । ଏହି ଅଶାନ୍ତିକୁ ନିବାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଶେଷରେ ସୈନ୍ୟସାହାଯ୍ୟ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ରାଜା ନାବାଳକ ଥିବାରୁ ଏହି ଉପଦ୍ରବର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିବ—ଏହି ଧାରଣାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାଙ୍କ ବୟଃପ୍ରାପ୍ତି ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇବାର କଳ୍ପନା କରିଥିଲେ; ମାତ୍ର ସେଥିରେ ଆଶାନୁରୂପ ଫଳ ନ ହେବାର ଜାଣି ଶେଷରେ ୧୮୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାହାକୁ କୋର୍ଟ୍ ଅବ୍ ଓଆର୍ଡ଼ସ୍ ଅଧୀନରେ ରଖିଲେ । ୧୮୩୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜର୍ଜ ରସେଲ (ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ରେଭିନିଉ ବୋର୍ଡ଼ର ସିନିଅର ମେମ୍ବର) ସ୍ୱୟଂ ପାରଳାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବିଦ୍ରୋହଦମନ ନିମିତ୍ତ ସାମରିକ ଆଇନ (Martial law) ଜାରି କଲେ ଓ ପ୍ରକୃତ ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କୁ ନିର୍ବାସିତ କରି ରାଜ୍ୟରେ ଚିରଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହି ଘୋର ଅଶାନ୍ତି ଓ ଦୁଃସମୟରେ ବଳଦେବ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ରାଜାଙ୍କୁ କେଡ଼େ ସାବଧାନତା ସହିତ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ବଳଦେବଙ୍କ ଭଳି ଗୃହଶିକ୍ଷକଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଥିବାରୁ ରାଜାଙ୍କ ମତି ଶାନ୍ତିମୟ ଥିଲା । ବିଦ୍ରୋହୀ ଦଳପତିମାନେ ଶତ ଚେଷ୍ଟା କଲେହେଁ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କରାଇପାରି ନ ଥିଲେ । ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହଦମନରେ ସ୍ଥାନୀୟ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଯଥାଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟ କରି ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚବର୍ଷକାଳ ସେଠାରେ କଟାଇବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ରାଜା ବାଙ୍କେଶ୍ୱର ଦୁରାରୋଗ୍ୟ ପୃଷ୍ଠବ୍ରଣରୋଗରେ ଅଶାନ୍ତ ହୋଇ ଶେଷ ସମୟରେ ଥରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ବାଦ

ଦେଲେ । ବଳଦେବ କାଳବିଳମ୍ବ ନ କରି ମୃତ୍ୟୁଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲେ । ଶତଚେଷ୍ଟାରେ ରୋଗୋପଶମ ନ ହେବାରୁ ରାଜପରିବାର ଘୋର ଦୁଃଖରେ କାଳହରଣ କରୁଥିଲେ । ବଳଦେବ ଅସ୍ତ୍ରଚିକିତ୍ସାର ଉପଦେଶ ଦେଅନ୍ତେ ରାଜା ଉତ୍ତର କଲେ, "ବରଂ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ମୃତ୍ୟୁ ଶ୍ରେୟସ୍କର, ଅସ୍ତ୍ରାଘାତର ତୀବ୍ର ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ମରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।" ଏହା ଶୁଣି ବଳଦେବ ନିରସ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁଙ୍କ ଜୀବନରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଏକାନ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳ ହୃଦୟରେ ମାତାମହପ୍ରଦତ୍ତ ଦେବୀମନ୍ତ୍ର ଜପ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଅନନ୍ତର ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଏହି ଭାବ ଜାତ ହେଲା ଯେ, ଯେବେ ରାଜାଙ୍କୁ କୌଣସିମତେ ସେ ହସାଇ ପାରିବେ, ତେବେ ହାସ୍ୟ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ବ୍ରଣ ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବ; ତେଣୁ ସେ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତିବଳରେ ବଚନ ହାସ୍ୟରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ରାଜାଙ୍କ ଶେଷ ସମୟରେ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣ କରାଇବା ବ୍ୟାଜରେ ପ୍ରଥମେ ତାହାର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରୂପେ ଗାଇଲେ:—

ଭୂୟୋ ନମଃ କୌତୁକଲମ୍ପଟାୟ ଭକ୍ତଭବାରଣ୍ୟତଟୀନଟାୟ ।
ଧୃଷ୍ଟସ୍ତ୍ରୀଣାଂ ପଟଲୀବିଟାୟ କୃଷ୍ଣାୟ ବିଦ୍ୟୁଦ୍‌ବଲତ୍‌ପଟାୟ ।
ମନ୍ଦାରବୃନ୍ଦାରକବନ୍ଦିତାଙ୍ଘ୍ରିଂ ନନ୍ଦାଳୟେନ୍ଦ୍ରୋପଲନୀଲଲକ୍ଷ୍ମୀଂ
ବୃନ୍ଦାବନବ୍ୟୋମବିହାରଚନ୍ଦ୍ରଂ କୁନ୍ଦାବଦାତସ୍ମିତମୀଶମୀଢ଼େ ।

ରସଜ୍ଞ ରାଜା ଶେଷ ସମୟରେ କୃଷ୍ଣନାମ ଶୁଣି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଏବଂ ପୁନଃ ପୁନଃ ଏହି କୃଷ୍ଣଗତ ରସର ଅବତାରଣା କରିବାକୁ କବିଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଏହା ଶୁଣି ବୁଦ୍ଧିମାନ ବଳଦେବ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ଯେ ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ କୌତୁକ-ପ୍ରିୟ, ତେଣୁ ମୁଁ ମଙ୍ଗଳାଚରଣର ପ୍ରଥମରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ "କୌତୁକଲମ୍ପଟାୟ" ବୋଲି ବିଶେଷିତ କରିଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭେମାନେ କେତେକ କୌତୁକ କଥାର ଅବତାରଣା କରି ପରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ କରିବା । ରାଜା ତଥାସ୍ତୁ କହନ୍ତେ ବଳଦେବ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ 'ହାସ୍ୟକଲ୍ଲୋଳ' ଆରମ୍ଭ କରି-ଦେଲେ—"ସେ ହେଲା ହୋ ! ଏ ହେଲା, ଏକ ଯେ ମହାରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ରାଜ୍ୟ ନାମ ଭ୍ରମଘୋଷ, ନହେ ଊଣା ପାଞ୍ଚଶ କୋଶ । ଅଛି ଗୁଣବନ୍ତ ସବୁହିଁ ତୋଷ ଗୋସାଇଁମାନଙ୍କ ରୋଷାଇ ଘୋଷ । ଚଣା ଚୋବାଇଲେ ନିବଡ଼ିଏ ଶୋଷ; ସାଧୁଙ୍କୁ ନିନ୍ଦିଲେ ମନରେ ତୋଷ । ଦୁଷ୍ଟଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ବୋଲନ୍ତି ହାତୀ, ଜଣା ନ ଯାଆନ୍ତି କେ କେଉଁ ଜାତି । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ କାତି, ଭକ୍ତରେ ଗୁରୁବଳିଷ୍ଟବଧାଗ । କଉଡ଼ିମାଳିଆ ସବୁଙ୍କ ଛାତି, ହାଣ୍ଡି ନ କରନ୍ତି ମଲେହେଁ ଝାଡ଼ି । ଦାଣ୍ଡେ ନ ଛାଣନ୍ତି ଗାରିର ତାଢ଼ି, ସମସ୍ତଙ୍କର ଇଷ୍ଟଦେବତା ସାଥି । କୋତରି ଅଖା ପଲଙ୍କ ସୁପାତି, ଏକାନ୍ତ କଥାକୁ ବଜାରେ ଖ୍ୟାତି ।

× × × ×

କବିଙ୍କ ସ୍ୱରଭଙ୍ଗୀ ଓ ଭାବର ଉଦ୍‌ବେଳନରେ କ୍ରମେ ରାଜାଙ୍କର ହୃଦୟ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଉଠିଲା ଏବଂ ହାସ୍ୟସାଗର ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଉଦ୍‌ବେଳ ହୋଇଗଲା । ରାଜା ଏକାନ୍ତ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ହସୁ ହସୁ ସେହି ଦାରୁଣ ବ୍ରଣ ସହସା ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ରାଜା କ୍ରମେ ସୁସ୍ଥ ହୋଇ କବିଙ୍କୁ ଆଜୀବନ ସହଚରରୂପେ ରଖିବାର କଳ୍ପନା କଲେ ଏବଂ ଏକଶତ ଭରଣ ଧାନ ପାଇବା ଭଳି ଭୂବୃତ୍ତି ଦାନ କରି ମାସିକ ଏକଶତ ଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ ବୃତ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଦେଲେ । ଏହିପରି ଭାବରେ କାବ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା କରି କବି ପରମସୁଖରେ ସେଠାରେ ପୁନର୍ବାର ବାସ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ସବୁଦିନ ସୁଖରେ ଯାଏ ନାହିଁ । ଦୁଃଖ ସୁଖ ସଂସାରର ଧର୍ମ । ଏହି ସମୟରେ ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି କାରଣରୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମନୋମାଳିନ୍ୟ ହେଲା । କର୍ମଚାରୀ ନାନା ଆପତ୍ତି ଦେଖାଇ ପ୍ରାୟ ଛଅ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ମାସିକ ବୃତ୍ତି ଦେଲେ ନାହିଁ । କବି ମଧ୍ୟ ରାଜକୋଷର ଅସ୍ୱଚ୍ଛଳତା ଦେଖି ଏକଥା ରାଜାଙ୍କୁ କହି ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ଏକଦା ସେହି କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଏହି କବିତାଟି ତାଙ୍କଠାକୁ ପଠାଇଦେଲେ:—

ବାସୀ କୁସୁମକୁ ପ୍ରଶଂସିଲେ ହେଲେ ବାସିବ କି ମନୋହର,
ଘାସିଝାଳି ସମ୍ମତ କି ଭୂଦେବ ଆଶୀର୍ବାଦ ଆଡ଼ମ୍ବର,
ସରସେ ଭୁହାଯାଉଥାଏ ସିନା,
ଭୁହାଇ ଭୁହାଇ ପୁଚ୍ଛ ଦେଲେ ହେଲେ ଲୁହା କି ହୋଇବ ସୁନା । ୧ ।
ପାମର ପାଣିଶିମୁଳୀ କି ହେବ ତାମରସ ଫୁଲ ବଲ୍ଲୀ
ଗ୍ରାମ ଶୂକରୀକି ବଢ଼ାଉ ଯେ ଥିଲି କାମଧେନୁ ହୁଅ ବୋଲି,
ସରସେ ଭୁହାଯାଉଥାଏ ସିନା,
ଭୁହାଇ ଭୁହାଇ ପୁଚ୍ଛ ଦେଲେ ହେଲେ ଲୁହା କି ହୋଇବ ସୁନା । ୨ ।
କୁଅ ପଞ୍ଜୁରୀରେ ପଢ଼ିଲେ କି ଧରେ ଶୁଆପରି ହରିନାମ,
ଭୁଆଟା ଗୁହାରେ ପଶିଲେ କି କରେ ଭୁଆ ସିଂହ ପରାକ୍ରମ,
ସରସେ ଭୁହାଯାଉଥାଏ ସିନା,
ଭୁହାଇ ଭୁହାଇ ପୁଚ୍ଛଦେଲେ ହେଲେ ଲୁହା କି ହୋଇବ ସୁନା । ୩ ।

କ୍ରମେ ଏ ଗୀତ ରାଜାଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେବାରୁ ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହେଲେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ୟ ବୃତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ରଘୁନାଥ ନାମକ ଗୋଟିଏ ଅଷ୍ଟମ-ବର୍ଷୀୟ ପୁତ୍ର ଅକାଳରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ କବି ଏକାନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ

ଉପଖଣ୍ଡ କମିଶ୍ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ନୀଳାଚଳଧାମକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ଚାରିମାସ କଟାଇ ପୁନର୍ବାର ଅଠଗଡ଼କୁ ଫେରି ଅସିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ସେ ଅଠଗଡ଼ର ରାଣୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧମତେ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦଗ୍ରନ୍ଥ କଥାକୁ (ବାଲୁଙ୍କୀୟା କଥା) ବ୍ରତଧାରିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କ ବୁଝିବା ଭଳି ସରଳ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ ।

ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦେଶରେ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ମହାପୁରୁଷ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବା ଅବଶ୍ୟ ଦେଶ ପକ୍ଷରେ ଗୌରବର ବିଷୟ । ମାତ୍ର ସେହି ପ୍ରତିଭାକୁ ସମାଦର କରିବାର ଲୋକ ଯେବେ ସମସାମୟିକ ସମାଜରେ ନ ଥାନ୍ତି, ତେବେ ତାହା ଅବ୍ଧିଗର୍ଭଗତ ରତ୍ନ ପରି ବା ଅରଣ୍ୟାନୀ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ସୁରଭିକୁସୁମ ପରି ଜନ୍ମପତ୍ତିରେହିଁ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇ ରହିଯାଏ । ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ନରପତି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ଉତ୍ସାହରେହିଁ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସୁଖର କଥା, ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିଭାକୁ ସମ୍ୟକ୍‌ରୂପେ ଚିହ୍ନି ପାରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ସୂତ୍ରରେ ଗଞ୍ଜାମର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜସମାଜରେ କବି ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୁନଃ ପୁନଃ ଅନୁରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ପବିତ୍ର ସାହିତ୍ୟସେବା ବ୍ରତରେ ବାଧା ଜାତ ହେବ—ଏହି ଭୟରେ ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ଦେବାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନାରେ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଥିବା କଥା ସମାଜରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଇଂରେଜ ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ଭାଷାଭିଜ୍ଞ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର କଲେକ୍ଟର ମିଷ୍ଟର ବେୟାର୍ଡ଼ଙ୍କଦ୍ୱାରା ସେ ଏଥିପୂର୍ବେ ପାରଳାର ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ରାଜାଙ୍କର ଗୃହଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ସେତେବେଳେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ମହୁରୀ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ଗଞ୍ଜାମର ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜଧାନୀ ବ୍ରହ୍ମପୁର ସେହି ମହୁରୀରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଖଜଣା ବାକି ପଡ଼ିବାରୁ ମହୁରୀରାଜ୍ୟ ଅନେକ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ନିଲାମ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଶେଷରେ ଇଂରେଜ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ୧୮୨୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନିଲାମ ଖରିଦଦାରଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଚବିଂଶ ହଜାର ଟଙ୍କାରେ ଏହାକୁ କ୍ରୟ କରି ପୂର୍ବ ରାଜବଂଶୀୟ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନରେନ୍ଦ୍ରଦେଓ ନାମକ ଜଣେ ଶିଶୁଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟ ସିଂହାସନ

ପ୍ରଦାନ କଲେ ଏବଂ ରାଜ୍ୟକୁ କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ୱାର୍ଡ୍‌ସ୍ ଅଧୀନ ରଖିଲେ । ମିଷ୍ଟର କାଜ୍‌ଲେଟ ନାମକ ଜଣେ ଇଂରେଜ ପ୍ରଥମେ ତାହାର ମ୍ୟାନେଜର ଥିଲେ । ରାଜା ପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ହେବାରୁ ସେ ରାଜ୍ୟରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଗଲେ । ପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ହେଲେ ହେଁ ରାଜା ରାଜ୍ୟ ପରିଚାଳନାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅକ୍ଷମ ଥିଲେ; ସୁତରାଂ ତାଙ୍କର ମାତା ରାଜ୍ୟରେ ସର୍ବେସର୍ବା ହେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନାନାବିଧ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ତତ୍କାଳୀନ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର କଲେକ୍ଟର ମିଷ୍ଟର ବାନରମ୍ୟାନ୍ (Robert Alexander Bennerman Esq. 1838-1843) କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ତାହାର ମ୍ୟାନେଜରରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ତେଣୁ ସେ ସପରିବାରରେ ବ୍ରହ୍ମପୁର ବାଲକପେଣ୍ଠରେ ବାସ କରି ମନ୍ଥରୀ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ନିଯୁକ୍ତିବେଳେ ସହୃଦୟ ବାନରମ୍ୟାନ୍ ସାହେବ ରାଣୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ରଖିବାକୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବୁଝାଇଦେଇ ଥିଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ନିଜ କଚେରୀରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମାପନ କରି ଗୃହକୁ ଫେରି ଆସନ୍ତି, କେବେହେଁ ନଅର ମଧ୍ୟକୁ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ରାଣୀ ପାରିଜ୍ଞ ମାଳୀ ବଡ଼ ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନା ଥିଲେ । ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ପୁରୁଷବେଶ ଧାରଣ କରି ଅଶ୍ୱାରୋହଣପୂର୍ବକ ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୁଲି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ପରିଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ-କଳାପ ଦେଖି ସେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ବହୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟତମ କର୍ମଚାରୀ ଯଦୁମଣି ରାୟଗୁରୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଦୃଢ଼ କରିବାପାଇଁ ମହାପ୍ରସାଦଦ୍ୱାରା ଦୁହିଙ୍କୁ ବନ୍ଧୁତ୍ୱସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନୁରୋଧମତେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କବିତାଦି ରଚନା କରି ରାଣୀଙ୍କି ଉପହାର ଦେଉଥାଆନ୍ତି । କବିତାପାଠରେ ରାଣୀ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ରସଜ୍ଞତା ଓ ବୁଦ୍ଧି ଚାତୁରୀରେ ଏକାନ୍ତ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମନ୍ଥରୀ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଜାମେଳି ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତି ବଳରେ ସେହି ବିଦ୍ରୋହାନଳକୁ ଅଚିରେ ନିର୍ବାପିତ କରିଦେବାରୁ ରାଣୀଙ୍କର ସ୍ନେହ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ହେଲା । ମିଷ୍ଟର ବାନରମ୍ୟାନ୍ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ରାଣୀ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ କର୍ମଚାରୀ ଯଦୁମଣି ରାୟଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ଥର କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଡକାଇଥିଲେ, ମାତ୍ର ସେ ବାନର-ମ୍ୟାନ୍‌ଙ୍କ କଥା ସ୍ମରଣ ରଖି ନାନା ଛଳନା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାୟ ଏକବର୍ଷ କାଳ ଦେଖା କରି ନ ଥିଲେ । ଏଥିରେ ରାଣୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରି ନାନା ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଫନ୍ଦିଫନ୍ଦା କଲେ । ଏହା ଜାଣିପାରି ବଳଦେବ ମିଷ୍ଟର ବାନରମ୍ୟାନ୍‌ଙ୍କ ଅନୁମତି କ୍ରମେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଗଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟତ୍ୟାଗ କରିବା ପରେ ରାଣୀ

ବନ୍ଧୁ କଷ୍ଟରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ରାଜ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ଅତ୍ୟାଚାରିତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ୧୮୪୪ ମସିହାରେ କଲେକ୍ଟର ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶାସନରେ ରଖିଲେ । ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ରାଜା ଓ ରାଜମାତାଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାରର କମିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରଜାମାନେ ନିତାନ୍ତ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସରକାରୀ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟ ହେଲା ନାହିଁ, ତେଣୁ ୧୮୫୧ ମସିହାରେ ଏହା ନିଲାମ କରାଗଲା । ଏକ ଶତ ଟଙ୍କାରେ ନିଜେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସେହି ନିଲାମି ଖରିଦ କରି ନେଲେ ଏବଂ ରାଜା ଓ ତଦୀୟ ପରିବାରମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପେନସନ୍ ଦେବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କଲେ ।

ମଞ୍ଜୁଷା ମେନେଜରୀ ତ୍ୟାଗ କରିବା ପରେ କବି ବ୍ରହ୍ମପୁର ବାଲଜଙ୍ଗପେଣ୍ଠରେ ସ୍ଥାୟୀଭାବରେ ବାସ କରି ରହିଲେ । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଏବଂ ତତ୍‌ପ୍ରଦତ୍ତ ବିସ୍ତର ଭୂବୃତ୍ତିର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ବେଳେ ବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଅଠଗଡ଼ ଆସିବାକୁ ହେଉଥାଏ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ପରିବାରବର୍ଗ ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ଥାଆନ୍ତି । ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ହରିହର ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ସେ ମୃତଦାର ଓ ଅନପତ୍ୟ ଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ କବିଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ରଘୁନାଥର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । କନ୍ୟାଟିକୁ ସେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜ୍ୟବାସୀ ଜଣେ କୁଲୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଭାବୀ ବଂଶଧର ଅଭାବରୁ କବିଙ୍କୁ ଘୋର ଦୁଃଖରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ସେ ପୁତ୍ରକାମନାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପୂର୍ବଖଣ୍ଡ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭୂମନାଥ ନାମକ ମହାଦେବଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ନିଷ୍ଠାସହକାରେ ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ମାସ କାଳ ବ୍ରହ୍ମଣୋଚିତ କର୍ମ—ଗାୟତ୍ରୀଜପ ଓ ଶତରୁଦ୍ରାଭିଷେକରେ ଅତିବାହିତ କଲେ ଓ ମନ୍ତ୍ରପୂତ ଲକ୍ଷସଂଖ୍ୟକ ଚମ୍ପକପୁଷ୍ପ ଆଶୁତୋଷଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କଲେ । କିୟତ୍‌କାଳ ପରେ ତାଙ୍କର ଅଭିଲାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ନବପ୍ରସୂତ ପୁତ୍ରଟିକୁ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଭୂମନାଥ ନାମରେ ଅଭିହିତ କଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମପତ୍ରିକାଗତ 'ବିଶ୍ୱନାଥ' ନାମରେ ସର୍ବତ୍ର ପରିଚିତ ।

କବି ଶେଷ ଜୀବନକୁ ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ପରମସୁଖରେ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ଅଠଗଡ଼ରୁ ମାସିକ ବୃତ୍ତି ଏକ ଶତ ଟଙ୍କା ଓ ବାର୍ଷିକ ବୃତ୍ତି ଶହେ ଭରଣ ଧାନ ନିୟମିତ ରୂପେ ମିଳୁଥିଲା । ଏହାଛଡ଼ା ଜଲନ୍ତର, ପାରଲା, ଟିକାଲି, ରଘୁନାଥପୁର ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ୟ ଅନେକ ରାଜ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଭୂବୃତ୍ତି ଥିଲା । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷରେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ରାଜାମାନେ ତାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିନେଇ ବେଳେ ବେଳେ ଅଶାତିରିକ୍ତ ପୁରସ୍କାର ମଧ୍ୟ ଦେଉଥିଲେ ।

୧୮୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ବୈଶାଖ ମାସରେ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀକୁ ଗମନ କଲେ । ସେଠାରେ

କେତେକ ଦିନ ପରମ ସୁଖରେ ରହିବା ପରେ ରାଜା ତାଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର ଆଠଗଡ଼ରେ ସପରିବାରରେ ବାସ କରିବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମାତ୍ର ଯେ ସ୍ୱାଧୀନତା ସୁଖ ଥରେ ଉପଭୋଗ କରିଅଛି, ସହସ୍ର ପ୍ରଲୋଭନରେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଆଉ ପରାଧୀନ ହେବାକୁ ମନ ବଳାଏ କି ? ଯାହାହେଉ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରସିକ ନୃପତିଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କବି ଏଡ଼ି ନ ପାରି ଯଥାକଥଞ୍ଚିତ୍ ତାହା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶରେ "ହେମଗିରି" ସାହିରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ବାସଗୃହ ନୂତନ ଆକାରରେ ନିର୍ମିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ନିୟତିର ନିର୍ବନ୍ଧ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବୋଲି କିଏ ଜାଣିଥିଲା ? ଏହି ସମୟରେ ସେହି ଆଠଗଡ଼ରେ ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ କବି ହଠାତ୍ ଜ୍ୱରାକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ତିନି ଚାରି ଦିନ ପରେ ବସନ୍ତର ଚିହ୍ନ ସର୍ବାବୟବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଏହା ଦେଖି ଶିବିକାବାହକ ସାହାଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମପୁରସ୍ଥିତ ବାସଭବନକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ଏକ ସପ୍ତାହ ପରେ ବୈଶାଖ ମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ପବିତ୍ର ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟାର ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ତାଙ୍କର ଅମର ଆତ୍ମା ନଶ୍ୱର ଦେହ ତ୍ୟାଗ କରି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଲୀନ ହୋଇଗଲା ।

ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ଏହି ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଗଲା । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିୟୋଗବାର୍ତ୍ତା ଶ୍ରବଣ କରି ଏକାନ୍ତ ଶୋକାର୍ତ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରାୟ ଏକ ମାସ କାଳ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋଚନାରୁ ନିବୃତ୍ତ ରହିଲେ । ତାଙ୍କର ଔର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦୈହିକ କ୍ରିୟା ସମାଧାନ ନିମିତ୍ତ ସେ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ବୟସ ପ୍ରାୟ ଦଶ ବର୍ଷ । ରାଜା ତାଙ୍କୁ କବିଙ୍କର ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ମିଶ୍ରଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରଖି ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଆଠଗଡ଼ ଘେନି ଆସିଲେ । ଏହାର କେତେକ ବର୍ଷ ପରେ ସେହି ମହନୀୟକୀର୍ତ୍ତି ମହୀପତି ବାଲୁକେଶ୍ୱର ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କଲେ । ତତ୍ପରେ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜଗଦେବ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ । ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ତୃତୀୟ ବର୍ଷରେ ୧୮୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ 'ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ରାଜସ୍ୱ ବାକିରେ ଆଠଗଡ଼ ନିଲାମରେ ବିକ୍ରୀତ ହେବାର ସରକାରୀ ବିଜ୍ଞାପନ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ଖଲ୍ଲିକୋଟର ତତ୍କାଳୀନ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ସୁବିଦ୍ୱାନ୍ ରାଜା ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ମହୋଦୟ ଆଠଗଡ଼କୁ ନିଲାମରେ କ୍ରୟ କରି ନିଜ ରାଜ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ମିଶାଇଦେଲେ ।

ସେହି ଦିନଠାରୁ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ରାଜବଂଶ ଆଠଗଡ଼ର ସିଂହାସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ରାଜ୍ୟର ନାମ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ତାହା ଖଲ୍ଲିକୋଟ-ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଉଅଛି । ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ସେହି ସୁବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଖଲ୍ଲିକୋଟ, ଆଠଗଡ଼ ସମ୍ମିଳିତ ରାଜ୍ୟର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଧୀଶ୍ୱର ରାଜା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବଙ୍କ ପିତାମହ । ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ

ପ୍ରାଚୀନ ଉଦୟପୁରର ରାଣାବଂଶର ଗୋଟିଏ ଶାଖା । ଏମାନେ ଭାରତୀୟ ଆଦ୍ୟକ୍ଷତ୍ରିୟ ବଂଶରୁ ସମ୍ଭୂତ । ପ୍ରାୟ ୪୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେହି ବଂଶର ଗେଣ୍ଡୁ ରାଣା ଓ କାଞ୍ଚିନ ରାଣା ନାମକ ଦୁଇଜଣ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବୀର ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ବ୍ୟାପାରରେ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶକୁ ଆସି ସ୍ୱୀୟ ବାହୁବଳରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଗେଣ୍ଡୁ ରାଣା ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଓ ତାଙ୍କ ଅନୁଜ କାଞ୍ଚିନ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଇଲନ୍ତ୍ରର ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଥମ କ୍ଷତ୍ରିୟ ରାଜା । ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ଗେଣ୍ଡୁ ରାଣାଙ୍କର ତ୍ରୟୋଦଶ ବଂଶଧର । ନାରାୟଣ ପ୍ରାକୃତ ରାଜଶ୍ରୀବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ମାତୃଗର୍ଭରୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ତେଜଃପୁଞ୍ଜ ଦର୍ଶନ କରି ଶତ୍ରୁମାନେ ସର୍ବଦା ଏହାଙ୍କର ପଦାନତ ହୋଇ ରହିଲେ ଏବଂ ଏହି କ୍ଷଣଜନ୍ମା ମହାପତିଙ୍କର ପୂର୍ବ ପୁଣ୍ୟରୁହିଁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରସୂ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହେଲା । ସେ ଯେପରି ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାହୀ, ସେହିପରି ଦାତା ଓ ସ୍ୱଧର୍ମାନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ସେ ଲକ୍ଷାଧିକ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ କରି ସ୍ୱୀୟ ରାଜଧାନୀରେ ଅଗ୍ନିଷ୍ଟୋମ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ପୁରୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଅନୁକରଣରେ ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଏହି ମନୋହର ଓ ବିଶାଳ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଭଳି ମନ୍ଦିର ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାୟଶଃ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ଯେ କେବଳ ଏହି ବିଶାଳ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ସେବାପୂଜାର ମଧ ବିପୁଳ ଆୟୋଜନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ବହୁ ଅର୍ଥବ୍ୟୟରେ ସପରିବାରରେ ସମଗ୍ର ଭାରତ ଭ୍ରମଣ କରି ନାନା ତୀର୍ଥ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ତତ୍‌କାଳୀନ ଆଠଗଡ଼ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀରଘୁନାଥ ରାଜଗୁରୁ ମହାପାତ୍ର ଏହାଙ୍କର ସଭା ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାଜା ନାରାୟଣ ଏହାଙ୍କୁ ସ୍ୱୀୟ ରାଜ୍ୟର ଦେବାନପଦରେ ମନୋନୀତ କରିଥିଲେ । ରଘୁନାଥ ରାଜଗୁରୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କର ଜଣେ ଏକନିଷ୍ଠ ଭକ୍ତ । ସେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ 'ଚୌପଦୀରତ୍ନାକର' ଅନୁକରଣରେ 'ଚୌପଦୀକଳାନିଧି' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ମନୋହର ସଙ୍ଗୀତ ପୁସ୍ତକ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି ଅପ୍ରକାଶିତ ।

ନାରାୟଣ ୧୮୮୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କଲେ । ତତ୍ପୁତ୍ର ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ସେତେବେଳେ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ଥିଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରାୟ ଛଅ ବର୍ଷ ରାଜ୍ୟ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହିଲା ଓ ୧୮୯୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହରିହର ରାଜସିଂହାସନରେ ଉପବେଶନ କଲେ । ହରିହରଙ୍କ ଭଳି ଉଦାରଚେତା, ବଦାନ୍ୟ, ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ଓ ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାହୀ ରାଜା ଅତ୍ୟଳ୍ପ ମାତ୍ର ଦେଖା ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ଉତ୍ତମରୂପେ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ—

"ଦାନୋପଭୋଗଶୂନ୍ୟେନ ଧନେନ ଧନିନୋ ଯଦି ।
ପୃଥ୍ୱୀଖାତନିଖାତେନ ଧନେନ ଧନିନୋ ବୟଂ ॥"

ଅର୍ଥାତ୍ ଦାନ ନ ଦେଇ ଓ ଉପଭୋଗ ନ କରି ଧନକୁ କେବଳ ମାଟିତଳେ ପୋତି ରଖି ଯେବେ ଲୋକେ ଧନବାନ୍ ବୋଲି ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଏହି ବସୁନ୍ଧରାଗର୍ଭରେ ନିହିତ ଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ଧନରତ୍ନଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ ଧନବାନ୍ । ତେଣୁ ସେ ଅକୁଣ୍ଠିତଚିତ୍ତରେ ଧନର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ବଦାନ୍ୟତା ଦେଖି ତତ୍‌କାଳୀନ ରାଜନ୍ୟମଣ୍ଡଳୀ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାୟ ୧୬ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କୋଟି ବାର ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ କରିଥିଲେ । ବର୍ଷେ ରାଜ୍ୟରେ ସୁବୃଷ୍ଟି ନ ହେବାରୁ ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଏକ ଲକ୍ଷ ପଚିଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ବାକି ରାଜସ୍ୱ ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଏକ ଲକ୍ଷ ସତର ହଜାର ଟଙ୍କା ଦାନ କରି ବ୍ରହ୍ମପୁର ସହରରେ ଯେଉଁ କଲେଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି 'ଖଲ୍ଲିକୋଟ' କଲେଜ ନାମରେ ଅଭିହିତ । ବ୍ରହ୍ମପୁରର ଟାଉନ-ହଲ ଏହାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ କୀର୍ତ୍ତି । ଚିଲିକା କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ରମ୍ଭା ନଗରରେ ସେ ଯେଉଁ ବହୁମୂଲ୍ୟ ବିଚିତ୍ର ରାଜପ୍ରାସାଦ ଓ ଉଦ୍ୟାନ ରଚନା କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ତାହାର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ଏହା ହରିହରଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାହିତା, ଉଦାର ହୃଦୟବତ୍ତାର ସୁନ୍ଦର ନିଦର୍ଶନ । ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜର ଉପକାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏ 'ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁ' ନାମରେ ଯେଉଁ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉତ୍କଳ ପତ୍ରିକାର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ, ତାହାର ଖ୍ୟାତି ଅଦ୍ୟାବଧି ଉତ୍କଳୀୟ ପାଠକ ସମାଜର ସ୍ମରଣୀୟ । ଏହି ମହାମନା ରାଜାଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରେହିଁ 'ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ' ନାମକ ଓଡ଼ିଆ ଜାତୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନର ପ୍ରଥମ ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା । ବ୍ରହ୍ମପୁରଠାରେ ୧୯୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଏପ୍ରିଲ ମାସରେ ଗଞ୍ଜାମ ସମ୍ମିଳନୀର ଅଧିବେଶନ ହୋଇଥିଲା । କଟକ, ପୁରୀ, ବାଲେଶ୍ୱରର କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ଭଦ୍ରଲୋକ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ହରିହରଙ୍କର ଏହି ସବୁ ସଦନୁଷ୍ଠାନରେ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ବ୍ରିଟିଶ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାହାଙ୍କୁ "ରାଜା ବାହାଦୁର" ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

୧୯୦୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହରିହର ପରଲୋକ ଗମନ କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ଆତ୍ମଜ ବର୍ତ୍ତମାନ ଖଲ୍ଲିକୋଟ-ଅଷ୍ଟରଙ୍ଗର ରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ସିଂହାସନ ଲାଭ କଲେ । ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ସେ ମଧ୍ୟ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ଥିବାରୁ କେତେକ ବର୍ଷ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହିଲା । ପରେ ଯଥାକାଳରେ ସେ ରାଜପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନ କରୁଅଛନ୍ତି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର

ବି. ଏ. ଶ୍ରେଣୀଯାଏ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ସ୍ୱୀୟ ପିତା ଓ ପିତାମହଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସମୁଚ୍ଚ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରି ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରୀତିନୀତି ଆଚାର ବ୍ୟବହାରରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିଜ୍ଞ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ୱକୀୟ ପିତା-ପିତାମହଙ୍କ ଅନୁସୃତ ଧର୍ମପଥରୁ ବିଚଳିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ରାଜକୁଳରେ ତାହାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଆଦର୍ଶସ୍ଥାନୀୟ କହିଲେ ଚଳେ । ନିରନ୍ତର ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ରହିବାରୁ ବିଳାସବାସନା ତାଙ୍କର ପବିତ୍ର ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରି ନାହିଁ । ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଓ ଅଠଗଡ଼ର ବୋଇରାଣୀରେ ଦୁଇଟି ସେକେଣ୍ଡାରୀ ସ୍କୁଲ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ସେ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରଜାକୁଳର ଜ୍ଞାନୋନ୍ନତିର ପଥ ସୁଗମ କରିଅଛନ୍ତି । ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଗଡ଼ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସଂସ୍କୃତ ଚତୁଷ୍ପାଠୀ ଏହାଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାନୁରାଗର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ ।

ଖଲ୍ଲିକୋଟ-ଅଠଗଡ଼ର ପ୍ରଜାକୁଳ ବର୍ତ୍ତମାନ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ସେହି ପୁରାଣବିଶ୍ରୁତ 'ରାମରାଜ୍ୟ'ର ସୁଖ ଉପଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେ ରାଜକୋଷରୁ ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରି ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କୃଷିର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ 'ଜଳଭଣ୍ଡାର' ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଅଛନ୍ତି । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଆଶଙ୍କା ଏକପ୍ରକାର ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଅଛି । ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ବର୍ତ୍ତମାନ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ କାଉନ୍‌ସିଲର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସଭ୍ୟ, ଗଞ୍ଜାମ ଡିଷ୍ଟ୍ରିକ୍ଟ ବୋର୍ଡର ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଜମିଦାରସଭାର ସଭାପତି ।

ସ୍ଥଳରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେ, ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାହୀ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ଯେଉଁ ସିଂହାସନ ଅଲଂକୃତ କରୁଥିଲେ, ସେହି ସିଂହାସନ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ପରି ଦାତା, ବିଦ୍ୱାନ୍ ଓ ବିଦ୍ୱାନନୁରାଗୀ ରାଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକାରରେ ଅଛି ।

ଯେଉଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ସମୟରେ ଅଠଗଡ଼ ନିଲାମ ହୋଇଗଲା, ସେ ନିଃସନ୍ତାନ ଥିଲେ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁକାଳରେ ଧରାକୋଟର ଜନୈକ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ମନୋନୀତ କରି ଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନିଜ ରାଜ୍ୟ ଅଠଗଡ଼ ନିଲାମ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଦୌହିତ୍ର ସୂତ୍ରରେ ସେ ଟିକାଲି ରଘୁନାଥପୁରରୁ ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟାଂଶ ଲାଭ କରିଥିଲେ, ସେଠାରେ ତାଙ୍କ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ରଙ୍କର ବଂଶଧର ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜତ୍ୱ କରୁଅଛନ୍ତି । ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ-ଥିଲେହେଁ ଗଡ଼ ବା ରାଜଧାନୀ ଖଣ୍ଡ ଏହି ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ରଙ୍କ ଅଧିକାରରେ ଅଛି । ମାତ୍ର ସେମାନେ ସୁଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଟିକାଲିରେ ରହୁଥିବାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଠଗଡ଼ ଗଡ଼ ଅରଣ୍ୟସମାକୁଳ ହୋଇଗଲାଣି । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପର୍ବତ-ପ୍ରାଚୀରବେଷ୍ଟିତ ସେହି ରମଣୀୟ ଗଡ଼ରେ ପ୍ରାୟ ଏକ ସହସ୍ର ଗୃହ ଥିଲା । ମନୋହର ଉଦ୍ୟାନ, ସୁପ୍ରଶସ୍ତ ଦୀର୍ଘିକା, ସୁବିପୁଳ ରାଜଭବନ, ଶତ ଶତ ଦେବମନ୍ଦିର ଓ ମଠରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ

ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ଆଜକୁ ପ୍ରାୟ ଅଶୀ ବର୍ଷ ତଳେ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଆଲୋଚନାର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ଥିଲା, ଆଜି ତାହା ଘୋର ଅରଣ୍ୟାବୃତ ହୋଇ ହିଂସ୍ର ଶ୍ୱାପଦକୁଳର କ୍ରୀଡ଼ା ସ୍ଥାନ ହୋଇଅଛି । ଉପତ୍ୟକା ପ୍ରଦେଶ ବାସଭବନ ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ-ଯିବାରୁ ଅନେକ ଲୋକ ସେହି ପ୍ରାଚୀରପର୍ବତର ଅଧିତ୍ୟକାରେ ଘର କରି ରହିଥିଲେ । କୌଣସି ଆଗନ୍ତୁକ ଆଶ୍ରୟ ନିମନ୍ତେ ଆଠଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ପରମ ସମାଦରରେ ଗ୍ରହଣ କରି ରାଜା ସ୍ୱୟଂ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଭୂବୃତ୍ତିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜନାକୀର୍ଣ୍ଣ ଗଡ଼ ମଧ୍ୟରେ ବାସ ଭବନର ସୁବିଧା ନ ଥିବାରୁ ଆଗନ୍ତୁକଙ୍କୁ ନିଜ ବାସଭବନ କଥା ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଭୂବୃତ୍ତି ଏହି ସୂତ୍ରରେ ଦେବତ୍ର ଓ ବ୍ରହ୍ମତ୍ର ସମ୍ପତ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି ।

ଗଡ଼ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ହେମଗିରି ସାହିରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବାସଗୃହ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଆମ୍ରବୃକ୍ଷ ଛଡ଼ା ଆଉ ସବୁ କାଳଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇଗଲଣି । ସେହି ଅନ୍ତଃଫଳ୍ଗୁ ମହୀରୁହଟି ବିନା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଆଉ କେହି ନାହାନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ମହାକବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନମସ୍କାର କରି ଆପଣାକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରିଅଛୁଁ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ର ବିଶ୍ୱନାଥ ରାୟଗୁରୁ ମଧ୍ୟ ସୁପଣ୍ଡିତ କବି ଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆରେ ସେ ଅନେକ କବିତା ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱନାଥ ସଂସାର ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଉଦାସୀନ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ସରଳତା ଓ ଔଦାସୀନ୍ୟ ହେତୁ କୁଟିଳ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକମାନେ କ୍ରମେ ତାଙ୍କ ଦାନବୃତ୍ତି ହରଣ କରିନେଲେ । ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ଜଣେ ଲୋକ ବର୍ତ୍ତମାନ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦାନବୃତ୍ତିମାନଙ୍କର ଅଧୀଶ୍ୱର ହୋଇ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଧନବାନ୍ ବୋଲି ପରିଚିତ । ସମସ୍ତ ଭୂବୃତ୍ତି ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହୋଇଯିବାରୁ ବିଶ୍ୱନାଥ କ୍ରମେ ନିଃସ୍ୱ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତଥାପି ଜୀବନର ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଶାସ୍ତ୍ରାଳାପ ଓ ଈଶ୍ୱରଚିନ୍ତା କରି ହୃଦୟରେ ପରମାନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ପଚିଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପରଲୋକପ୍ରାପ୍ତି ହେଲା । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଲୋକନାଥ ନିଃସହାୟ ଅବସ୍ଥାରେ ବ୍ରହ୍ମପୁର ତ୍ୟାଗ କରି ଅସ୍କା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଲାଲ ଶାସନରେ ବାସ କଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଓ କବି ଥିଲେ । ଗଣେଶ୍ୱର ନାମକ ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ଓ ସାତଗୋଟି କନ୍ୟାର ପିତାରୂପେ ସେ ସୁଖରେ ସଂସାରଯାତ୍ରା ନିର୍ବାହ କରି ଚଳିତ ବର୍ଷ ପରଲୋକଗାମୀ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଗଣେଶ୍ୱର ମାଟ୍ରିକୁଲେଶନ୍ ପାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନଚରିତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ଏକ ପ୍ରକାର ଶେଷ ହେଲା । ତାଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ମହାକବିଙ୍କ ଜୀବନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମ୍ଭେମାନେ ଧୃଷ୍ଟତାର ପରିଚୟ ଦେଉଅଛୁଁ । କଟକ ଓ ପୁରୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୋକେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଯେପରି ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି, ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଲୋକମାନେ ତାଙ୍କୁ ତଦପେକ୍ଷା ଶତଗୁଣରେ ଅଧିକ ଭକ୍ତି ଓ ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି । ସ୍ଥୂଳରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ କି ଶିକ୍ଷିତ, କି ଅଶିକ୍ଷିତ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଦେବତା ପରି ଭକ୍ତି କରନ୍ତି—ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଅଛୁଁ । ଏ କେବଳ ତାଙ୍କର ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନର ଫଳ ନୁହେଁ, ତାଙ୍କର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନାରେ ଅସାଧାରଣ ଦକ୍ଷତା, ଜନାନୁରାଗ, ମାନବିକତା ଓ ହୃଦୟବତ୍ତାର ନିଦର୍ଶନ । ଏ ଦେଶରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଚଳିତ ହେବା ଦିନରୁ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକେ ରାଜାମାନଙ୍କର ଦେବାନ ଓ ମ୍ୟାନେଜରରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏହା ପୂର୍ବେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ସୁଚାରୁରୂପେ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ, ଏହାର ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ । ବଳଦେବ ଜଳନ୍ତର, ପାରଳା, ମହୁରି ଓ ଆଠଗଡ଼ର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଯେଉଁ କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇଥିଲେ, ଡକ୍ଟ୍ରିକ୍ଟ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ବେୟାର୍ଡ ଓ ବାନରମ୍ୟାନ୍ ପ୍ରମୁଖ ସିଭିଲିଆନ୍‌ମାନେ ତାହାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏସବୁ ଖ୍ୟାତି ବଂଶପରମ୍ପରାକ୍ରମେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ମାତ୍ର ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେବଳ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ କବିତା ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ । ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟଗତ ପ୍ରଭା କାଳକ୍ରମେ ମଳିନ ହୋଇଯିବ, ମାତ୍ର ସେ ଉତ୍କଳଭାଷା-ଜନନୀଙ୍କ ଗଳାରେ ସେ ଯେଉଁ ରତ୍ନହାର ଲମ୍ବାଇ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଥିବାଯାଏ ମଳିନ ହେବ ନାହିଁ । ସେହି ହେତୁରୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ କହନ୍ତି—

"କୀର୍ତ୍ତିରକ୍ଷରସମ୍ବଦ୍ଧା ସ୍ଥିରା ଭବତି ଭୂତଲେ ।"

ପ୍ରକୃତରେ ଭୀମାର୍ଜ୍ଜୁନ ପ୍ରଭୃତି ମହାବୀରମାନଙ୍କର ଯଶଃ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲାଣି, କିନ୍ତୁ ବ୍ୟାସ, ବାଲ୍ମୀକି ପ୍ରଭୃତି କବିମାନଙ୍କ ଅକ୍ଷରସମ୍ବଦ୍ଧା କୀର୍ତ୍ତି ଅଦ୍ୟାପି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି ଏବଂ ଚିରକାଳ ରହିବ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗର କବି ଏବଂ ଭଞ୍ଜଙ୍କ କବିତାର ଛାୟା ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରତିଫଳିତ । ସ୍ୱକୀୟ ଅସାଧାରଣ

ପ୍ରତିଭାବଳରେ ସେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାରେ ଯେଉଁ ଦୋଷ ଦେଖି ପାରିଥିଲେ, ନିଜ ରଚନାବଳୀରେ ସେ ସବୁକୁ ଯଥାଶକ୍ତି ପରିହାର କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମତଃ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁ ଯେ, ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରି କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାବଳୀରେ ଆଦିରସହିଁ ଅଙ୍ଗୀରସ । ପୃଥିବୀର କୌଣସି ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ମଧ୍ୟ ଏହି ଆଦିରସ ବର୍ଣ୍ଣନାର ପ୍ରଭାବରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିମୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାରେ ଅଶ୍ଳୀଳ ଆଦିରସ ପ୍ରାୟଶଃ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ସମସାମୟିକ ସମାଜର ରୁଚିକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଏହି ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଅଛୁଁ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାର ଭାଷା ଏକପ୍ରକାର ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ । ସେହି ହେତୁରୁ ଏ ଯୁଗରେ ସେ କବିତାର ଆଦର ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁପରିମାଣରେ କମିଯାଇଅଛି । ସହଜରେ ଅମୃତ ପାଇଲେ ଲୋକ ତଦ୍ୱାରା କ୍ଷୁଧାନିବୃତ୍ତି ନ କରି ନଡ଼ିଆ ଦ୍ୱାରା କ୍ଷୁଧା ନିବୃତ୍ତିର ଚେଷ୍ଟା କରିବ କି ? ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପ୍ରାୟ ଏକଶତ ବର୍ଷ ପରେ ବଳଦେବ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରାଚୀନ ଖ୍ୟାତନାମା କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଶେଷ କବି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ତେଣୁ ସେ ଭାଷାର ପ୍ରକୃତ ଉତ୍ତମରୂପେ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ୱୀୟ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାବଳରେ ଭାଷାକୁ ଯେଉଁ ଆକାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଗଲେ, ତାହାହିଁ ଏକପ୍ରକାର ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଆଦର୍ଶ । ଏହା ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଫଳ । ପ୍ରକୃତରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ସମ୍ୟକ୍ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ନ ଥିଲେ, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବିଶୁଦ୍ଧରୂପେ କିଛି ଲେଖିବା ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ । ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳୀୟ ସମସ୍ତ ଖ୍ୟାତନାମା କବି ସଂସ୍କୃତଭାଷାଭିଜ୍ଞ ଥିଲେ; ମାତ୍ର ସେମାନେ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦକୁ କି ଆକାରରେ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବେ, ତାହା ସେତେବେଳେ ଭାବି ପାରି ନ ଥିଲେ । 'ମାତା' ସ୍ଥାନରେ 'ମାତ', 'ଶୁଭ୍ରତା' ସ୍ଥାନରେ 'ଶୁଭ୍ର', 'ବିଷୟେ' ସ୍ଥାନରେ 'ଵିଷେ' ଏପରି ଶତ ଶତ ବିକୃତ ପ୍ରୟୋଗରେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା ଏକପ୍ରକାର ଦୂଷିତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ବଳଦେବଙ୍କ କବିତାରେ ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ଗ୍ରାମ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ବିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ବିଶୁଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦର ଯୋଜନାରେ ସେ ଯେପରି ଅସାଧାରଣ କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ମୁସଲମାନ ରାଜତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ଏ ଦେଶର ଭାଷାରେ ଅନେକ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି । ପ୍ରଚଳିତ ବହୁ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦର ଉପଯୁକ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ନାହିଁ । ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ତଦର୍ଥବୋଧକ ଶବ୍ଦ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ଅଧିକତର ସମୀଚୀନ ବୋଧ ହୁଏ । ତେଣୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସେହିସବୁ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାଙ୍କ କବିତାକୁ ମଧୁର ଓ ସୁନ୍ଦର କରିଅଛନ୍ତି ।

ଭାବହିଁ କବିତାର ଜୀବନ । କେବଳ ଭାଷା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ସର୍ବଜନବୋଧ ସରସ ଅନାବିଳ ମୌଳିକ ଭାବପାଇଁ ମଧ୍ୟ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାବଳୀ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଭୂଷଣ । କବିବର ରାଧାନାଥ ଇଂରାଜୀ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ସମଗ୍ର ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖରୂପେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଚିଲିକା-କୂଳରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାବେଳେ ନୌକାବାହୀ ନାବିକମାନଙ୍କ କଣ୍ଠନିଃସୃତ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଗୋଟିଏ କବିତା ଶୁଣି ସେ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତତ୍ପ୍ରଣୀତ 'ଚିଲିକା'ରେ ଯେଉଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ପାଠକସମାଜର ଅନୁସୃତି ନିମିତ୍ତ ତାହା ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରି ଦେଉଅଛୁଁ—

"ଭାବାନ୍ତର ପୁଣି ଯେଣେ କରେ ଜାତ, 'ଗଲଣି ତ ଗଳ୍ପ କଥା ରେ ସଙ୍ଗାତ',
ସଙ୍ଗୀତ ଆବେଶେ ନାନାରୂପେ ମନ, ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ଦେଶେ କରେ ବିଚରଣ,
ଗୁଳ୍ପଯାଏ ଶୂନ୍ୟେ ଶୂନ୍ୟେ କେଉଁ ସ୍ଥାନେ, କି ଲଭିବା ଆଶେ ସେହିତ ନ ଜାଣେ,
ଧନ୍ୟ ସେହି ଯାର ଆଜ୍ଞା ଶିରେ ଧରି, ଏ ଲୀଳା ରଚନ୍ତି ଦେବୀ ବାଗୀଶ୍ୱରୀ,
ଧନ୍ୟ ରଥେ ତୁମ୍ଭ ଜନ୍ମ ଶୁଭକ୍ଷଣେ, ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ତୁମ୍ଭେ ଉତ୍କଳ ଭୁବନେ,
ତୁମ୍ଭ ମାଟିଦେହ ଗ୍ରାସିଛି ଶ୍ମଶାନ, ମାତ୍ର ଯଶୋଦେହେ ତୁମ୍ଭେ ଆୟୁଷ୍ମାନ ।"

ସଂସ୍କୃତ ଉତ୍ତରରାମଚରିତ ନାଟକରେ ସୂତ୍ରଧାର ମୁଖରେ ମହାକବି ଭବଭୂତିଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କୁହାଯାଇଅଛି—

"ଯଂ ବ୍ରହ୍ମାଣମିୟଂ ଦେବୀ ବାଗ୍‌ବଶ୍ୟେବାନୁବର୍ତ୍ତତେ
ଉତ୍ତରଂ ରାମଚରିତଂ ତତ୍ପ୍ରଣୀତଂ ପ୍ରୟୋକ୍ଷ୍ୟତେ ।"

ଯେଉଁମାନେ ଉତ୍ତରରାମଚରିତ ପଢ଼ିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଏହି ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ବାଣୀ ଭୃତ୍ୟା ପରି କବିଙ୍କର ବଶବର୍ତ୍ତିନୀ ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ଭାଷା ଓ ଭାବର ଏପରି ବିଚିତ୍ର ସମାବେଶ ହୋଇପାରି ନ ଥାନ୍ତା । ରାଧାନାଥ ବଳଦେବଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଠିକ୍ ସେହି ମନ୍ତବ୍ୟହିଁ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । "ଧନ୍ୟ ସେହି ଯାର ଆଜ୍ଞା ଶିରେ ଧରି, ଏ ଲୀଳା ରଚନ୍ତି ଦେବୀ ବାଗୀଶ୍ୱରୀ ।" ବଳଦେବଙ୍କ ଭାଷା ଓ ଭାବର ଅପୂର୍ବ ମିଳନ ଦେଖିଲେ ପ୍ରକୃତରେ ମନେ ହୁଏ ସେ ସ୍ୱୀୟ ଅସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଭାବଳରେ ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତିନୀ କରି ରଖିଥିଲେ । ଶଂସିତ ଉଦ୍ଧୃତ କବିତାର ପାଦ-ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ (foot note) ରାଧାନାଥ ଲେଖିଥିଲେ, "ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟବିତ୍‌ମାନଙ୍କଠାରେ ଏ ମହାତ୍ମା (କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ) ସୁପରିଚିତ । ଏହାଙ୍କର ଗୀତାବଳୀ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ଗୀତ ହୁଏ । ବଳଦେବ ଜଣେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ରଚନା ଅତି ବିଶୁଦ୍ଧ ଓ ସୁରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ । ବଳଦେବ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉତ୍କଳୀୟ କବିଙ୍କ ପରି ବ୍ୟାକରଣର ଅବମାନନା କରିନାହାନ୍ତି । 'ଗଲଣି ତ ଗଳ୍ପ

କଥାଟିରେ ସଙ୍ଗାତ’ ଏହା ବଳଦେବଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର କରୁଣରସାତ୍ମକ ଗୀତର ଘୋଷା ।”

ଏହି ଉକ୍ତିରେ ରାଧାନାଥ ବଳଦେବଙ୍କୁ ମହାତ୍ମାରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି-ଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ, ତାଙ୍କର ଏଭଳି ଉକ୍ତି ଯେ ଅତିରଞ୍ଜନ ନୁହେଁ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହେଉଅଛୁଁ ତାହା ନୁହେଁ; ଯେଉଁ ସମୟରେ ସେ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ତାହାର ସରସତାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ଯେଉଁ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛୁଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଉଚ୍ଚଦରର କବି ଓ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରତିଯୋଗିତାକ୍ଷେତ୍ରରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ହେବାକୁ ବହୁକାଳ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ନିଜର ଶକ୍ତିର ଅଭାବ ଅନୁଭବ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ ନୈଷଧପ୍ରଣେତା ଶ୍ରୀହର୍ଷଙ୍କ ପରି ସଂସ୍କୃତ କବିତା ଓ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ଭାଷା କବିତା ଲେଖିବା କାମନା କରି କଲିକତାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦେବୀ କାଳୀଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାୟ ବର୍ଷେକାଳ କଠୋର ସାଧନା କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ଦେବୀ ପ୍ରସନ୍ନା ହେଲେ ଓ ବରଦାତ୍ରୀ ରୂପେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦର୍ଶନ ଦେଇ କହିଥିଲେ, “ଏ ଜନ୍ମରେ ତୁମ୍ଭର ସେପରି କ୍ଷମତା ହେବ ନାହିଁ, ଯେବେ ତୁମ୍ଭେ ସେପରି କ୍ଷମତା ଲାଭ କର, ତେବେ ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ତୁମ୍ଭର ମୃତ୍ୟୁ ହେବ ।” ସାଧକ ଏଥିରେ ସମ୍ମତ ହେବାରୁ ଦେବୀ “ତଥାସ୍ତୁ” ବୋଲି ବର ଦାନ କରି ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲେ । ସେଠାରୁ ଫେରି ଆସି ସେ ଯେଉଁ କବିତାମାନ ଲେଖିଲେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ତାହାର ଆଦର୍ଶ ଦେଇଅଛୁଁ । ତାହା ପଢ଼ିଲେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା ବୋଲି ଭ୍ରମ ହୁଏ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ବେଶି ଦିନ ଆଉ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିବାକୁ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । ୩୦ ବର୍ଷ ନ ପୂରୁଣୁ ତାଙ୍କୁ ସଂସାରକ୍ଷେତ୍ର ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଏ କଥାଟି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଆଠଗଡ଼ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାଦରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାବଳୀକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରଧାନତଃ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛୁଁ । ୧—ରାଧାକୃଷ୍ଣବିଷୟକ । ୨—ସାଧାରଣ ନାୟକନାୟିକାବିଷୟକ । ୩—ଭକ୍ତିବିଷୟକ । ପ୍ରଥମ ବିଭାଗଦ୍ୱୟର ଅଙ୍ଗୀରସ ଶୃଙ୍ଗାର ଓ ଶେଷ ବିଭାଗର ଅଙ୍ଗୀରସ ଶାନ୍ତ । ଏହା ଛଡ଼ା ହାସ୍ୟରସ ଓ କରୁଣରସର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ଥିଲେ । ହାସ୍ୟରସର ବର୍ଣ୍ଣନାପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ “ହାସ୍ୟକଲ୍ଲୋଳ”ର କିୟଦଂଶ ପୂର୍ବେ ଉଦ୍ଧାର କରିଅଛୁଁ ଏବଂ କରୁଣରସ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର ‘ଗ’ ଗୀତ ଓ ‘ପ’ ଗୀତ ପାଠ କରିବାକୁ ପାଠକସମାଜକୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁଁ । ଶାନ୍ତରସ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏ ଥିପୂର୍ବେ

ତାଙ୍କର ଧର୍ମସ୍ତୋତ୍ର କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲୁଁ । ଏ ପୁସ୍ତକର ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରକରଣରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିବା "ଗୋ ରସନାଟି, କୃଷ୍ଣନାମ ଛାଡ଼ି ଅନେ ରସ ନାହିଁ" ନାମକ ସଙ୍ଗୀତଟି ଶାନ୍ତରସବର୍ଣ୍ଣନାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଉଦାହରଣ ।

ସାଧାରଣ-ନାୟକନାୟିକାଙ୍କ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ବିଷୟକ କବିତା ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟହିଁ ପ୍ରଧାନ । ତା ଛଡ଼ା ସେ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚୌପଦୀ ବା ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟା ଅତ୍ୟଳ୍ପ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସଂଖ୍ୟ ଚୌପଦୀ ବା ଖଣ୍ଡକବିତାର ପ୍ରଣେତା । ସେଥିରେ ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ନାୟକନାୟିକାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି; ତେଣୁ ମନେ ହୁଏ, ତାଙ୍କ ମତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣହିଁ ଜଗତର ଆଦର୍ଶ ନାୟିକା ଓ ନାୟକ । ଅବଶ୍ୟ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉପାସ୍ୟ ଦେବତାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଶୃଙ୍ଗାରରସର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଶେଷରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମରେ ସମର୍ପଣ କରିବାଦ୍ୱାରା ସତେ ଯେପରି ସେ ସବୁକୁ ତୁଳସୀପତ୍ର ପକାଇ ପବିତ୍ର କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ କେହି କେହି ବଳଦେବଙ୍କୁ 'ତୁଳସୀପତ୍ରିଆ' କବି ବୋଲି କହନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, ହିନ୍ଦୁ ସ୍ୱୀୟ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ପ୍ରଣୟ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଭକ୍ତିଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଉପାୟରେ ଆଦିରସ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ କବିମାନଙ୍କଠାରୁ ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥ, ଚମ୍ପୂ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଛଡ଼ା ସେ ଅନେକ ଚିତ୍ରକବିତା ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସେଥିରୁ କେତେକ ଅଂଶ ଉଦ୍ଧାର କରି ପାଠକସମାଜକୁ ଉପହାର ଦେବୁଁ । ଥରେ ଗଣିକାଗଣଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଲେଖିଥିଲେ:—

ଦାସୀ ବୋଲି ଯାହା କଲ୍ପ ଦଇବ, ତା ରୀତି ବଚନେ କିସ କହିବ,
ଭାସୀ ହେଉ ପଛେ ଉରୋଜଶ୍ରେଣୀ, ନାଶିରେ ନକ ତା ଛରକୁ ଗଣି;
କାହାର ସେ ନୁହେଁ, କୁହାର ଗେଲାଇ ପରାଣ ଦହେ । ୧ ।
କି କାର୍ଯ୍ୟ ତାଠାରୁ ସେ କି ନାୟିକା, "ଦକା"* ବକା ଏକା ଯାହା ଜୀବିକା,
ରଙ୍ଗରେ ସଙ୍ଗରେ ରସଇ ଯେହି, ରସ ଖାଇ ଖାଇ ପରାଣ ଯାଇ,
କହିବା କାହାକୁ, ଫନ୍ଦା କରେ ସେ ଜନାପବାଦକୁ । ୨ ।

* ଦକା—ଶଣୀଠାର ଅନୁସାରେ 'ଦ' ଠାରେ 'ବ' ଓ 'କ' ଠାରେ 'ଅ' ହୁଏ; ଅଶ୍ଳୀଳତା ଦୋଷ ପରିହାର ପାଇଁ କବି ଏଠାରେ ଶଣୀଠାର ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି

ଖଳକୁ ଦେଖିଯାଏ ଅତି ସ୍ନେହେ, ନଷ୍ଟକୁଷ୍ଟ କଥା ହଜାରେ କହେ,
ବାବୁ ଭାଇ ମାମୁ ପିଉସୀ ଘେନି, ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ ମାମଲତ କରନ୍ତି,
କିଛି ନୁହେ ଭଲ, ଛି ଛି ତା ମୁହେଁ ପଡ଼ୁ ନିଆଁ ଝୁଲ । ୩ ।
'ଜାତିରେ ହାଡ଼ି ହୋଇଥିଲେ ହେଲେ, ହାତରେ ରୁପା ଗିନା ଥିଲେ,
ସଭିରେ ତାକୁ ତଳପକୁ ଡାକ, ଛାତିରେ ଭିଡ଼ି ଶୁଆଇ ସେ ଜାକ,
କାତିଟି ଛଡ଼ାଇ, ଯାନ୍ତି ଶେଷରେ ଦିଏ ଘଉଡ଼ାଇ । ୪ ।
କନ୍ଦର୍ପ ପରି ହେଉ ରୂପବନ୍ତ, ଗଣେଶ ସମାନ ହେଉ ପଣ୍ଡିତ,
ଜନ୍ମ ଲଭିଥାଉ ଦ୍ୱିଜକୁଳରେ, ମାତଙ୍ଗକୁ ଜିଣିଥାଉ ବଳରେ,
ଧନ ନାହିଁ ଯେବେ, ମନ ନାହିଁ ବାରାଙ୍ଗନାର କେବେ । ୫ ।

ଏହିପରି ନାନାଭାବରେ ସେ ଅସଂଖ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଅତି ମଧୁର ଓ କମନୀୟ ଥିଲା । ଏହି ଚରିତ୍ର-ମାଧୁରୀରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ବାଳକଠାରୁ ବୃଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କ ସହବାସ କାମନା କରୁଥିଲେ । ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବଚନଭଙ୍ଗୀରେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରି ପାରୁଥିଲେ । ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବିଷୟରେ ସେ କେବେହେଁ ଅହଙ୍କାର କରୁ ନ ଥିଲେ, ତେଣୁ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜର ବହୁ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଲେଖକ ତାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ନାନାଭାବରେ ଉପକୃତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ

ଓ

ଚୌପଦୀ-ରତ୍ନାକର

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ

ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣାଭ୍ୟାଂ ନମଃ

ମଙ୍ଗଳାଚରଣ

ତେନେ ଯେନେହ କୃଷ୍ଣାବସନବିତରଣୋଦ୍‌ବେଗନୈପୁଣ୍ୟପୁଣ୍ୟଂ,
ପାର୍ଥାନର୍ଥାନ୍ କୁରୁଣାମଧିପତିବିହିତାନ୍ ଯୋ ଜୁହାବାହବାଗ୍ନୌ ।
ସତ୍ୟାମତ୍ୟାନୟଦ୍ ଯୋ ଭୁବମମରତରୁଂ ସ୍ୱର୍ଗତୋଽନର୍ଗଳୌକାଃ,
ହନ୍ତା ଦନ୍ତାବଳାର୍ତ୍ତେଃ ସ ପରମପୁରୁଷଃ ସନ୍ତତଂ ଶଂ ତନୋତୁ ।

ଭାଷା ସ୍ୱସ୍ୟା ମ୍ଳାନମନାଃ ସବ୍ରେଙ୍ଗଂ ବ୍ୟାକାଶୟଦ୍ ଯୋ ଦୟସ୍ୟାସ୍ମାସୁଂ,
ତମାତ୍ମରୂପଂ ହୃଦୟାଧିରାଜଂ ସତ୍ୟଂ ଶିବଂ ସୁନ୍ଦରମାଶ୍ରୟେଽହଂ ॥

ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା—ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭେ 'ମଙ୍ଗଳମାଚରତି ତେନ ଇତି । 'ଯେନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେନ ଇହାସ୍ମିନ୍ ସଂସାରେ କୃଷ୍ଣାୟୈ ଦ୍ରୌପଦ୍ୟୈ କୁରୁସଭାୟାଂ ଦୁରାତ୍ମନା ଦୁଃଶାସନେନାକୃଷ୍ଟବସ୍ତ୍ରାୟୈ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ବସନବିତରଣେ ବସ୍ତ୍ରପ୍ରଦାନେ ଯ ଉଦ୍‌ବେଗ ସ୍ତସ୍ମିନ୍ ଯତ୍ ନୈପୁଣ୍ୟଂ ତଦେବ ପୁଣ୍ୟଂ ତେନେ ଅତନୋତ୍; ଯଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ କୁରୁଣାମଧିପତିଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନସ୍ତେନ ବିହିତାନ୍ କୃତାନ୍ ପାର୍ଥାନାଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିରାଦୀନା-ମନର୍ଥାନ୍ ଅନିଷ୍ଟାନି ଆହବଃ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରଯୁଦ୍ଧଂ ଅଗ୍ନିରିବ ତସ୍ମିନ୍; ଜୁହାବ ଅଜୁହୋତ୍; ଯୋଽନର୍ଗଳୌକାଃ ଅମିତବିକ୍ରମଶାଳୀ ସତ୍ୟାୟାଃ ସତ୍ୟଭାମାୟାଃ ସ୍ୱପତ୍ନ୍ୟାଃ ମତ୍ୟା ବୁଦ୍ଧ୍ୟା ତସ୍ୟାନୁରୋଧଃ ସନ୍ନିତ୍ୟର୍ଥଃ ଅମରତରୁଂ ପାରିଜାତବୃକ୍ଷଂ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ସ୍ୱର୍ଲୋକାତ୍ ଭୁବଂ ପୃଥିବୀଂ ଅନୟତ୍ ଆନୀତବାନ୍, ଦନ୍ତାବଳାର୍ତ୍ତେ ଗ୍ରାହଗ୍ରସ୍ତସ୍ୟ ଗଜରାଜସ୍ୟ ଆର୍ତ୍ତେଃ ଦୁଃଖସ୍ୟ ହନ୍ତା ବିନାଶକଃ ସ ପରମପୁରୁଷଃ ସନ୍ତତଂ ସର୍ବଦା ଶଂ ମଙ୍ଗଳଂ ତନୋତୁ ବିସ୍ତାରୟତୁ ।

ଉତ୍କଳ ଅନୁବାଦ—କୁରୁସଭାରେ ଦୁଃଶାସନ ବସ୍ତ୍ର ଆକର୍ଷଣ କରନ୍ତେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ର ଦାନ କରି ଯେ ଏହି ସଂସାରରେ ପୁଣ୍ୟକୀର୍ତ୍ତି ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ସବୁ ଅନିଷ୍ଟ କରିଥିଲା, ସେ ସବୁକୁ ଯେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧାଗ୍ନିରେ ଆହୁତିରୂପେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ, ସ୍ୱପତ୍ନୀ ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଯେ ପାରିଜାତ ବୃକ୍ଷକୁ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଭୂଲୋକକୁ ଆଣିଥିଲେ, କୁମ୍ଭୀର-ଗ୍ରାସ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିବା ଗଜରାଜଙ୍କୁ ଯେ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ, ସେହି ପରମ ପୁରୁଷ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସର୍ବଦା ମଙ୍ଗଳ ବିସ୍ତାର କରନ୍ତୁ ।

କ୍ୱ ବସ୍ତ୍ୱହିଫଟାନଟାଚରଣଲମ୍ପଟାଙ୍ଘ୍ରିଦ୍ୱୟଂ
ମହଃ କ୍ୱ ଚ ଲସନ୍ମହାରଜତଜାତଜୈତ୍ରଂ ପୁନଃ;
ତୟୋଃ କ୍ୱ ଘଟନାବଧୌ କବନକଲ୍ପନଂ ସ୍ୱଳ୍ପଧୀ—
ରହଂ କ୍ୱ ଚ କଥଂ ହଠାଦୁଦଭମୀଦୃଶଂ ସାହସଂ ।

କଥମହମିହ ମହତ୍ତମମହୋଦଧେର୍ମହେନ୍ଦ୍ରମଣିମୟୂଖସନ୍ଦୋହ-ସନ୍ଦୋହତରଙ୍ଗମହସ୍ୱୋ ବିହାରଣାଙ୍ଗନୋ ମଧ୍ୟରେ ମଧୌ ବଧୂଦତ-ନ୍ୟାସ୍ୱାନ୍ତ୍ୟୁସିଦ୍ଧାନ୍ତସ୍ୟ ସର୍ବେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଶ୍ରୀନନ୍ଦନନ୍ଦନସ୍ୟାଖଣ୍ଡ-ତପୋମଣ୍ଡଳପିଟଣ୍ଡିଳୀକୃତାନେକାନେହସୋ ଭଗବତୋ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡସ୍ୟ ସୁକୃତକୃତାବତାରୟା ରାଧୟା ସହ ଲୀଲାଂ ଲୋକୋତ୍ତରାମଲ୍ପଧୀର୍ଜଲ୍ପାମିତି କବିଶ୍ଚିନ୍ତୟାମାସ ।

ଟୀକା—ସାମ୍ପ୍ରତଂ କବିଃ ସ୍ୱାହଙ୍କାରଂ ପରିହରତି କ୍ୱବସ୍ତ୍ୱିତି । ଅହେଃ କାଳୀୟସ୍ୟ ଫଟାୟାଂ ଫଣାୟାଂ ନଟାଚରଣେ ନର୍ତ୍ତନେ ଲମ୍ପଟଂ ଅଙ୍ଘ୍ରିଦ୍ୱୟଂ ଚରଣଦ୍ୱୟଂ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ବସ୍ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଖ୍ୟୋ ବ୍ରହ୍ମପଦାର୍ଥଃ କ୍ୱ କୁତ୍ର, ଲସନ୍ତ୍ୟାଃ ମହାରଜତାନାଂ କାଞ୍ଚନାନାଂ ଜାତେଃ ଶ୍ରେଣ୍ୟବିଭାଗସ୍ୟ ଜୈତ୍ରଂ ଜୟଶୀଳଂ ମହସ୍ତେଜଃ ଶ୍ରୀରାଧାତ୍ମକମିତିଭାବଃ ପୁନଃ କ୍ୱଃ ତୟୋର୍ବସ୍ତୁମହସୋଃ ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷୟୋରିତ୍ୟର୍ଥଃ ଘଟନାବଧୌ ମେଳନକ୍ରିୟାୟାଂ କବନକଲ୍ପନଂ କବିତ୍ୱକଲ୍ପନା କ୍ୱ, ସ୍ୱଳ୍ପଧୀଃ କ୍ଷୀଣବୁଦ୍ଧିରହଂ ଚ କ୍ୱ କଥଂ ହଠାଦୀଦୃଶଂ ସାହସଂ ସାହସିକତା ପ୍ରକୃତିପୁରୁଷୟୋଃ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣୟୋର୍ମେଳନବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକଂ ଚମ୍ପୂକାବ୍ୟ ନିର୍ମାଣ-ରୂପଂ ଅବାଙ୍ମାନସଗୋଚରମିତି ଭାବଃ ଉଦଭୂତଂ ଜାତଂ । ଶ୍ରୀଷଣସ୍ପୃହଣୀୟ-ତମତେଜସୋଃ କବିତ୍ୱକଲ୍ପନମୂଢ଼ତୟୋଷ୍ଟ ସତ୍ୟପିମହଦବୈଷମ୍ୟେ ମମାୟମୁଦ୍ୟମଃ ସ୍ୱନିଷ୍ପତ୍ତୟେ ଭଗବତ୍କୃପାମାତ୍ରାପେକ୍ଷ୍ୟ ଇତି ଫଳିତୋଽର୍ଥଃ ।

ଅନୁବାଦ—ଯାହାଙ୍କର ଚରଣଦ୍ୱୟ କାଳୀୟ ସର୍ପର ଫଣାରେ ନୃତ୍ୟ କରିବାରେ ନିପୁଣ, ସେହି ପରଂବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କେଉଁଠାରେ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ ତେଜକୁ ଜୟ କରୁଥିବା ପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀ ରାଧିକାଙ୍କର ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତି ବା ପୁଣି କେଉଁଠାରେ ? ସେ ଦୁହିଙ୍କର ମିଳନାତ୍ମକ ଚମ୍ପୂକାବ୍ୟ ନିର୍ମାଣରେ କବିତ୍ୱକଳ୍ପନା ବା କେଉଁଠାରେ ? କ୍ଷୀଣବୁଦ୍ଧି ମୁଁ ବା କେଉଁଠାରେ ? ହଠାତ୍ କାହିଁକି ମୋର ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାରେ ସାହସ ହେଲା ।

ଟୀକା—ଅଳ୍ପଧୀଃ କ୍ଷୀଣବୁଦ୍ଧିରହଂ କଥଂ ରାଧୟା ସହ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଲୋକୋତ୍ତର-ମଲୌକିକଂ ଲୀଲାଂ ଜଲ୍ପାମୀତି କବିଶ୍ଚିନ୍ତୟାମାସ । କିଂ ଭୂତସ୍ୟ ଭଗବତ ଇତ୍ୟ-ପେକ୍ଷାୟାମାହ, ମହତ୍ତମାନାଂ ପୂଜିତାନାଂ ମହସ୍ତାଂ ମହୋଦଧେର୍ହାମହିମ୍ନାଶାଳିନ

ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ପୁନଃ କିଂଭୂତସ୍ୟ, ମହେନ୍ଦ୍ରମଣେରିନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣେର୍ମୟୂଖାନାଂ କିରଣାନାଂ ଯଃ ସନ୍ଦୋହଃ ସମୂହସ୍ତସ୍ୟ ସହୋଦରଂ ତତ୍ତୁଲ୍ୟମଙ୍ଗମହଃ ଶରୀରକାନ୍ତିର୍ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ, ପୁନଃ କିଂଭୂତସ୍ୟ, ମଧୁରେ ମଧୌ ମନୋହରେ ବସନ୍ତର୍ତ୍ତୌ . ବିହାର-ଶୀଳତୋ ଭ୍ରମଣନିରତସ୍ୟ, ବଧୂଭି ଗୋପାଙ୍ଗନାଭିର୍ଦତେନ ପ୍ରକାଶିତେନ ନ୍ୟାୟାନ୍ୱୟେନ ବ୍ୟବହାରସମ୍ବନ୍ଧେନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତତସ୍ୟ ପରମାତ୍ମତୟା ନିରୂପିତସ୍ୟ ସ୍ୱସମ୍ବନ୍ଧୌ ଗୋପସ୍ତ୍ରୀସମ୍ପର୍କସ୍ୟୈକ କୃଷ୍ଣଦର୍ଶନାଦିତି ଭାବଃ, ଯଦ୍ୱା ବଧୂଦତ-ନ୍ୟାୟାନାଂ କାନ୍ତାସହିତଶାସ୍ତ୍ରାଣାମନ୍ୱୟଃ ପରମେଶ୍ୱ ସିଦ୍ଧାନ୍ତତଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପଦଙ୍କ ପ୍ରାପିତୋ ଯସ୍ମାତ୍ ତାଦୃଶସ୍ୟ, 'ଶବ୍ଦମୂର୍ତ୍ତିଧରସ୍ୟୈତେ ବକ୍ଷୋରଂଶା ମହାତ୍ମନ' ଇତ୍ୟାଦି ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣବଚନାତ୍ * ସର୍ବେଶ୍ୱରସ୍ୟ ନିଖିଳବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକାରଣସ୍ୟ, ରାଧାଂ ବର୍ଣ୍ଣୟନ୍ତି, ସୁକୃତକୃତାବତାରୟେତି—ଅଖଣ୍ଡିତପୋମଣ୍ଡଳେନ ଅବଚ୍ଛିନ୍ନତପଃ ସନ୍ଦୋହେନପିଚଣ୍ଡିଳୀକୃତାଃ ପରିପୂରିତା ଅନେକେଽନେହସୋ ବହୁକାଲା ଯେନ ତସ୍ୟ ଦୀର୍ଘତପଶ୍ଚରଣେନ ବହୁକାଳଂ ପୁଣ୍ୟକର୍ମବହୁଲଂ କୃତବତ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ (ଭୂବଲକ୍ଷ୍ମବିଭକ୍ଷ୍ମବାଦୀ ବୃହତ୍ରୁଡି ପିଚଣ୍ଡିଲ ଇତ୍ୟମରଃ) ଭଗବତ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଶାଳିନୋ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ସୁକୃତାତ୍ ପୁଣ୍ୟାଦ୍ଧେତୋ କୃତବତାଦ୍ୟୁ ଭୁବ୍ୟବତାରଂ ପରିଗୃହ୍ଣନ୍ତ୍ୟା ରାଧୟା ପ୍ରକୃତିରୂପିଣ୍ୟା ସହ । ପୁରା କିଲ ଭଗବାନ୍ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ ପ୍ରକୃତିଂ କନ୍ୟାରୂପେଣ ଲବ୍ଧୁଂ ଦୀର୍ଘଂ ତପସ୍ତେପେ, କୃଷ୍ଣାବତାରକାଳେ ବୃଷଭାନୁ-ରୂପେଣ ଭୁବ୍ୟବତାରଂ ଗୃହ୍ଣତସ୍ତସ୍ୟ କନ୍ୟାରୂପେଣ ପ୍ରକୃତିରବତୀର୍ଣ୍ଣାଭୂଦିତି ପୌରାଣିକୀ ବାର୍ତ୍ତା ।

ଅନୁବାଦ—ପୂର୍ବକାଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକୃତିଙ୍କୁ କନ୍ୟାରୂପରେ ପାଇବା ପାଇଁ ଦୀର୍ଘକାଳ ତପସ୍ୟା କରିଥିଲେ; ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଯେତେବେଳେ ଭୂଲୋକରେ ଅବତାର ଧାରଣ କଲେ, ତତ୍ପୂର୍ବରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୃଷଭାନୁରୂପରେ ଜାତ ହୋଇଥିଲେ, ପ୍ରକୃତି ରାଧାରୂପରେ ତାହାଙ୍କର କନ୍ୟା; ଯେ ମହାମହିମାଶାଳୀ ଯାହାଙ୍କ ଦେହକାନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ତେଜ ପରି, ମନୋହର ବସନ୍ତ ଋତୁରେ ଭ୍ରମଣ କଲାବେଳେ ସହଚରୀ ଗୋପବଧୂମାନେ ଯାହାଙ୍କୁ ସର୍ବେଶ୍ୱର ବୋଲି ଜାଣିପାରି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ, ସେହି ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ ଅଲୌକିକ ଲୀଳା ହୋଇଥିଲା, ମୁଁ ସାମାନ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିରେ ତାହା କିପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବି ? କବି ଏହିପରି ଚିନ୍ତା କରିଥିଲେ ।

---

* କେଚିତ୍ ବଧୂଦତନ୍ୟାୟାନ୍ୟାୟସିଦ୍ଧାନ୍ତତସ୍ୟେତି ପଠନ୍ତି । ତୈସ୍ତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୌ ମୀମାଂସିତୌ ବଧୂଦତନ୍ୟାୟାନ୍ୟାୟୌ ଯେନ ତସ୍ୟ ଗୋପାଙ୍ଗନାଭିଃ ପ୍ରକାଶିତ ନ୍ୟାୟାନ୍ୟାୟୟୋର୍ମୀମାଂସକସ୍ୟେତି ବ୍ୟାଖ୍ୟାୟତେ ।

ରାଗ—ସାବେରୀ

କି ହେଲା ରେ, କହିତ ନୁହଇ ଭାରତୀରେ,
କାଲି ଯା ଦୂରରୁ ଦେଖି, *   କଳନା କଲା ମୋ ଆଖି,
କଳା ଇନ୍ଦୀବର ଅରତରେ । ପଦ ।
କେଳି କଦମ୍ବ ଲତାର,   ଢୋଳେ କି ଶ୍ୟାମଳତାର,
ତେଜି ସେ ରବିସୁତାର ତୀରେ,
କମ୍ପି ମୋର କଳେବର,   ହୋ'ଇଗଲା ଆରପାର,
ଯାହାକୁ ଡରଇ ତାର ତୀରେ । ୧ ।
କୁସୁମକୋଦଣ୍ଡ କାଣ୍ଡ,   କେତେ କରିଥିଲା ଖଣ୍ଡ,
କର୍କଶ ନୋହିବା ଭାରତରେ,
କହୁଛୁ ବରଜ-ଲଜ୍ଜା,   କେବଳ ହେଲା ମୋ ମଜ୍ଜା,
ମଜ୍ଜିଯିବି କି ଉଭା-ରତରେ । ୨ ।
କି ମୋହନ ଲୀଳା ଧରି   କୋଟି କଳା କର ଶିରୀ,
ପୂରିଛି ସେ ଶ୍ୟାମ ମୂରତରେ,
କୁତ୍ସା କରେ ମୁଁ ଧାତାକୁ,   କାହିଁକି ସରଜି ତାକୁ,
ଚିତ୍ତୁଁ ରଖିଲା ଜଗତୀରେ । ୩ ।
କି ନୀତି କି ଜାତିଶୀଳ,   କି କୁଳବରତ ଫଳ,
ଦେଇବ ପାରିଲା ମୋ ମତରେ ?
କୋମଳତର ମୋହନ   କୁଞ୍ଜକୁଞ୍ଚିରୁ ନିଃସ୍ୱନ
ଆସି ଚୁମ୍ବିଦେଲା ମୋ ଶ୍ରୁତରେ । ୪ ।
କଲବଲ ଛଟପଟ   ହୋଇ ଯାଉଛି ନିପଟ,
ସଂବେଶ ଅଶନ-ବିରତରେ,
କହଇ ଶ୍ରୀ ବାଲୁକେଶ,   ଶରଣ-ଧରଣୀଈଶ,
ଏ କି ଦଣ୍ଡ ବନା ପୀରତରେ । ୫ ।

---

* ପାଠାନ୍ତର—କାଲି ଯା ଦୂରରୁ ସଖି ।

(କ) ଭାରତୀରେ—କଥାରେ; କଳନା କଲା—ଠଉରାଇଲା; ଅରତରେ—ନିବୃତ୍ତି ଅବସ୍ଥାରେ; ଶ୍ୟାମଳତା—ଶ୍ୟାମଳତ୍ୱ ବା କାଳିମା; ରବିସୁତା—ଯମୁନା; ଆରପାର—ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ; ତୀର—ବାଣ; କର୍କଶ ନୋହିବା—କୋମଳ; ଭାରତ—ଶର ରଖିବା ମୁଣା, ତୂଣୀର; କଳାକର—ଚନ୍ଦ୍ର; କୁତ୍ସା—ନିନ୍ଦା, ଚିତ୍ତୁ—

ଯାର୍ଦ୍ଧକାଙ୍ଗୀ; ଜରତୀ—ବୃଦ୍ଧା (ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୁ ବୁଢ଼ୀ ଜଟିଳା); କୁକ୍ଷି—ପେଟ, ଗର୍ଭ; ଶ୍ରୁତି—କାନ; ନିପଠ—ଏକାନ୍ତ; ସଂବେଶ—ନିଦ୍ରା; ଅଶନ—ଭୋଜନ; ବିରତି—ଅଭାବ; ଶରଣଧରଣୀଈଶ—ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ରାଜା (ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଆଠଗଡ଼ରେ ବିପଦ୍‌ବେଳେ ପୁରୀର ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ଶରଣ ନେଇଥିବାରୁ ଆଠଗଡ଼ 'ଶରଣରାଜ୍ୟ' ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ) ।

ଦିନେ ରାଧା ଲଳିତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ହେ ସଖି, କଣ ହେଲା ! କାଲି ମୋ ଆଖି ଗୋଟିଏ ଗାଢ଼ ନୀଳଅ ବର୍ଣ୍ଣର କଇଁକୁ ହଠାତ୍ ନିବୃତ୍ତି ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖି ଯାହା ଠଉରାଇଲା, ତାହା ମୁଁ କଥାରେ କହି ପାରୁ ନାହିଁ* । ପଦ । ଯମୁନା କୂଳରେ ଥିବା କେଳିକଦମ୍ବ ଲତାକୋଳରେ ଗାଢ଼ ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣର କି ଗୋଟିଏ ତେଜ ଦେଖିଲି । ମୁଁ ଯାହାକୁ ଡରେଁ, ସେହି କାମଦେବର ଶରରେ ମୋର ଦେହ ଏକାବେଳକେ ବିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ୧ । କାମଦେବ ସହଜରେ ବାହାର କରି ପାରିବ ବୋଲି ତାହାର କୋମଳ ଶରମୁଣାରେ କେତେ ଶର ଜମା କରି ରଖିଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ମୋତେ ମାରିବାରୁ, ମୁଁ ଲାଜ ଛାଡ଼ି କହୁଛି, ଠିଆରେ, ଠିଆରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଳିଯିବା ପାଇଁ ମୋର ମନ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ୨ । ଆହା ! ସେ ଶ୍ୟାମଳବର୍ଣ୍ଣ ତେଜୋମୟ ରୂପରେ କି ମନୋହର ଭାବରେ କୋଟି ଚନ୍ଦ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପୂରି ରହିଅଛି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବା ବେଳୁ ମୁଁ ବିଧାତାଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରୁଅଛି ଯେ, ସେ ତାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ବୁଢ଼ୀକୁ (ନିଜ ଶାଶୁଙ୍କୁ) କାହିଁକି ଏତେ ଦୀର୍ଘ ଆୟୁଷ ଦେଇଅଛି ? ୩ । ହେ ସଖି ! ସେତେବେଳେ ନୀତି, ଜାତି, ସ୍ୱଭାବ, ବଂଶ କି ବ୍ରତଫଳ କୌଣସିଟା ମୋ ମନରେ ଠଉରି ପାରିଲା କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଏ ସବୁ ଭୁଲିଗଲି । ଏହି ସମୟରେ କେଳିକଦମ୍ବ ଲତାର କୁଞ୍ଜ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ଅତି କୋମଳ ମନୋହର ସ୍ୱନ (ବଂଶୀରବ) ମୋ କର୍ଣ୍ଣକୁ ଚୁମ୍ବି ଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ କାନରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ୪ । ସେହି ସମୟରୁ ନିଦ୍ରା ଏବଂ ଭୋଜନରେ ମୋର ବିରତି ଆସିଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଶୋଇ ପାରୁ ନାହିଁ କି ମୋତେ ଭୋକ କରୁନାହିଁ, ତେଣୁ ମୁଁ କଲବଲ ଛଟପଟ ହୋଇ ଯାଉଅଛି । ଶରଣଧରଣୀର ଅର୍ଥାତ୍ ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ବାଲୁକେଶ କହନ୍ତି, ବିନା ପ୍ରୀତିରେ ଏ ଦଣ୍ଡ କାହିଁକି ହେଲା ? ୫ ।

---

* ଏହି ପଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ କେହି କେହି କହନ୍ତି, କଳାଇନ୍ଦୀବର ଅର୍ତ୍ତିରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଗାଢ଼ ନୀଳ ବର୍ଣ୍ଣର କଇଁକୁ ଯେ ଅର୍ତ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ପୀଡ଼ା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ନୀଳକଇଁକୁ ତେଜରେ ପରାସ୍ତ କରୁଥିବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ତେଜକୁ ଦେଖିଲି; ଅଉ କେହି କେହି କହନ୍ତି, ଏଠାରେ ଆରତି ଶବ୍ଦ ଆଳତି ବା ଆରାତ୍ରିକ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଗାଢ଼ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ କଇଁରେ କରାଯାଉଥିବା ଆଳତିକୁ ଦୂରରୁ ଦେଖି ମୋ ଆଖି ଯାହା ଠଉରାଇଲା—ଇତ୍ୟାଦି ।

(କ) ନାଦଃ କୋଽପି ନିତମ୍ବିନୀଜନମନଃ କ୍ଷୋଭକ୍ଷମଃ ଶୁଶ୍ରୁବେ,
କାନ୍ତିଃ କାପି ଚଳତ୍ କଳାପମୁକୁଟାଲମ୍ବା ଚୁଚୁମ୍ବାମ୍ବକେ,
ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟଂ ତତ୍ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଖଳତ୍ୟପି ବଳତ୍ୟନ୍ତର୍ବିଳାପୋ ବଳା-
ଦଶ୍ରାନ୍ତଂ ସଖି ଦୃଶ୍ୟତେ କିମଭିତୋ ମାହେନ୍ଦ୍ରଜାଲଂ ମହଃ ।

ସଖି । ଶିଖଣ୍ଡାପୀଡ଼ମନୋହରଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରମୁଦିରମେଦୁରଃ ସମୁଲ୍ଲଟ-
ନଟନାଟୋପପଟୁଃ କୋଽପି ସମୂହୋ ମହସାମମଳଃ ସମାଲୋକ୍ୟ
ମପ୍ୟେତୁ୍ୟକ୍ତବତ୍ୟାଂ ଶ୍ରୀମତ୍ୟାଂ ତାଂ ପ୍ରତି ଲଳିତା ।

ଟୀକା—(କ) ଅଦୌ ରାଧା ସ୍ୱଚିତ୍ତସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟ ଭଙ୍ଗକାରଣଂ ସହଚରୀଂ ଲଳିତାମ୍ପ୍ରତି ସମୀପେ ପ୍ରକାଶୟତି ନାଦଃ କୋଽପୀତି । ହେ ସଖି, ନିତମ୍ବିନୀ-ଜନାନାଂ ଯୁବତିଜନାନାଂ ମନସାଂ କ୍ଷୋଭକ୍ଷମ ଉଦ୍‌ବେଗଜନକଃ କୋଽପି ଅନିର୍ବଚନୀୟୋ ନାଦଃ ଶୁଶ୍ରୁବେ ଶ୍ରୁତୋଽସ୍ମାଭିଃ ଇତି ଶେଷଃ । ଚଳନ୍ତଃ କମ୍ପମାନାଃ କଳାପାଃ ମୟୂରଚନ୍ଦ୍ରକାଃ ଯତ୍ର, ଏତାଦୃକ୍ ମୁକୁଟଂ ଯସ୍ୟ ସ ତଥୋକ୍ତଃ ଅଲମ୍ବ ଆଶ୍ରୟୋ ଯସ୍ୟାସ୍ତାଦୃଶୀ କାପି ଅନିର୍ବଚନୀୟା କାନ୍ତିସ୍ତେଜଃ ଅମ୍ବକେ ମମ ଚକ୍ଷୁଷୀ ଚୁଚୁମ୍ବ ସ୍ପୃଷ୍ଟବତୀ; କମପି ଅନିର୍ବଚନୀୟଂ ତେଜୋ ମମ ଚକ୍ଷୁର୍ବିଷୟୀଭୂତମଭୂଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତତ୍ପ୍ରଭୃତି ତନ୍ନାଦଶ୍ରୁତିଦାରଭ୍ୟ ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟଂ ସ୍ଖଳତି, ଧୈର୍ଯ୍ୟହାନିରହଂ ସଂବୃତ୍ତା । ବିଲାପଃ ପରିବେଦନଂ ବଳାତ୍ ଧୈର୍ଯ୍ୟାଦିକଂ ଭ୍ରଂଶୟିତ୍ୱା ବାଲତି ବର୍ଦ୍ଧତେ, ଅଭିତଶ୍ଚତୁର୍ଦ୍ଦିକ୍ଷୁ ମାହେନ୍ଦ୍ରଜାଲଂ ମହଃ ଇନ୍ଦ୍ରମଣେରିବ ଜାଲଂ ତେଜଃ ଅଶ୍ରାନ୍ତଂ ନିରନ୍ତରଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା ଦୃଶ୍ୟତେ ମୟେତି ଶେଷଃ ।

ପୁନସ୍ତମେବାର୍ଥଂ ଗଦ୍ୟମୟେନ ବାକ୍ୟେନ ସ୍ଫୁଟୀକରୋତି ସଖି ଶିଖଣ୍ଡେତି । ଅୟି ସଖି, ମୟା କୋଽପି ମହସାଂ ତେଜସାଂ ଅମଳଃ ସମୂହୋ ବିମଳତେଜୋ-ରାଶିଃ ସମାଲୋକ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟଃ, କିଂଭୂତୋ ମହସାଂ ସମୂହଃ ? ବିଭିର୍ବିଶେଷଣୈର୍ବିଶିନଷ୍ଟି, ଶିଖଣ୍ଡ ଏବ ଆପୀଡ଼ଃ ଶିରୋଭୂଷଣଂ, ତେନ ମନୋହରଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରୋ ନବୀନୋ ଯୋ ମୁଦିରୋ ମେଘସ୍ତଦ୍‌ବତ୍ ମେଦୁରଃ ସ୍ନିଗ୍‌ଧୋ ନବମେଘଶ୍ୟାମଳ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ପୁନଃ କିମ୍ଭୂତଃ, ସମୁତ୍‌କଟଂ ଅତ୍ୟୁଦ୍ଦଣ୍ଡଂ ଯତ୍ ନଟନଂ ନୃତ୍ୟଂ ତସ୍ୟ ଯ ଆଟୋପଃ ଆଡ଼ମ୍ବରସ୍ତସ୍ମିନ୍ ପଟୁଃ କୁଶଳଃ ସମଧିକନୃତ୍ୟାଡ଼ମ୍ବରକୁଶଳ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଶ୍ରୀମତ୍ୟାଂ ଇତି ଉକ୍ତବତ୍ୟାଂ ସତ୍ୟାଂ ତାଂ ପ୍ରତି ଲଳିତା କଥୟତି ।

ଅନୁବାଦ—(କ) ହେ ସଖି, ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତକ୍ଷୋଭକାରୀ ସେହି ଅନିର୍ବଚନୀୟ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ଶୁଣିଲବେଳୁଁ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଚଞ୍ଚଳ ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ମୁକୁଟରୁ ବାହାରୁଥିବା ମନୋହର ତେଜ ମୋ ଚକ୍ଷୁକୁ ସ୍ପର୍ଶ କଲାବେଳୁ ମୁଁ ଏକାନ୍ତ

ଖ

ରାଗ—କେଦାର

ଖରାପ ତୁ ହେଲୁ ରେ,

ଖେଳଲୋଳଖଞ୍ଜନାକ୍ଷି କି ସାହସ କଲୁ ରେ । ପଦ ।

ଖର୍ବ ହୋଇ ସୁରତରୁକୁସୁମ ବାଞ୍ଛିଲୁ ରେ,

ଖେଦବୀଜ ନିଜ ହୃଦ-କେଦାରେ ବୁଣିଲୁ ରେ । ୧ ।

ଖିଆଲ ପରି କି ଧନ ମନରେ ଭାଳିଲୁ ରେ,

ଖଳକାର ନୋହି କଳା ନାଗକୁ ଗୃହିଲୁ ରେ । ୨ ।

ଖଗ ସ୍ବରେ ଝାଉଁଳିବା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ପାଇଲୁ ରେ,

ଖମଣିମଣ୍ଡଳକୁ ତୁ କର ବଢ଼ାଇଲୁ ରେ । ୩ ।

ଖାଇ ଦେଇ କି ଅମଳ ଅଚେତା ହୋଇଲୁ ରେ,

ଖାର ଖଣ୍ଡାଧାରେ ଗଳ ବାଢ଼ିବ ଶୋଇଲୁ ରେ । ୪ ।

ଖଳେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ଚୋ ପଦେ ପଢ଼ିଲୁ ରେ,

ଖଣ୍ଟ କରେ ଧନ ଦେଇ ପଦେ ନ କହିଲୁ ରେ । ୫ ।

ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ୁଅଛ ଏବଂ ମୋ ଅନ୍ତରରେ ଘୋର ଦୁଃଖ ବଢ଼ୁଅଛି, ସବନ୍ଧୀ ଗୃହଅଙ୍କେ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର ଗୋଟିଏ ବଚନ ତେଜ ମୋତେ ଦେଖାଯାଉଅଛି ।

ହେ ସଖି, ମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟ ସଂସର୍ଗରେ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥିବା ଏବଂ ନବ ମେଘ ପରି ସ୍ନିଗ୍ଧ କି ବଚନ ତେଜ ଦେଖିଲି ! ଆହା ! ଉଦ୍ଦଣ୍ଡନୃତ୍ୟାଡ଼ମ୍ବରରେ ତାହା ପୁଣି କେତେ ନିପୁଣ ଦିଶୁଥିଲା । ଶ୍ରୀମତୀ ଏହା କହନ୍ତେ ଲଳିତା ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରରେ କହୁଅଛନ୍ତି—"ଖରାପ ତୁ ହେଲୁ ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ଖେଳଲୋଳଖଞ୍ଜନାକ୍ଷି—କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇଥିବା ଖଞ୍ଜନ ନାମକ ଚଢ଼େଇର ଆଖି ପରି ଆଖି ଯାହାର; ଖର୍ବ—ବାଙ୍ଗର, ସାନ; ସୁରତରୁକୁସୁମ—କଳ୍ପବୃକ୍ଷଫୁଲ; ଖେଦବୀଜ—ଦୁଃଖର ବୀଜ (ମଞ୍ଜି); କେଦାର—କିଆରି; ଖିଆଲ—ଥଟ୍ଟା, ପରିହାସ; ଖଳକାର—ସାପୁଆ; ଖମଣି—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ଅମଳ—ନିଶା; ଖାର ଖଣ୍ଡାଧାର—ସୁତୀକ୍ଷ୍ଣ ଖଡ୍ଗର ଦାଢ଼; ଖଣ୍ଟ—ଡକାଇତ ।

ହେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷି ସଖି, ତୁ ଖରାପ ହୋଇଗଲୁ । ଏ ତୋର କି ଦୁଃସାହସ । ପଦ-୧ ତୁ ବାଙ୍ଗର ମଣିଷଟିଏ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ସ୍ୱର୍ଗରେ ଥିବା କଳ୍ପବୃକ୍ଷରୁ ଫୁଲ

(ଖ) ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ଚଞ୍ଚଲଚନ୍ଦ୍ରକାଞ୍ଚଲ ଚମତ୍କାରକ୍ରମଂ ଚକ୍ଷୁଷା,
କାବାସ୍ମିନ୍ ପୁଟଭେଦନେ ନବବଧୂରେକାପ୍ୟଶୋକା ଭବେତ୍ ।
ବାଲେ ନୂତନସୂତକାଲସୁରତୌ କାଲେଽପି ତାଦୃଗ୍ ବକୀ—
ହିଂସାମପ୍ୟନୁଭୂୟ ଲୋକବଚସଃ କିଂ ସାହସଂ ସ୍ୱୀକୃତଂ ।

ହନ୍ତହନ୍ତାତକାନ୍ତାତ୍ୟନ୍ତବହୁତବଚନଯା ଲୋକାତୀଗଲୀଲାଲୋଲଲୋଚନଯା ଭବତ୍ୟା ଯୁବତୀଜାତପାତିବ୍ରତ୍ୟାତଶଯ୍ୟୁଦାତନ ଶିଖଣ୍ଡଶେଖରେ ନଟପଟ୍ଟିନି ତମାଲମାଲମେଚକେ ମହସି ବ୍ୟରଚି ସାପେକ୍ଷକଟାକ୍ଷନିକ୍ଷେପବିଳାସଃ ।

ତୋଳିବାକୁ ହାତ ବଢ଼ାଇଲୁ । ତେଣୁ ତୁ ଜାଣୁ ଜାଣୁ ହୃଦୟରୂପ କିଆରିରେ ଦୁଃଖର ବୀଜ (ବହନ) ବୁଣିଲୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହା ମନୁଷ୍ୟ କେବେ ହେଲେ ପାଇ ପାରେ ନାହିଁ, ତୁ ସେହିପରି ପଦାର୍ଥ ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ଏଭଳି ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରୁଅଛୁ । ୧ । ହେ ଧନ, ସାଧାରଣତଃ ସାପୁଆ କେଳାମାନେ ହିଁ କଳାନାଗକୁ ଖେଳାଇବାକୁ ଡରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତୁ ସାପୁଆ ନ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା କୌତୁକରେ କଳାନାଗକୁ ଖେଳାଇଲୁ; ତେଣୁ ତୁ ଏପରି ଦୁଃଖ ପାଇଲୁ । ୨ । ତୋ ଦେହଟି ଏପରି କୋମଳ ଯେ, ଖରା ସ୍ମରଣ କଲେ ମାନେ ତାହା ଝାଉଁଳି ପଡ଼େ, ଏଭଳି ଦେହଟିଏ ପାଇ ସୁଦ୍ଧା ତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଧରିବା ପାଇଁ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳକୁ ହାତ ବଢ଼ାଇ ଦେଲୁ । ୩ । କି ନିଶା ଖାଇ ଦେଇ ତୁ ଅଜ୍ଞାନ ହୋଇପଡ଼ି ଜାଣୁ ଜାଣୁ ସୁଆଁଷଣ ଖଣ୍ଡା ଧାରକୁ ଖଟ ମନେ କରି ତହିଁରେ ଶୋଇଲୁ ? ୪ । ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ପ୍ରଥମରୁ ତୋ ପାଦତଳରେ ଆଶ୍ରିତ, ସଖି, ଖଣ୍ଡଲୋକହାତରେ ଧନ ଦେଇ ଦେଲୁ. ତଦେ ହେଲେ ପସ୍ତାଇଲୁ ନାହିଁ । ୫ ।

ଟୀକା—(ଖ) ଅସ୍ମିନ୍ ପୁଟଭେଦନେ ପୁର୍ଯ୍ୟାଂ ଗୋପନଗର୍ଯ୍ୟାମିତ୍ୟର୍ଥଃ (ପୁଃ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୀ ନଗର୍ଯ୍ୟୌ ବା ପତ୍ତନଂ ପୁଟଭେଦନମିତ୍ୟମରଃ) ଚଞ୍ଚଲୋ ଲୋଲୋ ଯଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରକସ୍ୟ ମୟୂରପୁଚ୍ଛସ୍ଥନେତ୍ରାକାରଚିହ୍ନସ୍ୟାଞ୍ଚଲଃ ପ୍ରାନ୍ତଭାଗସ୍ତସ୍ୟ ଚମତ୍କାରକ୍ରମୋ ବିସ୍ମୟୋତ୍ପାଦକା ଗତିସ୍ତଂ ଚକ୍ଷୁଷା ନେତ୍ରେଣ ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଏକା ମୁଖ୍ୟା କୁଲଶୀଲାଦିସମ୍ପନ୍ନେତି ଯାବତ୍ ନବବଧୂରପି କା ବା ଅଶୋକା ଶୋକଶୂନ୍ୟା ଭବେତ୍, ନ କାପୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅୟି ବାଲେ ନବୋଢ଼େ ତ୍ୱୟା ଲୋକବଚସୋ ଜନାନାଂ ମୁଖାତ୍, ନୂତନସୂତିକାଗୃହେ ରତଃ କ୍ରୀଡ଼ା ଯସ୍ୟ ଏବମ୍ବିଧେ କାଲେଽପି ଅତିଶୈଶବେଽପୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ତାଦୃଶ୍ୟାଂ ପ୍ରୌଢ଼ାୟାଂ ବକ୍ୟାଂ ପୂତନାୟାଂ ଯା ହିଂସା ପ୍ରାଣହରଣରୂପା ତାମନୁଭୂୟ ଶ୍ରୁତ୍ୱେତ୍ୟର୍ଥଃ କଥଂ ସାହସଂ ସ୍ୱୀକୃତଂ ? ତ୍ୱୟା ନିଃଶଙ୍କମୁମ୍ବିମୃଶ୍ୟକାରିତା କୃତେତି ଭାବଃ । ଯୋହି ପୌଢ଼ାମପି ପୂତନାଂ ଶୈଶବେ ନିହଂସ ସ ତ୍ୱଦ୍‌ବିଧାଂ ଯୁବତିମନାୟାସେନ ସାମ୍ପ୍ରତଂ ହିଂସ୍ୟାଦିତି ବାଲେ

ଇତି ସମ୍ବୋଧନଂ ଯୁକ୍ତମେବ । (ସ ହି ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ସ୍ତନ୍ୟକାଳୟେ ପ୍ରୌଢ଼ାୟାଃ ପୂତନାୟାଃ ପ୍ରାଣାନ୍ ସ୍ତନ୍ୟେନ ସହ ପପାବତି ପୌରାଣିକୀ କଥାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତେନୋକ୍ତା) ।

ହନ୍ତ ହନ୍ତେତି ଖେଦସୂଚକମବ୍ୟୟଂ । ଅତିକ୍ରାନ୍ତଂ ଲଙ୍ଘିତମତ୍ୟନ୍ତ ବହିତମଣୀବହିତକରଂ ବଚନଂ ଯସ୍ୟା ତସ୍ୟା ଅନାଦୃତପ୍ରିୟଜନବଚନୟେତ୍ୟର୍ଥଃ, ଲୋକାତିଗା ଅଲୌକିକୀ ଯା ଲୀଳା ତସ୍ୟା ଲୋଲେ ଚଞ୍ଚଲେ ଲୋଚନେ ଯସ୍ୟାସ୍ତସ୍ୟା ଅଲୌକିକଶୋଭବଭ୍ରାନ୍ତନେତ୍ରସ୍ୟ ଭବତ୍ୟା ଯୁବତୀକାଞ୍ଚିପାତି- ବ୍ରତ୍ୟାଦିଘାତନ ଯୁବତୀକୁଳସତୀତ୍ୱାପହାରଣି, ଶିଖଣ୍ଡଃ ଶେଖରଂ ଶିରୋଭୂଷଣଂ ଯସ୍ୟ ତସ୍ମିନ୍ନମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରଣି ନଟପଟୁନି ନୃତ୍ୟନିପୁଣେତମାଲମାଲାମେଚକେ ତମାଲମାଲାବତ୍ ସ୍ନିଗ୍ଧଶ୍ୟାମେ (କହ୍ଲିକଣ୍ଠସମଂ ବର୍ଣ୍ଣଂ ମେଚକଂ ବ୍ରୁବତେ ବୁଧାଃ) ମହସି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଖ୍ୟେ ତେଜସି ସାପେକ୍ଷକଟାକ୍ଷନିକ୍ଷେପବଳାତ୍ସାଭିଳାଷ କଟାକ୍ଷପାତ ବାଭ୍ରମଃବ୍ୟରଚି ବ୍ୟଧାୟି ।

ଅନୁବାଦ—(ଖ) ଏ ଗୋପପୁରରେ କେଉଁ ନବବଧୂ ତାଙ୍କର ମୁକୁଟସ୍ଥିତ ଚଞ୍ଚଳ ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ଚନ୍ଦ୍ରକର ମନୋହର ଗତିକୁ ଆଖିରେ ଦେଖି ଶୋକାକୁଳ ନ ହୋଇ ରହିବଟି ? ହେ ବାଳେ, ଇନ୍ଦୁଭୂଶାଳରେ ଖେଳିବା ସମୟରେ ସେହି କୃଷ୍ଣ ପରା ପୂତନାର ପ୍ରାଣ ହରଣ କରିଥିଲେ, ଏ କଥା ଲୋକଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଶୁଣି ସୁଦ୍ଧା ତୁ କିପରି ଏ ସାହସ କଲୁ ? (ଯେ ଅତି ପିଲାବେଳେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରୌଢ଼ା ସ୍ତ୍ରୀକୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ, ଏ ବୟସରେ ଯେ ସେ ତୋପରି ବାଳିକାକୁ ଅକ୍ଲେଶରେ ହତ୍ୟା କରି ପାରିବେ ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ, ଏହା ଜାଣି ସୁଦ୍ଧା ତୁ କିପରି ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲୁ ?) ।

ଅହୋ, କି ଦୁଃଖର କଥା ! ତୁ ପ୍ରିୟଜନଙ୍କର କଥା ନ ମାନି, ଯେଉଁ ଲୋକ ଯୁବତୀମାନଙ୍କ ସତୀତ୍ୱ ନଷ୍ଟ କରିବାରେ ସୁଦକ୍ଷ ସେହି ସ୍ନିଗ୍ଧଶ୍ୟାମକାନ୍ତି- ମୟୂରପୁଚ୍ଛଧାରୀ ନୃତ୍ୟନିପୁଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମନୋହର ଭ୍ରୂଭଙ୍ଗୀ ସହ ସାଭିଳାଷ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲୁ ! ! !

ଏହା ଶୁଣି ରାଧା ଦୂତୀଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—

"ଗଲାଣି ତ ଗଲା କଥା ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗ

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ଗଲ୍ପଣି ତ ଗଲ୍ପ କଥା ରେ ସଙ୍ଗାତ,
ଗୁପତେ ସିନା ମୁଁ ତୋତେ ପଚାରିଲି ବଳି ପଞ୍ଜରାରୁ ବ୍ୟଥା । ପଦ ।
ଗଙ୍ଗାରୁ ବିଶଦ ଗମ୍ଭୀର ତୋ ହୃଦ, ଗଣ୍ଠିଧନ ତୋର ସ୍ନେହ,
ଗୋଡ଼ ଖସି ଖେଦ ହେବାର ଦରଦ ଯିବାର ଉପାୟ କହ । ୧ ।
ଗଞ୍ଜାଇଲି ଜାଣି ଲାଗି ତାର ପୁଣି ରଞ୍ଜାଇଲା ମନେ ଝଲି,
ଗୋଳା ଗରଳରୁ କଟୁ ପୀୟୂଷରୁ ସ୍ୱାଦୁଗୁଣ ଗଲ୍ପ ବଳି । ୨ ।
ଗୋଳି ଦେଲା ମୋର ବାହାର ଭିତର ସ୍ୱର ସେ ଅବା ଶର ସେ,
ଗାନ ଗୋଟିଆକ ସୁହିଲା ପୁଲକ ଶ୍ରବଣ ସୀମା ସ୍ପରଶେ । ୩ ।
ଟେଳିଦେଲା ପୁରନ୍ଦର-ନୀଳକର-କଳିକାମୟ ତମିର,
ଗହନ କି ଗୁହ ହୋଇଲା ସନ୍ଦେହ ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇ ବିଦୂର । ୪ ।
ଗତାଳସନାଟପଟୁ ଖଞ୍ଜରୀଟ ପରି କି ଅସିଲା ଉଡ଼ି,
ଗଣ୍ଡି-ଗର୍ବେ ଗୁଳି ଗଲା ପରି ଗଲା ବିବେକ ଦେଲା ଘଉଡ଼ି । ୫ ।
ଗଗନ-କୁସୁମ ପରି ଏଥି ଶ୍ରମ ଫଳ ହୋଇବ କି କାଳେ,
ଗୋଳିଆ ନ ରଖି କହ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି ଗହଳି ନ ଥିବା ବେଳେ । ୬ ।
ଗରଜୁ ଅରୁଚି କାହିଁକି କରୁଚି ଅଶନେ ବସନେ ଦେହେ,
ଗୁରୁଜନତତି ଜାଣିଲେ କି ଗତି ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗପତି କହେ । ୭ ।

(ଗ) ବିଶଦ—ନିର୍ମଳ; ଗଣ୍ଠିଧନ—ଅତି ଯତ୍ନରେ ରଖିଥିବା ସମ୍ପତ୍ତି; ଦରଦ—ଦରଜ, ପ୍ରାସ; ଲାଗି—ନିଶା, ମାଦକତା; ରଞ୍ଜାଇଲା—ମୋହିତ କଲା; ଝଳି—ପ୍ରବେଶ କରି; ଗୋଳା ଗରଳ—ତରଳ ବିଷ; ପୀୟୂଷ—ଅମୃତ; ଗୋଳିଦେଲା—ତରଳାଇ ଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଅଭିଭୂତ କରିଦେଲା; ସେ ସ୍ୱର—ସେହି କଣ୍ଠଧ୍ୱନି; ଶର—ବାଣ; ଶ୍ରବଣସୀମା ସ୍ପରଶେ—କାନପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲାପଣି; ପୁରନ୍ଦର ନୀଳକର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର କିରଣ; କଳିକା—କଢ଼ (କବିମାନେ କିରଣକୁ କଳିକା ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରନ୍ତି); ତମିର—ଅନ୍ଧକାର; ଗହନ—ବନ; ନିଶ୍ଚୟ—ସନ୍ଦେହଶୂନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ; ବିଦୂର—ବିଶେଷ ପରିମାଣରେ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ; ଗତା-ଳସ—ନିରଳସ; ନାଟପଟୁ—ନୃତ୍ୟନିପୁଣ; ଖଞ୍ଜରୀଟ—କଜଳପାତିଚଢ଼େଇ ଏକପ୍ରକାର

ପକ୍ଷୀ; *ଗଣ୍ଡୀ—କାଣ୍ଡଶରୀର; ଗଗନ କୁସୁମ—ଆକାଶ ଫୁଲ ଅର୍ଥାତ୍ ଅସମ୍ଭବ ବସ୍ତୁ; ଗୋଳଅ—କପଟ; ଗହଳ—ଜନତା ବା ଲୋକଗହଳ; ଗରିଷ୍ଠ—ଅତ୍ୟନ୍ତ, ଅଧିକ; ଅଶନ—ଭୋଜନ; ବସନ—ବସ୍ତ୍ର; ଗୁରୁଜନତତି—ଗୁରୁଜନସମୂହ ।

ହେ ସଖି, ଯାହା ହେବାର ତ ହୋଇଗଲାଣି, କଷ୍ଟ ବଳ ପଡ଼ିବାରୁ ମୁଁ ସିନା ଏକଥା ତୋତେ ଭୁନ କରି ପଚାରିଲି । ସଦା । ତୋ ହୃଦୟ ଗଙ୍ଗାଜଳଠାରୁ ଅଧିକ ଶୁଭ୍ର ଓ ଗମ୍ଭୀର ଏବଂ ତୁ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଯତ୍ନରେ ସ୍ନେହ ସମ୍ପଦ ରଖିଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ଅତୀବ ସ୍ନେହଶୀଳା, ଗୋଡ଼ ଖସି ଯିବାରୁ ଦୁଃଖ-ଦାୟକ ଦରଜ ହୋଇଅଛି, ସେ ଦରଜ କିପରି ଯିବ ତାହାର ଉପାୟ କହ । ୧ । ସେ ନିଶା ମନରେ ପଶି ଗଞ୍ଜାଇ ନିଶାଠାରୁ ଅଧିକଭାବରେ ମନକୁ ମୋହିତ କରିଅଛି, ତାହା ପୁଣି ତରଳ ବିଷରୁ ଅଧିକ କଟୁ, କିନ୍ତୁ ଅମୃତଠାରୁ ଅଧିକ ସୁସ୍ୱାଦୁ ବୋଧ ହେଉଅଛି । ୨ । ସେ ବଂଶୀସ୍ୱର ବାଣରୂପରେ ମୋର ବାହାର ଭିତରକୁ ଗୋଳି ଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ବଂଶୀନାଦ ଶୁଣିଲାବେଳକୁ ମୋର ଦେହ ଓ ମନ ଏକାବେଳକେ ତରଳି ଗଲା ଏବଂ ସେ ସ୍ୱର ମୋ କାନ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲାକ୍ଷଣି ମୋର ସମଗ୍ର ଶରୀର ରୋମାଞ୍ଚିତ ହୋଇଗଲା । ୩ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର କିରଣ-କଳିକା ରୂପ ଅନ୍ଧକାର ମୋତେ ଗିଳି ପକାଇଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ଅନ୍ଧାରରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହରୁ ବାହାରୁଥିବା ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ତେଜ ମୋ ଆଖିକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରି ପକାଇବାରୁ ମୋତେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଭଲରୂପେ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । କିଷ୍ଟମ୍ଭ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଶୟଶୂନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଦୂର ହୋଇଯିବାରୁ ମୁଁ ଘରେ ଅଛି, କି ବନରେ ଅଛି ମୋର ସନ୍ଦେହ ହେଲା । ୪ । ଆହା ସଖି ! ସେହି କମନୀୟକାନ୍ତି ସଙ୍ଗେ ଯେପରି ଆଳସ୍ୟହୀନ ନୃତ୍ୟନିପୁଣ ଖଞ୍ଜରୀଟ ପକ୍ଷୀ ପରି ଉଡ଼ି ଆସି ମୋ ହୃଦୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିଗଲା । ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଗୁଳି ପଶିଗଲେ ଲୋକ ଯେପରି ବିବେକଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ସେ ନୀଳକାନ୍ତି ମୋ ଦେହରେ ପଶି ମୋତେ ବିବେକଶୂନ୍ୟ କରି ଦେଇଛି । ୫ । ଆକାଶକୁସୁମ ପାଇବାକୁ ପରିଶ୍ରମ କଲାପରି ଏଥିରେ ସିନା ପରିଶ୍ରମ କରୁଛି ? ହେ ଚନ୍ଦ୍ରମାମୁହାଁ, ମନରେ କପଟ ନ ରଖି କେହି ନ ଥିବାବେଳେ ମୋତେ ସତ କରି କହ, ଏଥିରେ କଅଣ ଫଳ ହେବ ? । ୬ । ଖାଇବାରେ, ପିନ୍ଧିବାରେ ଓ ଦେହକୁ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ମୋର ଭାରି ଅନାସ୍ଥା ହେଲାଣି, ଗୁରୁଜନମାନେ ଏ କଥା ଜାଣିଲେ କି ଗତି ହେବନି ? ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ଏହା ରଚନା କଲେ । ୭ ।

---

* କେହି କେହି କହନ୍ତି, ଏଠାରେ 'ଗଣ୍ଡୀ' ଶବ୍ଦ ହସ୍ତୀ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

(ଗ) ସ୍ୱାନ୍ତେ ସଖି ମୁଞ୍ଚ ମାଦୃଶି ଜନେ ତ୍ୱଂ ବଞ୍ଚନାନାଂ ଚୟମ୍,
ନାଗୀତାନବଧାନତାଗ୍ରହିଲତା ନାର୍ମିତ ଶର୍ମିସ୍ତନଃ ।
ଜ୍ଞାନାଦ୍ ବା ତଦଭାବତଃ ପଥି ରସେନାର୍ଦ୍ରାନ୍ତରେ ବନ୍ଧୁରେ,
ସ୍ଫାତୋଦ୍ଭବଦ୍ଧୃଦ୍ବ୍ୟଥାଂ ହର ପରମୋଦଂ ଚ ନୋଦଞ୍ଚୟ ॥

ଜ୍ଞାନେନ ବାଜ୍ଞାନେନ ପ୍ରଣୀତସ୍ୟାଗତସ୍ୟାପରାଧସ୍ୟ ସ୍ମାରଣାଶର-ନିସ୍ସରସାରପ୍ରୟୋଗଶୀର୍ଣ୍ଣସାରଂ ମାରାଶୁଗାଶୁଗବିଶେଷନିଃଶେଷସାମର୍ଥ୍ୟାଂ କ୍ଷମାଳିମାଂ କଦର୍ଥୟସି ବ୍ୟର୍ଥମିତ୍ଥଗଦତବତ୍ୟାଂ ସାମିଗଳିତପୈର୍ଯ୍ୟାୟାଂ କଳଙ୍କାର୍ଯାଂ ପୁନସ୍ତାଂ ପ୍ରତ ସଖୀ ସାକୂତଂ ।

ଟୀକା—(ଗ) ହେ ସଖି ତ୍ୱଂ ସ୍ୱାନ୍ତେ ଅଭିନ୍ନ ହୃଦୟେ ମାଦୃଶି ଜନେ ମୟି ବଞ୍ଚନାନାଂ ଚୟଂ ପ୍ରତାରଣାପରମ୍ପରାଂ ମୁଞ୍ଚ ତ୍ୟଜ, ମାଂ ସମ୍ୟକ୍ ନ ପ୍ରତାରୟେତ୍ୟର୍ଥଃ, ଅସ୍ମନୋ ମମେତି ଯାବତ୍ ଅଗୀତାୟାଂ ଅନବଧାନତାୟାଂ ଆଗ୍ରହିଲତା ଭବତ୍ୟା ପୁନଃ ପୁନସ୍ତଦୁଃଙ୍କନମିତ ଯାବତ୍ ଶର୍ମ ସୁଖଂ ନ ନାର୍ମିତ ନ ତଦଧାତ । ରସେନ ଜଳେନ ଅନୁରାଗେଣେତି ଧ୍ୱନ୍ୟତେ ଅର୍ଦ୍ରାନ୍ତରେ ପିଚ୍ଛିଲମଧ୍ୟେ ବନ୍ଧୁରେ ଉଚ୍ଚାବଚେ ପଥି ଜ୍ଞାନାତ୍ ତଦଭାବତଃ ଅଜ୍ଞାନାଦ୍ ବା ସ୍ଫାତୋଦ୍ଭବାଂ ପତନଜନ୍ୟାଂ ହୃଦ୍ବ୍ୟଥାମନ୍ତର୍ଯାତନାଂ ହର ଦୂରୀକୁରୁ; ପରମୋଦଂ ପରେଷାଂ ଶତ୍ରୂଣାମାମୋଦଂ ଆନନ୍ଦଂ ନ ଉଦଞ୍ଚୟ ନ ପ୍ରକଟୟ । ଯଦ୍ବା, ସ୍ଫାତୋଦ୍ଭବଦ୍ଧୃଦ୍ବ୍ୟଥାଂ ହରପରସ୍ୟ କାମସ୍ୟ ଆମୋଦଂ , ଚ ନ ଉଦଞ୍ଚୟ ନ ପ୍ରପଞ୍ଚୟ ।

ଅୟି ସଖି, ଜ୍ଞାନେନ ଅଜ୍ଞାନେନ ବା ପ୍ରଣୀତସ୍ୟ କୃତସ୍ୟ ଅଗତସ୍ୟ ଗତସ୍ୟାପରାଧସ୍ୟ ସ୍ମାରଣମେବ ଶରବସରସାରସ୍ୟ ଶରସମୂହବର୍ଷଣସ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ଉଦ୍ୟମସ୍ତେନ ବଶୀର୍ଣ୍ଣସାରଂ କ୍ଷୀଣବଳାଂ ମାରସ୍ୟ କନ୍ଦର୍ପସ୍ୟ ଆଶୁଚେନ ଶୀଘ୍ର-ଗାମିନା ଆଶୁଗବିଶେଷେଣ ବଶିଷ୍ଟମାର୍ଗଣେନ ନିଃଶେଷଂ ଦୂରୀଭୂତଂ ସାମର୍ଥ୍ୟଂ ଶକ୍ତିର୍ଯସ୍ୟାସ୍ତାଂ ମାଂ କଥଂ ବ୍ୟର୍ଥଂ ନିଷ୍କାରଣଂ କଦର୍ଥୟସି, ସାମିଗଳିତପୈର୍ଯାୟାଂ ଈଷଦ୍ବଳ୍ପପ୍ରଧୈର୍ଯାୟାଂ କଣୋର୍ଯାଂ ରାଧାୟାଂ ଇତି କଥିତବତ୍ୟାଂ ସତ୍ୟାଂ ପୁନସ୍ତାଂ ପ୍ରତି ସାକୂତଂ ସାଭିପ୍ରାୟଂ ସଖୀ ଲଳିତା କଥୟତି ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ମୋପରି ଅଭିନ୍ନହୃଦୟ ବନ୍ଧୁକୁ ତୁ ପ୍ରତାରଣା କର ନା ଓ ମୋର ଅସାବଧାନତା କଥା ମୋତେ ଆଉ ବାରମ୍ବାର କହ ନା । ତାହା ସୁଖକର ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । ଜାଣୁ ଜାଣୁ ହେଉ ବା ଅଜଣାରେ ହେଉ ଖାଲ ଢିପ ଖସଡ଼ା ବାଟରେ ଚାଲିବାରୁ ଗୋଡ଼ ଖସି ହୃଦୟରେ ବଡ଼ ବ୍ୟଥା ହୋଇଅଛି, ସେ ବ୍ୟଥାକୁ ଦୂର କର ଓ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ବଢ଼ା ନା ।

ଘ

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଘେନାଇ ଅମ୍ଭେ ଯେତେ କହିଲୁ ରେ, ଘେନିଲୁ ନାହିଁ ବାଳା ପହିଲୁ ରେ,
ଘୃତଦଧିଙ୍କୁ ଶିଖି-ଶିଖା ପାଖରେ ରଖି ଶିରୀଷଦେହା ଏହା ସହିଲୁ ରେ । ପଦ ।
ଘସ୍ରନାଥନନ୍ଦନା ଅନାଇଣିକି ମନା କରୁଁ ଯେ ଥାଉଁ ହଠି ଗ୍ରହିଲୁ ରେ,
ଘଟୀସରିକି କରେ ନାହିଁ କି ବିବେକରେ ମହାର୍ଣ୍ଣବରେ ଅବଗାହିଲୁ ରେ ॥୧॥
ଘୋଟି କିତବମୂଳ ଘୋର ଘୋର ଜାଙ୍ଗଳ ଗରଳତୁଲେ ତାହା ପିଇଲୁ ରେ,
ଘୁମାଇବାର ସମ୍ଭବିଲା ନାହିଁ କି ଅମ୍ଭ ସୁଯୋଗୁଁ ସିନା ବଞ୍ଚିଥିଲୁ ରେ ॥୨॥
ଘେନି ଘେନାଇ ଯାଇ କହିବା ସମଜାଇ ଘଟିଲେ ଅମ୍ଭେ ଏକା ଜୀଇଲୁ ରେ,
ଘଟନା ବିରହରେ ଅବଶ୍ୟ ତ କହରେ ତୋ ଘେନି ଆତ୍ମଘାତ ହୋଇଲୁ ରେ ॥
ଘୋଳାରେ ପଛେ ମରୁ ଅଜୁ ତୋ ହୁକୁମରୁ ନିକୁଞ୍ଜ ଦଉଡ଼କୁ ରହିଲୁ ରେ,
ଘାଣ୍ଟି ହେଉଛୁ ମାନ ଅମାଳଶତପତ୍ରନେତ୍ରା ଯା ଅମ୍ଭ ବଶ ହୋହିଲୁ ରେ ॥
ଘନେ ଚପଳାଲୀଳା ଗ୍ରହି ଘନକୁନ୍ତଳା ତୁ କି ଏ ଅଭିଳାଷ ବହିଲୁ ରେ,
ଘାରି ଦେଲୁକି ରସେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ ଭାଷେ ଅବଶ୍ୟ ମୋହନକୁ ମୋହିଲୁ ରେ ॥

(ଘ) ଜ୍ଞାନରେ ବା ଅଜ୍ଞାନରେ ଯେଉଁ ଅପରାଧ କରିଅଛି, ପୁନଃପୁନଃ ସ୍ମରଣ କରାଇବାରୁ ତାହା ବାଣ ପରି ମୋ ଶରୀରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାହାକୁ ଶୀର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଲାଣି, ତା ଉପରେ ପୁଣି କନ୍ଦର୍ପ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଶର ମାରି ମୋର ସବୁ ଶକ୍ତିକୁ ଅପହରଣ କରି ସାରିଅଛି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁ ଆଉ କାହିଁକି ମୋତେ ଏପରି କଦର୍ଥନା କରୁଛୁ ? ରାଧାଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟଶଃ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେ ଏହିପରି କହି ନିବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ଦୂତୀ ହୃଦୟରେ ଅଭିପ୍ରାୟ ରଖି ତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—"ଘେନାଇ ଅମ୍ଭେ ଯେତେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଘ) ଘେନାଇ—ବୁଝାଇ; ଘେନିଲୁ ନାହିଁ—ଗ୍ରହଣ କଲୁ ନାହିଁ; ପହିଲୁ—ପ୍ରଥମରୁ; ଘୃତଦଧି—ଘିଅମାଠିଆ; ଶିଖିଶିଖା—ଅଗ୍ନିଶିଖା; ଶିରୀଷଦେହା—ଶିରୀଷ ଫୁଲ ପରି ଦେହ ଯାହାର, କୋମଳାଙ୍ଗୀ; ଘସ୍ରନାଥନନ୍ଦନା—ଘସ୍ରନାଥ ଅର୍ଥାତ୍ ଦିନନାଥଙ୍କର (ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର) ଝିଅ ଯମୁନା; ଅନାଇଣି—ଅନାଇବା, ଚାହିଁବା; ହଠି—ହଠକରି, ଜିଦଧରି; ଘଟୀସରିକି—ମାଠିଆଟିଏ ମଧ୍ୟ; ବିବେକ—ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି; ମହାର୍ଣ୍ଣବ—ମହାସମୁଦ୍ର; କିତବ—ଧୂରୁସ୍ତ; ଘୋର—ଭୟଙ୍କର; ଜାଙ୍ଗଳ—ଏକ ପ୍ରକାର ତୀବ୍ର ବିଷଯୁକ୍ତ ଜଙ୍ଗଲ ଗଛ (ଜଙ୍ଗଲିଆ); ଗରଳତୁଲେ—ବିଷ ସାଙ୍ଗରେ; ଘୋଳା—ଗୋଡ଼ବନ୍ଧା; ନିକୁଞ୍ଜ—କୁଞ୍ଜବନ; ଘାଣ୍ଟି ହେଉଛୁଁ—କଷ୍ଟ ପାଉଅଛୁଁ; ଅମାଳଶତପତ୍ରନେତ୍ରା (ଅମାଳ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ମାଳ)

ଶତପତ୍ର—ପଦ୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ନୀଳପଦ୍ମ ପରି ନେତ୍ର ଯାହାର)—ହେ ନୀଳେନ୍ଦୀବର-ନେତ୍ରା; ଚପଳାଖେଳା—ବିଜୁଳି ଖେଳିବା; ଧାରିଦେଲୁ—ଅଭିଭୂତ କରିଦେଲୁ; ଘନକୁନ୍ତଳା—ଘନ ଅର୍ଥାତ୍ ମେଘ ପରି ଗାଢ଼ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ କେଶ ଯାହାର ।

ହେ ସଖି ! ଅମ୍ଭେ ତୋତେ ବୁଝାଇ କହିଲୁ ତୁ ତାହା ଅବୋଧ ମାନିଲୁ ନାହିଁ, ଛିଅମାଠିଅଟାକୁ କଅଁଧାସ ପାଖରେ ରଖିଦେଲୁ । ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ଅତି କୋମଳାଙ୍ଗୀ, ତୋ ଦେହ ଛିଅମାଠିଅ ପରି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସକ୍ତ ହେବା କଅଁ ଧାସପରି, ଛିଅମାଠିଅକୁ କଅଁଧାସ ପାଖରେ ରଖିଲେ ତାହା ଯେପରି ନିଷ୍ଟେ ତରଳି ଯାଏ ତୁ ସେହିପରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସକ୍ତ ହେଲେ ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ ନିଷ୍ଟେ ବ୍ୟାକୁଳ ହେବୁ । ୨ । ଯମୁନା ଅଡ଼କୁ ଚାହିଁବାକୁ ତୋତେ ମନା କରିଥିଲୁଁ, ଅଥଚ ତୁ ଆମ କଥା ନ ମାନି ସେ ଅଡ଼କୁ ଜିଦରେ ହଠକରି ଚାହିଁଲୁ । ଲୋକେ ଜାହାଜ ବା ସେହିପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଆଶ୍ରୟ କରି ସମୁଦ୍ର ପାରି ହୁଅନ୍ତି, ମାତ୍ର ତୋ ହାତରେ ମାଠିଅଟିଏ ବି ନାହିଁ, ତୁ କି ବଳରେ ମହାସାଗରରେ ବୁଡ଼ିବାକୁ ଗଲୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତୋର ଟିକିଏ ସୁଦ୍ଧା ଧୈର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗିଣୀ ହେଲୁ । ୧ । ଧୂଳିରି ମୂଳକୁ ଦୋଟି, ଲହଲଙ୍ଗଳିଆକୁ ଘୋରି ବିଷ ସାଙ୍ଗରେ ମିଶାଇ ପିଇଲୁ । ଏଭଳି ବିଷ ପିଇଲେ ଲୋକ ନିଷ୍ଟେ ମରିଯାଏ, ମାତ୍ର ତୁ ଟିକିଏ ସୁଦ୍ଧା ଘୁମାଇଲୁ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରୁ ବର୍ତ୍ତି ଅଇଲୁ ସିନା ? ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଡ଼କୁ ଚାହିଁବା ଦ୍ୱାରା ତୁ ଯେଉଁ ଭୟଙ୍କର ଅନ୍ୟାୟ କରିଥିଲୁ, ସେଥିରେ ନିଷ୍ଟେ ତୋର ଘୋର କ୍ଷତି ହୋଇଥାଆନ୍ତା, ମାତ୍ର ଅମ୍ଭେମାନେ ପାଖରେ ଥିବାରୁ ତୋର କିଛି ଅନିଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ ।୨। ଅମ୍ଭେମାନେ ଯାଇ ଘେନାଘେନି କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିବୁଁ, ଯେବେ ତୋର ତାଙ୍କର ମିଳନ ଘଟିବ, ତେବେ ଅମ୍ଭେମାନେ ବଞ୍ଚିବୁଁ, ଯେବେ ନ ଘଟିବ ତେବେ ଅବଶ୍ୟ ତୋ ପାଇଁ ବିଷଖାଇ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବୁଁ । ୩। ଯାହାହେଉ, ଦଉଡ଼ି ଦଉଡ଼ି ଗୋଡ଼ବିନ୍ଧାରେ ପଡ଼ିଛେ ମରିବୁଁ, ତୋ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ ଆଜଠାରୁ କିଲୁଞ୍ଜିକୁ ଦଉଡ଼ିବୁଁ, ମାତ୍ର ହେ ଇନ୍ଦୀବରନେତ୍ରା ! ତୁ ଆମ୍ଭ କଥାରେ ନ ରହିବାରୁ ଅମ୍ଭେମାନେ କେବଳ ଧାଣ୍ଟି ହେଉଅଛୁଁ । ୪ । ହେ କୃଷ୍ଣକେଶା, ମେଘରେ ବିଜୁଳି ଖେଳିବା ଦେଖି ତୁ କଣ ଏ ଇଚ୍ଛା ହୃଦରେ ପୋଷିଲୁ କି ? (ନେଳିଆ ମେଘରେ ହଳଦିଆ ରଙ୍ଗ ବିଜୁଳି ଖେଳିବା ଅତି ସୁନ୍ଦର, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣ ଗାଢ଼ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ମେଘ ପରି, ତୋ ଦେହକାନ୍ତି ବିଜୁଳି ତେଜପରି । ମେଘ କୋଳରେ ବିଜୁଳି ଯେପରି ସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯାଏ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କୋଳରେ ବସିଲେ ତୁ ସେହିପରି ସୁନ୍ଦର ଦଶିବୁ ଏହି ଇଚ୍ଛା ତୋ ମନରେ ଜାତ ହୋଇଅଛି କି ?) ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା କହୁଅଛନ୍ତି, ବୋଧହୁଏ ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କି ବଚନ ରସରେ ଧାରି ଦେଇଅଛୁ, ତେଣୁ ମନେ ହୁଏ, ସେ ନିଷ୍ଟେ ତୋ ପ୍ରେମରେ ଅନୁରକ୍ତ ହେବେ । ୫ ।

(ଘ) ବନ୍ୟାମ୍ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡକନ୍ୟାତଟନିକଟଭୁବଃ ପ୍ରେକ୍ଷଣଂ ନୈତ ପଥ୍ୟଂ,
ଭୂୟୋଽସ୍ମାଭିଃ ପ୍ରଯୁକ୍ତା ଶ୍ରବସି ନ ଲଗିତା ତୁଚ୍ଛକୁସ୍ରାଚକସ୍ରା ।
ବୈଦ୍ୟେ ସଦ୍ୟଃ ସମୁଦ୍ୟଦ୍‌ଗଦହୃତି ଚତୁରେ ଯଦ୍ୟପେକ୍ଷାନବଦ୍ୟେ,
ଯାମଃ କାମସ୍ୟ ପୂର୍ତ୍ତୌ ଗତିରିହ ଜଗତଃ କେବଲଂ ତେଽବଲମ୍ବଃ ॥

ସ୍ୱାମୀନ୍ୟନୁଜ୍ଞାନୁଲ୍ଲଙ୍ଘନଜଙ୍ଘାଲତୈବ ମାଦୃକ୍‌ପ୍ରିୟଜନପ୍ରଣୀତ-ପ୍ରଯତ୍ନାନାମନୁପଧିକାପରଣତିଃ ପରମେଶ୍ୱରାଧୀନଂ ତର୍କ୍ୟୋଦର୍କମିତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାନ୍ତିକଂ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ବିଜ୍ଞାପୟାମାସ ଲଳିତା ।

ଟୀକା—(ଘ) ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡକନ୍ୟାୟା ଯମୁନାୟାସ୍ତଟନିକଟଭୁବଃ କୂଲପର୍ଯ୍ୟନ୍ତର-ଜାୟମାନାୟା ବନ୍ୟା ଅରଣ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରେକ୍ଷଣମବଲୋକନଂ ନ ପଥ୍ୟଂ ନ ହିତକରମିତି ଅସ୍ମାଭିର୍ଭୂୟଃ ପ୍ରଯୁକ୍ତା ପୁନଃ ପୁନଃ କୃତା, ତୁଚ୍ଛା ଶୂନ୍ୟା କୁସ୍ରା ନିଦ୍ରା ଯସ୍ୟାଂ ସା ନିଦ୍ରାଶୂନ୍ୟା ଅନିନ୍ଦନୀୟା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଚକସ୍ରା ଉପଦେଶରୂପା ତବ ଶ୍ରବସି ଶ୍ରବଣେ ନ ଲଗିତା ନ ସଂଲଗ୍ନା; ତ୍ୱଂ ତୁ ଅସ୍ମାକଂ ହିତବଚନଂ ନ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଯମୁନାତଟବନଂ ଅବଲୋକିତବାନ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ସଦ୍ୟଃ ତତ୍‌କ୍ଷଣାଦେବ ସମୁଦ୍ୟନ୍ ସଂଜାୟମାନୋ ଯୋ ଗଦୋ ରୋଗସ୍ତସ୍ୟ ହୃତୌ ହରଣେ କ୍ଷଣାଦେବ ଯଃ ସଂଜାୟମାନଂ ରୋଗଂ ବିନାଶୟିତୁଂ କ୍ଷମଃ ଏବଂଭୂତେ ଚତୁରେ ସୁନିପୁଣେ ଅନବଦ୍ୟେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷେ ବୈଦ୍ୟେ ଭିଷଜି ଅପେକ୍ଷା ଆକାଙ୍କ୍ଷା ଚେତ୍ ତର୍ହି ବୟଂ ଯାମଃ ସାମ୍ପ୍ରତମେବ ଗଚ୍ଛାମଃ, ବୈଦ୍ୟାନ୍ୱେଷଣାର୍ଥମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଇହ କାମସ୍ୟ ପୂର୍ତ୍ତୌ ତବ ଅଭିଳାଷପୂରଣେ ଜଗତଃ ଗତିଃ ପରମେଶ୍ୱର ଏବ କେବଲଂ ତେ ଅବଲମ୍ବଃ ଆଶ୍ରୟ ଏବ । ଯଦି ଜଗତ୍‌ପତେରୀଶ୍ୱରସ୍ୟ ଅନୁଗ୍ରହଃ ସ୍ୟାତ୍ ତର୍ହି ଯୁବୟୋର୍ମିଳନଂ ସମ୍ଭବେତ୍ ନାନ୍ୟଥେତି ଭାବଃ ।

ହେ ସ୍ୱାମିନ, ଅନୁଜ୍ଞାୟା ଆଦେଶସ୍ୟ ଅନୁଲ୍ଲଙ୍ଘନାୟ ପାଳନାୟ ଇତି ଯାବତ୍ ଯା ଜଙ୍ଘାଲତା ବେଗବତ୍ତା ସୈବ (ଜଙ୍ଘାଲୋଽତିଜବସ୍ତୁଲ୍ୟୌ ଜଙ୍ଘା-କରିକଜାଙ୍ଘିକୌ ଇତ୍ୟମରଃ) ମତ୍ ସଦୃଶ ପ୍ରିୟଜନକୃତଚେଷ୍ଟାନାଂ ଅନୁପଧିକା କପଟହୀନା ପରିଣତିଃ, ଅୟଂ ଭାବଃ—ଅହଂ ଚ ତେ ପ୍ରିୟଜନଃ, ତବୋପକାରାର୍ଥଂ ମୟାବଶ୍ୟମେବ ନିଷ୍କପଟୋ ଯତ୍ନଃ କରଣୀୟଃ, ତ୍ୱଦାଦେଶପାଳନାୟ ପୁନଃପୁନଃ କୃଷ୍ଣାନ୍ତିକଂ ଗମିଷ୍ୟାମୀତି ମେ ଯତ୍ନସ୍ୟ ପରିଣାମଃ; ଯତସ୍ତ୍ୱଂ ମେ ସ୍ୱାମିନୀ, ତତୋ ଜଙ୍ଘାବଳେନ ବହୁଶସ୍ତତ୍ର ଗତ୍ୱା ତ୍ୱତ୍ତଃ ଜୀବନୋପାୟଂ ଲପ୍‌ସ୍ୟେ ଇତି । କିନ୍ତୁ ଉଦର୍କଂ ଅସ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଉତ୍ତରଫଳଂ ପରିଣାମ ଇତି ଯାବତ୍ (ଉଦର୍କଂ ଫଳମୁତ୍ତରଂ ଇତ୍ୟମରଃ) ପରମେଶ୍ୱରାଧୀନଂ ଚିନ୍ତ୍ୟ, ଲଳିତା ଶ୍ରୀମତୀଂ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାନ୍ତିକଂ ଗତ୍ୱା ତଂ ବିଜ୍ଞାପୟାମାସ ।

ରାଗ—ସିନ୍ଧୁକାମୋଦୀ ବା କୁମ୍ଭକାମୋଦୀ

ନୂଆନଟପଟଳୀମୁକୁଟ ହେ ନାହିଁ କି ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ସୁଖ,
ନିପଟ ନିଟ୍ରେକି ଦିଶୁଛୁ ତ ଅଳି ନିରଳସ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ । ପଦ ।
ନୀଳୋତ୍ପଳ ବାସି ହେଲା ପରି ଦିଶି ଯାଉଛୁ ତୁରୁ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ,
ନାସା ନୀଳ ତିଳଫୁଲରୁ ଅନଳ ପ୍ରସରୁଛୁ ବେଗ ବେଗ । ୧ ।
ନୀପକୁଞ୍ଜପବନ ନିକଟ, ପବନସ୍ମରଣରୁ ଯେବେ ଡର,
ନଦୀକୂଳସ୍ଥଳ ଏ ବଡ଼ ଶୀତଳ ତୁହନ୍ତ୍ରାହିକି ବିହାର । ୨ ।
ନିଦ ନାହିଁ କି ନୟନେ ନିଶି ଦିନ ଅହା ମରଇ ମୋ ଧନ,
ନବନୀତ ତନୁଁ ମୃଦୁ ଦେହେ କାହୁଁ ସମ୍ଭବିଲା ଏ କଦନ ୩ ।
ନବ ହେମଦ୍ୟୁତି ଅମଳ୍ପଏ ନିତି ନିଅନ୍ତି ଫୁଲ ଏ ବନ୍ଧୁ,
ନେନ୍ତ୍ରପଥେ ପଡ଼ିଗଲେ କି ସେ ଛାଡ଼ି ଯାଉ ନାହିଁ ଜ୍ୱର ମନ୍ଦୁ ୦ ।
ନ ବିହର ଗୋପସଙ୍ଗୀଳ ଏ ପାପଗହନରେ କିଛି ଦିନ,
ନରେଶମଣ୍ଡନ ଶ୍ରୀହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦ୍ଦେବ ସ୍ତବ ଘେନ । ୫ ।

ଅନୁବାଦ—ଯମୁନାକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବନକୁ ଗୃହିଁବା ତୁମ୍ଭ ପକ୍ଷରେ ହିତକର ନୁହେ, ଏହା ଅମ୍ଭେମାନେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପୁନଃପୁନଃ କହିଲେହେଁ ତୁମ୍ଭେ ସେହି ହିତୋପଦେଶକୁ କାନରେ ଶୁଣିଲ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବୈଦ୍ୟ ରୋଗର ଅଶୁ ପ୍ରତିକାର ବିଧାନ କରି ପାରନ୍ତି, ସେଭଳି ବୈଦ୍ୟଠାରେ ତୁମ୍ଭର ଯେବେ ଅପେକ୍ଷା ଥାଏ, ତେବେ ଅମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭ କାମନା ପୂରଣ କରିବାପାଇଁ ଯାଉଅଛୁଁ । ଜଗତ୍‌କର୍ତ୍ତା ପରମେଶ୍ୱରହିଁ ଏ ବିଷୟରେ ଏକା ତୁମ୍ଭର ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ ।

ହେ କର୍ତ୍ତ୍ରି ! ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରିୟଜନ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମ୍ଭର ଆଦେଶ ପାଳନ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ପୁନଃପୁନଃ ଯିବା ଅସିବା କରିବାହିଁ ମୁଁ ମୋ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର କିଷ୍ଟପଠ ପରିଣାମ ବୋଲି ମନେ କରୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଉତ୍ତରଫଳ ଈଶ୍ୱରାଧୀନ; ଲଳିତା ଏହା କହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗମନ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ, "ନୂଆନଟପଟଳୀମୁକୁଟ" ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୦) ନୂଆନଟପଟଳୀମୁକୁଟ—ନୂତନ ନର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କ ବା ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ; ନିପଟ—ଅତ୍ୟନ୍ତ; ନିରଳସ—ଆଳସ୍ୟହୀନ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୋହର; ନୀଳୋତ୍ପଳ—ନୀଳକଇଁ; ବାସି—ମଉଳି ପଡ଼ିଥିବା (ସଜର ବିପରୀତ); ନୀଳ

(ଙ) ହା ହା ହନ୍ତ ହତାସ୍ମି କେନ ଵଲସନ୍ନୀଳାଶ୍ମତେଜୋଘଟା
ଧୂର୍ଣ୍ଣିଂ ପର୍ଯ୍ୟଟିତୋତ୍ପଳାବଳିରୁଚୈ ମାସୀନ୍ନିଧିଟସ୍ତେ ବପୁଃ ।
ନାନ୍ୟ ନୀତସ୍ୟ ପଞ୍ଚଶାଖୀପି ଦିନାନ୍ୟଂଚ୍ଛୋରୁହାୟାର୍ତ୍ତିକାନ୍;
ବ୍ୟାପ୍ତିଂ ନେଦମଖଣ୍ଡବେଣିତଂଥବାଭବଂ ମାଭିଣ୍ଡପ୍ରଭୃ,ୟାସ୍ତଂ ॥

ଚନ୍ଦ୍ରକାପୀଡ଼ ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦ୍ର କିଶୋରଚକ୍ରଚୂଡ଼ାମଣେ ଭାତୃଙ୍ଗନୀରଳସ-କେଳୀକଳାକଳାପଲ୍ଲକନଲ୍ଲଲାଭାସ୍ଥ ବପୁଷେ ଭବତୋ ଭବତ ନ କିଂ ହୃତମଣ୍ଡାନ୍ତଂ ବାହ୍ନମୀତଚପର୍ଯ୍ୟଚନଂ ।

ତିଲପ୍ରସୂନ—କେଳଅ ରଶିଫୁଲ; ଅନିଳ—ପ୍ରବନ, ନିଶ୍ୱାସ; ବେଗ ବେଗ—ଅତି ଚଞ୍ଚଳ; ନୀପ ଉପବନ—କଦମ୍ବ ବଗିଚ୍ଚ; ନବନୀତ—ଲହୁଣୀ; ତର୍ହୁଁ—ଠାରୁ; କଦନ—କଷ୍ଟ, ଯନ୍ତ୍ରଣା; ନବହେମଦ୍ୟୁତି—ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଦେହ ଶୋଭା ନୂତନ ସୁନା ପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ; ଅମର୍ତ୍ତ୍ୟ—ଅପ୍‌ସରାମାନେ; ଜ୍ୱର—ସନ୍ତାପ; ଗୋପସଙ୍ଗାଳି—ଗୋପ ନଗରର ସର୍ବସ୍ୱ; ଗହନରେ—ବନରେ; ନରେଶମଣ୍ଡନ—ନୃପତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ହେ ନବନାଗରଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତୁମ୍ଭର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଭଲ ନାହିଁ କି ? ତୁମ୍ଭର ମନୋହର ଚନ୍ଦ୍ରମା ବଦନ ତ କାହିଁକି ଆଜ ଏକାବେଳକେ ମଳିନ ଦିଶୁଅଛି ? ପଦ୍ମ । ନୀଳକାନ୍ତ ମଣିରେ ମଇଳା ପଡ଼ିଲେ ଯେପରି ଦେଖାଯାଏ, ଦୂରରୁ ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ତ କାହିଁକି ସେହିପରି ଦିଶୁଛି । ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ତିଳଫୁଲ ପରି ଦିଶୁଥିବା ତୁମ୍ଭ ନାସିକାରୁ ତ କାହିଁକି ଆଜ ଅତି ବେଗରେ ନିଶ୍ୱାସ ବାହାରୁଛି । ୧ । କଦମ୍ବବଣ ପାଖ ପବନ ଦେହରେ ଲାଗିବାରୁ ଯେବେ ତୁମ୍ଭର ଶରୀର ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଏହି ଶୀତଳ ନଈକୂଳ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭର ବୁଲିବାର ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ନୁହେ, (ଟିକି ନିଶ୍ଚୟାର୍ଥକ ଅବ୍ୟୟ, ପ୍ରଶ୍ନାତ୍ମକ ନୁହେ) । ୨ । ଆହା ମୋ ଧନ ! ମରିଯାଏ ! ଦିନରାତି ସବୁବେଳେ କଣ ଏ ଆଖିକି ନିଦ ମାଡୁନାହିଁ ? ଆହା । ତୁମ୍ଭର ଏ ଶରୀର ଲହୁଣୀଠାରୁ ଅଧିକ କୋମଳ, ଏ ଶରୀରରେ ପୁଣି ଏତେ କଷ୍ଟ ସମ୍ଭବପର ହେଲା । ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଦେହର ବର୍ଣ୍ଣ ନୂଆ ସୁନା ପରି ମନୋହର, ସେହି ଅପ୍‌ସରାମାନେ ପ୍ରତିଦିନ ଏ ବନରୁ ଫୁଲ ତୋଳିବାକୁ ଆସନ୍ତି, ତୁମ୍ଭ ଆଖିରେ ପଡ଼ି ସେମାନେ କଣ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ କି ? ସେ ଦିନରୁ କଣ ତୁମ୍ଭ ମନରୁ ସନ୍ତାପ ଦୂର ହେଉ ନାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ ତପ୍ତକାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣାଭ ଅପ୍‌ସରାମାନଙ୍କୁ ଆଖିରେ ଦେଖିବା ଦିନୁ କଅଣ ତୁମ୍ଭେ ଏପରି ଅଧିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛ ? ଅତଏବ ହେ ଗୋପନଗର-ବାସୀଙ୍କ ଜୀବନସର୍ବସ୍ୱ, ଏ ପାପବନରେ ଆଉ ବୁଲ ନାହିଁ, ନୃପତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜଗଦେବ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ଗ୍ରହଣ କର । ୫ ।

ଟୀକା—(ଙ) ହା ହା ହନ୍ତ ହତାସ୍ମି, ଅହୋ ମ୍ରିୟମାଣାସ୍ମି, କେନ କଥଂ ଵଲସନ୍ତି ଶୋଭମାନା ଯା ନୀଳାଶ୍ମତେଜସ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିକାନ୍ତେଃ ଘଟା ସମୂହଃ

ତସ୍ୟ ଧୂର୍ଣ୍ଣଂ ବାହକଂ ଅସ୍ମଦମିଛ ଯାବତ୍ ସୁଶୋଭନେନ୍ଦ୍ର ନୀଳମଣିକାନ୍ତଧାରି ତେ ବପୁଃ ତବ ଶରୀରଂ ପର୍ଯ୍ୟୁଷିତାନାଂ ମ୍ଲାନାନାମିତ୍ୟର୍ଥଃ ଉତ୍ପଳାବଳୀନାଂ ଇନ୍ଦୀବରଶ୍ରେଣୀନାଂ ରୁଚ୍ୟଂ ତେଜସାଂ ନିଧିଃ ସ୍ଥାନଂ ଅସୀତ୍ । ନୀଳତେଜୋମୟସ୍ୟ ତେ ଶରୀରସ୍ୟ ମଳିନତାଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ମରଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ମେ ମନସି ଜାୟତେ ଇତି ଭାବଃ; ହେ ଅମ୍ଭୋରୁହାକ୍ଷ, ହେ ନଳିନନେତ୍ର, ଅତ୍ର ଅସ୍ମିନ୍ ସ୍ଥାନେ ପଞ୍ଚଷାଣି (ପଞ୍ଚ ବା ଷଟ୍ ବା ପରିମାଣଂ ଏଷାଂ ପଞ୍ଚଷାଣି, ବହୁବଚନାନ୍ତୋଽୟଂ ଶବ୍ଦଃ) ଦିନାନି (କାଲାଧ୍ୱନୋରତ୍ୟନ୍ତସଂଯୋଗେ ଇତି ଦ୍ୱିତୀୟା) ଅର୍ଭକାନ୍ ଗୋପଶିଶୂନ୍ ନ କ୍ରୀଡୟ, ତୈଃ ସହ ମା ବିହର, ତତ୍ର ହେତୁମାହ—ଇଦଂ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡପୁତ୍ର୍ୟାଃ ଯମୁନାୟା ତଟଂ କୂଳପ୍ରଦେଶଃ ଅଖଣ୍ଡଃ ଶୈତ୍ୟବିଭବଃ ଯସ୍ମିନ୍ ତଦ୍‌ଧୋତ୍ତମଂ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନଶୈତ୍ୟବିଧାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ଅତଏବ ନବାର୍ତ୍ତିଂ ନ ନିରାମୟଂ ନ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟପ୍ରଦଂ ଭବତୀତି ଶେଷଃ । (ବାର୍ତ୍ତେ ନିରାମୟଃ କଲ୍ୟଃ ଇତ୍ୟମରଃ ।)

ଚନ୍ଦ୍ରକେତି—ହେ ଚନ୍ଦ୍ରକାପୀଡ଼ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ, ହେ ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦ୍ର ରମଣୀୟ-ଶିରୋମଣେ, କିଶୋରଚକ୍ରଂ ଯୁବକସମୂହଃ ତେଷାଂ ଚୂଡ଼ାମଣିଃ ତସ୍ୟ ସମ୍ବୋଧନେ ହେ ଯୁବଜନମୌଳିମଣ୍ଡନ, ଭବତଃ ତବ ତାଦୃକ୍ ନିରଳସଃ ଯଃ କେଳିକଲା-କଲାପଃ କ୍ରୀଡ଼ାବିଭୂତିସମୂହଃ ତସ୍ୟ ଲାଳନଂ ପୋଷଣଂ ତେନ ଲଳିତାୟୁ ମନୋଜ୍ଞାୟ ବପୁଷେ ଶରୀରାୟ (ହିତଯୋଗେ ଚ ଇତି ଚତୁର୍ଥୀ) ଅଶ୍ରାନ୍ତଂ ସତତଂ ବାହିନୀତଟପର୍ଯ୍ୟଟନଂ ନଦୀକୂଳଭ୍ରମଣଂ ହିତଂ ପଥ୍ୟଂ ନ କମିତି ପ୍ରଶ୍ନେ ।

ଅନୁବାଦ—ଅହା, ତୁମ୍ଭର ଯେଉଁ ଶରୀର ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର ତେଜ ଧାରଣ କରି ମନୋହରଣ କରୁଥିଲା, ଆଜ ତାହା କାହିଁକି ବାସି ନୀଳକଇଁ ପରି ଏଭଳି ମଳିନ ଦିଶୁଛି, ଏହା ଦେଖି ମୋ ମନରେ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ହେଉଅଛି; ହେ ପଦ୍ମଲୋଚନ, ଏଠାରେ ପାଞ୍ଚ ଛଅ ଦିନ ଆଉ ଗୋପବାଳକମାନଙ୍କୁ ଖେଳାଅ ନାହିଁ, କାରଣ ଏ ଯମୁନା ନଈକୂଳରେ ଭାରି ଶୀତ, ଏହା ତୁମ୍ଭ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟପକ୍ଷରେ ଅନୁକୂଳ ନୁହେ ।

ହେ ଚନ୍ଦ୍ରକଚୂଳ, ହେ ସୁନ୍ଦର ଯୁବକଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତୁମ୍ଭ ଶରୀର ମନୋହର ବିଳାସରେ ସର୍ବଦା ଅତୀବ ସୁକୁମାର, ଯମୁନାକୂଳରେ ନିରନ୍ତର ଭ୍ରମଣ କରିବାଟା ତୁମ୍ଭର ସେହି ସୁକୁମାର ଶରୀର ପକ୍ଷରେ ହିତକର ହେଉ ନାହିଁ ପରି । ଲଳିତାଙ୍କଠାରୁ ଏହି କଥା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି:—

"ଶୃଣୁ ଶୃଣୁ ଚୋ ସରଣୀ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ରାଗ—ପଞ୍ଚମ ବରାଡ଼ି

ଚୁହିଁ ଚୁହିଁ ତୋ ସରଣୀ କକୁଭକୁ ରେ ତରୁଣି ଚନ୍ଦନାର୍ପିତ ପତ୍ର ଥିଲି ବସି । ଚିତ୍ର ମଣିଲି ମୁଁ ଚଟଚେ, ଚୁହିଁ ଯା ଅତର୍କିତେ ଚୁରଚଞ୍ଚୁ ମିଞ୍ଚାଇଲି ଆସି ରେ, ଚଳାପାଙ୍ଗି, ଚନ୍ଦ୍ରରୁ ଚପୁଡ଼ି ସୁଧା ଝର, ଚାରୁତ୍ୱପିଡର ମୁଚଖି ଭରି, ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ କୃପାଳୁ ଗୁଣ-ନିଧି ରଖିଲୁ କି ପ୍ରାଣ ଘେନିଲି ମୁଁ ଏତେ ସହି କରି ରେ । ୧ ।

ଚେତା ଥିଲା ପରି କିଛୁ ପ୍ରତୀତ ତ ହେଉଅଛି, ଚକ୍ଷଣେ ତ ଦହୁଛି ମୋ ଦେହ । ଚହ୍ନିକି ଲାଞ୍ଛନ ସତେ ଚାମରଚିକୁରା ମତେ ଚହକାଇ ପଶ୍ଚରିଲୁ କହ ରେ, ଚଳାପାଙ୍ଗି, ଚୁମ୍ବି ରବିନନ୍ଦନୀର ନୀର, ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତି ତୁଷାର ସାର; ଚାରୁ ମାରୁତରୁ ତନୁ-ତଳ ଶୀତଳ ହେଉଛୁ, ଚିନାଏ ତ ଖେଦ ନାହିଁ ମୋର ରେ । ୨ ।

ଚାରୁ ହରିତରେ ଘେରି ଚରାଉଥାନ୍ତି ବାଛୁରି ଚୂଳମୁକୁଟିଆ ସଖାମାନେ । ଚହମହ ଶୃଙ୍ଗ ବେଣୁ, ବାଦ୍ୟନାଦ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ, ଚେତ ହୁଏ ଧନ ଧନେ ଧନେ ରେ, ଚଳାପାଙ୍ଗି, ଚୁମ୍ବି ବାରୁଣୀକି ଧନଦୂଣ୍ଡ, ଚପଳେ ଅମ୍ବର ବରଜନ୍ତି; ଚରମ ଭାଗ ମୋ ଭାରି, ଲାଗି ନାହିଁ ଭ୍ରମେ ତାରି ଚମକ ତ ନାହିଁ ମୋର ଚିତ୍ତ ରେ । ୩ ।

ଚାମୀକରଚାରୁ ଶିଖା—ମଣି ସେ କେଉଁ ଅମଣି, ଚାଖି ନାହିଁ ଧନେ ମୋ ନୟନ । ଚମତ୍କାର କଥା ଦେଖି ପେଟରେ କପଟ ରଖି, ତୋତେ ଡାକି ନ କହନ୍ତି ଘେନ ରେ, ଚଳାପାଙ୍ଗି, ଚରାଚର ଚାଲି ଭୟମୟ, ଚୋଟି ଦେଲୁ ମୋ ହୃଦାଶୟ, ଚରଣ ଯୁଗକୁ ତୋର, ବନ୍ଦେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ୍ୱର, ଚେତ ନାହିଁ ଥିଲେହେଁ ବଞ୍ଚାଅ ରେ । ୪ ।

(ଚ) ସରଣୀ—ମାର୍ଗ, ବାଟ; କକୁଭ—ଦିଗ; ଚନ୍ଦନାର୍ପିତ—ଚନ୍ଦନରେ ଅଙ୍କିତ ପିତୁଳା ପ୍ରଭୃତି; ଚିତ୍ର—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ; ଅତର୍କିତେ—ଅଜ୍ଞାତଭାବରେ, ଚଳାପାଙ୍ଗୀ—ଚଞ୍ଚଳନେତ୍ରା; ସୁଧାଝର—ଅମୃତର ଝରେଇ, (ପାନବିଶେଷ); ଲାଞ୍ଛନ—ଚିହ୍ନ; ଚାମରଚିକୁରା—(ଚାମର ପରି ଚିକୁର ଯାହାର) ଦୀର୍ଘ ଘନକେଶଧାରିଣୀ; ଚହକାଇ—ଉସାଇ; ରବିନନ୍ଦନୀର ନୀର—ଯମୁନାପାଣି; ଚାରୁ ମାରୁତ—ମନୋହର ପବନ; ଚିନାଏ—ଟିକିଏ; ହରିତ—ଦିଗ; ଚୂଳମୁକୁଟିଆ—ମୟୂର

ଚୂଳମୁକୁଟଧାରୀ; ଶରମର—ଡଅଁ ଡେଇଁ; ବାରୁଣୀ—ପଶ୍ଚିମଦିଗ; ଦିନକୃତ—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ଚପଳେ—ଅତି ଚଞ୍ଚଳ; ଅମ୍ବର—ଆକାଶ; ବର୍ଜନ୍ତ—ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତ; ଚରମ ଭାଗ—ପୃଷ୍ଠଭାଗ; କାକ—କଅଣ (ପ୍ରଶ୍ନସୂଚକ ଅବ୍ୟୟ); ଚେଗେ ଚରର ଚୂଳ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣର ସ୍ଥିତ, ତୁଷାରଖଣ୍ଡ; ହୃଦାଶୟ—ଅନ୍ତଃକରଣ; ଗ୍ରେର ନାହିଁ—ଗ୍ରେସ୍ଥ ନାହିଁ ।

ଅୟି ଲଳିତେ, ତୋ ଆସିବା ବାଟକୁ ମୁଁ ଶର୍ଦ୍ଦପ୍ରତିମା ପରି ସ୍ଥିରଭାବରେ ଚାହିଁ ବସିଥିଲି; ତୁ ଯାହା ଅତର୍କିତଭାବରେ ଆସି ଗୃହରେ ମିଶାଇ ଦେଲୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଖା ଦେଲୁ, ଏଥିରେ ମୁଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲି; ହେ ଚଳାପାଙ୍ଗି ! ହେ ଗ୍ରୁତୁର୍ଯ୍ୟକୃପାକୃ ଗୁଣନିଧି (ଚତୁରତା ଓ ଦୟାକୃଗୁଣ ଅର୍ଥାତ୍ କୃପାକ୍ରିତା ଏହାର ନିଧି ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଥାନ) ଚନ୍ଦ୍ରରୁ ଅମୃତକୁ ଶପୁଡ ଯେହି ଝରକୁ (ପାନକୁ) ଟାରତୁଷାରି ମୁହଁରେ ଢାଳ ଦେଇ ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା କଲୁ, ମୋତେ ଏହିପରି ଲାଗୁଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ତୋତେ ଦେଖିବା ପାଇଁ ବଡ଼ ବ୍ୟାକୁଳ ହେଉଥିଲି, ତୁ ହଠାତ୍ ଆସି ଏଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମୋର ବ୍ୟାକୁଳତା ଦୂର କଲୁ । ୧ । ('୬୮' ଗୀତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀର ଅସୁସ୍ଥ ଥିବା ବିଷୟରେ ଲଳିତା ଯେଉଁ ସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାହାର ଉତ୍ତର ଦେଉଅଛନ୍ତି) । ହେ ଘନକେଶୀ, ମୋର କ୍ଷୀନ ଥିବା ପରି ମୋତେ ତ ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ମୋ ଦେହ ତ ଟିକିଏ ଦିଶୁଛି, ବାସି କାଳକଇଁ ପରି ମଳିନ ଦିଶୁ ନାହିଁ ତ । କି ଶଙ୍କା ଦେଖି ତୁ ମୋତେ ଭୁରାଇ ଏ ସବୁ କଥା ପଚାରିଲୁ କହ । ହେ ଚଳାପାଙ୍ଗି ! ମୁଁ ଯମୁନା ଜଳ ପିଇ, ଚନ୍ଦ୍ର-କିରଣ ସମୂହର ତୁଷାରସାର ଅର୍ଥାତ୍ ଶୀତଳତାକୁ ସେବା କରି ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର-କିରଣରେ ବୁଲି ମନୋହର ପବନ ହେତୁରୁ ଏ ସ୍ଥାନର ତରୁତଳ ବଡ଼ ଶୀତଳ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ରହିଅଛି । ମୋର ତ ଏଠାରେ ଟିକିଏ ଦୁଃଖ ନାହିଁ । ୨ । ମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରୀ ମୋର ବନ୍ଧୁ ଗୋପବାଳକମାନେ ଗୃହଆଡ଼େ ବୁଲି ବାହୁଡ଼ି ଚରିଉଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଡଅଁ ଡେଇଁ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଶିଙ୍ଗା ଓ ବେଣୁବାଦ୍ୟାଦିର ଶବ୍ଦ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ଦିନେ ଦିନେ ଦିନ ଶେଷ ହୋଇଯାଏ, ଏହି ସମୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଚଞ୍ଚଳ ଅସ୍ତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ଲୋକେ ଡରିଲେ ତାଙ୍କ ପିଠିପଟ ଭାରି ଲାଗେ, ମାତ୍ର ମୋ ପିଠି ଆଡ଼ ତ ଭାରି ହୋଇ ନାହିଁ, ଅଥବା ଭ୍ରମରେ ମୋର ଛାତି ତ କେଉଁଠାରେ ଡରି ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ କେବେହେଲେ ମୋ ହୃଦୟରେ ତ ମୁଁ ଭୟ ଅନୁଭବ କରି ନାହିଁ । ୩ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ସୁନାଷରି ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତା କୌଣସି ଅପ୍‌ସରାକୁ ତ ମୁଁ ଛାଏଁ ଦେଖି ନାହିଁ, ସଖି, ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ଚମତ୍କାର କଥା ଦେଖି ପେଟରେ କପଟ ରଖି ତୋତେ କଅଣ କହନ୍ତି ନାହିଁ ? ହେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷି, ଏହା ସ୍ଥିର ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କର । ତୁଷାରର ସ୍ଥିତ ବଡ଼ ଭୟପୂର୍ଣ୍ଣ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମୋ ଅନ୍ତଃକରଣକୁ ଭଙ୍ଗିତ ହେଲି ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ମନରେ ବଡ଼ ଅଶାନ୍ତି ଜାତ କରିଦେଲି । ୪ । ଅଠଉଡ଼ା ଛନ୍ଦ

(ଚ) କଲ୍ୟାଣଂ ବଲ୍ଲବାନାଂ ବଗଳିତବୟସାଂ କିଂ ସ୍ୱଦାରୈରୁଦାରୈଃ
କଚ୍ଚିଦ୍ବାଲାବଲୀନାଂ ଶ୍ରିୟମନୁଭବସି ପ୍ରତ୍ୟହଂ ସତ୍ୟସନ୍ଧେ ।
ଦୀନଶ୍ଚିନ୍ତାମଣୀନାଂ ତତିମିବ ନିତରାଂ ତ୍ୱାଂ ପ୍ରପଦ୍ୟାସ୍ମି ତୁଷ୍ଟି-
ସ୍ତିଷ୍ଟଂ ସନ୍ଧ୍ୟାତମାତ୍ରା ବଧୂମୁଖି ମମ ଯତ୍ ଯାସି ନେତ୍ରାତିଥିତ୍ୱଂ ।

କିମଦ୍ୟ ଲଳିତେ 'ଧରଣୀପୁତ୍ରଚରମସଞ୍ଚାରଷଷ୍ଠିବରଗ୍ରହଗ୍ରହିଲରବିଗ୍ରହକରନିକରବ୍ୟତିକରତପ୍ତାଙ୍କୁରକେଦାରଂ ପ୍ରତି ବୃଷ୍ଟ୍ୟୈବ ଦିଷ୍ଟ୍ୟାସ ପ୍ରବିଷ୍ଟଂ ସ୍ମୃତମାତ୍ରୟା ତ୍ୱୟା ।

ତୋ ଚରଣଦ୍ୱୟକୁ ବନ୍ଦୁଅଛନ୍ତି; ମୁଁ କାହାଠୁ କିଛି ଚେହାଇ ନାହିଁ; ଯେବେ ସେପରି କିଛି ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ମୋତେ ବଞ୍ଚାଅ ଅର୍ଥାତ୍ ରକ୍ଷା କର ।

ଟୀକା—ସ୍ୱପ୍ରଣୟିନ୍ୟାଃ ଶ୍ରୀରାଧାୟାଃ କୁଶଳଂ ଜିଜ୍ଞାସୁଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ଶିଷ୍ଟାଚାର-ବ୍ୟାଜେନ ଆଦୌ ତାବତ୍ ବୃଦ୍ଧାନାଂ ଗୋପପୁରବାସିନାଂ କୁଶଳଂ ପୃଚ୍ଛତି, ବଗଳି-ତେତି । ବଗଳିତଂ ବୟୋ ଯେଷାଂ ତେଷାଂ ବୃଦ୍ଧାନାଂ ବଲ୍ଲବାନାଂ ଗୋପାଲାନାଂ ଉଦାରୈରମିତଗୁଣୈଃ ସ୍ୱଦାରୈଃ ସ୍ୱପତ୍ନୀଭିଃ ସହ କୁଶଳଂ କିଂ ? ଅୟି ସତ୍ୟସନ୍ଧେ ସତ୍ୟବାଦିନି, ତ୍ୱଂ ପ୍ରତ୍ୟହଂ ବାଲାବଲୀନାଂ ଗୋପଯୁବତୀନାଂ ଶ୍ରିୟଂ ସୁଷମାଂ ଅନୁଭବସି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକରୋଷି କଚ୍ଚିତ୍ ? ଅପି ଗୋପଯୁବତୟଃ ପ୍ରତ୍ୟହଂ ସର୍ବ ସୌଖ୍ୟେନ ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଇତି ତ୍ୱଂ ସର୍ବଥା ଜାନାସି କିମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅୟି ବଧୂମୁଖି ଚନ୍ଦ୍ରାନନେ, ସନ୍ଧ୍ୟାତମାତ୍ରା ସ୍ମୃତମାତ୍ରେଣ ତ୍ୱଂ ଯତ୍ ମମ ନେତ୍ରାତିଥିତ୍ୱଂ ମମ ଚକ୍ଷୁଷୋ ଗୋଚରତ୍ୱଂ ଯାସି ଏତସ୍ମିନ୍ । ଦୀନୋ ଦୁର୍ଗତିଶ୍ଚିନ୍ତାମଣୀନାଂ, ଯେ ହି ଚିନ୍ତିତଂ ବାଞ୍ଛିତଂ ପ୍ରୟଚ୍ଛନ୍ତି ତେ ହି ଚିନ୍ତାମଣୟସ୍ତେଷାଂ ତତିଂ ସମୂହମିବ ତ୍ୱାଂ ପ୍ରପଦ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ୟ ନିତରାଂ ନିରତିଶୟଂ ତୁଷ୍ଟୋଽସ୍ମି । ଯଥା ଚିନ୍ତାମଣିସ୍ତଦଧିକାରିଣେଽଭିଲଷିତଂ ପ୍ରୟଚ୍ଛତି ତଥା ତ୍ୱଂ ମମାଭିଲାଷଂ ପୂରୟିଷ୍ୟସୀତି ତ୍ୱଦ୍ଦର୍ଶନାତ୍ ମେ ନିର୍ବୃତିଃ ।

ଅୟି ଲଳିତେ ! ଧରଣୀପୁତ୍ରସ୍ୟ ଭୌମଗ୍ରହସ୍ୟ ଚରମସଞ୍ଚାରେଣ ଷଷ୍ଠିବରଗ୍ରହୋ ବହୁକାଲଂ ବୃଷ୍ଟିପ୍ରତିବନ୍ଧସ୍ତସ୍ମିନ୍ ଗ୍ରହିଲସ୍ୟ ଆଗ୍ରହଶୀଳିନଃ ତତ୍ପରସ୍ୟେତି ଯାବତ୍ ରବିଗ୍ରହସ୍ୟ କରନିକରାଣାଂ କିରଣସମୂହାନାଂ ବ୍ୟତି-କରେଣ ସମ୍ପର୍କେଣ ତପ୍ତା ଅଙ୍କୁରା ଯସ୍ମିନ୍ ତାଦୃଶଂ କେଦାରଂ ପ୍ରତି କେଦାରେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ବୃଷ୍ଟ୍ୟା ଇବ ବର୍ଷଣେନେବ ସ୍ମୃତମାତ୍ରୟା ସ୍ମରଣମାତ୍ରେଣ ସମୁପସ୍ଥିତୟା ତ୍ୱୟା ଦିଷ୍ଟ୍ୟା ଭାଗ୍ୟେନ ଅଦ୍ୟ ଅସ ପ୍ରବିଷ୍ଟଂ ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ଲଳିତେ ! ବୃଦ୍ଧ ଗୋପାଳମାନେ ନିଜ ନିଜ ଉଦାର ସ୍ୱଭାବା ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କୁଶଳରେ ଅଛନ୍ତି ତ ? ହେ ସତ୍ୟବାଦିନି, ଗୋପ ଯୁବତୀମାନେ ପରମ ସୁଖରେ ଅଛନ୍ତି ତ ? ହେ ବଧୂମୁଖି, ସ୍ମରଣ ମାତ୍ରକେ ତୁମ୍ଭେ

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ଛଳବାହିନୀଶ ହେ, ଛାଡ଼ ଏ ସାହସ ହେ । ପଦ ।
ଛବି ତ ଅବିଳ ଦିଶେ, ଛପିବାରେ ଅଛି କି ସେ । ୧ ।
ଛଟା କାହା କଟାକ୍ଷର, ଛୁରୀ ହେଲା କି ବକ୍ଷର । ୨ ।
ଛେଲରୁ ତ ଚିନ୍ତା ବଳି, ଛାତିରେ ଗଳୁଣି ଗଳି । ୩ ।
ଛୁଟିଯାଇ ବିଚେତନା, ଛଟପଟ ହେବି ସିନା । ୪ ।
ଛଣା ସୁଧା ପରି ଦିଶେ, ଛୁଇଁଦେଲେ ବିଷଟି ସେ । ୫ ।
ଛନ୍ଦ ମନ ତୁମ୍ଭ ବୁଝେ, ଛ ଦୁଇ ଦୁର୍ଗେଶ ଭଣେ । ୬ ।

ଯାହା ମୋ ପାଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା ଏ ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର କଥା । ଦରିଦ୍ର ଲୋକ ଏକାବେଳକେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଚିନ୍ତାମଣି ପାଇଲେ ଯେପରି ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏଠାରେ ପାଇ ମୁଁ ସେହିପରି ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଅଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପାଇବାରୁ ମୁଁ ମନେ କରୁଅଛି, ମୋର ଅଭିଳାଷ ନିଶ୍ଚୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ।

ଅୟି ଲଳିତେ ! ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହ ଏକ ରାଶିରୁ ଅନ୍ୟ ରାଶିକି ଚାଲିବା ବେଳେ ପ୍ରଖର ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ଦ୍ୱାରା ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କରେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ଅଙ୍କୁରସମୂହ ଉପରେ ପ୍ରବଳ ବୃଷ୍ଟିଧାରା ଯେପରି, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁଥିବା ବେଳେ ତୁମ୍ଭେ ସୌଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ଏଠାରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଯିବାରୁ ମୁଁ ସେହିପରି ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ ହେଲି ବୋଲି ମନେ କରୁଅଛି ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଲଳିତା ତାହାଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ—

ଛଳବାହିନୀଶ—କପଟରୂପ ନଦୀର ଈଶ ଅର୍ଥାତ୍ ହେ କପଟସାଗର; ଛବି—ରୂପ; ଅବିଳ—ମଳିନ; ଛପିବା—ଲୁଚିବା; ଛଟା—ଭଙ୍ଗୀ; କଟାକ୍ଷ—ଅଡ଼ ଚାହାଣି; ଛେଲ—ଶଲ୍ୟ, ବାଣ; ଗଳିଗଲୁଣି—ପଶିଗଲୁଣି; ଛୁଟିଯାଇ—ଦୂର ହୋଇ; ବିଚେତନା—ଜ୍ଞାନ; ଛନ୍ଦ—ଅଚ୍ଛନ୍ନ କର; ଛ ଦୁଇ—ଆଠ ।

ହେ କପଟସାଗର, ଏ ସାହସ ଛାଡ଼, ଅର୍ଥାତ୍ ଏପରି କପଟ କଥା ଦ୍ୱାରା ତୁମ୍ଭର ସାହସିକତା ଦେଖାଅ ନାହିଁ । ପଦ । ତୁମ୍ଭ ରୂପ ତ ମଳିନ ଦିଶୁଅଛି, ଏହା କଣ ଲୁଚିବାର ଅଛି କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ଲୁଚିବାର କଥା ନୁହେଁ. ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ପଡ଼ୁଅଛି । କେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀର ଚାହାଣୀ ଭଙ୍ଗୀ ତ ତୁମ୍ଭ ବକ୍ଷର ଛୁରୀ ହେଲାଣି, ଅର୍ଥାତ୍ କେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀର ଚାହାଣୀଭଙ୍ଗୀ ତୁମ୍ଭ ବକ୍ଷରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଘୋର ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦେଉଅଛି । ୨ । ବାଣରୁ ବଳି ସେହି ଚିନ୍ତା ତ ଛାତିରେ ପଶିଗଲାଣି ।୩।

(ଛ) ଅଜ୍ଞାନାଭିନୟଂ ବିହାୟ ଋଜୁତାମାଲିଙ୍ଗୟିତ୍ୱା ମନ-
ଶ୍ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟାଦ୍‌ବିରମେଦ୍ଧୁରୀରୟ ଭବନ୍ନେତ୍ରାଞ୍ଚଲୋଦଞ୍ଚନଂ ।
ନୋଚେଦାଧିବଶ ଦସାରଦଦଶାମେଷ୍ୟତ୍‌ଦୃଶଂ ସୁନ୍ଦରଂ,
କାନ୍ତାଂଶେୟୁପଞ୍ଚସାୟକ ବପୁସ୍ତେ କ୍ଷାମତାମେଷ୍ୟତି ।
ମୋହନ ନଟପଟଲୋଦ୍‌ଭଟମୁକୁଟମଣେ ନାନ୍ତଃସନ୍ତାପମନ୍ତରେଣ ଫଳମିତି ପ୍ରତୀପ୍ସତେ ତବ କୈତବକୁଶଳତାଲତାୟାଃ ।

ତୁମ୍ଭର ହଠାତ୍ ଜ୍ଞାନ ନଷ୍ଟେ ଦୂର ହୋଇଯିବ, ତୁମ୍ଭେ ଖାଲି ଛଟପଟ ହେବ ପ୍ରିୟ ! କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖ, ସେ ନାରୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଛଣା ସୁଧା ଅର୍ଥାତ୍ ବିମଳ ଅମୃତପରି ଦଶୁଅଛି ଯେବେ ତାକୁ ଛୁଇଁଦେବ, ତେବେ ସେ ବିଷ ପାଲଟିଯିବ । ୫ । ତୁମ୍ଭର ଗୁଣରେ ମନକୁ ଅଚ୍ଛନ୍ନ କରି ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ଏହା ଭଣିଲେ । ୬ ।

ଟୀକା—ହେ କୃଷ୍ଣ, ଅଜ୍ଞାନାଭିନୟଂ ଅବିବେକଚେଷ୍ଟାଂ ବିହାୟ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା, ଋଜୁତାଂ ସାରଲ୍ୟଂ ଅଲିଙ୍ଗୟିତ୍ୱା ସରଳତାଂ ଆଶ୍ରିତ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ (ଆଲିଙ୍ଗଂ ଆଲିଙ୍ଗନଂ କରୋତି ଅଲିଙ୍ଗୟତି, "ତତ୍ କରୋତି, ତଦାଚଷ୍ଟେ" ଇତି ସୂତ୍ରେଣ ଣିଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତାତ୍ 'ଅଲିଙ୍ଗି' ନାମଧାତୋଃ ସମାନକର୍ତ୍ତୃକୟୋଃ ପୂର୍ବକାଲେ କ୍ତ୍ୱାଚ୍, ଇତି ସୁଧୀଭିର୍ବିଭାବ୍ୟଂ) ମନସଃ ଚିତ୍ତସ୍ୟ ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟାତ୍ ଚଞ୍ଚଳତ୍ୱାତ୍ ବିରମ, ନିବୃତ୍ତୋଭବ; ଇତି ମଦୁପଦେଶଗ୍ରହଣରୂପଂ ଭବତଃ ତବ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳୟୋଃ ନୟନାପାଙ୍ଗୟୋଃ ଉଦଞ୍ଚନଂ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗତିଂ ଉଦୀରୟ ପ୍ରକଟୟ, ଅପାଙ୍ଗସଞ୍ଚାଳନେନ ମଦୁପଦେଶଃ ଗୃହୀତ ଇତି ପ୍ରକାଶୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ନୋଚେତ୍ ମଦୁକ୍ତଂ ନାଚରସି ଚେତ୍, ତବ ଈଦୃଶଂ (ହସ୍ତସଞ୍ଚାଳନେନ ନିର୍ଦ୍ଦିଶ୍ୟ) ସୁନ୍ଦରଂ ମନୋହରଂ କାନ୍ତାସଂଘସ୍ୟ ଯୁବତିଜନସମୂହସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ପଞ୍ଚସାୟକବପୁଃ କନ୍ଦର୍ପରୂପଂ, ଯସ୍ମିନ୍ ଦୃଷ୍ଟେ ଯୁବତୟଃ କନ୍ଦର୍ପବଶବର୍ତ୍ତିନ୍ୟଃ ଭବନ୍ତି ତାଦୃଶଂ ତେ ଶରୀରଂ ଆଧିବଶାତ୍ ମନୋବ୍ୟଥାଧିକ୍ୟାତ୍, ଅସାରଂ ଦଦାତୀତି ଅସାରଦା ବଳହାରିଣୀ ତାଂ ଦଶାଂ ଅବସ୍ଥାମିତି ଯାବତ୍ ପ୍ରାପ୍ୟ କ୍ଷାମତାଂ କୃଶତାଂ ଏଷ୍ୟତି ପ୍ରାପ୍ସ୍ୟତି ।

ହେ ମୋହନ, ହେ ନଟାନାଂ ପଟଳସ୍ୟ ସମୂହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଭଟଃ ଉତ୍କୃଷ୍ଟଃ ମୁକୁଟମଣିଃ, ତସ୍ୟ ସମ୍ବୋଧନେ ହେ ନାଗରିକକୁଳଶେଖର, ଅନ୍ତଃସନ୍ତାପଂ ଅନ୍ତରେଣ ଅନ୍ତର୍ଦାହଂ ବିନା ତବ କୈତବେଷୁ କପଟାଚୃରେଷୁ ଯା କୁଶଳତା ନିପୁଣତା ସା ଏବ ଲତା ତସ୍ୟାଃ ଫଳଂ ନ ଭବିଷ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ଇତି ପ୍ରତୀୟତେ ଅବବୁଧ୍ୟତେ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ କୃଷ୍ଣ, ଅଜ୍ଞତା ଛଳନା ତ୍ୟାଗ କରି ସରଳ ହୁଅ ଏବଂ ମନଶ୍ଚଞ୍ଚଳତା ଦୂର କର ଏବଂ ମୋ କଥା ଗ୍ରହଣ କର, ଏହା ତୁମ୍ଭର ନେତ୍ର

ରାଗ—କେଦାର ବା ପ୍ରନଙ୍ଗ

ଜାଣିଛି ମୁଁ ଏତେ ମାନ ଗୋ ଲଳିତେ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତୋର ତାହା କର,
ଜ୍ୱଳନରୁ ବଳି ଦହୁ ଦନୁ କେଲି କରେ ଜନ୍ମୀବନ୍ଧୁନାହାକର । ପଦ ।
ଜଣକେତେ ବ୍ରଜଶିଶୁ ଥିଲେ ନିଜ, ପୁରୁଁ ଅସୁଥିଲି ଖେଳାଇ ସମଜ,
ଜମ୍ଭାରାତିମଣି ଗିରୀନ୍ଦ୍ରକୁ ଜିଣିବାର ପୁରେ ହେଲା ମୋ ନଜର । ୧ ।
ଜାତକୁରୁବିନ୍ଦ ବାତାୟନବୃନ୍ଦ, ଅନାଇ ମୁଁ ଗୁଲୁଥିଲି ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ,
ଜଙ୍ଗମ ହେବାର ଜମ୍ବୁନଦସାର ଶିରୀ ସ୍ଫୁରିଲା ସେ କି ପ୍ରକାର । ୨ ।
ଜୀବନଦ ନୀଳଜଳଜଯୁଗଳ, ବିଧୁବିମ୍ବେ ହୋଇ ବିଳାସବିଲୋଳ,
ଜାତ କଲା ତହିଁ ଜରଜର ଶର—ନିକର ବରଷା ଖରତର । ୩ ।
ଜହରକୁ ଗୋଳି ଦେଲା ପରି ଗିଳି, ମୋହର ଦେହର ପୀଡ଼ା ଗଲା ବଳି,
ଜୀବନାଶା ଚଳି ଯାଉଅଛି କଳି ପାରୁ ନାହିଁ ମୁଁ ମୋ ହୃଦନ୍ତର । ୪ ।
ଜନମନୋହାରୀ ସେ ବିଚିତ୍ର ଶିରୀ, କାହା ନେତ୍ରପାତେ ଯାଇ ନାହିଁ ପୂରି,
ଜଗଦ୍ଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ ମେ ହରି ନାମ କହୁଅଛି ନିରନ୍ତର । ୫ ।

ସଙ୍କେତଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ କର; ନଚେତ୍ ତୁମ୍ଭର ଏହି ଯେଉଁ ସୁନ୍ଦର ଶରୀରକୁ ଦେଖି ଯୁବତିମାନେ କାମପରିବଶ ହୁଅନ୍ତି, ସେହି ଶରୀରଟି ମନସ୍ତାପ ହେଉଥିବାରୁ ବଳହୀନ ହୋଇ ଏକାନ୍ତ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯିବ ।

ହେ ନଗରକୁଳଚୂଡ଼ାମଣି ମୋହନ, ତୁମ୍ଭେ ଯେଉଁ କପଟାଚରଣ କରୁଅଛ, ଅନ୍ତର୍ଦାହ ବିନା ସେହି କପଟତାରୂପ ଲତାରେ ଅନ୍ୟ ଫଳ ଫଳିବ ନାହିଁ । ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି, "ଜାଣିଛି ମୁଁ ଏତେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଜ) ଜ୍ୱଳନ—ଅଗ୍ନି, ଜନ୍ମୀବନ୍ଧୁନାହାକର—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ, ସମଜ—ପଶୁସମୂହ, ଜମ୍ଭାରାତିମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି, ଗିରୀନ୍ଦ୍ର—ବଡ଼ ପର୍ବତ, ନଜର—ଦୃଷ୍ଟି; ଜାତକୁରୁବିନ୍ଦ—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପଦ୍ମରାଗମଣି, ବାତାୟନବୃନ୍ଦ—ଝରକା ସବୁ, ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ—ଧୀରେ ଧୀରେ, ଜଙ୍ଗମ ହେବା—ଚଳନ୍ତା, ଚଳୁଥିବା; ଜମ୍ବୁନଦ—ନଦୀ ବିଶେଷ, ଏଥିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ବୋଲି ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁ ଜମ୍ବୁନଦସାର ବା ଜାମ୍ବୁନଦ ବୋଲାଯାଏ, ଶ୍ରୀ—ଶୋଭା, ଜୀବନଦ—ବର୍ଷୁକମେଘ, ନୀଳଜଳଜଯୁଗଳ—ଦୁଇଟି ନୀଳପଦ୍ମ, ବିଧୁବିମ୍ବ—ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ, ବିଳାସବିଲୋଳ—କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଚଞ୍ଚଳ, ଗରଳ—ବିଷ, ଜର୍ଜର—ଲିପ୍ତ, ଶରନିକର—ବାଣସମୂହ, ଜୀବନାଶା—ପ୍ରାଣର ଆଶା ।

(ଙ) ତ୍ୱତ୍ସ୍ନେହଜାଭ୍ୟୁଦୟିନା ତ୍ୱୟି ନାପଟଦେଶଃ,
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣୟତେ ମମ ହୃଦା କଥୟାମି ତଥ୍ୟଂ ।
ବସ୍ତ୍ରେ କପସ୍ତ୍ୟସିତସୌଧଲସଦ୍ବିଳାସମ୍
ତଦ୍ବୀକ୍ଷଣାଦ ଯଦ ଇଦ୍ଧମ ଜ୍ଜଲ୍ଲସ ।

ସହଚର ଲଲିତେ, ବିମଳବଳଦଳନୋପଳପ୍ରାସାଦଚୂଳଚେଲବଲ୍ଲୀଖେଲାଲୋଲଲୋଚନେନ ମୟା ପିଷ୍ଟପୋଲ୍ଲଷ୍ଟ-ଚେଷ୍ଟାବିଶିଷ୍ଟା କାଚନ କାଞ୍ଚନମୟୀ ସଞ୍ଚାରିଣୀ ପାଞ୍ଚାଳିକା ତଦଧଃ ସମୀପୟୁଚୈାପକଣ୍ଠେ ଯଚ୍ଛପ୍ରଭୃତ୍ୟବଲୋକ ତତ୍ପ୍ରଭୃତ୍ୟେତାଦୃଗବସ୍ଥେନ ମୟା ସ୍ଥୀୟତ ଇତି କେବଳଂ ଜାନାମି ।

ଅ ହେ ଲଳିତେ, ତୋର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତା କର, ସେହି ଦିନଠାରୁ (ଯେଉଁ ଦିନ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିଲି) ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ମୋତେ ଅଗ୍ନିପରି ବୋଧ ହେଉଅଛି । ପଦ । ଦିନେ କେତେ ଜଣ ଗୋପାଳବାଳକ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଥିଲେ, ମୁଁ ଘରୁ ଗାଈବାଛୁରି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଖେଳାଇ ଖେଳାଇ ଆସୁଥିଲି, ଏହି ସମୟରେ (ବୁଣ୍ଡ ଓ ଉଚ୍ଚତାରେ) ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ପର୍ବତକୁ ଜିଣିଥିବା ଗୃହରେ ମୋ ଆଖି ପଡ଼ିଗଲା । ୧ । ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପଦ୍ମରାଗମଣିରେ (ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସ୍ତରରେ) ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ସେହି ଘରର ଝରକାଗୁଡ଼ିକୁ ଅନାଇ ଅନାଇ ମୁଁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଗଲୁଥିଲି, ଏହି ସମୟରେ କି ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଶୁଦ୍ଧ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଗୋଟିଏ ଚଳନ୍ତା ତେଜ ସେହି ଘର ଭିତରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ୨ । ବର୍ତ୍ତୁଳ ମେଘପରି ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ମ ଦୁଇଟି ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ମଧ୍ୟରେ କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ବିଷବୋଳା ଶରମାନଙ୍କୁ ବର୍ଷିଲା, (ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ପଦ୍ମର ବିଳାସ ବିଲୋକନ ଅସମ୍ଭବ, କାରଣ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣରେ ପଦ୍ମ ବିକଶିତ ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ରାଧାଙ୍କ ମୁଖରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଚକ୍ଷୁରୂପ ନୀଳପଦ୍ମ ଦୁଇଟି କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ) ତହିଁରୁ ବିଷାକ୍ତ କ୍ଷାରସମ୍ବନ୍ଧ ବାଣରେ ମୋତେ ବିଦ୍ଧ କରି ପକାଇଲା । ୩ । ବିଷକୁ ଗୋଳି ପିଇଦେଲେ ଦେହରେ ଯେପରି ଯନ୍ତ୍ରଣା ହୁଏ, ସେହି ଶର ବାଜିବାରୁ ମୋ ଦେହର ପୀଡ଼ା ତାହାଠାରୁ ବଳିଗଲା, ମୋ ଜୀବନର ଆଉ ଆଶା ନାହିଁ, ମୋ ହୃଦୟ ଭିତରେ କଅଣ ହେଉଅଛି ମୁଁ ତାହା ଜାଣି ପାରୁ ନାହିଁ । ୪ । ଅହୋ, ମନୁଷ୍ୟର ମନୋହରଣକାରିଣୀ ସେହି ବଦନ ଶୋଭାରେ କେଉଁ ଲୋକର ନେତ୍ରରୂପ ପାତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ନାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ କେଉଁ ଲୋକ ସେହି ବଦନ ଶୋଭା ଦେଖି ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ ହୋଇ ନାହିଁ ? ଜଗଦ୍ଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ ମୋ ନାମକୁ ନିରନ୍ତର ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଅଛି । ୫ ।

ଟୀକା—ଅୟି ଲଳିତେ, ତ୍ୱତ୍ସ୍ନେହାତ୍ ଜାୟତେ ଯଃ ଅଭ୍ୟୁଦୟଃ ସୌଭାଗ୍ୟଂ ସ ଏବ ଅସ୍ୟାସ୍ତୀତି ତେନ ତ୍ୱତ୍ସ୍ନେହଜାଭ୍ୟୁଦୟିନା ମମ ହୃଦା

ରାଗ—ମୁଖାରୀ ବା ଚୋଖିପରଜ

୯ଂଗଡ଼ ମାନ ହେଲ ହେ ଶ୍ୟାମ, ହିମୁଣ ହେବାକୁ ସହସ୍ର ଯାମ । ପଦ ।
୯ାଉଁଳିବା ନବ ତମାଳ ରମା, ହିଙ୍କି ଆଣି ଅଙ୍ଗେ କଲଣି ଜମା । ୧ ।
୯ଢ଼ଇ ବଳ କୋମଳ ଲ୍ଲତରୁ, ୯ଷଧ୍ୱଜପୀଡ଼ା ଝାଞ୍ଜି ତାତରୁ । ୨ ।
୯ୁମି ହୁମି ଲୁଠି ପୃଷ୍ଠେ ରସାର, ୯ୁଳିବାର ଏକା ହୋଇବ ସାର । ୩ ।
୯ଳ ପାଞ୍ଚାଳୀ ୯ଂଚକେ ନାହିଁ କି ? ୯ୋଲ ମାଇଲ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କାହିଁକି । ୪ ।
୯ଲକ ଗଲ କୃଷ୍ଣ ଅକାରଣେ, ୯ାଡଗଣ୍ଡ ରସ ବାଦସା ଭଣେ । ୫ ।

ହୃଦୟେନ ତ୍ୱୟି ଅପଦେଶଃ କପଟବ୍ୟବହାରଃ ନ ସମ୍ଭୃଶ୍ୟତେ । ଯତୋଽହଂ ତ୍ୱଦୀୟସ୍ନେହଲବ୍ଧସୁଃ ତତସ୍ତ୍ୱୟି କପଟାଚରଣଂ ନ କରୋମି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ; ଅତଃ ତଥ୍ୟଂ କଥୟାମି—ଅସିତସୌଧେ ଇନ୍ଦ୍ରମଣିମୟେ ପ୍ରାସାଦେ ଲସନ୍ ଶୋଭମାନଃ ବିଳାସୋ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ଏକଂ ବସ୍ତୁ ଅସ୍ତି ଛନ୍ଦୁଶଃ ଚଦାଃ ଏବମ୍ଭୂତୋ ରୋଗଃ ତଦ୍ୱୀକ୍ଷଣାଦ ତସ୍ୟ ଦର୍ଶନସମୟାଦେବ ଉଲ୍ଲସ ସଜାତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ସହଚରି ଲଳିତେ, ବିମଳାଃ ବିଶୁଦ୍ଧାଃ ଯେ ବଳଦଳନୋପଲାଃ ଇନ୍ଦ୍ରମଣି-ପ୍ରସ୍ତରାଃ ତେନ ନିର୍ମିତସ୍ୟ ପ୍ରାସାଦସ୍ୟ ଚୂଳେ ଅଗ୍ରଭାଗେ ଯା ଚେଳବଲ୍ଲରୀ ପତାକା-ଲତା ତସ୍ୟାଃ ଖେଳାୟାଂ ବାତାଦୋଳନଲୀଳାୟାଂ ଲୋଳେ ସତୃଷ୍ଣେ ଲୋଚନେ ଯସ୍ୟ ତେନ ମୟା ପିଷ୍ଟପେ ଜଗତି ଯା ଉତ୍କୃଷ୍ଟଚେଷ୍ଟା ବିଳାସବିଭ୍ରମାଦୟଃ ତତ୍ପରିଶିଷ୍ଟା ତଦ୍ୟୁକ୍ତା କାଚନ ଅନିର୍ବଚନୀୟା ସଞ୍ଚାରିଣୀ ଗତିଶୀଳା କାଞ୍ଚନମୟୀ ପାଞ୍ଚାଳିକା ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁତ୍ତଳିକା ତଦଧଃ ତସ୍ୟ ପ୍ରାସାଦସ୍ୟ ନିମ୍ନଭାଗେ ସମୀରାୟନୋ-ପକଣ୍ଠେ ଗବାକ୍ଷସମୀପେ ତତ୍ ପ୍ରଭୃତି ଯନ୍ତ୍ରହୃତ୍ରିଦିବଲୋକ ଦୃଷ୍ଟା ତତ୍ ପ୍ରଭୃତ୍ୟେବ ଉନ୍ମହୂର୍ତ୍ତା ଦେବମୟା ଏତାଦୃକ୍ ଅବସ୍ଥା ଯସ୍ୟ ତେନ ସ୍ଥୀୟତେ ଇତି କେବଳଂ ଅହଂ ଜାନାମି ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ଲଳିତେ, ତୋ ସ୍ନେହ ଏକା ମୋ ମନର ସମସ୍ତ ଆନନ୍ଦର କାରଣ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୋ ପାଖରେ ମୁଁ ଅବୋ କପଟାଚରଣ ନ କରି ସତ୍ୟ କହୁଅଛି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ପ୍ରାସାଦରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିବା କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖିବା ଦିନଠାରୁ ମୋର ଏହି ରୋଗ ଜାତ ହୋଇଅଛି ।

ସଖି ଲଳିତେ, ବିଶୁଦ୍ଧ ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ପଥରରେ ନିର୍ମିତ କୋଠା ଉପରେ ପବନରେ ଖେଳୁଥିବା ପତାକାକୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ମୁଁ ଯାଉଥିଲି, ଏହି ସମୟରେ ଦେଖିଲି—ଅଲୌକିକସାମାନ୍ୟସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଯୁକ୍ତା ଗୋଟିଏ ସୁବର୍ଣ୍ଣମୟୀ ପିତୁଳା

(ଝ) ଝଙ୍କଃ ପାଙ୍କଶକାଙ୍ଗାବଭକ୍ତେବାପୀଡ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରାଂ ଝୁଧ୍ୟା,
ମର୍ତ୍ତ୍ୟଃ କ୍ୱାପି ସୁଧାମମୂବ ବସୁଧାଲୋକେ ପିବଢ୍ୟାତୁରଃ;
ବ୍ୟର୍ଥଂ ପ୍ରାର୍ଥନୟା କଦର୍ଥୟସି ମାଂ ଗତ୍ୱା ଦୁରାଶାଂ କଥମ୍,
ସା କଂ ମଦ୍‌ବଶମେତ ହନ୍ତ ବପୃତସ୍ତାରାଧିକା ରାଧିକା ।
କେଶବ ଲଳିତାଚନ୍ଦ୍ରବଳଯୁଚାରୁଭିଃ କଣ୍ଠୀରବରାଜୀବ ରାଜୀବ-ଲୋଚନା ସାକ୍ଷାଦ୍ଦର୍ଶୀଭବଂଶୀକର୍ତ୍ତୁଂ ମଣକ୍ୟା ।

ତାହାର ତଳପାଖରେ ଥିବା ଝରକାବାଟେ ଗଳି ଯାଉଅଛୁ, ସେହି ସମୟରୁ ମୋର ଅବସ୍ଥା ଏପରି ହୋଇଅଛି—ମୁଁ ଏତିକି ମାତ୍ର ଜାଣେ ।

ଏହା ଶୁଣି ଲଳିତା କହୁଅଛନ୍ତି, "ଝଗଡ଼ ମାତ୍ର ହେଲ ହେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଝ) ଝଗଡ଼ ହେବା—ବୃଥା ଧନ୍ଦା ପାଇବା, ଝିମୁଟ—ମୁହୂର୍ତ୍ତ, ଯାମ—ପ୍ରହର, ନବତମାଳ—ନୂଆ ତମାଳଗଛ, ରମା—ଶୋଭା, ଝିଙ୍କିଅଣି—ଓଟାରି ଆଣି, ଝଡ଼ିବ—ନଷ୍ଟ ହେବ, ଝଷଧ୍ୱଜ—ମୀନଧ୍ୱଜ, କନ୍ଦର୍ପ; ଝାଞ୍ଜି—ଉତ୍ତାପ, ଝୁମି ଝୁମି—ଘୂମାଇ ଘୂମାଇ, ଝଳ—ଚକ୍ ଚକ୍, ଦୀପ୍ତିଶୀଳ; ପାଞ୍ଚାଳୀ—ପିତୁଳା, ଝଟକିବା—ଶୋଭା ପାଇବା, ଝୋଲ ମାଇଲ—ଭ୍ରମ ବା ଅଜ୍ଞାନ ଜାତ ହେଲା, ଝଲକିଗଲ—ଚମକି ପଡ଼ିଲ, ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡ—ଅରଣ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ, ରସା—ପୃଥିବୀ, ବାଦସା—ରାଜା ।

ହେ ଶ୍ୟାମ, ତୁମ୍ଭେ ଅକାରଣରେ ଦିନା ଏତେ କଷ୍ଟ ପାଇଲ, ଏଥିରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତିକ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସହସ୍ର ପ୍ରହର ପରି ଦିନା ଜଣାଯିବ । ପଦ । ଝାଉଁଳ ପଡ଼ିଥିବା ଗଜା ତମାଳଗଛର ଶୋଭାକୁ ଓଟାରି ଆଣି ନିଜ ଦେହରେ ଜମା କଲଣି, ଅର୍ଥାତ୍ ଗଜା ତମାଳ ଗଛ ଝାଉଁଳ ପଡ଼ିଲେ ଯେପରି ଦିଶେ, ତୁମ୍ଭେ ଜାଣୁ ଜାଣୁ ସେହିପରି ଦିଶିଲଣି । ୧ । ଅତଏବ କନ୍ଦର୍ପପୀଡ଼ାଜନିତ ଉତ୍ତାପ ହେଲରୁ ତୁମ୍ଭ କୋମଳ ଛାତିରୁ ବଳ କମିଯିବ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭେ କ୍ରମେ ଧୈର୍ଯ୍ୟଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯିବ । ୨ । (କିଶାରେ) ଘୂମାଇବା ଭଳି ହୋଇ କେବଳ ମାଟିରେ ଗଡ଼ିବ ଏବଂ ଝୁରିବାଟା ମାତ୍ର ସାର ହେବ । ୩ । ତୁମ୍ଭେ ଗୋଟିଏ ଚଳନ୍ତା ସୁବର୍ଣ୍ଣପିତୁଳା ଦେଖି ଯାହା ଏପରି ହେଲ ବୋଲି କହିଲ—ଅଚ୍ଛା କହ ନା ଦେଖି, ସୁନାର ପିତୁଳା କଅଣ ଚକ୍‌ଚକ୍ ଦିଶେ ନାହିଁ ? ଏଥିରେ କାହିଁକି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଝୋଲ ମାଇଲା ? ୪ । ହେ କୃଷ୍ଣ ! ତୁମ୍ଭେ ବୃଥା ଚମକି ପଡ଼ିଲ, ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ରାଜା ଏଥିରେ ଭଣିଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ଅମୁତ୍ର ଅସ୍ମିନ୍ ବସୁଧାଲୋକେ ପୃଥିବ୍ୟାଂ କ୍ୱାପି ଖଙ୍କଃ ଝୁଦ୍ରକାୟଃ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଃ ମାନବଃ ଝୁଧ୍ୟା ବୁଭୁକ୍ଷୟା ଆତୁରଃ ସନ୍ ପାଙ୍କଶଣ୍ଡଙ୍ଗୀଃ

ରାଗ—ଭୈରବୀ ଜଙ୍ଗଲା ବା ମୋହନା

ନ ଭାଙ୍ଗ ରେ ଶୁଭାଙ୍ଗି, ଭରଣୀ ହୁଅ ସାହା । ପଦ ।

ନୋହିଲେ ତୁ ପଞ୍ଚବାଣ, କାର୍ଯ୍ୟେ ନିତନୁ ବାଣ
ନିଃଶେଷ କରୁଛି ଦେହ ଲୋହା । ୧ ।

ନୀପକୁଞ୍ଜ ଉପକଣ୍ଠେ, ନ୍ୟସ୍ତ କରିଅ ମୋ କଣ୍ଠେ
ବାଟୋଇନ୍ଦ୍ର ନିରୁପମ ବାହା । ୨ ।

ନୈଦାନ୍ତବିଳାସ ତାର, ନିଦାନ ଏ ଅବସ୍ଥାର
ନିରେଖି ଉଠାରୁ ଥରେ ଆହା । ୩ ।

ନିଷ୍ଠୁର ଏ ଘେନ ଚିତ୍ତେ, ନ ଜୀଇବି ଏଦାଚିତେ
ନ ବତାଇଲେ ତୁ ସୁଖ ରାହା । ୪ ।

ନାଥ ଅଷ୍ଟାବୁର୍ଜରେ ଯେ, ନିତ ସେ ମୋ ପାଦେ ଭଜେ,
ନିନ୍ଦିବଟି ନ କଲେ ତୁ ତାହା । ୫ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରଜନ୍ୟାଃ ଚୈତ୍ରଗୁର୍ବୋଃ ସ୍ୱାମିନଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ବିମ୍ବଂ ମଣ୍ଡଳଂ ଆପୀଡ୍ୟ ମର୍ଦ୍ଦୟିତ୍ୱା ସୁଧାଂ ଅମୃତଂ ପିବତି ? ନ କ୍ୱାପୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ତ୍ୱଂ କଥଂ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଂ ଗତ୍ୱା ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାପୀଡ଼ିତଃ ସନ୍ ମାଂ ପ୍ରାର୍ଥନୟା ବ୍ୟର୍ଥଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା କଦର୍ଥୟସି ପୀଡ଼ୟସି ? ହନ୍ତ ! (ଖେଦେ) ବିୟତଃ ଆକାଶସ୍ୟ ତାରାଧିକା ସା ରାଧିକା କିଂ ମମବଶଂ ଏତି ? ଯଥା ଆକାଶସ୍ଥାଂ ତାରାଂ କୋଽପି ଗ୍ରହୀତୁଂ ନ ଶକ୍ନୋତି ତଥା ତାଂ ରାଧିକାଂ ଅହଂ ବଶେ ଆନେତୁଂ ନ ଶକ୍ନୋମି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ହେ କେଶବ, ଲତାତନ୍ତୁବଲୟୈର୍ବାଗୁରାଭିଃ ଲତାସୂତ୍ରପାଶୈଃ କଣ୍ଠୀରବରାଜୀବ ସିଂହସମୂହ ଇବ, ରାଜୀବଲୋଚନା ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସା ରାଧା ଅସ୍ମାଦୃଶୀଭିଃ ବଶୀକର୍ତ୍ତୁଂ ଅଶକ୍ୟା ।

ଅନୁବାଦ—ଏ ସଂସାରରେ ରହି କୌଣସି ବାମନାକୃତି କ୍ଷୁଧାତୁର ଲୋକ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରରୁ ଅମୃତ ଚିପୁଡ଼ି ତାହାକୁ ପିଇ କ୍ଷୁଧା ନିବୃତ୍ତ କରେ କି ? ହେ କୃଷ୍ଣ, ତୁମ୍ଭେ ଦୁରବଶ ରେ ପଡ଼ି ମୋତେ ଅକାରଣରେ ଏତେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛ । ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଆକାଶର ତାରା ପାଇବା ବରଂ ସମ୍ଭବପର, କିନ୍ତୁ ସେହି ରାଧିକାଙ୍କୁ ପାଇବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ କଅଣ ମୋର ବଶବର୍ତ୍ତିନୀ ହେବ ?

(୫) ଦୃଢ଼ାଂ ନବ୍ୟାଂ ଭବ୍ୟାଂ ତରୁଣି ତରଣିଂ ତେ ମୃଦୁ ଗିରଂ,
କରିଷ୍ୟେ କନ୍ଦର୍ପ ମ୍ବୁନାଧିତରଣାୟେତ୍ୟହରହଃ ।
ସ୍ମିତା ଯାଶା ନାସାନ୍ତଲବବିଲାସାପି ନନୁ ତାଂ,
ରୁଷା ସାଙ୍ଗଂ ଭଙ୍ଗଂ ନ ନୟ ବହୁରଙ୍ଗଂ ନ କୁରୁ ମାଂ ॥

ନୋଚେତଂ ସଖି, ସାଧାରଣେତରସୁଖସୌଧୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସଞ୍ଚାରଶାଲିନୋ-
ଽଶ୍ୟତ୍ସାହସିକସ୍ୟ ମମାଶାଧିରୋହଣୀହରଣଂ ।

ହେ କେଶବ ବୃଢ଼ୀଅଣିଜାଲରେ ହିଂହମାନଙ୍କୁ ଧରିବା ଯେପରି ଅସମ୍ଭବ, ପଦ୍ମନେତ୍ରା ରାଧା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭଳି ଲୋକମାନଙ୍କର ବଶୀଭୂତ ହେବା ସେହିପରି ଅସମ୍ଭବ ଅଟେ ।

ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି, "ନ ଭଙ୍ଗ ରେ ଶୁଭଙ୍ଗି" ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୫) ଶୁଭଙ୍ଗୀ—ସୁନ୍ଦରୀ, ଭରତି—କଥା, ଅନୁରୋଧ; ସାହା—ସହାୟ, ପରିତ୍ରାଣ—ରକ୍ଷାକାରିଣୀ, ନତନୁ—ଅତନୁ, କନ୍ଦର୍ପ; ଲବହା—ସାରାଂଶ, ସତ୍ତ୍ୱ; ଉପକଣ୍ଠେ—ସମୀପରେ, ନିରୁପମ—ଅତୁଳନୀୟ ବାହା—ବାହୁ, ନେତ୍ରାନ୍ତବିଳାସ —ଆଖିକୋଣର ଭଙ୍ଗୀ, ନିଦାନ—କାରଣ, ନିରେଖି—ଦେଖି, ସୁଖରାହା—ସୁଖର ପଥ ।

ହେ ସୁନ୍ଦରି, ମୋ ଅନୁରୋଧ ଭାଙ୍ଗି ଦେ ନା, ମୋର ସହାୟ ହୁଅ । ପଦ । ତୁ ମୋତେ ରକ୍ଷା ନ କଲେ ନିଷ୍ଠୁର କନ୍ଦର୍ପର ବାଣ ମୋ ଦେହର ସାରଅଂଶକୁ ନଷ୍ଟ କଲା ବୋଲି ମନେ କର । ୧ । ଏହି କଦମ୍ବବନ ନିକଟରେ ସେହି ସୁନ୍ଦରୀ-ଶିରୋମଣି ରାଧାଙ୍କର ଅତୁଳନୀୟ ବାହୁକୁ ମୋ କଣ୍ଠଦେଶରେ ରଖାଇ ଦିଅ, ଅର୍ଥାତ୍ ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ମିଳନ କରାଅ । ୨ । ସେ ମୋତେ ନେତ୍ରଭଙ୍ଗୀରେ ଚାହିଁବାରୁ ମୁଁ ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଭୋଗ କରୁଅଛି, ଏ କଥା ମୃଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ଥରେ ସେ 'ଆହା' ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁ । ୩ । ହୃଦୟରେ ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣ, ତୁ ଯେବେ ମୋର ସୁଖର ପନ୍ଥା ବତାଇ ନ ଦେବୁ, ତେବେ ମୁଁ ଆଉ କେବେହେଁ ବଞ୍ଚିବି ନାହିଁ । ୪ । ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗର ରାଜା ନିତ ମୋ ପାଦତଳେ ସେବା କରୁଅଛି, ତୁ ରାଧାଙ୍କୁ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ମିଳାଇ ନ ଦେଲେ ସେ ତୋର ନିନ୍ଦା କରିବ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ତରୁଣି, ଅହଂ ଅହରହଃ ସଦୈବ ତବ ମୃଦୁଗିରଂ ତବ ଲଳିତକଥାଂ କନ୍ଦର୍ପାମ୍ବୁନିଧିତରଣାୟ କାମସାଗରତଃ ଉଦ୍ଧାରାର୍ଥଂ ଦୃଢ଼ାଂ ଛିଦ୍ରାଦିରହିତାଂ ଭବ୍ୟାଂ ମଙ୍ଗଳମୟୀଂ ନବ୍ୟାଂ ନୂତନାଂ ତରଣିଂ ନୌକାଂ କରିଷ୍ୟେ, ସର୍ବଥୈବ ଅସ୍ମିନ୍ ବିଷୟେ ତବ ବଚନାନୁସାରେଣ ବର୍ତ୍ତିଷ୍ୟେ

ରାଗ—ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ ବା ବସନ୍ତ

ଠଙ୍କାର କି ପ୍ରବସରଙ୍କ ବାସବକୋଦଣ୍ଡରୁ ଚଣ୍ଡ ଧନୁ,
ଠାଣି ବନେ ଶମ୍ଭୁସଦ୍ଗୁଣ କଳମ୍ବ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏକା ଅତନୁ ହେ । ୧ ।
ଠେକି ଏ ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀମୁଖଟି ପରଧରବ୍ରୀଡ଼ା ପରିମାସ,
ଠିକା ଏ ହେଲେ ଯେ ହୃଦୟ ସରୋଜେ ନୋହିଲା ବାସବିଳାସ ହେ ॥
ଠେକାଠେକି ମୋତେ କର ନାନାମତେ ତୁମ୍ଭ କାମନା ପୂରବ,
ଠାଣି ଖ୍ଣ୍ଡା ଗୁରୁଜନ ଗଞ୍ଜନାରୁ ମୋ ପ୍ରାଣସଖି ସରବ ହେ । ୩ ।
ଠପା ଥିବା ଗୃହ ବରନ୍ତୁ ଗୋଚର ଯେଉଁଠ ସମ୍ଭାଗୁର ଗୋପେ,
ଠିପିଦେବେ କଂସ ଆଗେ କେ ନୃଶଂସ ନନ୍ଦ ବନ୍ଦୀ ହେବେ କୋପେ ହେ ॥
ଠାକିଛ ସୁଧା ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ଅକାଣ୍ଡେ କରିବାକୁ ପାର୍ଶଗତ,
ଠିକାଯିବ ଅଶ୍ରୁଦର୍ପଣେ କହଇ ଶ୍ୟାମ ଏ କି ଆଚରିତ ହେ । ୫ ।

ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ନନୁ ହେ ନାସାନଳଲବବିଳାସସ୍ୟ ପ୍ରାଣଧାରଣାୟ ମେ ଯା ଆଶା ସ୍ଥିତା ତାଂ ରୂଷା କୋପେନ ସାଙ୍ଗଂ ଭଙ୍ଗଂ ନ ନୟ, ତତ୍ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ଯା କାଚିତ୍ ଆଶା ମେ ହୃଦି ବର୍ତ୍ତତେ, ଯସ୍ମାହଂ ଜୀବାମି ତାଂ ତ୍ୱଂ ସର୍ବଥା ବ୍ୟର୍ଥତାଂ ନ ପ୍ରାପୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ମାଂ ଚ ବହିରଙ୍ଗଂ ଅନାତ୍ମୀୟଂ ନ କୁରୁ ।

ସଖି, ସାଧାରଣେତରଂ ସୁଖଂ ଯସ୍ୟାଂ ତଥୋକ୍ତାୟାଂ ସୌଧୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ପ୍ରାସାଦୋପରି ସଞ୍ଚାରଲୀଳାୟାଂ ବିହାରବିଳାସେ ଉଦ୍ୟତ୍ ଜାୟମାନଂ ସାହସିକ୍ୟଂ ସାହସକର୍ମ ଯସ୍ୟ ତଥୋକ୍ତସ୍ୟ ମମ ଆଶାଧିରୋହଣୀହରଣଂ ଆଶାନିଃଶ୍ରେଣିକାପନୟନଂ ତବ ନ ଉଚିତଂ ନ ଯୁଜ୍ୟତେ ।

ହେ ତରୁଣି, କନ୍ଦର୍ପ ସମୁଦ୍ର ପାର ହେବାପାଇଁ ତୁମ୍ଭର ମୃଦୁ କଥାକୁ ମୁଁ ନିଶ୍ଚେ ମଙ୍ଗଳମୟୀ ନୂତନ ଦୃଢ଼ ନୌକା କରିବ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭ କଥା ଅନୁସାରେ ଚଳି ଏ କାମ ଦୁଃଖରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବ । ହେ ସଖି, ପ୍ରାଣ ଧାରଣ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଆଶା ଟିକକ ଧରିଅଛୁ, କ୍ରୋଧରେ ସେ ଆଶାକୁ ସର୍ବଥା ନଷ୍ଟ କର ନାହିଁ ଏବଂ ମୋତେ ପର ବୋଲି ଭାବ ନାହିଁ ।

ସଖି, ମୁଁ ଅସାଧାରଣ ସୁଖସୌଧର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବାକୁ ସାହସ କରିଅଛି, ତାହାଁର ଆଶାରୂପ ନିଃଶ୍ରେଣୀକୁ ହରଣ କରି ନେବା ଉଚିତ ନୁହେ । ଏହା ପ୍ରତି ଲଳିତା କହୁଅଛନ୍ତି, "ଠଙ୍କାର କି ଶ୍ରବସରଙ୍କ" ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୬) ଯତ୍ର ବନ୍ତା ବଳସନ୍ତ ଯୌବତମନଶ୍ଚୌରାଃ କିଶୋରାଃ ପୁରେ
ପଞ୍ଚାସ୍ତ୍ରସ୍ୟ ସମୁତ୍ସୃଜନ୍ ରତିଗୃହଃ ପ୍ରତ୍ୟୁଦ୍ଗନାନ୍ କୌସୁମାନ୍
ତାନ୍ହାବାହବମୂଳକଂ ତ୍ୟଜତି କିଂ ତ୍ୱଦ୍ଯୌବ ଚକ୍ରାଂଶଯେ,
ହାହା ଶମ୍ବକଦମ୍ବଡମ୍ବରଭଗଳମ୍ବାନ୍ କଳମ୍ବାନ୍ ମୁହୁଃ ।

କେନ ବାନ କିଶୋରେଣ ବଲ୍ଲବନନ୍ଦୀଯାଙ୍କକୁଷ୍ଟିମବନ୍ୟସ୍ତ-
କାନ୍ତିସ୍ୱତନ୍ତ୍ରନିଃପୁତ୍ରକା କୃତନା କତ ନାବଲ୍ଲେକ୍ୟତେ ।

---

(୬) ଟଙ୍କାର—ଟଂ ଟଂ ଶବ୍ଦକର, ଓଟାର; ଶ୍ରବ—କାନ, ବାସବକୋଦଣ୍ଡ—ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ଚଣ୍ଡ—ଭୟଙ୍କର, ଶମ୍ବ—ବଜ୍ର, କଳମ୍ବ—ଶର, ଅତନୁ—କନ୍ଦର୍ପ, ପରଘରବୁଡ଼ା—ଅନ୍ୟ ଘରକୁ ନଷ୍ଟ କରିବା, ଫରମାସ—ବରାଦ, ଟିକାଏ—ଟିକିଏ, ସାମାନ୍ୟ; ହୃଦୟସରୋଜେ—ହୃଦୟପଦ୍ମରେ, ହାସବିଳାସ—ଭୟହସ୍ରବ, ଠେକାଠେକି କରି—ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱାମତ କରି, ଝାଣଖୁଣା—ପୀଡ଼ାଦାୟକ, ଗଞ୍ଜନା—ଗଞ୍ଜଣା, ଠପା ଥିବା—ସମ୍ବାଦବାହକରୂପେ ଥିବା, ଚର—ଦୂତ, ଟିପିଦେବା—ଗୋପନରେ କହିଦେବା, ଠେ'ପେ—କାରାଗୃହରେ, ଝାଙ୍କନ୍ତି—ଅପେକ୍ଷା କରନ୍ତି, ପାଣିଗତ—କରଗତ, ଟିକାସ୍ପିତ—ଯୁବକ ରାଜା ।

ହେ କୃଷ୍ଣ, କନ୍ଦର୍ପ କିଣ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଧନୁର ଗୁଣକୁ କାନଯାଏ ଓଟାରି ଆଣି ବଜ୍ରତୁଲ୍ୟ ଶରକୁ ଅତିବେଗରେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିନ୍ଧୁଅଛି ? ୧ । ଏ ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀମୁଖଟିକୁ ଠେକି ପରଘର ନଷ୍ଟ କରିବାପାଇଁ ବରାଦ କରୁଅଛି, ଏଥିରେ ତୁମ୍ଭ ହୃଦୟପଦ୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଟିକାଏ ହେଲେ ଭୟ ହେଉ ନାହିଁ ? ୨ । ମୋତେ ଠେକାଠେକି କରି ତୁମ୍ଭ ଅଭିଳାଷ ପୂରାଇବ, କିନ୍ତୁ ମୋ ପ୍ରାଣସଖୀ ରାଧା ପୀଡ଼ାପ୍ରଦ ଶାଶୁ-ନଣନ୍ଦଙ୍କ ଟଞ୍ଜଣାରୁ କଷ୍ଟ ପାଇ ସରିଯିବ । ୩ । ଗୋପରେ ଯେତେ ଘଟଣା ଘଟୁଅଛି, ତାକରୂପେ ରହିଥିବା ଦୂତମାନଙ୍କ କଥାରୁ ସେ ସବୁ କଂସ ଆଗରେ ଜଣାଯାଉଅଛି, ଯେବେ କୌଣସି ଖଳ ଲୋକ ଏ କଥା ଗୋପନରେ କଂସ ଆଗରେ କହି ଦିଏ, ତେବେ ନନ୍ଦ ନିଷ୍ଟୟ କଂସ୍ଚ୍ଛେଦ ଘରେ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିବେ । ୪ । ଆକାଶରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ହାତରେ ଧରିବ ବୋଲି ତୁମ୍ଭେ ଅପେକ୍ଷା କରଅଛ, ଅଠଗଡ଼ର ଯୁବକ ରାଜା କହୁଅଛନ୍ତି—ହେ କୃଷ୍ଣ, ତୁମ୍ଭର ଏ କି ଆଚରଣ ? ୫ ।

ଟୀକା—ହାହେତିଖେଦସୂଚକମବ୍ୟୟଂ, ଯୁବତୀନାଂ ସମୂହୋ ଯୌବତଂ ତସ୍ୟ ମନଶ୍ଚୌରାଃ ମନୋହାରିଣଃ ଯାବନ୍ତଃ ଯାବତ୍ସଂଖ୍ୟକା କିଶୋରା ଯୁବକା ପୁରେ ଅସ୍ମିନ୍ ନଗୋପନଗରେ ବଳସନ୍ତ ରତିପତିଃ ପଞ୍ଚଃ ସନ୍ ସହାୟଃ ସନ୍ ତେଷୁ କିଶୋରେଷୁ କୌସୁମାନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୁଦ୍ଗନାନ୍ କୁସୁମଶରାନ୍ ସମୁତ୍ସୃଜନ୍ ଜୟିପନ୍

ରାଗ—ଚୋଡ଼ି ବା ଦେଶାକ୍ଷ

ଠିକ ଠ ବର୍ତ୍ତୁଳ ଚନ୍ଦ୍ରାନନା ତୋ ଗତ୍ତରେ । ପଦ ।
ଠକ ରୀତି ନ ଆଚର — ମୋ କଦନକୁ ବିଚାର
ଅକପଟ ବଂଶବିଧି ଉଚିତରେ । ୧ । *
ଠଣା ଠୁଙ୍କି ତାପ ବାସ,— — ମୁଣ୍ଡେ ମନମଥ ପ୍ରାଶ—
ବନ୍ଧନ କର ତୁ ପରି ମୋଚିତରେ । ୨ ।
ଠଉରାଇ ଅବସର, — କଲେ ତୁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ମୋର,
ପିବ ରାଜୀବନେତ୍ରାକୁ ରୁଚିତରେ । ୩ ।
ଠୋ କର ଛୁଣ୍ଡାଇ ଦେ ନା — ପ୍ରିୟସଖି ! ମୋ ବେଦନା
ନ ଲଗଇ କାହାକୁ ଉଚିତ କଞ୍ଚିତରେ । ୪ ।
ଠାରଦେଲେ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଲେ, — ବିଜନ ସ୍ଥଳେ ସେ ବଳେ,
ବଚଜବ କ୍ଷଣରୁଚି ଉଚିତରେ । ୫ ।
ଠାକୁର ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ, — ପଦାମ୍ବୁଜଧ୍ୟାନରଙ୍କ,
ନୃପ ଜଗଦ୍ଦେବ କରେ ରଚିତ ରେ । ୬ ।

ରକ୍ତାଶୟେ ସରଳାନ୍ତଃକରଣେ ତ୍ୱୟୈବ ଶମ୍ବକଦମ୍ବସ୍ୟ ବଜ୍ରସଦୃଶସ୍ୟ ଉମ୍ବରଭରଃ ଅଟୋପାତିଶଯ୍ୟଃ ତଦାଲମ୍ବ୍ୟାନ୍ ତଦାଶ୍ରୟିଣଃ କଲମ୍ବାନ୍ ମାର୍ଗଣାନ୍ ବାହାବାହବି ଉଦ୍ଭୂତୋ ବାହୁଭ୍ୟାଂ ଯୁଦ୍ଧଂ ପୂର୍ବଂ ଯସ୍ମିନ୍ କର୍ମଣି ତତ୍ ତଥୋକ୍ତଂ ମୁହୁଃ ପୁନଃ ପୁନଃ ତ୍ୟଜତି କିଂ ? ନିକ୍ଷିପତି କିମ୍ ?

ଅତ୍ର ବଲ୍ଲବନଗର୍ଯ୍ୟାଂ ଗୋପପୁରେ କଞ୍ଚ ଅଙ୍କୁରିମେ ସୌଧୋପରିତନ-ଗୃହେ ବିନ୍ୟସ୍ତାଃ ରକ୍ଷିତାଃ ଯା କାନ୍ତିସ୍ୱରକୁନିମପୁତ୍ତ୍ଳିକାଃ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁତ୍ତଳିକାଃ ଭୁତନା ଚକ୍ଷୁରେଣ ଲେନ ବା କଶୋରେଣ ନ ଅବଲୋକ୍ୟନ୍ତେ ।

---

* ଅନେକ ଛପା ପୁସ୍ତକରେ ଏହି ଗୀତର ତୃତୀୟ ପାଦରେ ଦୁଇଗୋଟି ଲେଖାଏଁ ଅକ୍ଷର ଅଧିକ ଅଛି, ତାହା ଯେପରି ଭାବବିଘାତକ ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ରାଗ ବା ସ୍ୱରର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିକୂଳ । ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରୁ ହାତଲେଖା ଯେତେ ଖଣ୍ଡ ପୋଥି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି, କାହିଁରେ ସେ ଅକ୍ଷର ଦୁଇଟି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହା ବିସର୍ଜନ କରିଗଲୁଁ । ଅଠଗଡ଼ର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗାୟକ ପଣ୍ଡିତ ସାମନ୍ତ ଶ୍ରୀଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରହରାଜଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷର ନାହିଁ ।

(ଠ) ଏଣୀଦୃଶଃ ପ୍ରିୟସଖୀ ପ୍ରିୟବାଦନୀ ତେ—
ତ୍ୟାପଦ୍ଧନେନ ସଦୃଶୀଭ ବଶାରଦେତ୍;
ବିଶ୍ୱାସନାଃସ୍ୱହୃଦୟଦ୍ୟୁମପାସ୍ୟ ତୁଭ୍ୟମ୍,
ଯଦ୍ରେତତେ କୁରୁ ସୁରୂପବତୀଭ ବତ୍ ।
ଦୁର୍ଗତିଜନବର୍ଗେ ପକାରଜନ୍ୟପୁଣ୍ୟଯଶୋଽପବର୍ଗନିର୍ଗଲସକ୍ଷର୍ଗ
ହୃ ଭସ୍ମାଲବୋ ହୃଦୟାଲବଃ ।

ଅନୁବାଦ—ଅହୋ ! ଏହି ଗୋପପୁରରେ ଯୁବତିମତ୍ତଗୃହ ଯେତେ ରସିକ ଯୁବକ ବିହାର କରନ୍ତି, କନ୍ଦର୍ପ ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ କଅଣ କେବଳ କୁସୁମଶର ମାରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସରଳମତି ଦେଖି ବାହୁ ଯୁଦ୍ଧ କରି ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି ଶାଳ ବଜ୍ରସଦୃଶ ଶର ପୁନଃ ପୁନଃ ମାରୁଛି ?

କେଉଁ ଚତୁର କିଶୋର ଅବା ଗୋପପୁର କୋଠାମାନଙ୍କ ଉପରେ ରଖା ଯାଇଥିବା କେତେ ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ପିତୁଳା ଦେଖି ନାହାନ୍ତି ?

ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହୁଅଛନ୍ତି—"ଠିକ ଠ ବର୍ତ୍ତୁଳ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଠ) ଠିକ ଠ ବର୍ତ୍ତୁଳ—ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଠ ଅକ୍ଷର ପରି ଗୋଲ, ତୋ ଚିତ୍ତରେ—ତୋ ମନରେ, କଦନ—କଷ୍ଟ, ଠଣା—ମୁଷ୍ଟିବଦ୍ଧ ଅଙ୍ଗୁଳିମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥିରେ ଆଘାତ, ଠୁକି—ମାରି, ଠଉରାଇ—ଖୋଜି, ଠୋ କରି—ଏକାବେଳକେ (ଶବ୍ଦ ସହିତ), କିକ—କଅଣ. ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳ—ନେତ୍ରକୋଣ, ଅପାଙ୍ଗ; କ୍ଷଣରୁଚ—ବିଦ୍ୟୁତ୍ ।

ହେ ସଖି. ତୋ ମୁଖ 'ଠ' ଅକ୍ଷର ପରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଗୋଲାକାର ଚନ୍ଦ୍ରମାସଦୃଶ; ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଠକାମି ଆଚରଣ ନ କରି ଏବଂ ମୋର ଏ କଷ୍ଟକୁ ବିଗୃହ କରି ଅକପଟଭାବରେ ମୋତେ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ଉଚିତ ଅଟେ । ୧ । କନ୍ଦର୍ପସନ୍ତାପ ହେଉରୁ ମୋର ଯେଉଁ ଭୟ ହେଉଅଛି, ସେହି ଭୟର ମସ୍ତକରେ ଠଣା ମାରି ତୁ ମୋତେ ମନ୍ମଥପାଶ ବନ୍ଧନରୁ ଉଦ୍ଧାର କର ।୨। ଏବଂ ଯେବେ ସୁସମୟ ଦେଖି ତୁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ମୋର ପ୍ରସଙ୍ଗ କରନ୍ତୁ, ତେବେ ତାହା ସ୍ତ୍ରୀଜବନେହାଙ୍କୁ ରୁଚିଯିବ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରୀତିକର ହେବ । ୩ । ହେ ପ୍ରିୟସଖି, ଏହାକୁ ଠୋ କରି ଛିଣ୍ଡାଇ ଦେ ନା, ଅର୍ଥାତ୍ ଆମ୍ଭ ଦୁହିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ଅନୁଚିତ ବୋଲି ହଠାତ୍ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଭାଙ୍ଗି ଦେ ନା । ମୋ ଦୁଃଖ କଅଣ ତୋତେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଲାଗେ ନାହିଁ ? ୪ । ଯେବେ ତୁ ତାଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଆଖିକଣରେ ଠାରି ଦେବୁ, ତେବେ ସେ ଏ ନିର୍ଜନସ୍ଥାନରେ ବିଜୁଳି ପରି ବିରାଜିବ । ୫ । ଠାକୁରଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମ-ଧ୍ୟାନକାରୀ ରାଜା କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏହା ରଚିତ ହେଲା । ୬ ।

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ତର ନାହିଁକି ହେ, ପରତରୁଣୀ ହରଣୁ,
ତୋର ଲଗି ଘେର ପଡିବ ଯେ ହେବ ଗୃର ପର ଅଚରଣୁ । ପଦ ।
ତୋଳା ପ୍ରତିମାକୁ ପ୍ରାୟେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଯତନେ ଦା ଅଛନ୍ତି ପାଳି,
ତୁଳବତି ଧନ କେଳାକ ମୋହନ ଲୋଡୁଛ ଯେ କୁଳପାଳି । ୧ ।
ତଳା ଦେବା ଧନେ ଅବଶେଷ ତତ୍ତ୍ୱନେ ଦେଖିଲୁ ଶକଟ ଦଶା,
ତାକମଧ୍ୟମାକୁ ତାକ ଅଣିବାକୁ ଏଠାକୁ କାହା ଭରସା । ୨ ।
ତବ ତବ ବାର ନିଃସରିବ ଗୃହ ପଥରେ ନୟନଯୁଗ୍ମ,
ତହୁ ତହୁ ହେବ ମୃଦୁ ଅବୟବ ଶ୍ୟାମ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗୁଟି ଭେଗୁ । ୩ ।
ତାକୁ ତ ଜାଣ ମୋହନ ବଂଶୀରବେ ବହର ସୁଗେ ଏ ବନେ,
ତୁଳି ହେଉଁ ସିନା ଅଛୁ ଫଳ ବନା ନ ପନ୍ତି ତା ଆମ୍ଭ କାନେ । ୪ ।
ତାଳମ୍ୟମଞ୍ଜୀମଞ୍ଜୁଳଦଶନା ସେ ଖେଳୁଥାଉ ତୁମ୍ଭ ତୁଲେ,
ତେଣିଥାଅ ବିନଯାକ ତୁମ୍ଭ ମନ ଶ୍ରୀହରିଚନ୍ଦନ ବୋଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ଏଣୀଦୃଶଃ ମୃଗନୟନାୟାଃ ରାଧାୟାଃ ପ୍ରିୟସଖୀ ପ୍ରିୟବାଦିନୀ ପ୍ରିୟଂବଦା ଚ ଇତି ହେତୋଃ ଆପଦ୍‌ଭବେନ ସଦୃଶୀ ଆପଦର୍ଥଂ ସଞ୍ଚିତଧନେନ ତୁଲ୍ୟା ହିତକାରିଣୀ ଝଟିତ୍ୟୁପାୟଚତୁରା ଚ ଇତି ସ୍ୱରୂପବତୀ ଶୋଭନାକୃତି-ଶାଳୀନୀତି 'ଯତ୍ରାକୃତିସ୍ତତ୍ର ଗୁଣା ବସନ୍ତି' ଇତି ସ୍ମରଣାତ୍ ବିଶ୍ୱାସନଃ ସୁହୃଦୟତ୍ୱଂ ବିଶ୍ୱାସଶୂନ୍ୟ ହୃଦ୍‌ଭାବ ଅପାସ୍ୟ ଦୂରୀକୃତ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସମବଲମ୍ବ୍ୟେତି ଯାବତ୍ ବକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ୱାନ୍ତର୍ବେଦନାକାରଣଂ ତୁଭ୍ୟଂ ବିଜ୍ଞାପୟାମି, ଯତ୍ ରୋଚତେ ତତ୍ କୁରୁ ।

ଯେ ତୁ ଦୟାଳବଃ ଦୟାର୍ଦ୍ରାଃ ହୃଦୟାଳବଃ ପ୍ରଶସ୍ତହୃଦୟଯୁକ୍ତାଃ ତେହି ଦୁର୍ଗତଜନବର୍ଗସ୍ୟ ଅକିଞ୍ଚନଜନସମୂହସ୍ୟ ଉପକାରାତ୍ ଜନ୍ୟାନାଂ ପୁଣ୍ୟଯଶସାଂ ଅପବର୍ଗେ ଫଳନିଷ୍ପତ୍ତୌ ସଂସିଦ୍ଧୌ ବିଚଯ୍ୟେ ନିର୍ଗତାଳସଃ ନିରଳସଃ ନିସର୍ଗଃ ସ୍ୱଭାବୋ ଯେଷାଂ ତେ ତଥୋକ୍ତାଃ ଭବନ୍ତି ।

ଅନୁବାଦ—ତୁମ୍ଭେ ମୃଗନୟନା ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରିୟସଖୀ, ଏହି ହେତୁରୁ ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରିୟବାଦିନୀ ଓ ବିପତ୍‌କାଳ ନିମନ୍ତେ ସଞ୍ଚିତ ଧନସ୍ୱରୂପ ହିତକାରିଣୀ, ଆଉ ମଧ୍ୟ ଉପାୟ ନିରୂପଣରେ ଚତୁର ଅଟ, ତୁମ୍ଭର ମନୋହର ଆକୃତିରୁ ଏହା

(ଡ) କଂସଃ ପୁଂସାଂ ନୃଶଂସାନାଂ ବତଂସଃ ଶାସ୍ତି କାଶ୍ୟପୀମ୍
ଦୁଷ୍ଟାଥେ ଧନିନଃ ସ୍ତନୋ କଥଂ ଯାସ୍ୟଧ୍ୱନୀନତାମ୍ ।
ଅବର୍ଣ୍ଣାର୍ଣ୍ଣବୋଦ୍‌ଗୀର୍ଣ୍ଣକଲ୍ଲୋଲମାଲାନ୍ଦୋଳିତଚ୍ଛିଦ୍ରମପି କିଂ ପୁନ-
ସ୍ତରୁଣି ତରଣିତ୍ୱମୁଦୀକରଣୀୟ ମିତ୍ରପଦଣୀ ମାମପି କୁଳକୂଳଦବିଷ୍ଟାଂ ବିଧାୟ
ମଜ୍ଜୟିତୁଂ ଧୃତୁରମାରଭସେ ।

ଜଣାଯାଏ, ଏଣୁ ଅବିଶ୍ୱାସ ଭବ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ମୁଁ ନିଜର ଅନ୍ତର୍ବେଦନା ତୁମ୍ଭ ଆଗରେ କହିଲି, ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଯାହା ଭଲ ଲାଗେ ତାହା କର ।

ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ଦୟାଳୁ ଓ ହୃଦୟବାନ୍ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ୱଭାବ ଦୁଃଖୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ଉପକାର କରିବାରୁ ଜାତ ହେବା ପବିତ୍ର ଯଶର ଫଳ ସାଧନ ବିଷୟରେ ସାଧାରଣତଃ ନିରଳସ ହୋଇଥାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଉଦାରଚେତା ଲୋକମାନେ ସ୍ୱଭାବତଃ ପରୋପକାରୀ ହୁଅନ୍ତି ।

(ଡ) ଚୋର୍—ବାନ୍ଧିବା ଦଉଡ଼ି, ଘେର ପଡ଼ିବ—ବନ୍ଧାହେବ, ଲୋଲା ପ୍ରତିମା—ଚନ୍ଦ୍ରର ପୁତ୍ତଳିକା, କାମିନୀକା; ଡୁବିବଟି ଧନ—ସମସ୍ତ ନଷ୍ଟ ହେବ, କୁଳପାଳି—ସାଧ୍ୱୀ ସ୍ତ୍ରୀ, ଅରିଷ୍ଟେ—ସୂତିକାଗୃହରେ, ଶକଟ—କଂସପ୍ରେରିତ ଅସୁରବିଶେଷ, ଉତ୍ତାନେ—ଚିତ୍ ହୋଇ, ଡାକମଧ୍ୟମା—ଡମରୁମଧ୍ୟା ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ଷୀଣକଟି, ତବ ତବ—ଅବିରଳଭାବରେ, ତହ ତହ—ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ, ଭୋଗୁ—ଭୋଗ କାମନାରୁ, ଜୁଇଁ ହେବୁଁ—କଷ୍ଟ ପାଇବୁଁ, ବ୍ୟାକୁଳ ହେବୁଁ; ଡାଳିମ୍ବମଞ୍ଜି-ମଞ୍ଜୁଳଦଶନା—ଡାଳିମ୍ବ ମଞ୍ଜି ପରି ସୁନ୍ଦର ଦନ୍ତ ଯାହାର ।

ହେ କୃଷ୍ଣ, କି ଅଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା; ପରସ୍ତ୍ରୀ ହରଣ କରିବାରେ ତୁମ୍ଭର ଆଦୌ ଡର ନାହିଁ ? ଏହି ଚୌର୍ଯ୍ୟାଚରଣ ହେତୁରୁ ତୁମ୍ଭେ ଦଉଡ଼ିରେ ବନ୍ଧା ହେବ । ସଦା ତୁମ୍ଭେ ମା ଯଶୋଦା ଆଖିର ପିତୁଳା ପରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଅତି ଯତ୍ନରେ ପାଳନ କରିଅଛନ୍ତି; ତୁମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସତୀକୁଳନାରୀକୁ କ୍ରୀଡ଼ାସଙ୍ଗିନୀ କରିବାକୁ ଖୋଜୁଥିବାରୁ ମୁଁ ମନେ କରୁଅଛି ତାଙ୍କର ସେହି ଧନ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ୧ । ତୁମ୍ଭେ ଯେତେବେଳେ ଜନ୍ମଘରରେ ଚିତ୍ ହୋଇ ଶୋଇ ଡକାପାଡ଼ୁଥିଲ, ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ଶକଟାସୁରକୁ ମାରିଥିଲ ଏହା ଆଖିରେ ଦେଖିଅଛୁଁ; ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେହି କ୍ଷୀଣକଟି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଏଠାରୁ ଡାକି ଆଣିବାପାଇଁ କାହାର ସାହସ ହେବ ? ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ ପିଲାଦିନେ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଅସୁରକୁ ମାରିଅଛି, ସେ ଯେ ଏ ବୟସରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୀଣକଟି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ରଖିବ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏ ଭରସା ନାହିଁ । ୨ । ଯେବେ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ

ରାଗ—ଦେଶାକ୍ଷ

ତାଲେ ତ ତାଳଲ ନାହିଁ କୃପାସୁଧା ଝରକ ରେ । ପଦ ।
ଚକ୍‌କା ବାଜୁଥାଇ ବ୍ରଜେ, କଳାତାର ହୃଦମ୍ବୁଜେ,
କରୁଣା ଅଛୁ ବୋଲି ଯା ନେଲ କେ ତା ହବ କ ରେ । ୧ ।
ଟୁଲାଇଲ ପର ଚଳ, ତଚେଲ ପଡ଼ିବା ଭଳି,
ହେଲନ ଯେ କୁନ୍ଦକଳଦଶନା ଏ ସରକ ରେ । ୨ ।
ଲୁକାଇ ଦେଲେ ତୃଷିତ, ଚକୋର ଚଞ୍ଚୁରେ ଶୀତ-
ଭାନୁଚନ୍ଦ୍ରିକାକୁ ବଢ଼ ଯାଏ କେଣ୍ଠୁ ସବ କ ରେ । ୩ ।
ଚୋକୁଟିକୁ ସିନା ହଟି, ମୋ ସାର ଯାଉଛୁ ଲୁଟି,
ପିଇ ଦାଅନ୍ତ କ ଗୋଷ୍ଠିଯାକ ସେ କଚଶୋଗ୍ରକ ରେ । ୪ ।
ଚବା-ଚନାବରୁ ଗୋପ—ନଟବର ବନ୍ଦେ ଭୂପ
ବାଲ୍ମକେଶ ଦେବ ନୀପକୁଞ୍ଜପୁଞ୍ଜସଦକ ରେ । ୫ ।

ତାଙ୍କର ମିଳନ ହୁଏ, ତେବେ ତୁମ୍ଭର ଏହି ଶ୍ୟାମଳବର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର ଅଙ୍ଗ ଭୋଗ କରିବା ହେତୁରୁ ତାଙ୍କର ଘୋର କଷ୍ଟ ହେବ, ଘାତ ପ୍ରତିପ୍ରହାରଯାକ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ ଡବ ଡବ ହୋଇ ଲୁହ ଝରିକ ପଡ଼ିବ, ତାଙ୍କର କୋମଳ ଶରୀରରେ ଘୋର ଦାହ ଜାତ ହେବ ॥ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କେବେହେଁ ଡାକି ଆଣିବ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ତ ବଂଶୀସ୍ୱରରେ ଡାକି ଜାଣ, ତାଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ଡାକି ଆଣ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଦେଖୁଛି, ସେଥିରେ ଆଦୌ ଫଳ ହେବ ନାହିଁ, ତେଣୁ ତାହା ଆମ୍ଭ କାନରେ ନ ପଡ଼ୁ ଏବଂ ଆମ୍ଭେମାନେ ବ୍ୟାକୁଳ ନ ହେଉଁ । ୪ । (ଯେବେ ଫଳ ହୁଏ) ସେ ଡାଳିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଏଠାରେ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ଖେଳୁ, ତୁମ୍ଭ ମନ ଅନୁସାରେ ତୁମ୍ଭେ ଏ ବଣରେ ଭେଟିଥାଅ, ହରିଚନ୍ଦନ ଏହା ରଚନା କଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ କୃଷ୍ଣ, ନୃଶଂସାନାଂ ହିଂସ୍ରାଣାଂ ପୁଂସାଂ ପୁରୁଷାଣାଂ ବତଂସଃ ଭୂଷଣଂ ଘାତୁକଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, କଂସଃ କାଶ୍ୟପୀଂ ପୃଥ୍ୱୀଂ ଶାସ୍ତି; ହେ ଧନାନଃ ସୂନୋ ହେ ଧନକପୁତ୍ର ! ତ୍ୱଂ କଥଂ ଦୁଷ୍ପଥେ ଅଧିକାନତାଂ ପଥିକତ୍ୱଂ ଯାସି ? କଥଂ କୁମାର୍ଗେ ପଥିକୋ ଭବସୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ତ୍ୱଂ ଅବର୍ଣ୍ଣାର୍ଣ୍ଣବେ ଅପବାଦ ସମୁଦ୍ରେ ଉଦ୍‌ଗୀର୍ଣ୍ଣୟା ଉତ୍‌ଥିତୟା କଲ୍ଲୋଳ-ମାଳୟା ତରଙ୍ଗପରମ୍ପରୟା ଆନ୍ଦୋଳିତଃ ବ୍ୟାକୁଳିତୋଽସି, ହେ ତରୁଣି, ତ୍ୱୟା ତରଣୀତ୍ୱଂ ଅପବାଦ ସମୁଦ୍ରୋତ୍ତରଣାର୍ଥଂ ନୌକାତ୍ୱବୋଽଙ୍ଗୀକରଣୀୟଃ ଇତ୍ୟୁପଲକ୍ଷ୍ୟ

(ଖ) ଶୃଣ୍ୱଂ ଶୃଣ୍ୱଂ ମଦ୍ୟୋ'ଚ୍ଚୈଃ କଥିତମକପଟଂ ଶୃଣ୍ୱନ୍ନାକର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ଭୂୟଃ,
ପାୟଂ ପାୟଂ ଚ ଦୃଷ୍ଟ୍ୟା ମମ ତନୁମତନ୍ତ୍ର କ୍ରୂର ନାରାଚଭଲ୍ଲାଂ;
ସାନୁକ୍ରୋଶେନ ସନ୍ନୁଗ୍ରହମହହ ମମ ପ୍ରାଣବଶ୍ରାଣନୌକା—
ମିଚ୍ଛାଂ ତୁଚ୍ଛାଂ ବିଧାୟ କ୍ଷିପସି ସୁମୁଖି କିଂ ରୋଷରୁଷଂ କଟାକ୍ଷମ୍ ।

ମୀନାଙ୍କକଙ୍କପତ୍ରଦୂନ ସ୍ୱାନ୍ତଃ କଥମାଭିମସ୍ୟ ବିଷୟେ କାର୍ତ୍ତସ୍ୱର-ଗୌରାଙ୍ଗୀଭିରକାରୁଣିକତ୍ରୁଦୟବୃତ୍ତିଭିସ୍ତୁପସିକ୍ତିତ ଇତି ବ୍ରୁବତି କିଶୋର-ଶିରୋମଣୌ ସସ୍ମିତଭ୍ରୂଭଙ୍ଗଂ ଲଳିତା ।

ଶିକ୍ଷୟିତ୍ୱା ମାମପି କୂଳଂ କଂଶଃ ତଦ୍ଭୂପାର କୂଳାତ୍ ତଟାତ୍ ଦବିଷ୍ଠାଂ ଦୂରତରାଂ ବିଧାୟ କୃତ୍ୱା ମଙ୍କ୍ଷୟିତୁମପବାଦ ସମୁଦ୍ରେ ଇତି ଶେଷଃ କିଂ ପୁନଃ ବ୍ୟଗ୍ରମାରଭସେ ? କଥଂ ପୁନଃ ଚଲୟସି ? -

ଅନୁବାଦ—ହେ କୃଷ୍ଣ, କଂସ ନୃଶଂସମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀ ଶାସନ କରୁଅଛି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମ୍ଭେ ଜଣେ ଧନୀ ଲୋକର ପୁଅ ହୋଇ କାହିଁକି ଅପଥରେ ପଥିକ ହେଉଅଛ ?

ତୁମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପବାଦସମୁଦ୍ରରୁ ଉଠୁଥିବା ଲହରୀରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ ହେଉଅଛ, ସେହି ସମୁଦ୍ର ପାରି ହେବାପାଇଁ, ହେ ଯୁବତି ! ତୁମ୍ଭେ ମୋର ନୌକା ହୁଅ ବୋଲି ଉପଦେଶ ଦେଇ ମୋତେ ପୁଣି କାହିଁକି କୂଳରୁ ଦୂରକୁ ଠେଲି ଦେଇ ସେହି ଅପବାଦସମୁଦ୍ରରେ ବୁଡ଼ାଇବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଅଛ ?

ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହୁଅଛନ୍ତି, "ତାଲେ ତ ତାଳିଲ ନାହିଁ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଡ) ତାଲେ—ଥରେ, ଝରି - ସୁରେଇଆକୃତିର ଜଳପାତ୍ରବିଶେଷ, ଡକ୍କା—ବାଦ୍ୟବିଶେଷ, ବଡ ଢୋଲ; ହୃଦମ୍ବୁଜେ—ହୃଦୟରୂପ ପଦ୍ମରେ, ଢୋଲାଇଲା—ଢୁଳାଇଲା, କୁନ୍ଦକଳିଦଶନା—କୁନ୍ଦଫୁଲର କଢ଼ି ପରି ଦାନ୍ତ ଯାହାର, ଟୁଙ୍କାଇଦେଲେ—ପିଆଇଦେଲେ, ଚଞ୍ଚୁ—ଥଣ୍ଟ, ଶୀତଭାନୁ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଚୋକୁଟିକୁ — ଥଟରମାନ ପିଇବାକୁ, ଧାର — ବଳ, ତବା — କୋଠାଘର, ଚନାବ—ଝରକା ।

ଅୟି ଲଳିତେ, ତୋତେ ଏତେ ଅନୁନୟ କରି କହିଲି, ତଥାପି ତୁ ଥରେ ହେଲେ ଦୟାରୂପ ଅମୃତ ଝରୀକୁ ଢାଳିଲୁ ନାହିଁ; ଅର୍ଥାତ୍ ଟିକିଏ ହେଲେ କୃପା କଲୁ ନାହିଁ ? ପଦ । ଏ ଗୋପପୁରରେ ଡକା (ଢୋଲ) ବାଜୁଥାଏ ଯେ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋପପୁରରେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଲଳିତାର ହୃଦପଦ୍ମରେ ଦୟା ଥାଏ ବା ଲଳିତା ଦୟାବତୀ ବୋଲି ଗୋପପୁରରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣା; ସେ

୩

ରାଗ—ସୋମ

ଅତସୀ କୁସୁମସମ ଶ୍ୟାମ ହେ ମୁଁ ଗଲିଟି । ପଦ ।

ଅଳି ଭ୍ରମର ନିବିଡ଼, ଅସହ୍ୟ ସେ ଯେ ବନ୍ଧ

ଅବଶ୍ୟ ତା ସ୍ମୃତରେ ମୁଁ ନିବେଦନ କଲିଟି । ୧ ।

ଅଧ ଅଧରରେ ସ୍ମିତ ଉଲ୍ଲାସି ହେଲେ ଲକ୍ଷିତ

ଉଦ୍ଭବ ଏହିଟି ବୋଲି କୃପାକାଲିବଲ୍ଲୀଟି । ୨ ।

ଆରକତ କଲେ ମୁଖ, ଅଖଣ୍ଡ ସୁଧାମୟୂଖ,

ଅରୁଚ ସରବ ମୋର ଜୀଇଲେ ହେଁ ମଲିଟି । ୩ ।

ଅଦୃଷ୍ଟବନ୍ଧୁଁ କଟାକ୍ଷ, ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେ ପକ୍ଷ

ଅଭିବେ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହେବ ଏ ବଲ୍ଲବବର୍ଲ୍ଲୀଟି । ୪ ।

ଉଗ୍ରନିର୍ଦ୍ଦେଶ ନୃପର ଉପବନ ଗୋପପୁର

ଅଗ୍ରେ ନୋହିବ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଟିରିଦଗ୍ଧିଟି । ୫ ।

ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ଭିଷେ ଅହା ଧ୍ୟାନେ କି ଶୋଭା ସେ

ଅଖିଳ ଜନନୀ ନାସାମୃତମନ୍ଦକଲିଟି । ୬ ।

ଦସ୍ୟୁ କିଏ ହରଣ କରିନେଲା କି ? ୧ । ହେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ତୁମ୍ଭର ଚାଲି ଦେଖି ଡଳେ ପଡ଼ିଯିବା ଭଳି ମୋର ଦଶା ହେଲାଣି । ୨ । ତୃଷାର୍ତ୍ତ ଚକୋର ଅଣ୍ଟରେ ଯେବେ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣକୁ ପିଆଇ ଦଅପାଏ, ତେବେ କିଛି ସମ୍ପତ୍ତି ସହିଯାଏ କି ? ୩ । ସାମାନ୍ୟ ତୋକକ ପାଇଁ ସିନା ମୋ ବଳ ହଟି ଯାଉଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ସର୍ବନାଶ ହେଉଅଛି; ଆଚ୍ଛା କହ ଭଲା, ମୁଁ କଣ ସେ କଟାକ୍ଷକୁ ଗୋଟିକି ଯାକ ପିଇ ଦଅନ୍ତି ? ୪ । ରାଜା ବାଲୁକେଶ ଦେବ ଗୋପନଗରର କୋଠାଘର ଝରକାଠାରୁ (ଯେଉଁ ଝରକାବାଟେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିଥିଲେ) କଦମ୍ବ-କୁଞ୍ଜସମୂହ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (କୃଷ୍ଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି) ସେହି ସମଗ୍ର ପଥକୁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।

ଟୀକା—ଅୟି ସୁମୁଖି, ସାନୁକୋଶେନ ଦାନେନ ମୟା ଉଚ୍ଚୈଃ ଅତ୍ୟନ୍ତଂ ଅକପଟଂ ସର୍ବସ୍ୱଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା କଥିତଂ ନିବେଦିତଂ ରହସ୍ୟଂ ବସ୍ତୁ ଗୃହ୍ୟଂ ଗୃହ୍ୟଂ ହୃଦ କଥାୟୁ ଲୁପ୍ତଃ ପୁନଃ ଗୃଢ଼ଂ ଅକର୍ଣ୍ୟ ଶ୍ରୁତ୍ୱା, ଅତନୋଃ କନ୍ଦର୍ପସ୍ୟ କ୍ରୂରନାରାଚଭଲ୍ଲାଂ ନିଷ୍ଠୁରଶରବର୍ଷାର୍ତ୍ତାଂ ମମ ତନୁଂ ମତ୍ଶରୀରଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଚକ୍ଷୁଷା ସାନୁଗ୍ରହଂ ଅନୁଗ୍ରହପୂର୍ବକଂ ପାୟଂ ପାୟଂ ପୀତ୍ୱା ପୀତ୍ୱା ପୁନଃ ପୁନଃ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା

(ଣ) ଯାମି ପ୍ରତାପମନୁକୂଲୟିତୁଂ ପ୍ରପନ୍ନେ—
କ୍ଷେତ୍ରତଃ ସବେରୁହସହୋଦରଲୋଚନାୟାଃ,
ସାମିପ୍ରସନ୍ନମପିଚେଦ୍‌ଭବ କୃତାର୍ଥା,
ନୋ ଚେତ୍ତ୍ୱଦାସ୍ୟବଧୂବୀକ୍ଷଣମେତଦେବ ।

ନନ୍ଦନନ୍ଦନ କର୍ହିଚିଲ୍ଲୋଚନବଲ୍‌ବସ୍ୟାପ୍ୟୁପସ୍ଥିତୌ ତମନ୍ତୁଭୂଷ୍ୟ ଭୂୟସ୍ତ୍ୱନ୍ମୁଖସୁନ୍ଦରେନ୍ଦୁସନ୍ଦର୍ଶନକନ୍ଦଳତାନନ୍ଦସନ୍ଦୋହାନୁଭବମନ୍ଦାଦରୟାବାମୟା ଭାବ୍ୟମିତି ନିବେଦ୍ୟ ନିଷ୍କ୍ରମ୍ୟ ସବ୍ୟଧଂ ଶ୍ରୀରାଧାୟାଃ ପ୍ରବଶ୍ୟ ତାଂ ପ୍ରତି ।

ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଅହହ ମମ ପ୍ରାଣବଶ୍ରାଣନୋତ୍କାଂ ମମ ପ୍ରାଣଦାନେ ସମୁତ୍ସୁକାଂ ଇଚ୍ଛାଂ ଭୁଚ୍ଛାଂ ବଧାୟ କ୍ୱଂ କଥଂ ରୋଷରୁଷଂ କୋପେନ କର୍କଶଂ କଟାକ୍ଷଂ କ୍ଷିପସି ପାତୟସି ମୟି ଇତି ଶେଷଃ ।

ମୀନାଙ୍କସ୍ୟ କନ୍ଦର୍ପସ୍ୟ କଙ୍କପତ୍ରୈଃ ବାଣୈଃ ଦୂନଃ ପରିତାପିତଃ ଆତ୍ମାଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ ଆର୍ତ୍ତସ୍ୟ ବ୍ୟାକୁଳସ୍ୟ ମମ ବିଷୟେ, କାର୍ତ୍ତସ୍ୱରଂ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଂ ତଦ୍‌ବତ୍ ଗୌରାଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗାନି ଯାସାଂ ତାଭିଃ ତ୍ୱାଦୃଶୀଭିଃ କଥଂ ଅକାରୁଣିକା ନିର୍ଦ୍ଦୟା ହୃଦୟବୃତ୍ତିଃ ଯାସାଂ ତାସାଂ ଭାବଃ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଉରୀକ୍ରିୟତେ, ସ୍ୱୀକ୍ରିୟତେ ? କିଶୋରଶିରୋମଣୌ କିଶୋରତିଲକେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେ ଇତି ବ୍ରୁବତି କଥୟତି ସତି ଲଳିତା ସସ୍ମିତତ୍ୱରଂ ସସ୍ମିତତ୍ୱରାଭ୍ୟାଂ ସହ କଥୟତି ।

ଅନୁବାଦ—ସଖି, ମୁଁ ଦୀନ ହୋଇଥିବାରୁ ମନ ଖୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଯାହା ପ୍ରକାଶ କଲି, ସେ ସବୁ କଥାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି, ପୁଣି ମୋ ମୁଖରୁ ଉକ୍ତିକୁ ବାରଂବାର ଶୁଣି, କନ୍ଦର୍ପର ନିର୍ଦ୍ଦୟ ବାଣଦ୍ୱାରା ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଥିବା ମୋର ଏହି ଶରୀରକୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ନିଜ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ମଧ୍ୟ ତୁ ପୁଣି ମୋ ଜୀବନ ରଖିବାରେ ଜାତ ହେଉଥିବା ଉତ୍କଣ୍ଠାକୁ ବୃଥା କରି ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ଜୀବନ ରକ୍ଷାରେ ମୋଟେ ଇଚ୍ଛା ନ କରି କାହିଁକି କୋପକର୍କଶ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ମୋ ଉପରେ ପକାଉଅଛୁ ?

ଯେଉଁ ଲୋକ କନ୍ଦର୍ପବାଣରେ ଏକାନ୍ତ ସନ୍ତପ୍ତ ହୋଇଅଛି, ସେହି ଆର୍ତ୍ତମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ତୁମ୍ଭ ପରି ତପ୍ତକାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣାଭା ସୁନ୍ଦରୀମାନଙ୍କ ହୃଦୟ ଏଡ଼େ ନିର୍ଦ୍ଦୟ କାହିଁକି ? କିଶୋରତିଲକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏହା କହି ନିବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ଲଳିତା ହସି ହସି ଚଞ୍ଚଳ ତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି,—"ଅତସୀକୁସୁମ ସମ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଣ) ଅତସୀକୁସୁମ —ପେଶୀଫୁଲ, ଅଳି—ସନ୍ନିବନ୍ଧ ଅନୁରୋଧ; କ୍ଷିବଢ଼—କ୍ଷୁଡ଼, ଅଧ ଅଧରରେ—ତଳ ଓଠରେ, ଉହିବ—ତର୍କିବ, ଅନୁମାନ କରିବି;

କଳ୍ପବଲ୍ଲୀ—କଳ୍ପଲତା, ଅଖଣ୍ଡସୁଧାମୟୂଖ—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ଅବୁର—ମହତ୍ତ୍ୱ, ସର—ଭଲ ହେଲା (ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରୟୋଗ), ବଲ୍ଲବପଲ୍ଲୀ—ଗୋପାଳଗାଆଁ, ଗୋପପୁର; ଉଗ୍ରନର୍ଦ୍ଦେଶ—ନିଷ୍ଠୁରାଦେଶ, ମୃଗମଦକଳ୍ପ—କସ୍ତୁରୀଚିତ୍ର ।

ହେ ଅତସୀଫୁଲ ପରି ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ଶରୀରଧାରୀ କୃଷ୍ଣ ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବାହାରିଲି । ପଦ । ଏକପକ୍ଷରେ ତୁମ୍ଭର ସନିର୍ବନ୍ଧ ଅନୁରୋଧ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସେ ରାଧା ବଡ଼ ଅସହିଷ୍ଣୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ପରପ୍ରୀତି କଥା ଆଦୌ ସହିପାରେ ନାହିଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଦୁଇଆଡ଼ ରକ୍ଷା କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ବଡ଼ କଠିନ, ତଥାପି ତୁମ୍ଭ କଥା ଅନୁସାରେ ତା ଆଗରେ ଏ ବିଷୟ ନିବେଦନ କରି ବୋଲି ଜାଣ । ୧ । ଯେବେ ସେ ମୋ ପ୍ରାର୍ଥନା ଶୁଣି ଚଳଓଠରେ ହସକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଲଜ୍ଜିତ ହେଲା ଭଳି ହେବ, ତେବେ ତାହାକୁ ଅନୁଗ୍ରହର କଳ୍ପଲତା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରିବ, ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି ନିଶ୍ଚେ ଅନୁଗ୍ରହ କରିବ ବୋଲି ମନେ କରିବ । ୨ । କିନ୍ତୁ ଯେବେ ତାହାର ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖକୁ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ କରିଦେବ, ଅର୍ଥାତ୍ ରାଗିଯିବ ତେବେ ମୋ ମହତ୍ତ୍ୱ ସରିଗଲା, ମୁଁ ଜୀଇଲେହେଁ ମଲି ବୋଲି ଜାଣିବ । ୩ । ଶୁଭଦୃଷ୍ଟିବଶରୁ ଯେବେ କିଶୋରୀ ଅଙ୍ଗୀକାର କରେ, ତେବେ ତ ସର (ଭଲ ହେଲା), ନଚେତ୍ ଏ ଗୋପପୁର ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇଯିବଟି । ୪ । କଂସର ଆଦେଶ ନିଷ୍ଠୁର ଅଟେ; ଯେବେ ସେ ଏ କଥା ଜାଣିବ, ତେବେ ବନ ନିକଟରେ, କି ଗୋପପୁରରେ କିମ୍ବା ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତ ଗହ୍ୱରରେ କୌଣସିଠାରେ ଆଶ୍ରୟ ମିଳିବ ନାହିଁ । ୫ । ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା କହନ୍ତି, "ଅଖିଳଜନନୀ ଯେ ପୃଥିବୀ ତାହାଙ୍କର ନାସିକାର ମୃଗମଦକଳ୍ପ ସଦୃଶ ଯେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ଧ୍ୟାନରେ ତାହାଙ୍କର ଶୋଭା କି ମନୋହର ଅଟେ ।" (ଅଥବା ନିଖିଳ ମାତୃମଣ୍ଡଳୀଙ୍କର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନୀୟା ରାଧାଙ୍କ ଶୋଭା ଧ୍ୟାନରେ କି ସୁନ୍ଦର ଅଟେ) । ୬ ।

ଟୀକା—ପ୍ରଯତ୍ନୈଃ ଅତ୍ୟନ୍ତନିର୍ବନ୍ଧୈଃ ସନ୍ଦେହେହଂ ପଦ୍ମଂ ତସ୍ୟ ସହୋଦରେ ତତ୍ତୁଲ୍ୟେ ଲୋଚନେ ଯସ୍ୟାଃ ତସ୍ୟାଃ ଶ୍ରୀରାଧାୟାଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ପ୍ରତୀପଂ ଚେତଃ ବିରୁଦ୍ଧଭାବାପନ୍ନଂ, ମନଃ ଅନୁକୂଳୟିତୁଂ ତ୍ୱଦନୁକୂଳଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ଯାମି ତଚ୍ଚେତଃ ସାଧିପ୍ରସନ୍ନଂ ଈଷତ୍ ପ୍ରସନ୍ନଂ ଚେତ୍ କୃତାର୍ଥା ଅଭବଂ, ନୋଚେତ୍ ତ୍ୱଦାସ୍ୟବିଧୁବୀକ୍ଷଣଂ ତବ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରାବଲୋକନଂ ଏତଦେବ । ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟା ଚେତ୍ ପୁନଃ ତ୍ୱତ୍ସମୀପଂ ନାଗମିଷ୍ୟାମୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ହେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ, କର୍ହିଚିତ୍ ଲଘବଲବସ୍ୟ ସ୍ୱଳ୍ପାୟାଃ ଅପି ହାନତାୟାଃ ଉପସ୍ଥିତୌ ଅପି ତଂ ଲଘବଲବଂ ଅନୁଭୂୟ ଭୂୟଃ ପୁନଃ ତବ ମୁଖଂ ଏବ ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦୁଃ ତସ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଶନେନ ବନ୍ଦନୀୟଃ ଉଚ୍ଛଳିତଃ ଯଃ ଆନନ୍ଦସନ୍ଦୋହଃ ତସ୍ୟ ଅନୁଭବେ ମନ୍ଦଃ ଶିଥିଳଃ ଆଦରଃ ଯତ୍ନଃ ଯସ୍ୟାଃ, ତଥାଭୂତୟା ବାମୟା ବିମୁଖ୍ୟା ଭବ୍ୟଂ ଭବିଷ୍ୟତେ ମୟା ଇତି ଶେଷଃ, ଯଦି ମେ ମନୋରଥସିଦ୍ଧିଃ ନ

ରାଗ—କାନଡ଼ଗୌଡ଼ା ବା କନଡ଼ା

(ସଖି ରେ) ତୋ ଘେନି ତମାଲଶ୍ୟାମ ମୋ ମରଜି କଷିଲା ରେ,
ତଥାପି ତ ତଳେ ହେଲେ ତୋ ସ୍ନେହେ ନ ରସିଲା ରେ । ପଦ ।
ତଳେ ବସନ ପ୍ରସାରି, ତୃଣ ଦଶନାଗ୍ରେ ଧରି,
କହିଲେହେଁ ଅନୁସରି, ଯାଜ୍ଞା ତ ନ ଦଶିଲା ରେ । ୧ ।
ତହୁଁ କି ବିଷମଭାବ, ତର୍କିଲା ମୋ ଗୂଢ଼ ଭାବ—
ତଟକୁ ଘଟନ୍ତେ ଅବଧାନ ବିନା ହସିଲା ରେ । ୨ ।
ତପନଜାତଟକୁ ତୁ, ତରୁଣୀଠା କେଉଁ କୁତ୍ରୁ—
ହଳରୁ ଆସିଲୁ ହେତୁ, କହ ବୋଲି ଘୋଷିଲା ରେ । ୩ ।
ତାରି ତୋର ସୁଲୋଚନା, ତାରତମ୍ୟ ବିବେଚନା—
ଲବ ହୋଇ ନାହିଁ ତହିଁ, ତୋ ଚିତ୍ତ କେ ଚପିଲା ରେ । ୪ ।
ତିରସ୍କାର ପୂର୍ବଭାଷା, ତଚଳାଇ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଶା,
ଓଠିକି ଚୁମ୍ବିଲ ତୃଷା ତମିର ବିଳସିଲା ରେ । ୫ ।
ତୁଚ୍ଛସ୍ନେହମନ ଜନ, ତୋ ସଙ୍ଗକୁ କି ଭାଜନ,
ପ୍ରପନ୍ନ ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦ୍ଦେବ ଭାଷିଲା ରେ । ୬ ।

ସ୍ୟାତ୍ ତର୍ହି ହୀନତାମପ୍ୟନୁଭୂୟ ପୁନସ୍ତ୍ୱନ୍ମୁଖଂ ନ ପଶ୍ୟାମୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଲଳିତା ଇତି ନିବେଦ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ବିଜ୍ଞାପ୍ୟ ନିଷ୍କ୍ରମ୍ୟ ତଦନ୍ତିକାତ୍ ବହିର୍ଗତ୍ୟ ଶ୍ରୀରାଧାୟାଃ ସବିଧଂ ସମୀପଂ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ଗତ୍ୱା ତାଂ ପ୍ରତି କଥୟତୀତି ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ କୃଷ୍ଣ, ପଦ୍ମନେତ୍ରା ରାଧାଙ୍କର ବିପରୀତଭାବାପନ୍ନ ମନକୁ ନାନା ଚେଷ୍ଟାରେ ତୁମ୍ଭପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ କରିବାକୁ ମୁଁ ଯାଉଅଛି । ଯେବେ ତାଙ୍କ ମନ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଏ, ତେବେ ମୁଁ କୃତାର୍ଥ ହେଲି ବୋଲି ମନେ କରିବି, ଅନ୍ୟଥା ତୁମ୍ଭ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ଦର୍ଶନ ଏହିଠାରେ ମୋର ଶେଷ ହେଲା ।

ହେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧିରେ ନୀଚତା ମଧ୍ୟ ଅଙ୍ଗୀକାର କରିବି । କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲି, ତହିଁରେ ଆଉ ମୋର ଉତ୍ସାହ ରହିବ ନାହିଁ, ମୁଁ ସେ ବିଷୟରେ ବିମୁଖ ହୋଇ ରହିବି ସିନା । ଲଳିତା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏହିପରି କହିବା ପରେ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ତୋ ଘେନି ତମାଲ ଶ୍ୟାମ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଡ) ଯସ୍ୟାଂ ତ୍ୱଦ୍‌ଭ୍ରୂଜଦମ୍ବୁଦହେମଲତୟୋର୍ଗଚ୍ଛତ୍ୟା ମତ୍ୟଂ ସ୍ଥିତାନ୍ତ,
ପାଣ୍ୟାତ୍ମାମଧୁନାପି ତନ୍ମ୍ୟ ଭବତୀ ଭଲ୍ଲାଧିକାଲ୍ଲାଘବାତ୍,
ଅସ୍ୟାସଃ ସଖି କେବଲଂ ଫଳମଭୂତ୍ ବାଧାପ୍ୟସାଧାରଣୀ,
ଚେତସ୍ୟାବିରଭୂଦ୍‌ବଭୂବ ନ ପୁନସ୍ତ୍ୱଲ୍ଲୀଳସୋଲ୍ଲାସନମ୍ ।
ଦୃଷ୍ଟ୍ୟା କଦାଚିଦ୍‌ଭବଦୀୟାଭିଷ୍ଟସିଦ୍ଧୌ ସମ୍ଭାବ୍ୟାମପି ବନ୍ଧ୍ୟାତ୍ୱ-
ମୁତପତ୍‌ସ୍ୟତେ କଲ୍ୟାଣବଲ୍ଲ୍ୟାଃ ।

(ଡ) ତୋ ଧେକ—ତୋ ପାଇଁ ବା ତୋ ହେତୁରୁ, ତମାଲଶ୍ୟାମ—ତମାଲ ଗଛର ପତ୍ରପର ବର୍ଣ୍ଣ ଯାହାର, କୃଷ୍ଣ; ମରଜ—ଇଚ୍ଛା, ହୃଦ୍‌ଭାବ; କଷିଲ୍ଲ—ପରୀକ୍ଷା କରି ନେଲ୍ଲ, ବସନ—ବସ୍ତ୍ର, ରାଜ ଦଶିଲ୍ଲ ନାହିଁ—ସମ୍ମତ ହେବା ଭଳି ଜଣାଗଲା ନାହିଁ, ଶ୍ରବଣଠକୁ—କାନ ପାଖରେ, ତପନଜାତଠ—ଯମୁନାକୂଳ, କୁତୁହଳରୁ—କୌତୁକ ହେତୁରୁ, ତାରତମ୍ୟ ବିବେଚନା—ନ୍ୟୂନତା ଓ ଅଧିକ୍ୟ ଜ୍ଞାନ, ତିରସ୍କାର ପୂର୍ବଭାଷା—ଗାଳିଦେଇ କହିବା, ତରଳାଇ—ନାଶକରି ବା ଦୂରକରି, ତୋଣ୍ଟି—କଣ୍ଠ, ଭୁଛସ୍ନେହମନ ଜନ—ଯାହା ମନରେ ଆଦୌ ସ୍ନେହ ନାହିଁ, ସ୍ନେହଶୂନ୍ୟ ଲୋକ; ପ୍ରପନ୍ନ—ଆଶ୍ରିତ ।

ହେ ସଖି, ସେହି ତମାଳବୃକ୍ଷର ପତ୍ରପରି ଶ୍ୟାମଳବର୍ଣ୍ଣ କୃଷ୍ଣ ତୋ ସକାଶେ ମୋ ହୃଦୟକୁ ପରୀକ୍ଷା କରିନେଲା, ତଥାପି ଟିକିଏ ହେଲେ ତୋ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ପ୍ରକାଶ କଲା ନାହିଁ । ପଦ । ମୁଁ ତଳେ ଲୁଗା ପକାଇ ଦାନ୍ତରେ କୁଟା ଧରି ଯେତେ ଅନୁସରଣ କରି କହିଲି, ସେ ତହିଁରେ ରାଜି ହେଲା ନାହିଁ । ୧ । ତୁମ୍ଭରେ ମୋର ଗୃଢ଼ କଥା ଯେତେବେଳେ ତା କାନ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ତା କାନରେ ପଡ଼ିଲା ସେତେବେଳେ ତହିଁରେ ସେ ଗୋଟିଏ ବିରୁଦ୍ଧ ଭାବ ଅନୁମାନ କଲା ଏବଂ ତହିଁରେ ଆଦୌ ମନ ନ ଦେଇ ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ୨ । ଏବଂ ବାରମ୍ବାର କହିଲା, ତୁ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀଟିଏ, କି କୌତୁକରୁ ଯମୁନାକୂଳକୁ ଆସିଲୁ କହ । ୩ । ହେ ସୁଲୋଚନେ, ତୁ କେଡ଼େ ସ୍ଥାନ, ସେ କେଡ଼େ ବଡ଼, ଏ ବିଚାର ତୁ ଟିକିଏ ସୁଦ୍ଧା କରି ନାହୁଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୋ ମନ କିପରି ତା ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହେଲା । ୪ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଗାଳି ଦେଇ କଥା କହିଲା, ସେତେବେଳେ ମୋର ସବୁ ସୁଖ ଆଶା ଭାଙ୍ଗିଗଲା, ମୋ କଣ୍ଠ ଶୁଖିଗଲା ଏବଂ ମୋତେ ଚାରିଆଡ଼ ଅନ୍ଧାର ଦିଶିଲା । ୫ । ଯେଉଁ ଲୋକର ମନ ସ୍ନେହଶୂନ୍ୟ ସେ କଅଣ ତୋ ସଙ୍ଗର ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ର, ଆଶ୍ରିତ ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦ୍ଦେବ ଏହା କହିଲେ । ୬ ।

ଥ

ରାଗ—ଝିଂଝୋଟି ବା ଟୋଡ଼ୀ ଜଙ୍ଗଲା

ଥାପିରେ କହ ତଥାପିରେ ପ୍ରିୟସଖି ଥିବ କି ଛାଡ଼ିବି ପ୍ରାଣ । ପଦ ।
ଥିଲା ପର ସ୍ନେହ ଲଗିଲା କି କହ, ଅଛୁଟି ତୋତେ ମୋ ରାଣ । ୧ ।
ଥକାଇ ତୁ କହୁ, କହୁ ଧୃତ ରହୁ, ନାହିଁଟି ମୋହର ଜାଣ । ୨ ।*
ଥୋକାଏ ତୋ ପ୍ରୀତି-ବର୍ଦ୍ଧିକି ସମ୍ମତ କଲେ କି ମୋ ପରିତ୍ରାଣ । ୩ ।
ଥରେ ହେଲେ ବିକି, ହେବ ମୋତେ ନିକି ବର୍ଷାଇବ ପଞ୍ଚବାଣ । ୪ ।
ଥୋଇ ହୃଦେ ଛଳ, ନ କର ବିକଳ, କହେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗରାଣ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ତନ୍ୱି, ତବ ଭ୍ରୂକୌ ଏବ ଦମ୍ଭହେମଲତେ ବ୍ୟାଜସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତେ ତୟୋଃ ଛାୟାଂ ଆଶ୍ରିତ୍ୟ ନିତ୍ୟଂ ସ୍ଥିତାଂ ମାଂ ଭବତୀ ତ୍ୱଂ ଭିଲ୍ଲାଧିକାତ୍ ଭିଲ୍ଲାସ୍ୱାଘାତାଦଧିକପୀଡ଼ାପ୍ରଦାତ୍ ଲଘବାତ୍ ଅଗୌରବାତ୍ ଅଧୁନାପି ପାୟାତ୍ ରକ୍ଷେତ୍ ହେ ସଖି, ଆୟାସଃ ପରିଶ୍ରମଃ କେବଲଂ ଫଳଂ ,ଅଭୂତ୍, ଅସାଧାରଣୀ ଅଲୌକିକା ବାଧାପି ଚେତସି ଆବିରଭୂତ୍ ସଂଜାତା, କିନ୍ତୁ ତ୍ୱୟି ଲାଲସାୟାଃ ଉଲ୍ଲାସନଂ ଅନୁରାଗ ପ୍ରକାଶଃ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଇତି ଶେଷଃ ନ ବଭୂବ ।

ଦଷ୍ଟ୍ୟା ଭାଗ୍ୟବଳେନ ଭବଦୀୟାଭିଷ୍ଟସିଦ୍ଧୌ ସମ୍ଭାବ୍ୟାୟାଂ ଅପି ତବାଭିଲାଷେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣେଽପି କଲ୍ୟାଣବଲ୍ଲ୍ୟାଃ ମଙ୍ଗଲଲତାୟାଃ କଦାଚିତ୍ ବନ୍ଧ୍ୟାତ୍ୱଂ ଉତ୍ପତ୍ସ୍ୟତେ ସତ୍ୟପି ଭବତ୍ୟ । ସହ ତସ୍ୟ ମିଳନେ ପରିଣାମୋ ନ ସୁଖାବହୋ ଭବିଷ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସୁନ୍ଦରି, ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ନିତ୍ୟ ଅନୁଗତ, ଗୌରବହୀନ ହେବାରୁ ମୋତେ ପ୍ରାଣାନ୍ତକ କଷ୍ଟ ହେଉଅଛି, ତହିଁରୁ ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ରକ୍ଷା କର, ମୋର ପରିଶ୍ରମ ମାତ୍ର ସାର ହେଲା ଏବଂ ହୃଦୟରେ ଅସାଧାରଣ କଷ୍ଟ ଜାତ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭ ଆଶା ପୂରଣ ହେଲା ନାହିଁ ।

ଭାଗ୍ୟବଶରୁ ଯେବେ କେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ତେବେ ଶେଷଫଳ ଭଲ ହେବ ନାହିଁ ।

(ଥ) ଥାପି—ସ୍ଥିର କରି, ଲଗିଲା—ଜଣାଗଲା, ଥକାଇ—ରହି ରହି, ଧୃତ—ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ଥୋକାଏ—ଟିକିଏ, ପରିତ୍ରାଣ—ରକ୍ଷାକାରୀ, ନିକି—ସତେ କି ?

ହେ ସଖି, ସ୍ଥିର କରି କହ, ବର୍ତ୍ତିବ କି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବ ? ପଦ । ତୋତେ ମୋ ରାଣଟି ସତ କରି କହ, ମୋଠାରେ ତାଙ୍କର ସ୍ନେହ ଥିଲା ପର

---

* ପାଠାନ୍ତର—ଥୋକାଏ ମୋ ପ୍ରୀତିବର୍ଦ୍ଧିକି ସମ୍ମତ ନ କଲେ କି ପରିତ୍ରାଣ ।

(୪) ସ୍ମିତସୁଭଗମୁଖଃ ଶିଖଣ୍ଡମୌଳିର୍ବଦ କିମୁସ୍ୱୀକୃତବାନ୍ ମଦଙ୍ଗସଙ୍ଗମ୍;
କଥୟ ସଖି ଯଦା ତୃଣାୟ ମେନେ ବପୁରଥ କିଂ ବିସୃଜାମି ଧାରୟାମି ॥
ସହଚରି ଲଳିତେ । ଦମ୍ଭସମ୍ଭୃତସମୁଜ୍ଜୃମ୍ଭଣମନ୍ତରେଣ ବିଲମ୍ବ-
ମନବଲମ୍ବ୍ୟ ବ୍ରୂହି ସବିଶ୍ରମ୍ଭଂ ଜୀବାମି ବା କିଂତଦନାନ୍ୟଥବା ତାପିଞ୍ଛଶାଖି-
ଶାଖାୟାମୁଦ୍‌ବନ୍ଧନମଙ୍ଗୀକରିଷ୍ୟାମି !

ଜଣାଉଛନ୍ତି ? ୧ । ତୁ ରହି ରହି କଥା କହିବାରୁ ମୁଁ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ପାରୁ ନାହିଁ । ୨ । ତୁ ଯେପରି ଢଙ୍ଗରେ ମିଳନର ବିଧାନ କଲୁ ତହିଁରେ ଠିକ୍‌ଏ ହେଲେ କଅଣ ମୋର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ସମ୍ମତି ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ ? ୩ । ମୁଁ ଥରେ ହେଲେ ଏ ଜୀବନକୁ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ବିକିଦେଅନ୍ତି, ଅନ୍ୟଥା ମୋତେ କନ୍ଦର୍ପ ବଞ୍ଚାଇବ କି ? ୪ । ହୃଦୟରେ କପଟ ରଖି ମୋତେ ବିକଳ କର ନା; ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗର ରାଜା ଏହା କହିଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ସଖି, ସ୍ମିତେନ ମୃଦୁହାସ୍ୟେନ ସୁଭଗଂ ସୁନ୍ଦରଂ ମୁଖଂ ଯସ୍ୟ ସଃ ମୃଦୁହାସ୍ୟବିମଣ୍ଡିତମୁଖମଣ୍ଡଳଃ, ଶିଖଣ୍ଡଃ ମୟୂରପୁଚ୍ଛଃ ମୌଳୌ ଯସ୍ୟ ସଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ମଦଙ୍ଗସଙ୍ଗଂ ଉରରୀକୃତବାନ୍ ସ୍ୱୀକୃତବାନ୍ କିଂ ? ବଦ ଯଦା ଯଦି ବା ତୃଣାୟ ମେନେ ତୃଣବତ୍ ଅକିଞ୍ଚିତ୍‌କରଂ ଅମଂସ୍ତ କଥୟ କିଂ ବପୁଃ ଇଦଂ ଶରୀରଂ ବିସୃଜାମି ତ୍ୟଜାମି ଅଥ ଅଥବା ଧାରୟାମି ମ୍ରିୟେ ବା ଜୀବାମି କଥୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ସହଚରି ଲଳିତେ, ଦମ୍ଭଭୃତ୍ୟା କପଟବ୍ୟବହାର ସମୂହସ୍ୟ ସମୁଜ୍ଜୃମ୍ଭଣଂ ପ୍ରକାଶଃ ତଦନ୍ତରେଣ କପଟାଗ୍ରହଂ ବିନା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ବିଲମ୍ବଂ ଅନବଲମ୍ବ୍ୟ ଅବଲମ୍ବଂ ଯଥାସ୍ୟାତ୍ ତଥା ସବିଶ୍ରମ୍ଭଂ ବିଶ୍ୱାସସହିତଂ ବ୍ରୂହି କଥୟ, କିଂତଦନାନ ବ୍ୟାପ୍ୟ ଜୀବାମି ବା ତାପିଞ୍ଛଶାଖିଶାଖାୟାଂ ତମାଲବୃକ୍ଷଶାଖାୟାଂ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ତମାଳଶ୍ୟାମତ୍ୱାତ୍) ଉଦ୍‌ବନ୍ଧନଂ ଅଙ୍ଗୀକରିଷ୍ୟାମି, ଉଦ୍‌ବନ୍ଧନେନ ପ୍ରାଣାନ୍ ତ୍ୟକ୍ଷ୍ୟାମି ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ସଖି ଲଳିତେ, ସତ କହ, ମୟୂରଚୂଳିଆ ସ୍ମିତ-ସୁନ୍ଦରବଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତୋ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେଟି ? କିମ୍ବା ମୋ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗକୁ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କଲେ, ଏ ଦେହକୁ ରଖିବି କି ଛାଡ଼ିବି କହ ।

ସହଚରି, ହୃଦୟରେ କପଟ ନ ରଖି ଆଉ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ସତକରି କହ, ତମାଲଗଛ ଡାଳରେ ଦଉଡ଼ିଦେଇ ପ୍ରାଣ ହରିବି କି ଅଉ କିଛି ଦିନ ବଞ୍ଚିବି ?

ଏହା ଶୁଣି ଲଳିତା କହିଲେ,—"ରେ ଦୁଃଖିଧନ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ରାଗ—ଭଟିଆରି

ରେ ଦୁଃଖିଧନ, ଦମ୍ଭ ଦେଖିବାକୁ ସିନା କଲି ଛନ,
ଦୁଃଖମୟ ନ କର ସରସ ମନ । ପଦ ।
ଦୂରୁ ମୁଁ ଯିବାର ଜାଣି ହରି, ଦରିଦ୍ର ନିଧି ଲଭିଲା ପରି,
ଦ୍ୱିଗୁଣ ଆଦରେ ପ୍ରମୋଦନଦରେ ମଜ୍ଜି ଧେନିଗଲେ କରଧରି । ୧ ।
ଦୟାଜରଜର କରି ଚିତ୍ତ, ଦନ୍ତବାସେ ରଖି ଦରସ୍ମିତ;
ଦଶବାର ଅନାମୟ ମୋତେ ଧେନାଧେନି କରି ପଚାରିଲେ ମିତ । ୨ ।
ଦେଖିଲି ଯାହା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗଦ୍ୟୁତ, ଦଳି ହୋଇଗଲା ମୋର ଚିତ୍ତ,
ଦ୍ୱିତୀୟାର ଶଶି-ଲେଖା ପରି ଦିଶିଗଲେନି ସେ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳଦ୍ୟୁତି । ୩ ।
ଦୁର୍ବାର ତୋ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳଶର, ଦେବାରୁ ଦୁଃଖ ଦୁଃସହତର,
ଦବାଲା ହେବାର ଦେହମଜ୍ଜାସାର ଜାଣି ଯା ହେଲା ମାନସ ମୋର । ୪ ।
ଦୁର୍ବଳ ସାଳସ ଦେଖି ଗୁଳି, ଦୁରୂହରେ କଷ୍ଟ ପଚାରିଲି,
ଦୀର୍ଘ ତପତ ନାସାନିଳ ତେଜିଲେ ଆହା ମରଇ ତ ବୋଲି । ୫ ।
ଦେବ ଦଇବ ତୋ ଅଭିମତ, ଦୂରି କର ଦ୍ୱାପରକୁ ଚେତ,*
ଦବିଷ୍ଠ ଏ କଷ୍ଟପାକ ହେବ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥର ଏ ବଚନତ । ୬ ।

(ଦ) ଛନ କଲି—ଡରାଇଲି, ପ୍ରମୋଦନଦରେ—ଆନନ୍ଦସାଗରରେ, ଦୟା—ସ୍ନେହ, ଦନ୍ତବାସେ—ଓଠରେ, ଦରସ୍ମିତ—ଅଳ୍ପହାସ, ଅନାମୟ—କୁଶଳପ୍ରଶ୍ନ, ଧେନାଧେନି କରି—ଠେକାଠେକି କରି, ଦ୍ୟୁତ—ଶୋଭା, ଶଶିଲେଖା—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳଦ୍ୟୁତି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିଶୋଭାଧାରୀ, 'ହସ୍ତୀପରି ଅକୃତି-ବିଶିଷ୍ଟ ସେହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଦୁର୍ବାର—ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ, ଯନ୍ତ୍ରଣାପ୍ରଦ; ଦବାଲା—ଦୁର୍ବଳ, ମଜ୍ଜା—ହୃଦୟସାରବଳ, ସାଳସ—ଆଳସ୍ୟଯୁକ୍ତ, ଦ୍ୱାପର—ସନ୍ଦେହ (ଦ୍ୱାପରେ ଯୁଗ ସଂଶୟୌ), ଚେତ—ମନେ ରଖ, ଦବିଷ୍ଠ—ଦୂରତମ ।

ହେ ଦୁଃଖିଧନ, ତୋ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବାପାଇଁ ମୁଁ ଏପରି ସିନା ଡରାଇ ଦେଲି, ତୋର ସରସମନକୁ ତୁ ଦୁଃଖିତ କର ନା । ପଦ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦୂରରୁ ମୋ ଯିବା ଜାଣିପାରି ଦରିଦ୍ର ଲୋକ ନିଧି ପାଇଲେ ଯେପରି ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ ସେହିପରି ଆନନ୍ଦସାଗରରେ ବୁଡ଼ି ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ମୋତେ ଯେତେ ଆଦର କରନ୍ତି ତାହାର

* ପାଠାନ୍ତର—'ଚେତ' ସ୍ଥାନରେ 'ମିତ' ।

(ଢ) ସମାଶ୍ବସିହି ମାନିନି ତ୍ୱଦିତଧୈର୍ଯ୍ୟଜଙ୍ଘାସଖୀ,
ନଠଲକପଟପାଠବଂ ତବ ପୁରଃ ପ୍ରଣୀତଂ ବଚଃ;
ଅମନ୍ଦମଧୁମନ୍ଦିରଂ କମରବିନ୍ଦବୃନ୍ଦଂ ବିନା—
ନୁବିନ୍ଦତି ମୁଦଂ ହୃଦନ୍ତରଗତଂ ମିଳିନ୍ଦୋ ଯୁବା ।

ପୁଷ୍ପିତାଂ ମାକନ୍ଦମଞ୍ଜରୀଂ ବନପ୍ରିୟ ଇବ, ସରୋଜିନୀଂ ଯୁବରୋଲମ୍ବ ଇବ, ଚନ୍ଦ୍ରିକାଂ ଚକୋର ଇବ, ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରମୁଦିରମଣ୍ଡଳୀଂ ଗୃଢକ ଇବ, ଚିନ୍ତାମଣିମକିଞ୍ଚନ ଇବ, ତ୍ୱାମନବରତଂ ବଲ୍ଲବମହୀମହେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନାନନ୍ଦଃ ସ୍ମରନ୍ କିଶୋରଃ ସୀଦତି, ତ୍ୱଂ କଥଂ ରୋଦନେନ ରୋଦୟସି ରୋଦସୀ ।

ଦୁଇ ଗୁଣ ଆଦରରେ ହାତ ଧରି ମୋତେ ଘେନିଗଲେ । ୧ । ଗୋ ମିତ, ଶତ୍ରୁକୁ ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ କରି, ଓଷ୍ଠରେ ମନ୍ଦହାସ୍ୟକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ମୋତେ ଠେକାଠେକ କରି ସେ ଦଶ ଥର ତୁମ୍ଭର କୁଶଳ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ । ୨ । ଆହା, ସଖି, ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଶୋଭା ଯାହା ଦେଖିଲି, ସେଥିରେ ମୋ ଛାତି ଫାଟିଗଲା । ସେହି ନୀଳହୀରାଭଳି ଲୋକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦ୍ୱିତୀୟା ତିଥିର ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପରି କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲେଣି । ୩ । ତୋର ଅପାଙ୍ଗଶର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖଦେବାରୁ ତାଙ୍କର ଦେହ, ହୃଦୟ ଓ ବଳ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲାଣି, ଏହା ମୁଁ ଜାଣିପାରିବାରୁ ମୋର ମନ ଯାହା ହେଲା—ତା ଆଉ କିଏ କହିବ ? ୪ । ତାଙ୍କର ଦୁର୍ବଳ ଓ ଆଳସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଧୀର ଗତି ଦେଖି ମୁଁ ଅତି ଦୁଃଖରେ କିଛି ପଚାରିଲି, ମାତ୍ର ସେ ଦୀର୍ଘ ଉଷ୍ଣ ନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ ମୁଁ ବିଚାରିଲି, ଏ ଦୁଃଖ ଦେଖି ମୋର ମରିଯିବାଟା ଉଚିତ । ୫ । ଗୋ ସଖି ! ଦୈବ ତୋ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ, ମନରୁ ସନ୍ଦେହ ଦୂରକର ଏବଂ ମନେ ରଖ, ଦିନେ ତୋର ଏ କଷ୍ଟସବୁ ଦୂର ହୋଇଯିବ । ଅଠଗଡ଼ର ରାଜା ଏହା ରଚନା କଲେ । ୬ ।

ଟୀକା—ଅୟି ମାନିନି ମାନବତି ରାଧିକେ, ସମାଶ୍ବସିହି ସମ୍ୟକ୍ ଆଶ୍ବସ୍ତା ଭବ, ତ୍ୱଦିତଧୈର୍ଯ୍ୟଜଙ୍ଘାସଖୀ ତବ ଧୈର୍ଯ୍ୟାତିଶୟେଂ ଜଙ୍ଘାସଖୀ ଜାତୁମିଚ୍ଛନ୍ତୀ ତବ ପୁରଃତ୍ୱଦଗ୍ରେ ନଠର୍ ବଳସିତଂ କପଟାନାଂ ପାଠବଂ ପଟୁତ୍ୱଂ ଯତ୍ର କଳ୍ପିତ-କାପଟ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ବଚଃ ପ୍ରଣୀତଂ ମୟା ଇତି ଶେଷଃ, ଯୁବା ମିଳିନ୍ଦଃ ଭ୍ରମରଃ ଅମନ୍ଦସ୍ୟ ପ୍ରକୃଷ୍ଟସ୍ୟ ମଧୁନଃ ମନ୍ଦିରଂ ସ୍ଥାନଂ ଅରବିନ୍ଦାନାଂ ବୃନ୍ଦଂ ବିନା ପଦ୍ମୋ-ଦରଂ ବିନା ହୃଦନ୍ତରଗତାଂ ଅନ୍ତରଙ୍କୋଦିନୀଂ ମୁଦଂ ଆନନ୍ଦଂ ଅନୁବିନ୍ଦତି କିଂ ଲଭତେ କିଂ ? (ଲଭେ ବିନ୍ଦତି ବିନ୍ଦତେ) ଲଭତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ବନପ୍ରିୟଃ କୋକିଳଃ ପୁଷ୍ପିତାଂ ମୁକୁଳିତାଂ ମାକନ୍ଦମଞ୍ଜରୀଂ ଚୂତ-ମୁକୁଳମିବ, ଯୁବରୋଲମ୍ବଃ ତରୁଣଭ୍ରମରଃ ସରୋଜିନୀଂ ପଦ୍ମିନୀମିବ, ଚକୋର

ଧ

ରାଗ—କନଡ଼ାକାଫି ବା ଚୋଢ଼ିଜଙ୍ଗଲା

ଧୀରା ରେ କି ଧନ ତୁ ନ ଦେଲୁ ଆଜ
ଧଇଲେ କି ସତେ ବୀର ଯୁବରାଜ । ପଦ ।
ଧରମ ବନ୍ଧୁ କି ମୋର,   ଧୂପି ଦେଇ ନିଜ କର,
କୋଳକୁ ଆଣିଲୁ କଳାଦ୍ୱିଜରାଜ । ୧ ।
ଧୁରନ୍ଧର ସେ ଇଙ୍ଗିତେ,   ଧରଷିଲୁ କେହ୍ନ ସତେ,
ଧମକାଇଲୁ ନାହିଁ କି କିଛୁ ଲାଜ । ୨ ।
ଧରାରେ ଯେତେ ପୁରୁଷେ,   ଧୂଳି ତାହାଙ୍କ ଗୁରୁ ସେ
ଧନକୁ ଯେ ବଳେ ତାହାଙ୍କର ବ୍ୟାଜ । ୩ ।
ଧୃତ ହୋଇ ବଳହୀନ,   ଧୂସର ହୋଇବା ମନ,
ଧୋଇ ଚିନ୍ତା କଳଙ୍କ ସମାଜ ମାଜ । ୪ ।
ଧରଣୀନ୍ଦ୍ର ଜଗଦ୍ଦେବ,   ଧ୍ୟାନେ ବଲ୍ଲବୀବଲ୍ଲଭ-
ଧରାଧୂଳି କରେ ମସ୍ତକରେ ତାଜ । ୫ ।

ଚନ୍ଦ୍ରିକାମିବ, ଚାତକଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରମୁଦିରମଣ୍ଡଳୀଂ ନବମେଘମାଲାମିବ, ଅକିଞ୍ଚନଃ ଦରିଦ୍ରଃ ଚିନ୍ତାମଣିଂ ଈପ୍‌ସିତାର୍ଥଦାୟିମଣିମିବ, ବଲ୍ଲବମନ୍ୟାଃ ଗୋପଜନପଦସ୍ୟ ମହେନ୍ଦ୍ରଃ ରାଜା କସ୍ୟ ନୟନାନନ୍ଦଃ ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକଃ କିଶୋରଃ ତ୍ୱାଂ ଅନବରତଂ ସ୍ମରନ୍ ସୀଦତି ବିଷଣ୍ଣୋ ଭବତି । ଅତଏବ କଥଂ ତ୍ୱଂ ରୋଦନେନ କ୍ରନ୍ଦନେନ ରୋଦସୀ ଦ୍ୟାବାପୃଥିବ୍ୟୌ ରୋଦୟସି ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ମାନିନି ରାଧେ, ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହୁଅ; ତୋର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଜାଣିବା ଇଚ୍ଛାରେ ମୁଁ ତୋ ଆଗରେ ସେପରି କପଟତାପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା କହିଲି ସିନା । ଭ୍ରମର-ଯୁବକ ମଧୁପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟତ୍ର ହୃଦୟବିମୋହନ ଆନନ୍ଦ ପାଏ କି ?

କୋକିଳ ଯେପରି ପୁଷ୍ପିତ ଚୂତମଞ୍ଜରୀକୁ, ଭ୍ରମର ଯୁବକ ଯେପରି ପଦ୍ମିନୀକୁ, ଚକୋର ଯେପରି ଚନ୍ଦ୍ରିକାକୁ, ଚାତକ ଯେପରି ନବ ମେଘମାଳକୁ, ଦରିଦ୍ର ଯେପରି ଚିନ୍ତାମଣିକୁ ସର୍ବଦା ସ୍ମରଣ କରି କରି ଦୁଃଖରେ କାଳ କଟାନ୍ତି, ସେହିପରି ନନ୍ଦନନ୍ଦନ କିଶୋର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସବୁବେଳେ ତୋତେ ସ୍ମରଣ କରି କରି ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁ କାହିଁକି କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଆକାଶ ପୃଥିବୀକୁ କନ୍ଦାଉଅଛୁ ।

(ଧ) ଭୂତିରଦ୍ୟ ସଖି କିଂ ନ ବିତୀର୍ଣ୍ଣା, ଯନ୍ମମ ଶ୍ରବଣସୀମ୍ନି ବିକୀର୍ଣ୍ଣା,
ବୀଜରାଜିରିବ ଶର୍ମଲତାଯ୍ୟାଃ, ସସ୍ମିତେନ୍ଦୁମୁଖି ବାଗନୁକୂଳା ।
ଘର୍ମୋର୍ମିତପ୍ରାଙ୍କୁରପେଶୀୟାଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରବୃଷ୍ଟିରିବ, ରଜନ୍ୟାଃ କୌମୁଦୀବ, ତମଃସମୂହକବଳିତଶ୍ରିୟୋ ଗୃହଲେଖାୟା ଦୀପଶିଖେବ, ଯତଚିତ୍ତବୃତ୍ତେର୍ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦଧାରେବ ସାମ୍ପ୍ରତଂ ମମ ଭୂମସି ।

(ଧ) ଧୀସ୍ୱ ରେ—ହେ ପଣ୍ଡିତା, ଯୁବରାଜ—ଯୁବକଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଧୂପିଦେଇ—ବଢ଼ାଇ ଦେଇ, କଳାଦ୍ୱିଜରାଜ—କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ଧୁରନ୍ଧର—ନିପୁଣ, ଇଙ୍ଗିତେ—ଥଟ୍ଟା କରିବାରେ, ଧରିଛିଲୁ—ସାହସ କଲୁ, କେହି—କପଟ, ଧମକାଇଲା—ଡରାଇଲା, ବ୍ୟାଜ—ସୁଧ ବା କଳନ୍ତର (ଉର୍ଦ୍ଦୁ—ବେଆଜ), ଧୂସର—ମଳିନ, କଲଙ୍କ-ସମାଜ—ଖେଦସମୂହ, ମାଜ—ପରିଷ୍କାର କରିଦିଅ, ବଲ୍ଲବୀ—ଗୋପୀ, ରାଧା; ବଲ୍ଲବ—ଗୋପାଳ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ; ଧରାଧୂଳି—ବାସସ୍ଥାନର ଧୂଳି, ତାଜ—ମୁକୁଟ, ଭୂଷଣ ।

ହେ ପଣ୍ଡିତା, ତୁ ମୋତେ ଆଜି କି ଧନ ନ ଦେଲୁ ? ସତେ କି ଯୁବକମଣି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ତୋ ହାତ ଧରିଲେ ? ପଦ । ମୋ ଧର୍ମବଳରୁ କଅଣ ତୁ ତେଣିଁ ପଞ୍ଝ ହାତ ବଢ଼ାଇ କୃଷ୍ଣରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ କୋଳରୁ ଅଣିଲୁ ? ୧ । ସେ ତ ପରିହାସ କରିବାରେ ବଡ଼ ନିପୁଣ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଭାରି ଥଟ୍ଟାଳିଆ ଅଟନ୍ତି, ତୁ କପଟ ସାହସ କରି ତାଙ୍କ ମନକଥା ବୁଝିଲୁ, ତୋତେ ସେ ଥଟ୍ଟା କଲାବେଳେ କିଛି ଲାଜ ମାଡ଼ିଲା କି ? ୨ । ପୃଥିବୀରେ ଯେତେ ଧୂର୍ତ୍ତ ପୁରୁଷ ଅଛନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି, ତାଙ୍କର ମୂଳଧନରୁ ସୁଧ ବେଶୀ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଏପରି ଚତୁର ଯେ, ଯେତେ ମୂଳ ଦିଅନ୍ତି, ତହିଁରୁ ଅଧିକ ସୁଧ ଆଦାୟ କରନ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ପ୍ରକୃତ କଥା ଯାହା କହନ୍ତି ଅନ୍ୟଠାରୁ ତହିଁରୁ ଅଧିକ କଥା ଆଦାୟ-କରି ନିଅନ୍ତି । ୩ । ମୋର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ମନ ମଳିନ ହୋଇ ଯାଇଅଛି, ତାହାକୁ ନିର୍ମଳ କରି ଚିନ୍ତାଜନିତ ଖେଦସମୂହକୁ ମୋ ହୃଦୟରୁ ପରିଷ୍କାର କରି ଦେ । ୪ । ରାଜା ଜଗଦେବ ସେହି ଗୋପୀ ଓ ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ବାସଭୂମିର ଧୂଳିକୁ ମସ୍ତକରେ ଭୂଷଣ କରୁଅଛି; ଅର୍ଥାତ୍ ଧ୍ୟାନରେ ସେହି ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମସ୍ତକ ଅବନତ କରୁଅଛି । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ସସ୍ମିତେନ୍ଦୁମୁଖି, ସସ୍ମିତଂ ଈଷଦ୍ଧାସ୍ୟଯୁକ୍ତଂ ଇନ୍ଦୁମୁଖଂ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖଂ ଯସ୍ୟା ତତ୍ସମ୍ବୁଦ୍ଧୌ, ହେ ସଖି, ନିର୍ମଲତାଯ୍ୟାଃ କୁନ୍ଦଲବଲ୍ଲର୍ଯ୍ୟାଃ ବୀଜରାଜିରିବ ଅନୁକୂଳା ପ୍ରିୟତରା ବାକ୍ ମମ ଶ୍ରବଣସୀମ୍ନି ଶ୍ରବଣଭୂବ ବିକୀର୍ଣ୍ଣା, ଯତ୍ ତତ୍ ଭୂତିଃ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ ଅଦ୍ୟ ନ ବିତୀର୍ଣ୍ଣା କିଂ, ଅପିତୁ ଦତ୍ତୈବ ।

ରାଗ—ଢାମୋଦୀ

ନବବିଳାସିନି ରେ, ନକ୍ଷତ୍ରେଶ-ହାସିନି । ପଦ ।

ନାହିଁ ବୋଲିବା ବାଣୀ, ନିପଟ ନାହିଁ ଶୁଣି,
ନଳିନାକ୍ଷି ରେ ହୋଇ କିସ ହେବ,
ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ପ୍ରେମା, ପ୍ରେମାରେ ନୁହେ କ୍ଷମା,
ନିତମ୍ବିନୀଙ୍କି ଯେବେ ଗଢ଼ ଥିବ । ୧ । *

ନିସ୍ତୁରଗୁଣ କୁଳି— ଶରୁ ପଡ଼ିଛୁ ବଳି,
ନିଷ୍ଟସ୍ତୁ ତନ ବର୍ଣ୍ଣ ନାହିଁ ଲେଗି,
ନାଗରୀବରମୋହନ, ମନ୍ତ୍ର ମାନଙ୍କ ମନ
କପଟ ସମ୍ପୁଟରେ ଅଛୁ ରଙ୍ଗି । ୨ ।

ଘର୍ମେଣ ଗ୍ରୀଷ୍ମାତିଶଯ୍ୟେନ ତପ୍ତାୟାଃମ୍ରିୟମାଣାୟାଃ ଅଙ୍କୁରଶ୍ରେଣ୍ୟାଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରବୃଷ୍ଟିଃ ନବବର୍ଷଣମିବ, ରଜନ୍ୟାଃ କୌମୁଦୀ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଇବ, ତମଃସମୂହ-କବଳିତାୟାଃ ତିମିରାଚ୍ଛନ୍ନାୟାଃ ଗୃହଲେଖାୟାଃ ଗୃହସମୂହସ୍ୟ (ବୀଥ୍ୟାଳିରାବଳିଃ ପଂକ୍ତିଃ ଶ୍ରେଣୀ ଲେଖାସ୍ତୁ ରାଜୟଃ ଇତ୍ୟମରଃ) ଦୀପଶିଖା ଇବ, ଯତୀନାଂ ତପସ୍ୱିନାଂ ଶତକ୍ରତୋଃ ମନୋବ୍ୟାପାରସ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦଧାରା ଇବ ସାମ୍ପ୍ରତଂ ମମ ତ୍ୱମସି ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ତୁ ଏହି କଥାଗୁଡ଼ିକ କହି ମୋତେ ଆଜ କି ସମ୍ପତ୍ତି ନ ଦେଲୁ ? ହେ ହର୍ଷମୁଖି ଚନ୍ଦ୍ରାନନେ, ତୋର ଏହି ଅନୁକୂଳ ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ମୋ ସୁଖରୂପ ଲତାର ବୀଜସମୂହ ବା ମୂଳକାରଣ ପରି ହୋଇଅଛି ।

ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗ୍ରୀଷ୍ମରେ ମଳି ପରି ହୋଇଥିବା ବୃକ୍ଷର ଅଙ୍କୁର ପକ୍ଷରେ ନବବୃଷ୍ଟି ଧାରା ପରି, ରାତ୍ରି ପକ୍ଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପରି, ଅନ୍ଧକାରାଚ୍ଛନ୍ନ ଗୃହସମୂହ ପକ୍ଷରେ ଦୀପଶିଖା ପରି ଏବଂ ସଂଯତଚିତ୍ତ ମୁନିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦଧାରା ପରି ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦଦାୟିନୀ ହେଲୁ ।

ଏହା ଶୁଣି ଲଳିତା କହିଲେ,—'ନବବିଳାସିନି ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ନ) ନବବିଳାସିନି—ହେ ନବରସିକେ; ନକ୍ଷତ୍ରେଶହାସିନି—ହେ ଚନ୍ଦ୍ରହାସିନି; ନିପଟ—ଆଦୌ, କେବେହେଁ; ନଳିନାକ୍ଷି—ହେ ପଦ୍ମନେତ୍ରି; ପ୍ରେମା—ପ୍ରେମ,

---

* ପାଠାନ୍ତର—ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ପ୍ରେମ-ବଶେ ନୋହିବ ଭ୍ରମ, ନିତମ୍ବିନୀଙ୍କ ଯେବେ ଗଢ଼ ଥିବ ।

ନିରନ୍ତରାୟ ରସ— ପ୍ରସାରଣେ ପୀୟୂଷ-
ଧାରାଧିକ୍କାରକାରୀ ପରି ଲାଗେ,
ନିମିଷକରେ ଜ୍ୱାଳା, ଜନ୍ମାଏ ଜଣି ହାଳା—
ହାଲକୁ ଯେ ସଙ୍ଖାଳି ମହାନାଗେ । ୩ ।
ନିଶି ଦାନ ଶୟନ, ନ ଜାଣଇ, ନଳିନ
ବିସିନୀଦଳ ଶେଯ ଯାଏ ଜଳି,
ନୀପବନ ପବନ, ନିର୍ଦ୍ଧୂମଶିଖ ଧନ—
ଞ୍ଜୟ ଶ୍ୱାସରୁ କରେ କନ୍ଦୁକେଳି । ୪ ।
ନିନ୍ଦାର ନିକେତନ, ହୋଇଗଲୁ ରେ ନୂତନ-
ମନ୍ଦାର-ବନ୍ଧୂ-କୁରୁବିନ୍ଦାଧର,
ନିଶା-ରମଣ-କର— କଳିକା-କଣ ଚୋର
ହୋଇଯିବ କଳ୍ପାନ୍ତକାଳ ଖର । ୫ ।

(ସଂସ୍କୃତରେ ପ୍ରେମନ୍ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ଏଠାରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପ୍ରୟୋଗ); ଜମା—ଆଦୌ; ନିତମ୍ବିନୀ—ନିତମ୍ବବତୀ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ; କୁଳିଶ—ବଜ୍ର, ମନକପଟ-ସମ୍ପୁଟରେ—ମନରୂପ କପଟ ଫରୁଆରେ; ନିରନ୍ତରାୟ—ଅନ୍ତରାୟ ରହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ବାଧାଶୂନ୍ୟ; ରସ ପ୍ରସାରଣେ—ଭାବ ବିସ୍ତାର କରିବାରେ; ହାଳାହଳ—ବିଷ; ସଙ୍ଖାଳି—ପ୍ରିୟବସ୍ତୁ; ବିସିନୀଦଳ—ପଦ୍ମପତ୍ର; ନୀପବନପବନ—କଦମ୍ବକାନନ-ସମ୍ପର୍କୀୟ ବାୟୁ; ନିର୍ଦ୍ଧୂମଶିଖ—ଧୂଆଁ ନ ଥିବା ଶିଖା ଯାହାର; ଧନଞ୍ଜୟ—ଅଗ୍ନି; ମନ୍ଦାରବନ୍ଧୂକୁରୁବିନ୍ଦାଧର—ମନ୍ଦାର (ମନ୍ଦାରଫୁଲ), ବନ୍ଧୂ (କଇଁଶିକାକାକୁଡ଼) ଓ କୁରୁବିନ୍ଦ (ପଦ୍ମରାଗ ମଣି) ଏମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ପରି ଅଧର ଅର୍ଥାତ୍ ଓଠ ଯାହାର; ନିଶାରମଣକର କଳିକାକଣ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣବିନ୍ଦୁ; ନ ବରଷରୁ ଊଣା କାଳୁ—୯ ବର୍ଷରୁ ଅଳ୍ପ ବୟସ ହୋଇଥିବା ସମୟରୁ; ଉଦ୍ଧରିଲ—ଟେକି ଧରିଥିଲ; ନବନୀରଜକୋଷନିଭ—ନୂତନ ପଦ୍ମକଢ଼ ସଦୃଶ; କଣ୍ଠୀରବମଧ୍ୟା—ସିଂହକଟି ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ଷୀଣକଟି, କୃଶାଙ୍ଗୀ; କରକଞ୍ଜ—କରପଦ୍ମ; ନିଦ୍ରାହାରେ—ଶୋଇବାରେ ଓ ଖାଇବାରେ; ନୀଳବାହା—ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ବାହୁର, (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର); ମୁଦ୍ରାହାରେ—ଆଲିଙ୍ଗନ ରୂପ ହାରରେ ।

ହେ ଚନ୍ଦ୍ରହାସିନୀ ନବରସିକେ ମୁଁ ତାଠାରୁ 'ନାହିଁ' ବୋଲି କଥା ଆଦୌ ଶୁଣି ନାହିଁ, ହେ ପଦ୍ମନେତ୍ରି 'ହୋଇ' ବା କଅଣ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ହେଲେ କି ହେବ ? ଯେବେ ନିତମ୍ବିନୀ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ଥାଏ, ତେବେ ସେମାନେ ବୁଝିବେ ଯେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନର ପ୍ରୀତି ଆଦୌ ପ୍ରୀତି ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେ । ୧ ।

ନ ବରଷରୁ ଊଣା   କାନ୍ତ ତ ଅଛୁ ଜଣା
ନଖାଗ୍ରେ ଉଦ୍ଧରଲ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ,
ନବନୀରଜ କୋଷ—   ନିଭ ତୋ କୁଚ କସ
ଅଣ୍ଟିବ କ୍ଷୀଣରବମଧ୍ୟ ଘେନ । ୬ ।
ନିବେଦନ କରୁଛୁ   କରକଞ୍ଜ ଧରୁଛୁ,
ହେଲେ ହେଉ ଅରୁଚ ନିଦ୍ରାହାରେ,
ନରନାଥ ଶ୍ରୀହର—   ଚନ୍ଦନ ବନ୍ଦେ ଗୋର
ନ ରସ ନୀଳବାହା ମୁଦ୍ରାହାରେ । ୭ ।

ତାହାର ଗୁଣଗୁଡ଼କ ଏତେ ନିଷ୍ଠୁର ଯେ, ତାହା ବଜ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ କଠିନ ଏବଂ 'ନିଷ୍ଟସ୍ଯୃ' ଏହି ଅକ୍ଷର ତିନିଗୋଟି ସେ ଆଦୌ ଲେଖି ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ 'ନିଷ୍ଟସ୍ଯୃ' ଶବ୍ଦ ତାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅଜଣା, ମନ୍ଦରୂପ କପଟଫାଶୁଆରେ କେବଳ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରିବାର ମନ୍ତ୍ରକୁ ସେ ରଖିଛି, ତେଣୁ ସେ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ସହଜରେ ବଶୀଭୂତ କରିନିଏ, କିନ୍ତୁ କାହାଠାରେ 'ନିଷ୍ଟସ୍ଯୃ' ସ୍ନେହ ବା ସ୍ଥିର ପ୍ରେମ ରଖେ ନାହିଁ । ୨ । (ଅନୁରାଗ ପ୍ରକାଶ କଲାବେଳେ) ନିର୍ବାଧ ଭାବରେ ରସ-ବିସ୍ତାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅମୃତଧାରାକୁ ଭୁକ୍ତ କଲାପରି ବୋଧହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ତା ଅନୁରାଗ ନିକଟରେ ଅମୃତଧାରା ଭୁକ୍ତ ବସ୍ତୁପରି ବୋଧ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ବିମିଷିକ ମଧ୍ୟରେ ମହାନାଗ ସାପର ସଙ୍ଗୀଳ ବିଷଠାରୁ ବଳି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦିଏ । ୩ । ତୋ ବିରହରେ ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ରାତି ଦିନ କିଛି କଅଣ ଜାଣିପାରୁ ନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଦିନ ରାତିରେ ଆଦୌ ଶୋଉ ନାହିଁ, ନୂଆ ପଦ୍ମପତ୍ରର ଶେଯ ବିରହତାପରେ ଜଳି ଯାଉଅଛି ଏବଂ କେଳିକଦମ୍ବ ବନର ପବନ ତାକୁ ଧୂଆଁ ନ ଥିବା ନିଆଁ ଶିଖାର ଝାସଠାରୁ ବେଶୀ ତୀବ୍ର ବୋଧ ହେଉଅଛି । କିନ୍ତୁ ହେ ରକ୍ତାଧରୀ ସଖି, ତୁ ଯେବେ ତା ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହେଉ, ତେବେ ତୁ ନିନ୍ଦାର ସ୍ଥାନ ହେବୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତେ ତୋତେ ନିନ୍ଦା କରିବେ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣର ବିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟ ତୋ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଳୟ କାଳର ଖରାପରି ଅସହ୍ୟ ହେବ । ୫ । ଯେତେବେଳେ ତାର ବୟସ ୯ ବର୍ଷରୁ ଅଳ୍ପ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ପରା ନଖଅଗରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତକୁ ଟେକି ଧରିଥିଲା, ଏ କଥା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣାଅଛି, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ହେ ସିଂହକଟି (ଅତଏବ ଦୁର୍ବଳା) ସଖି, ତୋର ନୂଆ ପଦ୍ମକଢ଼ି ପରି କୁଚ ତାକୁ ଅଣ୍ଟିବ କି ? ଏହା ମନରେ ଗ୍ରହଣ କର । ୬ । ମୁଁ ତୋ କରପଦ୍ମ ଧରି ନିବେଦନ କରୁଅଛି, ହେ ସଖି, ଖାଇବା ପିଇବାରେ ଅରୁଚି ହେଉ ପଛକେ ସେହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନୀଳ-ବାହାର ଆଲିଙ୍ଗନରୂପ ହାରରେ ତୁ ଆଉ ଅନୁରକ୍ତ ହୁଅ ନା ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ

(ନ) ମଦ୍‌ବିଜ୍ଞାପନମାଦରେଣ ମହତା ସ୍ମିତ୍ୱାନଶୃଣ୍ୱନ୍ କେଶବଃ,
କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣମପଶ୍ୟମୀଶ୍ୱର ତଥା ଭଙ୍ଗୀସ୍ତଦଙ୍ଗୀକୃତେଃ;
ସତ୍ୟଂ ତାବଦତଂ ତଥାପି ସୁଦୃଶାଂ ଗତ୍ୟନ୍ତରଂ ଚେଦ୍‌ଭବେତ୍,
ପ୍ରେମା ତନ୍ନ ବଟେ ଶିଖଣ୍ଡମୁକୁଟେ ଧ୍ୟେୟୋ ନ ହେୟଃ ପରଂ ।
କୃଷ୍ଣଂ କୃଷ୍ଣବର୍ତ୍ମାନମିବ ଶଳଭବ୍ରଜବଶ୍ରିତ୍ୟ ଭ୍ୱାଦୃଶଂ ବାମଭ୍ରୁବାଂ
ଚେତୋବୃତ୍ତିଃ ଶର୍ମେତରୋର୍ମିମନୁଭବତ ।

ଭ୍ରୂଲଙ୍ଘନରୂପ ଦ୍ୱାର ତୋ ପକ୍ଷରେ ମଙ୍ଗଳପ୍ରଦ ହେବ ନାହିଁ । ରାଜା ହରିଚନ୍ଦନ ନମସ୍କାର କରୁଅଛ । ୭ ।

ଟୀକା—ହେ ଈଶ୍ୱର, କେଶବଃ ସ୍ମିତ୍ୱା ଈଷଦ୍ଧାସ୍ୟ କୃତ୍ୱା ମଦ୍‌ବିଜ୍ଞାପନଂ ମହତା ଆଦରେଣ କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣଂ ଶ୍ରବଣସମୀପଂ ଅନଶୃଣ୍ୱତ୍, ଅତ୍ୟାଦରେଣ ମତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନାଂ ଶ୍ରୁତବାନ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ତଥା ତଦଙ୍ଗୀକୃତେଃ ତସ୍ୟ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଅଙ୍ଗୀକୃତେଃ ଅଙ୍ଗୀକାରସ୍ୟ ଭଙ୍ଗୀଃ ରୀତଃ ଅପଶ୍ୟଂ । ଇଦଂ ମଦୁକ୍ତଂ ତାବତ୍ ସର୍ବତୋଭାବେନ ସତ୍ୟଂ ଯଦ୍ୟପି ଇତ 'ଶେଷଃ, ତଥାପି ଭୁବ ଅସ୍ମିନ୍ ସଂସାରେ ସୁଦୃଶାଂ ଭ୍ୱାଦୃଶାଂ ସୁ-ଲୋଚନାନାଂ ନାରୀଣାଂ ଅନ୍ୟା ଗତିଶ୍ଚେତ୍, ତନ୍ନ ତସ୍ମିନ୍ ଶିଖଣ୍ଡମୁକୁଟେ ମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରିଣି ବଟେ ଧୂର୍ତ୍ତେ ପ୍ରେମା ପ୍ରୀତିଃ ନ ଧ୍ୟେୟଃ ନ ଚିନ୍ତନୀୟଃ, ଅପିତୁ ପରଂ ସର୍ବଥା ହେୟଃ ତ୍ୟାଜ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଶଳଭବ୍ରଜଃ ପତଙ୍ଗାବଳୀଃ କୃଷ୍ଣବର୍ତ୍ମାନଂ ଅଗ୍ନିମାଶ୍ରିତ୍ୟ ଯଥା ଶର୍ମେତରୋର୍ମିଂ ଦୁଃଖଜାଳଂ ଅନୁଭବତ, ତଥା ଭ୍ୱାଦୃଶାଂ ବାମେ ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରୁବୌ ଯାସାଂ ତାସାଂ ସୁନ୍ଦରୀଣାଂ ଚେତୋବୃତ୍ତିଃ କୃଷ୍ଣଂ ଆଶ୍ରିତ୍ୟ ଦୁଃଖଜାଳଂ ଅନୁଭବତ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ଈଶ୍ୱର, କେଶବ ମୋ ପ୍ରାର୍ଥନାକୁ ହସି ହସି ଅତି ଆଦରରେ ଶୁଣିଲ ଏବଂ ତାହାର ଅଙ୍ଗୀକାରଭଙ୍ଗୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଲି ଏହା ସତ୍ୟ, ତଥାପି ଏ ସଂସାରରେ ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀମାନଙ୍କର ଯେବେ ଅନ୍ୟ ଗତି ଥିବ, ତେବେ ସେମାନେ ସେହି ମୟୂରଚୂଳିଆ ଧୂର୍ତ୍ତଠାରେ ପ୍ରେମକଥା କେବେ ହେଲେ ମନେ କରିବେ ନାହିଁ, ବରଂ ତାକୁ ହେୟ ଜ୍ଞାନ କରିବେ ।

ଯେପରି ପତଙ୍ଗକୁଳ ଅଗ୍ନିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଘୋର ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ସେହିପରି ତୋ ଭଳି ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଘୋର ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି ।

ଏହା ଶୁଣି ଘୋର ସଂଶୟାକୁଳ ହୋଇ ରାଧା ଦୂତୀଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—
"ପ୍ରିୟସହି, ପରମାଦ ବଡ଼ ଭୂଲି ଗୋ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ

ରାଗ—ଭୈରବ

ପ୍ରିୟସଖୀ, ପରମାଦ ବଡ଼ ତୁହି ଗୋ,
ପାରୁ କେତେ ଛନ୍ଦେ ମୋହି ଗୋ । ପଦ ।

ପରମପଦରେ ଦେଇ ଜାଣୁ ତୁ ବସାଇ, ପୁଣି ତହୁଁ ଜାଣୁ ତଳାତଳକୁ ଖସାଇ,
ପାଶୋରିଛ ମନୁ ନାନା କଦନ ଲସାଇ, ପୀଡ଼ୁ ଅଶ୍ରୁ ବରଷାଇ ଗୋ । ୧ ।
ପ୍ରପଞ୍ଚପାକରେ ଜଣା ନ ଥାଇ ସଂଶୟ, ପସନ୍ଦ ନୁହଇ ପରପୁରୁଷରେ ସ୍ନେହ,
ପରବଶ ହେବ ଯେବେ ପ୍ରାଣଭୁଲେ ଦେହ, ପ୍ରାଣୀ କି କରବ କହ ଗୋ । ୨ ।
ପରବଚନ୍ଦ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣି ପିଇବା ପୀୟୂଷ, ପରିଣତ ସମୟେ ସେ ହେବ ଯେବେ ବିଷ
ପ୍ରପନ୍ନ ହେବା ଗଙ୍ଗାରେ ଜନ୍ମିଲେ କଳ୍ମିଷ, ପ୍ରତ୍ୟୁତ କରିବା କିସ ଗୋ ।୩।
ପିଅଇ ଦୁହିଙ୍କ ଥରେ ଦୁହିଙ୍କ ଅଧର, ପଛେ କହ ଆଚରଣ ଧୂର୍ତ୍ତନାବଧର,
ପୀତପଟନଟ ନାଁ ମୋ ଅଗରେ ନ ଧର, ପାଳିଏ ମାନ ଉଦ୍ଧର ଗୋ । ୪ ।
ପୁରନ୍ଦରମଣି ଶ୍ୟାମେ ଅଛି ମୋ ତରସ, ପରପରିବାଦମୁଣ୍ଡେ ଠାକର ବରଷ,
ପୃଥ୍ୱୀଚକ୍ରବାଳ ପତିବୃଢ଼ ବାଲ୍ମକେଶ, ପସରିଲେ ଏ ରସ ଗୋ । ୫ ।

(ପ) ପରମାଦ—ପ୍ରମାଦ, ଏଠାରେ ଦୁଃଖଦାୟିକା; ପରମପଦ—ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ, ସ୍ୱର୍ଗ; ତଳାତଳ—ପାତାଳ; କଦନ—ଦୁଃଖ, କଷ୍ଟ; ଲସାଇ—ତରଳାଇ, ଏଠାରେ ଦୂର କରି; ପୀଡ଼ୁ—ପୀଡ଼ା ଦେଉ; ପ୍ରପଞ୍ଚ—ସଂସାର; ଭୁଲେ—ସହିତ; ପରବଚନ୍ଦ୍ର—ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ର; ପରିଣତ ସମୟେ—ପରିପାକବେଳେ; ପ୍ରପନ୍ନ—ଆଶ୍ରିତ, ଯାହାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରନ୍ତି (କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ତ); କଳ୍ମଷ—ପାପ; ପୀତପଟ—ପୀତବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନକାରୀ; ନଟ—ନଷ୍ଟ, ଦୁଷ୍ଟ; ନାଁ—ନାମ; ପାଳିଏ—ଥରେ; ତରସ—ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇଚ୍ଛା; ପରପରିବାଦ—ପରନିନ୍ଦା; ଠାକର—ମୁଷ୍ଟିବଦ୍ଧ ଅଙ୍ଗୁଳିଗ୍ରନ୍ଥି ଦ୍ୱାରା ଆଘାତ କରିବା, ଠଣା; ପୃଥ୍ୱୀଚକ୍ରବାଳ—ଚକ୍ରବାଳବ୍ୟାପୀ ସମଗ୍ର ଭୂଖଣ୍ଡ; ପତିବୃଢ଼—ପ୍ରଭୁ (ଅଧିଭୂର୍ନାୟକୋ ନେତା ପ୍ରଭୁଃ ପରିବୃଢ଼ୋଽଧିପଃ ଇତ୍ୟମରଃ ।)

ହେ ସଖି, ତୁ ବଡ଼ ଦୁଃଖ ଦେଉଛୁ, କେତେ ଛଳରେ ତୁ ମନକୁ ବ୍ୟାକୁଳ କରୁଛୁ । ପଦ । ତୁ କଥା କହି ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱର୍ଗରେ ବସାଇ ଦେଇ ପରେ ପୁଣି ପାତାଳକୁ ଖସାଇ ପାରୁ, ହୃଦୟରୁ ଦୁଃଖ ଦୂରକରି ଏବଂ ସବୁ ଯନ୍ତ୍ରଣାରୁ ଭୁଲାଇ ପୁଣି କନ୍ଦାଇ କନ୍ଦାଇ ମାରୁଛୁ । ୧ । ପରପୁରୁଷରେ ସ୍ନେହ

(୫) ମାମଭ୍ରଂଲିହନବ୍ୟଦିବ୍ୟବଡ଼ଭୀନର୍ଯ୍ୟୁହପର୍ଯ୍ୟଙ୍କିକା—

ସଂବିଷ୍ଟାଂ ପ୍ରବିଧାୟ ବିକ୍ଷିପସି କିଂ ତସ୍ମାଦଧୋଽଧଃ ପୁନଃ ।
ଆର୍ତ୍ତିସ୍ୟାତିପିପାସୟାମୃତଝରୀବାର୍ତ୍ତାଂ ନିବେଦ୍ୟ ଶ୍ରୁତୌ;
ଭୂୟଃ ଶମ୍ବୁକଦମ୍ବକେଳିକଠିନାଂ କିଂ ଭାରତୀଂ ଭାଷସେ ।

ଜନ୍ତୋଃ ସନ୍ତତଚିନ୍ତାରୁନ୍ତୁଦକୁନ୍ତମୁଖାଗ୍ରଦଳିତହୃଦୟସ୍ୟ ପିପାସାର୍ତ୍ତିସ୍ୟ ବଦନାନ୍ତିକେ ସୁଧାସୁଧାରାଂ ବିନ୍ୟସ୍ୟ ମନ୍ତୁମନ୍ତରେଣ ପୁନରାଚ୍ଛିଦ୍ୟ କୋ ବା ନିମ୍ନାପଥ ।

ଉଚିତ ନୁହେଁ, ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହଭାବରେ ସାରା ସଂସାରରେ ଜଣା, କିନ୍ତୁ କାହିଁ ଦେଖି ଯେବେ ପ୍ରାଣ ସହିତ ଦେହ ପରବଶ ହୁଏ, ତେବେ ପ୍ରାଣୀ କଅଣ କରି ପାରେ ? ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଚପୁଡ଼ି ଯେଉଁ ଅମୃତ ପାନ କରାଯାଏ, ତାହା ଯେବେ ପରିପାକ ହେଲାବେଳେ ବିଷ ହୋଇ ଉଠେ କିମ୍ବା ଯେବେ ଆଶ୍ରୟ କରିଥିବା ଗଙ୍ଗାରେ ସ୍ନାନ କଲେ ପାପ ହୁଏ, ତେବେ କଅଣ କରାଯାଏ ? ୩ । ଦୁହିଙ୍କି ଥରେ ଦୁହିଙ୍କ ଅଧର ପିଆଇ ପରେ ପୂତନାବଧର କଥା କହିବୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଯେ ସ୍ତ୍ରୀହତ୍ୟା କରିଅଛନ୍ତି ସେ କଥା ପରେ ପଛକେ କହିବୁ, ବର୍ତ୍ତିମାନ ଦୁହିଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ମିଳାଇ ଦେ । ତାଙ୍କର 'ପୀତପଟନଟ' ନାମ ଅର୍ଥାତ୍ ହଳଦିଆ ଲୁଗାପିନ୍ଧା ଦୁଷ୍ଟଙ୍କ ଶିରୋମଣି—ଏହା ମୋ ଆଗରେ କହ ନା, ଥରେ ମାତ୍ର ଏ ଦୁଃଖରୁ ପରିତ୍ରାଣ କର । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିକାନ୍ତିଧାରୀ ଶ୍ୟାମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିଳାଷ ରହିଅଛି, ପରନିନ୍ଦାମୃତରେ ଠାକର ବର୍ଷା କର ଅର୍ଥାତ୍ ପରନିନ୍ଦା ପ୍ରତି ଆଦୌ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର ନା; ଚକ୍ରବାଳବ୍ୟାପୀ ଭୂଖଣ୍ଡର ପ୍ରଭୁ ବାଲୁକେଶ ଏ ରସକୁ ପ୍ରଗ୍ରଥିତ କଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ସଖି, ମାଂ ଅଭ୍ରଂଲିହାୟାଃ ଆକାଶସ୍ପର୍ଶିନ୍ୟାଃ ନବ୍ୟାୟାଃ ନୂତନାୟାଃ ଦିବ୍ୟବଡ଼ଭ୍ୟାଃ ମନୋହର ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳାୟାଃ ନର୍ଯ୍ୟୁହପର୍ଯ୍ୟଙ୍କିକାୟାଂ ମତ୍ତବାରଣବିଶିଷ୍ଟପଲ୍ୟଙ୍କେ ସଂବିଷ୍ଟାଂ ନିଦ୍ରିତାଂ ବିଧାୟ କୃତ୍ୱା ତସ୍ୟା ଅଧୋଽଧଃ କିଂ ବିକ୍ଷିପସି ସଂପାତୟସି ? ଅତି ପିପାସୟା ଆର୍ତ୍ତିସ୍ୟ ଜନସ୍ୟ ଶ୍ରୁତୌ, ଶ୍ରବଣେ ଅମୃତଝରୀବାର୍ତ୍ତାଂ ଅମୃତଧାରାସଂବାଦଂ ନିବେଦ୍ୟ କଥୟିତ୍ୱା ଭୂୟଃ ପୁନଃ ଶମ୍ବୁକଦମ୍ବାନାଂ ବକ୍ରସମୂହାନାଂ କେଳିଃ ଡମ୍ବରଃ ତଦ୍ବତ୍ କଠିନାଂ କର୍କଶାଂ ଭାରତୀଂ କିଂ କଥଂ ଭାଷସେ କଥୟସି ।

ସନ୍ତତଚିନ୍ତା ଏବ ଅରୁନ୍ତୁଦଃ ଯନ୍ତ୍ରଣାପ୍ରଦଃ କୁନ୍ତଃ ଅସ୍ତ୍ରବିଶେଷଃ ତସ୍ୟ ମୁଖାଗ୍ରେଣ ଦଳିତଂ ହୃଦୟଂ ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ ଜନ୍ତୋ ବଦନାନ୍ତିକେ ମୁଖସମୀପେ ସୁଧାୟାଃ ଅମୃତସ୍ୟ ସୁଧାରାଂ ସୁନ୍ଦରପ୍ରବାହଂ ବିନ୍ୟସ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପ୍ୟ ମନ୍ତୁଃ 'ଅପରାଧଃ

ଫ

ରାଗ—ପୂରବୀ ବା ଚୋଡ଼ିପରଜ

ଫାଟି ପଡ଼ିବାର ନିକୁଞ୍ଜ ସଞ୍ଚାର ଶ୍ରମ୍ପୁଁ ମୋ ଚରଣତଳ,
ଫତୁରିବ ଘୋର ଆଖିରକୁ ହେବାର ଏହି ଏକା ଏଥୁ ଫଳ,
        ରେ କିଶୋର, ଫିଟିଗଲା ମୋ ସନ୍ଦେହ,
ଫୁଲିଗଲା ଫୁଲଲଲାମରହିତା ଜାଣି ପରା ଶ୍ୟାମ ସ୍ନେହ ରେ । ୧ ।
ଫନ୍ଦାଇ ନାନା ବଚନସ୍ତ୍ରେ କହି ଦନ୍ତେ ତୃଣ ଧରିବାର ଗଲା;
ଫଣ୍ଟା କପାଳରେ କୁଟିଳ ହୃଦୟା ବୋଲାଇବା ଲେଖା ଥିଲା,
        ରେ କିଶୋର, ଫନ୍ଦା ଧନ ତୁ ତ ମୋର,
ଫରିଆଦ କାହିଁ ତୋ ନାମେ କହିବି ନିନ୍ଦା କଲେ ପଛେ କର ରେ ॥
ଫଳୁଆରେ ପକ୍ଷ ଜରଜରେ ଭରି ରଖ ସେ ନୀଳମଣିକି,
ଫଉଜ ତୁଲେ କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରେ ରଖାଅ ବେଢ଼ାବଲ୍ଲୀ ଧରଣୀକି,
        ରେ କିଶୋର, ଫରମାସ ମନେ ମନେ,
ଫେରିଦିଅ ତୁ ମୋ ଅଗୁରୁ ମୁଁ ଯେବେ ଯିବ ସେ ଦିଗକୁ ଦିନେ ରେ ॥

ତମନ୍ତରେଣ ବିନାପରାଧମିତ୍ୟର୍ଥଃ କୋ ବା ଜନଃ ତାଂ ସୁଧାଧାରାଂ ପୁନଃ ଆଚ୍ଛିଦ୍ୟ ଆକ୍ଷିପ୍ୟ ନିଗାଷତି ନେତୁମିଚ୍ଛତି ? ନ କୋଽପି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ମୋତେ ଆକାଶସ୍ପର୍ଶୀ ନୂତନ ସମୁଚ୍ଚ ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା ଉପରସ୍ଥ ବାଢ଼ ଥିବା ପଲଙ୍କରେ ଶୁଆଇ ଦେଇ କାହିଁକି ପୁଣି ତହିଁରୁ ତଳକୁ ଖସାଇ ପକାଇ ଦେଉଅଛୁ ? ଯେଉଁ ଲୋକ ଶୋଷରେ ଅତି ବିକଳ ହେଉଅଛି ତା କାନପାଖରେ ଅମୃତଧାରା ମିଳିବାର ସମ୍ବାଦ ଦେଇ ପୁଣି କିପରି ବଜ୍ରପରି କର୍କଶ କଥାଗୁଡ଼ାଏ କହୁଅଛୁ ।

ନିତ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରାରୂପ କୁନ୍ତାସ୍ୱର ମୁଖଦ୍ୱାର ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାହାର ହୃଦୟ କଷ୍ଟ ପାଉଅଛି ସେହିଭଳି ଜୀବର ମୁଖ ପାଖରେ ଅମୃତଧାରା ଢାଳି ବିନା ଦୋଷରେ ପୁଣି ତାକୁ ତା ଆଗରୁ କାଢ଼ିନେବାକୁ କେଉଁ ଲୋକ ଇଚ୍ଛା କରେ ?

ଏହା ଶୁଣି ଲଳିତା କହିଲେ,—"ଫାଟି ପଡ଼ିବାର ନିକୁଞ୍ଜସଞ୍ଚାର ଶ୍ରମ୍ପୁଁ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଫଜାତ ହୋଇ ଦୂରରେ ଥିଲେ ତୋତେ ଭଜାଇ ଥିବା'ର ସତ,
ଫେଡ଼ନ୍ତୁ ତୋ କଣ୍ଠ ସୁଖ ଦେଇ ଅବୃନ୍ଦ ଭ ଏ ଅମ୍ଭ ବାଞ୍ଛିତ,
ରେ କଶୋର, ଫୁରୁଣା ହୋଇ ତୁ ରସ,
ଫେରିଅସି ମାନ ଅମ୍ଭ ଆଗେ ନେବକଞ୍ଜୁ ନୀର ନ ବରଷ ତର । ୪ ।
ଫୋଟକା ହେଉଛୁ ସିଞ୍ଚିବା କର୍ପୂରଚନ୍ଦନମିଶ୍ରିତ ବାର, *
ଫୁଙ୍କିଦେଲେ ଉଡ଼ିଯିବା ପରି ସଢ଼ି ଅଛୁଟି ତନୁ ବଲ୍ଲରୀ,
ରେ କଶୋର, ଫୁକାରି ନୋହୁ ଜଗତେ,
ଫତୁଆ ନୁହଟି ବୋଲେ ଜଗଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ ଏ ଗୀତେ । ୫ ।

(ଫ) ନକୁଞ୍ଜସଞ୍ଚାରଶ୍ରମୁ—କୁଞ୍ଜବନକୁ ଯିବା ଅସିବା ପରିଶ୍ରମରୁ, ଚରଣତଳ—ତଳପା, ଫତୁରିଖୋର—ମିଥ୍ୟାଭାଷିଣୀ, ଆଜରକୁ—ଶେଷକୁ, ଫୁଲ-ଲଲାମସେବିକା—ପୁଷ୍ପଭୂଷଣପ୍ରିୟା, ଫନ୍ଦାଇ—ଭୁଲାଇ, ଫନ୍ଦାଧନ—ଉପାର୍ଜନର ଆଶ୍ରୟ, ଫରିଅଦ—ଅଭିଯୋଗ, ନାଲିଶ; ଉରୋଜ—କୁଚ, ଫଉଜ—ସୈନ୍ୟ, ବେତ୍ରବଲ୍ଲିଧାରିଣୀ—ବେତ ଧରିଥିବା ପ୍ରତିହାରୀ ବା ଦ୍ୱାରପାଳିକା, ଫରମାସ—ବହାଦ କର, ଅଦେଶ କର; ଫେଇଦଅ—ସାରିଦଅ ବା ଖୋଲିଦଅ, ଫଜ୍ଜତ—ଅପମାନିତ, ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତି—ବ୍ରହ୍ମା, ଟୁକାପତି (ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷଙ୍କର ମିଳନବାଧାଯୁକ୍ତ ଦେବତା); ଫୁରୁଣା—ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ, ନେତ୍ରକଞ୍ଜୁ—ଚକ୍ଷୁରୂପ ପଦ୍ମରୁ, ସଢ଼ିଅଛୁ—ଦୁଃଖରେ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛୁ, ତନୁବଲ୍ଲରୀ—ଶରୀରରୂପ ଲତା, ଫୁକାରି—ପ୍ରକୃତ, ଫତୁଆ—ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ।

ହେ କଶୋର, ତୋ ପାଇଁ ନିକୁଞ୍ଜକୁ ଯିବା ଆସିବା କରିବା ପରିଶ୍ରମରୁ ମୋ ତଳପା ଫାଟି ଗଲାଣି; ଶେଷରେ ମୁଁ ମିଛୋଇ ବୋଲି ଅପବାଦ ପାଇଲି; ଏହାହିଁ ତାହାର ଶେଷ ଫଳ ହେଲା । ହେ ପୁଷ୍ପଭୂଷଣପ୍ରିୟେ, ଏବେ ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହୋଇଯିବାରୁ ତୁ ଶ୍ୟାମସ୍ନେହ ଜାଣି ପାରି ଫୁଲିଗଲୁ ପରା ! (ଅର୍ଥାତ୍ ତୋ ମନ କୁଣ୍ଠେ ମୋଟ ହୋଇଗଲା ପରା) । ମୁଁ ନାନା ବାକ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭୁଲାଇଲି ଏବଂ ଶେଷରେ ଦାନ୍ତରେ କୁଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାମୁଡ଼ିଲି, ଏ ସବୁ କୁଆଡ଼େ ଗଲା, ଫଳରେ କୁଟିଳ ହୃଦୟା ବୋଲି ମୋ ଫଟା କପାଳରେ ଅପବାଦ ବ ଥିଲା । ହେଉ, ମୁଁ ଆଉ କାହା ଆଗରେ ନାଲିଶ କରିବି ? ତୁ ତ ମୋର ଜୀବିକା ଜବାହର ଆଶ୍ରୟ, ନିନ୍ଦା କରିବୁ ପଛକେ କର । ୨ । ତୁ ଏବେ ସେ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରୂପ) ନୀଳମଣିକି ଫତୁଆରେ ରଖିଲା ପରି କୁଚ ମଧ୍ୟରେ ପୁରାଇ ରଖ ଏବଂ ପଳାଇ ନ ଯିବାପାଇଁ କୁଞ୍ଜ ଦ୍ୱାରରେ ବେତ ଧରିଥିବା ପ୍ରତିହାରୀମାନଙ୍କୁ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ

* ପାଠାନ୍ତର—ଫୋଟକା ହେଉଛି ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ ସିଞ୍ଚିଲେ କର୍ପୂରଚନ୍ଦନ ବାରି ।

(ଫ) ଅକୁଞ୍ଜଂ ଭବନାଦ୍ବନାଦପି ତବାପ୍ରୋତ୍ତୁଙ୍ଗ ସୌଧୋଦରଂ,
ଯାତାୟାତ ପଦାନ୍ତପାତଜଫଳଂ ଲବ୍ଧଂ ମୟୈତଃ ପରଂ ।
ଅନ୍ୟାପେକ୍ଷିତଶୂନ୍ୟମୀଶ୍ୱର ଯୁବାମନ୍ୟୋନ୍ୟଦୌତ୍ୟେନ ତତ୍,
ସୌଭାଗ୍ୟଂ ସ୍ୱତତଂ ମୁଦାନୁଭବତଂ ନାୟାମି ମାୟାବିନୀ ।

ହାହ ଚନ୍ଦ୍ରକଚୂଡାନନ୍ଦନଚରତେ, ମାମପ୍ରତ୍ୟୟଦୂତ୍ୟବଶିଷ୍ଟାଂ ନ ନବୀକୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟହଂ ପ୍ରତ୍ୟହପ୍ରତିହନ୍ୟମାନମନୋରଥମଞ୍ଜରୀଫଲଲଭସି ।

ପର କଗାଅ । ଏ ସବୁ ମନେ ମନେ ବିଚାର କର ଏବଂ ମୁଁ ଯେବେ ଆଉ ଦିନେ ସେଆଡ଼େ ଯିବି, ତେବେ ତୁ ମୋର ମହତ୍ତ୍ୱ ସାରି ଦେ । ୩ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅପମାନିତ ହୋଇ ଦୂରରେ ଥିଲେହେଁ ତୋତେ କଷ୍ଟେ ଆଶ୍ରା କରଥିବୁ, ଆମ୍ଭର ବାଞ୍ଛା ଯେ, ପ୍ରଜାପତି ତୋର ଏ କଷ୍ଟ ଦୂର କରନ୍ତୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କ ଦୟାରୁ ତୁମ୍ଭ ଦୁହିଙ୍କର ଶୁଭ ମିଳନ ହେଉ ଏବଂ ତୁ ଇଚ୍ଛାନୁରୂପ ରସରେ ମତ୍ତ ହୁଅ । କିନ୍ତୁ ଦେଖ୍, ସେଠାରୁ ଫେରିଆସି ଯେପରି ଆମ୍ଭ ଆଗରେ ଆଖିରୁ ଲୁହ ନ ବୁହାଅ । ୪ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୋ ଦେହରେ କର୍ପୂର ଓ ଚନ୍ଦନ ମିଶା ଶୀତଳ ଜଳ ସିଞ୍ଚିଲେ ଫୋଟକା ହୋଇ ଯାଉଅଛି, ତୋ ଦେହଲତା ଏପରି ଶୁଖି ଯାଇଛି ଯେ, ଫୁଙ୍କିଦେଲେ ଉଡ଼ିଯିବ; ହେ କିଶୋର, ଏକଥା ଆଉ ଜଗତରେ ପ୍ରଚରିତ ନ ହେଉ, କିଂବା ତୁ ଜଗତରେ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୁଅ ନା । ଜଗଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ ଏ ଗୀତରେ କହିଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ଯଦ୍ୟହଂ ତବାଭିଲାଷପୂର୍ତ୍ତୌ ବ୍ୟାଘାତକାରିଣୀ ତର୍ହି ଦୂରଂ ଗଚ୍ଛାମୀତ୍ୟପେକ୍ଷାୟାମାହ ଅକୁଞ୍ଜମିତି—ହେ ଈଶ୍ୱର, ତବ ଭବନାତ୍ ଅକୁଞ୍ଜଂ କୁଞ୍ଜପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ଅପି ପୁନଃ ବନାତ୍ କୁଞ୍ଜଶୋଭିତବନଭାଗାତ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ଅପ୍ରୋତ୍ତୁଙ୍ଗ ସୌଧୋଦରଂ ତବୋନ୍ନତପ୍ରାସାଦମଧ୍ୟପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ଯାତାୟାତପଦାନ୍ତପାତଜଫଳଂ ଗମନେ ଆଗମନେ ଯଃ ପଦାନ୍ତପାତଃ ପଦପ୍ରାନ୍ତପତନଂ ତଜ୍ଜନିତଂ ଫଳଂ ମୟା ଲବ୍ଧଂ । ଇତଃ ପରଂ ଯୁବାଂ ଭବନ୍ତୌ ଅନ୍ୟାପେକ୍ଷିତଶୂନ୍ୟଂ ନିରପେକ୍ଷଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଦୌତ୍ୟେନ ପରସ୍ପରଦୂତତ୍ୱାଚରଣେନ ଚିରଭିଲଷିତଂ ସ୍ୱତରମନୋରଥବିଷୟୀଭୂତଂ ବତତଂ ବସ୍ତୁତଂ ତତ୍ ସୌଭାଗ୍ୟଂ ବାଲ୍ଲଭ୍ୟଂ ମୁଦା ସାନନ୍ଦଂ ଅନୁଭବତଂ ମାୟାବିନୀ କପଟିନୀ ଅହଂ ନ ଆୟାମି ନାଗଚ୍ଛାମି ।

ହାହା ଇତି ଖେଦେ, ହେ ଚନ୍ଦ୍ରକଚୂଡ଼ଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ଆନନ୍ଦୟତୀତି ତାଦୃଶଂ ଚରିତଂ ଆଚରଣଂ ଯସ୍ୟାଃ ତତ୍ ସମ୍ବୁଦ୍ଧୌ ମାଂ ଅପ୍ରତ୍ୟୟଦୂତ୍ୟବଶିଷ୍ଟାଂ ଦୌତ୍ୟକର୍ମଣି ଅବିଶ୍ୱାସିନୀଂ ନ ନବୀକୃତ୍ୟ ନ ଦୂରୀକୃତ୍ୟ ତଦି ନ ପ୍ରେଷ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ପ୍ରତ୍ୟହଂ ଅହନ୍ୟହନି ପ୍ରତ୍ୟହେନ ବିଘ୍ନେନ ପ୍ରତିହନ୍ୟମାନଃ ବାଧିତଃ ମନୋରଥ-ମଞ୍ଜର୍ଯ୍ୟାଃ ଅଭିଲାଷପରମ୍ପରାୟାଃ ଫଲଲଭ୍ୱେ ଯସ୍ୟାଃ ତଥୋକ୍ତାସି ।

ରାଗ—ସାବେରୀ

ବିଚକ୍ଷଣୀ ରେ, ବିନା ତୋ ପ୍ରୀତି କେ ଗତି ଅଛି ଜଗତୀରେ । ପଦ ।
ବୋଲି ଦେଲି ସିନା ଗେଲେ ହସି, ବିଶ୍ୱେ ତୋ ସମ କାହିଁ ବିଶ୍ୱାସୀ
ବାନ୍ଧିବାକୁ ମୋ ମନ ତୁ ପାଶି,
ବିଶେଷରେ ମୋ ହୃଦନ୍ତର ତୋତେ ଜଣା ରେ । ୧ ।
ବିଶ୍ୱମ୍ଭରରଜଖେଳକ କୁଁ, ବହିଃ-ପ୍ରାଣ ପର ପଦ୍ମପାନ୍ତୁ,
ବିଧିବଶୁ ନିସର୍ଗକୁପାନ୍ତୁ,
ବ୍ରଜେ ହେଉଛି ଏହି ଉଦ୍ଭ୍ରମ ବାଜଣା ରେ । ୨ ।
ବିକେ କିଣେ ଯେ ଯାହାକୁ ସ୍ନେହେ, ବିତ ତାଠାରୁ ଜୀବନ ନୋହେ
ବଳ ତାହାଠାରେ ସିନା ସହେ,
ବହିରଙ୍ଗେ ତୁଲ୍ୟଛନ୍ତି ଦେଖି ଅଗଣା ରେ । ୩ ।
ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗର ମଘବା, ବଲ୍ଲୀନିକଟକୁ ଗୁଲି ଯିବା,
ବଂଶୀଗୀତ ପୀୟୂଷ ପିଇବା,
ବିଭବଶି ନ ପାରୁଁ ଅସିବା ଅଜଣାରେ ।୪।

ଅନୁବାଦ—ହେ ଈଶ୍ୱରି, ମୁଁ ତୁମ ଘରୁ କୁଞ୍ଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ କୁଞ୍ଜ ବନରୁ ତୁମ ଘର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବା ଆସିବା କରିବାରେ ଯେଉଁ ପାଦଶ୍ରମ କରିଥିଲି, ତାହାର ଫଳ ପାଇଲଣି, ଏହା ପରେ ତୁମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ଅନ୍ୟକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ନିଜେ ନିଜର ଦୂତ ହୋଇ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ସୌଭାଗ୍ୟସୁଖ ଅନୁଭବ କର, ମୁଁ ମାୟାବିନୀ ଆଉ ଆସିବି ନାହିଁ ।

କି ଦୁଃଖର କଥା ! ହେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣପ୍ରମୋଦନ, ଅବିଶ୍ୱାସିନୀ ମୋତେ ଦୂତୀ କରିବାରୁ ତୁମେ ପ୍ରତିଦିନ ବିଫଳମନୋରଥ ହେଉଅଛ ସିନା ।

ଏହା ଶୁଣି ରାଧା ଉତ୍ତରରେ କହୁଅଛନ୍ତି—“ବିଚକ୍ଷଣୀ ରେ” ଇତ୍ୟାଦି ।

(ବି) ବିଚକ୍ଷଣୀ—ହେ ବୁଦ୍ଧିମତି, ଜଗତୀରେ—ସଂସାରରେ, ପାଶି—ଫାଶ, ବିଶ୍ୱମ୍ଭରରଜଖେଳାକାନ୍ତୁଁ—ପୃଥିବୀରେ ଧୂଳି ଖେଳିବା ସମୟରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପିଲାଦିନୁଁ, ବହିଃପ୍ରାଣ—ତୋ ନିଜ ଜୀବନ ଯାହା କି ତୋ ଭିତରେ ନ ଥାଇ ବାହାରେ ଅଛି, ବହିରଙ୍ଗେ—ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବା ଆତ୍ମୀୟ ନୁହନ୍ତି ସେମାନେ, ଅଗଣା—ଅସଂଖ୍ୟ, ବଲ୍ଲୀ—ଲତା, ବିଭବଶି ନ ପାରୁ—ସ୍ଥିତ ନ ପାରୁଣ; ମଘବା—ଇନ୍ଦ୍ର, ରାଜା ।

(ବ) କୌତୁକାକ୍ଷୀତମୀଷଦତଥ୍ୟଂ କୌ ତୁ କା ହୃଦ ଦଧାତି ବୟସ୍ୟା,
ଓଷ୍ଠପେ ମମ ଯଥା ତ୍ୱମହେ ସ୍ୱୀ, ପିଷ୍ଟପେଷଣଭୟାନ୍ନ ବଦାମି ।

'ରସିକାଂ 'ପ୍ରାଣାଧିକାଂ ତ୍ୱାଂ ବିନାନ ନଗର୍ଯ୍ୟାଂ ମଦୁକ୍ତନୈପୁଣ୍ୟ-ନିଦାନପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନଚତୁର୍ମଧୂର୍ଯ୍ୟା କା ବାନ୍ୟାଭୀରକନ୍ୟାସ୍ତୀତି 'ଧୈର୍ଯ୍ୟ-ମବଲମ୍ବ୍ୟ ଯଦୁକ୍ତମନୁଚରିତଂ ତଦ୍‌ବସ୍ତୁତ୍ୟାଚଷ୍ଟାବାଂ ଗତ୍ୱା କୁବରିନିଲୟ ଯୌବତଜୀବନାନ୍ତର୍ଯାତନାଯତମାନକଠୋଯଲୀଲସ୍ୟାପି ତସ୍ୟାଖଣ୍ଡଶିଖଣ୍ଡ-ମଣ୍ଡିତଶେଖରସ୍ୟ ଭ୍ରମଣରମଣୀୟାସ୍ୱ ଭୁବଃ ସୁଷମାମବଲୋକୟିଷ୍ୟାବ ଇତି ବିଡ଼ମ୍ବିତସୁନକଲମ୍ବବିଜୟଦୁତିମାଡ଼ମ୍ବରାବଲମ୍ବିଚରଣମଣ୍ଡନଂ ନିଃସୃତ୍ୟ କଦମ୍ବକୁଞ୍ଜକାନନାନ୍ତର୍ବିବିଶତୁଃ ।

ହେ ବୁଦ୍ଧିମତି, ତୋ ସ୍ନେହ ଛଡ଼ା ଏ ସଂସାରରେ ମୋର ଆଉ କିଏ ଗତି ଅଛି ? ପଦ । ମୁଁ ସିନା ଗେଲରେ ହସି କହିଦେଲି, ପ୍ରକୃତରେ ଏ ବିଶ୍ୱରେ ତୋ ପରି ବିଶ୍ୱାସୀ କାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ କେହି ନାହିଁ । ମୋ ମନକୁ ବାନ୍ଧିବାରେ ତୁ ଫାଶ ପରି ଅଟୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁକୌଶଳରେ ମୋ ମନକୁ ତୁ ବାନ୍ଧି ରଖିଅଛୁ, ବିଶେଷତଃ ମୋ ହୃଦୟର ଅଭ୍ୟନ୍ତର କଥା ତୋତେ ଜଣା ଅଛି । ୧ । ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଧୂଳିଖେଳ ଖେଳିବା ଦିନରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପିଲାଦିନରୁ ତୁ ମୋତେ ବହିଃ-ପ୍ରାଣ ପରି ପାଳି ଆସୁଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତୋର ନିଜର ଜୀବନ ତୋ ଦେହଭିତରେ ଅଛି, ମୁଁ ତୋର ବାହାରେ ଥିବା ପ୍ରାଣ ସଦୃଶ ଅଟେଁ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ବିଧାତାଙ୍କ ଦୟାରୁ ତୁହି ସ୍ୱଭାବତଃ ଦୟାଶୀଳା—ଗୋପନଗରରେ ଏହି ଡିଣ୍ଡିମ (ନାଗରା) ବାଜୁଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ଅତି ଦୟାଳୁ ବୋଲି ଗୋପପୁରରେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ୨ । ଯେ ଯାହାକୁ ସ୍ନେହରେ କିଣେ ଓ କିଣେ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ନେହାଧୀନ କରି ରଖେ, ତା ଠାରୁ ଜୀବନ ଅଧିକ ନୁହେଁ, ପ୍ରକୃତରେ ସେହି ଲୋକଠାରେ ସିନା ସ୍ନେହ ଥାଏ; ଦେଖ, ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରକୃତ ଆତ୍ମୀୟ ନୁହନ୍ତି, ସେପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକ ବୁଲୁଅଛନ୍ତି । ୩ । ହେ ସଖି, ଚାଲ ଲତା ନିକଟକୁ ଯିବା, ବଂଶୀଗୀତରୂପ ଅମୃତକୁ ପିଇବା ଏବଂ ରାତି ନ ପାହୁଣୁ ଲୋକଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଚାଲି ଆସିବା । ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ଏହା ରଚନା କଲେ । ୪ ।

ଟୀକା—ତ୍ୱଂ ମେ ଦ୍ୱିତୀୟଜୀବନଂ, ତସ୍ମାତ୍ ଯମନ୍ୱେତ୍ୟାହ କୌତୁକେତି । କୌ ପୃଥିବ୍ୟାଂ (ଗୋତ୍ରା କୁଃ ପୃଥିବୀ ପୃଥ୍ୱୀ କ୍ଷ୍ମାବନିର୍ମେଦିନୀ ମହୀ ଇତ୍ୟମରଃ) ତୁ କା ବୟସ୍ୟା ସଖୀ କୌତୁକାତ୍ ପରିହାସାତ୍ ଲପିତଂ କଥିତଂ ଈଷତ୍ କିଞ୍ଚିତ୍ ଅତଥ୍ୟଂ ଅସତ୍ୟଂ ହୃଦି ହୃଦୟେ ଦଧାତି ? ଇହ ନ କାପି ସଖୀ ଈଷଦତଥ୍ୟଂ

କୌତୁକକଥନଂ ସତ୍ୟମେବାଧାରୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ପିଷ୍ଟପେ ଭୂବ ତ୍ୱଂ ଯଥା ମମ ଅର୍ନ୍ଦେୟୁ ଅତ୍ୟାକାଂକ୍ଷାପି ପିଷ୍ଟପେଷଣଭୟାତ୍ ପୁନରୁକ୍ତଭୟାତ୍ ତତ୍ ନ ବଦାମି, ନ କଥୟାମି ।

ରସିକାଂ ପ୍ରାଣାଧିକାଂ ତ୍ୱାଂ ବିନା ଅନ୍ୟା କା ଆଭୀରକନ୍ୟା ଗୋପବାଲା ଅନ୍ତନର୍ଗର୍ଯ୍ୟାଂ ଗୋପପୁରେ, ମଦୁକ୍ତେଃ ନୈଷ୍ଠୁର୍ଯ୍ୟଂ ତସ୍ୟ କଦାନସ୍ୟ କାରଣସ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାୟାଃ ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନାୟାଃ ଗୃଭୁର୍ଯ୍ୟେ ଧୂର୍ଯ୍ୟା ନିପୁଣା ଅସ୍ତି ? ନାସ୍ତି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଇତ ହେତୋଃ ଧୈର୍ଯ୍ୟଂ ଅବଲମ୍ବ୍ୟ ମୟା ଯତ୍ ଅନୁଚିତଂ ଉକ୍ତଂ ତତ୍ ବିସ୍ମୃତ୍ୟ ଆଗଚ୍ଛ, ଅବାଂ ଗତ୍ୱା କୁଞ୍ଚିତ ଲତାନ୍ତସ୍ଥଳେ ନିଲୀୟ ରହସି ସ୍ଥିତ୍ୱା ଯୌବତସ୍ୟ ଯୁବତିସମୂହସ୍ୟ ଜୀବନାନ୍ତର୍ପାତନାୟାଂ ପ୍ରାଣବିନାଶନବେଦନା-ପ୍ରଦାନେ ଯତମାନା ଉଦ୍‌ଯୁକ୍ତା କଣ୍ଠାବଲ୍ଲୀ ଯସ୍ୟ, ତସ୍ୟ ଅଖଣ୍ଡେନ ଶିଖଣ୍ଡେନ ମୟୂରପୁଚ୍ଛେନ ମଣ୍ଡିତଃ ଶେଖରଃ ଶିରୋଭୂଷଣଂ ଯସ୍ୟ ଏବଂଭୂତସ୍ୟାପି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଭ୍ରମଣରମଣୀୟୟାଃ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦମନୋରମାୟାଃ ଭୁବଃ ଲୁଣ୍ଠଣ୍ଡସ୍ୟ ସୁଷମାଂ ଶୋଭାଂ ଅବଲୋକୟିଷ୍ୟାବଃ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଂ ଦର୍ଶୟିଷ୍ୟାବଃ ଇତି କଥିତ୍ୱା ତେ ଦ୍ୱେ ବିତର୍ଦ୍ଧିତଃ ଅନୁକୃତଃ ସ୍ୱନକଲମ୍ବସ୍ୟ ପୁଷ୍ପଧନ୍ୱନଃ କନ୍ଦର୍ପସ୍ୟ ଯଃ ବିଜୟଡିଣ୍ଡିମଃ ଜୟଢକ୍କା ତସ୍ୟ ଆଡ଼ମ୍ବରଂ ଅବଲମ୍ବତେ ଇତି କନ୍ଦର୍ପଜୟଡିଣ୍ଡିମାନୁକାରି ଚରଣମଣ୍ଡନଂ ନୂପୁରଂ ନିଃସୃତ୍ୟ ଚରଣାଭ୍ୟାଂ ନିଃସାର୍ଯ୍ୟ ଅବସାଦକାତ୍ୱାତ୍, କଦମ୍ବକୁଞ୍ଜକାନନାନ୍ତଃ କଦମ୍ବକୁଞ୍ଜକାନନାଭ୍ୟନ୍ତରଂ ବିବିଶତୁଃ ପ୍ରବିଷ୍ଟେ ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ସଖି, ପରିହାସରେ କହିବା ସାମାନ୍ୟ ଅତଥ୍ୟ କଥାକୁ ଏ ପୃଥିବୀରେ କେଉଁ ସଖୀ ହୃଦୟରେ ଧରି ରଖେ ? ହସାରରେ ତୁ ମୋର କପରି ଦୁଶ୍ଛେଦ୍ୟ ବନ୍ଧୁ, ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି; କଥାରେ କହିଲେ ପିଷ୍ଟପେଷଣ ବା ପୁନରୁକ୍ତି ହେବ ସିନା !

ତୋ ପରି ରସିକା ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ଛଡ଼ା ଏ ଗୋପପୁରରେ ଏପରି କୌଣସି ନିପୁଣା ଗୋପକନ୍ୟା ଅଛି, ଯେ କି ମୋ କଥାରେ ନିଷ୍ଠୁରତା ଆଲୋଚନା କରି ପାରିବ ? ସଖି, ଟିକିଏ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧର, ଯେବେ କିଛି ଅନୁଚିତ କଥା କହିଅଛି ତେବେ ତାହା ଭୁଲିଯାଇ ଆ ଯିବା; ଲତା ଆଢୁଆଳରେ ଲୁଚି ରହି ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ସେ ଯୁବତୀଜନଙ୍କର ଜୀବନବିନାଶ କରିବାପାଇଁ କଣ୍ଠାବଳୀ ବିସ୍ତାର କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ବିଳାସରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ରମଣୀୟ, ସେହି ଅରଣ୍ୟଖଣ୍ଡର ଶୋଭା ପରସ୍ପରକୁ ଦେଖାଇବା । ଏହା ନିଶ୍ଚୟ କରିବା ପରେ ସେ ଦୁହେଁ ବିଧା କନ୍ଦର୍ପର ବିଜୟଡିଣ୍ଡିମ ଶବ୍ଦକୁ ଅନୁକରଣ କରୁଥିବା ନୂପୁର ଯୁଗଳକୁ ଚରଣରୁ ବାହାର କରି କଦମ୍ବକୁଞ୍ଜକାନନ ମଧ୍ୟକୁ ଲଳିତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

ଲଳିତା ଲତା 'ଆଢୁଆଳରେ ରହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶୋଭା ରାଧିକାଙ୍କୁ ଦେଖାଇ କହୁଅଛନ୍ତି,—"ଭଙ୍ଗୀ ଗୃହ୍ନାଁ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ରାଗ—କେଦାରଗୌଡ଼ା

ଭଙ୍ଗୀ ଗ୍ରୀବା, ଭ୍ରୂନୀଳଭୁଜଙ୍ଗୀ-ଭ୍ରମର, ଜୀବସଙ୍ଗି । ପଦ ।
ଭାଗ୍ୟ ଏ ଜନଅଛି, ଜନନରହି ସଖି, କାଣ ରେ,
ଭରମି ନ ଯା ତୁ ମନ୍ମଥ ବାଣରେ,
ଭୁଜପାଶିକୁ ଛନ୍ଦ ମୋ ଗଳେ, ଭଜେ ପଦକଞ୍ଜ ଖଞ୍ଜି ଧରଣୀ ତଳେ,
ଭୂମଣ୍ଡନା ରେ,
ଭଲ ମାନୁଛି ଦେଖି ସୁଧାମୟୂଖ,
ଅଳକତଳ ଅଖ— ଣ୍ଡିତ ରୋଚନାରେଖ,
ତିଳକେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖ, ସଖି ରେ, କି ଦଶେ ଚଳାଚଳ, ଗୃହଚନ୍ଦ୍ରକଚୂଳ ।୧।
ଭର୍ତ୍ସିତନବରବି, କୁଣ୍ଡଳଯୁଗଛବି, ଗଣ୍ଡେରେ,
ଭଙ୍ଗୁର ଏହାଟି ବିବେକମୁଣ୍ଡରେ,
ଭବ୍ୟଦାୟକ ମାଣିକ୍ୟବର, ଭ୍ରମ ଜାତ କରୁଅଛି ମଧୁରାଧର,
ଭୂମଣ୍ଡନା ରେ,
ଭକ୍ଷ୍ଣ ଭାବିଟି ସତୀ- ବ୍ରତ ନିୟମ ଧୃତି
ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ମତି, ବିନା ଅନାଅ ଦ୍ୟୁତି
ମଦଦ୍ଵିରଦଗତି, ସଖି ରେ, ଶୋଭାନିଧି ତୋ ତାନ, ନ ଚୁମ୍ବୁ ଶ୍ୟାମତନୟ ॥

(ଭ) ଭ୍ରୂନୀଳଭୁଜଙ୍ଗୀ—ଭ୍ରୂଲତାରୂପ ନୀଳସର୍ପୀ; ଭ୍ରମର—ଭ୍ରମଣର ବା ଚଳନର; ଜୀବସଙ୍ଗି—ହେ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ; ଜନନ—ଜନ୍ମ; ଭୁଜପାଶି—ବାହୁରୂପ ଫାଶ; ଭଜେ—ଦୃଢ଼ରୂପେ; ପଦକଞ୍ଜ—ପାଦରୂପ ପଦ୍ମ; ଖଞ୍ଜି—ସ୍ଥାପନ କର; ସୁଧାମୟୂଖ—ଚନ୍ଦ୍ର; ଅଳକତଳ—ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳର ନିମ୍ନଦେଶ; ଅଖଣ୍ଡିତ-ରୋଚନାରେଖ—ଆଦୌ ଖଣ୍ଡିଆ ହୋଇ ନ ଥିବା ଗୋରଚନାର ରେଖା ବା ଗାର ଯହିଁରେ ଅଛି, (ତିଳକର ବିଶେଷଣ) । ଚଳାଚଳ—ଗତିଶୀଳ; ଚନ୍ଦ୍ରକଚୂଳ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛନିର୍ମିତ ମୁକୁଟ; ଭର୍ତ୍ସିତନବରବି—ତିରସ୍କୃତ ବା ପରାଜିତ ହୋଇଅଛି ନବୋଦିତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯାହାଦ୍ୱାରା, (କୁଣ୍ଡଳଯୁଗର ବିଶେଷଣ) । ଭଙ୍ଗୁର—ବକ୍ର; ଭବ୍ୟଦାୟକ—ସୁଖପ୍ରଦ; ଧୃତି—ଧୈର୍ଯ୍ୟ; ଦ୍ୟୁତି—ଶୋଭା; ମଦଦ୍ଵିରଦଗତି—ମତ୍ତଗଜଗମନା; ଭରାଜି—ନକ୍ଷତ୍ରସମୂହ; ଭର୍ଗସମାଧି—ଶିବଙ୍କର ଯୋଗଜନିତ ସ୍ଥିରତା; ଭଲେ—ଅକ୍ଳେଶରେ;

ଭଙ୍ଗୀସମ୍ଭୂରେ ଜନ୍ମ, ହେବାର କେଡ଼େ ଶୋଭା, ପ୍ରକାଶେ
ଭଙ୍ଗି କି ହାର ସେ ବକ୍ଷ ଆକାଶେ,
ଭର୍ଗସମାଧି ଭଙ୍ଗ କରିବ, ଭଲେ ଏହା କରକମଳ ବଂଶୀରବ,
ଭ୍ରୂମଣ୍ଡନା ରେ,
ଭୂତଭୂପ-ବିପକ୍ଷ — ପ୍ରକ୍ଷ୍ୱେଡ଼ନରୁ ତୀକ୍ଷ,
ଏ କିଶୋର କଟାକ୍ଷ, କନକାଚଳ ବକ୍ଷ,
କେବଳ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟ, ସଖି ରେ, କହ ବିଶ୍ୱର ସତେ, ଯୁବତୀଧୃତି କେତେ ।
ଭସିଲେ ଅଷ୍ଟ ଦୁର୍ଗ-ପିତ କପଟସ୍ୱର୍ଗ, ମଘବା,
ଏ ଶୃଙ୍ଗାର ସୁଧାବରଷୀ ମେଘ ବା,
ଭୃତ୍ୟପଣରେ ହେଲେ ଏହାର, ଭୁଜଭୁଜଗେନ୍ଦ୍ର କରନ୍ତା କଣ୍ଠେ ହାର,
ଭ୍ରୂମଣ୍ଡନା ରେ,
ଭଜଥାନ୍ତା ରଜନୀ, ଦିବସେ ପିକଦାମୀ,
ଖଟି ଏ କୃମା ଢେନି, ସାର୍ଥ ହୁଅନ୍ତା ଜନି,
ସତେ ଜଳଜଯୋନି, ସଖି ରେ, କରିବେ ଅନୁଗ୍ରହ, ଏ ମୋହନ ବିଗ୍ରହ ।୪।

ଭୂତଭୂପବିପକ୍ଷ—ମହାଦେବଙ୍କ ଶତ୍ରୁ, କନ୍ଦର୍ପ; ପ୍ରକ୍ଷ୍ୱେଡ଼ନ—ଶର; ତୀକ୍ଷ—ତୀକ୍ଷ୍ଣ; କନକାଚଳବକ୍ଷ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପର୍ବତ ପରି ହୋଇଥିବା କୁଚଯୁକ୍ତ ବକ୍ଷଦେଶ; ଭୁଜଭୁଜଗେନ୍ଦ୍ର—ବାହୁରୂପ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାଗ; ଢେନି—ପାଇଁ; ଜନି—ଜନ୍ମ; ଜଳଜଯୋନି—ବ୍ରହ୍ମା, ବିଧାତା ।

ଲଳିତା ରାଧିକାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶୋଭା ଦେଖାଇ କହୁଅଛନ୍ତି—ହେ ପ୍ରାଣସଙ୍ଗିନି ! ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର କାଳସର୍ପୀ ସଦୃଶ ହୋଇଥିବା ଭ୍ରୂଲତାର ଚଳନର ଭଙ୍ଗୀକୁ ଚାହଁ । ପଦ । ଆହା ସଖି, ମନୁଷ୍ୟର ଆଖିର ଜନ୍ମ ହେବାର ଭାଗ୍ୟଟି ଅର୍ଥାତ୍ ଏ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଦେଖିଲେ ଚକ୍ଷୁର ଜନ୍ମ ସାର୍ଥକ ହୁଏ । ଏ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଦେଖି ତୁ ଆଉ ମନ୍ମଥବାଣରେ ଭ୍ରାନ୍ତ ବା ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ ନା । ହାତରୁ ଫାଶ ପରି କର ମୋ ଗଳାରେ ଛନ୍ଦ ପାଦପଦ୍ମକୁ ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଦୃଢ଼ରୂପେ ସ୍ଥାପନ କର । ହେ ଭ୍ରୂମଣ୍ଡନା, ମୁଖରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରଟି କି ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛି ! ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳ ତଳଦେଶସ୍ଥ ଅଖଣ୍ଡ ଗୋରୋଚନାର ରେଖାଯୁକ୍ତ ତିଳକଆଡ଼କୁ ଆଖି ପକା, ସଖି, ଗତିଶୀଳ ସୁନ୍ଦର ମୟୂରପୁଚ୍ଛନିର୍ମିତ ମୁକୁଟ କି ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛି । ୧ । ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତାରେ ନବୋଦିତ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ବଳି ପଡ଼ିଥିବା କୁଣ୍ଡଳଦ୍ୱୟର ଛବି ଗଣ୍ଡରେ କି ମନୋହର ! ବିବେକ ମସ୍ତକରେ ଏହା ବଜ୍ରଟି, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାକୁ ଦେଖିଲେ ବିବେକ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ଆହା, ମନୋହର ଅଧର ସର୍ବସୁଖପ୍ରଦ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାଣିକ୍ୟର

(ଭ) କୁଳାଭ୍ରୀଣାଂ ଧୈର୍ଯ୍ୟବ୍ୟୟୀକରଣଧୂର୍ଯ୍ୟପି ତିଲକୋ
ଦଧନ୍ନାମୀପାର୍ଶ୍ୱାସେ ଭୁବନନୟନାସେଚନକତାଂ ।
ହରଃ ସୋଽୟଂ କାଲାମ୍ବୁଦନତମାଲାଗମରୁଚଃ,
କୃତପ୍ରୈର୍ଯ୍ୟନ୍ୟାସ ଗତନିମିଷୟା ସଂପିବ ଦୃଶା ॥

ଇତି ବାକ୍ୟପ୍ରଂ ରାଧାଙ୍ଗସୌରଭଲବ୍ଧାବଧାନଙ୍ଗମଙ୍ଗଳସଙ୍ଗୀତ ମଧୁକରନିକରବିଜୀତାୟବଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣନିକୁଞ୍ଜପୁଞ୍ଜ ଅସ୍ମାନଂ ହରେର୍ଲୋଚନ-ଗୋଚରୀକୃତ୍ୟ କୁସୁମନାରସ୍ତାବଚୟସମୁଦ୍ୟମାଭିନୟେନ ତତୋ ଲତାନ୍ତରଂ ପ୍ରତି ଚଲିତାୟାଂ ଲଳିତାୟାଂ—

ଭ୍ରମ ଜାତ କରୁଅଛ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧରକୁ ଦେଖିଲେ ସୁଖଦାୟୀ ମାଣିକ୍ୟ ପରି ବୋଧ ହେଉଅଛି । ସଖି, ଏହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ସତୀ ସ୍ତ୍ରୀର ମଧ୍ୟ ବ୍ରତ, କ୍ଷୟମ ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଏକାବେଳକେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ହେ ମତ୍ତଗଜଗାମିନି, ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ଲାଭ କରିବାକୁ ମନ ନ ବଳାଇ ତାଙ୍କ ଶରୀରକାନ୍ତିକୁ ମାତ୍ର ଚୁହାଁ; ହେ ଶୋଭନଧି, ଶ୍ୟାମଙ୍କ ନେତ୍ର ତୋ ଗାତ୍ରକୁ ନ ଚୁମ୍ବୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ଆଖି ତୋ ଉପରେ ନ ପଡ଼ୁ । ୨ । ଏ ନିଭଙ୍ଗୀଠାଣିରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବାରୁ କି ଚମତ୍କାର ଶୋଭା ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି । ଏହାଙ୍କ ବକ୍ଷରୂପ ଆକାଶରେ ହାରଗୁଡ଼ିକ ନକ୍ଷତ୍ର-ସମୂହ କି ? ଏହାଙ୍କ କରକମଳରେ ଶୋଭା ପାଉଥିବା ବଂଶୀର ଶବ୍ଦ ଅକ୍ଳେଶରେ ମହାଦେବଙ୍କର ଧ୍ୟାନନିରତ ଚିତ୍ତସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରିଦେବ ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାଙ୍କ ବଂଶୀର ରବ ଶୁଣିଲେ ମହାଦେବଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଭାଙ୍ଗିଯିବ । ହେ ଭ୍ରୁମଣ୍ଡନା, କନ୍ଦର୍ପର ଶରରୁ ଏ କିଶୋରଙ୍କର କଟାକ୍ଷ ବା ବାଙ୍କଚାହାଣି ତୀକ୍ଷ୍ଣତର ଅଟେ । ହେ ସଖି, ବିଚାର କର ପ୍ରକୃତରେ କହ ତ, ଏହା ଆଗରେ ଯୁବତୀର ଧୈର୍ଯ୍ୟ କେତେ ମାତ୍ର ଅବା ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ କୌଣସି ଯୁବତୀ ଧୈର୍ଯ୍ୟଧରି ରହି ପାରିବ ନାହିଁ । ୩ । ଅକ୍ଷୁଦ୍ରଚିତ୍ତ କପଟପ୍ରଗଲ୍ଭବାକ୍ୟ ପରି, ତହିଁର ମଘବା (ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ଥାନୀୟ ରାଜା) କହନ୍ତି, ଏ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ଶୃଙ୍ଗାରରୂପ ଅମୃତକୁ ବର୍ଷା କରୁଥିବା ମେଘ କି ? ଯେବେ କୌଣସି ଯୁବତୀ ଭୃତ୍ୟପଣରେ ସୁଦ୍ଧା ଏହାର ଭୁଜରୂପ ଅନନ୍ତକୁ (ଶ୍ରେଷ୍ଠନାଗକୁ) କଣ୍ଠରେ ହାର କରନ୍ତା ଓ ଧନ ଗୃହ ପିକଦାଣୀ ଧରି ଖଟି ଭଜିଥାଆନ୍ତା, ତେବେ ସେ ଏ କୃପା ଦେଇ ଆପଣା ଜନ୍ମକୁ ସାର୍ଥକ କରନ୍ତା, ସତେ ବିଧାତା ଏ ମୋହନବିଗ୍ରହକୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରିବେ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୟାକରି ପ୍ରାପ୍ତ କରାଇବେ ।

ଟୀକା—କୁଳାଭ୍ରୀଣାଂ କୁଳୀନନାଂ ଗୋପବାଳାନାଂ ଧୈର୍ଯ୍ୟବ୍ୟୟୀ-କରଣେ ଧୃତିବିନାଶକରଣେ ଧୂର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷଃ ସି ତିଲକଃ ଈଡବାସକଣଃ ଯସ୍ୟ

ମ

ରାଗ—କାମୋଦ ବା ମଲ୍ଲୁଆ

ମଧୁରରେ, ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହୋଇ ଗନ୍ଧବହ ପ୍ରସରଲା କଦମ୍ବ ନିକୁଞ୍ଜସୀମାରେ,
ମରନ୍ଦ ସେକେ ଚମକ ଲୋକେ ଭ୍ରମିଲେ ଇଷି ମାରେ,
ମିଳନ୍ଦ ଲତା'ଦମ୍ଭବନିତା ବଦନେ ମିଶି ମାରେ,
ମଣ୍ଡିତ ହେଲା ସେ ବନସ୍ଥଳ, ମହାରଜତ ମହେନ୍ଦ୍ର ନୀଳ-
ମୟୂଖ ଶିଖାମୟ ମଞ୍ଜରୀ ବାସର ସୁଷମାରେ । ପଦ ।
ମିଶିଲା ଗୌର ଲୋଚନ ବାର- ରୁହ ମଦନୁ ଲଭିଲା ଗୌର
ମିଳିଲା ଶ୍ୟାମ ଗଣ୍ଡର ଦୁଇ ମହ,
ମଧୁପ ଯୁବା ଲଭିଲା ଅବା ନବ ସରସୀରୁହ,
ମାନସ ଅଙ୍ଗଭେଦ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗ ରଚିଲା ସ୍ନେହ,
ମଣ୍ଡଳୀଗଲା ଶେଷ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ମୃଡ଼ନୟନସଂଖ୍ୟକାଦ୍ୟାଙ୍କ
ମହାଇ ଦେଲା ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଙ୍କ ମନ ମହାମୋଦପ୍ରବାହ । ୧ ।

ତଥାଭୂତଃ, ଭୁବନନୟନସ୍ୟ ଜଗଜ୍ଜନନେତ୍ରସ୍ୟ ଅସେଚନକତାଂ ତୃପ୍ତିସାଧନତାଂ ଦଧତ୍ ଧାରୟନ୍ କାଲାମ୍ବୁଦନିଭଃ କୃଷ୍ଣମେଘସଦୃଶଃ ତମାଲାଗମରୂଢ଼ଃ ତମାଲାଗମସ୍ୟ ତମାଲତରୋଃ ରୁଚଃ କାନ୍ତିରିବ ରୁଚିର୍ଯସ୍ୟ ଚ ଅୟଂ ହରିଃ ନୀପାଦ୍ୟାସେ କେଳିକଦମ୍ବସମୀପେ ବର୍ତ୍ତିତ ଇତି ଶେଷଃ । ହେ ସଖି, କୁତଃ ସମ୍ପାଦିତଃ ଧୈର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଧୀରତାୟାଃ ନ୍ୟାସଃ ଅବଲମ୍ବନଂ ଯସ୍ମିନ୍ କର୍ମଣି ତତ୍ ଯଥା ତଥା ଦୃଢ଼ତାୟା ସହିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ଗତନିମିଷୟା ନିର୍ନିମିଷୟା ଦୃଶା ଚକ୍ଷୁଷା ଝମିବ ଅଲୋକୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଲଳିତା ରାଧିକାଂ ଇତି ବକ୍ଷ୍ୟମାଣସ୍ୟ ରାଧାୟାଃ ଅଙ୍ଗସୌରଭସ୍ୟ ଲବ୍ଧ୍ୱା ପ୍ରାପ୍ୟ ଆତବ୍ଧଂ ଅନଙ୍ଗମଙ୍ଗଳସଙ୍ଗୀତଂ କାମୋଦ୍ଦୀପନଜୟଗୀତଃ ଯେନ, ତଥାଭୂତଃ ମଧୁକର୍ଷଣାଂ ଭ୍ରମରାଣାଂ ନିକରଃ ସମୂହ ତସ୍ୟ ବିଜାତିୟୂବଲାସପୂର୍ଣ୍ଣେ 'ଉନ୍ମତ୍ତ-ତ୍ୱାତ୍ 'ବିବିଧକ୍ରୀଡ଼ାପୂର୍ଣ୍ଣେ ନିକୁଞ୍ଜପୁଞ୍ଜେ ଅସ୍ମାନଂ ହରେଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଲୋଚନ-ଗୋଚରୀକୃତ୍ୟ ଅସ୍ମାନଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ଦର୍ଶୟିତ୍ୱା, କୁସୁମନିଚୟସ୍ୟ 'ପୁଷ୍ପସମୂହସ୍ୟ ଅବଚୟଃ ଚୟନଂ ତସ୍ୟ ସମୁଦ୍ୟମାଭିନୟେନ ପୁଷ୍ପଚୟନବ୍ୟାଜେନ ଇତ୍ୟର୍ଥ ତତଃ ଲତିକାନ୍ତରଂ ଅନ୍ୟାଂ ଲତାଂ ପ୍ରତି ଲଳିତାୟାଂ ସତ୍ୟାଂ—

ଅନୁବାଦ—ଯେ ମନ୍ଦହାସରେ ଗୋପକୁଳବାଳାମାନଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଲୋପ କର ଥାଆନ୍ତି, 'ସେହି ଘନନୀଳକାନ୍ତି ତମାଳଶ୍ୟାମ ଶ୍ରୀହରି କେଳିକଦମ୍ବ ମୂଳରେ ବଂଶୀ-

ମଦଦ୍ୱିରଦ-ମଥିତହ୍ରଦ, ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ମହୋତ୍ପଳ ଆମୋଦ,
ଫୁଲ୍ଲପରାଗ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରାଗ ବାସ,
ମୃଗଲାଞ୍ଛନ ମରୀଚି ଚୂର୍ଣ୍ଣ ଧାବଲ୍ୟ ପରକାଶ;
ମଧୁମାଦକ ଗୁଣସୂଚକ କୋକିଳ କଳଘୋଷ,
ମଣିମଣ୍ଡିତ କଙ୍କିଣୀଯୁତ ମଞ୍ଜୁ ମଞ୍ଜୀର ଭୂଷାଶିଞ୍ଜିତ
ରସନା ରଣତ୍କାର ଶ୍ରବଣ କଲା ବିବେକ ମୋଷ । ୨ ।
ମଧୁ ମଧୁର ବଧୂ ଅଧର କିଶୋରବର ରଦନାମ୍ବର,
ବିମ୍ବ ଚୁମ୍ବନ ଚୁଁ କୃତ ସ୍ୱନମେଳା,
ମୃଦୁ ମନ୍ଥନ ଧ୍ୱନି ଜନନ କଲାଟି କ୍ରୋଡ଼ଖେଳା,
ମହେନ୍ଦ୍ର, ମଣି, ବଳୟ ଶ୍ରେଣୀ ରହିଲା ହୋଇ ଲେଳା;
ମନୋଜ୍ଞ ଗୃହ୍ନୁପୀୟୂଷମୟ, ମିଶ୍ରିତ ହେତୁ ହେଉ ସମସ୍ତ
ମାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଗଲା କି ନାହିଁ ହେଲା ଫଣପୃଦୋଳା । ୩ ।
ମନ୍ଦାର ବନ ସେ ବନ ରସା—ଚକ୍ରେ ରଚିଲା ସୁନ ବରଷା,
ରସିଲେ ସର୍ବ ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ଗାନେ;
ମାତ ତାଣ୍ଡବ ରଚିଲେ ଦେବଦାସୀଏ ସାବଧାନେ,
ମର୍ଦ୍ଦଳ ଘୋଷ ହେଲା ତ୍ରିଦଶ ମଣ୍ଡଳେ ସବୁସ୍ଥାନେ,
ମୂକତ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ତ୍ରିଲୋକ—ମାନସୁ ମ୍ଳାନ କଲେ ପାତକ,
ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍ଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ ସେ ମହୋତ୍ସବ ଧ୍ୟାନେ । ୪ ।

ଜନନୟନମୋହନ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ହେ ସଖି, ଦୃଢ଼ରୂପେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧାରଣ କରି ନିମେଷଶୂନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେହି ରୂପକୁ ପାନ କର ।

ଲଳିତା ଏହା କହି ପୁଷ୍ପଚୟନ ବ୍ୟାଜରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖାଇଦେଇ ଅନ୍ୟ ଲତା ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଗଲେ । ରାଧା ଯେଉଁ କୁଞ୍ଜରେ ଥିଲେ, ସେହି କୁଞ୍ଜରେ ତାଙ୍କର ଅଙ୍ଗସୌରଭରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଭ୍ରମରମାନେ ବିବିଧ ବିଳାସପୂର୍ଣ୍ଣ କାମୋଦ୍ଦୀପକ ମଙ୍ଗଳ ସଙ୍ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ "ମଧୁରେ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହୋଇ ଗନ୍ଧବହ ପ୍ରସରିଲା"—ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୨) ମଧୁରେ—ବସନ୍ତରେ, ଗନ୍ଧବହ—ମଳୟପବନ, ମରନ୍ଦ-ସେକେ—ମକରନ୍ଦ ବା ପୁଷ୍ପମଧୁ ପଡ଼ିବାରୁ, ମାରେ—ମାର ଅର୍ଥାତ୍ କାମର

ଉଦ୍ଦୀପନାରୁ, ମିଳନ୍ଦ—ଭ୍ରମର, ଲତାଦମ୍ବବନିତା—ଲତାମାନେ ବ୍ୟାଙ୍କ ବନିତାସ୍ଥାନୀୟ, 'ଲତାରୂପିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ; ମହାରଜତ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ମହେନ୍ଦ୍ରନୀଳ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ମୟୂଖଶ୍ରୀମୟ—କିରଣଶୋଭିପୂର୍ଣ୍ଣ, ମଞ୍ଜିଷ୍ଠ—କହି, ବିସର—ବିସ୍ତାର, ସଞ୍ଚାର; ସୁଷମା—ପରମ ଶୋଭା, ଲୋଚନବାରିରୁହ—ଚକ୍ଷୁ ରୂପ ପଦ୍ମ; ମଦନ୍ତୁ—କାମୋଦ୍ଦୀପନା ହେତୁରୁ । ଲଗୃଦ—(ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ) ପରସ୍ପର ମିଶ୍ରଣ ବା ଏକୀଭବ । ମହ—ତେଜ, ସରସୀରୁହ—ପଦ୍ମ, ସାତ୍ତ୍ୱିକ—ସ୍ତମ୍ଭ, ସ୍ୱେଦ, ରୋମାଞ୍ଚ, ସ୍ୱରଭଙ୍ଗ, କମ୍ପନ, ବିବର୍ଣ୍ଣତା, ଅଶ୍ରୁ ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛା ଏହି ଆଠ ପ୍ରକାର ବିକାର । ମୃଡ଼—ମହାଦେବ, ମୃଡ଼ନୟନ ସଂଖ୍ୟକ ଯାକ—ତିନିଗୋଟି, ମଦ-ଦ୍ୱିରଦମଥିତ—ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଦ୍ୱାରା ଘଣ୍ଟା ହୋଇଥିବା, ମୂର୍ଚ୍ଛିତ—ବର୍ଦ୍ଧିତ, ବିସ୍ତାରିତ; ଫୁଲ୍ଲ—ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ, ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରାଗବାସ—ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସୌରଭ, ମୃଗଲାଞ୍ଛନମରୀଚି—ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କିରଣ, ଚୂର୍ଣ୍ଣଧାବଲ୍ଲ—ଚୂନ ପରି ଧବଳତା, ମଞ୍ଜୀର—ନୂପୁର, ଶିଞ୍ଜିତ—ରୁଣୁ ରୁଣୁ ଧ୍ୱନି, (ଅଳଙ୍କାର ଶବ୍ଦ) । ରସନା—ଅଣ୍ଟାସୂତା ବା ଚନ୍ଦ୍ରହାର, ମୋଷ—ଗୈରିକ, ଲେପ; ରଦନାମ୍ବର—ଓଷ୍ଠ, ଚୁଁକୃତି—ଚୁଁ ଚୁଁ ଶବ୍ଦ, ମନ୍ମନଧ୍ୱନି—ମନୋହର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଗଦ୍‌ଗଦ ଶବ୍ଦ ବା ଅବ୍ୟକ୍ତ ମଧୁର ଧ୍ୱନି, ମନ୍ଦାରବନ—ନନ୍ଦନ କାନନ, ରସାତଳେ—ଭୂମଣ୍ଡଳରେ, ସୂନବର୍ଷା—ପୁଷ୍ପବୃଷ୍ଟି, ମାଢ଼—ପ୍ରମୋନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ, ଦେବଦାସୀଏ—ଅପ୍ସରାମାନେ, ମର୍ଦ୍ଦଳଘୋଷ—ମୃଦଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ; ତ୍ରିଦଶମଣ୍ଡଳେ—ସ୍ୱର୍ଗରାଜ୍ୟରେ ।

(ପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୁରୁଷରୂପୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନାରମ୍ଭରେ ଅକସ୍ମାତ୍ ବସନ୍ତ ଋତୁର ଆବିର୍ଭାବ ହେବାରୁ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଅଛନ୍ତି) । ପ୍ରଥମେ କଦମ୍ବନିକୁଞ୍ଜର ପ୍ରାନ୍ତଭାଗରେ ବସନ୍ତକାଳୀନ ମଳୟାନିଳ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଲା । ପୁଷ୍ପମାନଙ୍କରୁ ମକରନ୍ଦ ବହିବାରୁ ଲୋକମାନେ ଚମକି ପଡ଼ି କାମୋଦ୍ଦୀପନା ହେତୁରୁ 'ଇଷି ଇଷି' ଶବ୍ଦ କଲେ । ଭ୍ରମରମାନେ ଲତାରୂପିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ମିଶି ଅର୍ଥାତ୍ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ମାଇଲେ (ଆକ୍ରମଣ କଲେ) ବା ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ଶବ୍ଦ କରି ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ଲତା ଉପରେ ବସିଲେ, ସେ ବନ ପ୍ରଦେଶ ରାଧିକାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ତେଜ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ସଦୃଶ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ କିରଣକଳକାର ସଞ୍ଚାର ଶୋଭାରେ ଭୂଷିତ ହେଲା । ପଦ । ଚାରି ଲୋଚନରୂପ ପଦ୍ମ ମିଳିତ ହେଲା, ଅର୍ଥାତ୍ କୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧାଙ୍କର ଚାରିଚକ୍ଷୁ ମିଳିଗଲା ବା ଦୁହେଁ ଦୁହିଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ, କାମୋଦ୍ଦୀପନା ହେତୁରୁ ଶ୍ୟାମଳ ତେଜ (କୃଷ୍ଣଙ୍କର) ଓ ଗୌରତେଜ (ରାଧାଙ୍କର) ଲଗୃର ଲଭି ଅର୍ଥାତ୍ ପରସ୍ପର ଏକୀଭୂତ ହୋଇ ମିଶିଗଲା । ତରୁଣ ଭ୍ରମର ନୂତନ ପଦ୍ମ ପାଇଲା କି ? ସ୍ନେହ (ପ୍ରେମ) ମାନସଭେଦ ଓ ଅଙ୍ଗଭେଦ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଭଙ୍ଗକୁ ରଚିଲା (ଘଟାଇଲା), ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ନେହାଧିକ୍ୟ ହେତୁରୁ ମାନସିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଓ ଶାରୀରିକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ପ୍ରଭେଦ

(୨) ପ୍ରାପଞ୍ଚିକାନ୍ଧତମସାନ୍ମୁପିଚଣ୍ଡପାତାତ୍
ପ୍ରାୟୁଃ ସମାକୁଳବିବେକଦୃଶାଂ ଜନାନାଂ ।
ଶୃଙ୍ଗୀକରପ୍ରକରପୀତମୟୂଖଲେଖା,
ନୀଲୋତ୍ପଳାଂଶୁମୟମସ୍ତୁ ବନାଯୁ ତେଜଃ ।

ଶିଶୂପଭୁକ୍ତଧିପ୍ତାଂ ମାଳାମିବ ଶାଣୋଲ୍ଲୀଢ଼ାଂ ମଣିମିବ, ତମସାଗ୍ରସ୍ତଗଳିତାଂ ଚନ୍ଦ୍ରକାମିବ; ଗଜେନ୍ଦ୍ରଦନ୍ତଡୋଳୁଣ୍ଠିତାଂ ସରୋଜିନୀମିବ, ମୃଗେନ୍ଦ୍ରଗୃହୀତମୁକ୍ତାଂ ମୃଗୀମିବାନଙ୍ଗସଙ୍ଗରରଙ୍ଗମଙ୍ଗଳମହୋତ୍ସବାତଯ୍ୟୋ୍ୟସ୍ତାଂ ଭୂପୃଷ୍ଠାମଙ୍କମାରୋପ୍ୟ କୃଷ୍ଣଃ ।

ଭାଙ୍ଗିଗଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁହିଙ୍କର ଦେହ ଓ ମନ ଏକ ହୋଇଗଲା । ବିବର୍ଣ୍ଣତା, ଅଶ୍ରୁ ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛା ଏହି ଶେଷ ତିନି ଗୋଟି ସାତ୍ତ୍ୱିକ୍ ବିକାର ମଳିନ ହୋଇଗଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । କେବଳ ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତମ୍ଭ, ସ୍ୱେଦ, ରୋମାଞ୍ଚ, ସ୍ୱରଭଙ୍ଗ ଓ ବେପଥୁ (କମ୍ପନ) ରହିଗଲା, ମହା-ଆନନ୍ଦ-ନଦୀ ଦୁହିଙ୍କ ମନକୁ ମଜ୍ଜାଇ ଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସାନ୍ଦ୍ର ପ୍ରେମରସରେ ପ୍ଲାବିତ ବା ଅଭିଭୂତ କରିଦେଲା ॥ ମତ୍ତହସ୍ତୀଦ୍ୱାରା ଦଣ୍ଡା ଚକଟା ହୋଇଥିବା ହ୍ରଦର ପଦ୍ମମାନଙ୍କର ସୁବାସ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମରେଣୁ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ଯେପରି ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଯାଏ ସେହିପରି ପରସ୍ପର ଅନୁରାଗବର୍ଦ୍ଧକ ସେମାନଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସୌରଭ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଚହଟିଗଲା; ଚୂନ ପରି ଶୁକ୍ଳ ବର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା; ବସନ୍ତର ଉନ୍ମାଦନା-ଗୁଣପ୍ରକାଶକ କୋକିଳର କୁହୁ କୁହୁ ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲା । ମଣିଭୂଷିତ କିଙ୍କିଣୀର ନାଦ ସଙ୍ଗେ ମନୋହର ନୂପୁରଧ୍ୱନି ଓ କଟିମେଖଳାର ରଣରଣ ଶବ୍ଦ ବିବେକକୁ ଚୋରି କରି ନେଲା ବା ଲୋପ କରିଦେଲା । ୨ । ମଧୁ ପରି ସୁମିଷ୍ଟ ବଧୂ ରାଧାଙ୍କର ଅଧର ଓ କିଶୋରବର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଧରବିମ୍ବର ଚୁମ୍ବନଜନିତ ଚୁତ୍କାର ଶବ୍ଦର ଏକତ୍ର ମିଳନ ହେଲା, କ୍ରୋଡ଼ରେ କ୍ରୀଡ଼ା ଆରମ୍ଭ ହେବାରୁ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିନିର୍ମିତ ବଳୟମାନେ ଇତସ୍ତତଃ ଚଳିତ ହେଲେ, ତେଣୁ ସେହି ସବୁ ବଳୟ-ଶ୍ରେଣୀରୁ ମନ୍ଦ୍ରନ ଧ୍ୱନି ଅର୍ଥାତ୍ ଅବ୍ୟକ୍ତ ମଧୁର ଧ୍ୱନି ଜାତ ହେଲା, ପରସ୍ପରଙ୍କର ଅମୃତ ତୁଲ୍ୟ ମନୋହର ଚାଟୁବାକ୍ୟ ଯଥାକାଳରେ ମିଶ୍ରିତ ହେଉ ହେଉ (ଆଦାନପ୍ରଦାନ କରା ଯାଉ ଯାଉ) କନ୍ଦର୍ପର ମହତ୍ତ୍ୱ ଗଲା କି ନାହିଁ ଏହା ସଂଶୟ ଦୋଳା ଜାତ ହେଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଅମୃତମୟ ଚାଟୁବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କଲାବେଳେ କାମର ମହତ୍ତ୍ୱ ଲୋପ ହେଲା କି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଲା ଏହି ସନ୍ଦେହ ଭକ୍ତକ ମନରେ ଜାତ ହେଲା, (ସେ ମିଳନରେ କାମବିକାରର ଗନ୍ଧ ସୁଦ୍ଧା ନ ଥିଲା, ପ୍ରକୃତ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଓ ପବିତ୍ର ପ୍ରେମହିଁ ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି) । ୩ । ସେହି ବନପୁଞ୍ଜ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ସ୍ୱର୍ଗର ନନ୍ଦନକାନନରୁ ପୁଷ୍ପବୃଷ୍ଟି

ହେଲା; ସ୍ୱର୍ଗରେ ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ଗାନରେ ରତ ହେଲେ, ଦେବଦାସୀମାନେ ପ୍ରେମୋନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ ଅତି ସାବଧାନତା ସହ ନୃତ୍ୟ କଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ସର୍ବତ୍ର ମୃଦଙ୍ଗଧ୍ୱନି ହେଲା; ଏହି ପ୍ରକୃତିପୁରୁଷଙ୍କ ମିଳନରେ ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ, ପାତାଳ ଏହି ତିନି ଲୋକର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ମନ ପାପମୁକ୍ତ ହେଲା ପରି ଜଣାଗଲା । ଜଗଦ୍ଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ ସେ ମହୋତ୍ସବର ଧ୍ୟାନରେ ମନରୁ ପାପମାନଙ୍କୁ କ୍ଷୟ କଲେ । ୪ ।

ଟୀକା—ଚାମୀକରପ୍ରକରସ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣସମୂହସ୍ୟ ଯା ପୀତମୟୂଖଲେଖା ଗୌର ତେଜୋମଞ୍ଜରୀ ଶ୍ରୀରାଧାରୂପା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ପୁନଃ ନୀଲୋତ୍ପଲାଂଶୁମୟଂ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଲମୟୂଖମୟଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରୂପଂ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ତେଜଃ ମହଃ, ପ୍ରାୟଃ ବାହୁଲ୍ୟେନ ସମାକୁଳା ସଂବୃତା ବିବେକ ଏବ ଦୃକ୍ ଚକ୍ଷୁଃ ଯେଷାଂ ତେଷାଂ ଜନାନାଂ ପ୍ରାପଞ୍ଚିକଂ ସାଂସାରିକଂ ଅନ୍ଧତମସଂ ଗାଢ଼ଧ୍ୱାନ୍ତଂ ଯସ୍ମିନ୍ ତଥୋକ୍ତସ୍ୟ ଅନ୍ଧୋଃ କୂପସ୍ୟ ସଂସାରକୂପସ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ପିଚଣ୍ଡେ ଗର୍ଭେ ଯଃ ପାତଃ ପତନଂ ତସ୍ମାତ୍ ଅବନାୟ ରକ୍ଷଣାୟ ଅସ୍ତୁ ଭବତୁ । ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣମୟଂ ତେଜଃ ସଂସାରଦୁଃଖଚ୍ଛିଦ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଶିଶୁନା ବାଳକେନ ଅଦାବୁପଭୁକ୍ତାଂ ପଶ୍ଚାତ୍ କ୍ଷିପ୍ତାଂ ମାଳାମିବ ପୁଷ୍ପସ୍ରଜମିବ, ଶାଣେନ ଉଲ୍ଲୀଢ଼ାଂ ଘୃଷ୍ଟାଂ ମଣିମିବ, ତମସା ରାହୁଣା (ସର୍ବେଷୀ ଧ୍ୱାନ୍ତେ ଗୁଣେ ତମଃ) ଆଦୌ ଗ୍ରସ୍ତାଂ ପଶ୍ଚାତ୍ ଗଳିତାଂ ମୁକ୍ତାଂ ଚନ୍ଦ୍ରିକାଂ କୌମୁଦୀମିବ, ଗଜେନ୍ଦ୍ରେଣ ଦଳିତାଂ ମର୍ଦ୍ଦିତାଂ ଉଜ୍ଝିତାଂ ତ୍ୟକ୍ତାଂ ସରୋଜିନୀଂ ପଦ୍ମିନୀମିବ, ମୃଗେନ୍ଦ୍ରେଣ ସିଂହେନ ଗୃହୀତାଂ ଆକ୍ରାନ୍ତାଂ ପଶ୍ଚାତ୍ ମୁକ୍ତାଂ ମୃଗୀଂ ହରିଣୀମିବ, ଅନଙ୍ଗସଙ୍ଗରଙ୍ଗଃ କନ୍ଦର୍ପସମରକ୍ରୀଡ଼ା ସୈବ ମଙ୍ଗଲମହୋତ୍ସବାତିଶୟଃ ତେନ ଆୟସ୍ତାଂ କ୍ଳାନ୍ତାଂ ତାଂ ରାଧାଂ ଭୂୟଃ ପୁନଃ ଅଙ୍କମାରୋପ୍ୟ କ୍ରୋଡ଼ୀକୃତ୍ୟ କୃଷ୍ଣଃ ବକ୍ତୀତି ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଭ କିରଣମାଳା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀରର ନୀଳୋତ୍ପଳମୟ ତେଜ ପୁଞ୍ଜ, ସଂସାରର ଘୋରମୋହାନ୍ଧକାର ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବିବେକଦୃଷ୍ଟି ସମାବୃତ ହୋଇଅଛି, ସେହି ସଂସାରୀମାନଙ୍କୁ ମୋହରୂପ କୂପଗର୍ଭରେ ପଡ଼ିବାରୂପ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରୁ ରକ୍ଷା କରୁ; ଅର୍ଥାତ୍ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ତେଜୋଦ୍ୱୟ ମୋହାନ୍ଧ ସଂସାରୀମାନଙ୍କୁ ମୋହକୂପରୁ ରକ୍ଷାକରୁ ।

ପିଲା ପିନ୍ଧି ସାରି ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଥିବା ଫୁଲମାଳ ପରି, ଶାଣରେ ଘଷାଯାଇଥିବା ମଣିପରି; ରାହୁଗ୍ରାସରୁ ମୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପରି, ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଦଳାକରି ଛାଡ଼ି ଯାଇଥିବା ପଦ୍ମନାଡ଼ ପରି, ସିଂହ ଧରି ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିବା ହରିଣୀ ପରି; କାମକ୍ରୀଡ଼ାରଙ୍ଗରେ ଆୟାସପ୍ରାପ୍ତା ରାଧାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୋଳରେ ବସାଇ କହୁଅଛନ୍ତି—"ଯୋଷାବର ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଯ

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ଯୋଷାବର ରେ, ଯଥାର୍ଥରେ ଜାଣ ମୁଁ ତୋହର ରେ,
ଯାମଳଭୂଧରନିଭପୟୋଧର ମରଦନିଅ ଶୁଙ୍କର ରେ । ପଦ ।
ଯାବକ ତୋ ପଦକଞ୍ଜର ସମଦଗଜଗତି ମୋ ଶେଖର ରେ,
ଯତୀନ୍ଦ୍ରସମାଧିଖଣ୍ଡନା ତୁ ନିଧି ମୁଁ ରଙ୍କମାନଙ୍କ ବର ରେ । ୧ ।
ଯମକ କି ତୁହି ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମୁହିଁ ମୋ ମହାଶୁଭଦଶାର ରେ,
ଯତ୍ନେ ସମ୍ପାଦିବା ଚିନ୍ତାମଣି ଅବା ମୋ କରେ ଦେଲୁ ସୁସାରରେ । ୨ ।
ଯୁବତୀକଦମ୍ବରାଜା ଅବଲମ୍ବ ହୋଇଲୁ ଯେବେ ନିକର ରେ,
ଯୁଦ୍ଧକୁ ସନ୍ନଦ୍ଧ ହେଉ ଅତି କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ପଛେ ପଞ୍ଚଶର ରେ । ୩ ।
ଯମୁନାବାହିନୀତଟରୁହ ବନୀ ଅବନୀ ଅନାଇବାର ରେ,
ଯତ ରଙ୍ଗ ନିନ୍ଦାପଟଳୀରୁ ବୃନ୍ଦା କରାଇଲୁ ତ ନିବାର ରେ । ୪ ।
ଯଶୋଦାକୁମର ଗିରେ ରାଧା ଶିର ନୁଆଁଇଲେ ଲଜ୍ଜାଭରରେ;
ଯୁଗଳ ବିଗ୍ରହ କର ଅନୁଗ୍ରହ ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗ-ପୁରନ୍ଦରରେ । ୫ ।

(ଯ) ଯୋଷାବର—ନାରୀରତ୍ନ, ଯଥାର୍ଥ—ପ୍ରକୃତ, ଯାମଳଭୂଧରନିଭ-ପୟୋଧର—ଯାଉଁଳା ବା ଯୋଡ଼ା ପର୍ବତ ପରି ସ୍ତନ, ମରଦନିଅ—ମର୍ଦ୍ଦନକାରୀ, ଯାବକ—ଅଲତା, ପଦକଞ୍ଜର—ପଦପଦ୍ମର, ସମଦଗଜଗତି—ମତ୍ତଗଜ-ଗମନା, ଶେଖର—ଶିରୋଭୂଷଣ, ଯତୀନ୍ଦ୍ରସମାଧିଖଣ୍ଡନା—ହେ ମହାଯୋଗୀଙ୍କର ଯୋଗଭଙ୍ଗକାରିଣୀ, ଯମକ—ପୁନରାବୃତ୍ତି, ସୁସାରରେ—ଅତି ଆଦରରେ, ଯୁବତୀକଦମ୍ବରାଜା—ଯୁବତୀସମୂହଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଅବଲମ୍ବ—ଆଶ୍ରୟ, ନିକର—ନିଶ୍ଚୟ, ସନ୍ନଦ୍ଧ ହେଉ—ସାଜୁ ପିନ୍ଧୁ, ନିବାର—ନିବାରଣ ।

ହେ ନାରୀରତ୍ନ, ମୋତେ ଯାଉଁଳି ପର୍ବତ ପରି ଦେଖା ଯାଉଥିବା ତୋ କୁଚଦ୍ୱୟର ମର୍ଦ୍ଦନକାରୀ ଶୁଙ୍କର ବୋଲି ପ୍ରକୃତରେ ଜାଣ । ପଦ । ହେ ମତ୍ତ-ଗଜଗମନା, ତୋ ପାଦପଦ୍ମର ଅଲତା ମୋର ଶିରୋଭୂଷଣ ସ୍ୱରୂପ, ହେ ମହାଯୋଗୀଙ୍କର ଯୋଗଭଙ୍ଗକାରିଣୀ, ତୁ ନିଧି ଅର୍ଥାତ୍ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ରତ୍ନ ପରି ଅଛୁ ଏବଂ ମୁଁ ମହାଦରିଦ୍ର ପରି । ହେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମୁହିଁ, ତୁ ମୋ ମହାଶୁଭଦଶାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଅଛୁ କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଶୁଭଦଶା ଆସିଲେ ସବୁପ୍ରକାର ସୁଖ ଯେପରି ପୁନଃ ପୁନଃ ମିଳିଯାଏ, ତୁ କଅଣ ମୋର ସେହିପରି ? ଆହା, ହେ ସଖି,

(ଘ) ଅଦ୍ୟପ୍ରଭୃତ୍ୟନଲସେନ୍ଦୁସହୋଦରାସେ୍ୟ,
ଦାସେ୍ୟ ତବାସ୍ମ୍ୟହମହର୍ନିଶମେବ ଯୁକ୍ତଃ ।
ଅଗୋ ଲତା ନ ଗଣୟତ୍ୟଳିକୃଣଂ ଯଥାଲେ-
ର୍ବାଲେ ମମ ତ୍ୱମପି ତତ୍ ସତତଂ କ୍ଷମସ୍ୱ ॥

ଇତ୍ଥଂ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗଚଙ୍ଗିମୋଚ୍ଚଯୃଚର୍ଚ୍ଚୋଚ୍ଚରିତଚମତ୍କାରଚମତ୍କରଣୈଃ ସଚାଟୁକଗ୍ରାଟୁକ୍ତିପଟିମ ଚୋପପୁଟିତୈର୍ମୃଦୁଭିର୍ବଚନୈଶ୍ଚୈନାଞ୍ଚଲବ୍ୟଜନ-ବୀଜନୈଶ୍ଚା ନ୍ୱାବସାନାୟାଂ କ୍ଷଣଦାୟାଂ ମଞ୍ଜୁଳକେଲିମଞ୍ଜରୀନାଲୟମ୍ବାର ନିଲୟଂ ଜଗାମ ବ୍ରଜଦେବୀ ।

ତୁ ଅଛ ଯହିଁରେ ଯେଉଁ ପ୍ରେମରୂପକ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖିଥିଲ, ମୋ ହାତରେ ତାକୁ ଆଦରରେ ଅର୍ପଣ କଲ କି ? ହେ ଯୁବତୀସମୂହଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତୁ ଯେବେ ନିଶ୍ଚୟ ମୋର ଆଶ୍ରୟ ହେଲ, ତେବେ ଅତି କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଏବେ କନ୍ଦର୍ପ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସାଜୁ ପିନ୍ଧୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ମଦନ ତା ସାଜୁକୁ ପିନ୍ଧୁ; ମୁଁ ତା ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି । ମୋର ଆଉ ମଦନକୁ ଡର ନାହିଁ । ୩ । ବୃନ୍ଦାସଖୀ ଯମୁନା ନଦୀକୂଳରେ ଜାତ ହୋଇଥିବା ବନୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବନକୁ ଅବନୀ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀ ବା ଲୀଳାସ୍ଥଳୀ ରଚନା କରିବାରେ (ବୃନ୍ଦାବନ କରିବାରେ) ଯଶ ରଖି (କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ) ନିନ୍ଦାସମୂହରୁ ନିବାରଣ କଲା; ଅଥବା ଏ ବନର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବତା ବୃନ୍ଦାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଏ ଯମୁନାକୂଳ ବନ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପରିଣତ ହେଲା, ସେ ଯଶସ୍ୱିନୀ ହେଲେ ଏବଂ ମୁଁ ଲୋକନିନ୍ଦାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲି । ୪ । ଯଶୋଦାକୁମର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଲଜ୍ଜାରେ ରାଧା ମୁହଁ ତଳକୁ କଲେ । ହେ ଯୁଗଳବିଗ୍ରହ (ରାଧାକୃଷ୍ଣରୂପୀ), ଆଠଗଡ଼ର ରାଜାଙ୍କୁ ଅନୁଗ୍ରହ କର । ୫ ।

ଟୀକା—ଅନଳସଃ ନିରାବରଣଃ ଯଃ ଇନ୍ଦୁଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ ତସ୍ୟ ସହୋଦରଂ ତତ୍ତୁଲ୍ୟଂ ଆସ୍ୟଂ ବଦନଂ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ସମ୍ବୋଧନେ; ଅୟି ଶରଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରାନନେ, ଅଦ୍ୟପ୍ରଭୃତି ଅଦ୍ୟାରଭ୍ୟ ଅହର୍ନିଶଂ ଅହୋରାତ୍ରଂ ସତତଂ ତବଦାସ୍ୟେ ଭୃତ୍ୟତ୍ୱେ ଯୁକ୍ତଃ ନିଯୁକ୍ତଃ ଅସ୍ମି ଏବ । ଅୟି ବାଲେ, ଯଥା ଯେନ ପ୍ରକାରେଣ ଲତା ପୁଷ୍ପିତା ଇତି ଯାବତ୍ ଅଲେଃ ଭ୍ରମରସ୍ୟ ଅକୃଣଂ ମହତ୍ ଆଗଃ ଅପରାଧଂ (ଆଗୋଽପରାଧୋ ମନ୍ତୁଶ୍ଚ ଇତ୍ୟମରଃ, ଆଗଃ ସାନ୍ତଂ କ୍ଲୀବେ) ନ ଗଣୟତି ମନସି ନ ଦଧାତି ତ୍ୱମପି ମମ ତତ୍ ଆଗଃ ସତତଂ କ୍ଷମସ୍ୱ, ଯଥା ଭ୍ରମରବିମର୍ଦ୍ଦିତା ପୁଷ୍ପଲତା ଭ୍ରମରସ୍ୟ ଚୁମ୍ବନପରିରମ୍ଭଣାଦିଜନିତଂ ଅପରାଧଂ ନ ହୃଦି ଦଧାତି ତଥା ମଦଙ୍ଗସଙ୍ଗକ୍ଲିଷ୍ଟା ତ୍ୱମପି ମମାପରାଧଂ ହୃଦି ନ ଧାସ୍ୟସୀତି ମେ ପ୍ରାର୍ଥନା ।

ର

ରାଗ—କେଦାର

ରସାଳସା ରେ, ରସି ପୁଣି ଏ କି ଲୋଳହସା ରେ । ପଦ ।
ରକ୍ତିମା ଚୁମ୍ବିଲା ଇନ୍ଦୁଆଶାରେ, ରାଜୀବେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ହେଲେ କାସାରେ । ୧ ।
ରତିନାଥ ସମର ପ୍ରଶଂସାରେ, ମେଣ୍ଟୀ କେ ନ ରସନ୍ତି ସଂସାରେ । ୨ ।
ରସନ୍ତି ରସିକେ ସିନା ନିଶାରେ, ରଜନୀ ଶେଷରେ ଏ କି ଦଶା ରେ ।୩।
ରମଣୀୟ ହେମକୁ ସୁଦୃଶା ରେ, ରଖିଲୁ କେତେ ନିବିଡ଼ ମସାରେ । ୪ ।
ରହୁଁ ନା ଅଯଶ ଅଜ ରସାରେ, ରସାଳୁହରୁ ଲତାକୁ ଶେଷା ରେ । ୫ ।
ରାଜାଅଭିମନ୍ୟୁର ଏ ଭାଷା ରେ, ରଚେ ଏବେ ଶଙ୍କେ ହେଉ ସୁହାରେ ।୬।

ଇତ୍ଥଂ ଅନେନ ପ୍ରକାରେଣ ରାଧାୟାଃ ଅଙ୍ଗଂ ଅଙ୍ଗଂ ପ୍ରତି ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗଂ ତସ୍ମିନ୍ ଚୁମ୍ବନାଂ ଉଭୟୋଃ ସମ୍ଭୂତଃ ତସ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ରଚନା ତୟା ଉଚ୍ଚରିତାଃ ସ୍ଫୁରିତାଃ ଯେ ଚୁମ୍ବୁତ୍କାରାଃ ତେଷାଂ ଚମତ୍କରଣୈଃ ଅନିର୍ବଚନୀୟାନନ୍ଦୈଃ ସଚଟୁଳାଃ ପ୍ରେମଯୁକ୍ତା ଗୂଢ଼ୋକ୍ତୟଃ ତାସାଂ ଯଃ ପରିମାନପୂର୍ଣ୍ଣତ୍ୱଂ ତସ୍ୟ ଅଟୋପପୂରିତୈଃ ଆଡ଼ମ୍ବରଗ୍ରଥିତୈଃ ମୃଦୁଭିଃ କୋମଳୈର୍ବଚନୈଃ ପୁନଃ ଚେଲାଞ୍ଚଳଃ ପରିହିତ-ଶାଟିକାପ୍ରାନ୍ତଭାଗଃ ଏବ ବ୍ୟଜନଂ ତସ୍ୟ ବୀଜନୈଃ ସଞ୍ଚାଳନୈଃ ଅଭିଃ କ୍ରିୟାଭିରତି ଶେଷଃ, କ୍ଷଣଦାୟାଂ ରଜନ୍ୟାଂ ଆସନ୍ନଂ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଅବସାନଂ ଶେଷଃ ଯସ୍ୟାଃ ତସ୍ୟାଂ ସତ୍ୟାଂ ମଞ୍ଜୁଳା ମନୋହାରିଣ୍ୟଃ ଯାଃ କେଳିମଞ୍ଜର୍ଯ୍ୟଃ ଲତାବିଶେଷାଃ ତା ଏବ ନିଳୟଃ ନିକୁଞ୍ଜ ତସ୍ୟ ଦ୍ୱାରଦେଶେ, କାଚିତ୍ ବ୍ରଜଦେବୀ ରାଧାପ୍ରିୟସଖୀ ନିଲୀୟ ବ୍ରହସି ସ୍ଥିତ୍ୱା କଥୟତି ଶେଷ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି, ଆଜିଠାରୁ ଦିନରାତି ସର୍ବଦା ତୋ ଗୃହକର ବୋଲି ମୋତେ ଜାଣିବୁ, ଲତା ଯେପରି ଭ୍ରମରର ଚୁମ୍ବନାଦିଜନିତ ମହାଅପରାଧକୁ ଧରେ ନାହିଁ, ହେ ସୁନ୍ଦରି, ତୁ ସେପରି ମୋର ସମସ୍ତ ଅପରାଧକୁ ସର୍ବଦା କ୍ଷମା କରିବୁ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧିକାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗକୁ ଚୁମ୍ବନ କଲାବେଳେ ଉଠିବା ଚୁଁକାର ଶବ୍ଦରେ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଆନନ୍ଦ ଜାତ ହେଲା, ଏହିପରି ମନୋହର ଗୂଢ଼କଥାପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁମଧୁର ବାକ୍ୟ କହୁଁ କହୁଁ ଏବଂ କାନିପଣନ୍ତରେ ବିଞ୍ଚି ହେଉ ହେଉ ରାତି ପାହିଗଲା । ଏହି ସମୟରେ ଜଣେ ବ୍ରଜାଙ୍ଗନା ସେହି ମନୋହର କେଳିମଞ୍ଜରୀ-କୁଞ୍ଜର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଅଡ଼େଇ ହୋଇ ରହି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—"ରସାଳସା ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୪) ଅନାଦୃତ୍ୟାଲୀନାଂ ପ୍ରିୟବଚନମାଲାମକଠିନାଂ,
ହଠାତ୍ ପ୍ରେୟଃଶ୍ରଦ୍ଧାର୍ଗଳନିବଦ୍ଧରୁଦ୍ଧାପି ସଖି ଚେତ୍ ।
ଇଦାନୀମପ୍ୟାଶ୍ୱାବନମବନିଭୂଷାଙ୍ଘ୍ରିସୁଷମେ,
ଯଥା ଭୂୟାଦ୍ ଯତ୍ନାନ୍ କୁରୁ କୁଶସପତ୍ନୀସ୍ୟହସିତଂ ॥

ତତସ୍ତଦାକର୍ଣ୍ୟ କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣଚୁମ୍ବି ତୁର୍ଣ୍ଣକ୍ରୀଡ଼ଲ୍ଲୋଳଲୋଚନା ଦାହୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣସ୍ୱର୍ଣ୍ଣସାବର୍ଣ୍ଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା ଶୀର୍ଣ୍ଣନିଧୁବନୋତ୍ସାହାତିରେକା ସା ପ୍ରକୀର୍ଣ୍ଣମାଲ୍ୟମୁତ୍ଥାପ୍ୟ ସନ୍ନାସନ୍ନପଂ କଶୋରେଶ୍ୱରଂ ପ୍ରତି ।

---

(୪) ହେ ରସାଳସା—ରସାଧିକ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଆଳସ୍ୟପ୍ରାପ୍ତା; ଇନ୍ଦ୍ରଆଶା—ପୂର୍ବଦିଗ; ରାଜୀବେ—ପଦ୍ମମାନେ; କାସାରେ—ପୋଖରୀରେ; ମସାରେ—ନୀଳମଣି ମଧ୍ୟରେ; ରସାରେ—ପୃଥିବୀରେ; ରସାରୁହରୁ—ବୃକ୍ଷରୁ; ସୁସାରେ—ବିନା ଆପତ୍ତିରେ ।

ହେ ରସାଳସା, ରସି ଅର୍ଥାତ୍ ରସରେ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇ ପୁଣି ଏ କି ଲୋକହସା (ହଠହଠା) ହେଲୁ । ପଦ । ପୂର୍ବଦିଗ ଆକାଶକୁ ଏବେ ରକ୍ତିମା ଚୁମ୍ବିଲଣି ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ବାକାଶ ଅରୁଣ ବର୍ଣ୍ଣ ଧରିଲଣି ଏବଂ ପଦ୍ମମାନେ ପୋଖରୀରେ ଫୁଟିଲେଣି । ୧ । ଏ ସଂସାରେ ଭଲ କେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ କାମକ୍ରୀଡ଼ାର ପ୍ରଶଂସାରେ ଅନୁରକ୍ତ ନ ହୁଅନ୍ତି ? ଅର୍ଥାତ୍ ରମଣୀଗଣ କାମ-ସମରରେ ଜୟଲାଭ କରି କାମ ଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ୨ । ମାତ୍ର ରାତିରେ ସିନା ରସିକମାନେ ରସନ୍ତି, ରାତି ଶେଷରେ ଏ କି ଦଶା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା; ଅର୍ଥାତ୍ ରସିକମାନଙ୍କର ରସକ୍ରୀଡ଼ାର ବେଳ ସିନା ରାତି, ରାତି ପାହିଗଲାଣି, ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ତୋର ରସକ୍ରୀଡ଼ା ଶେଷ ହେଲା ନାହିଁ । ୩ । ହେ ସୁନେତ୍ରା, ସୁନ୍ଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁ (ସୁନ୍ଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସଦୃଶ ତୋ ଶରୀରକୁ) କେଉଁ ଦୃଢ଼ରୂପେ ମସାର ମଧ୍ୟରେ (ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ତୁଲ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀରରେ) ରଖିଲୁ ? (ସୁବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ସିନା ନୀଳମଣିକୁ ରଖାଯାଏ, ନୀଳମଣି ମଧ୍ୟରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କପରି ରହୁଛି ମ ?) । ୪ । ପୃଥିବୀରେ ଆଉ ଅଯଶ ବା ଅପବାଦ ନ ରହୁ, ରସାରୁହରୁ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀରରୂପ ବୃକ୍ଷରୁ) (ତୋ ଅଙ୍ଗରୂପ) ଲତାକୁ ଖସା ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ତ୍ୟାଗ କର । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗର ରାଜା ଏହାକୁ ଭାଷାରେ ରଚନା କଲେ, ଏବେ ବିନା ଆପତ୍ତିରେ ବାହାର ଆ । ୬ ।

ଟୀକା—ହେ ସଖି, ଆଲୀନାଂ ସଖୀନାଂ ଅକଠିନାଂ କୋମଳାଂ ପ୍ରିୟବଚନମାଲାଂ ସୁମଧୁରବାକ୍ୟାବଳୀଂ ଅନାଦୃତ୍ୟ ହଠାତ୍ ପ୍ରେୟସଃ ପ୍ରିୟତମସ୍ୟ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଏବ ଅର୍ଗଳଃ ତେନ ନିବଦ୍ଧଂ ଯଥାସ୍ୟାତ୍ ତଥା ରୁଦ୍ଧାଅପି ଚେତ୍ ଅବନେଃ ପୃଥିବ୍ୟାଃ ଭୂଷା ଅଳଂକାରସ୍ୱରୂପା ଅଂଘ୍ରିସୁଷମା ପାଦଶୋଭା ଯସ୍ୟାଃ ତସ୍ୟା ସମ୍ବୋଧନେ, ଯଥା ଇଦାନୀଂ ଅସ୍ମାକଃ ଅବନଂ ଅସ୍ମରକ୍ଷଣଂ ଭୂୟାତ୍ ତଥା

ରାଗ—ଖଣ୍ଡକାମୋଦୀ—ଅବକାଶ

ଲଳିତାଣିଗ୍ଧ ହେ, ଲକେଜ ମୁଁ ଗଲିଟି ସହି ।
ଲୁଗୁଇଛ କାହିଁ ଶ୍ୟାମ ହେ ଦିଅ ମୋ ଲଟିଣାଢ଼ୀ । ପଦ ।
ଲଭି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ କରି, ଲେକହସାରେ ଯେବେ ଯିବ ସରି,
ଲସିବ ଯେବେ ପାଇ ନନ୍ଦା ଦାଉ, ଲଗିଲି ଅପଣଙ୍କୁ କେହ୍ନ . ଆଜ । ୧ ।
ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଗୁଣ ଅଛୁଟି ମୋର, ଲଲମ ଅଧ ଭୂଷା ସଜ କର,
ଲଭିଥିବ ଭ୍ରୂରୁ ମଧ ତିଳକ, ଲେଖିଦିଅ ବେଗେ ନ ଦେଖୁ ଲୋକ । ୨ ।
ଲେଲ୍ଲୀ, ଶ୍ରୀଭୂଜବନ୍ଧ ଶିଥିଳାଅ, ଲତା ଗହଳେ ଗହନେ ପଳାଅ,
ଲଟିଚ୍ଛୁ ଲକ୍ଷା ମୁକୁଟ ଶିଖଣ୍ଡେ, ଲଜ କଥା ଲୋକେ ଦେଖିଲେ ଦାଣ୍ଡେ ।୩।
ଲଗାଇଛ ହଠ ଯେଉଁ ରସରେ, ଲୁଟିବ ସିନା କାଲି ପ୍ରଦୋଷରେ,
ଲଙ୍ଘି ଅଣ୍ଟିରେ ଥିବା କୃପାସିନ୍ଧୁ, ଲଝୁଅଛି କେଡ଼େ ହେଲ ହେ ବନ୍ଧୁ । ୪ ।
ଲଳିତା ନୋହେଟି ଯେ ଡାକୁଅଛୁ, ଲକ୍ଷେ ଦୁଖେ ରଖିଅଛୁ, ମୁଁ ବାଞ୍ଛୁ,
ଲଘୁ କରଦେବ ଦେଖିବା କ୍ଷଣେ, ଲେଗାଧିପ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗର ଭଣେ ।

କୃଶଂ କ୍ଷୀଣଂ ସପତ୍ନୀନାଂ ଶନ୍ଦୁଣାଂ ଆସ୍ୟହସିତଂ ଯସ୍ମିନ କର୍ମଣି ତଦ୍ ଯଥା ତଥା ଯତ୍ନାନ୍ କୁରୁ, ଏବଂ ଯତ୍ନାନ୍ କୁରୁ ଯଥା ଶନ୍ଦବସ୍ତେ ନ ହସିଷ୍ୟନ୍ତି ଅମ୍ବରସ୍ତା ଚ. ଜ୍ଞାସ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ତତଃ ତଦନନ୍ତରଂ ତତ୍ ଆକର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ଶ୍ରୁତ୍ୱା କର୍ଣ୍ଣୟୋଃ ଅଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣଂ ସମୀପଂ ଚୁମ୍ବତଃ ଇତି କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣଚୁମ୍ବିନୀ ଆକର୍ଣ୍ଣବସ୍ତୁତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ତୂର୍ଣ୍ଣଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତ୍ୟୌ ଲୋଲେ ଚଞ୍ଚଲେ ଲୋଚନେ ଯସ୍ୟାଃ ସା, ଆକର୍ଣ୍ଣବସ୍ତୃତଚଞ୍ଚଳ ନୟନା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଦାହାତ୍ ଅଗ୍ନିମଧ୍ୟାତ୍ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଂ ବହିର୍ଗତଂ ଯତ୍ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଂ ତସ୍ୟ ସବର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ଭାବଃ ସାବର୍ଣ୍ଣ୍ୟଂ ତେନ ପୂର୍ଣ୍ଣଃ ବର୍ଣ୍ଣଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା; ତପ୍ତକାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଶୀର୍ଣ୍ଣଃ, କ୍ଷୀଣ ନିଧୁବନୋତ୍ସାହସ୍ୟ ରତିକ୍ରୀଡ଼ାୟାଃ ଅତିରେକଃ ଆଧିକ୍ୟଂ ଯସ୍ୟାଃ ସା ପୂର୍ଣ୍ଣସୁରତକାମା ସା ରାଧା ପ୍ରକୀର୍ଣ୍ଣଂ ଇତସ୍ତତଃ ବିକ୍ଷିପ୍ତଂ ମାଲ୍ୟଂ ଯନ୍ତତତ୍ ଯଥା ତଥା ଭ୍ରଷ୍ଟମାଲ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ ଉତ୍ଥାୟ ସନ୍ନାସନ୍ନପଂ ସନ୍ତ୍ରସ୍ତଂ ସଲଜ୍ଜଂ ଚ କିଶୋରେଶ୍ୱରଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ପ୍ରତି ବଦତି ଇତି ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ସଖୀମାନଙ୍କର ହିତ କଥାକୁ ଆଦର ନ କରି ଯେବେ ଶୀଘ୍ର ପ୍ରିୟତମଙ୍କର ସ୍ନେହପାଶରେ ଅବଦ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛୁ. ତେବେ

(ଲ) ଲମ୍ବମମ୍ବରମାରକ୍ତ୍ରଂ ପ୍ରାଚୀ ପ୍ରାଚୀକଣ୍ଠଭୃ କଣ୍ଠୌ,
ବାଲାହ୍ରଦୟପଙ୍କେଷୋ ମୁଞ୍ଚ ମଜ୍ଜଙ୍କଞ୍ଜୁକାଞ୍ଚଲଂ ।

ଅମନ୍ଦାନନ୍ଦସଂସୃଷ୍ଟନିଷ୍ୟନ୍ଦସନ୍ଦୋହସ୍ତୁନ୍ଦିଲସ୍ୟନ୍ଦନପଦଦାମଷ୍ଟନ୍ଦନଦେ-ନିଶାଚରମଦଶାସ୍ମାରକବନେଚରଚରଣାଯୂଥଧୂଳିଭର୍ପୂର୍ନାବାଃପୁରବଦ୍ଧଗୁ-ରବନ୍ଦବୃନ୍ଦସ୍ତୁନ୍ଦମରନ୍ଦପାନପ୍ରମୁଦିତାଳିପାଳିପ୍ରଣୀତଶ୍ରଙ୍କାରୈର୍ନନ୍ଦମନ୍ଦର-ଗୋପୁରୀବଲମ୍ବବନ୍ଦନକୁରଙ୍ଗସ୍ରବପାଠପାଠବୈବାହ୍ଲ୍ୟବଗାହାଗତଗୋପୀ-ଜନାଭରଣରଣତ୍କଙ୍କଣୈଃ ପରରଭ୍ୟମାଣପ୍ରାଭୃତକଢନ୍ତ୍ରିମରବାଡ଼ମ୍ବରୈ-ସଂବୃତେତଃପ୍ୟମ୍ବରତଳେ ଶନୈର୍ନିକୁଞ୍ଜାଳିଷ୍ଟାନ୍ତ୍ରାଂ କାନ୍ତ୍ରାଂ ପ୍ରତି ସର୍ଗୀଃ ।

ହେ ସୁନ୍ଦର, ଯେପରି ଶତ୍ରୁମାନେ ନ ହସନ୍ତି, ସେପରି ଅମ୍ବରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କର ।

ଅନନ୍ତର ଏହି କଥା ଶୁଣି ସେହି ଆକର୍ଣ୍ଣବିସ୍ତୃତଚଞ୍ଚଳନେତ୍ରା, ତପ୍ତ-କାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣା ରତିକ୍ରୀଡ଼ାକ୍ଳାନ୍ତା ରାଧା ଫୁଲମାନଙ୍କୁ ଏଣେ ତେଣେ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ଲଜ୍ଜା ଓ ଭୟ ସହିତ ଉଠି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିଲେ—"ଲୀଳାନିଧି ହେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଲ) ଲୀଳାନିଧି—ଲୀଳାପ୍ରିୟ; ସଢ଼ିଗଲି—ଅବସନ୍ନ ହୋଇଗଲି; ଲଗିଶାଢ଼ୀ—ପିନ୍ଧାଶାଢ଼ୀ; ଲସିବ—ଅବନତ ହେବ; ନନ୍ଦାଦାଉ—ଅପବାଦର ଯନ୍ତ୍ରଣା; କେହି—କପରି; ଲଲାମ—ଲଲାଟଭୂଷଣ; ଭୂଷା—ଅଳଙ୍କାର; ଗହନ—ବନ; ମୁକୁଟଶିଖଣ୍ଡେ—ମୟୂରଚୂଳମୁକୁଟରେ; ଲାକ୍ଷା—ଅଳତା; ଲୁଚିବ—ଲୁଚିଯିବ; ଲଘୁ କରିଦେବ—ଅପମାନିତ କରିଦେବ; ଲେଖାଧିପ—ଇନ୍ଦ୍ର, ରାଜା ।

ହେ ଲୀଳାପ୍ରିୟ ! ମୁଁ ଲାଜରେ ସଢ଼ିଗଲି, ହେ ଶ୍ୟାମ ମୋ ପିନ୍ଧା ଶାଢ଼ୀକୁ କେଉଁଠାରେ ଲୁଚାଇଅଛ ଦିଅ । ଦିଅ । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁରୂପେ ପାଇ ମୁଁ ଯେବେ ଲୋକହସାରେ ପଡ଼ିଯିବି ଏବଂ ଅପବାଦ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଇ ନିତାନ୍ତ ନ୍ୟୂନ ହୋଇଯିବି, ତେବେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଆଉ କପରି ଲାଗିଲି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଆଉ ମୋତେ ତୁମ୍ଭେ କପରି ସମ୍ଭାଳିଲ ? ୧ । ମୋର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଗୁଣ ଅଛି; ମୋର ଲଲାଟଭୂଷଣ ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାର ସଜ କର (ଯାହା କି ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଅଛି, ତାକୁ ଯଥା ସ୍ଥାନରେ ସଜାଡ଼ି ଦିଅ), ମୋର ଭ୍ରୂଲତା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ତିଳକକୁ (ଯାହା ଲିଭିଯାଇଅଛି ଓ ଯାହାର ଲିଭିବା ଦାଣ୍ଡଲୋକେ ଦେଖିଲେ ନାନା ଅପବାଦ ଦେବେ ତାକୁ) ଲୋକ ଦେଖିବା ଆଗରୁ ଲେଖିଦିଅ । ୨ । ହେ ଲୋକେଶ, ତୁମ୍ଭର ସୁନ୍ଦର ବାହୁପାଶକୁ ମୋ ଦେହରୁ ଫିଟାଇ ଦିଅ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋତେ

ତୁମ୍ଭ ଅଲିଙ୍ଗନରୁ ମୁକ୍ତ କର, ବନ ମଧ୍ୟରେ ଲତା ଗହ୍ୱଲରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଲତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଗହ୍ୱନ ବନ ଭିତରେ ଭିଡରେ ପଳାଇ ଯାଅ । ତୁମ୍ଭର ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ମୁକୁଟରେ ଅଳତା ଲାଗିଛି, ଲୋକେ ଦାଣ୍ଡରେ ଦେଖିଲେ ବଡ଼ ଲାଜ କଥା ହେବ । ୩ । ଯେଉଁ ରସରେ ହାଟ ଲଗାଇ ଅଛ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ରସ ଆଶାରେ ଶାଢ଼ୀ ଲୁଚାଇ ଏତେ କୌତୁକ କରୁଅଛ, କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ରସ ଲୁଟି କରିବ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ରସ ଉପଭୋଗ କରିବ । (ଆଜ ମୋ ଶାଢ଼ୀ ଦେଇ ପକାଅ) କିନ୍ତୁ ହେ କୃପାସିନ୍ଧୁ, ଆଶ୍ରିତ ହୋଇଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଏପରି ଲଙ୍ଘନ କରି ଅର୍ଥାତ୍ ଏପରି ହଇରାଣ କରି, ହେ ବନ୍ଧୁ, ତୁମ୍ଭେ କେଡ଼େ ଲାଭୁଆ ହେଲଟି ! (କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଆସିବ—ଏହା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଶାଢ଼ୀ ଦେବ—ଏହାହିଁ ଲାଭ) । ୪ । ଯେ ଲତା ଦ୍ୱାରରେ ଡାକୁଛି, ସେ ଲଜ୍ଜତା ନୁହେ, ଲକ୍ଷେ ଦୁଷ୍ଟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ତାକୁ ଜଣେ ବୋଲି ବାଛି ଅଛି । ସେ ମୋତେ ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ନିଶ୍ଚେ ଅପମାନିତ କରିଦେବ, ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ଏହା ଭଣିଲେ ।

ଟୀକା—ପ୍ରାଚୀ ପୂର୍ବାଦିକ୍ ସ୍ତ୍ରୀତି ଧ୍ୱନ୍ୟତେ, କଟୌ କଟିଦେଶେ ଲମ୍ବଂ ଦିଗ୍‌ବଳୟବ୍ୟାପି ଆରକ୍ତଂ ସର୍ବତୋରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣଂ ଚ ଅମ୍ବରଂ ଆକାଶଂ ବସ୍ତ୍ରଂ ଚେତି ଧ୍ୱନ୍ୟତେ ପ୍ରାଚୀକଟତ୍ ପର୍ଯ୍ୟଧାତ୍ । ପୂର୍ବାଦିଗରୁଣିତାଭବଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ହେ ବାଲାନାଂ ଯୁବତୀନାଂ ହୃଦୟସ୍ୟ ପଞ୍ଚେଷୋ କନ୍ଦର୍ପ, ହେ ଯୁବତୀମାନସମଦନେତ୍ୟର୍ଥଃ ମତ୍‌କଞ୍ଚୁକାଞ୍ଚଳଂ ମମ କଞ୍ଚୁକସ୍ୟ ଉଲ୍ଲୋଚୃପରପର୍ଯ୍ୟାୟସ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳଂ ମୁଞ୍ଚ ତ୍ୟଜ ।

ଅମନ୍ଦେନ ଅନଳ୍ପେନ ଆନନ୍ଦସନ୍ଦୋହେନ ଉଦ୍ଦଲୟୋଃ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣୟୋଃ ସ୍ୟନ୍ଦନପଦଦମ୍ପତ୍ୟୋଃ ରଥାଙ୍ଗମିଥୁନସ୍ୟ ନିନଦୈଃ ଆରାବୈଃ, ନିଶାୟାଃ ରାତ୍ରେଃ ଚରମଦଶାୟାଃ ଅବସାନସ୍ୟ ସ୍ମାରକୈଃ ବନେଚରସ୍ୟ ଅରଣ୍ୟଗୃହଣଃ ଚରଣାୟୁଧସ୍ୟ ବନ୍ୟକୁକ୍କୁଟସ୍ୟ ଧ୍ୱନିଭିଃ ଯମୁନାୟାଃ ବାଃପୁରେ ଜଳପ୍ରବାହେ (ଆପଃ ସ୍ତ୍ରୀ ଭୂମ୍ନି ବାର୍ବାରି ସଲିଲଂ କମଲଂ ଜଲମିତ୍ୟମରଃ) ବିକଶ୍ୱନାଂ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତାନାଂ ଅରବିନ୍ଦବୃନ୍ଦାନାଂ ପଙ୍କଜପଟଲାନାଂ ମରନ୍ଦପାନେନ ମକରନ୍ଦାସ୍ୱାଦନେନ ପ୍ରମୁଦିତୟା ପ୍ରମତ୍ତୟା ଅଳିପାଳ୍ୟା ଭ୍ରମରପଂକ୍ତ୍ୟା ପ୍ରଣୀତୈଃ ବିହିତୈଃ ଝଙ୍କାରୈଃ, ନନ୍ଦମନ୍ଦସଣାଂ ଗୋପୁରଂ ପୁରଦ୍ୱାରଂ ଅବଲମ୍ବଃ ଆଶ୍ରୟୋ ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ ବନ୍ଦିନାଂ ସ୍ତୁତିପାଠକାନାଂ ନିକୁରମ୍ବସ୍ୟ ସମୂହସ୍ୟ ସ୍ତବପାଠପାଟବୈଃ ପ୍ରଶସ୍ତିଗାନାଡ଼ମ୍ବରୈଃ, ବାହିନ୍ୟାଂ ଯମୁନାୟାଂ ଅବଗାହାୟ ଆଗତାନାଂ ଗୋପୀଜନାନାଂ ଆଭରଣରଣତ୍ କରଣୈଃ ଭୂଷଣଶିଞ୍ଜାନୈଶ୍ଚ ପରିରଭ୍ୟମାଣୈଃ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟୈଃ ମିଶ୍ରିତୈରିତି ଯାବତ୍ ପ୍ରାଭାତିକଡିଣ୍ଡିମାନାଂ ପ୍ରଭାତଜ୍ଞାପକବାଦ୍ୟବିଶେଷାଣାଂ ରବାଡ଼ମ୍ବରୈଃ ନାଦାଟୋପୈଃ ଅମ୍ବରତଲେ ଗଗନଭାଗେ ଝଙ୍କୃତେ

ରାଗ—ସାବେରୀ

ବିଗତ ବେଶ ମଞ୍ଜୁଳା ରେ ବାଳା, ବିବିଧ ଶୃଙ୍ଗାରଶୀଳା.
ବିଭାବରୀ ଅର୍ଦ୍ଧେ ଏକାକୀ ଏକାକୀ ହୋଇ ରଚୁ ଫୁଲତୋଳା ରେ,
ବିଳାସକୁଶଳା ରେ, ବଳ୍ଲୀନିଳୟବିହାରଲୋଳା । ୧ ।
ବାଲକାଳୁ ବାସ ପରି ରେ ବାଳା, ବିଞ୍ଚୁଥିଲୁ ଅନୁସରି,
ବିଲକ୍ଷଣ ବନବିହାରଉତ୍ସବ ବେଳେ ଯା ଦେଲୁ ପାଶୋରି ରେ,
ବିସ୍ମର ତ ଗୋସ୍ତି ରେ, ବିଶ୍ୱେ କାହିଁକି ପ୍ରୀତି ଆଚରି । ୨ ।
ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଚିହ୍ନମାତ୍ରୁ ରେ ବାଳା, ବ୍ରଣଗଣ ତ ଦିଶୁଛି,
ବିମ୍ବାଧରୁ ନବପଲ୍ଲବମାନଙ୍କୁ ବାଣ୍ଟିଲୁ କି କାଟି କାଟି ରେ,
ବିଶ୍ଳଥ ହୋଇଛି ରେ, ବାସ ଫିନ୍ଧିଥାଉ ପରି କାଟି । ୩ ।
ବଲ୍ଲୀକି ଅନାଇ ଦୂରୁ ରେ ବାଳା, ବାସରେ ତ ଭୟ କରୁ,
ବ୍ରଜେ ଆଜ ଶୁଣି ଅସିଲୁ ତୁ ପୁଣି ପ୍ରତିରାତି ଆସି ଘରୁ ରେ,
ବିଜନେ ସଞ୍ଚରୁ ରେ, ବଡ଼ ବିଷମ ଏ ଯା ନ ଡରୁ । ୪ ।
ବିନୟିନୀଯୁବସତି ରେ ବାଳା, ବିମୋହନ କଳାବତି;
ବିରୂପାକ୍ଷ ଦେବ ବିପକ୍ଷକୁ ଜିଣି ଯଶେ ମଣ୍ଡିଲୁ କି କ୍ଷିତି ରେ;
ବଲ୍ଲବଯୁବତି ରେ, ବନ୍ଦେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗଧରାପତି । ୫ ।

ପରିପୂର୍ଣ୍ଣେ ସତି ଶନୈଃ ନୀଃଶଙ୍କଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା ନିକୁଞ୍ଜାତ୍ କୁଞ୍ଜବନାତ୍ ନିଷ୍କ୍ରାନ୍ତାଂ ବହିର୍ଗତାଂ କାନ୍ତାଂ ଶ୍ରୀରାଧାଂ ପ୍ରତି ସଖ୍ୟ ପରିହସନ୍ତୀତି ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ପୂର୍ବଦିଗରୂପ ନାୟିକା କଟିଦେଶରେ ଦୀର୍ଘ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ବସ୍ତ୍ର ଦେଖାଇ ଦେଲଣି, ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ବଦିଗର ଆକାଶରେ ଅରୁଣଉଦୟ ଦେଖାଗଲାଣି; ହେ ଯୁବତିମାନସମୋହନ, ମୋ କଞ୍ଚୁକର ପଣନ୍ତ ଗଣ୍ଠିଦିଅ ।

ରାତ୍ରିବିରହ ପରେ ମିଳନ ଆଶାରେ ଚକ୍ରବାକଦମ୍ପତି ଅତି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ରବ କଲେଣି, ବନ୍ୟକୁକ୍କୁଟମାନେ ପ୍ରଭାତସୂଚକ ଶବ୍ଦ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଲେଣି, ଯମୁନାଜଳ ପ୍ରବାହରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରମରବୃନ୍ଦ ମଧୁପାନ କରୁ କରୁ ଝଙ୍କାର କଲେଣି, ନନ୍ଦଙ୍କ ନଗର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଥିବା ଭାଟମାନେ ସ୍ତବପାଠ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି । ଏହିସବୁ ଶବ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ଓ ଯମୁନାକୁ ସକାଳୁ ଗାଧୋଇ ଆସୁଥିବା

(ବ) ଏଷା ତ୍ୱଂ ଶିଞ୍ଜିତାଙ୍ଗଲତେ ସହେଥା ନାଲୀକନାଲୁଙ୍ଗନେମପ୍ୟାଗାଢ଼ଂ,
ଅଙ୍ଘାଳରନ୍ଧ୍ରାର୍ଗଳଯୁଗଚ୍ଛିଦ୍ରା ସୈବଭ୍ରମାସୀଃ କଥମଦ୍ୟ କଷ୍ଟଂ ।

ସାନ୍ଦ୍ରଃପ୍ରଣୟହାସପରିହାସୈର୍ବଂଗ୍ରୈଭିରଚ୍ୟୈବମାଲୀନାମାଲିନାଯୃ-ମଙ୍ଗେଷୁ ଲଜ୍ଜାଯୃ ଲୀଳାବମର୍ଦ୍ଦନ୍ୟୂନାଙ୍ଗ୍ୟାମଙ୍ଗୀକୃତ୍ୟାଙ୍ଗରାଗାଦ୍ରଙ୍ଗସ୍ଥାନଂ ସାଳସଲ୍ଲସତ୍ ସମୀରେଣ ପଥା କଦମ୍ବକଦମ୍ବସମ୍ବାଧେନ ତାଭିଃ ସହଚରୀଭି-ରବଗାହ୍ୟ ଯମୁନାବାଃପ୍ରବିଷ୍ଟାୟାଂ ରାଧାୟାମକସ୍ମାଦାଗତଃ ସାନ୍ଦୀପନି-ମୁନିନନ୍ଦନଃ ସାନନ୍ଦଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ପ୍ରତି ସସ୍ମିତଂ ।

ଗୋପୀମାନଙ୍କ ଅଳଙ୍କାର ଧ୍ୱନି ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଭୃତସୂଚକ କଣ୍ଡ୍ରିମ ଶବ୍ଦ ମିଶି ଶୁଣା ଗଲଣି, ଏହି ସବୁ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ଆକାଶପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାରୁ ରାଧା ଧୀରେ ଧୀରେ କୁଞ୍ଜ ମଧ୍ୟରୁ ବାହାରିଲେ, ସେତେବେଳେ ସଖୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ପରିହାସରେ କହୁ ଅଛନ୍ତି—"ବିଚିତ୍ର ବେଶ ମଞ୍ଜୁଳା ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ବ) ବଲ୍ଲୀନିଳୟ—ଲତାକୁଞ୍ଜଗୃହ, ବାସ—ଲୁଗା, ବିଲକ୍ଷଣ—ବିଶିଷ୍ଟ, ଅସାଧାରଣ; ବ୍ୟସ୍ତ—ଇତସ୍ତତଃ ଲିପ୍ତ, ଚିତ୍ରମାଛ—କସ୍ତୂରୀ ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱାରା ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳରେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥିବା ମାଛର ଚିତ୍ର, ବ୍ରଣଗଣ—ଖଣ୍ଡିଆ ଚିହ୍ନ, ନବ ପଲ୍ଲବ—ନୂଆ ପତ୍ର, ବିଶ୍ଳଥ—ଢିଲା, ଫୁଗୁଲା; ବଲ୍ଲୀକା—ଲତାକୁ, ବାସରେ—ଦିନବେଳେ, ବିଜନେ—ନିର୍ଜ୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ, ବିନୟନୟବସତି—ବିନୟ ଓ ନୀତିରେ ନିପୁଣା, କଳାବତୀ—ସୂକ୍ଷ୍ମଶିଳ୍ପନିପୁଣା, ବିରୂପାକ୍ଷଦେବବିପକ୍ଷ—ଶିବଙ୍କ ଶତ୍ରୁ, କାମ; ବଲ୍ଲବଯୁବତୀ—ଗୋପାଙ୍ଗଣୀ ।

ହେ ବାଳା, ତୁ ତ ଅତି ବିଚିତ୍ର ବେଶରେ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଅଛୁ ଏବଂ ନାନାବିଧ ଗୃହକର୍ମରେ ନିପୁଣା ଅଟୁ, ଅଧରାତିରେ ଏକାହୋଇ ତୁ କିପରି ଏ ବଣରେ ଫୁଲ ତୋଳୁଅଛୁ ? ହେ ସଖି ତୁ ବିଳାସରେ ବଡ଼ କୁଶଳା ଅଟୁ ଏବଂ କୁଞ୍ଜବନରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବାରେ ତୁ ବଡ଼ ଉତ୍ସୁକା । ୧ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପିଲାଦିନରୁ ପିନ୍ଧାଲୁଗା ଦେହରେ ଲାଗି ରହିଲା ପରି ତୋତେ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲୁଁ, କିନ୍ତୁ ତୋର ଏହି ବିଶିଷ୍ଟ ବନବିହାରରୂପ ଉତ୍ସବବେଳେ ତୁ ଯାହା ଆମକୁ ଏକା-ବେଳକେ ପାସୋରି ଦେଲୁ ଏହା ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥା । ହେ ଗୋରି, ବିଚାର କରି, ସଂସାରରେ ଲୋକେ କାହିଁକି ବନ୍ଧୁତ୍ୱ କରନ୍ତି ? ୨ । ହେ ସଖି, ତୋ ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳରେ ଯେଉଁ ମାଛର ଚିତ୍ରସବୁ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥିଲା, ସେଗୁଡ଼ିକ ତ କାହିଁକି ଲିଭିଗଲା ପରି ଜଣା ଯାଉଅଛି ଏବଂ ଗଣ୍ଡଦେଶରେ ତ କଣ କ୍ଷତ ଦେଖାଯାଉ-ଅଛି, କି ତୋ ବିମ୍ବଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଅଧରରୁ ନୂଆ ପତ୍ରମାନଙ୍କୁ କିଛି କିଛି (ରକ୍ତିମା) ବାଣ୍ଟି ଦେଇଅଛୁ କି ? (ତା ହୋଇ ନ ଥିଲେ ତୋ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅଧର ଏପରି

ମଳିନ ଦିଶୁଅଛି କାହିଁକି ?) ଅଧରୁ ମଧ୍ୟ ତୋ ପିନ୍ଧାଲୁଗା ତ କାହିଁକି ଛୁଟିଗଲା ହୋଇ ଯାଇଅଛି ? ତୁ ସଖୀ ସବୁଦିନେ ଲୁଗା କାଛି କରି ପିନ୍ଧି ଥାଉ ? ୩ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଦିନବେଳେ ତୁ ସଖୀ ଲତାକୁ ଦେଖି ଡରୁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଜି ବ୍ରଜରେ ଶୁଣି ଅଛିଲୁଁ ଯେ, ତୁ ପ୍ରତି ରାତିରେ ଘରୁ ଆସି ନିର୍ଜନ ବଣରେ ବୁଲୁଛୁ, ତୁ ଯାହା ଆଦୌ ଡରୁ ନାହୁଁ ଏ ତ ବଡ଼ ବିଷମ କଥା । ୪ । ହେ ସଖି, ତୁ ବିନୟ ଓ ଗୀତର ଆଶ୍ରୟ ସ୍ଥଳ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ଯେପରି ବିନୟବତୀ ସେହିପରି ଗୀତନିପୁଣା ଅଟୁ ଏବଂ ବିଚିତ୍ର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶିଳ୍ପବିଦ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷା ଅଟୁ, ତୁ ଗଉଡ଼ ଘରର ଭୂଅସୁଣୀ ହୋଇ କନ୍ଦର୍ପକୁ ଜିଣି ଯଶରେ ପୃଥିବୀକୁ ମଣ୍ଡିତ କଲୁ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗର ରାଜା ତୋତେ ବନ୍ଦନା କରୁଅଛନ୍ତି । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ଶିରୀଷାଙ୍ଗଲତେ, ଶିରୀଷପୁଷ୍ପମିବ କୋମଳା ଅଙ୍ଗଲତା ଯସ୍ୟାଃ ତତ୍ ସମ୍ବୋଧନେ ହେ ଶିରୀଷକୋମଳାଙ୍ଗି, ଯା ତ୍ୱଂ ଅଗାଢ଼ଂ ମୃଦ୍ୱପି ଆଲି-ଜନାନାଂ ସଖୀଜନାନାଂ ଆଲିଙ୍ଗନଂ ନ ସହେଥାଃ ସୋଢୁମକ୍ଷମା, ସା ଏବ ତ୍ୱଂ କଥଂ ଅଦ୍ୟ ଆସମ୍ୟକ୍ ନୀଲଂ ଯତ୍ ରତ୍ନାର୍ଗଲଯୁଗ୍ମଂ ଅର୍ଗଳାବିବ ନୀଲବାହୁଯୁଗଂ ତେନ ରୁଦ୍ଧା ନିୟନ୍ତ୍ରିତା ଆସୀଃ ଅଭୂବଃ ଇତି କଷ୍ଟମ୍ ।

ସାନ୍ତଃପ୍ରଣୟିହାସପରିହାସୈଃ ଆନ୍ତରାନୁରାଗେଣ ହାସେନ ପରିହାସେନ ଚ ସହିତୈଃ ଆଲୀନାଂ ସଖୀନାଂ ଇତ୍ୟେବଂ ବଚୋଭିଃ ଲଜ୍ଜୟା ଅଙ୍ଗେଷୁ-ଲୀନାୟାଂ ସଙ୍କୁଚିତାୟାଂ, ତଥା ନୀଲାବିମର୍ଦ୍ଦେନ ବଲାଦାଲିଙ୍ଗନାଦିନା ଦୂନାଙ୍ଗ୍ୟାଂ କ୍ଲିଷ୍ଟା-ବୟବାୟାଂ ରାଧାୟାଂ ଅଙ୍ଗରାଗାଦି ସଂସ୍କାରଂ ତନୁମାର୍ଜନୋଚିତ ସୁଗନ୍ଧଦ୍ରବ୍ୟଜାତଂ ଅଙ୍ଗୀକୃତ୍ୟ ଗୃହୀତ୍ୱା ସ୍ଥିତାଭିରିତି ଶେଷଃ ତାଭିଃ ପରିହାସକାରିଣୀଭିଃ ସହଚରୀଭିଃ ସହ ସାଲସଂ ଧୀରଂ ଲସନ୍ ବହନ୍ ସମୀରଃ ପବନୋ ଯସ୍ମିନ୍ ତଥୋକ୍ତେନ କଦମ୍ବାନାଂ ନୀପବୃକ୍ଷାଣାଂ କଦମ୍ବେନ ସମୂହେନ ସଂବାଧେନ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣେନ ପଥା ଗତ୍ୱା ଇତି ଶେଷଃ ଅବଗାହାୟ ସ୍ନାନାର୍ଥଂ ଯମୁନାୟା ବାରି ସଲିଲେ ପ୍ରବିଷ୍ଟାୟାଂ ରାଧାୟାଂ ସତ୍ୟାଂ ଅକସ୍ମାଦାଗତଃ ହଠାଦୁପସ୍ଥିତଃ ସାନନ୍ଦଃ ସହର୍ଷଃ ନାନ୍ଦୀପକ-ମୁକୁନ୍ଦନନ୍ଦନଃ ମଧୁମଙ୍ଗଲଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ପ୍ରତି ସସ୍ମିତଂ ଈଷଦ୍ଧାସ୍ୟସହିତଂ ବଦତୀତି ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ଶିରୀଷପୁଷ୍ପାଙ୍ଗି, ତୁ ତ ସଖୀଜନମାନଙ୍କର କୋମଳ ଆଲିଙ୍ଗନ ସହିପାରୁ ନାହିଁ, ସେହି କୋମଳାଙ୍ଗୀ ତୁ ଆଜି କିପରି ନୀଳରତ୍ନସ୍ୱରୂପ ବାହୁ ଅର୍ଗଳରେ (କିଳଣିରେ) ଅବରୁଦ୍ଧା (ବନ୍ଦୀ) ହେଲୁ । ଓଃ, ଏ ବଡ଼ କଷ୍ଟର କଥା ।

ଆଲୀମାନଙ୍କର ଏହି ପରିହାସ କଥାରେ ରାଧା ଲଜ୍ଜାରେ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇଗଲେ । ତାଙ୍କ ଶରୀର ରତିରଙ୍ଗରେ ବଡ଼ କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା, ଧୀର ସମୀରଣ ପ୍ରବାହରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ କଦମ୍ବବୃକ୍ଷସମାକୁଳ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ପଥରେ

ଶ

ଶ୍ୟାମ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ, ଶ୍ରମ କି ଅଜପାକେ ହେଲା ସଫଳ । ପଦ ।
ଶର୍ବରୀ ନିଦ୍ରା ବିନା ଗଲା କି ସରି, ସମ୍ବରପରପୁର କଲ କି ଲୁଟି । ୧ ।
ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ବେଶ କିପାଁ ଏପରି ଅଜି, ଶରଦଚନ୍ଦ୍ର ତୁମ୍ଭ ନାହିଁ କି ଲାଜ । ୨ ।
ଶିଶୁ ହେଲେହେଁ ତୁମ୍ଭେ କଲଭ*ସରି, ଶଶକଶୋରୀ ଠିକି ଦେଲ ଯେ ସାରି ॥
ଶିରୀଷମାଳା ଦଳିଦେଇ କୁଠାରେ, ଶଙ୍କା ନ କଲ ସଖୀମାନଙ୍କଠାରେ ।୪।
ଶରମପ୍ରଦ ଆଜ ସରିକି ହେଲା, ଶମନସ୍ୱସା-ତଟ-ଅଟବୀବୁଲା । ୫ ।
ଶିର ସୁନ୍ଦର ଦଶେ ଯାବକ ବୋଳେ, ଶରଣ ବୋଲି କି ପଡ଼ିଲ ପା ତଳେ ॥
ଶପଥ ଶତ ଅଛୁ କହୁଛି ସତେ, ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ନୃପ ରଚିଲେ ଗୀତେ । ୭ ।

ତନୁ ମାର୍ଜନ ପାଇଁ ସୁଗନ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଧାରଣ କରିଥିବା ସେହି ସହଚରୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯମୁନାଜଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସାନ୍ଦୀପନି ମୁନିଙ୍କ ପୁତ୍ର ମଧୁମଙ୍ଗଳ ହଠାତ୍ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ହସି ହସି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—
"ଶ୍ୟାମ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଶ) ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରୀ, ଶର୍ବରୀ—ରାତି, ଶମ୍ବରପର-ପୁର—କାମଦେବଙ୍କ ରାଜଧାନୀ, ଲୁଟି—ଲୁଟି, କଲଭ—ଶିଶୁ ହାତୀ, ଶଶ-କଶୋରୀ—କୋମଳପ୍ରାଣ ଠେକୁଆ ପରି କୋମଳାଙ୍ଗୀ ରାଧା, କୁଠାର—କୁରାଢ଼ି, ଶରମପ୍ରଦ—ଶର୍ମଦାୟୀ, ସୁଖପ୍ରଦ; ଶମନସ୍ୱସା—ଯମ ଭଗ୍ନୀ, ଯମୁନା; ଅଟବୀବୁଲା—ବଣରେ ବୁଲିବା, ଶିର—ମସ୍ତକ, ଯାବକ—ଅଳତା. ବୋଳ—ଲେପ, ପା ତଳେ—ଗୋଡ଼ତଳରେ ।

ହେ ମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରୀ ଶ୍ୟାମ, ଆଜପାକେ ଯେତେ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲ ତାହା ସଫଳ ହେଲା କି ? ପଦ । କାମରାଜାଙ୍କ ରାଜଧାନୀକୁ ଲୁଟି କରିବାରେ ବିନା ନିଦ୍ରାରେ ରାତି ପାହି ଗଲା କି ? ୧ । ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ବେଶ କାହିଁକି ଆଜି ଏପରି ଦିଶୁଛି ? ହେ ଶରଦଚନ୍ଦ୍ର, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କଣ ଲାଜ ଟିକିଏ ନାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ କଣ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଲାଜ ମାଡୁ ନାହିଁ ? (ତୁମ୍ଭେ ଶରଦଚନ୍ଦ୍ର ପରି ସୁନ୍ଦର, ଆଜି ତୁମ୍ଭର ସେହି ସୁନ୍ଦର ଦେହ ମଳିନ ହୋଇଥିବାରୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଲଜ୍ଜା ହେଉ ନାହିଁ କି ?) । ୨ । ତୁମ୍ଭେ ବାଳକ ହେଲେହେଁ କଲଭ ଅର୍ଥାତ୍ ହାତୀଛୁଆ ପରି ଅସାଧାରଣ ବଳଶାଳୀ, ସୁତରାଂ କୋମଳପ୍ରାଣ ଠେକୁଆ ପରି କୋମଳାଙ୍ଗୀ କିଶୋରୀ ଠିକି ସାରିଦେଲ ଅର୍ଥାତ୍ ଦଳି ଦେଲ । ୩ । ଅହା, କି ଦୁଃଖର

---

* 'କେଶରୀ ସରି' ପାଠାନ୍ତର । ମାତ୍ର ଅଳଙ୍କାର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ଅସଙ୍ଗତ ।

(ଗ) ନବଶୈଶବସୌକୁମାର୍ଯ୍ୟଧୁର୍ଯ୍ୟାଙ୍ଗୁଲୀଲୀଳୋଦ୍ଧୃତଦୁର୍ଦ୍ଧରାଚଳସ୍ୟ,
ତବ ତସ୍ୟ ବାଲାଢ଼୍ୟ ବାଲିକାୟାଃ ସ୍ତନତାଳଦ୍ୱୟଧାରଣଂ ନ ଶକ୍ୟଂ ।
ଶରେଣ ଲବ୍‌ଧାପୂର୍ବ୍‌ଧମନୋରଥ ଫଳତୟା ଗର୍ବିତୋଽସି ଖର୍ବିତପର୍ବ-
ଶର୍ବରୀରମଣାସ୍ୟାଦ୍ୟବୋଦ୍ଧବ୍ୟଂ ନନ୍ଦଯଶୋଦୟୋଃ ପୁରତସ୍ତବାଚରିତ-
ମିତ୍ୟୁକ୍ତବତି ମଧୁମଙ୍ଗଳେ ସପ୍ରଣୟସ୍ମିତହାସସମ୍ପ୍ଳୁତଂ ତଂ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଃ,
ଧୂର୍ତ୍ତାଳିସ୍ୟ ବାର୍ତ୍ତା ବାର୍ତ୍ତାମପି ତ୍ୱଂ ନାଭିପ୍ରୈଷି ଭିନ୍ନାମବଲମ୍ବସେ
ଦାରୁଣାଂ ସରଣୀମ୍ ।

କଥା । ସୁକୋମଳ ଶିରୀଷଫୁଲର ମାଳାକୁ କୁସଙ୍ଗିରେ ଦଳି ଦେଇ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଟିକିଏ ସୁଦ୍ଧା ଭୟ କଲ ନାହିଁ । ୪ । ଯମୁନାକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବଣରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଆଜି ସଭିଙ୍କ ସୁଖଦାୟକ ହେଉଛି ପରା । ୫ । ଅଳତାବୋଳରେ ତ ମୁଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛି, "ତୁ ମୋର ଏକମାତ୍ର ଶରଣ" ଏହି କଥା କହି ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିଗଲ କି ? ୬ । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଶହେଥର ମୋ ରାଣ ଅଛି, ସତକଥା କହ, ବାଲ୍ୟକେଶ ରାଜା ଏ ଗୀତ ରଚନା କଲେ । ୭ ।

ଟୀକା—ହେ ବାଲାଢ଼୍ୟ, ବଲଶାଳିନ୍, ନବେ ଶୈଶବେ ଯତ୍ ସୌକୁମାର୍ଯ୍ୟଂ କୋମଳତା ତସ୍ମିନ୍ ଧୁର୍ଯ୍ୟାଃ ନିପୁଣାଃ ଶୈଶବୋଚିତସୁକୋମଳା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ଯାଃ ଅଙ୍ଗୁଲୟଃ ତାଭିଃ ଲୀଲୟା ଅକ୍ଳେଶେନ ଉଦ୍ଧୃତ ଉତ୍ତୋଳିତଃ ଦୁର୍ଦ୍ଧରାଚଳଃ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନାଖ୍ୟଃ ଯେନ ତସ୍ୟ ତବ ବାଳିକାୟାଃ ରାଧାୟାଃ ସ୍ତନତାଳଦ୍ୱୟସ୍ୟ ତାଳଫଳସଦୃଶସ୍ତନୟୋଃ ଧାରଣଂ ନ ଶକ୍ୟଂ, ଯସ୍ତ୍ୱ ଶୈଶବେ କୋମଳାଙ୍ଗୁଳିଭିଃ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନାଦ୍ରିଂ ଲୀଲୟା ଉଦ୍ଧୃତବାନ୍ ସାଂପ୍ରତଂ ତତ୍‌ପକ୍ଷେ ବାଳିକାୟାଃ ସ୍ତନଧାରଣମକିଞ୍ଚିତ୍କରମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଖର୍ବିତଃ ତିରସ୍କୃତଃ ପର୍ବଶର୍ବରୀରମଣଃ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ରଃ ଯେନ ତଥାଭୂତଂ ଆସ୍ୟଂ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ସମ୍ବୋଧନେ, ଶରେଣ ଶରତ୍କାଳପରଂ ଲବ୍‌ଧଂ ପ୍ରାପ୍ତଂ ଅପୂର୍ବ୍‌ଧ-ମନୋରଥସ୍ୟ ଅବଚଳିତାଭିଳାଷସ୍ୟ ଫଳଂ ଯେନ ତସ୍ୟ ଭାବଃ ତତ୍ତତୟା, ଶର-କାଳାନନ୍ତରଂ ତବାଭିଲାଷଃ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସୀତ୍ ତସ୍ମାତ୍ ତ୍ୱଂ କୁନ୍ଦଗର୍ବମନୁଭବସି, ଅଦ୍ୟ ନନ୍ଦଯଶୋଦୟୋଃ ତବ ପିତ୍ରୋଃ ପୁରତଃ ତବ ଆଚରିତଂ ଆଚରଣଂ ବୋଦ୍ଧବ୍ୟଂ ବିଜ୍ଞାପୟିତବ୍ୟଂ ମୟା ଇତି ଶେଷଃ; ମଧୁମଙ୍ଗଳେ ଇତି ଉକ୍ତବତି ସତି ତଂ ପ୍ରତି ସପ୍ରଣୟଂ ପ୍ରୀତିପୂର୍ବକଂ ଈଷତ୍‌ହାସସମ୍ପ୍ଳୁତଂ କିଞ୍ଚିତ୍ ଉପହାସସହିତଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ କଥୟତୀତି ଶେଷଃ; ହେ ଧୂର୍ତ୍ତ, ଆଳିସ୍ୟ ମମବାଳିସ୍ୟ ନୀରୋଗସ୍ୟ ଭାବସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ତସ୍ୟା ବାର୍ତ୍ତାଂ କୁଶଳସମ୍ବାଦମପି ଯାବତ୍ ଅପି ନ ଅଭିପ୍ରୈଷି ଜିଜ୍ଞାସସେ, ଅପି ପୁନଃ ଭିନ୍ନାଂ ଅନ୍ୟଂ ଦାରୁଣାଂ କଷ୍ଟପ୍ରଦାଂ ସରଣୀଂ ପଦ୍ଧତିଂ ଅବଲମ୍ବସେ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ବଳଶାଳୀ, ଯେଉଁ ନୂତନ ଶୈଶବକାଳରେ ସୁକୋମଳ ଅଙ୍ଗୁଳି ସାହାଯ୍ୟରେ ଦୁର୍ଦ୍ଧର ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତକୁ ଟେକିଥିଲେ,

ସ

ରାଗ—ମୁଖାବରୀ

ସପଥଟି ମୋର ରେ, ସହ ଏହୁ ଥର ରେ,
ସାର ହାରମସାରମଣିବର ପର ଧର ବକ୍ଷଃସ୍ଥଳେ ନିରନ୍ତର,
ନ ଫିଙ୍ଗି ପୁଣି ହଟି ସୁନ୍ଦର ନୁହଇଟି ବଗୁର ଭରସା ବଢ଼ାଅ ଅପରମିତ । ପଦ ।
ଶୁଣିଲେ ଅଜ କେ ବ୍ରଜେ, ସରସିବ ସିନା ଲଜେ,
ସାହା ତୁ ନୋହିଲେ କିଛୁ, ସଂସାରେ ନିକର୍ମୁଁ ଅଛୁ । ୧ ।
ସାଧୁଜନ କୁଷିକୁପେ, ଭଲ ମନ୍ଦ ସିନା ଛପେ,
ସ୍ୱହର କ୍ରୋଧ ଉଦୟ, ସହଜେ ତୁ ସହୃଦୟ । ୨ ।
ସବୁ ଅନ୍ୟାୟ ଚରିତ, ଶିକ୍ଷାକୁ ଗୁରୁ ତୁହ ତ,
ସମୟେ କାହ୍ନୁ ଛୋଟିକି, ସଖା ଲକ୍ଷଣ ଏ ଟିକି । ୩ ।
ସମାଂସମୀନା ଅଯୁତେ, ସମର୍ପି ଦେବଟି ତୋତେ,
ସମ୍ଭାଳ ମୋର ଅଗୁର, ସର୍ବସ୍ୱ ପର୍ଗ୍ର ତୁ ମୋର । ୪ ।
ସାକ୍ଷାତ ଦେଖିଲ୍ଲ ପର, ସାକ୍ଷୀ ହେବାକୁ ବାହାର,
ସାଧିବାର ଅବଗୁର, ସପନୃ ନୁହେଁ ମୁଁ ଚୋର । ୫ ।
ସାନ୍ଦୀପନିସୁତ ଯତ, ସେ କ ଜାଣେ ବୋଲି ପ୍ରୀତ,
ସରସେ ପିଟିବେ ଚକ୍‌କା, ସମ୍ବାଦକୁ ଏତେ ଏକା । ୬ ।
ଶୁଣି କିଶୋର ବଚନ, ସଖା କଲେ ଆଲିଙ୍ଗନ,
ସୁନ୍ଦ'ମା ଅଙ୍କୁଦର୍ଗର ସନ୍ତୋଷେ ଯୋଡିଲେ କର । ୭ ।

ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭ ପକ୍ଷରେ) ବାଳକାର ତାଳଫଳ ସଦୃଶ ସ୍ତନଦ୍ୱୟର ନିଦାରଣ ବଚନ ନୁହେ ।

ତୁମ୍ଭର ମୁଖ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ରର ଗର୍ବକୁ ଖର୍ବ କରେ; ହେ କୃଷ୍ଣ, ବହୁଦିନର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବାରୁ ତୁମ୍ଭେ ଗର୍ବିତ ହୋଇଅଛ । ହେଉ; ଅଜ ତୁମ୍ଭ ବାପ ମାଙ୍କ ଆଗରେ ଏ କଥା ବୁଝାଯିବ; ମଧୁମଙ୍ଗଳ ଏହୁପରି କହନ୍ତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କିଞ୍ଚିତ୍ ଭୟ ଓ ହାସ୍ୟ ସହିତ ପ୍ରୀତି ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ କହିଲେ, ହେ ଧୂର୍ତ୍ତ, ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆର୍ତ୍ତ ହୋଇଅଛି; ମୋର କୁଶଳ ପ୍ରଶ୍ନ ନ ପଚାରି ଏପରି ବିପରୀତ ନିଦାରୁଣ ମାର୍ଗ କାହିଁକି ଅବଲମ୍ବନ କରୁଅଛ ? ଅନନ୍ତର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧୁମଙ୍ଗଳକୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—"ସପଥଟି ମୋର ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଘ) ଅନ୍ୟୋଽନ୍ୟାଶ୍ଳେଷଶର୍ମବ୍ୟତିକରବିମଳସ୍ଵାନ୍ତସନ୍ତୋଷବନ୍ତା—
ବନ୍ୟୋନ୍ୟାଗୀର୍ଣଲକ୍ଷ୍ମୀକ୍ଷଣଗଳିତସମସ୍ତାନ୍ତରାୟୌ ସଖାୟୌ ।
ସଂଶ୍ରାବର୍ଦ୍ଦଂପଦ୍ଧତ୍ରୂ୍ୟପନତସଖିଭିଃ ସାର୍ଦ୍ଧମାନନ୍ଦ ବଂଶୀ—
ଶୃଙ୍ଗଧ୍ୱାନାଢ୍ୟଗୀରଂ ତଦପଘନଭୁବୋ ଜଗ୍ମତୁସ୍ତିଗ୍ମରଶ୍ମେଃ ॥

ତତସ୍ତସ୍ୟାସ୍ତୀରେଽପ୍ୟନ୍ୟନୀନୀଳଶଡପନୀପନୀସଗୋନନେନାଭି-
ଙ୍କ୍ଷିବପଲ୍ଲବାଧରାଭସ୍ତିରୀଦବଲୋକ୍ୟ ସବ୍ରଜବାଳକବ୍ରଜଂ ସମୁଦ୍ଧତ୍ରିଭଙ୍ଗିବ-
ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଶୋଭିପିଚ୍ଛିଲଚରଣାମ୍ଭୋଜଂ କଣ୍ଠଦବଶିଷ୍ଟଶୈଶବଂ କେଶବଂ
ମିଥଃ କଥାପ୍ରେନଚରେ ।

(ଘ) ସପଥ—ଶପଥ, ଶିଣ; ସାର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ; ହାରମସାରମଣିବର—
ହାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି; ହଠି—ହଠ କରି, କୌତୁକରେ;
ଭରସା—ଆଶା; ଅପରମିତ—ଅନନ୍ତ; ସାହା—ସହାୟ; କିଆ—କଅଣ(ଅବ୍ୟୟ);
କୁକ୍ଷିକୂପେ—ପେଟରୂପ କୂଅରେ; ଛପେ—ଲୁଚେ; ସଂହର—କମାଅ; ସହୃଦୟ—
ବନ୍ଧୁ; ସମାଂସମୀନା—ଯେଉଁ ଗାଈ ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରସବ କରେ (ସମାଂସମୀନା ଯା
ଯୈବ ପ୍ରତିବର୍ଷଂ ପ୍ରସୂୟତେ); ସମ୍ଭାଳ—ରକ୍ଷାକର; ଆବୁର—ମହତ୍ତ୍ୱ; ସପତ୍ନ—
ଶତ୍ରୁ; ସରସେ—ଆନନ୍ଦରେ; ଡଙ୍କା ପିଟିବେ—ଢେଙ୍ଗୁରା ଦେବେ, ପ୍ରଚାର
କରିବେ, ସୁନାମା—ଇନ୍ଦ୍ର ।

ହେ ବନ୍ଧୁ ମଧୁମଙ୍ଗଳ, ମୋ ରାଣଟି, ଏହି ଥରକ ସହି, ହାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା
ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ପରି ସର୍ବଦା ଛାତିରେ ଧରି ପରେ କୌତୁକରେ ତାକୁ
ପିଙ୍ଗି ଦେ ନା, ଏ କଥା ସୁନ୍ଦର ନୁହେ; ଏହା ବିଚାର କରି ମୋର ଅନନ୍ତ ଆଶା
ବଢ଼ାଅ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବନ୍ଧୁ ଆଶାରେ ସାହାଯ୍ୟ କର । ଯଦି । ଏ
କଥା ଯେବେ ଗୋପପୁରରେ କେହି ଶୁଣେ, ତେବେ ମୁଁ ଲାଜରେ ମରିଯିବି
ସିନା । ତୁ ମୋର ସହାୟ ନ ହେଲେ ମୁଁ ବଞ୍ଚିବି କିପରି ? ୧ । ସାଧୁ ଲୋକଙ୍କର
ଉଦରରୂପ କୂପ ମଧ୍ୟରେ ସବୁ କଥା ଲୁଚି ରହେ ଅର୍ଥାତ୍ ଭଦ୍ରଲୋକ ଭଲମନ୍ଦ
ସବୁ କଥାକୁ ନିଜ ପେଟରେ ଲୁଚାଇ ରଖେ, କିନ୍ତୁ ବାହାରେ ପ୍ରକାଶ କରେ
ନାହିଁ । କ୍ରୋଧର ଉଦୟକୁ ସଂହାର କର ଅର୍ଥାତ୍ ଆଉ ରାଗ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ
ତୁ ବନ୍ଧୁ ଅଟୁ । ୨ । ତୁ ମୋତେ ସବୁ ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ ଶିଖାଇଅଛୁ; ସେ
ବିଷୟରେ ତୁ ମୋର ଗୁରୁ, କିନ୍ତୁ ସମୟ ପଡ଼ିଲେ ତୋଟି କାଟି ଦେଉ, ଅର୍ଥାତ୍
ଅପବାଦ ରଟାଇବାଦ୍ୱାରା ମୋର ସର୍ବନାଶ ଘଟାଉ; ଏହା କି ବନ୍ଧୁଲକ୍ଷଣଟି ? ୩ ।
ମୁଁ ତୋତେ ଦଶ ହଜାର ଦୁଧିଆଳୀ ଗାଈ ଦେବି; ତୁ ମୋର ମହତ୍ତ୍ୱ ବା
ଇଜ୍ଜତ୍ ରଖ; ତୁ ମୋର ସର୍ବସ୍ୱ ଅଟୁ । ୪ । ଆଖିରେ ଦେଖିବା ପରି ତୁ ତ ସାକ୍ଷୀ
ହେବାକୁ ବାହାରୁଛୁ, ମୁଁ ତ ତୋର ଶତ୍ରୁ ନୁହେ, ତୁ ଏପରି ଅବିଚାର କରୁଛୁ

କିଅଁ ? ୫ । ହେଉ, ଭୁ ଏକଥା ପ୍ରକାଶ କଲେ ଲୋକେ କହିବେ, "ସେ ତ ସାନ୍ଦୀପନିଙ୍କ ପୁଅ, ଜଣେ ତପସ୍ୱୀ, ସେ କଅଣ ପ୍ରୀତି କଥା ଜାଣେ ?" ଏ ଅପବାଦ ଏକା ତୋତେ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ୬ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ସଖା ମଧୁମଙ୍ଗଳ ତାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ । ଆଠଗଡ଼ର ଇନ୍ଦ୍ର (ରାଜା) ସନ୍ତୋଷରେ ହାତ ଯୋଡ଼ିଲେ । ୭ ।

ଟୀକା—ଅନ୍ୟୋ୯ନ୍ୟଂ ପରସ୍ପରଂ ଯଃ ଆଶ୍ଲେଷଃ ଆଲିଙ୍ଗନଂ ତେନ ଶର୍ମ ସୁଖଂ ତସ୍ୟ ବ୍ୟତିକରେଣ ସଂମ୍ପର୍କେଣ ବିମଳଂ ନିର୍ମଳଂ ଯତ୍ ସ୍ୱାନ୍ତଂ ଅନ୍ତଃକରଣଂ ତସ୍ମିନ୍ ସନ୍ତୋଷବନ୍ତୌ ସନ୍ତୁଷ୍ଟୌ, ଅନ୍ୟୋ୯ନ୍ୟଂ ପରସ୍ପରଂ ଅଧୀଣା ପ୍ରକୃଷ୍ଟା ଯା ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ଶୋଭା ତସ୍ୟାଃ ଈକ୍ଷଣେନ ଦର୍ଶନେନ ଗଳିତଃ ଲୁପ୍ତଃ ସମସ୍ତଃ ଅନ୍ତରାୟଃ ବିଘ୍ନଃ ଯୟୋଃ ତୌ, ସଶ୍ରଦ୍ଧୌ ଶ୍ରଦ୍ଧାଯୁକ୍ତୌ ସଖାୟୌ କୃଷ୍ଣମଧୁମଙ୍ଗଳୌ, ଅର୍ଦ୍ଧପଦ୍ଧତ୍ୟାଂ ଅର୍ଦ୍ଧମାର୍ଗେ ଉପନତାଃ ସମୀପୋପଗତାଃ ଯେ ସଖାୟଃ ବାନ୍ଧବାଃ ତୈଃ ସାର୍ଦ୍ଧଂ; ଚିତ୍ରାଃ ବିଚିତ୍ରାଃ ରଶ୍ମୟଃ କିରଣାଃ ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଅପତ୍ୟାତ୍ ଶରୀରାତ୍ ଲୁଃ ଉତ୍ପତ୍ତିଃ ଯସ୍ୟାଃ ତସ୍ୟାଃ ସୂର୍ଯ୍ୟାତ୍ମଜାୟାଃ ଯମୁନାୟାଃ, ଆନକଂ ପଟହମୃଦଙ୍ଗାଦି, ବଂଶୀ ବେଣୁଃ, ଶୃଙ୍ଗଂ 'ଶିଙ୍ଗା' ଇତି ଖ୍ୟାତଃ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ରବିଶେଷଃ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ ଆନକବଂଶୀଶୃଙ୍ଗଂ ତସ୍ୟ ଧ୍ୱାନାଢ୍ୟଂ ଶବ୍ଦପୂର୍ଣ୍ଣଂ ତତ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧଂ ତୀରଂ ଜଗ୍ମତୁଃ ଗତବନ୍ତୌ ।

ତତସ୍ତଦନନ୍ତରଂ ତସ୍ୟାଃ ଯମୁନାୟାସ୍ତୀରେ ଅପି ଅନ୍ୟତ୍ର ଅନ୍ୟସ୍ମିନ୍ ତୀର୍ଥେ ଅଖିଲଂ ସର୍ବତୋଭାବଂ ଯତ୍ ଶତପତ୍ରାଣାଂ ପଦ୍ମାନାଂ ପତ୍ରଂ ତସ୍ୟ ସଙ୍ଗୋପେ ସଦୃଶେ ନେତ୍ରେ ଯାସାଂ ତାଭିଃ ବଲ୍ଲବାନାଂ ଗୋପାଳାନାଂ ପଲ୍ଲବବତ୍ କୋମଳପତ୍ରବତ୍ ଅଧରଃ ଯାସାଂ ତାଭିଃ କର୍ତ୍ତ୍ରୀଭିଃ ଚତ୍ୱରେ ବହୁପଣଂ ଯାବତ୍ ଅବଲୋକ୍ୟ ସବ୍ରଜବାଳକବୃନ୍ଦଂ ବ୍ରଜବାଳକବୃନ୍ଦସହିତଂ, ସମୁଦଣ୍ଡଃ ଉତ୍କଟଃ ଯଃ ତାଣ୍ଡବଃ ନୃତ୍ୟଂ ତସ୍ମିନ୍ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଂ ତସ୍ୟ ଶୋଭା ତୟା ପିଣ୍ଡିତଂ ସମନ୍ୱିତଂ ଚରଣଦ୍ୱୟଂ ଯସ୍ୟ ତଂ, କିଞ୍ଚିଦବଶିଷ୍ଟଶୈଶବଂ ଶୈଶବଯୌବନୟୋଃ ସନ୍ଧୌ ବର୍ତ୍ତମାନଂ କେଶବଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ଅବଲୋକ୍ୟ ମିଥଃ ପରସ୍ପରଂ କଥାଃ ବକ୍ଷ୍ୟମାଣରୂପାଃ ତେନରେ ବିସ୍ତାରିତାଃ କୃତା ଇତି ଯାବତ୍ ।

ଅନୁବାଦ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ମଧୁମଙ୍ଗଳ ଦୁହେଁ ପରସ୍ପରକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଅନ୍ତଃକରଣରେ ବିମଳ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କଲେ, ପରସ୍ପର ଶୋଭା ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ଉଭୟଙ୍କ ମନରୁ ସମସ୍ତ ବାଧା ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲା, ସସ୍ନେହରେ ଦୁହେଁ ଯାଉ ଯାଉ ଅନ୍ୟ ସଖାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅର୍ଦ୍ଧପଥରେ ମିଶି ମୃଦଙ୍ଗ ବଂଶୀ ଶିଙ୍ଗାନାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ସେହି ଯମୁନାତୀରକୁ ଗମନ କଲେ ।

ଅନନ୍ତର ସେହି ଯମୁନାର ଅନ୍ୟ ଘାଟରେ ସମବେତ ହୋଇଥିବା ପଦ୍ମପଲାଶଲୋଚନା ପଲ୍ଲବାରୁଣାଧରା ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନେ ନବୀନଯୁବକ ନୃତ୍ୟପଟୁ

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ ବା ମୋହନ

ଷଟ୍‌ପଦନୀଳକେଶୀ ଆଗୋ ଗୃହୀଁ ଗୃହୀଁ,
ସର୍ବଂସହାରେ ଖେଳୁଛନ୍ତି ନବ ବାରିବାହ;
ସମୀପରେ ଛାର ରହି,
ସରଜୁଛନ୍ତି ନର୍ତ୍ତନ ଅନେକ ବରହୀ । ୧ ।
ସଜ ହୋଇ ସ୍ମରସରଦାର ଅବା ଆସେ,
ସ୍ବକୀୟ ଫଉଜ ଘେରିଅଛି ଚଉପାଶେ,
ସାରଦେବ ପରି ଆଜ,
ସରୋଜସୁନ୍ଦରନେତ୍ରା ଜନ ମନ ଲାଜ । ୨ ।
ସୁରେଶ୍ବରରତନ କି ହେବାରୁ ଜଙ୍ଗମ,
ସବୁ ମଣିମାନଙ୍କୁ ମିଳିଲା ସେହି କ୍ରମ,
ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣା ଏ ଏଟିକ,
ସମ୍ବାଦବେ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ରତନଶ୍ରେଣୀକ । ୩ ।
ସଞ୍ଚରଣଶୀଳ ନବ ତମାଳ ଭୂରୁହ,
ସଙ୍ଗେ ଘେନି ଆସୁଅଛି ସଖା-ଶାଖୀବ୍ୟୂହ,
ଶୁକ ଶାରୀ ପରଭୃତ,
ଶାଖାମାନଙ୍କରେ କରୁଅଛନ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ । ୪ ।
ସୁରଧୁନୀ ତୀରେ କରିଥିବା ଯେବେ ତପ,
ସଙ୍ଖାଳି କରି ଏ ତାପିଞ୍ଛର ଅନାପତ,
ସୁଖେ ବଞ୍ଚିବା ବସନ୍ତେ,
ସାମନ୍ତ ସୁଧାଂଶୁ ଜଗଦ୍ଦେବ ବୋଲେ ଗୀତେ । ୫ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବ୍ରଜବାଳକମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅବଲୋକନ କରି ପରସ୍ପର ଆଳାପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ—"ଷଟ୍‌ପଦ ନୀଳକେଶୀ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଷ) ଷଟ୍‌ପଦନୀଳକେଶୀ—ଭ୍ରମର ପରି ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ କେଶ ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର; ସର୍ବଂସହା—ପୃଥିବୀ; ନବବାରିବାହ—ନୂତନ ମେଘ; ବରହୀ=ବର୍ହୀ—ମୟୂର; ସରଦାର—ସେନାପତି; ଫଉଜ—ସୈନ୍ୟ, ସରୋଜସୁନ୍ଦରନେତ୍ରା—ପଦ୍ମ ପରି

(ଖ) ପୁରତଃପରତୋଽପି ତର୍ଣ୍ଣକା ବ୍ରଜନ୍ତି କ୍ରୀଡ଼ନମାଳି ଯସ୍ୟ ସଃ,
ଅତସୀସୁମନଶ୍ଚବିଃ ଶିଶୁବୃନ୍ଦ କୋଽପ୍ୟଂ ଜନନେ-ତ୍ରରଞ୍ଜନଃ ।
ଇତି କୌତୁହଲଲୋଲଲୋଚନାନାମାଭୀରସୁଭ୍ରୁହାକ୍ଷୀଣାମନ୍ୟୋଽ-
ନ୍ୟସମ୍ଭାଷଣସମାପ୍ତାବେବ ନେନ୍ଦଷ୍ଟ ସୈକତାଙ୍ଗଣାଲଙ୍ଗିତଚରଣସରସିଜେ ନଟଭ୍ରଜେ ବଧ୍ୱସ୍ତ୍ରଚତୁଷ୍କୋଷ୍ଟିକ ଜ୍ଞାନମପ୍ୟଂ ମଦନମୋହନ ଇତି ପ୍ରେମମନ୍ଦ୍ରମା-ତୁମ୍ବରଃ ସମାବରୀରୀତ୍ ।

ସୁନ୍ଦର ନେତ୍ର ଯାହାଙ୍କର; ସୁରେଶ୍ବରରତ୍ନ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି; ଜଙ୍ଗମ—ଗତିଶୀଳ; କ୍ରମ—ଗତି; ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣାଏ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପରି ବର୍ଣ୍ଣଧାରିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ; ଶାଖିବ୍ୟୂହ—ବୃକ୍ଷସମୂହ; ପରଭୃତ—କୋକିଳ; ସୁରଧୁନୀ—ସ୍ୱର୍ଗନଦୀ, ମନ୍ଦାକିନୀ; ତାପିଞ୍ଛ—ତମାଳବୃକ୍ଷ; ଅନାତପ—ଛାୟା; ସାମନ୍ତସୁଧାଂଶୁ—ସାମନ୍ତରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରମାସ୍ୱରୂପ ।

ଅଗୋ ଭ୍ରମରବର୍ଣ୍ଣ ନୀଳକେଶଧାରିଣୀ ସଖୀମାନେ ! ଦେଖ, ଦେଖ, ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ମେଘ ଖେଳୁଅଛି, ଅନେକ ମୟୂର ସେହି ମେଘ ପାଖରେ ରହି ନୃତ୍ୟରଚନା କରୁଅଛନ୍ତି । (ଏଠାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନବମେଘରୂପେ ଓ ତାଙ୍କର ସଖାମାନଙ୍କୁ ମୟୂରରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି) । ୧ । ଅଥବା କାମରୂପ ସେନାପତି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସଜ ହୋଇ ଆସୁଛି କି ? ତାହାର ନିଜ ସୈନ୍ୟମାନେ ତା ଚାରିପାଖରେ ଘେରି ଅଛନ୍ତି କି ? ସେ ନିଶ୍ଚେ ଆଜି ପଦ୍ମ-ଲୋଚନା ବାଳାମାନଙ୍କ ମନରୁ ଲଜ୍ଜା ଦୂର କରିଦେବ । ୨ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ଗତିଶୀଳ ହେବାରୁ ଅନ୍ୟ ମଣିମାନଙ୍କୁ ସେହି କ୍ରମ ମିଳିଲା କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟ ମଣିମାନେ ମଧ୍ୟ ଗତିଶୀଳ ହେଲେ କି ? (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ପରି ଏବଂ ତାଙ୍କ ସଖାମାନେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମଣିପରି) ଏଣିକି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା ରମଣୀମାନେ ସାକ୍ଷାତ୍ ମୂର୍ତ୍ତିଧାରଣ କରି ଚାଲୁଥିବା ମଣିମାନଙ୍କୁ ଯତ୍ନ କରି ସାଇତି ରଖିବେ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଏମାନଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ନିଶ୍ଚୟ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଦେହର ଭୂଷାମଣି-ପରି ଏମାନଙ୍କୁ ଲୋଡ଼ିବେ; ସୁତରାଂ ମଣିକାଞ୍ଚନ ସଂଯୋଗ ଘଟିବ । ୩ । ଅଥବା ସଞ୍ଚରଣଶୀଳ ବା ଗତି କରୁଥିବା ନୂଆ ତମାଳଗଛ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ) ନିଜ ସଙ୍ଗରେ ତାର ବନ୍ଧୁରୂପୀ ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କୁ (ସଖାମାନେ ଲକ୍ଷ୍ୟ) ଘେନି ଆସୁଛି କି ? ଶୁଆ, ଶାରୀ, କୋଇଲି ପ୍ରଭୃତି ସେହି ବୃକ୍ଷର ଶାଖାମାନଙ୍କରେ ସଙ୍ଗୀତ କରୁ-ଅଛନ୍ତି କି ? । ୪ । ହେ ସଖି, ଯେବେ ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗା ଅର୍ଥାତ୍ ମନ୍ଦାକିନୀକୂଳରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ତପସ୍ୟା କରିଥିବା, ତେବେ ଏହି ତମାଳଗଛର ଛାୟାକୁ ସଙ୍ଗୀନ ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବସ୍ୱରୂପେ ଆଦର କରି ବସନ୍ତରେ ସୁଖରେ ବଞ୍ଚିବା, ସାମନ୍ତରାଜା-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱରୂପ ଜଗିବେ ଏ ଗୀତ ବୋଇଲେ । ୫ ।

ରାଗ—ଗୌଡ଼ା

ହରି ହାମ'ର, ଏ ତ ପ୍ରାଣେର୍ଦ୍ଧନ ଗୋ । ପଦ । *
ହରିହସ୍ତ ମଣିକି ଜିଣିଛୁ ଅପଘନ, ନିନ୍ଦୁଅଛୁ ଇନ୍ଦୁକୁ ବଦନ ଗୋ । ୧ ।
ହଜାରସଂଖ୍ୟକ ହେଲେ ହେଲେହେଁ ମଦନ,ନୋହିବ ଏ ମୋହନ ସମାନ ଗୋ
ହଜ ନ ଯିବ ଜୀମୂତକେଶୀର କି ଛାନ, ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ମୃଦୁ ବେଣୁଗାନ ଗୋ ।୩।
ହଟି ଅଟ଼ର କରିବା କି ଋଦାମ୍ବର ପାନ, ହେଉ ଫଳବନ୍ତ ଯଉବନ ଗୋ ॥
ହାର ମଧ୍ୟରେ ଅମ୍ବର ତରଳରତନ ଗୋ, ହେବେ କି ଏ ଯୁବତୀଜୀବନ ଗୋ ॥
ହୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନମ୍ଦନହୃଦନ ଗୋ, କରେ ଏ ରସରେ ବିରଚନ ଗୋ ।୭।

ଟୀକା—ହେ ଅଳି ହେ ସଖି, ଯସ୍ୟ ପୁରତଃ ସମ୍ମୁଖେ ପରିତଃ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିକ୍ଷୁ ଚ ଅପି ଚଣ୍ଡିକାଃ ଗୋବତ୍ସାଃ କ୍ରୀଡ଼ନଂ କ୍ରୀଡ଼ାଂ ଦଧତି କୁର୍ବନ୍ତି, ଅୟଂ ଅତସୀସୁମନସାଂ ଫଳପୁଷ୍ପସ୍ୟ ଛବିଃ ଶୋଭା ଇବ ଛବିଃ ଯସ୍ୟ ସଃ ଅତସୀପୁଷ୍ପସଙ୍କାଶଃ ଜନାନାଂ ନେତ୍ରରଞ୍ଜନଃ ଲୋକଲୋଚନପ୍ରୀତିଜନକଃ ଶିଶୁଃ କଃ ?

ଇତି ଅନେନ ପ୍ରକାରେଣ କୌତୂହଳେନ ଅପୂର୍ବକୃଷ୍ଣମୂର୍ତ୍ତିଦର୍ଶନଜନିତେନ ଔତ୍ସୁକ୍ୟେନ ଲୋଲେ ଚଞ୍ଚଲେ ଲୋଚନେ ଯାସାଂ, ତାସାଂ, ଅମ୍ବରାମ୍ଭୋରୁହାକ୍ଷୀଣାଂ ପଦ୍ମନେତ୍ରାଣାଂ ଗୋପୀନାଂ ଅନ୍ୟୋଽନ୍ୟ ଯତ୍ ସମ୍ଭାଷଣଂ ଆଲାପଃ ତସ୍ୟ ସମାପ୍ତୌ ଏବ ନନ୍ଦବ୍ରଜେ ନୃତ୍ୟତ୍ଗୋପଶିଶୁବ୍ରଜେ ନେଦିଷ୍ଠଂ ନିକଟତମଂ ସୈକତଂ ସିକତାମୟପ୍ରଦେଶ ଏବ ଅଙ୍ଗଣଂ ଚତ୍ୱରଂ ତସ୍ମିନ୍ ଅଲଙ୍ଘିତଂ ନିହିତଂ ଚରଣମେବ ସରସିଜଂ ପଦ୍ମଂ ଯସ୍ୟ ତସ୍ମିନ୍ ସତି ବଧ୍ୱସ୍ତଚତୁଷ୍କୋଟିକଙ୍କଣଂ ବଲ୍ଲପ୍ରସର୍ବାଙ୍ଗୀନ-ଙ୍କଣଂ ବେଦ୍ୟାନ୍ତରଙ୍କଣଶୂନ୍ୟମିତି ଯାବତ୍ ଅୟଂ ମଦନମୋହନଃ ମଦନଂ କନ୍ଦର୍ପଂ ମୋହୟତି ରୂପେଣ ଇତି ପ୍ରେମ୍ଣଃ ମହମ୍ନଃ ଆଡ଼ମ୍ବରଃ ପ୍ରେମପୂର୍ତ୍ତିମହାହର୍ଷ-ଧ୍ୱନଃ ସମାବିରାସୀତ୍ ସଂଜାତଃ ।

---

* ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଞ୍ଚଖଣ୍ଡ ହାତଲେଖା ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲୁ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୋଥିରେ 'ହ' ଗୀତର ଘୋଷା ଯେପରି ଲେଖାଥିଲା, ଏଠାରେ ଅବିକଳ ତାହା ଦେଲୁଁ । ପୂର୍ବ ଛପା ବହିମାନଙ୍କରେ 'ହରି ଆମ୍ଭର ହେ ଏତ ପ୍ରାଣଧନ' ଏହିପରି ପାଠ ଦେଖାଯାଏ । ଉତ୍କଳରେ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବଙ୍ଗଳା ସଂକୀର୍ତ୍ତନର ଭାଷା ପୂର୍ବରେ ଲୋକମୁଖରେ ଚଳୁଥିବାରୁ କବି ପୁରୀବାସ ସମୟରେ ଏହା ଶୁଣିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରେମହିଲ୍ଲୋଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏ ପଦ ନ ଲେଖି ବଙ୍ଗଳା ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ଛାୟାରେ ଏ ପଦ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି, ଏହିପରି ବୋଧ ହୁଏ । ଭାବାବେଗରେ ଏ ଭଳି ହେବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ମଧ୍ୟ ନୁହେ ।

(ଖ) ଏତସ୍ୟେକ୍ଷଣକୋଣକ୍ଷେପଣବଲଲ୍ଲୀଳାରସାନ୍ଦାଶୁଗା—
ସାରୈଃ ସାରସସାରସୁନ୍ଦରଦୃଶାଂ କନ୍ଦର୍ପଦର୍ପୋଦୟୈଃ ।
ଦାସ୍ୟଂ କିଂ ନ ବିବେଶବଶ୍ୟମିୟତୈଃ ତତ୍ କିଂ ମଣୀନାଂ ଗଣୈଃ
ସମ୍ବାଧାଂ ମୁରଲୀଂ ଦୁରନ୍ତମୁରଲୀଂ ବିମ୍ବାଧରସ୍ଥାମ୍ବତ ।

ଚରାଚରଧୈର୍ଯ୍ୟବିଧ୍ୱଂସିନି ବର୍ହାବତଂସବଂଶୀନିନଦେ ପ୍ରସରତକି-ଜାତ୍ୟାଃ କାର୍କଶ୍ୟସ୍ୟ ଶିଳାବଲୀନାଂ ଜଳତାୟାଃ ଶାଖିନାମପ୍ୟାଖିଳଂ ସପ୍ରୁଲ୍ଲକତ୍ୱସ୍ୟ ମୃଗାଣାମୁତ୍କର୍ଣ୍ଣତାୟାଃ ଫଣିନାଂ ଚଳିତବିଲୋଚନସ୍ୟାନୁଭବୋ ବଭୂବ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ଯାହାଙ୍କ ଆଗରେ ଓ ପୃଷ୍ଠପାଖରେ କଅଁଳା ବାଳୁଙ୍ଗମାନେ ଖେଳୁଅଛନ୍ତି, ସେହି ଅତସୀପୁଷ୍ପସଦୃଶ ଶରୀରଧାରୀ ଲୋକଚକ୍ଷୁର ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକ ଏହି ବାଳକଟି କିଏ ?

ଅପୂର୍ବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମୂର୍ତ୍ତିଦର୍ଶନଜନିତ କୌତୁକରେ ଚଞ୍ଚଳନେତ୍ରା ପଦ୍ମ-ଲୋଚନା ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନେ ଏହିପରି ପରସ୍ପର ଆଳାପ କଲେ, ଏହା ଶେଷ ହେବା ସମୟରେ ସେହି ନଟିକମାନେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଯମୁନାସୈକତରେ ପଦାର୍ପଣ କରନ୍ତେ, 'ଏ ମଦନମୋହନ ଅଟନ୍ତି' ଗୋପୀମାନେ ନିଜର ସକଳ ଜ୍ଞାନ ଭୁଲିଯାଇ ଏହାଙ୍କୁ କହିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

(ଖ) ହରିହୟମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି; ଅପଘନ—ଦେହ; ଜୀମୂତକେଶା—ମେଘପରି କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ କେଶ ଯାହାର; ହଠି—କୌତୁକରେ ହଠ କରି; ରଦାମ୍ବର—ଅଧର; ତରଳରତ୍ନ—ଦୀପ୍ତିବିଶିଷ୍ଟ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରତ୍ନ; ନମୁଚିସୂଦନ—ଇନ୍ଦ୍ର ।

ଅହା ! ଏହି ତ ଆମ୍ଭର ପ୍ରାଣର ସଙ୍ଗୀଳି ହରି ! (ଆମ ଆଗରେ ଶୋଭା ପାଉଅଛନ୍ତି) । ପଦ । ଏହାଙ୍କ ଶରୀର ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିକୁ ଜିଣୁଅଛି ଏବଂ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ନିନ୍ଦା କରୁଅଛି । ୧ । ସହସ୍ର କନ୍ଦର୍ପ ଏକତ୍ର ହେଲେ ଏ ମୋହନ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହେବେ ନାହିଁ । ୨ । ଏହାଙ୍କ ବଂଶୀର କୋମଳ ଶବ୍ଦ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ଘନନୀଳ-କୁନ୍ତଳା ନାରୀଙ୍କର କଣ ଜ୍ଞାନ ହଜିଯିବ ନାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାଙ୍କର ସୁମଧୁର ବେଣୁ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲେ ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ନିଶ୍ଚୟ ଲୋପ ହୋଇଯିବ । ୩ । ହେ ସଖି, ଥରେ କୌତୁକରେ ହଠ କରି ତାଙ୍କର ଅଧରମଧୁ ପିଇବା କି ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧରକୁ ଚୁମ୍ବନ କରିବା କି ? ତା ହେଲେ ଯୌବନ ସଫଳ ହୁଅନ୍ତା ।୪। ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣପରି ପ୍ରିୟତମ ଏହି କୃଷ୍ଣ ଆମ୍ଭ ହାରମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ତରଳ ରତ୍ନ ହେବେ କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ହାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ରତ୍ନପରି ଏହି ଯୁବତୀଜୀବନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ହୃଦୟରେ ଗଣ୍ଠିଧନ ଭଳି ବାନ୍ଧି ରଖିବା କି ? ଆଠଗଡ଼ର ଇନ୍ଦ୍ର (ରାଜା) କୃଷ୍ଣ ହୋଇ ସପ୍ରେମରେ ଏହାକୁ ରଚନା କଲେ । ୫ ।

(ଢ) ଟୀକା—ଗୋପବାଲାନାଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣବପୁଷ୍କଂ ଅନେଶ୍ୱନେଶ୍ୱାଳାଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣୟତି ଏତସ୍ୟେତି । ହେ ସଖ୍ୟ, ଏତସ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଈକ୍ଷଣକୋଣେନ ବାକ୍ଷଣେମେବ ବଲନ୍ତଃ ଚଲନ୍ତଃ ଗାଲାରଛଦମୟାଃ ଗାଲୋପୂଳକର୍ମିତାଃ ଅସ୍ତ୍ରଗାଃ ଶରାଃ ତେଷାଂ ଅପାରୈଃ ବର୍ଷଣୈଃ ସାରସସାରବେତ୍ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପଦ୍ମବତ୍ ସୁନ୍ଦରେ ଦୃଶୌ ଯାସାଂ ତାସାଂ ଯୁବତୀନାଂ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । କନ୍ଦର୍ପଦର୍ପୋଦୟଃ ମଦନମତ୍ତତାୟାଃ ଉଦୟଃ ଭବତୀତି ଶେଷଃ ଅସ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ନେତ୍ରାନ୍ତପାତେନ କାମିନୀନାଂ ମନସି କାମୋଦୟଃ ଯାୟତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏତତ୍ ବଶ୍ୟଂ କନ୍ତି ଦାସ୍ୟଂ ଭୃତ୍ୟତ୍ୱଂ କର୍ମ ଇତ୍ୟୁକ୍ତା ଈକ୍ଷଣକୋଣବାଣୈରେବ କିଂ ନ ଭବେତ, ବିଶ୍ୱବାସିନଃ କିଂ ଭୃତ୍ୟତ୍ୱଂ ନ ଗତାଃ ଇତି କାକୁଃ । ଅସ୍ୟ ବିମ୍ବାଧରଃ ମଣୀନାଂ ଗଣୈଃ ରତ୍ନସମୂହୈଃ ସ୍ତମ୍ଭାଧାଂ ବ୍ୟାପ୍ତାଂ; ଦୂରନ୍ତା ଦୁର୍ଦ୍ଦଣୋଦର୍କା ଶୁଦ୍ଧିଲଂ ଅଭ୍ୟାସଃ ଯସ୍ୟାଃ ତାଂ ମୁରଲୀଂ ବଂଶୀଂ କିଂ କିମର୍ଥଂ ଚୁମ୍ବତି ?

ଚରାଚରାଣାଂ ସ୍ଥାବରଜଙ୍ଗମାନାଂ ଧୈର୍ଯ୍ୟଂ ଧ୍ୱଂସତି ଇତି ଚରାଚରଧୈର୍ଯ୍ୟଧ୍ୱଂସୀ ତସ୍ମିନ୍ ବଶ୍ୟଧୈର୍ଯ୍ୟବଲୋପିନି ବର୍ହାବତଂସସ୍ୟ ଶିଖଣ୍ଡମୁକୁଟସ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ବଂଶୀନନଦେ ବଂଶୀଧ୍ୱନୌ ପ୍ରସରତି ସତି ଅର୍କଜାୟାଃ ଯମୁନାୟାଃ ଜଳପ୍ରବାହସ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । କାର୍କଶ୍ୟସ୍ୟ କଠିନତାୟାଃ ଅନୁଭବୋ ବଭୂବ, ତରଳଂ ବହମାନଂ ଅପି ଯମୁନାଜଳଂ ସ୍ଥିରଂ କଠିନଂ ଅଭୂତ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଲାବଲୀନାଂ ପ୍ରସ୍ତରାଣାଂ କଠିନାନାଂ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଜଲତାୟାଃ ତରଳତ୍ୱସ୍ୟ ଅନୁଭବୋ ବଭୂବ, କଠିନ ଅପି ଶିଲାବଳଃ ତରଳତାଭୂତ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ; ଶାଖିନାଂ ବୃକ୍ଷାଣାମପି ଆଶିଖଂ ମୂଳାଦଗ୍ରଭାଗପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ସପୁଲକତ୍ୱସ୍ୟ ପ୍ରେମାଙ୍କୋଦୟସ୍ୟ ଅନୁଭବୋ ବଭୂବ, ମୃଗାଣାଂ ଉତ୍କଣ୍ଠତାୟା ଅନୁଭବୋ ବଭୂବ, ମୃଗାଃ ଉତ୍କଣ୍ଠାଃ ସନ୍ତ ତଂ ବଂଶୀନନ୍ଦଂ ଅନ୍ୱଭବନ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଫଣିନାଂ ସର୍ପାଣାଂ ଚକ୍ଷତଦ୍ୱଲୋଚନତ୍ୱସ୍ୟ ଅନୁଭବୋ ବଭୂବ, ସର୍ପାଃ ତତ୍ସ୍ୱରଶ୍ରବଣେନ ଚକ୍ଷୁଃଶ୍ରବତ୍ୱାତ୍ ବଦ୍ଧ୍ୟୁବସ୍ଥାବଦତେକ୍ଷଣା ବଭୂବୁଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ଏହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅପାଙ୍ଗଦୃଷ୍ଟିପାତ, ଗାଲୋପ୍ଳନିର୍ମିତ ଚଳନ୍ତା ଶର ପରି ପଦ୍ମନୟନା ସୁନ୍ଦରୀମାନଙ୍କ ମନରେ କନ୍ଦର୍ପର ଉନ୍ମାଦ ଜାତ କରୁଅଛି । ବିଶ୍ୱବାସୀମାନେ ଏହି ଅପାଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟିପାତ ଦ୍ୱାରା ତ ବଶୀଭୂତ ହୋଇଗଲେ, ଆଉ କାହିଁକି ବିମ୍ବାଧର ମୁରଲୀ ବଜାଇବାକୁ ଅଭ୍ୟାସ କରୁଅଛି ? ଆହା, କୋମଳ ବିମ୍ବାଧରରେ ରତ୍ନକଠିନ ମୁରଲୀସ୍ପର୍ଶ ବାଧା ଦେଉଅଛି ପରା ।

ଅହୋ କି ବଚନ କଥା ? ଏହି ମୟୂରଚୂଳଅଙ୍କର ଚରାଚର ଧୈର୍ଯ୍ୟଧ୍ୱଂସକାରୀ ବଂଶୀନାଦ ଶୁଣନ୍ତେ ଯମୁନାର ତରଳ ଜଳ ଘନୀଭୂତ ହୋଇଗଲା, କଠିନ ପଷାଣସମୂହ ତରଳିତ ହୋଇଗଲା, ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କର ମୂଳରୁ ଅଗ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରୋମାଞ୍ଚ ଜାତ ହେଲା, ମୃଗମାନେ କାନଡେରି ସ୍ଥିରହୋଇ ରହିଗଲେ ଏବଂ ସର୍ପମାନେ ବଦ୍ଧ୍ୟବସ୍ଥାରତ ନୟନରେ ଅନାଇ ରହିଲେ ।

———

ରାଗ—କେଦାର

କ୍ଷମାନୁକମ୍ପାଧର ହେ,
କ୍ଷୀରସାଗରସମ୍ଭବାକୁଚକୁମ୍ଭଯୁଗଳପରିରମ୍ଭଚତୁର ହେ । ପଦ ।
କ୍ଷିତିଚକ୍ରବାଳ ମହାଭୀତି ନିବାରଣ ହେ,
ଶ୍ରୁତିଶିର-ଅବତଂସୀକୃତ ଶ୍ରୀଚରଣ ହେ,
ମରାଳବାହରଣ, କର୍ଚ୍ଚିତ ଚରଣ, ଧରାଭାର ହରଣ, ଚରାଚର ଶରଣ,
ତରାବର କରଣ, ବରାବର ଚରଣ,-ନଖାଂଶୁ ସୁରତରଣୀଶିଖାଭରଣ ହେ ।୧।
କ୍ଷଣକେ ହେଲେ ନାମକୁ ନ ଭଣେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ହେ,
ଭଣେ ତ ହେବାରୁ ପାପିଗଣେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ହେ,
ମନା ନ କର ହିତ, ଅନାଦରରହିତ,-ଅନାଇଣି ନିରତ, ଚିନ୍ତାକରୁ ଦୁରିତ
ଅନୁରତ ମୋ ଚିତ୍ତ, ମନାସୁଛି ଅହିତ, ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ପତିତଜନାବହିତ ହେ ।
କ୍ଷମ ତ ମୁଁ ନୁହେ ଅନୁପମ-ଅନୁଭାବ ହେ,
ଯମଦଣ୍ଡରୁ ମୋ ରକ୍ଷା କେମନ୍ତି ହେବ ହେ,
ଜଳାକରଭବନ,-ବଳାମୁଖ ଭୁବନ,-ବଳାହିତ ରତନ, ବଳାବରଜ, ଜନ-
କଳାପର ବୃଜିନ,-ଦଳା ସୁକୃତଧନ,-ବଳାଢ୍ୟମୁନି-ମନ,-କଳାପି ଘନ ହେ ।
କ୍ଷମାଧିପ ଜଗଦ୍ଦେବ ସମାପନ କରେ ହେ;
କ୍ଷମାରୁ ହେବାରୁ ଭବ ଭ୍ରମାତିଶୟରେ ହେ,
ବ୍ୟଥା ନିବହ ହର, ପ୍ରଥାଚଳ୍ପ ମିହିର, ପଥ ନ୍ତରକୁ ହର -ରଥାଦରୁ ଅମର,
ମଥାମଣି ନିକର, ରଥାଙ୍ଗଯୁତ କର, କଥା ବିନୟ ମୋର ବୃଥା ନ କର ହେ ।

(କ୍ଷ) କ୍ଷମାନୁକମ୍ପାଧର—ହେ କ୍ଷମାଶୀଳ, ହେ ଦୟାସାଗର, କ୍ଷୀରସାଗର-ସମ୍ଭବା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ପରିରମ୍ଭ—ଆଲିଙ୍ଗନ, କ୍ଷିତିଚକ୍ରବାଳ—ପୃଥିବୀମଣ୍ଡଳ, ଶ୍ରୁତିଶିର ଅବତଂସୀକୃତ—ବେଦମସ୍ତକର ଭୂଷଣସ୍ୱରୂପ, ମରାଳବାହରଣ—ବ୍ରହ୍ମା, ତସ୍ୱବର—ଚନ୍ଦ୍ର, ବରାବର—ସଦ୍ଗୁଣ, ନଖାଂଶୁ—ନଖର ଜ୍ୟୋତି, ନ ଭଣେ—ଉଚ୍ଚାରଣ କରେ ନାହିଁ, ଅନାଦରରହିତ—ଆଦର ସହିତ, ଅନାଇଣି—ଚାହିଁବା, ଅନୁରତ—ସର୍ବଦା, ଅହିତ—ପାପ, ପତିତଜନାବହିତ—ପାପିଜନ ଉଦ୍ଧାରକାରୀ, କ୍ଷମ—ସମର୍ଥ, ଅଧିକାରୀ ବା ହକଦାର; ଅନୁପମ ଅନୁଭାବ—ଯାହାର ମହିମା ଅତୁଳନୀୟ ଅଟେ, ଜଳାକର—ସମୁଦ୍ର, ବଳହିତ—ବଳାରି, ଇନ୍ଦ୍ର; ବଳାବରଜ—ବଳରାମଙ୍କ ସାନଭାଇ, ବୃଜିନ—ପାପ, ଧରରଥ—ପୃଥିବୀ ।

ହେ କ୍ଷମାସାଗର, ଦୟାଶୀଳ, ହେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀଙ୍କର କୁଚକୁମ୍ଭକୁମ୍ଭଦ୍ୱୟ ଆଲିଙ୍ଗନରେ ନିପୁଣ । ପଦ । ହେ ପ୍ରଭୁ, ତୁମ୍ଭେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀମଣ୍ଡଳର ମହାବିପଦ ନିବାରଣକାରୀ ଅଟ । ତୁମ୍ଭର ସୁନ୍ଦର ଚରଣଦ୍ୱୟ ବେଦର ଶିରୋଭୂଷଣସ୍ୱରୂପ ହୋଇଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭର ପାଦପଦ୍ମଦ୍ୱୟ ବେଦରେ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ । ତୁମ୍ଭର ଚରଣଦ୍ୱୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ କରଦ୍ୱାରା ଅର୍ଚ୍ଚିତ ହେଉଅଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମା ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀଚରଣ ସେବାକାରୀ ଅଟନ୍ତି । ହେ ଧରାଭାରହରଣ (ପୃଥିବୀର ଭାର ହରଣକାରୀ), ହେ ଚରାଚରଶରଣ (ସମଗ୍ର ସଂସାରର ଆଶ୍ରୟ), ତୁମ୍ଭର ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ସଦୃଶ ପାଦସ୍ଥିତ ନଖର କିରଣ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଶିଖା ଅର୍ଥାତ୍ ମସ୍ତକର ଆଭରଣ ଅଟେ । ୧ । ମୁଁ କ୍ଷଣେ ହେଲେ ତୁମ୍ଭର ନାମକୁ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁ ନାହିଁ, ହେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର, ମୁଁ ପାପିଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ହେବାରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପାପୀ ହେବାରୁ ତୁମ୍ଭେ ମୋ ହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ମଙ୍ଗଳକୁ ମନା କର ନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ମଙ୍ଗଳରେ ବାଧା ଦିଅ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭର ଅନାଦରରହିତ (ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ) ଚାହାଁଣି ସର୍ବଦା ମୋ ଦୁରିତକୁ (ପାପକୁ) ଚୂନା କରି ଦେଉ, ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ହେ ପତିତମାନଙ୍କ ହିତକାରୀ, ମୋ ଚିତ୍ତ ସର୍ବଦା ଅହିତ (ପାପ) ମନାସୁଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ପାପଚିନ୍ତା କରୁଅଛି । ୨ । ହେ ଅତୁଳନୀୟ ଶକ୍ତିଶାଳୀ, ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ପାପରୁ କ୍ଷମା ପାଇବାର ଅଧିକାରୀ ନୁହେ, ମୋର ଯମଦଣ୍ଡରୁ କିପରି ରକ୍ଷା ହେବ ? ହେ ଜଳାକରଭବନବଳୀମୁଖ (ଜଳାକର ଯେ ସମୁଦ୍ର ସେ ଭବନ କି ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଯାହାର ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର ତାକୁ ବଳିଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଠାରୁ ମନୋଜ୍ଞତର ମୁଖ ଯାହାର), ହେ ଭୁବନ ବଳାହିତରତ୍ନ (ହେ ସଂସାରର ଇନ୍ଦ୍ରମଣି), ହେ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ସାନ ଭାଇ, ହେ ଜନକଲାପର ବୃଜିନଦଳୀ (ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ପାପବିନାଶକ), ତୁମ୍ଭେ ସୁକୃତଧନବଳାଢ୍ୟ ମୁନିମନ କଳାପିଘନ ଅଟ । (ପୁଣ୍ୟରୂପ ଧନରେ ବଳବାନ୍ ଅଟନ୍ତି ଯେଉଁ ମୁନିମାନେ), ସେମାନଙ୍କ ମନରୂପ ମୟୂର ପକ୍ଷରେ ତୁମ୍ଭେ ମେଘସ୍ୱରୂପ ଅଟ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ମୁନିମାନେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମନୋମଧ୍ୟରେ ଅନୁଭବ କରି ଆନନ୍ଦିତ ହୁଅନ୍ତି । ୩ । କ୍ଷମାର ଅଧିପ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀର ରାଜା ଜଗଦ୍ଦେବ ଏହି ଗୀତକୁ ସମାପନ କଲେ; ହେ ପ୍ରଭୁ ଭବ-ଭ୍ରମାତିଶୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସାଂସାରିକ ମାୟାଦି ଭ୍ରମରେ ପଡ଼ି ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରମାର୍ତ୍ତି (କ୍ଳାନ୍ତ) ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି, ତୁମ୍ଭେ ମୋର ଏହି ବ୍ୟଥାନିବହ (କ୍ଳାନ୍ତିସମୂହକୁ) ହରଣ କର; ଏହି ପ୍ରଥା ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବା ଖ୍ୟାତି, ହରରଥାଦିରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀରୁ ଆରମ୍ଭକରି (ତ୍ରିପୁରାସୁରକୁ ମାରିବାବେଳେ ମହାଦେବ ପୃଥିବୀକୁ ରଥସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟବହାର କରିଥିବାରୁ ପୃଥିବୀକୁ ହରରଥ କହନ୍ତି) ମିହିର-ପଥାନ୍ତରକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଗମନାଗମନ ପଥ ଆକାଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଳିତ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଚଳିତ ହେଉ । ହେ ଅମରମଥାମଣି (ହେ ଦେବବୃନ୍ଦଙ୍କ ନମସ୍ୟ), ହେ

(୬.) ଦଳିତାଞ୍ଜନପୁଞ୍ଜମଞ୍ଜୁଳାଙ୍ଗୋ, ଲଳିତାଦ୍ୟମ୍ବୁଜଲୋଚନାର୍ଚ୍ଚିତାଂଘ୍ରିଃ,
ଫଳିତାମରଭୂରୁହଃ ଶ୍ରିତାନାଂ କଳିତାପଂ ଦଳୟତ୍ୱଲଂ କବୀନାଂ ।
ଲୀଳାବନୀଭରସୁସାହିତବୀରବାସୋ—
ତ୍ରୀଣାନ୍ତ୍ରକେନ୍ଦ୍ରଚରମାଭରଣଂ ମହୋ ନଃ,
ଚୀନାନିଳାନ୍ତଚଲଦଞ୍ଚଳରେଲମାଲଂ,
ହୀନାଂହସାମସୁମତାଂ ଶରଣଂ ଶରଣ୍ୟଂ ।
ପୀନାନୁକମ୍ପନରସାମୃତପୂରପୂର୍ଣ୍ଣୋ
ଧ୍ୟାନାସ୍ୟନାଃସ୍ତୁତତରସ୍ତବସଜ୍ଜକଣ୍ଠଃ,
ମୀନାଦ୍ୟନେକବିଧରୂପଧରଃ ପରାତ୍ମା
କୀନାଶକିଙ୍କରଭୟାନ୍ନ ଜଗଦବତୁ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭ୍ୟାମନ୍ୟୋଽନ୍ୟଲବଣ୍ୟଲୋଲଲୋଚନାଭ୍ୟାମମ୍ବରାଡ଼ମ୍ବର-ବିଡ଼ମ୍ବିତାମ୍ବୁଧରରୋଚନାଭ୍ୟାଂ କାନ୍ତିସ୍ମରମସାରସାରସାକୃଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟାଂ-ମାଣିକ୍ୟସ୍ୱରାକର୍ଣ୍ଣନସଜ୍ଜକର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟାଂ ରକ୍ତାରବିନ୍ଦସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟନିନ୍ଦଲଚରଣାଭ୍ୟା-ମସ୍ମାନୁପାନୁଭବବିଭବାଭ୍ୟାଂ ଶ୍ରୀରାଧାମାଧବାଭ୍ୟାଂ ନମୋନମଃ ।

ଇତି କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦାଖ୍ୟଂ ଚମ୍ପୂକାବ୍ୟଂ ।

ଓଁ ତତ୍ ସତ୍ ।

ରଥାଙ୍ଗସୁଭଙ୍କର (ହେ ଚକ୍ରଧର), ମୋର କଥା ବିନୟୁକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ବିନୟପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାକୁ ନକର (କେବେହେଁ) ବୃଥା କର ନାହିଁ ।

ଟୀକା—ଅଥ କବିଃ ପ୍ରାର୍ଥନାଦ୍ୱାରେଣ ସ୍ୱରଚିତକାବ୍ୟସମାପ୍ତିଂ ବିଦଧାତି ଦଳିତେତି । ଦଳିତାନି ମର୍ଦ୍ଦିତାନି ଯାନି ଅଞ୍ଜନାନି କଜ୍ଜଲାନି ତସ୍ୟ ପୁଞ୍ଜବତ୍ ସଙ୍ଘାତବତ୍ ମଞ୍ଜୁଳାନି ମନୋହରାଣି ଅଙ୍ଗାନି ଯସ୍ୟ ସଃ, ଲଳିତାଦିଭିଃ ସଖୀଚୂଡ଼ାମଣିଭିଃ ଅମ୍ବୁଜଲୋଚନାଭିଃ ପଦ୍ମନେତ୍ରାଭିଃ ଅର୍ଚ୍ଚିତଂ ସେବିତଂ ଚରଣଂ ଯସ୍ୟ ସଃ, ଶ୍ରିତାନାଂ ଆଶ୍ରିତାନାଂ ଜୀବାନାଂ ବିଷୟେ ଫଳିତଃ ଫଳବାନ୍ ଅମରଭୂରୁହଃ କଳ୍ପପାଦପଃ ତତ୍‌ସଦୃଶଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଏବଂଭୂତଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ କବୀନାଂ ସତାଂ କଳିତାପଂ କଳିକାଳସମୁଦ୍‌ଭୂତଂ ଦୁଃଖଂ ଅଳଂ ଅତ୍ୟର୍ଥଂ ଦଳୟତୁ ବିନାଶୟତୁ ।

ଘନେତି—ଘନଃ ବିନାଶିତଃ ଅବନ୍ୟାଃ ପୃଥିବ୍ୟାଃ ଭରଃ ଭାରଭୂତଃ ସୁରବୈରିଣାଂ ଦେବଶତ୍ରୂଣାଂ ଦୈତ୍ୟାନାଂ ଅସୁରାଣାଂ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ବାହଃ ବାହଃ ଯେନ ତତ୍, ଉଡ୍ଡୀନଃ ଯଃ ଅଣ୍ଡଜେନ୍ଦ୍ରଃ ପକ୍ଷିରାଟ୍ ଗରୁଡ଼ଃ ତସ୍ୟ ଚରମସ୍ୟ ପୃଷ୍ଠଭାଗସ୍ୟ ଆଭରଣଂ ଭୂଷଣସ୍ୱରୂପଂ ଉଭୟୋର୍ବିଶେଷଣସମାସଃ । ଚୀନାଂଶୁକେନ ମନ୍ଦପବନେନ ଅଳ୍ପଂ ଚଳନ୍ତ୍ୟୌ ଅଞ୍ଚଳଚେଳଂ ମାଳା ଚ ଯସ୍ୟ ତତ୍, ମ୍ଳାନାନି ବିରତାନି ଅଂହାଂସି ପାପାନି ଯେଷାଂ ତେଷାଂ ନଷ୍ଟପାପାନାଂ ଅସୁମତାଂ ପ୍ରାଣିନାଂ ଶରଣ୍ୟଂ ରକ୍ଷଣାର୍ହଂ ମହଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଖ୍ୟଂ ତେଜଃ, ନଃ ଅସ୍ମାକଂ ଶରଣଂ ରକ୍ଷିତୃ ଅସ୍ତୁ ।

ପୀନେତି—ପୀନଃ—ପ୍ରବୃଦ୍ଧଃ ଅନୁକମ୍ପନରସ କରୁଣାରସ ଏବ ଅମୃତପୂରଃ ପୀୟୂଷପ୍ରବାହଃ ତେନ ପୂର୍ଣ୍ଣଃ; ଦୀନାନାଂ ଦୁଃଖିନାଂ ଆସ୍ୟାତ୍ ମୁଖାତ୍ ନିଃସୃତତରଃ ସମ୍ୟକ୍ ବହିର୍ଗତଃ ଯଃ ସ୍ୱନଃ ତସ୍ମିନ୍ ତତ୍ଶ୍ରବଣେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ସଜ୍ଜୌ ଉଦ୍ୟୁକ୍ତୌ କର୍ଣ୍ଣୌ ଯସ୍ୟ ସଃ, ନିତ୍ୟଂ ଦୀନଦୁଃଖାପନୋଦନତତ୍ପର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ମୀନାଦ୍ୟନେକବିଧରୂପଧରଃ ମତ୍ସ୍ୟାଦ୍ୟନେକବିଧମୂର୍ତ୍ତିଃ, ପରାତ୍ମା ପରମେଶ୍ୱରଃ, କୀନାଶସ୍ୟ ଯମସ୍ୟ ଯେ କିଙ୍କରାଃ ଭୃତ୍ୟାଃ ମରଣାନନ୍ତର ପାପଦଣ୍ଡବିଧାନାର୍ଥଂ ସମାଗତାଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ତେଭ୍ୟଃ ଯାନି ଭୟାନି ତାନି ହରିହରତୁ ଅତିଶୟେନ ହରତୁ ଦୂରୀକରୋତ୍ୱିତ୍ୟର୍ଥଃ ।

କାବ୍ୟସମାପ୍ତୌ ରାଧାମାଧବୌ ନମସ୍କରୋତି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭ୍ୟାମିତି ।
ଶ୍ରୀମଦ୍ଭ୍ୟାଂ କମନୀୟରୂପାଭ୍ୟାଂ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଂ ପରସ୍ପରଂ ଯତ୍ ଲାବଣ୍ୟଂ ଲୋକାତିଶାୟି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଂ ତେନ ଲୋଲାନି ଚଞ୍ଚଳାନି ଲୋଚନାନି ଯୟୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ, ଅମ୍ବରୟୋଃ ପରସ୍ପରପରିହୃତବସ୍ତ୍ରୟୋଃ ଅତ୍ରାମ୍ବରେଣ ସମାବେଶେଣ ବିଡମ୍ବିତଃ ଅନୁକୃତଃ ଅମ୍ଭୋଧର ମେଘଃ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଇତି ଯାବତ୍, ରୋଚନା ଗୋରୋଚନା ହରିଦ୍ରାଭା ଇତି ଯାବତ୍ ଯୟୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ, କାର୍ତ୍ତସ୍ୱରଂ ସୁବର୍ଣ୍ଣଂ ମସାରଃ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିଃ ତୟୋଃ ସାରଃ ଉତ୍କର୍ଷଃ ତତ୍ ସାଦୃଶ୍ୟେନ ପୁଷ୍ଟଃ ବର୍ଣ୍ଣଃ ଯୟୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ, ଆର୍ତ୍ତାନାଂ ଦୀନାନାଂ ସ୍ୱରଃ ଆର୍ତ୍ତଧ୍ୱନିଃ ତସ୍ୟ ଆକର୍ଣ୍ଣନେ ଶ୍ରବଣେ ସକ୍ତୌ କର୍ଣ୍ଣୌ ଯୟୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ ରକ୍ତାରବିନ୍ଦାନାଂ ରକ୍ତପଦ୍ମାନାଂ ଯତ୍ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଂ ତେନ ଛୁନ୍ଦଲାନି ଅଭିଶଙ୍କିତାନି ଚରଣାନି ଯୟୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ, ଅମାନୁଷାନୁଭାବବିଭବାଭ୍ୟାଂ ଅତିମାନୁଷତେଜଃସମ୍ପନ୍ନାଭ୍ୟାଂ ଶ୍ରୀରାଧାମାଧବାଭ୍ୟାଂ ନମୋନମଃ ।

ଅନୁବାଦ—ଯାହାଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ଦଳା କଜ୍ଜଳ ପରି ମନୋହର, ଲକ୍ଷ୍ମୀଆଦି ସର୍ବଦେବୀମାନେ ଯାହାଙ୍କର ଚରଣାର୍ଚ୍ଚନା କରନ୍ତି, ଆଶ୍ରିତ ଲୋକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯେ ଫଳବାନ୍ କଳ୍ପପାଦପ ସଦୃଶ, ସେହି ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସାଧୁମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାପୁଞ୍ଜ ବିନାଶ କରନ୍ତୁ ।

ଯେ ଅବତାର ଭାରଭୂତ ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ବିନାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ଯେ ପକ୍ଷୀରାଜ ଗରୁଡ଼ର ପୃଷ୍ଠଦେଶରେ ଆଭରଣସ୍ୱରୂପ; ଯାହାଙ୍କର ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଚଳ ଓ ମାଳା ମୃଦୁ ବାୟୁରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ, ନିଷ୍ପାପ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ସେହି ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ତେଜ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।

ଅନନ୍ତ ଦୟାରୂପ ଅମୃତରସରେ ଯେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ଦୁଃଖୀର ମୁଖରୁ ବାହାରୁଥିବା ସ୍ତବକୁ ଶୁଣିବାପାଇଁ ଯେ କାନ ଡେରି ଥାଆନ୍ତି, ମୀନାଦି ଅବତାର ଧାରଣକାରୀ ସେ ହରି ଯମକିଙ୍କରମାନଙ୍କ ଭୟ ଦୂର କରନ୍ତୁ ।

ପରସ୍ପର ଲାବଣ୍ୟଦର୍ଶନରେ ଯାହାଙ୍କର ଲୋଚନ ସର୍ବଦା ଚଞ୍ଚଳ, ଯାହାଙ୍କର ପରିହିତ ବସ୍ତ୍ର ମେଘର ଓ ଗୋରଚନାର ବର୍ଣ୍ଣ ପରି ମନୋହର, ଯାହାଙ୍କ ଶରୀରଶୋଭା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ପରି, ଦୁଃଖୀମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ଶୁଣିବାକୁ ଯେ ସବୁବେଳେ କାନ ଡେରି ଥାଆନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣଶୋଭା ରକ୍ତ ପଦ୍ମ ପରି ମନୋଜ୍ଞ, ଅମାନୁଷତେଜଃସମ୍ପନ୍ନ ସେହି ରାଧାମାଧବଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।

ଉଡୁବ୍ରାତେ ବପୁଷି ସତତଂ ଦ୍ୟୋତମାନେଽପି ରାତ୍ରୌ
ଖଦ୍ୟୋତଃ କିଂ ନ କୁରୁତ ନିଜାଂ ଭାସମାସାନ୍ତ୍ରଦଲେ ।
ତଚ୍ଚେଷ୍ଟା ମେ ନ ଖଲୁ ବିଫଳା କ୍ଷୀଣବୁଦ୍ଧେରପି ସ୍ୟାତ୍,
ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାର୍ଯ୍ୟେଽମୃତରସମୟସ୍ୟାସ୍ୟ କାବ୍ୟସ୍ୟ ନୂନଂ ॥
କୃତାଞ୍ଜଲିପୁଟେନାହଂ ଯାଚେ ହରିପଦାମ୍ବୁଜେ
କ୍ଷମ୍ୟତାଂ ଧୃଷ୍ଟତା ମେଽଦ୍ୟ ବାଳିଶସ୍ୟାଳ୍ପମେଧସଃ ॥

ଓଁ ତତ୍ସତ୍ ।

ଚୌପଦୀ ରତ୍ନାକର

ବା

ରତ୍ନାକର ଚମ୍ପୂ

(୧)

ରାଗ—ପୂରବୀ

କୁନ୍ତଳକୁଞ୍ଚିତ ଭ୍ରମରକେଶା, କ୍ରୀଡ଼ାଚପଳକୁରଙ୍ଗୀଦୃଶା,
କନକକଳିତ, କେତକୀଦଳିତ, ଗଉରାଙ୍ଗୀ ଏକା ମୋ ଭରସା,
ଅରେ କୁନ୍ଦହାସି, କଳାକଲ୍ଲୋଳିନୀକେଳି କଳହଂସୀ । ୧ ।
କିଶୋରୀକୁଳକିରୀଟମଣି, କୃଶୋଦରୀ କଳକଣ୍ଠବାଣୀ,
କୋମଳ ବୟସେ, କାହ୍ନୁଁ ଶିଖିଲା ସେ, କେଳିତନ୍ତ୍ର ଜାଣିବାର ଠାଣି,
ସେ ମୋ କୁତୁକିନୀ, କାମରଣ ସମୟେ ମୋ ଅନୀକିନୀ । ୨ ।
କଳ୍ପିଲେ କଳ୍ପାନ୍ତ ଯାଏ କବି, କହାପିବ ନାହିଁ ତାହା ଛବି,
କେ ଅବା ବୋଲିବ, ବଢ଼ାଇ ନିନ୍ଦକ, ବାମାକୁ, ବଳିତ ମୋ ବାଞ୍ଛୀ
ସେ ମୋ କମଳାକ୍ଷୀ, କୋଟିକଳାକରକମନୀୟମୁଖୀ । ୩ ।
କୁସୁମବାସିନୀ ବାମା ପାଶେ, କରନ୍ତେ ସଞ୍ଚାର ମୁଁ ନିମିଷେ,
କଣ୍ଟକବନଗ୍ରସ୍ତ, ମିଳିନ୍ଦର ପରି, କଳେବର ଟୋଟିଯାଇ ବାସେ,
ସେ ମୋ କାନ୍ତସିନ୍ଧୁ, କୁଞ୍ଜନିଳୟଭୂଷା ମୋ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ । ୪ ।
କାଳିନ୍ଦୀକୂଳ ସଙ୍କେତ ସ୍ଥାନେ, କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀମତୀ ଧ୍ୟାନେ,
କରନ୍ତେ ଶରଧା, ମିଳାଇଲେ ରାଧା ପ୍ରିୟ ସହଚରୀ ସେ ବିପିନେ,
ସେ ମୋ କରଭୋରୁ, କହେ ରସେ ଭଞ୍ଜବଂଶ ରାୟଗୁରୁ । ୫ ।

---

୧ । ଟୀକା—କନକକଳିତକେତକୀଦଳିତଗୌରାଙ୍ଗୀ—ଯାହାର ଦେହର ବର୍ଣ୍ଣ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଓ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ କେତକୀ ଫୁଲର ବର୍ଣ୍ଣଠାରୁ ଅଧିକ ମନୋହର; କିରୀଟ—ମୁକୁଟ; କଳକଣ୍ଠ—କୋଇଲି; କେଳିତ—ରତି; କୁତୁକିନୀ—କୌତୁକସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣା; ଅନୀକିନୀ—ସୈନ୍ୟବଳ ପରି ସହାୟ; କଳାକର—ଚନ୍ଦ୍ର; କଣ୍ଟକବନଗ୍ରସ୍ତ—

(୨)

ରାଗ—ଚୋଖିପରଜ

ଖେଳାଖଞ୍ଜରୀଟଦୃଶା, ମୋ ବନ୍ଧୁ, ଖୋଜୁଅ ମୋତେ ତା' ବେହରଣ-
ଫୁଲ ଖଟେଇଲେ ଦବାନଶା । ପଦ ।

ଖିଲଇ ମାନକ ବିନ୍ଦୁମିତ ମଧୁ ବନ୍ଧୁକବନ୍ଧୁଅଧରୁ, ଖିଆଲରସପ୍ରସଙ୍ଗ ସଙ୍ଗିନୀଙ୍କ ଗଣେ ମୋତେ ଜଣେ କଣ୍ଠୁ । ୧ । ଖମଣିମଣ୍ଡଳ ଅସ୍ତ ହେବା କାଳ ଭରି କୋକ ଜାଗରୁକ, ଖଞ୍ଜିଥିବ ସୁନସଜଡ଼ା ମଣ୍ଡନ ମଞ୍ଚ ମୋ ଅଙ୍କପଲ୍ଲଙ୍କ । ୨ । ଖିଲ ଖିଲ କରି ଦୁଆଇବ ଶିରୀମୁଖେ କର୍ପୂର ବଡ଼ିଆ, ଖଲ ମୃଗମଦ ଚଟିବ ପ୍ରମୋଦଭରେ ଉରଜ ନଡ଼ିଆ । ୩ । ଖଣ୍ଡ ସନ୍ଦୋଦର ମଧୁର ତା ଗିର ବରତନ ବୋଲି ଭାବ, ଖୁନ୍ଦା ନ ଥିବାର ଅଲକ୍ତସାର ଚାନ୍ଦ ପଦେ ଲେଟିଥିବ । ୪ । ଖୋଟା ଲେଶ ଚାଖେ ନ ରଖି ଲଜ୍ଜାରେ ଦେନାଅ ବାଳାପ୍ରବରେ, ଖସ୍ୱପ କୁହେଟି ପରଭୃତକୁତ କନ୍ଦର୍ପ ଦେବ୍ୟ ଲେ ଗୀତେ । ୫।

(୩)

ରାଗ—କେଦାର

ଗୁରୁରତ୍ନାକର ହେ,

ଗଲନୀ କ ସର ଦେଖ କଣୋଷ୍ଣ କୁଳାଗ୍ରର ହେ । ପଦ ।

ଗୋପାଳଙ୍କ କୁଳଶୀଳ ଗଙ୍ଗାରୁ ଦେଖିବ ହେ, ଗୋମ୍ୟଦ୍ଦାରୁ ଦୃଶା ମଶିଲ ବ ବଂଶୀଧର ହେ । ୧ । ଗଣ୍ଡି ଅନ୍ତ ଗୁମ୍ଫତ ଦେମା ମଶୀର ଅନ୍ତର ହେ,

---

ପଦ୍ମବନରେ ଭ୍ରମଣକାରୀ; ମଳନ—ଭ୍ରମର; କାନ୍ତସିନ୍ଧୁ—ଚକ୍ଷୋଭସମୁଦ୍ର; କଳସ୍ପୃଶ—ଶୁଦ୍ଧ; କାଳନ୍ଦୀ—ଯମୁନା; କରତ୍ରୋଳ—ମଣିବନ୍ଧଠାରୁ କାଣୀ ଅଙ୍ଗୁଠି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହାତର ବହିର୍ଭାଗକୁ କରଭ କହନ୍ତି, ଯାହାର ହେତୁ (ଅଶ୍ରୁ ଉପର) ସେହିପରି ହୋଇଥାଏ । ୮

୨ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦୂତୀ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ଖେଳାଖଞ୍ଜରୀଟଦୃଶା—କ୍ରୀଡ଼ାରତ ଖଞ୍ଜନପକ୍ଷୀ ପରି ଅଖି ଯାହାର ଅଖି ଚଞ୍ଚଳ, ବେହରଣ—ବହାରମଣ୍ଡପ, ଖିଲଇ—ସପ୍ନେଇରେ ଖୁଆଇ, ବିନ୍ଦୁମିତ—ଏକ ବିନ୍ଦୁପରିମାଣବିଶିଷ୍ଟ, ବନ୍ଧୁକ—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଫୁଲବିଶେଷ, (ବନ୍ଧୁ ଅଧରର ଉପମାନ); ଖମଣି—ସୂର୍ଯ୍ୟ, କୋକ—ଚକ୍ରବାକ, ଏହି ପକ୍ଷୀର ରାତ୍ରିରେ ବିଚ୍ଛେଦ ହୁଏ; ଜାଗରୁକ—ସତର୍କ, ସନ—ଫୁଲ, ବଡ଼ିଆ—ପାନ, ମୃଗମଦ—କସ୍ତୁରୀ, ଖଣ୍ଡସନ୍ଦୋଦର—ଖଣ୍ଡନାମକମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଭୁଲି, ବରତନ—କେତନ, ଅଲକ୍ତ—ଅଳତା, ଖୋଟା ଲେଶ—କିଛି ମାତ୍ର ମନୋଦୁଃଖ; ଉପକୃତ—ଉପକାର ।

ଗହନ କୁସୁମ ପଥ ହେବ କି ଏଥର ହେ ।୨। ଗୋପନୃପବଳକୁ ନ ଥିଲେ
ହେଲେ ଡର ହେ ଗଡ଼କୁ ନିକଟ ପଥ ଏ ତୁମ୍ଭ ନଟର ହେ ।୩। ଗେହସ୍ତ
ପ୍ରତାପୀ କଂସ ଶୁଣିଲେ ଖବର ହେ, ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଗିରିଗୁହାପୁଟ ଯିବ 'ଜୁର
ହେ' ।୪। ଗଲେ ମୁଁ ତିଆକୁ ସବୁ ହୋଇବ ଚୋଟବ ହେ, ଗୀତେ
ବୋଲେ କବିରବି ସର୍ବସହାସୁର ହେ ।୫।

(୪)

ରାଗ—ରେଗୁପ୍ତ

ଘନକେଶୀ ରେ, ଘେନ ଏତେ ଗିର ମୋର ସୁଯାଚରେ । ପଦ ।
ଘସ୍ରନାଥକନ୍ୟାକୂଳଚରା ରେ, ଘୋଷାଂଗ୍ର କିଶୋର ଶ୍ୟାମ ପ୍ରସାଦରେ ।୧।
ଘୋରତର କାମକାଣ୍ଡଭୂଷାରେ, ଘାଣ୍ଟି ହେଉଅଛୁ ଦବାନଳାରେ ।୨।
ଘଟସ୍ତନୀ ତୁ ଏ କଷ୍ଟଦଶା ରେ, ଘନାଶ୍ଳେଷେ ରଖ ଯଶ ଫସାରେ ।୩।
ଘାର ହେଉଅଛୁ ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ, ଘୋର ହୋଇ ଯାଉଛୁ ସେ ରସାରେ ॥
ଘୋଟି କାମତମ ଘ୍ରତଦଶାରେ, ଘୂମାଉଅଛୁ ଟି ରସାଳସାରେ ।୫।
ଘଣ୍ଟୁଏ ଶ୍ରୀପଦ ପ୍ରଶଂସାରେ, ଘଟାଇଲେ କବିରବି ଭୂଷାରେ ।୬।

(୫)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ନିଦ ନାହିଁ ଟି ନଟବରକୁ ଟୋ, ନେହୁ ନାରଟେ ମୁଖେ ନାରକୁ ଟୋ, ନ ଲଭିବାକୁ ନବନୀଲାଙ୍ଗି ଟୋ ପଲ୍ଲବଅଧରମଧୁରନିର୍ଝରକୁ ଟୋ । ପଦ ।

ନୂଆ ନାଗରୀ କେତେ, ନାହାନ୍ତି ଏ ଜଗତେ ନଗ୍ରୁହ ନୟନାନ୍ତେ ସ୍ମରକୁ ଟୋ, ନିର୍ମଳ କେତେ ତୋର, ପୂର୍ବପୁଣ୍ୟ ନାଗର, ନ ଚନ୍ଦ୍ରେ

---

୩ । ଟୀକା— ଲଳିତା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି— ଅବୁର—ମହସ୍ତ୍ର, ଗହନକୁସୁମ—ବଣଫୁଲ ପଥ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ, ଗୋପନୃପ—ନନ୍ଦ, ଗଡ଼କୁ—କଂସ ରାଜଧାନୀକୁ, ଜୁର—ନଷ୍ଟ, ସର୍ବସହାସୁର—ଭୂମୁର ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

୪ । ଟୀକା—ଲଳିତା ରାଧାଙ୍କୁ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଅଛନ୍ତି—ସୁଯାଚରେ—ସ୍ଥିର ଚିତ୍ତରେ, ଘସ୍ରନାଥକନ୍ୟା—ଯମୁନା, ଘୋଷାଗ୍ରେ—ଗ୍ରାମ ଅଗ୍ରରେ, ଘୋରତରକାମକାଣ୍ଡଭୂଷାରେ—କନ୍ଦର୍ପର ଭୟଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର ଆଘାତରେ, ଘନାଶ୍ଳେଷ—ଗାଢ଼ାଲିଙ୍ଗନ, ରସାରେ—ପୃଥିବୀରେ, ରସାଳସା—ହେ ରସିକେ ।

ତୋ ବିନା ଇତରକୁ ଗୋ । ୧ । ନିପଟ ତୁ କପଟୀ, କୋହୁ ତୁ ଅଟମ୍ଭ ହୃଷ୍ଟି, ହୃଷ୍ଟି ସିନା ତୋ ବଦ୍ୟା ଇତରକୁ ଗୋ, ନଉଙ୍କବଙ୍କ ବାଇ,ହେବାଙ୍ଗା ଏ ଲଗାଇ ଜାଣୁ ତ ମୋହନମନ୍ତ୍ରକୁ ଗୋ । ୨ । ନିସ୍ୱମ କରୁ ପରା, କାହିଁ ଶିଖଣ୍ଡେଶ୍ୱର, ତୁହି ମୁଁ ବୋଲି ଥର ଥରକୁ ଗୋ, ନୟନବାଣ ଘୋର, ନ ବାଜ ନିକି ସ୍ମର, ନୀଳଦେହରେ ଦେଲା ଜ୍ୱରକୁ ଗୋ । ୩ । ନ ଜାଣି ଅବା ଜାଣି, ବଢ଼ାଇ ଦେଲୁ ପାଣି, ବ୍ୟୋମସଞ୍ଚାରୀ କଳାକରକୁ ଗୋ, ନ ହସୁ ଜନ ଯେବେ, ଉପାୟବଳେ ଏବେ ଅଣାଅ ତାକୁ ନିଜ ଭରକୁ ଗୋ । ୪ । ନଳିନୀଦଳ ଶେଯ, କେବେ ଦେଖିଲି ଆଜ, ନୀରଦନିଭ କଳେବରକୁ ଗୋ, ନାସାଗ୍ରେ ଶ୍ୱାସ ବହେ, କବିସିନ୍ଧୁର କହେ ସମ୍ଭବର ଦୁର୍ଲଭ ଜନକୁ ଗୋ । ୫ ।

(୭)

ରାଗ—ସାବେରୀ

ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି ରେ, ଚଞ୍ଚଳ ରୁଚିରଚନ୍ଦ୍ରକଚୂଳ ତୁହାଁ । ପଦ ।

ରୂପ ଗୁରୁ ଚିଲ୍ଲୀ ବଲ୍ଲୀ ଭଲେ, ଗୁଞ୍ଜାଚଞ୍ଚଳଗଣ୍ଡଯୁଗଳେ, ଚଞ୍ଚଳମାନ କୁଣ୍ଡଳ ଦୋଳେ ତୁହିଁ ଦେଖୁ ନେଗୋ ହୁଏ ପରମସୁଖୀ ରେ । ୧ । ତୁମ୍ଭେ ଅଛୁ ଭାଲପଟ ରେଖା, ଚୂର୍ଣ୍ଣକେଶ କି ସୁନ୍ଦର ଦେଖା, ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଯେକୁ ଜାଣିଛୁ ମୁଖା; ଚଞ୍ଚଳକତୁଳୀ ତାରତରଳ ଆଖି ରେ । ୨ । ଚମତ୍କାର ଦନ୍ତବାସ ସୀମା, ବିସ୍ତରିଛି କି ବନ୍ଧୁସୁଷମା, ଚନ୍ଦ୍ର କି ଲାଗୁଛି ଏ କିସ ମା, ଚାହିଁ ପଡ଼ିସିବା କି ଶୁଣୁଛ ଉପେକ୍ଷି ରେ । ୩ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶଲୋକ ରମଣୀୟ; ତୁମୀକଟ କାନ୍ତି-ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ, ତେଲ ମଧ୍ୟରେ କି କମନୀୟ, ଚେତା ଚମକାଇ ଦେଉଅଛି ନ ରଖି ରେ । ୪ । ଚରଣରେ କବିରବି ଭାଷେ, ତୁରମୁଖଦେବ ପଦକୋଷେ ଚେଷ୍ଟୀ ହେଲେ ହେଲେ ଏ ପୁରୁଷେ, ଚିରନ୍ତନ ଜନ୍ମ ପୁଣ୍ୟ ପୁଣ୍ୟରେ ନେଖି ରେ । ୫ ।

ଟୀକା—ଲଳିତା ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦଶା ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁ-ଅଛନ୍ତି:—ନବନୀତାଙ୍ଗୀ—ଲହୁଣୀପରି ଯାହାର ଅଙ୍ଗ କୋମଳ (ସମ୍ବୋଧନ), ନିପଟ—ନିଷ୍ଠୁର, ଶିଖଣ୍ଡେଶ୍ୱର—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ମୁକୁଟଧାରୀ, ନିକି—କାମ୍ପା, କଳାକର—ଚନ୍ଦ୍ରମା, ନଳିନୀଦଳ ଶେଯ—ପଦ୍ମପତ୍ରଶଯ୍ୟାଗତ, ନୀରଦନିଭକଳେବର—ମେଘସଦୃଶ ଶରୀର (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) । କବିସିନ୍ଧୁର—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୭ । ଟୀକା—ଲଳିତା ଦୂରରୁ ରାଧାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶୋଭା ଦେଖାଇ ଦେଉଅଛନ୍ତି:—ଚନ୍ଦ୍ରକଚୂଳ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ମୁକୁଟ; ଲୁଣ୍ଠିତକୁ—ଧନୁପରି ସୁନ୍ଦର; ଚିଲ୍ଲୀ—ଭ୍ରୂ; ବଲ୍ଲୀ—ଲତା, ଗୁଞ୍ଜ—ଗୁଞ୍ଜାଫଳ,

(୭)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ଛଇଲା ମୋରେ ଛଳଉଲ ଛାଡ଼, ଛଦ୍ମନୀରେ ନିରନ୍ତର ନ ବୁଡ଼ । ପଦ ।
ଛାମୁରେ ଥିବା ସହଚରୀଗଣେ, ଛାଇ ତୁ ପରି ମୋ ଅନୁସରଣେ । ୧ ।
ଛଣା ପୀୟୂଷ ପରି କହୁ ଅଣି, ଛପାଇ ଦେଉଛୁ କାହିଁକି ପୁଣି । ୨ ।
ଛାପ ଦେଇ ଲଘୁ ନ କର ହେଳେ, ଛତି ଠେକାଇ ଦେ ତରୁଣୀକୁଳେ । ୩ ।
ଛିଦ୍ରଭେଦ ଦେଖିବାକୁ ମୋହର, ଛକେ ଛକେ ଜଗି ଅଛନ୍ତି ଚର । ୪ ।
ଛୁଇଁ ଦେଇ ନୀଳଛବି ବାସନା, ଛଟପଟ ହୋଇ ମରିବା ସିନା । ୫ ।
ଛାତି ଉପରୁ ଧୃତ ଗଲା ସରି, ଛଳ ଛାଡ଼ି କୋଳ କଲେ କିଶୋରୀ । ୬ ।
ଛନ୍ଦିଲା ଶଙ୍କା ସଖୀ ହୃଦୟରୁ, ଛ ଏଲ ମତେ କହେ ରାସ୍ୟଗୁରୁ । ୭ ।

(୮)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି

ଜଳଜନୟନା ଜାତ କେତେ କରକଶ ଗୋ,
ଜୀବ ଥାଇଁ ଯାହା ଜାଣି ପ୍ରିୟଜନକ୍ଲେଶ ଗୋ । ପଦ ।

ଜମ୍ବାଳ ନୀଳଅଙ୍ଗ ଦୁଃଖଜଳେ ବୁଡ଼ି ଗୋ, ଜର୍ଜର ତମାଳଦଳ ପରି ଝଡ଼ି ପଡ଼ି ଗୋ, ଯାଉଛନ୍ତି ଜମି ଏଥି ପରାଗରେ, ଯା ଉଚିତ ତାହା ନ ଲଭିବାରେ, ଜାଣିଶୁଣି କର୍ଣ୍ଣେ ଲୋଚନେ ଶୁଣି, ଜହର ଯାହା ଗିଳିଲେଁ ନାହିଁ । ୧ । ଜପିଲେ କୋଟିକଳସ ମୂରସବ ଜୀରେ ଗୋ, ଯା ଚରଣତଳେ ଚୂମ୍ବ ହେବା ସୁରତରେ ଗୋ, ଜଗଦୀଶ ବା ନ କରନ୍ତି ସତେ, ଜପିଲେ ହେଲେ ଆମ୍ଭଙ୍କ ନିରତେ, ଜାଣିଲେ ଶୁଣି ନ ବାଗୁର ଗୁଣ, ଜନମ୍ଭ ନାହିଁ

ଚଞ୍ଚରୀକ—ଭ୍ରମର; ତାରତରଳ ଅକ୍ଷି—ଚକ୍ଷୁର ତାରାଦ୍ୱାରା ଚଳ ଚଳ ହେଉଥିବା ଅକ୍ଷି; ଦନ୍ତବାସ ସୀମା—ଅଧରର ପ୍ରାନ୍ତଭାଗ; ଏ କସ ମା—ଏ କ ବଚନ (ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ) । ଚାମୀକର—ସୁବର୍ଣ୍ଣ; ଚେଲ—ବସ୍ତ୍ର; ଚତୁର୍ମୁଖଦେବ—ବିଧାତା; ଚେଟୀ—ଦାସୀ ।

୭ । ଟୀକା—ରାଧା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶୋଭା ସନ୍ଦର୍ଶନ ପରେ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁ ଅଛନ୍ତି—ଛଇଲା—ହେ ଚତୁର, ଛଳଉଲ—କପଟ ବ୍ୟବହାର; ଛଦ୍ମନୀରେ ନିରନ୍ତରେ ନ ବୁଡ଼—କପଟରୂପ ଜଳରେ ସର୍ବଦା ବୁଡ଼ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ସଙ୍ଗେ କପଟ ବ୍ୟବହାର କର ନାହିଁ । ଛପାଇ ଦେଉଛି—ଲୁଚାଇ ଦେଉଛି, ଛାପ ଦେଇ—ଦାଗଦେଇ ବା ଦୋଷାରୋପ କରି; ଛିଦ୍ରଭେଦ ଦେଖିବାକୁ—ଦୋଷାରୋପ କରିବାକୁ ।

ମାନସେ କରୁଣା । ୨ । ଜଗତ ଜୀବାତୁ ସେ ଜଙ୍ଗମନୀଳମଣି ଗୋ, ଜଟାଧରପରଙ୍କରେ କମ୍ପୁଛନ୍ତି ପୁଣି ଗୋ, ଯାଇ ତାଙ୍କ ଧରିବା କି ଯତନେ, ଜାତରୂପ ହୋଇ ଜମାଇ ସ୍ତନେ, ଜନେ ହସିଲେ ହସିବେ ଜଗତେ, ଜୀବନ କି ଦୁଃଖ ପାଇଲେ ସତେ । ୩ । ଜନ୍ମାନ୍ତରମାନଙ୍କର ସୁକର୍ମ ବଳରେ ଗୋ, ଜନ୍ମ ସିନା ମାତ୍ର ନନ୍ଦସୁନ୍ଦରୀ କୋଳରେ ଗୋ, ଜୁରାଇ ଘର ଗୋରସ ସମସ୍ତ, ଜଞ୍ଜାଳରେ ଅଟନ୍ତି କରି ସମ୍ମତ, ଜଳିବାକୁ ଏବେ ନାହିଁ ବଳ, ଜଗି ପାରୁଲେଁ ନାହିଁ ଏ କାଳ । ୪ । ଜ୍ୟାଗୀର୍ବାଣ କବିବର ସୂର୍ଯ୍ୟଗୁରୁ ଭଣେ ଗୋ, * ଯାହା କଲେ ଗୋପକୁ ଦନୁଜ ଜନେ ଜନେ ଗୋ, ଜୀବନ ଜନେନ୍ଦ୍ର ଥିବାରୁ ସିନା, ଜଣା ନୋହିଲା ସେ ଦସ୍ୟୁବାସନା, ଜଣିବାକୁ ହେଲେ ସେ ଉପକୃତି, * ଜାଇଁ ମୁହିଁ ଲଭି ନାହିଁ ପ୍ରୀତ । ୫ ।

(୯)

ରାଗ—ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

ଝୁମୁଝୁମୁ ନାଦ ଲଳିତାଙ୍କ ପାଦମଣ୍ଡନର ଶୁଣି ତୋଷେ, ଝୁମିଝୁମି ଜାମ ଅମଳରେ ଶ୍ୟାମ ମିଳି କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରଦେଶେ । ୧ । ଝାଉଁଳିଲା ନବ-ତମାଳ ପଲ୍ଲବ ଅବସ୍ଥା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ରଖି, ଝରବାର ବାରି ନୟନ୍ତୁ ଚାରିବାର ଜଳପିଲେ ପ୍ରିୟସଖୀ । ୨ । ଝିମିଝିକ ଜାଲ ଖଚିରୁ ଅନଳ ହୋଇଲାଣି ଝର ଝର, ଝଷଧ୍ୱଜ-ଧନଞ୍ଜୟ ଝାସ ଜ୍ଞାନଲତାକୁ ଦେଲାଣି ସାର । ୩ । ଝାଙ୍କିନେଇ ମନ-ମଣିକି ଯା ସ୍ତନ ଝାମ୍ପୁଟରେ ରଖାଇଲୁ, ଝଟକ ତା ରଦ-ବାସରୁ ସୁଅଦ ମଧୁ ତ ନ ଚଖାଇଲୁ ।୪। ଝାଳିଦେଲୁ ନାହିଁ ଝଳ ଗୁଣ୍ଡ ମୁହିଁ ଗଣ୍ଡକୁ ମୋ ଗଣ୍ଡେ ଥରେ, ଝୋଲାଇ ନ ଦେଲି ରସକଳ୍ପବଲ୍ଲୀ ଉରୁମୂଳସ୍ଥଳ

---

୮ । ଟୀକା—ଲଳିତା ସଖୀଙ୍କ କହୁଅଛନ୍ତି:—ଜଳଜନୟନାଜାତ—ପଦ୍ମନେତ୍ରୀ ସ୍ତ୍ରୀସମୂହ, ଜମ୍ବୁବତ୍ତି ନୀଳଅଙ୍ଗ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ସଦୃଶ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀର, ଜର୍ଜରତମାଳଦଳ—ତମାଳଗଛର ପୁରୁଣା ପତ୍ର. ଧରାପଞ୍ଜର—ପୃଥିବୀମଣ୍ଡଳ, ଜୀବାତୁ—ଜୀବନ. ଜଙ୍ଗମ—ଚଳନ୍ତା, ଜଟାଧରପର—ଶିବଶତ୍ରୁ, କାମ; ଜୁରାଇ—ଚୁରି କର ବା ନଷ୍ଟକର, ଜଞ୍ଜାଳରେ—ବେଶି ଅଳି ବା ଗୋଳମାଳ କଲେ, ଜଳିବାକୁ—ପ୍ରସ୍ତାବ କରିବାକୁ. ଜ୍ୟାଗୀର୍ବାଣ—ଭୂସୁର, ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

---

* ଆଗେ ଏ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତମାନେ 'ଯାହା','ଯାଇଁ' ପ୍ରଭୃତି ପଦର 'ଯ' ସ୍ଥାନରେ 'ଜ' ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ସୁପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ତାଳପତ୍ର ପୋଥିରେ ସବୁଠାରେ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ଭଜେ । ୫ । ଝୁମ୍ପା ଝାଲରିଆ ଅଳକ ତିଳକଶୋଭନୀର କେଶ ଦୋଳଣ, ଝଟା ଖଞ୍ଜି ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶତ ଚୁମ୍ବ ରଚିବା କେବେ ହରଷେ । ୬ । ଶ୍ରୁତିଅ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବାଦେ । ହରିହରପୁରପଦବିଭୂତ ନାରତେ, ଶୁଣି ଦେଇ ଚିତ୍ତ ଏବେ କବିବର ସ୍ୱୟଂ ଗୁରୁ ବୋଲେ ଗୀତ । ୭ ।

(୫୦)

ରାଗ—ବରାଡ଼ି

ନୟନେ ନମିଷେ ନାଦ, ନାରଣି ତ ମୁଁ ତୋ ପଦ-ମଞ୍ଜୀର-ଶିଞ୍ଜିତ ଶିଞ୍ଜି କାନ, ନାଚରଣି ବସିଛୁ ପଥ, ନ ପୂରେ ମୋ ମନୋରଥ, ହୋଇଲୁ ତ ଦୁଃଖର ନିଦାନ ରେ; ନତଦେହା, ନିର୍ଦ୍ଧୂତା ପଙ୍କଟ ହୋଇଲୁ, ନ କହିଲୁ ତ କନକ-ନିନ୍ଦା ନଭସନ୍ଧାଧିକ, ତଉରାଙ୍ଗୀ ଶ୍ରୁତି କ ବୋଇଲୁ ରେ । ୧ । ନଉକରଗଣେ ଜଣେ, କର ମୋତେ ଅନୁକ୍ଷଣେ, ରଖିବାକୁ ହଲଚିଙ୍କି ସହ୍ୟ ନାରଣ ଭାରତୀ ଅବା, ଜଳଫିଲ ନବ-ଜବା,-ଦଶନ-ବସନା ପ୍ରାଣସହି ରେ, ନତଦେହା, ନିଃଶଙ୍ଗ କର କହ କହ, ନ ରଖିବାକୁ ନିର୍ଲ୍ଲଜ୍ଜ, ପ୍ରାଣକୁ ମୁଁ ହେବ ସଙ୍ଗ, ପେଟିବ, ନାହିଁ ତାଲା ଅନୁଗ୍ରହ ରେ । ୨ । ନୀପ ନିକୁଞ୍ଜ ନିକଟ, ନଟନ କେଳିଲମ୍ପଟ ହୋଇ ହରୁଥିଲ ସୁରୂପ କାଳ, ନିର୍ଘୋଷରେ ବନ୍ଦ ନେନ୍ତ୍ର, ଅନିମିଷ ପଙ୍କଜନେତ୍ର, ଝାଳିଲ ମୋ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତା ମୂଳ ରେ, ନତ ଦେହା, ନିର୍ଯାଣ ସମ୍ପୂ ହେଲେ ଅପି, ନ ସଙ୍ଖୋଳି-ଅଙ୍କୀରତ, ନେଇ ତ ରତ୍ନପୁରତ ନିଶି କରବଳ-ଦରହାସି ରେ । ୩ ।

---

୯ । ଟୀକା—ଲଳିତା କୁଞ୍ଜ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ପାଦମଣ୍ଡନ—ପାଦର ଅଳଙ୍କାର, ଝୁମିଝୁମି—ଘୁମାଇ ଘୁମାଇ, ଝିମିଟକ—ମୁଦ୍ରିକ, କଳଶତ—ଶତପୂର୍ଣ୍ଣ, ଅନଳ—ଅଧିକ, ଝଷଧ୍ୱଜଧନଞ୍ଜୟ ଝାସ—କନ୍ଦର୍ପରୂପ ଅଗ୍ନିଦାହ, ସମ୍ପୁଟ—ଫଟୁଆ, ଝଟଡ—ଚଞ୍ଚଳ, ରଦବାସ—ଅଧର, ଝଲ—(ବିଶେଷଣ) କାନ୍ତିମତୀ, ଝୁଲାଇବା—ହଲାଇବା, ଝଟ୍କଳତ କରଦେବା; ରସକଳ୍ପବଲ୍ଲୀ—ରସକଳ୍ପଲତା ରୂପିଣୀ, ଝୁମ୍ପାଝାଲରିଆ—କେଶର ଅଳଙ୍କାର, ଝଟା—ଫୁଲଟେଣ୍ଡା, ହରିହରପୁରପଦବିଭୂତ—ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ର ସଙ୍ଗତି ।"

୧୦ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:— ମଞ୍ଜୀର—ନୂପୁର, ଶିଞ୍ଜିତ—ଅଳଙ୍କାରଧ୍ୱନି, କନକନିନ୍ଦାନଭସନ୍ଧାଧିକ—ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁ ନିନ୍ଦା କରିବାରେ ଅଧିକ ନିପୁଣ (ନଉଧରା—ନିପୁଣ), ନଉକର—ଶୁକର, ସହ୍ୟ—ସ୍ୱୀକାର, ନିଷ୍ଠୁରଭାରତୀ—ନୈଷ୍ଠୁର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା, ନବ-ଜବା-ଦଶନବସନା—ନୂତନମନ୍ଦାର ଫୁଲପରି ଅଧର ଯାହାର, ନୀପ—କଦମ୍ବ, ନେତ୍ରଅନିମିଷପଙ୍କଜ—ନିମିଷଶୂନ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରୂପ ଶର, ନିର୍ଯାଣ—ପ୍ରାଣବାୟୁର ଦେହତ୍ୟାଗ, ନିର୍ଜରନଗରୀ—ଅମରାବତୀ,

ନନ୍ଦନ ନାଗରୀ ନନ୍ଦ-ନନ୍ଦନ ମନ ଆନନ୍ଦ, ନନ୍ଦୀ ବନେ ମଞ୍ଜାଇଲୁ ଭୋଳ, ନାଗିଲ ଲେକେ ଏ ଗିର, ନଠିକ ନଗୃଇବାର, ଯଶ ନ ଲୁଚିଲା ଦେଲି ଚେଲି ରେ, ନଭଦେହା, ନାଦା ଅରବନ୍ଦାକ୍ଷୀ ପାଇଲା, ନର୍ଜରନଗକ୍ଷମଣି-କୁଛିମେ ଚଢ଼ାଇ ପୁଣି ନିଃଶ୍ରେଣୀଠି କାଟି ପକାଇଲା । ୪ । ନବଗାତ୍ରୁଁ ମୁକୁମାର, ଧଳେ ଦେହଟି ଗ୍ରମାର, ନାରପଗଧ ନାସ୍ତୁର ମନ, ନାସ୍ତିକେଳ ଫଳଲୀଲା ଉରୋଜେ ବହୁଛୁ ବାଲା, ସେପର ନୃହଇ ଅପଘନ ରେ, ନଭଦେହା, ନ ଘେନାଲ୍ଲ ଦୁଃଖ ଲବେ ହେଲେ, ନ ଘେନୁ ଘେନୁ ଶରଣ ତାହାର ଶ୍ରୀଚରଣେ କବରବ ବସୁଗୁରୁ ବୋଲେ ରେ । ୫ ।

(୧୧)

ରାଗ—ଦେଶାକ୍ଷ

ଛିକାର ଦୋଷକୁ ଗ୍ରମା କେଡ଼େ ରୁଷା ରୁଷିଲ୍ଲ ରେ । ପଦ ।

ଟୋପରେ ପକାଇ ରୋଷେ, ନିଗ୍ରହ ଶଙ୍ଖ ବଶେଷେ, ମୋ ସୁଗ୍ରୀବଗକୁ ତ ସେ ଧରାଭୂଷା ଭୂଷିଲ୍ଲ ରେ ॥ ଠାକର ମାର ମୋ ଆଶା, ମୁଣ୍ଡେ ଖଞ୍ଜଗ୍ରଠ-ଭୂଷା, ପରପନ୍ତୀ ଲେକହସା, କରବାକୁ ବସିଲ୍ଲ ରେ । ୨ । ଥିକିଏ ହେଲେ ଛବେକ, ନ କର ସେବକ-ବେକ, କରଭ ବୋଲି ଦର୍ପକ ବାରୁଣକୁ ପେଷିଲ୍ଲ ରେ । ୩ । ଠମକ ଯେ ବାଜେ ବ୍ରଜବଜାରେ ଦସ୍ୟାଳୁରାଜ ବୋଲି ମୋ ଦନ୍ତରୁ ଆଜ, ଦାଣ୍ଡକୁ କ ଦଶିଲ୍ଲ ରେ ।୪। ଟୋକୀଏ ଥିଲେ ଗହଣେ, ଠାକ ଉରୋଜ ଗ୍ରହଣେ, ଚିପି ଦେଲି ନଖ ସେହ କଥାକୁ କ ଘୋଷିଲ୍ଲ ରେ ॥ ଟେକାନ୍ତା ବବେକବତୀ, ମଣ୍ଡଳେ ବଳଯଛନ୍ତ, ବୋଲେ କବରବ ସବୁ ଦୋନ୍ଦେ ଭୂଷିଲ୍ଲ ରେ । ୬ ।

(୧୨)

ରାଗ—ମୁଖାବରୀ

ଠଣ ରନ୍ଧ୍ରମୁହିଁ ରେ ଠଉରବ କେହ୍ନ ରେ । ପଦ ।

ଠକ ମୁଁ ବୋଲେ ମାନସେ, ଠୁଳ କଲେ ଶଙ୍କା ଲେଶେ । ୧ । ଠ ବଡ଼ିନ୍ୟାସ୍ତନେ ନଖ, ଠୁକଲେ ହେଲେ ବମୁଖ ।୨। ଠାର ନାହିଁ ନୟନାନ୍ତେ,

ମଣିକୁଟ୍ଟିମ—ରତ୍ନନିର୍ମିତ ପ୍ରାସାଦ; ନିଃଶ୍ରେଣୀ—ନଶୁଣି ବା ସିଢ଼ି; ଅପଘନ—ଦେହ; ନବଗାତ୍ରୁଁ—ଲହୁଣିଠୁଁ ।

୧୧ । ଠୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ଟୋପରେ—ଖୋଳରେ, ନଗ୍ରହ—ତାଡ଼ନା (ଅନୁଗ୍ରହର ବପରୀତ), ସେ ଧରାଭୂଷା—ସେହ ପୃଥିବୀର ଅଳଙ୍କାରରୂପିଣୀ, ଭୂଷିଲ୍ଲ—ଅଘାତ କଲ୍ଲ, ଠାକରମାର—ଅଘାତ କର, ପରପନ୍ତୀ—ଶତ୍ରୁ, ଦର୍ପକ—କନ୍ଦର୍ପ, ଠମକ—ଧେଣ୍ଡୁରା, ବଳଯଛନ୍ତ—ଧଳାଛନ୍ତ ।

ଠାକୁରଙ୍କ ଗୁଣ ମୋତେ । ୩ । ଠାଣେଦାର ରଣରଣ, ଦୋ କର ନେବ ମୋ ପ୍ରାଣ । ୪ । ଠ ପର ଜଗତ ଦୃଶେ, ଠିକେ କବିରବି ଭାଷେ । ୫ ।

(୧୩)

ରାଗ—କାମନଗୌଡ଼ା

ଡାକିଲା କୋକିଳା ଲୀଳା-ସୂନ-ଉପବନରେ

ଡମରୁରୁଚିରମଧ୍ୟା ଖେଳିଲା ମୋ ମନରେ । ପଦ ।

ଡାଳନ୍ତେଳ କିଶଳୟ, କରେ କରି ଅଭିନୟ, ନାଚିଲା ବଲ୍ଲୀଚୟ ଚନ୍ଦନ ପବନରେ । ୧ । ଡଗର ବୁଲୁଚ୍ଛି ସ୍ମର, ବିଷାଇ ବିଷମ ଶର, ଧରିଛି ପରାଗ-ଗର ଘୁଁ ବାକ ଜୀବନରେ ।୨। ଡାଳିମ୍ବବୀଜରଦନା, ଏ ଦନେ ହୋଇ ବିମନା, କଲା ତ ଉତ୍ସବ ମନା ଲତିକା ଭବନରେ ।୩। ଡିମ୍ଭଚକିତ କୁରଙ୍ଗ-ନୟନାର ନିକ ଭଙ୍ଗ—ଉନ୍ମାଦ-ରବ ତରଙ୍ଗ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ କାନରେ । ୪ । ଡରୁ ନାହିଁ କି ସେ ଭୀରୁ, ସ୍ମରକର-କରତରୁ କବିରବି ରାୟଗୁରୁ ଚଳିଲେ କବନରେ । ୫ ।

(୧୪)

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ

ଢାଳି ଗୃହିଲା ରେ, ଢାଙ୍କି ପକ୍ଷ୍ମ କି ଭଙ୍ଗୀରେ ରହିଲା ରେ । ପଦ ।

ଢବାତନାବୀଦେହଲୀ ସମୀପରେ ପ୍ରିୟଆଳୀ, ସମାଜେ ବିରାଜି ବର ମହିଳା ରେ ।୧। ଢୁଳାଇଲା ପରି କାମ-ଅମଳଲିଗିରୁ ଶ୍ୟାମ ଜଳଜନୟନେ

---

୧୨ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:— ଠଣ—ଶୋଭା, ଠଣଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି—ହେ ଶୋଭାପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି ! ଠଉରିବ—ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିବ, ଠୁଳ କଲେ—ଏକତ୍ର କଲେ, ଠାଣେଦାର—ଜମାଦାର, ଯେ ଜୋର ପ୍ରକାଶ କରେ; ରଣରଣ—କନ୍ଦର୍ପ, ଠ ପର—ଶୂନ୍ୟ ।

୧୩ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଗତ ଅନୁସ୍ମୃତି:—ଲୀଳାସୂନ-ଉପବନରେ—କ୍ରୀଡ଼ାପୁଷ୍ପ ଉଦ୍ୟାନରେ, ଡମରୁରୁଚିରମଧ୍ୟା—ଡମରୁପରି ଯାହାର କଟି କ୍ଷୀଣ, କିଶଳୟ—ନୂଆପତ୍ର, ବଲ୍ଲୀଚୟ—ଲତାସମୂହ, ଡଗର—ଘୋଷଣା-ପ୍ରଚାରକ, ବିଷାଇ—ବିଷଯୁକ୍ତ କରି, ବିଷମଶର—ପଞ୍ଚବାଣ, ପରାଗଗର—ପୁଷ୍ପ-ରେଣୁରୂପ ବିଷ, ଘୁଁ ବାକ୍—ଯେ ଘୁଁ ଘୁଁ ଶବ୍ଦ କରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଭ୍ରମର, ଡିମ୍ଭ—ଶିଶୁ, କବନ—କବଡ଼ା ।

୧୪ । ଟୀକା—ପକ୍ଷ୍ମ—ଆଖିପତାବାଳ, ଢବାତନାବୀ—କୋଠାଘର ଝରକା, ଦେହଲୀ—ଚୌକାଠର ତଳଭାଗ, ଢୁଳାଇଲା ପରି—ଘୁମାଇଲା ପରି,

ଲୀଳା ବହିଲ ରେ । ୨ । ଭୁକାଇ ମୋ ଅପଘନ, ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ତା ଅଧୀନ, ହୋଇବାକୁ ସମସ୍ତ ନ ସହିଲ ରେ । ୩ । ତୋକୁଟିଏ ତା ପଲ୍ଲବ, ଅଧରରୁ ମଧୁ ଦ୍ରବ, ଚୋକିବା ଏବେକ ଲବ ନୋହିଲ ରେ । ୪। ଏକା ପ୍ରକାଶନ୍ତା ମତେ, ଧନ୍ୟ ବୋଲି ଏ ଜଗତେ, କବି-ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁ ଗୀତେ କହିଲ ରେ ।୫।

(୧୫)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ଅନାଇ ନାହିଁ ନାଗରମଣିକି ମୁଁ ତାଳେ । ପଦ ।

ଅନେକ ପ୍ରକାରେ ପ୍ରେମ, ଅଚରେ ଅତସୀଶ୍ୟାମ, ଅଙ୍ଗୀକାର କରି ନାହିଁ କାଳେ । ୧ । ଅହିତ ଜନ ନ ସହେ, ଅପବାଦ କଥା କହେ, ଅଛି ଏହା ଲେଖା ମୋ କପାଳେ ।୨। ଅମୃତ ବାଣୀ ବିଳାସେ, ଅନଙ୍ଗ ମୋହନ ବେଶେ, ଉପବନ ଅୟନ ଓଗାଳେ । ୩ । ଆଜ କେତେ କେତେବେଳେ, ଅମ୍ଳାନ କେତକୀଦଳେ, ଅରଜି ବନାଇ ବନୁ ଗୃହେ । ୪ । ଅଙ୍କିତ ଜାଣି କାଳ, ଅଙ୍କିତ କରେ ମୋ ଗଳ, ଆପଣେ ଗୁନ୍ଥିବା ଫୁଲମାଳେ ।୫। ଅଙ୍ଘ୍ରିକି ମୋ କବିଭାନୁ, ଅଟକ୍କ ଭଜିବା ଦନୁ, ଅଲଙ୍ଘ୍ୟ କରି ମୁଁ ପରିପାଳେ । ୬ ।

(୧୬)

ରାଗ—କଳହଂସକେଦାର

ତମାଳତଳେ ନ ଗୃଲେ ରେ ମୋ ଅଭିନ୍ନା, କେତେ ଦୂର ଯାଏ କାହିଁ ॥
ତଳକୁ ତାଳକ ତୁଳି କଲେ ଲୋକ ତଥ୍ୟ ମଣୁଥାଇ ତାହିଁ । ୧ ।
ତରକିବା କଥା ତ୍ରିକାଳ ସର୍ବଥା ତତ୍ତ୍ୱ ତୁ ଘେନିବୁ ନାହିଁ । ୨ ।
ତୁ ତ ସୁବିବେକୀ, ତୁଳ ମୁଁ କେବେ କି, ତହିଁ ଥିବ ଅବଗାହି । ୩ ।

କାମଅମଳଲଗିରୁ—କନ୍ଦର୍ପରୂପ ମାଦକଦ୍ରବ୍ୟର ନିଶାରୁ, ଶ୍ୟାମକଲଜନୟନେ—ନୀଳଇନ୍ଦୀବର ନେତ୍ରରେ, ଭୁକାଇ—ସଂଯୋଜିତ କରି ବା ପ୍ରବେଶ କରାଇ, ଅପଘନ—ଦେହ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୧୫ । ଟୀକା—ରାଧା ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ତାଳେ—ଥରେ, ଅତସୀଶ୍ୟାମ—ଅତସୀ (ଫେସି) ଫୁଲପରି ଶ୍ୟାମଳବର୍ଣ୍ଣ, ଅହିତଜନ—ଦୁର୍ଜନ-ମାନେ, ଉପବନ ଅୟନ ଓଗାଳେ—କୁଞ୍ଜବନକୁ ଯିବା ବାଟର ଆଡୁଆଳରେ, ଅରଜି—ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣ ନିବେଦନପତ୍ର, ଅଙ୍ଘ୍ରି—ପାଦ, କବିଭାନୁ—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୧୬ । ଟୀକା—ରାଧା ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:— ତମାଳତଳେ ନ ଗୃଲେଁ ରେ ଅଭିନ୍ନା—ହେ ଅଭିନ୍ନହୃଦୟା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପ ସଙ୍ଗେ ସାମ୍ୟ ଥିବାରୁ ମୁଁ ତମାଳଗଛ ତଳରେ ମଧ୍ୟ ଗୃଲେ ନାହିଁ; ତୁଳ—ତୁଳନା କରି, ତପରେ

ଉପନେ ଶୀତମାଅଙ୍କ ଧଅନ୍ତି ମା ତୁଚ୍ଛା ଲୋକନାମେ ବାହ୍ୟ । ୪ ।
ତୁଟାଏ କ କାଉ ତୁଣ୍ଡର ଶୀରଭ ତାମସା ଟାପର ଟାହ୍ୟ । ୫ ।
ଉତ୍ତ କାରଣେ କବିତରଣୀ ତା ଭାବ ଉଲ୍ଲାସ ଯେ ଯାକୁ ନାହିଁ । ୬ ।

(୧୭)

ରାଗ—ଧନାଶ୍ରୀ

ଥରେ ଏକାନ୍ତରେ ସିନା କହିଥିଲି ସଙ୍ଗୀକ,
ସ୍ଥାପିତ ନ କର ଦୁର୍ଜନଙ୍କ ଅଗେ କହି କ । ପଦ ।

ଥିଲାଠାରେ ବିଶ୍ୱାସ କପଟ ପାରେ ରହିକ, ଥୋଇବା ହୃଦୟେ ଖ୍ୟାତ ପୂର୍ତ୍ତିକରେ ମଙ୍ଗୀ କ । ୧ । ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମେ ଶ୍ୟାମ କାହା ହୃଦେ ନାହିଁ କ, ଥିଲି ମୋ ଲମ୍ପଟପଟେ ଏ ଅଯଶ କାହିଁକ ।୨। ଆପିପଣ ଥିବାର ସଜ୍ଜନଗୁଣ ଏହିକ, ସ୍ଥାୟୀ କଲି ବିଷାର୍ଜନ କ୍ଷୀର ଦେଇ ଅହିକ ।୩। ସ୍ଥିର ପୀରତିବଲ୍ଲୀକି ଦମ୍ଭାନଳେ ଦହିକ, ସ୍ଥଳଆଳୀମାନଙ୍କର ଏ ଦ୍ୱେଷକୁ ମୁହିଁ କ ॥ ସ୍ଥିରାଚକେ ଜଣେ ବୋଲି ଜାଣଇ ସୁମୁହାଁ କି, ଅରୁଥାଏଁ ଟି ମୁଁ କବିରବି ସାକ୍ଷୀ ଉହିଁକ ॥

(୧୮)

ରାଗ—ହସନି

ଦାରହାସି, ଦମ୍ଭତୋୟମୟ ଜଳରାଶି ରେ । ପଦ ।

ଦୂରୁ ହେଲେ ନଟବର, ଦେଖା କେଭେ ନାହିଁ ତୋର, ଦଶନବ୍ରଣ ଅଧର,-ଦଳେ ବଳସେ କାହାର, ଦୟାବତ, ତୁ କେଡ଼େ ସାହସୀ ରେ ।୧। ଦର୍ପକଦର୍ପଦଳନ, ଦବ୍ୟ ପରିମଳ ଧନ, ଦେହରେ ଦୋର୍ମୂଳେ ସ୍ତନ-ଦ୍ୱୟରେ ନଖଲାଞ୍ଛନ, ଦଇବ କ, ଦେଇଗଲା ଆସି ରେ । ୨ । ଦବାନଶି ତ ମୁଁ ତୋର, ଦେହ ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ପର, ଦିନେଶତନୟା ତୀର, ଦ୍ରୁମଦୋହଦ-

ଶୀତମାଅଙ୍କ—ଏ ସଂସାରରେ ଏପରି ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟତେଜରେ ମଧ୍ୟ ଶୀତଳତା ଦୋଷ ଆରୋପ କରିପାରନ୍ତି; ଟାହ—ଥଟା, କବିତରଣୀ—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୧୭ । ଟୀକା—ରାଧା ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ସ୍ଥାପିତ ନ କର—ହୃଦୟରେ ଲୁଚାଇ ନ ରଖ (ଗ୍ରାମ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ) । ଥୋଇବାହୃଦୟରେ—ଯେ ନିଜ ହୃଦୟରେ ବିଶ୍ୱାସକୁ ସ୍ଥିର କରି ରଖେ, ଅହିକ—ସର୍ପକୁ, ପ୍ରୀତିବଲ୍ଲୀ—ପ୍ରୀତିରୂପା ଲତା, ଦମ୍ଭାନଳ—ଛଳନାରୂପ ଅଗ୍ନି, ସ୍ଥିରାଚକ—ପଣ୍ଡିତାସମୂହ ।

୧୮ । ଟୀକା—ସଖୀ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ଦମ୍ଭତୋୟମୟ ଜଳରାଶି—ଛଳନାରୂପକ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ସମୁଦ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ବଡ଼ କପଟାଚାରିଣୀ । ଦର୍ପକ ଦର୍ପଦଳନ—କନ୍ଦର୍ପଗର୍ବଖର୍ବକାରୀ, ପରିମଳ—ସୁବାସ, ଦୋର୍ମୂଳ—ବାହୁମୂଳ;

ନିକର, ଦରବାରେ, ହେଲୁଣି ଦୋଭ୍ରଷୀ ରେ । ୩ । ଦୁଇ ଚରଣସାରସେ ଦେବାର ଶିଖଣ୍ଡ ଶେଷେ, ଦେଖିଲ୍ ଯାବକ ରସେ, ଦୋଷ କି କିଶୋରର ସେ, ଧ୍ରୁବ କବିରବି ଅଛୁ ଭୃଷି ରେ । ୪ ।

(୧୯)

ରାଗ—କେଦାର

ଧିକ ଧିକ ମନ୍ଦବିଧି ଅପସନ୍ଦ ନାରୀଜନ୍ମ ନ ନିବାରିବାର,
ଧିକ ଅବିବେକ ମୋ ପରି ଗୁଡ଼ାକ କେଡ଼େ ନିର୍ଲଜ ସେ ପାରିବାର । ପଦ ।
ଧମକ ସ୍ଫୁରଣ ହୁଅନ୍ତେ ତରୁଣୀଚରଣୁ ଅନ୍ୟକୁ ନ ଲଭ ଶରଣ ଗୋ,
ଧୁଁଇ ଆଚରଣ ଧୁରନ୍ଧର ଗୁଣ ଗୃହୁଁ କ୍ଷଣରେ ବାହାରିବାର । ୧ ।
ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଦୂତୀମନ୍ଦିରକୁ ରତି ପଦେ ଲକ୍ଷାଦ୍ୟୁତ ନ ଲଭଇ ସ୍ଥିତ,
ଧାତାବଶୁଁ ପ୍ରୀତି ଘଟିଲେ କଳତ୍ର ବହୁ ଚେଲାଞ୍ଚଳ ମାରିବାର । ୨ ।
ଧରି ଧନୁର୍ବାଣ ସ୍ମର ସତେ ପ୍ରାଣ ନେବା ପରି ଡରି ଧରି ଦନ୍ତେ ତୃଣ,
ଧରାରେ ତରୁଣ-ଶିର ଆବରଣ ଲୁଟାଇଲେ ନ ପଶୁରିବାର । ୩ ।
ଧରି ଧରି ବଳେ କରୁଥିଲେ କୋଳେ ଧରାଧରୁଁ ବଳେ ଧରଯ୍ୟ ନିଷ୍ଠଳେ;
ଧାନେ ଉଣା ଭୁଲେ ହେଲେ ସ୍ନେହ ଖେଳେ କ୍ଷଣକେ ବିନୟ ଗୃହିବାର ।୪।
ଧନ୍ୟ ଧୃତସାର ସୁପୁରୁଷଙ୍କର ପ୍ରସାଦୁ ସଂଭୂତ ସେ ଶଙ୍କରଙ୍କର,
ଧରଣୀନିର୍ଜର କବିରବି ସ୍ମର ଗୁଣି ତାଙ୍କୁ ନ ଜୁହାରିବାର । ୫ ।

(୨୦)

ରାଗ-ସିନ୍ଧୁକାମୋଦୀ

ନାହିଁ ନାହିଁ ନିଖିଳ ଜଗତେ ଗୋ ନ ଦିଶଇ ଉପମାନ,
ନବ ନୀରଦ ନୀଳମଣି ଅତସୀଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ସମାନ ଗୋ । ପଦ ।
ନିରେଖୁଥାଇ ଏ ନଗରେ ଯେ ନିତି ବରତରୁଣଙ୍କ ଶିରୀ,
ନୟନକୁ ଲେଶେ ନ ରୁଚଇ ତ ସେ ନୂଆ ନାଗରଙ୍କ ପରି । ୧ ।

ଦିନେଶତନୟା—ଯମୁନା, ଦୋହଦ—ଅଭିଳାଷ, ଦୋଭ୍ରଷୀ—ମିଥ୍ୟାବାଦିନୀ, ଯାବକରସ—ଅଳତାରସ, ଚରଣସାରସ—ପାଦପଦ୍ମ ।

୧୯ । ଟୀକା—ରାଧା ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—କେଡ଼େ ପାରିବାର—କେଡ଼େ ସାହସିକ; ଲକ୍ଷାଦ୍ୟୁତ—ଅଳତାରଞ୍ଜିମା; ଚେଲାଞ୍ଚଳ ମାରିବାର—କାନି ପଣତରେ ନିଷେଧ କରିବା; ଗୃହିବାର—ଗୃହିଥର; ତରୁଣଶିର ଆବରଣ—କୃଷ୍ଣ; ଧରାରେ ଲୁଟାଇଲେ—ପୃଥିବୀରେ ଗଡ଼ିଲେ; ଶଙ୍କରଙ୍କର—ମଙ୍ଗଳମୟ ଶିବଙ୍କର; ଧରଣୀନିର୍ଜର—ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

ନତନୁ ନିବହ ଭଜି ଯେବେ ଦେହ ନାନା ବିଳାସ ବହିବ,
ନଳିନ-ପେଶଳ ତା ଚରଣତଳ ନିଉଁଛଳି ଭଲି ହେବ । ୨ ।
ନତ ନୋହିବା କୁଳଜାତ ନବୋଢ଼ା ନ ରସି ପଶିବ କାହିଁ,
ନକ୍ଷତ୍ରନାଥ-ନିକୁରମ୍ବବିଜୟ-ସନ୍ନଦ୍ଧ ଶ୍ରୀମୁଖ ଚୁହିଁ । ୩ ।
ନର୍ମେ ମର୍ମଭେଦୀ ଚିଲ୍ଲୀ ଚୁହୁଚୁପ ନଚୁହଇ ଜାଣଇ ସେହି,
ନିଃଶେଷ ତ ବାଳି ନୋହିବାରେ ତୁଳି ତାର ଲୋକେ ନାହିଁ କେହି । ୪ ।
ନିନ୍ଦିଲେ ନିନ୍ଦିବେ ନରେ ପଛେ ଏବେ ନିଶ୍ଚୟ କହୁଛୁ ଜାଣ,
ନ ଚୁମ୍ବିଲେ ତାର ମଧୁର ଅଧର ନ ଠଉରଇ ମୋ ପ୍ରାଣ । ୫ ।
ନୋହିଲୁ ଯେବେ ତୁ ଏ ଘଟନା ହେତୁ ତୋ ନାମେ ତେଜିବି ଦେହ,
ନିୟମ କରି କହୁଛି କବିରବି ଏଥି ନ ଘେନ ସନ୍ଦେହ । ୬ ।

(୨୧)

ରାଗ—ମନୋରମା

ପ୍ରୀତପରି କେ ସୁଆଦ ଗୋ,
ପୀୟୂଷ ତୁଲେ ଯା ବାଦ ଗୋ । ପଦ ।

ପହିଲୁ ଗଞ୍ଜାଇ ଗରବ ଗଞ୍ଜାଇ ସମ୍ଭବାଏ ପରମାଦ,
ପଞ୍ଚଶରଶାଣ-କରନିକରକୁ ବଳେ ତାହା ଆହ୍ଲାଦ ଗୋ । ୧ ।
ପଡ଼ିଗଲେ କାନେ ଜନ୍ମାଏ ବିବେକ ହଜାଇ ଦେବା ଉନ୍ମାଦ ଗୋ,
ପ୍ରିୟଜନ ଯିବା ଆସିବା ସମୟ ଚରଣମଣ୍ଡନ ନାଦ ଗୋ । ୨ ।
ପୁଷ୍ପଶରସିନ୍ଧୁ କେଳିତରି କି ସେ ପଛରୁ ପେଲିବା ବାଦ,
ପସନ୍ଦ ତାହାକୁ ଅରଜିବା ପାଇଁ ଧରିଲେହେଁ ନୀଚ ପାଦ ଗୋ । ୩ ।
ପ୍ରାପତ ନୁହେ ସେ ପ୍ରାଣୀକି ନ ଥିଲେ ପରମେଶ୍ୱର ପ୍ରସାଦ ଗୋ,
ପୟଃପରିଣତ ମଧୁରସା ସିତ ଶର୍କରା କେତେ ବେଷାଦ ଗୋ । ୪ ।
ପରପତ୍ନୀ ସ୍ୱତ କରି ଯେଉଁ ସତୀ ଅପାଦନ୍ତି ପରିବାଦ ଗୋ,
ପୃଥ୍ୱୀଦେବ କବିରବି ରସିଗୁଳୁ ବୋଲେ କରୁ ଫରିଆଦ ଗୋ । ୫ ।

---

୨୦ । ଟୀକା—ସଖୀ କହୁଅଛନ୍ତି—ନବନୀରଦ—ନୂଆମେଘ, ଅତସୀ—ଫେଶି ଫୁଲ, ନତନୁନିବହ—ଅନେକ କନ୍ଦର୍ପ, ନଳିନପେଶଳ—ପଦ୍ମପରି କୋମଳ ବା ସୁନ୍ଦର, ନିଉଁଛଳି—ବନ୍ଦାପନା, ନବୋଢ଼ା—ନବଯୁବତୀ, ନକ୍ଷତ୍ରନାଥ—ଚନ୍ଦ୍ର, ନିକୁରମ୍ବ—ସମୂହ ବିଜୟସନ୍ନଦ୍ଧ—ଜୟ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ, ନର୍ମେ—କୌତୁକରେ, ଚିଲ୍ଲୀ—ଭ୍ରୂ ।

୨୧ । ଟୀକା—ଲଳିତା ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—ପୀୟୂଷତୁଲେ—ଅମୃତ ସଙ୍ଗେ, ଗଞ୍ଜାଇ—ମାଦକଦ୍ରବ୍ୟ, ପଞ୍ଚଶରଶାଣକରନିକର—ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ଚନ୍ଦ୍ର-

(୨୨)

ରାଗ—ରେଗୁପ୍ତ

ଫେରି ଯା ଗଲେ ଗୋ,

ସଖି ଫାଟିଲା ମୋ କରମ ଜାଣିଲି ଭଲେ । ପଦ ।

ଫୁଟିଲା ଫୁଲବାସେ ପୁରନ୍ଧ୍ରା ଚିତ୍ତ, ଫତୁରି ଶୁଣି କମ୍ପା କଲା ଏ ଚିତ୍ତ ଗୋ । ୧ । ଫତୁଅ ଗର୍ବ ଫେଇ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ମଣି, ଫିଙ୍ଗି ଯା ଦେଲି ରୋଷେ ସଦୋଷ ମଣି ଗୋ । ୨ । ଫୁଲଗଲି ମୁଁ ଗୃହ୍ଟୁ ଶୁଣି ମଦରେ, ଫୁଲଲଲାମ ମର୍ଦ୍ଦି ଦେଲି ପାଦରେ । ୩ । ଫୁଲପଙ୍କଜ ମୃଦୁ ସୁନ୍ଦର ପାଦ, ଫାନ୍ଦୁ ଯେ ଥିବ ଲଭି ଫଗୃବ ଖେଦ । ୪ । ଫନ୍ଦା ଧବ ଯେ ଫିଙ୍ଗି ଦେଲି ପାଣିକି, ଫୁରୁଣା ହେବି କାହା ଘେନ ଏଣିକି । ୫ । ଫେଇ ଦଅନ୍ତି କଣ୍ଠୁ ଏ ମଣିହାର, ଫନ୍ଦାଇ ପାରିବ କି କବି ମିହିର । ୬ ।

(୨୩)

ରାଗ—ମୁଖାବରୀ

ବିଧାତା କି କଲା ରେ, ବ୍ୟର୍ଥେ ଦିନ ଗଲା ରେ, ବାରବାର ମଦ-ବାରଣବରଗତି, ରତିରସବିଦ୍ୟାତରଙ୍ଗିଣୀପତି, ଗୁମାନ ଧରି ସରି ଯାଉଛୁ ଜଗତ କି ନିକୁଞ୍ଜମହୀ ମଣ୍ଡିବା ସମୟରେ । ପଦ ।

ବେଶେ କରିବାକୁ ତୋରି, ବନାଉ ଅଛୁ ମୁଁ ଝରି, ବସିଛୁ ଦୁଃଖ-ପାସୋରି, ବାଢ଼ି ବିରସପସରି । ୧ । ବିମ୍ବୋଷ୍ଠେ ଚୁମ୍ବିବା ଅଶେ, ବିନୟେ ମିଳାଇ ପାଶେ, ବଦନକୁ ମହିଳା ସେ, ବର୍ଜିତ କରିଛି ହାସେ । ୨ । ବାଧୁ ଥିଲେହେଁ ଦୁର୍ଜନେ, ବୁଢ଼େ ମୋ ସ୍ନେହ ମଜ୍ଜନେ, ବୋଧିଲେ ତ ଏବେ

କରଣସମୂହ, କାନ୍ତ—କାନ୍ତ, ପୟଃପରିଣତ—ଦୁଧରେ ଦ୍ରବୀଭୂତ, ମଧୁରସା—ଦ୍ରାକ୍ଷା, ସିତଶର୍କରୀ—ସାର, ବେଷାଦ—ଶକ୍ତିଶାଳୀ, ପରପକ୍ଷୀରୀତି—ଶତ୍ରୁ ପରି ଆଚରଣ, ପରିବାଦ—ନିନ୍ଦା, ଫରିଆଦ—ନାଲିସ୍ ବା ଅଭିଯୋଗ, ଅପାଦରୁ—ସମ୍ପାଦରୁ ।

୨୨ । ଟୀକା—ରାଧା ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—ଫତୁରି—ହତଭାଗୀ, ଫୁଲଲଲାମ—ପୁଷ୍ପନିର୍ମିତ ଭୂଷଣ, ଫୁଲି—ଫୁଟିଲା, ଫୁରୁଣା—ଭାଗ୍ୟବତୀ, ଫନ୍ଦାଇ ପାରିବ—ମନାଇ ପାରିବ ।

୨୩ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭାବନା—ମଦବାରଣବରଗତି—ମତ୍ତଗଜ-ଗମନା, ଝରି—ପୁଷ୍ପଭୂଷଣ, ପସରି—ଦୋକାନ, ବାଧୁଥିଲେ—ବାଧା ଦେଲେହେଁ,

ମନେ, ବିବେକକନିଧି ନ ଘେନେ । ୩ । ବନ୍ଧୁ ମୋ ଶିରୀଷଅଙ୍ଗୀ, ବକବିଷମ-ଅପାଙ୍ଗୀ, ବସନ୍ତବିହାରସଙ୍ଗୀ, ବଢ଼ାଇ ଦେଲା କେ ଭଙ୍ଗୀ । ୪ । ବିସ୍ମୃ ଜନେ ମୋ ଶତେ, ବନମାଳା ସଖି ମୋତେ, ବିସ୍ମର ଦେଲା କେମନ୍ତେ, ବୋଲେ ବଳଦେବ ଗୀତେ । ୫ ।

(୨୪)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଭୂଲୋକର ଭର୍ମଭୂଷା ଯୋଷା ରତନ ରସାଳସା ପେ, ଭଙ୍ଗୁର ତରଳକଠାଣି, ଭର୍ଗ ଅହିତ ମାର୍ଗଣ ଶତ ସମ୍ମୋହନ ଗୁହାଣି, ଭ୍ରିବତ୍ତୁଲ କେଳକୋକିଳ, କଳକୂଜନ ବାଣୀ, ଭାସୀ ନିତମ୍ବ ବିମ୍ବ ଉରଜା, ବାରିଜ-ନେତ୍ରା, ନାଗରୀରାଜା, ବଲ୍ଲଭୀ ମୋର ରଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ପଲ୍ଲବସାରପାଣି । ୧ । ଭଲା ତା ଲୀଳାବଞ୍ଚଳଡୋଳା ଅପାଙ୍ଗପ୍ରାଙ୍ଗଣଖେଳା, ପସନ୍ଦ କୁନ୍ଦ ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦହାସ, ଭ୍ରୂଯୁଗଖେଳ ଚପଳ ନୀଳଭୁଜଙ୍ଗିନୀ ସଙ୍କାଶ, ଭସ୍ମୀଭିନୟ ଦାସୀ ବିନୟ ନୟନ ଫରମାସ, ଭତ୍ତରେ ଲେଖି ମୋ ବଦନ, ଚୁମ୍ବନେ ବଳାଇ ମନ, ଗୃହିଁ ମୋତେ, କି ସ୍ନେହସ୍ମିତେ ଠାରେ ଦଶନବାସ ।୨। ଭରତକୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମତ ସଙ୍ଗୀତ କଳା ସମ୍ପତ୍ତି ନୁତ, ନବୀନ ବନରୁହ ବିପିନଭୃଙ୍ଗୀ, ଭାରତୀଙ୍କର ସାର ଭଣ୍ଡାର, ଲୁଣ୍ଠନ ଖାନାଜଙ୍ଗୀ, ଭୂଷଣତତ୍ତ ଶୋଭା ସମ୍ପତ୍ତି, ଜନନ ଚତୁରାଙ୍ଗୀ, ଭଦୁରପାଣି ନୀଳମଣିକୁନ୍ତଳ କୃତଗୁରୁବେଣୀ, ବିମ୍ବପ୍ରତିବିମ୍ବ ରଦନଅମ୍ବରା, ପ୍ରାଣସଙ୍ଗୀ । ୩ । ଭଜନ ଇଷ୍ଟମନ୍ତ୍ର କାରିକା ଭାବିନୀ ସେ ମୋ ଜୀବିକା ବିକା, ମୋ ଦେହ ତାହାର ସ୍ନେହ ଧନେ, ଭଗାରିଜନ ବଦନମ୍ଲାନ ହୁଏ ତା ଅବଧାନେ, ଭୂମିରେ କାହିଁ ଶରଣ ନାହିଁ ତାହା ବାହାରେ ଅନେ, ଭରସା ସାର ସେହି ମୋହର ଭଲ ହୋଇବା ଭାଲସର କାହିଁ ରୁପ କିଶୋରୀ ଉପମାନେ ।୪। ଭୃତ୍ୟବତ୍ସଳା, ନୃତ୍ୟକୁଶଳା, ଦାସୀ ଅନୁରାଗ ଶୀଳା, କୁଞ୍ଚନୀଳସୂପୁଞ୍ଜ ମଞ୍ଜୁଲଖେଳା, ଭୁଚେଶପରଶବ ବିକାର

ଶିରୀଷ ଅଙ୍ଗୀ—କୋମଳାଙ୍ଗୀ, ବାରବାର—ଥରକୁ ଥର, ରତ୍ନରସବିଦ୍ୟା-ତରଙ୍ଗିଣୀପତି—ରତ୍ନରସବିଦ୍ୟାରୂପ ନଦୀର ପତି ଅର୍ଥାତ୍ ସମୁଦ୍ର ।

୨୪ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁଚନ୍ତା:—ଭୂଲୋକର ଭର୍ମଭୂଷା—ପୃଥିବୀର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଅଳଙ୍କାର ସଦୃଶୀ । ଭର୍ଗଅହିତ—କନ୍ଦର୍ପ, ମାର୍ଗଣ—ବାଣ, ଭରତ—ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ରର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ନୁତ—ପ୍ରଶଂସିତ, ବନରୁହବିପିନ—ପଦ୍ମବନ,

କୀଲାଲନିଧି ଭେଲା, ଭୁଜାନୁକମ୍ପା, ଜଳଧିଶମ୍ପାଗୋରଅନିଳଚେଳା, ଭାଷଇ କବିସିନ୍ଧୁର ଭାବ ବ୍ରଜରାଜନନ୍ଦନ ଗାନ୍ଧର୍ବୀ ଗୁରୁପଦବାରିରୁହରେ କରି ମାନସମେଳା । ୫ ।

(୨୫)

ରାଗ—ଶୋକକାମୋଦୀ

ମନ୍ଦହାସି ଯିବା ଅସ ରେ । ପଦ ।

ମହେନ୍ଦ୍ରମଣି ମୂରତି ପୁଣି ମନେ ଝଲିଛନ୍ତି ରାସ ରେ । ୧ । ମୁରଲୀଯନ୍ତ୍ର ମୋହନମନ୍ତ୍ର ମୋହି ନେଲଣି ମୋ ମାନସରେ । ୨ । ମୃଦୁ-ଲଳିତ ମଧୁରଗୀତ ମନା କଲଣି କୁଳବାସ ରେ । ୩ । ମାତି ସସ୍ନେହେ ମୁକୁନ୍ଦଦେହେ ପେଶି ଗଞ୍ଜିବା ବାହୁ ପାଶରେ । ୪ । ମୁଖୁ ତାହାର ମରନ୍ଦା-ହାର ମାଗ ଦଶନେ ଧରି ଘାସ ରେ । ୫ । ମହା ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମଦନକାଣ୍ଡ ମୁନେ ହେବଟି ପ୍ରାଣ ନାଶ ରେ । ୬ । ମହୀଗୀର୍ବାଣେ ମୁଖ୍ୟ ଯେ ଭଣେ ମାନସୁ କଲି ଫରମାସ ରେ । ୭ ।

(୨୬)

ରାଗ—ବରାଡ଼ି

ଯଦୁମଣି ଯିବେ ପୁଣି ଯାମିନୀ ନ ସରେ ଅଭ ନାହିଁ ନାଡ଼ି । ପଦ ।

ଯନ୍ତ୍ରର କି ଜାଣୁ ଯେବେ, ଯେମନ୍ତେ ହୋଇଲେ ଜବେ, ଯାହା ଅନୁକୂଳମୂଳ ଦେ ଉପାଡ଼ି । ୧ । ଯୁଗ୍ମ ନୋହିଥିଲେ ଷଣେ, ଯୁଗୁଁ ମୁଁ ଅଧିକ ମଣେ, ଯୁବରଚନ୍ଦ୍ର ତ ଅମ୍ବର ଲାଗି ଶାଢ଼ୀ । ୨ । ଯମରୁ ଦାରୁଣ ମାରଯବନଶର ପ୍ରହାର, ପାତନାକୁ କେ ଅମ୍ବର ଦେବ ଅଡ଼ି । ୩ । ଯୁବତିନେତ୍ର-ଅଞ୍ଜନ, ଯାମଳତରୁଭଞ୍ଜନ, ଯେବେ ଯିବେ ନୋହିବେଟି କେ ଅଗାଡ଼ି । ୪ । ଯନ୍ତେ କବିରବି ବୋଲେ, ଯୋଗ ଥିଲି ଏ କି ଭାଲେ, ଯାବନ୍ତ ତେଜିବା ତହିଁ କରତାଡ଼ି । ୫ ।

ଖାନାଜଙ୍ଗୀ—ଜମାଦାର, ଭାଲ୍ଲଷର—ଅଦୃଷ୍ଟ ଲିପି, ଲୁତେଶପର—କନ୍ଦର୍ପ, କୀଲାଲନିଧି—ସମୁଦ୍ର ।

୨୫ । ଟୀକା—ଲଳିତା ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ମହେନ୍ଦ୍ରମଣି ମୂର୍ତ୍ତି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିକାନ୍ତିଧାରୀ, କୁଳବାସ—ବଂଶମର୍ଯ୍ୟାଦାଜନିତ ଭୟ, ମରନ୍ଦାହାର—ମକରନ୍ଦରୂପ ଖାଦ୍ୟ, ଘାସ—କୁଟା, ମହୀଗୀର୍ବାଣ—ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

୨୬ । ଟୀକା—ଲଳିତାଙ୍କୁ ରାଧା କହୁଅଛନ୍ତି:—ନାଡ଼ି ନାହିଁ—ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ, ଜବେ—ଶୀଘ୍ର, ଅଡ଼ିଦେବା—ବ୍ୟର୍ଥ କରିଦେବା, ଅଗାଡ଼ି—ଅଗ୍ରଗାମୀ ।

(୨୭)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ରମାବର ରେ, ରେଷ ବହିଲୁ କି ନଉକରରେ,
ରଦନର ବ୍ରଣ ଦେଖି ଦରପଣବିମ୍ବରେ ଦଶନାମ୍ବରରେ । ପଦ ।

ରୁଦ୍ରାଣୀଙ୍କ ବ୍ରତ, ଦିନେ ସନ୍ନିପତ, ହୋଇ ମନମଥଜ୍ୱରରେ, ରମ୍ଭା ସମ୍ଭାବନାଯୋଗ୍ୟ ଊରୁମୂଳ ଛୁଇଁ ଦେବାରୁ ନଖର ରେ । ୧ । ରାତି ପାହିଗଲା ବୋଲି କମ୍ପିଥିଲି ଗୁରୁଜନଙ୍କର ଡରରେ, ରତି ଶେଷେ ହସି ଛନ୍ଦିଲ ତୋ କଟି ଯାହା ପୀତଫେଟା ଫେରରେ । ୨ । ରାଣ ବୋଲି ଠେସି ନଖି ଭଙ୍ଗି ହସି ପଶିଗଲି ଅନ୍ତଃପୁରରେ, ରସିକା ରେ ପାଣି ବାଜିବାର ଜାଣି ନାହିଁ ମୁଁ ତୋ ପୟୋଧରରେ । ୩ । ରଙ୍କ ସଦୃଶ ତ ହେଉଥାଏ ଚିତ୍ତ ବୁଝି ତୋ ଶୋଭା ନାଗରରେ, ରମିବାରେ ଚେତା ରହେ କି ପଣ୍ଡିତାମଣି ବିବେଚନା କର ରେ । ୪ । ରସିଲେ ଏ ବାଣୀ ଶୁଣି ଠାକୁରାଣୀ ମୋହନ-ମୁରଲୀଧରରେ, ରଥକୁଳ-ଜଳନିଧି-ବୀଚ ବଳଦେବ ବନ୍ଦେ ଅବସରରେ ॥

(୨୮)

ରାଗ—ସାବେରୀ

ଲାଗିଲା ରେ ଲାବଣ୍ୟନିଧିକି ଶ୍ୟାମଲଟ,
ଲୋଚନେ ଦେଖିଲେ ଲୋକ ମୁକୁଟଚନ୍ଦ୍ରକପାକ
ଲାଷାରେ ହେବାରେ ନଟପଟ । ପଦ ।

ଲବଙ୍ଗଲତା ଭବନେ, ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ନିଧୁବନେ, ପଢ଼ିଅଛୁ ପୁଣି ଫୁଲଗଟ; ଲୋହିତ ସୁଧାଂଶୁକଳା ନୀଳଲୋହିତ ବହିଲା ପରି ପୁଣି ଦିଶେ ସ୍ତନଘଟ । ୧ । ଲଳିତା ଦେଖିଲା ପୁଣି, ଲାଗି ହେବାର କାଛେଣୀ, କରି ନୀଳଚେଳ ନୂଆନଟ; ଲହକେ ପୁଣି କଶୋରୀ-ରତନ ଚେତା ପାସୋରି,

---

୨୭ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—ନଉକର—ଚାକର, ରଦନ—ଦାନ୍ତ, ଦଶନାମ୍ବର—ଅଧର, ରୁଦ୍ରାଣୀଙ୍କ ବ୍ରତ—ଗୌରୀବ୍ରତ, ନଖର—ନଖ, ପୀତଫେଟା—ହଳଦିଆ ପିନ୍ଧା ଲୁଗା, ନଖି—ଦୁଇଟି ଅଙ୍ଗୁଳିର ନଖ ପରସ୍ପର ଘଷିଲେ ରାଣ କାଟେ ନାହିଁ—ଏହି ପ୍ରଥାକୁ ନଖି ବୋଲି କହନ୍ତି । ରଥକୁଳଜଳନିଧି ବୀଚ—ରଥବଂଶରୂପ ସମୁଦ୍ରର ଲହରୀସ୍ୱରୂପ ।

୨୮ । ଟୀକା—ସଖୀମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଗତ ପ୍ରୀତି ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଅଛନ୍ତି:—ଲାବଣ୍ୟନିଧି—ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ ରାଧା, ଲଟ—ଜଞ୍ଜାଳ, ଲାଷା—ଅଳତାର ବୋଳ, ନିଧୁବନ—କ୍ରୀଡ଼ାକୌତୁକ, ଲୋହିତ ସୁଧାଂଶୁକଳା—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା, ନୀଳଲୋହିତ—ମହାଦେବ, କାଛେଣୀ ପରି ଲାଗି ହେବା—ଅଣ୍ଟାରେ ଭିଡ଼ି କରି

ଚ୍ଛିନ୍ନ ପକାଇଲ୍ଲ ପୀତପଟ । ୨ । ଲଜ୍ଜା ହେବାରୁ ପ୍ରବଳ, ହେଲେ ହେଲେ ଅନୁକୂଳ, ଖଜ ନ କରିବାରୁ ଜଳଟ; ଲଷ ପରମିତ ଅନ, ପକାଇ ଚ୍ଛେହ୍ନ ବିଧାନ ହେବାଯାଏ କଲେ ପୁଣି ହଟ । ୩ । ଲେଖାଧିପ ମଣିମୟ ଦଶୁଛୁ ଶଶୀ ଉଦୟ, ସମୟେ ଅର୍ଯମାଜେମାତଟ; ଲଳିତ ଶମ୍ପାବଲ୍ଲରୀ, ଜିଣି ତାହା ମଧ୍ୟେ ଶିରୀ, ଝଲସୁଛୁ ପୁଣି ଝଟଝଟ । ୪ । ଲ୍ଲଳଗଲ୍ଲଣି ନିକୁଞ୍ଜ-ସଞ୍ଚାରୁ ଚରଣକଞ୍ଜ, କହେ କବିରବି ମୃଦୁଲଟ; ଲୁଗୁହୁଥାଏ ଯୁବତୀ-ରତନ ମୋହନ ପ୍ରୀତି, ନ ଜାଣଇ ବୋଲି ମୁଁ ନିପଟ । ୫ ।

(୨୯)

ରାଗ—ରେଗୁପ୍ତ

ବନ୍ଧୁ ମୋ କାହୁଁ କସ ଶୁଣିଲ୍ଲ ରେ, ବିପତ୍ତୁଲ୍ୟ ତ ମୋତେ ମଣିଲ୍ଲ ରେ,
ବଚନ ନ କହିଲ, ବିନୟ ନ ସହିଲ,
କି ହେଲ, ମହିଳାବର ରୁଷି ରହିଲ୍ଲ ରେ । ପଦ ।

ବସନ୍ତକାଳ, ବିଚ୍ଛେଦରେ ଏ କାଳ, ବହଇ ମଳୟାନିଳ, ବିଯୋଗି-ପ୍ରଳୟାନଳ, ବିପକ୍ଷ ସଙ୍ଗରେ ତ ଗଣିଲ୍ଲ ରେ । ୧ । ବାଳାବର ସେ, ବେଳେ ମୋରେ ନ ରୁଷେ, ବିବେକ ନ କର ଲେଶେ, ବିଳସିବାର ହରଷେ, ବିରଜ ଏ ଦୁର୍ଯୋଗ କଣିଲ୍ଲ ରେ । ୨ । ବିଡ଼ଅ ବିଡ଼, ବଢ଼ାଇଲ ସଙ୍କାଡ଼ ବାତ୍ସଲ୍ୟପୀୟୂଷ ଇଡ଼, ବସିଲ୍ଲ ଶ୍ରୀମୁଖ ମୋଡ଼ି, ବିକଚନାଳକଞ୍ଜକୁ ଜିଣିଲ୍ଲ ରେ । ୩ । ବିକଳ ହୋଇ, ବହୁ ଅଶ୍ରୁ ବୁହାଇ ବଦନବିଧୁ ନୁଆଇଁ; ବିରତୁଳସ୍ତନେ ଥୋଇ, ବରୁଣାଦ୍ରିଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଟାଣିଲ୍ଲ ରେ । ୪ । ବିଅର୍ଥେ ଦିନ ବିଞ୍ଚାହୁଅଛୁ ମୋ ଧନ, ବିଷମ ଏ ଯଉବନ ବିକୁଳଠାରୁ ଜବନ, ବଳଦେବ କବୀନ ଭଣିଲ୍ଲ ରେ । ୫ ।

ପିନ୍ଧିବା, ନୀଳଚେଲ—ନୀଳବସ୍ତ୍ର (ରାଧାଙ୍କର); ନିଆନଟ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଲହକେ—ଅବନତ ହୋଇ ବା ନଇଁପଡ଼ି; ଅନ—ପ୍ରାଣ, ଲେଖାଧିପ ମଣିମୟ—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ତେଜଃପୂର୍ଣ୍ଣ; ଅର୍ଯମାଜେମାତଃ—ଯମୁନା କୂଳ, ଶମ୍ପାବଲ୍ଲରୀ—ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଲତା, ଲ୍ଲଳ ଗଲ୍ଲନ—କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇ ଢଳିଲାଣି ।

୨୯ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରାଧିକାଗତ ଚନ୍ତା:—ବିଚ୍ଛେଦରେ ଏ କାଳ—ବିରହ ବିଷୟରେ ଏହା ଯମସ୍ୱରୂପ, ବିଯୋଗି ପ୍ରଳୟାନଳ—ବିରହୀ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଳୟ କାଳର ଅଗ୍ନି ପରି, ବେଳେ—ଥରେ, ବିଡ଼ଅ ବିଡ଼—ପାନଖିଲ, ବାତ୍ସଲ୍ୟପୀୟୂଷ ଇଡ଼—ସ୍ନେହରୂପ ଅମୃତକୁ ଢାଳଦେଇ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ନେହଶୂନ୍ୟ ହୋଇ, ବିକଚନାଳକଞ୍ଜ—ଯେଉଁ ପଦ୍ମର ନାଳ ବଙ୍କା; ବରୁଣାଦ୍ରିଚନ୍ଦ୍ର—ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ଅସ୍ତଗାମୀ ଅତଏବ ଅରକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର, ଜବନ—ଚଞ୍ଚଳ, କବୀନ—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।

(୩୦)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିମୁଖାରୀ

ଶ୍ରୀହରି ହେ ରଜନୀ ପାହିଲା, ଶତପତ୍ର ବନରୁ ପବନ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ବହିଲା, ଶମନଭଗିନୀର ନୀରଜାଙ୍ଘ୍ରି ନୂପୁର, ପରିପୂରିତ ମନୋରଥ ରଥାଙ୍ଗସ୍ୱର, ଶଶି-କର-ଶୀକର, ନିକର ଅସ୍ତଧର ବରଚୂଳକୁ ମାନ୍ଦ ଗ୍ରହିଲା । ପଦ ।

ଶମ-ସିନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟେ କେ ସାହସତରୀ ବାହିଲା, ଶଙ୍କା ଲେଶ ହେଲେ ଦରିବ୍ୟରତ୍ନକୁ ନ ପାଇଲା । ୧ । ଶମ୍ଭୁପରିପନ୍ଥୀ ତୂଣେ କେତେ ବାଣ ବହିଲା । ଶୃଙ୍ଗାର-ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଜାଣି ସମସ୍ତ ନ ସହିଲା । ୨ । ଶାବକ ମୃଗାକ୍ଷୀ କେତେ ଜନ୍ମ ତପେ ଦାହିଲା । ଶମ୍ବାସ୍ତୁଧମଣି ଶ୍ୟାମତନୁ ମନ ମୋହିଲା । ୩ । ଶରଦିନ୍ଦୁ ସୁଧାସୁତନାଳକୁ କି ବହିଲା, ଶ୍ରବଅବତଂସ କଳହଂସ ଧ୍ୱନି ନୋହିଲା । ୪ । ଶମ୍ବରାରି ସଜ୍ଜରିକ ଏ ଭ୍ରାନ୍ତିକ ବହିଲା, ଶରସୂଚୀରେ ଶରୀର ଯୁଗ ଗାଢ଼େ ସିଇଁଲା । ୫ । ଶୂର କବିକର ପଦକଞ୍ଜତଳେ କହିଲା, ଶେଷ ଅଙ୍କ ନିଶାକୁ ରହିଲେ ପଛେ ରହିଲା । ୬ ।

(୩୧)

ରାଗ—ଭୈରବ

ଶାଢ଼ୀ କାହିଁ ଦେବ ଦେବଟି ହେ, ଫଙ୍କୋରେ ମୋର ପ୍ରାଣ ଯିବଟି ହେ, ସୁନ୍ଦର ନହ ମଲ, ଏ ବଡ଼ ଛଇଲ, ଛଳିଲରେ ଜାତ ନେବଟି ହେ । ପଦ ।

ସାକ୍ଷାତ ଦେଖିଲେ ହେଲେ ଲୋଚନେ, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଟି ହୁଏ ବଚନେ, ସାଧୁଅଛୁ ଏ କି ସବଙ୍କ ଦେବୀ କି ଏହାକୁ ପାରିବ କେ ବଟି

୩୦ । ଟୀକା—ସଖୀମାନେ କୁଞ୍ଜଗୃହଗତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିଦରୁ ଉଠାଉ ଅଛନ୍ତି:—ଶତପତ୍ରବନରୁ—ପଦ୍ମବନରୁ, ଶମନଭଗିନୀର ନୀରଜାଂଘ୍ରି ନୂପୁର-ପରିପୁରିତ ମନୋରଥ ରଥାଙ୍ଗସ୍ୱର—ଯମୁନାର ପଦ୍ମପାଦର ନୂପୁରଶବ୍ଦ ସଦୃଶ ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ ଚକ୍ରବାକମିଥୁନର ଶବ୍ଦକୁ ଘେନି ପଦ୍ମବନର ପବନ ଧୀରେ ଧୀରେ ବହିଲା । ଶଶିକରଶୀକରନିକର—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣରୂପ ଜଳକଣାସମୂହ, ଅସ୍ତଧର-ବରଚୂଳ—ଅସ୍ତପର୍ବତର ଅଗ୍ରଭାଗ, ଶମ୍ଭୁପରିପନ୍ଥୀ—କନ୍ଦର୍ପ, ଶମ୍ବାସ୍ତୁଧମଣି ଶ୍ୟାମତନୁ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି କାନ୍ତିଧାରୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶ୍ୟାମ ଶରୀରକୁ, ସୁଧାସୁତ—ପଦ୍ମ, ଶମ୍ବରାରି—କନ୍ଦର୍ପ, ସୌଚିକ—ଦରଜୀ, ଶୂରକବି—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୩୧ । ଟୀକା—ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ଛଇଲ—ରସିକା, ପରିହାସପ୍ରିୟା; ଛଳିଲ—ପରିହାସ, ଜଟି ହୁଏ—ବନ୍ଦ୍ର କରେ, ବଟି ପାରିବ—

ହେ । ୧ । ସହସ୍ର କୋଟି ସପତ୍ନି ମୋର, ସତେ କାହିଁ ଛପାଇଛ ଅମ୍ବର, ସୁନାପୁଅ ପରି, ସଖୀ ଆଗେ ଧରି, ନ ପଡ଼ୁ ମୋତେ ରଖିବଟି ହେ । ୨ । ସୁଖସଙ୍ଗାଲ ହେ ଦୁଃଖପାସୋରି, ସେ ବିଧିକ ନ ମଙ୍ଗିବାକୁ ପରି, ସଢ଼ାଇଛ ଲାଜ, ଯନ୍ତ୍ରେ ଜାଣି ଆଜ, ସବୁ ସେହିପରି ହେବଟି ହେ । ୩ । ସନ୍ତକଟୀରେ ପୀତଚେଲ ଭିଡ଼ି, ସୀମା ପାର କରିଅଛ ମୋ ଶାଢ଼ୀ, ସମର୍ପିତ ଜନ, ସଙ୍କୋଚରେ ଲୀନ, ହେଲେ ଅପଣା ଲଦ୍ଧବଟି ହେ । ୪ । ସଂସାରେ ନ ଥିବାର ତୁମ୍ଭ ସ୍ନେହ, ସୁରତ ସରଲେ ସହାସ୍ୟ ନୃହ, ସରୋଜାକ୍ଷିଜାତ, କଦମ୍ବ ବ୍ରତତୀ ମନ୍ଦିରେ ସପନ ଦେଖିବଟି ହେ । ୫ । ସମ୍ପାଦିଛ ସତେ କାହିଁ ଅପଣ, ସୀମନ୍ତିନୀଙ୍କ ସଢ଼ାଇବା ଗୁଣ, ସ୍ମରୁଥିବ ଅନୁଦିନେ କବିଭାନୁ ସ୍ୱଗୁରୁ ବଳଦେବଟି ହେ । ୬ ।

(୩୨)

ରାଗ—ଶ୍ରୀ

ଷୋଡ଼ଶ ସହସ୍ର ବ୍ରଜ, ସରୋଜନେତ୍ରା ସମାଜ, ବିପିନ ମରନ୍ଦ ପାନେ ଅତି ସରାଗେ । ଷଟ୍‌ପଦ ଯୁବବର, ପରି ଶିଖଣ୍ଡଶେଖର ବିହରିଲେ ଶରଦ ରଜନୀ ବିଭାଗେ । ଷଡ଼ାସ୍ୟଜନକାହିତର; ଷଷ୍ଠବାଣ ବନିଲେ ସେ ମୁରଲୀଧର । ୧ । ଷଡ଼କ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଜପ, କରିଥିଲେ କି ଅନଳ୍ପ, କଳ୍ପ ଯାଏ ନବ ଗୋପତରୁଣୀ ଜନେ । ଷଡ଼ଙ୍ଗ ବେଦ ସ୍ତବନ-ଯୋଗ୍ୟବାହୁ ଅଲିଙ୍ଗନ, ମୁଖ ସଦ୍‌ଭାଗ୍ୟର ହୋଇଲେ ଭାଜନ । ଷଡ଼ୁପାୟ ବିଗ୍ରହ ହର, ଷଡ଼ାରାତି ପ୍ରଥମକୁ ଦେଲେ ଜାବର । ୨ । ଷଡ଼୍‌ଜାଦି ସ୍ୱର ସଙ୍ଗୀତ, ମଣି-ମଣ୍ଡନ ଶିଞ୍ଜିତ, ହେଲା ବୀଣା ଆଦ୍ୟ ବାଦ୍ୟରବନିବହ । ଷଟ୍‌ପଞ୍ଚାଶତ କୋଟି, ଜୀବଙ୍କ ହୃଦୟେ ଘୋଟି, ପ୍ରସରିଲା ପରଂବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ପ୍ରବାହ । ଷଣକ୍ଷୀଣ ନୋହିଲା ପର, ଷୋଡ଼ଶଧାଏ ମଣିଲେ ମୋଦେ ବିହର । ୩ । ଷଡ଼ରତୁ

ଭଣ୍ଡିଦେବ ବା ଠକଦେବ, ଶପଥ—ରାଣ, ଅମ୍ବର—ଲୁଗା, କଦମ୍ବବ୍ରତତୀ ମନ୍ଦିରେ—କେଳିକଦମ୍ବ ଲତାକୁଞ୍ଜରେ, ସଢ଼ାଇବା—କଷ୍ଟଦେବା ।

୩୨ । ଟୀକା—ବନବିହାରବର୍ଣ୍ଣନ:—ସରୋଜନେତ୍ରାସମାଜ ବିପିନମରନ୍ଦ ପାନେ—ପଦ୍ମନେତ୍ରାନାରୀସମୂହରୂପ ବନର ମକରନ୍ଦ ପାନରେ, ଷଡ଼ାସ୍ୟଜନକା-ହିତର—କାର୍ତ୍ତିକେୟ ପିତାଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ଅର୍ଥାତ୍ କନ୍ଦର୍ପର; ଷଷ୍ଠବାଣ ବନିଲେ—କନ୍ଦର୍ପର ୫ ଗୋଟି ବାଣ, ମାତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାହାର ଷଷ୍ଠବାଣ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥିଲେ । ଷଡ଼କ୍ଷରମନ୍ତ୍ର—ଓଁ ନମଃ ଶିବାୟ ଏହି ମନ୍ତ୍ର, ଅନଳ୍ପକଳ୍ପ—ବହୁଯୁଗ, ଷଡ଼ଙ୍ଗ-

ସ୍ତି ବନ, ଯାକ ହୋଇଲା ଶୋଭନ, ସୁରବାରବିଳାସିନୀମାନେ ନାଚିଲେ; ଷଟ୍‌ସପ୍ତବିଂଶକୋଟି, ଦେବେ ବୃଷ୍ଟୁ ପଦେ ଗୋଟି, ହୋଇ ମୋଦେ ଦୁନ୍ଦୁଭି ବାଦନ ରଚିଲେ। ଷକାର ନିୟମ ସରିଲା,ଷଟ୍‌କର୍ମ ନିରତ କବିରବି କହିଲା ॥

(୩୩)

ରାଗ—କାଫି

ହେଲେ ହରିହୟଭୂତ ଅଜ ମିଳିଲା ରେ । ପଦ ।

ହାସ ପୀୟୂଷ-ଶୀକର, ଫୁଲ୍ଲମୁଖ ଶଶିକର, ସନ୍ଦେହ ଅନ୍ଧକାରକୁ ଗିଳିଲା ରେ । ୧ । ହରଷେ ମୋ ଗୃହବାଣୀ, ହୃଦୟକଞ୍ଜକୁ ଆଣି, ହରିଣାକ୍ଷୀ ଯା ମୋ କୋଳେ ଖେଳିଲା ରେ । ୨ । ହଜାରେ ଚୁମ୍ବିଲି ଘଷି, ଗଣ୍ଡେ ଗଣ୍ଡ ଇଷି ଇଷି, ଗିର ସଙ୍ଗେ କି ରସ ଉଚ୍ଛୁଳିଲା ରେ । ୩ । ହୃଦେ ଲଗାଇଲି ସ୍ତନ, ହରିତାଳ ତାଳ ଧନ, ମନ ଘନ ପରିରମ୍ଭେ ବଳିଲା ରେ । ୪ । ହରିଲି ବସନ ଯହୁଁ, ହସି ବ୍ୟାଜେ ଉହୁଁ ଉହୁଁ, ଭ୍ରୂଷୁଥିଲା ମୁଖେ ମାଧ୍ୱ ଚଳିଲା ରେ । ୫ । ହରିଦଶ୍ୱଦେବସୁତା, ତଟ ନାଟ ଉପୃରତା, ହାଟକାଙ୍ଗୀ ଲଭି ଫଳ ଫଳିଲା ରେ । ୬ । ହଠେ ପୁର ଅଭିଳାଷ, ହେବାର ମୁଁ ପୂର୍ଣ୍ଣତୋଷ, କବିରବି ରାୟଗୁରୁ କଳିଲା ରେ । ୭ ।

(୩୪)

ରାଗ—ସୋମ

କ୍ଷୀଣମଧ୍ୟମା ରେ, କ୍ଷଣେ ନୋହିବାଟି ଭିନ୍ନ,
କ୍ଷେମତନୁ ପର ହରିବା ଏ ଯତ୍ନବନ । ପଦ ।

କ୍ଷୋମରୂପିଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରଗୃହମଗୌର୍ଯ୍ୟ ଧୂର୍ଯ୍ୟତର୍ଯ୍ୟନନେ, କ୍ଷୁଣ୍ଣ ବାସବ ନୀଳ ଗ୍ରମର ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳ ଶୋଭନେ, କ୍ଷୌଣୀଭୃଦ୍‌ବର, ପୀବର ସ୍ତନ-

---

ବେଦ—ଶିକ୍ଷା, କଳ୍ପ, ବ୍ୟାକରଣ, ନିରୁକ୍ତ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଛନ୍ଦ—ଏହି ଛ ଅଙ୍ଗ ସହିତ ବେଦ; ଷଡ୍ରାରାତି ପ୍ରଥମ—କାମାଦି ଛ ଶତ୍ରୁର ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥାତ୍ କାମ; ଷଡୁପାୟ—ସାମ, ଭେଦ, ଦାନ, ନତି, ଉପେକ୍ଷା ଓ ରସାନ୍ତର, ମାନଭଙ୍ଗ ନିମିତ୍ତ ନାୟକ ଅବଲମ୍ବିତ ଏହି ଛଅଗୋଟି ଉପାୟ ।

୩୩ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧିକାଙ୍କ ପ୍ରଣୟର ଅନୁସ୍ମୃତି କରୁଅଛନ୍ତି:—ହେଲେ—ଅକ୍ଳେଶରେ, ହରିହୟଭୂତ—ଇନ୍ଦ୍ରସମ୍ପତ୍ତି, ହାସପୀୟୂଷଶୀକର—ହାସ୍ୟରୂପ ଅମୃତର କଣିକା, ଘନପରିରମ୍ଭ—ଗାଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ, ବ୍ୟାଜେ—ଛଳରେ, ହରିଦଶ୍ୱଦେବସୁତା—ସୂର୍ଯ୍ୟକନ୍ୟା, ଯମୁନା; ହାଟକାଙ୍ଗୀ—ସୁବର୍ଣ୍ଣପରି ଗୌର ଅଙ୍ଗ ଯାହାର, ହଠେ—ବଳାତ୍କାରରେ, ପୁର—ପୂର୍ଣ୍ଣ କର ।

ମଣ୍ଡିନେ, ଯମୁନାବନେ, କ୍ଷପାକରକରେ ଖେଳୁଥିବା ଅଲଙ୍ଗନେ । ୧ ।
କ୍ଷୌଦ୍ରସାର ସମାନଭାଷୀ ସୁ-କୁନ୍ଦସୁନ୍ଦରହାସୀ ରେ, କ୍ଷ୍ୱେଡ଼ଭୂଷିତକଣ୍ଠ ପଦସରୋଜ ସେବନ୍ତ କାଶୀରେ, କ୍ଷୀବକୁଞ୍ଜରଗାମିନୀ ମୁଁ ଲଲାମ ଖୋସିଲି ତୋ ଶିରେ, କ୍ଷାଳିତ ହୋଇ ତୋ ପ୍ରେମପୀୟୂଷ ରାଶିରେ । ୨ । କ୍ଷୀରନୀର ସୁଧାଂଶୁ କୈରବ ବାରି ମୀନ ବରାବରେ, କ୍ଷେପିବା ପ୍ରତି ରାତି ବାସର କାମକେଳି ଦରୋଦରେ କ୍ଷୁଦ୍ରଘଣ୍ଟି ସମୂହ ନୂପୁର ହଂସକାଦି ନିନାଦରେ, କ୍ଷମେ ପୂଆଇବା ମାର ତାପକୁ ମୋଦରେ । ୩ । କ୍ଷୁବ୍ଧ ଦୁଗ୍ଧ ସମୁଦ୍ରବୀଚି ବିକୀର୍ଣ୍ଣବିନ୍ଦୁ ଶୁଚିସ୍ମିତେ, କ୍ଷମ କୋମଳ ହେମଚମ୍ପକ-ଗୌରବଗ୍ରହ-ମଣ୍ଡିତେ, କ୍ଷୋଦ ହିଙ୍ଗୁଳଲାଲ ଦନ୍ତ-ଦୁକୂଳଶୋଭନ୍ନ ପଣ୍ଡିତେ, କ୍ଷିତିସୁର କବିକଞ୍ଜବାନ୍ଧବବନ୍ଦିତେ । ୪ ।

---

୩୪ । ଟୀକା—ପୂର୍ଣ୍ଣକାମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—କ୍ଷେମତନ୍ତୁ —ମଙ୍ଗଳସୂତ୍ର । କ୍ଷୋମରୂପିଣୀ—ଦୁକୂଳରୂପିଣୀ, ଚନ୍ଦ୍ରଗୃହମଚୌର୍ଯ୍ୟଧୂର୍ଯ୍ୟ-ତରାନନେ—ଚନ୍ଦ୍ରର ଗୃହୁଁ ଚୋର କରିବାରେ ଅତି ନିପୁଣ ଆନନ ଯାହାର, ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାର ମୁଖର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ମନୋହର । କ୍ଷୁଣ୍ଣବାସବ ନୀଳଗୃମର ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳ ଶୋଭନେ—ଶାଣଦ୍ୱାରା ଘଷା ହୋଇଥିବା ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ଓ ଗୃମର ପରି ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳଦ୍ୱାରା ପରିଶୋଭିତ । କ୍ଷୌଣୀଭୃଦ୍‌ବର—ପର୍ବତଶ୍ରେଷ୍ଠ, ପୀବର—ସ୍ଥୂଳ. କ୍ଷପାକରକରେ—ଚନ୍ଦ୍ର-କିରଣରେ, କ୍ଷୌଦ୍ରସାର ସମାନଭାଷୀ—ମଧୁର ସାରପରି ଭାଷା ଯାହାର, ମିଷ୍ଟଭାଷୀ; ସୁକୁନ୍ଦ ସୁନ୍ଦରହାସୀ—ସୁନ୍ଦର କୁନ୍ଦପୁଷ୍ପ ପରି ହସ ଯାହାର, କ୍ଷ୍ୱେଡ଼ଭୂଷିତ କଣ୍ଠ—ବିଷଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତ କଣ୍ଠ ଯାହାର, ମହାଦେବ; ପଦସରୋଜ ସେବନ୍ତ କାଶୀରେ—ବାରାଣସୀରେ ମହାଦେବଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମ ସେବା କରୁଥିବା ହେତୁରୁ; କ୍ଷୀବକୁଞ୍ଜର-ଗାମିନୀ—ମତ୍ତଗଜଗମନା, ଲଲାମ—ଭୂଷଣ; କ୍ଷାଳିତ—ଧୌତ, କୈରବ—କୁମୁଦ, ବରାବରେ—ସମାନରେ, ବାସର—ଦିନ; ଦରୋଦରେ—ପଶାଖେଳରେ, ହଂସକ—ପାଦର ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ; କ୍ଷମେ—ଉତ୍ତମରୂପେ; କ୍ଷୋଦ—ଚୂନା, ଦନ୍ତଦୁକୂଳ—ଅଧର, କ୍ଷିତିସୁର—ବ୍ରାହ୍ମଣ, କବିକଞ୍ଜବାନ୍ଧବ—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ତୃତୀୟ ଭାଗ

ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତା

ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତା

(୧)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଆଜ କେ ଶିଖାଇଲା ରୁଷାକୁ ରେ, ରାଜକୁରଙ୍ଗୀଶିଶୁଦୃଶାକୁ ରେ; ଲଜ-
ମିଳିତ ମନ୍ଦ ବିକାଶ ବାସକୁନ୍ଦରମ୍ୟହାସିନୀ ବରଯୋଷାକୁ ରେ । ଘୋଷା ।

ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତୁ ମୁଁ ବାହାର   ହେଲେ ଦୃଷ୍ଟି ଯାହାର
ଦଉଡ଼େ ମୋ ବିହାର ଅଶାକୁ ରେ,
ଉଭା ହେଲି ସମୀପେ,   ନ ଚାହିଁଲା ଯେ କୋପେ
ବୋଲିବା ସିନା ଦୂଷ୍ଟଦଶାକୁ ରେ । ୧ ।
ବସି ତନାବୀ ପାଶେ,   ଅସିତକେଶା ତୋଷେ,
ହସି ଫୁଲାଇ ଗୃହୁ ନାସାକୁ ରେ,
ପୁଲକୁଥାଏ ପରି   ମୁଁ ଲପୁଥିଲେ ଧୀରି,
ଶୁଣି ମୋ ସାଧାରଣ ଭାଷାକୁ ରେ । ୨ ।
ଅଧରୁ ସୁଧାଝର,   ଦେଇ ଯେ ନାଶେ ମୋର
ବିଷମଶର-ଜ୍ୱର-ତୃଷାକୁ ରେ,
ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତଶାନ୍ତ ହାସେ,   ସାବଧେଲା କି ଦୋଷେ,
ପରିବନ୍ତି କଟିକୃଶାକୁ ରେ । ୩ ।
ଯାହାକୁ ଅଧିକୃତ,   ଦେଇଥାଏ ସୁଦତୀ,
ଖୋସା ଉପର ଝରିଭୂଷାକୁ ରେ,
ଏହି ସିନା ବିଚାର,   କେହି ସେ ହେଲା ପାର,
ମୁହଁ ନ ଚାହିଁ ଭଲ ଘୋଷାକୁ ରେ । ୪ ।

---

୧ । ଟୀକା— ରାଜକୁରଙ୍ଗୀଶିଶୁଦୃଶା—ଛୁଆ ହରିଣୀଛୁଆର ଆଖି ପରି ଆଖି ଯାହାର, ଲଜମିଳିତ ମନ୍ଦବିକାଶ—ଲଜ୍ଜାହେତୁରୁ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ଯାହା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ, (ହାସର ବିଶେଷଣ); ବାସକୁନ୍ଦରମ୍ୟହାସିନୀ—ସୁବାସିତ କୁନ୍ଦଫୁଲ ପରି ମଧୁର ହାସ ଯାହାର, ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତୁ—ଅନ୍ତଃପୁରରୁ, ଅଶା—ଦଗ, ମୋ

ଏବେହେଁ ଗୃହୁଁ ଭର୍ଗ- ମୋହନା ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ-
ଧରାକପଟସ୍ୱର୍ଗ ବୃଷାକୁ ରେ,
ନ ରଚୁଁ ନଖେ ଏଣୀ- ଦୃଶାକୁ ପଦେ ବାଣୀ
ଖରଚୁ କହ ଧରାଭୂଷାକୁ ରେ । ୫ ।

(୨)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପରଜ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ରୁଷି ମୁଁ ବସିଲି ଗେଲେ, ମନ ମନସିଜ ଚକ୍ଷୁ ମୁଖ ଭୁଜ ଏମାନେ ମୋ ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ରେ । ଘୋଷା ।

ଦେଲି ଯେ ଗୁମାନ ଲାଗି ତୁ ଚଞ୍ଚଳ ତୁହ ମନ ବୋଲି କହି, କେବେ ନ ଛୁଇଁଲି ସେ ବ୍ରଜ ଛଇଲା ଶୋଭା ସମ୍ପତ୍ତିରେ ରହି ରେ । ୧ । ରଖ ଧୃତ ମୋର ବୋଇଲି ଯେ ଯ୍ମର ମାରକୁ ପାଣି ପ୍ରସାରି, ବନ୍ଧ କୋଟି କୋଟି ବାଣ ନେଲି ହଟି ଦେଲି ମୋ ଅବୁର ସାର ରେ । ୨ । ତଳ କଲି ମଥା ଜାଣି ଚପଳତା-ସମ୍ପନ୍ନ ବୋଲି ମୋ ଡୋଳା, ନ ପଡ଼ି ଧରାରେ ମୁରଲୀଧରାରେ ରସି ରସି କଲି ଖେଳା ରେ । ୩ । ଏ ପାପ ଲପନ ଦଶୁ ଥାଏ ଅନ ବେଳେ ସାଭିମାନ ପର, ଜାଣି ସେହି କାଳ ରହିଲି କେବଳ ହାସ ଉଲ୍ଲାସରେ ପୂରି ରେ । ୪ । ଭିଡ଼ି ଯେ ରଖିଲି ତେବେ ଭୁଜବଲ୍ଲୀ ତାହାର ଅଶ୍ଳେଷେ ଠାକୁ, ଚେଇଁ ନେ ହୋଇଲି କାଳେ ନ ରହିଲି ସ୍ତନମୂଳ-ଚେଲ ବାନ୍ଧ ରେ । ୫ । ବୋଲେ ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଅତ ଯତ୍ନେ ବୁଜିଲି ନୟନ ପୁଣି, ଜାଣେ କି ମନ୍ତର ହେଲି ମୋ ଅନ୍ତରଗତ ସେହି ନୀଳମଣି ॥

ଧହାରଅଶା—ମୁଁ ଯେଉଁ ଦଗକୁ ବୁଲିବାକୁ ଯାଇଥାଏ ତନାଗ୍ରୀ—(ଯାବନିକ) ଝଇକା, ଲପିବା—କହିବା, ବିଷମଶର—ପଞ୍ଚବାଣଧାରୀ କନ୍ଦର୍ପ, ଚନ୍ଦ୍ରାକୃଶାନୁ—ଚନ୍ଦ୍ରାରୂପ ଅଗ୍ନି, ଝାସ—ଅଗ୍ନିତାପ, କଟିକୃଶା—କ୍ଷୀଣକଟି, ଅଧିକୃତ—ଅଧିକାର, ସୁଦତୀ—ଉତ୍ତମ ଦନ୍ତ ଯାହାର, ଘୋଷା—(ଯାବନିକ) କୋଧ, ଭର୍ଗମୋହନା—ମହାଦେବଙ୍କୁ ଯେ ମୋହିତ କରି ପାରେ, ବୃଷା—ଇନ୍ଦ୍ର; ଏଣୀଦୃଶାକୁ କହ, ସେ ନଖରେ ଧରାଭୂଷାକୁ ନ ରଚୁଁ ପଦେ ବାଣୀ ଖରଚୁ ।

୨ । ଟୀକା—ମନସିଜ—କନ୍ଦର୍ପ, ମୁଁ ରୁଷି ବସିବାବେଳେ ମୋ ମନ, କନ୍ଦର୍ପ, ମୋ ଚକ୍ଷୁ, ମୁଖ ଓ ଭୁଜ—ଏହି ପାଞ୍ଚୋଟି ମୋର ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ରୁଷି ବସିବା କାର୍ଯ୍ୟ ଏମାନେ ବ୍ୟର୍ଥ କରିଦେଲେ (ତଳ ପାଞ୍ଚପଦରେ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଏମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଅଛି), ଅବୁର—ମହତ୍ତ୍ୱ; ମୁରଲୀଧରା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଲପନ—ମୁଖ, ସାଭିମାନ—ଅଭିମାନଯୁକ୍ତ, ଭୁଜବଲ୍ଲୀ—ବାହୁଲତା, ଅଶ୍ଳେଷ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ଚେଲ—ବସ୍ତ୍ର ।

(୩)

ତାଳ—ଆଠତାଳି

ମାନ ସୁମନା, କର ଦେ ମାନସୁ ମନା ରେ । ଘୋଷା ।

ଗିରିସମ ଜାଇରେ, ସ୍ୱାମୀ, ଗିରିସମ ଜାଇ; ଦେଇ ମୁଁ ପାଇଛି ତୋତେ ଗିରୀଶ ମଣ୍ଡାଇ । ୧ । ନାଗରାଜଗତେ ରେ ସ୍ୱାମୀ, ନାଗରାଜଗତେ; ମୁଁ ତୋର ବୋଲି ବାଜୁଛି ନାଗରୀ ଜଗତେ । ୨ । ତୋର ପରିକର ରେ ସ୍ୱାମୀ, ତୋର ପରିକର; ଅଜ୍ଞ ସିନା ରତେ ମୋତେ ତୋର ପରି କର । ୩ । ଫୁଟିଲେ ନିଅଳି ରେ ସ୍ୱାମୀ, ଫୁଟିଲେ ନିଅଳି; ଜଳପି ଜଳପି ତୋତେ ଫୁଟିଲେଣି ଅଳି ରେ । ୪ । ରମ୍ଭୋରୁରୁ ବସି ରେ ସ୍ୱାମୀ ରମ୍ଭୋରୁରୁ ବସି; ଅଙ୍କେ ଥିଲେ ନ ଗଣେ ମୁଁ ରମ୍ଭା ଉରୁବଶୀ ରେ । ୫ । ନବ ସୁରସା ରେ ସ୍ୱାମୀ, ନବସୁରସା ରେ; ତୁ ପରି ମୋ ଅଙ୍କ ବିନା ନ ବସୁରସାରେ । ୬ । ହରିଚନ୍ଦନକୁ ରେ ସ୍ୱାମୀ, ହରିଚନ୍ଦନକୁ; ଘେନ ଯଥା ବସନ୍ତରେ ହରିଚନ୍ଦନକୁ । ୭ ।

(୪)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ବଂଶୀଧାରୀ, ସହି ଯିବନି ଜୀବନେ କିଶୋରୀ ହେ । ଘୋଷା ।

ବିରହରେ ସଖୀ ହୋଇଛି କାତର, ସରୁ ସରିଲାଣି ସରୋଜ ପତର, ଦେଖିଲି ସଖୀର କଣ୍ଠରେ ମାତର, ଜୀବନକୁ ଅଛି ଧରି ହେ । ୧ । ଲାଗୁ ନ ଥିଲା ମୋ କରକୁ ନାଟିକା, ସଜନୀମାନେ ଦେଖି ହେଲେ ତାଟକା, ଧାଇଁ ଅଇଲି ନ ସହି ତାଙ୍କ ଡକା, ଥିବ କି ଯିବନି ସରି ହେ । ୨ ।

---

୩ । ଟୀକା—ହେ ସୁମନା, ମାନସରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମନରୁ ମାନକୁ ମନା କରି ଦେ, ଅର୍ଥାତ୍ ମନରେ ମାନ ରଖ ନା । ଗିରିସମ ଜାଇ—ପର୍ବତସମାନ ପ୍ରଚୁର ଜାଇଫୁଲ, ଗିରୀଶ ମଣ୍ଡାଇ—ମହାଦେବଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି, ନାଗରାଜଗତେ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହାତୀ ପରି ଗତି ଯାହାର, ନାଗରୀ—ବାଦ୍ୟବିଶେଷ, ଜଗତେ—ସଂସାରରେ; ତୋର ପରିକର—ତୋ ଗୃହର, ନିଅଳି—ଫୁଲ ବିଶେଷ, ଫୁଟିଲେଣି—ବିକଶିତ ହେଲେଣି ଓ ଥକିଗଲେଣି, ଅଳି—ସଖୀ, ଜଳପିଜଳପି—କହି କହି, ରମ୍ଭୋରୁରୁ—ରମ୍ଭୋରୁ, କଦଳୀଗଛ ପରି ଉରୁ ଯାହାର, ରମ୍ଭାଉର୍ବଶୀ—ସ୍ୱର୍ଗବେଶ୍ୟା, ନବସୁରସା—ନୂଆରସିକା, ରସା—ପୃଥିବୀ, ହରିଚନ୍ଦନ—ଅଠଗଡ଼ର ରାଜା ଓ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଚନ୍ଦନ ।

ନାସାଗ୍ରରେ ତୂଳା ଦେଲେ ଉଡ଼ିପର, ନ ଚଳିଲା ପର ଧୃଶିଲା ନାଗର,
ସଜନୀମାନେ ବସିଣ ସେହି ପୁର, ହା ରବରେ ଥିଲେ ପୂରି ହେ । ୩ ।
ତୁମ୍ଭ ଭଳି ଯେବେ ନୋହିଲା ପାତର, ପଗ୍ଚରୁଛି ଶ୍ୟାମ ନ ଦିଅ ଉତ୍ତର,
ଅନ୍ତର୍ଗତେ ଯେବେ ଥିଲାଟି ଅନ୍ତର, ଶତ୍ରୁ କପାଁ କଲି ଗୈର ହେ । ୪ ।
ଲଗିଥିଲେ ଜବାଧଗ୍ରର ସେବାରେ, ଅସ ହେ ରାଜୀବନେଣ୍ଡ ଯିବା ବାରେ,
ହୁଡି ବସିଅଛି ପରାଣ ନେବାରେ, ପାପୀ କାମ ଯମ ସରି ହେ । ୫ ।
ଦିନବନ୍ଧୁ ଥାଉଁ ବିରହ-ତୁଷାର, ନାଶ କଲେ ପଦ୍ମିନୀଙ୍କ ଏ ଅସାର,
ବୋଲେ କବିରବି ସାର କି ଅସାର, ହସିବେ ସିନା ଉଗାରି ହେ । ୬ ।

(୫)

ରାଗ—କାମୋଦୀ ଅଦତାଳ

କହିବାକୁ ଲଜ, ସଖି ଯାହା ହେଲା ଅଜ । ଘୋଷା ।

ପହୁଡ଼ି ଥିଲେ ଜଣା, ନ ଥିଲା ମୋତେ ବାଣା, ଆଳାପେ ଲଗାଇଲି ଗେଲେ ଲୟ, କାନ୍ତ ମୋ ଗଣ୍ଡେ ଅସି ଚୁମ୍ବିଲେ ପରଶଂସି ମରଣୁ ବଳିଗଲା ସେ ସମୟ । ୧ । ଖସି ପଡ଼ିଲା କରୁ, ବିପଞ୍ଚୀ ଧରୁ ଧରୁ, ମେରୁ-ଗରୁଅ ହେଲା ଗଭିଫୁଲ; ଟେକି ନୋହିଲା ମୁଖ, ତହିଁ ପଞ୍ଚବିଶିଖ, ଚଣ୍ଡାଳ କଲା କେତେ କଲବଲ । ୨ । ଚୁମ୍ବିଲେ ଅଙ୍ଗସୀମା, ଜାତ ପୁଲକରମା, ଶୀତ୍କାର ଉପୁଜିଲା ବାରମ୍ବାର; ନିବିଡ଼ ଭୁଜବନ୍ଧୁ, ଛାଡ଼ି ନ ଦେଲେ ବନ୍ଧୁ, ପଳାଇବାକୁ କାହିଁ ରାହା ମୋର । ୩ । କେତେ କଥାକୁ ଏତେ, ଦଶା ଲଭିଲି ଶତ୍ରେ, କି ନ କଲା ଏ ଲଜ ଘେନ ମନେ; କପରି ଗୋ ସଙ୍ଗାତ ବିପରୀତ ସୁରତ, ରସକୁ ରସୁଥାନ୍ତି ବାମାମାନେ । ୪ । ଗ୍ରୁଷଇ କଳନ୍ତର ଅବନୀ ପୁରନ୍ଦର ହେଲେ ହୋଇବ ଏକ ଗୁଣ ଲୋପ; ଅଜ ପାପ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ୟାସଧରେ ଶତ୍ରୁ ନ ଦେବି ବୋଲି କଲି ସଂକଳପ । ୫ ।

---

୪ । ଟୀକା— ସରୁ ସରସିଣି ସରୋଜ ପତର—ବିରହତାପ ଶାନ୍ତ ନମିତ୍ତ ସାଧାରଣତଃ ପଦ୍ମପତ୍ରରେ ଶଯ୍ୟାଦି ରଚନା କରାଯାଏ, ତେଣୁ ପୋଖରୀରୁ ପଦ୍ମପତ୍ର ସବୁ ଗଲାଣି, ଦିନବନ୍ଧୁ—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଦୀନବନ୍ଧୁ—ଦୁଃଖୀର ସହାୟ ।

୫ । ଟୀକା—ବିପଞ୍ଚୀ—ବୀଣା, ପଞ୍ଚବିଶିଖ—କନ୍ଦର୍ପ, ଜାତପୁଲକରମା—ରୋମାଞ୍ଚଶୋଭା ଜାତ ହେଲା ।

(୬)

ରାଗ—କାମୋଦୀ । ତାଳ—ଏକତାଳୀ

ମନା ମୁଁ କରୁଥିଲି ଏହାକୁ ଗୋ; ଅନା ନା ବୋଲି ବନ ରହାକୁ ଗୋ,
ଅନାଦର ମୋ ଗିରେ, କଲ ଯେ ଏବେ ସ୍ମରେ,
ଲଭିଲ ଦୁଃଖ ହେଲି କାହାକୁ ଗୋ । ଘୋଷା ।

କୁଞ୍ଜ ସଞ୍ଚାରୀ ଶ୍ୟାମ, ଦେବତା ପରାକ୍ରମ, ଜାଣେ ବଳଇ ରତ-ନାହାକୁ ଗୋ; ସାହସୁଁ ସିନା ସଖୀ, କ ଯୋଗେ ଦେଲ ପୋଖି, ନବନୀତେ ଉପତ ଲହାକୁ ଗୋ । ୧ । ଯେବେ ଏ ଗୃହମୁହାଁ, ଶ୍ରବଣ ଦେଇ ନାହିଁ, ନାହୁଅ ଗୃହ ବଂଶୀକୁହାକୁ ଗୋ; ତେକ ହଁସୁଲିତୁଳି, କରନ୍ତା କ ସଞ୍ଚାଳି, ସଲଳସିଞ୍ଚା ସର୍ବଂସହାକୁ ଗୋ । ୨ । ଗହବ ଚମ୍ପା ଧଣ୍ଡା, ନିର୍ମିତ ଗଜଶୁଣ୍ଡା,-ଦଣ୍ଡକୁ ନନ୍ଦ ଗୃହିଁ ଯାହାକୁ ଗୋ; ବିଶେଷେ ବିସନାଳ ଦର୍ଶିଲଣି ପ୍ରଥୁଳ, ଅଢ଼ କାହିଁକି ସେହ ବାହାକୁ ଗୋ । ୩ । କଳାକେଶରୀ ବାଳୀ,-ଧୃତ-ଦନ୍ତୀକୁ ଦଳି, ଦେଲଣି ଅସି ମନୋଗୁହାକୁ ଗୋ; ଥରକେ ଯେବେ ଲୋକ, ନୋହିଲ ଜାଗରୂକ, କହିବା କେତେ ତୁହା ତୁହାକୁ ଗୋ । ୪ । କବି ମିହିର ରାୟ, ଗୁରୁ କହଇ ଭୟ, ଲାଗୁଛି ଦେଖି ଶତ୍ରେ ଏହାକୁ ଗୋ; ଜାଣି ପାରିଲେ କଂସ, ପେଷି କରିବ ଧ୍ୱଂସ, ଜଟିଳାସୁତଘରବୁହାକୁ ଗୋ । ୫ ।

(୭)

ରାଗ—ଭୈରବ, ଆଠତାଳି

ପ୍ରିୟସହି, ଏତେବେଳୁ ଥାଅ ମୋତେ କହି ରେ,
ତହିଁରେ ମୁଁ ନାହିଁ ଅବଗାହି ରେ । ଘୋଷା ।

ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବେଶକାଳେ, ଅଚ୍ଛାଦ ଅଙ୍ଗ ଦୁକୂଳେ, ଜାଣି ହେବ ସିନା ତଳେ, କେଳି ତଳପକୁ ବଳେ, ଘେନିଯିବେ, ସେହି ସ୍ନେହ ବହି ରେ । ୧ । ମାର ମନେ ଖେଳୁଥିବ, ପ୍ରଦୀପ ଯେ ଜଳୁଥିବ, ବିବେକ ତ ଟଳୁଥିବ,

---

୬ । ଟୀକା—ରହା—ପଥ, ହଂସୁଲି ତୁଳି—କୋମଳଶଯ୍ୟା, ସର୍ବଂସହା—ପୃଥିବୀ, ଗହବ—ଗହଳିଆ, ଗଜଶୁଣ୍ଡାଦଣ୍ଡ—ଚମ୍ପାଫୁଲରେ ନିର୍ମିତ ଗଜଶୁଣ୍ଡାକୃତ ପୁଷ୍ପରଚନା ବିଶେଷ, ବିସନାଳ—ମୃଣାଳ ।

୭ । ଟୀକା—ଦୁକୂଳ—ପାଟଶାଢ଼ୀ, ତଳପ (ତଳ୍ପ)—ଶଯ୍ୟା, କରରୁହ—ନଖ, ଶିବା—ପାର୍ବତୀ, ତାହି—ତାହାହିଁ, ସେହି କଥା ।

ଲଜ ତ ପ୍ରବଳୁଥିବ, ତାଙ୍କ ମୁଖ, ଅନାଇବି କେହ୍ନେ ରେ । ୨ । ମଦନ-ମଦ ଅମଳେ, ଚେତା ନ ଥିବାରୁ ଭଳେ, ଲୋଭବଶୁଁ ଅବା ଗେଲେ, ପୁନଃ ପୁନଃ ଚୁମ୍ବ ଦେଲେ, ସ୍ଥିର ହୋଇ, ରହି କି ନ ରହି ରେ । ୩ । ବୋଲି ଯେ ଅଛି ବିଧାନ, ବାଜି କରୁଛି ମନ, ଦେହରେ ନ ରଖି ସ୍ଥାନ, ପୁଣି ଗାଢ଼େ ଅଲିଙ୍ଗନ, ଏତେ ଦାଉ, ପାରିବି କି ସହି ରେ । ୪ । ବିନତ ହୋଇ କହିଲେ, ଏତେ ଅବା ହେବ ହେଲେ, କି କରିବି ମାବା ଛୁଲେ, ହଠକୁ ପ୍ରିୟ ରଖିଲେ, ସହିବାର, ପଡ଼ଇ କି ତାହି ରେ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ଭଣେ, ତୋଷ ଗୋ ସଖି ଜଣାଣେ, ମଣ୍ଡି ମଣି ଅଭରଣେ, ବନ୍ଦିବା ଶିବାଚରଣେ, ଅସିଲେ ମୁଁ, ଲୋକହସା ହୋଇ ରେ । ୬ ।

(୮)

ରାଗ—କାମୋଦୀ । ତାଳ—ଝୁଲା

ଅଲଙ୍ଘ୍ୟ ହେବାରୁ ମୋ ରାଣ ପରାଣ ବନ୍ଧୁ ଯାହା ଦିନେ ଦିନେ, ସହଜେ ଦୟାଳୁ ଗୁଣ ପରିପାଳୁ ମୋହପରି ନିଧୁବନେ ରେ, କିଶୋରି, ସେ କାଳେ ଯେଉଁ ସମ୍ପତ୍ତି, ତଳପ ଦୀପ ମୋ ମନ ନେନି ନିଶା ଏମାନେ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ରେ । ୧ । ଶ୍ରୀହସ୍ତ କଞ୍ଜଚରଣ ଅଭରଣନିବହ ହେବାରୁ ମୂକ, ରତନମେଖଳା କ୍ଷୁଦ୍ର ଘଣ୍ଟିମାଳା, ହୁଏ ମହା ବାବଦୂକ ରେ, କିଶୋରି, ପକାଇ ନିପଟା ତାଳ, ଅଧୋମୁଖସୁନା କଳସ ଉପରେ ନଗ୍ରୁଈ ନକ୍ଷତ୍ରମାଳ ରେ । ୨ । ମଣିମୟ ନଥ ନାଚୁଅଛି ତାହାକୁ ବିବାଦେ ଜିଣିମା ପାଇଁ, କମ୍ବୁକଣ୍ଠିରେ ମାର ଦରପଣ ରଖି, ତହିଁ ତିଳଫୁଲ ନାଚେ ରେ, କିଶୋରି, କି ମୋଦେ ଲଜ୍ଜାନାଗରୀ, ଦେଖୁଥାଇ ନାଠ ତା ପଶ୍ଚକବାଟ ଅଡ଼ ଅଡ଼ ପେଲି କରି । ୩ । ନୀଳମେଘୀ ଶାଢ଼ୀ ଗଲା ପରି ଭଙ୍ଗି ଖସାଇ ଲହସା ଖୋସା, ରଜତ ମୁଦ୍ରିକା ବାଝିଦେଲା ପରି ସେ ସମୟ ମନ୍ଦହସା ରେ, କିଶୋରି, ରତି ମନମଥ ଦୁହେଁ, ପମୀର ପିଚିକା ଖେଳୁଥିଲା ପ୍ରାୟେ ସ୍ୱେଦ

---

୮ । ଟୀକା—ନିଧୁବନ—କାମକ୍ରୀଡ଼ା, ତଳପ—ଶଯ୍ୟା, ବାବଦୂକ—ବହୁଭାଷୀ, ମାନ ଏଠାରେ ଶବ୍ଦାୟମାନ, କମ୍ବୁ—ଶଙ୍ଖ, ପମୀର—ସୁବାସିତଜଳ, ଅଲେଖ—ଅନିର୍ବଚନୀୟ, ଘନସାର—କର୍ପୂର, ଚନ୍ଦନ; ଲୁଲିତ—ମ୍ଳାନ ହୋଇ ଯାଇଥିବା; ବନିଛ—ଢିଅରି ହୋଇଛି, କୁଳଣ—ବକ୍ର, ରଜତମୁଦ୍ରିକା—ରୌପ୍ୟମୁଦ୍ରା, ଟଙ୍କା ପ୍ରଭୃତି ।

ବାନ୍ଦୁ ଦଶେ ଦେହେ ରେ ।୪। ବେଳକୁ ବେଳ ବ୍ୟାକୁଳ କରବାରେ ନାହିରେ ପଞ୍ଚ ବିଶିଖ, ଅଲେଖ ସୁଖ ଆସ୍ୱାଦନେ କମାଇ ଦେଲ ବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ରେ, କଶୋର, ମୁକୁତା ଜାଲ ଛାଡ଼ଙ୍କ, ଦୋହଲବା ଦେଖି ଦୂର ହୁଏ ଅଖି-ପୂର୍ବର ଦୁରିତପଙ୍କ ରେ । ୫ । ଚୁମ୍ବାଇ ଚୁମ୍ବି ମୋ ଅଧର ବଦନେ ପୀଡ଼ ନେଦକଞ୍ଜ ଖୋସି, ଅତୁଲ୍ୟ ଅମୂଲ୍ୟ ଝଲ ଝଲମଲ ଗଣ୍ଡକୁ ମୋ ଗଣ୍ଡେ ଘଷି ରେ, କଶୋର, ଯାହା ଭୃଷ୍ଟ ମଲ ଇଷି, ଅଖଣ୍ଡପ୍ରମୋଦ ପ୍ରଦାହେ ମୋ ହୃଦ ଅନାୟାସେ ଯାଏ ଭାସି । ୬ । ଘନସାର ବାସ ପ୍ରଖର ନିଃଶ୍ୱାସ ଶରମ-ଭରୁ ପ୍ରସରେ, ନିଦାଘେ ଲୂଲାଲ ନବୀନ ମଞ୍ଜରୀ ପରି ଜମି ମୋର ଉରେ ରେ, କଶୋର, ଦେଇଅଛୁ ସୁଖ ଯେତେ, ତୋ ପଦରାଜୀବେ ଅଲତା ହେଲେ ମୁଁ ସୁଝିବ ଅବା କଅଁତେ ରେ । ୭ । ଏପରି ସମ୍ପତ୍ତି ଗ୍ଲାନ୍ତି ଅସି ଖିତ ବନଧର ନଦୀ ଦେଶେ, ମୋ ହୃଦୟ ଫାଟି ନ ଗଲ ଯାହାଟି ବନିଲୁ ନିଶ୍ଚେଁ କୁଳଟେ ରେ, କଶୋର, ଲେଉଟିଲେ ଅଙ୍କ ଦେବ, ବ୍ରଜ ବରଜାଲ ଦନ୍ତ ସେ ଗଲଣି କହେ ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ ରେ । ୮ ।

(୯)

ରାଗ—ପୁରବୀ । ତାଳ—ଅଠତାଳ

ତୁହି ପରା, ମୋ ହୃଦୟ ମଣିମୟହାର ରେ । ଘୋଷା ।

ସହି ତୁ ମୋହର ସକଳ ସମ୍ପଦ, ମଦନ-ଫଣୀ-ରଦନ-ବିଷଗଦ,
ଅଖିଳ ବିଭବ ଅଖଣ୍ଡଳ ପଦ, ଅଗ୍ରେହଣପରମ୍ପରା ରେ । ୧ ।
ରସିକରାଜ ମସ୍ତକ ଅଲଙ୍କାର, ବିଦ୍ରୁମ ନବପଲ୍ଲବ ଗର୍ବହର,
ତୋ ପୟର ଲାଷା-ରଞ୍ଜକ ଦାସ ମୁଁ ବିରହଦୁଃଖପାସୋରା ରେ । ୨ ।
କହୁଥିବେ ସଖୀ ଜାଣି ବା ନ ଜାଣି, ମଣିଲୁ କି ସତ ଶୁଣି ତାଙ୍କ ବାଣୀ,
ଧରିଛୁ ବିରସ ବିବେକମାଶେଣୀ,-ମସ୍ତକମଣ୍ଡନହୀରା ରେ । ୩ ।
ନ ମଣ୍ଡିବୁ ଯିନା ମୋର ବକ୍ଷସ୍ଥଳ, ହୃଦୟରୁ ଯିବୁ କର କେଉଁ କଳ,
ମୋ ମନ-ଗଗନ ତଟ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉଦୟ ନିର୍ମଳ ତାରା ରେ । ୪ ।
ସଜନି ଗୋ ନବସୁରତ-ବିଭବ, ପାସୋର ଯିବ କି ମନୁ ଥିଲେ ଜୀବ,
ଦୀନ କବିରବି ଚାତକର ନବ ଘନରସ ଜଳଧାରାରେ । ୫ ।

---

୯ । ଟୀକା— ଫଣୀ—ସର୍ପ, ଅଖଣ୍ଡଳପଦ—ଇନ୍ଦ୍ରପଦ, ଅଗ୍ରେହଣପରମ୍ପରା —ପାହାଚସବୁ, ବିଦ୍ରୁମ—ପୋହଳା ।

(୧୦)

ରାଗ—ଡୋଢ଼ ପରଜ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ସେ ସିନା ବସିବ ରୁଷି;
ଯେ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ ନୟନ-କୁନ୍ତରେ ଧନେ ନୋହିଥିବ ଭୂଷି । ପଦ ।
ତରଣିଜା ତଟ, ଶରଣୀରେ ଭେଟ, ଯେ ରମଣୀ ହୋଇ ନାହିଁ;
ନୀଳ ବାରି-ବାହ-ଦଳନ ବିଗ୍ରହ ଅଳପ ନ ଥିବ ଗୁହିଁ ରେ । ୧ । ରସିକା-ବୃନ୍ଦରେ, ବସି ଅନନ୍ଦରେ, ବସି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରେମ ଗୁଣ; ଯେ ଶୁଣି ନ ଥିବ, ବସୁଧାରେ ଥିବ, ପଶୁରୁ ହୋଇ ଅଜାଣ ରେ । ୨ । ବସାଇଣ ପାଶେ, ରସାଇ ହରଷେ, ହସାଇ ଜସ୍ତୁକ ମନେ; ପୀଡ଼ାଇ ଓଷ୍ଠକୁ, ଭିଡ଼ାଇ ଅଙ୍ଗକୁ, ଜଡ଼ାଇ ନ ଥିବ ଧନେ ରେ । ୩ । ବସନ ଲୁଟିଅ, ରସବିନୋଦିଅ, ରସରେ ନ ଥିଲେ ବସି; ଦୂରରୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ମୁରଲୀର ରବ, ଶ୍ରବଣେ ନ ଥିଲେ ପଶି ରେ । ୪ । ଜଳନ୍ତର ଇନ୍ଦ୍ର ନୃପ ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ସ୍ନେହରସ ରସେ ଭଣି; ସ୍ମର-ତରୁଅର ଧାରରେ ଶରୀର ଥରେ ନୋହିଥିଲେ ହାଣି ରେ । ୫ ।

(୧୧)

ରାଗ—ପଞ୍ଚମବରାଢ଼ି, ତାଳ—ତ୍ରିପୁଟ

ଧନ୍ୟ ହେ ନବକିଶୋର, ସତୀ-ଧୃତିଧନଚୋର, ନିଖିଳ ନାଗର ଶିରୋମଣି; ତୁମ୍ଭ ସଦୟ ମାନସ, କୁଳଶରୁ କରକଶ, ବୋଲି ନ ଥିବାରୁ ଅମ୍ଭେ ଜାଣି ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, ଅମ୍ଭ ସଖି ଲଭିଲା କି ଦଶା, ଦମ୍ଭେ ଜିଇ ହେବା ନାହିଁ ଅଶା, ଦେଲେ ତରୁଣ କେଶରୀ, କୋଳେ କୁରଙ୍ଗୀ କିଶୋରୀ, ଦଶଇ କି ବଞ୍ଚିବା ଭରସା ହେ । ୧ । ଭୁଲି ତଳପ ଶେଯାଇ, ଦେବାର କୋମଳ ଛାଇ, ଦଳ ଯାହା ଅଙ୍ଗେ ବସେ ବୁଡ଼ି; ମରକତ ଅରଗଳ ବଳିଷ୍ଠ ବାହୁ ଯୁଗଳ, ଲଗାଇ କେଡ଼େ ନିବିଡ଼େ ଭିଡ଼ି ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, କି ଚଞ୍ଚଳ ଭାବ ଥିଲା କାଲି, ବାଳି ତୁମ୍ଭ ଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗଭାଲି, ଭଗ୍ନଚକ୍ର ମନମଥ ବିଜୟୀ ମଙ୍ଗଳ ରଥ, ଗତଗାତ୍ର ହୋଇଗଲା ଗୃହି ହେ । ୨ । ଯେଉଁ ଅଧର

---

୧୦ । ଟୀକା— ତରଣିଜା—ଯମୁନା, ସରଣି—ବାଟ, ନୀଳବାରିବାହ-ଦଳନ ବିଗ୍ରହ—ଯାହାର ଦେହଶୋଭା ନୀଳମେଘର ଶୋଭାଠାରୁ ମନୋହର, ତରୁଅର—ଖଣ୍ଡା ।

ପଲ୍ଲବେ, ଲେଖାଇ ନ ଦଏ ଲବେ, ମୃଗମଦପଙ୍କେ ଲୀଳାଭୃଙ୍ଗୀ; ତୁମ୍ଭ ମହିମାରୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କରିଛି ଶୁଭାଙ୍ଗୀ, ତହିଁ ଶୁଅଙ୍ଗିଆ ବାମ୍ଭ ଭଙ୍ଗୀ ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, କିଶୋରୀଙ୍କ କର କଳବଳ, ତୁମ୍ଭ ସୁଶ ତୁମ୍ଭେ ଯୋଡ଼ା କଲ, ହେମ ନବନୀତ ବଲ୍ଲୀ, କେହି ସହିବଟି ବୋଲି, ହୃଦୟରେ ଦୟା ନ ବହିଲ ହେ । ୩ । ମହାମହୀଧର ଧର, କଲ ଆତପତ୍ର ପର, ଯେଉଁ କର-ସେ ମୃଦୁ ବୟସେ; ସେ କରରେ ଯେବେ ଘନ-କେଶୀ ସମର୍ପିଲା ସ୍ତନ, କି ବଚନ ଦଳାଦଳି ରସେ ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, ଫିଟି ତୁଟି ଯାଇଛି କାଞ୍ଚଲି, ସଞ୍ଚଣର ଚଞ୍ଚୁପୁଟ ଗଲି, ଲୁଳିଯିବା ଚକ୍ରବାକ-ମିଥୁନମାଧୁରୀଯାକ, ବାଳା ପୟୋଧରେ କରେ କେଳି ହେ । ୪ । ଅନ୍ୟାୟ୍ୟ ତମିର ହଂସ, ଭୋଜବଂଶ ଅବତଂସ, କଂସ ଶାସୁଅଛି ବସୁମତୀ; ତୁମ୍ଭେ ଧନବନ୍ତ ଘର କୁମର ହୋଇ ତୁମ୍ଭର, ମାନସେ ନୋହିଲା ଲବେ ଭୀତ ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, କିଶୋରୀଙ୍କ କର ବଢ଼ାବଟି, ଅସମ୍ଭବ ଭାବେ ହଟାହଟି, ଫିଟାଇ ନୀଳମ୍ବପେଟୀ, ନୀବଡ଼ ନୀବିକବାଟି, ମଦନମନ୍ଦିର କଲ ଲୁଟି ହେ । ୫ । ଥରକେ ତ ଜଣାଗଲା, ଏଣିକି କି ରୂପେ ଭଲା, ପାଇବ ମୋ ପ୍ରିୟସଖୀ ପାଣ; ବୁଝିବା ତୁମ୍ଭର ବଂଶୀ, କପଟ ବିବେକଧ୍ୱଂସୀ କେମନ୍ତ ମୋହନ ମନ୍ଦହାସ ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, କେଡ଼େ ତୁମ୍ଭ ବିଚକ୍ଷଣ ଭାବ, ସବୁ ତ ଏଥର ଜଣାଯିବ, ବୋଲେ ମହୀ-ପତିଶ୍ରେଣୀ-ମୁକୁଟ ମସ୍ତକମଣି, ଗଜପତି ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ ହେ । ୬ ।

(୧୨)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଅଦ

ବନ୍ଧୁ କଲ କି ଦୁର୍ବିଚାରକୁ ରେ, ବର୍ଜିଲ ଖଣ୍ଡ ଅର୍ଜି ଖାରକୁ ରେ ।
ଅକ୍ଷରେ ନ ଜାଣିବା ମୂରୁଖ ପରି ନିଜ ବକ୍ଷରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲ ଶରକୁ ରେ । ପଦ ।

ସମ୍ପାଦ ଗୁଞ୍ଜ ଆଣି, ମୁଁ ଫିଙ୍ଗିଦେଲି ପାଣି-ବନ୍ତ ବର୍ତ୍ତୁଳ ମୋତି ହାରକୁ ରେ; ଚଢ଼ାଇ ଦେଲ ଗୃହୁତର ଚନ୍ଦନତରୁମୂଳେ କର୍କଟୀଲଟୀ ଘରକୁ ରେ । ୧ । ଶ୍ୱପଚ ଗ୍ରାମ ମଝି, କୂପରେ ବୁଡ଼ି ବୁଡ଼ି, କଲ ସ୍ନାନାଦି ବ୍ୟବହାରକୁ ରେ; ନ କଲ ମନୋରଥ ପଥରେ ଭଗୀରଥ ନୃପନନ୍ଦନା-ନୀରଧାରକୁ ରେ । ୨ । ଟେକି ଠୁକୁଲ ଲୋଷ୍ଟ୍ର, ସର୍ବ ସୁପର୍ବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳ

୧୧ । ଟୀକା—ତରୁଣକେଶରୀକୋଳରେ—ଯୁବକ ସିଂହ କୋଳରେ, ମରକତଅରଗଳ—ମରକତମଣିରେ ଛଅର ହୋଇଥିବା କିଳଣି, ଭଲ—ଅସ୍ତ୍ରବିଶେଷ (ଭଲ୍ଲାସ୍ତ୍ର), ମୃଗମଦ—କସ୍ତୁରୀ, ଆତପତ୍ର—ଛତା ।

ଦେଉଳ ଦ୍ୱାରକୁ ରେ; ଯବନ-ଜାତି-ଶବ ଭବନ ହେବା ଗ୍ରାବ-କୁଟ୍ଟକୁ କଲ ନମସ୍କାରକୁ ରେ । ୩ । ଅତି ଭାଗ୍ୟ ଅର୍ଜିତ, ଉର୍ବଶୀ ଉରୀକୃତ, ଅଶ୍ଳେଷ ଘୃଣ୍ଡ ଅଙ୍ଗୀକାରକୁ ରେ; ବାନରୀ ନେଇପ୍ରାନ୍ତ ବତାଇବା ସଙ୍କେତ ସ୍ଥଳକୁ କଲ ଅଭିସାରକୁ ରେ । ୪ । ଶିଳାଶଯ୍ୟା ଉର, ନ ଥିବା ଗଜଢ଼ର, ଜୀମନ୍ତେ ରଖି ତୁଳ ସାରକୁ ରେ; ଶିରୀଷସୁକୁମାର, ମହାରାଜକୁମର କନ୍ଦରେ ବୁହାଇଲ ଭାରକୁ ରେ । ୫ । ଚରଅଭ୍ୟସ୍ତ ଶସ୍ତ୍ର, ସଂସ୍କୃତ କର ଅସ୍ତ୍ର, ବସି ଘୋଷିଲ ଶଶୀଠାରକୁ ରେ; ନ ଭଜ ଚନ୍ଦ୍ରାଯୁଧ, ତରିବ ବୋଲି ସଧ କଲ ସଂସାର ଅକୂପାରକୁ ରେ । ୬ । କବିସିହ୍ନର ବୋଲେ ଏପରି ହେଲେ ହେଲେ, କ୍ଷମା ଉଚିତ ପରିଗ୍ରହକୁ ରେ; ଦୋଷ ମୁଁ କରିଅଛି ଲଙ୍ଘିଲି ଯେବେ କିଛି, ତୋତେ ପଣ୍ଡିତା ଅଗ୍ରଗାରକୁ ରେ । ୭ ।

(୧୩)

ହରିରାଣି କାହିଁକି ଏତେ, ଅଜ ହରିରାଣି ନ କର ମୋତେ । ଘୋଷା ।

ମୋଦେ ମୋଦେ ହସି ତୁମ୍ଭେ ପିବ ଖସି ମୋ ଦେହ ପୂରିବ କରଜ କ୍ଷତେ । ବୁକୁର ଶାଢ଼ୀ ତ ରଖି ଦେବ ନାହିଁ ମୁଁ କରତଳେ ଅଚ୍ଛାଦିବି କେତେ । ୧ । ଚିକୁର ବେଶତ ରଖି ଦେଉ ନାହଁ ମୁକୁରରେ ଦିଶୁନାହିଁକି ମୋତେ । ବ୍ରୀଡ଼ା ଜଳଧିରେ ବୁଡ଼ିବି ମୁଁ କେହୁ ଜଭା ହେବ ସଙ୍ଗିମାଙ୍କ ପୁରତେ । ୨ । ସଖୀଏ ମକରୀ ଗଣ୍ଡେ ଥିଲେ ଲିହ୍ନ ନ କର ତା ଅନୁରୋଧ କାହିଁତେ । ଖଣ୍ଡିକୁ ତ କେହୁ ସେପରି ନ କରେ, ଗଣ୍ଡିକୁ ମୋ ଯାହା କର ସୁରତେ । ୩ । ଅଜ ନ ପାରଇ ଭାଜିଛି ମୋ ବଳ ରାଜ କରାଜିଛ କାହିଁତେ ଚତ୍ତେ । ବାମଦେବପରିପନ୍ଥୀ ରଣ ଜୟ କାମ ନୋହୁଛି କି ଅଦ୍ଭୁତ ଫତେ । ୪ । ଠାକୁରାଣୀ ପ୍ରେମବାଣୀ ଶୁଣି ବଂଶୀପାଣି ପ୍ରେମମୟ ଅନ୍ତରଗତେ । ସବିନୟେ ପୁଣି କୋଳରେ ଆଣିଲେ କବି ଦିନମଣି ରଚିଲେ ଗୀତେ । ୫ ।

---

୧୨ । ଟୀକା—ଗୁଞ୍ଜ—କାଇଁଚ, ପାଣିବନ୍ତ—ଚଳଚଳ, କର୍କଟୀଲଟା—କାକୁଡ଼ିଲଇ, ଶ୍ୱପଚ—ଚଣ୍ଡାଳ, ହାଡ଼ି; ସୁପର୍ବା—ଦେବତା, ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳ—ଶିବ, ଗ୍ରାବକୁଟ୍ଟ—ପଥରଗଦା, ଉରୀକୃତ—ଅଙ୍ଗୀକୃତ, ଅଶ୍ଳେଷ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ଶିରୀଷ-ସୁକୁମାର—ଶିରୀଷଫୁଲପରି କୋମଳ, ଶସ୍ତ—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ, ଅକୂପାର—ସମୁଦ୍ର ।

୧୩ । ଟୀକା—କରଜକ୍ଷତ—ନଖକ୍ଷତ, ବୁକୁ—ବକ୍ଷ, ଚିକୁର—କେଶ, ବ୍ରୀଡ଼ା—ଲଜ୍ଜା, ବାମଦେବପରିପନ୍ଥୀ—ଶିବଶତ୍ରୁ, କନ୍ଦର୍ପ; କାମ—କାମନା ।

(୧୪)

ରାଗ—ଢୋଡ଼ି ପରଜ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ସରିଗଲା ଲାଜେ ଆଜ,

କରି ବିଲୋକନ କାଲି କେହି ଘନଶ୍ୟାମ ମୁଖ-ଦ୍ୱିଜରାଜ । ଘୋଷା ।

ସେ ଶୋଭା ଉଦୟ ସମ୍ଭୋଗରେ ଚିତ୍ତ ପୂରି ନ ଥିବାରୁ ମୋର; ରଜନୀ ରଥାଙ୍ଗୀ ଭଙ୍ଗୀ ସିନା ଅଙ୍ଗୀକାର କରେ ନିରନ୍ତର ରେ । ୧ । ନୀଳ ସୁଧାସିନ୍ଧୁ ପରି ତ ମୋ ବନ୍ଧୁ ଦିଶୁଥାନ୍ତି ଗୋଟିଯାକ; କେବଳ ଅଧର ଚୁମ୍ବିବାରୁ ମୋର ନ ରହିଲା ତ ବିବେକ ରେ । ୨ । ମୁଁ ରତିଭବନ ଭିତରେ ମୋହନ ମୂରତିକି ଯତ୍ନେ ଲେଖି; ଚୁମ୍ବୁଥିଲି ରଙ୍କ ପରି ହରିଣାଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ମୁଖେ ବୁଜି ଆଖି ରେ । ୩ । ମୋହିତ ହେବାରୁ ସେ ସୁଖ ଅମଳେ ନୋହିଥିଲି ସାବଧାନ; କେହି ଆସି ଶ୍ୟାମ ଚୁମ୍ବିଲେ ଚରମଦେଶେ ରହି ମୋ ବଦନ ରେ । ୪ । ଲେଖାରେ ହେଲେ ତ ଲେଖାମାନଙ୍କରେ ଲେଖାରେ ନୋହି ସେ ଠାଣି; ହଠ କରି ଅବା ଲଭିଲି ଦିଅନ୍ତି ଅଠକି ରହିଲା ପାଣି ରେ । ୫ । ଯାହା ହେଲା ମୋର ବାହାର ଭିତର ମନ୍ଦାକ୍ଷ ଭୟରେ ପୂରି; ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗ ହରିହୟ ବୋଲେ ଗୌର-ଧରା ପଡ଼ିଗଲା ପରି ରେ । ୬ ।

(୧୫)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଏକତାଳି

ଚରଣାୟୁଧବୃନ୍ଦ ରଟିଲା ରେ ଅରବିନ୍ଦହିଁ ବନ୍ଧୁ ଫୁଟିଲା ରେ,

କରି କରୁଣା ବୋଲି ଯେତେ ଗୁହ୍ଠୁ ରଡ଼ିଲି

ଗୁମାନ ଗଣ୍ଠି ନ ଫିଟିଲା ରେ । ଘୋଷା ।

ଖରବଚ-ମୁଦ୍ଗର, ପ୍ରହାରି କେତେ ମୋର, ମୋଦପୀୟୂଷ ଘଟି ଫିଟିଲା ରେ; ପିଶାଚ ସ୍ମର ଆସି, ଦେବାରୁ ମୋତେ ତ୍ରାସି, ନିଶା ଚରମଦଶା ଘଟିଲା ରେ । ୧ । ରାତିତମିରତତି ଗଲେ ଯେ ପ୍ରୀତିପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅନ୍ଧକାର

---

୧୪ । ଟୀକା—ଦ୍ୱିଜରାଜ—ଚନ୍ଦ୍ର, ରଜନୀରଥାଙ୍ଗୀଭଙ୍ଗୀ—ରାତିରେ ଚକ୍ରବାକୀ ପରି ବ୍ୟାକୁଳ; ହରିଣାଙ୍କ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଚରମଦେଶ—ପୃଷ୍ଠଭାଗ, ଲେଖାମାନଙ୍କରେ—ଦେବତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ମନ୍ଦାକ୍ଷ—ଲଜ୍ଜା, ହରିହୟ—ଇନ୍ଦ୍ର; ଏଠାରେ ରାଜା ।

୧୫ । ଟୀକା— ଚରଣାୟୁଧ—କୁକୁଡ଼ା; ଅରବିନ୍ଦ—ପଦ୍ମ; ମୋଦ-ପୀୟୂଷଘଟି—ଆନନ୍ଦରୂପ ଅମୃତର କଳସ; ତତି—ସମୂହ, ଫୁଟି ହେଲେ

ଘଟିଲା ରେ; ନ ବୁଝିଲୁ ଗୁହାର, ତୋ ରୁଷା ଯେ ମୋହର, ପରାଣ ଲୁଟିବାକୁ ହଟିଲା ରେ । ୨ । ଲୋଚନରେ ଲୋଚନ, ସଙ୍ଗମେ ଯେଉଁ ଧନ, ରଚଇ ଅନ୍ତରାୟ ଜଟିଳା ରେ; ଝୁଟି ହେଲେ ବରଷୁଁ, ଏବେ ମୋର କି ଦୋଷୁଁ କୁଟିଳାକ୍ଷି ତୋ ସ୍ନେହ ତୁଟିଲା ରେ । ୩ । ଉରମରମ୍ୟଦେହା, ଚରମ ବଳୁ ଯାହା ଜାଣିଲି ମୋ କରମ ଫାଟିଲା ରେ; ସକାମ କର ମାର, ପକାନ୍ତୁ ସୁକୁମାରୀ, ନ କାଟନ୍ତୁ ଏ ଯେଡ଼େ କାଟିଲା ରେ । ୪ । କିଶୋରୀଙ୍କର ମନ-ମୀନକୁ ଏ ବଚନ-ମିଷ ବଡ଼ଶଲଟି ଘଟିଲା ରେ; ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ଭୂପତି, ମିଳିନ୍ଦ ସେ ଦମ୍ପତି ପଦାବ୍ଜ ମକରନ୍ଦ ଗୃଟିଲା ରେ । ୫ ।

(୧୬)

ରାଗ—କୁମ୍ଭକାମୋଦୀ, ତାଳ—ଅଧ

ପ୍ରିୟସଖି କରିବି କି ବୁଦ୍ଧି ଗୋ, ଗଲିଣି ମୁଁ ଲାଜେ ସଢ଼ି । କେଉଁ ଗୁଣେ ରସି ନିକୁଞ୍ଜବିଳାସୀ ମୋ ସ୍ନେହେ ଅଛନ୍ତି ବୁଡ଼ି । ଘୋଷା ।

ମୁଁ ତ ଯଉବନ ଗୁମାନେ ମଦନମନ୍ତ୍ରର ଗୃଳି ନ ଜାଣେ; ମୋତେ ଜଳକେଳିଅଳସୀ ମରାଳୀଗମନା ବୋଲନ୍ତି କେଣେ । ୧ । ବ୍ରଜେ କେତେ ବାମା ନାହାନ୍ତି ସୁଷମା ସମ୍ଭାରେ ରମ୍ଭାରୁ ବଳି; ସେ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ ନୟନଅଞ୍ଚଳ ଆନେ ତ ନ କଲେ କେଳି । ୨ । ମୁଁ ଗୃହିଁ ନ ଜାଣେ ଲବେ ନେତ୍ରକୋଣେ ନରୁଁଇ ଭୂରୁକୁ ଗେଲେ; ତେବେ ପୀତପଟ ନଟ-ଖଞ୍ଜରୀଟ-ନୟନା ମୋ ନାମ ଦେଲେ । ୩ । ମନ ଜାଣିବାକୁ ଯେଉଁ ଧନ ଭଲେ ନ ମଜାଇ କଣ୍ଠଭୂଷା; ତ୍ରିଗୁଣ ନ ଘେନି ଦ୍ୱିଗୁଣ ସେ ଧନ କରନ୍ତି ଶୋଭା ପ୍ରଶଂସା । ୪ । ଏଥୁଁ ଅବା ଖେଦ ହେଉଛି କି ମୋଦ ନ ଜାଣନ୍ତି ଅନ ସଖୀ; ସିତପତବୃନ୍ଦମୁକୁଟ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ କେବଳ ମୋ ସାକ୍ଷୀ । ୫ ।

ବରଷୁଁ—କ୍ଷଣକାଳ ବର୍ଷକ ପରି ହୁଏ, କର୍ମ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ମନମୀନକୁ—ମନରୂପ ମାଛକୁ, ବଚନ-ମିଷ-ବଡ଼ଶ-ଲଟି—କଥାରୂପ ବନଶୀଖଡ଼ା; ମିଳିନ୍ଦ—ଭ୍ରମର ।

୧୬ । ଟୀକା—ନିକୁଞ୍ଜବିଳାସୀ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ; ମନ୍ଥର—ଧୀର; ମରାଳୀ—ହଂସୀ; ସୁଷମା—ଶୋଭା; ରମ୍ଭା—ସ୍ୱର୍ବେଶ୍ୟା; ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛଧାରୀ; ଖଞ୍ଜରୀଟନୟନା—ଖଞ୍ଜରୀଟ ପକ୍ଷୀପରି ଚଞ୍ଚଳ ନୟନ ଯାହାର ।

(୧୭)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ, ତାଳ—ଅଠତାଳି

ମୁଁ ହାରିଲି ହେଜ ଏତିକି ଗୋ, ଜୁହାରିଲି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତିକି ଗୋ; ଗୁହାରି କରିବି କାହା ଆଗେ କେତେ ଲୂହାରେ ବନାଇ ସ୍ତୁତିକି ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଦେହକୁ ସମରପି ପ୍ରାଣ ଭୁଲେ, ସ୍ନେହକୁ ସମ୍ପାଦିବା ସିନା ଭଲେ, ଏ ହଟହଟାରେ କେ ମରିବ କରି ସଙ୍ଗୀଲି ବିଶ୍ୱାସଘାତୀକି ଗୋ ।୧। ନିଯୁମ କରି ନ ପାଳଇ ଯାହା, କି ଅମଳଣିଆ କରଇ ତାହା, ଦିଅ ମୋତେ ଗାଳି ପଛେ ମୁଁ ନ ପାରେ ପରୁଷ ପୁରୁଷ ଜାତିକି ଗୋ । ୨ । ଦୁଅଗଲ୍ଲି ଶାଳୀବନେ କି ରଙ୍ଗ, ସୁଆଗ ନ ଥିବା ଜନେ କି ସଙ୍ଗ, ମୁଁ ଆଗ ବିବେକ ହୁଡ଼ି ହୃଦୟକୁ ସମର୍ପିଲି କାମକାତିକି ଗୋ । ୩ । ହଟିଲି ରାଧାର ଏ କଞ୍ଜ-ନେଇ, ଘଟିଲି ମୋ କର୍ମେ ଏ ଦଶା ମାଇ, ଜଟିଳା ଜାଣିଲେ ସଂସାରୁ ସରିବି ପାଇ ଘୋର ଅପଖ୍ୟାତିକି ଗୋ । ୪ । ଶତ ପଦରେ ପଦେ ନାହିଁ ସତ, ସତ ପରି ହୋଇବାରୁ ପ୍ରତୀତ, ଅତପଃଶୀଳା ମୁଁ ଅନୁଭବ କଲି ଏ ତପତ ତତପତିକି ଗୋ ।୫। ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳଆର ଗୁଣ ଭୁଲେ, ଏ ଖଣ୍ଡ ଅଛୁ ବୋଲି ଜାଣିଥିଲେ, ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି କି ଭଲେ, ଜଗଦେବ ଏ ଭାରତୀକି ଗୋ । ୬ ।

(୧୮)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଏକତାଳି

କାହିଁରେ ମନ ସହି, ପ୍ରସନ୍ନ ହେଜ ନାହିଁ, ଏଥିକି କହ ମୋର ଗତିକି ରେ; କି କରି ଅରଜିବି, କା କରି ବରଜିବି, ସେ ନବ ଘନଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତିକି ରେ । ପଦ ।

ଯୁଗଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇଲାନି ପଲକ, କେମନ୍ତେ ସମ୍ଭାଳିବି ଧୃତିକି ରେ । ତ୍ରିଭୁବନମୋହନ ବିଷମ ବଂଶୀସ୍ୱନ କାହୁଁ ଚୁମ୍ବିଲି ମୋର ଶ୍ରୁତିକି ରେ । ୧ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳକପାଟପୁଟରୁଚି ସେ ନଟବର ମୁକୁଟମଣି

---

୧୭ । ଟୀକା—ପରୁଷ—ନିଷ୍ଠୁର; ଦୁଅଗଲ୍ଲି—କଟା ହୋଇଥିବା; ସୁଆଗ—ସ୍ନେହ; ଅମଳ—ନିଶା; କାମକାତି—କନ୍ଦର୍ପର ଅସ୍ତ୍ର; ଅତପଃଶୀଳା—ଯେ ତପସ୍ୟା କରି ନାହିଁ, ଅପୁଣ୍ୟବତୀ; ତପତ—ଉତ୍ତାପ ।

୧୮ । ଟୀକା — ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳକପାଟପୁଟରୁଚି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିରେ ତିଆରି ହୋଇଥିବା କବାଟ ଅବରଣ ଶୋଭା; ରବିନନ୍ଦନା—ଯମୁନା; ଗରଳ—ବିଷ,

ଛାତକି ରେ । ମାନସେ ଭାବି ଭାବି କମେ କି ଛାଡ଼ି ଦେବି କୁଳବରତ ଜାତନୀତକି ଗୋ । ୨ । ଗରଳ ଗିଳି ଅବା ରବିନନ୍ଦନା ସେବା-ବାଧିରେ ବଳାଇବି ମତିକି ଗୋ । ଅବା ଶ୍ୟାମ ସଙ୍ଗତ ଲଭି ସୁଭାଗ୍ୟବତୀମଣ୍ଡଳେ ଟେକାଇବି ଛାତକି ଗୋ । ୩ । ନିକୁଞ୍ଜେ ସତେ ବେଳେ ଘେନି ବସିବି କୋଳେ ସେ ନବକିଶୋର ମୂରତିକି ଗୋ । ପରତେ ନାହିଁ ମୋର କରତେ ମଦନର ବସି ପାରିବି କି ବରତିକି ଗୋ । ୪ । କହେ ଶ୍ରୀ ଛୋଟରାୟ ନୃପତି କୁବଳୟନେନେ ଲପନ-ନିଶାପତିକି ଗୋ । ଦେଖାଇ ଦେଇ ଥରେ ଏବେ ଭାଗ୍ୟପଥରେ ପକାଇ ନେବେ ଅନାବତିକି ଗୋ । ୫ ।

(୧୯)

ରାଗ—ବେଗୁପ୍ତ, ତାଳ—ଅଠତାଳି

ଜଣାଥିଲା କି ମୋତେ ଏ ରୀତ ଗୋ, ଛଣାସୁଧା ସରପଣାରୁ ମଧୁର ଲାଗୁଥିଲା ଶ୍ୟାମପ୍ରୀତ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଲୁଣି ମଣିଲିଣି ମଧୁହରକୁ, ଶୁଣି ତା ବିଷମ ବଂଶୀସ୍ୱରକୁ, କି ବାଇ ହୋଇଲି ନିଭିଇବି ବୋଲି ସ୍ମର-ଧନଞ୍ଜୟ-ହେତି ଗୋ । ୧ । ମହୀତଳେ ଯେତେ ଧୂର୍ତ୍ତ ପୁରୁଷେ, ସହି ସବୁର ପରମଗୁରୁ ସେ, ଦୂରୁ 'ସେ ସ୍ନେହକୁ ଜୁହାର ମୁଁ ହାରି ରହିଅଛି ଲଭି ଭୀତ ଗୋ । ୨ । ତାରତମ୍ୟ ସେ ନ ଜାଣେ ନିପଟ, ତାର ତନୁ ଗୋଟିଯାକ କପଟ, କଳାବତୀକୁଳ ମାରଣେ କେବଳ କରିଅଛି ପରଚିତ ଗୋ । ୩ । ଅସିବି ମୁଁ ବୋଲି ଦେଇ ଭଷାକୁ, ବାସି କଲା ଯେ ମୋ ଫୁଲଭୂଷାକୁ, ତୁ ହେଲେ ପହିଲୁ ଥରେ ନ କହିଲୁ ସେ କିତବର ଅନୀତ ଗୋ । ୪ । ନିଚୋଳରେ ହେଲାନି ମୋ ଅରୁଚ, ପୀତପଟ ସେ କାହିଁକି ଧରୁଛି, ତାହାର ସଦୃଶ ପିନ୍ଧୁଥାଇ ବାସ ଯା ଭୁଲେ ମାତୁଛି ନିତ ଗୋ । ୫ । ଶୁଣି ଏପରି ସନ୍ତୋଷ ଗିରକୁ, ନିଜ ନୟନେ ଥକାଇ ନୀରକୁ, ଅଳି ପ୍ରବୋଧିଲେ କିଶୋରୀକି ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ଧରାପତି ଗୋ । ୬ ।

କରତେ—କରତନାମକ ଅସ୍ତ୍ରରେ, କୁବଳୟ—ନୀଳ ପଦ୍ମ, ଲପନ—ମୁଖ, ଲପନନିଶାପତିକି—ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ।

୧୯ । ଟୀକା—ସ୍ମରଧନଞ୍ଜୟହେତି—କନ୍ଦର୍ପରୂପ ଅଗ୍ନିର ଶିଖା, ପରଚିତ—ପରିଚୟ, କିତବ—କପଟୀ, ନିଚୋଳ—ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ, ଘୋଡ଼ହେବା ଲୁଗା; ଅଳି—ସଖୀ ।

(୨୦)

ରାଗ—ସାବେରୀ, ତାଳ—ଅଦ

କର କ୍ଷମା ରେ, ରତି ପ୍ରତିମା ତୁ କର କ୍ଷମା ରେ,
ନ ଥିଲି ମାଜଣା, ବୋଲି ମୋତେ ଜଣା । ଘୋଷା ।

କେଉଁ ପ୍ରତିହାରଣୀକି ଦାସୀ, କହିଥାନ୍ତା ଯେବେ ଧାଇଁ ଅସି, ତା ନ ମାନି ପଶିଥିଲେ ହାସି, ମାନ କରିତ ମୋଠାରେ ତନୁମଧ୍ୟମା ରେ । ୧ । ବାର ପାର ନାହିଁ ରେ ସୁକେଶି, ବାର ମଧ୍ୟେ ତୁ ଥିଲୁ ବଳସି, ଗୃହପାଶେ ଘେରଥିଲେ ଦାସୀ, ଭୁବ ନିତମ୍ବ ସ୍ତନ-ଜଘନ-ସୁଷମା ରେ । ୨ । ଭଙ୍ଗ ରଦନେ ବସନାଞ୍ଚଳ, ତଡ଼ିଲ୍ଲତାରୁ ହୋଇ ଚଞ୍ଚଳ, ବଳାଶିଞ୍ଜିତ କରି ପ୍ରବଳ, ପଳାଇ ଯା ମଣ୍ଡିଦେଲୁ ମଣ୍ଡପସୀମା ରେ । ୩ । ଦାଣ୍ଡ ପାଇ ମୁଁ ହେଜିଲି ଏବେ, ଆଉ ଏପରି କରିବି ଯେବେ, ସାର ଦେବୁ ମୋତେ ପରାଭବେ, ବାରକାକ୍ଷୀ ପୀନସ୍ତନେ ଅଜକ ଜମା ରେ । ୪ । ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବିନୟ ବାଣୀ, ହରଷରେ ସେ ରମଣୀମଣି, ନିଧୁବନ ରଚିଲେ ସେକ୍ଷଣି, ବୋଲେ ବସୁଦୁର୍ଗ ବସୁନ୍ଧରା-ସୁନାମା ରେ । ୫ ।

(୨୧)

ରାଗ—ଜୌନପୁର ତୋଡ଼ି, ତାଳ—ଆଠତାଳି

ଜଣା ପଡ଼ିଲା ରେ, ବଣାମୃଗାକ୍ଷି ତୋ ଗୃହ;
ଅଣାଇ କପଟେ ବଣା କରି ବାଟେ ଖଣାକୁ ଦେବାରେ ପେଲି । ଘୋଷା ।

ଚରମ କରିବା କ୍ଷଣେ ଜନମାଉ ମୋର ମନେ ଘୋର ବ୍ୟଥା, ପରମ ଦୟାକୁ ପତାକା ଟେକାଇ ଧରମ ନିକ୍ଷ ଏ କଥା । ୧ । ସତ୍ତୁର ସଂଖ୍ୟା ଦୁର୍ଗୁଣ ଘେନି ହେଉ ଫଡୁରାଖୋରଙ୍କୁ ସାହା, ଚତୁରା ହୋଇ ବିଶ୍ୱାସି-ଜନ-କଣ୍ଠେ କତୁରୀ ଚଳାଉ ଯାହା । ୨ । ଶିରୀଷଦେହା ଯା ବକ୍ଷରେ ବହିଛୁ ଗିରିସମ ଶୋଭା ସ୍ତନ, ଗୁରୁ ସଦ୍ଗୁଣ ସେ ଶିଖାଇଛୁ ପରା ପୁରୁଷମାରଣ-

୨୦ । ଟୀକା— ମାଜଣା—ସ୍ନାନ, ପ୍ରତିହାରଣୀ—ସ୍ତ୍ରୀ ଦ୍ୱାରୀ; ତନୁ-ମଧ୍ୟମା —କ୍ଷୀଣକଟୀ, ଶିଞ୍ଜିତ—ଅଳଙ୍କାରଧ୍ୱନି, ରଦନ—ଦନ୍ତ, ବସନାଞ୍ଚଳ—ଲୁଗାକାନି, ପୀନସ୍ତନେ—ସ୍ଥୂଳ ସ୍ତନରେ, ଜମା—ରଖ, ନିଧୁବନ—ରତି-କ୍ରୀଡ଼ା, ସୁନାମା—ଇନ୍ଦ୍ର ।

୨୧ । ଟୀକା— ଖଣା—ଖଣି, ଖାତ; ଚରମ—ପିଠି, ସୁଧାକଳସ—ଅମୃତକୁମ୍ଭ, ଉତ୍ସଙ୍ଗ—କୋଳ, ପୀୟୂଷ—ଅମୃତ ।

* ପାଠାନ୍ତର—'ଜଣା ନ ଥିଲା ମାଜଣା, ହେବେ ବୋଲି ଯେମା' ।

ନ୍ତମ । ୩ । ରଖାଇ ଅନେକ ଧନ ଜୀବପବାସେ ଦେଖାଇ ସୁଧା କଳସ, ନ ଖାଇଲେ ମଲ୍ ମଲ୍ ବୋଲୁଥାଉ ଚଖାଇ ନ ଦେଉ ଲେଶ । ୪ । ହସନ୍ତୁ ଭଗାରି ବୋଲି କପଁା ମୋର ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରୁ ରାଜା, ବସନ୍ତୁ ଭସ୍ତେଙ୍ଗେ ମୋର ଥରେ ଭଲ୍ କଷନ୍ତୁ ସିନା ମରଜା । ୫ । ଝରଇ ପୀୟୂଷ ଯେଉଁ ବଚନରୁ ହରାଇ ପ୍ରାଣ ସେ ଗେଲେ, କରଇ ମୁଁ ଶଙ୍କା ଏଣୁ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନରଇନ୍ଦ୍ର ଦେବ ବୋଲେ । ୬ ।

(୨୨)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଏକତାଳି

ନିରତେ ମୁଁ ଅଟକୁ ଅଟକୁ ଗୋ, ଗିର ନ ଦେଇ ଶ୍ରୁତିତଟକୁ ଗୋ, କି ରସ ଲୋଭେ ଇନ୍ଦୀବରନେତ୍ରା କାଳନ୍ଦୀ ତଟକୁ ଧାଉଁଥାଏ ହଟକୁ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଛଇଳାକୁ ପୁଚ୍ଛ ତ, ଅପଣେ ପରି ଶତପୁଟହାଟକୁ ବଳି ଝଟକୁ ଗୋ, କି ଦଶିଲଣି ତନ୍ତୁ ନ ମାନି ଗଲ ଦନ୍ତୁ ବଂଶୀବଟ ନିକଟ ଭେଟକୁ ଗୋ ।୧। କେ କହୁଅଛୁ ଧାଇଁ ଭୁଟି ଅସୁ ତ ଯାଇ ଗୋପ ମଥୁରି ବେନି ହାଟକୁ ଗୋ, କେଉଁ କଶୋରୀ ଭଲ ହେଲାନି ଗୃହିଁ ଝଲମଲ-ଚନ୍ଦ୍ରକଚୁରୁ-ନାଟକୁ ଗୋ । ୨ । କପଟେ କଳି କରୁଥାଏ ଏ କରଭୋରୁ ଶ୍ୟାମଗୁଣ କହିବା ଭାଟକୁ ଗୋ, ଭଜୁଥାଏ ତା ଦେହସଙ୍ଗୀ ସମୀର ସ୍ନେହବଶରୁ ବାତାୟନ ତଟକୁ ଗୋ । ୩ । ଇଚ୍ଛା ନ କଲ ରାଜହଂସତୁଲତୁଲ ଶେଯ ବଛଣାପଡ଼ା ଦନ୍ତଖଟକୁ ଗୋ, ଗୁପତେ ଫରମାସୀ ଅଣାଉଛୁ ସୁକେଶୀ, କମଳକଶଳୟ କୁଟକୁ ଗୋ । ୪ । ଏବେ ହେଲେ ଏ ଭୀରୁ ନ ନିବର୍ତ୍ତିଲେ ଊରୁ-ସ୍ତମ୍ଭେ ବନ୍ଧାଇ ପୀତପଟକୁ ଗୋ, ହେଉ ଅକ୍ରୁର ଧ୍ୱଂସ ଦେଖାଇ ଦେବା କଂସକଟକୁ ଅସିବାର ଭାଟକୁ ଗୋ । ୫ । ଏହା ଚରଣକଞ୍ଜ ଚୁମ୍ବି ଜାଣିଛୁ କୁଞ୍ଜ ମନ୍ଦିରେ ସେ ବଟମୁକୁଟକୁ ଗୋ, ଲଗାଇ ଦେଇଥିବ ଏଣିକି ତ ମୁଁ କବିତପନ ମନମଧୁଲିଟକୁ ଗୋ । ୬ ।

---

୨୨ । ଟୀକା—ଅଟକୁ ଅଟକୁ—ଅଟକାଉଁ ଅଟକାଉଁ, ବନ୍ଦ କରୁଁ କରୁଁ; କାଳନ୍ଦୀତଟକୁ—ଯମୁନାକୂଳକୁ, ଶତପୁଟହାଟକୁ—ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁ, ରାଜ-ହଂସତୁଲ ତୁଲ ଶେଯ—ରାଜଭୋଗଯୋଗ୍ୟ ସୁକୋମଳ ତୁଳାଗଦି, ବାତାୟନ—ଝରକା, ଦନ୍ତଖଟ— ହାତୀଦାନ୍ତରେ ନିର୍ମିତ ଖଟ, କମଳକଶଳୟକୁଟ—ନୂଆ ପଦ୍ମପତ୍ରସମୂହ, ଅକ୍ରୁର—ମହତ୍ତ୍ୱ ।

(୨୩)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଅଠତାଳ

ଆଜ କି ସହ୍ମି ସହି କରିବ ଗୋ, କହି ମହତ ସିନା ସରିବ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଶ୍ୟାମଗୁଣ ପରଖି, ଚିତ୍ତ ଭିତରେ ସଖି, ରଖିଲଣି କପଟ ଭାରିବ ଗୋ; ମିଶି ଗଲଣି କ୍ଷୀର,—ଭାଣ୍ଡରେ ଯେବେ ଖାର, ଶୁଣି କେ ସ୍ୱାଦୁ ବାର ପାରିବ ଗୋ । ୧ । ବୁଝିଲଣି ମରଜ, ଆଜ କି ହୋଇ ରାଜ, କୁଞ୍ଜେ ତୋ ସଙ୍ଗେ ବିହରିବ ଗୋ; ସୁଧାରେ ବିଷ ଦେଇ ଯତ୍ନେ ଗୁଣିଲେ ନେଇ, ତହୁଁ କି ମଧୁ ଆଜ ଝରିବ ଗୋ । ୨ । ଦେଲଣି ସ୍ନେହ ଭାଙ୍ଗି ତୋଠାରୁ ସେ ଶୁଭାଙ୍ଗୀ ଆଜ କି ତୋ ବୋଲ ସେ କରିବ ଗୋ; ଛେଦି ପାଦପମୂଳ, ସିଞ୍ଚିଲେ ନେଇ ଜଳ, ସେ କି ନବପଲ୍ଲବ ଧରିବ ଗୋ । ୩ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ଅବନୀ-ପତି ଭଣେ ସଜନି ଆଜ କି ତୋ ଦୁଃଖ ସେ ହେରିବ ଗୋ; ପରଖଦେବା ଲାଗି, କଲଣି ଯେବେ ପାଞ୍ଚି, ପଞ୍ଚବାଣକୁ ସେ କି ଡରିବ ଗୋ । ୪ ।

(୨୪)

ରାଗ—ଭୈରବୀ, ତାଳ—ଅଠତାଳ

ଶ୍ୟାମସମ କମନୀୟ ନାହିଁ ଅଉ,

ତା ବାହୁଭିଡ଼ାରେ ମୋର ଦିନ ଯାଉ । ଘୋଷା ।

କି ସୁନ୍ଦର ପୀତପଟ, ତ୍ରିଭଙ୍ଗ ମୁରଲୀନଟ, ତା ଶିର ମୁକୁଟ ଦିଶେ ଦାଉ ଦାଉ । ୧ । ଅଳି ମଙ୍ଗଳାଙ୍କୁ ଜଣା, ଥିଲେ ନ ଥିଲେ କରୁଣା, ନୟନସମ୍ପତ୍ତି ମୋର ଜୀଇଥାଉ । ୨ । ପଡ଼ିଗଲେ ତା ନଜରେ, ମଦନ ମାଦକ ଶରେ, ନାରୀ ହୃଦୟରୁ ଖସି ପଡ଼େ ହାଉ । ୩ । ନନ୍ଦଲେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନେ, ତା ପଛେ ମୁଁ ବନେ ବନେ, ଶିରେ ଧେନ ବୁଲୁଥିବ ତା କଠାଉ । ୪ । କବିରତ୍ନ ଭଣେ ରସେ, ମନମଥ ରତିହାସେ, ତା ପ୍ରେମ-ସାଗରେ ଚିତ୍ତ ବୁଡ଼ିଯାଉ । ୫ ।

(୨୫)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପରଜ, ତାଳ ଏକତାଳ

ପରାଣ ଗ୍ଲୁର କି ଲୋଡ଼ା ରେ ସଙ୍ଗାତ,

ପ୍ରିୟଜନ-ପ୍ରୀତି ପୀଯୂଷ-ପ୍ରବାହ ହୁଅଇ ଯେବେ ଖଦଡ଼ା ରେ । ଘୋଷା ।

ପାସୋରେ ହୃଦୟ ଭିତରୁ ସଦୟ ପଣ ପରମ ମୁହାଁସ; ପେଟଯାକ ପୁରିଥିବ ଯେବେ କୁଟ ମୁଖେ ଥିବ ମନ୍ଦହାସ ରେ । ୧ । ଛଳପୂର୍ଣ୍ଣ କର

୨୫ । ଟୀକା—ମୁହାଁସ—ଗନ୍ଧ, କୁଟ—କପଟ, ଝସ—ଜଳପାନବିଶେଷ ।

ମୃଦୁ ବାଣୀ ଝଙ୍କ ବିରହ ହୃଦେ ଢାଳିବା; ନିଦାଘେ ତାପିତ ବନଲତା ହିତ ହାତଠେକା ଜଳ ଦେଲା ରେ । ୨ । ପ୍ରଣୟ ପରଖ କରି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସବୁ ବୁଝି ଅନୁଭବେ; ପ୍ରୀତିଠାରୁ ବଡ଼ କେହି ନାହିଁ ବୋଲି ବିବେଚନା ନାହିଁ ଯେବେ ରେ । ୩ । କବି ଦିନକର ରାମଗୁରୁ ବୋଲେ ଏବେ ସବୁ ଜଣାଗଲା; ପକାଇ ପବିତ୍ର ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥୂଳ ଗାତ୍ର ପରମ ପଦକୁ ଚଲି ରେ । ୪ ।

(୨୬)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ-ସରିମାନ

ଖଳ ବଚନକୁ ସତ ମଣି କି ରେ । ଘୋଷା ।

ଅଦରଶେ ଥିବା ବାଙ୍କ, ଗଙ୍ଗାଜଳେ ଅଛି ପଙ୍କ, ରବିବିମ୍ବରେ କଳଙ୍କ ଭଣିକି ରେ । ୧ । ଭୃତ୍ୟର ବିଶ୍ୱାସ ଦେଖି, କରିଥାଇ ଯେବେ ସୁଖୀ, କାଳେ ତା ଶତ୍ରୁରେ ରଖି ଠାଣିକି ରେ । ୨ । ମଦନ ଅମଳ ବଶେ, କ୍ଷତ ଯେବେ ଦନ୍ତବାସେ, ଦଶଇ ଏ ଦୋଷ ଦୋଷେ ଗଣି କି ରେ । ୩ । ଯେବେ ପ୍ରଭୁପଣ କରି, ପାରିବୁ ହିରଣ୍ୟଗୋରି, ଜାଣି ଯିବି କରେ ଧରି ଫଣୀକି ରେ । ୪ । ଲଭିବାରୁ ମୁଁ ପଣ୍ଡିତା, ବର ତୋ ପରଗୃହତା, ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ କରେଁଟି ଶନ୍ତାମଣିକି ରେ । ୫ । ଏଣିକି ତୋ ଅନୁଗ୍ରହ, ନୋହିଲେ ମୋ ରିପୁବ୍ୟୂହ, କହିବ ମୋ ପାଇଁ ଦେହପଣିକି ରେ । ୬ । ଅଗଣିତ ଅନ ମନ, ଅନାଅ ବିରଜ ମାନ, ରାମଗୁରୁ କବିଦିନମଣିକି ରେ । ୭ ।

(୨୭)

ରାଗ—ମଲ୍ଲୁଅ

ଅଜ ଏ କି ଗୁମାନ ରେ (ଚନ୍ଦ୍ରାନନା)

ଦେଖି ନାହିଁ ସ୍ୱପନରେ । ପଦ ।

ସୁନ୍ଦର ବଦବାସ, ମନ୍ଦାରଦଳେ ହାସ,-କୁନ୍ଦକୁ ପରକାଶ, କୁନ୍ଦନାଙ୍ଗି ମୋ ଧନ, (ପଢ଼) ତୁ ଯିନା ମୋର ପ୍ରାଣ, ରମଣୀଗଣ ରାଣ, ରାଣ

---

୨୬ । ଟୀକା— ଅଦର୍ଶ—ଦର୍ପଣ, ଦନ୍ତବାସ—ଅଧର, ପରଗୃହତା— ଭୃତ୍ୟତ୍ୱ, ଶନ୍ତାମଣି—ଅଭୀଷ୍ଟପ୍ରଦ ମଣି, ଦେହପଣିକି—ଶରୀରପଣି (ଟିକସ୍) ପାଇଁ, ଅନ—ରାଣ, ରିପୁବ୍ୟୂହ—ଶତ୍ରୁସମୂହ ।

ଅଛୁଟି ମାଣ,-ବକ ମୃଗାକ୍ଷୀ ଜାଣ, ଦାରୁଣ ସ୍ମରବାଣ, ଶାଣଦିଅ ଭୀଷଣ, ବାଣଗଣରେ ନଷ୍ଟେଁ ନେବଟି ଏ ପରାଣ । ୧ । ଗୃହୁ ଚମ୍ପକ-ଦେହା ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, କାହୁଁ ଶିଖିଲୁ ଏହା ରେ, ଅଶ୍ରୁ ପ୍ରସରଦ୍ୱାର, ମଲ୍ଲୀକ ଶରବାର, ଅଜନ୍ମ ପରସ୍ତର, ସଂସାର ସାରଦ୍ୱାର । ୨ । ମର୍ମ ଗଲାଟି ଫାଟି ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ମାରମାର୍ଗଣଧାଟୀରେ, ବନ୍ଧୁଅ ସବଲ୍‌ଟି, ତୋ କାନ୍ତି ପରିପାଟୀ, ଘେନିବାର ଲତାଟି, ମୂଳୁ ନ ପକା କାଟି । ୩ । ଦୋଷ ଦେଖି ତୁ ଦଣ୍ଡ ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ମଣ୍ଡନା କର ଗଣ୍ଡରେ, ବାହୁପାଶେ ନିତାନ୍ତେ, ବାନ୍ଧିବା ବସନାନ୍ତେ, ଓଷ୍ଠ ବିଦାର ଦନ୍ତେ, ଭୂଷ କରଜ-କୁନ୍ତେ । ୪ । ଅରମ୍ଭିଲେ ତୁ ରୁଷା ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ଭରସା କେ ମୋ ରସାରେ, ତେଜିଲେ ତୁ ମୋ କୋଳ, କେତେ ମୋ ଧୃତ ବଳ, ସହେ କି କରବାଳ, କେଳି-କମଳ ଦଳ । ୫ । ଶ୍ୟାମ ବିନୟଭାଷାରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ମନ୍ଦ ମଧୁରହସା ରେ, ଭାଷିଲେ ପ୍ରିୟବାଣୀ, ରସେ ସେ ସୁଲକ୍ଷଣୀ, ରସିଲେ ମନ ଜାଣି, ଶ୍ରୀ ଗୋଷ୍ଠରାୟ ଭଣି । ୬ ।

(୨୮)

ରାଗ—ସୁରଟ, ତାଳ—ଝୁଲା

ମଲ୍ଲୀମଣ୍ଡନା ତୁ ନ ମାର ମାରରେ । ପଦ ।

ଘେନ ତୋ ଅବଧାନେ, ରସିଲି ମୁଁ କି ଅନେ, ତୁ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଏ ସଂସାରସାର ରେ । ୧ । ବରଜ ମଣିପୁଞ୍ଜ, ଅବଜବାଲୁ ଗୁଞ୍ଜ, ଶିରୀଷ-ଅଙ୍ଗି, ଅଙ୍ଗୀକାର କାର ରେ । ୨ । କିସ ମାନସେ ଭାଳି, କରଜ କଳୀ ଗୃଳ ଭରତ କଲୁଣି ଅଗାର ଗାରରେ । ୩ । କେଳି ଚଞ୍ଚଳତର ନେଣ ଖଞ୍ଜନ୍ତୁ ମାର, ବହେ କାହିଁକି ଅହା ଧାର ଧାର ରେ । ୪ । ଅରେ ରତିପ୍ରତିମା, ଅଚର ଏବେ କ୍ଷମା, ବହିବ ତୋ ହୁକୁମ ଭାର ଭାର ରେ ॥

---

୨୭ । ଟୀକା—ରମଣୀଗଣରାଣ—ନାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ରଦବାସ-ମନ୍ଦାରଦଳେ—ଓଷ୍ଠରୂପ ମନ୍ଦାରଫୁଲରେ, ହାସକୁନ୍ଦକୁ—ହାସ-ରୂପ କୁନ୍ଦଫୁଲକୁ, କୁନ୍ଦନାଙ୍ଗି—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗି, ମାଣବକ—ଶିଶୁ, ରାଣ—ରାଜା, ପରସ୍ତର—ନିକର, ମାରମାର୍ଗଣଧାଟୀ—କନ୍ଦର୍ପଶରସମୂହ, ରସା—ପୃଥିବୀ, କେଳି-କମଳ-ଦଳ—ପ୍ରୀତିପଦ୍ମପାଖୁଡ଼ା, କରବାଳ—ଖଣ୍ଡା ।

୨୮ । ଟୀକା—ଗୁଞ୍ଜ—କାଇଁଚ, କାର—କାହାର ? କରଜ—ନଖ, ଅଗାର—ଗୃହ, ଅରପାର—ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ, ସପତ—ରାଣ, ଶପଥ ।

ମୋ ଧନ ହୁଅ ରଜ, ମଦନବାଣ ବାଜ, ହେଲଣି ମୋ ହୃଦୟ ଅର-
ପାର ରେ । ୬ । ମୋ ସପତଟି ମଥା, ଟେକ ଭୂପ ତୁ କଥା, କହେ
ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍ଦେବ ବାରବାର ରେ । ୭ ।

(୨୯)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପରଜ

ରେ ମୋ ବନ୍ଧୁ, ଶିଶୁବଣାମୃଗଦୃଶା ।

ଦଶୁଥାଉ କୃପାମୟ, ପୁଣି ଯାହା ରୁଷ୍ଟ ସେ କେମନ୍ତ ରୁଷା । ଘୋଷା ।

ବସୁଥାଉ ଥାଉ କୋଳୁ ମୋର ପୁଣି ଖସି ମଣ୍ଡୁ ବସୁମତୀ; ବସୁ
ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ନୁଅଇଁ ଯାହାଟି କଷ୍ଟୁଥାଉ କ ମୋ ଧୃତି । ୧ । ହସୁଥାଉ
କୋଳେ ଖେଳ ଯେତେବେଳେ ବସୁ କୋଟି ଦେଉ ଗଣି; ନ ଶୁଣୁ ଗୃହୁ
ଶତକୁ କାହିଁକି ମୋ ଅସୁ ଘେନିବାକୁ ପୁଣି । ୨ । ଠେସୁଥାଉ ଉରେ
ଉରୋଜକୁ ସମୁଚ୍ଛାସୁଥାଉ ସ୍ମିତେ ଗଣ୍ଡ; କି ଶୁଣି କାଟି ଦେଉ ସେ ସୁଖସ୍ୱର୍ଗ
ନିଃଶ୍ରେଣୀକି ଏ କି ଦଣ୍ଡ । ୩ । ମିଶୁଥାଉ ସ୍ନେହେ ନିମଜ୍ଜି ମୋ ଦେହେ
କି ସୁଖେ ପୁଣି କି କୋପୁଁ; ହିଶୂଳମଣ୍ଡିତକରପରପନ୍ଥୀ-ଇଷୁ ମୁଖେ
ସମରପୁ । ୪ । ପଶୁପ-ମହେନ୍ଦ୍ର ନନ୍ଦନ ଭାରତୀ ରସୁଁ ରାଧା ସଙ୍କୋଚଲେ;
ବସୁଦୁର୍ଗ ସ୍ୱର୍ଗପୁରନ୍ଦର ଭାବବଶୁଁ ଏ ଗୀତ ରଚଲେ । ୫ ।

(୩୦)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ—ଆଡ଼ତାଳ

ସବୁ ଗଲା ଯେ ଲାଜେ,

ରହି ନ ପାରେ ସହୀସମାଜେ । ଘୋଷା ।

ନଗତଳକଉରୋଜାଏ ଅଛନ୍ତି ଅଗଣିତେ ଅନୁସର ହେ । ଜଗତୀ-
ଲଲମ ଚମାଙ୍କର ନାମ ଯୋଗ୍ୟ କି ଏକା କିଶୋର ହେ । ୧ । ଘେନାଇ
କହିଲେ ହେଲେ ନେଜାଅଁଲେ ଅନାଇ ତ ସେ ନ ଜାଣେ ହେ । ତାକୁ
ନଟ-ଖଞ୍ଜରାଟ-ନେଜା ବୋଲି ଡାକୁଥାଅ ତୁମ୍ଭେ କେଣେ ହେ । ୨ ।
ତୁମ୍ଭ ଉରେ ସ୍ତନକୁମ୍ଭ ନତ-ଉନ୍ନତା ଯେ ମଣ୍ଡାଏ ନାହିଁ ହେ । ବହି-
ଯିବ ବୋଲି ଶୋଭା ପୀୟୂଷ କି ରହିଥାଅ ଏକା ଗୃହିଁ ହେ । ୩ । ତାରୁଣ୍ୟ
ଗଉରବେ ବାଳା ସେ ତ କେବେ ଗୃଲିକି ନ କରେ ଗୃରୁ ହେ । ସଜୁଅଛୁ

୨୯ । ଟୀକା—ବସୁକୋଟି—ଅସଂଖ୍ୟ ରତ୍ନ; ହିଶୂଳମଣ୍ଡିତକରପରପନ୍ଥୀ—
ମହାଦେବଙ୍କ ଶତ୍ରୁ ଅର୍ଥାତ୍ କନ୍ଦର୍ପ; ଇଷୁ—ବାଣ; ପଶୁପ-ମହେନ୍ଦ୍ର—ଗଉଡ଼ଙ୍କ
ରାଜା ଅର୍ଥାତ୍ ନନ୍ଦ ।

କେଲ ଲ୍ଲସୀ ମସ୍ଳୀଗଡ ବୋଲ୍ ଡାକ୍କବାରୁ ହେ । ୪ । ଅଧର ମାଧୁସ୍ୟ-ଅଭ୍ମାନେ ପୁର୍ କେତେ ନାଗସ୍ୱ ନାହାନ୍ତ ହେ । ତା ଦଶନ ଅଙ୍କ ଥିବା ପାନରଙ୍କ ପର୍ ମାଗିବାର ନାନ୍ତ ହେ । ୫ । ପ୍ରେମାଦରେ ଅବା ପ୍ରମାଦରେ ବାଣୀ ଶୁଣିବା ଶତ୍ତ୍ କାହିଁକ ହେ । ସରସଶ୍ଲେଷମଦକଳକୋକଲବଚନା ବୋଲ୍ ନାହିଁକ ହେ । ୬ । ଜଗଦ୍ଦେବ ବନ୍ଧ ଜଣାଇଲେ ଇନ୍ଦୀବର ଶ୍ୟାମ ବଂଶୀପାଣି ହେ । ତୁମ୍ଭେ ସେ ତରୁଣୀ ଗୃହ୍ଲବା ସରଣୀପସ୍ୱଗେ ଗଢ଼ିବା ଜାଣି ହେ । ୭ ।

(୩୧)

ସ୍ୱଗ—ବେଗଡ଼ା

ଏହ୍ ସେହ୍ କ ମୋ ସହ୍ ସତ କହନ୍ତି । ପଦ ।

କହ୍ବାକୁ ଜହ୍ନାଞ୍ଚଳ କରୁ କରୁ ତୁ ଚଞ୍ଚଳ, ସ୍ମରସର୍ପ କଳନ ରସନା ଲହଲହନ୍ତି । ୧ । ଅନନ୍ତୁଲ ଏ ଦ୍ୟୁତ, ଅନାଇ ସେ କେଉଁ ସତୀ, ଠକ୍ବର ନଜ୍କର କର୍ବାରେ ନ ହନ୍ତି । ୨ । ଏହା କର୍ କ ଗୋ ଯଣଃ,-କୁସୁମମାନଙ୍କ ବାସ, ବାସବନବାସ ଯାଏ ଯାଉଥାଏ ଚହନ୍ତି । ୩ । ଏଠାରେ ନନ୍ତେଁ ସଞ୍ଚିତ ହୋଇଚ୍ଛ ରେ ପ୍ରାଣମିତ, ଅଳ୍ପକଳ୍ପନ ସେ ଅବଗ୍ରହ ରବଗ୍ରହନ୍ତି । ୪ । କବରବ ସ୍ୱସ୍ଥଗୁରୁ, କହୁଥାନ୍ତ ରେ ରମ୍ଭୋରୁ, ଏହାଙ୍କ ଭଜନ୍ତ ଅନ ନାହିଁ ସୁଖାବହନ୍ତି । ୫ ।

(୩୨)

ସ୍ୱଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଝୁମ୍ପା

ସଞ୍ଚାରଣୀ ପାଞ୍ଚାଳକା କାଞ୍ଚନମଯ୍ୟୀ ରେ ପ୍ରଲମ୍ବ କୁଞ୍ଚିତକେଶା,
ଯୋଗି-ସମାଧିଖଣ୍ଡନବଧିଚତୁରଗୃଢ଼ବେଶା;
ପଦପଙ୍କଜନ୍ୟାସପବ୍ୱିତୀକୃତ ଧରଣୀଦେଶା,
କେ ତୁ ମୋହନ,-ହେତୁ ମନର, ସେତୁ ବଳାସମିଷବନର
ନରଲୋକରେ କୃତବାଗୀଶଶିଳ୍ପବିଶେଷ ଶେଷା । ଘୋଷା ।

---

୩୦ । ଟୀକା— ନଗତଳକଢ଼ରକାଏ—ବଡ଼ ପର୍ବତ ପର୍ କୁଚ ଯେଉଁ-ମାନଙ୍କର, ଲଲାମ—ଭୂଷଣ, ଗୃରୁ—ସୁନ୍ଦର, ତାରୁଣ୍ୟ—ଯୌବନ, ଦଶନ-ଅଙ୍କ—ଦନ୍ତଚିହ୍ନ, ସରଣୀପସ୍ୱଗେ—ବାଟଧୂଳରେ ।

୩୧ । ଟୀକା—ଅନନୁକୂଳ—ଅତୁଳନୀୟ, ବାସବନବାସ—ଅମରାବତୀ ।

ପଦରୁ ଊଣା ପର ତ ଜଣା ପଡ଼ୁଛୁ କେହି ଏଡ଼େ ପ୍ରବୀଣା ହେଲୁ ରେ, ଛଣାର୍ପି ଯୂଥ ଜଣା ବାଣୀ, ସୁଧାଗରଳମିଶା ତରଳ ବିଲକ୍ଷଣ ଗୃହିଣୀ; ଜଗତୀଯୋଷାରତନକୋଷାଭୂଷା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗଠାଣି; ଜନନୟନ-ନୀଳେନ୍ଦୀବର-ଚନ୍ଦ୍ରିକା-ପରମ୍ପରା କି ବରବରନା ତୁହି ନିଷ୍ଠୟୁ ତୋର ବୁଦ୍ଧି ନ ପାରେ ଜାଣି ରେ । ୧ । କରିଛୁ ଖର୍ବ ସୁପର୍ବପର୍ବସୁଧାଂଶୁମୁଖୀଗଣଙ୍କ ଗର୍ବ ସର୍ବଂସହାରେ କେ ରହିବ ମାନି, ଲଜର ବାସଗୃହ ତୁ ରସରାଜର ରାଜଧାନୀ, ଗତିଲବଣ୍ୟ ମାତଙ୍ଗ ବନ୍ୟହାତୀରୁ ବଳିଲୁନି, ଧନ ଯାହାର ମୁକୁତାହାର ହେବୁ ତୁ ଶ୍ରୀଗ୍ରୀବକୁ ତାହାର ସୁକୃତ ତୁଲେ ମୋର କୁହାର ହେଉ ମହତ୍ତ୍ୱ ହାନି । ୨ । ଉଦ୍ଦଣ୍ଡରତ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟବତୀ ବୋଲାଇ ଚେଙ୍କାଇବୁ କି ଛତ ଏବେ ତ ଯତମୋହନା ଷିତମଣ୍ଡୁ, ଖଣ୍ଡିବୁ ଚଣ୍ଡ ଫୁଲ୍ କୋଦଣ୍ଡ ବୀରଦୋର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ କଣ୍ଡ, ତୁମ୍ଭେ ଯେ ଜୁର ନେବ ମକର ତୋର ସୁନ୍ଦର ଗଣ୍ଡୁ, ସେ ବଡ଼ ଗିରିଶରୁ ଅମରନାଥରୁ ପାଶକରୁ କୁବେର ଠାରୁ ନଳିନନନ୍ଦନରୁ ମୀନସ୍ୟନ୍ଦନରୁ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡୁ । ୩ । କହନ୍ତି ଅଷ୍ଟ-ଦୁର୍ଗସାମନ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖୁଁ ଏମନ୍ତ ସରସବାଣୀ ଶ୍ରୀ ଠାକୁରାଣୀ ଶୁଣି ଲଭିଲେ ଲାଜ, ସ୍ଫୁରିଲ କୁନ୍ଦ ମଧୁନିଃସ୍ୟନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହସିତ ବ୍ୟାଜ, ଗୁଳି ଚରଣ କଲେ ଶରଣ ଅଳିଜନ ସମାଜ, ମିଳନ୍ତେ ଦିନେ ଏକାନ୍ତ-ସୀମା ଏପରି ପରିଣତ ଚନ୍ଦ୍ରମା-ବଦନା ଶ୍ୟାମ ଦୁହିଙ୍କ ପ୍ରେମ ହେଲା ନିବିଡ଼େ ନ୍ୟାଜ । ୪ ।

(୩୩)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପରଜ, ତାଳ—ରୂପକ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ତୋ ବୋଲେ ବସନ୍ତ ମାନେ,
ଶିଖଣ୍ଡଶେଖର ସ୍ନେହୁଁ ଅଶା ମୋର ତୁଟାଇ ପାରନ୍ତୁ ଧାନେ । ପଦ ।

---

୩୨ । ଟୀକା—ସଞ୍ଚାରିଣୀ ପାଞ୍ଚାଳିକା କାଞ୍ଚନମୟୀ—ଗମନ କରୁଥିବା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିମା, ସେତୁ ବଳାସମିଷବନର—ବଳାସରୂପ ଜଳପାର ହେବାର ସେତୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପୋଲ, ବାଗୀଶ—ବ୍ରହ୍ମା, ସୁପର୍ବ—ଦେବତା, ପର୍ବସୁଧାଂଶୁ—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ସର୍ବଂସହା—ପୃଥ୍ୱୀ, ରସରାଜ—ରସିକଶ୍ରେଷ୍ଠ (କନ୍ଦର୍ପ), ମାତଙ୍ଗ ବନ୍ୟହାତୀ—ମତ୍ତ ବନ୍ୟ ହସ୍ତୀ, ଧନ—ସମ୍ବୋଧନ ପଦ, ଫୁଲକୋଦଣ୍ଡ—କନ୍ଦର୍ପ, ଦୋର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ—ବାହୁବଳ, ଜୁରି ନେବ—ଜୁର କରି ନେବ, ମକର—ମକର ଚିହ୍ନ, ସେ ଗିରିଶରୁ (ଶିବଙ୍କଠାରୁ); ଅମରନାଥରୁ (ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରୁ), ପାଶକରୁ—(ବରୁଣଙ୍କଠାରୁ), କୁବେରଙ୍କଠାରୁ, ନଳିନନନ୍ଦନରୁ (ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ), ମୀନସ୍ୟନ୍ଦନରୁ (କନ୍ଦର୍ପଠାରୁ) ଓ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡୁ (ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ) ବଡ଼ । ନ୍ୟାଜ—ବିବେଚନା ।

ଖଳଜନବାଣୀ ସତ୍ୟ ପର ମଣି ନ ଗୃହ୍ଣିଲେ ହେଲେ ମୋତେ, ଘେନ ଗୃରୁତର ମୁଖ-କଳାକର ମୁଁ ନ ଗ୍ରହିବ କେମନ୍ତେ । ୧ । ଜାଣିଅଛୁ ଧ୍ରୁବ ମୋଠାରେ ପୂରୁବ ପର ନାହିଁ ହରି ସ୍ନେହ, ହେଲେ ହେଲେ ଯେବେ ମୁରଲୀରବରେ ପୁଲକନ୍ତା ନାହିଁ ଦେହ । ୨ । ଚନ୍ଦ୍ରକ ଲଲାମେ ଦେଖଇ ମୁଁ ପଛେ ଅନ୍ୟ ପଦ ଲାକ୍ଷା ରାଗ, ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିମୟ ନ ଦିଶନ୍ତା ଯେବେ ମୋତେ ପ୍ରତିଦରାଗ । ୩ । ଆହାର ବିହାର ନିଦ୍ରା ବେଶ ବିଷ ହେଉ ତାକୁ ମୁଁ ନ ଗଣେ, ତା ଦରଶନେ ଅନାଦର ବହିଲେ ଅରୁଣ ନ୍ଦହନ୍ତା ପ୍ରାଣେ । ୪ । କାମୋଦୟ ଘନେ ଅମୋଦ ବର୍ଦ୍ଧନେ ତା ମୋହନ ମୃଦୁ ହାସ, ବଶ ନ କରାଇ ଯେବେ ଠଉରାଇ ଦିଅନ୍ତା ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଲେଶ । ୫ । କେ କହୁଛି ତୋତେ ହୋଇଛି ନିକୁଞ୍ଜ ନିଳୟ ଦୁଆର ମନା, କେ କହେ ତୁ ବେଣୁପାଣି ପ୍ରାଣ ଏଣୁ ନିଷ୍ଠୟ ଜାଣିଲେ ସିନା । ୬ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗଧରାନାଥ କହନ୍ତ ସେ ଚତୁରମାନଙ୍କ ରଜା, ସରଣୀ ତାର କଳିଲେ ସିନା ହେବ ଧରଣୀନ୍ୟସ୍ତ କରଜା । ୭ ।

(୩୪)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ମୋ ବନ୍ଧୁଟି ବାଇ ହୋଇଯାଏ ସିନା,
ପାଇଯାଏ ଯେବେ ମୋର ଅଚରଣ ପ୍ରଶଂସା ଫୁଲବାସନା । ଘୋଷା ।

ନ ରୁଚିଲା ପର ବ୍ୟାଜେ କରେ ମୁଖ ସୁରୁଚିର ଶରଦାନ୍ଦୁ, ଚୁମ୍ବିଲେ ଶ୍ରବଣସୀମାକୁ ମୋ ଗୁଣ ପୀୟୂଷରୁ ଏକ ବିନ୍ଦୁ । ୧ । ବଳୟାବଳି ଅଙ୍ଗଦ ମଣିଚୁଡ଼ି ଶଙ୍ଖ ଚୁଡ଼ି ରହେ ଦେହେ, ଏପରି ସେ ପରଣତ ବିମ୍ବାଧରୀ ସଖୀକି ଭଜଇ ସ୍ନେହେ । ୨ । ଜାଣି ବାରି ବାର ବାରଣେନ୍ଦ୍ର-କର ଗରବ ଦଳିବା ଊରୁ, ମୃଦୁ ଇଷି ଇଷି ଊଠାରେ ପ୍ରେୟସୀ ତରୁଣୀ ସୁଗୁଣଗୁରୁ । ୩ । ମୋହର ପ୍ରବେଶ ପ୍ରତୀତିରୁ ବେଶ-ରସିକା ପଡ଼େ

---

୩୩ । ଟୀକା—ଧାନେ—ଅଳ୍ପପରିମାଣରେ, ମୁଖ-କଳାକର—ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର, ଧ୍ରୁବ—ନିଶ୍ଚିତ, ମୁରଲୀରବରେ—ବଂଶୀଧ୍ୱନିରେ, ଚନ୍ଦ୍ରକଲଲାମେ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ଭୂଷଣରେ ।

୩୪ । ଟୀକା—ଅଚରଣପ୍ରଶଂସାଫୁଲବାସନା—ବ୍ୟବହାର ଓ ପ୍ରଶଂସାରୂପ ଫୁଲ ବାସନା, ବ୍ୟାଜେ—ଛଳରେ, ମୁଖ-ସୁରୁଚିର-ଶରଦନ୍ଦୁ—ମୁଖରୂପ ସୁନ୍ଦର

ଚମକ, ସେ ସମୟେ ରାକା ପ୍ରଦୋଷ ଜଳଧି ହେବ ତା ହୃଦସମ କି । ୪ । ଶତ୍ରୁକେ ଚନ୍ଦନ ଶ୍ରବଣେ ଅଞ୍ଜନ କଣ୍ଠେ କରେ ଲକ୍ଷା ବୋଲ, ବ୍ୟସ୍ତ କର କମ ଭ୍ରାସର ବିଭ୍ରମ,-ସିନ୍ଧୁ କଲ୍ଲୋଳେ କେବଳ । ୫ । ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ-ଧର ଦମ୍ଭ ସ୍ୱର୍ଗପୁର ପୁରନ୍ଦର ଗୀତେ, କଶୋରୀଙ୍କ ପ୍ରେମ ଘେନ ଘନଶ୍ୟାମ ପ୍ରମୁଦିତ ହେଲେ ଚିତ୍ତେ । ୬ ।

(୩୫)

ରାଗ—ବଳାହୋର, ତାଳ—ଏକତାଳି

ଖଞ୍ଜରୀଟନୟନା ଅଳପ ଚାହାଁ ରେ । ପଦ ।

ଅଞ୍ଜନରୁଚି ମଦଗଞ୍ଜନକେଶୀ, କଞ୍ଜସୁନ୍ଦର ମୁଖ ରଞ୍ଜନବେଶୀ, ସଞ୍ଜ କୁମୁଦସମହାସବିଳାସୀ, ତୁ ସିନା ସାହା ରେ । ୧ । ଦନ୍ତ ବସନ ରୁଚି ସନ୍ତତ ଚାଖି, ସନ୍ତତ ତବ ତନୁ କାନ୍ତିରେ ଲାଖି, କାହିଁ ଭରସି ରସି ନାହିଁ ମୋ ଅଖି, ତୋହର ବାହାରେ । ୨ । ବାରଣବରଗମନା ରସ-କାରୀ, ପରଶତ ରଣରଣ ଧରଣୀବିହାରୀ, ରଚ ବଚନାମୃତ ନିର୍ଗତ ଧାରୀ ମିଶ ହୃଦ ହାରେ । ୩ । ଚଣ୍ଡ ମଦନ କର ଦାରୁଣ ବାଣେ, ଦଣ୍ଡକୁ ସମୁଚିତ ବୁହଇ ମୁଁ ଟାଣେ, ମଣ୍ଡ ଗଳକୁ କହେଁ ଅଗଣିତ ରାଣେ, ମୃଦୁଳ-ବାହା ରେ । ୪ । ମଗ୍ନ ମୁଁ ତୋର ରସନିର୍ଝରକୂପେ, ତନୁ ରୁଚି ନିର୍ଧୂତ ହାଟକରୂପେ, ସକରୁଣ ହୁଅ ହରଚନ୍ଦନ ଭୂପେ, ମୋ ସୁଖ ରାହା ରେ । ୫ ।

(୩୬)

ଅରେ ପ୍ରାଣସଙ୍ଗି,

ମନମୋହନ ମନ୍ତ୍ରର ତୋର ଭଙ୍ଗୀ । ପଦ ।

କୃପାରେ ମାନସ ରଖାଇଲୁ, ଭୁଜେ ଭୁଜବନ୍ଧା ଶିଖାଇଲୁ, ଅଳପ ଅଳପ ବଖାଇଣ ବିମ୍ବଅଧରରୁ ମଧୁ ଚଖାଇଲୁ । ୧ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନୀ ଯୋଗୀ

ଶରଚନ୍ଦ୍ର । ପରଣତବିମ୍ବାଧର—ପାଚିଲା କଇଁଖିକାକୁଢ଼ ପର ଅଧର ଯାହାର, ବାରବାର—ଥରକୁ ଥର, ବାରଣେନ୍ଦ୍ରକରଗରବଦଳକା ଉରୁ—ହାତୀ ଶୁଣ୍ଢଠାରୁ ମନୋହର ଜଙ୍ଘ । ରାକାପ୍ରଦୋଷ ଜଳଧି—ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମୁଦ୍ର ।

୩୫ । ଟୀକା—ଖଞ୍ଜରୀଟ—କଜଳପାତି, ଦନ୍ତବସନରୁଚି—ଅଧର ମାଧୁରୀ, ରଣରଣ—କନ୍ଦର୍ପ, ହାଟକ—ସୁନା, ସଞ୍ଜକୁମୁଦ—ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଫୁଟିଥିବା କଇଁଫୁଲ, କଞ୍ଜସୁନ୍ଦର—ପଦ୍ମପର ମନୋହର ।

ଯୋଗଭୂଲ, ତିଳସୁମନସ ନାସାଙ୍କୁଲ, ପଦ ପଦାଙ୍କରେ ଯାଚ ଦେଉଥାଏ ଶଙ୍କପଦ ମଣିନଥିଙ୍କୁଲ । ୨ । ସନ୍ତାପ-ସହିତ ଶୁଖାଇଲ, କରେ ପୟୋଧର ରଖାଇଲ, ହେମ ପଣାସାର ପଲ୍ଲବପାଲିରେ, ପରୁଇବା ରୀତି ଶିଖାଇଲ ॥ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗପତି ଭୂପେ ଭୋଟଲେ, ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କଲ ଯୁବାକୁଳେ, ଦାମୀ ହୋଇ ଅଳ୍ପ ମାମୀ ହେଲ କାନ୍ତପଣଚନ୍ତେ ପବନ ଯେତେଛତେଲେ । ୪ ।

(୩୭)

ରାଗ—ମୁଖାରି

ସେ କି ସାଗ୍ରସାର ଜାଣେ,
ପ୍ରୀତି ରୀତି ନ ପାଲେ ଯେ ଅଣୁ ପରମାଣେ । ପଦ ।

ରାଜମାର୍ଗ ଛାଡ଼ି କଠେ ଅବାଟ ଉଠାଣେ, ଦ୍ୱିଜସଙ୍ଗ ବର୍ଜି ଯେ ମିଶଇ ପଠାଣେ । ୧ । ଶୁକସାରୀ ମାରି ପଳ ଯେ ଧଏ ସଆଣେ, ଯେ କୁନ୍ଦନେ ଖଞ୍ଜେ ମଣି ନ ବସାଇ ଶାଣେ । ୨ । ଫଳ ବିନା ଅତି ଲୋଭ ରଖି ଛାର ପ୍ରାଣେ, ଜଳଧିରେ ଯେ ନ ପଡ଼େ ପ୍ରିୟଜନ ଗୁଣେ । ୩ । ତାହାକୁ କି କଳାବତୀ ନଜରକୁ ଅଣେ, ବନ୍ଧା ହୋଇ ନାହିଁ ଥରେ ଯେ କୁସୁମ-ବାଣେ । ୪ । କନକ ବନ୍ଦିବ ବୋଲି ରୀତି କି ରସାଣେ, ସତ୍ୟବୁଦ୍ଧି କରୁଥାଏ ଯେ ଶଶ-ବିଷାଣେ । ୫ । ଯେ ବାମା ଅଧର ମଧୁ ବସନରେ ଛାଣେ, ମୃଦୁଳ ମାଳତୀମାଳା ଗ୍ରୀବମୂଳେ ହାଣେ । ୬ । ଯେ ଲେଖି ସୁରଙ୍ଗପଟ ସମରପେ କାଣେ, ମାଗିବା ଲୋକର କରେ ନ ଧରଇ ମାଣେ । ୭ । କନକ କୁଡ଼ୁଆ ଥାଉ ଯେ ପିଏ ପିହାଣେ, ଜାଇ ଥାଉଁ ଗିରିମଲ୍ଲୀ ଯେ ଲଗାଏ ଘ୍ରାଣେ । ୮ । କର୍ଣ୍ଣ ଯେ ସମର୍ପି ନାହିଁ ଭ୍ରମରେ ପୁରାଣେ, ହରିଙ୍କି ଯେ କରି ନାହିଁ ସ୍ଥୂଳ ପରିମାଣେ । ୯ । କହେ ଜଗଦ୍ଦେବ ଶିକ୍ଷା ହେଲେ ହେଲେ ଟାଣେ, କେ କାହା ସ୍ୱଭାବ ଛାଡ଼େ ପରାଣ ପ୍ରୟାଣେ । ୧୦ ।

(୩୮)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପରଜ, ଏକତାଳି

ରେ ନୀରଦ ଗରଜ ମରୁଛୁ କେତେ,
ଅରଜ ନାହୁଁ ତ ମୋ ବକୁଳଲତ ଭାବ ବିଭବୁଁ କହୁଁତେ । ଘୋଷା ।

---

୩୭ । ଟୀକା—ପଳ—ମାଂସ, କୁନ୍ଦନ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ରୀତି—ପିତ୍ତଳ, କନକ—ସୁନା, କାଣେ—ଅନ୍ଧକୁ, ଶଶବିଷାଣ—ଠେକୁଆ ଶୃଙ୍ଗ (ଅସମ୍ଭବ ବସ୍ତୁ) ।

୩୮ । ଟୀକା—ନୀରଦ—ମେଘ, ପୟୋଧର—କୁଚ, ଧରାଧର—ପର୍ବତ, ଇନ୍ଦ୍ରକୋଦଣ୍ଡ—ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, କ୍ଷଣପ୍ରଭା—ବିଜୁଳି, ନୀଳଚେଲାଞ୍ଚଳ—ନେଳିଆ

ଦେଖୁଛୁ ତ ମୋର ବାଳା ପୟୋଧର ଉପରେ ମୁକୁତାହାର, କେଉଁ ବୁଝିବଲେ ଧରାଧରତୁଲେ ଲମ୍ବାଉ ସଲଲଧାର । ୧ । ତ୍ରିଭୁବନେ ସର ଅଛୁ କ କଣୋଗ୍ରି ଭୂରୁ ଖେଳବା ଦଣ୍ଡକୁ, ଫୁଲୁଅଛୁ କେତେ ଦେଖାଇ ନିରତେ ଇନ୍ଦ୍ରକୋଦଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡକୁ । ୨ । କ୍ଷଣପ୍ରଭା କେଲ ଗ୍ଧରକୁ ସଙ୍ଗାଳି କରି ଫୁଲୁଅଛୁ ଯାହା, ନୀଳଲୋଚନା ବାଳା ଅପଘନ ଛବିକ ଅଳପ ଗୁହାଁ । ୩ । କରିଅଛୁ କେଡ଼େ ଭରସା ନିବିଡ଼ କରକାବଳି ବରଷା, ଦେଖୁଛୁ ତ କୁନ୍ଦଦରହାସୀ ମନ୍ଦ ସୁନ୍ଦର ମଧୁର ହସା । ୪ । ଅସିତ ଗୁଣରେ ମିଶିତ ମୋ ତୁଲ୍ୟ କେହି ନୋହେ କ ବଗୁରୁ, ମୋ ଧନ କୁନ୍ତଳପାଶ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମୟ ଚାମରରୁ ଗୁରୁ । ୫ । ମୁଁ ବଡ଼ ଶୀତଳ ବୋଲି ଏବେ ସ୍ଥୂଳ ଗରବ ଅଣିଛୁ କହୁଁ; ବୋଲେ ବାଲୁକେଶ ଶରଣନରେଶ ବନ୍ଧୁଗୁଣ ଶୁଣି ନାହୁଁ । ୬ ।

(୩୯)

ରାଗ—ଝିଁଝୋଟି, ତାଳ—ଆଠତାଳି

ବାରିଜାକ୍ଷି ମନରୁ ମାନ ବାରି ଦେ ରେ,
ଦେଖ କାଳ ହେଲେ କଳା ବାଉଦେ ରେ । ପଦ ।

ଦାସ ନାଶରେ ମାନସ, ବଳୁଛୁ ଯେବେ ନାଗ୍ରଶ, କରଜନାରାଚ ମାରି ଶରି ଦେ ରେ । ୧ । ତୋ ଚରଣ ସେବା ଭଳି, ନୋହିଲି ଯେବେ ରେ ଅଳି, ଗାଳି ଦଅଇ ମହତ ସାରି ଦେ ରେ । ୨ । ଏବେ ବନ୍ଧୁ ଅନାଥରେ, ଦୟା ଥିଲେ ଅନା ଥରେ, କରୁଣା କଟାକ୍ଷ ନେଜେ ଠାରି ଦେ ରେ । ୩ । ମହିଳାମଣି ଜଗତେ, ତୋ ବିନା ସାହା କେ ମୋତେ, ମାରି ମୁଣ୍ଡ ବଞ୍ଚାଇବି ଗାରି ଦେ ରେ । ୪ । ଦ୍ୱିଜ କବିରବି ବାଣୀ, ଶୁଣି ସେ ରମଣୀମଣି, ସ୍ନେହେ ଦ୍ରବି ବହିଗଲା ବାଉଦେରେ । ୫ ।

(୪୦)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି, ଏକତାଳି

ଅନାଦୃତ ସରସମନା ମୋ ଧନ କ୍ଷସ ମନାସି ପରିଜନେ ରୁଷିଲା ରେ, ନିଶାରମଣଜୟୀ ଶାରଦବଦନେ ନବାରୁଣ ସଦୃଶ ଦିଶିଲା ରେ । ଘୋଷା ।

ଲୁଗାଦ୍ୱାରା ଅବୃତ, ଅପଘନ—ଦେହ, କରକାବଳି—କୁଅପଥର, ଅସିତ ଗୁଣ—କୃଷ୍ଣତା, କୁନ୍ତଳପାଶ—କେଶଗୁଚ୍ଛ, ଶରଣନରେଶ—ଆଠଗଡ଼ ରାଜା ।

୩୯ । ଟୀକା—କଳାବାଉଦେ—ନୀଳମେଘସବୁ; କରଜନାରାଚ—ନଖରୂପ ଶସ୍ତ୍ର; ଗାରି ଦେ—କଷ୍ଟସୂ କରି ଲେଖି ଦେ; ବାଉଦେରେ—ପାଣିପରି ।

ବଳାହକ ଗରବ,-ଦଳାକୁନ୍ତଳେ ନବ, କଳାପ ସୁମୁଖି ନ ଖୋସିଲ୍ଲ ରେ, ଉଳାଗୁଣ ମୋହନ, ଚଳାଚଳ ନୟନ,-ଦଳାନ୍ତରୁତ ବଳ ଖସିଲ୍ଲ ରେ ॥ ଘୋଷଯାକ ଭିତରେ, ମୋ ସଙ୍ଗମ ଇତରେ, ଅଛୁ କି ନାହିଁ ତ ନ କହିଲ୍ଲ ରେ, ଦୋଷ ବିନା ଏପରି ରୋଷ କଲେ କି ପରଜନ ବଞ୍ଚିବ ଘେନି ସୁଶୀଳା ରେ । ୨ । ଯେଉଁ ଦିନୁ ମୋତେ ସେ କଳଉତ୍ତିକାମୀ ରସେ ନେଇବାନ୍ତ ବରଚ୍ଛରେ ଭୂଷିଲ୍ଲ ରେ, ପଙ୍କରୁଷ ମୋହର ନଇକର ତାହାର ଚରଣ ମାଜିବାର ସୁଶୀଳା ରେ । ୩ । ଦିବା ସମୟେ ଦିନେ ବିବାସ କଲି ମନେ କିବା ସତତ ତାହିଁ ଘୋଷିଲ୍ଲ ରେ, କାହିଁକି ଟି ଧରଣୀ, ଗୃହିଁ କଣୋଗ୍ରମଣି, ଗୁମାନକୁ ମାନସେ ପୋଷିଲ୍ଲ ରେ । ୪ । କହେ ବସୁ ଦୁର୍ଗେଶ ଅହେତୁକ ତା ରୋଷ, ଶହେ ଗୁଣରେ ସମୁଲ୍ଲାସିଲ୍ଲ ରେ, ପ୍ରାଣ ନେବାକୁ ମୋର, ବାଣ ମୀନରଥର ଶାଣରେ ନିରନ୍ତର କଷିଲ୍ଲ ରେ । ୫ ।

(୪୧)

ରାଗ—ବେହାରଡ଼ା, ଝୁଲ

ସୁନାଗୋରି ତୁ ଏକା ସିନା,

ସୁନାଗସ୍ତ୍ରୀ ଶିର ଫୁଲବାସନା । ଘୋଷା ।

ଏ ଜଗତୀ ଭିତରେ କେହି, ଗଜଗତି ତୋ ସମ ନାହିଁ, ରାଜା ନାରୀମଣ୍ଡଳେ ତୁହି, ସୁନ୍ଦରକୁନ୍ଦରଦନହସନା । ୧ । ପଦନଖ କୋଣ କଣକୁ, ରସବତୀ ମଣି ପଣକୁ, ସାଧାରଣେତର ଗୁଣକୁ, ବରନି ପାରବେ ନାହିଁ ଉଶନା । ୨ । ଗିରିବର ଶିଖରେ ତପ, କରଥିଲି କେତେ କଳପ, ବାଳାବର ମୋତେ ଅଳପ, ସୁଲଭ ହୋଇଛୁ ତୋ ଉପାସନା । ୩ । ପୟୋଧରେ ହାର ନଗ୍ନଇ, ମୋ ସୁକୃତ ଫଳ ପଗୁଇ, ମାରଶ୍ୱଗ ଡର

---

୪୦ । ଟୀକା—ଅନାରତ—ସର୍ବଦା; ପରଜନ—ଭୃତ୍ୟ; କଶାଙ୍କମଣ—ଜୟବିଶାରଦବଦନ—ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଜୟକରିବାରେ ଯେଉଁ ମୁଖ ନିପୁଣ; ନବାରୁଣ—ବାଳସୂର୍ଯ୍ୟ; ବଳାହକଗର୍ବଦଳା—ମେଘର ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସକାରୀ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅଳକଲା; କଳାପ—ମୟୂର ପୁଚ୍ଛ; ଘୋଷ—ଗଉଡ଼ ଗାଁ; ବରଚ୍ଛ—ବର୍ଚ୍ଛା; ମୀନରଥ—କନ୍ଦର୍ପ ।

୪୧ । ଟୀକା—ସୁନାଗୋରି—ସୁନା ପରି ଗୌର ଅଙ୍ଗ ଯାହାର; ସୁନାଗସ୍ତ୍ରୀ—ଶ୍ରେଷ୍ଠା ସ୍ତ୍ରୀ; ସାଧାରଣେତର—ଅସାଧାରଣ; ଉଶନା—ଶୁକ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟ; ମାରଶୁଗ—କନ୍ଦର୍ପବାଣ; ରସନା—ଚନ୍ଦ୍ରହାର ।

ଘୁଞ୍ଚାଇ, ବଜାଇ ଦେବୁ କି ଥରେ ରସନା । ବାଲ୍ୟବେଶ ନୃପତିମଣି, ଭଣେ ଶ୍ୟାମ ଭାରତୀ ଶୁଣି, ଲଜ୍ଜେ ହସି ବରତରୁଣୀ, ହେଲେ ମୁଖ-ବିନିହିତବସନା । ୫ ।

(୪୨)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ଗୋ ରସନାଟି, କୃଷ୍ଣନାମ ଛାଡ଼ି ଆନେ ରସ ନା ଟି । ଘୋଷା ।

ଅଟକି ନ ରହି ଅଳସରେ, ରଟ ରଟ ଚଳ ବିଳାସରେ । କୃଷ୍ଣ କେଶବ କେଶି,-କଂସ-ଦଳନ ବଲ୍ଲବୀଜନବଲ୍ଲଭ ହରେ । ୧ । ଉପଳ ଶାକର ରସଫେଣୀ, ମଧୁ ମଧୁରସା ସରପଣୀ, ସୁଧା ତାମରସ-ନେତ୍ରା ରଦବାସ, ଏ ସବୁ ଶ୍ୟାମ ନାମରୁ ଊଣା । ୨ । ମକରନ୍ଦ ପକ୍ୱ ଚୂତ ରସ, ପ୍ରବାହେ ନ ରଖି ତୁ ତରସ, ବିଲକ୍ଷଣି ହରିନାମଙ୍କ ମାଧୁରୀ, ଇତର ସକଳ ଗତରସ । ୩ । ବୃନ୍ଦାବନବ୍ୟୋମ କଳାକର, ବିରାଜଧ୍ୱଜ ହେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର । ଅଜ ବାସୁଦେବ ମୁକୁନ୍ଦ ମାଧବ, ଗୋବିନ୍ଦ ବୋଲି କୀର୍ତ୍ତନ କର । ୪ । ଖଣ୍ଡ ମରିଚ କର୍ପୂର ଚୂର, ଦେଲେହେଁ ସୁରଭୀ-କ୍ଷୀରେ ଭର, ଶ୍ୟାମ ରମଣୀୟ ମୋହନବିଗ୍ରହ, ନାମର କଳାକୁ ନୋହେ ସର । ୫ । ବୋଲ ବୋଲ କଂସନିସୂଦନ, ଜୟ ଜୟ ଦେବ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ଅଷ୍ଟ-ଦୁର୍ଗପତି କହିବା ଭାରତୀ ଇଷ୍ଟ ସୁଧାରସ ପରି ଘେନ । ୬ ।

(୪୩)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ କି ବହିଲେ ଗୋ, ଅଖଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡକୁ ଯେ ସହିଲେ ଗୋ ।
ଏ ଖଣ୍ଡ ଏଥେ ପୂରି ରହିଛୁ ବୋଲି କରି
ଜଣା ନ ଥିଲା ପରି ପହିଲେ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଛାମୁକୁ ନିତି ଯାଇ ତେତେ ଯେ ସମଝାଇ ଶୁଣି ସଂଯତ ଲବେ ନୋହିଲେ ଗୋ, ଜାଉଦଳକୁ ସହି ନ କରି ଏବେ କେହି ମହୀଧ୍ରବର-

---

୪୨ । ଟୀକା—ରସନା—ଜିଭ; ବଲ୍ଲବୀ—ଗୋପୀ; ଉପଳ—ଏକପ୍ରକାର ଫଣୀ; ତାମରସନେତ୍ରାରଦବାସ—ପଦ୍ମଲୋଚନା ସ୍ତ୍ରୀର ଅଧର; ତରସ—ପୂର୍ଣ୍ଣଇଚ୍ଛା, ଅଭିଳାଷ; କଳାକର—ଚନ୍ଦ୍ର; ବିରାଜଧ୍ୱଜ—ବିଷ୍ଣୁ; ସୁରଭୀକ୍ଷୀର—କାମଧେନୁର ଦୁଧ ।

୪୩ । ଟୀକା—ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ଭୂଷଣଧାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ; ସହି ନ କରି—ନ ସହି (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ); ମହୀଧ୍ରବର—ବଡ଼ ପର୍ବତ; ସୁଖବଲ୍ଲୀ—ସୁଖରୂପ

ଭର ବହିଲେ ଗୋ । ୧ । ନବୀନ ସୁକୁମାର ସୁଖବଲ୍ଲୀ କି ସ୍ମର ଖେଳ-ଖେଳନାନଳେ ଦହିଲେ ଗୋ, ଏତେ ସବୁ ବିପଦେ ପୁଣି ଘେନାଇ ପଦେ କହିବା ଯାଏ ନିଜ ରହିଲେ ଗୋ । ୨ । ବରଜ ଅଖଣ୍ଡଳଧେନୁକୁ ସ୍ମରଗରଳ ଚମକୁ ଚିର ବୋଲି ଦୁହିଁଲେ ଗୋ, ରଣିତୁ-ବୀଣାବାଣୀ ମୋହନ-ବିଦ୍ୟା ଜାଣି କାହାକୁ ସେ କିଶୋର ମୋହିଲେ ଗୋ । ୩ । ଶଙ୍କରଙ୍କର ଜାଇମାଳା ଧୁନୀରୁ ଯାଇ ପଙ୍କିଳପୂରେ ଅବଗାହିଲେ ଗୋ, ସିନ୍ଧୁରେ ଅନାଦର ରଚି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଅନ୍ଧୁରେ ପରି ତରି ବାହିଲେ ଗୋ । ୪ । ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଦେହ ଦେଇ ଯେ ଥିବ ଦାହ ଚନ୍ଦନ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ବହିଲେ ଗୋ, ଏ ରସେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ଧରିବଳଯୁସ୍ୱର୍ଗ,-ମଣ୍ଡଳ ଆଖଣ୍ଡଳ କହିଲେ ଗୋ । ୫ ।

(୪୪)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ, ତାଳ—ଆଠତାଳ

ବିମ୍ବାଧରି ରେ, ବିଶ୍ୱମ୍ଭରି ଦେବୀ ଚମ୍ପାଝରି ରେ ।

ବନ୍ଧୁ ତୁ ମୋ ସ୍ମିତ ବିଭୂଷଣ ମୋତିସୋର କି ଦୁଃଖପାସୋରି ରେ । ପଦ ।

ବଳାରାତି ବଇଜୟନ୍ତ ପ୍ରାସାଦ ବିଳାସିନୀମାନେ ତାରି ରେ, ବେଶ-ସୁରସିକା ତୁ ଶରଦରାକା-ରଜନୀ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ରେ । ୧ । ବିଳୋକି ଯା ମୋତେ ଉଠି ଲାଜସିଞ୍ଚିତେ ହେଇ ରମ୍ୟରଦାମ୍ବରି ରେ, ବିଶେଷରେ ପୂତ କରୁ କି ରେ ମିତ ମୋ ମାର୍ଗକୁ ସୁଧାଛରି ରେ । ୨ । ବିଧିରେ ଗିରିଜାରମଣଙ୍କ ପୂଜା କର ଚମ୍ପାପରମ୍ପରି ରେ, ବୋଲଏ ମୁଁ ବରବରନାପ୍ରବର ତୋ କରପଇଠ ଧରି ରେ । ୩ । ବୀଣା-ବାଦନ-ପ୍ରବୀଣା ପଣରେ ତୋ ଗଣନା ପ୍ରଥମ ଗିରି ରେ, ବିଶ୍ୱବିମୋହନ ଗୁଣେ ତୁ ମୋ ଧନ ଧୀରଙ୍କ ଲଲାମ ହୀରି ରେ । ୪ । ବୋଲେ ଜଗଦ୍ଦେବ

ଲତା; ଅଖଣ୍ଡଳଧେନୁ—କାମଧେନୁ; ଶଙ୍କରଙ୍କର ଜାଇମାଳାଧୁନୀ—ମହାଦେବଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଜାଈମାଳ ପରି ହୋଇଥିବା ନଦୀ, ଗଙ୍ଗା; ପଙ୍କିଳପୁରେ—ପଙ୍କୁଆ ପାଣିରେ; ଅନ୍ଧୁ—କୂଅ ।

୪୪ । ଟୀକା—ବିଶ୍ୱମ୍ଭରି—ପୃଥିବୀ; ଚମ୍ପାଝରି—ଚମ୍ପାଫୁଲର ଗୁଚ୍ଛ; ମୋତିସୋର—ମୋତିହାର; ବଳାରାତି—ଇନ୍ଦ୍ର; ବର—ଶ୍ରେଷ୍ଠ; ବଇଜୟନ୍ତ—ବୈଜୟନ୍ତ ବା ଇନ୍ଦ୍ରପୁରୀ; ରାକା—ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ; ରମ୍ୟରଦାମ୍ବରି—ସୁନ୍ଦର ଅଧର-ବିଶିଷ୍ଟା; ସୁଧାଛରି—ଅମୃତ ସେଚନ; ଚମ୍ପାପରମ୍ପରିରେ—ଚମ୍ପାଫୁଲ ସମୂହ ଦ୍ୱାରା; କର ପଇଠ—ହାତ ଭର ।

ସଙ୍କୋଚନ୍ତେ ବାଳା କିଶୋରଙ୍କର ପଚାରିରେ, ବିକେ ହେଉ ବଳ୍ଲୀ-ମନ୍ଦିରକୁ ବୋଲି ଅଳୀ କହେ ଅଙ୍ଗଁଠାରିରେ ।୫ ।

(୪୫)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ, ତାଳ—ଅଠତାଳ

ଅନା ଅନା ରେ ମୋତେ, ବସୁଧାକୁ ଅନାଅ ନା ରେ ।
କେଉଁ ଖଳ ଜନ କହିଛି କି ମନମୋହନା କିଛି ମୋହ ନାଁ ରେ । ପଦ ।

ଖଳବଞ୍ଚିତକୁ, ସରସ ଚିତ୍ତକୁ, ଅଣିବୁ ନାହିଁ ନବୀନା ରେ; ଯେନ ତ କ୍ଷିତିରେ କେ ରସେ ରୀତିରେ ସୁନ୍ଦର କୁନ୍ଦନ ବିନା ରେ ।୧। ମୋ ଅଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଛାଡ଼ି ହରିଣାଙ୍କ-ବଦନା ତଳେ ବସ ନା ରେ; ଇନ୍ଦୁକର-କାନ୍ତ ପନ୍ତଲୀ ନିନ୍ଦକ କୁନ୍ଦକଳିକାଦଶନା ରେ ।୨। ଅଳଏ ଥିବାରେ ଗ୍ଳଳଦେଲି ଯାହା ଦଶନାମ୍ବରେ ରସନାରେ; କ୍ଷିତକ୍ଷ କରଜେ ମୋ ବନ୍ଧୁ ଚିରୁ ଯେ ଏତିକି ମୋ ଦୋଷ ସିନା ରେ ।୩। ପରଙ୍ଖ ଦେବାର ଦୋଷୀକି ସୁନ୍ଦର ନ ରଙ୍ଗ ମନେ କୁହନା ରେ; ଅସ୍ତ କର ବୃଥା ସଉଭାଗ୍ୟ କଥା ମସ୍ତକ ପୋଡ ରହନା ରେ ।୪। ଅଦର ଗୃଦରପର ପରିଜନେ ଅଦର ଓଣା କର ନା ରେ; କମ୍ବୁକଉତୁକ ଝଲକାମଣ୍ଡନା ଚମ୍ପକ ବର-ବରନା ରେ ।୫। ହର ଗୃହୁ ଯେନି ହେଲେ ଅମାନିନୀ ପରିଣତ-ଚନ୍ଦ୍ରାନନା ରେ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗଲେଖାଧିପ ହେଲେ ଲେଖା ତୁଷ୍ଟ ପ୍ରମୁଦିତ-ମନା ରେ ।୬।

(୪୬)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ ଅଡ଼ତାଳ

ବନ୍ଧୁ ଅଛୁ କି ଲେଉଡ଼ା, ନୂଆ ନିଅଳୀନିର୍ମିତ ଚୂଡ଼ାରେ । ପଦ ।

ପରମାଧିକାରେ ଫରମାସୁ ଥିବୁ ମୋଠାରୁ ବରଜ ବ୍ରୀଡ଼ା ରେ । ମନ ଥାଇ ଲାଜଭରବଶୁଁ ବ୍ୟାଜଛନ୍ଦ କଲେ ବଡ଼ ପୀଡ଼ା ରେ ।୧। ନ ପାଇବା

---

୪୫ । ଟୀକା—ବସୁଧାକୁ ଅନାଅ ନା ରେ—ପୃଥିବୀକୁ ଚାହଁ ନା, ଯେନତ କ୍ଷିତି··ବିନାରେ—ସୁନ୍ଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଛଡ଼ା ଏ ପୃଥିବୀରେ କିଏ ରୀତିରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପିଞ୍ଜଳରେ ରସିପାରେ କି ? ଇନ୍ଦୁକର···ଦଶନାରେ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ଅପେକ୍ଷା ମନୋହର ଓ କୁନ୍ଦଫୁଲର କଢ଼ି ପରି ଦଶନ ଯାହାର, ହରିଣାଙ୍କ ବଦନା —ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, କରଜ—ନଖ, କୁହନା—କୋପ, କମ୍ବୁକଉତୁକଝଲକମଣ୍ଡନା —ମନୋହର ସଚଳ କଣ୍ଠଭୂଷଣ ଭୂଷଣ ଯାହାର, ପରିଣତଚନ୍ଦ୍ରାନନା—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ।

ସୁଖ ମୋ ଅଗେ ଶ୍ରୀମୁଖ ନୋହିଲେ ସଂକୋଚ ଛଡ଼ା ରେ । ଚଳେ ଥାଉ ମୁଁ ତୋ ସଙ୍ଗୀତ ଜଗତବାହୁଡ଼ା ବଜେ ପାହାଡ଼ା ରେ । ୨ । ଇଚ୍ଛା ମାଫିକେ ତୋ ବଛଣି ବନାଇ ଦିଆଇବ ହୋଇ ଛୁଡ଼ା ରେ । ଅଣା ଅଚ୍ଛୁ ବହୁତ ବାସନ୍ତିକ ବାସ କୁସୁମପାଖୁଡ଼ା ରେ । ୩ । ସଇରିନ୍ଧ୍ରୀକାକୁ ସହୁ କହୁ ଥା ତୁ ଆଜ ହୋଇବ ନିବାଡ଼ା ରେ । ଅଂସ ଅବତଂସ ଲହସା ଖୋସାକ କ ବେଣୀ ଲୋଟଣୀ ଜୁଡ଼ା ରେ । ୪ । ଅଲପକେ ଯେ ହେଉଥାଏ ତରୁଣ ତରୁଣୀଙ୍କ ଘରବୁଡ଼ା ରେ । ଧନ ଚନ୍ଦ୍ରଲେ ଅମ୍ଭର ବଶଂବଦ ହେବ ସେ ସ୍ମର ବାପୁଡା ରେ । ୫ । ନ ମାନିବ ଯେବେ ଦାଣ୍ଡକେ ମହତ୍ତ୍ୱ ବନାଇ ଦେବା ଦକଡ଼ା ରେ । ଜଗଦ୍ଦେବ ଗୀତେ ବୋଲେ କର ମୋତେ ଅଲପ ଭଲପଗଡ଼ା ରେ । ୬ ।

(୪୭)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ—ଏକତାଳ

ଯେବେ ନବଘନ ଶ୍ୟାମ ବଂଶୀସ୍ୱନ କାଶୀଥରେ ଥରେ ଶୁଣାଯିବ ।
ସଖି ସୁଖେ ବନେ ମୋଦମୟ ମନେ ବିହରିବୁ ତୋର ଊଣା ଯିବ । ଘୋଷା ।

ପ୍ରସରିବ ମତ୍ତ ମିଳିନ୍ଦ ସଙ୍ଗୀତ କଳପିକରୁତ ମଳୟମରୁତ; ଚରାଚର ଲୋକ ଧରାରେ ପୁଲକ ପରାନନ୍ଦ ବୀଜ ବୁଣାଯିବ । ୧ । କଳିନ୍ଦଜାକୂଳ ବିପିନ ବକୁଳ ମଞ୍ଜୁଳମଞ୍ଜରୀ ନିଳୟେ ବଳୟେ ଗୋ, ସୁରଭି ସୁଷମ ବିବିଧ କୁସୁମମୟ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ଟଣାଯିବ । ୨ । ଅମ୍ଭେମାନେ ଘେରିଥିବୁଁ ପରଗୃହୀ ଜନ ପର ଗୃହିଦାରେ ତୋହର, ଲକୁଚକୁଞ୍ଜରେ ନୃପ ଉପଗୃହରେ ଏ ପଦ ପହଣ୍ଡ ମଣାଯିବ । ୩ । ହେବ ସ୍ମରବଳଜନ୍ୟ ମହୋତ୍କଳ, ଶୃଙ୍ଗାର ମଙ୍ଗଳମୟ ବନସ୍ଥଳ, କଳାବନ୍ତୀ କୁଳବ୍ରତତରୁମୂଳ ଜଟାତଟୀ-

---

୪୬ । ଟୀକା—ବ୍ୟାଜ—କପଟ, ବ୍ୟାଜଛଳ କଲେ ମନ—ମନକୁ କପଟଭାବ ଅବୃତ କଲେ, ପାହାଡ଼ା—ଗଡ଼ପଥର ଅଚ୍ଛାଦନ, ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀକା—ବେଶକାରଣୀ, ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ବାପୁଡ଼ା—ନଗଣ୍ୟ, ବଶଂବଦ—ଅଧୀନ ।

୪୭ । ଟୀକା—ଊଣା—ଅଲ୍ପତା, ହୀନତା; ମିଳିନ୍ଦ—ଭ୍ରମର, କଳପିକ-ରୁତ—କୋଇଲିର ମଧୁର ଗୀତ, କଳିନ୍ଦଜାକୂଳ···ନିଳୟବଳୟେ—ଯମୁନା କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବକୁଳବୃକ୍ଷମାନଙ୍କର ମନୋହର ଲତାସମୂହରେ, ସୁରଭି ସୁଷମା—ସୌରଭପୂର୍ଣ୍ଣ, ଚନ୍ଦ୍ରାତପ—ଚାନ୍ଦୁଆ, ପରଗୃହୀଜନପର—ଭୃତ୍ୟପରି, ଲକୁଚ—ଜେଉଟ, ଜଟା—ବୃକ୍ଷର ଅବରୋହ, ତଟୀ—ତୀର, ମୂଳ; ବ୍ରଜବରାରୋହା···

ଠାରୁ ହଣାଯିବ । ୪ । କିଶୋର ଅରୁଣ ପଙ୍କଜ ଚରଣ ସ୍ତନେ ଲଗାଇବା ତା ତୁଲେ ଗାଇବା, ବ୍ରଜବରବରେହା ସମୁଦାୟ ମହାଧନ୍ୟ ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟରେ ଗଣାଯିବା । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗପତି କହେ ଗୋ ସୁଦନ୍ତି ଦୁଇ ହୃଦସ୍ନେହ ପୀୟୂଷପ୍ରବାହ, ବଇଶାଖ ରାକାରଜନୀରେ ଏକା ଛଣା ଗଲ ପର ଜଣାଯିବ । ୬ ।

(୪୮)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି, ଝୁଲ

କେଳିପ୍ରବୀଣା, କେବଳ ତୋତେ ସିନା ଜଣା ରେ,
ପ୍ରଣୟ ଧନେ ପ୍ରାଣ କିଣା ରେ । ପଦ ।

ନେବାନ୍ତ ଖେଳଯୁକ୍ତ, କରାଇ ମିତସ୍ମିତ, ବିବେକ କର ଦେଉ ବଣା ରେ । ୧ । ଦରଶନ ଆରମ୍ଭେ, ସରସ ଗିର ଦମ୍ଭେ, ପରଷିବାର ସରପଣା ରେ । ୨ । ଦରକଣ୍ଠି ସୁନ୍ଦର, ଦରହାସ ମଧୁର, ସରସ ଗିର ପଦେ ଶୁଣା ରେ । ୩ । କରୁଣାମୟ ଚତୈ, ଅରୁଣାଧର ମୋତେ, ତୋ ଦାସୀ-ଗଣନାରେ ଗଣା ରେ । ୪ । ମୁଁ ଏହି ଅଭିଳାଷେ, ଶିବ ଶିବାଙ୍କ ପାଶେ, କରୁଥାଏଟି ଜଣାମଣା ରେ । ୫ । ଗୁଣେ ଲବଣ୍ୟବତୀ, ପାଶେ ଭାରତୀ ରତି, ଦୁହେଁ ତୋ ଠାରୁ କିଛି ଊଣା ରେ । ୬ । ବୋଲେ ଶ୍ରୀଜଗଦ୍ଦେବ, ତୋ ସ୍ନେହୁଁ ମନୋଭବ-ମସ୍ତକେ ମାର ପାରେ ଠଣା ରେ । ୭ ।

(୪୯)

ସଜ ହୋଇ ଥା ରେ, ଗଜରାଜଗତି ଅଜ
ରଜନୀ ଅସିବେ ସଜନୀଳୋତ୍ପଳଶ୍ୟାମ ବ୍ରଜଯୁବରାଜ । ପଦ ।

ସୁନା ଲତକାରେ ମୀନା ପର କଲା ଝିନ ଶାଢ଼ୀ ଯତ୍ନେ ପିନ୍ଧ; ବଲା-ପଦ୍ମମଣି ନୀଲ କୁନ୍ତଳରେ କଳାପ କମର ବାନ୍ଧ । ୧ । ପୁଣ୍ଡରୀକବର-

---

ଗଣାଯିବା—ବ୍ରଜନାରୀମଣ୍ଡଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଧନ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ପରିଗଣିତ ହେବା । ସୁଦନ୍ତି—(ସମ୍ବୋଧନ) ସୁନ୍ଦରଦନ୍ତପଂକ୍ତି ଯାହାର, ରାକା—ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ।

୪୮ । ଟୀକା—ମିତସ୍ମିତ—ଈଷଦ୍ଧାସ୍ୟ, ସରସଗିରଦମ୍ଭେ—ସରସବାକ୍ୟ ଛଳନାରେ, ଦରକଣ୍ଠି—କମ୍ବୁକଣ୍ଠି, ଜଣାମଣା—ପ୍ରାର୍ଥନା, ଭାରତୀ—ସରସ୍ୱତୀ, ଠଣା—ଅଘାତ ।

୪୯ । ଟୀକା—ମୀନା—ସୁନା ଅଲଙ୍କାରରେ ସୂକ୍ଷ୍ମକାର୍ଯ୍ୟ, ଝିନ—ସୂକ୍ଷ୍ମ, ବଲାପଦ୍ମମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି, କଳାପ—କାଞ୍ଚୀଦାମ, ପୁଣ୍ଡରୀକ—ଶ୍ୱେତପଦ୍ମ,

ଯୁଗେ ଇନ୍ଦୀବର ଯୁଗଳୀ ଲଢ଼ାଇବାକୁ; ମର୍ଦ୍ଦିବା ଲକ୍ଷ୍ମିନ ତାପିଞ୍ଛେ କନକ-ମଞ୍ଜରୀ ମିଳାଇବାକୁ । ୨ । ମସାରମଣି ହେମସାରସମୂହ ମିଣିବାର ବୁଝିବାକୁ; ବରତ୍ତୁଳ ପୟୋଧରେ ରତିବର ତୁଲେ ଥରେ ଯୁଝିବାକୁ । ୩ । କୁଞ୍ଜାଳୟ ଝଷଧ୍ୱଜ କେଳିରସ ଭୁଞ୍ଜାଇ ଭୁଞ୍ଜିବୁ ପରୀ; କଞ୍ଜାୟତାକ୍ଷିରେ ଖଞ୍ଜାଇ ଲଲାମ ତା ପରେ ପୁନ୍ନାଗଝରୀ । ୪ । ଦେଖି ସେ ଉତ୍ସବ ନେବେ ଅମ୍ଭେ-ମାନେ ସୁଖୀ ହୋଇ ଜୀଇବାକୁ; ଦୁହେଁ ତ ଦୁହିଙ୍କ ଜୀବ, ଜୀବବନ୍ଧୁ ପିବ ମଧୁ ପିଇବାକୁ । ୫ । ଶ୍ରୀ ଲଳିତାଙ୍କ ଲୀଳା ତାମରସ ଉଣ୍ଢାଇଲେ ଦେବୀ ସ୍ନେହେ; ସେ ସମୟେ କର ବନ୍ଦନକୁ ହରିଚନ୍ଦନ ଭୂନାଥ କହେ । ୬ ।

(୫୦)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଡେଣ୍ଟାରେ ଜାଣି ଜାଣି ପଡ଼ିଲି ରେ, ଘଣ୍ଟାରବ ପଥ ମୁଁ ଛାଡ଼ିଲି ରେ । କଣ୍ଟା ନିରୁଦ୍ଧ ଘାଟୀ, ସଞ୍ଚାର କ୍ଳେଶ-ଧାଟୀ, ବଣ୍ଟା ନେବ ମୁଁ ବୋଲି ଅଡ଼ିଲି ରେ । ପଦ ।

ମରିଚ ଘନସାର, ଉପଳ କ୍ଷୀର ସର, ବିନା ତ ପିଚୁମର୍ଦ୍ଦ ଲୋଡ଼ିଲି ରେ, ହଟ୍ଟକୁଟ୍ଟିମସୂର୍ଦ୍ଧସ୍ଥଳ-ଖେଳ-ଝଣ୍ଡିକ, ନୋହି ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଗର୍ତ୍ତେ ବୁଡ଼ିଲି ରେ । ୧ । ଦେବପ୍ରାସାଦମଣ୍ଡ ଜନମିବାରୁ ନିତ, ବଲ୍ମୀକ ଦେଖି କର ଯୋଡ଼ିଲି ରେ, କର୍ମଠ ଧର୍ମଦକ୍ଷ ସାକ୍ଷର ବିପ୍ରମୁଖ୍ୟ ନିତ୍ୟନିବାସ ଦେଶ ପୋଡ଼ିଲି ରେ । ୨ । ଜମ୍ଭାହିତପ୍ରେରିତ ଦମ୍ଭୋଳି ଦୃଢ଼ାଘାତ ବଞ୍ଚାଇବାକୁ ଛାତି ଅଡ଼ିଲି ରେ, ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ବଳ ନୋହିବାରୁ କେବଳ କରତଳେ କପାଳ ତାଡ଼ିଲି ରେ ।୩। ହଂସୁଲି ତୁଳିତଳ୍ପ ପାସୋରି ଦେଇ ଅଳ୍ପ ଲୋକଙ୍କ ପରି ତଳେ ଗଡ଼ିଲି ରେ, ରାଧାରମଣ ଘନଶ୍ୟାମ ବୋଲିବା ଜନ ଦେଖି ସଙ୍କୋଚେ ଦନ୍ତ ଭିଡ଼ିଲି ରେ । ୪ । ସମ୍ଭାଷଣ ନ କଲି ରମ୍ଭାସଦୃଶବଲ୍ଲୀ-

---

ଇନ୍ଦୀବର—ନୀଳକଇଁ, ତାପିଞ୍ଛ—ତମାଳ, ମସାର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ବରତ୍ତୁଳ (ବର୍ତ୍ତୁଳ)—ଗୋଲ, ରତିବର—କନ୍ଦର୍ପ, କୁଞ୍ଜାଳୟ—କୁଞ୍ଜଗୃହ, ଝଷଧ୍ୱଜ—କନ୍ଦର୍ପ, କଞ୍ଜାୟତାକ୍ଷୀ—ପଦ୍ମପରି ବିସ୍ତୃତ ଲୋଚନ ଯାହାର, ଲଲାମ—ଭୂଷଣ, ଝରୀ—ପୁଷ୍ପଗୁଚ୍ଛ ।

୫୦ । ଟୀକା—ଡେଣ୍ଟା—ଜଞ୍ଜାଳ; ଘଣ୍ଟାରବପଥ—ରାଜମାର୍ଗ; ଘାଟୀ—ପାର୍ବତୀୟ ପଥ; ସଞ୍ଚାରକ୍ଳେଶଧାଟୀ—ବୁଲିବା କ୍ଳେଶସମୂହ; ଘନସାର—କର୍ପୂର; ଉପଳ—ପଣା; ପିଚୁମର୍ଦ୍ଦ—ନିମ୍ବ; ହଟ୍ଟକୁଟ୍ଟିମସୂର୍ଦ୍ଧସ୍ଥଳଖେଳଝଣ୍ଡିକନୋହି—ପ୍ରସ୍ତରବଦ୍ଧ ସୁପ୍ରଶସ୍ତ ବିହାରସ୍ଥଳରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷ ନ କରି;

ଦେହାକୁ ଦୂରୁଁ ଦେଖି ଡରିଲ ରେ, ଗୃହ୍ନୁଗିରେ ଆଶ୍ୱାସି ଜରଜ ବର୍ହିର୍ଦାସୀ-ମାନଙ୍କ ଅଙ୍କସ୍ଥଳେ ଚଢ଼ିଲ ରେ । ୫ । ବନ୍ଧୁ କ୍ଷମାସରସୀ ହୋଇ ଅନ୍ୟା-ଭିଳାଷୀ ଅରଣ୍ୟରେ ପଶି ମୁଁ ରହିଲ ରେ, କହେ କବିଅର୍ଯ୍ୟମା ମୁଁ ଦୋଷ କଲେ କ୍ଷମା ହେବ ନାହିଁ କି ବୋଲି ବହିଲ ରେ । ୬ ।

(୫୧)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ଅରଜଥିବାର ପ୍ରୀତି, ବରଜ ଦଅନ୍ତି ମନ୍ଦ କେହି ରୂପେ ପରୁଷ ପୁରୁଷଜାତି । ପଦ ।

ମନ୍ଦ ସରିଯିବା ଯାଏ ଗୃହ୍ନୁବାଣୀ ଭଣି ଦୁଟୀପାଣି ଧରି, ତନୁ ସରି-ଯାଏ ଭଜିବା ଆଶାରେ ଅନୁସରି ଅନୁସରି । ୧ । ମୁରଲୀ ବଜାଇ ନିତି ନିତି ଯାଇ ସଉଧକୁ ଲାଗି ଲାଗି, ବେଶ ହୋଇ ନଟ ନଦୀତଟବଟବନବାଟ ଜଗି ଜଗି । ୨ । ଗୃହ୍ନୁଯିବା ମାର୍ଗ ଚରଣଲଗ୍ନିନ ବାଲି ଗଜରବେ ତୋଳି, ଦେଇ ଶତ ଚୁମ୍ବ ପୁଲକାବଲମ୍ବ ହୋଇ ଶିରେ ବୋଳି ବୋଳି । ୩ । ତୋତେ ତ ଗୋଚର ପେଷି ଶିଶୁଚର ଯେତେରୂପେ ମନଧରି, କରେ ଦେଇ ମଞ୍ଜୁ କୁସୁମପୁଞ୍ଜରେ ସଜାଡ଼ି ସଜାଡ଼ି ହରି । ୪ । ପରସନ ହେବା ନୋହିବା ସନ୍ଦେହୁଁ ପରଗନ ଦେଖି ଦେଖି, ଅମ୍ଳାନ କେତକୀପ୍ରସୁନ ଦଳରେ ପ୍ରେମଲେଖ ଲେଖି ଲେଖି । ୫ । ଦେବୀବାଣୀ ଶୁଣି କହିଲେ ମିତଣୀ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ନାଥ ବୋଲେ, ହେଲେ ହେଲେ ବାମ ଶ୍ରମ ଲଭି ପ୍ରେମ ଜଗତେ ସେ ଶ୍ୟାମ ତୁଲେ । ୬ ।

ପ୍ରାସାଦ—ମନ୍ଦିର; ବଲ୍ମୀକ—ହୁଙ୍କା; ସାକ୍ଷର—ବେଦଜ୍ଞ, ବିଦ୍ୱାନ୍; କର୍ମଠ—କର୍ମକାଣ୍ଡନିପୁଣ; ବେଶ୍ମ—ଗୃହ; ଜମ୍ଭାହିତ—ଇନ୍ଦ୍ର; ଦମ୍ଭୋଳି—ବଜ୍ର; ବଲ୍ଲୀଦେହା—କୋମଳାଙ୍ଗୀ; ଜରତୀ—ବୃଦ୍ଧା; ବହିର୍ଦାସୀ—ରକ୍ଷକରଣୀ; ଅର୍ଯ୍ୟମା—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୫୧ । ଟୀକା—ପରୁଷ ପୁରୁଷଜାତି—ନିଷ୍ଠୁର ପୁରୁଷଜାତି; ତନୁ ସରି-ଯାଏ—ଦେହଶୁଖିଯାଏ; ସୌଧ—କୋଠାଘର; ଚରଣଲଗ୍ନିନ ବାଲି—ପାଦଚିହ୍ନ ଲାଗିଥିବା ଧୂଳି; ପୁଲକାବଲମ୍ବ—ରୋମାଞ୍ଚାବଲମ୍ବୀ ଅର୍ଥାତ୍ ରୋମାଞ୍ଚିତ; ମଞ୍ଜୁକୁସୁମ-ପୁଞ୍ଜରେ ସଜାଡ଼ି ସଜାଡ଼ି ହରି—ସୁନ୍ଦର ଫୁଲମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଫୁଲତୋଡ଼ା ସଜାଡ଼ି; ପରଗନ ଦେଖି ଦେଖି—ପ୍ରଶ୍ନ ଦେଖି ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ୟୋତିଷିକ ଗଣନା କରି କରି; ପ୍ରସୁନ—ଫୁଲ; ବାମ—ପ୍ରତିକୂଳ ।

(୫୨)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ସମ୍ଭାଳ ନ ପାରେ ଅଙ୍ଗ,
ଅମ୍ଭୋରୁହାକ୍ଷର ଖେଳା କଟାକ୍ଷର ଦମ୍ଭୋଳରୁ ବଡ଼ ଦାଗ । ଘୋଷା ।

ଦୂରରୁ ପଡ଼ି ବୁଡ଼ଯାଏ ହୃଦରେ ଲେଉଟିଲେ ନ ଦଶେ ଅଙ୍ଗ, ମରମରେ ପଶି ଦରମରା କରେ ସରସ ସୁରସ ନୋହୁ । ୧ । ଶବଦ ନ ଥାଇ ସ୍ତବଧ କରାଇ ସେ କି ରତି-ରଣ-ସାହୁ, ମିଥ୍ୟା ଚାଲିଲ୍ଲି ପିଅଦା ପରାଏ ମାର ଝିଙ୍କେ ଅସୁ ଯାଉ । ୨ । ନବଘନ ଅଙ୍ଗ ବିଶେଷ ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ଦଶେ ଦାଉ ଦାଉ, ସୁଦନ କୁଦନ କରାଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଥରେ ଅନାଉଁ ଅନାଉଁ । ୩ । ଗଲେ ହେଲେ ଜାତି ମହତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପତ୍ତି ଫିଟି ତୁଟି ଲୁଟିଯାଉ, ଗଜପତି ଭଣି ହୁଅ ତାଙ୍କ ଦାସୀ ପିଣ୍ଡେ ପ୍ରାଣ ଥାଉଁ ଥାଉଁ । ୪ ।

(୫୩)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ହେ ସରସେ, ମଉଳଗଲେହେଁ ଜୀବ ।
ମଉଳ ନ ଯିବା ଜବାଅଧରାକୁ ଅଭୋଗରେ କେ ତେଜିବ । ଘୋଷା ।

ସେହି ନାକ ଯୁବା ତା ଜୀବନ ଯିବା ଉଚିତ ଜନ ଧିକ୍କାରେ, ଯା ଭୋଗୁଁ ସୁହାସୀ ନୁହଇଟି ବାସି କୁସୁମମାଳା ପ୍ରକାରେ । ୧ । କୁବେର-କୁମରଦ୍ୱୟ ସୁରପୁର ଗଣିକାକୁ ପର ଧର, ରସବଶ ହେଲ୍ଲି ଜନ ସିନା ଭଲ୍ଲି ଦଶବଦନର ପର । ୨ । ଚନ୍ଦ୍ରରୁହାଁ ସୁଖ ବଡ଼ କି ତା ମୁଖ ଦେଖା ବଡ଼ ବଡ଼ୁ ବଡ଼ୁ, ମଧୁର ଅଧର ପିଇ ପୟୋଧର ଢରେ ଦେଇ ଭଡ଼ୁ ଭଡ଼ୁ । ୩ । ଅର୍ଭକ ଗର୍ଭକ କେତକୀ ଦଳରେ ପ୍ରେମଲେଖ ଚଳୁଚଳୁ, ହେଉ ପଛେ ବାଧ ସେ ଥିବା ସଉଧ ଗବାକ୍ଷରେ ଗଳୁ ଗଳୁ । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ନାଥ ବୋଲେ ମନୋରଥ ତା ବିନା ଅନେ କାହାରେ, ତାଠାରୁ ନିରାଶ ନ ଲଭି କି ନାଶ ଯାଇ ମାର ତରୁଅରେ । ୫ ।

---

୫୨ । ଟୀକା—ଅମ୍ଭୋରୁହାକ୍ଷ—ପଦ୍ମନେତ୍ର, ଦମ୍ଭୋଳି—ବଜ୍ର, ଅଙ୍ଗ-ବିଶେଷ ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ—ଅଙ୍ଗର ବିଶେଷ ଲାବଣ୍ୟ ମାଧୁରୀ ।

୫୩ । ଟୀକା—ମଉଳ ନ ଯିବା ଜବା ଅଧରା—ଅମ୍ଳାନ ଜବାଫୁଲ ପରି ଅଧର ଯାହାର, ଅର୍ଭକ—ଶିଶୁ, ତରୁଅର—ଖଣ୍ଡା ।

(୫୪)

ବୃତ୍ତ—ସିନ୍ଧୁକାମୋଦୀ

ଗୁଣନିଧି ଲବଣୀଲହରୀ ରେ, ମୋ ବାଣୀଟି କହି କହ,
ଯଦ୍ୟପି ଅବଧାନେ ଯେବେ ହେଲେ ଧ୍ୟାନେ ଅଛୁ ମୋରେ ଅନୁଗ୍ରହ । ପଦ ।

ଲୀଳା ସଉଧରେ ଆରମ୍ଭି ଥିଲ ତ ବିଳାସ ମଧୁର ଗାନ, ହରିଣାଙ୍କ ବିମ୍ବ ଗୃହିଁ କପାଁ ବିମ୍ବଅଧରୀ ହେଲ ମଉନ । ୧ । ଶଶାଙ୍କନିବାସ ଗୁଡ଼ି କରି ଶଶ କଲେ ଶ୍ରୀମୁଖ ଆଶ୍ରୟ, ବିମଳ ବଦନ ହେବ ସଲାଞ୍ଛନ, ବୋଲି ଲଭିଲ କି ଭୟ । ୨ । ପଲଙ୍କେ ପଲଙ୍କେ ମୁଁ ପ୍ରିୟଙ୍କ ଅଙ୍କେ ନିଷ୍ଠି ନୋହିଥିଲେ ସ୍ଥିତ, ଏହି ନିଶାଚର ପିଅଇ ରୁଧିର ବୋଲି ହେଲ କି ଚକିତ । ୩ । କରକଶତର ଅକର୍ମ ପଥର ଦ୍ରବାଏ ମୋ କଣ୍ଠଧ୍ୱନି, ପୀୟୂଷ-ମୃଦୁଳ ବିଧୁର କି ବଳ ବିଗୁରି ହେଲ କି ତୁନୀ । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ-ପତି ବୋଲେ ଗଜଗତି ନ କରି କପଟ ଲେଶ, କରି ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ତୁ ହେବାରୁ ମୂକ ହୁଏ ସନ୍ଦେହ ଅଶେଷ । ୫ ।

(୫୫)

ରାଗ—ଏମନ କଲ୍ୟାଣ, ତାଳ—ଅଡ଼ତାଳ

ଗଜଗତେ ଏ ଜଗତେ ତୁ କାହାର ଉପମା ହେବୁ ରେ । ପଦ ।

ନୟନ ମୋର ଏ ଭୂଲୋକରେ, ମନ ନାଗ ନାକ ତ୍ରିଲୋକରେ, ବୁଲୁଛି ଯେ, ଭୁଲୁଛି ଯେ, ନାହିଁ ନାହିଁ ତୋହ ପରି ରେ । ୧ । କି ତପ କରିଛି କେତେ ଯୁଗ, ଜାତପଙ୍କଜ ତୋ ପଦଯୁଗ, ସୁହାସି ରେ, ଯାହା ଶିରେ, ଧରିଅଛି ବସୁନ୍ଧରୀ ରେ । ୨ । ମୁଖ ସିତପଞ୍ଚଦଶୀପତି, ଲାବଣ୍ୟ ନାକୁରମ୍ବର ଶୁକ୍ତି, ଶେଷ କହି, ଶେଷ ନୋହି, ହୋଇଅଛି ତ ଅଧୁରୀ ରେ । ୩ । ସୁରଭିଖରଗରବଗ୍ରେର, ଭରସିଜକୁମ୍ଭ ବାଳା ତୋର, ନବତନୁ, ନବତନୁ, ଲତା ଭଜି ଯିବ ପରି ରେ । ୪ । ବନ୍ଧୁଜୀବ-ବନ୍ଧୁ ଦନ୍ତବାସ, ବନ୍ଧୁ ହେବାବେଳେ ମନ୍ଦହାସ, ପୀୟୂଷର, ସରସାର, ସ୍ୱାଦୁ

---

୫୪ । ଟୀକା—ହରିଣାଙ୍କବିମ୍ବ—ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ, ସଲାଞ୍ଛନ—କଳଙ୍କଯୁକ୍ତ, ପୀୟୂଷମୃଦୁଳ—ଅମୃତ ଥିବା ହେତୁରୁ ଅତି କୋମଳ, ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ କରି—ଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନ କରି ।

୫୫ । ଟୀକା—ଗଜଗତେ—ଗଜଗମନେ, ନାଗଲୋକ—ପାତାଳ, ନାକ—ସ୍ୱର୍ଗ, ସିତପଞ୍ଚଦଶୀପତି—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ନାକୁରମ୍ବ—ସମୁଦ୍ର, ଅଧୁରୀ—ଅକ୍ଷମ,

ପାଇ ଯାଏ ଧରାରେ । ୫ । ଏ ଶୋଭା ଦେଖିଛୁ ଯେଉଁ ଅଙ୍ଗ, ସେହୁ ସେହୁ ସିନା ତହିଁ ସାକ୍ଷୀ, ଗିରେ କିସ, କହୁ ଶେଷ, ହେବ ମୋ ଦୁଃଖ-ପାସୋରା ରେ । ୬ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେନ୍ଦ୍ର ସେକାଳେ ଭକେ, ଶ୍ୟାମ ଗିରେ ସପ୍ରଣୟୁ ଲକେ, ବସି ମଥା, ପୋଡ କଥା, ନ କହୁଲେ ବମ୍ଭାଧରା ରେ । ୭ ।

(୫୬)

ରାଗ—ଏମନ କଲ୍ୟାଣ, ଅଡ଼ତାଳ

ଦୋଷ ବିନା ମୋ ନବୀନା ରୋଷ କିପାଇଁ ବହୁଲା ରେ । ପଦ ।

ଗେଲ୍ଲଇ ନାଗରୀ ମେଳେ, ଗଜରାଜଗତି ଗଲାବେଳେ, ମୋ ଅଡ଼କୁ ଫେରି ଥରେ ହେଲେ ମୋତେ ନ ଗୃହିଁଲା ରେ । ୧ । ମନୋହର ବେଶ ପାଇଁ, ସୁମନସ ଖୋଜି ଦେଲି ନେଇ, ତା ନ ଘେନି ଜୀବଧନୀ ମଥାପୋଡ ଭହୁଲା ରେ । ୨ । ଧନେ ବସି ସଖୀ ସଙ୍ଗେ, ହରୁଥିଲା କାଳ ନାନା ରଙ୍ଗେ, ସେ ସମୟେ ମୋତେ ଦେଖି ହସି ଉଭା ତ ନୋହୁଲା ରେ । ୩ । ତା ପ୍ରୀତି ଲଭିବା ଦନ୍ତୁ, ଲବେ ନ ମାନଇ ଫୁଲଧନ୍ତୁ, ସେ କପଣ ସହ ବୋଲି ବହୁ ଏହା କି ଲହୁଲା ରେ । ୪ । ନ ସହୁ ମୋର ତ ଶିରୀ, କି ବାଗୃର ସେ ତ କୋପକରି, ମୋତେ ପଞ୍ଚଶରେ ରଚି ତାକୁ କି ଅବା କହୁଲା ରେ । ୫ । ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ, କି କରବ ନ ଦଶଇ ପଥ, ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ଦଶଦଶ କାମ ଅନ୍ଧାର ପିହୁଲା ରେ । ୬ ।

(୫୭)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି

ଅରେ କୁରଙ୍ଗୀଦୃଶା, ଅଜ ନିଶି କି ହେବ ତୋ ଦଶା ରେ । ପଦ ।

ଲଲି ପଙ୍କୁ ରୁ ପହୁଡ଼ିଲେ ମୃଦୁଲ ତୂଳୀ ତଳପରେ କ୍ଷଣେ, ପ୍ରବୃଷ ତୁଲେ କି ଖେଳିବୁ ହଂସାବଗୁରୁ ସମରପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ।୧। ନୂତନବୟସୀ ଜଣିବ ଯତନ ରୁ ତ ନ ଜାଣୁ ପହୁଲେ, ଫଗୁଅ ହେବୁ କି ସେ କାମ ଅମଳ ମତୁଆଳ ଯୁବା ତୁଲେ । ୨ । ଶରୀରଲତା ତୋ ନ ଜାଣେ ଜନମୁ ପରରମୃଜାତ ପୀଡ଼ା, ବରଗିଲେ ଲମ୍ବି ସହୁବୁ 'କେହୁ ସେ ଅରଗଲ ଭୁଜ-

---

ସୁରଶିଖରୀ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଦ୍ରି, ନବତନ୍ତୁ—ହେ ନୂତନାଙ୍ଗି, ଦନ୍ତବାସ—ଅଧର, ବନ୍ଧୁଜୀବବନ୍ଧୁ—ବଧୁଲିଫୁଲ ସଦୃଶ ।

୫୬ । ଟୀକା—ସୁମନସ—ଫୁଲ, ଫୁଲଧନୁ—କନ୍ଦର୍ପ, ପିହୁଲା—ଅଚ୍ଛାଦନ କଲା ।

ଭଡ଼ା । ୩ । କୋଟିଏ ସବଡ ଅଳଙ୍କର ହେଲେ ଗୋଟିଏ ନ ଘେନୁ ଚୁମ୍ବ, ପୀବରସ୍ତନାରେ କ୍ଷଣେ ଏବେ ପୂର ଯିବ ରଦବାସ ବିମ୍ବ । ୪ । ବଧୂବଦନା ତୋ ଲାଜ ବଳିଯିବ ନିଧୁବନ ପରିରମ୍ଭୁଁ, ରାଜୀବ ଚରଣ ଝୁଲିଲେ ନୂପୁର ବାଜିବ ଯେ ଝୁମୁ ଝୁମୁ । ୫ । ଭରତ କର ସମସ୍ତ ମନୋରଥ ବଢ଼ିତ ଅସିବୁ କେହ୍ନ, ଶ୍ରୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ବୋଲେ ମୋର ନିରନ୍ତର ଚିନ୍ତା ଏହୁ । ୬ ।

(୫୮)

ରାଗ—କାଫି

ଭସିଲଟି ଅସି ଦରହାସି ଥରେ ରଖ ରେ । ପଦ ।

ନିଧୁବନବିଚକ୍ଷଣୀ, ଜାଣି ତୋ କରୁଣା ଗୁଣୀ, ମାର ଗିରୀଶାରି ମୋତେ ସାରିଦେଲା ଦେଖ ରେ । ୧ । ଶରଣ ତୁହ୍ନଟି ବୋଲି, ଚରଣକଞ୍ଜ ଧଇଲି, ଗୃହିଁଲ ଯା ନାହିଁ ଧନ କାହିଁକି ଏ ଦୁଃଖରେ । ୨ । ନ ଶୁଣି ମୋ ଗୃହ୍ଣବାଣୀ, ଗଣ୍ଡଦେଶେ ମଣ୍ଡି ପାଣି, ଭୀରୁ କି ମଉରୁ ମହୀ ଚିରୁଅଛୁ ନଖରେ । ୩ । ଧରୁଛୁ ପଲ୍ଲବ କର, ଏବେ କୃପା ଲବ କର, ହାସ ସମୁଲ୍ଲାସ ପରକାଶ ବଧୂମୁଖରେ । ୪ । ଅରେ ନବୀନ ବନିତା, ଲଗାଇଣ ପ୍ରୀତିଲତା, କାଟିପକା ନାହିଁ ସେ ଏକାଠି ସବୁ ସୁଖ ରେ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ନାଥ ଶିରେ, କଷ୍ଟନାଶି ହସି ଦରେ, ଧରାଣିରହୀର ଅସି ବିରାଜିଲା ପାଶରେ । ୬ ।

(୫୯)

ରାଗ—ଗୁଜ୍ଜରୀ

ବନ୍ଧୁ ଅଦୋଷେ, ରସ ନା ରୋଷେ, ଧରୁଛୁ ପଙ୍କଜପାଣି । ଘୋଷା ।

ଜନମନ୍ତ୍ର ବୀଣାବଚନୀ ମୁଁ ଗୁଣୀ, ଜନ କି ନ ଜାଣୁ ତାହା ରେ; ସ୍ମର-ଶର ଧାରେ, ସରଳଟି ବାରେ, ଧନ ତୁ ନ ବୋଲୁ ଅହା ରେ । ୧ । କରିଥିଲୁ ପରା, ମୋତେ କବାଧରା, ଜଣେ ତୋ ଚରଣ ଦାସୀ ରେ; ଟିକିଏ

---

୫୭ । ଟୀକା—ଲୁଳପତ୍ରୁ—କ୍ଲାନ୍ତ ସହକାରେ ଲମ୍ବ ହୋଇଯାଇ, ଫଗୁଅ—ହଠହଠା, ଅମଳ—ଜଣା, ଜନମୁ—ଜନ୍ମରୁ, ପରିରମ୍ଭ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ସବଡ—ରାଣ, ପୀବର—ସ୍ଥୂଳ, ରଦବାସବିମ୍ବ—ଅଧରବିମ୍ବ, ନିଧୁବନ—କାମକୀଡ଼ା ।

୫୮ । ଟୀକା—ନିଧୁବନବିଚକ୍ଷଣୀ—ରତିପଣ୍ଡିତା, ଗିରୀଶାରି—କନ୍ଦର୍ପ, ଭୀରୁ—ହେ ଭୟାଳୁ, ହାସସମୁଲ୍ଲାସ—ହାସବିଳାସ, ହସିଦରେ—ଅଳ୍ପହସି ।

ବିକଳା, ହେଉ ନାହୁଁ କଳାକୁନ୍ତଳା ନୁଅବୟସୀ ରେ । ୨ । ଅରଜନ୍ତି ତୋତେ, ବନ୍ଧୁ କେତେ କେତେ, ଜନ୍ମେ ତପ କରି କାଶୀରେ; ତୁ ଚିତ୍ତ ପଥର, କଲେ ତ ଏଥର, ଭଗାରିଏ ଦେବେ ହସି ରେ । ୩ । ସଖୀବନ୍ଧା ବେଣୀ, ଫେଡ଼ି କୋଳେ ଅଣି, ନ ଦେଲେ ମୁଁ ଖୋସା ଖୋସି ରେ; କୃପା ଥାଉଁ ଚିତ୍ତେ, ତୁହି ପରି ମୋତେ, ଗେଲେ ବସୁଥାଉ ରୁଷି ରେ । ୪ । ତେତେଢ଼େ ବଢ଼ ସ୍ନେହ, କି ଦୋଷରୁ କହ, ତୋ ମନୁ ଯାଉଛି ଖସି ରେ; ଜଗଦ୍ଦେବ ବୋଲେ, ଶ୍ୟାମ ଜଣାଇଲେ, ପଡ଼ି ଦୁଃଖ ଜଳରାଶିରେ । ୫ ।

(୬୦)

ରାଗ—ଅଶାବରୀ

ଚନ୍ଦ୍ରନିଶାରେ, ଦେଲା ସୁନ୍ଦରୀମଣି ମହେନ୍ଦ୍ରଭୁକ୍ତ ମୋରେ । ପଦ ।

ଫୁଲବନେ କେଳିସରକୂଳେ, ନବ ସଙ୍କେତ କଙ୍କେଲିମୂଳେ, ଶେଯ ସାଜି ନାନା ପୁଷ୍ପଦଳେ, ବସିଥିଲି ସେ ରମ୍ଭୋରୁ ସମ୍ଭୋଗ ଅଶାରେ । ୧ । ଏ ସମୟେ ମୋ ଜୀବନଧନ, ଘେନି ଘନ ସର୍ବାଙ୍ଗଚନ୍ଦନ, ତେଜି ବାଜବା ମଣ୍ଡନମାନ, ବିଜେ କଲା ମଲ୍ଲୀଗର୍ଭ ଭୂଷିତ ଖୋସାରେ । ୨ । ଶଙ୍ଖକଣ୍ଠୀଙ୍କି ମୁଁ ଦେଖି କରି, ରଙ୍କ ରତନ ଲଭିଲା ପରି, ଅଙ୍କପର୍ଯ୍ୟଙ୍କେ ବସନ୍ତେ ଧରି, ଗଲା ଅଙ୍ଗ ଅନଙ୍ଗ ମର୍ଦ୍ଦିବା ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ରେ । ୩ । ଉରେ ଜମାଇ ଉରୋଜ କୁମ୍ଭ, କରୁ କରୁ ଗାଢ଼େ ପରିରମ୍ଭ, କଲି ସହସ୍ର ଚୁମ୍ବ ଆରମ୍ଭ, ମନ ବଳିଲା ନାହିଁ ପୀୟୂଷ ପ୍ରଶଂସାରେ । ୪ । ଫେଡ଼ୁ ଫେଡ଼ୁ ବାଳାବର ନୀବି, ଯେତେ ଭାବ ତା କି ବରଣିବି, ବିବସନ କାଳେ ଯେଉଁ ଛବି, ଅଖି ଦେଖିଲା କେଉଁ ଭାଗ୍ୟରୁ ଏ ରସାରେ । ୫ । ଝୁମି ଝୁମି କାମମଦଭରେ, ଝୁଲି ଝୁଲି ନାସାଭୂଷା ଲୋଳେ, ଝଲ ଝଲ ଝଟକିଲାବେଳେ, ଝିଙ୍କି ନେଲା ସ୍ୱର୍ଗସୁଖ ମାର୍ଗକୁ ସୁସାରେ । ୬ । କହେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ହରିହୟ, ପରସ୍ପର ପ୍ରେମରସମୟ, ଜାତ ହେଲା ଯାହା ସେ ସମୟ, ଝରଝର ଅପୂରବ ରସ ବରଷାରେ । ୭ ।

---

୫୯ । ଟୀକା—ବୀଣାବଚନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ)—ମଧୁରଭାଷିଣୀ; ସ୍ମର ଶର ଧାରେ—କନ୍ଦର୍ପ ବାଣର ଧାରରେ; ଜବାଧରୀ—ଜବାଫୁଲ ପରି ଅଧର ଯାହାର ।

୬୦ । ଟୀକା—ମହେନ୍ଦ୍ରଭୁକ୍ତ—ଇନ୍ଦ୍ରସମ୍ପତ୍ତି, କଙ୍କେଲି—ଅଶୋକବୃକ୍ଷ, ମଣ୍ଡନ—ଅଲଙ୍କାର, ପୀୟୂଷ—ଅମୃତ, ନୀବି—କଟିର ବସ୍ତ୍ରବନ୍ଧ; ହରିହୟ—ଇନ୍ଦ୍ର ।

(୭୧)

ରାଗ—କରୁଣ ଶ୍ରୀ

ବନ୍ଧୁ ରୁଷିଲା, ଅମ୍ବୁଦର ପରି ପୁସି ଦଶିଲା,
ରାମା ରୁଷିଲା, କାମାନଳମୟ ସବୁ ଦଶିଲା,
ବାଳା ରୁଷିଲା, ହାଳାହଳ ଜ୍ୱାଳାମୟ ଦଶିଲା । ଘୋଷା ।

କି କଲା ଅହା ସୁଶ୍ରୋଣି, ମୋ ପରମ ସୁଖଶ୍ରେଣୀ, ସ୍ୱର୍ଗ ବଡ଼ଭୀ ନିଃଶ୍ରେଣୀ ଖସିଲା ରେ । ୧ । ଅନଙ୍ଗ ବାଣ ବରଷା ସଙ୍ଗେ ତ କୁରଙ୍ଗଦୃଶା, ସରୋଷ ଅପାଙ୍ଗଭୂଷା ମିଶିଲା ରେ । ୨ । ତାର ନିଗ୍ରହ ମୁଁ ପରି,-ବାରକୁ ଡରି ଜୁହାରି,-ବାର ମାରସ ଭଗାରି ହସିଲା ରେ । ୩ । ଦେଖି ନ ଥାଇ ଏ ଭୂତ, ଶିଖାଇ ଦୁର୍ନୀତି ନିତ, କେଉଁ ପିଶୁନ ମୋ ଧୃତ କଷିଲା ରେ ।୪। ସନ୍ତାପ-ସିନ୍ଧୁକୁ ନବ, ବିଳାସିନୀ ସିନା ପ୍ଲବ, ଶ୍ରୀ ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଦେବ ଭୃଷିଲା ରେ । ୫ ।

(୭୨)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ରେ କିଶୋରି, ରୁଷିବାରି ସିନା ଜାଣୁ,
ରସ-ଜଳଧିରେ ଅବଗାହି ଧୀରେ, ତହୁଁ ତ ସାର ନ ଘେନୁ ରେ । ଘୋଷା ।

ରମଣୀୟ ଜାଣି, ରସି ଯହିଁ ପ୍ରାଣି, ନ ଡରି ପରିବାଦକୁ; ରୋଷ ଅଙ୍ଗୀକାର କରି କି ତାହାର ଅଳପ କଥା ପଦକୁ । ୧ । ରକ୍ତ ତ ମୃଦୁଳ, ନୋହେ ତାକୁ ଅଳଙ୍କାରକୁ ନିକି ନ ଅଣି; ରସିକାଙ୍କ ଶିଖାମଣି ଯେଣୁ ଶିଖା ଶିଖି ତୁହି କାହୁଁ ଶୁଣି ରେ । ୨ । ରଜତ ବ୍ୟକତ, ହେଲେ ଯଦି କ୍ଷତ, ହୁଅଇ ଅସେଚନକ; ରଦାଗ୍ର ସ୍ମରଣ ଅବା କେଡ଼େ ଦୋଷ ନ କରି ରାତ୍ରେ ବିବେକ । ୩ । ରତିଈଶରଣ ଯାହାର ଶରଣ ଦେଖିଥିଲେ ତାକୁ ନେନେ; ରହନ୍ତି କି ଲଜ ଫୋପେ ଜମି ଅଜ ଭୁଜେ ଭିଡ଼ି ଦେବା ମାନେ । ୪ । ରଙ୍କରତନ ଲଭିକୁ ପରି ଏବେ ରତି ଯତନକୁ ଭଲେ; ରମ୍ୟ ଶ୍ୟାମଛବି କିଶୋରବେ କବିରବି ରାୟଗୁରୁ ବୋଲେ । ୫ ।

---

୭୧ । ଟୀକା—ଅମ୍ବୁଦର—କୁଅଭିତର, ହାଳାହଳ—ବିଷ, ସୁଶ୍ରୋଣି—ନିତମ୍ବବତୀ, ବଡ଼ଭୀ—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ନିଃଶ୍ରେଣୀ—ନିଶୁଣି, ପିଶୁନ—ନିଷ୍ଠୁର, ପ୍ଲବ—ନାହା, ପରିବାର—ଭୃତ୍ୟ ।

୭୨ । ଟୀକା—ଅସେଚନକ—ତୃପ୍ତିକାରକ, ରଦାଗ୍ର—ଦାନ୍ତ ଅଗ ।

(୭୩)

ପଗ୍ଭର କେ ଅଣିଛୁ ଗଜଗତିଙ୍କୁ ସେ ମୋ ଏ ଜଗତୀକୁ । ଘୋଷା ।

କି ସୁନ୍ଦର ଦରହସିତ, ଶୀତକରକର ଲଳିତ, ଦଶନବସନ ନବ ଜବାସୁନ ଉପରେ କେ ରଖି ଦେଲା ମୋହକ । ୧ । ଅହା ତାହା ଗ୍ରୀହାଣି ଠାଣି, ବଣାମ୍ଭଗ ନ ପାରେ ଅଣି, ମଳିନ କୋହ୍ୱବା ନଳିନ ଯୁଗଳେ ଅଳି କରୁଥିଲା ଚଳି ରତିକୁ । ୨ । ସ୍ଫୁଟ ତିଳକୁସୁମ ନାସା, ସ୍ଫୁଟ ଫୁଲ୍ଲ ସରସ ଭାଷା, ଅଳୀକ ଅଳାପି ଗ୍ଭଳି ଦେଉଥିଲା ପ୍ରତି ପଦରେ କେଲିତ-ପତିକୁ । ୩ । ହେମରମ୍ଭା ତରୁ ଊରୁକୁ, ପ୍ରେମରଙ୍ଗ ନଟ ଭୁରୁକୁ, ରୁଚକ ରୁଚିର କୁଚକଳଶକୁ ଗ୍ଭହିଁ ହଜାଇବେ ଯତି ମତିକୁ । ୪ । ଇଷ୍ଟତମା ସଖିଙ୍କି ରସେ, ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗ ମହେନ୍ଦ୍ର ଭୂପେ, ମୋଦେ କୋଳେ ବସି ପଦେ କହୁ ହସି ମୋ ସବତଟି ସେ ରସବତୀକୁ । ୫ ।

(୭୪)

ଗ୍ଭଗ—ପୂରବୀ

ରସନିଧି ଭଲି ଅଚରିଲି ମୋହ୍ୱପରି ବାଧି ରେ । ପଦ ।

କିଙ୍କିଣୀ ତାଳକୁ ରଚୁଥିଲା, ଝୁଲି ଝୁଲି ନଥ ନାଚୁଥିଲା, ନେତ୍ର ପୁଣ୍ୟଫଳ ପାଉଥିଲା, ମୋତେ ବ୍ରହ୍ମପଦ ସୁଖ ଯାଚୁଥିଲା । ୧ । ଅଧୋ-ମୁଖେ ରତ୍ନସାନୁ ଥିଲା, ତା ନିକଟେ ସୁଧାଭାନୁ ଥିଲା, ତହିଁ ତିଳଫୁଲ ତଳେ ଝଲମଲ ବୁଲାକ ଝୁଲି କି ମାନୁଥିଲା । ୨ । ଅନେ ତା ଗ୍ଭରୁକର ଲବ କାହିଁ, ବିବେକ ବାକ ରହିଲା ନାହିଁ, ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ଝାଳ ସୁନ୍ଦର କପୋଳ-ମୁକୁରେ ମକଗ୍ଭଲିଲା ଗ୍ଭହିଁ । ୩ । ବନ୍ଧୁ ମୋ କି ଲଜ ଭଜୁଥିଲା, ଥରେ ଥରେ ନେତ୍ର ବୁଜୁଥିଲା, ଥରେ ଥରେ ଗ୍ଭହିଁଦେଇ ଇନ୍ଦୀବରେ ମଦନଦେବକୁ ପୂଜୁଥିଲା । ୪ । ନୀଳକୁଞ୍ଚିତ କୁନ୍ତଳତତି, ଭଜୁଥିଲା ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ଗତି, ମିଶୁଥିଲା ଗଭୀ-ଜମରେ ଖସିବା କୁସୁମ ଶ୍ରୀ ଜଗଦେବ ଧୃତି । ୫ ।

---

୭୩ । ଟୀକା—ଜଗତୀ—ପୃଥିବୀ; ଶୀତକରକରଲଳିତ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପରି ମନୋହର, ଦଶନବସନ—ଅଧର, ନବଜବାସୁନ—ନୂଆ ମନ୍ଦାରଫୁଲ, କେଲିତପତି—କନ୍ଦର୍ପ, ରୁଚକ—କଣ୍ଠାଭରଣ ହାର, ସବତ—ସ୍ୱର୍ଣ ।

୭୪ । ଟୀକା—ସାନୁ—ପର୍ବତଶିଖର ବା ଶୃଙ୍ଗ, ସୁଧାଭାନୁ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଗ୍ଭରୁ—ଦୀପ୍ତି, କପୋଳମୁକୁର—ଗଣ୍ଡଦେଶରୂପ ଦର୍ପଣ, ବୁଲାକ—ନାସିକାର

(୬୫)

ରାଗ—କଳହଂସକେଦାର

ତାର ଗିରେ କି ବିଶ୍ୱାସ, ତାର ସ୍ନେହେ କି ବିଶ୍ୱାସ,
ତାର ପରେ କି ବିଶ୍ୱାସ, ଯାର ଜାରବିଳାସ ଗୋ । ପଦ ।

ବୋଲେ ଶତ ଥର ଶପଥରେ ମୋର ଆନେ ନାହିଁ ଅଭିଳାଷ, ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କେଳିନିକୁଞ୍ଜ କୁସୁମବାସ ଗୋ । ୧ । ଦନ୍ତବାସେ ସତୀ ଯୁବତୀଙ୍କ ଜାତି ନେବା ଭଙ୍ଗୀମିଶା ହାସ, କଥାକୁ ଶାଶୁଙ୍କ ମଥାକୁ ଛୁଅଇଁ ଏପରି ଯାହା ସାହସ ଗୋ । ୨ । ପ୍ରତି ରାତି ନାରୀମଣିର ରମଣେତରେ ବଳାଏ ମୁହାଁସ, ପାରେଇ ଡେଇଁବା ଆପଦୁ ଯା ପଦଜଳଜ-ତଳ ପରାସ ଗୋ । ୩ । ହୁଏ କେଡ଼େ ପ୍ରିୟ ଗିରେ ସବିନୟ ପ୍ରକାଶି ମୋହନ ରସ, ମୁରଲୀ ବଜାଇ ଡାକେ ଯହୁଁ ଯାଇ ଅଟରେ ବଡ଼ ନିରାଶ ଗୋ । ୪ । ମୁଁ ନଗର ଯୁବରାଜ ବୋଲି ଅବଲେପରେ ବହେ ଉଲ୍ଲାସ, ଯେ ପୁଣି କପଟେ ଲୁଚି ନଦୀତଟେ ଲୁଟଇ ପାଲଟା ବାସ ଗୋ । ୫ । ତେବେ ହେଲେ ଏ କି ଚିନ ଧିକ ତାର ଧନ ଜୀବନ ନିବାସ, ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ-ପୁରନ୍ଦର ବୋଲେ ଯାର ଗତି ନୁହେ ପୀତବାସ । ୬ ।

(୬୬)

ରାଗ—ଧନାଶ୍ରୀ

ଘେନ ଘେନ ମନ ଘନସମ ଶ୍ୟାମଳଅଙ୍କୁ,
ପିଲଟି ଦିନୁ ପୂତନା ପ୍ରାଣକବଳଅଙ୍କୁ । ପଦ ।

ବରଙ୍କ ଗୋପୀଙ୍କର ମକରକୁଣ୍ଡଳଅଙ୍କୁ, ଅଖଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ରସୁନ୍ଦର ମୁଖ-ମଣ୍ଡଳଅଙ୍କୁ । ୧ । ମଦଗଜଗମନକୁ କଦମ୍ବମୂଳଅଙ୍କୁ, ମଖଶାଳାଭିଖାରୀକୁ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳଅଙ୍କୁ । ୨ । ସମୁଦ୍ରକୁ କରୁଣାର ଯମୁନାକୂଳଅଙ୍କୁ, ଗୀତ ନଟ-

---

ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ, ମକରୀ—ଗଣ୍ଡଦେଶରେ ଅଙ୍କିତ ଚିତ୍ରବିଶେଷ, କୁନ୍ତଳତତି—କେଶସମୂହ, ଚୁଲ୍‌କ ଝୁଲ୍‌କ—ଦଣ୍ଡିର ଚୁଲ୍‌ବା ।

୬୫ । ଟୀକା—ଜାରବିଳାସ—ଉପପତି ରୂପେ ବିହାର, ଶପଥରେ—ରାଣରେ, ଦନ୍ତବାସ—ଅଧର, ମୁହାଁସ—ଅଭିମାନ, ରମଣେତରେ—ଅନ୍ୟ ପତିଠାରେ, ପାଦଜଳଜ—ପାଦପଦ୍ମ, ଅବଲେପ—ଗର୍ବ ।

୬୬ । ଟୀକା—ପୁରନ୍ଦରମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି, ମକରନ୍ଦଲିଟ—ମଧୁଲୋଭୀ ଭ୍ରମର, ଧରାଧରଧରି କରେ—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନପର୍ବତ ଧାରଣକାରୀ ହାତରେ ।

ଲମ୍ପଟକୁ ପୀତଦୁକୂଳଅଙ୍କୁ । ୩ । ବଲ୍ଲବେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନକୁ ପଲ୍ଲବମାଳଅଙ୍କୁ, ଭଜେ କବିରବି ତାହାଙ୍କର ପାଦଜଳଅଙ୍କୁ । ୪ ।

(୬୭)

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ

ରାଧେ ରସିକାରାଜ, ତୋ ପ୍ରବୀଣାପଣ ଜଣାଯିବ ଅଜ,
ନନ୍ଦର ତନୟ ପୁରନ୍ଦର ମଣି ମକରନ୍ଦଲମ୍ପଟ ତୁ ଅରବିନ୍ଦଟି ସୁନ୍ଦର । ପଦ ।

ହେବା ଦନୁ ସ୍ତନ ପୀନ କରକଶ, ମଦଗତେ ବସୁନ୍ଧରା ମଣ୍ଡଳକ ମଣ୍ଡୁ ପରା, ଏବେ ଧରାଧରଧରା କରେ କସ । ୧ । ଭଲ ସଖୀ ଦେହେ ସ୍ନେହେ ଜଡ଼ିବାର, ଭଲ ସେ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ ମରକତ ଅରଗଳ, ବଳୟ ବାହୁ ଯୁଗଳ ଭିଡ଼ିବାର । ୨ । ଅମ୍ଭେ ସିନା ପ୍ରଭୁ ବୋଲି କରୁ ଭ୍ରାନ୍ତ, ତୁ ଯାହା କଲେ ତା ସହୁ, କ୍ଷମା କରିବେ ସେ କାହୁଁ ବାମାଗର୍ବ-ଚନ୍ଦ୍ର ରାହୁ କଳାହାତୀ । ୩ । କି ହେବ ମନ୍ଦରେ ଲୁଚୁ ନଚୁଇଲେ, ଯଶ ହେବ ସେହୁ କାଳେ ନଟ-ମୁକୁଟକୁ କୋଳେ, ନଚୁଇ ସେ ରସେ ବଳେ ରୁଚୁଇଲେ ॥ ମୃଦୁ ତନୁ ବୋଲି କେ ଛାଡ଼ିବ ଅଜ, ଅଙ୍କେ ଯିବାଯାଏ ଶାନ୍ତ ହୋଇବ ନାହିଁ ଯେ ଦାନ୍ତ, କରରୁହ ପ୍ରାନ୍ତକୁନ୍ତ ଖେଳା ଦାଜ । ୫ । ବୋଲେ ଅଷ୍ଟ-ଦୁର୍ଗନାଥ ଜଗଦ୍ଦେବ, ସଖି ପରିହାସ ଶୁଣି ଲଜେ ହସି ଠାକୁରାଣୀ, ମନେ କଲେ ହେଲେ ପୁଣି ବୁଝାଯିବ । ୬ ।

(୬୮)

ରାଗ—ସିନ୍ଧୁକାମୋଦୀ

ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ, କର ଗରବ କାହିଁକି ରେ, ପରବ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଚନ୍ଦ୍ରେ, ବଳଲନା କି ତୋ ଝଳ ଲବଣ୍ୟାଦ ଗୁଣଗଣରୁ କହିତେ । ଘୋଷା ।

ଜଳଧିର ପଙ୍କ କି ଅବା କଳଙ୍କ ଖଣ୍ଡେ ଶିରେ କର ଫୁଲେ, ନାହିଁକି ନଜର ରସାଳସା ତୋର ନେତ୍ର ଇନ୍ଦୀବର ଫୁଲେ । ୧ । ମୋ ସୁଧା ତୁଳରେ ବସୁଧା ତଳରେ କେ ଅଛୁ ବୋଲି ଯା ଭାବେ, କର୍ଣ୍ଣେ ନାହିଁ ଶୁଣି ତୋ ମୃଦୁଳ ବାଣୀବିଳାସକୁ ପରା ଲଭେ । ୨ । କରୁଛୁ କି ମନେ ଏ ତିନି ଭୁବନେ ମୁଁ ଏକା ରଜନୀକର, ଫୁଲଶେଯରତେ ତୋ ଚରଣ କେତେ ଲଗଇ ରଜନୀକର । ୩ । ଜଗତୀରେ ଏକା ମୋହର ଚନ୍ଦ୍ରିକା

୬୮ । ଟୀକା—ପରବଚନ୍ଦ୍ରମା—ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଚନ୍ଦ୍ର, ଝଳ—କାନ୍ତି, ଜଳଧିର—ସମୁଦ୍ରର, ରଜନୀକର—ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଧୂଳିସମୂହ ।

ରୁଚିର ବୋଲି ଯେ ବୋଲେ, କୁନ୍ଦକାଶକୁ ନିନ୍ଦିବା ହାସକୁ ଖେଳାଇ ଦେବୁଛି ଗେଲେ । ୪ । ଭ୍ରୁ ଅଛୁ ଶତେ ଭଜୁଛନ୍ତି ମୋତେ ଅନେକ ନକ୍ଷତ୍ରମାନେ, ଶ୍ରୀହସ୍ତ ଚରଣକଞ୍ଜ ନଖଗଣ ଶୋଭା ଗ୍ରହିଁ ନାହିଁ ଦିନେ । ୫ । ଚକୋରଦୃଅ ମୁଖ ଏ ଶୀତମୟୂଖଜିତ ହୋଇ ମରୁ ଚଳି, ନିତ ନିଧୁବନେ ଅନେକ ବିଧାନେ କେତେ ଚନ୍ଦ୍ର ଥାଇ ଗୃଳି । ୬ । ଚକୋର ଏହାର ବଡ଼ ଯରଗ୍ଭର ତୁ ସେବା ଦେଇଛୁ ମୋତେ, ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗଧିରାମଣ୍ଡଳୀ ଅମରାବତୀ-ଯତ ବୋଲେ ଗୀତେ । ୭ ।

(୬୯)

ରାଗ—ସୁରଟ

ମନ ଜମି ଯା, ସିନ୍ଧୁଜେମା ପ୍ରାଣଧନେ, ସିତପଙ୍କଜନୟନେ । ପଦ ।

ରମ୍ୟଯାନପଦକରେ, ମୁନି ହୃଦ ପଦକରେ । ୧ । ଶରଣାଗତ ବନ୍ଧୁରେ, କରୁଣା ସୁଧାସିନ୍ଧୁରେ । ୨ । ଦୀନଜନ ବିଭବରେ, ନୀଳାଦ୍ରି କଣ୍ଠୀରବରେ । ୩ । ଦଳିତ କଲ୍ମଷପୁଞ୍ଜେ, ଇନ୍ଦ୍ରବନ୍ଦ୍ୟ ପଦକଞ୍ଜେ । ୪ । ନିଗମ କୁଞ୍ଜ କୁଞ୍ଜରେ, ଭବ ଭୟାଳୁ ପୁଞ୍ଜରେ । ୫ । ଗ୍ଲୋଟରାୟ ଦେବ କହେ, ଦୁଃଖତମର ବିରହେ । ୬ ।

(୭୦)

ରାଗ—ମାଳବ

ସେ ମୋହନ ସ୍ନେହ ରେ, ସହଚର କି ପଦାର୍ଥ କହ ରେ । ପଦ ।

ନୋହେ ଅଭୟ ନ ରଖଇ ଦକ, ଅମଳ ନୋହେ ଅତି ଜନ୍ମାଦକ, ହୋଇ ହୃଦୟ ଅଦୃଶ୍ୟପଦକ, ହଜାଇ ଦିଅଇ ବିବେକଯାକ । ୧ । ନୋହେ ଘୂକନେତ୍ରଗୋଳକଜ୍ୱଳ, ଦୃଶ୍ୟ କରାଏ ଗାଢ଼ତମ ସ୍ଥଳ, ଲଙ୍ଘାଏ ଦୁର୍ଗ ନୋହେ ଜଙ୍ଘାବଳ, ବୁଡ଼ାଇ ଦିଅଇ ନୁହଇ ଜଳ । ୨ । ନୁହଇ ପରାଣ ନୁହଇ ଖଣ୍ଡ, ଅଟକଇ ପଦ ନୁହଇ ବେଣ୍ଡ, ବୃଷ୍ଟି ବାରଣ ଛତ୍ରକୁ ନ ଲୋଡ଼, ନ ମାନେ ନଭମାସନିଶା ଝଡ଼ । ୩ । ନୋହେ ସଂକଳପ ମାନସେ ରହେ, ହେଲା ନୋହେ ଯତ୍ନ ନ ରଖେ ଦେହେ, ଅନ୍ଧ ନୋହି ଶୀର୍ଣ୍ଣ କରେ ବିରହେ, ସଦେହେ ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ କହେ । ୪ ।

---

୬୯ । ଟୀକା—ଜମି ଯା—ଏକୀଭୂତ ହୋଇ ଯା, ସିତ—ଶୁକ୍ଲ, ରମ୍ୟଯାନପଦକର—ଚକ୍ରଧାରଣକାରୀ ।

୭୦ । ଟୀକା—ଘୂକ—ପେଚକ, ଜଙ୍ଘାବଳ—ବେଗଗାମୀ ଦୂତ, ନଭମାସ—ଶ୍ରାବଣମାସ ।

(୭୧)

ରାଗ—ରଣବିଜେ

ବଳା ନା ସ୍ନେହ କଳାନାଗରେ, ସବିପିରୁଚି ରଜନୀ ଜାଗରେ । ଘୋଷା ।
ଦେଖୁଛୁ ତ ଗର୍ବ କୁଟିଳ ଗୁଲ୍, ଭୁଜଙ୍ଗପୁଙ୍ଗବ ମୁଁ ସିନା ବୋଲ୍ ।୧।
ତାହାର ଅତ ପ୍ରୀତ କଳାପୀରେ, ତହୁଁ ବହଇ ତା କଳାପ ଶିରେ । ୨ ।
ମୁରଲୀଧ୍ୱନି ଦମ୍ଭ ଗରଜନ, କେ ସହିବ ନୋହି ମୋହିତ ମନ । ୩ ।
କଲେ ତା ଭୋଗେ ଅଭିଳାଷ ଲବ, ଅଣ୍ଟିବ ନାହିଁଟି ବନପଲ୍ଲବ । ୪ ।
ଘାରି ହୋଇ ସରସିରୁ ସଦନେ, ବଂଶୀ ଦେବ ଯେବେ ବଂଶୀବଦନେ । ୫ ।
କବିମାଉିଣ୍ଡ ରାୟଗୁରୁ କହେ, ଗଜ ଚରମେ କାହା ସ୍ନେହ ନୋହେ । ୬ ।

(୭୨)

ରାଗ—ନାଟକୁରଙ୍ଗ

ଯାଉଛୁ ମା ଅଉ ନ ପାରେ ତାକୁ ଟାକି । ପଦ ।

ସଂବେଶ ବେଶ ଭୋଜନେ, ଲୋଡ଼ି ମୋତେ ଗୁରୁଜନେ, ଚଳି ହେଉଥିବେ ପରି ଡାକି । ୧ । ନିତ ଧରି ଦୂତୀ କର, ଯତନେ ଅରଜବାର, ଗ୍ଳେହ ପୀରତରେ ଏ କ ଗ୍ଳକ । ୨ । ହଜାର ହଜାର ଯାର, ପ୍ରଣୟବର୍ତୀ ବଜାର, ତହୁଁ କେହି ରଖିଥିବ ଜାକ । ୩ । ବ୍ରଜୁ ହୁଅନ୍ତେ ବାହାର, ତା ପଦପଙ୍କଜ ଛା'ର, କୁଗ୍ଳଚଲେ ରହିଥିବ ଠାକି । ୪ । ତୁଚ୍ଛାକୁ ତ ଶ୍ୟାମ-ପ୍ରୀତ,-ଲମ୍ପଟା ବୋଲି ମୋ ଖ୍ୟାତ, ନ ରହିବ ପୁଣି ସିନା ବାକି ।୫। ଅବଶ୍ୟ ତ ଜୀବ ଯିବ, ନେଲେ ନେବ ମନୋଭବ, ରଖିଲେ ରଖିବେ ଶ୍ରୀ ପିନାକୀ । ୬ । ଜଗଦ୍ଦେବ ଭାଷା ଶୁଣି, ଅଲି କହିଲେ ମୁଁ ଅଣି, ଏବେ ଭେଟାଇଲେ କି ହେଲା କି । ୭ ।

(୭୩)

ରାଗ—ଭାଟିଆରୀ

ରେ ମୋ ଜୀବନ, ମୁଁ କି ମୀନ ମୀନକେତନା ତୁ ମୋ ଜୀବନ ରେ,
ମୋର ମାନସ ବିହଗରାଜବନ । ଘୋଷା ।

---

୭୧ । ଟୀକା—ଭୁଜଙ୍ଗପୁଙ୍ଗବ—ସର୍ପଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ବଟଶ୍ରେଷ୍ଠ, କଳାପି—ମୟୂର ଓ ବାରହଣୀ, ଗଜଚରମ—ହାତୀପିଠି ।

୭୨ । ଟୀକା—ସଂବେଶ—ନିଦ୍ରା, ଗ୍ଳକ—ଚତୁରତା, ଶ୍ରୀପିନାକୀ—ସ୍ମରହର ମହାଦେବ ।

ସାକରସାର ମଧୁରଭାଷୀ, କାକରକରକରଣହାସୀ, ନାକ-ରମଣୀକ ଠାକର ମାରୁଛୁ ତୋ କର ପଇଠ ଧରୁ ଦାସୀ ରେ । ୧ । କୁସୁମୋତ୍ସବ ବିଚ୍ଛେଦ ଯୁଗୁ, ଲାଗି ଉକାଇତ ଲାଗୁ ଲାଗୁ, ଲଳନାରତନ କଳନା ନ ପଡ଼ି କଳାନାଗବଲ୍ଲୀ ଗେଲେ ମାଗୁ ରେ । ୨ । ଘୁମୁରେ ଘୁଇ ନ ପଡ଼ୁ ବୋଲି, ଛଡ଼ା ହୋଇ ମୁଁ ଯେ ଛୁଡ଼ା ହେଲି, ଛୁଇଁଲି ଯେ ବୋଲି ଛଇଳ ହସି ମୋ ଘୁଙ୍ଗ ଉଦ୍ବେଗେ ଦେଇ ପେଲି ରେ । ୩ । ତୁ କାହା ଦୁଃଖପାସୋରି କି ବେ, ବୋଲି ମୁଁ ପଚାରେଁ ପ୍ରେମଗିରେ, ତୁମ୍ଭର ବୋଲିବା ଦମ୍ଭରେ ଦମ୍ଭୋଳି କରୁଛୁ ମୋ ଦୁଃଖଗିରି ଶିରେ । ୪ । ମେଲାଣି ହେବି କି ଯେବେ ବୋଲେ, ମୁଁ କି ଜାଣଇ ମା ଭାଷି ଗେଲେ, ମୋ ପିନ୍ଧାବାସ ଶେଷକୁ ଛନ୍ଦଥାଇ ଅଙ୍ଗୁଳି ଅଗ୍ର ଚମ୍ପାଫୁଲେ ରେ । ୫ । ସ୍ମିତ ସୁଧାବିନ୍ଦୁ ବଢ଼ୁଥାଇ, ରତିର ପ୍ରସଙ୍ଗ ବଢ଼ୁଥାଇ, ଚାରୁ ତୋ ଯହିଁ ଦାନ୍ତଡ଼ୁଥାଇ, ଗୃହୁ ଗୃହାଣିରୁ ଶଙ୍କା ପଡ଼ୁଥାଇ ରେ । ୬ । ପ୍ରତି ପ୍ରବନ୍ଧେ ମଙ୍କାଇ ମଙ୍କା, ନିତ ହେଉଛୁ ବାସକସଜ୍ଜା, ଗୋଟିକି ଗୋଟିଏ ବ୍ରଣ ଲଙ୍ଘି ନଖି ବୋଲି ଯେ କାହିଁକି ଏଡ଼େ ଲଜ୍ଜାରେ । ୭ । କ୍ଷଣକେ ମୋ ଦୋଷ ଦଶକୋଟି, କ୍ଷମା ନ କଲେ ମୁଁ ସରିଲିଟି, ଅଖଦଡ଼ି ଅବଧାନରୁ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ ନଖଦନ୍ତ କ୍ଷତ କରଇଟି ରେ । ୮ । ଏ ସ୍ନେହପୀୟୂଷ ବରଷାରୁ, ଏହି ଅନୁରାଗ ଭରସାରୁ, କର ସାରସଲୋଚନା କବିରବି ବଳାଇଛୁ ତୋତେ ଘରଷାରୁ । ୯ ।

(୨୪)

ରାଗ—କେଦାର

କରିବି କି ରାଜି, ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦୀ ଆଜି, ମୋ ଅଙ୍କେ ବସାଜି ଖେଳିବାକୁ, ସମରେ ନ ଭାଜିବାରି ମାରି ପାଜି ମଙ୍କା ବଳ ରାଜି କଳିବାକୁ । ଘୋଷା ।

ମୋର ଅନଳପ ପୂରୁବର ତପକଳାପ-କଳପବଲ୍ଲୀରୁ ସେ ଗୋରୀ ରେ, ହେଲା କି ଏଥର ମୋ ମନୋରଥର ସମୁଚିତ ଫଳ ଫଳିବାକୁ । ୧ । ନବୀନ ବିଳାସବତୀ ସେ ତ ନିଃଶ୍ୱାସ ଲତା ଦୁଇ ପାଶ ମଧ୍ୟେ ତା ନିବାସ ରେ, ମୋହପର ପାଞ୍ଚିଅଛୁ ମୁଁ ଯେ କାଞ୍ଚି କିଙ୍କିଣୀ ନିଚୟ ଗୃଳିବାକୁ । ୨ । ଅଭିନବ କ୍ରୀଡ଼ା କାଳେ ଗାଢ଼ ଭିଡ଼ା ଅନୁଭବିବାରୁ ତ

---

୨୩ । ଟୀକା—ନଖି—ବ୍ରଣ ନ କାଟିବାପାଇଁ ଦୁଇ ନଖକୁ ଏକାଠ କରିବା ।

ଲଭୁଥିବ ବ୍ରୀଡ଼ା, ହେବ ଅନୁକୂଳ କ୍କ ଉରୁ ଦୁକୂଳ ତଳସ୍ଥଳେ ପାଣି ଗ୍ଭଳବାକୁ । ୩ । ଶିଶୁ-କଳାକର-ଚୂଡ଼ାମଣିପର ଅମଳରୁ ଲ୍ଲାନ ନ ଥିବ ମୋହର, ପାରିବ କି ବାରି ନିଜ ସୁକୁମାରୀ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଲତାଟି ଲୁଲବାକୁ ।୪। ରଦନ-ବସନବିମ୍ବକୁ ଦଶନ ଅଞ୍ଚଳେ ପୀଡ଼ିତ ହେବ ସୁଧାସମ, କୁନ୍ଦ-ବିକଶନ ତା ମନ୍ଦହସନ ଦୁଇ ଶୋଭା ନେବେ ତୁଳିବାକୁ । ୫ । କହେ ବଳଦେବ କବିରବି ନବ ନଟବର ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରିୟାସଙ୍ଗୋତ୍ସବ, ମିଳି ସଖୀ ବ୍ରଜେ ମୋଦେ କଲେ ବିଜେ କୁଞ୍ଜରୁ କୁସୁମ ତୋଳିବାକୁ । ୬ ।

(୭୫)

ରାଗ—ଅହାରୀ

ନିନ୍ଦା ନ ଲଭ ସଖୀ ରେ, ମଦାରଅଧରୀ ଧୀରୀ ଅଜନ୍ମସୁଖୀ ରେ । .

କୁନ୍ଦସୂନ ଶରଦିନ୍ଦୁ କିରଣଗଣ ସୁନ୍ଦରହସରୁଚିବୃନ୍ଦଲଳିତମୁଖି ରେ ॥

ଶିରକାଳରୁ ମୁଁ ତୋର, କୁଞ୍ଜ ମନ୍ଦିର, ମଣ୍ଡନପ୍ରିୟ କ୍କଙ୍କର, ରୋଷାବେଶେ ନିର୍ଭର, ଦୋଷା ମନେ ନ ଧର, ଯୋଷାମଣି ମସାର, କେଶାସାର ନ ସାର, ଭାଷ ଅତନୁ ବିଳାସ, ନିଧି ପରକାଶ, ରୁଚିର ବିକାଶ, ମନ୍ଦହରହାସ, ନବ ନବ କାଶ, ଯୁତ ରଦବାସବତୀ ନିଜ ଦାସ ସଦୃଶ ଜନେ । ୧ । ମଥା ନୁଆଁଇଁ ନ ବସ, ଦୁଃଖେ ନ ମଜ୍ଜି, ନ ଯାଉ ନିଶା ଦିବସ, ଅଲିଙ୍ଗନରେ ରସ, ନାଳିକନିଭବାସ, ଅଙ୍ଗିନୀ ନ ପ୍ରକାଶ, ଦାସନାଶ ଅଯଶ, ବାରିରୁହ ପରିହାସୀ ନୟନରୁ ଗ୍ଭର ପ୍ରହରେ ଯେ ବାରି ଜନମୁଚ୍ଛି ନାରୀମଣିକି ବିଶ୍ବର ସବୁ ସୁଖ ସାର ଥାଉ ହେବ ମୁଁ କେହୁ । ୨ । ତେତେ ଥିରିତ ପାସୋରି, କଶୋଦରିବର, ବିହ୍ୱଳ ଯା ଏତେ ସରି, ଦେନିଲି ପରି ପରି, ପାରୀନ୍ଦ୍ରମଧ୍ୟା ଗୋରୀ, ନାରୀନ୍ଦ୍ର ଧରି-ଶିରୀ, ଶିରୀଷ ସୁକୁମାରି, ତାଳ ପୃଥୁଳ ବିଶାଳ ରୁଚି ହରିତାଳ ସୁଘଟିତ ତାଳସ୍ତନୀ ରେ, କଷ୍ଟାଳ ନ କରଟି କାଳପୁରୁଷ କରାଳ ସ୍ମରକରବାଳ

୭୦ । ଟୀକା—ଅନଳପ (ଅନଳ୍ପ)—ଅତ୍ୟଧିକ; ତପକଲାପ-କଳପବଲ୍ଲରୀ—ତପସ୍ୟାସମୂହରୂପ, କଳ୍ପଲତା; ଶିଶୁକଳାକର-ଚୂଡ଼ାମଣିପର—ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ଙ୍କ ଶତ୍ରୁ ଅର୍ଥାତ୍ କନ୍ଦର୍ପ ।

୭୫ । ଟୀକା—କୁନ୍ଦସୂନ—କୁନ୍ଦଫୁଲ; ଦୋଷା—କ୍ରୋଧ; ମସାରକେଶା—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ ପରି କେଶ ଯାହାର; ନାଳିକ—ପଦ୍ମ; ବାରିରୁହପରିହାସୀ—ପଦ୍ମକୁ ପରାସ୍ତ କରୁଥିବା; ଥାଉ—ସ୍ଥିର; ପାରୀନ୍ଦ୍ର—ସିଂହ; କରବାଳ—ଖଡ୍ଗ;

ବଦନେ ଦେଇ । ୩ । ଶୁଣି ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରୀ ହସିଲେ, ଜଗଦ୍ଦେବ ଧରଣୀନାଥ ଭାଷିଲେ, ଦେହେ ଦୁହେଁ ମିଶିଲେ, ଆନନ୍ଦ ବରଷିଲେ, ମାରଙ୍କୁ ଭରସିଲେ, ତାର ଶରେ ରସିଲେ, ଶମ୍ବରମଣି ଜାମ୍ବୁନଦ ବାଧୁ ବମ୍ବ, ଯୁଗ ଘନ ଚୁମ୍ବ ବାଭବରୁ ଶମ୍ବରପରକଳମ୍ବ ସମୁଦାୟ ଡମ୍ବର ଦଳିଲେ ଲମ୍ବ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ୪ ।

(୭୬)

ରାଗ—ପଞ୍ଚମବରାଡ଼ି

କଳାବଳାହକତୁଳାଦଳିତମାଳକୁନ୍ତଳା ଚଳାଚଳାଗ୍ରତୁନେବାଞ୍ଚଳା । ବାଳାବଳୟିଇଚ୍ଛଳାଗଭସଦୃଶୀ ମଞ୍ଜୁଳା ଦଳା ଗୋରୋଚନାଙ୍ଗୀ କୋମଳା ରେ, କଳାବତି, କଳାନିଧି ଶ୍ରୀମୁଖମଣ୍ଡଳା, ଛଳା ନେନେ କର ମୋ ସଙ୍ଗଳା, ବାଳାହଳାହଳଗିଳାଚୁଲାଭରଣକୋମଳା ଜଳାତ ନିର୍ମିଳାତ-ବତ୍ସଳା ରେ । ୧ ।

କ ମାନିବା ସୀମା ଦେଖି ପ୍ରମାଦ ମାର୍ଗ ଉପେକ୍ଷି ରମା ସମାଜମାନଙ୍କୁ ହର । ସମାନ ବିମ୍ବ ଚନ୍ଦ୍ରମାମୁହିଁ ତୋ କୁନ୍ତଳେ ଜମା ହେଲା ତମାଳ-ମାଳ ମାଧୁରୀ ରେ, କ୍ଷମାନିଧି, ଗୁମାନ ମାନ ନ ଧର ମୋରେ, ଜମାଅ ମାଗୁଛି ପୟୋଧରେ, ରମା ଜମା ତୁରଙ୍ଗମା ସମାନସାଧ ମଧ୍ୟମା ଗମାରୁ ମାର ମାରୁ ନାଶରେ ରେ । ୨ ।

ତୁଷାରସାମ୍ୟସୁପ୍ରହସାନନା ତୁ ମୋ ଶୁଭ-ଦଶାର ସାରୁ ସାମଗ୍ରୀବର । ତୁ ସାରସାକ୍ଷୀକି ହେଜ ପ୍ରାସାଦ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ତେଜ ତୁଷା-ତୁଷାରୁ ସାମର୍ଥ୍ୟ ମୋର ରେ, ରସାଳସା, ମୁଁ ସାରସ ଚରଣରେ ପଶି, ଅସାର ସଙ୍ଗରେ ନାହିଁ ବସି, ତୁ ସାରସାରବିବେକ ଭୂଷା ତୁ ସାକ୍ଷୀ ତହିଁକି ରସାଅ ସାର୍ଥରେ ଥରେ ହସି ରେ । ୩ ।

ହରାପରାଧୀ ଦୁର୍ଜର ନାଗଜରାଜରେ ମୋର ପରାଭବ ଏକା କଲେ ଫନ୍ଦା । ଧରାଧରାଧିପସ୍ତନା ଚରାଚରାନ୍ତେ ତୋ ବିନା ପରାଭବ କାହିଁ ହେବ

ଶମ୍ବରମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି; ଜାମ୍ବୁନଦ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ; ଶମ୍ବରପର—କନ୍ଦର୍ପ; କଳମ୍ବ—ଶର ।

୭୬ । ଟୀକା—କଳାବଳାହକ—କଳାମେଘ, ଜଳାତ (ଜଳାତ୍ୟୟ ଶବ୍ଦଜ)—ଶରତ୍କାଳ, ଧରାଧରାଧିପ—ପର୍ବତରାଜ ।

ନିନ୍ଦା ରେ, ଧର ହର, ଅରତ ନୁହଇ ମୁଁ ସୁକେଶା, ଖେଦପ ନ କର ଏଡ଼େ ଅଶା, ସୁରତୁର ଜଳନ୍ତରଧର୍ମରବତୀସୁର ପରାଣ ପାଇଲେ ଟି ପ୍ରଶଂସା ରେ । ୪ ।

(୭୭)

ରାଗ—ମୁଖାବରୀ

ବାଳାବର ରେ ଶଙ୍ଖକଣ୍ଠି ତୁ ସଙ୍ଗାଳି ମୋର ରେ । ନ ଥାଇ ତୁ କୋଳେ କି ସମ୍ଭଭିବଲେ ଇନ୍ଦ୍ର ହେଲେ ସୁରେଶ୍ୱର ରେ । ଘୋଷା ।

ଚନ୍ଦ୍ରମା ଚନ୍ଦନ କଳକଣ୍ଠ ସ୍ୱନ ମିଳନ୍ଦବୃନ୍ଦ ଝଙ୍କାର ରେ । ଏବେ ମୁଁ କଟାକ୍ଷ ଫିଙ୍ଗୁ ନାହିଁ ପକ୍ଷ ହେବାରୁ ତୁ ଅହଙ୍କାର ରେ । ୧ । ସୁରଭି ଋତୁ ତା ମରୁତ ମରୁ ତ ଜାତ ତ ସେ ମୋ କଙ୍କର ରେ । ତରୁଣୀ ତୋତେ ମୋ ଧନ କଲେ ଯହୁଁ କରୁଣାନିଧି ଶଙ୍କର ରେ । ୨ । ଅସୁର ସୁରଙ୍କ ରମ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ରଙ୍କ ପଣ ଶୁଣି ସିନ୍ଧୁ ଜୁର ରେ । ମୋ ପାଇଁ ତୁ ଲୁକ୍କ ଯତନେ ଥିଲୁ କି ଲବଣ୍ୟ ପୀୟୂଷପୁର ରେ । ୩ । ସୁଲକ୍ଷଣ ବଧୂମାନଙ୍କର ମଧୁ ଥାଏ ଜାଣି ରଦାମ୍ବର ରେ । ପୂର୍ବଅଚ୍ଛୁ ତୋର ପ୍ରପଦୁଁ ଚକୁରପାଶ ଯାଏ ସୁଧାକର ରେ । ୪ । ଫୁଲ୍ଲ ମନମଥ ଗୁଲ୍ମରୁ ମୋର ଏଣିକ ଅଉ କି ଡର ରେ । ଝୁଲ୍ଲ ମଞ୍ଜୁଳ ତୋ ଲଲାମ ଛବି କି ସଲାମ ସହସ୍ରେ ଥର ରେ ।୫। ଏପରି ପ୍ରଶଂସାମୃତ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତ କଂସାହୃତ ମୁଖଶଶଧର ରେ । ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗପତି ରଚିଲେ ଶ୍ରୀମତୀ ସଙ୍କୁଚିଲେ ଲଜ୍ଜାଭରରେ । ୬ ।

(୭୮)

ରାଗ—ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

ଟମକ ବାଜଇ ଜଗତୀଯାକେ ତୁ ନ ଜାଣୁ ବୋଲି କପଟ; ଟଭ୍ରୀ ପୀନସ୍ତନା ସେ ଗୁଣକୁ ମନା କର ଦେଲୁ କି ନିପଟ । ୧ । ଟଳିଗଲା ଅନୁରାଗ ଯେ ତୋ ମନୁ କି ଦୋଷୁ କର ପ୍ରକଟ; ଟପ ଟପ ନୀର ବରଷୁ ଅଛୁ ଯେ ତୋ ନୟନ ଖଞ୍ଜରୀଟ । ୨ । ଟେକ କର ତୋର ରୁଷା ଅଜଗର

---

୭୭ । ଟୀକା—କଳକଣ୍ଠସ୍ୱନ—କୋକିଳଶବ୍ଦ, ମିଳନ୍ଦବୃନ୍ଦ—ଭ୍ରମର ସମୂହ, ସୁରଭିଋତୁ—ବସନ୍ତକାଳ, କଙ୍କର—ଗୃହକର, ପୀୟୂଷପୁର—ଅମୃତ ପ୍ରବାହ, ରଦାମ୍ବର—ଅଧର, କଂସାହୃତ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଶଶଧର—ଚନ୍ଦ୍ର ।

୭୮ । ଟୀକା—ସୁଖସଂପୁଟ—ସୁଖରୂପ ଫରୁଆ, ଟେଣକପଣ—ଟାଣପଣ ।

ଗଲାଣ ସୁଖସମ୍ପତ୍ତି; ତାଣି ପଛେ ପଦେ ବୋଲନ୍ତୁ କାହିଁକି ମନ କଲୁ ସ୍ନେହ ତୁଟି । ୩ । ଏସବୁ ମିଶାଇ ଦେଲେ ନାକି ଅଛି ପସନ୍ଦ ଦାଶଇ ପାଟି; ଏଣିକି ପଣିକ ଉଠୁଣି ଦେଲୁ କହେ ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗ ଧରାପତି ।

(୭୯)

ରାଗ—ଆନନ୍ଦଭୈରବ

ବନ୍ଧୁଅ ତୁ ମୋ ସବୁ ଭରସା, ନ କର ଦରପଣାନଭରସା । ପଦ ।

ଭୂଷ ପଛେ ମୁନେ କରରୁହର, ଏ ଗୁମାନ ପଦ୍ମକରରୁ ହର । ୧ । ଶ୍ରୀମୁଖ ପରବ-ତୁହିନକର, ଅରୁଣଭାବକୁ ତୁହି ନ କର । ୨ । ବାଅର୍ଥ ଏ ଚନ୍ଦ୍ର କ୍ଷଣଦା ସରେ, ଖେଳା ଚଞ୍ଚଳ ଈକ୍ଷଣ ଦାସରେ । ୩ । ମୁଁ ସାଧ ନୋହିଲେ ଛଅରଣରେ, ମାର ମଦନ ହଟିଅ ରଣରେ । ୪ । ସବୁଲଟି ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗନାଥରେ, ଅନା ଅନା ସୁନାବରନା ଥରେ । ୫ ।

(୮୦)

ରାଗ—କେଦାର

ଚନ୍ଦ୍ରସୁନ୍ଦରମୁଖି ରେ,

ବୃନ୍ଦ ବୃନ୍ଦ କନ୍ଦର୍ପ ଶରମସ୍ତୁ ସର୍ପ ନ ଦାଏ ମୋ ଦର୍ପ ରଖି ରେ । ପଦ ।

ରସାଇ ସାରସଦୃଶା ଲସା ମୋ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ, ଦଶାରେ ତୋ ଲଭି ମୋ ଭରସା ରସାଳସା ରେ । ନାଶାରମଣିକର, ବିଶାଳମଦହର, ହସା ବିଭବଭର, ମିଶା ମଧୁରତର, ପ୍ରସାଦ ପବିହର, ରୁଷାରୁତ ନ କର, ତୃଷା ମୋହର ହର, କୃଶାନୁବର ରେ । ୧ । ବଳାହକବିଜୟିକୁନ୍ତଳା ଲୀଳାବତୀ ରେ, ଝଳାଅ କୁଞ୍ଜରକୁମ୍ଭସ୍ଥଳାକୃତି ସ୍ତନ ରେ, ଗଳା ନବରତନ, କଳାପ ଅନୁଦାନ, ଚଳାଚଳ ନୟନ, ଢଳା ରସକୁ ମନ, ବଳାଅ ରେ ମଦନ, କଳାନିଧି ବଦନ, ବଳାପହକଦନ, ପଳାଇ ଧନ ରେ । ୨ । ଚରାଚର ବିଭୂଷଣୀ ଧରାଧରସ୍ତନୀ ରେ, ପରାଣ ଅଛୁ ତୁ ଦେବା କରାରନ୍ତୁ ସିନା ରେ,

---

୭୯ । ଟୀକା—ନାଭ—ତୁଲ୍ୟ, କରରୁହ—ନଖ,ପଦ୍ମକରରୁ—ଗୃହଠାରୁ, କ୍ଷଣଦା—ରାତ୍ରି, ଛଅରଣ—ଗାଳି ।

୮୦ । ଟୀକା—ହେ ସାରସଦୃଶା, ତୋ ଲଭି ଦଶାରେ ମୋ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଲସା ଅର୍ଥାତ୍ ଦୂର କର । ବଳାହକବିଜୟିକୁନ୍ତଳା—ମେଘ ଅପେକ୍ଷା କାଳତର କୁନ୍ତଳ ଯାହାର, କଳାନିଧିବଦନବଳାପହକଦନ—ଶିବ ଶତ୍ରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମଦନର କଷ୍ଟ, କରାର—କଣ୍ଠ, ଅଙ୍ଗଲଭ୍ୟ—ବାକ୍ୟର୍ଗହଣୀ ।

ଧରି ତଳେ ମୋ ଗତ, ପରି ତୁ ଗଜଗତ, ହସିବଶରେ ନାଉ, ମରିଇ ଅଙ୍କାରତ, ପରାଗରେ ଜଗତ, କରିଜନ୍ମୁ ଭରତ, ଅବାଲଭୁଳୁତତ, ଝିରି ସୁଦାଭ ରେ । ୩ । କହେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ନାଥ ସ୍ନେହେ ତୁ ଅଧୀନା ରେ, ଅହେତୁକ ପ୍ରେମ ଗୁଢ଼ ମହେଶମୋହନା ରେ, ବହେ ଅନବରତ, ଦହେ ମୃଦୁ ମରୁତ, ସହେମ ମରକତ, ଗୃହେ ହୋଇ ମିଳତ, ତୁ ହେବୁ ରସ ରତ, ଦୁହେଁ ହେବା ସଙ୍ଗତ, ମୁଁ ହେବ ମହାଗତ, ମହେନ୍ଦ୍ରବତ ରେ । ୪ ।

(୮୧)

ରାଗ—ମୋହନା, ଅଦତାଳ

କୁଞ୍ଜନୀଳୟଭୂଷା, ଅଞ୍ଜନପୁଞ୍ଜ ମସାର ଘନକେଶା,
କଞ୍ଜଚନ୍ଦ୍ରମଦଗଞ୍ଜନାସ୍ୟରୁଚି, କୁଞ୍ଜର-ଗତି ମନୋରଞ୍ଜନବେଶା । ପଦ ।

ଆସ ମୋ କୋଳରେ ବସିଜ, ଦାସର ସରଙ୍କ କର କ ଲାଜ ବାସକୁ ପରକର ଆଜ, ନାଶ ଦୁଃଖ ସମାଜ, ଧନ ମୋତେ ବାସବାଦ ପରିହାସ ଚତୁର କର, ବରବରନାବର ନାଗସ୍ୱରାଜ । ୧ । କୁନ୍ଦ ସୁନ୍ଦର ଦଶନାଳ ସୁନ୍ଦରୀ ମଣି ତୁ ମୋର ସଙ୍ଖାଳ, ଚନ୍ଦନ ସଜଳଭପାଳୀ, କୁନ୍ଦନମୟମାଳ, ବୃଷରବନନ୍ଦନୀଚନ୍ଦ୍ରମଣି ମଞ୍ଜୁଭୁଜଗଭୁରୁ, ଚଳ ନୟନାଞ୍ଚଳ ଦେ ଥରେ ତାଳ । ୨ । ମାର ରଖିଛୁ ଶର ଶାଣି, ତାର ତ ଚରିତ ଅଛୁ ପରି ଜାଣି, ସାରକୁ ଘେନିପିବ ଛାଣି, କାର ସେ ରଖେ ଠାଣି, ମୋର ହୃଦୟ ଛାର ହାର ହୁଅ ଆରେ ସୁଗୁଣବତୀ ରତିଚତୁରୀ ନବପଲ୍ଲବପାଣି । ୩ । କାଞ୍ଚନ-ଗଜରି ବଗୃର, ବଞ୍ଚନବଧିକ ବଚରବାର, ମୁଖ ଧନ ମୁଁ ପରଗୃର, ମଞ୍ଚରେ ତ ତୁ ସାର, ଅବିରତ ପଞ୍ଚବାଣ ରଣକୌଶଳ ପରିଚୟ କର ସୁରସାକର ସାର୍ଥରେ ମୋର । ୪ । ଏପରି ନବଘନଶ୍ୟାମ, ଗୃହେ ବରଚ ଲଭୁ ବିରାମ, ସସ୍ମିତ ତରୁଣୀ ଲଲାମ, ପୂରିଲେ ହରକାମ, ନୃପ ଜଗଦେବ ସେ ସମୟ ବେଶ ଲଲିତ ପଦଯୁଗ ଯୁଗଳୀକଳଜାବଳୀଦାମ । ୫ ।

(୮୨)

ରାଗ—ମୋହନା, ଆଡ଼ତାଳ

ଗୃହେଁ କି ନାହିଁ କେହୁ ମୋହନ ହାସ ଗୋ କେହୁ ତା ମନ୍ଦହାସ,
କାହିଁକି ଏକା ମୋତେ ଏ ପରିହାସ । ପଦ ।

---

୮୧ । ଟୀକା—ମସାର—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି, କଞ୍ଜ—ପଦ୍ମ, କୁଞ୍ଜର—ହାତୀ, ବୃଷରବନନ୍ଦନୀ—ବୃଷଭାନୁକନ୍ୟା ।

କେଉଁ ସଖୀ ସେ ପୁଟ, ଭେଦନେ ଅଛୁ ନଟବର ସ୍ନେହୁଁ କପଟ ହୋଇ କବାଶ । ୧ । ଡାକ ତ ସେ ଯୋଷାକୁ, କହୁ କାହା ନାସାକୁ, ବାଜ ନାହିଁ ସେ ବନମାଳକା ବାସ । ୨ । ଲେଢ଼ ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତକ, ଘଟକ-ଯୁବତୀକ, କେ କହୁ ନାହିଁ ଧର ଦଶନେ ଘାସ । ୩ । ତୋ ସ୍ନେହୁଁ କଶୀଥରେ, ବନଦୁର୍ଗପଥରେ, ଗତାଗତରୁ ଥିବ ପଦେ ପରସ । ୪ । ତାକୁଁ ଯାହା ମୁରଲୀ, ସ୍ୱାମୀକ ପେଲି ଠେଲି, ଧାବନବଶେ ଗସେ କତମ୍ବ ବାସ । ୫ । ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍ଦେବ ଭଣେ, ରାଧାବାଣୀ ଶ୍ରବଣେ, ଆଳିଏ ହସି ଦେଲେ ଅଙ୍କ କବାସ । ୬ ।

(୮୩)

ରାଗ—ଢୋଡ଼ିବଙ୍ଗଳା, ଅଡ଼ତାଳି

ଯା ଯା ମୋ ପାଶରୁ

ସେ ଶ୍ୟାମନାଗର ନଟ ନାମ ନ ଧର ମୋ ଆଗେ ଲୋ । ଘୋଷା ।

ଯେନ ତୋ ଉପଦେଶ ହେବାରୁ ବୁଦ୍ଧିନାଶ ପଡ଼ିଥିଲି ଥରେ ତା ଭାଗେ ଲୋ । ୧ । ତ୍ରିଜଗତୀରେ ଗତ ନ ଥିବାର ଯୁବତୀ ବୁଡ଼ିବ ତାର ଅନୁରାଗେ ଲୋ । ୨ । ସଞ୍ଜବେଳରୁ କଞ୍ଜ ଫୁଟିବାଯାଏ କୁଞ୍ଜଗୃହେ ତୋ ଭୁଲେ ପରି ଲଗେ ଲୋ । ୩ । ସେ ଧୂର୍ତ୍ତ ପୀତପଟ ପେଟେ ଯେତେ କପଟ କ୍ଷପ ନ ଥିବ ତେତେ ନାଗେ ଲୋ । ୪ । ମୋ ପରି ଲାଜହୀନ ନୋହିବା ନାରୀଜନ ଗରି ଗିଳନ୍ତା ସେହି ଲଗେ ଲୋ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗଭୂପତି ବୋଲେ ହେବ ଭରତି କେ ବୃଥା ଅକୀରତି ଦାଗେ ଲୋ । ୬ ।

(୮୪)

ରାଗ—ଶ୍ୟାମ କଲ୍ୟାଣ, ଅଡ଼ତାଳ

କହ କି ହେଲି, ସହି କି ହେଲି, କପଟରୁପାରେ । ପଦ ।

ନ ଗୁହିଁ ପୁଣି ତାଙ୍କ, ଶ୍ରୀମୁଖହରଣାଙ୍କ, ସଙ୍ଗି ଅଙ୍ଗି ରଖିଲି ରସାରେ ।୧।
ଛମ୍ବ ନଜର ମଣି,-ମନ୍ଥ ମନ୍ତ୍ରନଶ୍ରେଣୀ, ବୁଣି ଦେଲି ପୁଣି ମୃଗଦୃଶା ରେ ।୨।
ଚରଣେ ପୁଣି ଦଳ ପକାଇ ଦେଲି ଚଳି ତୁ ସୁନ୍ଦରି କୁସୁମ ଭୂଷା ରେ ।୩।

---

୮୨ । ଟୀକା—ପୁଟଭେଦନ—ନଗର, କଶୀଥରେ—ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରରେ, କତମ୍ବ—କଟିର ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଭାଗ ।

୮୩ । ଟୀକା—ତ୍ରିଜଗତୀ—ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ, ପାତାଳ; କଞ୍ଜଫୁଟିବାଯାଏ—ସକାଳଯାଏ; ନାଗେ—ଗୋଖର ସର୍ପରେ ।

ଦେଖି ତୋ ରୁଷା ସ୍ୱତ ଗିରଧରଙ୍କ ଧୃତ ଥିଲା କି ହୋଇଲା ଅତ କୃଶାରେ ॥ ମୃଦୁ ଶ୍ୟାମଳ ଗୋରା ଝାଉଁଳିଗଲେ ପରା ହରପରଶରଜ୍ୱର ତୃଷାରେ ॥ କରୁ ଏହୁ କଠୋଳ ମଣ୍ଡିଦେଲୁ କି କାଳ ପୂର୍ବଦିଗ ପର୍ବତକୁ ପୂଷା ରେ ।୭। ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍ଦେବ ବୋଲେ ତେବେ କଲୁ କି ହେଲେ ବେଳେ ଧରି କୋଳେ ତାଙ୍କୁ ସୁସାରେ । ୭ ।

(୮୫)

ରାଗ—ଇମନ କଲ୍ୟାଣ, ଅଡ଼ତାଳ

ପର ମଣି ତ ରମଣି ଦେଲୁ କରମଣି ଛାଡ଼ି ରେ । ଘୋଷା ।

ମୋ ଜୀବନ କାହିଁ ହଜାଇଲୁ, ଖୋଜ ଆଣି ଦିଅ ଅଳି ବୋଲୁ, ଜଳପୃଚ୍ଛୁ, ବଳପୃଚ୍ଛୁ, ଏବେ ଢ଼ରେ କର ଛାଡ଼ି ରେ । ୧ । ଜାଣି ତୋହର ମାନସ ବ୍ୟଥା, ଅଣିଥିଲୁଁ ଭଲି କେତେ କଥା, ଘନପୁଲ୍ପ ସୁନଗଭା, ଅତ ଯତନେ ସଜାଡ଼ି ରେ । ୨ । ବମ୍ବ ରଦନାମ୍ବରେ ଧନ, ନାମ୍ବଦଳ ଦ୍ରବେ ଦେଇ ମନ, ସୁଧାଧାରା, ମୁଧା ଧରା-ତଳେ ଦେଲୁ ତ ଅଜାଡ଼ି ରେ । ୩ । ଗୋପ ଯୁବରାଜ ଶିରୋମଣି, ତୋ ପଦକଞ୍ଜ ଚୁମ୍ବିଲା ପୁଣି, ଭୁଜେ ଧରି, ତୁ ଯେ ହରିଣାକ୍ଷୀ ନ ରଖିଲୁ ଭିଡ଼ି ରେ । ୪ । ଯାହା ପାଇଁ ଶିବ ପୁଜୁଥାଇ, ତାହାଙ୍କ ପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ଭଜୁଥାଇ, ତାଙ୍କ ଦୁଃଖ କରି ସୁଖ, ମୂଳ ଦେଲୁ ତ ଉପାଡ଼ି ରେ । ୫ । ବୋଧି କହେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାହା, ବୁଦ୍ଧି ହୁଡ଼ରୁ ତ ହେଲା ଏହା, ଏବେ ଗଲା, ନଦାଇଲା, ମନ୍ତୁ ମାନ ଦେବା ଝାଡ଼ି ଗୋ । ୬ ।

(୮୬)

ଶ୍ୟାମ କେଡ଼େ ଅବୁଝାଣ, ତା ଲାଗି ଯିବ ଏ ପ୍ରାଣ ଗୋ । ପଦ ।

ଗ୍ରେଉପଣେ ଆସି ମୋର ପାଶେ ବସି ଘୋର ଆଚରଇ ଟାଣ ଗୋ; ସ୍ମର ମରଦଇ ତା ବଚନ ପାଇ ବିଷମ ଶର ପଠାଣ ଗୋ । ୧ । ପୂରାଇ ଦେବାକୁ ଅଭିଳାଷ ଫଳ ନଗ୍ରୁଇ ଭ୍ରୂଲ୍ଲ କମାଣ ଗୋ; ଫିଟାଇ ଦିଅଇ ଧୃତକୁ ପ୍ରହାରି କଟାକ୍ଷ କପଟବାଣ ଗୋ । ୨ । ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଳପ

---

୮୪ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀମୁଖହରିଣାଙ୍କ—ଶ୍ରୀମୁଖଚନ୍ଦ୍ର; ରସା—ପୃଥିବୀ; ଗିରଧର—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ; ହରପରଶର—କନ୍ଦର୍ପଶର; ପୂଷା—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୮୫ । ଟୀକା—କରମଣି—ହସ୍ତସ୍ଥିତ ମଣି; ଜଳପୃଚ୍ଛୁ—ବୃଥା ଅନେକ କଥା କହୁଅଛୁ; ବଳପୃଚ୍ଛୁ—କାନ୍ଦୁଛୁ; ଢ଼ରେ—ବକ୍ଷରେ; ସୁନ—ଫୁଲ; ମୁଧା—ବୃଥା; ତାହାଙ୍କ ପ୍ରିୟା—ଶିବଙ୍କର ପ୍ରିୟା, ପାର୍ବତୀ ।

କଥାକୁ କୋଟିଏ ପକାଏ ଗଣ ଗୋ; ସରେ ସେହି ଅବସରେ ସବୁ ସହି କରେ ଯେତେ ହୋଇଗଣ ଗୋ । ୩ । ଜମି ରହେ ମନ ତା ଭଙ୍ଗୀରେ କାହିଁ ନ ମିଳଇ ପରମାଣ ଗୋ; ଲାଜ-ବିହଙ୍ଗକୁ ବାନ୍ଧଇ ତା ଶୋଭାଦମ୍ଭ-ଚପଳ ସନ୍ଧାଣ ଗୋ । ୪ । ଜଣାଇଲେ ସଖୀ ଧୂର୍ତ୍ତି ସେ ଭୁଜଙ୍ଗଫଣା-ନାଟୁଆ ପ୍ରମାଣ ଗୋ; ଜଗଦ୍ଦେବ କହେ ତା ସ୍ନେହ ବରହେ ପବିପାତ ଭଲି ଜାଣ ଗୋ । ୫ ।

(୮୭)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ଏକତାଳି

ଫୁଲ ମଲ୍ଲୀହାସି ରେ, ସତେ ତୁ କି ସାହସୀ । ପଦ ।

ଶୁଣିଥିବୁ ନୂତନା ଗରସ୍ତନା ପୁତନା, ଲଭିଲା ଅବସ୍ଥାରେ ସୁଖ ଯେତେ; ତାକୁ ସୁଧା ମଧୁର ଗୁଣବନ୍ତ ଅଧର, ପିଅଇବାକୁ କମ୍ପି ବାଞ୍ଛା ଏତେ । ୧ । ସାତ ବରଷ୍ଟୁ ଯାର, ଅଣ୍ଟିଲା ନାହିଁ କର,-କମଳ କନିଷ୍ଠକୁ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ; ପଣ୍ଡୁରୁ ତା ହାରୁତେ, ପୁଣି କାହିଁକି ଏତେ, କାନ୍ତକୁ ଗର୍ବ ପଙ୍କେ ଅଭିମାନ । ୨ । ଶିରବଜ୍ରରୁ ପେଟ, ହେବାକାଳେ ଶକଟ, ହେଲାଟି ଯାହା ସେ ବଳେଲ ମୃଦୁ; ନ ଥିଲା କଛୁ ଜଣା, ଏବେ ଯାଉଛୁ ଶୁଣା, ତୁ ପୁଣି ଚୁମ୍ବି ତହିଁ ସ୍ତନେ ଲଦୁ । ୪ । ଚମରୁନେତ୍ରା ଶତ, ଚେଳ ଚୋର ପଣ୍ଡିତ, ବୋଲି ପ୍ରସରୁଅଛି ଯାହା ନାମ; ଏକାକମୀ ଅବଳା, ଚେଳହରଣ ଲୀଳା, କି ଶଙ୍କ ଶିକ୍ଷିଲେ ସେ ଘନଶ୍ୟାମ । ୪ । ହରଣାକ୍ଷି ରେ ନାନା ହର ଗନ୍ଧକୁ ଯା ନା, ବୋଲି ଯେ କହୁଥାଉଁ ବାରବାର; ତନୁମଧ୍ୟ କେଶୋରୀ, ମନୁ ଦେଇ ପାସୋର, ସେ ସ୍ନେହ ସମାଦୁଛୁ ଭାର ଭାର । ୫ । କହିଲେ ବସୁଦୁର୍ଗ, ବସୁଧାଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱର୍ଗ, ମହେନ୍ଦ୍ର ସଖୀ ମୁଖୁଁ ଶୁଣି ଏହା; ରତି ସବ୍ରୀଡ଼ ହାସ, ଶ୍ରବଣଅବତଂସ, ଡରାଇ ଜଣାଇଲେ ଚମ୍ପାଦେହା । ୬ ।

(୮୮)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ । ତାଳ—ରୂପକ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ଦାରଦ୍ରାନାଥଙ୍କ ଦୂତ,

ଦେଖୁଥିଲେ ଦେଖୁଥିବାକୁ ମୋ ମନ ଧାଉଁଥାଏ ନିତ ନିତ । ଘୋଷା ।

---

୮୬ । ଟୀକା—ଭୂରୁକମାଣ—ଭ୍ରୂଲତାରୂପ ଧନୁ, ଭୁଜଙ୍ଗଫଣାନାଟୁଆ—କାଳିୟ ଫଣା ଉପରେ ନୃତ୍ୟକାରୀ, ପବି—ବଜ୍ର ।

୮୭ । ଟୀକା—ଗରସ୍ତନା—ବିଷପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ତନ ଯାହାର, ଚମରୁନେତ୍ରା—ମୃଗନୟନା ।

ଦଶନ ବସନ ପଲ୍ଲବରେ ମଲ୍ଲୀ ରଙ୍ଗି ଦରସ୍ମିତ ଛଳେ; ଦଣ୍ଡକୁ ଦ୍ୟୁମଣି ଅସ୍ତ ହେବା ଜାଣି ବନ୍ଧୁ ବାହୁଡ଼ିବା ବେଳେ । ୧ । ଦକ୍ଷ କରେ ଧରି ମୋହନ ଗୁଣ୍ଠୁଣୀ ବିଶାରଦ ବେଣୁଦଣ୍ଡ; ଦକ୍ଷେତର ପଦପଙ୍କେରୁହ-ଯୁଗେ ମଣ୍ଡିଦେଲ କାଳେ ଦାଣ୍ଡ । ୨ । ଦେଇ ସାନ୍ଦୀପନି ମୁନୀନ୍ଦ୍ର ନନ୍ଦନେ ତା ଦକ୍ଷ କରି ସାହସ; କୁତୁକେ ଶ୍ରୀଦାମ ପରିହାସକ୍ରମ କରିବାବେଳେ ପ୍ରକାଶ । ୩ । ଦଳିତ ଲଳିତ ହରିତାଳଦେହା ସଙ୍ଗେ ଧଇଁ ତନାବି ଗୁହିଁ; ଦୁର୍ମଦ ବିଳାସେ ନାଚିବା ଲୀଳା ସେ ଲୋକନୟେ ନାହିଁ ନାହିଁ । ୪ । ଦକ୍ଷିଣ ଦୁଇଟା ନୟନକୁ କେତେ ମାଧୁରୀ ମୁଖଗୁନ୍ଦର; ଦମ୍ୟଖୁରଜଡ଼ା ଭୂପରାଗରୁଡ଼ା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗଟି କି ସୁନ୍ଦର । ୫ । ଦଶପୁର ଘେର ଗୃହ୍ଳନ୍ତି ବାଛୁରି ବଲ୍ଲବବାଳକ ଜନ; ଦେଖିବାକୁ ସେ ସମୟ ବାଲୁକେଶ ଜଗଦ୍ଧେବ କରେ ମନ । ୬ ।

(୮୯)

ରାଗ—ଖଣ୍ଡକାମୋଦୀ

ଗଲ ସବୁ ସରି ରେ, ନବକିଶୋର । ପଦ ।

ଯାହା ଶ୍ୟାମ ଅଙ୍ଗ ଚୁମ୍ବି ଆସିବା ସମୀର, ଛୁଇଁଲେ କେବଳ ହୋଇ ରସ ଜରଜର, ପୁଲକେ ଭରିତ କରୁ ମୃଦୁ କଳେବର, ସେ ଯେବେ ହୋଇଲେ ପର । ୧ । ଯାହା ବେଣୁ ଶୁଣି ଏକା ଧାଇଁ ନୀଶୀଥରେ, ବୋଲି ନାହୁଁ ଦିନେ ଆସ ଯିବା ମିଶି ଥରେ, ହୃଦ ମଦନ ବିଭବ ସମୁଲ୍ଲସି ଥରେ, ବିରହ ତାହା ସାଥରେ । ୨ । ଦୂତୀ କର ଧରି କହୁ ଘେନାଇ ଘେନାଇ, ନୀପ ନିକୁଞ୍ଜ ପୁଞ୍ଜକୁ ଅନାଇ ଅନାଇ, ଦିନ ହରୁ ସୁମସ୍ତରି ବନାଇ ବନାଇ, ମୀନ ନେତ୍ରା ଯାହା ପାଇଁ । ୩ । ସ୍ତନେ ଲଦି ଚୁମ୍ବିବାର ଯା ପାଦ-କମଳେ, ମନେ ବାଞ୍ଛିବା କୁବେରବାମାଙ୍କୁ ନ ମିଳେ, ଚୁମ୍ବିଲେ ସେ ତୋ ପଦ ଚନ୍ଦ୍ରକଚୁଳାଞ୍ଚଳେ, ଗୁହିଁ ଦେଲୁ ନାହିଁ ହେଳେ । ୪ । ରସବତୀ ଭଲ ନୋହୁ ଏ ଅପସନ୍ଦର, ଆସ ଏବେ ଯିବା କେଳିମଞ୍ଜରୀ ମନ୍ଦର, ବନ୍ଦନ

---

୮୮ । ଟୀକା—ଦ୍ୟୁମଣି—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଦକ୍ଷକର—ଡାହାଣ ହାତ, ପଙ୍କେରୁହ—ପଦ୍ମ, ତନାବି—ଝରକା, ଦମ୍ୟ—ବାଛୁରି, ବଲ୍ଲବ—ଗଉଡ଼, ଭୂପରାଗ—ପୃଥିବୀଧୂଳି ।

୮୯ । ଟୀକା—ପୁଲକ—ରୋମାଞ୍ଚ; ଥରେ—କମ୍ପେ; ବିରହ—ବିବାଦ; ସୁମ—କୁସୁମ, ଫୁଲ ।

କରଇ ମୃଦୁ ପଦାରବିନ୍ଦର, ତୋଷ ଶ୍ୟାମଳସୁନ୍ଦର । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ କହେ ହୋଇ ଅଭିଳାଷୀ, ମିଳଣୀ କଥିତ ବଚନରେ ଶ୍ରୁତପାଶୀ, ଲମ୍ପଟ ହେବାକୁ ହୋଇ ଦରସ୍ପୃହାଶୀ, ବିଜେ କଲେ ବୀଣାଭାଷୀ । ୬ ।

(୯୦)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ନୂଆ ରସିକା ରେ ଗୁଆଁ ର ମୋ ସମ କାହିଁ ।

ତୁ ଅଚଳୁ ଥାଉ ଗୁମାନ ବୋଲି ଯା ମୁଁ ଅବସ୍ଥିଥାଏ ତାହିଁ । ପଦ ।

ନବଲତା ଲୋଳ ଶାଖେ ନିକ୍ଷେପିଲେ ଲଭି ସମୀରଣ ସଙ୍ଗ; ମକରନ୍ଦ ପାନ ଉତ୍ସବରେ ମନ ନ କରଇ ନିକି ଭୃଙ୍ଗ । ୧ । ରସବନ୍ତ ଘେନ ତେଜିଲେ ଜୀବନ ଝଂଷ ବରତିବ କେହୁ; ମଣି କରକଶ ବୋଲି ବରଜିବା ବଣିକର ଭାଗ୍ୟ କାହିଁ । ୨ । ଅଗତିଙ୍କ ମୁହିଁ ବୋଲି ତ ଜାଣଇ ଜଗତୀତଳେ ତୋ ବିନା; ଚରଣକଞ୍ଜେ ତୁ ପେଲି ଦେଲେ ହେଲେ ଶରଣ ବୋଲିବି ସିନା । ୩ । ଯାହା ପାଦେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲେଖୁଥିଲେ ଶଚୀନାହା-ପଦ ତୁଚ୍ଛ କରି; ତାହା ପରି ରମ୍ୟ ପଦାର୍ଥକୁ ଯାହା ପର ପରିଭବ ସରି । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ବୋଲେ ଜାଣୁ ଜାଣୁ କଷ୍ଟଦ କାମ ଚରିତ; କମ୍ବାଳ ଲାଗିଲା ବୋଲି ବରଜିଲି ବିମ୍ବାଧରୀ ମରକତ । ୫ ।

(୯୧)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଧନ ଘନ ରସ ବରଷିଲା ରେ, ଚଞ୍ଚଳା କେ୍ୟାତ ପ୍ରକାଶି,

ତୁରିତେ ଉକ୍ରଣ୍ଠ ସରିତ ବଢ଼ିଲା ଦମ୍ଭ ଦ୍ରୁମ ଗଲା ଭାସି । ପଦ ।

ପୁଲକକଦମ୍ବ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ହୋଇଲା ନାଚିଲା ବେଣୀ ମୟୂରୀ, ଛୁଡ଼ି ମୋତିମାଳ ଦିଶେ କି ଚଞ୍ଚଳ କି ସେ ବକପନ୍ତି ପରି । ୧ । ଖରଶ୍ୱାସ ଝଞ୍ଜା ପବନ ପ୍ରସରି ଜନ୍ମାଏ ବଚନେ ମଲ୍ଲି, ଅଙ୍ଗ ଅମୋଦ ମାଳତୀ ବିକାଶିଲି କି ପ୍ରସନ୍ନ ରସବଲ୍ଲୀ । ୨ । ନଖକ୍ଷତ ରକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ ବ୍ୟକ୍ତ ଦିଶିଲା

---

୯୦ । ଟୀକା—ଜୀବନ—ଜଳ, ଝଂଷ—ମାଛ, କମ୍ବାଳ—କାଦୁଅ ।

୯୧ । ଟୀକା—ରସ—ଜଳ, ଚଞ୍ଚଳା—ବିଜୁଳି, ପୁଲକକଦମ୍ବ—ରୋମାଞ୍ଚରୂପ କଦମ୍ବଫୁଲ, ନଖକ୍ଷତରକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ—ନଖକ୍ଷତରୂପ ସାଧବାଣୀ ପୋକ, କେ୍ୟାତିରଙ୍ଗଣ—ଜୁଳୁଜୁଳା ପୋକ, ହାରକକରଙ୍କ ତାଟଙ୍କ—ଯେଉଁ କାନଫୁଲ ମୁଣ୍ଡରେ ହୀରା ଲାଗିଥାଏ, ଶିଲୀନ୍ଧ୍ରକୁସୁମ—ଛତୁ ।

ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜ୍ୱର, ସ୍ୱେଦବିନ୍ଦୁଛଳେ କରକା ନିପାତ ବୃଷ୍ଟି ଜଳଧାରା ପରା । ୩ । କଟିଘଣ୍ଟି ଭେକ ପ୍ରକଟି ରଟିଲେ ଚଳେ ପୀନପୟୋଧର, ଭୂଷଣ ରତନକିରଣେ କି ଜ୍ୟୋତିରିଙ୍ଗଣଗଣ ପ୍ରଚୁର । ୪ । ହାରକ-କରଙ୍କ ତାଟଙ୍କ ଅଟଙ୍କ ନ ରହି କର୍ଣ୍ଣରୁ ଗଲା, ଅବନୀରେ ପଡ଼ି ଶିଲୀନ୍ଧ୍ର-କୁସୁମ ଫୁଟିଲା ପରାଏ ହେଲା । ୫ । ନୀଳ ପୀତ ରକ୍ତ ମିଶ୍ରିତ କୁସୁମ ପ୍ରାୟୁ ନିଶ୍ଚେ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ବୋଲେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନଙ୍ଗ ଅନଳ ଲିଭାଇଲା ହୃଦବନୁ । ୬ ।

(୯୨)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

କହିବାକୁ ସଙ୍ଗିନୀ ତୋ ଅଗେ ଲୋ ଲଜେ ଟଳିଲା ନୁହେ ମଥା । ସାଧିବାକୁ ମନ ଥିଲେହେଁ ପ୍ରାଣକୁ ବାଧିବା ଯାଏ କି କଥା । ଘୋଷା ।

ଦେଖୁଛୁ ତ ମିତ ଚୁମ୍ବିବାର ମତ୍ତ ମିଳିନ୍ଦ ସୁନସମାଜ, ପିଏ କି ବଲ୍ଲରୀ ଗୋଟିଯାକ ଧରି ଘେନ ତ କି ଲୋକଲାଜ । ୧ । ଜଳି ଯାଇଥିବା ଦେବତାଟା ଅବା ଅଳି କରୁଥାଏ କେତେ, ବଳି ଦେବାକୁ କି ତାକୁ ଏତେ ସବୁ ଦଳି ଦେଉଥାନ୍ତି ମୋତେ । ୨ । କଞ୍ଜ ମଞ୍ଜରୀରେ କୁଞ୍ଜରବର ହେଲେ କିଛୁ ଅନୁରାଗ ଥିବ, ଅଞ୍ଜନନିଭର କୁଞ୍ଜ କଳଭର ଶତେ ନାହିଁ କୃପା ଲବ । ୩ । ରଖ ରଖ ବୋଲି ବୋଲି କି ଗର ସେ ନଖର ଶିଖର କେଳି, ନୁହଇ ମୋ ଦେହ ଅଳପ ତଳପ ଡାଳକୁ ଛୁଇଁବା ଭଳି । ୪ । ଯା ଚରଣ ଧରି ଜଣାଉ ଏପରି ଅଚରଣ ପରିପାକ, ପୁଣି କି ଭଙ୍ଗୀରେ ନବନୀତାଙ୍ଗୀ ରେ ବୋଲି ପଡ଼ୁଥାଏ ଡାକ । ୫ । କହି ଏରୂପରେ ପ୍ରଣୟ କୋପରେ ପୁରାଇ ସୁଖ ସୁକେଶୀ, ଛପି ଶୁଣୁଥିଲେ ତାପିଞ୍ଛ-ଶ୍ୟାମଳଛବି-ଦେଲେ ଜଣେ ହସି । ୬ । ସେ ସରସ ପଳାଶୀ ବେଳ ବଳାକଳାପ-କଙ୍କିଣୀ ରବ, ଧ୍ୟାନେ ଜ୍ଞାନେ ସେବି କି ସୁଖାନୁଭବୀ ହେବେ ନୃପ ଜଗଦ୍ଦେବ । ୭ ।

---

୯୨ । ଟୀକା—ମିଳିନ୍ଦ—ଭ୍ରମର; ସୁନସମାଜ—ପୁଷ୍ପସମୂହ; ବଲ୍ଲରୀ—ଲତା; କଞ୍ଜମଞ୍ଜରୀ—ପଦ୍ମକଢ଼ି; କୁଞ୍ଜର—ହାତୀ; ନଖର—ନଖ; ତାପିଞ୍ଛ ଶ୍ୟାମଳ—ତମାଳ ପରି ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

(୯୩)

ରାଗ—ସାବେରୀ, ଏକତାଳି

ବିଧାତା ରେ, କି କାଳେ କି ଦଣ୍ଡ ଦେଲୁ ଅଣି,
ମୁଁ ଯିବି ବୋଲି ବିଦେଶ ବନ୍ଧୁ ସ୍ଥମ୍ଭରୁ ନିଦେଶ ନେବାକୁ କହିବି କେଉଁ
ବାଣୀ । ଘୋଷା ।

ଯେବେ ମୁଁ ପ୍ରବଳ ଦୁଃଖ,-ଭରରୁ ଶୁଖାଇ ମୁଖ, ମାନସ ଯୋଡ଼ିବି ଜାଣି ପାଣି, ପଲକେ ଜୀବନ ଧରି ପାରିବ କି ସେ କିଶୋରୀ ସୀମନ୍ତ-ମଣିଙ୍କ ସାମନ୍ତାଣୀ । ୧ । ପ୍ରଳୟ ସମୟ ଭୟ, କମ୍ପାଇ ଦେବ ହୃଦୟ, କି ବଞ୍ଚିବ ତେତେ ମୃଦୁ ପ୍ରାଣୀ, ସେହିକ୍ଷଣି ଯିବ ଭଜି, ରୋହିଣୀରମଣ-ରାଜି, ରାଜୀବାକ୍ଷୀ କିଣା ମୁଖ ଠାଣି । ୨ । ଥରାଇ ଓଷ୍ଠପଲ୍ଲବ, ଚରଣ ନଖେ ଖରିବ, ଧରଣୀ ବରଷି ନେତ୍ରୁଁ ପାଣି, ମାନସ ସରରୁ ତାର, ସନ୍ତାପଧୀବର ବର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହଂସକୁ ନେବ ଘେନି । ୩ । ଅତରୁ ଏହା ଯା ମନ୍ଦ, ଏଥିରୁ ବଡ଼ ପସନ୍ଦ, କରେ କରି କୃପାଣକୁ ଖଣି, ନ ଥାଉ ଥାଉ ବା ଦୋଷ, ଲଭୁ ବା ଯଶ ଅଯଶ ଦେବାର ଶିରକୁ ମୋର ହାଣି ॥ ପଞ୍ଚାର୍ଦ୍ଧାଧିକ ମୋହର, ଠାରୁ ତ ବଳେ ମୋହର, ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ବୋଲି ଜାଣି ଜାଣି, ଦେହେ ପ୍ରାଣ ବହି ରହି, ତା ସ୍ଥମ୍ଭ ଛାଡ଼ିବି କେହି, କହେ ଜଗଦ୍ଦେବ ଭୂପମଣି । ୫ ।

(୯୪)

ରାଗ—କେଦାର, ଅଠତାଳି

କେତେ କଉତୁକୀ କଳାଗୃନ୍ଦ ଲୋ । ପଦ ।

କେଉଁ ଯୁବତୀଙ୍କ ନେତ୍ର ନାହିଁ ଛିଙ୍କି ତା ନୟନ ଫାନ୍ଦ ଲୋ । ୧ । କୁଟେ ଥାଏ କରି ବଦନେ ମଧୁର ହସିତ ଶୁଣିଲ କାନ୍ଦ ଲୋ । ୨ । କର୍ଣ୍ଣ-କୁବଳୟ ଭଙ୍ଗାଇ ପ୍ରଣୟ କୋପୁଟି କେତେ ପସନ୍ଦ ଲୋ । ୩ । କା ମନ ନ ମୋହେ ସେ କିଶୋର ନୁହେ ଶୃଙ୍ଗାରଭୂରୁହ କନ୍ଦ ଲୋ । ୪ । କମନୀୟ କେଳୀ ଝାଲିରଅ ସେ କି ଜଗତୀ ନୟନାନନ୍ଦ ଲୋ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ତାଙ୍କ ପାଦପାଥରୁହ ମରନ୍ଦ ମିଳନ୍ଦ ଲୋ । ୬ ।

---

୯୩ । ଟୀକା—ହଂସ—ମାଛ, କୃପାଣ—ଖଡ଼ଗ, ମୋହର—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ।

୯୪ । ଟୀକା—ପାଥରୁହ—ପଦ୍ମ, ମରନ୍ଦ—ମକରନ୍ଦ, ମିଳନ୍ଦ—ଭ୍ରମର ।

(୯୫)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି

ଅନା ଅନା ସୁନୟନା କାହ୍ନୁଙ୍କ କୃପାରେ । ପଦ ।

ତୋଷ ମୋତେ ଅନୁକମ୍ପାହାତୀ ଶିରୁପାରେ, ନ ହସି ମୋ ଭଗାରିଏ ସଢ଼ନ୍ତୁ ତ୍ରପାରେ । ୧ । କେତେ କେତେ ଜନ୍ମେ ଧନ ମୁଁ ଜଳଜପାରେ, ଲେଖିଛୁ ଅଳତା ଚନ୍ଦ ତୋ ଜଳଜ ପାରେ । ୨ । ନ ଫିଙ୍ଗେ ଦୃଷ୍ଟି ତୋ ବିନା ଅନ ସ୍ବରୂପାରେ, ଚିନ୍ତାମଣି ଥାଉଁ ଥାଉଁ କେ ରସେ ରୂପାରେ । ୩ । ଭାସିଲିଟି ଡାକକଟି ସ୍ମର ଅକୂପାରେ, ତରୁଣି ତରଣୀ ହୋଇ ଲଗାଅ ତୁ ପାରେ । ୪ । ଜଳନ୍ତର ପୁରନ୍ଦର ଗୃହୁଁ ଜଳପାରେ, ରସିଲ ରସିକା ରସ କୁତୁହଳପାରେ । ୫ ।

(୯୬)

ରାଗ—କୁମ୍ଭକାମୋଦୀ

ମିତ ହିତ ଯେତେ ତୁ କହିଲୁ ଗୋ, ଚିତ୍ତ ତା ନ ମଣେ ସୁଖ, ପରମପଦବୀ ଲଭିଲେହେଁ ଯେବେ କରମରେ ଅଛୁ ଦୁଃଖ । ପଦ ।

ମୋହନ ମନ୍ତ୍ର ଜାଣୁ ତୁ ଅନ୍ତର ମୋ ମନ କରୁ ବଶ, ସର ତ ଗଲ ହରଣାକ୍ଷୀବୃନ୍ଦରୁ ଶ୍ୟାମ ସଙ୍ଗଭାଗୀ ଯଶ । ୧ । ବାଷରେ ମୀତୃଷ୍ଣା ବୁଦ୍ଧି କରିବାର ଫଳ ହେଲା ଏତେ ସବୁ, ପିଶାଚ ସ୍ମର ବଦନେ ପଡ଼ି ହେଲି ନିଶା ଚକବାକୀ ପରି । ୨ । ଝଳ ମୋର ମରଜରେ ପୁଣି କେତେ ବଳଅଇ କହୁଥାଉ, ଗୁଆଦଣ୍ଡି ଲୁଅଁ ଖରାପ କ୍ଷୀରରେ ସୁଆଦ ଥାଏ କାଅଉ । ୩ । ଅପ୍ରିୟ ହେଲେ ତାହାର ବୋଲାଇବା ଅଶା ସିନା ପରିବାଣ, କହିବାରୁ ଏହା ସହି ରହିଥାଏ ନାକ ସେହି ଦ୍ରୋହୀ ପ୍ରାଣ । ୪ । କହେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ମହୀଦମ୍ଭ ସ୍ବର୍ଗ ମହେନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀଜଗଦ୍ଦେବ, ଯିବା ଶମନପୁରକୁ ଯେବେ ନାକନିବାସରୁ କସ ହେବ । ୫ ।

---

୯୫ । ଟୀକା—ଅନୁକମ୍ପା ହାତୀ (ସମ୍ବୋଧନ), ଶିରୁପାରେ—ମସ୍ତକରୁ ପାଦଯାଏ, ତ୍ରପା—ଲଜ୍ଜା, ଜଳଜପାରେ—ପାଣିରେ ରହି ମନ୍ତ୍ରାଦି ଜପିବାରେ, ଜଳଜ ପାରେ—ପଦ୍ମପାଦରେ, ଡାକକଟି—କ୍ଷୀଣକଟି, ସ୍ମରଅକୂପାରେ—କାମସାଗରରେ, ଜଳପାରେ—କଥାରେ, କୁତୁହଳପାରେ—କୌତୁକ ଶେଷ ସୀମାରେ ।

(୯୭)

ରାଗ—କାନଡ଼ା, ଝୁଲ

ନଛୁଇଲ୍ଲ ଯାହା ସେ, ଭ୍ରୂକୁଟୀରୂପ ଚପଳ ଚମରୀଦୃଶା । ପଦ ।

ମୋ ଧଇର୍ଯ୍ୟ ମୃଗକୁ ପାଇଁ ନୟନାନ୍ତ ବରଛି ଅସ୍ତ୍ର, ବନ୍ଧୁଆ ବନ୍ଧୁକ ବନ୍ଧୁ ଅଧରରେ ବନ୍ଧ କରି କୁନ୍ଦ ପସନ୍ଦହସା । ୧ । ମୁନିଜନମାନସଭୁଲ୍ଲ, ଭୁଲ୍ଲ ମୋତି ଝଲକଝୁଲ୍ଲ, ବାସବରତନ ନଥ ନରତନ ରସିକା ନାସିକା-ପୃଷ୍ଠ ଉଲ୍ଲସା । ୨ । ଧନ୍ୟ କାମ ଅମୋଘ ଶର, ମନ-କାରୀଭଙ୍ଗୀ ତାହାର, କନକାଚଳ ତ ଛନକା ହୋଇବ ସ୍ତନକାନ୍ତି ଦେଖି କାହା ଭରସା । ୩ । ଅଳଂକୃତ ନିତମ୍ବ ଫର, ଶୋଭା ଲୋଭେ ଅଳପ ଫେର, ଅନାଇଲାବେଳେ ବିବେକ ଦଳିଲା କି ବେକତଳିଆ ଲହସା ଖୋସା । ୪ । ଛଣାସୁଧା ବାଣୀ ବିଭ୍ରମ, କଣା କଲା ସେ ସବୁ କ୍ରମ, ଏଣିକି ଚରମେ ବେଣୀକି ଫଣୀକି ପରି ଖେଳାଇବ ବରସାରସା । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ମହେନ୍ଦ୍ର ଭଣେ, କିଶୋରୀଙ୍କ ଶୋଭା ବାଖଣେ, ଅଖଣ୍ଡ ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ମଦନପଦନଦେ ହସି କଲେ ପ୍ରଶଂସା । ୬ ।

(୯୮)

ରାଗ—କୋଳାହଳ

ଜୀବବାନ୍ଧବୀ ରେ, ପ୍ରାଣବାନ୍ଧବୀ ରେ,
ତୋ ବିନା ମୋତେ ନ ଦିଶେ ଆନ । ଘୋଷା ।

ଜଗତେ ନାଗରୀମାନଙ୍କ ମାଧୁରୀ କରୁଥାଏ ମୁଁ ଯେ ଅନୁମାନ, ଗୋଟିଏ ଗୁଣରେ ତୋ ନଖ କୋଣରେ ତୁଳିବାକୁ ନ ବଳଇ ମନ । ୧ । ପୂର୍ବ ତପବଳେ କରିବ ଯେ ବଳେ ତୋ ମଧୁର ରଦଚ୍ଛଦ ପାନ, ସୁଧା ନିର୍ଝରୀକି ମଧୁର କରି କି ଲେଖିବ ନ ଧରି ଅଭିମାନ । ୨ । ତରୁଣୀ ତୋ ବାଣୀ ମୃଦୁ ମୃଦୁ ଠାଣି ଶୁଣିଥିବ ପୁଣି ଯାହା କାନ, ସେ କି ଗଉରବ-ଯୋଗ୍ୟ ବିଚାରିବ ଶୁକ ପିକ ବେଣୁ ବୀଣା ଗାନ । ୩ । ଥରେ ଯାହା ଉର କରିଥିବ ତୋର ଘନ ପୀନସ୍ତନ ଆଲିଙ୍ଗନ, କୁମ୍ଭି-କୁମ୍ଭସ୍ଥଳ ଯୁଗଳକୁ ସ୍ଥୂଳ ମଣିବ କି ନ ବିଚାରି ନ୍ୟୂନ । ୪ । ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ସିନା ତୋର ସୁଦର୍ଶନା

---

୯୭ । ଟୀକା—ବନ୍ଧୁକବନ୍ଧୁ ଅଧର—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ବନ୍ଧୁକ ପୁଷ୍ପ ସଦୃଶ ଓଷ୍ଠ ।

୯୮ । ଟୀକା—ରଦଚ୍ଛଦ—ଅଧର, କୁମ୍ଭୀ—ହସ୍ତୀ, ହରିକଟି—ସିଂହକଟି, ଡାକ ଡମରୁ ଶେଷ—ଅନନ୍ତମୁଖଧାରୀ ଶେଷନାଗ ।

ଘଟନା କରନ୍ତି ଉପମାନ, ହରକଟି ତାଙ୍କ ବେଦୀ ମଧ୍ୟରେ କି କୃତାର୍ଥ କରନ୍ତେ ରୁପମାନ । ୫ । ହେଲେ ଯେ ମନ୍ଦରସ୍ତନୀ ତୋ ସୁନ୍ଦର ଗୃଲରେ କରିବ ଦୃଷ୍ଟିଦାନ, ଯେବେ ଥିବ ଲଜ ରୁଚିବ କି ରାଜହଂସ ଗଜରାଜ ଲୀଳାଯାନ । ୬ । ଜଣାଇବ କିସ ଶେଷ ମୁଖେ ଶେଷ ହେବାର ଅଯ୍ୟାସ ଯେ ବଧାନ, କହେ ଜଳନ୍ତରମହୀପୁରନ୍ଦର ଥିବ ମାନ କରନ୍ତୁ ଅବଧାନ । ୭ ।

(୯୯)

ରାଗ—କେଦାର

ପ୍ରାଣନାଥ ବିଜେ ବେଳ ବଳିଲି ରେ । ପଦ ।

ସଖି ହେଲି କି ପାପ, ଦେଖ ଏ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ, ବନ୍ଧା କୁସୁମ ଥୋପ ଅଙ୍ଗି ଲିଳିଲି ରେ । ୧ । ତୁଠିଲାନି ମୋ ହୃଦପୁଟେ ଥିଲି ପ୍ରମୋଦ ମଥାପରୁ କୁମୁଦବନ୍ଧୁ ଟଳିଲି ରେ । ୨ । ଦେଲି ଅହା କି ଫଳ, ଭଲି ତ ମୋ କପାଳ, ଲଗାଇଲେ-ରସାଳ ନିମ୍ବ ଫଳିଲି ରେ । ୩ । ମଣ୍ଡାଇଲି ନିବାସ, କପାଁ ହେଲି ଏ ବେଶ, ଅନେ ଯେବେ ଜୀବେଶ ମନ ବଳିଲି ରେ । ୪ । ଶ୍ରେଷ୍ଠରାୟ ନୃପତ, ବିଜେ କଲେ ଏ ରାତ, ଜାଣ ସବୁ ସମ୍ପତ୍ତି ମୋତେ ମିଳିଲି ରେ । ୫ ।

(୧୦୦)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଗୃହିଁରୁ ଯେବେ ଶ୍ୟାମ ଦୂଂତକି ରେ, କାହିଁ ହଜାଇ ଦେବୁ ମତକି ରେ । ନାହିଁ ବୋଲିବା କଥା, ଜାଣିବୁ କି ସର୍ବଥା, ଅଜ କି ସମ୍ଭାଳିବୁ ଧୃତକି ରେ । ଘୋଷା ।

ଏ ନଗରେ ଏଣିକି, ଭ୍ରମେ ଚୁମ୍ବିବ ନିକି, 'ସତୀ' ଏ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୁତକି ରେ, ସତେ ପ୍ରାଣମିତରେ ତା ସେବାରୁ ଇତରେ ଯୁବତୀଜନମଙ୍କୁ ଗତକି ରେ । ୧ । ଯେବେ ସେ ହେବ କୋଳେ, କଳାବତୀମଣ୍ଡଳେ, ନ ଟେକିବୁ କି ଶ୍ୱେତ ଛତକି ରେ, ଚୁମ୍ବିଲେ ତା ବଦନ-କଞ୍ଜଟି ଗୁରୁଜନ ଗଞ୍ଜନ ଲଭିଲେ ହେଁ କ୍ଷତ କି ରେ । ୨ । ଭବନ ମଣି ବାସ, ସେ ନବ ଯୁବା ପାଶ, ରବିନନ୍ଦନୀତୀର ସ୍ଥିତକି ରେ, କି ସୁଖ ଇନ୍ଦ୍ର ଅଙ୍କେ, ନନ୍ଦନରେ ନିଃଶଙ୍କେ ଆରୋହିଲେ ଅଭ୍ରମୁପତକି ରେ । ୩ । ଅବା ତା ପଥେ ଯିବା, ଜାଣି କଳପି ଥିବା, ତା ପଛେ ଯେତେ ପରାଭୂତକି ରେ, ମୋହନସ୍ମିତ ଅବଲୋକେ

୧୦୦ । ଟୀକା—ରବିନନ୍ଦନୀ—ଯମୁନା, ଅଭ୍ରମୁପତ—ଐରାବତ ହାତୀ ।

ଯାସୋର ଯିବ, ନ ଅଚରବି'କ ବନତକ ରେ । ୪ । ଶୁଣି ଶ୍ରୀଠାକୁରାଣୀ, ଶଙ୍କ ମଣିଲେ ଜାଣି, ନ ଥିଲା ପର ହରପ୍ରୀତକ ରେ, ସେ କାଳେ ଦୁଇ ସଖୀ, କୃପା କଲେ ସୁମୁଖୀ, ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଗଜପତିଙ୍କ ରେ । ୫ ।

(୧୦୧)

ଗୃହିଁ ରେ, ନିଧୁବନ କେଳିକୁଶଳାକୁ । ଘୋଷା ।

କୋମଳପାଦ ସରୋରୁହ ଯାବକ ଶଙ୍ଖଶଳାକାଧରାକୁ, ତା ମଧୁରାଧର ଲାଲ-ଜବା-ମକରନ୍ଦଝୁରୀ ଭ୍ରମରାକୁ । ୧ । ନିର୍ଜିତଶୋଣସରୋଜକରେ କରୁ ଯା ସଜଡ଼ା ବଢ଼ଅଳୁ, ସ୍ମିତକ-କୈରବ-କାଶ-ସୁଧାକର-ହାସ ବିଳାସିନି ତାକୁ । ୨ । ଗୃହୁ ସୁନୀଳ ଚଳାଚଳ ଲୋଚନ କୋଣ ନିଦେଶକରୀକୁ, ଗୃମର ବାତଭରେ ରତି-କୌତୁକ-ସମ୍ଭବ-ଖେଦହରୀକୁ । ୩ । ଶୈଳସହୋଦର ପୀନପୟୋଧର ଚନ୍ଦନ ଭୋଗଦଅଳୁ, ମଞ୍ଜୁଳମାଚଳ କକ୍ଷତଳେ ନଖକେଳିକଳା ହଟିଅଳୁ । ୪ । ବାନ୍ଧବ ! ଯଦ୍ୟପି ମାନସରେ ଅଛୁ ଲେଶ କୃପା କବିବାକୁ, ବ୍ରଜକଦମ୍ବ-କିରୀଟ ଜଳନ୍ଧରନାଥ ମହା-ମଧବାକୁ । ୫ ।

(୧୦୨)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ—ସରମାନ୍

ମିତ ଅମ୍ଭ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ଗୃଲ୍ କ ରସେ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଅଖଣ୍ଡ ଶୋଭାମଞ୍ଜୁଳ, ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ଚୂଳ, ଖଞ୍ଜେ କି ଜନ-ନେହକୁ ପରଶେ ଗୋ । ୧ । ରସପୀୟୂଷଲହରୀ, ପର ତା ବାଣୀ ନିର୍ଝରୀ ଜଗତୀ ମନୋମଞ୍ଜରୀ କୀର ସେ ଗୋ । ୨ । ନୋହେ କୁସୁମ କମାଣ, ତା ନେହ ବାରଜ କୋଣ, ମାର ମାରଗଣଗଣ ବରଷେ ଗୋ । ୩ । ତା ମୋହନ ସ୍ମିତ ଶିରୀ, ଭୁଲେ ସୁର ଚଳ ପରି, କୁଳର ସୁନ୍ଦରପଣ କରଷେ ଗୋ । ୪ । ଶରଦ ରଜନୀ ଈଶ ମୋହେ ତା ମୁଖ ନିବାସ, ସେ ତ ଲଭୁ ଅଛୁ ନାଶ ଦରଶେ ଗୋ । ୫ । କୃପାମୟ ଅବତାର, ରମା ଇଷ୍ଟ ଦେବତାର, ହେଲେ

---

୧୦୧ । ଟୀକା—ନିର୍ଜିତ ଶୋଣ ସରୋଜକର— ରକ୍ତପଦ୍ମଠାରୁ ଅଧିକ ମନୋହର ହସ୍ତ, କୈରବ—କଇଁ, କୁମୁଦ; ମଞ୍ଜୁଳମାଚଳ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପର୍ବତସ୍ୱରୂପ, କଦମ୍ବ—ସମୂହ, କିରୀଟ—ମୁକୁଟ ।

୧୦୨ । ଟୀକା—କମାଣ—ଧନୁ, ମାରଗଣ—ମାର୍ଗଣ ବା ଶର, ତରସ—ଉଦ୍‌ବେଗ ।

ଧନ ନେବ ତାର ସ୍ମରଣେ ଗୋ । ୬ । ଲଭ ହେଉ ନୋହୁ ଅବା,
ଅବସର ପୁହାଇବା, ତା ପଦତଳ ଚୁମ୍ବିବା ଭରସେ ଗୋ । ୭ । କହଇ
କବିତପନ, ଯାଉଥିଲେ ତା ଲପନ, ସ୍ୱର୍ଗସୁଖେ ତ ମୋ ମନ ନ ରସେ
ଗୋ । ୮ ।

(୧୦୩)

ରାଗ—ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

ମାନ ଅବା ଲଜ, ନ ଜାଣିଲି ଆଜ, ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ନୁଆଇଲି ।
ଆନ ପକାଇଲି ଅନେକ ମୋ ଗିର କାନପାଖକୁ ନ ନେଲି ରେ । ୧ ।
ଦୋଷ ଦେଖି ଯେବେ ନେଣେ ତେବେ ସିନା ରୋଷ ଅଙ୍ଗୀକାର କର,
କ ସକାଶରୁଟି ମୋ ସକଳ ଭାଗ୍ୟ ମୋଷ ରଖିଲି ଚତୁରୀ ରେ । ୨ ।
ପିଆଇ ନ ଦେଲି ଅଧର, ଉରଜେ ଦଆଇ ନ ଦେଲି ପାଣି,
ଫିଆଇ ବାସ ମଦନମୁଁ ମୋତେ ଜୀଆଇବୁ କେହୁ ପୁଣି ରେ । ୩ ।
ଛକାଇ ସନ୍ଧକ ସନ୍ଧରେ ନିବଢ଼େ ଜକାଇ ନ ଦେଲି ଦେହ,
ଧକାଇଲି ନାହିଁ କେଳିରୁ ପଛକୁ ପକାଇ ଦେଲି ମୋ ସ୍ନେହ ରେ । ୪ ।
ଗଂଗ୍ରାଶ-ପର-ଦଣ୍ଡରୁ ରେ କେତକୀଗୋର ସରଲି ମୁଁ ସିନା,
ଶିରୀଷ ସର ଶରୀର ଉଡ଼ାଇଲି ପୁରୁଷଘାତନୀବାନା ରେ । ୫ ।
ମଦନମୋହନ ବଚନେ ଶ୍ରୀମତୀ ସଦୟ ହାସ ରଚିଲେ,
ସେ ସମୟ ଛବି ଭାବି ଭାବି କବିରବି ରାୟଗୁରୁ ବୋଲେ ରେ । ୬ ।

(୧୦୪)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ, ଆଦିତାଳ

ରେ କିଶୋର, ପଛେ ଛୁଇଁବୁ ମୋ ତନୁ,
ପାସୋର ପକାଅ ନୀପଅନାଉଣି ସୁଆଗ ତୁ ଅଗ ମନୁ । ଘୋଷା ।
ମାତଲି ନିକୁଞ୍ଜେ ଜଣାଯାଇ କୁଞ୍ଜେ ବୋଲି ହେଉଛନ୍ତି ଖବର,
ନୋହୁ ମନ୍ଦାଦର ଏ ଅପବାଦର ଅପାୟ ଉପାୟ କର ରେ । ୧ ।
ହିତକୁ ଛାଡ଼ି ମୁଁ ନ କହେ ମୋ ପ୍ରାଣମିତକୁ କଦାପି ଆନ,
ଚିତ୍ତକୁ ନ ଆସୁ ଆସୁ ତା ମୁରଲୀ ଗୀତକୁ ନ ଦଅ କାନ ରେ । ୨ ।
ନ ଜାଣିଲି ପର ଇନ୍ଦୀବରାଧରୀ ଚୁମ୍ବୁ ଯେ ଅନବରତ,
ହର ତୋତେ କୃପା କରନ୍ତୁ ମଦନକରତ ମୁଖୁଁ ବରତ ରେ । ୩ ।

---

୧୦୪ । ଟୀକା— ନିଅଜ—ଅନୁମାନ, ତାଡ଼ି—ଫିଙ୍ଗିଦେଇ, ଘୋପାଡ଼ି ।

ଧନ ମାନରେ ତୋ ଅଙ୍ଗେ ଯେ ପୂରିଛି ବନମାଳିଙ୍କ ବାସନା,
ଘୃଣିବି ମୁଁ ଆଜ ଏ କଥା ନାଆଜ ପଢ଼ିଲେ କହିଲେ ସିନା ରେ । ୪ ।
କାହିଁକି ହେଲଣି ଏପରି ପଲ୍ଲବ ତଳପରେ ସଢ଼ି ଦେହ,
ଜନେ ଯେ ପୁଚ୍ଛିବେ ତହିଁକି ଜବାବ କଳପ ଅଳପ ରହ ରେ । ୫ ।
ସହଚରୀ ପରିହାସୁ ହସି ଗୋରୀ ତାଡ଼ି ଅବତଂସଫୁଲେ,
ସେ ସମସ୍ତ ଛବି ଚିତ୍ତ ଚିତ୍ତେ କବିରବି ରାସ୍ତୁଗୁରୁ ବୋଲେ ରେ । ୬ ।

(୧୦୫)

କି ନ କରେ ପ୍ରେମଗୀତ ରେ, ସଜନି !
ସେ ଶ୍ୟାମ ଅନୁସରଣେ ସଖି ମୋର ହେଉଛି ଯେତେ ଅମାତ ରେ
। ଘୋଷା ।

ଶିରୀଷ କୁସୁମ ତାଡ଼ନରେ ସହି ମେଲେ ଯେ ମୋହକୁ ଯାଇ,
ସେ କରକାମିଶା ପ୍ରଖର ବରଷା ସହି ତୋରି ତୋରି ଯାଇ । ୧ ।
ହଠେ ଯେ ସଜନୀ କରେ କର ଦେଇ ଦେହଳି ଲଙ୍ଘିବାପାଇଁ,
ସେ କଣ୍ଟା ଅବାଟ ନିଗଡ଼ ନାପଟ ନ ମାନି ସଙ୍କେତେ ଯାଇ । ୨ ।
ଦିବସେ ଯେ ଡରେ ସହଚରୀ ମେଳେ ତମଧାମେ ନ ପଶଇ,
ସେ ବିଜୁଳୀ ଦେଖା ହୋଇଣ ଅଶାଖା ନିତ ବୃନ୍ଦାବନେ ଧାଇଁ । ୩ ।
ଭିତ୍ତିରେ ଚିତ୍ରରେ ଲେଖା ଉରଗରେ ଭସ୍ମେ ଯେ ନ ଦିଏ ପାଣି,
ସେ ଶାଢ଼ୀ ଶେଷରେ ତନୁ ଛପାଉଛି ଫଣିମଣି ତେଜ ଜାଣି ରେ । ୪ ।
କବିରବି ବୋଲେ ସେ ମୋହନଛବି ଯେ ଦେଖେ ନୟନ ଭୁଲେ,
କହିଲେ କି ବାଳୀ ମାନିବ ଏ କଥା ବୃଥା ହେବ କଥା ତୁଲେ । ୫ ।

(୧୦୬)

ରାଗ ମୁଲତାନ—ଆଡ଼ତାଳି

ଆଜ ଏ ରୁଷାରେ, ପାଳିଲି ନାହିଁ କି ତୋର ହୁକୁମ ସୁଷାରେ । ପଦ ।
ହେଲୁ ଯେ ଗଣ୍ଡମଣ୍ଡିତ-କର ସାରସାରେ, ତୋ ବିନା ଅଛି କେ ମୋର ଭରସା ରସାରେ । ୧ । ଚିନ୍ତାମଣି ପରି ତୁ ମୋ ଚିତ୍ତ ଘରଷାରେ, ଭିଜାଅ ନା କୁଚକୁମ୍ଭ ଅଶ୍ରୁ ବରଷାରେ । ୨ । ସହି ସରଳଟି ହର-

୧୦୫ । ଟୀକା—କରକା—କୁଆପଥର, ଦେହଳି—ଏରୁଣ୍ଡିବନ୍ଧ, ଦ୍ୱାରବନ୍ଧ ।
୧୦୬ । ଟୀକା—(ଶେଷ ପଦ)—କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଵନସ୍ୱରୂପ ହିମସ୍ପର୍ଶରେ ଦେବୀଙ୍କ ମାନ ପଦ୍ମ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ମାନ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇଗଲା ।

ଅହ୍ନିତ ତ୍ରୁଷାରେ, ବନ୍ଦ ପଦ୍ମ ସ୍ମିତ ମକରନ୍ଦ ପରଷା ରେ । ୩ । ଗୁଣାମୃଧି ଥରେ ସ୍ୱର ସମରେ ରସା ରେ, ଭଣାଯାଉ ତୋର ଗଣା ନ ଯା ନ୍ନିରଶା ରେ । ୪ । ଜଗଦ୍ଦେବ ବୋଲେ ଶ୍ୟାମ ବ୍ରିନଯ୍ନ ତ୍ରୁଷାରେ, ଶଙ୍କିଲ ଦେବୀଙ୍କ ମାନ ପଙ୍କଜ ଦଶା ରେ । ୫ ।

(୧୦୭)

ହରିତୁଲେ କରିରୁ ଯେ ପ୍ରୀତି, ମୋ ଅଭିନ୍ନା ରେ
ଧରିଛୁ କପଟ କହ ଧୃତି । ପଦ ।

ଥୋଇ ଯତନେ ସେ ଶ୍ୟାମଲ ଗାତ୍ର, ମୋ ସଙ୍ଗିନି ରେ, ସାଁଇଁ ପାରିବୁ କି ଦୁଇ ନେତ୍ର; ନିତ ତ ସେ ବହ୍ନି ପଛେ ଚଳିବ, ନିମିଷ ତ ଶତଯୁଗୁଁ ବଳିବ, କାମାନଳ ତୋ ହୃଦେ ଜଳିବ, ମୋ ଦାଅଣା ରେ, ନେତ୍ରୁ ନୀର ନିରନ୍ତେ ଗଳିବ । ୧ । ପରପୁରୁଷର ସ୍ନେହଭୂତ, ମୋ ସଜନୀ ରେ, ହରବର କରଇ ବହୁତ; ଲଗେ ପରେ ସ୍ନେହ ପରବଧୁର, ଗୃହୁ ସୁଧାଧାରି-ଠାରୁ ମଧୁର, ଇପ୍ସିତରେ କରଇ ବିଧୁର, ମୋ ବଳ୍ଲ ରେ, ବିଷ ହୁଏ କିରଣ ବିଧୁର । ୨ । ବାରେ ଶ୍ୟାମଠାରେ ନେତ୍ରାଞ୍ଚିଲ, ମୋ ଦ୍ୱିତୀୟା ରେ, ସନ୍ଧିଲେ କଲି ମୁଁ ଚଞ୍ଚଳ; ଥାଉ ଅଳ୍ପ ବଡ଼ ସୁଖ ବିଭବ, ଯାଉ ଯାଉ କଣ୍ଠେ ରହିଲା ଜୀବ, ତାହା ଜାଣେ ଏକା ମୋ ମନୋଭବ, ମୋ ସଙ୍ଗାତ ରେ, ଯାହା ହୋଇଛି ମୋ ଅନୁଭବ । ୩ । ନୁଆ ଭୁଅସୁଣୀ ନୀପଟ, ମୋ ମିତଣି ରେ, ଗୃହିଁ ଗୃହିଁ କେଲି ଚଟପଟ; ଅରିଷ୍ଟେ ଯେହେତୁ ବକୀବଧର, ଅଙ୍ଗୁଳିଶିଖେ ଯେ ଧରିଲା ଧର, କି ସେ ରଖିବ ନବ ପୟୋଧର, ମୋ କେତକି ରେ, ଖଣ୍ଡିପରି ଖଣ୍ଡିବ ଅଧର । ୪ । ନିଶି ନିଦ ନ ଜାଣିବ ଅକ୍ଷି, ମୋ ମରୁଆ ରେ, ବସିନୀଦଳରେ ଯିବୁ ଲକ୍ଷି; ନବନୀତରୁ ଯେହୁ ସୁକୁମାର, ବନ୍ଧିବ କି ଦଶ ଇଷୁକୁ ମାର, ହସୁଥିବ ଯଶୋଦା ସୁକୁମାର, ମୋ ମୋହନା ରେ, ନାଚ ତଟେ ଅର୍କମା-ଜେମାର । ୫ । ଚଉକୁ ଯେ ଅସିବ କର, ମୋ ନିଅଳି ରେ, ଅଳି ଅଳି ହେଲେ ମୁଁ ଗୃହର; ଫଳଗଲା ନିକ ବାଞ୍ଛା ସତେ, କଳବାକୁ ଭାବ ପଗ୍ରୁଛ ମତେ, ତୋ ତରସ ପୁରୁ ଶ୍ୟାମରତେ, ମୋ ସଙ୍ଗିନୀ ରେ, ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗପତି ବୋଲେ ଗୀତେ । ୬ ।

୧୦୭ । ଟୀକା—ବିଧୁର—ବିକଳ, ବିଧୁର—ଚନ୍ଦ୍ରର, ଅରିଷ୍ଟ—ଅରୁଡ଼ଶାଳ, ବକୀ—ପୁତନା, ଧର—ପର୍ବତ, ଦଶ ଇଷୁକୁ—ଦଶବାଣକୁ, ମାର—କନ୍ଦର୍ପ, ଅର୍କମାଜେମା—ଯମୁନା, ତରସ—ଅଭିଳାଷ ।

(୧୦୮)

ମୋହିଲ ରେ ବରମହିଳା ରେ । ପଦ ।

ନୂଆ ମୃଦୁ ଜଳପ,-ବଢାଉସଙ୍କଳପ,-ବଲ୍ଲୀ କି ସଂକଳପ, କରି ଗ୍ରହିଁ ଅଳପ । ୧ । କରି ଭ୍ରୂରୁ ନଭିନ, ନ ଗୃହୁଁ ସଖୀଜନ, ସ୍ନେହମୟ ମୋହନ ହାସେ ଧନ ମୋ ଧନ । ୨ । ପୂରୁବେ ମହାବ୍ରତେ, ଶିବା ଶିବଙ୍କୁ କେତେ, ସେବିଥିଲି କି ସତେ, କି ସ୍ନେହେ ବାଳା ମତେ । ୩ । କେବଳ ମୋ ଶବେଦ, ହର ନାହିଁ ସେ ପିକ-ବାଣୀର କଉତୁକ, ଜଗତି ଗୋଟିଯାକ । ୪ । ସତେ କି ବନ୍ଧୁ ସଞ୍ଜ-ବେଳେ ମଣ୍ଡିବ କୁଞ୍ଜ, ବଣି ଅବଣୀ କଞ୍ଜ,-ନେହାର ଛବିପୁଞ୍ଜ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ ଭାଷେ, କିଶୋରଙ୍କ ଶୋଭା ସେ, କିଶୋରୀ ଦେଖି ତୋଷେ ଭାବିଲେ ସଙ୍ଗ ଆଶେ । ୬ ।

(୧୦୯)

ରାଗ—ସାରଙ୍ଗ, ଆଦିତାଳ

ଚନ୍ଦନବାସି କୁନ୍ଦବରହାସି ରେ । ପଦ ।

କରୁଣାମୟୀ ବରୁଣାଳୟ ହୃଦୟା ଘନକେଶୀ ରେ, ପରାପର ତୁ ମତେ, ହେଲୁ ପରା ନିରତେ ହରାଙ୍ଘ୍ରିଭଜନରୁ କାଶୀରେ । ୧ । ଶରଣାଙ୍କିତ ଅରୁଣାମ୍ବୁଜଚରଣା ମୃଦୁଭାଷି ରେ, ଧରା ତରୁଣୀ ଶିର, ହିରା ରତନ ମତେ କରା ଅଜ ତୋ ନିଜ ଦାସୀ ରେ । ୨ । ମଦନେଷୁଜକଦନେ ଗଲି ଭାସି ରେ, ତରା ପର ଅଙ୍କରେ, କର ନିବଡ଼ତରେ ପହିରମ୍ଭରେ ରଖ ଆସି ରେ । ୩ । ଲଳନାବର ତୁଲନା ପରକଳନା ଗୁଣରାଶି ରେ, ଅନା ଅନା ଚପଳା, ନୟନାନ୍ତରେ ତୁ ମଦନାହବକୁ ଫେରମାସି ରେ । ୪ । କରି ବନ୍ଦନ ହରିଚନ୍ଦନ କହେ କୁଞ୍ଜବିଳାସି ରେ, ଲୁଷା ବରଜ ମୃଗଦୃଶା ପଡ଼ିଲେ ମୃଦୁ ମସାରନିଭ ଭୁଜପାଶୀରେ । ୫ ।

(୧୧୦)

ରାଗ—ସନ୍ଧର

ବିପରୀତ ରତେ ଗୋ, କିପରି ତରୁଣୀଜନେ ପ୍ରବଳନ୍ତି ସତେ ଗୋ । ପଦ ।

ଏକା ପ୍ରଦୀପରୁ ଭୟ ଜନମି ଅମିତେ ଗୋ, ଠକର ଯେ ନୋହେ ପ୍ରାଣ ପ୍ରଣୟି-ପୁରତେ ଗୋ । ୧ । ତଳପକୁ ଧରି ନେବାବେଳେ

୧୦୮ । ଟୀକା—ହରାଙ୍ଘ୍ରି—ମହାଦେବଙ୍କ ପାଦ, ମଦନେଷୁଜକଦନ—କନ୍ଦର୍ପର ବାଣରୁ ଜାତ କଷ୍ଟ; ମସାରନିଭ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ସଦୃଶ ।

ଅସମ୍ଭବେ ଗୋ, ହର ହରଣୀଙ୍କ ନେଲ୍ଲ ହୁଅଇ ପରତେ ଗୋ । ୨ । ସମ୍ଭାଳି ନୋହୁଲେହେଁ ବିଜାର କଦାଚତେ ଗୋ, ଚୁମ୍ବାଇ ତୁହାଇ ମୁଖ ଚୁମ୍ବନ୍ତି କେମନ୍ତେ ଗୋ । ୩ । ମୁଁ ହେଲେ ରହୁଲ୍ଲ ପର ତୁହାଇ ଜୀବତେ ଗୋ, ଦୁକୂଳାଡ଼ମ୍ବର କଞ୍ଚୁ ମୁକୁଳା ହୁଅନ୍ତେ ଗୋ । ୪ । କଳାପ କିଙ୍କିଣୀ ସୁର ଉଣ୍ଡିମ ବିରତେ ଗୋ, ପଳାଏ କେ ଲଜ୍ଜେ କହେ ଜଗଦ୍ଦେବ ଗୀତେ ଗୋ । ୫ ।

(୧୧୧)

କଳାକୁଶଳା ରେ ସତେ କହୁଲ୍ଲ କି ସଖି,
ତୋ ବିନା ମୋ ସ୍ନେହ ଅନେ ଥିଲ୍ଲ ପର ଦେଖି । ପଦ ।

ନୂତନାମ୍ବୁଦମଣ୍ଡଳଙ୍କ କି ଗୃତକାଣ୍ଡଜ ତେଜଇ, ଭୂତଳେ ସରସୀଜଳେ କି ତା ତୃଷା ଭଜଇ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦୀକୃତଲୀଳହଂସ କି କୂପକେଳିକି ସାଜଇ, ଏ କର କି ଅନ ନାରୀ ଚରୁକେ ବାଜଇ । ୧ । ତୋ କୃପାତରୁ ମୋ ମଦୋନ୍ନତ ଶାର୍ଙ୍ଗ-ମୌଳି ନମାଇଲ୍ଲ, କୌତୁକେ ରତିବାର ପାଠବ ମୋ ପରି ଜନ ମାଇଲ୍ଲ । ମାନସେ ଅନୁମାନ ସେ ପରିହାସିନୀ ଜନ ମାଇଲ୍ଲ, ପଙ୍କଜବାଣବେ ତ କଲଙ୍କ ଜନମାଇଁଲ୍ଲ । ୨ । ତଥ୍ୟ ମାନି ଅତଥ୍ୟ ଭିଷି ତ ପୋତ ନା ମୁଖ ମାନରେ, ବାହାକୁ ପ୍ରବଳାଇ ଦେ ପରରମ୍ଭବୈଭବ ଦାନରେ । ତୋଷ ମୋ ରସନାକୁ ତୋ ମଧୁରା-ଧରାମୃତ ପାନରେ, ରସ ଧନ ମଦନମର୍ଦ୍ଦନ ବିଧାନ ରେ । ୩ । ରାସରଙ୍ଗିଣୀ ଅସ ସୁନ୍ଦର ହାସକୁନ୍ଦ ବିକାଶ ରେ, ବାସବାଗ୍ରସୁ ବାସ ଭାଗ୍ୟ ବିଳାସ ଦେ ନ ବିନାଶ ରେ । ଭାସମାନ ଜବାଧରା କି ନିରାଶରେ ନିଜ ଦାସରେ, ଅନ୍ତରାସୁ ନ ରଚ ମୋ ସୁଖାଭିଳାଷରେ । ୪ । ଅଧିକାତର ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଗୃତୁପାଠବ ବାଣୀରେ, ରାଧିକା ସୁଗୁଣାଧିକା ସ୍ୱକପୋଳକୁ ନିଜ ପାଣିରେ, ଘୃଡ଼ଲେ ରଖିବାର . ମାନସମୋହନ ସ୍ମିତ ଠାଣିରେ, ବନ୍ଦେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ନାଥ ଲୁଠି ଧରଣୀରେ । ୫ ।

(୧୧୨)

ରାଗ—ଜୌନପୁର ତୋଡ଼ି । ତାଳ ଆଠତାଳି

କହୁ ନାହିଁ କିରେ ପହୁଲ୍ଲ ତୋତେ ମୋ ଗୃହିଲ୍ଲ,
ମହୀମହଲା ପର ମୋ ଦୋଷ ପ୍ରାଣସହ ସହନେବୁ ବୋଲି । ପଦ ।

୧୧୧ । ଟୀକା—ଗୃତକାଣ୍ଡଜ—ଗୃତକପକ୍ଷୀ; ନମାଇଲ୍ଲ—ନୁଆଇଁଲ୍ଲ ।

ନବ ଛଇଲାରେ ନାହିଁ କି ତୋ ଦିବ୍ୟ ଅବଧାନେ ତହୁଁ ଲବ,
ପରିରମ୍ଭକାଳେ ଜଣାଇଥିଲି ଯା ଧର ତୋ ପାଣିପଲ୍ଲବ । ୧ ।
ଛୁଆଇଁ ନ ଦେଇ ଯେ ଗୁରୁ ଶବ୍ଦକୁ ନୁଆଇଁ ବସିଛୁ ମଥା,
କି ବନଜନେତ୍ରା ନ ଜାଣୁ ଏ ତ ମୋ ଜୀବନ ଯୌବନ କଥା । ୨ ।
ଚୁମ୍ବାଇ ମୋତେ ତୋ ଶ୍ରୀମୁଖ ମୋ ମୁଖ ଚୁମ୍ବୁ ପରି ଅନୁରାଗେ,
ଅନା ଥରେ ଏବେ ସଢ଼ି ଗଲିଣି ଅନାଥ ପରି ତୋ ଆଗେ । ୩ ।
ବିଧୁବଦନାରେ ଏତେକ ମୋ ଦୋଷ କିଧୁବନେ ବାରମ୍ବାର,
ବସନ ନ ରଖି ସ୍ମିତ ଅଙ୍ଗ ଚୁମ୍ବି ଦଶନଅଙ୍କ ଦେବାର । ୪ ।
ମୋହ ହୋଇଯାଏ ଚେତନାର ବନ୍ଧୁ ତୋ ସଙ୍ଗମେ ମାର ମୋଦେ,
ସାରସରସାରେ ଯୌବନ ତ ମୁଁ ଜଗି ପାରଇ କି ସ୍ମିତ ପଦେ । ୫ ।
ସାଧାରଣେ ତେବେ ଶ୍ୟାମଚନ୍ଦ୍ର ଗିରେ ସୁଧା ପିଅନ୍ତେ ଶ୍ରବଣେ,
ଅଦ୍ଭୁତ ପରି ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ଭଣେ । ୬ ।

(୧୧୩)

ସୁନାଗୋରି ରେ ନାଗରୀ ଏ କି ଅଳି । ପଦ ।

ଅସିଛୁ ଅଶାରେ, ଦାସୀ ପରିବାରେ, କୁସୁମଭୂଷାରେ ଦେଇ ବୋଲ ସାଜ । ୧ । ଧୀରି ମୋର କୋଳେ ବିରାଜ ଗୋ ଲୋଳେ ଦାଅଇ ପଦ୍ମାରେ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ମାଜ । ୨ । ଦୋଷ ନାହିଁ ଲେଶେ, ରୋଷବୁଦ୍ଧି ବେଶେ, ବସାଇଛୁ ତୋତେ ବନ୍ଧୁ କେଉଁ ପାଜ । ୩ । ଏଡ଼ି ମନ୍ଥ ଦମ୍ଭ, ଭିଡ଼ି ପରିରମ୍ଭ, ଦେଇ ମୋତେ ରଖ ରାଜୀବାକ୍ଷିରାଜ । ୪ । କରୀନ୍ଦ୍ରଗମନା, ସରିଲିଣି ଅନା, ମଦନପଠାଣ ବାଣରାଜ ବାଜ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ୍ୱର, କଷ୍ଟମିଶା ଗିର, ଶୁଣି ଗଲା ମହିଳାର ମାନ ଭାଜ । ୬ ।

(୧୧୪)

ରସିକାମଣ୍ଡଳୀ ମଥାଙ୍ଗରୀ ରେ, ବସିଛୁ ତ ରୁଷି ବସୁନ୍ଧରୀରେ,
ଖସି ପଡ଼ିଲାଣି ଦେଲା ପରି କାଟି ଧୂର୍ତ୍ତଲତକାଟି ମନ୍ଥ ଢ଼ିରୀରେ । ପଦ ।

କହୁଛି ଗ୍ଳାନିରେ କେ କି ଧୀରୀରେ, ମହୀରେ କରିଛୁ ନଖଗିରୀରେ, ଅହିତ ମୁଁ କୁହେ, ଅଦୋଷେ ନିଗ୍ରହେ ନ ଦଣ୍ଡ ତୁ କୃପାନିଧି ପରି ରେ । ୧ । ଦୁଃଖକୁ ମୋହର ତୁ ପାସୋରି ରେ, ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ଠେକ ବିମ୍ବାଧରୀ ରେ, ସୁଗ-କୁସୁମାଳି, ନ ଯାଉ ମଉଳି, ବନ୍ଧୁ ତୋ ଗୁମାନ ତୀବ୍ର ଖରୀରେ । ୨ । କ୍ଷଣା ମୃଗନେତ୍ରା ନାସିହାରି ରେ, ଗଣାଗଲିଣି ମୁଁ ତୃଷାତୁରୀ ରେ, ଛଣା

ରସଝର, ଥାଉ ଥାଉ ପୁର, ତୋ ଉରଜ ବ୍ୟାଜ ସୁନାଗରୀ ରେ । ୩ । ମଦନମଦୁଆ ଇଚ୍ଛ ଛୁରୀରେ, ମୋ ଧନ ମୁଁ ଯିବ ସିନା ମରି ରେ, କଦନ ବିଧ୍ୱଂସ ନ କଲେ ତୁ ହଂସବିଜୟିଗମନା ଶୋଭାକାରୀ ରେ । ୪ । ହରି ବନଭର ମନୋହରୀ ରେ, ପୁରୀରେ ରୋଷକୁ ହସି ଜରୀରେ, ହାରିଲେ କଷ୍ଟ ସିନ୍ଧୁ ତରିବା ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗ ସ୍ୱର୍ଗରାଜା ମନ ପୁରୀ ରେ । ୫ ।

(୧୧୫)

ରୁଷା ବରଜ ମୃଦୁ କୃଶାଙ୍ଗୀ ଶିଶୁମୃଗଦୃଶାଟି ବିଚକିଳ ହସାଟି ରେ ।
ଭସାଇ ନ ଦିଅ ସରସ ପ୍ରବର ଅଭିରସା କଲେ ମୋ ଶୁଭ ଦଶାଟି ରେ । ପଦ ।
ପରିଭବକୁ ମୋତେ ଖରିବ ନ କର ରେ ଉରିବରମୁଣ୍ଡି ମୁଁ ତୋ ଶାଣ୍ଠୀରେ, ଧରିମାଣିକ୍ୟଝରି ମଦନ କରେ ମରିଇ ହେବୁ ଲୋକହସାଟି ରେ । ୧ । କ୍ଷମାଜଳଧି ଭଉଁ ଜମାଇ ଉରଜ ଭରମାଚଳରେ ନାଅ ନାଶାଟି ରେ, ଗୁମାନକୁ ନୁହଇ ସମାନ ମୁଁ ତୋହର ତମାଲ କଶଳୟ କେଶାଟି ରେ । ୨ । ମନା ନ କର ସୁନୟନା ସଦୟ ରସ ଅନାଜଣି କ ବର-ଯୋଷାଟି ରେ, ଅନାଥ ପରି ଦୀନମନା ହେଉଛୁ ଧନ ଅନାଇ ନତମୁଖି ବସାଟି ରେ । ୩ । ଅକାରଣେ ସନ୍ଦୁ୍ୟତ, ଚକା ଲପନ ପୋତ, ନ କାନ୍ଦ ବସୁମତୀ-ଭୂଷାଟି ରେ, ଜକାଜକ ଚୁମ୍ବନ, ସକାମେ ରଣ ଧନ, ପକାଅ ହର ମୋର ତୃଷାଟି ରେ । ୪ । ରସାଅ ରସରେ ତ ରସା ହେଉଛୁ ମଧୁରସା ସଦୃଶ ରସକଷାଟି ରେ, ରସାତଳଙ୍କ ହରିଚନ୍ଦନ ଦେବ ଘୋରି ତୋ ଚରଣ ଶରଣପଶାଟି ରେ । ୫ ।

(୧୧୬)

ମନ ବିନା, ତ ନବୀନା, ଅନ ସ୍ଥଳେ ନ ଖେଳିଲ ରେ । ପଦ ।
ମଞ୍ଜୀର ମଞ୍ଜୁ ଶିଞ୍ଜିତ କାଳେ ଥରୁଥିଲ ଝରି କ ଚଞ୍ଚଳେ
ମନମଥ, ରଣରଥ, ପରି ସିନା ସେ ଚଳିଲ ରେ । ୧ ।
କ୍ରୁଦ୍ଧମୋତ ଝୁମା କମ୍ପୁଥିଲ, ତାକୁ ନେହାଅିଲ ଝାମ୍ପୁଥିଲ
ଧରିଚକ, ମୋତେ ଶଙ୍କ —ରାଜଧାମାରୁ ବଳିଲ ରେ । ୨ ।
ମାନସରେ କି ସଙ୍କଳପିଲ, ହସି ଅଳକ କି ଅଳପିଲ
ମୋ ଅଙ୍ଗକୁ, ଶଅଙ୍ଗକୁ, ପରି କଟାକ୍ଷ ଗୃହିଲ ରେ । ୩ ।

---

୧୧୫ । ଟୀକା—ବିଚକିଳ—ମଲ୍ଲୀ ।

୧୧୬ । ଟୀକା—ଶଅଙ୍ଗ—ଶର, ବାଣ ।

ଜଗତ ଯୁବତୀ ତମୋଗଣ୍ଡୀ, ଜନନୟନମଣ୍ଡନ ଶୋଭୀ
କିଶୋରୀ ସେ, କି ସୌରଭେ, ହେଲେ ସ୍ମରଣ ଠେଲିଲି ମା । ୪ ।
ଅଧରଶ ସେ ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କର, ତା ଦରଶନ ଲଭରୁ ମୋର
ମରମରେ, ମାର ମାରେ, ତହୁଁ ହୃଦୟ ଜଳିଲି ରେ । ୫ ।
ଜଗଦ୍ଦେବ ବୋଲେ ଶ୍ୟାମଚିତ୍ତ, ଜାଣି ଜଣାଇଲେ କେହି ମିତ
ତୁମ୍ଭ କାମ, ସ୍ମରଦ୍ରୁମ, କୃଷ୍ଣ ଅବଶ୍ୟ ଫଳିଲି ରେ । ୬ ।

(୧୧୭)

ରାଗ—ମାଳବ । ତାଳ ତ୍ରିପୁଟ

ପାହି ପାହିଅ । ପାହି ବ୍ରଜପୁର ଯୁବପୁରନ୍ଦର, ପାହି କରଧୃତ-ମନ୍ଦର, ପାହି କୃତ ଅଭିସାର କନ୍ଦର, ପାହି ନବଘନସୁନ୍ଦର । ୧ । ମତ୍ତବାରଣ-ଗର୍ବନାଶନ, ଗମନ ଜନମନରଞ୍ଜନ, ମୀନକେତନ ଝଂପନକେତନ, ଯାମଳାର୍ଜ୍ଜୁନଭଞ୍ଜନ । ୨ । ନନ୍ଦନନ୍ଦନ, ଜଗତବନ୍ଦନ, ମୁରଲୀଧର ବ୍ରଜନାଗର, କମଳଲୋଚନ, ଶୋକନାଶନ, ସକଳ ଗୁଣଗଣ ସାଗର । ୩ । କୋଟୀଶାରଦ-ଚନ୍ଦ୍ରମାମୁଦ, ବନଜରୁଚିମୁଖଶ୍ୟାମଳ, ଗଣ୍ଡସୁଶୋଭିତ ରତନସୁଜଡ଼ିତ, ମକରସୁରୁଚିର କୁଣ୍ଡଳ । ୪ । ନାଗରୀଜନ, ଚିତ୍ତମୋହନ, ବସନରୁଚିଜିତ କୁନ୍ଦନ, ନିତ୍ୟ ନବୀନ ଶରଣ ତବ ଦୀନବନ୍ଧୁ ରାଜ ହରିଚନ୍ଦନ । ୫ ।

(୧୧୮)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ, ଅଠତାଳ

କୁନ୍ଦରଦନା ରସବତୀ, ରସବତୀ ରମା ରସବତୀ । ପଦ ।

ଗଲି ନାଣି ତାହା ସଙ୍ଗତେ ମାତ୍ତ, ଯେତେ ବନେ ହେଲା ସୁରତ, ରତରେ ମାତ ନ ହେଜାଲି ରାତ, ତାଳୁଥିଲି ତାର ନେବ ସମ୍ପତ୍ତି, ଭିଡ଼ିଲି ଦେଇ ଘାତକ ଘାତ । ୧ । ନାଚ କରୁଥିଲି ନାୟିକାମଣି, ଫିଟି ଚରଣେ ଲୋଟୁଥିଲି ବେଣୀ, ବାଜୁଥିଲି ତାର କଟି କିଙ୍କିଣୀ, ନେଉଥିଲି ମୋର ଚିତ୍ତକୁ କିଣି, ଭସିଲି ହୁଁ ହୁଁ ଶବଦବାଣୀ । ୨ । କରଜେ କରଜ ଗୁଳନ୍ତେ ନେଇ, ଚମକ ଇଷି ବୋଲଣ ଭାଷଇ, କହୁଥାଇ କେତେ ବିନୟ ହୋଇ, ଏଥକୁ ଆଜ ମୁହିଁ ନ ପାରଇ, ବୋଲଇ ଅଜ ପଢ଼ିଲି କାହିଁ । ୩ । ଯେତେବେଳ ଅନ୍ତେ ଜୀବଜୀବନ, ଅରମ୍ଭିଲ ବିପରୀତ ବନ୍ଧନ, ତେତେବେଳେ ଯାହା ହେଲା ମୋ ମନ, ତହିଁକି କେବଳ ସାକ୍ଷୀ

ମଦନ, ଗଣି ଦେଉଥିଲା ଚୁମ୍ବନ ଦାନ । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗପତ ବୋଲେ ଏ ରସ, ଏହା ଅଙ୍କା ମୋତେ ହେବ ଗିରସ, ଖଟିଥିବ ଅନବରତ ପାଶ, ବସି ଗୁହିଁଥିବ ମୁଖସାରସ, ଘେନି ବଞ୍ଚୁଥିବ, ଗ୍ରନିଦବସ । ୫ ।

(୧୧୯)

ରାଗ—ଦକ୍ଷିଣ ଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ

ଶୁଣ ଶୁଣ ରେ ଜୀବର ଧନ ତୋ କରସାରଣୀ ରେ,
ତୁ ସିନା ଏକା ମୋ ସ୍ମରଶରକୁ ବାରଣୀ ରେ । ପଦ ।

ତୁ ଗୁହୁଁ ଗୁହୁଁ ମଦନଶରେ ନାଶ ଗଲି ରେ, ନ ଥିଲା ମୋ ମନେ ଏହା କରିବୁ ତୁ ବୋଲି ରେ, ମୋ ଶପଥଟି ରେ ରାମାବର, କରିଥିଲୁ କଣ୍ଠ-ରତନହାର, ଏବେ କେଉଁ ବୁଦ୍ଧି ଶୁଣି କାହାର, ଘେନିଲୁ ନାହିଁ ତୁ ସାର ଅସାର । ୧ । ଲଗାଇଥିଲେହେଁ ବିଷବୃକ୍ଷ ବିମ୍ବାଧର ରେ, କେତେବେଳେ ପ୍ରିୟେ ତାକୁ ବିନାଶ ନ କର ରେ, ଜାଣି ଜାଣି ତୁ ରେ ନବ ବନିତା, କିଛି ମନେ ନ କଲୁ ବିବେକତା, ସୁଖେ ରୋପଣ କରି ପ୍ରୀତିଲତା, ନିଜ କରେ ଉପାଡ଼ିଲୁ ଏବେ ତା । ୨ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ପ୍ରେମ ଦ୍ରୁମ ଘର ବଢ଼ାଇଲୁ ରେ, କି ବିଗୁରି ଏବେ ବିଳୁ ମୂଳ କାଟି ଦେଲୁ ରେ, ଦରିଦ୍ରକୁ ଦେଇ ଇନ୍ଦ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି, ପୁଣି ନେବାକୁ ବଳାଇଲୁ ମତି, ପ୍ରୀତି ବିଚ୍ଛେଦରୁ ନାହିଁ ବିପତ୍ତି, ମରଣହିଁ ସିନା ପରମ ଗତି । ୩ । ମନ ନେଣ କର୍ଣ୍ଣ ଆଦି ଯେତେ ମୋ ଥିଲା ରେ, ମୋ କଥା ସେ ନ ଶୁଣି ତ ତୋତେ ଅଶ୍ରା-କଲା ରେ, ଏକା ମାତ୍ର ଦେହେ ଅଛି ଜୀବନ, ତୋର ସଙ୍ଗ ବିହୁନେ ଅତି ଖିନ୍ନ, ସେ ଏବେ ରହି ନ ପାରେ ବହନ, ଯିବାକୁ କରୁଛି କଣ୍ଠେ ପ୍ରସ୍ଥାନ । ୪ । ତୋ ନିମିଷ ଅନ୍ତର ଜଗତ ଶୂନ୍ୟ ମୋତେ ରେ, ବାଲ୍ୟତ କାଳରୁ ପ୍ରୀତ ଭାଙ୍ଗିବ କେମନ୍ତେ ରେ, ଏବେ କାହାଠାରୁ କି ବୁଦ୍ଧି ପାଇ, ସଦୟ ହୃଦୟ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୋଇ, ମଦନ ନଦୀସ୍ରୋତ ମଧ୍ୟେ ନେଇ, କରେ କର ଧରି ଦେଲୁ ଭସାଇ । ୫ । ଶରଣଜନକୁ ନାଶି ଲଭିବୁ କି ଯଶ ରେ, ଦୋଷ ଥିଲେ କ୍ଷମା କର ମୁଁ ତୋ କଣା ଦାସ ରେ, ସେ ନବନାଗର ବଚନ ଶୁଣି, ତେଜି ମନୁ ମାନ ରମଣୀମଣି, ସୁପ୍ରେମରେ କଲା ଭଙ୍ଗୀ-ଗୁହାଣି, ଦୀନବନ୍ଧୁ ହରିଚନ୍ଦନ ଭଣି । ୬ ।

(୧୨୦)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ଏତିକି ମୋ ସଙ୍କଳପ

କିଶୋର କିଶୋରୀ ଅନାଇବେ ଧରି ଅଧରେ ହାସ ଅଳପ । ପଦ ।

ମୁଁ କୋଟି କଳପ କରି ନାହିଁ ତପ, ଏ ଭରସା ହେବ କାହୁଁ, ଭଡ଼ିବ ସୁନ୍ଦରତର ପୁରନ୍ଦର ମଣିମାଳା ରମ୍ୟ ବାହୁ । ୧ । ଦେଇ ନାହିଁ ସର ସାଟ ପାଟବାର ତା ମଧୁରସା ହବନେ, ଚୁମ୍ବିବି ତାହାଙ୍କ ମୁଖ ହରଣାଙ୍କ ନିଜ ନିକୁଞ୍ଜଭୁବନେ । ୨ । ଶଙ୍କର ଗିରିଜା ପଙ୍କଜାଙ୍ଘ୍ରି ପୂଜା କରି ନାହିଁ ଗଙ୍ଗାକୂଳେ, ମରକତ ମାରି ମୂରତି ସୁନ୍ଦର ଖେଳିବ କେହୁ ମୋ କୋଳେ । ୩ । ଖଞ୍ଜି ନାହିଁ ମଣି ମାଳିକାଧରଣୀସୁରସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ଗଳେ, କିପାଁ କଞ୍ଜନେତ୍ର ମୃଗମଦଚିତ୍ର ହେବ ମୋ କୁଚ ଯୁଗଳେ । ୪ । ନ ଥିବାରୁ ଭାଗ୍ୟ ନୁହଇ ତ ଯୋଗ୍ୟ ଲୋଡ଼ିବି କି ଆନ କଥା, ମୋହନ ପଙ୍କଜ ପଦଚିହ୍ନ ରଜ ଚୁମ୍ବୁଥାଉ ମୋର ମଥା । ୫ । ବଢ଼ଭି ଡିନାରୀ ପାଶେ କରିଥିବି ରଜନୀ ବାସର ସ୍ଥାନ, ଚରଣମଣ୍ଡନ ମୁରଲିକା ସ୍ୱନସୁଧା ପିଉଥିବ କାନ । ୬ । କେଉଁରୂପେ ହେଲେ, ସେ କୃପା ନୋହିଲେ ତମାଳେ ଦେବି ଦଉଡ଼ି, ଜଳନ୍ଧର କ୍ଷିତିଚକ୍ରବଳାରାତି କହଇ ସନ୍ଦେହ ଛାଡ଼ି ରେ ।

(୧୨୧)

ରାଗ—ଚନ୍ଦ୍ରଭୈରବ

ସଜନି ଅଜ ରଜନୀରେ ନଇଲେ ବ୍ରଜମୋହନ

ମନ କେତେ ମୋହିଲ ରେ । ପଦ ।

ମୋ ଦେହେ ଦେଇ କର,-କମଳ ବାରମ୍ବାର ନିଯୁମ କରି କେତେ କହିଲ ରେ; କପଟ ମତି କରି, ସାହସେ ସେ କପଟ ଧରମ ତାକୁ ସହି ସହିଲ ରେ । ୧ । ଲଗାଇ ପ୍ରେମରସ, ମଧୁ କନ୍ଦାଇ ବଶ, ନୟନୁ ଅଶ୍ରୁ ବରଷାଇଲ ରେ; ଭଜ ମୁଁ ଜାଣି ଦବା, କି ଅପରାଧୁ ଅବା ମୋଠାରେ ଅବଧାନ ନୋହିଲ ରେ । ୨ । ଭାଙ୍ଗି ରଖିଛୁ ପାନ, କର୍ପୂରି ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦନ, ଏବେ ତ ବେଶ ବାସି ହୋଇଲ ରେ; କାହା ସୁରତେ ମାତି, ଅସି ହେଲ

---

୧୨୦ । ଟୀକା— ମଧୁରସା—ମିଷ୍ଟ ଖାଦ୍ୟବିଶେଷ, ହବନ—ଯଜ୍ଞ, ବଢ଼ଭି ଡିନାରୀ—କୋଠାଘର ଝରକା, ବଳାରାତି—ଇନ୍ଦ୍ର ।

ପାହାନ୍ତି, କୁକ୍କୁଟ କୁକୁରାବେ ରଟିଲା ରେ । ୩ । ଏ ପାପ କାମ ମୋତେ, ଦଣ୍ଡ ଦେଲଣି ଯେତେ, ପରାଣରୁଲେ ପିଣ୍ଡ ଦାହିଲା ରେ; କବି ମିହିର ଚିନ୍ତା, ଅହା ବ୍ରଜବନିତା, କପାଳେ ବାହି ଏହା ଲହିଲା ରେ । ୪ ।

(୧୨୨)

ରାଗ—ହୁସେନ୍, ଅଦ୍ଧତାଳ

ବରନାରି ! ଗୁମାନ ମନେ ଧର ନା ରେ । ପଦ ।

ଅମ୍ବୁଜ ନେତ୍ର ସାଞ୍ଜନ, ଅମ୍ବୁ ନ ବରଷ ଧନ, କମ୍ବୁ କଣ୍ଠି ଜାମ୍ବୁନଦ ବରନା ରେ । ୧ । ନ ଖେଳ ମୋ କୋଳେ ରସେ, ସଖେଦେ ମାନସରୋଷେ, ନଖେ ଧରା ଖିରବାର କର ନା ରେ । ୨ । କର ବଦନେ ପ୍ରକାଶ, ପରବା ଚନ୍ଦ୍ରିକା ହାସ, ଗରବ ଗିରିଙ୍କ ମୋର ଚୁର ନା ରେ । ୩ । କୀରାଧିପଭାଷୀ ଅସ, ବାରିକୁ କୁଞ୍ଜନିବାସ, ଧୀରା ମୋରେ ନିରାଶ ଅଚର ନା ରେ । ୪ । ଅନ୍ତର ରଙ୍ଗ ଭିଡ଼ିବ, ଯନ୍ତର ହୋଇ ଜଡ଼ିବ, ଦନ୍ତର ବ୍ରଣ ନୋହିବ ଡର ନା ରେ । ୫ । ଗାଳି ପଛେ ଦିଅ ପଦେ, ମାଳି ହୁଅ ତୁ ମୋ ହୃଦେ, କାଳନ୍ଦୀରେ ପଡ଼ିବାର କର ନା ରେ । ୬ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପଦ ଭାବି, କରିଚଲେ କବିରବି, ନରନାଥ ଜଗଦେବଙ୍କର ନାଁ ରେ । ୭ ।

(୧୨୩)

ଅରଜିବି ପଛେ ଜନ ଅପଖ୍ୟାତିକି ଗୋ,
ବରଜିବି କେହି ଘନଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତିକି ଗୋ । ଘୋଷା ।

ତେଜି ଜାଇଦଳ ଶେଯ, ଘନସାର ମଳୟଜ, କରିବ କେ ରାଜୀବଦଳକୁ ଗତିକି ଗୋ । ୧ । ତା ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦ ହାସ, ରୁଚିର ଭ୍ରୂରୁବିଳାସ, ସ୍ମରି ଅଡ଼ିବ କେ ଫୁଲବାଣେ ସ୍ମୃତିକି ଗୋ । ୨ । ପଦକୁ ପୁରନ୍ଦରର, କରିଦେବି କର ସ୍ମର, ନିତି ନିତି ତା ସୁରତେ ମାତିକି ଗୋ । ୩ । ତେଜିଣ କୋଣ ଗୃହାଣି, ପୀୟୂଷ ମଧୁର ବାଣୀ, ସହିବ କେ କାମରାଜ ଝୁଲ କାତିକି ଗୋ । ୪ । କରି ଗାଢ଼େ ପରରମ୍ଭ, ତା ଅଧର ପକ୍ୱ ବିମ୍ବ, ପିଇଥିବ ପାହିଯିବା ଯାଏ ରାତିକି ଗୋ । ୫ । ବୋଲେ ବସୁଦୁର୍ଗପତି, ଧ୍ୟାନ କର ତା ମୂରତି, ନାମ ଭଜନରେ ହେବ ଯତି କି ଗୋ । ୬ ।

(୧୨୪)

କେହି ସର କି, ପ୍ରଭୁ ପଣେ ମାଳାଧ୍ର କେଶରୀ କି,
ଯା ଠାରେ ପୂରିଛୁ ଦୁଃଖୀଜନଦୟା ନଖଠାରୁ ଶିଖା ସର କି । ପଦ ।

କି କହିବା ଅଜ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣ ଅନୁସରଣ ଗୃହସ୍ଥଙ୍କ, ବଜାଜ-ଛତ୍ର ବିଭୀଷଣ ଅଗରେ ଜଗତ ବିଜୟୀ ତୁଷ୍ଟଙ୍କ । ୧ । ସାନକୁ ବଡ଼ କରିବାରେ ଉଡ଼ାଇଅଛନ୍ତି ଧ୍ୱଜ ମଞ୍ଜସ୍ଥଙ୍କ, ଦେଖ ନାଗ ନର ଗନ୍ଧର୍ବ କିନ୍ନର ଉପରେ ଧ୍ରୁବ ନଗସ୍ଥଙ୍କ । ୨ । କି କହିବ ତାଙ୍କ ପୀରତି କରିବା କୀରତିଚନ୍ଦ୍ର ମାଧୁସ୍ଥଙ୍କ, ରଙ୍କ ବିପ୍ରପାଦ ଧୁଅଇ ଯା ଦେଲେ ରମା-କରେ ରତ୍ନହଂସଙ୍କ । ୩ । କ୍ଷମାସାଗର ଯେ ତାହାଙ୍କୁ ଭଜିଲେ କାଳ କିଙ୍କରଙ୍କୁ ଡରିକି, ବୋଲେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଆନ ଉପାୟକୁ ପେଲିଦିଅ ଗିରି-ଦସ୍ଥଙ୍କ । ୪ ।

(୧୨୫)

ରାଗ—ଇମନ କଲ୍ୟାଣ, ଅଠତାଳି

କାଳିନ୍ଦୀକୂଳକୁ ମୋର ସଙ୍ଗାଳି ନ ଯା ରେ । ପଦ ।

ଯା ଶିରେ ଚନ୍ଦ୍ରିକାଚୂଳ, ରଙ୍ଗସ୍ଥଳ ନୀପମୂଳ, ତା ନୟନ ଅଞ୍ଚଳଟି ଜ୍ଞାନହଜା ରେ । ୧ । ନବ ଯୁବତୀଙ୍କ ଜାତି, ନେବ ବୋଲି କେତେ ଜାତି, ସୁଅଗ ଜାଣଇ ସେ ନାହିଁଅ ରଜା ରେ । ୨ । ଜାମ୍ବୁନଦଘଟେ ବାରି, ଅଣନ୍ତୁ ତୋ ପରିବାରି, କୁମ୍ଭ ଉପକଣ୍ଠେ ଶ୍ରୀ ଅଙ୍ଗକୁ ମଜ୍ଜା ରେ । ୩ । ଏହି ପୁରେ ତୋ କାମନା, ଭରିତ ହୋଇବ ସିନା, ଶ୍ୟାମ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ଡର ଥିଲେ ମଜ୍ଜା ରେ । ୪ । ତା ବେଣୁନିସ୍ୱନ ଦୂରୁ, ଜନମାଉଛି ଦେହରୁ, ନୀପଫୁଲ ପରିରେ ପୁଲକଗଜା ରେ । ୫ । ନ ଛପାଅ ମନ ଥିଲେ, ବନ୍ଦ କବିରବି ବୋଲେ, ସୁଖେ ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳେ ଇନ୍ଦ୍ରିମା ବଜା ରେ । ୬ ।

(୧୨୬)

ରାଗ—କେଦାର । ତାଳ ରୂପକ

କହ ରେ ଜୀବସଙ୍ଗିନି ! ତୋ ମନ ଘନଶ୍ୟାମରସେ ବଳିଲି କି ! ପଦେ ପଦେ ସୁଖ ଦେବା ପ୍ରେମ ଲେଖ ମିଳିଲି କି, ବାଞ୍ଛା ଫଳିଲି କି । ପଦ ।

ତରଣିଜାକୂଳ, ନୀପମୂଳସ୍ଥଳ, କୁତୂହଳରୋଳ, ଏ ତୋ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳ, ମୋହନ ବିଗହେ, ଅକପଟ ସ୍ନେହେ, ଚଳିଲି କି ଛଳ ଚଳିଲି କି । ୧ । ପୁରବଦଳନାରି ଅମଳେ ତୁ ଘରି ହେଉଥିଲୁ ନାରୀମଣି ମନୋହାରୀ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସରୋଜ ବନମାଳ ଗଜ ଦଳିଲି କି ତହୁଁ ଲୁଳିଲି କି । ୨ । ଅବସର ଦଣ୍ଡକରେ ସେ ଶିଖଣ୍ଡ-ମଣ୍ଡନ ଅଖଣ୍ଡ ନୟନାନ୍ତ ଦଣ୍ଡ, ତୋ

ମରକ୍ତ ବନ୍ଦ ବସୁନ୍ଧରା ଚନ୍ଦ ନାଲାଲ ହିଁ ସବୁ କଲାଲ କି । ୩ । ଏ କି ଚମତ୍କାର, ସେ ତ ସୁକୁମାର, ଶୃଙ୍ଗାର ମଙ୍ଗଳମୂରତ କିଶୋର, ତାହା ମନ ମ୍ଲାନ ତୋ କଠିନ ସ୍ତନ ଗଲାଲ କି ଏଥିଁ ବଲାଲ କି । ୪ । ରଜତେ ରଜତ ଶାତକୁମ୍ଭେ ଶାତକୁମ୍ଭ ସିନା ଫଳେ ଜଗତେ ବିଦିତ, ଜମ୍ବୁନଦ-ସାର ତଳରେ ମସାର ଫଳାଲ କି ତାପ ଟଳାଲ କି । ୫ । ଜଗଦେବ ବାଲ୍ୟକେଶ ବସୁନ୍ଧରା,-ବଳୟ ଅମରପତି ବୋଲେ ଶ୍ରିଘ୍ର, ଖେଦ-ତମିରକୁ ମୁଦ କଉମୁଦୀ ଗିଳାଲ କି କାଳ ମିଳାଲ କି । ୬ ।

(୧୨୭)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି, ଅଠତାଳ

ଗୃହିଁଛୁ ମାନ ଶିଖଣ୍ଡ ଲୋ, ସଖି ମୁଁ, ତୁଚ୍ଛ ଅପବାଦେ ଚମକ ପଡୁଛୁ ଏ ବ୍ରଜ ବଜାର ଦାଣ୍ଡ ଲୋ । ଚକ୍ରକଣ-ଶ୍ୟାମଳଚନ୍ଦ୍ର ନିକଟକୁ ଗୃଳି ନାହିଁଟି ପହଣ୍ଡ ଲୋ, ସଖୀ ମୁଁ । ପଦ ।

ଚପରାସିଚମ୍ଭ ପେଷି କଂସରାୟ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷେ ନେବ କି ଦଣ୍ଡ ଲୋ । ୧ । ଚଳୁଅ ଯେ ବଡ଼ ମୋହର ଗଳଡ଼ ଶୁଣିଲେ ହେବ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଲୋ । ୨ । ସଖୀ ଥିଲେ ମୋର ପରଶନ୍ତେ ନୀର ତାଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ ଲୋ । ୩ । ଗ୍ରେହ ଯେବେ କରଥିଲ ମୁଁ ତାଙ୍କର ଚୁମ୍ବିଛୁ କି ଗୃରୁ ଗଣ୍ଡ ଲୋ । ୪ । ଅଷ୍ଟବର୍ଗ ଭଣି ଶୁଣ ଠାକୁରାଣୀ ଶ୍ୟାମ ପଦକଞ୍ଜେ ମଣ୍ଡ ଲୋ । ୫ ।

(୧୨୮)

ରାଗ—କାମୋଦୀ । ତାଳ ସରମାନ୍

କେଉଁ କାରଣ୍ ମୁଁ ତୋ ସେବାକୁ ଗୋ,
ମୋଠାରେ ଅବଧାନ ହେବାକୁ ଗୋ । ପଦ ।

ତୋ ଗୃରୁମୁଖ ମାଠି, ଯେଣୁ ତଳକ କାଠି, ଭ୍ରଳର ଭ୍ରଲେ ନିବେଶିବାକୁ ଗୋ, ଲାଗଇ ମନେ ଦୁଃଖ, କୋଟିସୁଧାମୟୂଖ ଦଳିବା ଫଳ ଛପି ଯିବାକୁ ଗୋ । ୧ । ମନୋହର କବରୀ, ସାଜ ପାରଇ ଗୋର ଜାଣି ତୋ ଚଣ୍ଡି ରସାଇବାକୁ ଗୋ; ଭରସା ନୋହେ ମୋର ସ୍ଥିର ନୀଲସ୍ତମର ଚଉଁର କେଶେ ମିଶାଇବାକୁ ଗୋ । ୨ । ତୋ ପୟୋଧର-

---

୧୨୬ । ଟୀକା—ପୁରନ୍ଦଲନାଥଅମଳେ—କନ୍ଦର୍ପଖେଳରେ, ନଳଗ୍ର—ନଳଦ୍ୱାର ମାପିଲ, ମସାର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ଜମ୍ବୁନଦସାର—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ଶାତକୁମ୍ଭ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ ।

'ହେମ ଦାମ ଛଡ଼ା କୁସୁମ ପର ମୋ ଗଳେ ଅଭୂଷିବାକୁ ଗୋ; ମରଣୁଁ ଲଜ ବଳେ ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ତ କଳେବରକୁ ଅଳଙ୍କାର ଦେବାକୁ ଗୋ । ୩ । ସାର ସକଳ ବେଶ ଦେଖାନ୍ତି ଆଦରଣ ହେବା ନୋହିବା ପଗ୍ରରିବାକୁ ଗୋ; କବି ସିହ୍ନର କହେ, ସତେ ଧନେ ତୋ ଦେହେ କେବଳ ଅନୁଗ୍ରହ ଥିବାକୁ ଗୋ । ୪ ।

(୧୨୯)

ରାଗ—ଭୈରବୀ, ଅଦତାଳ

ଗଲା ତ ଅନୁରାଗ ଜଣା ଯା ଯା ମୋହନ ଯା । ପଦ ।

ଯା ପଦ ଅଲକ୍ତକ ଶିଖଣ୍ଡ, ମଣ୍ଡି ସୁରତସୁଖ ଅଖଣ୍ଡ, ଦେଇଛୁ ସେ ବରତୁଲ ଭରଜାକୁ ତାକୁ ଭଜ ଯା । ୧ । ଯା ସଙ୍ଗେ ମାତ ରଜନୀଯାକ, ସେହି ରସକୁଶଳାକୁ ଡାକ, ମୋ ନାମରେ ବୋଲି ନୀଳଯୁ ମୁରଲୀ ବାଜା ନ ବଜା । ୨ । ଆଲି ନ ବାହ ବଂଶୀକିଶୋର, ଗାଲି ନ ଶୁଣ ବଦନୁ ମୋର, ଚରଣ ନ ଧର ତୁ ମଧୁନଗର ରାଜା ଭଣଜ୍ଞା । ୩ । ଭୁପରି କଳନ୍ତର ମହୀନ୍ଦ୍ର, ନନ୍ଦନାଳୟ ଗଗନଚନ୍ଦ୍ର, ବରଜ ସୁନୟ, କରୁ ଯେ ଅନୟ, ନାହିଁ କ ଲଜ୍ଜା । ୪ ।

(୧୩୦)

ରାଗ—ଅହାରି, ଅଠତାଳ

ମନ୍ଦମଳୟାନିଳ ବହିଲା, ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ଦୂରେ ରହିଲା । ପଦ ।

ଶୀଇ ନୂଆ ଚୂତ ବକୁଳକୁଳ, କଳକଣ୍ଠ କରେ ଯା କଳକଳ, କରି କଳକଳ ପ୍ରବାସୀ ବିକଳ କରିବ ବୋଲି ବୋଇଲା । ୧ । ଅଙ୍କଜଗତରେ ପଙ୍କଜମୁଖୀ, ପଛୁଡ଼ିଲେ ମୋର ହୁଏ ଯେ ସୁଖୀ, ମୃଦୁ ସରସିଜ କୁଶଳୟ ଶେଯ ଧନକୁ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଲା । ୨ । ଅହା ତାହା ସାହା ବାରେ ମୋତେ, ନୟନରୁ ଚମ୍ପକମାଳା କହୁଁତେ, ମନମଥବଶେ ଏବେ ସେ ଅବଶେ ଦୁଃସହ ଦୁଃଖ ସହିଲା । ୩ । ପଲ୍ଲବକୁ ଦଣ୍ଡଧର ରସନା, ବଲ୍ଲୀରୁ କିଶୋରୀ ମଣିବ ସିନା, କଂଶୁକସ୍ତବକ ଅନଳଯାବକ ତୁଲ୍ୟ ତ ଦେହ ଦହିଲା । ୪ । ଭଣିଲେ ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗ ପୁରୁହୂତ, ଦୁଃଖ ତେଜିଲେ ବ୍ରଜରାଜସୁତ, ମୃଦୁଳ କଦଳୀ ବଳେ ଦେଲେ ଦଳି ହେବାର ବାଧ ବହିଲା । ୫ ।

---

୧୩୦ । ଟୀକା—କଦଳୀ—କୂଇଁ କଦଳୀ, ପୁରୁହୂତ—ଇନ୍ଦ୍ର, ଦଣ୍ଡଧର—ଯମ, ଯାବକ—ଅଳତା ।

(୧୩୧)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ରେ ରମଣୀ ଗୁରୁଜନେ ଯେବେ ଭୀତ,
ପୂର୍ବରୁ ନୀଳ ପରବଚନ୍ଦ୍ରରେ ବହଲ କାହିଁକି ପ୍ରୀତି । ପଦ ।

ସିନ୍ଧୁ ତ ଗଭୀର ଅଛନ୍ତି କୁମ୍ଭୀର ଅହି ମହାମୀନଶ୍ରେଣୀ, ତହୁଁ ତ ରତନ ଲଭନ୍ତି ଯତନ କରି କେହି କେହି ପୁଣି ରେ । ୧ । ମଳୟରେ ଅହିବଳୟ ତ ରହିଥିବାର ସକଳ ଜାଣି, କାହିଁକି ପଣ୍ଡିତେ ବସୁଥାନ୍ତି ସତେ ଗନ୍ଧସାରସାରେ ପୁଣି ରେ । ୨ । କଣ୍ଟକକନକଚୟ ସକାଶରୁ ଭୟ ଲଭେ ଯେବେ ଶିଳୀମୁଖୀ, କେତଜାଏ ସେ କି ବଗରେ କେତକୀ ଲତିକାର ପାଖ ପାଖ ରେ । ୩ । ହରିଚନ୍ଦଧାରା ପରାକ୍ରମୁଁ ପରା ହେଲେ ହେଲେ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ, ଛାଡ଼ନ୍ତି କି କହ ସୁଧାରୁ ଆଗ୍ରହ ବଧୂନ୍ତୁଦ ଗ୍ରହ ତୁଣ୍ଡ ରେ । ୪ । ମୋହନ ବିଷମ ପଦାର୍ଥରେ ପ୍ରେମ ନ ଛୁଅଁିବାର ଭଲ, ବଧୂ ବଶୁ କରି ଇତରରୁ ଡରିବାର ବଡ଼ କଲବଲ ରେ । ୫ । ବୁଡ଼ିଗଲେ ହେବ ଏକା ଶେଷଦେବ ଭୁବନକୁ ଅହିମୁଖ, 'କହେ ଜଳନ୍ଧର-ମଦ୍ଧୀ ପୁରନ୍ଦର ଓଁହୋଇଲେ କାହିଁ ସୁଖ ରେ । ୬ ।

(୧୩୨)

ରାଗ—ଆନନ୍ଦଭୈରବ

ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁଆ, ଆଜ ତୋ ଅନାଇଣି ନୁଆ ରେ । ପଦ ।

ସ୍ମିତକାନ୍ତି ପ୍ରସରୁ, ସରୁମଧାରେ କରୁ, ବସୁଧା ସୁଧାରେ ଗାଧୁଆ ରେ । ୧ । ହୃଦୟଚୋରି ତଲ ମୋର, ସୁଅଦ ବଦାମ୍ବର, ପିଅଇ ଧନ ମୋତେ ଜୀଆ ରେ । ୨ । କେଶ ମରଦୁଅଛୁ, କି ସମଜୁଛୁ ଛୁ ଛୁ, ବିଷମ ବଣିଖ ମଦୁଆ ରେ । ୩ । ଅମଳ ମୃଦୁଦେହା, ଶ୍ୟାମଳ ଉରେ ଲୁହା, ଯାମଳ ପୀୟୂଷ-ମାଠିଆ ରେ । ୪ । ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍ଦେବ ଭାଷେ, ଦେବୀ ସବ୍ରୀଡ଼ ହାସେ, ଅଣିମାଦ ସୁଖକୁ ଦିଅ ରେ । ୫ ।

(୧୩୩)

ମାନସରୁ ମାନ ସରୁ ମାନସରୁ ମଧ୍ୟମା । ଘୋଷା ।

ହର ବର ଦୁଃଖ ମୋର, ହରବର ତୁ ନ କର, ହରବରରେ ମୁଁ ତୋର, ବର ବରବରନା । ୧ । ପରବତସ୍ତନୀ ମୋତେ, ପର ବତ-

---

୧୩୧ । ଟୀକା—ଶିଳୀମୁଖ—ଭ୍ରମର; ବଧୂନ୍ତୁଦ—ରାହୁ ।

କରୁ କେତେ, ପରବରତ ସୁରତେ, ପରସନେ ସୁମନା । ୨ । ତୁ ମୋ ଉରପଦକ ରେ, ଯେନ କଥା ପଦକ ରେ, ଧରୁଛୁ ତୋ ପଦ କରେ, ମୋଦକରେ ନବୀନା । ୩ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଦୀନବନ୍ଧୁ, ବୋଲି ଟହଲି ଦୀନବନ୍ଧୁ, ରଖ ବାରେ ଦନବନ୍ଧୁ-ବନ୍ଧୁଜତନୟନା । ୪ ।

(୧୩୪)

ମହୀରମାଗର୍ଭ ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଶୋଭନଧିରେ ତୁହି କମୋ ସଙ୍ଗାଳି,
ଗୋଷ୍ଠୀ ପରମାଣୁମଧ୍ୟ ସିନା ଜାଣୁ ପ୍ରୀତ ପଦାର୍ଥକୁ ମରପାଳି । ପଦ ।

ନାକ ନାଗ ନରଲୋକେ ଅଳଙ୍କାର, ହୋଇଛନ୍ତି ଯେତେ ଲଳନାପ୍ରବର; ମଣୁଛୁ ମୋ ମନ ସେମାନେତି ଧନ, ତୋ ଚରଣତଳେ ନାଞ୍ଛିଳି । ୧ । ହତି ମୋ କୋଳକୁ ଅସିବାବେଳକୁ ନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ରମିଶା ଚନ୍ଦନବୋଳକୁ, ଘସି ଘସି ସ୍ତନ ହସି ହସି ତନ୍ତୁଲତାକୁ ମୋ ଅଙ୍କେ ଦେଇ ଢାଳି । ୨ । ଅଚେଷ୍ଟ ନନ୍ଦକୁ ଶସ୍ତ୍ରଭେଦକୁ ଇତର ଦମ୍ପତୀ ନିଷ୍ଠୁର ହୃଦକୁ, ନିମିଷ ଦିବସ ନିଷେଧ ପ୍ରବାସ ବାଧକ ଦିଅଇଥାଇ ଗାଳି । ୩ । ମୁଁ ତୋ ଚରଣର କହୁ ଭୂଷା ବରବରନା କହି ତୁ ବୋଲୁ ଏହି ଗିର, ଲୁଚେ କରତାଣ୍ଡ଼ି ରସନା କାମୋଡ଼ି ଦେଖାଇ କଣ୍ଠ ରତନମାଳି । ୪ । ସତ୍ୟ କହେ ଶିସ୍ତ୍ରୀ ଜଗଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ ମହେନ୍ଦ୍ର ନବ କିଶୋରୀ ରେ; ତୋ ପ୍ରଣୟ ହୃଦେ ଯେନି ମହାମୋଦେ ଦୁଃଖେ ମୁଖେ ମୁଁ ଲଗାଇ କାଳି । ୫ ।

(୧୩୫)

କା ମନେ ଥିଲା ଏ କଥା ଗୋ,
ଶ୍ୟାମ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ହେବ ଅନ୍ୟଥା ଗୋ । ପଦ ।

ସ୍ୱପ୍ନ ହୋଇବ ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ, ନୋହିବ ନେତ୍ର ବାପଦଗଣ୍ଡନ ଗୋ । ୧ । ସସ୍ମିତ କୋମଳ ସରସ ଭାଷା, ଶୁଣିବେ ମଥୁରା ନଗର ଯୋଷା ଗୋ । ୨ । ପଙ୍କଜବାସିନୀ ପ୍ରିୟା ଯାର ସେ, ମଜ୍ଜିବ ବୋଲି କୁଜାନା

---

୧୩୩ । ଟୀକା—ମାନସରୁ—ମନମଧ୍ୟରୁ; ମାନ ସରୁ—ଅଭିମାନ ଶେଷ ହେଉ; ମାନସରୁମଧ୍ୟମା—(ସମ୍ବୋଧନ) ହେ ଅତିକ୍ଷୀଣ କଟି; ହରବରରେ —ଶିବଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ; ବର—ସ୍ୱାମୀ; ବରବରନା—ସୁନ୍ଦରବର୍ଣ୍ଣଶାଳିନୀ; ପରବରତ—ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୁଅ; ଦନବନ୍ଧୁବନ୍ଧୁଜତନୟନା—ପଦ୍ମଠାରୁ ସୁନ୍ଦର ନେତ୍ର ଯାହାର ।

ପାଶେ ଗୋ । ୩ । ଭଜି ହେଉଥିବ କାମ ଦହନେ, ରାଜୀବ ପଦ ନ ଲଦବା ସ୍ତନେ ଗୋ । ୪ । କସ୍ତୁରୀମିଶା ନୀଳୋତ୍ପଳ ବାସ, ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳେ ହେବ ଇତିହାସ ଗୋ । ୫ । ସ୍ମରଜ୍ୱର ଶୋଷେ ଜୀବନ ଯିବ, ମଧୁରାଧର ତୋକେ ନ ମିଳିବ ଗୋ । ୬ । କେ ଜାଣିଥିଲା ଏ ଦଣ୍ଡ ପଡ଼ିଲେ, ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଗ ନରନାଥ କହିଲେ ଗୋ । ୭ ।

(୧୩୬)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ ଆଦି

କଣ୍ଠା ତ ଅଛୁ ମାନ ଏତିକି ରେ ।

ଗଣା ନ ଯିବା ଗୁଣବତୀଙ୍କ ରେ । ପଦ ।

ଉତ୍ତମ ଅଙ୍କଚ୍ଛେଦ, ଅନୁରାଗ ବିଚ୍ଛେଦ, ଦୁହିଁଙ୍କ ନେଲୁ ଯେ ନିକଟିକି ରେ; ଚୈକେଗଲା ପ୍ରଥମ, ଯହିଁ ତୁଟିବା ପ୍ରେମ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଚୁମ୍ବଦେଲା ଷିତିକି ରେ । ୧ । ବଳ ପାଉଛୁ ମୋର, ସହି ପାରିବୁ ଘୋର, କଳପାନ୍ତର ଖରା ତାତିକି ରେ; ମଧୁରାଧରା ପ୍ରୀତି, ଅଧୁରା ହେବା କାତି, ସୁହାଇ ଜାଣି ନାହିଁ ଘୃତିକି ରେ । ୨ । ଅବଳାମଣି ଅବ-ଧାନିଆ ପଣେ ଯୁବ-ଚନ୍ଦ୍ରେ ଚୈତାଇଥିବ ଛତିକି ରେ; ଖର ବଚନ ଶୁଣି, ଧନବଦନ ମ୍ଳାନି, ସମୟେ ଥାଇ ଅଜ ଗତିକି ରେ । ୩ । ସୂଚକ ଅଗେ ସନ୍ଧି, କହିବାର ଲେସନ୍ଧି, ରୁଚଇ ନାହିଁ ମୋର ମତିକି ରେ; ରୁଚକପୟୋଧରୀ, ତୁ ଚତୁରୀଙ୍କ ଧୀରୀ, ବରୁର ପାଳିବୁ ମୋ ପ୍ରୀତିକି ରେ । ୪ । ସେବାରେ ତ ଫାବତି, ହେବାର ଯେବେ ସତି, ବାଣୀ କେ ଶୁଣାଇବ ଶ୍ରୁତିକି ରେ; କବିମିହିର ଗୀତେ, ବୋଲେ ପରାଣି ମୋତେ ସମର୍ପି ଦେବୁ ରତିପତିଙ୍କି ରେ । ୫ ।

(୧୩୭)

ରାଗ—କାନନଗୌଡ଼ା, ତାଳ—ତ୍ରିପୁଟା

ବିଧାତା କି ନ କରଇ ଗୋ,

ଏକେ ନବୀନ ପ୍ରୀତି, ତହିଁ ବିଦେଶେ ପତି

ଏ ତ ଘୋର ବିପତ୍ତି ଏଥି ମୋର କି ଗତି । ପଦ ।

ମନେ ଥିଲା ଯାହା ତାହା ନୋହିଲା ଗୋ, ଯାହା ନ ଥିଲା ତା ମନେ ହେଲା ଗୋ; ଏବେ ପିକବଚନ, ମନ୍ଦ ମଧୁ ପବନ, ମଧୁର ଭୃଙ୍ଗସ୍ୱନ ଦହୁଛନ୍ତି ଜୀବନ । ୧ । ଅଲିଙ୍ଗନେ ମୋର ଅନ୍ତର ଉରେ ଗୋ, ପ୍ରିୟ

---

୧୩୬ । ଟୀକା—ସୂଚକ—ଖଳ ଲୋକ, ରୁଚକ—କଣ୍ଠାଭରଣ ।

ନ ରଖନ୍ତି ଘରେ ହାର ଗୋ; ଏବେ ମଧୁରେ ପୁର, ରହିଲ ବନଗିର, ଅହା ମୋତେ ପାସୋର ରହିଲେ ମଧୁପୁରୀ । ୨ । ପ୍ରିୟ ଥିଲେ ଏ ମଧୁ ରଜନୀ ଗୋ, କେଉଁ ସୁଖ ନ ଦିଏ ସଜନି ଗୋ, କହ ମୋତେ ବଚନ କରନ୍ତେ ସେ ଗମନ ତାଙ୍କ ପଛେ ଦହନ, ନ ଗଲା ଏ ଜୀବନ । ୩ ।। ଯେବେ ହେଲେ ଏ ଜୀବନ ଯାଉ ରେ, ପ୍ରୀତଭଙ୍ଗ କଳଙ୍କ ନ ଥାଉ ରେ, ଚିନ୍ତ ଏବେ ସେ ସ୍ୱତ, ଫାଟି ଯାଉଛି ଚିତ୍ତ, ନ ସରେ ଦିବାଗତ ପ୍ରୀତ- ହେଲା ବିପତ୍ତି । ୪ । ଏହା କରମରେ ମୋର ଥିଲା ଗୋ, ପ୍ରୀତ ଏତେ- ସବୁଁକି ତ ଗଲା ଗୋ, ଏସନେ ସଖୀ ଶୁଣି, ଦୁଃଖେ କହନ୍ତି ବାଣୀ, ଅସିବେ- ବେଣୁପାଣି, ହରଚନ୍ଦନ ଭଣି । ୫ ।

(୧୩୮)

ରାଗ—କାଫି

ବନ୍ଧୁଅ ରେ ବାରେ ଅନା ରେ । ପଦ ।

ରଦନବାସ, ସଦରହାସ, କର କର ମାନକୁ ମନା ରେ ।୧। ଗଜେନ୍ଦ୍ରଗତ, ଗତ ଜଗତୀତଳେ ନାହିଁଟି ତୋହ ବିନା ରେ । ୨ । ନ ସହ ମୋତେ, କହୁ କେ କେତେ, ଧନ ମୁଁ ତୋ ଅଧୀନ ସିନା ରେ ।। ମୁଁ ତୋର ବୋଲି, ନ ଜାଣେ ଗୁଲି, ଅହା କି ସୁଖ କରୁଛୁ ଚୁନା ରେ ।୪। ଗୁରୁ ଶ୍ରୀମୁଖ ସୁଧାମୟୂଖ, ଥରେକ କରୁଣା କରୁ କି ନା ରେ ।୫। କବିଦୁର୍ମଣି, ଚିରେ ତରୁଣୀ, ହେଲା ଅଶ୍ଳେଷ-ସୁଖ ଘେନା ରେ । ୬ ।

(୧୩୯)

ଯୋଷାକୁ ରୁଷା କେ ଶିଖାଇଲା ରେ । ପଦ ।

ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନିର୍ମଳ, ସୁଧାରେ ଗରଳ, ଗୋଳିଦେଇ ଖଳ କି ଖାଇଲା ରେ । ୧ । ମୋ ନୟନସୁଖ, ବର୍ଦ୍ଧନ ଶ୍ରୀମୁଖ, ପୀୟୂଷ ମୟୂଖ ଶୁଖାଇଲା ରେ । ୨ । ଇନ୍ଦୀବରୁ ନବ, କମଳ ସମ୍ଭବ, କମଳସମ୍ଭବ ଦେଖାଇଲା ରେ । ୩ । କି ରହିବ ଜୀବେ, ଚନ୍ଦ୍ରମାକୁ ଯେବେ, ଅରୁଣ ରାଜୀବେ ରଖାଇଲା ରେ । ୪ । ଦୋଷ ଥିଲେ ମୋର, ଦୟାବତୀବର, କାହିଁକି ଅଧର ଚଖାଇଲା ରେ । ୫ । ଏ ଘେନି ସବ୍ୟଥ, ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ, ସୁଖ ମନୋରଥ ଭେଖାଇଲା ରେ । ୬ ।

---

୧୩୮ । ଟୀକା—ରଦନବାସ—ଅଧର, ସଦରହାସ—ଦରହାସଯୁକ୍ତ ।

(୧୪୦)

ରାଗ—ପଞ୍ଜାବୀ

ଯା ନ ଦେଖିଲି ସେ, ଗାନ ରସିକା ଆଜ ପାନ ମୋ କଲୁ ଦେହ ଦାସେ । ପଦ ।

ତନୁ ମଧ୍ୟମା ମୋ ସହି, ଅନୁକମ୍ପିଲୁ ନାହିଁ, ତନୁ କମ୍ପିଲା ତୁହି ତ୍ରାସେ । ୧ । ସଢ଼ିଗଲି କେବଳ, ପଡ଼ି ମୁଁ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳ,-ପର-ଶର ଅନଳ ହ୍ରାସେ । ୨ । ତୋ କଞ୍ଜ ସୁନ୍ଦର, ପଣ ଜଣାଏ ମୋର, ଯଣ କଲା ଦୁସ୍ତର ମାସେ । ୩ । କେଉଁ ଦୁଃଖେ ଅଧର, ଲଭିଲି ବନ୍ଧୁଜୀବ, ମଳିନଗଲା ଖର ଶ୍ୱାସେ । ୪ । ଅକପଟରେ ମୋର, ନ କଲୁ ତୋଷଭର, ମନରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଫରମାସେ । ୫ । ବଳ କରଣ ପ୍ରୀତି, ଫଳ ହେଲା ଏ ଗତି, ଜଳନ୍ତ୍ରର ଭୂନାଥ ଭାଷେ । ୬ ।

(୧୪୧)

ରାତ ପାହିଗଲା ହେ ହାତୀ, ହୁଅ ଅପହୁଡ଼ ଦେଜ ସୁପାତ । ପଦ ।

ହେମ ହେଲା ହରମୁକୁତା, ପାନକଳ ଲାଗିଲା ପିତା, କରଟ କୁମ୍ଭାଟ ଚମକ ରଟନ୍ତି ବାଜିଲା ଅରୁଣ କରଣ କାନ୍ତି । ୧ । ଛୁଇଁ ଗଙ୍ଗଶିଉଳ ବନ, ବହିଲାଣି ମୃଦୁ ପବନ, ରଥାଙ୍ଗ ଦମ୍ପତି, ହୃଦୟରୁ ଗଲା ଦୂର ହୋଇଲାଣି ବିରହ ତାତି । ୨ । ବିକସିଲେ କୁମୁଦ ନିଦ, ଅଳିକୁଳ ହେଲେ ପ୍ରମୋଦ, ଲାଗିଲାଣି ଭୟ, ସଙ୍ଗିନୀ ନିଶ୍ଚୟ, ଇଙ୍ଗିତରେ ଦେଖି ଯିବେ ମୋ ଜାତି । ୩ । ମନ ମୋର ଧୃତି ନ ଟଳୁ, ଧନ ମୋତେ ମେଲାଣି ମିଳୁ, ରାଧା ନନ୍ଦସୁତ ମାତଲେ ବୋଲି ତ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏ ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳେ ଖ୍ୟାତି । ୪ । ଜଳନ୍ତ୍ରର ଭୂପତି କହେ, ଅଙ୍ଗରାଗ ଅଛୁ ମୋ ଦେହେ, ଅତି ସେ ନଜରୁ ହେମ ଉଦ୍ରେକରୁ ଶିଥିଳାଇ ଦିଅ ଅଳପ ଗ୍ଲାନି । ୫ ।

(୧୪୨)

ରାଗ—କାଫି, ଏକତାଳି

ଅନା ଅନାଥରେ ଥରେ ରସି ରସିକା ରେ । ପଦ ।

ଇନ୍ଦିରାକୁ ନିନ୍ଦ ଇନ୍ଦୀବର ବନିକାରେ, ବନ୍ଦଇ ମୁଁ ନୀଳଜଳ ଜନମ ଧିକ୍କାରେ । ୧ । ମୀନମାନେ ଜାଲେ ମର ସରନ୍ତୁ ବିକାରେ, ସଞ୍ଚରୁ ତୋ ନେତ୍ର ଚଞ୍ଚଳ ଶିକ୍ଷିକାରେ । ୨ । ଭ୍ରମରମଣ୍ଡଳୀ ସରୁ ଝଙ୍କାର ଉକାରେ, ଷଡ଼ାଙ୍ଗୁରା ପଦାଛନ୍ତି ସ୍ୱରକୁ ଟେକା ରେ । ୩ । ଅସ ମୁଁ ମଣ୍ଡିବ

---

୧୪୧ । ଟୀକା—କରଟ—କୁଅ, ସୁପାତ—ଶେଯ ।

ଗଣ୍ଡ ସୁମ କରବାରେ, ସ୍ତନ କନକ କଲଶ ମୂଳ କରକା ରେ । ୪ । ହରି-ଗିରେ ହରିଣାକ୍ଷୀ ଲାଜେ ଧାଡବାରେ, ଛପିଗଲେ ଜଗଦେବ ଚାନ୍ଦ ଲଭବାରେ । ୫ ।

(୧୪୩)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ, ଏକତାଳ

ରେ ସଜନି ଅଜ ତୋର ଏ କ ରୀତ

ଗର୍ଭଫୁଲ ପାଦେ ମରଦାଲେ ମଦେ ଲଭି ସିନା ଅଙ୍ଗୀକୃତ ରେ । ପଦ ।

ଯାହା ପାଇଁ ତପ, କ୍ଳେଶରେ ପ୍ରତପ,-ଚନ୍ଦ୍ରପରି ମ୍ଳାନ ହେଉ, ଏବେ ସେ ଶରଣ; ପଶିଲେ ଚରଣ,-କମଳେ ତ ପେଲି ଦେଉ ରେ । ୧ । ଥରେ ଯା କଟାକ୍ଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲେ ଲକ୍ଷ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ମଣୁ ଉଣା, ତାହାକୁ ନିଷେଧୁ କେଉଁ ଅପରାଧୁ ନ ବହ ଲବେ କରୁଣା । ୨ । ଲୋଡ଼ି ଯାହା ପ୍ରୀତି ଧରୁଥାଉ ଦୂତି କର ବଡ଼ପଣ ଛାଡ଼ି, ବିନୟେ ସେ ପୁଣି ଧରୁଛନ୍ତି ପାଣି ରୋଷେ ଦେଉଛୁ ଛୁଆଁଡ଼ି ।୩ । ଯାହା ଦେଖା ଆଶେ, ନ ଛାଡ଼ୁ ନିମିଷେ, ସଉଧ ପଞ୍ଜର ପାଶ, ତା ଗୃହୁଁ ଗୃହୁରୀ ନ ରୁଚଇ ପରି କାହିଁକି ମୋଡ଼ୁ ଶ୍ରୀମୁଖ ।୪। ଯାହା ରସେ ରସି ନିକୁଞ୍ଜକୁ ନିଶି ନିବିଡ଼ ଅନ୍ଧାରେ ଯାଉ, ସେ କିଶୋର କୋଳେ ଧରୁଛନ୍ତି ତଳେ ଭଉ ହୃଦେ ନ ଜଡ଼ାଉ । ୫ । ଚିନ୍ତାମଣି କରଗତ ହେଲା ପରି ହୋଇଲେ ହେଲେ କାତର, ମୂରୁଛିବ ଧନ କି ନନ୍ଦନନ୍ଦନ କହେ ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ । ୬ ।

(୧୪୪)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ଏକତାଳ

ସଖି କେ ସେ ନୀପମୂଳେ ଗୋ । ପଦ ।

ଅସିତ ଅଙ୍ଗ କାନ୍ତିଗଣ୍ଡେ, ରବିପରି ତାରି ଗଣ୍ଡେ, ମଣି ମକରକୁଣ୍ଡଳ ଲୋଳେ ଗୋ । ୧ । ମୁଁ ହାରେ ନାୟକ ଅଣି, କରନ୍ତି ସେ ନୀଳମଣି, କିଣା ହେବ ସଖି କେଉଁ ମୂଲେ ଗୋ । ୨ । ଗୃହିଁ ତା ଚାରୁବଦନ ମନ୍ଦରେ ନ ରହେ ମନ, ଖେଳୁଛି ଅର୍ଦ୍ଧମାକେମାକୁଳେ ଗୋ । ୩ । ସଖି ମୁଁ କହୁଛି ସତ, ଛାଡ଼ି ସବୁ କୁଳବ୍ରତ, ଖୁରିଏ ଖେଳନ୍ତି ତାରି ତୁଲେ ଗୋ ॥ ଘୂର୍ମି ଆନନ୍ଦ ଅମଳେ, ତା ପାଦପଙ୍କଜତଳେ, ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଚାନ୍ଦ ଭୁଲେ ଗୋ । ୫ ।

୧୪୪ । ଟୀକା—ଖୁରିଏ—ମୁହୂର୍ତ୍ତେ, ନାୟକ—ହାରମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ମଣି ।

(୧୪୫)

ସେ ଗଜେନ୍ଦ୍ରଗତି ମୋତେ ପ୍ରତି ଦଣେ ଦଶିଲା । ପଦ ।

ଏ ଜଗତେ ଭାବ ଯେତେ, ନ ରହିଲା ମୋର ଚିତ୍ତେ, ଯାହାକୁ ଚାହିଁଲେ ସେ ତ ତାହା ପର ଦଶିଲା । ୧ । ସହଜେ କାନ୍ତିରେ ଚୋରି, ଧଇଲେ ନ ଦିଏ ଧରି, ମାର ମାରଗଣ ଗାଢ଼େ ମରମରେ କଷିଲା । ୨ । ମୁଁ ତାହାର ପ୍ରୀତି କଣା, ହେବାରୁ ଅଧିକେ ବଣା,-ମୃଗାକ୍ଷୀର ବିନା ଅନେ ମନ ମୋ ନ ରସିଲା । ୩ । ଅତି ଯତ୍ନ କରି ବଳେ, ଶୟନ କରିବା କାଳେ, କ୍ଷଣେ ହେଲେ ନିଦ୍ରା ମୋ ଈକ୍ଷଣକୁ ନ ଅସିଲା । ୪ । ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ୍ୱର, ତା ପାଶୁ ହେବାରୁ ଦୂର, ଦିନକୁ ଦିନ ମଦନ ଜୀବନକୁ ଶୋଷିଲା । ୫ ।

(୧୪୬)

ରାଗ—ସାବେରୀ

ବୁଡ଼ି ପ୍ରୀତିରେ, ବୁଡ଼ି ପଡ଼ିଗଲି ପରମାଦେ ଅତି । ପଦ ।

ମନ ଛନ ଛନ ନିରନ୍ତରେ, ନ ରହିଲା ଆନ ବିଷୟରେ, ପୂର୍ଣ୍ଣ ବେଦନେକ ନୀରଭରେ, କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲା ଅତି ତନୁ ନିତି ନିତି । ୧ । ନ ପାଇଲି ମୁଁ ସୁଖକୁ ଲେଶେ, ଅନୁଭବ ଦୁଃଖ ତ ବିଶେଷେ, ନିମିଷକ ତ ହେଲା ବରଷେ, ଶୁଣି ରହିଲିଣି ଲାଜେ ପୁଣି ଅପଖ୍ୟାତି । ୧ । ଦଗ୍ଧ ହେଲା କାମାନଳେ ଦେହ, ସହି ନୁହେ କି କରିବି କହ, ଦଣ୍ଡେ ଦଣ୍ଡକେ ହେଉଛି ମୋହ, ରହୁ ନାହିଁ କେତେରୂପେ ବୋଧ କଲେ ଧୃତି । ୩ । ହେଲି ଜୀବନରେ ମୁଁ ନିରାଶ, ଦେଲି ଭଗାରଙ୍କ ମୁଖେ ହାସ, ନେଲି ଅକାରଣେ ଏ ବୟସ, ହାସ ବିଳାସ ବେଶରେ ରହୁ ନାହିଁ ମତି । ୪ । ବସୁଦୁର୍ଗ ଭୂପ ରସେ ଭଣି, ଏହା ଚିତ୍ତରେ ଗୋପରମଣୀ, ଅହା ବିହି କି ବିହିଲା ଅଣି, ଜାଣି ନ ପାରିଲି ବେନୁପାଣି କୁଟିଳ ରୀତି । ୫ ।

(୧୪୭)

ଅହା ମୋ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷି, ଅନଙ୍ଗେ ମୋ ବିନା ଦୁଃଖୀ ରେ,
ଅବନୀରେ ଟଳି ପଡ଼ିବାରୁ ତୋଳି ଧରୁଥିବେ ପ୍ରିୟସଖୀ ରେ । ପଦ ।

ଅହର୍ନିଶ ଝୁରି ଝୁରି, ଅତି କୃଶ କୃଶୋଦରୀ, ଇନ୍ଦୁକଳା ତନୁ ତାକୁ ନିଧିବନି ତାରି ତାରି ତନୁଶିରୀ ରେ । ୧ । ଅଶ୍ରୁଭରେ ନେତ୍ର ବେନି, ଅବିରତେ ପୂରିବନି, ଅସାର ମାର ଅକୂପାରେ ପଡ଼ିଣି ମୃଦୁହାସୀ ଭାସିବନି

ରେ । ୨ । ଅଭରଣ ଦୂର କର, କେଉଁ କୁମ୍ଭ ପୟୋଧର, ଅମଳ ମୃଣାଳ ଖଣ୍ଡ ପାଣି ପିଣ୍ଡେ ମଣ୍ଡୁଥିବଟି କପର ରେ । ୩ । ଅବଧିରେ ତେଜ ଅଶା, ଅଧିକରେ ଅଭରସା, ଅତି ଶ୍ୱାସଗର ପଡ଼ୁଥିବ ପର ହେବନି ଦଶମ ଦଶା ରେ । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ୍ୱର ଭଣି, ଅଭିନବ ରାମାମଣି, କମାଧବ କୃପା ସତେ ହେବ ଅବା ଜୀବ ଯିବାଯାଏ ପୁଣି ରେ । ୫ ।

(୧୪୮)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଦେବି ମୁଁ ପରାଣକୁ ବରଜ ଗୋ ।
ତୁହି ତୁ ଥରେ ଶ୍ୟାମ ମରଜ ଗୋ ॥

ପିଇ ଜୀଇବି ବୋଲି, କେତେ କଷ୍ଟରେ ଥିଲି, ପୀୟୂଷ ରସପାନ ସରଜ ଗୋ; ସହି ମୋତେ ନ ସହି, ପାରିଟି ତହିଁ ନେଇ, କେ ଦେଲା କାଳକୂଟ ପରଜ ଗୋ । ୧ । ଧନଜୀବନଚୟ, ପ୍ରିୟ ବାନ୍ଧବ ଭୟ, କାନ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅଶା ବରଜ ଗୋ; ସଜନି କୋଟିକାମ, ବିଗ୍ରହଜଣା ଶ୍ୟାମ, ସଙ୍ଗତେ ଥିଲି ପ୍ରେମ ଅରଜ ଗୋ । ୨ । ମୋ ତହୁଁ ରୂପବତୀ, କେଉଁ ବ୍ରଜଯୁବତୀ, ଧନ୍ୟ ତା ପ୍ରୀତିରେ ସେ ଭିରଜ ଗୋ; ଫିଟାଇ ନେଲା ମନ, ମୋହଠାରୁ ମୋହନ, ସୀଇଁବାଠାରେ ସୁର ଦରଜ ଗୋ । ୩ । ଚଞ୍ଚଳ ବିଦ୍ୟୁଲ୍ଲେଖା, ସହିତେ ଦେଇ ଦେଖା, ବିରହୀ ସମୁଦାୟ ତରଜ ଗୋ; ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍ଦେବ ଦୁଃଖ, କହେ ସଜନି ଦେଖ, ଘୋଟିଅସୁଛି ଘନ ଗରଜ ଗୋ । ୪ ।

(୧୪୯)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ରେ କିଶୋରି, ତୁ ଲେଡ଼ୁଅଛୁ ମାଡ଼କୁ,
ନାହିଁ କରୁ କରୁ ଗ୍ରହିଲୁ କାହିଁକି ଶ୍ୟାମଳ ଚାନ୍ଦ ଅଙ୍କକୁ ରେ । ପଦ ।

ମୋରେ ତ ନଜର ନ ଦେଉ ନଜର ନ ଦେଉ ଯେ ବିଶାଖାରେ, ବୃଥା ନିତି ରସେ କି ଥାଏ ତୋର ସେ ତମାଳ ତରୁଶାଖାରେ । ୧ । ଅନ ମହାଧନ ବିବିଧ ବସନ ଯମୁରୁ ନେଇଛୁ ମାଗି, ତୋର ତ ଜୀବିକା ହୋଇଅଛି ଏକା କଳାମେଘି ଶାଢ଼ୀ ଲାଗିରେ । ୨ । ଉଳପ ପର ଅନଳପ ସୁରଭି ଫୁଲ ଝଡ଼ ପଡ଼େ ତଳେ; ମତ୍ତ ସୀମନ୍ତିନି ! ମଣି ମିଶାଇଛୁ ଅତସୀ-କୁସୁମ ଦଳେ । ୩ । ଗଣି ନୋହିବାର ମଣିଭୂଷା ଅଛି ତହିଁକି ନ ଗ୍ରହୁଁ

ଛାଲେ, ଗଳାଇ ଦେଇ ଗୁନ୍ଥିଛୁ ମକ୍ତ କିଙ୍କ କଳାଇନ୍ଦୀବର ମାଳେ । ୪ । କଳାବାଟେ ହେଲେ ବଳାହକେ ଗୃହିଁ ପୁଲକେ ହେଉ ଭରଭ, କଳା ବୋଲ ସ୍ନେହେ ଘଳା ମଳୟଜ ବୋଳାଉ ଯା ଅଙ୍ଗେ ନିତ । ୫ । ମାର କାଣିଅଛୁ ବାରିଜାକ୍ଷି ହସି ସର୍ବ ଅବତଂସ ଫୁଲେ, କଷ୍ଟ ପାଇବୁ ତୁ କାହାର କି ଦିବ ଅକ୍ଷୟଦୁର୍ଗନାଥ ବୋଲେ । ୬ ।

(୧୫୦)

ମୋ ଭୂଲେ ଥିଲ କି ଲିହ,

କଲ ମଲ୍ଲୀ ରୋପଣ, ତହୁଁ ଜନ୍ମିଲ ତୃଣ,

ଚିନ୍ତା ରତନଗଣ ହେଲ ପାଷାଣ କଣ । ଘୋଷା ।

ଚୂତ ଫଳିଲ ନାଗରଙ୍ଗ, କଟିମେଖଳା ହେଲ ଭୁଜଙ୍ଗ,

ତଟିନୀ ତଟେ ବାସ, କର ନ ଗଲ ଶୋଷ,

ପିଇବାର ପୀୟୂଷ,-ପାନରେ ହେଲ ବିଷ । ୧ ।

ମଧୁଗାକର ହେଲ ନିମ୍ବ, ରବି ପରି ହେଲ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ,

ଧାତାର କି ବିବେକ, ଚଞ୍ଚୁଜିତ କିଂଶୁକ,

ପଢ଼ା ପଣ୍ଡିତ ଶୁକ, ହେଲ ମୋ ଦ୍ରୋଣ କାକ । ୨ ।

ମନ୍ଦାକିନୀରେ ନିମଜ୍ଜିଲି, ନିନ୍ଦା କାହିଁକି ଅରଜିଲି,

ଚଢ଼ିଲି ମେରୁଚୂଳ, ଭୋଗ ହେଲ ଅତଳ

ବ୍ରହ୍ମଜାତି ପାତଳ ହୀରା ହେଲ ପିତ୍ତଳ । ୩ ।

ଅଉ ନ ରଖିବି ନବୀନା, ଜୀବନ ଯିବ ତାଙ୍କ ବିନା,

ଏ ଚିନ୍ତାର ମନ୍ଦର, ହେଲେ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର

ବନ୍ଦଇ ଜଳନ୍ଧର, ଅବନୀ ପୁରନ୍ଦର । ୪ ।

(୧୫୧)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ସବି ଯାଉଛି ରେ ଏହିଠାରୁ ମନୋରଥ,

ଗୃହିଁଦେଲେ ଅଉ କାହିଁ ନ ଦିଶଇ ଅଣି ଥାଉଁ ଥାଉଁ ପଥ । ପଦ ।

---

୧୫୦ । ଟୀକା—ଲିହିବା—ଲେଖିବା, ନାଗରଙ୍ଗ—ନାରଙ୍ଗନାମକ ଅମ୍ଳଫଳ ବିଶେଷ, ମେଖଳା—ଅଣ୍ଟାସୂତା, ଭୁଜଙ୍ଗ—ସାପ, ପୀୟୂଷ—ଅମୃତ, ଚଞ୍ଚୁଜିତ କିଂଶୁକ—(ଶୁକର ବିଶେଷଣ) ଯାହାର ଥଣ୍ଟ ପଳାସ ଫୁଲଠାରୁ ଅଧିକ ନାଲ; ଦ୍ରୋଣକାକ—ଡାମରାକୁଅ, ମନ୍ଦାକିନୀ—ସ୍ୱର୍ଗ ଗଙ୍ଗା ।

ସୀତା ସୀତାକାନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମଣସହିତେ ଆରୋହଣ କରି ରଥ, କାନନ ଗମନ କରୁଁ ସୁମନ୍ତ୍ରରେ ଖେଦେ କହେ ଦଶରଥ ।୧। ଶବର ଶରରେ ନଷ୍ଟ ହେବାକାଳେ କପଟରେ ଗୋପିନାଥ, ଗାଣ୍ଡିବ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ଶ୍ରୀଭୁଜକୁ ମନେ ବିସୁରଇ ପାର୍ଥ ।୨। ଅକ୍ରୂର ସହିତେ ମଧୁପୁର ଯିବେ ବୃନ୍ଦାବନ କଳାନାଥ, ଦେଖି ଅନ୍ୟୋନ୍ୟରେ କୁହାକୁହି ହୋନ୍ତି ସ୍ନେହେ ଗୋପାଙ୍ଗନାଯୂଥ ।୩। ସନ୍ନ୍ୟାସବେଶ ଧାରଣ କରି ଗୋରା ତେଜଣ ସକଳ ସ୍ୱାର୍ଥ, ନ ମାନନ୍ତେ ଶଚୀକୁହା ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ଭାବେ କରେ ତାଡ଼ ମାଥ ।୪। ଦଶରଥ ପାର୍ଥ ଗୋପୀ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ପ୍ରାଣ ଧାରଣେ ସମର୍ଥ, ନୋହିବାରୁ ବୋଲେ ନୀଳାଦ୍ରି ବିହାରୀ ହରିଚନ୍ଦନ ଯଥାର୍ଥ ।୫।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଚତୁର୍ଥ ଭାଗ

କବିତା କଲ୍ଲୋଳିନୀ

କବିତା କଲ୍ଲୋଳିନୀ

(୧)

ଜଗତେ କେବଳ

ରାଗ—ଆଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

ଜଗତେ କେବଳ, ଜନେ ହସିବେ ଏଥି ତହୁଁ ଫଳ । ଘୋଷା ।
ଜଟିଳ କର ସ୍କନ୍ଧ ରୋମରାଜି । ଶିଖରିଦରୀରେ ମରୁ ଗରଜି ।
କୁଟିଳ କର ଭ୍ରୂକୁଟୀକୁ ତୁହୁଁ । ସରମା କଣ୍ଠୀରବ ହେବ କାହୁଁ । ୧ ।
ଅଳକ୍ତଦ୍ରବ ନୟନେ ବୋଳି । ରସାଳ ଗହଳ ଶାଖାରେ ଖେଳି ।
କବଳ କରୁ ତା କଳକଳାପ । କାକ କି କରିବ ପଞ୍ଚମାଳାପ । ୨ ।
ବରଜୀବ-ରସେ ଦେଇ ମାନସ । ବରଜି ବରଷେ ଅମେଧ୍ୟ ଗ୍ରାସ ।
ଦେହେ ମନ୍ଦାକିନୀରଜ ଲଗାଇ । ଗ୍ରାମ ଶୂକର କି ହୋଇବ ଗାଈ । ୩ ।
ଚଞ୍ଚୁ ଚରଣେ ଲଗାଇ ହିଙ୍ଗୁଳ । ନିଜ ତୁଣ୍ଡେ ମଣ୍ଡି ଖଣ୍ଡ-ମୃଣାଳ ।
ଶୁକ୍ଳ ପୂର୍ବ ଅଙ୍ଗ ବୁଲାଇ ବକୀ । ତେବେ ସେ ମରାଳୀ ବୋଲାଇବ କି ।୪।
ରଞ୍ଜି ନାୟକ ରଙ୍ଗେ ଚୌପଦାର । ଖଞ୍ଜିଲେ ହେଲେ ତୁରୁକ ସବାର ।
ଖିଲାଇଲେ ହେଲେ ନାନା ମସଲା । ତୁରଙ୍ଗ ହୁଏ କି ରାସଭପିଲା । ୫ ।
ବଦରିକା ବନେ ନିତ୍ୟ ନିବାସ । କରି ଆଚରି ବ୍ରତ ଉପବାସ ।
ପ୍ରଯତ୍ନ କଲେହେଁ ନାନାପ୍ରକାର । ଖଦ୍ୟୋତ ହୋଇବ କି ପ୍ରଭାକର । ୬ ।

---

୧ । ଟୀକା—ଶିଖରିଦରୀ—ପର୍ବତଗୁମ୍ଫା, ସରମା—କୁକୁର, କଣ୍ଠୀରବ—ସିଂହ, ଅଳକ୍ତଦ୍ରବ—ଅଳତାରସ, ରସାଳ—ଆମ୍ବ, କବଳ କରୁ—ଗ୍ରାସ କରୁ ବା ଖାଉ, ବରଜୀବରସେ—ଗୋରୁଦୁଧରେ, ଅମେଧ୍ୟ—ବିଷ୍ଠା, ମନ୍ଦାକିନୀରଜ—ଗଙ୍ଗାଧୂଳି, ଚଞ୍ଚୁ—ଥଣ୍ଟ, ଖଣ୍ଡମୃଣାଳ—ପଦ୍ମନାଡ଼ଖଣ୍ଡ, ବକୀ—ବଗୁଲି, ମରାଳୀ—ରାଜହଂସୀ, ଚୌପଦାର—ଅଗ୍ରଗାମୀ ସିପାହୀ, ତୁରଙ୍ଗ—ଘୋଡ଼ା, ରାସଭ—ଗଧ, ବଦରିକା ବନ—ବରକୋଳି ବଣ ଓ ତୀର୍ଥବିଶେଷ; ଖଦ୍ୟୋତ—ଜୁଳୁଜୁଳିପୋକ, ପ୍ରଭାକର—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

ଯାହାକୁ ଯାହା କରିଛି ଦଇବ । ତହୁଁ କି ସେ ଅନ୍ୟଥା ହୋଇବ ।
ଘେନଲେ ହେଲେ ଯତ୍ନେ କୋଟି ପୁଷ୍ଟ । ପିତ୍ତଳ କି କେହି ହେବ ପୁରଟ ।୭।
ଦେବ ଉପବନେ ହୋଇ ଜନତା । ସ୍ୱବାସ-ମୃଦକୁ ଜବସଲତା ।
ତୁଳସୀ ତୁଲେ ହେଲେ ମିଶାମିଶି । ତାହାକୁ ଯେବେ ବୋଲିବା ତୁଳସୀ ।
ସମଜଇ ନାହିଁ ସ୍ୱଜାତ ଭାଷା । କହିଲେ ଯେ ହୁଅଇ ଲୋକହସା ।
ଜଡ଼ ମୁଁ ବୋଲି ନ ଜନ୍ମି ନିର୍ବେଦ । ଷଡ଼ଦର୍ଶୀ ତୁଲେ କଲେ ବିବାଦ ।
ଦେହରେ ବାଜିଲେ ପର ନିଶ୍ୱାସ । ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ନ ଥାଇ ବିଶ୍ୱାସ ।
ନିର୍ଲ୍ଲଜ ଅଭିମାନେ ତେଜିବ ଘୃତ । ହାତୀ ଲଢ଼ାଇକି ବାନ୍ଧିଲେ କାତ ।୧୦।
କରମରେ ତ ହୋଇଅଛି ଲେଖା । କରମର୍ଦ୍ଦକ ଯୋଗ୍ୟ ତୋର ଶିଖା ।
ହରମଉଳିଯୋଗ୍ୟ ଚମ୍ପକକୁ । ଭରମରେ ବୃଥା ପଡ଼ି ଯା ଟାକୁ । ୧୧ ।
ଶ୍ରୁଚିଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ମଶାଲ ପାଖେ । ବହ୍ନି ଜାଳିବ ଯେବେ ଦଶାମୁଖେ ।
ଧାତା ତ କରିନାହିଁ ତାମ୍ବାକାଶ । କିରୂପେ ହେବ ସେପରି ପ୍ରକାଶ । ୧୨ ।
ବୋଲ ହୋଇ ଭୂତ ଧରି ପରଶୁ । ବଳୀବର୍ଦ୍ଧବର ଚରମେ ବସୁ ।
ଗଜସ୍ତି-ପ୍ରାଣନାଥ ଅନୁଭବ । ଠଉରି ପାରିବ ନାହିଁ ତା ଲବ । ୧୩ ।
ସରପର୍ପଟି ଯାହାକୁ ମିଳଇ । ସେ ସୁଖେ ତା ଭୋଜନେ ପ୍ରବଳଇ ।
ସଢ଼ାଇବାକୁ ତା ବଢ଼ାଇ ବସି । ଦୁର୍ମତି ଯେବେ ଖୋଇବ ଘଷି ।୧୪।
ଶର ଉପବନ୍ତୁ କେଉଁ ପୁରୁଷ । ସମ୍ବାଦ ଯୋଗ୍ୟ ଗୁଣ ପଉରୁଷ ।
କଉଶେ ସଞ୍ଚରିବା ନ ସହିବ । କଣ୍ଟକଣ୍ଠେ ଯେବେ ଅବ୍ରୋହିବ ।୧୫।
ଗଙ୍ଗାର ପ୍ରବାହେ ଅଳପେ ବୁଡ଼ । ଅଙ୍ଗାର କି ନିଜ ବର୍ଣ୍ଣ ଛାଡ଼ ।
ବଳାହୃତ ରତ୍ନ ପର ଦଶିବ । ବାଳା ପୟୋଧର ହାରେ ମିଶିବ । ୧୬ ।

ପୁରଟ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ଜବସଲତା—ଦୁବଘାସ, ସ୍ୱବାସମୃଦକୁ—ନିଜ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଗର୍ବରୁ, ନିର୍ବେଦ—ବୈରାଗ୍ୟ, ଷଡ଼ଦର୍ଶୀ—ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ, କାତ—ଶ୍ଲେଟ କଣ୍ଟୁରୀ, କରମର୍ଦ୍ଦକ—କରଞ୍ଜଫୁଲ (?), ଶିଖା—ମସ୍ତକ, ହରମଉଳି—ଶିବଙ୍କ ମସ୍ତକ, ଟାକୁ—ଅପେକ୍ଷାକରୁ, ଶ୍ରୁଚିଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ—ମନୋହରଚନ୍ଦ୍ରଉଦୟ ବଳତା, ଦଶାମୁଖେ—ଶୃଙ୍ଗଅଗ୍ରେ, ତାମ୍ବାକାଶ—ତତ୍‌ସ୍ୱରୂପ, ଭୂତ—ପାଉଁଶ, ପରଶୁ—ଶସ୍ତ୍ରବିଶେଷ, ବଳୀବର୍ଦ୍ଧବର—ଷଣ୍ଢ, ଚରମ—ପିଠି, ଗଜସ୍ତିପ୍ରାଣନାଥ—ଶିବ, ଅନୁଭବ—ତେଜ, ସରପର୍ପଟି—ଦୁଧସରରେ ତିଆରି ଏକ ପ୍ରକାର ମିଷ୍ଟାନ୍ନ, ବଢ଼ାଇ—ଗର୍ବ, ଘଷି—ଶୁଖିଲା ଗୋବର, କଉଶେ—ଶବ୍ଦମାତ୍ର, ଅତି-ସାମାନ୍ୟ; ସଞ୍ଚରିବା—ପାଦରେ ଚାଲିବା, କଣ୍ଟକଣ୍ଠ—ଘଷିବ୍ରହ୍ମ ପଥ; ବଳାହୃତ ରତ୍ନ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ।

ସତର ବୟସୀ ସତତ ମନ । କରଇ ଯାହାଙ୍କୁ ଅନୁଗମନ ।
ଛବି-ଶୂନ୍ୟ, ଷଣ୍ଡ ବୃଦ୍ଧ ତା ଭୁଲେ । ଅବିବେକବଶୁ ବିବାଦୀ ହେଲେ । ୧୭ ।
ଗୁଞ୍ଜିର କେଉଁ ପୁଣ୍ୟବନ୍ତ ସିନା । ସଙ୍ଗକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲା ସିନା ।
ହୋଇଲା ତ ବୋଲି କନକ ତୁଲ୍ୟ । ଲୋଡ଼ିବ ଯେବେ ତାହା ତୁଲ୍ୟ ମୂଲ୍ୟ । ୧୮ ।
ଗଜପତି କୁମ୍ଭସ୍ଥଳ ବିଦାରି । ସଜ ପଲଲ ଭୁଞ୍ଜିବାରୁ ହରି ।
ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଲା ବୋଲି ଅନ୍ୟ ଶବେ । ଜମ୍ବୁକେ ଯଶସ୍ୱୀ ବୋଲିବା ଯେବେ ॥
ମାନୋଦ୍ଧାରଣ ଶରଣପଞ୍ଜର । ବଘେଲ ବାଦଶା ନୃପକୁଞ୍ଜର
ରାଜା ଜଗଦେବ ହରିଚନ୍ଦନ । ଲଙ୍ଘିଲେ ତାଙ୍କୁ ନ କରି ବନ୍ଦନ । ୨୦ ।
ତାଙ୍କ ସୁଧର୍ମୀ ତୁଲ୍ୟ ସଭା କବି । ଭଣିଲେ ବୃହସ୍ପତି କବିରବି ।
ଶ୍ରବଣ-ସର୍ବାବୟବୀ ମାନବ । ସହସ୍ରାକ୍ଷ ସାମ୍ୟ ଯେବେ ଲୋଡ଼ିବ ।
ଜଗତେ କେବଳ, ଜନେ ହସିବେ ଏହି ତହୁଁ ଫଳ । ୨୧ ।

(୨)

କାହାକୁ କହିବା

ରାଗ—ଅଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

କାହାକୁ କହିବା, କପାଳରେ ସିନା କର ତାଡ଼ିବା :- ଘୋଷା ।
ଭଜିଥିବ ଭାବି କଳପଲତା, କାଳେ ସେ ହୋଇଲେ ଅପରାଜିତା,
କରି ଗୋଦାବରୀ ନିକଟେ ବସା, କାଳଦେବତା ଯେବେ ହେବ ତୃଷା । ୧ ।
ନଥର ପରୀକ୍ଷିତ ହୀରାମଣି, ପଥରୁ ଯେବେ ହେବ ଊଣା ପୁଣି,
କରି ହାଜର ଥିବ ପଦ୍ମନିଧି, ଜନମିବ ଯେବେ ଯାଚକ ବୁଦ୍ଧି । ୨ ।
ପିନ୍ଧିଥିବ ଜାମାନିମାଗୁଣ୍ଡିକ, ଗୁପତ ଅଙ୍ଗ ଦିଶିଲେ ଝଲକ,
ହରିଭଜନମାଳା ଥିବ କରେ, ଧରି ନେବେ ଯେବେ ଯମ କିଙ୍କରେ । ୩ ।
ଶୟନକୁ ଥିବ ହଂସୁଲତୁଳି, ନିଜ ଅଙ୍ଗରୁ ଜନମିଲେ ଧୂଳି,
ମାଧୂର୍ଯ୍ୟ ଲୋଭରେ ଖାଇଲେ ସିତା, କଣ୍ଠ ଉପକଣ୍ଠ ଲାଗିଲେ ପିତା । ୪ ।

ଛବିଶୂନ୍ୟ—କୁରୂପ, ଷଣ୍ଡ—ନପୁଂସକ, ଗୁଞ୍ଜି—କାଇଁଚ, ପଲଲ—ମାଂସ, ହରି—ସିଂହ, ଜମ୍ବୁକ—ବିଲୁଆ, ସୁଧର୍ମୀତୁଲ୍ୟ ସଭାକବି—ଦେବସଭା ତୁଲ୍ୟ ତାଙ୍କ ସଭାର କବି,—ସହସ୍ରାକ୍ଷ—ଇନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ରବଣସର୍ବାବୟବୀ ମାନବ—ଯେଉଁ ଲୋକର ସମଗ୍ର ଶରୀରରେ ଶ୍ରବଣ ପରି ଶକ୍ତି ଥାଏ ।

୨ । ଟୀକା— ନଥ—ନୋଥ, ପଦ୍ମନିଧି—ଅତି ମୂଲ୍ୟବାନ ରତ୍ନବିଶେଷ, ଜାମାନିମାଗୁଣ୍ଡି—ପାଇଜାମା ପ୍ରଭୃତି, ହଂସୁଲତୂଳି—କୋମଳ ତୁଳାଶେଯ, ସିତା

ଜୀଇବା ପାଇଁ ପିଇବା ପୀୟୂଷ, ପରିପାକେ ଯେବେ ହେବ ସେ ବିଷ,
କୁନ୍ଦନ ଯେବେ ପାଲଟିବ ରଙ୍ଗ, କଟିସୂତ୍ର ଯେବେ ହେବ ଭୁଜଙ୍ଗ । ୫ ।
କେତକୀରୁ ସମ୍ଭବିଲେ ଦୁର୍ବାସ, ଶିରଗର୍ଭରୁ ଜନ୍ମିଲେ କୁଳିଶ,
ନିଜ ନିଶ୍ୱାସରେ ପଢ଼ିଲେ ଛଳ, ଜଠରାନଳେ ଦେହ ଗଲେ ଜଳି । ୬ ।
ସକଳ ସଉଭାଗ୍ୟ ଅଭିଳାଷେ, ଅନୁସରି ସୁରସୁରଭି ପାଶେ,
ଦୋହନକାଳେ ଦୁଧରୁ ତାହାର, ଧାରାପରାଗ ହୋଇଲେ ବାହାର । ୭ ।
ପିଞ୍ଜରମଣ୍ଡନ ପଢ଼ା ଶାରିକା, ପଢ଼ା ଛାଡ଼ି କଲେ ମଣ୍ଡୂକଡକା,
କପିତ୍ଥ ଫଳିଲେ ରସାଳଲତା, ଅଶୁଭ ପାଞ୍ଚିଲେ ଇଷ୍ଟଦେବତା । ୮ ।
ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମନ୍ତ ତାର ନୟନେ ଥିବ, ସମୀପ ଦୀପ ଯେବେ ନ ଦିଶିବ,
ଘନସାର ସାର ସଙ୍ଗମ କ୍ଷଣେ, ଅନ୍ଧ୍ୟ ଯେବେ ଜନମିବ ଈକ୍ଷଣେ । ୯ ।
ଦୂର ହୋଇବାକୁ ଦୁରିତବ୍ୟୂହ, ଗଙ୍ଗାପ୍ରବାହେ କରି ଅବଗାହ,
ନିତ୍ୟ ନିବାସ କରିଥିବ କାଶୀ, ଆସି ଗ୍ରାସି ଦେଲେ ପାତକରାଶି । ୧୦ ।
ହାତୀ ବିତରଣ କରି ଯାଚକେ, ଜାତ କୃପଣ ବୋଲାଇଲେ ଲୋକେ,
ପାତିତ୍ୟଧ୍ୱଂସୀ ଶ୍ରୀମହାପ୍ରସାଦେ, ଜାତିବିଧ୍ୱଂସ ହେଲେ ପରମାଦେ । ୧୧ ।
ଅବଲମ୍ବି କରି ଗରୁଡ଼ନିଡ଼, ଡୁଣ୍ଡୁଭରୁ ହେଲେ ଭୟ ନିବିଡ଼,
ହରିଦରୀମଧ କରି ଶରଣ, ଶଶ ସକାଶୁଁ ଲଭିଲେ ମରଣ । ୧୨ ।
ସିନ୍ଧୁରେ ପଶି ନ ତିନ୍ତିଲେ ପାଦ, ସାଯୁଜ୍ୟ ମୋକ୍ଷରେ ଥିଲେ ବିପଦ,
ମାଜି ନିର୍ମଳ ମୁକୁରକୁ ଚାହିଁ, ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଯେବେ ଦିଶିବ ନାହିଁ । ୧୩ ।
ହୃଦ୍ୟରୁ ଯେବେ ଗୁଣର ବିଚ୍ଛେଦ, କାମକାଣ୍ଡରେ ହେଲେ ଶିରଚ୍ଛେଦ,
ସେବିବା ସଞ୍ଜୀବନୀ ମହୌଷଧ, ନୋହିବ ଯେବେ ଆମୟ-ନିଷେଧ । ୧୪ ।
ହିମଗିରିଦରୀ କରି ଆଶ୍ରୟ, ହେଲେ ନିଦାଘ ଭୟ ଅତିଶୟ,
ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀରେ କରି ସ୍ଥିତ, ଜଣା ନୋହିଲେ ବଚନ ସଙ୍ଗତ । ୧୫ ।
ଜାଣି ବେଦବିଦ୍ୟା ତତ୍ତ୍ୱସାରକୁ, ମୂରୁଖ ବୋଲାଇଲେ ଆଖରକୁ,
ପରଶୁରାମଙ୍କୁ କରିବା ଗୁରୁ, ପଳାଇବା ଯେବେ ଅରି ଆଗରୁ । ୧୬ ।
ବୀଣାବାଦ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ଅଶେଷେ, ଅତାଳଜ୍ଞାନୀ ବୋଲାଇଲେ ଶେଷେ,
ଧରଣୀଦେବଙ୍କ ଚରଣରଜ, ଶିରେ ଘେନିବା ଯେବେ ହେବ ଲଜ । ୧୭ ।

—ନିବାତ, କୁନ୍ଦନ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବା ରତ୍ନ, ରଙ୍ଗ—ଟିଣ, ଘନସାର—କର୍ପୂର, ଅନ୍ଧ୍ୟ—ଅନ୍ଧତ୍ୱ, ଦୁରିତବ୍ୟୂହ—ପାପସମୂହ, ଡୁଣ୍ଡୁଭ—ଧଣ୍ଡସାପ, ହରିଦରୀ—ସିଂହ ରହିବା ଗୁମ୍ଫା, ସାଯୁଜ୍ୟମୋକ୍ଷ—ଆତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଳନ, ଆମୟ—ରୋଗ, ଧରଣୀଦେବ—ବ୍ରାହ୍ମଣ, ତାଳବୃନ୍ତ—ବିଞ୍ଚଣା ।

ଶରୀର ଖେଦ ହୋଇବାକୁ ଶାନ୍ତ, ଚଳିବା ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ତାଳବୃନ୍ତ,
ତହୁଁ ନ ଜନମି ମୃଦୁ ଅନିଳ, ସମ୍ଭବିବ ଯେବେ ପ୍ରଳୟାନଳ । ୧୮ ।
କହିଲ କଳନ୍ତ୍ରିର ପୁରନ୍ଦର, ଶୋଭା ନିମନ୍ତେ ବହି ଅଳଙ୍କାର,
ତହୁଁ ସୁନ୍ଦରଭାବ ନ ଦର୍ଶିବ, ପିଶାଚ ପରି ଯେବେ ଆଭାସିବ ।
ତାହାକୁ କହିବା, କପାଳରେ ସିନା କରି ତାଡ଼ିବା । ୧୯ ।

(୩)

ରାଗ—ଅଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

ଶିଖଣ୍ଡ ମୁକୁଟ, ଶିଖିଚ ତିଳ୍ପ ଅଜନମୁ କୁଟ ।' ଘୋଷା ।

ହେଲ ଯେ ସକଳ ଗୁଣ ପ୍ରକଟ, ପୁରୁଷ ଜାତ ତୁମ୍ଭେ ମଧୁଲିଟ,
ଶ୍ରୀରପିଁଯିଧେ ଅନୁରୋଧ ତୁଟ, କଞ୍ଜରୁ ତେଜିଁ କୁଟଜକୁ ଚଟ । ୧ ।
ପ୍ରତି ନିକୁଞ୍ଜେ ତାଳ ପହପଟ, ଅବଶେଷକୁ ସାକ୍ଷୀ ନଦୀତଟ ।
ବ୍ରଜବଜାରେ ବସେ ଏହି ହାଟ, ପୁଣି ସାହସେ ନିୟମକୁ ହଟ । ୨ ।
କି ମନ୍ତ୍ରେ କରାଇ ମନ ଉଚାଟ, ଚୁଟୁ କହୁ କହୁ ତୋଟିକି କାଟ ।
ବଚନ ସୁଧାସାର ପ୍ରତିଭଟ, ପେଟୁ ଟିଯାକ ନିପଟ କପଟ । ୩ ।
ପ୍ରିୟାକୁ ପିନ୍ଧାଇ ସ୍ୱ ପୀତପଟ, ଆପେ ପିନ୍ଧିବା ତାହା ଲଗିପଟ ।
ଅହା ଏ ଗୁଣ କରିବାକୁ ସ୍ଫୁଟ, ଜଗତେ ଘଟିବେ ନାହିଁ ଯେ ଭଟ । ୪ ।
ହୋଇଗଲ କେଡ଼େ ଅକଲଙ୍କେଟ, ଚନ୍ଦ୍ରକେ ଲକ୍ଷା ଲଗି ହେଲ ଛଟ ।
ଏରୂପେ ଯେବେ ସକଳ ପାଳଟ, ମନମଥ ପେଷି ଥିଲ କି ଥାଟ । ୫ ।
ବୋଲଅ ପର ପ୍ରଣୟିଲମ୍ପଟ, ଯେ କରେ 'ବିଶ୍ୱାସ ତାହାକୁ ଜଟ ।
ଏ ରୀତିରୁ କେ ନ ବହିବ ରୁଟ, ଋଷି ତ ହେଲେ ଛୁଣ୍ଡାଇବେ ଜଟ । ୬ ।
ତୁମ୍ଭ ବୁଦ୍ଧିବଳ ପରି ନିରାଟ, ଜାଇ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ତୋଳ ଭରାଟ ।
ମାଳା କରିବାକୁ ସଖି ବରାଟ, ଫିଙ୍ଗିଲ ମଞ୍ଜୁଷ୍ଟ ହୀରକରାଟ ।
ନୀପ ନିକୁଞ୍ଜ ଅବା କେତେ ବାଟ, ଶ୍ରମ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ଜଳଟ ।
ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଚଳି କୁସୁମ ଅଲଟ, କରପରି ଉରଃସ୍ଥଳକୁ ଖଟ । ୮ ।

---

୩ । ଟୀକା—ମଧୁଲିଟ—ଭ୍ରମର, କଞ୍ଜ—ପଦ୍ମ, କୁଟଜ—ବଣମଲ୍ଲୀ, କୁଟ—କପଟ, ଲଗିପଟ—ପିନ୍ଧା ଲୁଗା, ପ୍ରତିଭଟ—ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଯୋଦ୍ଧା, ଚନ୍ଦ୍ରକ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ; ଛଟ—ଶହିତ, ଜଟ—ଠକାଅ, ରୁଟ—ଦୁଃଖ ବା ରୋଷ, ବରାଟ—କଉଡ଼ି, ମଞ୍ଜୁଷ୍ଟ—ପେଡ଼ିରୁ, ହୀରକରାଟ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୀରା, ଉରଃସ୍ଥଳ—ବକ୍ଷୋଦେଶ ବା ଛାତି, ସ୍ତନସମ୍ପୁଟ—ସ୍ତନରୂପ ଫରୁଆ, ସେ ଶେଯେ କର କଞ୍ଜଦଳକୁଟ—ସେ ଶଯ୍ୟାରେ

ହୃଦରେ ଲଦି ଯା ସ୍ତନ-ସମ୍ପୁଟ, ପିଅ ଯାହା ସ୍ୱାଦୁ ଅଧରପୁଟ ।
ସେ ଶେଯେ କର କଞ୍ଜଦଳକୂଟ, ବସିଛୁ ଗିଳିବାକୁ କାଳକୂଟ । ୯ ।
ଅଜ ଯେ ହୁଅଇ ନାହିଁ ସେ ଲଟ, କିସ ହୋଇବ ହେଲେ ଛଟପଟ ।
ଏତିକି ମୋ ପ୍ରାଣସଖୀର ଭେଟ, କାଳକୁ ହୋଇଲାଣି ଅନିକଟ । ୧୦ ।
ହେବାରୁ ତୁମ୍ଭ ସ୍ନେହେ ଲଟପଟ, ଉତ୍ତମ ପକ୍ଷ ଛାଡ଼ିବାର ଘଟ ।
ଯାହାର ଥିବ ତେଡ଼ିକି ଅଙ୍କଟ, ଦେଖିବ ତୁମ୍ଭେ ତାହାର ଶୁକଟ । ୧୧ ।
କରଜର ମୂଳେ ଚିର କନ୍ୟାଟ, ଯେ ଦେଖି ଫୁଲୁଥାଏ ତୁମ୍ଭ ନାଟ ।
ଯେ ତୁମ୍ଭ ଦରଶନ ଚାତକପଟ, ତା ସୁଖ ମୁଟିଖ ଛୁଟାଇଲ ଛାଟ । ୧୨ ।
ଜାଣି ଯେ ଯିବାର ଯମୁନାଘାଟ, ଦେଖିବାକୁ ତାକୁ ଅଟେ ଝଁପଟ ।
ବହ ଯାହାକୁ ରଚ ବାହାପଟ, କହ କି ଦୋଷ ନୁହ ତାହା ପଟ । ୧୩ ।
ନିଶିତମ ହୋଇଥାଏ ବିକଟ, ଅସି ନଖେ ଠୁଙ୍କ ଯାହା କବାଟ ।
ଯେ ତୁମ୍ଭ ସ୍ନେହବନ୍ଦ୍ୟା ବଡ଼ଗୁଟ, କର ଠିକ ତାକୁ ଏଡ଼େ କପଟ । ୧୪ ।
ଜଳଦ ହୋଇଥାଏ ସଙ୍ଘୋଟ, ଚପଳା ଖେଳୁଥାଇ ଝଟ ଝଟ ।
ଦୂରୁ ଡାକୁଥାନ୍ତି ଯାମିକ ଭଟ, ଅସି ପରା ତୁମ୍ଭେ ତା ସେବା ଗଟ । ୧୫ ।
କର ଅହୁର ତୁମ୍ଭେ ସର୍ପଘଟ, କୁଞ୍ଜ ଖବର କହୁଛୁ କରଟ ।
ଯତ୍ନେ ଯତନେ କଲେହେଁ ଅପଟ, ନ ବାସିଯାଏ କି ଚମ୍ପକପୁଟ । ୧୬ ।
ଦେଖାଇ ମାମୁ ବୋଲି ଦ୍ୱିଜରାଟ, କାଲି ଦେଇଥିଲୁଁ ଯା ନେନେ ଅଟ ।
ତୁମେ ତ ସେହି ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ଅଟ, ଶିକ୍ଷା କଲ କାହୁଁ ଏତେ କପଟ । ୧୭ ।
କାହିଁକି ଦେଲ ଏ ପ୍ରାଣ ସଙ୍କଟ, ନୋହୁଁ ବଳୀ ବକ କେଶି ଶକଟ ।
କି ହେବ ଅଜ ହୋଇ ଭଟଭଟ, କର୍ମକୁ ଭର୍ମ ହେଲା ଆରକୂଟ । ୧୮ ।
ଶୁଣି ଭଣିଲେ ହସି ନବ ନଟ, ଆନ ସଙ୍ଗ ମୋର ହଟ ଚମଟ ।
ଏକା ତୋ ସଖୀ ଜୀବନ ମୁଁ ଘଟ, ତା ଜାଣେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ତୁରାସାଟ ।
ଶିଖଣ୍ଡି ମୁକୁଟ, ଶିଙ୍ଗିଛ ଭଲ ଅଜନମୁଁ କୁଟ । ୧୯ ।

ପଦ୍ମପକ୍ଷକୂଟ କର ଅର୍ଥାତ୍ ଜମା କର; କାଳକୂଟ—ବିଷ; ଘଟ ଛାଡ଼ିବା—ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କରିବା; ଶୁକଟ—ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା; କନ୍ୟାଟ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ରହିବା ଘର; କରଜର ମୂଳେ···ତୁମ୍ଭ ନାଟ—ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ ତୁମ୍ଭକୁ ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ, ସେ ଦୁଃଖରେ ନଖମୂନରେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ରହିବା ଘରକୁ ଚିରେ; ଛାଟ—ଆଘାତ କରିବାର ଦଣ୍ଡ, ବାହାପଟ—ବାହୁବଳ; ପଟ—ପକ୍ଷ; ଯାମିକଭଟ—ପ୍ରହରୀ, ଚୌକିଦାର; କରଟ—କୁଆ; ଅପଟ—ନିରୁଦ୍ଧ; ଚମ୍ପକକୂଟ—ଚମ୍ପାଫୁଲର ଆବରଣ; ଦ୍ୱିଜରାଟ—ଚନ୍ଦ୍ର; ଅଟ—କଜ୍ଜଳ; ଭର୍ମ—ସୁନା; ଆରକୂଟ—ପିତଳ; ତୁରାସାଟ—ଇନ୍ଦ୍ର ।

(୪)

ଚାହିଁଲ ତ ନାହିଁ

ରାଗ—ଅଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

ଚାହିଁଲ ତ ନାହିଁ, ଚକ୍ଷୁକୋଣେ ଚାରୁଚନ୍ଦ୍ରମାମୁହାଁ । ଘୋଷା ।
ଚାମରକୁନ୍ତଳା ବସନ୍ତେ ରୁଷି, ଚନ୍ଦ୍ରାଜଳେ କେଉଁ ତରୁଣୀ ଭାସି ।
ଚତୁରୀ ସହଚରୀ ଆଗେ ବୋଲେ, ଚଉରେ କି ଘେନି ଟିକିଏ ହେଲେ ।୧।
ଚରମ ଆଡ଼େ ଉର ଉଭା ହେଲି, ଚାକର ଛାମୁରେ ଭେଟୁଛି ବୋଲି ।
ଚାଟୁ ଚାତୁରୀ ଚଟୁଳବଚନ, ଚାରଣ ପଦ କଲି ନିବେଦନ । ୨ ।
ଚିବୁକ କମ୍ପାଇ ହୋଇ ବିକଳ, ଚିରିଲି ଚରଣନଖେ ଭୂତଳ ।
ଚିର ଅଂରଜିତ ସ୍ନେହସମ୍ପଦେ, ଚଡ଼କ ପକାଇ ନିର୍ଦ୍ଦୟେ ହୃଦେ । ୩ ।
ଚିନାଏ ଅପରାଧ ନାହିଁ ବୋଲି, ଚେଳ ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ରସାରି କହିଲି ।
ଚଣ୍ଡମୂରତି ଧରିଲ କା ବୋଲେ, ଚରଣ ପଙ୍କଜ ଧରିଲେ ହେଲେ । ୪ ।
ଚମ୍ପକଗଉରାଙ୍ଗୀ ପ୍ରଭୁପଣେ, ଚେଟୀଙ୍କ ତୁଲେ ମୁଁ ହୋଇଲି ଜଣେ ।
ଚେର ଦେବା କାଳେ ମୋ ଭାଗ୍ୟବଲ୍ଲୀ, ଚଳି ଉପୁଡ଼ାଇ ଦେଲ କି ବୋଲି ॥
ଚଢ଼ାଇ ଉନ୍ନତ ସୁଖପାଦପେ, ଚକଆଇ ମୂଳ କାଟିଲେ କୋପେ ।
ଚିକ୍କଣ ନୁହଇ ବୋଲି ନ ଜାଣି, ଚିନ୍ତା ହେଲି ମୋରେ କାହୁଁ କି ଶୁଣି ।୬।
ଚଣ୍ଡାଳ ଦୁର୍ଯୋଗରୁ ହୋଇ ଦୋଷୀ, ଚିହ୍ନ ଯେବେ ମୋରେ ରହିଛୁ ରୋଷି ।
ଚଦ ଥରେ ଆଗ ପଛେ ନବାନା, ଚତୁର୍ଥ ଉପାୟ କରନ୍ତା ସିନା । ୭ ।
ଚାତୁର୍ଯ୍ୟବତୀ ନଜକର କର, ଚାଲି ନ ଜାଣେ ମୁଁ ଗରବେ ପୁରି ।
ଚିରାଳ ଯୁବାଗଣେ ବାନ୍ଧିଥାଇ, ଚୂନା କରି ମୋର ତେଡ଼େ ବଢ଼ାଇ । ୮ ।
ଚାରୁବେଶାର ମୁହିଁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ, ଚଉପଦୀ ଗୀତ ରଚନା ସଙ୍ଗ ।
ଚଉଠେ ନ ରଖିଲ ସେ ସ୍ନେହରୁ, ଚପଳେ ଛଡ଼ାଇ ଦେଇ ଦେହରୁ । ୯ ।
ଚାମୀକରସାରଦେହା ଦେହରେ, ଚୀନ ବାସ ପରି ଦାନ ଯେ ହରେ ।
ଚଉକେ ଅନ୍ତର ନୁହଇ କେବେ, ଚୋର ହେଲି ତାହା ଛାମୁକୁ ଏବେ ।୧୦।

---

୪ । ଟୀକା—ଚେଟୀ—ଦାସୀ, ଭାଗ୍ୟବଲ୍ଲୀ ଚେର ଦେବାବେଳେ—ମୋ ଭାଗ୍ୟରୂପ ଲତାରୁ ଚେର ବାହାରିବା ବେଳରେ, ଚଦ—ଗାଳି ଦେଇ, ଚତୁର୍ଥ ଉପାୟ—ଭେଦ ବା ବିଚ୍ଛେଦ, ଚିରାଳ—ପତାକା (?), ଚାମୀକର—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ଚୀନବାସ—ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ର, ଚକାମୁଆଁ—ଗୋଲକାର ମୁଆଁ ନାମକ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ,

ଚାହିଁଥାଇ ଯାକୁ କାଳକେ ଦନେ, ଚେଉ ତ ପୁଣି ସେ ପଡ଼େ ନୟନେ ।
ଚୁଦରଧରଙ୍କୁ ଏହା କି କର, ଚକ୍ଷୁରସ କେବେ ନ ହେଲ ପର । ୧୧ ।
ଚଣ୍ଡମୟୂଖମଣ୍ଡଳ ସମାନ, ଚୁହୁଁ ଚୁହୁଁ ଯହୁଁ କଲ ବଦନ ।
ଚୁଚୁକ ବାଜିଲ ପର ମୁଁ ଡରେ, ଚହିଁକି ପଡ଼ଇ ପହିଲୁ ଥରେ । ୧୨ ।
ଚମସ୍ୱିନେଶା କି ସୁଖ ପାଦରେ, ଚକଟି ପକାଇଲ ଅନାଦରେ ।
ଚଖାଇ ସୁଧା ଯା କଲ ଅନ୍ୟଥା, ଚମତ୍କାର ଲାଗୁଛି ଏହି କଥା । ୧୩ ।
ଚିରନ୍ତନ ଜନ୍ମ ସୁକୃତ ରାଶି, ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳପାଦ ପ୍ରସାଦେ ମିଶି ।
ଚୁଣ୍ଡେ ଦେଇଥିଲ ବାଳାମଣିକି, ଚିପୁଡ଼ି ଦେଲ ସେ ଭାବ ଏଣିକି । ୧୪ ।
ଚେତ ମୋ ଯେବେ ନ ବଳେ ଅନ୍ଧକୁ, ଚକାମୁଆଁ ଶହେ ଦେବୀମାନଙ୍କୁ ।
ଚଳୁଆ ସ୍ୱର ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳକୁ ଯେବେ, ଚର୍ବଣ କର ବୋଲି ଦେଲ ଏବେ ।୧୫।
ଚିକସ୍ୱାଭଙ୍ଗୀ ମୋ ଅଙ୍ଗରେ ହେଜ, ଚଣ୍ଡିକା ସ୍ତୋତ୍ର ପଣ୍ଡିତାଙ୍କୁ ଖୋଜ ।
ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦନ ବୋଳାଇ ମୋଦରେ, ଚୁପସର କାଢ଼ି ଦିଏ ଆଦରେ । ୧୬ ।
ଚୁଳଇ ଯେବେ ମୁଁ ଶୁଭ ସନ୍ଦେଶ, ଚିଠାଜରେ ଲେଖି ରହି ବିଦେଶ ।
ଚୁଙ୍ଗଡ଼ାଢର ଜୁଟେ ଫରମାସେ, ଚରଣ କରେ ଚୁରକୁ ହରଷେ । ୧୭ ।
ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପିଇବା ଆଶେ, ଚକୋର ପରି ଅନୁସର ପାଶେ ।
ଚିନ୍ତୁଥାଇ ଅସାଧାରଣ ଫଳ, ଚହକିଲ କାଳେ ସମ୍ପତ୍ତିମୂଳ । ୧୮ ।
ଚିକୁରପାଶରେ ଦନ୍ତପନ୍ତିକା, ଚଳାଇବାକୁ ହେବାରୁ ମୋ ଦକା ।
ଚୁଳୁରେ କବରୀ ତରୁଣୀ ପରି, ଚିର ସଜଡ଼ାଇ ଅଶ୍ୱାସି ଭରି । ୧୯ ।
ଚେତା ବାହୁନେ ପହୁଡ଼ିବା କାଳେ, ଚିନ୍ଦଇ-ଚରଣ ଅଳତା ବୋଳେ ।
ଚେଉଲେ ଯାହା ବୋଲେ ଲଭି ଲାଜ, ଚେତାଇ ନାହିଁ ସେ ରସକୁ ଅଜ ॥
ଚନ୍ଦ୍ରିକାବିହୀନ ରଜନୀକାଳେ, ଚନ୍ଦନୀସୋପାନ ଉଠିବାବେଳେ ।
ଚନ୍ଦ୍ରଦୀପ ତା ସମ୍ମୁଖରେ ନ ଥିଲେ, ଚେତନା ମୋ ଦେହେ ନ ଥାଇ ଭଲେ ॥
ଚନ୍ଦୁଆ ଅବନ୍ଧା ମନ୍ଦିର ତଳେ, ଚୁଲାଇ ଯେବେ କେବେ କୁତୁହଳେ ।
ଚଉପହରା ଦାସୀଙ୍କ ଉପରେ, ଚୁପଡ଼ି ଫରମାସଇ କୋପରେ । ୨୨ ।
ଚୁକଚକ୍ୟବନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ଗାଲେ, ଚୁମ୍ବଇ ଯେବେ ମୁଁ କାମଅମଳେ ।
ଚମକିବ ଭୀରୁ ବୋଲି ଏ ଡରେ, ଚୁମୁକାର ରବ ନ କରେ ଥରେ । ୨୩ ।

ଚିକସ୍ୱାଭଙ୍ଗୀ—ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଭଙ୍ଗ; ଚନ୍ଦ୍ର—କର୍ପୂର; ଚୁଙ୍ଗଡ଼ାଢର—ଗଡ଼ାଢର ବା ସରଢର; ଦନ୍ତପନ୍ତିକା—(ଏଠାରେ)ପାନିଆ; ଚନ୍ଦନୀସୋପାନ—ମଣ୍ଡପର ପାହାଚ, ଚଣ୍ଡମୟୂଖ—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ଚଉଡ଼ାଇ ଦେଇ—ଚହଟାଇ ଦେଇ ବା ଫଟାଇ ଦେଇ ।

ଚଳଦରୁ ବଳ ବସ୍ତୁଏ ହେଲା, ଚଞ୍ଚଳ କମ ତା କେବେ ନ ଗଲା ।
ଗୁଣକର ଭଲେ ଭରୁଥାଏ ହଟ, ଚଞ୍ଚଡ଼ାଇ ଦେଉ କ ସ୍ନେହ ଘଟ । ୨୪ ।
ଚୁହାଁ ଚୁହିଁ ନାହିଁ ଅନରେ ବୋଲି, ଚକାରେ କାଯ୍ଯମ ଯେତେ ମୁଁ କଲି ।
ଚଳବଂଶ ପଦୁଁ ବଳେ ଗଣିଲେ, ଚତୁର ଶ୍ରୀ ଗୋଟବ୍ରସ୍ଯ ଭଣିଲେ ।
ଗୁହିଁଲ ତ ନାହିଁ, ଚକ୍ଷୁକୋଣେ ଗୁରୁଚନ୍ଦ୍ରମାମୁହାଁ । ୨୫ ।

(୫

ସେ ପୀରତି ସତେ

ରାଗ—ଅଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

ସେ ପୀରତି ସତେ, କି ପଦାର୍ଥ କହ ପଣ୍ଡିତେ ମୋତେ । ଘୋଷା ।
ଶାରଦା ନୁହେ କରେ ବାବଦୂକ, ଅମଳ ନୋହେ ଅତି ଉନ୍ମାଦକ,
ହୋଇ ହୃଦଯ଼ ଅଦୃଶ୍ୟ ପଦକ, ହଜାଇ ଦଅଇ ବିବେକଯାକ । ୧ ।
ସୁମ ନୋହି କରେ ଦବ୍ୟ ସୁଗନ୍ଧ, ସମଜଇ ନାହିଁ ନୁହଇ କନ୍ଧ,
ପଟଳ ନୋହି ଚକ୍ଷୁ କରେ ଅନ୍ଧ, ଶୃଙ୍ଖଳ ନୋହେ ଦୃଢ଼େ କରେ ବନ୍ଧ ।୨।
ନୋହେ ବଇରାଗ୍ୟ ତେବେ ସେ ଦେହେ, ତାହା ବିନା ଯନ୍ତ ଲବେ ନ ରହେ,
ଅଜ୍ଞାନ କରେ ମୂର୍ଖପଣ ନୋହେ, ଅନଳ ନୋହି ଶୀର୍ଣ୍ଣ କରେ ବିରହେ ।୩।
ନୋହେ ଚନ୍ଦ୍ରକର କରେ ଅହ୍ଲାଦ, ଅମୃତ ନୁହେଁ ସେ ତହୁଁ ସୁଆଦ,
ଚିନ୍ତା ନୁହେ ଜାତ କରେ ବିଷାଦ, ବଢ଼ାଏ ଗରବ ନୁହେଁ ସମ୍ପଦ । ୪ ।
ନୁହଇ ଶଗ୍ରିରରଖା ମନ୍ତ୍ର, ଦର ହେତୁରୁ ନ ଜନ୍ମାଏ ଦର,
ଦୁଏ କାଦାନଭୁତ ବିନାଦର, ପଲ୍ଲବାଏ ଅସଦୃଶେ ଆଦର । ୫ ।
ନୋହେ ଧୂକନେବଗୋଲା କଜ୍ଜଳ, ଦୃଶ୍ୟ କରାଏ ଗାଢ଼ତମ ସ୍ଥଳ,
ଲଙ୍ଘାଏ ଦୁର୍ଗ ନୋହେ ଜଙ୍ଘାବଳ, ବୁଡ଼ାଇ ଦଅଇ ନୁହଇ ଜଳ । ୬ ।
ଅତି ଚମତ୍କାରତର ତା ଲୀଳା, ନାହିଁ ଦେହ ନୁହେ ଶିଳ୍ପକୁଶଳା,
ଲେଖଇ ସଂସାରେ ନ ରଙ୍ଗି ତୁଳା, ପ୍ରତି ଦଗେ ପ୍ରିୟଜନ ପିତୁଳା । ୭ ।
ଅଭିପ୍ରେତ ଗଲେ ନୟନେ ପଡ଼ି, ଅଟକଇ ପଦ ନୁହଇ ହଡ଼ି,
ନ ଥାଏ ଭୂଜ ରହିଥାଏ ଭିଡ଼ି, ନୁହଇ ପରାଣ ନୁହଇ ଗୁଡ଼ି । ୮ ।

---

୫ । ଟୀକା—ଶାରଦା—ସରସ୍ୱତୀ, ବାବଦୂକ—ବାଚାଳ, ପଦକ—ହାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ, ସୁମ—ଫୁଲ, କନ୍ଧ—ଅରଣ୍ୟଜାତୀୟ ଲୋକ, ଧୂକ—ପେଚା, ଜଙ୍ଘାବଳ—ବେଗଗାମୀ ଦୂତ, ହଡ଼ି—ହରକାଠ, ପ୍ରତିବନ୍ଧକ;

ପୁତ୍ର କଳତ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି ଅବାସେ, ରୁଚି ବିନା ବିଷ ପରି ଅଭ୍ୟାସେ,
ଚିନ୍ତା ଜନ୍ମାଇ ଦିଅଇ ମାନସେ, ଅହା କି ବିଚିତ୍ର ରସନଦୀ ସେ । ୯ ।
ବିଚ୍ଛେଦ କ୍ଷଣ କରଇ ବିବିଷେ, ସଙ୍ଗମେ ଅଶେଷ ସୁଖ ବରଷେ,
ବିରି ଅଙ୍କର ସବୁ ଭାବର ସେ, ଅତି ବିଷମ ହୁଏ ନବ ରସେ । ୧୦ ।
ସନ୍ତପ୍ତ କରେ ନୁହଇ ତପନ, ଅନ୍ତକ ନୁହେ ହରଇ ଜୀବନ,
ମନୁ ଜନମେ ନୁହଇ ମଦନ, ଦନୁଜ ନୋହେ ସେ ପିଶିତାଶନ । ୧୧ ।
ନୁହଇ ପରଶ୍ୱ କେଦାର ପରି, ପାରଇ ଫଣୀଫଣାମଣି ହରି.
ମନୋରଥ ପଥେ ନ ଥିବା ଶିରୀ, ହେଲେ ଦିଅଇ କରଗତ କରି । ୧୨ ।
ନୋହେ ବହଳ ଉପାନହ ଯୋଡ଼, କଣ୍ଟକେ କଟାକ୍ଷ ନ କରେ ଅଡ଼,
ବୃଷ୍ଟି ବାରଣ ଛତ୍ର ନ ପକଡ଼, ନ ମାନେ ନଭମାସ ନିଶା ଝଡ଼ । ୧୩ ।
ନୁହଇ ପାଷାଣ ମୂଷା ସମାନ, ନ ମାନେ ଗୃହପଣେ ଦାଢ଼ ମନ,
ନୁହଇ ଖେଚର ସିଦ୍ଧସାଧନ, ଧନଦାଳୟକୁ ପେଷଇ ମନ । ୧୪ ।
ଫଳେ ନାନାଫଳ ନୋହେ ବ୍ରତତୀ, ସ୍ମର ସହଚରୀ ନୁହେ କେଳତି,
ମର୍ମରେ ଭେଦଇ ନୁହଇ କାତି, ମଦିରା ନୋହି ଯା ହରଇ ଜାତି । ୧୫ ।
ଅଦ୍ରି ମୁନିଙ୍କର ଗୋତ୍ର ସମ୍ଭୂତୀ, ଭୂଦେବ ସୂର୍ଯ୍ୟଗୁରୁ କବିରତ୍ନ,
ସଂଶୟ ଧ୍ୱଂସ ନୋହିବାରୁ କଚ୍ଛି, ବିଗୃହ ମାନସେ ପଗ୍ଭରୁଅଚ୍ଛି ।
ସେ ପୀରତି ସତେ, କି ପଦାର୍ଥ କହ ପଣ୍ଡିତେ ମୋତେ । ୧୬ ।

(୬)

ଖେମଟା ଭୁମ୍ପା

ତୋ ଗୃହୁ ଗୃହାଣି ଗୃହିଁ, ମରି ତୁ ଅରୁର ସାଣ ପକା ପଛେ, ମୋ ନିଅଳୀ, ମୋ ଦେହ ତ ସହୁ ନାହିଁ । ୧ । ଦିଅ ଯେତେ ଇଚ୍ଛା ଦଣ୍ଡ, ଝୁମ୍ପି କାମ ସଙ୍ଗେ ଝୁଣି ଦେବି ସିନା, ମୋ ନିଅଳୀ, ଝଳ ଝଲମଲ ଗଣ୍ଡ ॥ ହେଉଛି କି ଶିରଗଭ୍ଭ, କାଳ ସହୁନାହିଁ ବାଳମୃଗଦୃଶା, ମୋ ନିଅଳୀ, ନୁଅ ବିକଶିତ ଶୋଭ । ୩ । ତୋହ ପରି ତୁହି ସିନା, ବିଜେ କଲା ପୁରେ ସୁର ରହିଥାଏ, ମୋ ନିଅଳୀ, ବନଜ-ବନ-ବାସନା । ୪ । ଅଚ୍ଛ ଯେବେ ଅନୁକମ୍ପା, କାତି ଝିଙ୍କି ପଛେ ଗ୍ଳତରେ ପ୍ରହାର, ମୋ ନିଅଳୀ, ହୀରା ବୁଲ୍ଲକ ନ କମ୍ପା ॥

ପିଶିତାଶନ – ମାଂସଭକ୍ଷକ, ପରଶୁକେଦାର—ଏକପ୍ରକାର ଗଦ, ଏହାର ଗନ୍ଧରେ ସାପ ମୁଣ୍ଡ ନୁଅଇଁ ପଡ଼ ରହେ ।-ଉପାନହ— ଯୋତା, ନଭମାସ—ଶ୍ରାବଣମାସ ।

୬ । ଟୀକା – ବନଜବନବାସନା – ପଦ୍ମବନର ସୁବାସ, ହୀରବୁଲ୍ଲକ— ହୀରାର ଦଣ୍ଡି ।

ଯାସୋର ବାସର ଲଜ, ପଛକୁ ପକାଇ ନ ଦେଲେ ନ ଚଳେ, ମୋ ନିଅଳୀ, ବଧି ନିଷେଧକୁ ଅଜ । ୬ । ତୋ କୁଚ ତ କରକଶ, ସବୁ ଗୁମାନ ଅଛ କେତେବେଳକୁ, ମୋ ନିଅଳୀ, ଥରେ ମୋହ କରେ କଷ । ୭ । ଚୁମ୍ବନେ କଲେ ଶରଧା, ଚରଣଠାରୁ ଲବସିଯାଏ ତୋର, ମୋ ନିଅଳୀ, କାହିଁ ପୁର ନାହିଁ ସୁଧା । ୮ । ଚତୁରଦଶ ଭୁବନେ, ରସବନ୍ତୀ ଚକ ଚୂଡ଼ାମଣି ବୋଲ, ମୋ ନିଅଳୀ, ତୋ ବିନା ଅନେ ନ ମାନେ । ୯ । କାହିଁକି ଗୁଲ୍ଫୁ ତଳେ, ଘାଣ୍ଟି ହେଉଅଛୁ କଣ୍ଠୀରବମଧ୍ୟା, ମୋ ନିଅଳୀ, ମୋ ମନଯାକ ବିକଳେ । ୧୦ । ଅନ ନାହିଁ ତୋହ ବିନା, ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗଧସିବର ଅରେ ଧୀରି, ମୋ ନିଅଳୀ, ତୋହର ଅଧୀନ ସିନା । ୧୧ ।

(୭)

ଜାଇଫୁଲ ଚୁମ୍ବା

କରଗତ ଚୁନ୍ଦମୁହିଁ, କର ଗତ ରସେ ରଜନୀ ପୁହାଏ, ଜାଇଫୁଲ ରେ, ତୋ ରୂପ ଲବଣ୍ୟ ଚୁହିଁ । ୧ । ଖରପରଶୁମୋହନା, ଖଣ୍ଡପରସା ବଚନକୁ କହ, ଜାଇଫୁଲ ରେ, ଖଣ୍ଡ ହୃଦସ୍ଥ ବେଦନା । ୨ । ଗିରିସମ କାଳେ ଧନ, ଗିରସମ କୁଚେ ଲେପି ଚନ୍ଦନ, ଜାଇଫୁଲ ରେ, କରୁଥାଉ ଆଲିଙ୍ଗନ । ୩ । ଘନସାର ମୋ ହୃଦରୁ, ଘନସାରକେଶୀ ଝାଡ଼ି ଦେଇ କର, ଜାଇଫୁଲ ରେ, ଗାଢ଼େ ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁ । ୪ । ନାଗରମଣିକ ତତେ, ନାଗମଣିକୁମ୍ଭସ୍ତନା ସମାନ ରେ, ଜାଇଫୁଲ ରେ, ହୋଇବେ ନୋହେ ପରତେ । ୫ । ଚନ୍ଦ୍ରମୁହାଁ ପ୍ରାଣଧନ, ଚନ୍ଦ୍ର ମୁହିଁ ଗୁଳ ରଭ କଲ କାଳେ, ଜାଇଫୁଲ ରେ, ଶୀତଳକାରେ ଭକୁ ଅଞ୍ଜନ । ୬ । ଛାଇ ବିପରୀତ ମୋର, ଛାଇଟି ପରିଏ ଦେହକୁ ନ ଛାଡ଼େ, ଜାଇଫୁଲ ରେ, ସେରୂପେ ଥିବ ପାଶର । ୭ । ଜାତୀକରଜା ସୁକେଶୀ, ଜାତକର ଦବ୍ୟହାରକ ସୁଦନ୍ତୀ, ଜାଇଫୁଲ ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରଚନ୍ଦ୍ରମା ସୁହାସୀ । ୮ । ଝଳ ସୁନାଅଙ୍ଗୀ ରତେ, ଝଳ ସୁନା ପର ଗାଢ଼େ ଭିଡ଼ି କର, ଜାଇଫୁଲ ରେ, ନ ଦେଉ କ ସୁଖ ମତେ । ୯ । ନଶାରେ ସିତକରଜା,

୭ । ଟୀକା—ଖଣ୍ଡପରଶୁମୋହନା—ଶିବଚିତ୍ତହାରିଣୀ, ଘନସାର—କର୍ପୂର ବା ଚନ୍ଦନ, ଘନସାରକେଶୀ—କଜ୍ଜଳକୁନ୍ତଳା, ନାଗରମଣୀ—ପାତାଳ-ପୁରବାସିନୀ, ନାଗମଣିକୁମ୍ଭ—ବଡ଼ ହାତୀର କୁମ୍ଭସ୍ଥଳ, ଛାଇ ବିପରୀତ—ଇଚ୍ଛା, ଜାତକର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ, ଚନ୍ଦ୍ର—କର୍ପୂର, ସିତକରଜା—ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ନଖ ଯାହାର,

ନିଶାରେ ଶୀତରେ ଅଦର ନ କର, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗେ ଦେଲ୍ଲ ମଜା । ୧୦ । ଟିକିଏ ବାକଲ ନୋହୁ, ଠିକା ଏବେ କାମରଜାର ଭାଙ୍ଗିବ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ତୋ ସାହାରେ ପ୍ରାଣସହୁ । ୧୧ । ଠକୁରିବ ନାହିଁ ବୋଲ, ଠକୁର ବାସିଗ ପାଇଣ ମଦନ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ପଳାଏ ରତେ ଛଇଲ । ୧୨ । ଡାକ କରଗତ ତୋତେ, ଡାକ କରଅଛୁ ଡାକମଞ୍ଝା ସର, ଜାଈଫୁଲ ରେ, କୁହଇ ମୁଁ କଦାଚିତେ । ୧୩ । ତାଲି ସୁଧାକର-ମୁଖି, ତାଲି ସୁଧା କ ଭଙ୍ଗୀରେ ଗୃହୁଁ ଥାଉ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ଜପୁକାଇ କେତେ ସୁଖି । ୧୪ । ଅବଧର ତୋ ଅଙ୍କାକୁ, ଅବଧ ରିପୁ କାମକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ସେବାରେ କେଣି ମନକୁ । ୧୫ । ତାରତମ କଲେ ସହୁ, ତାରତ ମଧ୍ୟରେ କଳଙ୍କ ମୁଖିକୁ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ଇନ୍ଦ୍ରସମ ହେବ କେହୁ ॥ ଥର ଥରକେ ମୋ ଅଙ୍ଗ, ଥରଥର ହୁଏ କାମଶରଘାତେ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ରତିରେ ନ ପାଏ ସଙ୍ଗ । ୧୭ । ଦରଶନକମୋହନୀ, ଦରଶନ ବିନା ତୋହର କାମକୁ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ନୋହିଲେ ଥାଏ ନ ମାନି । ୧୮ । ଧରମ ନ କର ନିକ, ଧର ମନରେ ପାଇଛୁ ମୁହିଁ ହେମ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ଚମ୍ପକସୁବରନୀକ । ୧୯ । ନରବର-ସୁତା ଧେନ, ନରବରଜେ ସମାନ ସତେ ନାହିଁ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ପାଇ ତୋ ପ୍ରେମରତନ । ୨୦ । ପରମଦା-ବଚ ସହୁ, ପରମ ଦାରୁଣ ଫୁଲଧନୁ ପାଦେ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ଅନୁସର ଅଛୁ ମୁହିଁ । ୨୧ । ଫୁଲୁଥାଏ ଯେବେ ନାସା, ଫୁଲୁଥାଏ କାମ ମନ ସାହା ପାଇ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, କରଣ ତୋତେ ଭରସା । ୨୨ । ବରଷ ଶହେ ତପରେ, ବଚ ଫଣସ୍ତେ ଛାଡ଼ି ପୂର୍ବେ ପାଇଛୁ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ଶିବଙ୍କୁ ମନାଇ ବାରେ । ୨୩ । ଭାରତୀକ ଶୁଣି ତୋର, ଭାରତୀ କ ପାଣି ବୀଣା ଫିଙ୍ଗି ଦେବେ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ଲଜ୍ଜାରେ ହୋଇ କାତର । ୨୪ । ମନମଥ ନାମ ଯାର, ମନମଥନୀ ତୁ ଅଟୁ ତାହାର, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ଶଶିହାସୀ ରମାବର ॥ ଜୀବନଜବଦନାକୁ, ଜୀବନ ଯତନେ ବାକ ଦେଇଅଛୁ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, କାତର କାମ ଗ୍ଳାବକୁ । ୨୬ । ରତ୍ନକର ତୁଳା ତୋର, ରତ୍ନ କରକରଦନା

ନିଶାରେ—ଅନୁରାଗାଧିକ୍ୟରେ, ନିଶାରେ—ରାତ୍ରିରେ, ଠିକା—ଠେକ, ବନ୍ଧମା; ଅବଧ ରିପୁ—ଦୁର୍ଜ୍ଜୟ ଶତ୍ରୁ, ନରବରସୁତା—ରାଜକନ୍ୟା, ନରବରଜ—ନରଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଭାରତୀ—କଥା ଓ ସରସ୍ୱତୀ, ଜୀବନଜବଦନା—ପଦ୍ମମୁଖୀ, ରତ୍ନକର ତୁଳା—ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଓଜନରେ, ସୁରମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ।

ଊଣାହେବ, ଜାଈଫୁଲ୍ ରେ, ସମ କେ ଅଛୁ ସଂସାରେ । ୨୭। ଲକ୍ଷ ଦେବୀ ସେବା କରି, ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେବ ତୋତେ ବିଶ୍ବର କବିଏ, ଜାଈଫୁଲ ରେ, ନ ପାଇଲେ ଶ୍ରମ ପୁଣି । ୨୮ । ବଳିଅଛି କହ ଧନ, ବଳିଅଛି ଶୁଭ ରଶ୍ମି ଜୀବନରେ, ଜାଈଫୁଲ୍ ରେ, ତୋ ଅଧର ସୁଧାପାନ । ୨୯ । ସାରସଗନ୍ଧ ମହିଳା, ସାରସଙ୍ଗତ ପାଇ ମୁହିଁ ନିରତେ, ଜାଈଫୁଲ୍ ରେ, ଭାବେ ହେଉ-ଥାଏ ଭୋଳା । ୩୦ । ସୁବରନକୁ ତୋହର, ସୁବରନ ସବୁ ନୋହଣ ଅନଳେ, ଜାଈଫୁଲ୍ ରେ, ଦହୁଅଛୁ ତା ଶରୀର । ୩୧ । ସୁରମଣୀ ପାଶେ ଥିଲେ, ସୁରମଣି ପଦ ବଳାତ୍କାରେ ମୋର, ଜାଈଫୁଲ୍ ରେ, ପଡ଼ିଥାଏ ପାଦ ତଳେ । ୩୨ । ହରବର ପାଇ କେତେ, ହର ବର ପାଇ ପାଇଲି ଛତେ, ଜାଈଫୁଲ୍ ରେ, ନ ଥିଲି ମନେ ପରତେ । ୩୩ । ଝିଲ୍ଲି ପହଞ୍ଚିବା ଭାବ, ଝିଲ୍ଲିପ ହରିଚନ୍ଦନ କହେ ଛତେ, ଜାଈଫୁଲ୍ ରେ, ଦେଖି ଦେବକୁ ତେଜିବ । ୩୪ ।

(୮)

କାମଦୁହା ଚଉତିଶା

ରାଗ—ପୁରବୀ

କଶୋଣ୍ଡିଙ୍କ ବର ଯଦୁପତି, କରି ଚିର ପରବାସେ ସ୍ଥିତି ।
କୁନ୍ଦକଇରବହାସୀଙ୍କ ପୂର୍ବ ରସବଶ ହୋଇ ଜଳପତ୍ର ।
ଅରେ କଳଭାଷି । କୃଶୋଦରୀ କମନୀୟ ମୁଖଶଶୀ ।
କଳାକଲ୍ଲୋଳିନୀ କେଳିକଳହଂସୀ, କାମ ମଦର ମହତ୍ତ୍ବ ସମୁଲ୍ଲାସୀ । ୧ ।
ଖଟଣି କଙ୍କରଙ୍କର ମେଳେ, ଖଟିଥିବ ଯେ ତୋ ଖଟତଳେ ।
ଖପଣିମଣ୍ଡଳ ଜିଣି ଯିବା ଫଳ ଲୁଟିଯିବ ତା ଚରଣ ମୂଳେ ।
ଅରେ ଖେଳାଖେଳା, ଖଞ୍ଜରୀଟରୁ ବଳେ ତୋ ନେତ୍ରଲୀଳା ।
ଖୁରଅଙ୍କ ନ ଥାଇ ସ୍ନେହରେ ହେଲା, ଖଣ୍ଡପରଶୁ ମନମୋହନଶୀଳା । ୨ ।
ଗତିରେ ବିବିଧ ଭଙ୍ଗୀ ଭରୁ, ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଗରବ ହେଲେ ହରୁ ।
ଗଗନ ସଲିଳଗୃହୀ ହଂସକୁଳ ଦନଯାଏ ଡରି ମରୁ ମରୁ ।

---

୮ । ଟୀକା—କୁନ୍ଦକୈରବହାସୀ—କୁନ୍ଦଫୁଲ ଓ କଇଁଫୁଲ ପରି ହାସ ଯାହାର, ଖଟଣୀ—ସେବା, ଖୁରଅଙ୍କ—ମୁହୂର୍ତ୍ତିମାତ୍ର, ଗର—ବିଷ, ଘୋର

ଅରେ ଗଣ୍ଡିଧନ, ଗୁଣବତୀ ମୁଁ ଗୁଡକ ନବଘନ ।
ଗତରସ ହେଲା କେତେ ସୁଖମାନ, ଗର ଗିଳିବାକୁ ହେଉଅଛି ମନ । ୩ ।
ଘଟପୀନସ୍ତନୀ ଗୃହୁ ବେଣୀ, ଘେନାଘେନି କେତେ ଜାଣୁ ପୁଣି,
ଘୋରତର ସ୍ମରପ୍ରତାପ ସାଗର ମଧ୍ୟରୁ ତୁ ମୋର ଉଦ୍ଧାରଣୀ ।
ଅରେ ଘନକେଶୀ, ଘନଜଘନୀ ମହାମଣ୍ଡନ ବେଶୀ ।
ଘୋର୍ ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡବାସିନୀ ବରଯୋଷା, ଘାରିପକାଇଛୁ ତୋ ବିଚ୍ଛେଦଦଶା । ୪ ।
ନ ପାରେ ମା ବୋଲି ଅଡୁଥାଇ, ନମ୍ରେ କରଯୁଗ ଯୋଡୁଥାଇ,
ନଣ ପରି ଗେଲେ ମୋଡୁଥାଇ, ହସି ନତନୁ ଲଢ଼ାଇ ଲେଉଡୁଥାଇ ।
ଅରେ ନତ ଅଙ୍ଗୀ, ନୂଆ ବୟସୀ ନର୍ମ ରଙ୍ଗିଲାପାଙ୍ଗୀ ।
ନେଇ ବରଛି ତୁ ଏକା ଜାଣୁ ଫିଙ୍ଗି, ନାହିଁ କରିବାରେ ଥାଏ କେତେ ଭଙ୍ଗୀ
ଚରଣୁ ଚିକୁର ଯାଏ ତୋର, ଚୁମ୍ବିବାରେ ଚଉ ଥାଏ ମୋର,
ଚେତା ବହିାନେ ପହୁଞ୍ଚଥାଇ ଚେଳ ଗ୍ରହିଇ ମୁଁ କରେ ଦିଗମ୍ବର ।
ଅରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ଚେତ ଚମକେ କି ଲାଜେ ବୁଜୁ ଅକ୍ଷି ।
ଚେଳ ଢାଙ୍କୁ ମୋତେ ମୋ ଅଙ୍ଗରେ ଲକ୍ଷି ଚକ୍ଷୁଉଷ୍ମ ଅଙ୍ଗ ନ ପାରଇ ଦେଖି ।
ଛଣା ପୀୟୂଷ ସଦୃଶ ରସେ, ଛପିଥାଏ ଲାଜ କି ବିଳାସେ,
ଛ ଗୃହଦିଗ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥାଏ, ଛଇଳା ଲାବଣ୍ୟ ପରକାଶେ ।
ଅରେ ଛବିନିଧି, ଛାମୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ କଲା ମନ୍ଦ ବିଧି ।
ଛେଦ ହୋଇବାକୁ ଜାତ ହୁଏ ବୁଦ୍ଧି, ଛେଲି ମାରି ହେବ ରହିଥାଉ ସିଦ୍ଧି । ୭ ।
ଜପାମାଳା ତୁ ମୋ ସ୍ୱନବାସୁ, ଯେତେବେଳେ ଜାକୁଞ୍ଜିକୁ ଅସୁ,
ଜଙ୍ଗମ ହେବାର ଜମ୍ବୁନଦ ସାର ଜଗତଜୀବାତୁ ପରି ଦିଶୁ ।
ଅରେ ଜବାଧରୀ, ଜମ୍ବାରିତମଣି ନୀଳତର ଚାରି ।
ଜମ୍ବୁନଦ ଧରାଧର ପୟୋଧରୀ, ଜକାଜକ ଜଉତୁକ ଧୁରନ୍ଧରୀ । ୮ ।
ଝୁଲି ଝୁଲି ଗୃହ ମୋଦ ମଦେ, ଝୁମୁ ଝୁମୁ ତୋ ଝୁଣ୍ଟିଆ ନାଦେ ।
ଝଟତ ନିର୍ଜରପ୍ରଭୁ-ଶିରୀ ଶିର ଝଟକୁ ମୁଁ ଝୁଣ୍ଟିଯାଏ ପାଦେ ।
ଅରେ ଝଳ ଗୋରୀ, ଝୁଲି ଜାଣୁ ଭଲ ହେଲେ ମୋହ ପରି,
ଝଲକଇ ଝାଲବ୍ୟାଜ ସୁଧା ଝରି, ଝଟ ଝଟ ହେଉଥାଏ ଭୂଷା ଶିରୀ । ୯ ।

ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡବାସିନୀ—ଘୋରି ହୋଇଥିବା ଚନ୍ଦନ ପରି ଯାହାର ଦେହ ବାସେ, ନର୍ମ—ପରିହାସ, ଚିକୁର—କେଶ, ଚେଳ—ବସ୍ତ୍ର, ଦିଗମ୍ବର—ବସ୍ତ୍ରଶୂନ୍ୟ; ଜମ୍ବୁନଦଧରାଧର—ମେରୁପର୍ବତ, ନିର୍ଜରପ୍ରଭୁ—ଇନ୍ଦ୍ର, ମଣିସାନୁ—(ଏଠାରେ)

ନମ୍ରମୁଖେ ମଣିସାନୁ ଥାଏ, ନିକଟେ ପୀୟୂଷଭାନୁ ଥାଏ,
ନଥ ଭୁଲେ ନାହିଁ ବାଦେ କର ହୃଷ୍ଟ ଚୁମ୍ବନ ଝୁଲ ନ ମାନୁଥାଏ ।
ଅରେ ନାଗ୍ରବର, ନୃତ୍ୟ କରୁଥାଏ ପୟୋଧରେ ହାର ।
ନେତ୍ରଦ୍ୱୟ ଏକା ପିନା ସାକ୍ଷୀ ମୋର । ନାଦେ ତୋଷୁଥାଏ ମଧ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ॥
ଝୋପି ଝୋପି ଝାଲ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କେଶେ, ଟିକ ଟିକ ମୋତି ପଡ଼ ଦଶେ,
ଝେକ ଝେକ ଘେନ ଯାଉଥାଉ ସ୍ୱର୍ଗସୁଖ ବଢ଼ାଉ ବଢ଼ ରସେ ।
ଅରେ ଝାଲ୍ରସ୍ନା, ଝଲି ପଡ଼ୁଥାଏ ମୋର ବିବେଚନା ।
ଝାଣି ଧେନିଯାଉ ହେଲେ ମୋ ବେଦନା, ଝିକାସ୍ମିତ ତୁ ରସିକା-
ଚକ୍ରେ ପିନା । ୧୧ ।

ଠବଣ୍ଟିଲ ମୁଖ ସୁଧାଧାମ, ଠାଣି ତ ଜିଲ୍ଲେକେ ନିରୁପମ,
ଠୁଳ ହେଉଥାଏ ଥରେ ଥରେ ନେତ୍ର ନୀଳକୁଞ୍ଜ ବୁଜା ଶୋଭାସ୍ତୋମ ।
ଅରେ ଠିକହାସି, ଠକପଣ ପୁଣି କରୁ ଥାଏ ମିଶି ।
ଠଳାଇବ କେ ତୋ ଶବ୍ଦମରାଶୀ, ଠାର ନେତ୍ରାନ୍ତ ମନମୋହନପାଶୀ ॥
ଡରୁଅଛି ପର ଝେକ ଚଲ୍ଲୀ, ଡେର କର୍ଣ୍ଣପାଶ ନ ରହିଲି ।
ଡାକିଲେଣି ସଖୀ ଦେଉଅଛୁ ରଙ୍ଗ ଏବୁକୁ ଏଡକ ହେଉ ବୋଲି ।
ଅରେ ଡାକଭଟି, ଡଅଁ ମାର ଯିବାକୁ ବସନ୍ତେ ହଟି ।
ଡକା କରଇ ମୁଁ ବନ୍ଧୁ ସରିଲିଟି, ଡୋଳା କରାଉ ଅପାଙ୍ଗତଟି ନଟୀ । ୧୩ ।
ଢାଳି ଅନୁକମ୍ପା ରସହର, ଢଳାଇ ମୋ ଉରେ ପୟୋଧର ।
ଢୋକେ ଢୋକେ କର ପିଅଉ ନାଗରୀମଣି ଅତି ସ୍ୱାଦୁ ଶୋଣାଧର ।
ଅରେ ଢଳାଢୋଳା, ଢାଙ୍କି ପକ୍ଷ୍ମ ଫେଡ଼ି ପୁଣି ରତୁ ଖେଳା ।
ଢକ୍କା ସ୍ୱରରଣେ ତୋ କିଙ୍କିଣୀମାଳା, ଢମ ଢମାଣୀ ଶ୍ରବଣେ
ଅନୁକୂଳା । ୧୪ ।

ଅସିତ ତିଳକ ଲଲାଟରେ, ଅଳିକ ଅନାଇ ଅଳୀ କରେ,
ଅମ୍ଳାନ ଶ୍ରୀମୁଖସରୋଜରେ ମୋତେ ଅଳି କର ବୋଲି ଅଳୀକରେ ।
ଅରେ ଅନଙ୍ଗତା, ଅଙ୍ଗୀକାର କରୁ ହୋଇ ଅନଙ୍ଗତା ।
ଅନର୍ଗଳ ଅଧିକାର ପରଶତା, ଅନଳପ ସୁଖଦାନ କଳ୍ପଲତା । ୧୫ ।

ତତ୍ ସଦୃଶ କୁଚ, ବଢ଼ଭି—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ରସିକାଚକ୍ରେ—ରସିକାସମୂହରେ, ଝିକାସ୍ମିତ—ସସ୍ମିତ, ଶୋଭାସ୍ତୋମ—ଶୋଭାସମୂହ, ଚଲ୍ଲୀ—ଭ୍ରୂଲତା, ଶୋଣାଧର—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଓଷ୍ଠ, ଅସିତ—କୃଷ୍ଣ, ଅଳକ—ଭ୍ରମରକୁ, ଅଳୀକର—

ତୁଙ୍ଗସ୍ତନେ ମୋତେ କରଭେଟୁ, ତରଳ ମସାର ନୀତ କରୁ,
ତରଣିକାତଟ ତାପିଞ୍ଛ ବିଟପ ତଳେ ନ ସଞ୍ଚରୁ ନିନ୍ଦା ଡରୁ ।
ଅରେ ତନୂଦରି, ତାକ ତରକ ତୁ ଜାଣୁ କେତେ ପରି ।
ତୁଳା ତଳକେ ହିଲେକେ ନାହିଁ ସରି, ତାପତମକୁ ତପନକର ସିରି ॥
ଥାଏ ତ ବଳେ ନାରତେ ମନ, ଥରେ ମୁଁ ସ୍ବରେ ପଙ୍କାନ୍ତେ ଅନ,
ଥରୁଟିକୁ ଅଜ ଅଧିକ ନାହିଁଟି ଭ୍ରଷି ହସି କରୁ ଅଲିଙ୍ଗନ ।
ଅରେ ଥିରମତି, ଥାନ ବାକ୍ୟ ନ ରଖେ ମୋ ଚୁମ୍ବିତତି ।
ଥୋକେ ହେଲେ ଜଣାଇ କି ରତିପତି, ଥର ଥର ଭଜୁ ମୋତେ
କୁନ୍ଦଦନ୍ତୀ । ୧୭ ।
ଦୃଷ୍ଟି କୋଣ କର ଅପଲକ, ଦେହବଲ୍ଲୀ କର ସପୁଲକ,
ଦୃଢ଼େ ମୋ ମଧ୍ୟକୁ ଉରୁଯୁଗେ ଭଜୁ ପଦାଭୁଷା କର ବାବଦୂକ ।
ଅରେ ଦୁଃଖିଧନ, ଦୟାଜଳଧି-ମୀନ ମୁଁ ତୁ ଜୀବନ ।
ଦୂର ହୋଇଅଛୁ କେତେ ସୁଖମାନ, ଦୁଷ୍ଟ ଦଇବ କଲଛୁ ସିନା ଆନ ।୧୮।
ଧରଣୀମଣ୍ଡଳରମ୍ଭାଗର୍ଭା, ଧର ତ୍ରିଲୋକମୋହନ ଶୋଭା,
ଧୃତକୁ ତୁ ସିନା ଧମକାଇ ଜାଣୁ, ଧୂର୍ଜଟିପରବଲ୍ଲଭାନିଭା,
ଅରେ ଧୀରବର, ଧରାଧର କଲେ ରମ୍ୟ ପୟୋଧର,
ଧରାଧର ପରି ଲାଗେ କି ଦୁର୍ଦ୍ଧର, ଧାରାଧରନୀଳଚେଳ କି ସୁନ୍ଦର । ୧୯ ।
ନାନାବନ୍ଧେ ରସୁ ମୋର ଚିତ୍ତ, ନିଷ୍ଠେ ଯେବେ ବୋଲେ ମୋ ଶପଥ,
ନଖ ନଖ ଦେଖ ବୋଲି ମୋର ସୁଖ ବରଧନା ହେଉ କି ସଂଯତ,
ଅରେ ନଳିନାକ୍ଷି, ନେତ୍ର ମନ ଦୁହେଁ ସେ ସମୟୁ ସାକ୍ଷୀ,
ନିତ ମାତ ମତେ କରୁ ଯେତେ ସୁଖୀ, ନିରନ୍ତରେ ତା ମାନସେ ଅଛୁ ରଖି ॥
ପ୍ରଣୟର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାରେ, ପୂରଥାଏ କୃପା ଲୋଚନରେ,
ପସନ୍ଦ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ସିନା ମାନ ପରଦା ବନ୍ଧାଉ ବଚନରେ ।
ଅରେ ପ୍ରେମଶୀଳା, ପ୍ରିୟମ୍ବଦା ତୁହି ମୋ ନେତ୍ରପିତୁଳା ।
ପୁଷ୍ପହାସୀ ତୁହି ଜାଣୁ ପ୍ରୀତିତୁଳା, ପୁଷ୍ପଦଳ ଉପଳ ତୋ ତନୁ ତୁଳା ।୨୧।

-ପ୍ରାର୍ଥନା କର, ଅଲୀକରେ—ମିଛରେ, ତରଳ ମସାର—ହାର ମଧ୍ୟର ନୀଳମଣି, ତନୂଦରି—ହେ କ୍ଷୁଦ୍ରଉଦରଧାରିଣି, ଆନ—ଗୁଣ, ଜୀବନ—ଜଳ, ଧୂର୍ଜଟିପରବଲ୍ଲଭା-ନିଭା—ରତିସଦୃଶୀ, ଦୁର୍ଦ୍ଧର—କର୍କଶ, ଧାରାଧରନୀଳଚେଳ—ମେଘପରିକୃଷ୍ଣବସ୍ତ୍ର,

ଫଟା କପାଳେ ତ ଅଛି ଲେଖା, ଫେରିଯାଇ ନୋହିବାକୁ ଦେଖା,
ଫେର ଲଗି ତେଲଗ୍ରନ୍ଥି କାହୁଁ ଢୋଲ କରିବ ନାହିଁ ଏ ଶୁଭ ଲେଖା,
ଅରେ ଫନ୍ଦାଧନ, ଫଟୁଅରୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଲି ମୁଁ କାଞ୍ଚନ ।
ଫୁଲବନବିହାରିଣୀ ମୋ ଜୀବନ, ଫେରି ଗୃହିଁବା ଗୃହାଣି କି ମୋହନ ॥
ବକୁଳବଲ୍ଲୀ ନିଳୟ ବନେ, ବେଢ଼ିଥିଲେ ସହଚରୀମାନେ,
ବାସନ୍ତିକ ଦଳ ବହଳ ବିଛଣା ବିଜେ ବେଳ ଜାଣି ଅନୁମାନେ ।
ଅରେ ବିଧୁମୁଖି, ବେଶ ଫେରାଇଥିଲି ତ ଦୂରୁଁ ଦେଖି ।
ବଡ଼ ବାଲିଶ ପଛେ ରହିଲି ଲୁଚି, ବୀଣା ଦେଲା ତୋ ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଏକ ସଖୀ ॥
ଭର୍ମଦେହା ସରସିଜବ୍ରଜ, ଭ୍ରମରବର ମୋହନରାଜ,
ଭଣି ଗୀତେ ଏତେ ଅଳାପନ୍ତେ ମତେ ଭୁଷିଦେଲା ଭାଲେ ହଂସଧ୍ୱଜ ।
ଅରେ ଭାଲୁବଳ, ଭୁଷଜାଇ ଦେଇ ଫୁଲ ଅପସର ।
ଭୁଜେ ଭଣ୍ଡି ଚୁମ୍ବିଲି ସହସ୍ର ଥର, ଭାଜିଗଲା ସେ ସଙ୍ଗୀତ ଆଡ଼ମ୍ବର । ୨୪ ।
ମହାରାଜ ଉପରୁର ଖଟି, ମାଡିଥିଲେ ନେତେ କୃଶକଟୀ,
ମୁଦିର ଶେଷରୁ ହଂସୀ ମାନସରୁ ହେଲା ପରି ହେଲେ ଗୋଟି ଗୋଟି ।
ଆରେ ମଦାଳସୀ, ମନ୍ଥି ଲାଜେ ମୋ ତନୁରେ ଗଲୁ ପଶି ।
ମନମଥ ରଣେ ହାରଗଲା ଖସି, ମହୀ ଚୁମ୍ବିଦେଲା ଶେଫାଳିକା ଖସି । ୨୫ ।
ଯୁକ୍ତପଣ୍ଡିତାରେ ରତିପତି ଯାନଜିତ ରାଜହଂସଗତି ।
ଯମକ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ବିଭବର ଭ୍ରମ ବୋଲି ହୁଏ ମୋ ପ୍ରତୀତି ।
ଅରେ ଯୋଷାବର, ଯତିମୋହନା ବର୍ତ୍ତୁଳ ପୟୋଧର ।
ଯନ୍ କରି ସାଜିଥାଅ ଉରେ ହାର, ଯଥାର୍ଥରେ ସୁଖଦାତା ଅଛୁ ମୋର ॥
ରତିଶେଷ କାଳ ଚୂଳି ଶିରୀ, ରହିଛି ମୋ ନେତ୍ରଯୁଗ ପୁରି,
ଇସପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ରଥାଙ୍ଗଭଙ୍ଗରୁ ମନୁର ମନୁଥରଥ ପରି ।
ଅରେ ରସିକାଟି, ରଙ୍ଗସ୍ଥଳୀ ମୋ ମନ ତୁ ଲାସିକାଟି ।
ରମ୍ଭା ରତି ଦ୍ୟୁତି ପରିହାସିକାଟି, ରୋଷେ କେ ଦେଲା ମୋ ଅଶାରସି କାଟି ॥
ଲୁଗାଲାଗିକାଳେ ଧନେ ମୋଦେ, ଲୁଚି ଦେଖୁଥିଲି ଅପ୍ରମାଦେ,
ଲଗଡ଼ ଜରେଜ ବାଳେକେ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ଶମ୍ଭୁ ସ୍ତବ ପଢ଼ିଦେଲି ପଦେ ।

ବାଲିଶ—ତକିଆ, ଭର୍ମଦେହା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଗୌରାଙ୍ଗୀ, ମୁଦିର—ବର୍ଷାକାଳ, ମାନସରୁ—ମାନସରୋବରରୁ; ଯମକ—ପୁନରାବୃତ୍ତି ସ୍ଥଳ, ରଥାଙ୍ଗ—ଚକ୍ର, ଲାସିକା—ନୃତ୍ୟକାରିଣୀ, ରସି—ଦଉଡ଼ି, ଲଗଡ଼—ଦୃଢ଼ସଂଲଗ୍ନ, ରଦମୋତି—ଦାନ୍ତରୂପ ମୋତିକୁ ରସନାରେ ରଖି ଅର୍ଥାତ୍ ଜିଭ କାମୁଡ଼ି ଦେଇ,

ଅରେ ଲୀଳାବନ୍ତ, ଲଜ୍ଜେ ରସନାରେ ରଖି ରଦମୋତ୍ତ,
ଲୋଲେ ପଳାଇବାକୁ ବଳାତ୍ନେ ମତ୍ତ, ଲୋଭେ ଭିଡ଼ି କରାଇଲି ଅଙ୍କେ ସ୍ଥିତ ॥
ବୋଇଲି ବସ ରେ ରସବନ୍ତ, ବସନ ତ ପିନ୍ଧୁଥାଉ ନିତ,
ବିବସନ ଶିରୀ ଦିବସେ ଏପରି ଦେଖିଲେ ନ କାଟେ ସ୍ମରହେତି ।
ଅରେ ବିମ୍ବାଧରୀ, ବିଶ୍ୱ ଲାବଣ୍ୟସାରସମ୍ଭାର-କାରୀ ।
ବରଷିଲୁ ପୁଣି ସ୍ମିତ ସୁଧାଧାରୀ, ବକ୍ଷେ ଜମାଇଲୁ ତହୁଁ ଫେଣ ହାରୀ ।୨୯।
ଶୃଙ୍ଗାରକୁ ତ ମୁଁ ରଙ୍କ ପରି, ଶଶଧରକୁ ସୁରଙ୍କ ପରି,
ଶିରୋଗର୍ଭ କରୁ ଶୋଣକଞ୍ଜନାଭ ଚରଣୀ ଯାଏ ଚୁମ୍ବିଲି ଧରି ।
ଅରେ ଶଶିହାସି, ଶାତପ୍ରବାହେ ନଲାଇଁ ଦୁହେଁ ଭାସି ।
ଶିରୀ ମଘବାର ହୋଇଗଲା ଦାସୀ, ଶର୍ମ ଏପରି ସ୍ୱପ୍ନ ହୋଇଲା ଆସି । ୩୦ ।
ଷଟ୍‌ପଦଚୁମ୍ବିତ ପୁଷ୍ପପୁଞ୍ଜେ ଷଟଋତୁ ରମାପୂର୍ଣ୍ଣ କୁଞ୍ଜେ,
ଷଡ଼ାନନତାତ ପରିପନ୍ଥି-ରଣେ ଚୁମ୍ବିବି ନିକ ତୋ ମୁଖକଞ୍ଜେ ।
ଅରେ ଷୋଳବୟୀ, ଷଷ୍ଟି ଦଣ୍ଡ ହୋଇବ ତୋ ତନୁସ୍ଥାୟୀ ।
ଷଡ଼ୁପାୟେ ହେବୁ କୃତ ପରିଚୟୀ, ଷଟ ଦୁଇ ଶ୍ରୁତ କରିବେ କି ଦୟୀ ।୩୧।
ସୁନ୍ଦରୀ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତିନୀ ବାନା, ସଂସାରେ ସୁନ୍ଦର ତତେ ସିନା,
ସୁରସୀମନ୍ତିନୀ ଗୁଡ଼ାକ ତ ଅନିମିଷ ଦୋଷୁ ନେତ୍ରଲୀଳାହୀନା ।
ଅରେ ସୃଷ୍ଟିଶୋଭା, ସବେ ଉପମା ତୁ ହୋଇଥିଲେ ଉଭା ।
ସରୁମଧମା ନିର୍ଲୋକୀ ଚିରଗଭା, ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ତୁ ସଙ୍ଗୀତସଭା । ୩୨ ।
ହସି ମାତ୍ର ହୋଇ ରସଲୋଳ, ହରିବା ସୁରୁବ ପରି କାଳ ।
ହରିତାଳଗୋରୀ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ମୁହିଁ ହରିବି କି ସତେ ନୀଳରେଳ ।
ଅରେ ହାଟୀଗତ, ହତକପାଳ ଦେବ କି ଏ ସମ୍ପତ୍ତି ।
ହାରସ୍ଥଳେ ରଖିଥିବି ତତେ ନିତ, ହଜିପିବ ମାନସରୁ ଏ ବିପତ୍ତି । ୩୩ ।
କ୍ଷୋଭ ଲେଶକୁ ନ ରଖି ମନେ, କ୍ଷଣେ ହେଲେ ଅତି ସାବଧାନେ,
କ୍ଷିତୀନ୍ଦ୍ର ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଦେବ ଲୋକେ ବର୍ଣ୍ଣିବ କି ତୋ ଚରଣ ଧ୍ୟାନେ ।
ଅରେ କ୍ଷିତିଭୂଷା, କ୍ଷପାମୟୂଖବଦନା ବରଯୋଷା ।
କ୍ଷତ ହୋଇ ଯାଉଛି ମୋ ପ୍ରତି ଆଶା, କ୍ଷୁଣ୍ଣ ନୋହି ପୂରିଲା ଏ ଚଳଡଶା ॥

ସ୍ମରହେତି—କନ୍ଦର୍ପଅସ୍ତ୍ର, ଶିରୋଗର୍ଭକ—କେଶ, ଶୋଣକଞ୍ଜନାଭ—ରକ୍ତପଦ୍ମ ସଦୃଶ, ଶାତ—ସୁଖ, ଶିରୀମଘବାର—ଇନ୍ଦ୍ରସମ୍ପତ୍ତି, ଶର୍ମ—ସୁଖ, ଷଷ୍ଟିଦଣ୍ଡ—ସମସ୍ତ ଦିବା ଓ ରାତି, ଷଟ୍ ଶ୍ରୁତ—ବ୍ରହ୍ମା, ସୁରସୀମନ୍ତିନୀ...ଲୀଳାହୀନା—ଦେବଲୋକରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁରେ ନିମେଷ ପାତ ହୁଏ ନାହିଁ; କ୍ଷପାମୟୂଖ—ଚନ୍ଦ୍ର ।

(୯)

ସର୍ପ ଜଣାଣ

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ବାଧିଲା ଜାଣି କ୍ଷମା କର ନୋହିଲେ ରମାରମଣ ଦଣ୍ଡେ ଦିଅ ଟାଳି । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଆଜ ମୋ ମନୋରଥ ଭରତ କର ଦେବି ଗାଳି ହେ କୃପାନିଧି । କରୁଣାସିନ୍ଧୁ ବୋଲି କର, କହନ୍ତି ବୁଧେ ଡର ମର । କାଳସର୍ପ ଅପଣ, କବଳ କର ପ୍ରାଣ-ପବନମାନଙ୍କୁ ସବୁର ହେ କୃପାନିଧି । ୧ । ଜଳଧି ଅନ୍ତେ ନିଜ, ଘର ଦେବାଧିରାଜ, ବୁଡ଼ାଇ ଦେଇଛ ଅପଣ । ତୁମ୍ଭର ସିନା ଘେନ, ଅଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନୁହେ ଆନ, ଜନର ଘରବୁଡ଼ାପଣ ହେ କୃପାନିଧି । ଭୁଜଙ୍ଗ ସାମ୍ୟ ଅମ୍ଭ ତୁଲେ, ବତାଅ ବୋଲି ଆଜ୍ଞା ହେଲେ, ମୁଁ ନୁହେଁ ଘରବୁଡ଼ା, ବତାଇବାକୁ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛୁ ବତାଇବି ଭଲେ ହେ କୃପାନିଧି । ୨ । ତାହାକୁ ବୋଲି ଚକ୍ରୀ,ଚକ୍ରଥିବାରୁ ଚକ୍ରୀ, ତୁମ୍ଭେ ତ ବୋଲାଅ ମଣ୍ଡଳେ । ବୋଲାଇ କୁଣ୍ଡଳୀ ସେ ଅପଣ ତ ବିଶେଷେ ଭୂଷିତ ମକର କୁଣ୍ଡଳେ ହେ କୃପାନିଧି । ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବରୁ ତ ପାଦ, ତାହାକୁ ବୋଲି ଗୂଢ଼ପଦ । ଅପଣା ଚରଣ ତ ବିରଞ୍ଚିକୁ ଗୁପତ କାହିଁ ତାଠାରୁ ତୁମ୍ଭ ଭେଦ ହେ କୃପାନିଧି । ୩ । ହେବ ବା ଅବଧାନେ, ତାହାଙ୍କୁ ତ୍ରିଭୁବନେ, ବୋଲନ୍ତି କାକୋଦର ନରେ । ଏ ତ୍ରିପିଷ୍ଟପଯାକ ମଧ୍ୟେ ଗୋଟିଏ କାକ ନାହିଁ କି ତୁମ୍ଭର ଉଦରେ ହେ କୃପାନିଧି । ବିବରେ ସେ ଅତି ଲମ୍ପଟ, ବିବର ବିହଙ୍ଗମ ରାଟ, ବିଧିରେ ସେ ଲମ୍ପଟ, ଆପଣ ସେ ତ ପଟପଟଳେ ହୋଇଅଛ ସ୍ଫୁଟ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୪ । କାନ ନ ଥାଇ ଆଖି, ଭୁଜଙ୍ଗଠାରେ ଦେଖି, ନୟନଶ୍ରବା ବୋଲି ତାକୁ । କହ କମଳାନନ କାହିଁରୁ ତୁମ୍ଭ କାନ, ସର୍ପ ବୋଇଲେ ଚଳିବାକୁ ହେ କୃପାନିଧି । ଫଣିକାୟାକୁ ବୋଲି ଭୋଗ, ଥିବାରୁ ସେ ଦୁଇ ସଂଯୋଗ. ତାହାକୁ ବୋଲି ଭୋଗୀ ତୁମ୍ଭେ କି ନୁହ ଭୋଗୀ କରୁ ଯା ଅଛି ମହାଭୋଗ, ହେ କୃପାନିଧି । ୫ । ଯେବେ ଭୁଜଙ୍ଗ ନୁହ, କାଳିୟ-ଠାରେ ଦ୍ରୋହ କଲ କାହିଁକି ଏଡ଼େ କହ । କେତେ ନ ଥିଲେ ଗୋପେ,

---

୯ । ଟୀକା—କବଳ କର ପ୍ରାଣପବନମାନଙ୍କୁ ସବୁରି—ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣରୂପ ପବନକୁ ନେଇଯାଅ । (ସର୍ପ ପକ୍ଷରେ—ସର୍ପ କେବଳ ପବନ ଖାଇ ବଞ୍ଚେ ।) କାକୋଦର—(କାକବକ୍ରଗାମୀ ଉଦର ଯାହାର) ସର୍ପ, ଶ୍ଳେଷାର୍ଥ ହେଲେ—କାକ—କୁଆ ଉଦରରେ ଯାହାର, ବିବର—ଗାତ, ଅନ୍ୟନ୍ୟ ବି ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗରୁଡ଼, ପଟ—ଚକ୍ଷ ଓ ସାପକାତି, ପଟଳ—ସମୂହ ।

ତୁମ୍ଭେ ଯାହାଙ୍କ କୋପେ, ତାହାଙ୍କୁ ଦେଲ ପ୍ରାଣେ ମାରି ହେ କୃପାନିଧି ॥ ତାହାର ନାମେ ତୁମ୍ଭ ନାମ, ଅଦ୍ୟାପି ହେଉଛି ଜନମ, ଯେବେ ସ୍ୱଗୋତ୍ର ଦ୍ରୋହ, ନ ଥାନ୍ତା ନାଥ କହ କପାଳି ହୁଅନ୍ତା ଏ ଜମ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ ।୬। ଜାଣି ବାଳୁତକାଳୁ, ଲବଣୀ ହାଣ୍ଡିତଳୁ, ଧରି ପାଶରେ ଦୃଢ଼େ ଭିଡ଼ି । ଦୟା ନ କରି ତଳେ, ଯାମଳା ତରୁତଳେ ଜନନୀ ନେଇ ଦେଲେ ଗୁଡ଼ି ହେ କୃପାନିଧି । ଯେତେକ ଥିଲା ଗର୍ବେ ପଣ୍ଡ, ଜୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ହେଲ ଭଣ୍ଡ, ତନ୍ନ ଜଗତ ଯାକେ, ଜାଣି ତ ଥିବେ ଲୋକେ ସେ ତରୁ ପିବାର ଅପ୍ରିୟ ହେ କୃପାନିଧି । ୭ । ବ୍ରହ୍ମା ଶଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ, ଦେବଙ୍କଠାରୁ ମୋକ୍ଷ-ପ୍ରଧାନ ଧନ ଗୁଡ଼ା କଲ । ପତିତଙ୍କୁ ନ ପୋଷି,-ବାଳୁ ଜମରେ ଅଶୀବିଷ ପରିଏ ଅଭ୍ୟସିଲ ହେ କୃପାନିଧି । ଅସାବଧାନେ ଗଲେ ମିଳି, ଗୋଟିକୁ ଗିଳଇ କୁଣ୍ଡଳୀ, ଅଗଣିତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ହାଣ୍ଡିମଣ୍ଡଳୀ ଲୁଣ୍ଠ କରି ଅପଣ ଅଛ ଗିଳି ହେ କୃପାନିଧି ।୮। ଅହିତ ବୋଲାଏ ସେ, ଏକ ଅକ୍ଷର ଦୋଷେ, 'ଅ'ହିତ ବୋଲାଅ ନିପୁଣ । କଂସ ପ୍ରମୁଖାସୁର ବିପକ୍ଷପ'ନଙ୍କର ଅହିତ ହୋଇଛ ଅପଣ ହେ କୃପାନିଧି । ଜଗତେ ଧରି ଯେବେ ଅହି, ଘଟ ଗୋଟିକେ ନେଇ ଥୋଇ, ଅଛି ଯାବତ ଘଟେ, ବଞ୍ଚାଅ ଯେ କପଟେ, ମୋର ହାବୁଡ଼ୁ ଯିବ କାହିଁ, ହେ କୃପାନିଧି । ୯ । କେଉଁ ଶିଶୁ କାମିନୀ ସ୍ତନ୍ୟପାନରୁ ଯେଣି ଜୀବନ ଯାଇଛି ଜଗତେ । ଶୋଷି ପୂତନା ପ୍ରାଣ, ଯେଣିବାରି ଜୀବନ, ନାହିଁକି ତୁମ୍ଭ ଦ୍ରବ୍ୟ ଶତ୍ରେ ହେ କୃପାନିଧି । ସକଳ କଥା ମୋର ଦେଖି, ଅଛନ୍ତି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସାକ୍ଷୀ, ବ୍ରଜେ ଭୁଜଙ୍ଗ ଗ୍ରୃହ, କରି ମୁଁ ନାହିଁ ବୋଲି, ଲୁଅଁ ତ ଥରେ ଚକାଅକ୍ଷି ହେ କୃପାନିଧି । ୧୦ । ନୁହେ ଅବାସ ଘର, ମାନସ ସରୋବର ଶୁଭିଲା ନାଗେଶ୍ୱର ରବ । କ୍ଷଣେ ନ ରହି ଧାଇଁଗଲଟି କାହିଁପାଇଁ, ଅଜ ନ ଥିଲେ କେତେ ଦେବ ହେ କୃପାନିଧି । ମନ୍ତ୍ର ଜାଣିବା ଲୋକେ ବଶ, ହୁଅନ୍ତି ସବୁ ଅଶୀବିଷ, ମନ୍ତ୍ରାଧୀନ ତ ତୁମ୍ଭେ, ବଞ୍ଚାଉଅଛ ଦମ୍ଭେ, ଭୁଜଙ୍ଗ ନୁହ ଅଜ କିସ ହେ କୃପାନିଧି । ୧୧ । କହଇ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ନାଥ ନୁହ ଅଧୈର୍ଯ୍ୟ ଏଣିକି ମହତ ନ ଯାଉ । ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ପରିଗ୍ରହ, ଜାଣିଲେ କି ବିଗ୍ରହ ଇତରେ ନ ଜାଣନ୍ତୁ ଅଜ ହେ କୃପାନିଧି । ଯେତେବେଳେ ମୋ ଅନ୍ତ ହେବ, ଏତିକି ମାତ୍ର ମୋତେ ଦେବ, ପରେତରାଟଦ୍ୱାରସୀମାରୁ ପରିହାରି କରିଣ ଯହିଁ ତହିଁ ନେବ ହେ କୃପାନିଧି । ୧୨ ।

ଗୁଡ଼ାକଲ—ଏକତ୍ର କରିଅ କଲ । ଅ—ବିଷ୍ଣୁ, ଅହିତ—ଶତ୍ରୁ, ଭୁଜଙ୍ଗ—ସର୍ପ ଓ ବିଟପୁରୁଷ, ନାଗେଶ୍ୱର—ହସ୍ତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସାପୁଅକେଳାର ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର, ପରେତରାଟ—ଯମ ।

(୧୦)

ଜଗନ୍ନାଥ ଜଣାଣ

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପରକ

ଷୀରମୟ ସିନ୍ଧୁ-କେମାଳୀବବନ୍ଧୁ, ତୁମ୍ଭେ ତ ଜଗତପତି । ଟେକି ସମ-ଦୃଷ୍ଟିପତାକାକୁ ପୁଣି ଏ କି ପକ୍ଷପାତ ସ୍ୱୀକୃତି ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । କେ କି କଲା-ମୁଁ ନ କଲି । କେ କି ଦେଲା ଅବା ମୁଁ ଅବା ନ ଦେବା ଯେନ୍ନ ଏତେ ସବ ହେଲି ହେ ମହାପ୍ରଭୁ ।୧। ମୃଗ ଯୁବତୀକି ରଖିଲ ଯେ ନାଶି ମୃଗୟୁ ବିଦ୍ୱେଷ-ଦାଢ଼ । ଚରଣପଙ୍କଜ ସ୍ମରଣ ବିନା ସେ କିସ କରିଥିଲା ଆଉ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । କୁମ୍ଭୀର ଗ୍ରାସନ୍ତେ ଗାଢ଼ । ଜନେ କହିବାରେ ଅନେକପ-ରଜା ମନେ କଲା-ସିନା ମାତ୍ର ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୨ । ନୃପସଭା ମଧ୍ୟେ ଅସ୍ଥିର ହୁଅନ୍ତେ ଦ୍ରୁପଦ-ସୁତା ଆବର । ଧ୍ୟାନରୁ ତ ଆନ କିଛି କରିବାର କାନ ଶୁଣି ନାହିଁ ମୋର ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ହିତେ ଯେ ଥାଅ ନିରତେ । ଲକ୍ଷ ଦେଇଥିଲେ କାଞ୍ଚନ-କେତେ କି ପାଞ୍ଚ ପଣ୍ଡୁରାଜ ସୁତେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୩ । ରୂପରେ କେଳତି-ଉପରେ ପତାକା ଦିଆଇଲ ଯେ କୁଜୀକି । ଯାହା ହୋଇଥିଲା ଯହା ହେଲା ତୁମ୍ଭ ପ୍ରସାଦବଶୁଁ ରଙ୍କିଣୀ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ଜଗତେ ତ ତାହା ଜଣା । ଅଙ୍ଗକୁ ନେବ ମିଳିବାରୁ ହୋଇଛି ଯଶ ଊତ୍ତମ ବାଜଣା ହେ ମହାପ୍ରଭୁ ।୪। ନଳକୁବରଙ୍କ ଚରିତକୁ ବୁଧେ ବଳକୁ ଅଛନ୍ତି ଏବେ । ପ୍ରହ୍ଲାଦକୁ ମହା-ଆହ୍ଲାଦ ଅପଣ କରିଛ ପରି ପୁରୁଦେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ମୁନିଙ୍କ ଅଶ୍ରମ-ଶିଳା । ତୁମ୍ଭଙ୍କ କି ଉପକାର କରି ରୂପବତୀ ହୋଇ ଚାଲିଗଲା ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୫ । କେବଳ ସୁଦାମା ଦ୍ୱିଜ ନିଜ ଶକ୍ତି ଅନୁରୂପ ଅଚରିଲେ । ଗଲାତାଏ ଖୁଦ ନଜର ଦେବାରୁ ଫଳ ତାଦୃଶ ଲଭିଲେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ଅଉ କେ କି କଲା କହ । କାହା କାମକୁମ୍ଭ ପୁରି ନାହିଁ ତୁମ୍ଭ ଅହେତୁକ ଅନୁଗ୍ରହ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୬ । ଅନନୁଗତ ତୋ ମନ ନୋହେ ବୋଲି ଅଙ୍କା ହେବ ଅବା ମୋତେ । ନାମ ସୁସ୍ମୃତର ଡାକିବାରୁ

---

୧୦ । ଟୀକା—ମୃଗୟୁ—ଶିକାରୀ, ବାଣୁଆ; ଅନେକପ-ରଜା—ଗଜରାଜ, ଦେବର୍ଷି ନାରଦଙ୍କ ଶାପରେ ନଳକୁବର ଯାମଳାର୍ଜ୍ଜୁନରୂପରେ ଜନ୍ମିଥିଲେ, କୃଷ୍ଣାବତାରରେ ଭଗବାନ୍ ତାହାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ—ଭାଗବତ କଥା; ଗଲାତାଏ—ପୋଷେ, ନଜର—ଭେଟି ।

ଦିବ୍ୟଧାମ ଲଭିଲେ କେମନ୍ତେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ଅଜାମିଳ ମହାସୁର । କେଉଁ ସାବଧାନ ହୋଇ ନାମଗାନ କରିଥିଲେ ସେ ତୁମ୍ଭର ହେ, ମହାପ୍ରଭୁ ।୭। କବିରବି ସୂର୍ଯ୍ୟଗୁରୁ ଯୋଡ଼ି କରଯୁଗକୁ ଛାମୁରେ କହେ, ଭଲ ଅବା ମନ୍ଦ କରିବାକୁ ତ ମୁଁ ମୋହର ଅଯୁକ୍ତ ନୁହେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ସବୁ ତୁମ୍ଭ ଇଚ୍ଛା ବିନା, ରଖ ବା ନ ରଖ ମୋହର ଗତି ତ ପତିତପାବନବାନା ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୮ ।

(୧୧)

ମହାବାହୁ ଜଣାଣ

ରାଗ—କାମୋଦୀ

କମଳବାସିନୀପ୍ରାଣବାନ୍ଧବ ହେ ଅତିବାଣ କମନୀୟ କଳାମୁଖଚନ୍ଦ୍ର । କମ୍ବୁମଧ୍ୟପୁରୀ ନୀଳବସୁନ୍ଦରୀଧରାଚଳ ଗୁହାଗୃହ ବିହାରୀ ପାରୀନ୍ଦ୍ର ହେ । ମହାବାହୁ । କଉଣପକୁଳକ୍ଷୟଦକ୍ଷ, କୃପଣକାମିତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, କହ ନୋହିବା କଦନ, ସିନ୍ଧୁ ନିମଜ୍ଜଜନ କର୍ଣ୍ଣଧାରବର ରକ୍ଷ ରକ୍ଷ ହେ । ୧ । ଖଣ୍ଡପରଶୁବନ୍ଦନ, ମୁରଲୀସୁସାବଧାନ, ଖମଣିମଣ୍ଡଳମଧ୍ୟବାସୀ । ଖଗାଧିପଧ୍ୱଜ ବ୍ରଜ-ଖଞ୍ଜନନେତ୍ରାସମାଜ, ଚଞ୍ଚଳା କୌତୁକ ଅଭିଳାଷୀ ହେ ମହାବାହୁ । କ୍ଷୀଣଜନଙ୍କର ଅନ୍ତଃସାର, ଖଣ୍ଡିତ ମେଦନୀ ଭୟଭାର, ଖରମୟୂଖର ପୁତ୍ର ଚରକର କରପତ୍ର ଦରନିବାରଣ ଦୟାକର ହେ । ୨ । ଗହନେ ଗର୍ଭିଣୀ ଏଣୀ, ଗରଷ୍ଠ ବିପଦ ପୁଣି, ଗୁହାର ଗର୍ଭରେ ସ୍ତୁତି କଲା । ଗୋତ୍ର ଅମିତଙ୍କୁ ଫରମାସିବା ମାତ୍ରକେ ତାର କେଡ଼େ ବଡ଼ ଦର ଦୂର ହେଲା ହେ । ମହାବାହୁ । ଗୋପେ ଗୋବତ୍ସା ଗୋପିକା ଗୋପ, ଗ୍ରାସି ଦେଉଥିଲା ଶତ୍ର

୧୧ । ଟୀକା—କମଳବାସିନୀ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, କମ୍ବୁମଧ୍ୟପୁରୀ—ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ର, ପାରୀନ୍ଦ୍ର—ସିଂହ, କୌଣପକୁଳ—ଅସୁରବଂଶ, କୃପଣକାମିତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ—ଦରିଦ୍ରଲୋକଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନାପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାରେ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ସଦୃଶ, ଖଣ୍ଡପରଶୁବନ୍ଦନ—ଶିବଙ୍କ ପୂଜ୍ୟ, ଖମଣିମଣ୍ଡଳ—ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ, ଖଗାଧିପଧ୍ୱଜ—ହେ ଗରୁଡ଼ଧ୍ୱଜ, କ୍ଷୀଣଜନ—ତପସ୍ୱୀ, ଖରମୟୂଖପୁତ୍ର—ସୂର୍ଯ୍ୟପୁତ୍ର ଯମ, ଚରକର—ଦୂତ ହାତରେ ଧରିଥିବା, କରପତ୍ର—କରତ, ଦର—ଭୟ, ଗୋତ୍ରଅମିତ—ଇନ୍ଦ୍ର; ଉପଦ୍ରବ—ଅମଙ୍ଗଳ; କରଜ—ନଖ, ନାଗନାଥ—ଗଜରାଜ, ନକ୍ର—କୁମ୍ଭୀର, ଅକ୍ଷକ୍ରୀଡ଼—ପଶାଖେଳ,

ଟୋପ, ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରିଛତ୍ର, ଟେକି ଟେକି ପଦ୍ମନେତ୍ର ବାହିଲ ସେ ଉପଦ୍ରାପ ଲୋପ ହେ । ୩ । ଘନାଘନଘଟା ଘୋର, ନୃଶଂସ ହିରଣ୍ୟାସୁର ବାନ୍ଧି ନିଜ ତନୁଜର ବଧ । ଘର୍ମାକ୍ତ ତୀବ୍ରକୋପରେ, ଘଟାଇଲା ତା ଉପରେ, ବଜ୍ରାଧିକ ଅନେକ ଆୟୁଧ ହେ । ମହାବାହୁ । ଘେନି ନୃସିଂହ ଅବତାର, ଘାତ-ମାତ୍ରକରେ କରଜର, ଘଟୀ ଅର୍ଦ୍ଧକରେ ଭକ୍ତ ପ୍ରହ୍ଲାଦର ଭୟମୁକ୍ତ, ହେଲ ପର ତୁମ୍ଭେ ଚକ୍ରାୟୁଧ ହେ । ୪ । ନାଗନାଥକୁ ଦଳିଲେ, ନନ୍ଦ ଆକର୍ଷିଲ କାଳେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଅକ୍ଷ ଖେଳେ ଥିଲ ମାତ । ନିରେଖି ସାରକୁ ଭଲେ, ନିମେଷ ମଧ୍ୟେ ଦେଖିଲେ, ନାଗାରି ହେବାର ଖର ଶ୍ୱାସୀ ହେ । ମହାବାହୁ । ନନ୍ଦ କହିନନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରଧର, ନିନ୍ଦୁଥିଲା ବନ୍ଧୁକ ପ୍ରକର, ନିଶିଳ ଲୋକେ ଏ ଯଶ ନାଚୁଛୁ ହେ ଜଗଦୀଶ, ନୋହିଲଟି କେଉଁ ଖ୍ୟାତ କର ହେ । ୫ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକେ ଯେଉଁ, ଚନ୍ଦ୍ରପରାକ୍ରମ ଗାଉଅଛନ୍ତି ଅଭୟ ପାଇ ନିତ । ଚକାନୟନ ହେ ସେହି, ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଶ୍ରୀକରେ ବହି, ଗୃହୁଁଛ ତ ମୋହର ବିପତ୍ତି ହେ, ମହାବାହୁ । ଚରାଚରେ ଶନ୍ଦ ଅତି ହେଲ, ଚକୋର ଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ର ନ ପାଇଲ, ଶନ୍ତୁଛୁ ମୁଁ ଶରନ୍ତନ ହେବାରୁ ତାର୍କ୍ଷ୍ୟକେତନ, ଶବଳ କ ଶରୀ ହୋଇଗଲା ହେ । ୬ । ଛଳପତି ବେଶ ଧରି, ଛଦନ ଶାଳାରୁ ହରି ନେଲ ଯେ ଦେବୀଙ୍କୁ ସୁରମିତ୍ର । ଛେଦ ତାହାକୁ ମାର୍ଗଣେ, ଛୁଦ୍ର କୁହା ବାଭିପଣେ, ଟେକାଇଲ ଆପଣେ ତ ଛତ୍ର ହେ, ମହାବାହୁ । ଛାର ଦୁଃଖ କେତେ ଅବା ମୋର, ଛାୟାନାଥ ତୁମ୍ଭେ ସେ ଅନ୍ଧାର, ଛଦ୍ମେ ବଳଦ୍ୱାର ଖର୍ବ ଦ୍ୱିଜେନ୍ଦ୍ର ବେଶେ ତା ଯଜ୍ଞ ଛଡାଇଲ ପରମଈଶ୍ୱର ହେ । ୭ । ଜଗତେ ଜାଣନ୍ତି ଜନ, ଯାହା କଲା ଦୁଃଶାସନ, ଦ୍ରୁପଦ ଜେମାକୁ ସଭାତଳେ । ଜଳଜ ଚରଣେ ସ୍ତୁତି କଲିବାରୁ ମହାସତୀ, ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତୁଟିଲା ନାହିଁ ତଳେ ହେ, ମହାବାହୁ । ଜମା ହୋଇଥିଲେ ଯେତେ ଜନ, ଜଣେ

ନାଗାରି—ଗରୁଡ଼, ବନ୍ଧୁକ ପ୍ରକାର—ବଧୁଲି ଫୁଲ, ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ତବକ, ତାର୍କ୍ଷ୍ୟକେତନ—ଗରୁଡ଼ଧ୍ୱଜ, ଶରନ୍ତନ—ପୁରୁଣା, ଶବଳ—ପତାକା, ଛଦନଶାଳା—ପତ୍ର କୁଡ଼ିଆ, ସୁରମିତ୍ର—ଦେବଶତ୍ରୁ ରାବଣ; ମାର୍ଗଣ—ବାଣ, ଛାୟାନାଥ—ସୂର୍ଯ୍ୟ,ଜଳଜଚରଣେ—ପଦ୍ମପାଦରେ,ଅପଘନ—ଶରୀର, ଜଠର—ଉଦର,ଗର୍ଭ;ଜମ୍ବାଳ—ପଙ୍କ,ଝଷ—ମାଛ,ନିରୟ—ନରକ,ଝୁକ—ଝୁକଲସ (?) ଏଣ୍ଡୁଅ; ନାକନିତମ୍ବିନୀ—ସ୍ୱର୍ଗନାରୀ, ପ୍ରସୂନ—ଫୁଲ, ପୀନ—ସ୍ଥୂଳ, ମୋଟା, ବାହୁବୃନ୍ଦାରକମହୀରୁହ—ବାହୁରୂପ ସୁବୃହତ୍‌ବୃକ୍ଷ, ଅନାତପ—ଛାୟା, ଠାଣି—

ଦେଖି ନାହିଁ ଅପଘନ, ଜୃମ୍ଭବବେ ଜଗତ୍ତ୍ରୟ ଜଠର ପୂରିଲ ଭୟ ନିବାରଣି-ଜଳଧିଶୟନ ହେ । ୮ । ସଞ୍ଜାଳିଲେ ସାଢ଼ଦଳ ସଢ଼ିଗଲା ପରି ଜଳ, ସରିଗଲା ପରି ଫଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟ । ସାଙ୍କି ମନସ୍ତାପ ଭୟୁ ଅମଳେ ମୋ' ଅସୂୟୟୁ, ହେଉଇଲାଟି ଧାନଦସ୍ୟପନ୍ଥୁ ହେ, ମହାବାହୁ । ସଟେଉ ମୋ ଅଭିଳାଷପୁର, ଡ଼ିମିନ୍ଥ ହେଲାଟି ମନ୍ୱନ୍ତର, ଯାଞ୍ଚିତପ୍ର ଅଳ୍ପ ଜଳ ଜମ୍ବାଳ ବଶୁଁ ବ୍ୟାକୁଳ ସପଦଶା ହୋଇଲା ମୋହର ହେ । ୯ । ନୃଗ ନାମେ ନୃପବର ନିରଯ୍ୟେ ନିମନ୍ତି ଶରକାନ୍ତୁ ହୋଇଥିଲେ କୃକସର । ନବୀନ ନୀରଦ ନିନ୍ଦା, ନବ ଉତନବସନା, ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ତାହାଙ୍କ କର ଧରି ହେ, ମହାବାହୁ । ନେଇ ଯିବାକାଳେ ଡୁଲେ ଡୁଲେ, ନିରେଖି ତାହାଙ୍କ ତେଜ ଭଲେ, ନାକ ନିତମ୍ବିନୀମାନେ, ନନ୍ଦନବନ ପ୍ରସୂନେ, ନିତ ନିତ ଉପହାର ଦେଲେ ହେ । ୧୦ । ଟେକିଛୁ ଅଦ୍ୟାପି ପୀନ, ବାହୁଯୁଗଳକୁ ଧୀନ, ଜନରେ ସ୍ଥାୟ ଦେବାକୁ ଚିନ୍ତ । ଠାକେ ରହିଛୁ ମୁଁ ସେହି ବାହୁବୃନ୍ଦାରକ ମହୀରୁହ ଅନାତପକୁଞ୍ଜି ନିତ ହେ ମହାବାହୁ । ଟିକିଏ କରୁଣା ଜାତ ହେଉ, ଟୋପାଏ ତହୁଁ ଏ ଟେକା ପାଉ, ଠାଲି ଦେଲେ ଭବଗ୍ରାହୀ, ଦୁର୍ଗତି ଦୁଃଖକୁ ଗୃହିଁ, ଟମକ ପିଷ୍ଟପେ ବାଜାଉ ହେ । ୧୧ । ଠଣାଦାରପରି କାଳ, କରରେ ଧରି କରାଳ, ଦଣ୍ଡ ଜଗି ରହିଅଛୁ ଠଣା । ଠିକମାର୍ଗ ପରିହରି, ଠକ ଅଚରଣ କରି ବଞ୍ଚିବା ଜନ୍ତୁର କି ଠିକଣା ହେ, ମହାବାହୁ । ଠେଉରଥିବାର ଏ ଜଗତେ, ଠେଉରାଇ ଗତ ହତାହତେ, ଠାକୁରମାନଙ୍କ ମଥାମଣି ହେ ମୁଁ କେଉଁକଥା କରିବି ବରୁର ଦବ୍ୟ-ଚିତ୍ତେ ହେ । ୧୨ । ଡାକ୍ତ ଗଜରବେ ଅଣି ବନ୍ଦନୀୟ ଜନ ପାଣି, ପଦ୍ମେ ଦେଉ ନାହିଁ ବରାଟକୀ; ଡୁବାଇ ନାହିଁ ମସ୍ତକ, ମନ୍ଦାକିନୀ ହ୍ରଦୋଦକ-ପୁରେ ପଶି ହରି ହରି ଡାକ୍ତ ହେ, ମହାବାହୁ । ଡରୁଛୁ ଯେ ଘୁମୁରେ

ଦେଲେ—ଦୂରକରି ଦେଲେ, ଏଡ଼ି ଦେଲେ; ଟମକ—ନାଗରାବାଦ୍ୟ, ପିଷ୍ଟପେ—ଜଗତରେ, ଠଣାଦାର—ପ୍ରହରୀ, ପହରାବାଲା; ଠଣା—ସ୍ଥାନ, ବରାଟକୀ—କଉଡ଼ି, ମନ୍ଦାକିନୀହ୍ରଦୋଦକପୁରେ—ଗଙ୍ଗା ନଦୀର ଜଳପ୍ରବାହରେ, ଡମ୍ଭ—ଶିଶୁ, ଅଜ୍ଞ; ମାପ୍—କ୍ଷମା, ତାଲେ—ଥରେ, ଅଘବିଧ୍ୱଂସନ—ପାପନାଶକ, ଅଘ—ପାପ, କଙ୍କର—ଶୂକର, ତାପାର୍ତ୍ତି—ଦୁଃଖକର, ତପନୀୟ ଗିରିତଳେ—ସୁମେରୁ ପର୍ବତତଳରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟରେ; ବଭୂତି—ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ତସ୍କର

ତୁମ୍ଭର, ଡାକୁଅଛୁ ଅହେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର, ଉମ୍ଭର ଦୋଷକଳାପ, ତୁମ୍ଭେ ପରି ବାପ ମାଙ୍ଗ, ନ କଲେ କି କରିବ ଇତର ହେ । ୧୩ । ତାଳି କରୁଣା ପୀୟୂଷ, ଅଶେଷ ଦୋଷୀଙ୍କ ଦୋଷ, ନାଶିବାରୁ ସିନା ବାରଂବାର । ତଳ୍ପା ବାଜୁଛି ସଂସାର, ମଧ୍ୟେ ଏହି ଅନ୍ତଃସାର, ସକାଶୁଁ ମୁଁ କରୁଛି ବ୍ୟାପାର ହେ, ମହାବାହୁ । ତାଳେ ଷିତ ଅନାଇ ନ ଗୁଲ, ତମ କହୁଅଛୁ ଗ୍ଲତ ଠେଲି, ତାଙ୍କି ରହିଥିବା ଧୋର, ଦାବାଗ୍ନିକି ନାଥ ମୋର ଟୋକ୍କ ଦେବେ ଅନାୟାସେ ବୋଲି ହେ । ୧୪ । ଅପରମିତ ମହିମ ଅଘବିଧ୍ୱଂସନ ନାମ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବଳ ହେଲେ ହେଲେ । ଅପରାଧ ହେବା ଡରେ, ଅଘରେ ଅତଙ୍କନରେ, ଅସକ୍ତ ନୋହିବା ଜାଣେ ଭଲେ ହେ, ମହାବାହୁ । ଅଣୁଏ ଅଯୁକ୍ତ ନାହିଁ ମୋର, ଅଚରୁଛି ପାତକୀ ପ୍ରକାର, ଅପଣ ହୃଦେ ନିବାସ କରି ଯେଉଁ ଫରମାସ, କରୁଛ ତା କରୁଛି କଙ୍କର ହେ । ୧୫ । ତାରିବାକୁ ମାରିବାକୁ ତାପାଇଁ ନିବାରିବାକୁ ତୁମ୍ଭ ତୁଲ୍ୟ ପ୍ରଭୁ ଆନ ନାହିଁ । ତପକାସ୍ତୁ ଗିରିତଳେ ତପୋଧନମାନେ ତଳେ ତବତତ୍ତ୍ୱ ଜାଣନ୍ତି ବା ନାହିଁ ହେ, ମହାବାହୁ । ତର୍କି ନ ପାରିବାରୁ ବିଭୂତ, ତସ୍କର ବନିଲେ ପ୍ରଜାପତି, ତନୁରୁ ତର୍ଣ୍ଣକ ଶିଶୁ, ତତ୍ପଣେ ହେବା ସକାଶୁଁ, ତଳେ ଲୁଠି ଲଜେ କଲେ ସ୍ତୁତି ହେ । ୧୬ । ଥିବାରୁ ମଞ୍ଜୁଷେ ଗଣ୍ଠି, ପରି ହେ ବୈକୁଣ୍ଠକଣ୍ଠୀ,-ରବ ତବ ପ୍ରଭାବ ମୋ ମନେ । ଥୁଆଧନ ସିନା ଭୋଗ, କରି ହରିବ ଉଦ୍‌ବେଗ, ବୋଲି ଭାବୁ ଭାବୁ ଅନୁଦିନ ହେ, ମହାବାହୁ । ଥାଏ ମୋ ଭରସା ମେରୁପରି, ଥାପିରେ ଧଇର୍ଯ୍ୟ ଥାଏ ପୂରି ଥଲ୍ଲୁଅଛୁ ଏବେ ଭୟଭରେ ଅନୁକମ୍ପାମୟ, ନୟନାନ୍ତ ଛଟା ଦିଅ ଠାରି ହେ । ୧୭ । ଦନେ ଦୟାଳୁତା ବାନା ଦୃଶ୍ୟ କରାଇଲେ ସିନା, ଦୀନବନ୍ଧୁ

ବନିଲେ—ଚୋର ହୋଇଗଲେ, ପ୍ରଜାପତି—ବ୍ରହ୍ମା, ତର୍ଣ୍ଣକ ଶିଶୁ—ବାଛୁରି, ମଞ୍ଜୁଷ—ପେଡ଼ି, ଗଣ୍ଠି—ଧନ, ବୈକୁଣ୍ଠକଣ୍ଠୀରବ—ବୈକୁଣ୍ଠର ସିଂହ ସ୍ୱରୂପ, ବୈକୁଣ୍ଠର ଅଧିପତି; ଥାପି—ଶାନ୍ତ, ଦନ୍ଦଶୂକ—ସର୍ପ, ଦନ୍ଦଶୂକଦଷ୍ଟହୃଦନ୍ତର ଲୋକ—ଯେଉଁ ଲୋକ ହୃଦୟରେ ସର୍ପଦଂଶନ କରିଅଛି । ଜାଙ୍ଗଳିକପୁରନ୍ଦର—ଶ୍ରେଷ୍ଠଗୁଣିଆ, ଅଶ୍ଳେଷ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ଦ୍ରବିଣବନ୍ତ—ଧନବନ୍ତ, ବିତ୍ତ—ଧନ, ଧାତାପୁତ୍ରମୁନି—ଦେବର୍ଷିନାରଦ, ଧନାଧିନାଥଙ୍କସୁତେ—ନଳକୁବେର ଓ ମଣିଗ୍ରୀବ ଦୁଇ ଭାଇ, ଧଡ଼ଶେଷୁଁ—କାକପଣନ୍ତରୁ, ନଜର—ଭେଟି, ଭୂସୁର— ବ୍ରାହ୍ମଣ, ନଳିନ—ପଦ୍ମ, ଉଲ୍ଲାସଣ୍ଠ—ଆନନ୍ଦପୂର୍ଣ୍ଣଶୋଭା, ମିହିରମୟୂଖ—

ନାମକୁ ତୁମ୍ଭର । ଦୁଷ୍ଟ ଦୁଃଖ ଦନ୍ଦଶୂକ,-ଦଷ୍ଟ ହୃଦନ୍ତର ଲୋକ, ରକ୍ଷା ଜାଙ୍ଗଳିକ ପୁରନ୍ଦର ହେ, ମହାବାହୁ । ଦରିଦ୍ରକୁ ଦାନଦେବା ଯଶ, ଦିଗନ୍ତକୁ କରଇ ଅଶ୍ଲେଷ, ଦଇବେ ଦ୍ରବିଣବନ୍ତ ଜନେ କଲେ ବିତ୍ତ ଦତ୍ତ ଦାତାର କି ହେବ ପଉରୁଷ ହେ । ୧୮ । ଧରିଥିଲେ ତରୁ ରୂପ, ଧାତାପୁତ୍ର ମୁନିଶାପ, ବଶୁଁ ଧନାଧିନାଥଙ୍କ ସୁତେ । ଧରାଇଲେ ଦିବ୍ୟତନୁ, ଧ୍ରୁବକୁ ବାଳକ ଦିନୁଁ, ଦିବ୍ୟ ଧାମ ଦେଲ ଏ ଜଗତେ ହେ, ମହାବାହୁ । ଧଡ଼ି ଶେଷୁ ସମର୍ପି ନଜର, ଧନୀ ହେଲେ ସୁଦାମା ଭୂସୁର, ଧବଳ କରନ୍ତୁ ଏହୁ, ଯଶବ୍ୟୋମ ତୁଲେ ମହୀ ଧର୍ମ ଧାରିବନ୍ତ ଧୁରନ୍ଧର ହେ । ୧୯ । ନିରର୍ଗଳ ଅଧିକାର, ନିତ୍ୟ ନିଳୟୁ ଯାହାର, ନାଥଙ୍କର ନାମ ଶୁଭୁଅଛୁ । ନିସ୍ତାରଣ ହୋଇ ତାର, ନରଦେହ ବହିବାର, ନାଶଗଲା ବୋଲିଭଣି ଛୁ ଛୁ ହେ, ମହାବାହୁ । ନ ନଚ୍ଛଇ ଏହା ଜନମୁଖ, ନିଯୋଜନା କର ମୋର ସୁଖ, ନଳିନେ ଉଲ୍ଲାସଶିରି, ନିଧାନ ରଚିଲ ପରି ନବୋଦିତ ମିହିରମୟୂଖ ହେ । ୨୦ । ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ମୁଁ ବାରେ ପଦପଙ୍କେରୁହ ତଳେ ପଡ଼ୁ ପଡ଼ୁ ପେଲିଦେବା ନୋହୁ । ପଡ଼ିବି ସିନା ତୁମ୍ଭର ଗର୍ଭେ ଦେଇ କରଭର ପଦାରେ ତ ସ୍ଥଳ ନାହିଁ ଆଉ ହେ, ମହାବାହୁ । ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ ମୋର ଏକା, ପର ପରମାଣୁ ନାହିଁ ଦକା, ପ୍ରଭୁ ପଣକୁ ମାନିକ ପ୍ରପଞ୍ଚ ମଣ୍ଡଳଯାକ, ନିନ୍ଦା ହେବ ବୋଲି କରେ ଡକା ହେ । ୨୧ । ଫନ୍ଦା କର ଆପଣଙ୍କୁ, ଫଳଲଭ ବିନା ରଙ୍କୁ, ବଳିଲଣି ଅଚରଣେ ସିନା, ଫେଡ଼ି ଏ ମାନସ କଥା, କା ଅଗେ କହିବି ବ୍ୟଥା, ଫେଡ଼ି ନେବ ଆଜି ତୁମ୍ଭ ବିନା ହେ, ମହାବାହୁ । ଫାଟିଅଛି ଯେବେ ମୋ କରମ, ଫନ୍ଦାଇବାକୁ ଆପଣ କ୍ଷମ, ଫୁଟିଥିଲା ପହଣ୍ଡକେ, ଯେଉଁ କୁବୁଜୀ ଏହି ଲୋକେ, ନ କଲ କି ତାକୁ ରମ୍ଭା ସମ ହେ । ୨୨ । ବିଳମ୍ବ ସହିବା ପୀଡ଼ା, ହେଲେହେଁ ବରହିଚୂଡ଼ା,-ବତଂସ ମୁଁ ବଳିଅଛି ଏତେ । ବିରକତ କର ଅତି,

---

ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ, ପ୍ରପନ୍ନ—ଶରଣାଗତ, ପଦପଙ୍କେରୁହ—ପାଦପଦ୍ମ, ପ୍ରପଞ୍ଚମଣ୍ଡଳ—ଧରାମଣ୍ଡଳ, ରଙ୍କୁ—ଦରିଦ୍ର ଅପେକ୍ଷା, ଫନ୍ଦାଇବା—ଯୋଡ଼ିଦେବା, ଯୁକ୍ତ କରିବା; ଫୁଟିଥିଲା—କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା, ବର୍ହିଚୂଡ଼ାବତଂସ—ମୟୂରଚନ୍ଦ୍ରିକ ମସ୍ତକଭୂଷଣ ଯାହାଙ୍କର, ବଳଦେବ ବଳାହିତାବରଜ—ବଳରାମ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାନଭାଇ (ଙ) ସିନ୍ଧୁସୁତାବର—ଲକ୍ଷ୍ମୀଧବ, ଅମନ୍ଦବିକଳେ—ଅତିଦୁଃଖରେ, ଭବଅହି—ସଂସାରରୂପସର୍ପ, ଭବ୍ୟକଥା—ସୌଭାଗ୍ୟକଥା, ମଣି

ଶଙ୍କାପନ ନ କରନ୍ତୁ, ବାଧାବଳି ପଡ଼ଲଣି ମୋତେ ହେ, ମହାବାହୁ । ବଳିଷ୍ଠ ବାହୁଯୁଗଳ ତଳେ, ବେଗେ ମୋତେ ଗ୍ରସ୍ୟାଦଅ ବେଳେ, ବଳଦେବ ବଳାହୃତାବରଜ ହେ ସିନ୍ଧୁସୁତା,-ବର ବନ୍ଦେ ଅମନ୍ଦ ବାକଲେ ହେ । ୨୩ । ଭୟାନକ ଭବ ଅହି ମୁଖେ ପଡ଼ିଛୁ ତ ମୁହିଁ, ଭବ୍ୟ କଥା ଲୋଡ଼ିଲେ କେ ଦେବ । ଭରଜିଲେ ଭଲେ ଏହା ଭ୍ରମରୁ ହେ ରମାନାହା, ଭଲ ଲୋଡ଼ ନ ଲୋଡ଼ ଲାଘବ ହେ, ମହାବାହୁ । ଭରସା ଏତିକି ଥାଏ ମୋର, ଭଙ୍ଗୀ ଯେଣୁ ତୁମ୍ଭେ ବଳିଅର, ଭ୍ରୁଭଙ୍ଗ ମାତ୍ରକରେ, ଭସାଇଲ ରତ୍ନାକରେ, ମହୋନ୍ନତ ବହୁତ ଭୂଧର ହେ । ୨୪ । ମହାମହିମ ହେ ମଣି, ମଙ୍ଗଳ ଗର୍ଭକମଣି, ମହୋନ୍ନତ ମହୀଧର ସିନା । ମନାସି ତୁମ୍ଭର ଯଶ, ପଙ୍ଗୁ ଲଙ୍ଘିଛୁ ନିମିଷ, ମାନବଙ୍କେ ତାହାକୁ ଶ୍ରମ ବିନା ହେ, ମହାବାହୁ । ମଜ୍ଜିଥିବା ନିଗମକୁ ଘେନି, ମଲ୍ଲ ଗୁରୁତ୍ୱଜନୟିଙ୍କ ଅଣି, ମହସ୍ୱାଦ ଲୋକେ ଦାର, ମଲ୍ଲୀମାଳା ମନୋହର, କାନ୍ତିରେ ମଣ୍ଡିଲ ଯଦୁମଣି ହେ । ୨୫ । ଯମଙ୍କ କଙ୍କରେ ମନ୍ତୁ,-ମନ୍ତ ହେବା ଯେଉଁ ଜନ୍ତୁ-ମାନଙ୍କୁ ଯାତନା ଦେଉଥାନ୍ତି । ଯାଗ ଭାଗ ଭୁଞ୍ଜିବାକୁ, ଯୋଗ୍ୟ କରାଅ ତାହାଙ୍କୁ, ଯଶୋଦାଙ୍କ ଯବିଷ୍ଠ ସନ୍ତତ ହେ, ମହାବାହୁ । ଯଦୃଚ୍ଛା ବିଳାସବିଚକ୍ଷଣ, ଯତ୍ନ କଲେ ନ ମିଳ ଅପଣ, ଯାବତ ଘଟରେ ବହି-ରନ୍ତରେ ସନ୍ତତ ରହୁ, କରୁଛ କି ଇଚ୍ଛା ତୁମ୍ଭେ ଜାଣ ହେ । ୨୬ । ରତ୍ନାକର ଯା ମନ୍ଦିର, ରମା ରମଣୀ ଯାହାର, ଯାହାର କୌସ୍ତୁଭ ମଣିବର । ରଥ ସୁତ ବିନତାର, ରଥଚରଣ ହତ୍ୟାର, ରୁଦ୍ରଦେବ ପର ପରିବାର ହେ, ମହାବାହୁ । ରସାଚରମରେ ପଡ଼ି ପଡ଼ି, ରହିଛୁ ସନ୍ତତ କରଯୋଡ଼ି, ରଙ୍କ ଗୁହାରି—ଭାରତୀ, ରତ୍ନକୁଣ୍ଡଳଅ ଶ୍ରୁତି, ରନ୍ଧ୍ରପାଶେ ଥରେ ଯାଇ ପଡ଼ି ହେ । ୨୭ । ଲାଗି କାଳେ ଏ ମକର-କୁଣ୍ଡଳ ଯୁଗଳ ମୋର ଦୁଃଖ ଜଣାଇବେ ବୋଲି ଚିନ୍ତି । ଲଗାଇ ରସାରେ ଶିର, ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ନମସ୍କାର, ଲାଞ୍ଜି ଦେଇ କରୁଥାଏ ସ୍ତୁତି ହେ, ମହାବାହୁ । ଲବ୍ଧହୋଇ ଏତେ ରତ୍ନଗଣ, ଲାଗିଲେ କାହିଁକି ମୋର ରଣ, ଲଭି ଶ୍ରୁତି ପାଶେ ଘର, ଲଗଢ଼ କି ଲକ୍ଷ୍ମସାର ଲୋକରେ ଲଳିତ ଲବଣ୍ୟଗୁଣ ହେ । ୨୮ ।

ମଙ୍ଗଳଗର୍ଭକ—ଯାହା ଗର୍ଭ ଓ ମସ୍ତକରେ ମଣିପୂର୍ଣ୍ଣ, ମଣି—ମନୋହର, ମହୀଧର—ପର୍ବତ, ନିଗମ—ବେଦ, ମହସ୍ୱାଦ ଲୋକେ—ଭୂଃ, ଭୁବଃ, ସ୍ୱଃ, ମହଃ ପ୍ରଭୃତି ଲୋକରେ । ମନ୍ତୁମନ୍ତ—ପାପୀ, ଯବିଷ୍ଠ—ସଭୁସାନ, ରତ୍ନାକର—ସମୁଦ୍ର, ରମା—

ବଢ଼ ମୃଦୁଳ ଏ ବନମାଳା ବୋଲି ପ୍ରତିବଦନ, ବନ୍ଦୀ କରୁଥାଏ ବିଜ୍ଞାପନ । ବିଶେଷେ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗ, କର ଅସୁଥିବା ଭଙ୍ଗ, ପଛେ ଗୋଡ଼ାଇବାକୁ ମୋ ମନ ହେ, ମହାବାହୁ । ବରଜ ବନିକା ଯାକ ବୁଲି, ବୁଝୁଥାଏଁ ଦେଖି ପ୍ରତି ବଲ୍ଲୀ, ବଇଜୟନ୍ତୀ ବଲ୍ଲରୀ, ବକ୍ଷରେ ଯେ ଥିଲେ ଶିରୀ, ଯମୁନାରେ କି ପଡ଼ିଥିଲା ବୋଲି ହେ । ୨୯ । ଶରୀରଧି ବେଳାକୁ ବଳି, ଅଦ୍ୟାପି ନାହାନ୍ତି କଳି, କାଳେହେଁ ନିତ୍ୟ ମୁଁ ଲଭି ରତି । ଶଶୀ କୁରଙ୍ଗକୁ ଶେଷ, ଧରାକୁ ଶଙ୍କର ବିଷ କଳଙ୍କ ପରାସ୍ତେ ବହିଛନ୍ତି ହେ, ମହାବାହୁ । ଶରଣ ବୋଲିବା ଡାକପଣେ, ଶରଣାର୍ଥୀ ଜନ ଉଚିତେ କଣେ, ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ସେ ମୋହର, ବୋଲି ତ ହୁକୁମ କର, ପ୍ରତିପାଳୁ ନାହିଁ ଏବେ କେଣେ ହେ ।୩୦। ଷୋଡ଼ଶ ସହସ୍ର ବ୍ରଜସରୋରୁହାକ୍ଷୀ-ସମାଜ ଘେନି ସୂରସୁତା ତୀର କୁଞ୍ଜେ । ଷଡ଼ାସ୍ୟ-ଜନକାହୃତ ସଙ୍ଗର ପ୍ରସଙ୍ଗେ ମତ୍ତ, ହୋଇ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ ପୁଷ୍ପକୁଞ୍ଜେ ହେ, ମହାବାହୁ । ଷଡ଼ଙ୍ଘ୍ରି ରଚିଲ ପରି କେଲି, ଷଡ଼ାହୃତ ନିରସନଶାଳୀ, ଷଡ଼ଅଙ୍ଗୀ ଶ୍ରୁତିମାନେ, ସ୍ତୁତି କଲେ ଅବସାନେ, ନ ଲଗିଲା ଅପବାଦ ଧୂଳି ହେ ।୩୧। ସବୁ ସଂସାର-ସଦନ୍ତୁ, ସମସ୍ତ ଜନ ବଦନୁ, ଶୁଣିଅଛୁ ସତ ଅବା ମିଛ । ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ଅପ,-ରାଧ କଲେ ହେଲେ ମାର୍ଜ, କର ପ୍ରସନ୍ନକୁ ରଖୁ ଅଛ ହେ, ମହାବାହୁ । ସେ ସକାଶୁଁ ମୋର ଏ ସାହସ, ସଙ୍କୋଚକୁ ମନେ ନାହିଁ ବାସ, ସରସ ସକଳ ସୁର, ସାମନ୍ତମାନଙ୍କ ସାର ସଂରଜ ସେବକ ସମୁଲ୍ଲାସ ହେ ।୩୨। ହରିହୟ ବିଭୂତିକ, ହଂସରଥାଧି-କୃତିକ, ହଟି ରହୁ ନାହିଁ ମୁଁ ସମ୍ମୁଖେ । ହର୍ମ୍ୟତଳେ ଥିବାଯାକେ, ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ନୋହୁ ଲୋକେ, ହରନେବ କାଳ କଟୁ ସୁଖେ ହେ, ମହାବାହୁ । ହଇରାଣ ନୋହୁ କ୍ଲେଶକାଳେ, ହରେ ହରେ ବୋଲି ଅନ୍ତଃକାଳେ, ହସି ହସି ଯିବି ହରଦଶ୍ୱ ସୁତଙ୍କ ନଗରୀ, ସୀମା ମାନ ନ ଦେଖିବି

ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ବନତାର ସୁତ ରଥ—ଗରୁଡ଼ ଯାହାଙ୍କ ବାହନ, ରଥଚରଣ—ଚକ୍ର, ହତ୍ୟାର—ହତିଆର, ଅସ୍ତ୍ରଧ; ରସା ଚରମରେ—ପୃଥିବୀ ଉପରେ, ଲଗଡ଼—ସୁନ୍ଦର, ଲଷ୍ଟସାର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ, ପିନ୍ଧାଲୁଗା; ବରଜ ବନିକା—ବ୍ରଜପୁରର ବନଦେଶ, ପ୍ରତିବଲ୍ଲୀ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲତା, ଶରୀରଧି—ଜଳଧି, ସମୁଦ୍ର; ବେଳା—ସମୁଦ୍ର କୂଳ, ସରୋରୁହାକ୍ଷୀସମାଜ—ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀ ସମୂହ, ସୁରସୁତା—ଯମୁନା, ଷଡ଼ାସ୍ୟଜନକାହୃତ—ଶିବଶତ୍ରୁ କନ୍ଦର୍ପ, ସଙ୍ଗର ପ୍ରସଙ୍ଗେ—ଯୁଦ୍ଧବ୍ୟାପାରରେ,

ତୋଳେ ହେ । ୩୩ । କ୍ଷିତିକି ବହିବା ଅହି, କ୍ଷମ ନୋହିବାରୁ କହି, ନ ପାରନ୍ତି ଯାହାଙ୍କ ପୁରତେ । କ୍ଷମା ପୀୟୂଷ ସମୁଦ୍ର, ହେବାରୁ ମୁଁ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର, ଶ୍ରୀଙ୍ଘ୍ରିମୂରେ ଜଣାଇଲି ଏତେ ହେ, ମହାବାହୁ । କ୍ଷମ ଅପରାଧ ଏ ତ ନୁହେଁ, କ୍ଷମାଧିପବାନାଧିବାସ ହେ, କ୍ଷମାକର ଅଙ୍କା ହେବ, କ୍ଷିତିପୁର ବଳଦେବ କବିରବି ରାୟଗୁରୁ କହେ ହେ । ୩୪ ।

ଷଡ଼ଙ୍ଘ୍ରୀ—ଭ୍ରମର, ଷଡ଼ାହୃତନିରସନଶାଳୀ—କାମ କ୍ରୋଧାଦି ଷଡ଼୍‌ରିପୁଙ୍କୁ ଯେ ନିରାକରଣ କରିପାରନ୍ତି, ଷଡ଼ଙ୍ଗୀଶ୍ରୁତି—ଶିକ୍ଷା କଳ୍ପ ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଭୃତି ଷଡ଼ଙ୍ଗ ଯୁକ୍ତ ବେଦମାନେ, ହରିହୟ ବିଭୂତି—ଇନ୍ଦ୍ରତ୍ୱପଦ, ହଂସରଥାଧିକୃତି—ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅଧିକାର, ହରିଦଶ୍ୱସୁତଙ୍କ ନଗରୀ—ଯମପୁରୀ, କ୍ଷିତିବହିବା ଅହି—ଶେଷଦେବ, ଅନନ୍ତ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ପଞ୍ଚମ ଭାଗ

ଚନ୍ଦ୍ରକଳା

(କାବ୍ୟ)

ଚନ୍ଦ୍ରକଳା

ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ମଙ୍ଗଳଗୁଜ୍ଜରୀ

(ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ାର ଦେବଦେବୀଙ୍କ ସ୍ତୁତି)

ଜୟ ଲବଣଜଳଧି ତୀରଅଳଙ୍କାର । ଜୟ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ ଜମ୍ବୁ ମଧ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର-ବର ହେ । ୧ । କଷ୍ଟଧ୍ୱଂସୀ ଅଷ୍ଟ ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତି ଜୟ ଜୟ । ବସୁସଂଖ୍ୟ ଭବାନୀ କର ମୋ ଭୟ କ୍ଷୟ ହେ । ୨ । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ସିତଗଙ୍ଗା ଶ୍ରୀ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ । ତୀର୍ଥରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଜଳତାପ ଖଣ୍ଡ ହେ । ୩ । ଯହିଁ ମହେନ୍ଦ୍ର-ଚରମେ ବେଦବଲ୍ଲୀ ଶୋଭେ । ଦୀନ ପ୍ରପନ୍ନ ପ୍ରବେଶ ହୋଏ ନିରର୍ଗଳେ ହେ । ୪ । ସେ ସିଂହଦ୍ୱାରକୁ ଶତ ଲକ୍ଷେ ନମସ୍କାର । ଆଶା କରଅଛୁ ତରିବାକୁ ଏ ସଂସାର ଯେ । ୫ । ପତିତ ଉଦ୍ଧାର ତ ଆମ୍ଭର ଅବଶ୍ୟକ । ଅବଲମ୍ବ କରିଛନ୍ତି ମୁମୁକ୍ଷୁ ଅନେକ ଯେ । ୬ । ଅଗ ପଛ ହେଲେ ହେବ ପ୍ରଭୁପଣ କ୍ଷତ । ଏହି ଚିନ୍ତାରେ ଯେ ଚାନ୍ଦ ପରି ଅଭ୍ରସନ୍ତ ଯେ । ୭ । ସେ ପତିତପାବନଙ୍କ ଚରଣକମଳେ । ବନ୍ଦେ ନନ୍ଦାବର୍ତ୍ତ-ତଳ ବନ୍ଦାପନା ବେଳେ ଯେ । ୮ । ଭବଭୟରାଶିକି ଯେ ନାଶିବାରେ

ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ଜମ୍ବୁମଧ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରବର—ପୁରୀ ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ର ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ୨ । ଅଷ୍ଟ ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତି—ଜଳ, ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ, ଆକାଶ, ପୃଥିବୀ, ଯଜମାନ, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ—ଏହି ଅଷ୍ଟରୂପବିଶିଷ୍ଟ ଅଷ୍ଟଶମ୍ଭୁ । ବସୁସଂଖ୍ୟ ଭବାନୀ—ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗା । ୩ । ସିତଗଙ୍ଗା—ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା ନାମକ ତୀର୍ଥ, ତୀର୍ଥରାଜ—ସମୁଦ୍ର । ୪ । ମହେନ୍ଦ୍ର ଚରମେ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିଠିରେ, ଦୀନପ୍ରପନ୍ନ—ଦରିଦ୍ର ଆଶ୍ରିତ ଲୋକ, ନିରର୍ଗଳେ—ବିନା ବାଧାରେ । ୮ । ନନ୍ଦାବର୍ତ୍ତତଳ—ନନ୍ଦାବର୍ତ୍ତ ନାମକ ଦ୍ୱାରର ନିମ୍ନସ୍ଥଳ ।

ଯମ । କାଶୀଶ୍ୱର ସେହି ପରକାଶିବେ ମୋ କ୍ଷେମ ଯେ । ୯ । କାକଚଞ୍ଚୁପୁଟଭ୍ରଷ୍ଟ ଯାହାଙ୍କର ଲବ । ବିତରନ୍ତି ବିଲୋକ ନିର୍ବାଣ ମହୋତ୍ସବ ଯେ । ୧୦ । ସେ ଶ୍ରୀମହାପ୍ରସାଦ ସୌରଭ ନିକେତନ । ମୋ ଶରଣ ଦ୍ୱାବିଂଶତି ସଂଖ୍ୟକ ସୋପାନ ଯେ । ୧୧ । ବିରଚିତ ସୂଚି-କର୍ମରୁଚି ମନୋହର । ହରଷ ବରଷ ଭୋଗମଣ୍ଡପ ମୋହର ହେ । ୧୨ । ଅଜାଣ ନଗଜାପତି ଜଗତ ଜୀବାତୁ । ଅତୁରତା ନାଶ ଅନଦେ ମୋ ଶତ୍ରୁ ମାତୁ ହେ । ୧୩ । ସ୍ୱଦଗକୁ ପତିତବ୍ରଜକୁ ଧରି ବଳେ । ଶମନଙ୍କର କିଙ୍କରେ ଘେନିଯିବା ବେଳେ ଯେ । ୧୪ । କରଜଳଜର ଗନ୍ଧେ ତରଜନ କରି । ଉଦୀଚୀକି ଘ୍ରାଣ ବୋଲି ଦେଇପରି ଠାରି ଯେ । ୧୫ । ସେହି ଦଗେ କରି ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଅପଣ । ପୃଷ୍ଠେ ପକାଇଛ ବେଷ ଜୟ ନାରାୟଣ ହେ । ୧୬ । ନିମୀଳନା କେଳିକାଳେ ଯା କୁମ୍ଭ ଶଙ୍କାରେ । ଉମା କୁମ୍ଭଚଳଗଳଦୁକୂଳ ହିଙ୍କାରେ ଯେ । ୧୭ । କୁମାର ହଟ ପ୍ରକଟ କରନ୍ତି ତାହା ଦେଖି । ହର ହସୁ ହେଠମୁଖ ହେଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ଯେ । ୧୮ । ସେ ଭକ୍ତଜନସମୂହ ମହାବିଘ୍ନବାର । ଅଟକିବା ବଟଗଣେଶଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ହେ । ୧୯ । ନମୋ ନମୋ ନମୋଽସ୍ତୁତେ ଇନ୍ଦ୍ରାଦରେ କରି । କବିମୃଗଜନନୀ ମଙ୍ଗଳା ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରୀ ଗୋ । ୨୦ । ଯାହା ନଟନପାଟବ ପ୍ରକଟନ ଘେନି । ଜଟାଟବୀ ଅଗ୍ରବିନିର୍ଗତ ମନ୍ଦାକିନୀ ଗୋ । ୨୧ । ଦଗଙ୍ଗନାକୁଚକୁମ୍ଭ ପଦଭଙ୍ଗ ତୁଲେ । ଦଶଗଜଥାନ ସ୍ଥଳୀ ଦାନ ଧୋଇ-

---

କ୍ଷେମ—ମଙ୍ଗଳ । ୧୦ । କାକଚଞ୍ଚୁପୁଟଭ୍ରଷ୍ଟଲବ—କୁଅଥଣ୍ଟରୁ ଖସିପଡ଼ିଥିବା ମହାପ୍ରସାଦ କଣିକା । ନିର୍ବାଣ ମହୋତ୍ସବ—ମୁକ୍ତିରୂପ ଅନନ୍ଦ । ୧୨ । ସୂଚିକର୍ମ-ରୁଚି—ସୂକ୍ଷ୍ମ କାରିଗିରୀ ଯୋଗୁଁ ସୁନ୍ଦର । ୧୩ । ଅଜାଣ ନଗଜାପତି—ଭୋଗ-ମଣ୍ଡପ ପୂର୍ବରେ ଗାତ ଭିତରେ ଥିବା ପାର୍ବତୀ ପତି ବା ମହାଦେବ । ଜୀବାତୁ—ଜୀବନ । ୧୪ । ସ୍ୱଦଗକୁ—ଯମଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଦକ୍ଷିଣ ଦଗକୁ । ପତିତବ୍ରଜ—ପାପିସମୂହ । ଶମନଙ୍କର କିଙ୍କର—ଯମଦୂତ । ୧୫ । କରଜଳଜର—ହସ୍ତପଦ୍ମରେ ଥିବା, ଉଦୀଚୀ—ଉତ୍ତର ଦଗ, ସ୍ୱର୍ଗମାର୍ଗ । ୧୬ । ବେଢ଼ାର ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ଥିବା ନାରାୟଣମୂର୍ତ୍ତି ଉତ୍ତରମୁଖୀ । ୧୭ । ନିମୀଳନାକେଳି—ଅଖି ବୁଜାବୁଜି ଖେଳ, ଯା କୁମ୍ଭଶଙ୍କାରେ—ଯେଉଁ ଗଣେଶଙ୍କ କୁମ୍ଭଦ୍ୱୟ ବୋଲି ଭ୍ରମ କରି । ୧୮ । କୁମାର—କାର୍ତ୍ତିକେୟ, ହେଠମୁଖ—ନମ୍ରମୁଖ, ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ—(ଏଠାରେ) ଚନ୍ଦ୍ରାନନା ପାର୍ବତୀ; ୧୯ । ମହାବିଘ୍ନବାର—ବଡ଼ ବଡ଼ ବାଧାସବୁ, ଅଟକିବା—ଅଟକାଇବା, ବନ୍ଦ କରି ରଖିବା । ୨୧ । ଯାହା ନଟନପାଟବ ପ୍ରକଟନ ଘେନି—ଯେଉଁ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ

ଦେଲେ ଯେ । ୨୨ । ସେ ବଟ ବଟପାଶ୍ୱର ଚରଣପଙ୍କଜେ । ଶରଣ
ପ୍ରପନ୍ନ ହୋଇ ଅହର୍ନିଶ ଭଜେ ଯେ । ୨୩ । ଧରାସ୍ତନ ଭ୍ରମାବହ ନୀଳ
ଶିଳୋଚ୍ଚୟ । ପତ୍ରାବଳି ଛତ୍ରାକୃତ ମହାମହୋଚ୍ଛ୍ରୟ ଯେ । ୨୪ । କଳ୍ପ-
ବଟଙ୍କର ସେ ଅନଳ୍ପ ଅନାତପ । କରନ୍ତୁ ମୋ ଭବଭ୍ରମ ଭବଶ୍ରମ ଲୋପ
ଯେ । ୨୫ । କବଳିତ କଳା କାଦମ୍ବିନୀ କାନ୍ତି କେଳି । କରନ୍ତୁ କଲ୍ୟାଣ -
କୃଷ୍ଣ ମୋ ମାନସେ ଖେଳି ଯେ ।୨୬। ରାଧାମୁଖାମ୍ବୁଜ ଭ୍ରମେ ସ୍ୱପାଦ ସାରସ ।
ଚୁମ୍ବନେ ଯେ ନିରନ୍ତରେ ବଳାଇ ମାନସ ଯେ । ୨୭ । ପ୍ରଳୟଜଳରେ
ଖଣ୍ଡ କରି ବଟ ଦଳ । ପହୁଡ଼ିଲେ ମୋଦେ ନୀଳନବୀନକୁନ୍ତଳ ଯେ । ୨୮ ।
ଭବଭୟ ପୟୋଧିକି ତାରିବା ଅନନ୍ଦେ । ବନ୍ଦେ ସେ ବାଲମୁକୁନ୍ଦ-
ଚରଣାରବିନ୍ଦେ ଯେ । ୨୯ । ଭୁଜଙ୍ଗପୁଙ୍ଗବତଳ୍ପ ଅର୍ଥିକଳ୍ପତରୁ ।
ଦନୁଜମଣ୍ଡଳୀମୁଣ୍ଡ-ଧରାଧର-ସ୍ୱରୁ ଯେ । ୩୦ । ରମା ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର କର-
ସେବ୍ୟପଦ । ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହର ମୋହର ବିପଦ ହେ । ୩୧ ।
ଖଡ଼୍‌ଗ ଧରି ଯେ ହର ଗର୍ବ ଗଡଭୟ । ନିରତେ ନିବାର କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ଜୟ
ଜୟ ହେ । ୩୨ । ତତ୍ତୁଙ୍ଗ ମହୀଧ୍ରବୁଦ୍ଧି ହୋଇଲେ ପ୍ରାସାଦେ । ଜମ୍ଭାରି
ଦମ୍ଭୋଳିକେଳି ହୋଇବ ପ୍ରମାଦେ ଯେ । ୩୩ । ତାହା ନିବାରଣ
ପରାକ୍ରମ ଛତ୍ରେ ଛନ୍ତି । ଦେଉଳମଣ୍ଡଳି ସ୍ଥଳେ ଯେ ବିରାଜେ ନିତି ହେ ।
୩୪ । କ୍ଷମା କରି ନିଖିଳ ପାତକୀ ଜନ୍ତୁମନ୍ତୁ । ସେ ନୀଳଚକ୍ର ମୋ ଦୁଃଖ-
ଚକ୍ର ନିବାରନ୍ତୁ ଯେ । ୩୫ । ପ୍ରବଳନ୍ତେ ହିରଣ୍ୟଦନୁଜଗଜ ବଳେ ।
ସମଗ୍ର କେଶରବେଶ ପରିଗ୍ରହବେଳେ ଯେ । ୩୬ । ବିପତ୍ତି ଅଶକ୍ତ ଭକ୍ତ
କରନ୍ତେ ସ୍ମରଣ । ହୃଦକଞ୍ଜ ଦ୍ରବମୟ କରନ୍ତେ କରୁଣା ଯେ । ୩୭ ।

ନୃତ୍ୟକପୁଣତା ପ୍ରକାଶ ପାଇବାରୁ । ଜଟାଟବୀ—ଶିବଙ୍କ ଜଟାରୂପ ଅରଣ୍ୟ ।
୨୨। ଦିଗଙ୍ଗନା କୁଚକୁମ୍ଭପତ୍ରଭଙ୍ଗଭୂଲେ—ଦଶଦିଗରୂପ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ କୁଚରୂପକୁମ୍ଭରେ
ଛନ୍ଦ ହୋଇଥିବା କସ୍ତୁରୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ଅଙ୍କିତ ପତ୍ରର ଛନ୍ଦ ଧୋଇଦେବା ସାଙ୍ଗେ
ସାଙ୍ଗେ; ଦଶଦିଗ୍‌ଗଜଙ୍କର ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳର ମଦଜଳଧାରାକୁ ଯେ ପ୍ରଳୟରେ
ଧୋଇଥିଲେ । ୨୩ । ବଟ ବଟପାଶ୍ୱର—କଳ୍ପବଟ ମୂଳରେ ଥିବା ବଟକୃଷ୍ଣ ।
୨୪ । ମହାମହୋଚ୍ଛ୍ରୟ—ଅତି ଉଚ୍ଚ । ୨୫ । ଅନଳ୍ପ ଅନାତପ—ପ୍ରଚୁର ଛାୟା ।
୨୬ । କବଳିତ କଳା କାଦମ୍ବିନୀକାନ୍ତି କେଳି—କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ମେଘ ଭଳି ମନୋହର ।
୨୭ । ସ୍ୱପାଦସାରସ—ନିଜ ପାଦରୂପ ପଦ୍ମ । ୩୦ । ଭୁଜଙ୍ଗପୁଙ୍ଗବତଳ୍ପ—ଅନନ୍ତ
ନାଗ ଉପରେ ଶୋଇଥିବା । ଧରାଧରସ୍ୱରୁ—ପର୍ବତର ବଜ୍ର ।୩୩। ତତ୍ତୁଙ୍ଗମହୀଧ୍ର
ବୁଦ୍ଧି—ଉଚ୍ଚପର୍ବତଜ୍ଞାନ । ପ୍ରାସାଦ—ବଡ଼ ଦେଉଳ । ଜମ୍ଭାରିଦମ୍ଭୋଳି—
ବଜ୍ର । ୩୫ । ପାତକୀ ଜନ୍ତୁମନ୍ତୁ—ପାପୀ ଜୀବଙ୍କର ଅପରାଧ । ୩୬ । ହିରଣ୍ୟ-
କଶିପୁ ରାକ୍ଷସ ମତ୍ତ ହାତୀ ପରି ପ୍ରବଳ ହେଲା ବେଳେ । ୩୭ । ବିପତ୍ତି ଅଶକ୍ତ-

କଣ୍ଠଯାଏ କର୍ଣ୍ଣୀରବ ବେଶ ହୋଇଥିଲେ । ସ୍ତମ୍ଭରୁ ସମ୍ଭବ ଦନୁଜଙ୍କୁ ଯେ ମାଇଲେ ଯେ । ୩୮ । ପାପବଶୁଁ ଯିବାବେଳେ ମୁ ନରକେ ସର । ଅବଲମ୍ବ ହୋଇବେ କି ସେ ନରକେଶରୀ ଯେ । ୩୯ । ବିଭ୍ରାଜିତ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମସୁରଙ୍କର । ବିଦ୍ୟାକେଳିସ୍ଥଳୀ ଶମ୍ଭୁ ଦୁରିତପଙ୍କର ଯେ । ୪୦ । ଯହିଁ ସୁନାସୀର ଶିରେ କରନ୍ତି ବନ୍ଦନ । ସେ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ହେବେ ମୋର ଆନନ୍ଦନ ଯେ । ୪୦ । ତୁରୀୟ ସମୟେ ଚୂର ପ୍ରତ୍ୟୂହ ମୋହର । ପୂରିବେ କି ମନୋରଥ ଖୁରଗଣେଶ୍ୱର ଯେ । ୪୨ । ଯହିଁ ଅବଗାହିବାରୁ ଛାର କାକପାଳ । ବଦଳେ ତାହାଙ୍କୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦି ଦେବଜାଳ ଯେ । ୪୩ । କଳୁଷମଣ୍ଡଳଧ୍ୱଂସୀ ସେ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ । ଖଣ୍ଡନ କରନ୍ତୁ ଚଣ୍ଡଭାନୁସୁତଦଣ୍ଡ ହେ । ୪୪ । ଯାହା ପ୍ରସାଦବଶରୁ ମହାପ୍ରସାଦରେ । ପବିତ୍ର ହୁଅଇ ଜଗତ୍ରୟ ପ୍ରମୋଦରେ ଯେ । ୪୫ । ମୃଗେନ୍ଦ୍ରବାହିନୀ କ୍ଷେତ୍ରବର ଅଧିଶ୍ୱରୀ । ନାଗସୁତା ସୁଧାକୁମ୍ଭଧାରିଣୀ ସୁନ୍ଦରୀ ଯେ । ୪୬ । ବିମଳା ବିମଳ-ଅମ୍ଭୋରୁହବିଲୋଚନା । ହୋଇବେ କି ମୋର ପାପକଳାପମୋଚନା ହେ । ୪୭ । ରଜ ତମ ସତ୍ତ୍ୱ ତିନି ଗୁଣ ମଧ୍ୟ ମୟ । ରଜତମହୀଧ୍ରନିକେତନା ଜୟ ଜୟ ହେ । ୪୮ । ଶିଖଣ୍ଡିମଣ୍ଡନ ଭଣ୍ଡପୂର୍ବ ଗଜାନନ । ନରହରି ରାଧାଧବ ମଦନମୋହନ ଯେ । ୪୯ । ବରଷ ହରଷେ କୃପାପୀୟୂଷନିର୍ଝର । ଏ ପଞ୍ଚ ମୋ ପ୍ରପଞ୍ଚ ବାସନା ଦୂର କର ହେ । ୫୦ । ସରସ୍ୱତୀ ବୋଲି ଖ୍ୟାତ ଏବେ ଯାହାଙ୍କର । ସ୍ତୁତି ଉଚ୍ଚାରନ୍ତି ଶ୍ରୁତି ମୁଖାଦି ଶଙ୍କର ଯେ । ୫୧ । ତ୍ରିଭୁବନ ଜନପୂଜିତା ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ । ପର ପାଳନ୍ତୁ ମୋ ଶିରୀ-କପଟବଲ୍ଲରୀ ଯେ । ୫୨ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନମୋଦମହୋଦଧିରାକାଧବ । ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ ମୋରେ ଶ୍ରୀ ନୀଳମାଧବ ଯେ । ୫୩ । ସ୍ଫୁଟ ଅଟ୍ଟହସନ-

---

ଭକ୍ତ—ବିପତ୍ତି ସମୟରେ ଅକ୍ଷମ ହୋଇଥିବା ଭକ୍ତ ପ୍ରହ୍ଲାଦ । ୩୩ । କର୍ଣ୍ଣୀରବ—ହିତ । ୪୦ । ବିଭ୍ରାଜିତ—ଶୋଭିତ, ସୁବର୍ଣ୍ଣଧର୍ମସୁରଙ୍କ—ବୃହସ୍ପତି ସଦୃଶ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର । ୪୧ । ସୁନାସୀର—ଇନ୍ଦ୍ର । ୪୨ । ତୁରୀୟ ସମୟେ—ଚତୁର୍ଥାବସ୍ଥାରେ, ପ୍ରତ୍ୟୂହ—ବାଧା, ଦୁଃଖ । ୪୪ । ଚଣ୍ଡଭାନୁସୁତଦଣ୍ଡ—ଯମଦଣ୍ଡ । ୪୫ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭୋଗ ବିମଳାଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ହେବାପରେ 'ମହାପ୍ରସାଦ'ରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ୪୮ । ବଳରାମ ରଜୋଗୁଣରୂପୀ; ସୁଭଦ୍ରା ତମୋରୂପିଣୀ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ସତ୍ତ୍ୱରୂପୀ । ରଜତମହୀଧ୍ରନିକେତନ—ରୂପାପର୍ବତତୁଲ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ, ବଡ଼ଦେଉଳ । ୪୯ । ଭଣ୍ଡପୂର୍ବଗଜାନନ—ଭଣ୍ଡ ଗଣେଶ । ୫୦ । ପ୍ରପଞ୍ଚବାସନା—ସଂସାରକାମନା । ୫୧ । ଶ୍ରୁତିମୁଖ—ବ୍ରହ୍ମା । ୫୨ । ଶିରୀକପଟବଲ୍ଲରୀ—ସୌଭାଗ୍ୟରୂପ କପଟଲତା । ୫୩ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ...ଧବ—ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଆନନ୍ଦସାଗର

ମାଳିକା ବିକାଳକ । କରନ୍ତୁ ଶଂ-ବରବୃଷ୍ଟି ମୋଠାରେ କାଳିକା ଗୋ ୫୪ । ଶ୍ରୀବସ୍ତ୍ରଲାଞ୍ଛନ ବସ୍ତ୍ରଗୁଚ୍ଛସହଚରୀ । ଚରାଚରେଶ୍ୱରୀ ନେତ୍ର ଅନ୍ତେ ରଚ ଶିରୀ ଗୋ । ୫୫ । ସମୃଦ୍ଧ ରାକ୍ଷସଯୁଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧିର ପ୍ରଭାବ । ସମୀରନନ୍ଦନ ବଢ଼ାଅ ମୋ ନେତ୍ରୋତ୍ସବ ହେ । ୫୬ । ବିଶନ୍ତ-ଶନ୍ଦବିନ୍ୟସ୍ତ ଗଣେଶ ନୃହର । ହରନ୍ତୁ ମୋହର ଶତ୍ରୁସନ୍ତାପ ଲହରୀ ହେ । ୫୭ । ସୁରଧୁନୀ ଆଦି ନଦୀମାନଙ୍କର ତୀର୍ଥ । ଶ୍ରୀଚରଣାମୃତ କୁଣ୍ଡ କରନ୍ତୁ କୃତାର୍ଥ ହେ । ୫୮ । ଅମ୍ବରସ୍ଥଳୀମହିଳା ରତନଭୂଷଣ । କରନ୍ତୁ ପୂଷଣ କଳିକଲ୍ମଷ ଶୋଷଣ ଯେ । ୫୯ । ପାତାଳେଶ ନାମ ବ୍ୟୋମକେଶ ଉତ୍ତରଣୀ । ଦୁହେଁ ମୋର ହୁଅନ୍ତୁ ରକ୍ଷକ ଉଦ୍ଧାରିଣୀ ଯେ । ୬୦ । ଅମରୀଗୀତ ଲବଣ୍ୟବିଭୂତ ସେ ମୋତେ । ରଖନ୍ତୁ ଶୀତଳା କୃପା ଅପାଙ୍ଗେ ନିରତେ । ୬୧ । ଧରାଧର ଅଧିରାଜ କନ୍ୟାତୁଲେ ମିଶି । କର ଲୋକେଶ୍ୱର ମୋତେ ସ୍ୱପଦନିବାସୀ ହେ । ୬୨ । କାଶୀ ତେଜି ଅସି ଯେଉଁ କଲେ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥିତ । ବିଶ୍ୱନାଥ ନିଃସ୍ୱ ଚିନ୍ତାମଣି ସେ ମୋ ଗତି ହେ । ୬୩ । ଶ୍ମଶାନନିଳୟ ଦିଗମ୍ବର ହେଲେ ହେଲେ । ବୃଷା ନ ଦେଖିବା ଶିରୀ ଦିଅନ୍ତି ଯେ ଭଲେ ହେ । ୬୪ । ଈଶାନ ସ୍ୱଭାବ ପ୍ରଭୁ ଈଶାନନାଥର । ସମଗ୍ରତା ସେ କରିବେ ମୋ ମନୋରଥର ଯେ । ୬୫ । ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦର ଜଗନ୍ମୋହନ ଯା ନାମ । ଲକ୍ଷବାର ଘେନନ୍ତୁ ସେ ମୋହର ପ୍ରଣାମ ଯେ । ୬୬ । ସଦାଶିବ ଶିବ ସେ ବାରିଜସୁତ ଦୁହେଁ । ପ୍ରତିକୂଳକୁଳକୁ ନାଶନ୍ତୁ ଅନୁଗ୍ରହେ ଯେ । ୬୭ । ଭକ୍ଷକର ଦୃଷ୍ଟଜନରକ୍ଷକ ଯା ନାମ । ପକ୍ଷପାତ

ବଢ଼ାଇବାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱରୂପ । ୫୦ । ସ୍ଫୁଟଅଟ୍ଟହସନ—ଯାହାଙ୍କର ଅଟ୍ଟହାସ ବକପକ୍ଷ ପରି ଓ ଯାହାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ କଳାମେଘ ପରି । ଶଂ-ବରବୃଷ୍ଟି—ମଙ୍ଗଳରୂପ ବରଦାନ ଏବଂ ଜଳବୃଷ୍ଟି । ୫୫ । ଶ୍ରୀବସ୍ତ୍ର···ସହଚରୀ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବକ୍ଷସ୍ଥଳନିବାସିନୀ । ନେତ୍ର...ଶିରୀ—ନେତ୍ରକୋଣରେ ମୋ ସୌଭାଗ୍ୟର ସଙ୍କେତ କର । ୫୬ । ସମୃଦ୍ଧ...ପ୍ରଭାବ—ପରାକ୍ରାନ୍ତ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧିର ଶାସକ । ସମୀରନନ୍ଦନ—ହନୁମାନ । ୫୯ । ପୂଷଣ—ସୂର୍ଯ୍ୟ; କଳିକଲ୍ମଷ—କଳିକାଳଜନିତ ପାପରୂପ ପଙ୍କ । ୬୦ । ପାତାଳେଶ୍ୱର ଶିବ ଓ ଉତ୍ତରଣୀ ଠାକୁରାଣୀ—ଯଥାକ୍ରମେ ମୋ ରକ୍ଷକ ଓ ଉଦ୍ଧାରିଣୀ ହୁଅନ୍ତୁ । ୬୨ । ଲୋକେଶ୍ୱର—ଲୋକନାଥ ମହାଦେବ; ସ୍ୱପଦନିବାସୀ—ଶିବଲୋକବାସୀ । ୬୪ । ହେଲେ—ଅକ୍ଲେଶରେ, ଦିଗମ୍ବର—ଲଙ୍ଗଳା, ବୃଷା—ଇନ୍ଦ୍ର ।୬୫। ଈଶାନ—ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କପରି ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଈଶାନେଶ୍ୱର । ୬୭ । ସଦାଶିବ ଶିବ—ମଙ୍ଗଳମୟ ମହାଦେବ; ବାରିଜସୁତ—ବ୍ରହ୍ମା । ୬୮ । ପକ୍ଷିସାର୍ବଭୌମ—ପକ୍ଷିରାଜ, ଗରୁଡ଼ ।

କରନ୍ତୁ ସେ ପକ୍ଷିସାର୍ବଭୌମ ଯେ । ୬୮ । ଜୟ ବିଜୟଙ୍କୁ ମୋ ଅନେକ ନମସ୍କାର । କଳାବିହାଟକୁ ଯିବାବେଳେ ନ ଣିବାର ହେ । ୬୯ । ନମସ୍ତେ ଶ୍ରୀ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ବିଗ୍ରହ । ଅବଦାତ କୃଷ୍ଣ ହରିଦ୍ରାଭ ମହାମହ ହେ । ୭୦ । ଅବକାଶଠାରୁ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଯାଏ ରହି । କରୁଥିବି ଦଣ୍ଡବତ ମୋ ବାଞ୍ଛିତ ଏହି ହେ । ୭୧ । ବନ୍ଦଇ ହେ ବିଶାରଦ ରସାତଳଦେବେ । ଦୟାକୁ ମୋଠାରେ ହୃଦୟାଳୁମାନେ ହେବେ ଯେ । ୭୨ । ସରସ ଶ୍ରୀହରଷାଦି ମହାକବିମାନେ । ବିହରିଲେ ମହୋନ୍ନତ କବିନବିମାନେ ଯେ । ୭୩ । ସେବି ମାନ ତେଜି ସେ ବିମାନ ଅନାତପ । କଲି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭ ସଙ୍କଳପ ହେ । ୭୪ । ବିପଦୋଷ କଣ୍ଟେ ରଙ୍ଗ ଗତିସ୍ୱିରମଣି । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ଯେମନ୍ତ ଘେନିଲେ ତ ଜାଣି ହେ । ୭୫ । ନିରକ୍ଷର ଖଳ ନୋହେ କଠାକ୍ଷର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତାହାକୁ ମାଗୁଣୀ ଏତେ ନୋହୁ ସେ ମୋ ପକ୍ଷ ହେ । ୭୬ । ଚିରନ୍ତନ ଭିତ୍ତିଚ୍ୟୁତ ଲେଷ୍ଟୁଜ ଧ୍ୱନିଙ୍କ । ସ୍ତୁତି ନିନ୍ଦା କେଉଁମତେ ପଣ୍ଡିତେ ଘେନି କି ହେ । ୭୭ । ତଥାପି ସେ କର୍ଣ୍ଣବିଳେ ବ୍ୟଥା ନ ଦେବାକୁ । ବିରତି ଲଭନ୍ତୁ ବୋଲି କହୁଛି ତାହାଙ୍କୁ ଯେ । ୭୮ । ପଦଲଗ୍ନ ଜମ୍ବାଳକୁ ଜଳେ ଧୁଅଇଲେ । ତା ମାର୍ଜନା କଲି ବୋଲି କେହି ତ ନ ବୋଲେ ହେ । ୭୯ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦରେ ହେବ ଚରିତ ଆରମ୍ଭ । ନିର୍ବାହରୁ ଅନ୍ତରାୟ ହରିବେ ହେରମ୍ବ ହେ । ୮୦ । ଚନ୍ଦ୍ରା ରଙ୍ଗ ସୀତାକାନ୍ତ ପଦସରୋରୁହେ । ଜଳନ୍ତରିଧସ୍ୱାମିବିବନ୍ଦୀପତି କହେ ହେ । ୮୧ ।

---

୬୯ । କଳାବିହାଟ—ଜଗମୋହନ ଓ ରତ୍ନସିଂହାସନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରଥମ ଦ୍ୱାରକୁ ଜୟ ବିଜୟ ଦ୍ୱାର ଓ ରତ୍ନସିଂହାସନର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ୱାରକୁ କଳାବିହାଟ ଦ୍ୱାର କୁହାଯାଏ । ୭୦ । ଅବଦାତ—ଶୁକ୍ଳ, ମହାମହଃ—ମହତ୍ ତେଜଃସ୍ୱରୂପ । ୭୨ । ରସାତଳଦେବେ—ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ । ୭୩, ୭୪ । ଶ୍ରୀହର୍ଷ—ନୈଷଧ-ଚରିତ ନାମକ ସଂସ୍କୃତ ମହାକାବ୍ୟପ୍ରଣେତା । କବିନବିମାନ—କବିତ୍ୱରୂପ ବିମାନ । ମାନ ତେଜି—ଅହଙ୍କାର ଛାଡ଼ି, ସେ ବିମାନଅନାତପ ସେବି—ସେ ବିମାନର ଛାଇକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି । ୭୬ । ଚିରନ୍ତନ ଭିତ୍ତିଚ୍ୟୁତ—ପୁରୁଣା କାନ୍ଥରୁ ଖସୁଥିବା । ଲେଷ୍ଟୁଜ—ଟେକାରୁ ଜାତ ହେଉଥିବା । ୮୦ । ହେରମ୍ବ— ବିଘ୍ନରାଜ ଗଣେଶ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦ
ରାଗ—କେଦାର କାମୋଦୀ
(ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ)

ଶୁଣିମା ହେଉ ବିଶାରଦେ ସାଦରେ । ବଳଦାଳନ ଶେଷ ମହା ମୋଦରେ ଯେ । ମହେନ୍ଦ୍ର ବସିଥିଲେ ଅରମ୍ଭି ସଭା । କେ ଭାରତୀରେ କହୁ ସଭାର ଶୋଭା ଯେ । ୧ । ନବ ଦଗୀଶ ଏକାଦଶ ଗିରୀଶ । ଦ୍ୱାଦଶ ବାସରେଶ ନବ ଲେକେଶ ଯେ । ସପ୍ତବିଂଶତ ଋକ୍ଷ ଚନ୍ଦ୍ରାଦ ଗ୍ରହ । ବିରାଜି ଥିଲେ ଧରି ନିଜ ବିଗ୍ରହ ହେ । ୨ । ଦ୍ୱିଶତବିଂଶତ ଯେ ମହାରାଜକ । ହୋଇ ନ ଥିଲେ ନିଜ ସେ ସାମାଜିକ ହେ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧ ସାଧ୍ୟ ଧାତ୍ରୀରେ ମିଶି । ହରଷେ ଥିଲେ ଅଷ୍ଟବସୁଏ ବସି ଯେ । ୩ । ତ୍ରିଶତ ଷଡ଼ଧିକ ଭୂଷିତ ସୁରେ । ପ୍ରବନ୍ଧସଂଖ୍ୟା ଅଭାସୁର ନିର୍ଜରେ, ହେ । ବ୍ରାହ୍ମୀ ପ୍ରମୁଖ ମାତା ଥିଲେ ବିରାଜି । ଶ୍ରୁତିମଣ୍ଡଳୀ ଥିଲେ ମୂର୍ତ୍ତିକି ଭଜି ଯେ । ୪ । ଭଣି ମାନବ ଗିରେ କେ କହୁ ଶେଷ । ଅଣିମା ଆଦ ବିଭୂତିଙ୍କ ବିଳାସ ଯେ । ରାଶି ବାସର ତିଥି ଯୋଗ କରଣ । କାଶୀବାସିଭୂଷଣ ଭୂପତିଗଣ ହେ । ୫ । ନିମିଷୁଁ ମନ୍ୱନ୍ତର ଯାଏ ଶରୀର । ମାନଙ୍କୁ ଘେନି କାଳ ଥିଲା ହାଜର ହେ । ଦୁଇ ଯୁଗଳ ଯୁଗ ଯାଗଙ୍କ ରାଜି । ଷଡ଼ଋତୁଙ୍କ ପାଶେ ଥିଲେ ବିରାଜି ଯେ । ୬ । ଗୃହସଂବର୍ତ୍ତି ବର୍ତ୍ତିଥିଲେ ହରଷେ । ସପତ ଦ୍ୱୀପ ଗୃହ ସମୁଦ୍ର ପାଶେ ଯେ । ଅଷ୍ଟସଂଖ୍ୟକ କୁଳ ଧରନ୍ଧୀ ଧରେ । ଅଭ୍ରମୁ-ରମଣାଦ ଆଶାକୁଞ୍ଜରେ ଯେ । ୭ । ଅତଳ ଆଦ ବିଶ୍ୱଲୋକ ନିକର । କରକୁ ଯୋଡ଼ି ହୋଇଥିଲେ କିଙ୍କର ଯେ । ପ୍ରଭବ ଆଦ ସମ୍ୱତ୍ସରଙ୍କ ତୁଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରମୁଖ ଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳେ ଥିଲେ ଯେ । ୮ । ଊନପଞ୍ଚାଶ ସଂଖ୍ୟା ଜଗତ-

---

ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦ

୧ । ବଳଦାଳନ ଶେଷ—ବଳାସୁର ବିନାଶ ପରେ । ୨ । ନବଦଗୀଶ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ନବଦିକ୍‌ପାଳ, ଦ୍ୱାଦଶବାସରେଶ—ବାରସୂର୍ଯ୍ୟ, ଲେକେଶ—ପ୍ରଜାପତି, ଋକ୍ଷ—ନକ୍ଷତ୍ର, ବିଗ୍ରହ—ଶରୀର । ୩ । ଧାତ୍ରୀ—ଧାତ୍ରୀ । ୪ । ଭୂଷିତସୁର—ଗଣ ଦେବତାବିଶେଷ, ପ୍ରବନ୍ଧସଂଖ୍ୟ ଅଭାସୁରନିର୍ଜରେ—୬୪ ସଂଖ୍ୟକ କାନ୍ତଦେବତା, ଶ୍ରୁତିମଣ୍ଡଳୀ—ବେଦସମୂହ । ୬ । ଦୁଇଯୁଗଳଯୁଗ—ଚାରିଯୁଗ । ୭ । ଗୃହସଂବର୍ତ୍ତି—ସଂବର୍ତ୍ତି ଆଦ ଗୃହ ମେଘ, କୁଳଧରନ୍ଧୀଧରେ—କୁଳପର୍ବତମାନେ, ଅଭ୍ରମୁରମଣ—ଐରାବତହସ୍ତୀ, ଆଶାକୁଞ୍ଜରେ—ଦିଗ୍‌ହସ୍ତୀମାନେ । ୮ । ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରମୁଖ ଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ—

ପ୍ରାଣ । ଅଗମ୍ୟାଦି ଅରଣ୍ୟ ଶମ୍ବରଗଣ ହେ । ଅଯୋଧ୍ୟା ଆଦି ସପ୍ତପୁରୀ ସୁରତ । ଏକ ପ୍ରଦେଶେ ହୋଇଥିଲେ ଭରତ ହେ । ୯ । ଅଙ୍ଗ ବଙ୍ଗାଦି ଷଟ୍ ପଞ୍ଚାଶ ଦେଶ । ହାଜର ଥିଲେ ଧରି ନିର୍ଜର ବେଶ ହେ । ଯକ୍ଷ ଗନ୍ଧର୍ବ-କୁଳ ଗନ୍ଧର୍ବାନନେ । ହାହାଦି ମହାଗୁଣଶାଳୀ ଗାୟନେ ହେ । ୧୦ । ମରୀଚ ଆଦି ଅତି ଚିରନ୍ତ ଋଷି । ଧରି ଚିନ୍ମୟସ୍ୱରୂପ ଥିଲେ ସେ ବସି ହେ । ବେଦସଂଖ୍ୟକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଅଶ୍ରମ । ଷଟ୍ ପ୍ରମାଣ ବ୍ରତ ସନ୍ତତ ଶମ ହେ । ୧୧ । ହ୍ରୀଭ୍ରାନ୍ତି କାନ୍ତି କୀର୍ତ୍ତି କରୁଣା କ୍ଷମା । ସମୃଦ୍ଧି ଲଜ୍ଜା ଯେଣି ନିଧି ଉପମା ହେ । ରମ୍ଭାଦି ଜମ୍ଭାରାତି ପ୍ରିୟ ସୁକେଶୀ । ଜୃମ୍ଭାଦି ନିଦ୍ରା ଯାଏ ଥିଲେ ବିଳସି ଯେ । ୧୨ । ସଂକଳ୍ପ ମଣି ମହୌଷଧିଏ ସୁଖେ । ଥିଲେ ଅଶ୍ୱିନୀତନୁଭବଙ୍କ ପାଖେ ଯେ । ନନ୍ଦନବନୀ ହରିଚନ୍ଦନଲତା । ଏ ସମସ୍ତଙ୍କ ପରଣାମ ଦେବତା ଯେ । ୧୩ । ଯହିଁ ସାକ୍ଷାତ ସୁର ଈଶ୍ୱର ବିଜେ । କେତେ କହିବା ଯେତେ ଥିଲେ ସମାଜେ ଯେ । ଏକାଳେ ମେରୁପାଦ କୃତମନ୍ଦର । ଲବଣ୍ୟଧ୍ୱଜ ନାମ ଗନ୍ଧର୍ବ ବର ହେ ।୧୪। କେଳି-ମଞ୍ଜୁଳା ନାମ ମହିଳାସାଥେ । ଯେଣି ମୋହନା ନାମ ବିପଞ୍ଚୀ ହାତେ ଯେ । ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ଦିବ୍ୟ ସଂସଦତଳେ । ଜମିତ ଶିରେ କର ଯୋଡ଼ିବା ବେଳେ ଯେ । ୧୫ । ଏକାବେଳକେ ସଭ୍ୟ ନେତ୍ରମଣ୍ଡଳୀ । ଲଗି ସେ ଯୁଗଳର ଉପରେ କେଳି ଯେ । ଶକମାନସେ ଏହି ଚିନ୍ତା ରହିଲା । ଏ ଶତକୋଟି ଆହା ନେତ୍ର ନୋହିଲା ଯେ ।୧୬। ସଂଯତ ତେଜେ ବଡ଼ ବିବୁଧ-ସଭା । ମଦନେ କମ୍ପିଗଲା ଗୃହିଁ ତା ଶୋଭା ଯେ । ଗନ୍ଧର୍ବ କଲା ଗୁଣାଙ୍ଗୁଳି ସଂଯୋଗ । ତା ରମା କଲା ମନୋରଞ୍ଜନା ରାଗ ଯେ । ୧୭ । ନୟନେ ଗୃହିଁ

ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ନବଖଣ୍ଡ ମହୀମଣ୍ଡଳ । ୧୦ । ଗନ୍ଧର୍ବାନନେ—ଘୋଡ଼ାଙ୍କ ମୁହଁ ପରି ଯେଉଁ କିନ୍ନରମାନଙ୍କ ମୁହଁ, ଗାୟନେ—ଗାୟକମାନେ । ୧୧ । ଅତି ଚିରନ୍ତ—ଖୁବ୍ ପୁରାତନ, ଚିନ୍ମୟ—ଜ୍ଞାନମୟ, ବେଦସଂଖ୍ୟକ—ଚାରିସଂଖ୍ୟକ, ଷଟ୍ ପ୍ରମାଣବ୍ରତ—ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ପ୍ରଭୃତି ଷଡ଼ଜୟନ୍ତୀ, ସନ୍ତତ—ଶୋକଦେବତା, ଶମ—ଶାନ୍ତିଦେବତା । ମହାପଦ୍ମାଦିନିଧିମାନେ ହ୍ରୀଭ୍ରାନ୍ତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶୋଭା ପାଉଥିଲେ, ଜମ୍ଭାରାତିପ୍ରିୟ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୟିନୀ, ଜୃମ୍ଭା—ହାଇମାରିବା(ଏକଗୋଟି ଦେବତା)।୧୩। ସଂକଳ୍ପ-ମଣି—ଚିନ୍ତାମଣି, ଅଶ୍ୱିନୀତନୁଭବ—ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର, ପରଣାମ ଦେବତା—ଇଷ୍ଟ-ଦେବତା ।୧୪। ମେରୁପାଦକୃତ ମନ୍ଦର—ମେରୁପର୍ବତ ପାଦଦେଶରେ ଯେ ଘରକରି ରହିଥିଲା ।୧୫। ବିପଞ୍ଚୀ—ବୀଣା, ଦିବ୍ୟସଂସଦ—ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସଭା, ଜମିତ—ଦମିତ, ପତି ଓ ପତ୍ନୀ ।୧୭। ଗୁଣାଙ୍ଗୁଳିସଂଯୋଗ—ବୀଣାର ତାରରେ ଅଙ୍ଗୁଠି ଲଗାଇବା ।

ଛବି ଅପରମିତ । ଶ୍ରବଣେ ଶୁଣି ସର୍ବୋତ୍ତର ସଙ୍ଗୀତ ହେ । ସଭ୍ରି ଦଶିଲ୍ଲ
ହେଲ୍ଲ ପର ଯା ଲେଖା । ସେ ଦନ୍ତ ବୋଲ୍ଲଇଲେ ଗୀର୍ବାଣେ ଲେଖା ଯେ । ୧୮ ।
ରାକାରସିକ ବଣ୍ଣମୟୂଖ ରଢ଼ି । ତାରାଡ଼ମ୍ବର ଯଥା ଛପଇ ସଢ଼ ଯେ । ଯହୁଁ
ଦୁହିଙ୍କ କରକାନ୍ତ ବାଢ଼ିଲ୍ଲା । ନିର୍ଜରଙ୍କର ତେଜଃପୁଞ୍ଜି ଭାଜିଲ୍ଲ ଯେ । ୧୯ ।
ନିର୍ବାଣାଲାତ ପରି ହେବାରୁ ଶିରୀ । ଗୀର୍ବାଣାବଳି ରତ୍ରେ ହେଲ୍ଲ ଏପରି
ଯେ । ଭ୍ରମରେ ହେଲେ ଏହା ସମରେ କେହି । ଅମରେ ଆମ୍ଭେ ଦଶିଲୁଁ ତ
ନାହିଁ ଯେ । ୨୦ । ଭ୍ରମରି ତୁଲ୍ଯ କେଶ ଠାରୁ ନିରେଖି । ଚମରିନୟନାକୁ
ତାହାର ଦେଖି ଯେ । ଅମରୀ ବର୍ଣ୍ଣିଲେ ନ ମରି ଅମ୍ଭେ । କାହିଁକି
ଧରିଥାଇଁ ଦେହକୁ ଦମ୍ଭେ ଯେ । ୨୧ । ତଦନନ୍ତରେ ସୁରେ ଭଲ ମାନସେ ।
ଗନ୍ଧର୍ବ ଦମ୍ପତିଙ୍କି ବସାଇ ପାଶେ ଯେ । କହିଲେ ତୁମ୍ଭ ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣିର ।
ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲୁଁ ସର୍ବ ସିଦ୍ଧବର୍ଣ୍ଣିରୀ ଯେ । ୨୨ । ଏ ଲୋକେ ଅମ୍ଭ ତୁଲେ ହେବ
ଦେବତା । ଯାହା ମାଗିବ ଏବେ ଦେବେ ଦେବତା ଯେ । ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କ
ଦେହ ଲାବଣ୍ଯେଁ ଲବ । ଦେବଙ୍କୁ କିଛୁ କିଛୁ ଦେବାଙ୍କି ଦେବ ହେ । ୨୩ ।
ସୁରଙ୍କ ରୂପରଙ୍କ ଭାରତୀ ଶୁଣି । ସରୂପ ସ୍ୱରୁପାତ ହେଲ୍ଲ କି ମଣି ଯେ ।
ବିସ୍ମିତ ହୋଇ କର ଯୋଡ଼ି କହିଲେ । ଉଚିତ ପ୍ରକାରେ ତ ଅଙ୍ଗୀ
ନୋହିଲେ । ୨୪ । ନିର୍ଦ୍ଧୋଷ ରମ୍ୟରୂପ ଗୁଣପଟଲୀ । ବନ୍ଦିର୍ବମାନଙ୍କର ମୂଳ
ସଙ୍ଗାଳି ଯେ । ହାଜର ଅଛୁଁ ପ୍ରାଣ ସମର୍ପଣକୁ । କେ ଦେବ ସଜ୍ଜନର୍ଯ୍ଯ ଗୁଣ
କଣକୁ ହେ । ୨୫ । ପରସମ୍ପତ୍ତେ ରଖିବାର ଇଷଣ । ନୁହଇ ତୁମ୍ଭପର ପ୍ରଭୁ
ଲକ୍ଷଣ ଯେ । ଦେବ ଯାହାକୁ ନିକ ନେଇ ତାହାର । ଏ ସ୍ଥିତ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ
ଲୋକୁଁ ବାହାର ହେ । ୨୬ । ଭର ଏ କରକଶ ଗିର ଶ୍ରବଣ । କୁପିତ
ହୋଇ ନାକନିବାସିଗଣ ଯେ । ଗାୟନ ଯୁବା ଯୁବତୀଙ୍କ ଉପରେ । ପ୍ରହାର
ଗଲେ ତୀବ୍ରଶାପ ରୋଷରେ ଯେ । ୨୭ । ନିଶା ରଥାଙ୍ଗ ଯୁବା ଯୁବତୀ
ପରି । ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୁଅ ନିତ୍ୟେ ଗୁଡ଼ି ଏ ଶିରୀ ଯେ । ତହୁଁ ଉଦିତ ହେଲ୍ଲ
ପ୍ରଳୟ ଭୟ । ଝାମ୍ପିଲ୍ଲ କମ୍ପ ଜମ୍ପତିର ହୃଦୟ ଯେ । ୨୮ । ଶୋକବିବଶ

୧୮ । ସର୍ବୋତ୍ତର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ, ଲେଖା—ଶବ୍ଦ, ଦେବତା; ଗୀର୍ବାଣ—ଦେବତା ।
୧୯ । ରାକାରସିକ—ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ର, ବର୍ଣ୍ଣମୟୂଖ—ସମଗ୍ର କିରଣ, ତାରାଡ଼ମ୍ବର—
ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଶୋଭା, ଛପଇ—ଲୁଚିଯାଏ, କରକାନ୍ତ—(ଶରୀରର) ତେଜର
ଶୋଭା । ୨୦ । ନିର୍ବାଣାଲାତ—ନିଆଁ ନିଭି ଯାଇଥିବା ଅଙ୍ଗାର ପରି ।
୨୪ । ସରୂପ ସ୍ୱରୁପାତ—ପ୍ରକୃତ ବଜ୍ରପାତ । ୨୫ । ଗୁଣପଟଲୀ—ଗୁଣସମୂହ ।

ହୋଇ କଲେ ଏ ସ୍ତୁତି । ନମୋ ନମସ୍ତେ ସୁଧାଶନସନ୍ତତି ହେ । ନମସ୍ତେ ନାକଲୋକନିବାସିବାର । ଉଚିତ ନୋହେ ଦୀନ ନିବାରିବାର ହେ ।୨୯ । ପୀୟୂଷ ଅମ୍ଭୋଦରୁ ଦମ୍ଭୋଳି ବୃଷ୍ଟି । ସମ୍ଭବିଲେ କି ଆଉ ସ୍ତମ୍ଭିବ ସୃଷ୍ଟି ହେ । ରକ୍ଷକଠାରେ ହେଲେ ଭକ୍ଷକସ୍ଥିତି । ଶରଣଠାରୁ ହେଲେ ମରଣ ଭୀତି ହେ । ୩୦ । ଫନ୍ଦା ହୁଅଇ ନିନ୍ଦା ସର୍ବ ବଦନେ । ବନ୍ଦିରୁ ବିନାଶନ ନାହିଁ ଭୁବନେ ହେ । ହରିଙ୍କି ଭଜି ଯମୁଁ ଡରି କି ଲବେ । ତସ୍ତୀକ ପାଇ ବୃଶ୍ଚିମରି କି କେବେ ହେ । ୩୧ । ପ୍ରପନ୍ନଜନାଶପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣେ । ରକ୍ଷଣ କର ରକ୍ଷା ସୁବିଚକ୍ଷଣେ ହେ । ଯେମନ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ତବ ଶ୍ରବଣପୁଟେ । ଦେବେ ବାହିଲେ କୃପା ହୃଦସମ୍ପୁଟେ ଯେ । ୩୨ । ତପ୍ତ ଅଙ୍କୁରେ ଯଥା ସୁଧା ସେଚନ । ରଚିଲେ ତଥା ଏହି ମୃଦୁ ବଚନ ଯେ । ବୃଥା ନୁହଇ କଥା ନିଦଶଙ୍କର । ତଥାପି ହେଜ ବ୍ୟାହାର ଏ ଗିର ଯେ । ୩୩ । ଦେହାନ୍ତେ ଏହି ରୂପ ଗୁଣ ବହିବ । ଏ ଦେହେ ଅଜ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗ ନୋହିବ ଯେ । ଏହି ନିକଟେ ଲବ୍ଧ ହେବ ପଞ୍ଚତା । ତୁ ହେବୁ ଦ୍ରୁମ, ଲତା ହେବ ବନିତା ଯେ । ୩୪ । ଗୋମତୀତୀରେ ହେବୁ ତୁ ଚୂତତରୁ । କୈଳାସେ ଦ୍ରାକ୍ଷାଲତା ହେବ ରମ୍ଭୋରୁ ଯେ । ଫଳେ ଋଷିଙ୍କି ଶଶିଚୂଳ ଶିବାଙ୍କୁ । ତୋଷିବ ତରୁ-ଜନ୍ମ ତରିଯିବାକୁ ଯେ । ୩୫ । ନୃଲୋକେ ରଘୁଭବ ବାହୁଜକୁଳେ । ଜନକଜନୟିତ୍ରୀ ତପସ୍ୟାବଳେ ଯେ । ବଦାନ୍ୟ ବିଶାରଦ ଶୂର ସୁନ୍ଦର । ହୋଇ ହୋଇବୁ ମହାରାଜକୁମାର ଯେ । ୩୬ । ସରୋଜସମ୍ଭବ କ୍ଷତ୍ର-ବଂଶରେ । ଗିରିସାମନ୍ତତନୁଭବା ଅଂଶରେ ଯେ । ଏଥୁଁ ଅଧିକ ଶୋଭା ଗୁଣକୁ ଧରି । ତୋ ରମା ହେବ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀକୁମାରୀ ଯେ । ୩୭ । ସେହି ଦେହରେ ପୁଣି ଦାମ୍ପତ୍ୟସୁଖ । ପାଇବ ଯଥା ବଡଫୁଲ୍ଲବଶୀଖ ଯେ ।

---

୨୮ । କଶାରଥାଙ୍ଗ ଯୁବାଯୁବତୀ ପରି—ରାତ୍ରିରେ ପରସ୍ପର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ରହୁଥିବା ଚକ୍ର-ବାକ ଦମ୍ପତି ପରି, ପ୍ରଳୟ—ମରଣ ।୨୯। ସୁଧାଶନସନ୍ତତି—ଅମୃତଭୋଜନକାରୀ ଦେବବୃନ୍ଦ, ନାକଲୋକନିବାସିବାର—ସ୍ୱର୍ଗଲୋକବାସିଗଣ । ୩୦ । ପୀୟୂଷ-ଅମ୍ଭୋଦରୁ—ଅମୃତପୂର୍ଣ୍ଣମେଘରୁ, ଦମ୍ଭୋଳି—ବଜ୍ର, ସ୍ତମ୍ଭିବ—ସ୍ଥିରହେବ,ରହିବ; ଭକ୍ଷକସ୍ଥିତି—ସର୍ପ ପରି ବ୍ୟବହାର । ୩୧ । ଫନ୍ଦା—ବ୍ୟବସାୟ, ବନ୍ଦାରୁ—ବନ୍ଦୀ, ସ୍ତୁତି (ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ତୁତିକାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି) । ୩୨ । ହୃଦସମ୍ପୁଟେ—ହୃଦୟରୂପ ଫରୁଆରେ । ୩୪ । ପଞ୍ଚତା ଲବ୍ଧ ହେବ—ପଞ୍ଚତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ମରିବ । ୩୬ । ରଘୁଭବ ବାହୁଜ—ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବଦାନ୍ୟ—ଦାତା, ବିଶାରଦ—ପଣ୍ଡିତ ।୩୭। ସରୋଜସମ୍ଭବ କ୍ଷତ୍ରବଂଶରେ—ପଦ୍ମଜାତ କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଳରେ,

ଏ ଅଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ, ଧଅନ୍ତେ ଦୃଷ୍ଟି । ହୋଇଲା କଳ୍ପତରୁ କୁସୁମବୃଷ୍ଟି ଯେ । ୩୮ । ସପକ୍ଷ ଯାନଯୁଗ ହାଜର ହେଲା । ବହି ଦୁହିଁଙ୍କ ଦୁଇ ପ୍ରଦେଶେ ନେଲା ଯେ । ବାତାମ୍ବୁପର୍ଣ୍ଣାଶନ ତପ ଆଚରି । ମୁନିମଣ୍ଡଳପାଦେ ସେବନ କରି ଯେ । ୩୯ । ଲବଣ୍ୟଧ୍ୱଜ କଲା ବାସ ସେ ବନେ । ରହିଲା ରମା ଉମାପାଶ ସେବନେ ଯେ । ତାହା ଲବଣ୍ୟଶିରୀ ଗୁଣ ବରିରି । ଅହାଲାଦରେ ନିଜ ପୁତ୍ରୀକି ପରି ଯେ । ୪୦ । ପରମ ସ୍ନେହେ କଲେ ପରିପାଳନ । ଧରିବ ସଂକଳପ ହେବ କି ଅନ ଯେ । ଧନେ ନାରଦ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଅମଳେ । ମଜ୍ଜି ଅମ୍ବରୋଦରେ ବିହରୁଥିଲେ ଯେ । ୪୧ । ମହତୀ ଦଣ୍ଡ ଭୂଷା କୁସୁମ-ମାଳ । ଜବନ ପବନରୁ ହୋଇ ଆନ୍ଦୋଳ ଯେ । ପୁନ୍ନାଗ ମଲ୍ଲୀ ଦୁଇ କୁସୁମ ଝଡ଼ି । ଚପଳେ ଗଲେ ଦୁଇ ଦଗକୁ ଉଡ଼ି ଯେ । ୪୨ । ଗନ୍ଧର୍ବେ ପଡ଼ି ସେ ପୁନ୍ନାଗ କୁସୁମ । କଲା ତାହାକୁ ପିକବଲ୍ଲଭ ଦ୍ରୁମ ଯେ । କେଳିମଞ୍ଜୁଳା ଉରେ ବାଜିଲା ମଲ୍ଲୀ । ହେଲା ସେ କଇଲାସେ ମୃଦ୍ୱିକା ବଲ୍ଲୀ ଯେ । ୪୩ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଭାବ ପ୍ରତ୍ୟୂହଦ୍ୱନ୍ଦ । ଶାପାନୁକମ୍ପ ନାମ ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦ ହେ । କୃତୀଯେ ସର୍ବଜନ ଶ୍ରବଣୋତ୍ସବ । କହିବ ମହାଗଜଘୋଷ ବିଭବ ହେ । ଯେ ବନବାସୀ ହୋଇ ଅବନୀପ୍ରିୟ । ଅସିତାମ୍ବୁଜଦ୍ୟୁତି ସୀତା-ପ୍ରଣୟ ଯେ । ସେ ରାମ ରମଣୀୟ ପଦସାରସ । ବନ୍ଦଇ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ନରେଶ ଯେ । ୪୪ ।

ଗିରିସାମନ୍ତତନୁଭବା ଅଂଶରେ—ପାର୍ବତୀଙ୍କ ଅଂଶରେ । ୩୮ । ଫୁଲବଶିଖ—କନ୍ଦର୍ପ । ୩୯ । ସପକ୍ଷ ଯାନଯୁଗ—ପକ୍ଷ ଲାଗିଥିବା ଦୁଇଟି ବ୍ୟୋମଯାନ, ବାତାମ୍ବୁ—ପର୍ଣ୍ଣାଶନତପ—ଯେଉଁ ତପସ୍ୟାରେ କେବଳ ବାୟୁ, ଜଳ, ପତ୍ର ମାତ୍ର ଭକ୍ଷଣ କରାଯାଏ । ୪୦ । ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଅମଳେ—ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଚିନ୍ତାରୂପ ଆନନ୍ଦରେ ବା ନିଶାରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ, ଅମ୍ବରୋଦରେ—ଆକାଶ ମଧ୍ୟରେ । ୪୨ । ମହତୀ—ନାରଦଙ୍କ ବୀଣା, ଜବନ—ବେଗବାନ୍ । ୪୩ । ପିକବଲ୍ଲଭଦ୍ରୁମ—ଆମ୍ବଗଛ, ମୃଦ୍ୱିକାବଲ୍ଲୀ—ଦ୍ରାକ୍ଷାଲତା । ୪୪ । ପ୍ରତ୍ୟୂହଦ୍ୱନ୍ଦ—ବାଧା ଦୁଇଗୋଟି, ମହାଗଜ-ଘୋଷ—ରାଜଧାନୀର ନାମ । ୪୫ । ଅବନୀପ୍ରିୟ—ପୃଥିବୀପତି, ଅସିତାମ୍ବୁଜଦ୍ୟୁତି—ନୀଳପଦ୍ମପରି କାନ୍ତି ଯାହାଙ୍କର (ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିଶେଷଣ), ସୀତାପ୍ରଣୟ—ସୀତାପତି ।

ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କୃଷ୍ଣକଲା

(ମହାଗଜଘୋଷ ରାଜଧାନୀର ବର୍ଣ୍ଣନା)

ଶୁଣ ଗୁଣନିକୁରମ୍ବ ନିପୁଣ ନାଗରେ । ମଳୟ ଉତ୍ତର ମେରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ । ଅଛି ଅଭିରାମ କାମରୂପ ନାମ ଦେଶ । ତହିଁ ରାଜେ ରାଜଧାନୀ ମହାଗଜଘୋଷ ହେ ।୧। ଯା ପରିଖା ପରି ଖାତ ନୋହେ ମହାର୍ଣ୍ଣବ । ତ୍ରିକୂଟକୂଟଙ୍କୁ ବଳି କରେ ନେଦୋଦ୍ଭବ ଯେ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମାର୍ଗସଂସର୍ଗୀ ମହୋନ୍ନତ ଦୁର୍ଗ । ଗୁରୁଜଳଧରଚୁମ୍ବି ଗୁରୁ ଯେ ଉତ୍ସର୍ଗ ଯେ । ୨ । ଭିତ୍ତି-ରନ୍ଧ୍ରେ ମଣ୍ଡା ହୋଇବାରୁ ଗୃଧ୍ରପାଶେ । ଭାର୍ଗବମାର୍ଗଣଭିନ୍ନ ଗିରି ପରି ଦିଶେ ଯେ । ଅଶେଷ ସୁବର୍ଣ୍ଣମାନେ ହେବାରୁ ବରଣ । ଯାଗଶାଳା ପରି ସେ ନଗରୀ ଆଚରଣ ଯେ । ୩ । ଅନେକ ସହସ୍ରନେତ୍ର ମଣ୍ଡିତ ହେବାରୁ । ଅତିଶୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତ୍ରିପିଷ୍ଟପଠାରୁ । ଅସଂଖ୍ୟ ନର ବାହନେ ସଞ୍ଚରିବା ଯୋଗ । ଅଳକାକୁ ହସୁଛି ସେ ମହାରାଜଧାନୀ ଯେ । ୪ । ଅମିତ ହିରଣ୍ୟ ଗର୍ଭଗୃହ ସମ୍ପର୍କରୁ । ସେ ନଗରୀ ଗରୀୟସୀ ବିରଞ୍ଚିଲୋକରୁ । ବନ୍ଧୁ କୁଣ୍ଡଳୀନ ସ୍ନେହପାତ୍ର ସେ କଟକ । ଏଣୁ ଜଣା ହୋଏ ତହୁଁ ଊଣା ନାଗ ଲୋକ ଯେ । ୫ । ଶତାବଳୀ ଅଛି ନିକ ସେ ମଧୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା । ପଦ୍ମାବଳୀ

ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦ

୧ । ନିକୁରମ୍ବ—ସମୂହ । ୨ । ପରିଖା—ଗଡ଼ଖାଇ, ଖାତ—ଗହ୍ୱର (ଖୋଳା ଯାଇଥିବା), ତ୍ରିକୂଟକୂଟ—ଲଙ୍କାସ୍ଥିତ ତ୍ରିକୂଟ ପର୍ବତର ଶିଖର, ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମାର୍ଗସଂସର୍ଗୀ—ଆକାଶସ୍ପର୍ଶୀ, ଗୁରୁଜଳଧରଚୁମ୍ବୀ—ଅତି ଉଚ୍ଚରେ ଥିବା ମେଘକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁଥିବା, ଉତ୍ସର୍ଗ—ଉଚ୍ଚତା । ୩। ଭିତ୍ତିରନ୍ଧ୍ରେ—ପ୍ରାଚୀର ଗାତରେ ଖୋଳା ଯାଇଥିବା ଗର୍ତ୍ତିରେ, ମଣ୍ଡା—ଭୂଷିତ, ଭାର୍ଗବମାର୍ଗଣଭିନ୍ନ ଗିରି—ପରଶୁରାମଙ୍କ ଶରରେ ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବା କୌଞ୍ଚ ନାମକ ପର୍ବତ । (ଶ୍ଳେଷାଳଙ୍କାର) ବରଣ—ପ୍ରାଚୀର,ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ନିଯୁକ୍ତକରଣ,ସୁବର୍ଣ୍ଣ—ସୁନା, (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ)ବ୍ରାହ୍ମଣ। ୪ । ଅନେକ ସହସ୍ର ନେତ୍ର—ବହୁସଂଖ୍ୟକପତାକା(ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ)ଅନେକ ଇନ୍ଦ୍ର, ତ୍ରିପିଷ୍ଟପ—ସ୍ୱର୍ଗ, ବାହାନେ—ଶୁଆସାପ୍ରଭୃତି ଯାନରେ, ନରବାହନ—କୁବେର, ଅଳକା—କୁବେରପୁରୀ । ୫ । ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭଗୃହ—ସୁବର୍ଣ୍ଣପୂର୍ଣ୍ଣ ଘର, ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ—ବ୍ରହ୍ମା, ବିରଞ୍ଚିଲୋକ—ବ୍ରହ୍ମଲୋକ, ଗରୀୟସୀ—ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ, କୁଣ୍ଡଳୀନ—

ଅଛି କି ସେ ବେଶବତୀ ବାମା । ଗୁଣବତୀ ହେବାରୁ ପ୍ରତୀତ ସେ କି ସ୍ରଜ । ମହା ସେନାଦରବତୀକି ଦେବ ଫଉଜ ଯେ । ୬ । ଅନୁସର ଅଛି ଯାହା ସୁମଧୁର ଧ୍ୱନ । କବୀନ୍ଦ୍ର ଭାରତୀ କି ସେ ନୋହେ ରାଜଧାନୀ । ହେବା ଦେନ ସୁରୁଚ ରମଣୀଗଣଯୁକ୍ତ । ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ଗୃହପର ହୁଅଇ ପ୍ରତୀତ । ୭ । ଭାସ୍ୱଦଂଶୁ କାନ୍ତ ହୋଇଅଛି ଚୁଲଦେଶେ । ମହାପୁରୀ, କଇତବ ବିଷ୍ଣୁପଦୀ କି ସେ । ବହୁବଧ ଅଗ୍ରହାରରାଜରେ ବିରାଜେ । ଜବାଧରା ପୟୋଧର ବିବାଦକୁ ସାଜେ ଯେ । ୮ । ବିବଧ ସୁମନ୍ତ୍ରେ ଚଳବାରୁ ଅଧିକାର । ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରୀକି ସେ କରୁଛି ଧିକ୍କାର । ସମସ୍ତ ଅର୍ଥଦାୟିନୀ ହରଭକ୍ତି ପର । ବିମାନ ଉଦୟା କି ସେ ଅନୁକୂଳା ନାରୀ ଯେ । ୯ । ନୀତିମତୀ ସେ ଅନୀତିମତୀ କଲି ବହି । ଅବାଦନା ହେଲେ ହେଲେ ସବାଦନା ସେହି । ଅଗତପ୍ୟୋଗତା ପୁଣି ସେ ନାଗରୋଗତା । ଗଜଘଣ୍ଟା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ନଗଜା ରଚତା । ୧୦ । ଭୂପରାଗ ନାହିଁ ନତ ହେବାରୁ ମାର୍ଜିତ । ପୁଣି ଭୂପରାଗରୁ ସେ ହୋଇଛି ନିର୍ମିତ । ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ବିଭୂଷିତ ଶିନ୍ଦ ପରଦାରେ । କାହାର ମାନସ ହେଉ ନାହିଁ ପରଦାରେ । ୧୧ ।

କୁଣ୍ଡଳପିନ୍ଧିଥିବା,(ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ)—କୁଣ୍ଡଳୀ ବା ସର୍ପ ।୬। ତାରାବଳୀ—ତାରସମୂହ ଓ ତାରାନକ୍ଷତ୍ରସମୂହ, ମଧୁପୂର୍ଣ୍ଣିମା—ଚୈତ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ପତ୍ରାବଳୀ—ନାନାଜାତୀୟ ବୃକ୍ଷର ପତ୍ର ଓ ସ୍ତନକପୋଳ ପ୍ରଭୃତିରେ ପତ୍ରାକୃତି ଚିତ୍ରରଚନା, ଗୁଣବତୀ—ଗୁଣଯୁକ୍ତା ଓ ସୂତାରେ ଗୁନ୍ଥା ହୋଇଥିବା, ସ୍ରଜ—ଫୁଲମାଳ, ମହାସେନାଦରବତୀ— ବହୁ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ଯେ ଆଦରରେ ରଖିଅଛି ଓ ମହାସେନ ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କୁ ଆଦର କରୁଥିବା, ଦେବଫଉଜ—ଦେବସେନା ।୭। ସୁମଧୁର ଧ୍ୱନ—(ସେ ନଗରୀରେ) ସର୍ବଦା ହେଉଥିବା ସୁନ୍ଦର ଶବ୍ଦ, କବୀନ୍ଦ୍ର ଭାରତୀ—ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ କଥା ବା ରଚନା । ସୁରୁଚରମଣୀଗଣ ଯୁକ୍ତ—ସୁନ୍ଦର ହୀରାପ୍ରଭୃତି ମଣିରେ ପରପୂର୍ଣ୍ଣ, (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ) ସୁରୁଚ (ସୁନ୍ଦର ରୁଚଯୁକ୍ତା) ରମଣୀଗଣ (ସ୍ତ୍ରୀସମୂହଙ୍କ) ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ । ୮ । ଭାସ୍ୱଦଂଶୁକାନ୍ତ—ଶୁକ୍ଳକିରଣମୟ (ସ୍ୱର୍ଗ ଗଙ୍ଗା ପକ୍ଷରେ) ଧଳା କରଣବୋଲା । ମହାପୁରୀକୈତବ ବିଷ୍ଣୁପଦୀ କି ସେ—ମହାରାଜଧାନୀ ଛଳନାରେ ପ୍ରକୃତରେ ସେ ବିଷ୍ଣୁପଦୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଗଙ୍ଗା (ଅପହ୍ନୁତି ଅଳଙ୍କାର), ଅଗ୍ରହାରରାଜ—ବ୍ରାହ୍ମଣଶାସନସମୂହ ଏବଂ ଆଗରେ ପଡ଼ିଥିବା ହାର, ପୟୋଧର—କୁଚ । ୯ । ସୁମନ୍ତ୍ରେ—ଉତ୍ତମ ମନ୍ତ୍ରଣାଦ୍ୱାରା, ସୁମନ୍ତ୍ର—ଦଶରଥଙ୍କ ସାରଥି ମନ୍ତ୍ରୀ, ଅର୍ଥଦାୟିନୀ—ଧନଦାତ୍ରୀ ଓ ଚତୁର୍ବର୍ଗଦାୟିନୀ, ବିମାନ ଉଦୟା—ନାନାବିଧ ରଥଦ୍ୱାରା ଶୋଭମାନା ଓ ବିଶେଷରୂପେ ମାନବତୀ ।୧୦। ନୀତିମତୀ—ନ୍ୟାୟପରାୟଣା, ଅନୀତିମତୀ—ଶସ୍ୟବନାଶକ, ଇତିଭୟ ଶୂନ୍ୟ, ବହି—ବିଧାତା, ଅବାଦନା—

ଅନବରତରେ ନବରଥ ମହୋତ୍ସବ । ଉଚ୍ଛୁଳେ ମଙ୍ଗଳଗୀତ ହୁଳହୁଳି ରବ ଯେ । ଅନଙ୍ଗବିଳାସସ୍ଥଳୀ ପର ରସୋତ୍ତର । ପୁଣି ଶତ ଶତ ଶତାଙ୍ଗରେ ମନୋହର ଯେ । ୧୨ । ମରକତ ମାଣିକ୍ୟ ସ୍ଫଟିକ ବାହମୟ ହୋଇ ପ୍ରତି ଗୃହାଙ୍ଗଣେ କେଳି ଜଳାଶୟ । ଘେନି ସର୍ବଋତୁ ମଳୟଜ ପବନକୁ । ସେବିଛନ୍ତି ପ୍ରତିବାଟୀ ପୁଷ୍ପୋପବନକୁ । ୧୩ । ନ ଥିବାରେ କେଳିଗିରି ମଣ୍ଡପ ଜଗତି । ନାହିଁ ତହିଁ ମହାଜନମାନଙ୍କ ବସତି । କୁରୁବିନ୍ଦ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ ବଇଡ଼ୁର୍ଯ୍ୟମୟ । ହେବାରୁ ସେ ପୁରେ ଅଛି କୁଟ୍ଟିମ ନିଳୟ । ୧୪ । ଖମଣ୍ଡଳେ ଖେଳନ୍ତି ଯା ତହୁଁ ନାନାଭନ୍ତୁ । ଘନେ ବୋଲାଇଲେ କାମରୂପୀ ସେହି ଧନ୍ତୁ । ହଜାର ସ୍ଥଳରେ ଯହିଁ ବଜାର ବସୁଛୁ । ବାଜାର ନିର୍ଘୋଷ ତହିଁ ଉଦରେ ମିଳୁଛୁ । ୧୫ । ଗଜଘଟା ଘଣ୍ଟା-ନାଦ ବୃଂହିତରେ ମିଶା । ହରିହୟହୟାନ୍ୱୟ ହୟଚୟ ହ୍ରେଷା । ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ଚିହ୍ନ ଗୁରୁ ଶବଳ ମର୍ମର । କରି କର୍ଣ୍ଣତାଳ ଧ୍ୱନି ଘରଚ୍ଛଘର୍ଘର ଯେ । ୧୬ । ଉଷ୍ଟ୍ର ପଟଳୀର ପଟୁତର ଗରଜନ । ସଂଲାପ ଆରମ୍ଭିବାରେ ସେ ନଗରଜନ । ବୀଣା ରବା ବେହେଲା ସିତାରାଦି ସଙ୍ଗୀତ । କେତେ କେତେ ସ୍ଥାନେ ବାରବିଳାସିନୀ ନୃତ୍ୟ । ୧୭ । କେତେ ପ୍ରଦେଶରେ ରସୋତ୍ତର ବାକ୍ୟାଳାପ । ଛାନ୍ଦ ଚଉପଦୀ ଚଗ ପହଲୀ କଳାପ । ବେଦାନ୍ତ

—ଅବାଧୀ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରେ ଯେ, ସବାଦନା—ସର୍ବଦା ଯେଉଁଠାରେ ବାଦ୍ୟ ବାଜୁଥାଏ । ଅଗଚୟୋଦ୍ଭତା—ନାନାବୃକ୍ଷପୂର୍ଣ୍ଣା, ନାଗବ୍ରେଶତା—ରସିକପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନ, ଗଜଘଟା—ହାତୀସବୁ, ନଗଜାରଚତା—ପାର୍ବତୀମୂର୍ତ୍ତିଶୋଭିତ । ୧୧ । ଭୂପରାଗ—ଧୂଳି, ମାର୍ଜିତ—ପରିଷ୍କୃତ, ଭୂପରାଗ—ରାଜାଙ୍କ ସ୍ନେହ ବା ଅନୁରାଗ । ଚର ପରଦାରେ—ଚଳିତ ଯବନିକାରେ, ପରଦାରେ—ପରସ୍ତ୍ରୀଠାରେ । ୧୨ । ଅନବରତ—ସର୍ବଦା, ନବରଥ ମହୋତ୍ସବ—ନୂତନ ରଥ ମହୋତ୍ସବ, ରସୋତ୍ତର—ଶୃଙ୍ଗାରାଦି ରସର ଯୋଗ୍ୟ, ଶତାଙ୍ଗ—ରଥ । ୧୩ । କେଳିଜଳାଶୟ—କ୍ରୀଡ଼ା ପୁଷ୍କରିଣୀ, ବାହମୟ—ପାର୍ଶ୍ୱଯୁକ୍ତ, ଗୃହବାହଥିବା । ୧୪ । ଜଗତି—ବଡ଼କୋଠା, । ଅଟ୍ଟକୁଟ୍ଟିମନିଳୟ—ସମୁଚ୍ଚ ଅଟ୍ଟାଳିକା । ୧୫ । ଖମଣ୍ଡଳ—ଆକାଶଦେଶ, ନାନାଭନ୍ତୁ—ନାନାବିଧବିବରଣ, ଘନେ—ମେଘମାନେ, କାମରୂପୀ—ନିଜଇଚ୍ଛାରେ ବିଭିନ୍ନ ରୂପଧାରଣକାରୀ । ୧୬ । ଗଜଘଟା—ହସ୍ତିସମୂହ, ବୃଂହିତ—ହାତୀର ରବ, ହରିହୟହୟାନ୍ୱୟ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉଚ୍ଚୈଃଶ୍ରବା ଅଶ୍ୱବଂଶୀୟ, ହରିଚୟ—ଅଶ୍ୱମାନେ, ହ୍ରେଷା—ଘୋଡ଼ାର ଧ୍ୱନି, ଶବଳ—ପତାକା, ଘରଚ୍ଛଘର୍ଘର—

ମୀମାଂସା ତର୍କ ବ୍ୟାକରଣ ନ୍ୟାୟ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରନ୍ତି ଶୁକସାରୀ ସମବାୟ ।୧୮। ନିଜ ମତ ପକ୍ଷପାତୀ ଦ୍ୱିଜାତ ଭାରତୀ । କେଉଁ କେଉଁ ସ୍ଥଳେ ଗୀତ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୁତି । କବାଟ ଫେଟନା ରବେ ହୋଇଛି ସଂଯୁତ । ରମଣୀଗଣ ବାଜେଣୀ ଭୂଷଣଶିଞ୍ଜିତ । ୧୯ । ସମସ୍ତ ପ୍ରାସାଦ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପରୁ ଇତରେ । ନାହାନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ସେ ପୁର ଭିତରେ । ରତି ବିନା ଆନେ ତହିଁ ନାହିଁ କେଶଗ୍ରହ । ଅକ୍ଷକ୍ରୀଡ଼ା ବିନା ଦେଖା ନାହିଁ ଶୂନ୍ୟଗୃହ । ୨୦ । ଦନ୍ତବାସ ଗୀତ ବିନା ରାଗ ନାହିଁ ଆନେ । କୁଞ୍ଜରେ ମଦବିକାର ଅଛି ନାହିଁ ଜନେ । ବିପକ୍ଷ ବୋଲାଏ ଏକା ବିହଙ୍ଗମ ପକ୍ଷ । କୁଟିଳ କେବଳ କଳାବତୀଙ୍କ କଟାକ୍ଷ । ୨୧ । କାବ୍ୟେ ଦୃଢ଼ବନ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରେ ଚିନ୍ତା କର୍ମ ଧ୍ୱଜେ । କଠିନତା ମଣି ମାନ ରମଣୀଙ୍କ ଉରଜେ । କନକ କଳିତ ଦଣ୍ଡ ସିତ ଆତପତ୍ରେ । ଚଞ୍ଚଳତା ବାରନିତମ୍ବିନୀଜନନେତ୍ରେ । ୨୨ । ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରଦୀପରୁ ହୃଦନ୍ତରେ ତମ ନାହିଁ । ମଣିପୁରମୟୂଖରୁ ବାହାରେ ସେ କାହିଁ । ରଜୋଗୁଣ ମାନ ମନ୍ତ୍ର କେତକୀ କେଶରେ । ମହା ସତ୍ତ୍ୱବନ୍ତ ପ୍ରତି ଗୁଣ ପୁରୁଷରେ । ୨୩ । ରଳ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ ଅଭିପ୍ରାୟ ଜାଣି ଏକ । ଖଳ ବୋଲି ରସିକଙ୍କୁ ଜାଣନ୍ତି ରଜକ । ଡଳ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣେ ନ ଥିବାରୁ ଭେଦମତ ।

ପେଷଣୀମାନଙ୍କର ଘର ଘର ଶବ୍ଦ, ରବା (ପାରସି ରବାବ୍)—ଏକପ୍ରକାର ବାଦ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ର । ୧୮ । ରସୋତ୍ତର—ରସମୟ, ସମବାୟ—ସମୂହ । ୧୯ । ଦ୍ୱିଜାତ—ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଭାରତୀ—ବିଦ୍ୟା, ଶ୍ରୁତି—ବେଦ, ଫେଟନାରବ—ଫିଟାଇବା ଶବ୍ଦ, ଶିଞ୍ଜିତ—ଅଳଙ୍କାରଧ୍ୱନି । ୨୦ । ସେ ନଗରର ପ୍ରାସାଦମାନଙ୍କରେ କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର (ବିଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣର ମିଶ୍ରଣ) ଦେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ଅର୍ଥାତ୍ ମିଶ୍ରଜାତି ସେଠାରେ ନାହାନ୍ତି । ରତିବିନାଆନେ—ରତିକ୍ରିୟା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟତ୍ର, କେଶଗ୍ରହ—ମସ୍ତକର କେଶକୁ ଧରିବା, ଅକ୍ଷକ୍ରୀଡ଼ା—ପଶାଖେଳ, ଶୂନ୍ୟଗୃହ—ପଶାପାଲିରେ ଗୋଟି ଗୃଳିବାରୁ ଖାଲି ହୋଇଥିବା ପାଲିର ଘର; ଶୂନ୍ୟଗୃହ—ମନୁଷ୍ୟାଦି ନ ଥିବା ଘର । ୨୧ । ଦନ୍ତବାସ—ଅଧର, ରାଗ—ରକ୍ତିମା ଅଥଚ କ୍ରୋଧ, କୁଞ୍ଜରେ—ହାତୀଠାରେ, ମଦବିକାର—ମଦଜଳଧାରର କ୍ଷରଣ, ଅଥଚ ଗର୍ବ । ବିପକ୍ଷ—ପକ୍ଷୀର ଡେଣା ଅଥଚ ଶତ୍ରୁ । କୁଟିଳ—ବକ୍ର ଅଥଚ ଠକ, ଧୂର୍ତ୍ତ । ୨୨ । କନକକଳିତଦଣ୍ଡ—ସୁନା ଦ୍ୱାରା ଶୋଭିତ ଯଷ୍ଟି, ଅଥଚ ଶାସନ ରକ୍ଷାପାଇଁ ଅର୍ଥ ଦଣ୍ଡ ହୁଏ ନାହିଁ । ସିତ ଆତପତ୍ର—ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ରାଜଛତ୍ର, ବାରନିତମ୍ବିନୀ—ବେଶ୍ୟା । ୨୩ । ମଣି···କାହିଁ—ମଣିରେ ନିର୍ମିତ ଗୃହମାନଙ୍କରୁ ତେଜ ବାହାରୁଥିବାରୁ ଅନ୍ଧକାର ନଗରର ବହିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ହିଁ ଥାଏ । ରଜୋଗୁଣ ରାଜସିକତା ଅଥଚ ପରାଗମୟତା; ମନ୍ତ୍ର—ମନ୍ତ୍ରଣା, କେତକୀ ଓ କେଶରେ—କେତକୀ

ଜଳକୁ ସିଞ୍ଚିଲେ ଜଡ଼ ବୋଲି ବିଗୁରନ୍ତି । ୨୪ । ଅନୀକରେ ନଖରଞ୍ଜି ଯୋଧି
ବିହଗରେ । ଦ୍ୱିପତି ବୃଦ୍ଧି କରନ୍ତି ନରେ ସେ ନଗରେ । ଦର ବୋଲି ତହିଁ
ଜନ କମ୍ବୁକୁ ଭାଷଇ । ବିରୋଧ ମାତ୍ରକ ଅଳଙ୍କାରେ ଅଭାସଇ । ୨୫ । ନୃପ
ବିଦ୍ୟା ଖୁରଳୀରେ ମାତ୍ର ଗୁଣଚ୍ଛେଦ । ଜନମନେ ନାହିଁ ଶରବ୍ୟରେ
ଏକାଭେଦ । ବାମାକଣ୍ଠୀ ମାତ୍ର କୃଶ କୃଶ ନାହିଁ ଜନ । ଜାଡ୍ୟହୀନ ନାହିଁ ପୁଷ୍ପ
ସମଯୂଥୁ ଆନ । ୨୬ । ସାତପୁଟି ମହଲଙ୍କ ମହୋନ୍ନତ ଶିର । ଧିଷଣ-
ନେଦିଷ୍ଠ ନୋହେ ଧିଷଣାଗୋଚର । ଦେବଙ୍କର ସଲିଳମଜ୍ଜନକାଳେ
ନିତ । ଦେବଦାସୀମାନେ ହୋଇ ସସମ୍ଭ୍ରମ ଅତି । ୨୭ । ସ୍ୱସଞ୍ଚିତ ଜଳଘଟ
ଶଶି ବୋଲି ଆସି । ଧରନ୍ତି ବଡ଼ଭିଚୂଳ କନକ କଳସୀ । ମୀରନ୍ଧ୍ର ହେବାରୁ
ବିରଜନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ । ପତାକାକୁ ଦେଖି କେ ହସନ୍ତି ମନେ ମନେ ।
ଯହିଁ ପୁରେ ଶୋଇଥିଲା ସଚିବଯୁବତୀ । ମାରବିକାରବିଧୁର ହୋଇ
ବାଚସ୍ପତି । ନିଜ ଅନ୍ତଃପୁର ଭ୍ରମେ ପଶିଲେ ସେ ପୁରେ । ଦେଖିଲେ ଶୋଇଛି
ବାଳା ପଲଙ୍କ ଉପରେ । ୨୯ । ନିଜ ସରସିଜନେତ୍ରା ଭ୍ରମେ ରତି କରୁ ।
ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗେ ପଚାରିଲା ସେ ହେମରମ୍ଭୋରୁ । କାହିଁ କେ ତୁ ଆସିଲୁ
ଏ କେମନ୍ତ ଅନୀତି । ଶୁଣି ସଙ୍କୋଚରେ ବୁଝାଇଲେ ବୃହସ୍ପତି । ୩୦ । ପୂର୍ଣ୍ଣ
ଶରଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖି କୁପିତ ନୁହ ରେ । ନିଜପୁରୀ, ନାରୀଭ୍ରମେ ମଦନମୋହରେ ।
ସୁରଗୁରୁ ଅମ୍ଭେ ଏଥି ହୋଇଲୁ ପ୍ରବେଶ । ଏଥୁଁ ତତେ ନ ଲାଗିବ
ବ୍ୟଭିଚାର ଦୋଷ । ୩୧ । ଏହି ଗର୍ଭାଧାନେ ଜାତ ହେବ ଯେଉଁ ସୁତ ।

ଫୁଲରେ ଓ ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରୁଷଠାରେ ମହାସତ୍ତ୍ୱ ଗୁଣ ଅଛି ।
୨୪ । ଖଳ—ଦୁର୍ଜନ, ଖର—ଗଧ । ୨୫। ଅନୀକରେ—ଯୁଦ୍ଧରେ, ଦ୍ୱିପତି—ଦ୍ୱିପଦ
ଅଥଚ ବି (ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର) ପତି, ଶ୍ରେଷ୍ଠପକ୍ଷୀ, ଦର—ଭୟ ଓ ଶଙ୍ଖ, ବିରୋଧ-
ମାତ୍ରକ ଅଳଙ୍କାରେ ଅଭାସଇ—ସେଠାରେ ବିରୋଧ ଅର୍ଥାତ୍ ଶତ୍ରୁତା ନାହିଁ
କେବଳ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିରୋଧାଭାସ ନାମକ ଅଳଙ୍କାର ଅଛି । ୨୬ ।
ନୃପବିଦ୍ୟାଖୁରଳୀରେ—ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟା ଅଭ୍ୟାସରେ, ଗୁଣଚ୍ଛେଦ—ଧନୁର ଜ୍ୟା
ଛିଣ୍ଡିବା ଅଥଚ ଗୁଣହୀନତା, ଶରବ୍ୟରେ ଏକା ଭେଦ—ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ କେବଳ
ଭେଦ କରିଯାଏ, କିନ୍ତୁ କାହାରି ମଧ୍ୟରେ ଭେଦଭାବ ନ ଥାଏ । ଜାଡ୍ୟହୀନ—
ଶୀତଜାଡ଼ି ଅଥଚ ମାଲତୀଫୁଲର ଅଭାବ । ୨୭ । ସାତମହଲା କୋଠାମାନଙ୍କର
ଉପରିଭାଗଧିଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଧିଷଣାଗୋଚର ଅର୍ଥାତ୍
ଜ୍ଞାନଗୋଚରର ନେଦିଷ୍ଠ (ନିକଟତମ) ହୁଏ ନାହିଁ । ସସମ୍ଭ୍ରମ—ଉଦ୍‌ବେଗ ।
୨୮ । ବଡ଼ଭି—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ମୀରନ୍ଧ୍ର—ଛିଦ୍ରଶୂନ୍ୟ । ୨୯ । ମାରବିକାରବିଧୁର
—କାମପୀଡ଼ିତ, ବାଚସ୍ପତି—ବୃହସ୍ପତି । ୩୦ । ନିଜ ସରସିଜନେତ୍ରା ଭ୍ରମେ—

ଏ ରାଜ୍ୟ ରାଜ୍ୟପୁରନ୍ଦର ହେବ ପ୍ରିୟମିତ । ଅମ୍ଭ ତୁଲ୍ୟ ରୂପବନ୍ତ ବିଦ୍ୟାବନ୍ତ ହେବ । ଏତେ କହି ସ୍ୱପ୍ନପୁରକୁ ବିଜେ କଲେ ଜୀବ ।୩୨। ସୁରତାର୍ଥୀ ସୁରେ ବଳେ କରନ୍ତେ ବିବାସ । ଅମର୍ତ୍ତ୍ୟ ହୋଇ ଅପତ୍ରପାରେ ବିବଶ । ସେ ପୁରୀ ସଉଧଚୂଳ ପତାକା ଅମ୍ବର । ଓଟାରି କରନ୍ତି ଆବରଣ ନିତମ୍ବର । ୩୩ । ବାଜି ସେ ପୁର ଅଟ୍ଟାଳୀ ଚେଳବଲ୍ଲୀବାତ । ହୋଏ ଦେବତରୁଣୀଙ୍କ ରତିଶ୍ରମ ହତ । ଯାହା ମହାରଜତ କୁଟ୍ଟିମ ଉନ୍ନତରୁ । ଋଜୁପଥେ ରବିରଥ ନ ଚଳେ ଭୀତରୁ । ୩୪ । ଦକ୍ଷିଣ ଉତ୍ତରେ ଫେରିବାରୁ ଛ ଛ ମାସ । ଅୟନ ବୋଲାଇ ଯୁଗେ ହୋଇଲା ବରଷ । ଯାହା ପତାକିକଦଣ୍ଡ ଚୁମ୍ବନ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ରମା । ଲୁଣ୍ଠି ହୁଏ ସେ ଦଣ୍ଡକୁ ଶ୍ୱେତଛତ୍ରରମା । ୩୫ । ବ୍ୟୋମଭଙ୍ଗା କଳରବ ଗୁଞ୍ଜି କୁତୂହଳେ । ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବାରୁ ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ନିଶାଜଳେ । ଜନେ ସେ ନଗରଚୂଳ ଚେଳବଲ୍ଲୀ ଦେଖି । ପାରିବତ ମଣି ମନେ ହେଉଛନ୍ତି ସୁଖୀ । ୩୬ । ଯହିଁ ପୁରପତାକିକା ନୀଳମଣି ଦଣ୍ଡ । ବାଜି ଭାଜି ରହିବାରୁ ଯବ ତୁଲ୍ୟ ଖଣ୍ଡ । ସୁଧାକରେ କଳଙ୍କ ବୋଲନ୍ତି ଅଜ୍ଞ ଜନେ । ସେ ପୁରୀ ଉନ୍ନତ କାହିଁ ଇତର ଭୁବନେ । ୩୭ । ଯହିଁ ନିଳୟ ଧାରଣା ପାଞ୍ଚାଳିକାଗଣେ । ଅନିମିଷାଦ୍ଧ ଅନେକ ଲାବଣ୍ୟ ଲକ୍ଷଣେ । ପ୍ରତିନିଶା ଅଭିସାର ରସବଶ ସୁରେ । ଭଙ୍ଗି ବାମାଭ୍ରମରେ ଚୁମ୍ବନ୍ତି ଚିବୁକରେ । ୩୮ । ସୁରମଣୀକଦମ୍ବ କାମିତ ପୂର୍ତ୍ତିକାରୀ । କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନମସ୍କାର କରି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ଲୋଟରାୟ ଦେବ କ୍ଷମାପତି । କଲେ ମହା ଗଜଘୋଷ ସ୍ତବ ସଦାପତି । ୩୯ । ଉତ୍ତର

ସ୍ୱକୀୟ ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀ ଭ୍ରମରେ । ୩୨ । ଜୀବ—ବୃହସ୍ପତି । ୩୩ । ବିବାସ—ନଗ୍ନ, ଅମର୍ତ୍ତ୍ୟ—ଦେବୀମାନେ, ଅପତ୍ରପା—ଲଜ୍ଜା, ବିବଶ—ବ୍ୟାକୁଳ, ଅମ୍ବର—ଲୁଗା । ୩୪ । ମହାରଜତ କୁଟ୍ଟିମଉନ୍ନତରୁ—ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ଅଟ୍ଟାଳିକାମାନଙ୍କର ଅତି ଉଚ୍ଚତା ହେତୁରୁ । ଋଜୁପଥ—ସରଳମାର୍ଗ । ୩୫ । ପତାକିକଦଣ୍ଡ—ପତାକାଯୁକ୍ତଦଣ୍ଡ, ଶ୍ୱେତଛତ୍ରରମା—ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣଛତ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ । ୩୬ । ବ୍ୟୋମ ଭଙ୍ଗ—ଆକାଶରେ ଯେ ଲେଉଟି ଲେଉଟି ଗତିକରେ, କଳରବ—ପାରା, ନିଶାଜଳ—ହଳଦୀପାଣି । ୩୭ । ନିଳୟଧାରଣା ପାଞ୍ଚାଳିକାଗଣେ—କୋଠାଘରରେ ଧାରଣା ହୋଇଥିବା ପୁତ୍ତଳିକାସମୂହ, ଅଭିସାରରସବଶ ସୁରେ—ସଙ୍କେତ ସ୍ଥାନକୁ ରସବଶ ହୋଇ ଯାଉଥିବା ଦେବତାମାନେ । ୩୮ । ସୁରମଣୀ-କଦମ୍ବ—ସୁନ୍ଦରୀ ଗୋପିକାସମୂହ, ସୁନ୍ଦରୀ ଦେବାଙ୍ଗନା; କାମିତ—କାମନା,

ଛାନ୍ଦରେ ନୃପପୁତ୍ର ଜନ୍ମୋତ୍ସବ । ରସିକ ଶ୍ରବଣାନନ୍ଦ ଆରମ୍ଭ ହୋଇବ । ଏ ଛାନ୍ଦ ବୃତ୍ତ ଚରଣ ପଦ ଚତ୍ୱାରିଂଶ । ସଂଖ୍ୟା ବୋଲି ଜାଣ ସଂଖ୍ୟାବାନ ଅବତଂସ । ୪୦ ।

ଚତୁର୍ଥ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

(ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦରର ଜନ୍ମ)

ପ୍ରମୁଦିତ ହୃଦେ ଶୁଣ ବିଶାରଦେ ସେ ମହାମଣ୍ଡଳୀ ଧବ । ପରତାପନର କରତା ସେ ବୀର ପରତାପକଣ୍ଠୀରବ । ୧ । ସୁନ୍ଦରପଣରେ କନ୍ଦରପ ତୁଲ୍ୟ ଚନ୍ଦନଠାରୁ ଶୀତଳ । ଶରଣାପନ୍ନ ରକ୍ଷଣ ବିଚକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣ ଖେଳନ-ସ୍ଥଳ । ୨ । ବିତରଣଗୁଣେ ଇତରଭୂନାଥମଣ୍ଡଳେ ନାହିଁ ତା ତୁଲ । ସିତରଶ୍ମି ତୁଲ୍ୟ ଯଶେ ଯେ ଜଗତୀ ଭିତର କରେ ଧବଳ । ୩ । ହିତରକ୍ଷକ ସଙ୍ଗୀତ ରସିକତା ଜିତରମ୍ଭା ଗୁରୁଜନ । ଚତୁର ଗମ୍ଭୀରଗୁଣେ ପାରାବାର ଅମିତ ରସ ବଚନ । ୪ । ଦଣ୍ଡିତ ନୁହଇ ଭଣ୍ଡିତ ନ ଜାଣେ ମଣ୍ଡିତ ଗୁଣ ମଣ୍ଡଳେ । ଖଣ୍ଡିତ ନୋହିବା ପଣ୍ଡିତପଣେ ସେ ଚଣ୍ଡୀତନୟରୁ ବଳେ । ୫ । ଅମରଙ୍କ ତୁଲେ ସମର କରିବା ସମରଥପଣ ତାର । ନ ମରନ୍ତି ଶୀଘ୍ରତରୁଣ ସେ ଦେଖେ ଯମର ଏପରି ଦର । ୬ । ଦ୍ୱିଜାତି ପୂଜାତିଶୟପରାୟଣ

କ୍ଷମାପତି—ପୃଥ୍ୱୀପତି, ରାଜା । ୪୦ । ସଂଖ୍ୟାବାନ ଅବତଂସ—ଗଣନାକାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ଚତୁର୍ଥ ଛାନ୍ଦ

୧ । ପରତାପନ—ଶତ୍ରୁକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବା, ପରତାପକଣ୍ଠୀରବ—କଣ୍ଠୀରବ ବା ସିଂହପରି ପ୍ରତାପୀ । ୨ । ଲକ୍ଷଣ ଖେଳନସ୍ଥଳ—ସୁଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ାଭୂମି ବା ଆଧାର ।୩। ସିତରଶ୍ମି—ସିତାଂଶୁ, ଚନ୍ଦ୍ର ।୪। ହିତରକ୍ଷକ—ଉପକାରୀମାନଙ୍କର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା, ସଙ୍ଗୀତ···ଗୁରୁଜନ—ସଙ୍ଗୀତ ରସିକତା ବିଷୟରେ ସଙ୍ଗୀତନିପୁଣା ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟାର ଗୁରୁଙ୍କୁ ଯେ ଜୟ କରିଅଛନ୍ତି, ଅମିତରସବଚନ—ଯାହାଙ୍କର କଥା ନାନାବିଧ ରସରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ୫ । ଦଣ୍ଡିତ ନୁହଇ—ଦଣ୍ଡ ଦେବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ

ଗୁରୁଦେବ ପାଦସେବୀ । ପଞ୍ଚବିଂଶ ବୟ ଚଞ୍ଚଳ ଅଶୟ ପରତ୍ୟାଗୀ ମହା-କବି । ୭ । ରସାମୃତଘଟପୟୋଧରୀ ପଟ୍ଟମହିଷୀ ହେମମଞ୍ଜରୀ । ସେ ଭୂପତ ଅକ୍ଷି ମନବ୍ୟାଳପକ୍ଷିନିଚୟ ବନ୍ଧ ପଞ୍ଜରୀ । ୮ । ମାରମହିଳାରୁ ଅଧିକ ଲାବଣ୍ୟ ସାରମୟ ହେବା ଯେଣୁ । ହାରମଧ୍ୟମଣି ତାର ଚଉ୍ମେ ମଣି ତା ରମଣ ଥାଏ ଯେଣୁ । ୯ । ଶରୀର ଭାଗ୍ୟ ଭୁଞ୍ଜଇ କାନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ରତି ରଙ୍ଗରସ କେଳି । ଅଚରବୟସୀ ପତିସ୍ନେହୁଁ କେବେ ନ ଚରଇ ମହୀସ୍ଥଳୀ । ୧୦ । ଏଡ଼େ ଭାଗ୍ୟବତୀ ହେଲେହେଁ ସେ ସତୀଶିଖା ମଣି ପ୍ରଫୁଲବଦନେ । ସନ୍ତାନ ଅଭାବ ଚିନ୍ତାରୁ ଲାଘବ ଲଭି ବର୍ତ୍ତଇ ମନେ ।୧୧। ଅଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ ଅଚଳା-ଖଣ୍ଡଳ କରପଲ୍ଲବ ଧଇଲି । ଲକ୍ଷ ସାମନ୍ତାଣୀ ଶିରଭୂଷାମଣିକିରଣେ ପଦ ଧୋଇଲି । ୧୨ । ରତିରଙ୍ଗରେ ବିଶାରଦା ହୋଇଲି ସତର ହେଲା ବୟସ । ମୁଁ ତ ରଖି ନ ପାରିଲି ଅଣିପାଖେ ସୁତର ମୁଖ-ରାକେଶ ।୧୩। ମୋର ସଙ୍ଗେ ଧୂଳିଗୃହ ରଚି କେଳି କରୁଥିଲେ ଯେତେ ସହୀ । ସୁତ ରଖି ତଳେ କୁହାଇବା ବେଳେ ଲାଜେ ନ ପାରିଲି ରହି । ୧୪ । ଏମନ୍ତ ସନ୍ତତି ଅଭାବ ଚିନ୍ତନେ ସେ ମନ୍ଥରଗତି । ଭାସ ହେଲା ଦିନେ ବିଷଣ୍ଣବଦନେ ହେଲାପର ମାନବତୀ । ୧୫ । ରହି ତା ନରେଶ ନାହିଁ ତ ମୋ ଦୋଷ କାହିଁକି ରେ ରୋଷ ବୋଲି । ହେବାରୁ କାତର ଜଣାଇଲା ତାର ପ୍ରିୟସଖୀ ରସବଲ୍ଲୀ ।୧୬। ଦେବ ମୋ ସଜନୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ରଜନୀ ତୁମ୍ଭେ ବିଭାବରୀଧବ । ଯେଣୁ ମାନବେଶ ସେ କି ମାନବେଶ ନ କହି ଲାଜେ ବହିବ । ୧୭ । ନ ଚୁମ୍ବିଲା ଶିଶୁ ଅଞ୍ଜନ ଅବିଳ ବଦନ ବଦନାଂଶୁକ । କେବଳ ଏ ବଳ-

---

ନ୍ତ୍ୱହେ । ଭଣ୍ଡିତ ନ ଜାଣେ—ଠକିବା କଥା ଜାଣେ ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡିତ ନୋହିବା ପଣ୍ଡିତ ପଣରେ—ଅଖଣ୍ଡ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ, ଚଣ୍ଡୀତନୟ—ଗଣେଶ । ୮ । ରସାମୃତ …ପୟୋଧରୀ—ରସମୟ ଅମୃତ ମାଠିଆପରି କୁଚ ଯାହାର, ଅକ୍ଷି—ଦୁଇ ଆଖିକୁ ଓ ମନକୁ ବନ୍ଦୀ କରିବା ବିଷୟରେ ପଞ୍ଜୁରୀପରି । ୯ । ମାରମହିଳା—ରତି, ହାର …ତା ରମଣ (ରାଜା) ତାକୁ ତାର (ପ୍ରେମମୟ) ହାର ମଧ୍ୟ ମଣି ମଣି (ମନେ କରି) ଚିତ୍ତରେ ଯେଣୁଥାଏ । ୧୦ । ଅଚରବୟସୀ—ଅଳ୍ପ ବୟସ୍କା, ନ ଚରଇ ମହୀସ୍ଥଳୀ —ମାନବତୀ ବା ଦୁଃଖିତା ହୁଏ ନାହିଁ । ୧୨ । ଲକ୍ଷ…ଧୋଇଲି—ମୁଣ୍ଡରେ ମଣି ପିନ୍ଧିଥିବା ଅଗଣିତ ସାମନ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ରାଣୀମାନେ ମୋ ଗୋଡ଼ତଳେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରୁଅଛନ୍ତି, ଅଖଣ୍ଡ…ଅଖଣ୍ଡଳ—ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଇନ୍ଦ୍ର । ୧୩ । ମୁଖ-ରାକେଶ— ମୁଖରୂପ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର । ୧୭ । ମାନବେଶ—ମନୁଷ୍ୟଶ୍ରେଷ୍ଠ ବା ରାଜା ଓ ମାନବତୀର

ଦଳନ ସମ୍ପତ୍ତି ବୃଥା ଯେଣ୍ଣ କରେ ଶୋକ ।୧୮। ଧରାଧିପ ଶୁଣି ସୁନାବେଦ-ଶୃଣିପରାଧୀନ-ମନହାତୀ । ଅଙ୍କେ ବସାଇ ପଙ୍କେରୁହନେତ୍ରାକୁ ଜଣାଇଲେ ଏ ଭାରତୀ ।୧୯। ଧନରେ ମନରେ କଳପିବା କଥା ଦାଇବ ନ କରେ ପୂରା । କେଶ ଜାତ ହୁଏ କେହ୍ନ ସେ ନ ଜାଣେ ଯେ ସଜାଡ଼ିପାରେ ଝରା । ୨୦ । ତଥାପି ସୁଭଗା ମଥାଭୂଷା ତୁ ମୋ କଥା ମୁଁ କିସ କହିବ । ନ ଥାଇ ସୁକୃତ କରିଛୁ କି ଛତେ ବ୍ୟଥାହାରିଣୀ ବାନ୍ଧବୀ । ୨୧ । ପ୍ରତି ମାସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧ-ବିନାୟକ ପ୍ରତିମା ସେବା କରିବା । ଯତିମାନଙ୍କୁ ଗୋମତୀମାତାଙ୍କର ତଟରେ ଅନୁସରିବା । ୨୨ । ଜପନୀୟ ଭୂମିଦେବଙ୍କ ଚରଣରଜ ସେବି ପ୍ରତିଦିନ । ଗେ ପନୀୟ କରି ତପନୀୟମୟ ଗୋପାଳଙ୍କୁ ଦେବା ଦାନ ।୨୩। ଯିବା ଶିବାଶ୍ରମ ନିବାସୀଙ୍କି ନମସ୍କରଣଗଣେ ତୋଷିବା । ଶିବଶିବା ଦୁହେଁ ଥିବା ସୀମା ଖୋଜି ସୁବାସିତ ଫୁଲ ଦେବା । ୨୪ । ନିକଟେ ପ୍ରକଟ ହୋଇବ ପୁରଟଘଟିତ ଲତାରେ ଫଳ । ଏପରି ପ୍ରବୋଧ କରି ଅବରୋଧ ତ୍ୟଜନ୍ତେ ଧରାଖଣ୍ଡଳ । ୨୫ । ଅତି ବେଗେ ବେତ୍ରବଲ୍ଲରୀଧାରିଣୀ କେ ପ୍ରତିହାରିଣୀ ଜଣେ । ଜଣାଇଲା ଏତେ ବିନୟ ସହିତେ ବନ୍ଦି ନରେନ୍ଦ୍ର ଚରଣେ ।୨୬। ଦେବ ସିଂହଦ୍ୱାରରକ୍ଷକ ଲକ୍ଷକ ସରଦାର ଶୂରବର । ପେଷିଛୁ ସନ୍ଦେଶ ଚରଣ ସାରସ ତଳେ ହେବାକୁ ଗୋଚର । ୨୭ । ନଇମିଷାରଣ୍ୟ ଉଟଜରୁ ପୁଣ୍ୟ-ପୁଞ୍ଜ ନାମା ଜଣେ ଯତି । ଗୁଣ୍ଡିଗୃମଣ୍ଡପବେଢ଼ା ଉପବନ ବକୁଳତଳେ ଅଛନ୍ତି । ୨୮ । କରମାଳିବ୍ରଜ ପରି ପୁଣି ତେଜ କରମାଳାରେ ମଣ୍ଡିତ । ପରମାନନ୍ଦର ବିଳାସମନ୍ଦିର ଧରମାକାର ପଣ୍ଡିତ । ୨୯ । ସଞ୍ଜାରେ ଚରଣ ସଞ୍ଜା ରହୁ ନାହିଁ ପୁଣି ଧୂଳିମୟେ ପଥି । ଅଳପ ବୟସ ପରି ଦିଶୁଛନ୍ତି କଳପଜୀବୀଙ୍କ ସାଥି । ୩୦ । ଅନଳ୍ପକରପିଙ୍ଗଳ ଖର୍ବକେଶ

ବେଶ । ୧୮ । ନ ତୁଲିଲା—ସୁନ୍ଦର କଜ୍ଜଳଲିପ୍ତ ମୁଖ ଓ ଅଧର ସ୍ପର୍ଶ କଲା ନାହିଁ । ବଳଦଳନସମ୍ପତ୍ତି—ଇନ୍ଦ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି । ୧୯ । ଶୃଣି—ଅଙ୍କୁଶ, ସୁନବେଦଶୃଣି—ଅତି ଦୁଃଖରୂପ ଅଙ୍କୁଶଦ୍ୱାରା ଯାହାଙ୍କର ମନରୂପ ହାତୀ ପରାଧୀନ ହେଲା । ୨୦ । ଝରା—କେଶଭୂଷଣ ଫୁଲତୋଡ଼ା, ଯେଉଁ ଲୋକ କେଶକୁ ଭୂଷିତ କରିବାକୁ ଝରା ତିଆରି କରିପାରେ ସେ ଲୋକ କେଶ କିପରି ଜାତ ହୁଏ ତାହା ଜାଣେ ନାହିଁ । ୨୨ । ଗୋମତୀମାତା—ଗଙ୍ଗା । ୨୩ । ଜପନୀୟ—ଧ୍ୟାନଯୋଗ୍ୟ, ଭୂମିଦେବ—ବ୍ରାହ୍ମଣ, ତପନୀୟ ଗୋପାଳ—ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ଗୋପାଳ ପ୍ରତିମା, ପୁରଟଘଟିତ ଲତାରେ—ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ଲତାରେ, ଅବରୋଧ—ଅନ୍ତଃପୁର, ଧରାଖଣ୍ଡଳ—ପୃଥିବୀର ରାଜା । ୨୮ । ଉଟଜ—କୁଡ଼ିଆ । ୨୯ । କରମାଳିବ୍ରଜ—ସୂର୍ଯ୍ୟସମୂହ, ସଞ୍ଜାରେ—ଯିବାବେଳେ, ଚରଣସଞ୍ଜା—ପଦଚିହ୍ନ, କଳଜୀବୀ—

ତନୁରୁହଶ୍ରେଣୀ ଠାଣି । କଳିତ ନିଦଣ୍ଡ କରକ ଅଖଣ୍ଡ ବିଭୂତିଭୂଷିତ ପୁଣି । ୩୧ । କାହାର ନେତ୍ର ଗୋଚର ହେଉ ନାହିଁ ଅହାର ଅଙ୍ଗୀକରଣ । ତଳକଳିତକରର ସର୍ବସିଦ୍ଧି ବଳକଳଅଭରଣ । ୩୨ । ଏ ଭାରତୀ ଭୂପଶ୍ରୁତିରନ୍ଧ୍ରକୂପ ସୁଧାପୂରରୁ ବଳିଲା । ଧରାଧୁରନ୍ଧର ସଚିବପ୍ରବର ଦ୍ୱିତୀୟ ହୋଇ ଭାଳିଲା । ୩୩ । ଏ ସମୟେ ରବି ବାରୁଣୀ କି ସେବି ଅମ୍ବରକୁ ଦେଲେ ଟେକି । ଅମ୍ବୁଜିନୀ ଗୃହିଁ ଅପନପା ବହି ରହିଲା ନୟନ ବୁଜି । ୩୪ । ଲଜ୍ଜାଭର ଘେନି କୋକବିଳାସିନୀ କାନ୍ତପାଶୁଁ ହେଲା ଦୂର । କୁମୁଦନୀ ବାସ ମୁଖେ ରଖି ହାସ ପ୍ରକାଶିଲା ଦରଦର । ୩୫ । ପିତୃଜନପ୍ରିୟା ବିଧି ସାର ମନ୍ତ୍ରୀପୁଙ୍ଗବକୁ ସଙ୍ଗେ ଘେନି । ଗୁପତେ ନୃପତି ଗଲେ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରିକାଳେ ଯହିଁ ଥିଲେ ମୁନି । ୩୬ । ଦେଖିଲେ ନାସିକାଅଗ୍ର ଜାଗରୂକ ହୋଇଛି ନୟନତାରା । ବୀରାସନେ ବସି ଦଶୁଛନ୍ତି ଋଷି ଏକମୁଖେ ବ୍ରହ୍ମ ପରା । ୩୭ । ପରାଗମୟ ଭୂତଳେ ଭୂମିନାଥ ପଡ଼ି ହେଲେ ଦଣ୍ଡବତ । ଦଣ୍ଡକୁ ସେ ଦଣ୍ଡିବର ବରଷିଲେ ସୁକଲ୍ୟାଣ ଖଣ୍ଡବତ । ୩୮ । ଅହିତମଦମର୍ଦ୍ଦନ ହୋଇ ହୁଅ ମହୀତଳ-ପୁରନ୍ଦର । ଗୁଣମଣି ବ୍ରଜମୟ ତୋ ତନୁଜ ହେଉ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର । ୩୯ । ଏହୁଁ ମହାନନ୍ଦ ଜନମି ଅମନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସ ବଚନେ ନୃପ । କହିଲେ ହେ ବିଶ୍ୱୋପକାରକାରଣ ପରମଧର୍ମ ସ୍ୱରୂପ । ୪୦ । ଦେଇଅଛ ସର୍ବ କେବଳ ଅପୂର୍ବ ତୃତୀୟ ଆଶୀର୍ବଚନ । ସିଦ୍ଧି ଅଭାବରୁ ଦୁଃଖୀ ହୋଇଛନ୍ତି ନିବାସ ମନ ଲୋଚନ । ୪୧ । ଏ ଜଣାଣ ଶଶୀ ଦ୍ରବାଇଲା ଋଷି ହୃଦନ୍ତର-

---

ଅଛିବୃନ୍ଦ, ଅନୂରୁକରପିଙ୍ଗଳ—ଅରୁଣକିରଣ ପରି ନୀଳପୀତାଭବର୍ଣ୍ଣ, ତନୁରୁହଶ୍ରେଣୀ—ରୋମସମୂହ, କଳିତନିଦଣ୍ଡକରକ—ଦଣ୍ଡକମଣ୍ଡଳୁଧାରୀ । ୩୨ । ତଳକଳିତକରର ସର୍ବସିଦ୍ଧି—ସର୍ବପ୍ରକାର ସିଦ୍ଧି ଯାହାଙ୍କ କରତଳସ୍ଥିତ । ବଳକଳ—ବଲ୍କଳ । ୩୩ । ଶ୍ରୁତିରନ୍ଧ୍ରକୂପ—କାନରୂପ କୂଅ, ସୁଧାପୂର—ଅମୃତପ୍ରବାହ । ୩୪ । ବାରୁଣୀ—ପଶ୍ଚିମ ଦିଗ, ଅମ୍ବୁଜିନୀ—ପଦ୍ମିନୀ, ଅପନପା—ଲଜ୍ଜା । ୩୫ । କୋକବିଳାସିନୀ—ଚକ୍ରବାକୀ । ୩୬ । ପିତୃଜନପ୍ରିୟାବିଧି—ସନ୍ଧ୍ୟାବିଧି । ୩୮ । ପରାଗମୟ—ଧୂଳିପୂର୍ଣ୍ଣ, ଦଣ୍ଡକୁ—ଏକଦଣ୍ଡବ୍ୟାପି, ଦଣ୍ଡିବର—ଯତିଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଖଣ୍ଡବତ—ଖାଣ୍ଡର ପରି । ୩୯ । ଅହିତମଦମର୍ଦ୍ଦନ—ଶତ୍ରୁଗର୍ବବିନାଶକ, ଗୁଣମଣି-ବ୍ରଜମୟ—ନାନାଗୁଣପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ତନୁଜ—ପୁତ୍ର, ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର-କନ୍ଦର୍ପପରିରୂପବାନ୍ । ୪୦ । ଅମନ୍ଦ—ପ୍ରଚୁର । ୪୧ । ତୃତୀୟ ଆଶୀର୍ବଚନ-(ପୁତ୍ରଲାଭରୂପ)ତୃତୀୟ ଆଶିଷ ।

ଶଶିମଣି । ନେଏମୁକୁଳିତ କରି କଲେ ଚିତ୍ତ ସମାଧିରେ ଧୀରେ ପୁଣି ।୪୨। ସ୍ୱକାୟ ଅଶ୍ରମସିକ୍ତ ଚୂତଦ୍ରୁମ ପଟେଳିମ ଫଳ ଆସି । ହେଲା କରଗତ ଦେଇ ତପୋହତ ହୋଇଲେ ସିଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । ୪୩ । ସାଣି ଦେଲା ପାଣିବତ ପୀତ ମଣି ପରି ପରିଣତ ଚୂତ । ଅଣି ରାଣୀ ମୃଦୁକଞ୍ଜପାଣିପୁଟେ କଲେ ତାହା ସମର୍ପିତ । ୪୪ । ଦେବୀ ସେବି ସେ ବିଶୁଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧ ଫଳ ସଜରିଭ ମହାସୁଖେ । ପୁରି ସେ ନର୍ଶାଥ କୃତମନୋରଥ ପହୁଞ୍ଚିଲା ପ୍ରିୟପାଖେ । ୪୫ । ଅମ୍ବର ହୋଇଲା ତୋଳା ଉଦ୍ୟାନଗଲା କୁସୁମବନିକା ପରି । ହୁଞ୍ଚିଗଲା ବାସି ପ୍ରସୁନସଦୃଶୀ କେତେ ତାରକା ମାଧୁରୀ । ୪୬ । କୁମୁଦୁଁ ବଳେ କବାଟି ଫେଡ଼ି ଯହୁଁ ପଳାଇଲେ ଅଳିଯାକ । କେ କେ ରେ କେ ବୋଲି ତାମ୍ରଚୂଡ଼ଚୟ ଡାକିଲେ ଯାମିକ ଡାକ । ୪୭ । ପୂର୍ବାଶା ଅରୁଣ କିରଣ କୁଙ୍କୁମପଙ୍କ ରାଗରେଖେ ରସି । ରବିଙ୍କି ଯା ବିଭାକର ବୋଲାଇଲା ପଦ୍ମିନୀଏ ଦେଲେ ହସି । ୪୮ । ସେହି ଦିନୁ କ୍ରମକ୍ରମରେ ସେ ହେମ-ମଞ୍ଜରୀ ଗଞ୍ଜନଦୃଶା । ବିକାଶୀୟ ଶୋଭା ବହି ହେଲା ଗର୍ଭାଧାନ ବିଧାନ-ସାଳସା । ୪୯ । ପାରିଜାତୁଁ ହରିହୟବନୀ ପରି ଜଳଧରୁଁ ଘନମାଳା । କଉସ୍ତୁଭସଙ୍ଗୀ ହେବାରୁ ରଥାଙ୍ଗୀ ଉରସ୍ଥଳୀକି ସେ ବାଳା । ୫୦ । ରସ-ଗର୍ଭବତୀ କି କବିଭାରତୀ କି ଧର୍ମବତୀ ମତି ସେ । ନୀଳପୟୋଧର-ମୁଖୀ ହୋଇବାରୁ ପ୍ରାବୃଟ ପରି ଅଭାସେ । ୫୧ । ଜୃମ୍ଭାବିଜୃମ୍ଭଣ ଗର

---

୪୨ । ଶଶିମଣି—ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି, ମୁକୁଳିତ—ମୁଦ୍ରିତ ।୪୩। ପଟେଳିମ—ପାଚିଲା । ୪୪। ସାଣି······ସାଣ ଦେଇ—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ପାଣି ଦେଇଥିବା ହଳଦିଆ ବର୍ଣ୍ଣର ମଣିଭଳି, ପରିଣତଚୂତ—ପାଚିଲା ଅମ୍ବ ।୪୫। (ପ୍ରଭାତବର୍ଣ୍ଣନା) ଫୁଲ ତୋଳିନେଲେ ଫୁଲ ବଗିଚା ଯେପରି ହୁଏ, ସକାଳେ ତାରାମାନେ ମ୍ଳାନ ହେବାରୁ ଆକାଶ ସେପରି ଦେଖାଗଲା ।୪୬। ପ୍ରସୂନ—ଫୁଲ । ୪୭ । ତାମ୍ରଚୂଡ଼—କୁକୁଡ଼ା, ଯାମିକଡାକ—ପ୍ରହରୀଙ୍କ ଡାକ । ୪୮ । ପୂର୍ବଦିଗରୂପନାୟିକା ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅରୁଣକିରଣରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ମୋତେ ବିଭାକର ବୋଲି ଯାହା କହିଲା ତା ଶୁଣି ପଦ୍ମିନୀମାନେ (ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପତ୍ନୀରୂପିଣୀ) ହସି ଦେଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ହେବାରୁ ପଦ୍ମ ଫୁଟିଲେ । ବିଭାକର—ବିବାହକର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ । ୪୯ । ସାଳସା—ଅଳସଯୁକ୍ତ । ୫୦ । ରଥାଙ୍ଗୀ—ଚକ୍ରଧର, ବିଷ୍ଣୁ; ପାରିଜାତ ଫୁଲ ହେତୁରୁ ନନ୍ଦନବନ ଯେପରି ଦିଶେ, ଜଳଧର ହେତୁରୁ ମେଘମାଳା ଯେପରି ଦିଶେ, କୌସ୍ତୁଭମଣି ଧରି ବିଷ୍ଣୁ ଯେପରି ଦିଶନ୍ତି, ଗର୍ଭଧାରଣ କରି ସେ ରାଣୀ ସେହିପରି ଦିଶିଲେ । ୫୧ । ପ୍ରାବୃଟ

ଶ୍ୱାସଗଣ ବେଶଭୂଷାରେ ଅରୁଚ । ବନ୍ଦଦଳ ପର ଛଟକେ ଦେଖିଲ ଅଦୃଶ୍ୟ ଉଦରରୁଚ ।୫୨। ବାରବାନସୁନାଦେହା ସେ ହୋଇଲ ବାରଣଦନ୍ତପ୍ରତିମା । ଦ୍ୱିରଦରଦନପଲଙ୍କ ବରଜ ତଳ୍ପ କଲ୍ପ ଖାଲ୍ କ୍ଷମା ।୫୩। ବରଜ ଅମୃତସଦୃଶ ଅଶନ ରସିଲ ମୃଦ ଭକ୍ଷଣେ । ଶିଥିଳାଇ ରାସ ପିନ୍ଧିବା ଅଳସ ଖେଳାଇଲ ଲୋଲଈକ୍ଷଣେ ।୫୪। ପ୍ରଭଦନ ଗୋଷ୍ଠ ବ୍ରତଦାନ ପର ହେଲ ସୁରତବିରତ । ତାମସ ସୁଷମାନିଧିର ଏପର ଦଶ ମାସ ସମାପତ ।୫୫। ରସବସମନା ସିନ୍ଧୁଙ୍କୁ ମନ୍ଦର ପ୍ରସବ ସମୟ ହେଲ । ପାରିଜାତ ତରୁପର ଜାତରୂପଦେହା ସୁତ ଜାତ କଲ ।୫୬। ନାକ୍ଷତ୍ରିକଗୋଷ୍ଠୀ ସିଦ୍ଧ ହେଲ କୋଷ୍ଠୀ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଯୋଗଯୁତ । କରାଇଲେ ରାଜା ମହୋତ୍ସବ ବାଜାଧ୍ୱନି ତୁନ୍ଦିଲ ଜଗତ ।୫୭। ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବରଷାପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲ ବସା ଧନଦ ହେଲେ ଯାଚକ । କ ନିଶା କ ଦିନ ନ ଜାଣିଲେ ଜନ ତିନି ସାତ ଦିନଯାକ ।୫୮। ଜାତ କଲେ ନାହିଁ ସୁବୀର ବୋଲିବା ଜାତକ ନାମ ପ୍ରଥମେ । ସିଦ୍ଧଗିର ସ୍ମର ସମସ୍ତେ ଡାକିଲେ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ନାମେ ।୫୯। ଦିନୁ ଦିନୁ ଶଶୀପର ଅଙ୍କମସୀ ବିନା ବଢ଼େ ଭୂପସୁତ । ବ୍ରଜେ ବନମାଳୀ ପରି ବାଲ୍ୟକେଳି ରଚଇ ଅପରମିତ ।୬୦। ଶ୍ରୁତିବେଧ ହେଲ ଯହୁଁ ବିଦ୍ୟାଶାଳା ପରବେଶ କରାଇଲେ । ଗୁରୁପ୍ରଭାବଜ ମନ୍ତ୍ରୀସୁତ ରାଜବଲ୍ଲଭାଖ୍ୟ ସଖା ତୁଲେ ।୬୧। ଅମରକେଶରୀ ଫଣୀଶ୍ୱର ପରିପାଳିତ କାବ୍ୟପଦ୍ଧତି । ନାଟକ ଅଳଙ୍କାର ତର୍କ ବେଦାନ୍ତ ସ୍ମୃତି ଇତିହାସ ପାଳି ।୬୨। ଅଷ୍ଟାଦଶମିତ ପୁରାଣ ଚରିତ ଗଣକ ଚକ୍ରାମତ ।

—ବର୍ଷାକାଳ ।୫୨। ଜୃମ୍ଭାବଜୃମ୍ଭଣ—ହାଇ ମାରିବା ।୫୩। ବାରବାନସୁନାଦେହା—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୀ, ବାରଣଦନ୍ତପ୍ରତିମା—ହାତୀଦାନ୍ତ ପିତୁଳା ପରି ଧଳା, ଦ୍ୱିରଦରଦନପଲଙ୍କ—ହାତୀଦାନ୍ତ ପଲଙ୍କ, ତଳ୍ପ—ଶଯ୍ୟା, କ୍ଷମା—ପୃଥିବୀ, ମାଟି ।୫୪। ଅଶନ—ଭୋଜନ, ମୃଦ—ମାଟି, ଲୋଲଈକ୍ଷଣେ—ଚଞ୍ଚଳ ନେତ୍ରରେ ।୫୬। ଜାତରୂପଦେହା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୀ ।୫୭। ନାକ୍ଷତ୍ରିକଗୋଷ୍ଠୀ—ଗଣକ ବା ଜ୍ୟୋତିଷଗଣ (ଦ୍ୱାରା) । ତୁନ୍ଦିଲ—ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।୫୮। ଧନଦ—କୁବେର, ଧନୀ; ଯାଚକ—ମାଗିବା ଲୋକ, ବସା—ପୃଥିବୀ, ତିନି ସାତ ଦିନ—୨୧ ଦିନ ।୬୦। ଅଙ୍କମସୀ—କଳଙ୍କକାଳିମା ।୬୧। ଶ୍ରୁତିବେଧ—କାନଫୋଡ଼ା, ଗୁରୁପ୍ରଭାବଜ—ବୃହସ୍ପତିଙ୍କ ଔରସଜାତ ।୬୨। ଅମରକେଶରୀ—(କୋଷକାର) ଅମର ସିଂହ,

ରତ୍ନାଶ୍ୱବାରଣ ଶସ୍ତ୍ରପରୀକ୍ଷଣ ଅନଳ୍ପ ଶିଳ୍ପ ସଙ୍ଗୀତ । ୬୩ । ସ୍ତମ୍ଭନ ମୋହନ ବଶ ଉଚ୍ଚାଟନ ହଠ ଚମଟ ଶାବର । ସର୍ବଦେଶ ଗିର କାଳୀତାଳଦଳ ଲେଖା ବିବିଧ ଅକ୍ଷର । ୬୪ । ଶତଅବଧାନ ସରସ କବନ ମହାରାଜ ନୀତଯାକ । ଅସାଧ୍ୟତର ତୁରଙ୍ଗମଦମନ ଧୃତିବିନୟ-ବିବେକ । ୬୫ । ନୋହିଲ ସେ ଦୁହିଙ୍କର ସେହି ବିଦ୍ୟା ଯହିଁ ସେ ନ କଲେ ଇଚ୍ଛା । ଲୋଡ଼ିଲେ ମିଳିଲ ନାହିଁ କି ଭାରତୀଭଣ୍ଡାର ହେବାରୁ ତୁଚ୍ଛା । ୬୬ । ତନୁମାନ ଭିନ୍ନ ଜୀବନେ ଜୀବନ ମନରେ ମନ ମିଶିଲା । ଏପରି ସମୟ ହରୁଁ ସଖୀଦ୍ୱୟ କୈଶୋରତା ପ୍ରକାଶିଲା । ୬୭ । ଅତି ସୁକୁମାର ଏ ଦୁଇ କୁମାର ବୋଲି ନ ଅଟଇ ଦୟା । ଦନୁ ଦନୁ ମନ ବନରେ ମଦନ-ମୃଗୟୁ କଲା ମୃଗୟା । ୬୮ । ଲଜ୍ଜାଗଉରବ ଘେନି ଏକ ଭାବ ଆରକେ ନୁହଇ ଜଣା । କରୁଥାଆନ୍ତି ନିତି ସରସ ଭାରତୀ ସୁଧାରେ ମନ ମାଜଣା । ୬୯ । ଲେଖାରେ ତୁରୀୟ ସୁଚରିତମୟ ଏକସ୍ତ୍ରୀମୟ ପଦ । ଶେଷ ଶ୍ଳେଷଯୁତ ହେଲା ସମାପତ କୁମାରୋତ୍ସବ ଏ ଛାନ୍ଦ । ୭୦ । ଗୋବରଧନ-ବିହାରୀ ହର ହର ଗୃହ ପାଦ ବାରିରୁହ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମନମିଳିନ୍ଦକୁ ଦେବ ମରନ୍ଦପ୍ରବାହ । ୭୧ ।

ଫଣୀଶ୍ୱର—ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଷ୍ୟକାର, ପରିପାଳିତ—ସଙ୍କଳିତ, ପ୍ରଣୀତ କାବ୍ୟପଟଳୀ —କାବ୍ୟସମୂହ, ପାଳି—ରାଶି, ସମୂହ । ୬୩ । ଅଷ୍ଟାଦଶମିତ—୧୮ ସଂଖ୍ୟକ, ରତ୍ନ, ଅଶ୍ୱ, ବାରଣ (ହାତୀ), ଶସ୍ତ୍ର (ଖଡ୍ଗାଦି) ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଶାସ୍ତ୍ର । ଅନଳ୍ପ—ପ୍ରଚୁର । ୬୪ । ଶାବର—ଗୁଣିବିଦ୍ୟା । କାଳୀତାଳଦଳଲେଖା—କାଗଜଲେଖା ଓ ତାଳପତ୍ରଲେଖା । ୬୫ । ଶତଅବଧାନ—ଏକ ସମୟରେ ଶହେ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବା ରୂପ ବିଦ୍ୟା, କବନ—କବିତା, ଧୀର, ବିନୟୀ, ବିବେକୀ ହେବା ଶିକ୍ଷା । ୬୮ । ମଦନମୃଗୟୁ—କାମରୂପ ଶିକାରୀ ।୬୯। ଲଜ୍ଜାର ଆଧିକ୍ୟରୁ ନିଜ ନିଜ ହୃଦୟର କାମବିକାର କେହି କାହାକୁ ଜଣାଉ ନ ଥାନ୍ତି, ମାତ୍ର ରସ-ଗର୍ଭିକ କଥାମୃତ ଦ୍ୱାରା ପରସ୍ପର ମନୋମୋହନ କରୁଥାଆନ୍ତି । ୭୦ । ତୁରୀୟ—ଚତୁର୍ଥ । ୭୧ । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତରେ ବିହାରକାରୀ ହରିଙ୍କର ଏବଂ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ (ବୃଷଭ)-ବିହାରୀ ହରଙ୍କ ଗୃହ ପାଦ ବାରିରୁହ (ପଦ୍ମ) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମନରୂପ ମିଳିନ୍ଦକୁ (ଭ୍ରମରକୁ) ମରନ୍ଦ (ମକରନ୍ଦ) ପ୍ରବାହ ଦେବେ ।

ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କୌଶିକ

(ମଣିମଞ୍ଜୁଳା ରାଜଧାନୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଜନ୍ମ)

ଅଥ ମନମଥରସକଥାପଥ ପଥିକେ ଶୁଣ ହୃଷ୍ଟଚିତ୍ତେ । ମହାରାଜ-ଘୋଷ ପୂର୍ବକୁ କୋଶ ଶତ ପଞ୍ଚକ ପରମିତେ । ଅଛି ଅଶେଷ । ବିଭବନାମେ ରାଜ୍ୟରାଜ । ମଣିମଞ୍ଜୁଳା ରାଜଧାନୀ ସେ ଦେଶ ତାରାଳି ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱିଜରାଜ । ୧ । ଅହା ଜଗତୀରେ ତାହା ଯଶ ଲବ କାହା ଜନ୍ମକେ କୁହାଭଲ । ଯାହା ଜଳଜଳେ ରାହାଜଗୁଅଳେ ଜାହାଜ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଗୃହ । ହେଉ ଅଛନ୍ତି । ସାହା ଜଗତଜନଙ୍କର । ବାହାଜନ୍ୟ ଯଶେ ମିଶିଛି ବିଶେଷେ ମହାଜନପଣ ତାଙ୍କର । ୨ । ଦୁର୍ଗଗୃହ ବାହ୍ୟ ଉତ୍ସର୍ଗରୁ ଯହିଁ ଅଶକ୍ତ ହୋଇ ଅନୁମାନେ । ଉଦୟାସ୍ତ ଉମାଗୁରୁ ବିନ୍ଧ୍ୟନାମାଚଳ ଚହ୍ନନ୍ତି ନାହିଁ ଜନେ । ପ୍ରତ ପ୍ରଭୃତେ । ପ୍ରାଚୀର ପ୍ରାଚୀର ଶିଖରେ । ଚିରକାଳୁ ଥିବା ଅଭିନବ ଜବାସ୍ତବକ ଭ୍ରମ ହୋଏ ସୂରେ । ୩ । ପଙ୍କେରୁହବଂଶ-ଭବ ଅବତଂସ ହେବାରୁ ସେ ଧରାଧିନାଥ । ତପନୀୟମୟ ବୃତ୍ତିସମୁଦୟ ହେବାର ହୋଇଲା ଯଥାର୍ଥ । ବସୁନ୍ଧରାରୁ । ସ୍ୱର୍ଗକୁ ମାର୍ଗ ବୋଲି ଏତେ । ସହର ବାହାର ମଣ୍ଡା ମଣିହଂଶ୍ରାଦଣ୍ଡରୁ ହେଉଛି ପରତେ । ୪ । ଜନ୍ମ ତହିଁ ରହି ଯଉବନ ବହି ଲଭି ତହିଁରେ ପରିଣତ । ସେହି ମହାରାଜଧାନୀ ସୀମା ଅଜଯାଏ ଜନେ କଳି ନାହାନ୍ତି । ଆନ ଦେଶରୁ । ଆସିବା

ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ମନ୍ମଥରସ—ଶୃଙ୍ଗାରରସ, ସେ କଥାପଥରେ ଯେଉଁମାନେ ପଥିକ । ରାଜ୍ୟରାଜ—ରାଜ୍ୟଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତାରାଳି—ନକ୍ଷତ୍ରସମୂହ, ଦ୍ୱିଜରାଜ—ଚନ୍ଦ୍ର । ୨ । ଯେଉଁ ନଗରୀର ଯଶର ଲବମାତ୍ର ସଂସାରରେ କୌଣସି ଲୋକ ଜୀବନରେ କହିପାରିବ ନାହିଁ । ଜଳଜଳେ—ପରିଖାର ପାଣିରେ, ରାହାଜଗୁଅଳେ—ବାଟ ଜଗିଥିବା ଲୋକମାନେ, ବାହାଜନ୍ୟ ଯଶେ—କ୍ଷତ୍ରିୟ ଯଶ ସଙ୍ଗରେ ସେହି ମହାଜନଙ୍କ ପରୋପକାର ଯଶ ମିଶିଛି । ୩ । ଉଦୟାସ୍ତ—ଉଦୟ ଓ ଅସ୍ତ ପର୍ବତ, ଉମାଗୁରୁ—ହିମାଳୟ ପର୍ବତ, ପ୍ରାଚୀର—ପୂର୍ବଦଗର, ପ୍ରାଚୀର—ପାଚେରି, ଜବାସ୍ତବକ—ମନ୍ଦାରଫୁଲର ପେଣ୍ଡା, ସୂରେ—ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରେ । ୪ । ପଙ୍କେରୁହବଂଶ······ ପଦ୍ମବଂଶଜାତ ରାଜାମାନଙ୍କ ଭୂଷଣସ୍ୱରୂପ, ତପନୀୟମୟବୃତ୍ତି—କେବଳ ସୁନାର କାରବାର ଯାହାଙ୍କର (ରାଜ ପକ୍ଷରେ); ସୂର୍ଯ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧୀୟ

ଜନ କି କଳିବ । ଧରିବଳ ଗଣି ପାରିବ କେ ପୁଣି ମଣିସାନୁସୁନା ତୁଳିବ । ୫ । ସେ କି ଦାମୋଦର ଦେବଙ୍କ ଉଦର ତହିଁ ଯା ନାହିଁ କାହିଁ ନାହିଁ । ଦେବଙ୍କ ଅଭ୍ୟାସ ହେଲ ଅନିମିଷ ଯାହା ସମ୍ପତ୍ତି ଗୃହିଁ ଗୃହିଁ । ଯହିଁ ଅାପଣେ । ବସେ ପଣ ପଣ କୁଞ୍ଜର । ଗଣନା କେ ପୁଣି କରିବ ସାଜେଣି ଭସ୍ମ ତୁରଙ୍ଗମପୁଞ୍ଜର । ୬ । ପରିବାର ହାଟ ବାଟକୁ ନାଅନ୍ତି ପରିବାରେ ଯହିଁ ହାଟକ । ଯହିଁ ଜନ ପଙ୍କେରୁହହରମ୍ୟ ଅଙ୍କେ ଏକା ଜାଣନ୍ତି ବରାଟକ । ଯହିଁ ଦୁଆରେ । ଶାକ ଗୋ ବୋଲି ଡାକ ଶୁଣି । ସୁରୂପାଳୀ ନେଇ ସ୍ୱରୂପେ କୁଡ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି ଦିବ୍ୟ ମୋତି ମଣି । ୭ । ହେବା କ୍ଷଣେ ଜଣା ବଜାର ବିଛଣା ଉଠିଯିବା କାଳ ନିକଟ । ପୁଳିନ୍ଦସୁନ୍ଦରୀ ପଢ଼ିବା କସ୍ତୁରୀ ପଗଡ଼ି କରି କୁଟ କୁଟ । ହେଲେ ରଖନ୍ତି । ମିଶାଇ ଅବକର ତୁଲେ । ତାହାର ବସତି ଦୁଆରେ ଦିଅନ୍ତି ଗୋମୟ ଅଣ ଗୋ ଯେ ବୋଲେ । ୮ । ସୁନାଗରୀଅରେ ଜୀବନ ଦେ ବୋଲି ଦାସୀକି ବୋଲନ୍ତି ଗୃହପତି । ଯହିଁ କୁଟୁମ୍ବିନୀ ଅନ ଭାବ ଘେନି ହୁଅନ୍ତେ ଦୃଢ଼ ମାନବତୀ । ଜାଣି ଭୟରେ । ଅବରୋଧକୁ ଧବ ଯାଏ । ବସାଇ କୋଳରେ ସୁରୂପା ଗାଲରେ ଦୃଷ୍ଟିକି ବୋଲି ସମଜାଏ । ୯ । ବରଣମଣ୍ଡଳ ବିଷ୍ଣୁପଦୁଁ ବଳି ବ୍ୟାପିଥିବାରୁ ଗୁରିପାଖେ । ବହୁଳ ପକ୍ଷରେ ବହଳ ଋକ୍ଷଙ୍କ ପଟଳୀ ଚୁମ୍ବିବାରୁ ଶିଖେ । ଯେଉଁ ନଗରୀ । ଜନ ବିଗୃହେ ତାହା ଦେଖି । ଏ କି ଚମତ୍କାର ଅକାଳେ ଚତୁର ଦଗ ଅଚଳେ ଦରଶିଗୀ । ୧୦ । କେଉଁ ପୁରେ କ୍ଷିତି ମାର୍ଜନା କରନ୍ତି ସୁନାଗଡ଼ିକା ଝାଡ଼ୁଧରି । କସ୍ତୁରୀ ରୋଚନା ଗନ୍ଧସାର ମିନା କୁଙ୍କୁମ ତୁଲେ ପଡ଼େ ଛରି । ଚନ୍ଦ କମ୍ବଳ । ବିଛଣା

(ପଦ୍ମ ପକ୍ଷରେ) ମଣିବିଭୂଷିତ ପତାକାଦଣ୍ଡ ।୫। ମଣିସାନୁସୁନା—ମଣିମୟ ପର୍ବତ ଶୃଙ୍ଗରେ ଥିବା ସୁନା ।୬। ଅାପଣେ—ବଜାରରେ, କୁଞ୍ଜର—ହାତୀ, ସାଜେଣି—ସଜ୍ଜିତ, ତୁରଙ୍ଗମପୁଞ୍ଜ—ଅଶ୍ୱସମୂହ ।୭। ହାଟକ—ସୁନା, ବରାଟକ—କଉଡ଼ି ଓ ପଦ୍ମବୀଜକୋଷ; ସୁରୂପାଳୀ—ସୁନ୍ଦରୀସ୍ତ୍ରୀମାନେ, ସ୍ୱରୂପେ—ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ । ୮। ପୁଳିନ୍ଦସୁନ୍ଦରୀ—ନୀଚଜାତୀୟା ସୁନ୍ଦରୀମାନେ, କସ୍ତୁରୀପଗଡ଼—କସ୍ତୁରୀର ଖଣ୍ଡ ବା କଣା, କୁଟ—ଚୂଡ଼, ଅବକରତୁଲ—ଅଳଅ ସାଙ୍ଗରେ ।୯। ସୁନା ଗରୀଅରେ—ସୁନାରେ ତିଆରି ଗରାରେ, (ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ)—ହେ ସୁରସିକା ଅ, ଜୀବନ—ପାଣି ଓ ପ୍ରାଣ, କୁଟୁମ୍ବିନୀ—ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀ, ଅବରୋଧ—ଅନ୍ତଃପୁର, ଧବ—ସ୍ୱାମୀ ।୧୦। ବରଣମଣ୍ଡଳ—ପ୍ରାଚୀରର ଅଗ୍ରଭାଗ, ବିଷ୍ଣୁପଦ—ଆକାଶ, ବହୁଳପକ୍ଷରେ—କୃଷ୍ଣପକ୍ଷରେ । ବହଳଋକ୍ଷକ ପଟଳୀ—

ଭ୍ରମେ ପରିବାରେ । କରନ୍ତିହ ଛୁଡ଼ା ପୀଡ଼ାକୁ ଲଭନ୍ତି ଖାଲି ଧରିବାକୁ ଚିକିବାରେ । ୧୧ । ସଲାବଣ୍ୟରସ ପୂରନ୍ତି ବିଶେଷ ନାହିଁ ତା ବୀଚଜାତଦର । ରତନ ମକରକୁଣ୍ଡଳୀ ପ୍ରକର ସନ୍ତାନକଳ୍ପ ସୁଖାକର । ପ୍ରତି ପ୍ରାଙ୍ଗଣ । ମଣ୍ଡନେ କୀଲାଲ ଦର୍ଶଇ । ଚନ୍ଦ୍ର ତୁରଙ୍ଗମ ଗଜ ଲକ୍ଷ୍ମୀକଳ୍ପସ୍ଥଳୀ ସେ ସିନ୍ଧୁକୁ ହସଇ । ୧୨ । ନିଜ ଦାନବାରି ଗଜଦାନବାରି ବହେ ଦାନବାରି ଗୃହକୁ । ଅର୍ଭକେ ତାହାର ଗର୍ଭକୁ ଚଳାଇ ତରିମଣ୍ଡପ ସମୂହକୁ । ଖେଳ ମଣନ୍ତି । ମାଧବ ପ୍ରତି ମାସଯାକ । ମାଧବପ୍ରତିମା ଗୃପକେଳିରମା ଭାବ ହେବାରୁ ସମୁତ୍ସୁକ । ୧୩ । ପ୍ରତିମାସେ ରାକାପ୍ରଦୋଷେ ରସିକାଜନଙ୍କ ଭ୍ରମ କି କହିବା । କେ ଥାଏ ତଳରେ କେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱସ୍ଥଳରେ ଅଟ୍ଟାଳିକାରେ ଥାଏ ଅବା । ଯେତି ଉପରେ । ଥାଏ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ବନ୍ଦାଏ । ତଳେ ଥିବା ବାମା ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗତା ରାମାଲପନକୁ ଅର୍ଘ୍ୟ ବନ୍ଦାଏ । ୧୪ । ଯହିଁ ଗୃହଚୂଳ ହିରଣ୍ୟମଞ୍ଜୁଳ କଳଶୀ ଉପର ଦଣ୍ଡକୁ । ଚୁମ୍ବିବା ଦଣ୍ଡକ କାଳେ ଗୃହିଁ ଲୋକ କଳା ବଳାହକଖଣ୍ଡକୁ । ମନେ ବିଚାରେ । ବଡ଼ଭି ନୀଳଚେଲ-ବଲ୍ଲୀ । ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣ ଘନ ଚୁମ୍ବେ ତାକୁ ଜନ ଘେନେ ସେ ବର୍ଣ୍ଣବାନା ବୋଲି । ୧୫ । ଯେବେ ସଂଯୋଗ ପ୍ରକାରେ ପ୍ରାବୃଟକାଳୀନ ଘନ ବ୍ୟୋମେ ଘୋଟେ । ଦେଖି ବାତଲୋଳ ସୁପୀତ ଦୁକୂଳ ଲତା ବଡ଼ଭି ଗିରିକୂଟେ । କେଉଁ ପ୍ରାସାଦେ । ଗୃହିଁ ଅବଦାତପତାକା । ଜନ ଘେନେ ପୀତ କେତୁକୁ ତଡ଼ିତ ଧବଳକେତୁକୁ ବଳାକା । ୧୬ । ନିସର୍ଗ ଚପଳା ବଲ୍ଲରୀକଖେଳା

ବନ୍ଧୁ ତାରକାସମୂହ । ଦବଶିଖୀ—ଦାବାନଳ, ବନାଗ୍ନି । ୧୧ । କସ୍ତୁରୀ, ଗୋରୋଚନା, ଚନ୍ଦନ, କୁଙ୍କୁମ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର ଛିରି (ଛିଟିକା) ପଡ଼ିବାରୁ ପରିବାର ଲୋକମାନେ ସେ ସବୁକୁ ଚନ୍ଦ୍ରକମ୍ବଳ ମନେ କରି ବୃଥା ଚିକିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନଖ ଛଡ଼ିବାରୁ କଷ୍ଟ ପାଆନ୍ତି । ୧୨ । ସଲାବଣ୍ୟରସ—ଲାବଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣଶୃଙ୍ଗାର ରସ ଓ ସୁନ୍ଦର ଜଳ, ବୀଚଜାତଦର—ଲହରୀ ହେତୁରୁ ଭୟ, ସନ୍ତାନ—ପୁତ୍ରାଦି, କଳ୍ପବୃକ୍ଷ; କୀଲାଲ—ଜଳ ଓ କପରି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ; ପ୍ରତି ଅଗଣାରେ ଥିବା ସୁନ୍ଦର ଜଳାଶୟମାନଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ର ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରାଯାଇଅଛି । ୧୩ । ନିଜ ଦାନବାରି—ନିଜେ ଦାନ କରିବା ବେଳେ ଦେଉଥିବା ଜଳ; ଗଜ-ଦାନଦାରି—ହସ୍ତୀମାନଙ୍କର ମଦଜଳ, ଦାନବାରିଗୃହକୁ—ସମୁଦ୍ରକୁ, ଅର୍ଭକେ—ପିଲାମାନେ, ତରିମଣ୍ଡପ—ଖେଳିବା ପାଇଁ କରିଥିବା ମଣ୍ଡପାକୃତି ନୌକା, ମାଧବ—ବୈଶାଖମାସ, ବୈଶାଖରେ ମାଧବ ପ୍ରତିମା (କୃଷ୍ଣ ପ୍ରତିମା)ଙ୍କର ଗୃପକ୍ରୀଡ଼ାର ରମା (ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ) ଭାବ ସମୁତ୍ସୁକ (ଆନନ୍ଦିତ) ହୁଅନ୍ତି । ୧୪ । ରାକାପ୍ରଦୋଷ—ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ସନ୍ଧ୍ୟା, ରାମାଲପନ—ସ୍ତ୍ରୀର ମୁଖ (ଚନ୍ଦ୍ର) । ୧୫ । କଳାବଳାହକ—କଳାମେଘ, ବଡ଼ଭି—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ନୀଳଚେଲବଲ୍ଲୀ—ନୀଳବର୍ଣ୍ଣର ବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡ ।

ଯାସୋର ଧରକୂଟର ଉଟଜେ ବସି । ଶୟନ ନ ଭଜି ନୟନ ନାସା ଅଗ୍ରେ ନିବେଶି । ୨୫ । ଯେ ଜପିଥିବ ତ ଶୋଯପୀଠରେ ଶତବରଷ । ସେ ସିନା ଧରିବ ଏ ସୁନାଗୋଷ୍ଠୀ କରସାରସ । ୨୬ । ଚରମାଦ୍ରି ଯାଏ ଚରମାନଙ୍କୁ ପେଷିବା ଶିବେ । ନିଦେଶମାଙ୍ଗିକେ ସ୍ୱଦେଶଯାକ ବୁଝି ଅସିବେ । ୨୭ ବାଳୀବର ବର ଧ୍ୟାବେ ନ ଛବି ହେବ ପ୍ରକଟ । ରଙ୍ଗାଜୀବେ ଯିବେ ଅସିବେ ଲେଖି ତା ରୂପପଟ । ୨୮ । ମାୟାନର ନରଉନସ୍ୟେ ଜାଣନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲେ । ଅଙ୍କ ଦେବ ଦେନ ସେ ଯିବେ ଦେଶ ହେଜିବେ ଭଲେ । ୨୯ । ଧୀରପଣେ ପଣେ ଅମରଗୁରୁ ଯିବେ ଓହରି । ପୃଥିବୀରେ ବୀରେ ନ ଥିବେ ଯାହା କଳାକୁ ସରି । ୩୦ । ସମ୍ପଦରେ ଦରେ ଶଙ୍କିବେ ଯାକୁ କୁଳିଶପାଣି । ବଳି କର୍ଣ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣେ ଯା ଦାନ ଯଶ ନ ଥିବ ଶୁଣି । ୩୧ । ଗୁଣରୂପରୁ ପୁରୁଷତାଭାସ ମାନକ ଥିବ । ଅବଧାନ ଧାନ ପ୍ରମାଣେ ଯାହାଠାରେ ହୋଇବା । ୩୨ । ସେହି ହେବ ଦେବ ସୁମନ୍ତମଣ୍ଡଳୀସଂକ୍ରନ୍ଦନ । ଜେମାମଣି ମଣିସଂଯୋଗବିଧାନରେ କୁନ୍ଦନ । ୩୩ । ସ୍ୱୟମ୍ବର ବରବର୍ତ୍ତନା ମନେ ବାଞ୍ଛିବ ଅବା । ମନୋରଥ ରଥସଞ୍ଚାରପଥ କମେ ଜାଣିବା । ୩୪ । ଏ ବିଧିରେ ଧୀରେ କହନ୍ତି କନ୍ୟାରତନ ଛବି । ତାହାର ସେ ରହେ ବଳିବା ଚିତ୍ତ ପ୍ରଧାନ ଭାବି । ୩୫ । ଜନମାର ନିରବଧିକ ଧନେ ବଳେ ଯେ ମତ୍ତ । ଜାଣି ତାତ ତା ତରଳତା ଲୋଡ଼େ ସୁଗୁଣଖ୍ୟାତ । ୩୬ । ବନ୍ଧୁ କୁଳକୁ ଲଜ୍ଜା ନୋହେ କୁଳ ହେଲେ ନିର୍ମଳ । ଗୃହକରଙ୍କ ରଙ୍କପଣରୁ ଖୋଜି କରନ୍ତି ମୂଳ । ୩୭ । ମହତ୍ତ୍ୱ ମହତ୍ତମମାନେ ପ୍ରବଳାଇ କରନ୍ତି । ଅନନ

କଲ୍ପ, କଥା । ୨୫। ଧରକୂଟରଉଟଜେ—ପର୍ବତଶୃଙ୍ଗସ୍ଥକୁଡ଼ିଆରେ । ୨୬। କରସାରସ—କରପଦ୍ମ । ୨୭ । ଚରମାଦ୍ରି—ଚରମାଚଳ, ପଶ୍ଚିମସୀମା ଶେଷ, ଶିବେ—ଶୁଭମୁହୂର୍ତ୍ତରେ । ୨୮ । ରଙ୍ଗାଜୀବେ—ଚିତ୍ରକରମାନେ । ୩୦ । ପଣେ ଅମରଗୁରୁ—ଅଣୀ ଜଣ ବୃହସ୍ପତି, ଓହରିଯିବେ—ପରାସ୍ତ ହେବେ । ୩୧ । କୁଳିଶପାଣି—ଇନ୍ଦ୍ର, ବଳି କର୍ଣ୍ଣ—ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦାତା ଦୁଇ ଜଣ, କର୍ଣ୍ଣ—କାନ । ୩୨ । ପୁରୁଷତାଭାସ—ପୌରୁଷର ସୂଚନା ବା ସଙ୍କେତ । ଅବଧାନ—ଚିତ୍ତର ଏକାଗ୍ରତା, ଧାନ ପ୍ରମାଣେ—ଅତି ଅଳ୍ପ ମାତ୍ରାରେ । ୩୩ । ସୁମନ୍ତମଣ୍ଡଳୀସଂକ୍ରନ୍ଦନ—ପଣ୍ଡିତସମୂହର ଇନ୍ଦ୍ର, ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଣ୍ଡିତ, କୁନ୍ଦନ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ । ୩୪ । ମନୋରଥରଥ ସଞ୍ଚାରପଥ—ଅଭିଳାଷରୂପ ରଥର ଗତିପଥ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ବାଗରେ ଇଚ୍ଛା ତାହା । ୩୬ । ନିରବଧିକ ଧନେ—ପ୍ରଚୁର ସମ୍ପତ୍ତିରେ (ମା ଧନ ଖୋଜେ), ତା ତରଳତା—ଧନର ଅସ୍ଥିରତା, ସୁଗୁଣ

ଆନ ନର ନନ୍ଦା ସ୍ତବ କରେ ଭରତ । ୩୮ । ତଥାପି ତଥାପି ହୋଇବ ଦେବ ଦୁଃଖ ବଗୁର । ମନୁଜ ମନୁଜନ୍ୟପୀଡ଼ା ନ ରଖନ୍ତୁ ଈଶ୍ବର । ୩୯ । ତରୁଣୀ ତ ରତୀ କରନ୍ତୁ ତପେ ଦେବଙ୍କୁ ପୁର୍ବେ । ଦେବ କା ଦେବ କାଶୋଗ୍ରୀଙ୍କ ଦୁଃଖ ନ ସୁଝି ଏବେ । ୪୦ । ସଚିବ ଶଚିବରତୁଲ୍ୟ ନୃପ ଦୁହେଁ ଏପର । ମାନସମାନ ସମାଧାନ କର ନେଲେ ଶର୍ବରୀ ।୪୧। ପ୍ରଭାତପ୍ରଭା ତରଣୀଙ୍କ ସୂତ କଲେ ପ୍ରକାଶ । ବାସବ-ବାସବତୀ ଦିଗ ହେଲା ଯୋଗିନୀ ବେଶ । ୪୨ । ଅମ୍ବର ଅମ୍ବର କଷାୟ ପିନ୍ଧିବାରେ ରସିଲା । ଦଣ୍ଡକ ଦଣ୍ଡ-କମଣ୍ଡଳୁ ଘେନି ସମୁଲ୍ଲସିଲା ।୪୩। ହରଷେ ହରସେବନରେ ମାଳୀ ହେଲେ ବାହାର । ସାରସସାର ଷଟ୍‌ପଦେ ପିଇ କଲେ ଝଙ୍କାର । ୪୪ । କାରଣ ହେଲା ସେ ସମୟ କୋକଲୋକ ମୋଦର । ଦରରୁ ଉଲୂକେ ନୋହିଲେ କୋରଡ଼ରୁ ବାହାର । ୪୫ । ହୀର ନୀହାରପର ହେଲା ସ୍ତନେ ଅଭିରାମର । ମାରମାରଗଣ ବରଷା କରନ୍ତି ହେଲା ଓହର । ୪୬ । ହରଣ କୁଳଟା ନୀବୀର କରୁଥିଲେ ଯେ ବାଟ । ବାଟପିଚ୍ଛାୟାରେ ଛପିଲେ ଗୁଡ଼ ବହଳ ଖଟ । ୪୭ । ଖଟଣୀ ଲୋକେ ଫିଟାଇଲେ ନୃପଦ୍ୱାର କବାଟ । ବାଟଜଗାଙ୍କୁ ଅଭିସାରୀ ଦେଲେ ଭୂଷଣ ପାଟ । ୪୮ । ପାଟବ ତମିସ୍ରପୁଞ୍ଜର ରବି କଲେ ବିପାଟ । ପାଟଳରେ କାସେ ଅଶ୍ରୟ କଲେ ଅଚଳକୂଟ । ୪୯ । କୂଟ-ଯୋଧୀ ଦନୁଜଙ୍କର ଯେଉଁ ରାମ ମାରଣ । ରଣମୁଖେ ସେ ଗ୍ଲେଟରାୟୁ ନୃପତର ଶରଣ । ୫୦ । ପରଣୟୁମନ୍ଦାନନ୍ଦନ ଜାଣ ଏ ଛନ୍ଦ ନାମ । ଏକ ପଞ୍ଚାଶତ ସଂଖ୍ୟକ ପଦେ ହେଲା ବିରାମ । ୫୧ ।

ଖ୍ୟାତ—ଜନର ପ୍ରଶଂସା । ୩୯ । ମନୁଜମନୁଜନ୍ୟପୀଡ଼ା—ମନୁଷ୍ୟର ମାନସିକ ସନ୍ତାପ । ୪୧ । ସଚିବ—ମନ୍ତ୍ରୀ; ଶଚିବର—ଇନ୍ଦ୍ର । ୪୨ । ତରଣୀଙ୍କ ସୂତ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ସାରଥି ଅରୁଣ; ବାସବବାସବତୀଦିଗ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠିତ ପୂର୍ବଦିଗ; ଯୋଗିନୀ-ବେଶ—ତାପସୀ ବେଶ; ଅମ୍ବର···ଗୈରିକବସ୍ତ୍ରରୂପ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଆକାଶ । ୪୩ । ସାରସସାର—ପଦ୍ମର ମଧୁ ବା ମକରନ୍ଦ । ୪୫ । କୋକଲୋକ—ଚକ୍ରବାକ ସମୂହ; ଉଲୂକ—ପେଚା । ୪୬ । ନୀହାରପର—ତୁଷାର ପରି (ଶୀତଳ) । ମାରମାରଗଣ—କନ୍ଦର୍ପଶର; ଓହର—କ୍ଷୀଣ, ଅଳ୍ପ । ୪୭ । କୁଳଟା—ଅସତୀ ନାରୀ, ନୀବୀ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଲୁଗାର ଅଣ୍ଟାଗଣ୍ଠି, ବାଟପିଚ୍ଛାୟା—ଗଛଛାଇ । ୪୮ । ଅଭିସାରୀ—ଅଭିସାରିକା ନାୟିକା । ୪୯ । ପାଟବ ତମିସ୍ରପୁଞ୍ଜର—ଘନ ଅନ୍ଧକାରସମୂହର, ବିପାଟ—ବିଦାରଣ; ପାଟଳର—ଗୈରିକ; ଅଚଳକୂଟ—ପର୍ବତ ଶିଖର । ୫୦ । କୂଟଯୋଧୀ—ମାୟା ଯୁଦ୍ଧକାରୀ । ୫୧ । ପରଣୟୁ-ମନ୍ଦାନନ୍ଦନ—ଆନନ୍ଦପ୍ରଦ ବିବାହ ମନ୍ତ୍ରଣା ।

ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ରୈଖ

(ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ପ୍ରଦର୍ଶନ)

ଶୁଣ ହେ ସୁହୃଦ ଜନେ ନବ ଯୁବରାଜ ଦିନେ ପୁର ବାହ୍ୟ ଉପବନ ମଣ୍ଡପେ ବସି । ରାଜବଲ୍ଲଭ ପ୍ରମୁଖ ସଖାନିବହକୁ ସୁଖ ଦେଉଥିଲ ମୁଖ୍ୟ ଅକ୍ଷଲୀଳାରେ ରସି । ଖଡ଼ଣୀ ସାମନ୍ତ କିଶୋରେ । ଖଟିଥିଲେ ସାବଧାନ ହୋଇ ପାଶରେ । ୧ । ଏ ସମୟେ କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରପାଳ ବେତ୍ର-ଲତାଧର ଧରଣୀ ହୃଦୟେ ଶିରସ୍ପରଶ କରି । ଜଣାଇଲା ଦିବ୍ୟ ଅବଧାନକୁ ଆସୁ ହେ ଦେବ ନଟ ଅଶେଷ ବିଭବ ବେଶସଞ୍ଚାରୀ । ମାୟାମୟ ବିଦ୍ୟା-କୁଶଳ । ତବ ପାଦମୂଳ ଦରଶନରେ ଲୋଳ । ୨ । କସାଇଛୁ କ୍ରମେ କ୍ରମେଲକ ତୁରଙ୍ଗ ଚରମେ ଦାମାମା ନାଗରା ଭୂରି ଅଛୁ ଅନେକ । ବୁହାଇଛୁ ମତ୍ତଗଜ ସମଜରେ କରି ସଙ୍ଗ ଜାମ୍ବୁନଦ ଜରୀତମ୍ବୁ ନେପଥ୍ୟ ଯାକ । ଅଛି ପଞ୍ଚ ତଟୁପଟଲୀ । ମହୋନ୍ନତ ବଳୀବର୍ଦ୍ଦ ନୁହଇ କଳି । ୩ । ସିଂହସଂହନନ ସାରମେୟ ଅଛନ୍ତି ଅପାର ମେଖବୁହା ଗଧ ଅଧଶତ ସମେତେ । ପାଟୀର ଚର୍ଚ୍ଚିତସ୍ତନ ଘଟୀ କଞ୍ଚୁକ ଶୋଭନ ନଟୀ ଦଶ ଗୋଟି ସିଂହକଟୀ ସମସ୍ତେ । ଗାନ ନରତନ ରୀତରେ । ଅନ ନର ତ ନ ଥିବେ ପୁଣି ଖିତିରେ । ୪ । ଶୁଣି ଗୋତ୍ରାଧିପ ପୁତ୍ର ମିତ୍ର ସମ୍ମତରେ ନେତ୍ର-କୋଣକୁ କମ୍ପାଇଁ ଆସୁ ବୋଲି ସୂଚିଲା । ଅବକାଶେ ଭେଟି ନଟ ଯୋଡ଼ି ରହି କରପୁଟ ଜୟ ପୂର୍ବ ସ୍ତବ ଭାଟ ପରି ରଚିଲା । କଳପିଲା ହଟ କପଟ ।

ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ମୁଖ୍ୟ ଅକ୍ଷଲୀଳା—ପ୍ରଧାନ ପଶାଖେଳ । ୨ । କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରପାଳ—କୁଞ୍ଜ-ଦ୍ୱାରର ଦ୍ୱାରୀ; ଧରଣୀହୃଦୟେ ଶିର ସ୍ପରଶ କରି—ମାଟିରେ ବକ୍ଷ ଓ ମସ୍ତକ ଲଗାଇ ଅର୍ଥାତ୍ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରି । ୩ । କସାଇଛୁ—ଦୃଢ଼ରୂପେ ବାନ୍ଧିଛୁ; କ୍ରମେଲକ—ଓଟ, ତୁରଙ୍ଗ—ଘୋଡ଼ା, ଚରମେ—ପିଠିରେ, ଦାମାମା ନାଗରାଭୂରି—ବାଦ୍ୟବିଶେଷ, ମତ୍ତଗଜସମଜରେ—ବଡ଼ ବଡ଼ ହାତୀସମୂହଦ୍ୱାରା, ଜାମ୍ବୁନଦ··· ସୁନାଜରିର ପଡ଼ିଥିବା ତମ୍ବୁ ଏବଂ ନେପଥ୍ୟ (ବେଶ) ସବୁ । ତଟୁପଟଲୀ—ଛୋଟ ଘୋଡ଼ାସବୁ । ୪ । ସିଂହସଂହନନସାରମେୟ—ସିଂହପରି ଶରୀରବିଶିଷ୍ଟ କୁକୁର, ମେଖ—କିଲା (ତମ୍ବୁ ଟାଣିବାପାଇଁ), ପାଟୀର—ଚନ୍ଦନ, କଞ୍ଚୁକ—କାଞ୍ଚୁଲି, ଗାନ ନରତନରୀତରେ—ଗାଇବା ଓ ନାଚିବାରେ । ୫ । ଗୋତ୍ରାଧିପପୁତ୍ର—ରାଜପୁତ୍ର,

କଦଳୀତରୁ ତୋରଣ କନକପୁଟ । ୫ । ଯୁବରାଜ ସଭା ଗୁଡ଼ି ଯେତେକ ନଟୀ ଅକାଣ୍ଡ ହେଲେ ନାଟ ଦେଖିବାକୁ ମଣ୍ଡଳୀ ଘେର । ହୋଇ ତାଙ୍କ ଗୀର୍ବା ଭ୍ରଂଶ ଜାତ ହେଲେ ରାଜହଂସ ତା ଦେଖି ଯେ ହସିଲା ତାଠାରୁ ସେପର । ତହୁଁ ପୁଣି ଅକାଶେ ଗୃହ୍ନିଁ । ଡାକିଲା ରେ କାମଚଣ୍ଡି ରହିଲୁ କାହିଁ । ୬ । ତହୁଁ ଅକାଶରୁ କାଶମିଶା ବୃଦ୍ଧା ଅଟ୍ଟହାସ ସହିତେ ଶୁଭିଲା ଘୋର ଘର୍ଘରସ୍ୱରେ । ସୁରତ ବିନା ନିମିଷ ହୋଇଛୁ ମତେ ବରଷ କର ରେ ମୋର ସନ୍ତୋଷ ନବକିଶୋରେ । ଏତେ କହି ପଡ଼ିଲା ଖସି । କାଳରାତ୍ରି ମୂର୍ତ୍ତି ତାଳତରୁ ସଦୃଶୀ । ୭ । ଧବଳ ଝାଞ୍ଜରକେଶା ତହିଁ ପୁଣି ଲୋକହସା କମୁଚ ସଦୃଶ ଖୋସା ସଧ କରଛୁ । କାକ ବକ ପକ୍ଷଟିର ଦୃଷ୍ଟ ବଦ ଗୃରସୋର ବେଢ଼ରେ ବସନ୍ତ ତୋରା ଫୁଲ ଘେରିଛୁ । ନେଇ ତରୁକୋଟର ପରା । ଗୋଟାକରେ ଅଛୁ ମାଳ ସଫେଦ ତାରା । ୮ । ପୀନସଗଦ ବିକୃତ ନାସାବିଲ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଲୋମ ନିକୁରମ୍ବ ଚୁମ୍ବେ ଲମ୍ବ ଚିବୁକ । କଞ୍ଚୁକ ହୁଗୁଳା ଗଳବଳ ତଳ କୁକ୍ଷିସ୍ଥଳୀ ଲୁଳି ହେଉଛୁ ଅନ୍ଦୋଳ ଯାହାର ବୁକ । ଶଙ୍ଖ ମଣିମାଳା ଅନେକ । ମଣ୍ଡିଛୁ ସେ ଚଣ୍ଡୀ ଗଳଗଣ୍ଡିଆ ବେକ । ୯ । ତିନ୍ଦୁକ ଇନ୍ଧନ ଗୋରା ଦେହା ପୃଥୁଳପଞ୍ଜରା ଜରାଶୁଷ୍କଲଙ୍ଗଳୀ କପୋଳ ନିତମ୍ବ । ଘୋଡ଼ାଇଁ କାଷାୟ ବାସେ ଅଧ ଅଧମାଙ୍ଗେ ଦଶେ କାସୀସ ଓଷ୍ଠୀର ଶ୍ୱେତ ଲୋମ-କଦମ୍ବ । ତରୁଣଙ୍କ ଗୃହ୍ନି ସଂକୋଚେ । ରସନା କାମୋଡ଼ି ହସି ଅଳପ ନାଚେ । ୧୦ । ପାଶେ ମିଳି ଯିବା ଯୁବାଜନଙ୍କ ସୂନଧନବା ବିକାର ଅନ୍ତୁରେ କମି

କଳପିଲ ହଟକପଟ—ମାୟାପୂର୍ଣ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ କଳନା କଲା, କନକପୁଟ—ସୁନାପୁଟଦିଆ । ୬ । ନଟୀ—ବେଶ୍ୟା, ହୋଇ ତାଙ୍କ ଗୀର୍ବାଭ୍ରଂଶ—ଖୋସଣୀ ଫିଟି-ଯାଇ । ୭ । କାଶମିଶା—କାଶରୋଗଯୁକ୍ତା, ନିମିଷ—କ୍ଷଣକାଳ । ୮ । ଧବଳଝାଞ୍ଜର-କେଶା—ଯାହାର କେଶ ଧଳା ଓ ପାତଳା, କମୁଚସଦୃଶ—ଗୁଆ ପରି କ୍ଷୁଦ୍ର, ସଧକରଛି—କୌତୁକରେ ବାନ୍ଧିଛି, କାକବକପକ୍ଷଟିର—କୁଆ ଓ ବଗ ପକ୍ଷୀ ଖୋସାରେ ଖୋସିଛି, ଦୃଷ୍ଟ ବଦ ଗୃରସୋର—ଦେଖାଯାଉଥିବା ଗୃରସର ଦଦ, ବସନ୍ତତୋରା—ହଳଦିଆ ବର୍ଣ୍ଣର ସୁନ୍ଦର (ଫୁଲ), ତରୁକୋଟର—ଗଛକୋଲ । ୯ । ପୀନସଗଦବିକୃତ—ପୀନସ ରୋଗଦ୍ୱାରା ବିକାର ପ୍ରାପ୍ତ, ନିକୁରମ୍ବ—ସମୂହ, କୁକ୍ଷିସ୍ଥଳୀ—ଉଦରଦେଶ, ବୁକ—ବକ୍ଷସ୍ଥଳ (ସ୍ତନ); ଗଳଗଣ୍ଡିଆ ବେକ—ଗଳଗଣ୍ଡ ରୋଗଯୁକ୍ତ ସ୍ଥୂଳ ବେକ । ୧୦ । ତିନ୍ଦୁକଇନ୍ଧନ—କେନ୍ଦୁକାଠ, ଜରା—ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ, ଶୁଷ୍କଲଙ୍ଗଳୀ-କପୋଳନିତମ୍ବ—ଗଣ୍ଡଦେଶ ଓ ନିତମ୍ବ ଶୁଖିଲା ନଡ଼ିଆ ଭଳି, କାଷାୟବାସ—ଗେରୁଆ ଲୁଗା, କାସୀସଓଷ୍ଠୀ—ଯାହାର ଓଷ୍ଠର ବର୍ଣ୍ଣ ହୀରାକସ ବର୍ଣ୍ଣ ପରି ଛେଡା ବା ପୀଠାଭ, ଲୋମକଦମ୍ବ—ରୋମସବୁ । ୧୧ । ସୂନଧନବା—ପୁଷ୍ପଧନ୍ୱା, କନ୍ଦର୍ପ; ବିକୃତ—ସ୍ୱଭାବର

ଧାଇଁ ଗୀତ ଗାଇ ତଳପେ ଶୁଆଇ କଲେ ଅରଷ୍ଟବର୍ଦ୍ଧମାନ । ସମୁଚ୍ଛଳନ୍ତି । ମଙ୍ଗଳ ତୁଳତୁଳ ବାଜା । ଘେନି ରତ୍ନାଞ୍ଜଳି ନୟନପୁଗଳି ପବାସ କଲେ ମହାରାଜା । ୪୪ । ତାହା ଜନ୍ମ ଶୁଣି ଯା ହାଟକଶ୍ରେଣୀ ବୃଷ୍ଟିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ କ୍ଷମା । କବି ଭାବି କହେ ସେ କି ଶିଶୁ ନୋହେ କଳଙ୍କଦାରିଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରମା । ରାଣୀ ଉଦର । ଆକାଶୁଁ ହେବାରୁ ଉଦିତ । କଳଙ୍କୀ ଶଶୀଙ୍କ ବରଜ ଅସି କି ତାରିଳ ହେଲ ଭୂମିଗତ । ୪୫ । ଲୁଟିଲେ ପ୍ରଜାଏ ସାତଦିନ ଯାଏ ହଜାର ସଂଖ୍ୟକ ବଜାର । ସହସ୍ରାଂଶୁଁ ଅଂଶ ନ ଲଭିଲ ଶେଷ ଲୁଟିବାରେ ହେଲେ ବେଜାର । ଲକ୍ଷ ରଜକେ । ସଜ କରିବା ଚେଲକୁଟ । ବରଜ ଦୂରେ ଡାକିଲେ ମୋଦରେ ଅସ ହେ ଜନେ ଲୁଟ ଲୁଟ । ୪୬ । ଏକବିଂଶ ଦିନ ସକଳ ଭୁବନ ସେ ପୁରେ ପରି ଅଭ୍ରସିଲେ । ଗଜରଦ ମୂଳ ହୋଇ ନୃପକୁଳଗୁରୁ ମହୀସୁରେ ଅସିଲେ । ଯେମାମଣିଙ୍କ । ରଙ୍ଗେନ୍ଦ୍ରେ ମହାରାଜ କୋଳେ । ଅଷ୍ଟକଞ୍ଜମାଳାଭୂଷିତ ଚପଳା ଘନାଙ୍ଗେ ଖେଳନ୍ତି କି ଭେଳେ । ସେ ନରେନ୍ଦ୍ରବାର୍ଲୀ ରାଶି ରକ୍ଷ ଭଲ ମୀନ ରେବତୀ ମୂଳ କଲେ । ଚମ୍ପା-ମାଳା କୋଷ୍ଠୀ ଲେଖିଲି ବିମ୍ବୋଷ୍ଠୀ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବୋଲି ବୋଇଲେ । କୋଳ ତଳପ । ଖଟଦୋଳି ସୁରବିସ୍ମୟ । ଜନଙ୍କ ନୟନ ହୃଦୟ ବଚନ ସେ ଦିନୁ ହୋଇଗଲେ ଶିବ । ୪୮ । ନଗରି ଭୂପାଳରାଜବଧୂ ନୀଳ କମଳ-ନୟନା ଜନମ । ପଞ୍ଚାଶତପଦ ଘଟିତ ଏ ଛାନ୍ଦ ବାଳବତାର ଏହା ନାମ । ଏହା ଉତ୍ତର । ଛାନ୍ଦେ ପ୍ରଥମୁଁ ଜେମା ଛବି । ବାଳଲୀଳା ଧରି ହେବାର କିଶୋରୀ ସଂକ୍ଷେପେ ବରନିବ କବି । ୪୯ । କମଳାଙ୍କ ଶିଶୁ କର୍କଶପରଶୁକର-ବନ୍ଦ୍ୟ କଞ୍ଜନୟନ । କମଳାଙ୍କ ସ୍ତନ କର୍ପୂର ଚନ୍ଦନ କମଳଧିମଧ୍ୟଶୟନ । କମ୍ବୁକଟକ । କମଳ ସିଂହାସନେ ସ୍ଥିତ । ଭର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଧରାଇନ୍ଦ୍ର-ଠାରେ କରୁଣା ଦୃଷ୍ଟିପାତ ।

ମାଛ । ଭୁମ୍ବିସୁନ—ଲଜଫୁଲ; ଗର୍ଭିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଲଜଫୁଲ ପିତା ଲଗିଲେ ଝିଅ ଜାତ ହୁଏ । ନାଭି·· ନାହିକୁ ପାଣି ଶୁଖିଯିବା ପରେ । ଅରଷ୍ଟ—ଅନ୍ତୁଡ଼ଶାଳ । ୪୫ । ଯା ହାଟକ···ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବୃଷ୍ଟିରେ ଯାହା ପୃଥିବୀକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ; କଳଙ୍କଦାରିଦ୍ର-କଳଙ୍କହୀନ, ତାରିଳ—ନକ୍ଷତ୍ରଗଣ । ୪୬ । ସହସ୍ରାଂଶୁଁ ଅଂଶ—ହଜାର ଭାଗରୁ ଭାଗେ ମଧ୍ୟ ସରିଲି ନାହିଁ । ଚେଲକୁଟ—ଲୁଗାଗଦା । ୪୭ । ଗୁରୁମହୀସୁରେ—ଗୁରୁସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ; ଅଷ୍ଟକଞ୍ଜମାଳା—ଅଠଗୋଟି ପଦ୍ମମାଳ; ଘନାଙ୍କେ—ମେଘକୋଳରେ । ୫୦ । କମଳାଙ୍କ ଶିଶୁ—ବ୍ରହ୍ମା; କର୍କଶପରଶୁକର—ଶିବ; କଞ୍ଜନୟନ—ପଦ୍ମନେତ୍ର (ଜଗନ୍ନାଥ), କମଳଧି—ସମୁଦ୍ର, କମ୍ବୁକଟକ—ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ର, ପୁରୀ ।

ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଘଣ୍ଟାରବ

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା)

ତଦନ୍ତେ ରସିକେ ଶୁଣ । ବୁଝି ବୁଝି ଭଲ ଷଣ । ଯେଉଁ ପର କନେ ଦେଖନ୍ତି ନୟନେ ଯେମାର ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ । ୧ । ଭାବବା ଲାବଣ୍ୟରମା । କେ କହେ ନୁହେ ଏ ଜେମା । ଧରି ଶିଶୁଲୀଳା କନକ ଚପଳାବଲ୍ଲରୀ ମଣ୍ଡିଲା କ୍ଷମା । ୨ । ସୁଧାମୟୁଧାମସାର । ତା ଶଶମିଷ ମସାର । କଲା ମୁଖ କେଶ ଅବଶ ଲୋକେଶ ଏ ବସୁନ୍ଧରାଭୂଷାର । ୩ । ଲଲାଟପଟ କପଟ । ଅଷ୍ଟମୀ ବିଧୁ ପ୍ରକଟ । ଫଳରେ ଫଟକ ରଖୁଛୁ ଅଟକ ଲୋକନେତ୍ରଙ୍କୁ ନିପଟ । ୪ । ଦୂରୁ ଅନା ପ୍ରାଣସଙ୍ଗି । ଭୂରୁ ଅସିତ ଭୁଜଙ୍ଗୀ । ଆଜଠାରୁ କହେ ଗଣନାରେ ଶହେ ଅହେତୁକ ଖେଳାଭଙ୍ଗୀ । ୫ । ଲସିକା ଶୋଭା ମନ୍ଦର । ନାସିକାକୁ ବେଦବର । ସାର ତିଳଫୁଲେ ସଜାଡ଼ିଛୁ ମାର ଭାରତ ହେବ ଅଖର । ୬ । ଅଧରଶୋଭାକୁ ଭାବ । ମନ୍ଦାର କି ବନ୍ଧୁଜୀବ । ନ ଚଳଇ ଅବ ଚରଣ ଏ ଶିଶୁ ଦେଖି କେଉଁ ବନ୍ଧୁ ଯିବ । ୭ । ନେତ୍ର ବିଚିତ୍ର ସାରଙ୍ଗ । ତାରା ଇନ୍ଦ୍ର ନୀଳ ଭୃଙ୍ଗ । କୋଟି ଶୁଭଲକ୍ଷ୍ମଜଳଧିର ପକ୍ଷ୍ମପାଳୀ ରଖିଅଛୁ ସଙ୍ଗ । ୮ । ଗଣ୍ଡ ଦରପଣ ବିମ୍ବେ । ଭଉଁଚନ୍ଦ୍ର

ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ

୩ । ସୁଧାମୟୁ ଧାମସାର—ଚନ୍ଦ୍ରଲୋକର ସାରଭାଗ, ତା ଶଶମିଷ ମସାର—ଚନ୍ଦ୍ରର ଶଶରୂପୀ କଳଙ୍କ କପଟ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ପରି; କଲାମୁଖ···ବ୍ରହ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ର ଲୋକର ସାରାଂଶ ଓ ତନ୍ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଇନ୍ଦ୍ର ନୀଳମଣି (କଳଙ୍କ) ଆଣି ଅବଶ ହୋଇ ଯଥାକ୍ରମେ ଏ ସୁନ୍ଦରୀର ମୁଖ ଓ କେଶକୁ ନିର୍ମାଣ କରିଛି । ୪ । ଫଳ—କାନ୍ତି । ନିପଟ—ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ । ୫ । ଭୁରୁ—ଭ୍ରୂ; ଅସିତଭୁଜଙ୍ଗୀ—କୃଷ୍ଣସର୍ପୀ । ୬ । ଲସିକା—କଣ୍ଠସ୍ଥଳ, ଅଖରକୁ (ଶେଷରେ) କନ୍ଦର୍ପର ଶରମୁଣା ହେବ ବୋଲି ବ୍ରହ୍ମା ନାସିକାକୁ ରଶିଫୁଲର ସାରବସ୍ତୁରେ ସଜାଡ଼ି ରଖିଛି । ୮ । ସାରଙ୍ଗ—ପଦ୍ମ । ତାରା—ଆଖିର ପୁଅ, କନୀନିକା; କୋଟିଶୁଭଲକ୍ଷ୍ମଜଳଧିର—ଶୁଭଲକ୍ଷଣ ସମୂହ ଯାହାଠାରେ ଏକତ୍ର ମିଳିତ ହୋଇଅଛି । ପକ୍ଷ୍ମପାଳୀ—ଚକ୍ଷୁର ଲୋମ ପଙ୍‌କ୍ତି । ୯ । ଭଉଁଚନ୍ଦ୍ର—କାନ୍ତିର ଚନ୍ଦ୍ର

ପ୍ରତିବିମ୍ବେ । କେଡ଼େ ଭାଗ୍ୟବତୀ ନରେନ୍ଦ୍ରଯୁବତୀ ଗଣ୍ଡେ ଯା ଏହାକୁ ଚୁମ୍ବେ । ୯ । ଯୋଗବଶୁଁ ଅଦରଶେ । ପ୍ରତିଫଳ ଯେବେ ଦିଶେ । ଯଥା ସାଜେ ରଙ୍ଗ ପଦ୍ମନାଗରଙ୍ଗ ତଥା ଚିବୁକ ଉଲ୍ଲସେ । ୧୦ । ଅନାଇ ଏହାର ଶ୍ରୁତି । ଏପରି ହୁଏ ପ୍ରତୀତି । ନେତ୍ରମୃଗ ଖସି ନ ଯିବାକୁ ପାଶି ରଖିଛୁ କେଳିତପତି । ୧୧ । କନକ କପୋତ ପୋତ । ତୁଳା ନୁହେ କଣ୍ଠରୁତ । ଅକାରଣଭବ ସକରୁଣରବ ଜଣେ କଳକଣ୍ଠରୁତ । ୧୨ । ଅଙ୍ଗୁ ହେଲଣି ସଙ୍ଗତ । ଜେମାର କଲକଣ୍ଠିତ । ଶ୍ୱାସହାସ କାନ୍ଦ ସମକ୍ରୋଧ ମନସ୍ମିତ ମିଶ୍ରିତ କଣ୍ଠିତ । ୧୩ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ସୁକୁମାର । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦାମ୍ବ ଶାଳ ସାର । ବିରଚିଲ୍ ଅଣି ଯତ୍ନେ କୁଶପାଣି ବାହୁଯୁଗ୍ମ ସୁଦ୍ଭଶାର । ୧୪ । କନକ କଳିତ ମହୀ । ବକ୍ଷକୁ ବିଗ୍ରହ ବହି । ମେରୁ ମଞ୍ଜି ପୋତିଥିଲ ପରି ଦ୍ୟୁତି ସ୍ତନସ୍ଥାନ ଅଛି ବହି । ୧୫ । ଶୋଣମଣି ମଧ୍ୟ ସୁନା । କଞ୍ଜପାଣିପାଦ ସିନା । ନିଜଗତିଯୋଷା ମଣ୍ଡନକୁ ଭୂଷା ହେବ ଏ କୁନ୍ଦଦଶନା । ୧୬ । ନଜର ଦିଅ ଉଦରେ । ମଜ୍ଜା ଏ କି ପ୍ରମୋଦରେ । ସ୍ୱଲାବଣ୍ୟ ଜଳପୃଷ୍ଠର କମଳ ନବଦଳଶୋଭା ଧରେ । ୧୭ । ନାଭିବଳ ଅବରତ । ଛବିକି ଅନବରତ । ଦେଖି ସୁଖୀ ହେଲ ଅମ୍ଭ ନେତ୍ର ଭଲ ଅଚରିଥିଲ ବରତ । ୧୮ । କି ସୁନ୍ଦର ଊରୁଦ୍ୱୟ । ହେଲେ ଯଦ୍ଭବନୋଦୟ । ବିପରୀତ ସୁନା କଦଳୀର ଦଳି ଦେବ ଏ ଶୋଭା ନିଶ୍ଚୟ । ୧୯ । ଅନା ଜାନୁତଳଶିରୀ । କରେ ମନ-ଧନ ଚୋରି । ଅଟେ ସରଣୀ ପଦ୍ମଭବା ମଣିଶଙ୍ଖସୁନାଚୁରିପରି । ୨୦ । ଇତ୍ଥଶ ସୁଷମାସୀମା । ସେ ମହୀମହେନ୍ଦ୍ର ଜେମା । ଜମେ ବିବର୍ଦ୍ଧିତ

ଜେମାଙ୍କ ଗଣ୍ଡଦେଶରୂପ ଦର୍ପଣଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇଅଛି । ୧୦ । ଅଦରଶେ—ଦର୍ପଣରେ, ପ୍ରତିଫଳ—ପ୍ରତିବିମ୍ବ, ଯୋଗବଶୁଁ—ଦୈବାତ୍ । ୧୧ । କେଳିତପତି—କନ୍ଦର୍ପ, ପାଶି—ପାଶଯନ୍ତ୍ର, ଫାଶ (କାନକୁ ଫାସ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରାଯାଏ) । ୧୨ । କଳକଣ୍ଠରୁତ—କୋକିଳଧ୍ୱନି । ୧୩ । କଲକଣ୍ଠିତ—ନାୟକ ସମୀପରେ ହର୍ଷ ହେଉଥିବା ନାୟିକା ହାସଶ୍ୱାସ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁସବୁ ଭାବ ଏକ ସମୟରେ ପ୍ରକାଶ କରେ । ୧୫ । ବିଧାତା ବକ୍ଷସ୍ଥଳକୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଘଟିତ ପୃଥିବୀ ମନେ କରି ତହିଁରେ ମେରୁପର୍ବତର ବୀଜର ଜ୍ୟୋତିପରି ସ୍ତନସ୍ଥାନକୁ ନିର୍ମାଣ କରିଅଛି । ୧୬ । ଶୋଣମଣି ମଧ୍ୟସୁନା—ସୁନାଭିତରେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ମଣିପରି । କଞ୍ଜପାଣିପାଦ—ପଦ୍ମହସ୍ତ ଓ ପଦ୍ମପାଦ ।୧୭। ନିଜ ଲାବଣ୍ୟରୂପ ଜଳରେ ପୁରଟକମଳ (ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦ୍ମ) ନୂତନପତ୍ରର ଶୋଭାକୁ ଧରିଅଛି ।୧୮। ନାଭିବଳଅବରତ—ନାଭିଗର୍ତ୍ତିରୂପ ଅବର୍ତ୍ତି

ହେଲା ଅବଦାତ ପକ୍ଷରେ ଯଥା ଚନ୍ଦ୍ରମା । ୨୧ । ଜଗତ୍ତ୍ରିଲୋଚନ ବେଢ଼ । ଉତ୍ତାନ ଶୟନ ଗୁଢ଼ । କେତେଦିନେ ପୁଣି ପ୍ରକାଶିଲା ଠାଣି ଉଦରମାଣ୍ଡ ପଦୁଢ଼ । ୨୨ । ଦନ୍ତୁଁ ଧନ ସୁକୁମାରୀ । ବହିଲା ଅଦ୍ଭୁତ ଶିରୀ । ଅଣି ହେବା ଶୋଭା ଭଣିବାକୁ ପ୍ରଭୁ ଫଣୀଶ୍ୱର ଗଲେ ହାରି । ୨୩ । ଅବରୋଧତମ ଦୁଃଖ । ହରଲା ଛବି ମୟୂଖ । ବିଶ୍ୱମନବାଣଲକ୍ଷ ସେ ମଣ୍ଡିଲା ପାଖ ଦାସୀଙ୍କର କାଖ । ୨୪ । ଦେବଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ଧରି । ମଇତ୍ରୀ ଯଥା ଅଚିରି । ଏକ କରତଳୁ ଅରକେ ନିଅନ୍ତି ଉଭରଭୂଷା ସୁନ୍ଦରୀ । ୨୫। ସମ୍ଭବତେ କୁତୂହଳ । ଗୋଳେ ବାରଜାଲା କୋଳ । ଦେଖି ପୁରି ମରକତ ବସୁଧାର ପୃଷ୍ଠେ ନିଜ ପ୍ରତିଫଳ । ୨୬ । ଭିତ୍ତିଧରି ତହୁଁ ପୁଣି । କେତେବେଳେ ଧାତ୍ରୀପାଣି । ଧରି ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଚରଣାରବିନ୍ଦ ଯୁଗେ ମଣ୍ଡିଲ ଧରଣୀ । ୨୭ । ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ଉଭା । ଖସିପଡ଼େ ହେମପ୍ରଭା । ଖସିଗଲା କି ଅଭ୍ରସିଆଏ ବିଶ୍ୱମଣ୍ଡଳ ଚମ୍ପକଗଭା । ୨୮ । ସେ ଧରାଧବ ଦୁଲାଲୀ । ସଂସର୍ଗ କୁତୁକଭଳି । କୁନ୍ଦଲତା ନାମ ସମବୟା ବାଳୀ ଜଣେ ହେଲା ପ୍ରିୟ ଅଳୀ । ୨୯ । ତାହା ବାହାରେ ବହୁତ । ଲଳିତା ବନିତା ମିତ । ବନିତାକୁଳେ ତାମସୀ ଦିନ ସୁଖେ ନେବାରେ କଲେ କାମିତ । ୩୦ । ସଖୀଙ୍କି ମୋଦେ ଫୁଲାଇ । ରଚିଲା କେଳି ଗେଲାଇ । ଘେନି ଭୂମୀଙ୍କର ସିକତାନିକର ଭରନ୍ତି ସୁନା କୁଲାଇ । ୩୧ । ଖେଳେ ବଳିବାକୁ ମତି । କରନ୍ତି ତ ପ୍ରଜାପତି । ଜନମରୁ ପ୍ରତି ବାଳିକା ମୂରତି-ମାନଙ୍କୁ ସୁରୂପବତୀ । ୩୨ । ଘେନି ସହଚରୀରାଜ । ପରମ ହରଷ ଭଜ । ବାଳିକା ଦିଏ ପାଞ୍ଚାଳିକା ବିବାହ ମହୋତ୍ସବେ ମହାଭୋଜ । ୩୩ ।

ବା ଭଉଁରୀ, ବରତ—ବ୍ରତ ।୨୧। ଅବଦାତପକ୍ଷ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ।୨୨। ଜଗତ୍ତ୍ରିଲୋଚନ ବେଢ଼—ଲୋକଚକ୍ଷୁର ବନ୍ଧନସ୍ୱରୂପା, ଉତ୍ତାନ ଶୟନ—ଚିତ୍ ହୋଇ ଶୋଇବା ବା ଉପରକୁ ମୁହଁ କରି ଶୋଇବା ।୨୩। ଫଣୀଶ୍ୱର—ଅନନ୍ତନାଗ ।୨୪। ଅନ୍ତଃ-ପୁରର ଅନ୍ଧକାରରୂପ ଦୁଃଖକୁ ତାହାର କାନ୍ତିର କିରଣ ଦୂର କଲା । ୨୫ । ମଇତ୍ରୀ—ମିତ୍ରତା, ବନ୍ଧୁତ୍ୱ । ୨୬ । ଦେଖି···ଅନ୍ତଃପୁରର ମରକତ-ମଣିରେ ନିର୍ମିତ ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ନିଜ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଦେଖି । ୨୮ । ହେମପ୍ରଭା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୀ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ବିଶ୍ୱମଣ୍ଡଳଚମ୍ପକଗଭା—ସଂସାର ମସ୍ତକର ଚମ୍ପାଫୁଲର ଝରାପରି । ୩୦ । ତାମସୀଦିନ—ରାତ୍ରି ଓ ଦିନ । କାମିତ—କାମନା ।୩୧। ଭୂମୀଙ୍କର ସିକତା-ନିକର—ସୁନାର ଧୂଳିସମୂହ ।୩୩। ପାଞ୍ଚାଳିକା—ପିତୁଳା, କଣ୍ଢେଇ ।

ବଢ଼ାଇ କାନନାଉଳୀ । ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲେ ବାଉଳୀ । ଦୁରବୋଧ ଗଲା ବୋଧ ବହ୍ନିଶିଖା ହାଉଳ ବାଜ ଝାଉଁଲା । ୩୪ । ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତ ଦୁଃଖ କାଉଳ । ହୋଇ ହୋଇଲା ବାଉଳ । ବଗୃହଲା ଏହା ଉଦୟରୁ ଅହା ଗଲା ଅଉଳ ପାଉଳ । ୩୫ । ଯଥା କଞ୍ଜକୋଷେ ବାସ । କରଥାଏ ଅଗୁଁ ବାସ । ନିମିତ୍ତ କାରଣ ଅରୁଣକିରଣ ଛୁଇଁଲେ ଲଭେ ପ୍ରକାଶ । ୩୬ । ସେହି ରୂପେ ବିଦ୍ୟାଶାଳା । ବିଧିଙ୍କ ମାନ ଦେଖିଲା । ସଜାଡ଼ିଙ୍କା ବେଳୁ ଅଜାଡ଼ ବିଧାତା ସକଳ ଗୁଣ ରଖିଲା । ୩୭ । ଅତିଶୟ ଖେଳ ଛଟା । ଦୁର୍ଲଭଦ୍ରବ୍ୟରୁ ହଟା । ଗୁଡ଼ିଲା ଜାଣିଲା ବାଣୀ ଲଳିତ୍ୟରେ କରିବାର ସଟାବଟା । ୩୮ । କଥା ସମଜିଲା ହେଲା । ମଥା ସଙ୍କ ଭରଜିଲା । ଯଥା ବତାଇଲେ ଗୁରୁଜନେ ଭଲେ ତଥା ପଥକୁ ଭଜିଲା । ୩୯ । ବଢ଼ିଅ ମଣୋହି ରସେ । ବୁଢ଼ି ଯାମିନୀ ଦିବସେ । ତାମ୍ବୂଲକରଙ୍କବାହିନୀଙ୍କି ରଙ୍କ ପରାଏ ରଖିଲା ପାଶେ । ୪୦ । ତନୁନିର୍ଜିତ ରୋଚନା । ସେ ଶିଶୁ ମୃଗଲୋଚନା । ମଣ୍ଡିବା ଦଣ୍ଡିବା ଜାଣିଲା ମଣିଲା ଗୁଣ ଦୋଷ ବିବେଚନା । ୪୧ । ସଖୀମୁଖେ ଭଣାଇଲା । ଜନକକୁ ଜଣାଇଲା । ଦ୍ୱୀପାନ୍ତରୁ କୋଟିମୂଲ୍ୟ ଭୂଷାପେଡ଼ୀ ସଞ୍ଚୟକୁ ଅଣାଇଲା । ୪୨ । କଥାକର୍ଣ୍ଣନେ ରସିଲା । ତା ମନ୍ଦା ରୁଚି ହସିଲା । ମୁଖେ ଚେଳାଞ୍ଚଳ ଦେଇ ଅଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉତ୍ସଙ୍ଗେ ବସିଲା । ୪୩ । ଧନୀ ତଦ୍ବ୍ରତା ବର୍ଜିଲା । ଅମିତ ଦେଖି ତର୍ଜିଲା । ସୁମିତ ନିମନ୍ତେ ସୁବାସିତ ସୁନବନୀ ତଅର ସର୍ଜିଲା । ୪୪ । ଅଭିଷେକରେ ନରେଶ ।

---

୩୪ । କାନନାଉଳୀ—କର୍ଣ୍ଣବେଧବିଧି, ବାଉଳ—ଫାଶିଅ, ହାଉଳ—ହାଉଅ, ଝାସ; କର୍ଣ୍ଣବେଧ ଅଗ୍ନିଶିଖା ବାଜବାରୁ ବାଲ୍ୟକାଳର ଅଜ୍ଞତା ଝାଉଁଳ ପଡ଼ିଲା । ୩୫ । ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତ—ଅନ୍ତଃପୁର, କାଉଳ—ଅସ୍ଥିର ଖୁବ୍‌ଧି; ବାଉଳ—ବାତୁଳ, ଏହା ଉଦୟରୁ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଜନ୍ମ ହେବାରୁ; ଅଉଳପାଉଳ—ଅତି ବ୍ୟାକୁଳ । ୩୬ । କଞ୍ଜକୋଷେ—ପଦ୍ମକଢ଼ିରେ, ବାସ—ସୁଗନ୍ଧ । ୩୮ । ଖେଳଛଟା—ଚଞ୍ଚଳତା, ଦୁର୍ଲଭଦ୍ରବ୍ୟରୁ ହଟା—ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟବସ୍ତୁ ପାଇବା ପାଇଁ ଅଳି କରିବା, ସଟାବଟା କରିବା—ଠକି ଦେବା । ୩୯ । ମଥାସଙ୍କ—ମୁଣ୍ଡ ଦୋହଲାଇବା । ୪୦ । ତାମ୍ବୂଲକରଙ୍କବାହିନୀ—ପାନବଟା ଧରିଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ । ୪୧ । ରୋଚନା—ଗୋରୋଚନା । ୪୨ । କୋଟିମୂଲ୍ୟ ଭୂଷାପେଡ଼ୀ ସଞ୍ଚୟ—ବହୁମୂଲ୍ୟ ବେଶ ହେବା ପେଡ଼ୀ (toilet box) ସମୂହ । ୪୩ । କଥାକର୍ଣ୍ଣନେ—କଥା ଶୁଣିବାରେ । ୪୪ । ଧନୀ—ସୌଭାଗ୍ୟବତୀ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା); ସୁନବନୀ—ଫୁଲବଗିଚା । ୪୬ । ଋତୁ-

କଲେ ଶରଧା ବିଶେଷ । ବିରାଜିଲା ରାମା ଲାଗିହୋଇ ଜାମା ପଗଡ଼ି ସିପାହିବେଶ । ୪୫ । ଭୂରୁ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଶିଖିଲା । ମୂରୁଜ ଶବ୍ଦ ଲେଖିଲା । କୁରୁଜାତଦେହା ଗୁରୁଜାତ ଗିରେ ଉରୁ ଜାଗରୂକ ହେଲା । ୪୬ । ନାନାଜାତ ଫୁଲ ଭୂଷା । ବନାଇଲା ନୀଳକେଶା । ଖେଳିଲା ସେ ବେଳ ଜାଣି ନ୍ୟାୟବଳ ଶକଟା ଗଞ୍ଜପା ପଶା । ୪୭ । ଜନନୀଙ୍କି ଜଣାଇଲା । ବୀଣାଯନ୍ତ୍ର ଅଣାଇଲା । ତହିଁ ବିଶ୍ୱଜଣା ହେବାକୁ ପ୍ରବୀଣା ଚଣ୍ଡୀସ୍ତବ ଗୁଣାଇଲା । ୪୮ । ପଢ଼ି ବିନୟ ଅରଜ । ତାରତମ ନ ବିରଜ । ପ୍ରତିଲେଖ ଲେଖି ଜାଣିଲା ସୁମୁଖୀ ଶ୍ରିତମରଜ ଭରଜ । ୪୯ । ସମାନ ବୟସୀ ଅଳୀ । ଗ୍ରାମୁରେ କଲେହେଁ ଅଳି । ଭାବ ନ ଥିବାର ଜାଣି ବିରଜିଲା ଧାବ ନ ଥିବାର କେଳି । ୫୦ । ଅଚିରସୁବାସୀ ଭଲା । ଅତର୍କିତେ ବିଜେ କଲା । ତାଜି ମନ ଦେଲେ ସଜନୀ ଇଙ୍ଗିତେ ଲାଜମ ତା ଜମା କଲା । ୫୧ । କାଳିକାକାନ୍ତ ଶ୍ରୀଧର । ପରଶୁମୁରଲୀଧର । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠରାୟ ଭୂନାଥର ଅମନ୍ଦ ହରଣ କର । ୫୨ । ନେଶାଧିକ ପଞ୍ଚାଶତ । ପଦପୁଞ୍ଜରେ ନିର୍ମିତ । କୁମାରୀ ବିନୋଦବଞ୍ଜିନ ଏ ଛାନ୍ଦ ଶୁଭେ ହେଲା ସମାପତ । ୫୩ ।

ଜାତଦେହା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା (ଅଳଙ୍କାର) ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେହ ଯାହାର । ଗୁରୁଜାତଗିରେ—ଗୁରୁଜନଙ୍କ ବଚନରେ । ଉରୁଜାଗରୂକ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜାଗ୍ରତ୍ । ୪୯ । ବିନୟଅରଜ—ବିନୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାର୍ଥନାପତ୍ର । ପ୍ରତିଲେଖ ଲେଖି—ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଲେଖି ଦେଇ । ଶ୍ରିତମରଜ—ଆଶ୍ରିତମାନଙ୍କର ହୃଦୟ । ୫୦ । ଭାବ ନ ଥିବାର ଜାଣି······ ପ୍ରକୃତ ଭାବ ନାହିଁ; ଅଥଚ ପ୍ରୟୋଜନସିଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁମାନେ ଦୌଡ଼ାଦୌଡ଼ି କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କଲା । ୫୧ । ତାଜି ମନ ଦେଲେ—ମନକୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରିଦେଲେ । ଲାଜମ ତା ଜମା କଲା—ତାକୁ ଲଜ୍ଜା ଦେଲା ।

ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କଲ୍ୟାଣଅହାରି

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର କୈଶୋରଲୀଳା)

ଅଥ ବାଳସପଣେ ଯେନ ତ ଈସପଣେ ପିଇବା ପର ଜେମାଣିରି । ସେ ମୃଦୁକଲପମୋହନା ଅଲପ ହୋଇ ଅସିବାରୁ କଶୋରି । ପ୍ରତିମା । ପ୍ରତିମୁହୂର୍ତ୍ତେ ଅନ ଅନ । ଯେଉଁ ରୂପେ ତପନୀୟ ଭଜେ ରୂପ ଦାହ-ଦାହକେ ବାନ ବାନ । ୧ । ଶରଣ୍ଣି ଶ୍ରୀଜାଣି ଦେଲ କି ରସାଣି ହାଟକ ହଟପିତୁଳାକୁ । ନ ଦେଖିଲେ ଜନେ ଜଗତେ ନୟନେ ତା ନଖାଗ୍ର କାନ୍ତି ତୁଳାକୁ । ମ୍ରଦମା । ଯେନ ସେ ଊରୁବର୍ତ୍ତୁଳାକୁ । ଯୋଗ୍ୟ ନୋହେ ଯେନ ନ କଲେ ସଜନୀ ପାହାଡ଼ା ହଂସୂଲୀତୁଳାକୁ । ୨ । ଅମାନୀ ଗହନ ଗଜ ଅଭିମାନ ଛୁଇଁ ଅସିଲ ଗମନକୁ । ଶିଶୁ ସଖୀମାଳା ଅଚରିବା ଖେଳା ଯୋଗାଇଲ ନାହିଁ ମନକୁ । ଅନକୁ । କପଟ ନୋହିଲ ନଜର । ଅନାରତ ରସପ୍ରସଙ୍ଗେ ମାନସ ହୋଇ ଅସିଲ ଜରଜର । ୩ । ଦରସ୍ଫୁଟ ମଲ୍ଲୀହାସୀ ଭ୍ରୂରୁବଲ୍ଲୀ ଖେଳିବା ଖୁରଲୀ ଶିଖିଲ । ଅସିତ ଭୁଜଙ୍ଗୀ ସୃଷ୍ଟି ଖେଳାଭଙ୍ଗୀ ଅହଙ୍କାର ସାର ଶୁଖିଲ । ଅଲାପ । ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନାସାପୁଟ । ଫୁଲଉଠିବାରୁ ବତାଇଲ ଗୁରୁ ହୋଇ ସ୍ୱମଣ୍ଡନକୁ ନାଟ । ୪ । ଜେମାକାନ୍ତି ଝଳ ଗ୍ରହି ନ ସମ୍ଭାଳି ମନ୍ଦ କାତ ପ୍ରେମପ୍ରବାହ ।

ସପ୍ତମ ଛନ୍ଦ

୧ । ମୃଦୁକଳପମୋହନା—କୋମଳ ଭୂଷଣ ଯୋଗୁଁ ମନୋହର । ଯେଉଁରୂପେ···ସୁନା ଯେପରି ପ୍ରତି ପୋଡ଼ରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ତେଜ ଧରେ । ୨ । ହାଟକହଟପିତୁଳାକୁ—କୌତୁକିଆ ସୁନାର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିକୁ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ), ନ ଦେଖିଲେ······ଲୋକେ ତା ନଖ ଅଗର କାନ୍ତିର ଶୋଭାକୁ ତୁଳନା କରିବାପାଇଁ ସଂସାରର କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ମ୍ରଦମା—ମୃଦୁତା, କୋମଳତା; ଊରୁବର୍ତ୍ତୁଳା—ସୁଗୋଲଜଙ୍ଘନବିଶିଷ୍ଟା, ପାହାଡ଼ା-ହଂସୁଲୀତୂଳାକୁ···ସିବାପାଇଁ ବାଟରେ ପଡ଼ିବା ହଂସପରର ତୁଳାନିର୍ମିତ ଗଦିକୁ । ୩ । ଅମାନୀ ଗହନଗଜ—ଅମାନିଆ ବଣହାତୀ, ନଜର—ଦୃଷ୍ଟି, ଅମାନୀ ଗମନକୁ···ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଗତି ବଣୁଆ ମତ୍ତଗଜ ଗତିପରି ହେଲ । ଅନାରତ—ଅବିରତ, ସର୍ବଦା; ଜରଜର—ଜର୍ଜର, ମଜ୍ଜିତ; ୪ । ଖୁରଲୀ—ଅଭ୍ୟାସ, ଅସିତଭୁଜଙ୍ଗୀ···କଳାସର୍ପର ଖେଳିବା ଭଙ୍ଗୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ

ସଜନୀ କେବଳ ସଜ ନୀଳୋତ୍ପଳ ମଣ୍ଡିବାରେ କର ଉତ୍ସାହ । କପୋଳ । ଚୁମ୍ବୀ ନୀଳୋତ୍ପଳ ଖୋସିଲ । ମୁକୁରେ କଦମ୍ବ କଳି ପ୍ରତିବିମ୍ବପରି ଦନ୍ତୁରିତ ଦିଶିଲ । ୫ । କହିବା ମାଧୁରୀ ବିଶେଷରୁ ଗୋରୀ ମୁଖସୁଧାକର କମ୍ପିଲ । ଝଲକା ମୁକୁତା ଝୁଲନ୍ଦମକୁ ତା ନୟନଖଞ୍ଜନ ଝାମ୍ପିଲ । ନିରେଖି । ପ୍ରବନ୍ଧ ପଟପଟଳୀକି । ଅନାଇଲେ ହସି ସମାନବୟସୀ ମନ ଅନୁରୂପ ଆଳିକି । ୬ । ସେ କାଳେ କେ ଗୁରୁଜନ ଯେବେ ଦୂରୁ ଲୋଚନ-ଗୋଚର ହୋଇଲେ । ଉଦାସୀନ ଲୀଳା ପ୍ରବାହରେ ବାଳା ତା ଶଙ୍କାପଙ୍କକୁ ଧୋଇଲା । ନିକଟେ । ହେବ କି କୁସୁମଉତ୍ସବ । ଅଗୁଁ ରତିବର ଦେଲେ ଅତି ବରତୁଳ କରି ହୃଦେ ଉଦ୍‌ବେଗ । ୭ । ଚୁମ୍ବିଲ ଡମରୁ ଡମ୍ବରକୁ ସରୁଶିରୀ ଧରି ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ । ହେଲା ନିତମ୍ବରୁ ନିଧୁବନେ ଗୁରୁ ବିଜୟୀ ଉତ୍ତମ ଅଭ୍ୟାସ । ତାଦୃଶ । ସ୍ପଷ୍ଟ ନୋହିଲେହେଁ ଦିବଳ । ଭାବଗର୍ଭ ଦରହାସୀର ଉଦର ଶୋଭା ସଂସାରୁ ଗଲା ବଳି । ୮ । ଦ୍ରବ୍ୟ ବିନା ଛାୟା ବିଳସିବା ମାୟା କେମା ଉଦରେ ଉଲ୍ଲସିଲା । ରୋମରାଜି ବ୍ୟାଜ କଳାନାଗ-ରାଜ ଶିଶୁପରି ଦିଶୁ ଦିଶିଲ । ଗୁଳିବା-ବେଳ ଛାଇକି ଅନାଇଲ । ବେଶେ ହେବା ମନ ନ ପ୍ରକାଶି ଧନ କୁସୁମଭୂଷା ବନାଇଲା । ୯ । ବାଳାବର ଉରସ୍ଥଳ ପଞ୍ଚଶର ସାଧନ ଅଖେଟ ମହୀକି । ଦ୍ରୋଣତୁଲ୍ୟ ଗୁରୁ କରିବା ବିଗୁରୁ ଅତି ମନେ ଅଣି ତହିଁକି । ଥାପିଲ । ଦ୍ରୋଣ ଭଳିରବ ଦୁହିଙ୍କି । ଅଗୁଁ ପଡ଼ିଥିବା ମେରୁବୀଜ ଅବା ଅଙ୍କୁରିତ ହେଲା ନାହିଁ କି । ୧୦ । ଫିଟିଲେ

ଗର୍ବ ନଷ୍ଟହୋଇଗଲା । ୬ । ଝଲକା—ଏକପ୍ରକାର କାନଫୁଲ, ଝୁଲନ୍ଦମ—ଝୁଲିବା ଭଙ୍ଗୀ, ପ୍ରବନ୍ଧପଟପଟଳୀକି—ପରସ୍ପର ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ରତି ଚିହ୍ନସମୂହକୁ, ଆଳି—ସଖୀ । ୭ । ସେକାଳରେ—ଚିହ୍ନଦର୍ଶନସମୟରେ, ଉଦାସୀନଲୀଳାପ୍ରବାହରେ—ନ ଜାଣିବାପରି ହୋଇ, ନିକଟେ—ନିକଟରେ, କୁସୁମଉତ୍ସବ—ପ୍ରଥମ ରଜୋଦର୍ଶନ, ହୃଦୟରେ—ଛାତିରେ, ଅତି ବର୍ତ୍ତୁଳ ଉଦ୍‌ବେଗ—ଗୋଲାକାର କୁଚରୂପ ଉତ୍କଣ୍ଠା । ୮ । ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ—କଟିଦେଶ, ଡମରୁ ଡମ୍ବର—ଡମରୁର ଆଡ଼ମ୍ବର ବା ଶୋଭା, ସରୁଶିରୀ—କ୍ଷୀଣଶୋଭା, ନିତମ୍ବ—ପିଚ୍ଛ, ନିଧୁବନେ ଗୁରୁ—ରତି ବିଦ୍ୟାରେ ଶିକ୍ଷକ । ୯ । ଦ୍ରବ୍ୟବିନା···ପଦାର୍ଥ ନ ଥିଲେ ଛାଇ ଯେପରି ଦେଖା-ଯାଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି କେମାର ଉଦର ନ ଥିଲା ପରି ଜଣାଗଲା, ଅର୍ଥାତ୍ କେମା କ୍ଷୀଣୋଦରୀ (ସ୍ତ୍ରୀ ଉଦର କ୍ଷୀଣ ହେବା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାୟକ) । ରୋମରାଜି ବ୍ୟାଜକଳା ନାଗରାଜଶିଶୁ ପରି ଦିଶୁ ଦିଶିଲା···କେମାର ନାଭିତଳକୁ ଯାଇଥିବା ରୋମରେଖା ନିକଳ କଳାନାଗଛୁଆ ପରି ଅଳ୍ପକେ ଦିଶିଲା ।୧୦। ଉରସ୍ଥଳ

ପ୍ରଲମ୍ବ କୁନ୍ତଳ ନିତମ୍ବ ଲଙ୍ଘି ଦିଶିଲା କି ବିହ୍ୱଳ । ତା ଅଙ୍ଗ ଅମରଲତାର କି ମରକତମଣିମୟ ଓହଳ । ଲାବଣ୍ୟ । ରମାର କେତକୀ ପ୍ରଭାସେ । ଧୂଳି ବିନା ଦେଖି ସୁଖୀ ହୋଇ ଲାଗିଅଛନ୍ତି ଭୃଙ୍ଗାଳି ଏ ଅଭ୍ରସେ । ୧୧ । ନିଧାଠୀ କିଙ୍କିଣୀ ବଦାବଦ ମଣି କଠାଉ ଲଗି ଗୃଳ୍ ଗୃଳ୍କ, ମାନିଲା ଜାଣିଲା ସ୍ନେହରେ ଦେହରେ ଜମାଇ ବୟସ୍ୟାଙ୍କୁ ଯାକି । ସୁନ୍ଦର । ଶିଶୁଙ୍କ ଗଣ୍ଡରେ ଚୁମ୍ବିଲା । ଚୁହିଁଲା ସଖିଗେ ଯେଉଁ ଅଙ୍ଗ ଲାଗେ ନିଜ ମୁଖ ପ୍ରତିବିମ୍ବିଲା । ୧୨ । ସୀତା ସୀତାଧବ ମାଳତୀମାଧବ ଭୀମଜା ତା ଧବ ଚରିତ । ରତି ପଞ୍ଚବାଣ ଘଟଣା ପୁରାଣ ଶ୍ରବଣେ ବଳାଇଲା ଚିତ୍ତ । ପୁଲକ । ଉଠିଲା ଶୁଣି ପରିରମ୍ଭ । ବିପ୍ରଯୋଗ ଶୁଣି ନେତ୍ରଯୁଗେ ପୁଣି କଲା ବିକଳେ ଅଶ୍ରୁ ଅମ୍ବୁ । ୧୩ । ରହସଜଧର ମଧ୍ୟେ ପୟୋଧର ଅଙ୍କୁର ଚୁହେଁ ହୃଷ୍ଟମନେ । ଶାଢ଼ୀ ପାଲଟିବା ଛଳେ ନବ ଜବାଧରା ଦୃଷ୍ଟି ଦିଏ ଜଘନେ । ବିପୁଳ । ଉରୁଯୁଗଳ ନେତ୍ର ଚୁମ୍ବେ । ଫେରାଇ ବଦନ ପୁଣି ଦୁଃଖିଧନ ନଜର ଦିଅଇ ନିତମ୍ବେ । ୧୪ । ତରୁଣୀଙ୍କ କାନ୍ତକରଜାଗ୍ରକ୍ଷତ କି ମାନେ ଏହା ଭାବି ବାଳା । ଲେଖି କକ୍ଷାନ୍ତର ସ୍ଥଳରେ ସିନ୍ଦୂରଦ୍ରବରେ ଶିଶୁ ଶଶିକଳା । ପ୍ରମୋଦେ । ଚୁହେଁ କାଞ୍ଚୁଲି ତଟ ଟେକି । ତହୁଁ କି ଅଭ୍ରସି ଯାଏ ଇଷି ଭାଷି ଉରୁଯୁଗଳ

—ସ୍ଥଳ, ପଞ୍ଚଶରସାଧନଅଖେଟମଣ୍ଡ—ମଦନର ବ୍ୟାୟାମ ସାଧନର ଅଖଡ଼ାଭୂମି, ଦ୍ରୋଣ—କୌରବମାନଙ୍କ ଅସ୍ତ୍ରଗୁରୁ, ଦ୍ରୋଣ ଭଇରବ ଦୁହିଙ୍କି—ମାପଅଡ଼ା ଓ ଶିବମୂର୍ତ୍ତି (ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ) । ମେରୁବୀଜ—ମେରୁପର୍ବତର ମଞ୍ଜି । ୧୧ । ତା ଅଙ୍ଗ ଅମରଲତାର—ତାହାର ଶରୀରରୂପ କଳ୍ପଲତାର, ମରକତମଣି—ଶାଗୁଆ ବର୍ଣ୍ଣର ମଣିବିଶେଷ । ଲାବଣ୍ୟ ଅଭ୍ରସେ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଶରୀର ଲାବଣ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର କେତକୀପୁଷ୍ପ ବର୍ଣ୍ଣର କାନ୍ତି କି ? କେତକୀ ଫୁଲରେ ଧୂଳି ଥିବାରୁ ଭ୍ରମର ତା ପାଖକୁ ଯାଏ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଏଥିରେ ଧୂଳି ନ ଥିବାରୁ କେଶଗୁଚ୍ଛ ଛଳରେ ଭ୍ରମରମାନେ ଆସି ତହିଁରେ ଲାଗିଅଛନ୍ତି—ଏହିପରି ଅଭ୍ରସୁଛି । ୧୨ । ନିଧାଠୀ···ଗୃଳ୍କ—ବାରମ୍ବାର ବାଜୁଥିବା ଛନ ଧାଡ଼ି ମଣିଲଗା କଠାଉ ମାଡ଼ି ଚୁଲିବାର ଭଙ୍ଗୀ, ବୟସ୍ୟା···ସଙ୍ଗିନୀକୁ ଦେହରେ ସ୍ନେହରେ ଜମାଇ ଯାକି ଜାଣିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସଙ୍ଗିନୀମାନଙ୍କୁ ସ୍ନେହରେ ଗାଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଶିଖିଲା । ୧୩ । ମାଳତୀମାଧବ—ମହାକବି ଭବଭୂତିଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ । ଭୀମଜା—ଦମୟନ୍ତୀ, ପରିରମ୍ଭ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ମିଳନ; ବିପ୍ରଯୋଗ—ବିରହ, ବିଚ୍ଛେଦ; ବିକଳେ···ବିକଳରେ କାନ୍ଦପକାଇଲା । ୧୪ । ରହସଜଧର ମଧ୍ୟେ—ନିର୍ଜନ ପଲ୍ଙ୍କାଘର ଭିତରେ । ପୟୋଧରଅଙ୍କୁର—ଗଜୁରୁଥିବା କୁଚ । ଜଘନ—କଟି-

ଦିଏ ଯାଙ୍କ । ୧୫ । ପଛୁଁ ଜେ ସଜନୀ ଅସିଲେ କି ଘେନି ତମକ୍କ ସଂଯତ ହୋଇଲେ । ଦକ୍ଷିଣ ଅଙ୍ଗ ଢୋଳି ହେଜଅଛୁ ରେ ଅଳି ବୋଲି ବୋଲେ ବୋଇଲେ । ବାଲୁଶ । ତେଜ ଆଜଜିଲ ସଖୀଙ୍କ । ଜୃମ୍ଭାରମ୍ୟମୁଖୀ ତାଳେ ଲମ୍ବ ରଖି ଅଙ୍ଗୁଳି ଠୁଙ୍କିଲେ ମହୀଙ୍କ । ୧୬ । ନିରକ୍ଷର ସଖୀ ଗିରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ନ ରଖିଲେ ଲବେ ଖାତର । ସ୍ୱସମ ଅମଳତର ଗୁଣବୃନ୍ଦ କୁନ୍ଦଲତା ମୁଖେ ମାତର । ଅକୁତ । ତୁନ୍ଦଳ ଦୃଷ୍ଟି ଖେଳାଇଲେ । ଇତରଙ୍କ ତୁଲେ ଇତରଙ୍କୁ ଗେଲେ ଲଗାଇ ରସେ ଚଳାଇଲେ । ୧୭ । ଅରୁଣ ଉଦୟୁ ସମୟୁ ସଦୟହୃଦୟା ପହୁଡ଼ ଭାଙ୍ଗିଲେ । ଶାଠୀକି ପାଲଟି ଫଳି ଦନ୍ତପାଟି ହୀରାଙ୍କୁରରାଜି ମାଜିଲେ । ବାଜିଲା । କ୍ଷଣେ ପ୍ରଥମ ନାଡ଼ୀ ଖୁରି । ସାଜିଲେ ମାଜଣାକୁ ସେ ବିଚକ୍ଷଣା ମାଜିଲେ ମୁକୁରାସ୍ୟ ଶିରି । ୧୮ । ବହଳ ବିଚିତ୍ର ସୁପବିତ୍ର ଚିତ୍ର ଅସନେ ରାଜିଲେ ଗେଲେଇ । ଗୃହିଁ ଅଦରଚେ ଶ୍ରୁତିପାଶୀ ପାଶେ କଲମା , କୁନ୍ତଳ ବୁଲାଇ । ଅଳିକେ । ମଣ୍ଡନ ତିଳକ ଘେନିଲେ । କଞ୍ଜମଞ୍ଜିମାଳା ଜପ ସେ କମଳାସନାକୁ ଅହାଂକ ମାନିଲା । ୧୯ । କ୍ଷିତିଭୂଷାଟିକା କ୍ଷୀରୋଦ ଶାଠୀ କି ମାନିଲେ ମାଜଣା ଶେଷରେ । କ୍ଷୀରୋଦ-ସମ୍ଭବା ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଅବା ବିରାଜିଲେ ଜୀବନ୍ୟାସରେ । କିଶୋରୀ । ଦିଶିଗଲେ ସେ ବିପରୀତ । ରସି ସମ୍ପୋଦରେ କି ଜମ୍ବୁନଦରେ ମିଶିଗଲେ ସୁରସରିତ । ୨୦ । ଜୟଦେବ କୃତ ଗଜେନ୍ଦ୍ର ବିପତ୍ତି ମୋକ୍ଷଣ ଗୋପାଙ୍ଗନା ଗୀତା । ପାଠକଲେ ଅରୁମନ୍ଦାର ସେ ଗୁରୁଚମଶ୍ରୀନୟନା ବନିତା । ତୁଳସୀ । ଗୁରୁ

ଦେଶର ସମ୍ମୁଖଭାଗର ନିମ୍ନଦେଶ ।୧୫। କରଜାଗ୍ରକ୍ଷତ—ନଖକ୍ଷତ; କି ମାନେ—କିପରି ଶୋଭାପାଏ । କକ୍ଷାନ୍ତରସ୍ଥଳରେ—କାଖ ନିକଟରେ । ଶିଶୁଶଶିକଳା—ଦ୍ୱିତୀୟାଚନ୍ଦ୍ରପରି ନଖକ୍ଷତସୂଚକ କ୍ଷୀଣରେଖା, କାଞ୍ଚୁଲ୍ଲିତଟ—ନିଜର ପିନ୍ଧିଥିବା କାଞ୍ଚୁଲିର ଧଡ଼ି । ୧୬ । ବାଲୁଶ—ବାଲୁଶ୍ ତକିଆ, ଜୃମ୍ଭାରମ୍ୟମୁଖୀ—ହାଇମାରିବା ଯୋଗୁଁ ସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯିବା ମୁଖଯୁକ୍ତା । ୧୭ । ନିରକ୍ଷର—ମୂର୍ଖ ସଖୀମାନଙ୍କ କଥାରେ, ସ୍ୱସମଅମଳତର—ନିଜଭଳି ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଗୁଣସମୂହ ଲାଭ କରିଥିବା କୁନ୍ଦଲତା ନାମକ ସଖୀ ଆଡ଼କୁ ଅକୁତତୁନ୍ଦଳଦୃଷ୍ଟି ଅର୍ଥାତ୍ ଅଭିପ୍ରାୟଯୁକ୍ତ ସ୍ଥୂଳଚକ୍ଷୁରେ ଗୃହିଁଲେ । ୧୮ । ହୀରାଙ୍କୁରରାଜି—କ୍ଷୁଦ୍ର ହୀରାଖଣ୍ଡ ପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦାନ୍ତମାନଙ୍କୁ, ନାଡ଼ୀଖୁରି—ଦଣ୍ଡଜ୍ଞାପକ ଘଣ୍ଟା, ମାଜଣା—ସ୍ନାନ, ମୁକୁରାସ୍ୟ-ଶିରି—ଦର୍ପଣତୁଲ୍ୟ ମୁଖର ଶୋଭା । ୧୯ । କଲମାକୁନ୍ତଳ—କାନପାଖରେ ବାହାରିଥିବା କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କେଶ, ଅଳିକେ—ଲଲାଟରେ, କଞ୍ଜମଞ୍ଜିମାଳା—ପଦ୍ମବୀଜର ମାଳି । ୨୦ । କ୍ଷୀରୋଦଶାଠୀ—କ୍ଷୀରୋଦ୍ର ପାଟଶାଢ଼ୀ; କ୍ଷୀରୋଦ-

କପିଳାଧେନୁ ପୂଜା । ପ୍ଲକ୍ଷ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ସାରି ସଦକ୍ଷିଣ ଦାନ ଦିଅଇ ନାରୀରାଜା । ୨୧ । ବଢ଼ିଲେ ଆଶିଷଗ୍ରହଣ କାଶୀଶସମାଧିଖଣ୍ଡନା ନିକଟେ । ଅଙ୍ଗଣୀ ଭ୍ରମର ଯୁଗଳୀ ମୟୂର ଝୁଲି ନିଯୋଗୀ ଜନ ଘଟେ । ଶ୍ରୀଭୂଜ । ଫଇଠ ଧରି ପ୍ରିୟସହ୍ନି । ଇଷ୍ଟଦେବ ଦରସନକୁ ସୁନ୍ଦର ଚରଣକଞ୍ଜେ ମଣ୍ଡେ ମହ୍ନି । ୨୨ । ସାରି ଦରଶନବିଧିକ ସେ ଜନ ନୟନମୃଗ-ବନ୍ଦପାଶୀ । ଲବଣ୍ୟଖନି କି ବଙ୍ଗେ ଜନମାଙ୍କି ଜୁହାରେ ପ୍ରତିଦିନ ଆସି । ଆଶିଷ । ତୁଲେ ଦେଲେ ଚୁମ୍ବଯୁଗଳି । ମଣୋହି କୋଠାକୁ ଅବଧାନ ତାକୁ ଦିଅନ୍ତି ଆସି ଶିପ୍ରଅଳୀ । ୨୩ । ମାଏ ବେଳେ ବେଳେ କବଳେ କବଳେ ସବଢେ ସବଢେ ରେପଣେ । ପୀୟୂଷକଳପ କବଳ ଅଳପ ଅଶନ କରନ୍ତେ ଅପଣେ । ରୁଚକ । ପ୍ରକଟ ନ କରି ଅଭଣେ । ସୁରଭିତ ବନେ ଚରି ଅଚମନେ ରସେ ମଦଗଜଗତି ସେ । ୨୪ । ଜନସ୍ଥିନୀ ଲଗି ଚେଲାଞ୍ଚଲେ ଯୋଗିମୋହନମୁଖୀ ମୁଖ ପୋଛେ । କର୍ପୂରି ବଡ଼ିଆ ବଡ଼ିଅଲି ଅଲୀ ଘେନି ହାଜରି ହୋଏ ପଛେ । ତାମ୍ବୁଲ । ଯୋଗଣ ଫରମାସୀ ମାଏ । ଅନ୍ତରି ହୁଅନ୍ତେ ଘେରନ୍ତି ସନ୍ତତେ ଗଠିବା ଗଞ୍ଜଣୀ ବାମାଏ । ୨୫ । ଦରସ୍ମୃଟରସ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସରସ ସମ୍ଭାଷଣେ କ୍ଷଣେ ବସଇ । କ୍ଷଣେ ପ୍ରାତରନ୍ଦୀବରଶୋଭି ବନ୍ଦବାସପରି ନେତ୍ର ଦିଶଇ । ଯହୁଁ ସେ । ଅପହୁଡ଼ ହୁଏ କଣୋସି । ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଜଣା ଅବକାଶ ଜଣା ହୋଏ ଘେରନ୍ତି ପରଗୃସି । ୨୬ । ବ୍ୟୋମଲତାଫଳ ମାଉିଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳ

ସମ୍ଭବା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସମ୍ଭେଦରେ—ନଦୀସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳରେ, ଜମ୍ବୁନନ୍ଦ—ଯେଉଁ ନଦୀର ତୀରରୁ ସୁନା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ (ହରିଦ୍ରାଭ) । ସୁରସରିତ—ସ୍ୱର୍ଗଙ୍ଗା (ଶୁକ୍ଳାଭ) । ୨୧ । ଜୟଦେବକୃତି—ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ଗଜେନ୍ଦ୍ର ବିପତ୍ତିମୋକ୍ଷଣ—ଗଜୋଦ୍ଧାରଣ ସ୍ତବ, ଗୋପାଙ୍ଗନାଗୀତା—ଭାଗବତ ରାସପଞ୍ଚାଧ୍ୟାୟୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୋପୀଗୀତା, ଅଲ୍ଲମନ୍ଦାର—ଅରୁଆ (ତାମିଲ ଭାଷା)ରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ସ୍ତୋତ୍ର ? କପିଲା ଧେନୁ—ହଳଦିଆ କଳାମିଶା ବର୍ଣ୍ଣର ଗାଈ, କୋଇଲି ଗାଈ; ପ୍ଲକ୍ଷ—ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବା ଓସ୍ତଗଛ । ବଢ଼ିଲେ—ସମାପ୍ତ ହେଲେ । ୨୨ । ଆଶିଷଗ୍ରହଣ—ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଶୀର୍ବାଦ ଗ୍ରହଣବିଧି । କାଶୀଶସମାଧିଖଣ୍ଡନା—ଶିବଙ୍କ ଯୋଗ ଭାଙ୍ଗିବାରେ କ୍ଷମା । ଶ୍ରୀଭୂଜପଇଠ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର କରତଳର ଭର, ଭାର । ୨୩ । ଜନନୟନମୃଗବନ୍ଦୀପାଶୀ—ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ନୟନରୂପ ମୃଗକୁ ବାନ୍ଧିବା ଫାସସ୍ୱରୂପା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) । ୨୪ । କବଳେ କବଳେ—ଗୁଣ୍ଡାଏ ଗୁଣ୍ଡାଏ । ସବଢେ ସବଢେ—ଗଣ ପକାଇ, ରେପଣ—ଅର୍ପଣ, ପୀୟୂଷକଳ୍ପ—

ବାସରବିବସାନ କମରେ । ପାଚ ପ୍ରତୀଚୀସମୁଦ୍ରେ ଝଡ଼ପଡ଼ୁଁ କୁମୁଦେ ମାଉନ୍ତେ ଭ୍ରମରେ । କଳୋଜ୍ଜ୍ୱଳେ । ବଢ଼ାଇ ସନ୍ଧ୍ୟା ଦରଶନ । ସଙ୍ଗୀତ-ସଭାକୁ ପୁଅଏ ଶୋଭାକୁ ଏହି ତା ନୀତି ନିତି ଦିନ । ୨୭ । ଯାହା ପାପଲ୍ଲବ ମହାପାପ ଲବ ନ ରଖେ ସ୍ମରଣକ୍ଷଣରେ । ଯାହା ଦର-ଚକ୍ର ଜନଦରଚକ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରନ୍ତି ବୀକ୍ଷଣରେ । ସେ ପ୍ରଭୁ । ଚରଣ-ପଙ୍କଜ ଯୁଗଳେ । ଜଳନ୍ତରଭୂପ ମାନସମଧୁପ ମରନ୍ଦପାନଲୋଭେ ମିଳେ । ୨୮ । ଊନବିଂଶ ପଦ କଳତ ଏ ଛାନ୍ଦ ନାମ କୁମାରୀ କଉତୁକ । କୁମାର ବଳୟୁ ହୃଦକୁବଳୟୁ ଅଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ ମୃଗାଙ୍କ । ନୃପତି । ଯୁବ୍ରତି ନିତି ଆଦରଣ । ମୂରୁଖ ତରୁଣୀଗଣ ହେବେ ଗୁଣୀ ମନେ କଲେ ଏହା ସ୍ମରଣ । ୨୯ ।

ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କେଦାର ଚକ୍ରକେଳି ବାଣୀ

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଯୌବନୋଦ୍‌ଗମ)

ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ ଶୁଣ ସରସେ । ବଇଶାଖ ମାସ ବୁଧଦିବସେ । ଶୁକ୍ଳପଞ୍ଚମୀ ଧନିଷ୍ଠାଖ୍ୟ ଋକ୍ଷ । ଶୁଭଚନ୍ଦ୍ର କରଣ ଗଣ ମୁଖ୍ୟ । ୧ । ଯୋଗ ସମୂହ ରାଜ ଶୁଭଯୋଗ । କରିଥିଲ ସେ ଦିନପାକ ଭୋଗ । ସାରି ମନୋହର ତାମ୍ବୁଲ ଭୋଜନ । ଘେନି ସଙ୍ଗତେ ପ୍ରିୟସଖୀଗଣ । ୨ । ଫୁଲ୍ଲ

ଅମୃତତୁଲ୍ୟ । ଅତିଶେ—ଅତିଶୟରେ । ସୁରଭିତବନେ—ସୁବାସିତ ଜଳରେ । ୨୬ । ପ୍ରାତରଦୀବରଶୋଭିବନ୍ଦୀବାସ ପରି—ସକାଳ ଅର୍ଦ୍ଧମୁଦ୍ରିତ ନୀଳକଇଁ ପରି ଆଖି ଦିଶେ, ଅପଦ୍ରୁତ—ନିଦରୁ ଉଠିବା । ୨୭ । ବ୍ୟୋମଲତା···ଝଡ଼ପଡ଼ୁ—ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ ଆକାଶରୂପ ଲତାର ଫଳସ୍ୱରୂପ, ସେ ଫଳ ଶେଷବେଳକୁ ପାଚି ଅର୍ଥାତ୍ ଲାଲବର୍ଣ୍ଣ ଧରି ପରିପକ୍ୱ ହୋଇ ପ୍ରତୀଚୀ ସମୁଦ୍ରରେ (ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ସମୁଦ୍ରରେ) ଝଡ଼ ପଡ଼ନ୍ତେ ଅର୍ଥାତ୍ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୁଅନ୍ତେ । ସଙ୍ଗୀତ·· ସଙ୍ଗୀତସଭାକୁ ଶୋଭିତ କରେ । ୨୮ । ପାପଲ୍ଲବ—ପାଦକିଶଳୟ, ଲବ—କ୍ଷୁଦ୍ରାଂଶ, ଦରଚକ୍ର—ଶଙ୍ଖ ଓ ଚକ୍ର ଏବଂ ଭୟସମୂହ । ୨୯ । କୁମାରବଳୟୁ ····ଯୁବକମଣ୍ଡଳଙ୍କ ହୃଦୟ କୁମୁଦ ପକ୍ଷରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣମଣ୍ଡଳ ମୃଗାଙ୍କ (ଚନ୍ଦ୍ରମା) ପରି; ନିତି ଆଦରଣ—ଦୈନିକ ଆଦର୍ଶ ।

ଅଷ୍ଟମ ଛନ୍ଦ

୧ । ବୁଧଦିବସ—ସୋମବାର । ୪ । ଜୃମ୍ଭାଜୃମ୍ଭିତ—ହାଇଦ୍ୱାରାପ୍ରକାଶିତ,

ମଣ୍ଡପେ ଜେମା ଚନ୍ଦ୍ରକଳା । ନ୍ୟାସ୍ତ କଲ କେଳରେ ବିଜେ କଲ୍ଲ । ଖେଳୁ ଖେଳୁ ତା ମୃଦୁ ଅଙ୍ଗଦେଶେ । ବଳସିଲ୍ଲ ଅଳସଭାବ ଲେଶେ । ୩ । ଜୃମ୍ଭାଜୃମ୍ଭିତ ମୃଗକଳାନିଧି । ଢେର ଦେଲ ବାହୁପାଶ ପରଧି । ସାୟନ୍ତନ ଶ୍ୟାମଳ କଞ୍ଜଶିରୀ । ଛୁଇଁ ଅସିଲା ନୟନଶଫରୀ । ୪ । ଜାଣି ସଖୀ ହୃଦେ ଭାବ ପାଇଲେ । ଦନ୍ତଚ୍ଛଦ ପଲ୍ୟଙ୍କ ବିଛାଇଲେ । ତହିଁ କେଶରତୁଳଙ୍କ ସଜାଇ । ଚନ୍ଦ୍ରଚୂର୍ଣ୍ଣେ ମିଶାଇ ଦଳଜାଇ । ୫ । ସଜ ବକୁଳ ଗର୍ଭଗତ କଅ । ଫୁଲ ବାଲିଶ ଅଦ ସବୁ ନୂଆ । ମୁଖ୍ୟ ମଖମଲ ସନ୍ଧି ମୃଚୁଳୀ । ସ୍ଥାନ ଜାଣି ରଖିଲେ ପ୍ରିୟ ଅଳୀ । ୬ । ଗାଢ଼ା ଗୁଲବ ଦ୍ରବ୍ୟ ସିଞ୍ଚା ଝୁନା । କଲେ ଅସ୍ତରଣ କେହୁ ନବୀନା । ଛୁରଅନା ଫୁଲ ଜାଲ ପରଦା । ଟେକି ଧଇଲ କେଉଁ ବିଶାରଦା । ୭ । କୁନ୍ଦଲତା ଉପରେ ଭୃଙ୍ଗଭର । ଦେଇ ଜଭା ହୁଅନ୍ତେ ବାଳାବର । ଦାସୀମାନେ ରଖି ସେକାଳେ ଟାକ । ଦେଲେ ପହଣ୍ଡ ସାବଧାନ ଡାକ । ୮ । ନୀଳପାହାଡ଼ାରେ ପାଦଯୁଗଳୀ । ନ୍ୟାସ କରନ୍ତେ ସେ ବିଶ୍ୱସଙ୍ଗୋଳ । ସୁରନନ୍ଦନା ସଲିଳପ୍ରବାହ । ମଣ୍ଡି ଦେଲ୍ଲ କି ଶୋଣ-ଜଳରୁହ । ୯ । ହରଉତ୍ସଙ୍ଗେ ଚିରଜେମା ଥିବ । ଦନ୍ତପଙ୍କ୍ତିଙ୍କେ ପହୁଞ୍ଚିଲ୍ଲ ଗୋତ୍ର । ସିତ ଅସିତ ଗ୍ରମରଯୁଗଳୀ । ଧିବ ଖଟିଲେ ନୀଳା ମୋଢମାଳୀ । ୧୦ । ଚମ୍ପା ମାଳୀ ଘେନି ଫୁଲ ଅଢ଼େଣୀ । ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଗ୍ଲଳିଲ ମନ ଜାଣି । ବସି ଅଶ୍ୱାସି କୁନ୍ଦନ ରତନ । କଲେ ପାଦ ସମ୍ବାହନ ଯତନ । ୧୧ । କେହୁ ଟାକି ଅପହ୍ନୁତ ସମୟ । ଜାଗରୂକ ଅଛନ୍ତି ସଖୀଚୟ । ବାସପାଣି ଭରି ହେମମଞ୍ଜରୀ । ଜଗି ରହିଛୁ ଧରି ହେମଝଝର । ୧୨ । କରେ ଧରି

ବାହୁପାଶ ପରଧି—ବାହୁପାଶ ବେଷ୍ଟନ । ସାୟନ୍ତନ—ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ, କଞ୍ଜଶିରୀ—ପଦ୍ମଶୋଭା (ଅଖି ବୁଜି ହୋଇ ଅସିଲା) । ନୟନଶଫରୀ—ନେତ୍ରରୂପ ମୀନ । ୫ । ଦନ୍ତଚ୍ଛଦ—ହାତୀଦାନ୍ତଦ୍ୱାରା ଅଚ୍ଛାଦିତ । କେଶରତୁଳ—ନାଗେଶ୍ୱର ଧୂଳିପୁଣ୍ଡ ତୂଳାଶେଯ । ଚନ୍ଦ୍ରଚୂର୍ଣ୍ଣେ—କର୍ପୂର ଚୂନାରେ, ଦଳଜାଇ—ଜାଇଫୁଲ ଦଳ ବା ପାଖୁଡ଼ା । ୭ । ଗୁଲବଦ୍ରବ—ଗୋଲାପ ଅତର, ଝୁନା—ଏକପ୍ରକାର ସରୁ ଗୁଦର । ଅସ୍ତରଣ—ଶଯ୍ୟା । ୮ । ଟାକ—ଅପେକ୍ଷା । ୯ । ସୁରନନ୍ଦନା—ସୂର୍ଯ୍ୟକନ୍ୟା ଯମୁନା, ଶୋଣଜଳରୁହ—ରକ୍ତପଦ୍ମ । ୧୦ । ନୀଳା ମୋଢମାଳୀ—ଦୁଇଜଣ ସଖୀଙ୍କ ନାମ । ୧୧ । ଚମ୍ପାମାଳୀ କୁନ୍ଦନରତନ—ସଖୀଙ୍କ ନାମ । ଫୁଲଅଢ଼େଣୀ—ଫୁଲରେ ତିଆରି ହାସ, ପାଦସମ୍ବାହନ—ଗୋଡ଼ ମୋଡ଼ିବା । ୧୨ । ହେମମଞ୍ଜରୀ—ସଖୀ, ହେମଝଝର—ସୁନାର ସୁରେଇ । ୧୩ । ଝୁନାକସ ଗୁଦର—ପାତଳ

ସୁନାକସ ସୁନ୍ଦର । ହେଲ ଲବଙ୍ଗକଳିକା ହାଜର । ହେମ ହଂସେ ବଢ଼ିଅ ବଢ଼ା ଭାର । ଗୁଣ ଜଳଧି ଅଚ୍ଛି ଅନୁସର । ୧୩ । ଶଶିଲେଖା କନକ ପିକଦାନୀ । ଅତି ପ୍ରମୋଦେ ଅଚ୍ଛି କରେ ଘେନି । ଧର କଙ୍କିଣୀ ସୁମୁଖୀ କଠାଉ । ରସକଳା ସ୍ନେହକେ ଦାଉ ଦାଉ । ୧୪ । ଶୋଭାଲହରୀ ଘେନି ଗନ୍ଧସାର । ଚୂର ମିଶାଇଅଚ୍ଛି ଘନସାର । ମୃଗମଦୁଁ ଭିନ୍ନ କର ରୋଚନା । ଅତି ଯତ୍ନେ ଦଳୁଚ୍ଛି ସୁଲୋଚନା । ୧୫ । ନବ କୁଙ୍କୁମ କୁଙ୍କୁମ ଦଳୁଚ୍ଛି । ନବନୀତେ କି ସିନ୍ଦୁର ଗୋଳୁଚ୍ଛି । କାଆ କରଜେ କସୁଚ୍ଛି ପାନିଅ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମଣି ବନାଉଛି ମାନିଅଁ । ୧୬ । ଜାଇଗଭା ନବାଉଚ୍ଛି ସେବତୀ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ସଜାଡ଼ୁଅଚ୍ଛି ଲୀଳାବତୀ । ପ୍ରେମମଞ୍ଜୁଳା ମଣ୍ଡନ ସୁଙ୍ଗଡ଼ା । ରଙ୍ଗି ଧର ବରାହକେଶ ଝାଡ଼ା । ୧୭ । କରୁଅଚ୍ଛି ମାଜିବାକୁ ଆରମ୍ଭ । କେହି ହାଟକ ବାସବାରକୁମ୍ଭ । ପୁଞ୍ଜି ପୁଞ୍ଜି କର ରଖୁଅଛନ୍ତି । କେହି ଖାଉଁକୁଆଁ ଶାଢ଼ୀ ବାଛନ୍ତି । ୧୮ । ମଲ୍ଲୀ ନଅଳୀ କେତକୀ ସୁମନା । ସୁର ପରସ୍ପରେ ଏକମନା । ଭସ୍ମୁ ପ୍ରମୋଦେ ଜଳେ ଅବଗାହି । ମରକତ ଚଉକି ନେଇ ବହି । ୧୯ । ମଣିମନ୍ଦର ସୁନ୍ଦରୀ ମଣ୍ଡପେ । ଧୀରେ ଥୋଇ ଜଗିଲେ ତା ସମୀପେ । ହେଲ ତୁରୀୟ ଯାମ ସମାଗମ । ଶୁଭ କୁଳୀରଲଗ୍ନ ଭୋଗ କ୍ଷମ । ୨୦ । ବାଳା ପୁଲକେ ଦର୍ଶିଲ ସୁନ୍ଦର । ଚମକିଲ ଫୁଲଧନୁମନ୍ଦର । ମଧ୍ୟ ହୋଇଲ ବୁକୁ ଦମ ଦମ । ହୃଦେ ଛୁଇଁଲ କଚ୍ଛ କମ୍ପକମ୍ପ । ୨୧ । ଅପହୁଡ଼ ସମସ୍ତ ହେଲ ଆସି । ଉଚ୍ଛୁ ଲଭିଲ ଲଜ୍ଜିଲ ବୟସୀ । ସୁରଶର ରଙ୍ଗି ରଂତନାୟକ । ଏକା ବାନ୍ଧିଲ କଙ୍କେଲୀ ସାୟକ । ୨୨ । ଜେମା ମନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଫୁଟି ଫିଟିଲ ।

ରଞ୍ଜିତ ସୁନ୍ଦର । ହେମହଂସେ—ସୁନାରେ ତିଆର ହଂସ ଆକୃତିବିଶିଷ୍ଟ ଡବା । ୧୫ । ଗନ୍ଧସାର—ଚନ୍ଦନ, ଘନସାର—କର୍ପୂର, ମୃଗମଦୁ—କସ୍ତୁରୀରୁ, ରୋଚନା —ଗୋରୋଚନା । ୧୬ । କୁଙ୍କୁମ—ସଖୀର ନାମ, ନବନୀତ—ଲହୁଣୀ, କାଆ—ସଖୀର ନାମ, କରଜ—ନଖ, କସୁଛି—ପରୀକ୍ଷା କରୁଛି, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମଣି—ସଖୀ, ମାନିଅଁ—ଫୁଲଗଭା । ୧୭ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ—ଫୁଲତୋଡ଼ା, ବାରହାବାଳବଢ଼ାରେ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରଭୃତି ସଫା କର । ୧୮ । ଖାଉଁକୁଆଁ ଶାଢ଼ୀ—ସୂକ୍ଷ୍ମଭାବରେ କୁଆଁ ହୋଇଥିବା ଶାଢ଼ୀ । ୨୦ । ତୁରୀୟଯାମ—ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରହର । କୁଳୀରଲଗ୍ନ—କଙ୍କଡ଼ାଲଗ୍ନ । ଭୋଗକ୍ଷମ ହେଲ—ଭୋଗ କରିବାକୁ ପ୍ରବେଶ କଲ । ୨୧ । ପୁଲକେ —ରୋମାଞ୍ଚିତ ହୋଇ । ୨୨ । କଙ୍କେଲୀସାୟକ—ଅଶୋକ ଫୁଲର ବାଣ ।

ନିଜ ସିଂହଦୁଆରେ କି ଛୁଟିଲା । ଜାଣିପାରି ସେ କୃଶୋଦରୀ ଈଶ୍ୱରୀ । ଅବଲମ୍ବେ ମସ୍ତକ ଅବତରି । ୨୩ । ସଖୀ ସମ୍ମୁଖେ ନ ଦେଇ ଦୃଷ୍ଟିକି । କଲା ସ୍ଥଳଜଳରୁହବୃଷ୍ଟିକି । ମଣିପାଦୁକାରେ ନାହିଁ ନଜର । ଅତି ଭ୍ରଜନେ ହୋଇଲା ହାଜର । ୨୪ । ବାସବତୀ କି ସଂକେତ ପାଇଲା । ଏକା ଗହଣେ ସେହି ଗୋଡ଼ାଇଲା । ବାତବକ୍ରନାଳ ନୂଆ କମଳ । ପରି ନୂଆଇଁ ଶ୍ରୀମୁଖମଣ୍ଡଳ । ୨୫ । ଉରୁସନ୍ଧିବାସେ ନୂଆ ଛଇଳା । ଯହୁଁ ନେତ୍ରଖଞ୍ଜନ ଖେଳାଇଲା । ନବ ଗବୟ ଶୃଙ୍ଗଜାତ ଅନ୍ତେ । ହେଲା ପଦ୍ମରାଗ ପରି ପରତେ । ୨୬ । କାଚଭିତ୍ତିରେ କିବା ଅଡ଼ମ୍ବର । ଦଶେ ବନ୍ଧୁଜୀବ ପ୍ରତିବିମ୍ବର । ନିଜ ଗୋପୁର ଚନ୍ଦ୍ର ଅର୍ଥେ ଅବା । ରୁପାଥାଳୀରେ ପ୍ରସୂନଧନ୍ୱା । ୨୭ । ଗୈରିକ ଗୋଳାଇ ଅଛୁ ରଙ୍ଗ । ଦେଖି ମଣିଲା ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ । ରତି ଭାଲକରି ବିନ୍ଦୁ ସୁନ୍ଦର । ସେହି ବାସେ ପୋଛିଲା କି ସିନ୍ଦୁର । ୨୮ । ତହୁଁ ତଳକୁ ପୁଣି ଦେଇ ଦୃଷ୍ଟି । ତହିଁ ଦେଖିଲା ସେହି ଶୋଭା ବୃଷ୍ଟି । ହେମ ପ୍ରାସାଦରେ ବସି ଦର୍ପକ । ଦ୍ୱାରେ ପିଙ୍ଗିଦେଲା କି ପାନପିକ । ୨୯ । ତାକୁ କୁସୁମପ୍ରିୟ ବୋଲି ଜାଣି । ଦ୍ରବମୟ କୁସୁମେ କୃଶପାଣି । ସନ୍ତର୍ପଣ ବିଧିରେ ମନକରି । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପାତ୍ରରେ ତହୁଁ କରୁ ଭରି । ୩୦ । ରଖିଅଛି କି ସବୁ କରି ଠୁଳ । ସିଞ୍ଚି ପୁଲକ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ ତୂଳ । ଜାଣି ଯଉବନ ରାଜା ବିଜୟ । ମନେ ହେବାରୁ ସଂଭ୍ରମ ଉଦୟ । ୩୧ । ସେ

---

୨୩ । କ୍ଷେମାମନଲକ୍ଷ୍ୟଫୁଟି ଫିଟିଲା···ସେ ଶର ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ମନରୂପ ଲକ୍ଷକୁ ଫୁଟାଇ ବା ଭେଦକରି ନିଜ ସିଂହଦ୍ୱାରକୁ ଗୁଳିଗଲା କି ? ୨୪ । କଲାସ୍ଥଳ···ସ୍ଥଳପଦ୍ମକୁ ବର୍ଷିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ତଳଆଡ଼କୁ ଆଖି ପକାଇଲା । ୨୫ । ବାତବକ୍ରନାଳ—ପବନରେ ଯାହାର ନାଡ଼ୀ ବଙ୍କା ହୋଇଅଛି ।୨୬। ନବଗବୟ ··ଗବୟ (ଗୋଜାତୀୟ ଜୀବ)ର ନୂଆ ଶିଙ୍ଗରେ ନିର୍ମିତ ପେଡ଼ାଭିତରେ ପଦ୍ମରାଗମଣି ଥିଲା ପରି ଜଣାଗଲା । ୨୭ । କାଚ-ଭିତ୍ତିରେ—କାଚକାନ୍ଥରେ । ବନ୍ଧୁଜୀବ ପ୍ରତିବିମ୍ବ—ବଧୂଲିଫୁଲର ଛାୟା । ଗୋପୁର—ବହିର୍ଦ୍ୱାର । ପ୍ରସୂନଧନ୍ୱା—ପୁଷ୍ପଧନ୍ୱା କନ୍ଦର୍ପ । ୨୮ । ଗୈରିକ—ଗେରୁ । ରତି···ରତିଦେବୀ ନିଜ ଲଲାଟରେ ସୁନ୍ଦର ବିନ୍ଦୁଟିଏ ରଚନା କରିସାରି ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସେହି ଲୁଗାରେ ସିନ୍ଦୁରକୁ ପୋଛି ଦେଲା କି ? ୨୯ । ହେମପ୍ରାସାଦ—ସୁନାର କୋଠା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଶରୀର) । ଦର୍ପକ—କନ୍ଦର୍ପ । ୩୦ । ତାକୁ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ । ଦ୍ରବମୟକୁସୁମେ—ତରଳ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଫୁଲରସରେ । କୃଶପାଣି—ବ୍ରହ୍ମା, ସ୍ରଷ୍ଟା ।

ସମୟେ ସୁଷମା କଳାବତୀ । ହେଉଁ ଅତି ତରଳତରମତି । ଅଲଙ୍କତ ସଂଭବଦ୍ରବଚ୍ଛବି । ହେମପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ପକାଇଲା ପବି ।୩୨। ଜଗଜ୍ଜୟ ସଂକଳ୍ପେ କାମର୍ଗଜା । କଲା ନିକୋଣ ହେମଯନ୍ତ୍ର ପୂଜା । ଉପହାର ନିମନ୍ତେ କରି ଅବା । ସମରପିଛି ଅଭିନବ ଜବା ।୩୩। ନିଜ ମନ୍ଦିର ଦେହଳୀର ପାଶେ । ରତି ବସିଛି ପ୍ରିୟ ଅଙ୍କଦେଶେ । ତାହା ଲାଗି କୁସୁମ୍ଭା ଚେଲାଞ୍ଚଳ । ପଡ଼ି ଦେହଳୀ କରୁଛି ମଞ୍ଜୁଳ ।୩୪। କିବା ନବୀନ ଯଉବନରମା । ମଣ୍ଡିବାକୁ ଶବଦରେ ଭାଲସୀମା । ରଙ୍ଗ ପରଣତତର ତାମ୍ବୂଳ । ତହିଁ ଦଳଅଛି କିଛି ହିଙ୍ଗୁଳ ।୩୫। ଚଳଦଳଚ୍ଛବି ପରପନ୍ତୀଙ୍କ । ଦେଇ ମନ୍ମଥମନ୍ଦିର ମନ୍ତ୍ରିଙ୍କ । ତାହା ଲୋହିତରେ ଚିତା ଘେନିଲା । ସେହିପରି ସେ ସମୟ ମାନିଲା ।୩୬। ରସ ବରଷା ସମୟ ପ୍ରବେଶେ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିରେ ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ କି ସେ । ଭ୍ରମ ସନ୍ଦେହ ହୁଅନ୍ତେ ନିଶ୍ଚୟ । କରି ହୃଦୟ ରସାନନ୍ଦମୟ ।୩୭। ଉଭୁ ହୁଅନ୍ତେ ହସି ମଥା ପୋତି । ପାଟି ବଢ଼ାଇ ଦେଲା ବାସବତୀ । ଲାଜ ମୋହମିଶ୍ରିତ କରି ମନ । କରି ମଣିଭିତ୍ତି ଦିଗେ ଗମନ ।୩୮। ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ବାଳାଶୋଭା ଗୃହିଁ । ଲଭି ଦ୍ୱିଗୁଣ ସୁଖ ଗୃହମୁହିଁ । କୁସୁମିତ ଦୁକୂଳକୁ ପାଲଟି । ଲାଗି ହୁଅନ୍ତେ ଲାଲ ପାଟ-ଶାଟୀ ।୩୯। ହେମଲତା ବଳ୍କବମୟ ହେଲା । ପରି ଦିଶିଲା ସେ ବର-ମହିଳା । ତେଣେ ଆଳୀଏ ମଣି ଚମତ୍କାର । କଲେ ପରସ୍ପରେ ଏହି ବିଚାର ।୪୦। କାଲ ବେଳ କେ ନ ଥିବାର ନିତି । ଦେଖାଗଲା ଏ କି ବିଚିତ୍ର ସ୍ଥିତି । କଟୁ ଊଣା ଏକାଦଶ ବରଷ । କେମାମଣିଙ୍କ ହୋଇଲା ବୟସ ।୪୧। ଅମ୍ଭେମାନେ ତା ଲାଗି ଲାଗାପରି । ଶିଶୁକାଳରୁ ଥାଇ ଅନୁସରି । ନ ଥିବାରେ ଆମ୍ଭେ ତାହା ସାଥିରେ । ସ୍ୱପ୍ନେ ଏକାନ୍ତ କରି ନାହିଁ

୩୨। ସୁଷମାକଳାବତୀ—ଶୋଭା ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମକଳାର ନିଧାନ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା)। ଅଲଙ୍କତଦ୍ରବସମ୍ଭବଚ୍ଛବି—ଅଲତାରସର ଛାଆ ବନ୍ଦୁ । ହେମପ୍ରାଙ୍ଗଣ—ସୁନା ଅଗଣା ।୩୩। ନବଜବା—ନୂଆ ମନ୍ଦାରଫୁଲ ।୩୪। ଦେହଳୀ—ଏରୁଣ୍ଡିବନ୍ଧ; ତାହା ଲାଗି କୁସୁମ୍ଭାଚେଲାଞ୍ଚଳ—ରତିର ଫିକା ରଙ୍ଗଶାଢ଼ୀର ପଣନ୍ତ ।୩୫। ପରଣତତରତାମ୍ବୂଳ—ଅତି ପାଚିଲା ପାନ ।୩୬। ମନ୍ମଥମନ୍ଦିର (କଣ୍ଠି) ଚଳଦଳଚ୍ଛବି (ଅଶ୍ୱତ୍ଥପତ୍ର) ରୂପ ପରପନ୍ତୀଙ୍କ (ଶନ୍ଦୁକ) ମନ୍ତ୍ରି ଦେଇ ତା ରକ୍ତରେ ଚିତା ଘେନିଲା କି ? ୩୭। ରସବରଷା ସମୟ—ଜଳବୃଷ୍ଟି କାଳ, ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ—ସାଧବ ବୋହୂ ପୋକ ।୪୦। ହେମଲତା···ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଲତାରେ ପତ୍ର ଧଇଲା କି ?

ଥରେ । ୪୨ । ଲବେ ନ ବିଚାରି ଅନୁରୋଧକୁ । ବିଜେ କଲେବେଳେ ଅବରୋଧକୁ । ବାସବଜିତଙ୍କ ନେବେ ଠାବ ଦେଲ । ଅଜ ବିଜନରେ କି ବିଚାରିଲ । ୪୩ । ଅଜ ଅଛିତେ କି କାଳ ହରିବା । ବୁଝି ଯେ ଯାହା ଉପାୟ କରିବା । ଶୁଣି ଜଣେ କହିଲ ଏ ବାଣୀକି । ଏହାପରି ସିନା ହେବ ଏଣିକି । ୪୪ । କହୁଥିଲେ ବୋଲୁଥିବା ମଣିମା । ମନକଥାଟି କେହି ନ ଜାଣିମା । ନିରନ୍ତରେ ଏଥର ଫୁଲବାଣ । କେମାଠାରେ କରିବ ମନ୍ତ୍ରୀପଣ । ୪୫ । ଜାଣି ଭାର ଏ ସମସ୍ତ ମରଜ । କେତେ ଗଲେନି ସ୍ୱସ୍ଥାନ ବିରଜ । ଗଢପବ ଚରଣରୁ ନିବାଗ । ହୋଇ କଲେନି ନୟନେ ନିବାସ । ୪୬ । ଅବିବେକ ପୃଥୁଭାବ ପଳାଇ । ସ୍ଥାନ କଲ ନିତମ୍ବବିମ୍ବେ ଯାଇ । ରସ କୃଶତା ହୃଦୟରୁ ଖସି । ହୋଇଲେନି ମଧ୍ୟଦେଶ-ନିବାସୀ । ୪୭ । ତେଜି କର୍କଶ ମନ ନଗରୀକି । କଲ ଅବଲମ୍ବ ବକ୍ଷସରିକି । ଦେଖୁ ନାହଁ କି ଏବେ ସେ ଦ୍ୟୁତିକି । ଜଗତ୍ରୟ ନୟନସମ୍ପତ୍ତିକି । ୪୮ । ଏହି ସମୟେ ଚେଟୀ ବନୁଚୂଡ଼ । ଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଲ ଘେନି ଲଟଶାଢ଼ୀ । ସେ କି ସଂଚରିବା ହେମମଞ୍ଜରୀ । ଅଛି ସିତ କୁସୁମଗୁଚ୍ଛ ଧରି । ୪୯ । ସଉରଭ ଲୋଭରେ ଭୃଙ୍ଗରାଜ । ଗୃହପାଶେ ଘେରୁଅଛି ଗଜଜ । ଅବା ଅଳୀଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ଛୁଟିଲ । ଅଳିଶ୍ରେଣୀ ଦମ୍ଭେ ବ୍ୟୋମ ଉଡ଼ିଲ । ୫୦ । ଖେଳା ଚପଳ କଳହଂସୀ ପରି । ଅତି ହରଷେ ଧାଇଁ ସହଚରୀ । ଲଜ୍ଜାନମ୍ରମୁଖୀଙ୍କି ପରିହାସେ । ଘେରି ରହି ଜଣାଇଲେ ଏ ରସେ । ୫୧ । ସଖୀ ଏଡ଼େ ନିର୍ମଳ ହୃଦପଟ । ଅର୍ଦ୍ଧଅଙ୍ଗେ ବହିଲ ତ କପଟ । କରିଥାଉ ଯେ ତେଡ଼େ ଅନୁରାଗ । ଅଭ କେଉଁ ଭାଗ୍ୟରୁ ଦେବୁ ଭାଗ । ୫୨ । ଲୁଗୁଇଲେ କି

---

୪୬ । ଗଢପବ···ସେ ବର୍ତ୍ତିମାନ ଚଞ୍ଚଳଗତି ଛାଡ଼ି ଚଞ୍ଚଳନେତ୍ରୀ ହେଲଣି । ୪୭। ଅବିବେକ···ବିବେକଶୂନ୍ୟତାରୂପ ସ୍ଥୂଳତା ପଳାଇ ନିତମ୍ବରେ ରହିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ବିବେକ ବୃଦ୍ଧି ହେଲା ଓ ନିତମ୍ବ ସ୍ଥୂଳ ହେଲା । ରସକୃଶତା···କ୍ଷୀଣରସଭାବ ହୃଦୟରୁ ଯାଇ ମଧ୍ୟଦେଶନିବାସୀ ହେଲଣି (କଟିଦେଶରେ ବାସ କଲଣି) ଅର୍ଥାତ୍ ହୃଦୟ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ କଟୀ କ୍ଷୀଣ ହେଲଣି । ୪୮ । କର୍କଶତା ମନରୂପ ନଗରକୁ ଛାଡ଼ି ଏବେ ଏହାର ବକ୍ଷ ଦେଶରେ ବାସ କରୁଛି (ଏହାର କୁଚଦ୍ୱୟ ଏବେ କର୍କଶ ହେଲଣି) । ୪୯ । ଚେଟୀ—ଦାସୀ, ଲଟଶାଢ଼ୀ—ପୁରୁଣା ପିନ୍ଧାଶାଢ଼ୀ, ସଞ୍ଚରିବା ହେମମଞ୍ଜରୀ—ଚାଲୁଥିବା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବୃନ୍ତ କି ? ସିତ-କୁସୁମଗୁଚ୍ଛ—ଧଳା ଫୁଲପେଣ୍ଡା । ୫୦ । ଅଳିଶ୍ରେଣୀଦମ୍ଭରେ—ଭ୍ରମର ପଂକ୍ତି

ଲୁଚେ ଏହି ମାନ । ଫୁଲବାସନା ମାନଙ୍କ କି ଅନ । ଘନ ଅଛୁନ୍ତି କଲେ ଲୋକନେତ୍ର । ଘନେ ଅଚ୍ଛନ୍ନ ହୁଅଇ କି ମିତ୍ର । ୫୩ । ଦେଇ ଶିଖରେ କରକଶଳୟ । ଜେମା ଲୁଗୁଉଛୁ କି ସୁରାଳୟ । କର ଯୋଡ଼େ କି ସମୁଦ୍ର ଲୁଚିବ । ସତ୍ୟ ହେଲେ ଏ କାହାକୁ ରୁଚିବ । ୫୪ । ଆଉପରି କର ତୋର ଭଜନ । ଏତେ ମାନକୁ ନୋହିଲୁଁ ଭାଜନ । ଯେତେବେଳେ କୁରଙ୍ଗଶିଶୁଦୃଶା । କେବୁ ରମଣଅଙ୍କେ ବସି କାଶ । ୫୫ । ମଞ୍ଜୁ ମଞ୍ଜୀର ବାଜୁଲ ରସନା । କଣ୍ଠ କହିବେ ଏହି ଦୁହେଁ ସିନା । ତୁ ତ କହିବା ପରି ଦିଶୁ ନାହିଁ । ପଚ୍ଚାରିବାକୁ ଅମ୍ଭ ବଳ କାହିଁ । ୫୬ । ଶୁଣି ଲବଙ୍ଗକଳିକା ହସିଲା । ଛଳ ସଖୀଙ୍କି ଏ ବାଣୀ ଭାଷିଲା । ମନ ଧରି କହୁଅଛୁ ସହିକ । କାଳଯାକ ସେବାଫଳ ଏହି କି । ୫୭ । କେନ୍ଦ୍ରସମ୍ପତ୍ତି କଣ୍ଠ ନ ଦେଖିବ । ଭଉତଟରେ କେ ପୁଣି ଲୁଚିବ । ଦନେ ହେଲେ କି ମରଦନ ବେଳେ । ସ୍ତନତଟକୁ ନ ଦେଖିବା ଡୋଳେ । ୫୮ । ଶିଶୁଶଶୀ ତ ସବୁ ଦେବ କହି । ଅତି ବଡ଼ ବଡ଼ଙ୍କ ଯାଏ କାହିଁ । ବାଳା ବୋଲିବ ଅବା ତହିଁ ବାସ । ଥିବ ନିବିଡ଼େ କାହିଁ ଅବକାଶ । ୫୯ । ବାସ ସିନା ସମସ୍ତ ପ୍ରକାଶିବ । ପୁଣି ରଦବାସ ତୁଲେ ମିଶିବ । ଦୁହେଁ ମିଶି କରିବେ ସବୁ ଜଣା । ଅହା କି କରିବଟି ସୁଲକ୍ଷଣା । ୬୦ । ଏବଂବିଧ ପରିହାସ ନ ସରୁ । ସରୁମଧ୍ୟା ଯାଇଁ ଜେମା ପାଶରୁ । ଜଣାଇଲା ଶ୍ରୀ ମହାଦେଈ ପାଶେ । ସେ ତ ଜେମା ଜନନୀ ଅତି ତୋଷେ । ୬୧ । ନିଜ କରରୋପିତ ସୁନାଲତା । ସତେ ହୋଇଲା ମଣି କୁସୁମିତା । ମୋଦ ଅଖେଟେ ଚିତ୍ତକୁ ସଧାଇ । ଦେଲେ ନିଜ ଅଙ୍ଗଭୂଷା ବଧାଇ । ୬୨ । ଏ ସମୟେ

କ୍ୟାଇରେ । ୫୩ । ଘନ—ମେଘ, ମିତ୍ର—ସୂର୍ଯ୍ୟ । ୫୪ । ଦେଇ ଶିଖରେ··· ଅଗ୍ରଭାଗରେ କରରୂପ ନୂଆ ପତ୍ରଟିଏ ଘୋଡ଼ାଇ ଜେମା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) ସୁରାଳୟ (ମେରୁପର୍ବତ) କୁ ଲୁଗୁଉଅଛ କି ? ୫୫ । କୁରଙ୍ଗଶିଶୁଦୃଶା—ବାଳମୃଗାକ୍ଷୀ । ୫୬ । ମଞ୍ଜୁ ମଞ୍ଜୀର—ମନୋହର ନୂପୁର (ଚରଣ ଅଳଙ୍କାର), ରସନା—ଚନ୍ଦ୍ରହାର (ଅଣ୍ଟାର ଅଳଙ୍କାର) । ୫୮ । ଭଉତଟରେ—କାନ୍ଥପାଖରେ । ୫୯ । ଶିଶୁଶଶୀ—ବାଳଚନ୍ଦ୍ର, (ନଖକ୍ଷତ), ବାସ—ବସ୍ତ୍ର, ଅବକାଶ—ସ୍ଥାନ । ୬୦ । ରଦବାସ—ଅଧର । ୬୧ । ସରୁମଧ୍ୟା—ଜଣେ ସଖୀ, ମହାଦେଈ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ମା । ୬୨ । ମୋଦଅଖେଟେ···ଆନନ୍ଦରୂପ ମୃଗୟାରେ ମନକୁ ସାଧନ କରି ଅର୍ଥାତ୍ ମନରେ ପ୍ରକୃତ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରି । ବଧାଇ—ପାରିତୋଷିକ, ଉପହାର ।

ଭେଟି ଅନ୍ୟ ବନିତା । ପାଠକଠିଣୀକରରତ୍ନସୁତା । ଜେମା
କୁସୁମୋତ୍ସବ ଯୋଗ ଧାଠୀ । ଲେଖି ବଢ଼ାଇଦେଲା ପତ୍ରିକାଟି । ୬୩ ।
ମହାଦେବୀ ତ ପରମ ବିଦୁଷୀ । ତହିଁ ଗୃହିଁ ସୁଭାଗ୍ୟ ଯୋଗରାଶି । ଗଦ
ଗଦ ସ୍ୱରେ ହୋଇ ସହାସ । କଲେ ଶରମନ୍ଦର ଫରମାସ । ୬୪ । ଆଜ୍ଞା
ପ୍ରମାଣେ ବାଳା ସହଚରୀ । ଘେନି ସଙ୍ଗତେ ସର୍ବପରିଚରୀ । ଦ୍ୱିମ ବିବାହ-
ଗୀତ ହୁଳହୁଳି । ନାଦେ ଭରିତ କଲେ ମହୀସ୍ଥଳୀ । ୬୫ । ବୀଣା ରବା
ପଖାଉଜ ମର୍ଦ୍ଦଳ । ଭେରୀ ଆରବୀ ତେଲିଙ୍ଗୀ କଂସାଳ । ଆଦ୍ୟ ବାଦ୍ୟ
ନାଦେ ସେ ଭୂମଣ୍ଡଳୀ । ସିନ୍ଧୁ ତୁଲେ କି ଅରମ୍ଭିଲା କଳ । ୬୬ । ଅତିପ୍ରବଳ
ହୋଇ ବାଜୁଁ ବାଜା । ଉଠିଅଛି ସଭାରୁ ମହାରାଜା । ଦେବୀ ପ୍ରମୋଦ
ଭେଟରୁ ଜାଣିଲେ । ଯନ୍ତ୍ରକର ବୋଲି ମୋଦେ ଭଣିଲେ । ୬୭ । ତହୁଁ
ବାଳା ସଖୀ ସର୍ବ ବିମ୍ବୋଷ୍ଠୀ । ମାଷ ତଣ୍ଡୁଲେ ବନାଇଲେ କୋଷ୍ଠୀ ।
ଗୃହକୋଣେ-ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ କୋଠୀର । ସ୍ଥିରତର ପୋତିଲେ ଗୃହ ତୀର । ୬୮ ।
ଗୃହ ପ୍ରହାର କରିବାକୁ ରକ୍ଷା । ଗୃହ ପ୍ରହାର ପୋତିଲେ କି ଦକ୍ଷା ।
ରସକଳା ହସି ବୋଲେ ତହିଁ କି । ବାଳା ସମ୍ଭାଳି ପାରିବ ନାହିଁ କି । ୬୯ ।
ଏକ ଅତନୁ ମାରର ଏ ଗୁଣ । ଏବେ ସତନୁ ଗୃହ ମାରଗଣ ।
ଜଗିରହିଲେ ରଜନୀ ଦିବସ । ସୁକୁମାରୀ ନୋହିବ କି ବିବଶ । ୭୦ ।
ପୁଣି ଦେଲେ ଗୃରୁ ଚେଳ ବେଢ଼ାଇ । ଦେଲା ଏହି ଊହକୁ ସେ
ବଢ଼ାଇ । ହରି ଅଣି ତ୍ରିଲୋକ ସମ୍ପତ୍ତିକି । ତହିଁ ଲୁଚାଇବ ପ୍ରଜାପତିକି । ୭୧ ।
ଗୃହପାର୍ଶ୍ୱେ ଶିଶୁରମ୍ଭାସ୍ତମ୍ଭ । ପାଖେ ରଖିଲେ ସୁନା ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ । ପିକ-
ବଲ୍ଲଭପଲ୍ଲବ ମାଳିକା । କଲେ ତୋରଣି ତରୁଣୀ ବାଳିକା । ୭୨ ।

---

୬୩ । ପାଠକଠିଣୀକରରତ୍ନସୁତା—ପ୍ରଧାନ ଜ୍ୟୋତିଷୀ ଖଡ଼ୀରତ୍ନଙ୍କ ଝିଅ । କୁସୁମୋତ୍ସବଯୋଗଧାଠୀ—ଋତୁମତୀ ହେବା ଯୋଗନକ୍ଷତ୍ରାଦିର ଜ୍ୟୋତିଷ ଗଣନା । ୬୪ । ଶରମନ୍ଦର—କ୍ଷତ୍ରିୟ କନ୍ୟାର ପ୍ରଥମ ଋତୁସ୍ନାନରେ କରାଯିବା ଉତ୍ସବ । (ପରେ ଏହି ଉତ୍ସବର ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି) । ୬୮ । ମାଷ—ବିରି, ସ୍ଥିରତର—ଦୃଢ଼ଭାବରେ । ୭୦ । ଶରୀର ନ ଥିବା ଏକ ମାର (କନ୍ଦର୍ପ)ର ତ ଏତେ ଗୁଣ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଶରୀର ଥିବା ଗୃହଗୋଠା ମାର୍ଗଣ (ଶର) ଦିନରାତି ଜଗି ରହିଲେ ଏ ବାଳିକା ବିବଶ (ଅସ୍ଥିର) ହୋଇ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ କି ? ୭୧ । ପୁଣି ଦେଲେ··· ···ତା ପରେ ସଖୀମାନେ ସେହି ଶରମନ୍ଦରକୁ ଗୃରୁଚେଳ (ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତ୍ର) ଦ୍ୱାରା ଆବୃତ କରିଦେଲେ । ସେ ଆବରଣ ଏହି ଊହ (ଅନୁମାନ)କୁ ବଢ଼ାଇଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ତହିଁରୁ ଏପରି ଅନୁମାନ ହେଲା—ବ୍ରହ୍ମା ତିନିଭୁବନର ସମ୍ପତ୍ତିକି ଗ୍ରେସଇ ଅଣି ଏହିଠାରେ ଲୁଚାଇବ କି ? ୭୨ । ପିକବଲ୍ଲଭ······ଆମ୍ବଗଛର ନୂଆପତ୍ର ।

ଟାଣିଦେଲେ ବରଜ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ । କୋଣେ ଲମ୍ବାଇ ନୂଆ କୁଞ୍ଚ ଥୋପ । ଜେମାରୁଚି ଜଣିଲ ସାତଦ୍ୱୀପ । ବୋଲି ସୁର୍ପେ ରଖିଲେ ସାତଦୀପ । ୭୩ । ତଦନନ୍ତର ତରୁଣୀବରଙ୍କୁ । ବିଜେ କରାଇ ଶରମନ୍ଦିରଙ୍କୁ । ଝିଲ୍ଲି ଗଜା ଖଇରଚୁର ନାଡ଼ୀ । ଲଡ଼ୁ ବସନ୍ତ ଅରିଷା ପାପୁଡ଼ି । ୭୪ । ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ହଂସକେଳି । ମନୋହର ଜାଲମ୍ବ ସରପୁଲି । ଖଜା ପେଡ଼ା ଦିବ୍ୟ ପୁରି ନିପୁରି । ଖଣ୍ଡମଣ୍ଡା କାନ୍ତି ପୁର ଇଣ୍ଡୁରି । ୭୫ । ପାରିଜାତ ସରଖଇ ଖୁରୁମା । ସର ସରପାପୁଡ଼ି ଅନୁପମା । କ୍ଷୀରି ଝିରିସା ବାସ ଅଁଟକାଲି । ବଡ଼ା ସୁପୁରି କାକରା ଶୁଆଲି । ୭୬ । ଦେବା ନେବା ଖାଇବା ରଖାଇବା । ବାସି ଗିର ସଦ୍ଗୁଣ ପକାଇବା । ଏହିପରି ସେ ରାଜଧାନୀ ଯାକ । ପ୍ରତି ମନ୍ଦିରେ ଉତ୍ସବ ଅସ୍ତୋକ । ୭୭ । ସେ ନଗରେ ତ ଦୁର୍ଲଭ ଅରାତି । ସେହି ସାତ ଦିନ ହେଲା ଅ-ରାତି । ସାରି ଶରପୁରବସା ବିଧିଙ୍କ । ତହୁଁ ଅବତାରି ଶୋଭାନିଧିଙ୍କ । ୭୮ । ଶତହୃଦା ଗୋରୀଏ ଏକ-ମେଳେ । ସାତ ଶାତକୁମ୍ଭ କୁମ୍ଭମଙ୍ଗଳେ । କାହିଁ କୁଙ୍କୁମ କାହିଁ ଗନ୍ଧସାର । କାହିଁ ଭରି କୁରଙ୍ଗମଦସାର । ୭୯ । ଦଳି ଗୋଳି ସେ ସକଳ ଶୁଭାଙ୍ଗୀ । ପରସ୍ପରେ ହୋଇଲେ ଫିଙ୍ଗାଫିଙ୍ଗି । ଏକ ଉପରେ ପଡ଼ିଲେ ଆରକେ । ଦେଖା ନାହିଁ ସେ ଉତ୍ସବ ନିଲେକେ । ୮୦ । ନୀରେ ପନୀରେ ତଡ଼ି ଉଚ୍ଛୁଳିଲେ । ସ୍ନାନ କରାଇ ନାନା ତୀର୍ଥଜଳେ । ଦିବ୍ୟ କଷାବାସରେ ଅଙ୍ଗ ପୋଛି । ଦେଲେ ପ୍ରଲମ୍ବ କେଶପାଶ ଉଞ୍ଛି । ୮୧ । ନୂଆବାସ ନବ ରତ୍ନାଭରଣ । କରି ଜଗତୀଭୂଷାଙ୍କୁ ଶରଣ । ଧନ୍ୟ ମଣିଲେ ନିଜ ଜନମକୁ । ଘେନି ବାଳା ଅଙ୍ଗୀକାରକ୍ରମକୁ । ୮୨ । ଦେଲେ ଅଣାଇ ମୁଖ୍ୟ

---

୭୩ । ଟାଣିଦେଲେ...“ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦୁଆ ଟାଣିଦେଇ ତା ଚାରିକୋଣରେ ନୂଆ ଲମ୍ବା କୁଞ୍ଚ ଥୋପ କରି ଓହଳାଇ ଦେଲେ । ସାତଦ୍ୱୀପ—ପ୍ରାଚୀନ ମତରେ ପୃଥିବୀ ସାତଗୋଟି ଦ୍ୱୀପର ସମଷ୍ଟି, ସୂର୍ପ—କୁଲା । ୭୭ । ଅସ୍ତୋକ ଉତ୍ସବ—ବଡ଼ ଉତ୍ସବ । ୭୮ । ଅରାତି—ଶତ୍ରୁ ଓ ରାତିର ଅଭାବ (ଦିବସ) । ଶରପୁରବସା ବିଧି—ଶରମନ୍ଦିରରେ ବସିବା ବିଧାନ । ୭୯ । ଶତହୃଦା ଗୋରୀଏ—ବିଜୁଳିପରି ଗୌରାଙ୍ଗୀମାନେ; ସାତ ଶାତକୁମ୍ଭ କୁମ୍ଭମଙ୍ଗଳେ—ସାତଗୋଟି ସୁନା ମାଠିଆରେ । କୁରଙ୍ଗ ମଦସାର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କସ୍ତୁରୀ । ୮୦ । ଶୁଭାଙ୍ଗୀ—ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀ । ୮୧ । ପନୀର—ସୁବାସିତ ଜଳ, ତଡ଼ି—ପ୍ରାନ୍ତ (ସେହି ମନ୍ଦିରର), ଉଚ୍ଛୁଳିଲେ—

ଦ୍ୱିଜକୁଳ । ଧେନୁ ଧରା ହିରଣ୍ୟ ଅନ୍ନ ଚେଳ । ଦାନାନନ୍ତରେ କୁଶେ ତୀର୍ଥୋଦକ । ଘେନି ପୁରୋଧା କଲେ ଅଭିଷେକ । ୮୩ । ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ତ୍ରିପୁରସୁନ୍ଦରୀ । ଦରଶନବିଜୟ ବେଳ ଶିରୀ । ଛନ୍ଦ ବିସ୍ତାର ହେବା ଭୟେ ଦବି । ଅତ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲି ନାହିଁ କବି । ୮୪ । ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା । ପର ବିରାଜିଲି ସେ ରାଜଜେମା । ଜୀବ ଅବା ପ୍ରତିବିମ୍ବେ ଘଟିଲା । ସେ କି ଜଗଜ୍ଜନନୀଙ୍କି ଭେଟିଲା । ୮୫ । ଖଞ୍ଜି ପ୍ରସାଦ ଫୁଲମାଳା ଗଳେ । ତହୁଁ ବିଜେ କରାଇଲେ ସଲ୍ଲିଳେ । ଭେଟାଇବାକୁ ନେଇଁ ଜନନୀଙ୍କି । ବରବାରଣରାଜଗମନୀଙ୍କ । ୮୬ । ଦ୍ୱାରେ ପ୍ରବେଶ ହେଲି ଷଣେ ବାଳା । ଦେବୀ ନିଦେଶୁଁ ଅସି ବାଳାମାଳା । ହୁଳହୁଳିମିଶା ଗୀତ ଗାଇଲେ । ଅନ୍ନ ଗୋମୟରେ ନିଉଁଛାଇଲେ । ୮୭ । ଚନ୍ଦ୍ରାନନାର ବନ୍ଦାପନା ବିଧି । ସାରି ସକଳ କାମକଳାନିଧି । ମୃଦୁ ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଜେମାର । ଧରାଇଲେ ଅର୍ଘ୍ୟକୁ ଅର୍ଯ୍ୟମାର । ୮୮ । ଉଭାକଲେ ମାତାଙ୍କ ଅଗେ ନେଇ । ଦେଲେ ଯୋଡ଼ା ପାଟଶାଢ଼ୀ ବଢ଼ାଇ । ଗୁରୁତରମନ୍ଦାକ୍ଷେ ମନ୍ଦେ ହସି । ନିଉଁଛାଲ କରି ଶୋଭାସରସୀ । ୮୯ । ମହୀ ମଥାରେ ଛୁଇଁ ଜୁହାରିଲା । ରମା ଉପମା ମଣ୍ଡଳୀ ସାରିଲା । ତୋଳି ଜନନୀ ସ୍ନେହସ୍ରୋତେ ପଡ଼ି । ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରରେ ଚୁମ୍ବି ଗାଢ଼େ ଭିଡ଼ି । ୯୦ । ଶିଶୁ ସମ୍ପୃଁ ବଳାଅଇ ଗେଲେ । ଧରି ଚିବୁକ ଏ ଆଶିଷ ଦେଲେ । ଜେମା ହାତୀ ମୋ ନୟନସମ୍ପତି । ବାବୁ ହୁଅ ପରମ ଭାଗ୍ୟବତୀ । ୯୧ । ଅନୁରୂପ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କୁମାର । କର ଗ୍ରହଣ କର ଧନ ମୋର । କାଳଯାକ ତୋ ପଦ ଅଲକ୍ତ । ନାଥ ମୁକୁଟ କରୁ ଆରକ୍ତ । ୯୨ । ଜୀଇ ଶରୀର ପର ଚିରକାଳ । ଗୁଣମଣ୍ଡଳେ ମଣ୍ଡ ଦୁଇ କୁଳ । କର

ଉଚ୍ଛୁଳାଇଦେଲେ । କଷାବାସ—ରଞ୍ଜିତ ବସ୍ତ୍ର ।୮୩। ଧେନୁ—ଗାଈ, ଧରା—ଭୂମି, ହିରଣ୍ୟ—ସୁନା, ଚେଳ—ବସ୍ତ୍ର, ପୁରୋଧା—ପୁରୋହିତ ।୮୫। ପ୍ରତିବିମ୍ବ—ଛାୟା, ଜୀବ•••ଛାୟା ସଜୀବ ହୋଇ ଜଗଜ୍ଜନନୀ(ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ) ଭେଟିଲା କି ? ୮୬ । ସଲ୍ଲିଳେ—କୌତୁକରେ । ୮୭ । ବାଳାମାଳା—ବାଳିକାସମୂହ । ନିଉଁଛାଇଲେ—ବନ୍ଦାଇଲେ । ୮୮ । ଅର୍ଯ୍ୟମା—ସୂର୍ଯ୍ୟ । ୮୯ । ଗୁରୁତର ମନ୍ଦାକ୍ଷେ—ଅତି ଲଜ୍ଜାରେ । ନିଉଁଛାଳ—ବନ୍ଦନାକର, ଶୋଭାସରସୀ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟନିଧାନ(ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) ୯୨ । କାଳଯାକ••••••ସବୁଦିନ ତୋ ପାଦ ଅଲକ୍ତ (ଅଲତା) ନାଥ ମୁକୁଟ (ସ୍ୱାମୀର ମୁକୁଟ)କୁ ଆରକ୍ତ କରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁଦିନେ ସ୍ୱାମୀ ତୋର ପଦାନତ

ଧସ୍ୱରେ ଧର୍ମକୁ ଅମନ୍ଦ । ହେଲା କୁସୁମୋଦ୍‌ଗମ ନାମ ଛାନ୍ଦ । ୯୩ ।। ନାଗାନ୍ତକ ଯାହାଙ୍କର ବାହନ । ଅରିଦରେ ଅରିଦର ଦହନ । ଦୁର୍ଗା ମାଧବ ପଦଯୁଗଦ୍ୱୟ । ଭଜେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ଳେଷଚୟ । ୯୪ ।

ନବମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ରସକୁଲ୍ୟା

(ବେଶ ବର୍ଣ୍ଣନା)

ତଦନନ୍ତରେ ଶୁଣ ସହୃଦୟେ । ଧନେ ଜେମା ଯାମତ୍ରୟ ସମୟେ । ପ୍ରିୟ ବୟସ୍ୟାଙ୍କୁ ଘେନି ସମୀପେ । ବିରାଜ ମୁକୁରମୟ ମଣ୍ଡପେ ସେ । ଲେଖିଲା ଚିତ୍ରିତ ପଟ ଯେ । ଶୋଭାମୃତକୂପ ଜନନୀଙ୍କ ରୂପ ସେ ପଟେ କଲା ପ୍ରକଟ ହେ । ୧ । ଊଣାମାତ୍ର ଗୂଳି ଗିର ପଲକ । ବନାଇଲା ବାଳୀ-ପ୍ରତିପ୍ରତୀକ । ସେହି ଶୋଭା ସେହି ମୃଦୁବୟସ । ଅକ୍ଷୀଣ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶର ବେଶ ସେ । ଲେଖିଲା ବାଳାରତନ ଯେ । ଦେଖି ଦେଖାଇବା ପ୍ରମୋଦ-ଅମଳୁଁ ନୋହୁଥିଲା ସାବଧାନ ଯେ । ୨ । ଏହି ସମୟ ସଉଭାଗ୍ୟବଶେ । ସେ ପୁର ମଣିପ୍ରାଙ୍ଗଣ ପ୍ରଦେଶେ । ରଚିଲା କଟାକ୍ଷଯୁତ କଙ୍କିଣୀ । ଅତରକିତେ ବିଜେ କଲେ ରାଣୀ ତା । ଜାଣି ସେ ଜଗତଶୋଭା ଯେ । ଭିତ୍ତି ପ୍ରତିଫଳ ସଖୀଙ୍କ ମଣ୍ଡଳ ତୁଲେ ହେଲା ବେଗେ ଲୋଭ ଯେ ।୩। ଲଜ୍ଜା

ହୋଇ ରହୁ । ୯୩ । ଗୁଣମଣ୍ଡଳେ—ଗୁଣସମୂହଦ୍ୱାରା । ଅମନ୍ଦ—ଉନ୍ନତ, ବଡ଼ । ଅରିଦରେ—ଚକ୍ର ଓ ଶଙ୍ଖଦ୍ୱାରା, ଅରିଦର—ଶତ୍ରୁଭୟ ।

ନବମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ପଟ—ଚିତ୍ରପଟ, ଶୋଭାମୃତକୂପ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରୂପ ଅମୃତର ଆଧାର (ଜନନୀ) । ୨ । ଊଣାମାତ୍ର—କେବଳ, ନ ଥିବା; ଗୂଳି—ଗତି, ଗିର—କଥା, ପଲକ—ପକ୍ଷ୍ମପାତ, ପ୍ରତିପ୍ରତୀକ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗ । ଅକ୍ଷୀଣ—ଯାହା କେବେହେଁ ମ୍ଳାନ ହୁଏ ନାହିଁ, ପ୍ରମୋଦ ଅମଳୁଁ—ଆନନ୍ଦଜନିତ ଉଦ୍‌ବେଗ ହେତୁରୁ । ୩ । ଭିତ୍ତି ପ୍ରତିଫଳ•••ମା'ଙ୍କ ଆଖିରେ ଯେପରି ନ ପଡ଼ିବ ସେଥିପାଇଁ

ଗଦ୍‌ଗଦ ମିଶ୍ରିତ ହାସ । ସୁଧାମୟ କରି ଦଶନବାସ । ବାସରେ ଢଲେ ହେଲେ ଅପ୍ରକଟ । ଝଟ ଝଟ ଦିଶିବାରୁ ସେ ପଟ ଯେ । ଛନ୍ନ କରି ନ ପାରିଲ ଯେ । ମେନାଙ୍କୁ ମୀନାଙ୍କପରନାରୀ ପରି ଜନମୀଙ୍କି ଜୁହାରିଲ ଯେ । ୪ । ଅନିମିଷପୂର୍ବକ ଅଶେଷ ଚୁମ୍ବେ । ଉଲ୍ଲସି ଘଞ୍ଚ ରୋମାଞ୍ଚକଦମ୍ବେ । ତନୁଜାକୁ ବିଜେ କରାଇ କୋଳେ । ତନୁ ଜାକୁ ଜାକୁ ପ୍ରଣୟୀ ବୋଲେ ସେ । ସେ ଶବ୍ଦେ ପଡ଼ିଲ ଦୃଷ୍ଟି ଯେ । ଶବ୍ଦିଲେ ପ୍ରପଞ୍ଚ ଜୟିକୁ ବିରଞ୍ଚି କଲା କି ଏ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି ଯେ । ୫ । ପଟେ ପଟୁତର ଶବରମାକୁ । ଉତ୍ସଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଜେମାକୁ । ଭଉଁ ପ୍ରତିଫଳ ସୁପ୍ରତିମାକୁ । ଗୃହିଁ ନ କଲ ଲାବଣ୍ୟ ସୀମାକୁ ଯେ । ଗୁଣଗଣ ଅନବଦ୍ୟା ଯେ । ବାଳିକା ଅଳୀଙ୍କି ଗୃହିଁ ପଗୃରିଲେ କାହାର ଏ ଶିଳ୍ପବିଦ୍ୟା ଯେ । ୬ । ଏ ଗିରେ କରି କରି କୋରକିତ । ଜଣାଇଲେ ଜଣେ ଜେମା ସଙ୍ଗାତ । ଜନ୍ମୁତ ତୁମ୍ଭର ଉତ୍ସଙ୍ଗ ଖେଳ । ଅଭ୍ୟସ୍ତ କରି ହରିଅଛୁ କାଳ ଯେ । ଏବେ ତ ଏ ଚନ୍ଦ୍ରମୁହାଁ ଯେ । ତାରୁଣ୍ୟ ଜାତ ଲଜରୁ ଶ୍ରୀମୁଖରେ ଭଣ୍ଡ ହୋଇ ପାରୁ ନାହିଁ ଯେ । ୭ । ମୋ ସହି ନ ସହି ବିଶ୍ଳେଷ କ୍ଳେଶ । କରି ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତିକୃତିବିନ୍ୟାସ । ପଚ୍ଛୁଡ଼ିବାକାଳେ ଛନ୍ଦ ପଲ୍ୟଙ୍କେ । ଥିବା ପରି ଘେନି ତୁମ୍ଭର ଅଙ୍କେ ସେ । ସୁଖେ ନେବି କାଳ ପୁଣି ଯେ । ବାତ୍ସଲ୍ୟ ପ୍ରମୋଦ ରସଗଦଗଦ ଏହା ଶୁଣି ହେଲେ ରାଣୀ ଯେ । ୮ । ଚନ୍ଦ୍ରାନନ ଗୃରୁ ଶରୁକେ ପାଣି । ଦେଇ କହିଲେ ଏ ସପ୍ରେମବାଣୀ । ଅହା ମୁଁ ମରଇ ତ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ । ମୋ ଦୁଃଖସଙ୍ଗାଳ ଲାବଣ୍ୟସିନ୍ଧୁ ତୁ । କାଲି ଖେଳୁଥିଲୁ ଧୂଳି ରେ । ଏବେ ଗୁଣବତୀପଣେ ତୋହତୁଲେ ନୋହେ ଭାରତୀକି ତୁଳ ରେ ।୯।

କାନ୍ତରେ ଥିବା ଶବ୍ଦ ଅଗରେ ସଖୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଠିଆ ହୋଇଗଲ ।୪। ଦଶନବାସ—ଅଧର, ବାସରେ—ବସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା । ଛନ୍ନ—ଆବୃତ, ଗୋପନ; ମେନା—ପାର୍ବତୀଙ୍କ ଜନନୀ, ମୀନାଙ୍କପରନାରୀ—କାମଶତ୍ରୁ ଶିବଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ, ପାର୍ବତୀ ।୫।ତନୁଜ—କନ୍ୟା, ତନୁ ଜାକୁ ଜାକୁ—ଦେହକୁ କୁଣ୍ଢାଇଁ କୁଣ୍ଢାଇଁ, ପ୍ରପଞ୍ଚ—ସଂସାର, ବିରଞ୍ଚି—ବିଧାତା । ୬ । ଶବରମା—ଶବର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଗୁଣଗଣ ଅନବଦ୍ୟା—ଅନନ୍ଦନୀୟ ଗୁଣଗଣଯୁକ୍ତା । ୭ । କରି କୋରକିତ କରି—ହାତ ଯୋଡ଼ି । ୮ । ବିଶ୍ଳେଷ କ୍ଳେଶ—ବିଚ୍ଛେଦ ଦୁଃଖ, ପ୍ରତିକୃତି—ଚିତ୍ର । ଛନ୍ଦ ପଲଙ୍କେ—ହାତୀ ଦାନ୍ତରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ ପଲଙ୍କରେ ବା ଉପରେ ଚାନ୍ଦୁଆ ଥିବା ପଲଙ୍କରେ । ଭାରତୀ—

କାହୁଁ ଶିଖିଲୁ ରେ ଶିଖଣ୍ଡକେଶା । ମୋ କୁଳନିଳୟ ନୟନଭୂଷା । ଏତେ ମୃଦୁଳ ବୟସେ ଏମାନ । ଯହିଁ ରହୁ ନାହିଁ ମୋ ଅନୁମାନ ରୁ । ସ୍ନେହ କେତେ ଜାଣୁ ପୁଣି ରେ । ମୋ ଉତ୍ସଙ୍ଗସଙ୍ଗ ବିଚ୍ଛେଦ ଭୟୁଁ କି ଏ ରଚନା ଅଛୁ ନିର୍ମାଣି ରେ ।୧୦। ତହୁଁ ଗୃହିଁ ବାଳ ପ୍ରିୟ ଆଳୀଙ୍କି । ବୋଇଲେ ଆଜ ମୋ ଗଲାମାଳୀକି । ଏହି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ବେଶରେ ସାଣି । ବିଜେ କରାଇ ମୋ ଛାମୁରେ ଆଣି ଯେ । ନେବ ଯେ ଯାହା ବଧାଇ ଲୋ । ଫରମାସି ଏହା ବିଜେକଲେ ମହାଦେଇ ଦୁଇ ଚୁମ୍ବ ଦେଇ ଯେ । ୧୧ । ତହୁଁ ପ୍ରମୋଦେ ବାଳା ସହଚରୀ । କେହି କାହାକୁ କହୁ. ନ ପାରି । ଅଭିନବ ଚିତ୍ରାସନରେ ମଣ୍ଡି । ହଂସତୂଳୀ ତୂଳ ଗର୍ଭ ଚଉଖଣ୍ଡି ସେ । ଜଣାଇଲେ ସହଚରୀ ଯେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକ ମୋହମନ୍ତ୍ରଧାରୀ ବିଜେହେଉ ସୁକୁମାରୀ ରେ ।୧୨। ଉଣାଉ ଥାଉଁ ନିତି ଶତବାର । ନ କରୁ ଶିରୀଷାଙ୍ଗି ଅଙ୍ଗୀକାର । ଦିଅଇରୁ ବୋଲି ଅଳୀଙ୍କି ଜାଳି । ବାଳିକାରତନ ଥିଲୁ କି ଭାଳି ରୁ । କ୍ଷମାକର ଆମ୍ଭ ଦୋଷ ଗୋ । ତଇଲଙ୍ଗ ବେଶଭଙ୍ଗି ଅଙ୍ଗୀକାରେ ମଣ୍ଡନାବଳୀକି ତୋଷ ଗୋ । ୧୩ । ଏତେ କହି ଧରୁଁ ଭୁଜ ପଇଠ । ହସିକର ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ହେଠ । କରିବାକୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଗର୍ବ କମ୍ପନ । ତା ଉଦୟୁ ଦିଶେ କର ଲୁପନ ସେ । ସେ ଅସନେ ବିରାଜିଲା ଯେ । ବେଶମାନଙ୍କର ଅକୃତାର୍ଥ ଶଙ୍କା ସେ ଦିନଠାରୁ ଭାଜିଲା ଯେ । ୧୪ । ବାଳା ପ୍ରତିବିମ୍ବ ସୁନ୍ଦରପଣ । ସଙ୍ଗରୁ ହେବାକୁ ଅଦରପଣ । ଛାମୁରେ ଧରି କେ ସୁଦରପଣ । ଜଣାଇଲା ଏଣେ ନଜରପଣ । ନର୍ମଲୋଲ ଉର୍ମିଲତା ରେ । କର୍ମବଳ ଦେଇ ବଢ଼ାଅ ଏହାର ଅତିଶୟ ନିର୍ମଳତା ରେ । ୧୫ । ଏ ଗିରେ ଅସ୍ଫୁଟ ମହାହରଷେ । ଉଲ୍ଲସାଇ ଗଣ୍ଡ ସବ୍ରୀଡ଼ ହାସ୍ୟେ । ଅଧ ଗୃହାଣି କର ଅବଲମ୍ବ । ଦେଖି ମୋହିନୀ ନିଜ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ସେ । ମନେ କଲା ଏହି ଚିନ୍ତା ରେ । ଏହାଠାରେ ଜୀବ ନିବେଶି ପୁଂଭାବ ନଦେଲା ମୋତେ ବିଧାତା ଯେ ।୧୬।

ସରସ୍ୱତୀ, ତୁଳ ରେ—ମୁଁ ତୁଳନା କରେଁ । ୧୦ । ଶିଖଣ୍ଡକେଶା—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ପରି କେଶ ଯାହାର; ମୋ କୁଳ······ମୋ ବଂଶ, ଗୃହ ଓ ଆଖିର ଭୂଷଣ-ସ୍ୱରୂପା । ୧୧ । ସାଣି—ମାର୍ଜିତ ଭାବରେ ସଜାଇ । ୧୨ । ଅଭିନବ······ହଂସପର ତୂଳାଗଦି ପଡ଼ିଥିବା ଚୌକିରେ ନୂଆ ଚିତ୍ରିତ ଆସନ ପକାଇ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକ···ଚୌଦଭୁବନ ମୋହ କରିବାର ମନ୍ତ୍ର ଥାଉପରି । ୧୪ । ହେଠ—ନତ, ନମ୍ର; ତା ଉଦୟୁ ଦିଶେ—ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟର ଦାଗ ପୂର୍ବରୁ । ୧୫ । ଅଦରପଣ—ନିର୍ଭୟତା । ବାଳା ପ୍ରତିବିମ୍ବ···ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପ୍ରତିବିମ୍ବର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗରୁ ନିର୍ଭୟ ହେବାକୁ । ନଜରପଣ—ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅ । ନର୍ମଲୋଲ ଉର୍ମିଲତା—ହେ କ୍ରୀଡ଼ାଚଞ୍ଚଳ

ଶିଥିଳାଇ ନିଜ କେଶବଲ୍ଲରୀ । ଅଣ୍ଟାଇ କଣ୍ଟା ସେବତୀ ଫୁଲସ୍ରୀ । ନ ଜାଣିଲି ପର ଅତି ଆଦରେ । ପୋତ୍ତୁ ଅମଳାନ ହିନାଗୃଦରେ ସେ । କରେ କସି କଙ୍କତିକା ରେ । ଚିକ୍‌କଣ ଗୁମର ଚଳ ମରୁ ବୋଲି ଗ୍ଲାନି କୁନ୍ଦଳଛିକା ଯେ । ୧୭ । ସରଙ୍ଗ ପଞ୍ଚସୂତ୍ର ଜରି ଡୋରେ । ଅଟକ୍ର ରଖି ଭଣ୍ଡି ନିବଡ଼ରେ । ଗୃମୀକର କିଅଦଳ ତଳକୁ । ବଖି ଲୁଚର ଚତୁରୀ ଚୂଳକୁ ସେ । ପୁଞ୍ଜି ସୁନାଜର ଫୁଲ ଯେ । ଜଗତୀଧୃତଙ୍କ ଝୁଲ୍ଲ ଶିଖାଇଲି ଆପଣେ କି ଝୁଲି ଝୁଲି ଯେ । ୧୮ । ବାମ ଦକ୍ଷିଣେ ସେ ଚୂଳ ମୂଳରେ । ନ ରଖି ଭେଦ ସୁଷମା ତୁଳରେ । ଖଞ୍ଜି କୁନ୍ଦନସୁନା ଦୂବବାଢ଼ । ଅବଶେଷେ ଡୋରେ ନିବଡ଼େ ଭଣ୍ଡି ସେ । ଆରମ୍ଭିଲେ ଯହୁଁ ବେଣୀ ଯେ । ତର୍ଜିତ ହେଲି ପଞ୍ଚବାଣ କମାଣ ଗୁଣୀଭୂତ ଅଳିଶ୍ରେଣୀ ଯେ । ୧୯ । ବେଣୀ ନୁହଇ ସେ କି ଶିଶୁଶେଷ । କରି ସୁରାଳୟୁ ଧରା ପ୍ରବେଶ । ସେ ଯେଣୁ ନ ଥିଲି ବିବେକ ଲେଶ । କଳା ପଡ଼ିଗଲି ନିଜ ଅପଶ ସେ । ହେଲି ଏପରି ପ୍ରତୀତି ଯେ । କେଳିଲୋଳ କଳା କୁଣ୍ଡଳୀ ସ୍ଥର କି ଜପେ ଯାହା ଭଲେ ମତି ଯେ । ୨୦ । କମରେ ସତାରସୁଧାଂଶୁରେଖା । ଖଞ୍ଜିଲେ ଯା ନାହିଁ ନିର୍ଲେକେ

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲଭିକା । ୧୬ । ଏହିଠାରେ······ଏହି ପ୍ରଭିବମ୍ବରେ ଜୀବନ ଦେଇ (ସ୍ୱୀଭାବରେ) ମୋତେ କାହିଁକି ବିଧାତା ପୁରୁଷତ୍ୱ ନ ଦେଲା ? ୧୭ । କେଶବଲ୍ଲରୀ—କେଶଗୁଚ୍ଛ । ଅଣ୍ଟାଇ କଣ୍ଟା······କଣ୍ଟା ସେବତୀ ଫୁଲର ଫୁଲସ୍ତେଲ ଯଥେଷ୍ଟ ଦେଇ । ହିନାଗୃଦରେ—ସ୍ୱଳ୍ପଗୃଦରରେ । ଅମଳାନ—ଅମ୍ଳାନ, ପରିଷ୍କୃତ; କଙ୍କତିକା—ପାନିଅ; ଗୁମର—ଚଅଁର (କେଶସଙ୍ଗେ ତୁଳିତ) । ଚଳ ମରୁ—(କେଶଗୁଚ୍ଛଠାରୁ ଉଣା ବୋଲି) ବିରକ୍ତ ହୋଇ ନଷ୍ଟ ହେଉ ।୧୮। ସରଙ୍ଗ······ଜରି ଲାଗିଥିବା ଲାଲ ପାଟସୂତାରେ । ଗୃମୀକର କିଅଦଳ—ସୁନାର କିଅପତ୍ରୀ (ଅଳଙ୍କାର ବିଶେଷ);ଜଗତୀ...ଚହିଳ କୁଢ଼ାତଳେ ସୁନା ଜରିଲଗା ଫୁଲପୁଞ୍ଜିକୁ ଝୁଲାଇବାରୁ ଉତ୍‌ପ୍ରେକ୍ଷା କରାଯାଉଛି, ସେ କଜେ ଝୁଲି ଝୁଲି ଲୋକଙ୍କ ଧୈର୍ଯ୍ୟକୁ କମ୍ପନ ଶିଖାଇଲା କି ? ୧୯ । ଚୂଳ ମୂଳରେ—ଚଉଁରବଡା ଜୁଡ଼ା ମୂଳରେ । ସୁଷମା ତୁଳରେ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତୁଳନାରେ । ପଞ୍ଚବାଣ କମାଣ······କନ୍ଦର୍ପଧନୁରେ ଗୁଣ ହୋଇଥିବା ଭ୍ରମରମାନେ ତାକୁ ଦେଖି ଡରିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ତା ଅପେକ୍ଷା ସେ ବେଣୀ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ହେଲା । ୨୦ । ଶିଶୁଶେଷ—ସର୍ପରାଜ ଶେଷଦେବଙ୍କ ସାନପିଲା । ସୁରାଳୟୁ ଧାରା···ମଦଖଟିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାରୁ କଜ ଅକୀର୍ତ୍ତି ହେତୁରୁ କଳା ପଡ଼ିଗଲା କି ? କେଳିଲୋଳ······କ୍ରୀଡ଼ାସକ୍ତ କଳା ସାପମାନେ ଯାହା ସେ ବେଣୀକୁ ଜପୁ

ରେଖା । ଦରଶ କ୍ଷୟ ଭୟ ମୟ ଚାଲେ । ବେଣୀ କୁହୁ ପ୍ରବାହକୁ ନାଶଲେ ସେ । ସେଥିଲେ କି ଶିଘ୍ର ଦନ୍ତୁ ରେ । ପ୍ରାନ୍ତେ ବଢ଼ ଚୂନୀ ଗୁଣ୍ଡିଫୁଲ ଛନ୍ଦବନ୍ଧ ସାଜିଲେ ସୁତନ୍ତୁ ଯେ । ୨୧ । ଲଲାଟପଟ ନିକଟକୁ ବୋଲି । ରହିଲ ମୋତିପୁଞ୍ଜୀ ଛକ ଜାଲି । ମଣିସିଗିଡ଼ି ଚନ୍ଦ୍ରମା ଅର୍ଯମା । କେଶ ଅମାରେ ହେବା ପର ଜମା ସେ । ଗୁହିଁ ଚମତ୍କାର ଖଞ୍ଜା ଯେ । ଭଲ ମନ୍ଦ କିବା ଅଛି ଏ ବିଗ୍ରହରେ ଭାବି ହେଲେ ପୁଞ୍ଜା ପୁଞ୍ଜା ଯେ । ୨୨ । ବିନ୍ଦୁ ଝାଲରିଅ ଅଳକେ ଗୁନ୍ଥି । ଖଞ୍ଜି ଦିଅନ୍ତେ ମୁକୁତା ସୀମନ୍ତୀ । ନିଜଗତି ଧୃତ ଦେବାକୁ ମନ୍ଥି । ଫିଟିଲା ହାତ ହରପରପନ୍ଥୀ ସେ । ମଉଳମଣି ଉପ୍ରରୁ ଯେ । ନବରତ୍ନ ଚିତା ସପତ ମୁକୁତା ଝୁମ୍ପି ଦେଇ କଲେ ଗୁରୁ ଯେ । ୨୩ । ସିତାଷ୍ଟମୀ ନିଶାନାଥକୁ ହଟି । ଜିଣିଲା ତା ଭାଲପଟ ଯାହାଟି । ସପ୍ତ ମୁକୁତା ଛଳେ ସପ୍ତ ଋଷି । ସମାଧାନ ପାଇ ଅବଶ୍ୟ ଆସି ବସି । ଥରଲେ କି ଭୟ ବହି ଯେ । ଯୋଡ଼ା ଗନ୍ଧସାର ପାଟୀ ଭରୁଅର ଝିଙ୍କା ହେବା ସ୍ଥଳ ଗୁହିଁ ଯେ । ୨୪ । ଶ୍ରିତ ବାଞ୍ଛିତ ଫଳ ନାନାଜାତି । ଦେବାରେ ତ ବାଳା ସୁରବ୍ରତତୀ । ମୋତି ସୀମନ୍ତୀ ତା କୁସୁମ କେଶ । ମୂଳେ ଅଳି ଭଲି ଖଞ୍ଜିଲେ ପଶି ସେ । ଜାମ୍ବୁନଦ ଅମ୍ବକସି ଯେ । ପେଣ୍ଡି ପେଣ୍ଡି ହୋଇ ମଣ୍ଡିବାରୁ ସେ କି ବିରାଜିଲା ମଦାଳସୀ ଯେ । ୨୫ । ଗାଙ୍ଗେୟ

କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ ତାହା କି ସ୍ଥିର । କି ସାମାନ୍ୟ । ୨୧ । ସତାରସୁଧାଂଶୁ- ରେଖା—ତାରକା ସହିତ ଖଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର; ଦରଶ—ଦର୍ଶ, ଅମାବାସ୍ୟା; କୁହୁ—ଅମାବାସ୍ୟା; ଅମାବାସ୍ୟା ତିଥି କ୍ଷୟ ହେଉଥିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରତାରାମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ବେଣୀରୂପ ଅମାବାସ୍ୟାର ବିସ୍ତାରକୁ ତା ପିଛଦନ୍ତୁ ଅଶ୍ରୟ କଲେ କି ? ପ୍ରାନ୍ତେ—ବେଣୀଶେଷରେ; ଛନ୍ଦବନ୍ଧ—ଛନ୍ଦପ୍ରକାର । ୨୨ । ମଣିସିଗିଡ଼ି—ରତ୍ନରେ ନିର୍ମିତ ମସ୍ତକର ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ [ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଅର୍ଯମା (ସୂର୍ଯ୍ୟ) ରୂପ] କେଶରୂପ ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଏକନ୍ଦ ଅଛନ୍ତି (ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏକ ରେଖାରେ ଅଛନ୍ତି); ମୋତିପୁଞ୍ଜ ଏଠାରେ ନକ୍ଷତ୍ର ସ୍ଥାନୀୟ । ୨୩ । ହରପରପନ୍ଥୀ—କନ୍ଦର୍ପ; କନ୍ଦର୍ପ ହାତକୁ ମେଲିଲା କି ? ମଉଳମଣିଉପ୍ରରୁ—ମଥାମଣି ଆଗକୁ ରହିବାରୁ । ୨୪ । ସିତାଷ୍ଟମୀନିଶାନାଥ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷର ଅଷ୍ଟମୀ ଚନ୍ଦ୍ର; ସମାଧାନ—ଅସ୍ଥାନ; ଯୋଡ଼ାଗନ୍ଧସାର……ଦୁଇ ଭ୍ରୂଲତା ଉପରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଚନ୍ଦନପାଟିକୁ ଖଣ୍ଡା ବୋଲି ମନେ କରି ଭୟରେ ଥରିଲେ କି ? ୨୫ । ଶ୍ରିତବାଞ୍ଛିତ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା

ସଙ୍ଗ ସକାଶରୁ ଚାରୁ । ମଣିକର୍ଣ୍ଣିକା ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରଚାରୁ । କବିମତକ୍କ ଏମନ୍ତ ଅଭାସେ । ବାଳାବଦନ ବାରାଣସୀ କି ସେ ଯେ । କାହିଁ ନାହିଁ ସେ ମାଧୁରୀ ଯେ । ଗଣ୍ଡଯୁଗ ଚୁମ୍ବି ଭଲ ମାନିଲା ସେ କଲମାଯୁଗଳୀ ଶିରୀ ଯେ । ୨୬ । ଗଣ୍ଡେ ତ ମକରୀଜାଲା ଜାଲୟ । ଶ୍ରୀମୁଖ ଲାବଣ୍ୟ କମଳାଶୟ । ମାଜିଦେବା ମୃଦୁ ସମୀର ବାଜି । ଏକ ପ୍ରଦେଶେ କି ଗଲେ ଅଭିଜ୍ଞ ଯେ । ଚୂର୍ଣ୍ଣକେଶଶଇବାଳ ଯେ । ମନ୍ଦାକ୍ଷ ପ୍ରମୋଦ ରୋଚନ ଲୋଚନଯୁଗ ଯହିଁ ନୀଳୋତ୍ପଳ ଯେ । ୨୭ । ସୁନା ଭୁଜଙ୍ଗ ମଲ୍ଲୀ ଅବତଂସ । ଅବମ୍ବିଲ୍ଲ ଭଲ୍ଲ ବିବେକ ଧ୍ୱଂସ । ହେଲେ ଲୋଚନ ଦୁଃଖୀ ଶିଳାଟଙ୍କ । ବେଣୀଲମ୍ଫୁଲ ଝଲକା ତାଟଙ୍କ ସେ । ଅଂସଲମ୍ବୀ ଚାରୁ ଝୁମ୍ପା ଯେ । ଗହବ ସିନ୍ଧୁବାର ମୋତିମାଳିକା ଦୁହେଁ ହେଲେ ଦର କମ୍ପା ଯେ । ୨୮ । ହାଟକରୁଚି ଜଣିବାକୁ ଯାହା । ହଟ କରୁଅଛୁ ସେ ଟଙ୍କ ଦେହା । ସୁବର୍ଣ୍ଣାବଳି କେଳିନିକେତନ । ସୁବର୍ଣ୍ଣପ୍ରଭୁଜା ତା ଅପଘନ ଯେ । ଏଣୁ ବିଚାରୁ ଶରଣ ଯେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣାବଳୀ ଭୂଷଣଗଣ ଅସି କଲେ କି ଅନୁସରଣ ଯେ । ୨୯ । ଝୁଲ କପର ମାନିବ ଏ

ଅଶ୍ରିତମାନଙ୍କୁ ବାଞ୍ଛିତ ଫଳ ଦେବାରେ ସୁରବ୍ରତତୀ (କଳ୍ପଲତା) ତୁଲ୍ୟ; ମୋତିରେ ନିର୍ମିତ ସୀମନ୍ତ—ସିନ୍ଥି (ଅଳଙ୍କାର ବିଶେଷ) ସେ ଲତାର କୁସୁମଗୁଚ୍ଛ । ଜାମ୍ବୁନଦ ଅମ୍ବକସି—ସୁନା ଅମ୍ବକସି (ଅଳଙ୍କାର ବିଶେଷ) । ୨୬ । ଗାଙ୍ଗେୟ—ସୁନା ଓ ଗଙ୍ଗା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ; ମଣିକର୍ଣ୍ଣିକା—ମଣିରେ ନିର୍ମିତ କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ ଓ କାଶୀର ପ୍ରଧାନ ତୀର୍ଥ; କଲମା ଯୁଗଳଶିରୀ—କର୍ଣ୍ଣ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବକ୍ରାକାର କ୍ଷୁଦ୍ର କେଶ ଭଙ୍ଗୀର ଶୋଭା । ୨୭ । ମକରୀ—ଗଣ୍ଡରେ ଚିତ୍ରିତ ମକରାକୃତି ଚିତ୍ର ଓ କୁମ୍ଭୀର; ଲାବଣ୍ୟ କମଳାଶୟ—ଲାବଣ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଏବଂ ଲାବଣ୍ୟ ରୂପ ଜଳାଶୟ; ମାଜିଦେବା—ଘଷିଦେବା; ଚୂର୍ଣ୍ଣକେଶରୂପ ଶୈବାଳ (ଶିଉଳୀ); ମନ୍ଦାକ୍ଷ—ଲଜ୍ଜା; ପ୍ରମୋଦ—ଆନନ୍ଦ; ରୋଚନ—ପ୍ରୀତିପ୍ରଦାନ । ୨୮ । ସୁନାଭୁଜଙ୍ଗ (ସର୍ପ) ଲଗା ମଲ୍ଲୀକାବତଂସ (ମଲ୍ଲିକଢ଼ୀନାମକ) କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ; ହେଲେ···ତାହାର ଚକ୍ଷୁ ଦୁଃଖୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବିରହୀ ପକ୍ଷରେ ଶିଳାଟଙ୍କ (ପଥରକଟା ଟାଙ୍ଗିଆ ଅସ୍ତ୍ର) ସ୍ୱରୂପ ହେଲେ । ତାଟଙ୍କ—କାପ; ଅଂସଲମ୍ବୀ—କାନ୍ଧଯାଏ ଲମ୍ବି ଥିବା; ଗହବ—ଗହଳିଆ; ସିନ୍ଧୁବାରମୋତି—ସମୁଦ୍ରଜାତ ମୋତି । ୨୯ । ହାଟକରୁଚି—ସୁନାର କାନ୍ତି; ସୁବର୍ଣ୍ଣାବଳି—ସୁନ୍ଦର ଅକ୍ଷର ସମୂହ ବା ବିଦ୍ୟାସମୂହ; ସୁବର୍ଣ୍ଣପ୍ରଭୁଜା···ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଜାତୀୟ ରଜାଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମ ଯାହାର; ସୁବର୍ଣ୍ଣାବଳୀ—

ଭାବେ । ବୁଲ୍ଲିକ ଖଞ୍ଜିଦେଲେ ଗଜରବେ । ବେଢ଼ ତ ପଦ୍ମକୁରୁବନ୍ଧ ଅନ୍ତେ । ଅନ୍ତ ମୁକୁତାରୁ ହୋଏ ପରତେ ସେ । ଚଞ୍ଚୁପୁଟେ ସୁନା କୀର ଯେ । ସ୍ଥୂଳ ଲବଲୀଫଳ ଦୋଳା କରୁଛୁ ବିମୋହକୁ ପିନାକୀର ଯେ । ୩୦ । ଅଥ ରଜନୀନାଥମୁଖୀ ନାସା । ନଥର ଯୋଗେ ମଣ୍ଡିଲା କେ ଯୋଷା । ନ ଥର ବୋଲି ଦେଲେହେଁ ଖାତର । ପଥର ହେଲେ ସେ ସଚରାଚର ଯେ । ନଥର ଥିଲା ହେଲା ଯେ । ପଥରମ୍ୟକାରୀ ବାଳା ପଦକଞ୍ଜ ବଶ ମୁଁ ବୋଲି ଚିନ୍ତିଲା ଯେ । ୩୧ । ଉରୋଜସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ଶମ୍ଭୁଯୁଗଳୀ । ସେବାରେ ହାଜର ହେବାକୁ ଭାଳି । ଖଞ୍ଜିଲେ ନାନାବିଧ ମାଳିମାନ । କ୍ରମରେ ଜଗିଲେ ଯେ ଯାହା ସ୍ଥାନ ସେ । ବାଳାକଣ୍ଠକମ୍ବୁ ଦେଖିଣ ଯେ । ଯୋଡ଼ି ଯୋଡ଼ି କରଯୁଗ ନିରନ୍ତର କି ଭାବେ ରହିଲେ ମାଳି ଯେ । ୩୨ । ନାୟିକାମଣି ବାହୁମୂଳ ସ୍ତନ । ରାଜିକା ପାଇ କାନ୍ତିରେ ଶୋଭନ । ଜବ ବୁଟା କଞ୍ଚୁ କସିଦା ପଡ଼ି । କୁସୁମ୍ଭାଦ୍ରବେ ଯାଇ ଅଛି ଜଡ଼ି ସେ । ଦଶିଲା ଏମନ୍ତ ତୋରା ଯେ । ପ୍ରଳୟ କାଳ କ୍ରୋଧାରୁଣ ଶମ୍ଭୁର ମସ୍ତକ ଚକଆ ପରା ଯେ । ୩୩ । ସୁଗ୍ରୀବାଡ଼ମ୍ବର ସମୀପେ ରହି । ଅଙ୍ଗଦ ଶରଣ ନ ଲଭି କାହିଁ । ବାଳୀର ବାହୁଛାୟାକୁ ଭଜିଲା । ଭଜିଲା ନାହିଁ ତ ଭଲା ମଜିଲା ସେ । ମଣି ଥିବାରୁ ବହୁତ ଯେ । ତାରାସୁତର ସାନ୍ନିଧ୍ୟବଶୁଁ ତାର ଗୁଣ ତ ଅପରିମିତ ଯେ । ୩୪ । ଜେମାମଣି ମଣିବନ୍ଧରେ ଆଳୀ । ଖଞ୍ଜିଲେ ତଗା ଖଞ୍ଜି କଡ଼ିଆଳୀ । ସମୀପେ ସିଆକାଠି ଦେଲେ ପାଞ୍ଚି । ନବରତନ ସେବତୀ ପହଞ୍ଚି ସେ ।

ସୁନ୍ଦର ରୂପସମୃଦ୍ଧ ଥିବା । ୩୦ । ବୁଲ୍ଲିକ—ଏକପ୍ରକାର ଦଣ୍ଡି, ବେଢ଼—ଗୃହପାଖରେ ବେଷ୍ଟନ; ପଦ୍ମକୁରୁବନ୍ଧ—ଏକପ୍ରକାର ପଦ୍ମରାଗମଣି; ଚଞ୍ଚୁପୁଟ—ଥଣ୍ଟ; ସୁନାକୀର—ସୁନାଶୁଆ; ଲବଲୀଫଳ—ନରକୋଳି; ପିନାକୀ—ଶିବ । ୩୧ । ରଜନୀନାଥ-ମୁଖୀ—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ନଥ—ନୋଥ (ନାକର ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ); ନ ଥର—କମ୍ପ ନାହିଁ ଓ ୯ ଥର, ଖାତର ଦେଲେ—ଦମ୍ଭ ଦେଲେହେଁ; ପଥରମ୍ୟକାରୀ··· ବାଠକୁ ସୁନ୍ଦର କରୁଥିବା ତାହାର ପାଦପଦ୍ମର ମୁଁ ଅଧୀନ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଚାହିଁଲେ ମୁଁ ହାଲିବି । ୩୨ । ଉରୋଜ—କୁଚ, ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ଶମ୍ଭୁ—ସ୍ୱଭାବଜାତ ଶିବ, ମାଳି—ହାର ଓ ମାଳୀଜାତୀୟ ସେବକ, କଣ୍ଠକମ୍ବୁ—କଣ୍ଠରୂପ ଶଙ୍ଖ । ୩୩ । ରାଜିକା—କାଞ୍ଚୁଲା, କୁସୁମ୍ଭାଦ୍ରବ—କୁସୁମ ଫୁଲ ବର୍ଣ୍ଣର ତରଳ ରଙ୍ଗ । ୩୪ । ସୁଗ୍ରୀବା-ଡମ୍ବର—ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରୀବାଦେଶର ଶୋଭା, କପିରାଜ ସୁଗ୍ରୀବର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ; ଅଙ୍ଗଦ—ବଳୟ ଓ ତାରାପୁତ୍ର, ବାଳୀ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଓ କପିରାଜ ବାଳୀ,

ହେଲା ଶୋଭା ଅଙ୍ଗକୋଟ ଯେ । ପଞ୍ଚସଂଖ୍ୟକରେ ଖଞ୍ଜିଲେ ସୁସଞ୍ଚ-ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି କାଚ ଯେ । ୩୫ । ଭାବିନୀଭୁଜ ଭାର ହେବା ଡରୁ । ଭୂରିଭୂଷଣ ନ ଖଞ୍ଜିଲେ ଭୀରୁ । କୁଞ୍ଜରଗମନା କେବଳ ବଳେ । କଞ୍ଜ ମଞ୍ଜୁଳ ଗୁଞ୍ଜର ଯୁଗଳେ ସେ । ମଣ୍ଡିଲା କାଚ ଅନ୍ତକ ଯେ । କାଦମ୍ବିନୀକ ନୋହି ବନ୍ଦୀ ହେଲା ତହିଁ ସଜ୍ଜଦର୍ପସାରଯାକ ଯେ । ୩୬ । ଅଙ୍ଗୁଳି କଳିକା ନଖାଗ୍ର ଶିଖା । ସୁନ୍ଦର ଭାବ ଶୁଚିରସ ଝର । ଦଶଧାର ହୋଇ ପଡ଼ିବ ବହି । ଏହି ଶଙ୍କାରେ କେହି ପ୍ରିୟସଖୀ ଯେ । ମୁଦି ଦେଲା ଯନ୍ତ୍ର କରି ଯେ । ହେଲା କୁସୁମିତ ପଞ୍ଚଶାଖାଯୁତ ମନ୍ଦାରପଲ୍ଲବ ପରି ଯେ । ୩୭ । ଯା ନିକଟେ ହଂସ କରୁଛି ଲୀଳା । ସେ ଚରଣ ଶୋଣକଞ୍ଜେ କେ ବାଳା । ମଞ୍ଜୁରବ ଶୁଣି ହେବାକୁ ସୁଖୀ । ମଞ୍ଜୀରଯୋଗେ ପୂତ କରି ଅଖି ଯେ । ରଚିଲା ବଙ୍କିଆ କଟି ଯେ । ସୁରମହୀମଳଯଜ ଲତାମୂଳ ଭଜିଲା କି ଗୁଜଭୋଗୀ ଯେ । ୩୮ । ଦ୍ୱିଗୁଣ କଙ୍କିଣୀ ଖଞ୍ଜି ପଉଞ୍ଜୀ । ଦେଇ ସେ ଖଞ୍ଜରୀଟ-ନୟନା ଖଞ୍ଜି । ଝୁଣ୍ଟିଆ ପ୍ରମୁଖ ଅଙ୍ଗୁଳିଭୂଷା । ଖଞ୍ଜି ମନେ କଲେ ଏହି ପ୍ରଶଂସା ସେ । ଜଙ୍ଗମ ହେମ ନଳିନ ଯେ । ନିଜ ଜାତ ବ୍ରଜ ଜଣିମାରୁ ଅଜ ଲଭିଲା କନକସ୍ଥାନ ଯେ । ୩୯ । ପଙ୍କଜାକୃତ ହେମପାତ୍ରେ ଦଳି । ଯାବକ ରଖିଥିଲା ଯେଉଁ ଆଳୀ । ସ୍ୱକର ମଣ୍ଡି ବାମା ବାମ ପାଦେ । ଦକ୍ଷିଣ ଚରଣ ଗୃହେଁ ପ୍ରମୋଦେ ସେ । ଲଭି ସେ ଭାଜନ ଭ୍ରାନ୍ତ ଯେ । ଅଲେଖ୍ୟଶଳାକା ଗୃଳନ୍ତେ ବାଳିକା ହସିଦେଲା ମଥା ପୋତି ଯେ । ୪୦ । ଅଳୀ ହସି କରତାଳିକ ଦେନି । ଜଣାଇଲେ ଅରେ

ତାଡ଼ସୂତ—ଅଙ୍ଗଦ । ୩୫ । ମଣିବନ୍ଧ—କଚଟି, ଢଗା, କଡ଼ଅଳୀ, ସିଅକାଠୁ ନବରତ୍ନ ନିର୍ମିତ ସେବତୀ ଫୁଲ ପରି ପଦାର୍ଥ (ପଇଁଖଡ଼ୁ)—ଏଗୁଡ଼ିକ ହସ୍ତାଳଙ୍କାର; ସୁସଞ୍ଚ—ସୁନ୍ଦର । ୩୬ । ଭାବିନୀ—ଯୁବତୀ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା), ଭୂରି-ଭୂଷଣ—ବହୁ ଅଳଙ୍କାର, ବଳେ—ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ, କଞ୍ଜମଞ୍ଜୁଳ—ପଦ୍ମପରି ସୁନ୍ଦର, ଗୁଞ୍ଜର ଯୁଗଳ—କୁଞ୍ଜର ଖଡ଼ୁ ଦିଓଟି, କାଦମ୍ବିନୀକ—ଭୟରେ ପଳାୟିତ । ୩୮ । ହଂସ—ହଂସକ, ମଲ; ଚରଣଶୋଣକଞ୍ଜେ—ପାଦରୂପ ରକ୍ତପଦ୍ମରେ; ମଞ୍ଜୀର—ନୂପୁର, ବଙ୍କିଅ—ପାଦାଳଙ୍କାରବିଶେଷ, ସୁରମହୀ—ସ୍ୱର୍ଗ, ମଳୟଜ-ଲତା—ଚନ୍ଦନଲତା, ଭୁଜଭୋଗୀ—ସର୍ପରାଜ ବାସୁକି । ୩୯ । ଦ୍ୱିଗୁଣକଙ୍କିଣୀ—ଦିନଗୁଣିଆଁ ଘାଗୁଡ଼ିଲଗା ଅଣ୍ଟାର ଅଳଙ୍କାର, ପଉଞ୍ଜୀ—ପଇଁଞ୍ଚି ନାମକ ଅଳଙ୍କାର, ଜଙ୍ଗମହେମନଳିନ—ଚଳନ୍ତା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦ୍ମ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପାଦ) । ୪୦ । ଯେଉଁ ସଖୀ ପଦ୍ମାକୃତି ସୁନା ପାତ୍ରରେ ଅଲତା ରସ ରଖିଥିଲା,

ବରବର୍ଣ୍ଣିନ । ସମ୍ପାଦନରୁ ଭଲ ଲବଣ୍ୟଭୂତ । ଭରମି ନ ଯିବ କାହାର
ମତ ଯେ । ଏହାର କି ଦୋଷ ହେଲା ଯେ । କାହାର କରବ
କଞ୍ଜସୁତ ତତେ ଯାହାର ସୁକୃତ ଭଲ ରେ । ୪୧ । ଏ କଉତୁକ ରସ
ବରଷାରେ । ପଡ଼ି କେ କାହା ଉପରେ ରସାରେ । ପଡ଼ି ସତ୍ୟ ଲକ୍ଷା
ପାଣୀ ରସରେ । ଶଙ୍ଖ ଗୃତୁର୍ଷ୍ଣୀଭର ପ୍ରକାଶରେ । ସାଜିଲେ ପାଦଯୁଗଳୀ
ଯେ । ସୁନାବଲ୍ଲରୀ ପଲ୍ଲବ ରଚିଲା କି ସୁରଭି ଶିଗ୍ରମଣ୍ଡଳ ଯେ । ୪୨ ।
ଶାଢ଼ୀଲାଗିକି ସଜାଡ଼ି ସମ୍ଭାର । ଭଗ୍ନ କଲେ ଧରି ଶୁଭାଙ୍ଗୀ କର । ବ୍ରୀଡ଼ା
ଲୋଲନେତ୍ର ନୀଡ଼ାରୁ ଜାଣି । ଦୂର ହେଲେ କେତେ କୁରଙ୍ଗେକ୍ଷଣୀ ସେ ।
ଲାଗି ହେଲା ମେଘାମ୍ବର ଯେ । ସୁମ ଲତିକାରେ ମିନା ଫୁଙ୍କିଲା କି କଉତୁକୀ
ବେଦବର ଯେ । ୪୩ । ମାରକ୍ର ଆକ୍ର ଉଜଲରେ ପିନ୍ଧ । ପୁରୁଷାୟିତ
ବେଶ ମାବୀ ବାନ୍ଧ । ପଦାଞ୍ଚଳଚୁମ୍ବୀ ଅଞ୍ଚଳ କୁଞ୍ଚ । ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ କରେ ଭଙ୍ଗି
ସୁସଞ୍ଚ ସେ । ଖଞ୍ଜିଲେ କମରପଟ୍ଟା ଯେ । କମର ସୁଷମା ଅମରପୁଙ୍ଗବ
ସ୍ତୋମର ଧଇର୍ଯ୍ୟପଟ୍ଟା ଯେ । ୪୪ । ବାର ଷୋଳସୋର ଜାଲି ମଞ୍ଜୁଳ ।
ତ୍ରିଗୁଣ ହେମକଙ୍କଣୀ ବାଗୃଳ । ରସନାଦାମ ତହୁଁ ଦେଲେ ବାନ୍ଧ ।
ଏହି ଉପମାନ ରହିଲା ରୁନ୍ଧ ସେ । ନୃହଇ ନିତମ୍ବବିମ୍ବ ଯେ । ମଦନ-
ବିଜୟୁଉଣ୍ଡିମଯୁଗଳୀ ହେଲା ମଣ୍ଡନାବଲମ୍ବ ଯେ । ୪୫ । ଯାହା ଲବଣ୍ୟ
ସ୍ୱାଦସୁଧା ଅଶେ । ଦଇବ ଖଞ୍ଜିଛନ୍ତି ରସନାପାଶେ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ନେନେ ତହିଁ ଜଗି

ସେ ବାମ ପାଦରେ ଅଳତା ଦେଇସାରି ଦକ୍ଷିଣ ପାଦକୁ କ୍ରମରେ ସୁନା
ଅଳତାପାନ ଭ୍ରବ ତହିଁରେ ଆଲେଖ୍ୟଶଳାକା (ଚିତ୍ର କରୁଥିବା ବା ଅଳତା ଦେଉ
ଥିବା କାଠି ବା ତୂଳୀ) କୁ ବୁଡ଼ାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ମୁଣ୍ଡପୋଛ
ହସିଦେଲା । ୪୧ । ଲବଣ୍ୟଭୂତ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟସମ୍ପତ୍ତି, କଞ୍ଜସୁତ—ବ୍ରହ୍ମା, ପ୍ରଜାପତି ।
୪୨ । ଏ କୌତୁକରୂପ ରସ (ଜଳ) ବର୍ଷାରେ, ରସା—ପୃଥିବୀ, ସୁନାବଲ୍ଲରୀ—
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଦେହ), ପଲ୍ଲବ—(ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ) ନୂଆପତ୍ର, ସୁରଭିଶିଗ୍ର-
ମଣ୍ଡଳୀ—ବସନ୍ତ ଶୋଭାରାଶି । ୪୩ । ସମ୍ଭାର—ଆୟୋଜନ, ଶୁଭାଙ୍ଗୀ—ସୁନ୍ଦରୀ,
ବ୍ରୀଡ଼ା—ଲଜ୍ଜା, ମେଘାମ୍ବର—ଏକପ୍ରକାର ଶାଢ଼ୀ, ସୁମଲତିକା···କୌତୁକୀ ବିଧାତା
ସୁନାଲତାର ମିନା ଫୁଙ୍କିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ରତ୍ନ ବସାଇବା ରୂପ ଶିଳ୍ପଚାତୁରୀ ଦେଖାଇଲା
କି ? ୪୪ । ମାରକ୍ରଆକ୍ରଉଜଲରେ—ଠିକ୍ ଢେଙ୍କିଲିଙ୍କ ଢଙ୍ଗରେ । ପୁରୁଷାୟିତ—
ବିପରୀତରତି, ମାବୀ—କଟିବସ୍ତ୍ରର ଗଣ୍ଠି, ସୁସଞ୍ଚ—ଯତ୍ନରେ, କମର—କଟି, ଅମର-
ପୁଙ୍ଗବସ୍ତୋମର—ବଡ଼ ବଡ଼ ଦେବତାସମୂହର । ୪୫ । ବାଗୃଳ—ଶବ୍ଦାୟମାନ,

ଥିବାର । ଘେନାଲେ ହେଲା କେଉଁ ଚମତ୍କାର ସେ । ତହୁଁ ସେ ଆସନେ ନେଇ ଯେ । ବିଜେ କରାଇଲେ ସେ ମୃଗଲୋଚନା ତିଳକ ରଚନା ପାଇଁ ଯେ । ୪୬ । ମଞ୍ଜୁଳନୟନ ଖଞ୍ଜନ ଯୁଗେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମନୋହର ଅଞ୍ଜନ ଯୋଗେ । ତା ଡୋଳାମସୀର ମୟୂଖରେଖା । କର୍ଣ୍ଣାକାଶ ତୁଲେ ହେଲା କି ସଖା ସେ । କି ତା ନେତ୍ର ଦୀର୍ଘ ଭାବ ଯେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀବ୍ୟାଜନୀଲ ଦଣ୍ଡରେ ମାପିଲା ସରସୀରୁହସମ୍ଭବ ଯେ । ୪୭ । ବଶିଷ୍ଠାଦ୍ୱୟିତ ମତାନୁସାରୀ । ଚଳନ୍ତେ ସୁନ୍ଦର ସିନ୍ଦୂରଶିରୀ । ସୁର୍ଭାନୁରଦ ବ୍ରଣରେଖା ପାଇ । ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଧାଙ୍କର ପଳାଇ ସେ । କେଶ ଜଳଦ ଗହନେ ଯେ । ହେବାରୁ ପ୍ରବେଶ ଅର୍ଦ୍ଧଅଙ୍ଗ ଦେଶ ଦଶେ କି ପ୍ରତୀତ ମନେ ଯେ । ୪୮ । ନିର୍ମିଣିଲେ ବିନ୍ଦୁ କସ୍ତୁରୀ ବୋଳେ । ଚନ୍ଦନ ନିତ ମଲ୍ଲୀ ତାହା ତୁଲେ । ଲେଖିଲେ କୁରଙ୍ଗମଦ ଅଖିଅ । ଦେଖିବା ଜନ ବିବେଚନାଖିଅ ସେ । ରଦବାସେ ମସୀମାଛି ଯେ । ଶବୁଙ୍କେ ମକରୀ ରୂପକ ମକରୀ ଯୋଗାଉଲେ ହାର ବାଛି ଯେ । ୪୯ । ସ୍ଥୂଳ ମୁକୁତା ଘନସାରମାଳୀ । ଗହବ ଗୁନ୍ଥା ଛିଟ ପୁଷ୍ପପାଳୀ । ଚନ୍ଦ୍ରହାର ତୁଲେ ଗ୍ରୀବାନ୍ତେ ମିଶି । ହିଗୁଣମୟୀ ଅବିଦ୍ୟା ସଦୃଶୀ ଯେ । ବିଦ୍ୟାନିଧି ଅଭ୍ରସିଲା ଯେ । ଅଂସ ଚୁମ୍ବିବାର ଇଚ୍ଛା ଗଭିର ମଧ୍ୟେ କେ ହସ୍ତ ଖୋସିଲା ଯେ । ୫୦ । ଗଭି ନୋହେ କି ସେ ବାଳା

ରସନାଦାମ—ଚନ୍ଦ୍ରହାର, ବିଜୟିତକୃତ୍ରିମ—ଜୟ ତକ୍କା ।୪୬। ଯାହା ଲାବଣ୍ୟ··· ଯେଉଁ ଗୁପ୍ତଅଙ୍ଗର ସ୍ୱାଦରୂପ ଅମୃତ ଆଶାରେ ବିଧାତା ରସନା (ଚନ୍ଦ୍ରହାର ଓ ଜିହ୍ୱା)କୁ ତା ନିକଟରେ ଖଞ୍ଜିଛି, ସୂକ୍ଷ୍ମନେତ୍ର—ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଚକ୍ଷୁ ଅଥଚ ସରୁ ବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡ । ୪୭ । ଡୋଳାସମୀର ମୟୂରରେଖା—ଆଖିଡୋଳାର କାଳିମାର ଜ୍ୟୋତିରେଖା; ଲକ୍ଷ୍ମୀବ୍ୟାଜନୀଳଦଣ୍ଡ—ଲକ୍ଷ୍ମୀରୂପ କପଟ ନୀଳଯଷ୍ଟି, ସରସୀରୁହସମ୍ଭବ—ବ୍ରହ୍ମା । ୪୮ । ବଶିଷ୍ଠାଦୈତମତାନୁସାରୀ—ବେଦାନ୍ତବାଦୀ ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କପରି (ଶ୍ରୀବୈଷ୍ଣବମାନେ ଭାଲଦେଶରେ ସିନ୍ଦୁର ତିଳକ କରନ୍ତି) । ସ୍ୱର୍ଭାନୁରଦ···ରାହୁଦନ୍ତର ଅଘାତଜନିତ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଗାର ଦେଖି ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପଳାଇ ଯାଇ କେଶରୂପ ମେଘଗହନରେ ପଶିଗଲା କି ? ମସ୍ତକରେ ଘେନିଥିବା ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକୃତି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଲଙ୍କାର ସେହି ଲୁଚିଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରର ଅର୍ଦ୍ଧଅଙ୍ଗ ପରି ।୪୯। କସ୍ତୁରୀବୋଳେ—କସ୍ତୁରୀରସରେ, ଚନ୍ଦନ···ତା ସଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନବିନ୍ଦୁ ଓ ନିତ ମଲ୍ଲୀବିନ୍ଦୁ ଦେଲେ । କୁରଙ୍ଗମଦ—ମୃଗମଦ ବା କସ୍ତୁରୀ, ଅଖିଅ—ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକୃତିରେଖା, ରଦବାସ—ଅଧର, ମସୀମାଛି—କସ୍ତୁରୀରେ ମଧୁମାଛି । ମକରୀ ରୂପକ ମକରୀ—ମାଈ ମଗର ପରି ମକରିକା ଶନ । ୫୦ । ଘନସାରମାଳୀ—କର୍ପୂରମାଳା, ଛିଟପୁଷ୍ପପାଳୀ—ଶହିତ

କଟାକ୍ଷ । ସ୍ଥୂଳ ମୃଦୁଳ ପ୍ରଥମ ଲକ୍ଷ । ତହିଁ ଖୁରଲୀ ଯେବେ ହେଉଥିବ । ସୂକ୍ଷ୍ମ କର୍କଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ଭେଦିବ । ବିଧି ବିଗୁରି କି ଏହା ମେ । ତୁଳିତ ଶଙ୍କର ଯତୀଶ୍ୱରଙ୍କର ବିତାଇଲ ରକ୍ଷା ରାହା ଯେ । ୫୧ । ମୋହନବେଣ ନିବିଡ଼ିବା ରୁହିଁ । ତାମ୍ବୁଳକରଙ୍କ ବାହିନୀ କେହି । କର୍ପୂର ବିଡ଼ିଅ ବିଡ଼ି ଖଟିଲ । ଅନ୍ତର କାନ୍ତି ବାହ୍ୟକୁ ଫୁଟିଲ ଯେ । ଲଗିଲ ମସାଲ ଯୋଡ଼ି ଯେ । ରୁମର ମୟୂର ଟୁଲ ଆଦି ଜମା ହେଲ ନାନାରାଜଛଡ଼ି ଯେ । ୫୨ । ସାୟନ୍ତନ ଦୀପ କଳିକା ଯାକ । ହୋଇଥିଲେ ଯେ ଭୂଲୋକେ ଅନେକ । ଅଦ୍ୱିତୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ କି ମିଶି । ଚଳିଷ୍ଣୁ ହେଲ ସଖୀରୂପେ ଦିଶି ସେ । ଜନନୀ ପୁରକୁ ଗଲ ଯେ । ଘନ ନୀଳକେଶୀଠାରେ କା ନୟନ ମନ ନିମଗ୍ନ ନୋହିଲ ଯେ । ୫୩ । ନରକଚ୍ଛେଦୀ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ କଣ୍ଠଭୂଷ । ବିଭୂତ୍ୟବଲେପ ବିଭ୍ରେ ଧରେଶ । ପନ୍ନଗାଶନଲାଞ୍ଛନ ଶୋଭନ । ପନ୍ନଗ-ଶୟ୍ୟ ପନ୍ନଗମଣ୍ଡନ ହେ । ଦୁହିଙ୍କ ପଦାରବିନ୍ଦ ଯେ । ଭଜି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଗଣେ ଏହା ନେପଥ୍ୟପଥ୍ୟ ଏ ଛନ୍ଦ ଯେ । ୫୪ । କାଞ୍ଚନ-ଦେହାଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ । ବଞ୍ଚାଇବ ଯୁବ ନିବହ ଦିନ । ସଞ୍ଚାର କରିବ ଏ ଯାହା ହୃଦେ । ପଞ୍ଚାଶପଞ୍ଚ ପରିମିତ ପଦେ ଯେ । ଘୁଞ୍ଚାଇବ ତା କଦନ ଯେ । ମଞ୍ଚରେ ଭାରତୀ ଦେବୀ ଲଗିବାସ ଅଞ୍ଚଳ ବୋଲି ଏ ଘେନ ହେ । ୫୫ ।

ଫୁଲମାଳ, ତ୍ରିଗୁଣମୟୀ..........ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ ଓ ତମୋଗୁଣମୟୀ ଅବିଦ୍ୟା (ମାୟା) ପରି । ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ଇଠଲାଗଭ୍ରି—ଅଁଳାଫୁଲ ସଦୃଶ ଜୁଡ଼ା ଯାହାର, ସ୍ତବ—ଫୁଲତୋଡ଼ା । ୫୧ । ଖୁରଲୀ—ଅସ୍ତ୍ରକ୍ଷେପଣଶିକ୍ଷାର ଅଭ୍ୟାସ । ୫୩ । ସାୟନ୍ତନଦୀପ.....ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ପୃଥିବୀରେ ଜାତ ହୋଇଥିବା କଳିକାକୃତି ଦୀପଶିଖାମାନେ ଏକରୂପରେ ମିଳିତ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସଖୀରୂପ ଧରି ଚଳିଷ୍ଣୁ (ଗତିଶୀଳ) ହେଲେ କି ? ୫୪ । ନରକଚ୍ଛେଦୀ—ନରକାସୁରବିନାଶନ, ଶ୍ରୀଶ୍ରୀକଣ୍ଠଭୂଷ—ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ଯାହାଙ୍କର କଣ୍ଠର ଭୂଷଣସ୍ୱରୂପ (ବିଷ୍ଣୁ), ବିଭୂତ୍ୟବଲେପ—ବିଭୂତିଭୂଷଣ, ଧରେଶ—ଗିରୀଶ (ଶିବ), ପନ୍ନଗାଶନଲାଞ୍ଛନ—ଗରୁଡ଼ଧ୍ୱଜ, ପନ୍ନଗଶୟ୍ୟ—ଶେଷଶଯ୍ୟାଶାୟୀ (ବିଷ୍ଣୁ), ପନ୍ନଗମଣ୍ଡନ—ସର୍ପଭୂଷଣ (ଶିବ), ନେପଥ୍ୟପଥ୍ୟ—ବେଶର ହିତକର ।

ଦଶମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ବସନ୍ତ

(ବସନ୍ତ ବନବିହାର)

ଅଥ ବିଚକ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ସାବଧାନେ ଯେନ । କୁସୁମ ସମୟମୟ ହୋଇଲା ଭୁବନ । ହେଲା କ୍ଷଣପ୍ରଭାପ୍ରଭାପରି କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ । ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଜେମାର ମାରମାରଗଣ ଗଣେ ଯେ । ୧ । ଉକ୍ତି ସେ ପରମରମଣୀୟାଙ୍ଗୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ । ଏଥିକି ଯତନ ତ ନ କଲେ ନୋହେ ଭଲ । କହିଲେ ରେ କର କର ବାଜଦାନ୍ତି କର । ଧ୍ୱନି ଶୁଣୁଛୁ ତ ଚୂତଶିଖେ ପିକଙ୍କର । ୨ । ଚନ୍ଦନ ପବନ ବନ କଲା ସକମ୍ପନ । ପରାଗଧୂସର ସରଣୀରେ ଚଳେ ଜନ । ଅଶେଷ ରୋଲମ୍ବ ଲମ୍ବ କରି ନିଜ ଶ୍ରେଣୀ । କଲେନି ଗର୍ଜନ ଜନଧୃତିହୃତ ଜାଣି । ୩ । ବିକଚ ବକୁଳକୁଳ ସଙ୍ଗେ ମନ ହାଲି । ବାସ ପ୍ରସାରୁଛି ରୁଚିଦାୟିନୀ ନିଅଳୀ । ଏକାଳ ଭ୍ରମଣ ମଣ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗଙ୍କୁ ପଥ୍ୟ । ଶୁଣି ବାଳାମଣି ମଣି ମନେ ମହାତଥ୍ୟ । ୪ । ରଖି ପ୍ରମୋଦରେ ଦରେ ରଦବାସେ ହାସ । ଲୋଚନ ଅଞ୍ଚଳ ଚଳେ କଲା ଫରମାସ । ଜାଣି ପରିବାରୀ ବାରିଜାକ୍ଷୀ ମନୋରଥ । କଲେ ପରିଷ୍କୃତ କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇ ପଥ । ୫ । ବିଜେ ବିଡ଼ୁରୁ ଭାରୁ କେଳିବନ ସରି । ସିଞ୍ଚିଲେ ପଙ୍କୀର ନୀରଭରେ ବିନ୍ଦୁ କରି । ବିଞ୍ଚିଗଲେ ଘନ ଘନସାର ସାରରଜ । ବିଛାଇଲେ ନବନବମାଲୀ ଦଳବ୍ରଜ । ୬ । ଅଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ କରି କରିଦନ୍ତସ୍ତମ୍ଭ

ଦଶମ ଛାନ୍ଦ

୧ । କ୍ଷଣପ୍ରଭା—ବିଜୁଳିତେଜ, ମାରମାର୍ଗଣଗଣେ—କନ୍ଦର୍ପର ଶରସମୂହ ଦ୍ୱାରା । ୨ । ସ୍ୱାମୀଙ୍କ—ସ୍ତ୍ରୀମାନେ, ଏଥିକି ଭଲ···ଏହା ଶଙ୍କା କରି ଯତ୍ନ ଯେ ନ କଲେ ତା ନୁହେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯତ୍ନ କଲେ । କରକ—ଡାଳିମ୍ବ, କର—(କଳ, ରଳୟୋରଭେଦଃ) ମଧୁରଧ୍ୱନି । ୩ । ରୋଲମ୍ବ—ଭ୍ରମର, ଜନଧୃତିହୃତ ଜାଣି —ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଚୋରି ହୋଇଥିବା ଜାଣି । ୪ । ବିକଚ—ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ, ରୁଚିଦାୟିନୀ—ପ୍ରୀତିଦାୟିନୀ, ପଥ—ହିତକର । ୫ । ଲୋଚନଅଞ୍ଚଳ— କଟାକ୍ଷ, ଚଳେ—ଛଳନାରେ, କୃତକୃତ୍ୟ—କୃତାର୍ଥ । ୬ । ବିଜେବିଡ଼ୁରୁ —ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଥିବା କୋଠାରୁ, ସରି—ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଘନ ଘନସାର ସାରରଜ— ବହଳ କର୍ପୂରସାରର ଧୂଳି, ନବ......ନୂଆ ନିଅଳୀ ଫୁଲର ପାଖୁଡ଼ାସବୁ ।

ପୋତ । ଝାଣି ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ତପନକୁ ଘୁଞ୍ଚ ଭୀତ । ଅଢ଼ଣୀ ଚାମର ମରକତ ପିକଦାନୀ । ମୁଠାରେ ଭର ମରମଣୀୟ ମୁଠା ଘେନି । ୭ । ଅମୂଲ୍ୟ ଶୁକସଙ୍କାଶ ମୁଖବାସ ଝସି । ପ୍ରମୋଦବଶରୁ ସବୁ ମର୍ଦ୍ଦିଲ ଖଞ୍ଜସି । ତାହାର ଶ୍ରୀକର କରବାଲ ଗଣ୍ଡାଢାଲ । ବ ଭାବସ୍ୱକର କରମାଳଅ ଚସ୍ୱଳ । ୮ । ରତ୍ନଅବକଳ କଳଧୌତ ଛଡ଼ ଧର । ଭେଟିଲେ ଙ୍କଙ୍କସ୍ୱି କରଗମନାକୁ ଘେର । ଗୃହିଁ ସଖୀ ଲେଖା ଲେଖା କନ୍ୟା ସ୍ୱରୂପାର । ସାଜିଲେ ଗୁଲ୍ମଲ ଲ୍ମଲ ରଜର ସମ୍ଭାର । ୯ । ଭିଡ଼ି ଅବଲଗ୍ନ ଲଗ୍ନ ଗୃହୁ ଚେଲାଅଁଳେ । ବାନ୍ଧିଲେ ଅଙ୍ଗର ବୀରବେଶା କୁତୂହଳେ । ଘୁଞ୍ଚ ଭୃଜଭର ଭରମାଙ୍ଗୀ ବୟୋମଦେ । ହସି ଜଗ୍ଭ ହେଲ ହେଲ ପ୍ରକାଶି ପ୍ରମୋଦେ । ୧୦ । ମହ୍ୱୀ-ଦୁଃଖାପହ ପହଣ୍ଡରେ ରହି ଝାକ । ଗଲ ଆହା ବଜେ ବଜେ ମଣିମା ଏ ଡାକ । ଶ୍ରୀହସ୍ତ ସିତାର ତାର ଧଇଲ କେ ସହ୍ୱି । ବବାଦକୁ ଡାକ ଡାକ ବଜାଇଲେ କେହ୍ୱି । ୧୧ । ଧଇଲ ଖଞ୍ଜସ୍ୱି ଜସ୍ୱି ତକଅମଣ୍ତିତା । ନରେନ୍ଦ୍ର-ତନୟା ନୟାଗମସୁପଣ୍ଡିତା । ଅନଙ୍ଗଅମଳ ମଲ୍ଲବେଶାକୁ ଘାରଲ । ମଦଦ୍ୱିରଦର ଦର ରହି ବାହାରଲ । ୧୨ । ଅଲଙ୍କୃତ ଝଣ ଝଣ ନାଦେ ପଥ ଭର । ବଜେ କଲ ରଣରଣ ସମରକୁ ପର । ସରସ ସାହସ ହସ ପ୍ରକାଶି ଜଗତ । କଲ ବଶାରଦା ରଦାଂଶୁରେ ଧବଳିତ । ୧୩ । କର ପରବେଶ ବେଶବତୀ ହୃଷ୍ଟ ମନେ । ଗୃହିଁ ମଧୁରମାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ କେଳ

---

୭ । କସ୍ୱଦନ୍ତସ୍ତମ୍ଭ—ହାତଦାନ୍ତର ଖୁମ୍ବ, ଭର୍ମ ରମଣୀୟ—ସୁନାଦ୍ୱାସ୍ୱ ସୁନ୍ଦର, ମୁଠା—ଏକପ୍ରକାର ଚାମର । ୮ । ଶୁକସଙ୍କାଶ—ଶୁଆଅକୃତବଶିଷ୍ଟ, ଖଞ୍ଜସ୍ୱି—ଖଞ୍ଜଣୀ, ତାହାର ଶ୍ରୀକର...ତାହାର ନଜ ବ୍ୟବହୃତ କରବାଲ (ଖଣ୍ଡା), ଗଣ୍ଡାଚମରେ ତିଆର ଡାଲ, ବଭାବସ୍ୱକରମାଳଅ—ଚନ୍ଦ୍ରକରଣ ପର ଶୁକ୍ଳ, ଚସ୍ୱଳ—ପତାକା । ୯ । ରତ୍ନବରଳ—ଅବକୃତ ରତ୍ନରେ ଗଢ଼ା, କଳଧୌତଛଡ଼—ସୁନା ବାଡ଼, ଲେଖାକନ୍ୟାସ୍ୱରୂପାର ଲେଖା ଗୃହିଁ—ଦେବକନ୍ୟାରୂପିଣୀଙ୍କ ପଂକ୍ତିକୁ ଦେଖି, ଗୁଲ୍ମଲ—ଫଗୁ । ୧୦ । ଅବଲଗ୍ନ—କଟିଦେଶ, ଅଣ୍ଟା; ଭିଡ଼—ଦୃଢ଼ଭାବରେ, ଚେଲାଅଁଳେ—ଲୁଗାପଣନ୍ତକାନରେ, ଭରମାଙ୍ଗୀ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା, ବୟୋମଦେ—ଯୌବନଗର୍ବରେ । ୧୧ । ମହ୍ୱୀଦୁଃଖାପହ—ପୃଥିବୀର ଦୁଃଖ-ଦୂରକାସ୍ୱ (ପହଣ୍ଡ), ତାର (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର) ଶ୍ରୀହସ୍ତ ସିତାରକୁ କେ ଧଇଲା । ୧୨ । ଜସ୍ୱିତକଅ...ଜସ୍ୱିଲଗା ଗଦ ଥିବା ଖଞ୍ଜଣୀ, ନୟାଗମସୁପଣ୍ଡିତା—ନୀତି-ଶାସ୍ତ୍ରପଣ୍ଡିତା; ଅନଙ୍ଗଅମଳ—ଅନଙ୍ଗରୂପ ନଶା, ମଦଦ୍ୱିରଦର ଦର ରହି—ମତ୍ତହସ୍ତୀର ଭୟ ଜାତ କସ୍ୱଇ । ୧୩ । ଅଲଙ୍କୃତ—ଅଲଙ୍କାର, ରଣରଣସମର—କନ୍ଦର୍ପସହ ଯୁଦ୍ଧ, ରଦାଂଶୁ—ଦନ୍ତର କରଣ । ୧୪ । ମଧୁ ରମାର—ବସନ୍ତ

ବନେ । କୁସୁମଲବନେ ବନେ ବିହରିବା ଶନ୍ତ୍ର । ବିହିଲାଇଁ ସାର ସାର ମଣ୍ଡଳ ବିଭୂତ । ୧୪ । ହୃଦୟ ଅକୂତକୁ ତରଳାକ୍ଷୀର ଜାଣି । ତୋଳିଲେ କୁସୁମ ସୁମଧୁରାଧର ଶ୍ରେଣୀ । ଜେମାସଙ୍ଗୀବ୍ରଜ ବ୍ରଜଦେବୀଙ୍କ ତତିଲେ । ପରିହାସ ରସର ସଞ୍ଚାର କରାଇଲେ । ୧୫ । ପୁନ୍ନାଗଭୂରୁହରୁ ହରିଣ-ନେହା ଜଣେ । ତୋଳନ୍ତେ ପ୍ରସୂନ ସୁନୟନା କେହି ଭଣେ । ପୁରୁଷ ଏ ତରୁ ତରୁଣୀ ରେ ତତେ ଜଣା । ଫୁଟିଛୁ ଏ ଯେଣୁ ଯେଣୁ କି ମନେ ଊଣା । ୧୬ । ଯେତେ ଲଟ୍ଠ ସାର ସାର ହେଲେହେଁ ତାହାର । ପୁନ୍ନାଗେ ଭରସି ରସିବାର ଅସୁନ୍ଦର । ସେ ବୋଲେ ରେ ସହି ସହି ପାରିବ ନାହିଁଟି । ପାଶେ ଛୁରଅନା ଅନା କଣ୍ଟିରବିକଟ୍ଠୀ । ୧୭ । ଚହୁଁ ସୁଧୀର କେ ରାକେ-ଶ୍ୱରମୁଖୀ କହେ । ତୁ ଜଗତୀଭୂଷା ଭୂଷା ଚମତ୍କାର ନୋହେ । କେହି ପୁଣି କର କରବୀରକୁ ବଢ଼ାନ୍ତେ । କେ ବରାରୋହା ମହାସେ ରସି ବୋଲେ ଏତେ । ୧୮ । କଳ୍ପ ତ ନିକର କରବୀରେ ଖେଳିବାର । ମଧିରେ ଅବୀର ବିରଚିବା କି ପ୍ରକାର । ତୋଳନ୍ତେ କଂକେଲି କେଳିରତା କେ ଛଇଲା । ତାର ସମୁକୁଳକୁଳଶାଖାକୁ ଧଇଲା । ୧୯ । ପଛରୁ କେ ଯାଇ ଜାଈମୃଦୁଦେହା ଗେଲେ । ଭଙ୍ଗିଲା ତା କୁଚକୁ ଚତୁର ଛଳ ତୁଲେ । ସେ ଭାଷିଲା ଅଳି ଅଲିଙ୍ଗନ୍ ଦିଅ ଛାଡ଼ି । ମୁକୁଳବତୀ ରତିରସରେ ଅଟ୍ଟୁ ବୁଡ଼ି । ୨୦ । ମୃଦୁବାତେ ମଧୁ ମଧୁ

ଲକ୍ଷ୍ମୀର, କୁସୁମଲବନ—ଫୁଲ ତୋଳିବା, ସାରମଣ୍ଡଳବିଭୂତି—ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ସାର ବିହିଲେ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ମ ବିଧାନ କଲେ । ୧୫ । ହୃଦୟ ଅକୂତ—ମନର ଭାବ । ସୁମଧୁରାଧର—ମନୋହର ଅଧରଧାରିଣୀ, ବ୍ରଜଦେବୀଙ୍କ ତତିଲେ—ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପଣ । ୧୬। ପୁନ୍ନାଗଭୂରୁହ—ପୋଲାଙ୍ଗଗଛ ଓ ପୁରୁଷଶ୍ରେଷ୍ଠ, ପୁରୁଷ ...ପୁରୁଷରୂପ ପୋଲାଙ୍ଗଗଛ ଫୁଟିଛି ଅର୍ଥାତ୍ 'ପୁଷ୍ପବତୀ' ହୋଇଛି, ଏହା ଦେଖି ତୋ ମନ ଊଣା ହେଲା କି ? ୧୭ । ଯେତେ ଲଟ୍ଠ...ତାହାର ପୁଷ୍ପ ଯେତେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହେଲେହେଁ, ପୁନ୍ନାଗ—ପୋଲାଙ୍ଗ ଓ ପୁରୁଷ ହାତୀ । ୧୮ । ରାକେଶ୍ୱରମୁଖୀ—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରବଦନା, କରବୀର—ଏକପ୍ରକାର ପେନ୍ଥାଫୁଲ (କନିଅର ନୁହେଁ) । ୧୯ । କଳ୍ପିତ—ବୀରସଙ୍ଗେ ଖେଳିବାକୁ ନିକର (ନିଶ୍ଚୟ)କର କଳ୍ପ (ହାତଦେଲ),—ଅବୀର—ଫଗୁ, ଯେ ବୀର ନୁହେ । କଂକେଳି—ଅଶୋକ, ସମୁକୁଳକୁଳଶାଖା—କଢ଼ ହୋଇଥିବା ନକଃବତ୍ତୀ ଡାଳ । ୨୦ । ଜାଈ ମୃଦୁଦେହା—ଜାଈଫୁଲ ପରି କୋମଳ ଦେହ ଯାହାର । ମୁକୁଳବତୀ—କ୍ଷୁଦ୍ର କୁଚଯୁକ୍ତା, ତେଣୁ ପୁଷ୍ପବତୀ ହୋଇ ନ ଥିଲେହେଁ ରତିନିପୁଣା ଅଟେ, ଅଥଚ ଫୁଲ ନ ଧରି ଅଶୋକ ମୁକୁଳ ଧରି

ଅଙ୍ଗେ ପକାଇଲ୍କି । ଚମକ୍କି କେ ବାଂଧୂ ବଧୂଲ୍କି ଛକାଇଲ୍ଲି । କେ ବାମା-ବର ସେ ରସେ ବୋଇଲ୍କ ତହିଁକି । ମୋର ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁକରେ ପଡ଼ିଲ୍ଲୁ କି । ୨୧ । ସୁମନ୍ଦାରବ୍ରଜ ବ୍ରଜ କର କେ ନାଗସ୍ତ୍ରୀ । ଜଳପିଲ୍ଲ ମଦୋ ମଦେଭେନ୍ଦ୍ରଗତି କର । ଦେଖ ଭେଗ କରେଁ କରେ ସୁବରଜବାଳୀ । କୃଷ୍ଣଟି ମୁଁ ମାନ ମାନବାଏ ଧର୍ମପାଳ । ୨୨ । ଧର ସିନ୍ଧୁବାରବାର କରେ-ଦରେ ଗେଲେ । ଜଣିଲ୍ କୁମ୍ଭଜ ଭଜ ମୋତେ ଲୋକେ ବୋଲେ । ନାଗିଣୀ ପାଖରେ ଖରେ ଗୁହିଁ ବଚକଳ । ବହିଲ୍କ କେ ମଲ୍ଲୀ ମଲ୍ଲୀ ବୋଲ୍ଲି କୋଳାହଳ । ୨୩ । ଢେମ ନାଗେଶ୍ୱର ସ୍ୱର ରଚ କେ ସେପର । କାଳୀଦଳନର ନରତନକୁ ଅଚର । ବୋଲେ ମତେ ବହୁ ବହୁମାନ କର ରଖ । ମୁଁ ଜାଙ୍ଗଳକଟି କଣ୍ଠୀ ଭଙ୍ଗି ନାଚେଁ ଦେଖ । ୨୪ । ଜାଣେ ଅଶୀବିଷ ବିଷହର ନାମ ଗଦ । ରବିସୁତାସର ସରସିଜ ତୋଳା ପଦ । ତୋଳ୍ଲୁଁ କଢ଼ୀକୁନ୍ଦ କୁନ୍ଦନାଙ୍ଗୀ କେହୁ ସ୍ନେହେ । କେଉଁ କଳାବତୀ ବତଶାର୍ଙ୍ଗବୟୁ କହେ । କରେ ସଙ୍ଗି ଅଜ ଅଜନମ ସ୍ନେହତଳେ । ମାନସେ ନ କଳି କଳ ଲୋଡ଼ୁରୁ ତ ବଳେ । ଧରୁ କେ ଶୁଭାଙ୍ଗୀ ଭଙ୍ଗି ସେବତୀରୁ ତାଳେ । ହସି କେ ଅବଳା ବଳାହକକେଶା ଛଳେ । ୨୬ । ଏ ପାରିବା-

---

ଥିଲେହେଁ ଖେଳ ଜାଣେ । ୨୧ । ମଧୁ—ବସନ୍ତକାଳ, ମଧୁ—ପୁଷ୍ପରସ, ବଧୂଲି—ବନ୍ଧୁକ ଫୁଲ, ସାତଘଡ଼ିଆ ଫୁଲ; ରସେ—କୌତୁକରେ, ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ—(ସମ୍ବୋଧନ), ବନ୍ଧୁକରେ—ମୋ ସ୍ୱାମୀ ହାତରେ ଅଥଚ ବନ୍ଧୁକ (ବଧୂଲି) ଫୁଲରେ । ୨୨ । ସୁମନ୍ଦାରବ୍ରଜ—ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦାର ଫୁଲମାନଙ୍କୁ, ବ୍ରଜ କର—ତୋଳ, ମଦେଭେନ୍ଦ୍ର—ମତ୍ତହସ୍ତୀ, ସୁବରଜବାଳୀ—ସତ୍ୟଭାମା, କରେ—ସୁଖରେ (ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କ ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ମନ୍ଦାରଫୁଲ ଅଣିଥିଲେ) । ୨୩ । ସିନ୍ଧୁବାର—ବେଗୁନିଆ ଫୁଲ, ବାର—ସମୁଦ୍ର, କରେଦରେ—ହାତମୁଠା ଭିତରେ, କୁମ୍ଭଜ—ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଋଷି (ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସମୁଦ୍ରକୁ ଚଳୁ କରିଥିଲେ, ମାନ ମୁଁ ବାର ବାର (ଦ୍ୱାଦଶସଂଖ୍ୟକ) ସିନ୍ଧୁକୁ ହାତମୁଠାରେ ଧରିଲି) । ନାଗିଣୀ—ଏକଜାତୀୟ ମଲ୍ଲୀଫୁଲ, ବଚକଳ—ଅନ୍ୟ ଜାତୀୟ ମଲ୍ଲୀଫୁଲ, ମଲ୍ଲୀମଲ୍ଲୀ—ମଲ୍ଲୀଫୁଲ, ମଲ୍ଲୀଫୁଲ ଅଥଚ ମରିଗଲି ମରିଗଲି । ୨୪ । ନାଗେଶ୍ୱର—ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ ଓ ସାପୁଅଙ୍କ ବାଜା, ନରତନ—ନର୍ତ୍ତନ, ନୃତ୍ୟ; ଜାଙ୍ଗଳିକ—ସାପୁଆକେଳା । ୨୫ । ଅଶୀବିଷ—ସର୍ପ, ବିଷହର ନାମକ ଗଦ । ରବିସୁତାସର—ଯମୁନା ନଦୀ, ସରସିଜତୋଳାପଦ—ପଦ୍ମତୋଳା ପଦ, କଢ଼ୀକୁନ୍ଦ—କୁନ୍ଦଫୁଲର କଢ଼ିକୁ, ବତଶାର୍ଙ୍ଗବୟୁ—ଷୋଳବୟୁସୀ । ୨୬ । କଳ—କଳକା ବା କଢ଼ ଅଥଚ କଳହ ।

ପଣ ପଣସଂଖ୍ୟ ଜନେ ଥିବ । ଅଛୁ କି ସଦାନେ ଧାନେ ଉପାୟୁ ବିଭବ । ତୋଳନ୍ତେ ପାଟଳୀ ଟଳ ଭଣେ କେ କୁତୁକେ । ଓଡେ କର୍ଣ୍ଣସମ ସମଜନ୍ତ ପରି ଲୋକେ । ୨୭ । ଅର୍ଥୀରେ ଉତ୍ତମତ ମହତ୍ତ୍ୱ ରଖାଇଲୁ । ସହଜ ନାମର ମରଜ ଯା ଦେଖାଇଲୁ । ବୋଇଲୁ ରଙ୍ଗଣୀ ଗଣି ଗଣି କେଉଁ ବାମା । ନାହିଁ ଧୀରିଗଣ ଗଣନାରେ ମୋ ଉପମା । ୨୮ । କୃଶୋଦ୍ରୀ ଏପରି ପରହାସରସେ ହଟି । ଅଛହାସାଧରି ଧରଣୀରେ ଯାଏ ଲୋଟି । ଉଦନନ୍ତର ସେ ରସେଙ୍ଗିତଜ୍ଞାରଜାକୁ । କାଞ୍ଚନଫରୁଆରୂଅ ପୀନ ଉରଜାକୁ । ୨୯ । କୁଚଜତାଚଳା ଚଳାପାଙ୍ଗୀ ସୁଷମାକୁ । ସକଳ ଭୁବନ ବନ ସୁରଭିରମାକୁ । ସଖୀଏ ବିଗ୍ଭିର ଗ୍ଭିର ପାଞ୍ଚେଗଲେ ଗଲେ । ମନୋହର ବାସ ବାସନ୍ତିକ ବେଶ କଲେ । ୩୦ । କଲେ ଯେ ଯାହାର ହାର ଅଦ୍ଦ ଫୁଲ ଭୂଷା । ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ବ୍ରତତୀତତି ପରି ହେଲେ ଯୋଷା । ନବୀନ ପ୍ରବାଳ ବାଳ ଅରୁଣୋଷ୍ଠୀଗଣ । କଲେ ଶ୍ରୁତିପାଶ ପାଶ ପରି ବିଭୂଷଣ । ୩୧ । ହସି ବାଳାବର ବରଷିଲୁ ଫଗୁମୁଷ୍ଟି । ଅହା ରସାଳସା ଲସାଇଲୁ ଶୋଭିସୃଷ୍ଟି । ଯଥାଟି ମଧୁପୀ ଧୂପି ପିଅଇ ମରନ୍ଦ । ଫେରେ ଲଭି ତାପ ତା ପଂରିଗେ ହୋଇ

ବଳାହକକେଶା—ଘନକେଶା । ୨୭ । ପାଟଳୀ—ପାଟଳୀଫୁଲ, ଟଳ—ହଲ ହଲ, ହେ ପାଟଳ ! ତୋଡେ ଲୋକେ କର୍ଣ୍ଣସମ (କାନପରି, ପାଟଳୀ ଫୁଲ ସଙ୍ଗେ କାନର ତୁଳନା ହୁଏ ଅଥଚ ଦାତାକର୍ଣ୍ଣ ଭଳି ବୃଝନ୍ତ ପରି । ୨୮ । ଅର୍ଥୀରେ ଉତ୍ତମ କର୍ଣ୍ଣ—ଯାଚକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଉତ୍ତମ ଥିଲେ । ୨୯ । ରସେଙ୍ଗିତଜ୍ଞାରଜାକୁ—ଯେଉଁମାନେ ରସର ଇଙ୍ଗିତ (ମନୋଗତ ଭାବ) ବୁଝି ପାରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠା । କାଞ୍ଚନଫରୁଆରୂଅ—ସୁନା ଫରୁଅ ପରି ଉଠିଥିବା, ପୀନ—ସ୍ଥୂଳ । ୩୦ । କୁଚଜତାଚଳା—କୁଚଦ୍ୱାରା ପର୍ବତକୁ ଜୟକରନ୍ତି । ସକଳ...ସମଗ୍ର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଅରଣ୍ୟର ବସନ୍ତଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ । ମନୋହର-ବାସ ବାସନ୍ତିକ—ମନୋହର ସୌରଭଯୁକ୍ତ ବାସନ୍ତିକ ପୁଷ୍ପରେ ବେଶ କଲେ । ୩୧ । ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ-ବ୍ରତତୀତତି—ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ଲତାସମୂହ । ପ୍ରବାଳ—ନୂଆପତ୍ର, ବାଳଅରୁଣୋଷ୍ଠ—ବାଳଅରୁଣ (ସକାଳଅରୁଣ) ପରି (ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ) ଓଷ୍ଠ ଯାହାଙ୍କର । ଶ୍ରୁତିପାଶ—ସୁନ୍ଦର କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟକୁ ପାଶପରି (କର୍ଣ୍ଣକୁ ଫାଶ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରିଯାଏ) । ୩୨ । ବାଳାବର—ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଲସାଇଲୁ—ଦବାଇଲା, ପରିସ୍ତ କଲା; ମଧୁପୀ—ଭ୍ରମରୀ, ଧୂପି—ଧାଇଁ ଯାଇଁ, ମରନ୍ଦ—ମକରନ୍ଦ, ତାପ—ଦୁଃଖ ।

ଅଙ୍ଗ । ୩୨ । ମାଣିକ୍ୟଖଣିରୁ ନିରୁପମ ଶିଳ୍ପ କରି । କଲା କି ସେ ଜାତ ଯାତ ଚତୁର୍ମୁଖଧାତ୍ରୀ । ହିଙ୍ଗୁଳଦ୍ୱୀପର ପର ଦେବତାମଣ୍ଡଳୀ । ଅସି ସେ ବନୀକି ନିକି ଅରମ୍ଭିଲେ କେଳି । ୩୩ । ଅନୁରାଗ ରସର ସଙ୍କୋଚ-ନ ଥିବାରୁ । ଅଛନ୍ତି କି ବହି ବହିରନ୍ତରେ ରମ୍ଭୋରୁ । ଗାଇବା ହେତୁରୁ ଚତୁରାଜ ହୋରିଗୀତ । ତେଜିଲେ କୂଜିତ ଜିତ ହେଲେ ପରଭୃତ । ୩୪ । କେମା ହାତୀ ମାର ମାର ବୋଲି ଏହା ଡରେ । ବୋଲି କେ କାହାର-ହାର ଅଡ଼ଆ ଧଇଲେ । ଜଣଇ ଚପଳା ପଳାଇବା ବେଳେ କହି । ଅଣେ କେ ଅବଳା ବଳାତ୍କାରେ ଧରି ବହି । ୩୫ । ଦକ୍ଷିଣ ମରୁତରୁ ଉ-ଚେଲ ଉଡ଼େ ଦେଖି । ଫିଙ୍ଗେ ଲାଲରଜ ରଜନୀଶବିମ୍ବମୁଖୀ । ଉଡ଼ନ୍ତେ ଦୁକୂଳକୁ ଲଜ୍ଜାରେ ସେ ସୁନ୍ଦରୀ । ମାରଇ ମୁଖକୁ ଖକୁ ଉଡ଼ାଇଲା ପରି । ୩୬ । ହୋଇ ସବିନୟ ନୟନରେ ଦେଉ ପାଣି । ଫିଙ୍ଗିଲା ତଳକୁ ଲକୁଚକୁଚ ତରୁଣୀ । ସଖୀ ନୀବୀପାଶ ପାଶ ଗଲା ତାର ଦଶି । ଅନଙ୍ଗନିକେତ-କେତେ ରଙ୍ଗ ଗଲା ମିଶି । ୩୭ । ବରଙ୍ଗ ବରଜ ରଜବତୀଠାକୁ ବୋଲି । ଖେଳନ ସାହସୀ ହସି କରେ ଦିଏ ପେଲି । ଫଗୁଖେଳ ସରୁ ସରୁମଧ୍ୟମା-ଛଇଲା । ଅତର ପନୀର ନୀର ଖେଳେ ମନ ଦେଲା । ୩୮ । ବିବିଧ-ଅତର ତ ରମଣୀମଣି ତୁଲେ । ସୁନାକଲଶିରେ ଶିରେ ଦାସୀ ବହି-

---

ତା ପରାଗରେ—ତା ରେଣୁରେ । ୩୩ । ନିରୁପମ—ଉପମାରହିତ । ମାଣିକ୍ୟଖଣି—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣର ଖଣି, ସେ ଯାହାକୁ ଜାତ କଲା କି ? ଚତୁର୍ମୁଖଧାତ୍ରୀ—ବିଧାତା । ହିଙ୍ଗୁଳଦ୍ୱୀପ—ହଂସପାଦ ନାମକ ଗାଢ଼ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣବିଶିଷ୍ଟ ଦ୍ୱୀପ । ପରଦେବତା-ମଣ୍ଡଳୀ—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଦେବୀମାନେ, ବନୀ—ଉପବନ । ୩୪ । ଅନୁରାଗରସ—ସ୍ନେହରସ (ସ୍ନେହ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି କବିମାନେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି) । ଅଛନ୍ତି-କି···ରମ୍ଭୋରୁ ସଖୀମାନେ ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛନ୍ତି କି ? କୂଜିତ—ପକ୍ଷୀଙ୍କର ମଧୁର ଶବ୍ଦ । ପରଭୃତ—କୋକିଳ । ୩୫ । ଅଡ଼ଆ—ହାତୀ ପ୍ରଭୃତି ବନ୍ୟଜନ୍ତୁଙ୍କ ନିବାରଣ ପାଇଁ କରାଯିବା ଯଷ୍ଟି ପ୍ରଭୃତିକୁ ଅଡ଼ଆ କହନ୍ତି । (ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ରୂପ ହାତୁଣୀ ଫଗୁ ମାରୁଥିବାରୁ ତାକୁ ନିବାରଣ କରିବାପାଇଁ ହାରରୂପ ଅଡ଼ଆକୁ ଧରିଲେ) । ଚପଳା—ବିଜୁଳି । ୩୬ । ମରୁତରୁ—ପବନ-ହେତୁରୁ । ଲାଲରଙ୍ଗ—ଫଗୁ, ରଜନୀଶବିମ୍ବମୁଖୀ—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ । ଖକୁ—ଆକାଶକୁ । ୩୭ । ଲକୁଚ—ଜେଉଟ ଫଳ, ନୀବୀପାଶପାଶ—ପିନ୍ଧାଲୁଗାର ଅଣ୍ଟାପାଖ ଖୋସଣୀ ପାଖ । ଅନଙ୍ଗନିକେତ—ଗୁପ୍ତଅଙ୍ଗ । ୩୮ । ରଙ୍ଗବତୀ—ପୁଷ୍ପବତୀ । ସରୁମଧ୍ୟମା—

ଥିଲେ । ମଣିମୟ କମ କମନୀୟ ବାଛୁ ଦେଖି । କରେ ଦେଲା ନଳ ନଳିନାକ୍ଷୀର କେ ସଖୀ । ୩୯ । ଖେଳିଲା ଅଖଞ୍ଜ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ ନାରୀ-ରାଜା । ମଣ୍ଡନଶିଞ୍ଜିତଜିତ ହେଲା ଘନ ବାଜା । ବହିଲା ଅତରତରଙ୍ଗିଣୀ ସ୍ରୋତ ପରି । ଘେରିଲେ ଭ୍ରମର ମରକତଗୋଲ ସରି । ୪୦ । ଉପବନ ତଳ ତ ଲସଇ ଚନ୍ଦ୍ରୋପଳ । କୁସୁମରଜରେ ଜରେ ଅତରକଲ୍ଲୋଳ । କାର ଏକପାଖ ପା ଖସିଲେ କେ ହସିଲା । ଦୁଇପଦ ତାର ତାରତମ୍ୟରେ ଖସିଲା । ୪୧ । ପରିଗଳମ୍ବାଳ ବାଲମୃଗାକ୍ଷୀ କେ ଧରି । ଅଲଙ୍ଗି କ୍ଷେପି ଲେପିଲେ ହସଇ କଣୋଗ୍ରୀ । କେ କାହା ଉପରେ ପରେ ଭରି ଦେଇ ପଡ଼େ । ଧରି କରତାଳ ତାଲସ୍ତନା ହସି ପଡ଼େ । ୪୨ । କାଳ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ବିମ୍ବଅଧରୀ କେ ଲେଖି । କହେ ଭ୍ରମେ ଅନା ଅନାୟତ୍ତ ହେଲା ସଖୀ । ତୋଳ ଧରିବା କି ବାକି ରହିଯିବ ସିନା । ନୋହେ ଆମ୍ଭ ସମ ସମରଥା ଏ ନୂତନା । ୪୩ । କିରୂପେ ଗୋ ସହ ସହଚରୀ ଏ କି ପ୍ରୀତି । ଶୁଣି ଏ ଭାରତୀ ରତିତୁଲ୍ୟାଏ ହସନ୍ତି । ତନୟାମାନଁ ବଳି ବଳଶୋଭିନୀ ଖେଳିଲା । ଅତି ମୃଦୁତନୁ ତ ନୂତନା ଶ୍ରାନ୍ତ ହେଲା । ୪୪ । କୃଶ ମଧ୍ୟମ ତ ମତ୍ତଗଜ ଗମନାର । ଗୃମୀକରଘଟ ଘଟନୀୟ ପୟୋଧର । ଅଙ୍ଗକୁ ଶିରୀଷର ସମତା ନାହିଁ ଯାର । ସେ ହେଲେ ଅଶ୍ରମୀ ଶ୍ରମରତ ଚମତ୍କାର । ୪୫ । କଲା ସୁଲଯତ ଯତନରେ ଲଗି ବାସ । ହୋଇଲା ଜବନ ବନରୁହବାସ ଶ୍ୱାସ । ନୟନ ଅଞ୍ଜନ ଜନମୋହନାର ଭଲା । ସ୍ୱେଦରେ ଗାଧୋଇ ଧୋଇ ହୋଇ କି ଛଇଳା । ୪୬ । କଞ୍ଜଜୟୀ ଦୟିଦକ୍ଷକରକୁ ବୁଲାଇ । ଜେମାଦେଈ ଦେଇ

କ୍ଷୀଣକଟି । ୩୯ । ନଳ—ପିଚକାରୀ ।୪୦। ଅଖଞ୍ଜଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ—ନିର୍ଦୋଷଖଞ୍ଜନପକ୍ଷୀ ପରି ଚଞ୍ଚଳ ଅକ୍ଷି ଯାହାର, ମଣ୍ଡନଶିଞ୍ଜିତ—ଅଳଙ୍କାରଧ୍ୱନି, ଘନବାଜା—ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱରରେ ବାଜୁଥିବା ବାଦ୍ୟ, ଅତରତରଙ୍ଗିଣୀ—ଅତରର ନଈ, ମରକତଗୋଲ ସରି—ମରକତମଣିର ଗୋଲ ପରି । ୪୨ । ଉପବନ···ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣିରେ ଛଅରି ହୋଇଥିବା ବଗିଚାର ତଳଦେଶ ଲସଇ (ତଳକୁ ଦବିଗଲା) । ୪୨ । ପରିଗଳମ୍ବାଳ —ଫଗୁକାଦୁଅ, କ୍ଷେପି—ଫୋପାଡ଼ି, ପରେ—ଅନ୍ୟ ଉପରେ । ୪୩ । କାଳ ପ୍ରତିବିମ୍ବ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସ୍ୱପ୍ରତିକୃତି, ସଖି (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) ଅନାୟତ୍ତ (କ୍ଳାନ୍ତ) ହେଲା । ୪୫ । ମଧ୍ୟମ—କଟିଦେଶ, ଗୃମୀକରଘଟଘଟନୀୟ—ସୁନା ମାଠିଆ ପରି ସୁନ୍ଦର, ଶିରୀଷର ସମତା—କୋମଳ ଶିରୀଷ ଫୁଲର ସାମ୍ୟ, ଶ୍ରମ-ରତ—ପରିଶ୍ରମକ୍ଳାନ୍ତ, ଅଶ୍ରମୀ ହେଲେ—ଅଶ୍ରମ ମଣ୍ଡପରେ ବସିଲେ । ୪୬ । ହୋଇଲା······ପଦ୍ମଗନ୍ଧବିଶିଷ୍ଟ ନିଶ୍ୱାସ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ବହିଲା । କି ଛଇଳା—କି ସୁନ୍ଦର । ୪୭ । କଞ୍ଜଜୟୀ—ପଦ୍ମ ଅପେକ୍ଷା ସୁନ୍ଦର ।

ଅଳି ଅଂସରେ ଗେଲଇ । ମଧ୍ୟେ ଦେଇ ବାମ ବାମକର ହେଲା ଭଙ୍ଗୀ । କେ କହିବ ଶେଷ ସେ ସମୟେ ତାର ଶୋଭା । ୪୭ । ମଜ୍ଜାଇ ଗୃଦର ଦରକଣ୍ଠୀ କେ ପମ୍ପାରେ । ପୋଛିଲା ସୁନ୍ଦର ଦରପଣମୁଖୀ ଧୀରେ । ଅତପ ସକଳ କଳକଣ୍ଠବାଣୀ ଦେହେ । ନ ବାଧିଲା ପର ପରପାଳିବାକୁ ସ୍ନେହେ । ୪୮ । ଧଇଲା କେ ବିଧୁ ବିଧୁନନହାସଦ୍ୟୁତି । ବିଶାଳ ପେଷଳ ସଲକ୍ଷଣ ଫୁଲ୍ଲଛତି । ମୃଦୁଲ ପବନେ ବନେ ଏପରି ବିହରୁ । ଭଲି ସୁତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗରସେ ମନେ ଭାରୁ । ୪୯ । ପଞ୍ଚାଶତ ଏକ ଏ କବାଣ ପଦେ ଛନ୍ଦ । ବନବିହାର ସରସ ଜାଣିବେ କୋବିଦ । ହେଲେ ରସବଶ ବସନ୍ତରେ ପାଠ ହେବ । ଉତ୍ତରେ ସଲିଳ ଲୀଳାରସ ବରଷିବ । ୫୦ । ପ୍ରପନ୍ନ ଜନର ନରକାଦ୍ଧ ମହାଦୁଃଖ । ଯେଉଁ ପ୍ରଭୁ ହରେ ହରେ । ଉଛାରଚନ୍ତ୍ର ମୁଖ । ତାଙ୍କ ସନ୍ନିଧିରେ ଧୀରେ ଜଳନ୍ତରପତି । ସଗରମାଦର ଦରଶନ କଲେ ନିତି । ୫୧ ।

ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ସିନ୍ଧୁଡ଼ା

(ଜଳକେଳି)

ଶୁଣ ହେ ସୁଜନ ମଧୁ କାଳ ବନ-ବିହାର କୁସୁମ ତୋଳା । କୁତୁକ ଶେଷରେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଦେଶରେ ଅଳସ ଲଭିଲା ବାଳା ସେ । ମହାରାଜ-କୁମାରୀ । ନବ ଶିରୀଷରୁ ସୁକୁମାରୀ ସେ । ଶତେ ଚନ୍ଦ୍ରିଲ ସୁଶୀତ ବାର ସେ । ୧ । ମନ ଜାଣି ପ୍ରାଣ ସହଚରୀଗଣ କୁସୁମ ତଳ୍ପ ଟେକି ।

ଦୟିତଦକ୍ଷକର—ଦୟିତାପୁଣ୍ଡ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ, ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ମଧ ଦେଇ···ଅଣ୍ଟାରେ ବାମ (ସୁନ୍ଦର) ବାମକର ଦେଇ । ୪୮ । ଦରକଣ୍ଠି—କମ୍ବୁକଣ୍ଠୀ, ଅତପ—ଖରା, କଳକଣ୍ଠବାଣୀ—କୋକିଳଭାଷିଣୀ । ୪୯ । ବିଧୁବିଧୁନନହାସଦ୍ୟୁତି—ଯାହାର ହାସ୍ୟର ଶୋଭା ଚନ୍ଦ୍ରକୁ କମ୍ପାଇ ଦଏ, ପେଷଳ—ସୁନ୍ଦର, ସଲକ୍ଷଣ—ଶୁଭଚିହ୍ନ-ଯୁକ୍ତ, ସୁତରଙ୍ଗରଙ୍ଗରସେ—ସୁନ୍ଦର ଲହରୀ ଥିବା ପୁଷ୍କରିଣୀ କ୍ରୀଡ଼ାରେ । ୫୦ । କବାଣପଦେ—ବଡ଼ ବଡ଼ କବିଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଯୁକ୍ତ ପଦରେ । ୫୧ । ହରେ—ହେ ହରି ! ସଗରମାଦର—ଗୌରବ ଓ ଆଦର ସହିତ ।

ଧୀରେ ଧୀରେ ଗେଲେ ବିଜେ କରିଥିଲେ ସତରଙ୍ଗ ସରସୀକି ଯେ । ଧରି-ଚମ୍ପକଗଭି । ତିନି ଭୁବନ ଇନ୍ଦିରା ଶୋଭି ସେ । ସରସୀରେ ଯାଇ ହେଲ ବିଭା ସେ । ୨ । ସଲୀଳ ଲହରୀ କଞ୍ଜ ମଧୁଝର ସଙ୍ଗ ଶୀତଳ ମରୁତ । ମୃଦୁ ମୃଦୁତର ସ୍ପର୍ଶରୁ ତାର ତନୁ କଲା ଅପ୍ୟାୟିତ ସେ । ସେହି ସମୟ ଠାକୁ । ରଙ୍ଗି ମର୍ଦ୍ଦନ ମଣିଚଉକ । ବିଜେ କରାଇ ନେଲେ ତହିଁକି ଯେ । ୩ । ସଂଯତ ରସନା ହୋଇ ସୁଦଶନାମଣ୍ଡଳୀ ବାଳାକୁ ଘେରି । ତା ଶୋଭାସଦନ ଅଙ୍ଗେ ମରଦନ କଲେ କେତକୀ ଫୁଲରି ଯେ । ଦିବ୍ୟ ଝୁନା ଗୁଁଦରେ । ଅତି ଯତ୍ନେ ପୋଛୁଲେ ଆଦରେ । ଅନୁରାଗରୁ ଅବିବାଦରେ ଯେ । ୪ । ପଟ୍ଟୀର ସୁବାସ ଘଟୀକି ସେ କୃଶକଟୀ ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଟିରେ ବୋଳ । ଗ୍ରନ୍ଥିଲ ନିଯାମା ପଙ୍କ ତୁଲେ ବାମା କୁଙ୍କୁମକୁ ଥିଲେ ଦଳ ଯେ । ବୋଳାଦେଇ ବହଲେ । କଡାଇଲେ ହେମବଂଶଦଲେ ଯେ । ତନୁକାନ୍ତି କୁନ୍ଦନକୁ ଛଳେ ସେ । ୫ । ବିଗୁରିଲା କବି ଜେମା ଅଙ୍ଗଛବି ସମାନ ନୋହିବା ଘେନି । ରଜନୀ କାଶ୍ମୀର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ତାହା ନ ରଙ୍ଗି ପ୍ରିୟସଜନୀ ସେ । ଡରେ ବୋଇଲେ ଛି ଛି । ଅଙ୍ଗତୁଲ୍ୟ ନୋହିବାରୁ କଛି ଯେ । ସେହିକ୍ଷଣେ ପକାଇଲେ ପୋଛି ଯେ । ୬ । କି ଅବା ଅବଳାମଣିଦ୍ୟୁତି ତୁଳା ଲଭିବା ବାଞ୍ଛାରେ ରସି । ତା ଶରୀର ସୁରତରଙ୍ଗୀଣୀପୁର ମଧ୍ୟରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ଝାସି ସେ । ହେଲେ ଯହୁଁ ତା ସଙ୍ଗୀ । ପାପ ପଙ୍କଯାକ ଦେଲେ ଫିଙ୍ଗି ଯେ ।

ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦ

୨ । ସତରଙ୍ଗ—ତରଙ୍ଗଯୁକ୍ତ । ତିନିଭୁବନରଇନ୍ଦିରା—(ଲକ୍ଷ୍ମୀ)ଙ୍କ ପରି ସୁନ୍ଦରୀ । ୩ । ସଲୀଳଲହରୀ···ଖେଳୁଥିବା ତରଙ୍ଗ ଉପରେ ଥିବା ପଦ୍ମମାନଙ୍କର ମଧୁ (ମକରନ୍ଦ) ଝର (ପ୍ରବାହ) ସଙ୍ଗ ହେତୁରୁ ଶୀତଳ; ଅପ୍ୟାୟିତ—ସନ୍ତୋଷିତ; ମର୍ଦ୍ଦନମଣିଚଉକ—ରତ୍ନନିର୍ମିତ ଯେଉଁ ଚୌକିରେ ବସି ତେଲ ମର୍ଦ୍ଦନ କରାଯାଏ । ୪ । ସଂଯତ ରସନା—ଅଠ ସୂତ୍ରଅ କାଞ୍ଚୀଦାମକୁ ଢାଙ୍କ ଦେଇ, କେତକୀଫୁଲରି—କେତକୀଫୁଲର ଅତର, ଝୁନା—ପାତଳ । ୫ । ପଟ୍ଟୀର—ଚନ୍ଦନ, ପଟ୍ଟୀର···ବାସଚନ୍ଦନର ଅର୍କ ଥିବା ପାନକୁ । ଗ୍ରନ୍ଥିଲନିଯାମାପଙ୍କ ତୁଲେ—ଗଣ୍ଠିହଳଦୀ ବଟା ସାଙ୍ଗରେ, ହେମବଂଶଦଲେ—ସୁନା ବାଉଁଶ ପତ୍ରରେ, କୁନ୍ଦନ—ସୁନା । ୬ । ରଜନୀକାଶ୍ମୀର—ହଳଦୀ ଓ କୁଙ୍କୁମ । ୭ । ଦ୍ୟୁତିତୁଲ —କାନ୍ତିର ତୁଳନା; ତା ଶରୀର ସୁରତରଙ୍ଗିଣୀପୁରମଧ୍ୟରେ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଶରୀର-

ଧନ୍ୟ କାମଦାୟିନୀ ଶୁଭାଙ୍ଗୀ ସେ । ୭ । କୁନ୍ଦନଖୋପୀ ନୀଳ ମୃଗ ଚର୍ମିରୀ ଯତନେ ରଙ୍ଗ ଖସାଇ । କମ୍ବୁକଣ୍ଠୀର କଣ୍ଠୀରବମଧ୍ୟାଏ କବରୀକି ଲହସାଇ ଯେ । ସେହି ସହ୍ୟ ତାହାର । କର ଜାଣନ୍ତି ଶୋଭା ବାହାର ସେ । ତୁଙ୍ଗ ଉରଜକୁ ଯଥା ହାର ଯେ । ୮ । ପୁଣି ଲଗି ଶାଢ଼ୀ ଅଞ୍ଚଳ ନିବାଡ଼ି ଉଡ଼ି ଯାଉଦେଲେ ଫେର । ବାନା କି ସେ ଡାକ ମୃଗେନ୍ଦ୍ରକଟୀକି ଜେମା ମଧ୍ୟ ଜଣିବାର ଯେ । କାଞ୍ଚୀ ତାହା ତଳରେ । କହେ କିଙ୍କିଣୀ ଧ୍ୱନି ଛଳରେ ସେ । ଧନ ସାବଧାନଟି କଳରେ । ୯ । ସ୍ତବକାବନତା ତପନୀୟଲତା ସଞ୍ଚାରଣୀ ହେଲା ପର । ତମାଲ ତଳ କୁରୁବିନ୍ଦ ବୃନ୍ଦମୀ ଉପରେ ଭ୍ରମୁ କଶୋରୀ ଯେ । ତାହା ଯାମୁରେ ରହି । କେଉଁ ପରିଣତ ଚନ୍ଦ୍ରମୁହୀଁ ମେ । ସରଶୋଭା ଘେନାଇଲା କହି ସେ । ୧୦ । ଗୃହାଁରେ ଚନ୍ଦ ଦରଶନ ଚକ୍ରିତ-ଚମରୀଗୃହୁନୟନା । ତୋ ଅଙ୍ଗ ଅଲିଙ୍ଗନ ଲୋଭେ ତଡ଼ାଗ ବେଶେ ହୋଇଛୁ ଅଙ୍ଗନା ସେ । ଚଳାଚଳ ଶଫରୀ । ଲୀଳାଲୋଳ ବାଲାନେତ୍ର ପରି ସେ । ଅରବିନ୍ଦ ତ ବଦନ ସରି ସେ । ୧୧ । ଜଳଜସନ୍ତତିବୃନ୍ତ ଗ୍ରୀବା-କାନ୍ତି ଗୈରିକଲା ପରି ଦିଶେ । ଅଲିଙ୍ଗିତ ଅଙ୍ଗ ପୃଥୁଳ ରଥାଙ୍ଗମିଥୁନ ସ୍ତନ ସଦୃଶେ ଗୋ । ସତେ କେଡ଼େ ସୁଗମ । ଜଳମାଳୀ ରୋମରାଜି ସମ ଗୋ । ଜଳଭ୍ରମି ନାଭିହ୍ରଦୋପମ ଗୋ । ୧୨ । ହେମସୋପାନଅବଳି ନିବଳିରୁ ବଳିଚ୍ଛି କଳନା କର । ଏହା ଲହରୀକି ଭୁରୁବଲ୍ଲରୀକି ତୁଳି-

---

ରୂପ ସ୍ୱର୍ଗଙ୍ଗାପ୍ରବାହରେ, କାମଦାୟିନୀ—ଅଭିଳାଷ ପୂରଣକାରିଣୀ । ଶୁଭାଙ୍ଗୀ—ସୁନ୍ଦରୀ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) । ୮ । କୁନ୍ଦନଖୋପୀ—ସୁନା ଚଉଁରୀଭୂଷଣରେ ଲଗିଥିବା, କବରୀ—ବେଣୀ ବା ଜୁଡ଼ା, ଲହସାଇଦେଲେ—ଢିଲା କରିଦେଲେ ବା ଫିଟାଇ ଦେଲେ ।୯। ବାନା କି ସେ—ସେ ଫେର ଜେମାର କଟିଦେଶ ଡାକ (ଡମରୁ) ଓ ମୃଗେନ୍ଦ୍ରକଟୀ (ସିଂହକଟି)କୁ ଯେ ଜିଣିଅଛି ତାହାର ଜୟପତାକା କି ? କାଞ୍ଚୀ—କଟିମେଖଳା । ୧୦ । ସ୍ତବକାବନତା—ଫୁଲପେଣ୍ଡା ହେତୁରୁ ନଇଁ ପଡ଼ିଥିବା, ତପନୀୟଲତା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତା, କୁରୁବିନ୍ଦ—ପଦ୍ମରାଗମଣି ।୧୧। ଚନ୍ଦଦର୍ଶନ —ବଚନଶୋଭା, ପୋଖରୀ ସ୍ତ୍ରୀ ବେଶ ଧାରଣ କରିଅଛି । ଚଳାଚଳ ଶଫରୀ—ଚଞ୍ଚଳ କେରାଣ୍ଡି ମାଛ, ଅରବିନ୍ଦ—ପଦ୍ମ । ୧୨ । ଜଳଜସନ୍ତତିବୃନ୍ତ—ପଦ୍ମସମୂହର ଡେମ୍ଫ; ଅଲିଙ୍ଗିତ······ପରସ୍ପର ଜକାଜକି ହୋଇ ରହିଥିବା ସ୍ଥୂଳ ଚକ୍ରବାକ ଚକ୍ରବାକୀ; ଜଳମାଳୀ—ଶୈବାଳ, ଶିଉଳି; ଜଳଭ୍ରମି—ପାଣିଭଉଁରୀ, ନାଭିହ୍ରଦୋପମ—ଶରୀର ନାଭିସଦୃଶ ।୧୩। ହେମସୋପାନଅବଳି —ସୁନାର ପାହାଚସବୁ । ଭୁରୁବଲ୍ଲରୀ—ଭ୍ରୂଲତା (ଲହରୀସଙ୍ଗେ ତୁଳିତ), ରସ ଜଳ ଓ ଶୃଙ୍ଗାରଭାବ, କୋକନଦ—ରକ୍ତପଦ୍ମ, କୂର୍ମଜଘନା—ବଡ଼ କଇଁଛ ପରି

ଦେଲେ ବରାବର ଗୋ । ରସେ ରହିଛନ୍ତି ପୁରି । କୋକନଦ ପାଣି ପାଦ ପରି ରେ । କୂର୍ମଜଘନା ଏ ବରନାରୀ ରେ ।୧୩। ବେ ବୋଲେ ରେ ଭୀରୁ ବଇଜୟନ୍ତୀରୁ ମୁକୁରଭଉଁଶକଳ । ଖସି ପଡ଼ି କେହି ସରଦମ୍ଭେ ରହି ମଣ୍ଡିଛନ୍ତି ମହୀମଣ୍ଡଳ ସେ । ଦିବ ଅମରୀକୁଳ । ଗୃହିଁବାରୁ ମୁଖ ପ୍ରତିଫଳ ସେ । ପଦ୍ମବ୍ୟାଜେ ହୋଇ ଦିଶେ ଠୁଳ ସେ ।୧୪। ରମଣୀର ମଣିରମଣୀୟ ମୁଖ ପୁରୁଷ ଚୁମ୍ବିଲ ପରି । ସାରସ ସାରସ ସାରଷଟ୍‌ପଦମାନେ ନେଉ-ଛନ୍ତି ହରି ରେ । ବାତ ବାଜି ବାରିଜ । ଅନ୍ଦୋଳିତ ହୋଇବାର ବ୍ୟାଜ ଗୋ । ନାହିଁ ନାହିଁ ବୋଲି କରେ ଲାଜ ଗୋ ।୧୫। ହୀରା ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ ଗୋମେଦ ପ୍ରବାଳ କପୋତକ ପାରାବତ । ବରୁଣ ବିମାନସମ ଦ୍ୱୀପଦଣ୍ଡି ମଣ୍ଡିଅଛନ୍ତି କେମନ୍ତ ଗୋ । ଦେଖ ଶିଖରଦନ୍ତି ! ଏ କି କୃତ୍ରିମ ପରି ଦିଶନ୍ତି ଗୋ । ଜୀବ ଥିଲ ପରି ହେବ ଭ୍ରାନ୍ତି ଗୋ ।୧୬। ସକୁଳଶକୁଳସଂକୁଳ ଏ ସର ନ କର ନକ୍ର ଭୀତି । ରସରେ ରସରେ ରମ୍ବରେ ଏହାର ବାରଣ-ବାରଣଗତି ଗୋ । ପୁଷ୍ପାବଚୟ ଶ୍ରମ । ଜଳକେଳିରୁ ଲଭ ବିରାମ ଗୋ । ସୁଶୀଳା ଶୀତଳ ସରେ ରମ ଗୋ ।୧୭। କଣାଣ ଶେଷର ସମୟେ ସେ

ଜଘନ ଯାହାର ।୧୪। ବୈଜୟନ୍ତ—ଇନ୍ଦ୍ରପୁରୀ, ମୁକୁରଭଉଁଶକଳ—ଦର୍ପଣ କାନ୍ତିଖଣ୍ଡ, ସରଦମ୍ଭେ—ପୋଖରୀ ବ୍ୟାଜରେ; ଦିବ—ସ୍ୱର୍ଗରେ ।୧୫। ମଣି ରମଣୀୟମୁଖ—ମଣି ପରି ସୁନ୍ଦର ମୁଖ, ସାରସ—ସରରେ ଜାତ, ସାରସ—ପଦ୍ମ, ସାର—ମକରନ୍ଦାଦି ନିର୍ଯ୍ୟାସ; ଷଟ୍‌ପଦ—ଭ୍ରମର, ବାତବାଜି···ପବନ ବାଜି ପଦ୍ମ କମ୍ପୁ ନାହିଁ ଯେ; ଭ୍ରମର (ପୁରୁଷ) ପୁଷ୍କରିଣୀ (ରମଣୀ) ର ପଦ୍ମ (ମୁଖ) ଚୁମ୍ବିବାରୁ ସେ ଲଜ୍ଜାରେ ନାହିଁ କରି ମୁହଁ ହଲାଉ ଅଛି ।୧୬। ହୀରା—ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ରତ୍ନ; ଗୋମେଦ—ପୀତବର୍ଣ୍ଣର ରତ୍ନ; ଶୁକ୍ଳାଦି ଚତୁର୍ବିଧ ବର୍ଣ୍ଣ ରତ୍ନରେ ନିର୍ମିତ କପୋତ ଓ ପାରାମାନେ ବରୁଣଙ୍କ ବିମାନ ପରି ଦିଶୁଥିବା ଦ୍ୱୀପଦଣ୍ଡିରେ କି ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛନ୍ତି । ହେ ଶିଖରଦନ୍ତି—ହେ ସୂକ୍ଷ୍ମାଗ୍ରଦନ୍ତଧାରିଣି; ଏମାନେ ଅଜ ନିର୍ଜୀବ କୃତ୍ରିମ ଗିଲୁଲା ପରି ଦିଶୁନାହାନ୍ତି; ପ୍ରାଣ ଥିବାପରି ଭ୍ରମ ହେବ । ୧୭ । ସକୁଳଶକୁଳସଂକୁଳ—ସ୍ୱଜାତୀୟ ଅନ୍ୟ ମାଛଙ୍କ ସହିତ ଶକୁଳ (ଶେଉଳ) ମାଛମାନଙ୍କରେ ଏ ସର ସଂକୁଳ (ପୂର୍ଣ୍ଣ) ହୋଇଅଛି; ନକ୍ର (କୁମ୍ଭୀର) ଏଥିରେ କୁମ୍ଭୀର ଅଛି ବୋଲି ଭୟ କର ନା; ରେ ବାରଣ-ବାରଣଗତି—ରେ ଗଜଗତି ପରା-ଜୟକାରିଣି! ଏହାର ରସରେ (ଜଳରେ) ରସରେ(ଆନନ୍ଦରେ) ରମ (କ୍ରୀଡ଼ାକର); ପୁଷ୍ପାବଚୟ—ଫୁଲ ତୋଳା, ସୁଶୀଳା—ହେ ସୁସ୍ୱଭାବ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା)।୧୮। ସେ ସର

ସର-ସରସିଜନେତ୍ରାଞ୍ଚଳେ । ଅଧର ବାମୋଷ୍ଠ ହେଲେ ଭଡ଼ାଭଡ଼ ଅପଣା ଦୁକୂଳାଞ୍ଚଳେ ଯେ । ଗୃହିଁ ହସୁଛ୍ତି କେମା । କମା ହେବାର ସକଳ ବାମା ସେ । ରୂପେ ସମସ୍ତେ ଉର୍ବଶୀସମା ସେ । ୧୮ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକର ଘେନା କୁମୁଦନୀ ହେଲ ପର ପ୍ରମୁଦିତ । ବାଳାକର ଧର ଜଳେ ସେ ସୁନ୍ଦରୀ ପ୍ରକାଶିଲେ ସେହ୍ନେ ମତ ସେ । କବା ନିର୍ମଳ ଘନେ । ଲୋଲେ ଖେଳିଲେ ଚପଳାମାନେ ଯେ । ବାଳା ଖେଳିଲେ ଅତ ଶୋଭନେ ଯେ । ୧୯ । ସହଚରୀ ପର ଲହରୀରେଖାର ପହିଁରଲେ ହରଣାକ୍ଷୀ । କଳହଂସକୁଳ ହୋଇଲେ ନିଷ୍ଫଳ ବାଳାବଳୀ ଖେଳ ଦେଖି ସେ । କେହ୍ନ ନୟନ ବୁଜ । ସଖୀ ନ ଗୃହୁଁ ରହେ ନିମଜ୍ଜି ସେ । ଅର ସଖୀ ମଜ୍ଜିପାଏ ଖୋଜ ଯେ । ୨୦ । କେ କାହାର ଜଳନିମଗ୍ନ ବିପୁଳ ଊରୁଯୁଗ ତଳେ ବୁଡ଼େ । ଚମକ ସେ ଉରେ ଭୁଜେ ନିବଡ଼ରେ ସମୀପ ସହ୍ରୀକ ଭଡ଼େ ଯେ । ଜାଣି ହସି ହରଷେ । ତାର ସୁନ୍ଦର ମୁଖସାରସେ ଯେ । କରାଞ୍ଜଳରେ ଜଳ ବରଷେ ଯେ । ୨୧ । କେ ବାଳା କାହାର ଶିଥିଳାଇ ଫେର ନିତମ୍ବ ନିକଟ ହେଜ । ନଖ ଚଳାଇ ଚମକାଇ ପଳାଇ ସଲ୍ଲଳେ ସଲିଳେ ମଜ୍ଜି ଯେ । ଦୂରେ ଯାଇ ବାହାର । ଅଟ୍ଟହାସ କଲ ମନୋହାରୀ ଯେ । କେହ୍ନ କାହାକୁ ଖେଳେ ନ ହାର ଯେ । ୨୨ । କେ ଗେଲେ ଗୁହାର କହଇ କୁହାର କେମା ସନ୍ନିଧିରେ ହସି । ଦେଖୁଅଛୁ ପରା ପ୍ରଭୁ ତୁ ତ ଧରାମଣ୍ଡନା ତମାଳକେଶି ରେ । କାହିଁପାଇଁ ଏ ମୋର । ବକ୍ଷସ୍ଥଳ କଲ ଦିଗମ୍ବର ଗୋ । ଲଜ୍ଜା ରଖିଲ ସିନା ଶମ୍ବର ଗୋ । ୨୩ । ବାଳା ଶୁଣି କହେ ଅତଥ୍ୟ ଏ ନୋହେ ଏହାର ଏ ହାର ହେବ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ ପାଣିରେ ରହିବାରୁ ସିନା ବଞ୍ଚାଇଲୁ ଅବୟବ ରେ ।

ସରସିଜନେତ୍ରାଞ୍ଚଳେ—ସେ ପୁଷ୍କରଣୀର ପଦ୍ମମାନଙ୍କ ପର ନେତ୍ରପ୍ରଦେଶ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସେହ୍ନ ସଖୀମାନେ । ୧୯ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକର—ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାର କାରଣ, ଲୋଲେ—ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ, ଚପଳାମାନେ—ବିଜୁଳିସବୁ । ୨୦ । ଲହରୀରେଖାର ସହଚରୀପର—ଲହରୀ ସମାନ ହୋଇ, ବାଳାବଳୀ—ଯୁବତୀସମୂହ । ୨୧ । ଜଳ-ନିମଗ୍ନବିପୁଳ ଊରୁଯୁଗଳେ—ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଥିବା ବଡ଼ ଜଙ୍ଘଦ୍ୱୟ ତଳରେ, ମୁଖସାରସେ—ମୁଖପଦ୍ମରେ, କରାଞ୍ଜଳରେ—ହାତ ଅଞ୍ଜୁଳାରେ । ୨୨ । ଫେର—ଜଙ୍ଘ ନିକଟରେ ଥିବା ଲୁଗା, ନିତମ୍ବନିକଟ ହେଜ—ପିଚ୍ଛପାଖ ଜାଣି ପାର, ସଲ୍ଲଳେ—କୌତୁକରେ, ସଲିଳେ—ପାଣିରେ । ୨୩ । ତମାଳକେଶୀ—ତମାଳ ଗଛର ପତ୍ର ପର କେଶ ଯାହାର, ଦିଗମ୍ବର—ବସ୍ତ୍ରଶୂନ୍ୟ, ଶମ୍ବର—ଜଳ । ୨୪ । ବାଳା ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଅତଥ୍ୟ—ମିଥ୍ୟା, ଏହାର—

ଅନ ସହାୟେ ବଳେ । ବର୍ଣ୍ଣି ପାରନ୍ତି କି ଜଳଖେଳେ ରେ । ବୁହାଯିବ ବେହରଣ ବେଳେ ରେ । ୨୪ । ଜେମାର ବିପୁଳ ଜଘନକୁ ଜଳ ଯହୁଁ କଲା ଅଲିଙ୍ଗନ । ଯୁବରାଜ ପାଣି ଲଗି ପରି ମଣି ପୁଲକେନ୍ତେ ଅପଘନ ଯେ । ହସି କେଉଁ ମହିଳା । ଛଳ ଅନକୁ ଗୁହିଁ କହିଲା ଯେ । କାଳ କଳି ହେଲେ କି ନୋହିଲା ଗୋ । ୨୫ । ପରକୁ ଯେ ଯାହା କରଥାଇ ତାହା ଅନୁଭବ କରେ ଆପେ । ସବୁ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଘରବୁଡ଼ା ମାରଘର ବୁଡ଼ିଗଲା ଅପେ ଗୋ । ଶୁଣି ଲଜେ କଣୋରୀ । ନେନ ଅନ୍ତରେ ମିଶାଇ କର ଯେ । ଢାଙ୍କିଲା ନୀଳକଞ୍ଚୁ ଧରି ସେ । ୨୬ । ଦେଖି ଅତି ବେଳ ହେଲା ଜଳ-ଖେଳ ଜେମାର ସଇରନ୍ଧ୍ରୀକା । ଅଳୀନିକରକୁ ତଅର ଗିରକୁ କହିଲା ଏ କି ଜୀବିକା ଗୋ । ଦେଖ ପ୍ରତୀଚୀ ଦିଗ । ବହିଲାଣି ଅଳକତରାଗ ଗୋ । ଶୁଣି ଲଭିବେ ଦେବୀଉଦ୍‌ବେଗ ଗୋ । ୨୭ । ଶରମ ତାର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗୁକଳ୍ପାଇବ ଅତିଶୟ 'ସରମତା' । ବିପରୀତ ଶେଷ ବିଧିମୁଖ କରେ ଦିଅ ଧରୁଁ ଭୂପସୁତା । ଗୋ । ଶୁଣି ଜେମା ସହାସେ । ସଇରନ୍ଧ୍ରୀକି କହେ ହରଷେ ସେ । ଅନ୍ତୁ ବିଶେଷ ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ ସେ ଗୋ । ୨୮ । ଅଲୋମ ବିଲୋମ ଅଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ କ୍ରମ ଅନ୍ତ ଅଦ୍ୟ କର ରୁଣ୍ଡ । ଉଭୟ ବହିର୍ଲିପିକାରେ ହୋଇବ କିଶଙ୍କୁ ନୃପତି ଦଣ୍ଡ ଗୋ । ପ୍ରଶ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟଯୁଗଳୀ । ରଙ୍ଗେ ତହୁଁ ପଢ଼ୁଥିବ ଗଳା ଗୋ । ତହିଁ ଥିବ ସେ ଉଭୟ କେଳି ଗୋ । ୨୯ । ଅର୍ଦ୍ଧ ଅଲୋମ

ଏ ସଖୀର, ଏ ହାର ହେବ—ଏଥିରେ ପରାଜୟ ହେବ, ପୁରୁଷେ ପାଣିରେ —ଏକପୁରୁଷ ପରିମିତ ପାଣି ଭିତରେ ଅଥଚ ପୁରୁଷର ପାଣି ବା ହାତରେ । ବେହରଣବେଳେ—ସଭା ବୈଠକ ସମୟରେ । ୨୫ । ଜେମାର ବିପୁଳ···ଜେମା ଯେତେବେଳେ ଜଙ୍ଘ ପାଣିରେ ପଶିଲା, ରାଜପୁତ୍ରର ହାତ ଲାଗିଲା ପରି ଅନୁଭବ କରି ଶରୀରର ରୋମ ଟାଙ୍କୁର ଉଠିଲା, କଳିକାଳ ହେବାରୁ କଅଣ ନ ହେଲା ? ୨୬ । ମାର (କନ୍ଦର୍ପ) ସମସ୍ତଙ୍କର ଘର ବୁଡ଼ାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ କରେ, ଏବେ ମାରଘର (ଜେମାର ଗୁପ୍ତଅଙ୍ଗ) ନିଜେ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଗଲା । ୨୭ । ସଇରନ୍ଧ୍ରୀକା—ବେଶକାରିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ, ପ୍ରତୀଚୀଦିଗ···ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଅଳତା ରାଗ ହେଲାଣି ଅର୍ଥାତ୍ ସନ୍ଧ୍ୟା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ, ତଅର—ଶାସନ କରି, ଗିର—କଥା, ଦେବୀ—ଜେମାଙ୍କ ମା ପାଟରାଣୀ । ୨୮ । ଶରମ—ପରିଶ୍ରମ ବା କ୍ଳାନ୍ତ, ଅତିଶୟ ସରମତା—ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଖଭିବ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁକୁମାରୀ ହେବାରୁ ବେଶି ଖେଳିଲେ ସେ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିବ, ବିଧିମୁଖ—ଗୁରୁ, 'ସରମତା' ଶବ୍ଦର...ବିପରୀତ, 'ତାମରସ' ହୁଏ, ଅତଏବ ତା ହାତରେ କ୍ଳାନ୍ତ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ତାମରସ

ବିଲୋମରେ ହୋଇବ ସସିରସିହସିରୁସି । କଳପୁଥିଲେ ସେ ବର୍ଣ୍ଣ ଧାଡି ହେବ କଳପଲ୍ଲଡା ସଦୃଶୀ ଗୋ । ମୋତେ ଦିଅ ସେ ଫୁଲ । ପୁଣି ନୃପ ଆଦେଶକୁ ବୋଲ ଗୋ । ତଦନନ୍ତର ପ୍ରଶ୍ନ ତ ଭଲ ଗୋ । ୩୦ । ନ ସହି କଳି ଆରମ୍ଭିଲା ଲୋକଙ୍କୁ କି ବୋଲନ୍ତି ବୁଧ ନରେ । ନିବାସ ମାଗିବା ଲୋକଙ୍କୁ ତା ଦେଇ କି ବୋଲନ୍ତି ବଚନରେ ସେ । ଆଦ୍ୟେ ବିନ୍ଦୁକୁ ପାଇ । କେଉଁ ଦ୍ୱିବର୍ଣ୍ଣ ଗଜ ଦଳଇ ସେ । କୃଷାଣକୁ ପ୍ରାବୃଷିକ କହି ସେ । ୩୧ । ଶୁଚିରସମିଶ୍ର କେ ସଖୀ ସଖୀଙ୍କି କି ଶିଖାଏ ପ୍ରିୟ ହୋଇ । ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀଙ୍କ ନିରକ୍ଷରେ ସେ କି ବୋଲି ସରସ ହୃଦେ କି ଥାଇ ସେ । ଶୁଣି ସେ ତ ଚତୁରୀ । ବାଳା ଚିବୁକକୁ ସ୍ନେହେ ଧରି ସେ । ଗଲା ପ୍ରମୋଦ ପୁଲକେ ପୁରି ସେ । ୩୨ । ଜଣାଇଲା ଆରେ ପଣ୍ଡିତାମଣ୍ଡଳୀମଣ୍ଡଳୀରତନଭୂଷା । ପରିପାଳିଲ ତ ମୋହର ବଚନ ଆନ ହେଲା ସିନା ଭାଷା ଗୋ । ତୁ ତ ଈଶ୍ୱରୀ ମୋର । ତେଣୁ ବଳିଲା ଏକ ଅକ୍ଷର ଗୋ । ସେବ୍ୟ ସେବକେ କେତେ ଅନ୍ତର ଗୋ । ୩୩ । କ୍ଷିତିପତିକନ୍ୟା ଆଗେ କେ ମନ୍ତ୍ରିଲା ଚିତ୍ତ ପହିଁରୀରେ ଅମ୍ବୁ । ପାଶୀ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା କି କାଶୀଅରିଜରୀ ତମ୍ବୁ ଯେ । ଅଭ୍ରସିଲା ସେପରି । ତାର ଉନ୍ନତ ଦ୍ୱିରଜଶିରୀ ଯେ । ମାରି ହୃଦୟକୁ ଦିଏ ଘାରି ଯେ । ୩୪ । ଏକାବେଳେ ଜଳେ ବୁଡ଼ିଲେ ସକଳେ ଭାସିଲା ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ କେବଳ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ ଛାୟା ଭ୍ରମର ନିଚୟ ପ୍ରଲମ୍ବ କୁନ୍ତଳକୁଳ ଯେ । ସରୁଁ ଏକ ପ୍ରଦେଶ । ଧଇଲା କି ସୂରସୁତା ବେଶ ଗୋ । ଅବା ତମାଲଚ୍ଛାୟା ପ୍ରବେଶ ଯେ । ୩୫ । ସ୍ଫୁରିବାରୁ କଚ ସୁବାସ ବିକଚ କୁସୁମ ବନ ଉପେକ୍ଷି । ଅଗଣିତ ଭୃଙ୍ଗରାଜି ତହିଁ ଅଙ୍ଗ ଜମାଇ ରହିଲେ ଲାଗି ସେ । କେ ସେ ଭ୍ରମରାବଳୀ । କେ ସେ କେଶୋରୀଙ୍କ କେଶପାଳୀ । ହେଲା କେବଳ ଧ୍ୱନିରୁ କଳି ଯେ । ୩୬ ।

(ପଦ୍ମ) ଦିଅ । ୨୯-୩୩ । ସରସିରୁହ ଶବ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅକ୍ଷରକୁ ଓଲଟ ପାଲଟ କରିଦେଲେ ଏହି ପାଞ୍ଚପଦର ଅର୍ଥ ବାହାରିବ; କୃଷାଣ—କୃଷକ, ପ୍ରାବୃଷି—ବର୍ଷାକାଳରେ, ଶୁଚିରସ—ଶୃଙ୍ଗାର ରସ । ୩୪ । ପାଶୀ—ବରୁଣ, କାଶୀଅରିଜରୀତମ୍ବୁ—ଜରୀଲଗା ଦୁଇଗମ୍ବୁଜ ଥିବା ବନାରସୀ ତମ୍ବୁ । ୩୫ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ...ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର କାନ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୀଳଭଅଁର ପରି ଲମ୍ବ କେଶଗୁଚ୍ଛ; ସରୁ...ସେ ପୋଖରୀରୁ ଏକ ଅଂଶ ସୂରସୁତା (ଯମୁନା) ନଦୀ ବେଶ (ଯମୁନାର ଜଳ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ) ଧଇଲା କି ? ଅବା ପୋଖରୀର ସେ ଅଂଶରେ ତମାଲ ବୃକ୍ଷର ଛାୟା ପ୍ରବେଶ କଲା କି ? ୩୬ । କଚ—କେଶ, କେଶର ସୁବାସ ବାହାରିବାରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଭ୍ରମର ବିକଚ (ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ) ପୁଷ୍ପବନ ଛାଡ଼ି ସେ ସବୁ କେଶରେ ଦେହକୁ ଲୀନ କରି ଲାଗିଗଲେ, କେଶପାଳୀ—କେଶସମୂହ । ୩୭ । ସେମାନଙ୍କ

ସେ କେଳିମନ୍ଦର ହୋଇବାରୁ କ୍ଷୀରସାଗର ଉଦରଗତ । ବାଳାବୃନ୍ଦ ତୁଲେ ସମ୍ଭବ ଲଭିଲେ ଦ୍ରବିଣ ଅପରିମିତ ଯେ । ଐରାବଣଗତ । ମଣିସନ୍ତତି ମଣି ସନ୍ତତି ଯେ । ଗିରେ ହୋଇଲା ସୁଧା ପ୍ରତୀତ ଯେ । ୩୭ । ନିଜ ଅଙ୍ଗ ହରିଚନ୍ଦନବଲ୍ଲରୀ କଟାକ୍ଷ କାଳାଗରଳ । ବଦନ ନିକର ପରିଣତତର ହରିଣଧରମଣ୍ଡଳ ଯେ । ପୁଣି ହେଲା ଉପମା । ପଦ୍ମସୁବାସିତ-ଅଙ୍ଗୀ ବାମା ଯେ । ଲୀଳାପଦ୍ମ ଧରିବାରୁ ରମା ସେ । ୩୮ । ମନ୍ଦହାସୀଚୟ ଯେ ଯାହା ସିଚୟ ଫେରାଇହୋଇ ହାଜର । କେତକୀଦଳ ହିମକୁ ପରି ଲୁଚିଦେଲେ ତା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ନୀର ଯେ । ଉରୁ ନିତମ୍ବ ସ୍ତନ । ଭେଦିଥିଲା ସୁଚିକ୍କଣ ବସନ ଯେ । ତାର ଶୋଭାଦୃଷ୍ଟି ନେଲା ଅନ ଯେ । ୩୯ । ଗୁଚ୍ଛର ନୀଳମଣି ଭ୍ରମର ନୀରଦ ସମ କରିବାର ଜାଣି । ଜଳବିନ୍ଦୁ ଛଳେ ଅଶ୍ରୁ ମୁଞ୍ଚୁଥିଲା ଜେମାର କୁନ୍ତଳଶ୍ରେଣୀ ଯେ । ତାକୁ ବୋଧିଲା ପରି । ମୃଦୁ ଆଶ୍ୱାସନେ ଯତ୍ନେ ଧରି ସେ । ଲୁଚିଦେଲେ ପ୍ରିୟ ସହଚରୀ ଯେ । ୪୦ । ବୋଧିବା ବେଳେ ମୁଦିବା ପରି ଦେଇ ବଦନରେ କରପୁଟୀ । କାନ୍ତାରତନର କୁନ୍ତଳ ପ୍ରାନ୍ତରେ ପକାଇଲେ କୁଶବେଣ୍ଟୀ ସେ । ଫେଣ୍ଟାଯାଏ ମଣ୍ଡିଲା । ନେହ କଦନ ଧନ ଦଣ୍ଡିଲା ସେ । ଶିଖିକଳାପମଦ ଖଣ୍ଡିଲା ସେ । ୪୧ । ଚଳଦଳ ହେମରମ୍ଭାସ୍ତମ୍ଭ କାମରଥ ଚକ୍ରତୁଲେ ବାଦେ । ବାଳାର କେହି ଗୁପତ

କେଳି ମନ୍ଦର ପର୍ବତ ପରି, ପୋଖରୀ କ୍ଷୀରସାଗର ପରି, ଦ୍ରବିଣ—ଧନ, ଐରାବଣ—ଐରାବତହାତୀ, ମଣିସନ୍ତତି—ମଣିସମୂହ ।୩୮। ସମୁଦ୍ରମନ୍ଥନରୁ ହରି-ଚନ୍ଦନ ଲତା ପ୍ରଭୃତି ଜାତ ହୋଇଥିଲେ, ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ହରିଚନ୍ଦନ ଲତା ପରି, କଟାକ୍ଷ କାଳାଗରଳ (କାଳକୂଟ) ପରି, ମୁଖସମୂହ ପରିଣତତର (ପୂର୍ଣ୍ଣ) ହରିଣଧରମଣ୍ଡଳ (ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ) ପରି ପଦ୍ମପରି ସୁଗନ୍ଧ ଶରୀରଧାରିଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ହସ୍ତରେ ଲୀଳାପଦ୍ମ ଧରିବାରୁ ରମା (ଲକ୍ଷ୍ମୀ)ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତୁଳିତ ହେଲା । ୩୯ । ସିଚୟ—ବସ୍ତ୍ର, ଫେରାଇ ହୋଇ—ବଦଳାଇ ହୋଇ, କେତକୀ ପାଖୁଡ଼ାରୁ କାକର ପୋଛି ଦେଲା ପରି । ୪୦ । ଗୁଚ୍ଛ—ଭୃଙ୍ଗ, ନୀଳମଣି, ଭ୍ରମର ଓ ନୀରଦ (ମେଘ) ଏମାନେ ଜେମାର କେଶଗୁଚ୍ଛ ସଙ୍ଗେ ତୁଳିତ ହେବାରୁ ତାହା ଯେପରି ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ଜଳପାତ ଛଳରେ କାନ୍ଦୁଥିଲା । ୪୧ । କେହି କାନ୍ଦୁଥିଲେ ଯେପରି ତାକୁ ବୁଝାଇ ତା ମୁହଁରେ କରପୁଟୀ (ହାତପାପୁଲି) ଦିଅନ୍ତି, ସେହିପରି ସେ କେଶଗୁଚ୍ଛକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ପୋଛି ଦେଇ ତହିଁ ଅଗରେ କୁଶଗଣ୍ଠି ପକାଇ ଦେଲେ, ନେହକଦନ···ସେ କେଶଗୁଚ୍ଛ ନେହ କଦନ ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ଲେଶରୂପ ଧନକୁ ଦଣ୍ଡିଲା ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ଲେଶ ଦୂର କଲା । ଶିଖିକଳାପ···ମୟୂର ପୁଚ୍ଛର ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସ କଲା । ୪୨ । ଚଳଦଳ—ଅଶ୍ୱତ୍ଥପତ୍ର (ଗୁପ୍ତଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗେ ତୁଳିତ), ହେମରମ୍ଭାସ୍ତମ୍ଭ—

ଅଙ୍ଗମାନେ ଦିବ୍ୟବନ୍ଧି ଚିନ୍ତି ହୃଦେ ଯେ । ଜଳେ ନିମଜ୍ଜିଥିଲେ । ଜିଣି
କଳମ୍ୱେ ଯା ବାହାରିଲେ ଯେ । ପ୍ରଭୁପଣ ପ୍ରକାଶିଲ ଭଲେ ଯେ । ୪୨ ।
ହରଗଉରି ଜଘି ଜାଲି କୁସୁମବୁଟା ଧଡ଼ି ପଡ଼ି ଶାଢ଼ୀ । ତିନିଙ୍କ ମୁନିଙ୍କ
ଧଇର୍ଯ୍ୟ ଧ୍ୱଂସିନୀ ବାନ୍ଧିଲ ଶାଢ଼ୀ ନିବାଡ଼ି ଯେ । ବହୁମାନର ଶେଷେ ।
ପ୍ରଶଂସିଲେ ସଜନୀ ବିଶେଷେ ଯେ । ତାର ସ୍ତବ ଘଟିବ ବା ଶେଷେ ଯେ ।
୪୩ । ସ୍ତନଯୁଗ ପୁଣି ପୁଅଇଲ ଜିଣି ମଣିସାନୁ ମନେ ଦିକା । ,ସୁନା
ଜଘି ମଲ୍ଲୀକସିଦା ମତଲ୍ଲୀ କୁସୁମ୍ଭା ରଙ୍ଗ ସିଇକା ଯେ । ଦେଲି ତାହାଙ୍କୁ
ବାଳା । ତଦୁପରି ଦିବ୍ୟ ମୋତିମାଳା ଯେ । ମୃଦୁ ବୟସେ କେଡ଼େ
ବସ୍ତ୍ରଳା ଯେ । ୪୪ । ତଦନନ୍ତରେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ତରଙ୍ଗଚଳନେତ୍ରା ଜଣେ
ଲୋକେ । ବିଜେବେଳ ଜାଣି ଖଞ୍ଚାଇଲି ମଣି କଠାଉ, ଚରଣତଳେ ଯେ ।
ଧନ୍ୟ ସେ ରାଜଜେମା । ଜଗନ୍ନୟନ ଭାଗ୍ୟପ୍ରତିମା ସେ । ଅହା କି ମଣ୍ଡିଲି
ମହୀସୀମା ଯେ । ୪୫ । ମୋ ନାଦ ଶୁଣିଲେ ମଦନ ଅମଳେ ଯୁବାଙ୍କ
ହୃଦୟ ଝୁମ୍ପୁ । ଜଗତୀ ଧୃତି ହରଣରେ ମୁଁ ଠକ ବୋଲି କହେ ଧ୍ୱନି କମ୍ପୁ
ଯେ । ଭଲି ତା ଜନ୍ମ ଲୋକେ । ନାହିଁ ତା ଭାଗ୍ୟ ଶକ୍ରମସ୍ତକେ ଯେ ।
ଦୁଃଖେ ପାସୋରିଏ ଅବଲୋକେ ଯେ । ୪୬ । ହରପୁରପୁଞ୍ଜା ସରପଣା
ସ୍ୱାଦୂତର ପଥ୍ୟ ଭାଷୀ ବାଳା । ନରପତିଜେମାବର ପଙ୍କେରୁହ କର ପଇଠ

ସୁନା କଦଳୀଗଛ (ଊରୁ ସଙ୍ଗେ ତୁଳିତ); କାମରଥଚକ୍ର—କନ୍ଦର୍ପରଥର ଚକ
(ନିତମ୍ବ ସଙ୍ଗେ ତୁଳିତ) । ଦିବ୍ୟ ବନ୍ଧି—ଶପଥ ବାନ୍ଧି; ଜେମାର ସେହି ତିନିଅଙ୍ଗ
ଉପମିତ ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ପତ୍ର, ସୁନା କଦଳୀଗଛ ଓ କାମରଥ ଚକକୁ ଜିଣିବା ଇଚ୍ଛାରେ
ବହୁକ୍ଷଣ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିରହି ସେମାନଙ୍କୁ ଜିଣିଲେ (ଆଗେ ଅନ୍ୟକୁ ଜିଣିବାପାଇଁ
ଏହିପରି ଜଳଦିବ୍ୟବନ୍ଧି ଚଳୁଥିଲା, ଯେ ବହୁକ୍ଷଣ ଜଳରେ ବୁଡ଼ିରହି ପାରୁଥିଲା ସେ
ଜୟୀ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା) । ୪୩ । ହରଗଉରିଜଘି (ଧଳା ଓ
ହଳଦିଆ ରଙ୍ଗର ଜଘି)ରେ ଜାଲି ପଡ଼ିଥିବା ଓ କୁସୁମବୁଟାଧଡ଼ି (ଫୁଲବୁଟା ପଡ଼ିଥିବା
ଧଡ଼ି) ଶାଢ଼ୀଦ୍ୱାରା ସେ ତିନିଙ୍କ ମୁନିଧୈର୍ଯ୍ୟନାଶିନୀ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଦୃଢ଼ରୂପେ ବାନ୍ଧିଲା ।
୪୪ । ସେହି ସ୍ତନଦ୍ୱୟ ମଣିସାନୁ (ମେରୁ ପର୍ବତକୁ ଜିଣି) ପୁଣି ତା ମନରେ
ଦିକା ପୁଅଇଲା (ଭୟଦେଲା) ଅର୍ଥାତ୍ ଅତି ଉନ୍ନତ ଦିଶିଲା, ତେଣୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା
ସେ ଦୁହିଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତି ଦୟାର୍ଦ୍ର ହୋଇ ସୁନାଜଘି ଲାଗିଥିବା ମତଲ୍ଲୀ (ଅତ୍ୟୁତ୍କୃଷ୍ଟ)
କୁସୁମ୍ଭାରଙ୍ଗ (ଲାଲବର୍ଣ୍ଣର) ସିଇକା (କାଞ୍ଚୁଲା) ତାଙ୍କୁ ଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନାଜଘିଲଗା
ମଲ୍ଲୀଫୁଲ ପଡ଼ିଥିବା ଗୋଟାଏ ନାଲି କାଞ୍ଚୁଲା ସ୍ତନ ଦ୍ୱୟ ଉପରେ ପିନ୍ଧିଲା ଇତ୍ୟାଦି ।
୪୫ । ଅନ୍ତରଙ୍ଗ—ଅନ୍ତରୀଙ୍ଗା, ତରଙ୍ଗନେତ୍ରା—ଚଞ୍ଚଳନୟନା । ୪୬ । ମଣିକଠାଉ
ନାଦ ଛଳରେ କହିଲା...ମଦନ ଅମଳେ (କାମବଶରେ) ଯୁବକମାନଙ୍କ ମନ ଝୁମ୍ପୁ

ଧଇଲ ଯେ । ବିଜେ ମଣିମା ଡାକ । ଶୁଣି ବିସ୍ମରିଲେ ସଖୀଯାକ ଯେ । ଧିକ ବାକ ତ୍ରୟୋଦଶଲୋକ ଯେ । ୪୭ । ଅର୍ଦ୍ଧପକ୍ଷତରେ ଦୁଇ ଦାସୀ ଆସି ମିଶିଲେ ମସାଲ ଜାଳି । ଗୁରୁଶୁକ୍ରପାଶେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଧୁ ପରି ବିଜେ କରିଗଲ ବାଳୀ ଯେ । ଇଷ୍ଟଦେବୀଙ୍କି ଦେଖି । ଘେନି ପ୍ରସାଦ ମାଳ୍ୟ ସୁମୁଖୀ ଯେ । ଭେଟି ଜନନୀଙ୍କି କଲ ସୁଖୀ ଯେ । ୪୮ । ସେଠାରୁ ନିଜ ମନ୍ଦିରକୁ ସୁନ୍ଦରୀବର କରିଗଲ ବିଜେ । କେଶକୁ ଅଙ୍ଗନା ଧୂପ ଦେଲେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ କୃଷ୍ଣାଗୁରୁ ରଜେ ଯେ । ହେଲ କବିମାନସେ । ଧୂମ ନୁହଇ ନବଘନ ସେ ଯେ । ହାବ ଶୋଭାକୁ ଶରଣ ପଶେ ଯେ ।୪୯ । ଭାଲ ଖାଲିଥିବା ଭଲ ନୁହେ ବୋଲି ଦାନ ଦିବ୍ୟ ଗୋରଚନା । ଭ୍ରୂରୁ ମଧ୍ୟେ ଇନ୍ଦୁବିରଚିତ ବିନ୍ଦୁ ରଚିଲେ ମୃଗଲୋଚନା ଯେ । ହେଲ ଚିହ୍ନ ବିଚକ୍ଷଣା । ମାଳବରକାଳ ହେଲ ଜଣା ଯେ । ଫରମାସିଲ ମର୍ଦ୍ଦଳ ବୀଣା ଯେ । ୫୦ । ଦୁଇ ପଞ୍ଚାଶତ ପଦ ପରମିତ ଲୋକେ ମୋଦ ମହୋଦୟ । ଅଳକସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରବଦନାର ଜଳକେଳି ରସମୟ ଯେ । କର୍ଣ୍ଣମନ ମୋହନ । ଯୁବା ମାନସ ମୃଗ ଗହନ ଯେ । ଦୁଃଖ ଇନ୍ଧନ ଦାହ-ଦହନ ଯେ । ୫୧ । ହରି ବନ୍ଦନୀୟ ସଭୋଗି-ବଳୟ ବିରାଜିତ ରାଜବଳ । ସଦାଶିବ ରାମ ରଙ୍ଗ ଧାମ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ହୃଦସ୍ଥଳ ଯେ । ଶେଷ ହେଲ ଏ ଛାନ୍ଦ । ଜଳବିହାର ରସିକାନନ୍ଦ ଯେ । ମହୀ ଶଶିକାନ୍ତକୁ ଏ ବୃନ୍ଦ ଯେ । ୫୨ ।

ଘାରି ହେଜ । ୪୭ । ହରିପରି···କନ୍ଦର୍ପପୂଜାର ସରପଣା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ସ୍ୱାଦୁ ଓ ହିତକର ବାଣୀ ଯାହାର ଏପରି ରାଜକନ୍ୟାର, ପଙ୍କେରୁହକରପଇଠ—ପଦ୍ମହସ୍ତର ଖରି । ବାକ ତ୍ରୟୋଦଶଲୋକକୁ ଧିକ୍—ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୁବନ ମଧ୍ୟରୁ ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲୋକକୁ ଛାଡ଼ (କାରଣ ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଜନ୍ମ) ବାକି ୧୩ଟାକୁ ଧିକ୍ । ୪୮ । ଅର୍ଦ୍ଧପକ୍ଷତ—ଅଧଦାଣ୍ଡ । ୪୯ । ଜନାର୍ଦ୍ଦନକୃଷ୍ଣାଗୁରୁରଜ—ଏକପ୍ରକାର ସୁଗନ୍ଧ ଧୂପ ମସଲାଚୂର୍ଣ୍ଣ, ନବଘନ—ନୂଆ ମେଘ । ୫୦ । ଇନ୍ଦୁବିରଚିତ—ଚନ୍ଦ୍ରପରି ଗୋଲ ଗୋରଚନା ଟୋପା, ମାଳବରକାଳ—ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଥମ ରାଗର ସୁସମୟ । ୫୧ । ଏ ଛାନ୍ଦ ଯୁବକ ମନମୃଗପକ୍ଷରେ ଅରଣ୍ୟ ପରି, ଦୁଃଖରୂପଇନ୍ଧନ (ଜାଳେଣିକାଠ)କୁ ପୋଡ଼ିଦେବା ବିଷୟରେ ଦହନ (ଅଗ୍ନି)ପରି । ୫୨ । ହରି—ବିଷ୍ଣୁ ଓ କପିରାଜ ସୁଗ୍ରୀବ, ସଭୋଗିବଳୟ—ସର୍ପବଳୟଧାରୀ (ଶିବ), ରାଜମଣ୍ଡଳ ସହିତ (ରାମ) ବିରାଜିତରାଜବଳ—ଚନ୍ଦ୍ରଖଣ୍ଡଶୋଭିତ (ଶିବ) ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କସୈନ୍ୟ-ଦ୍ୱାରା ପରିବେଷ୍ଟିତ (ଲଙ୍କା ଯୁଦ୍ଧରେ); ରଙ୍ଗଧାମ—କ୍ରୀଡ଼ାସ୍ଥାନ, ମହୀଶଶିକାନ୍ତ—ପୃଥିବୀରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ପକ୍ଷରେ ।

ଦ୍ୱାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କଳଙ୍ଗଡ଼ା

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ନିକଟକୁ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦରର ଚିଠାଉ)

କୁନ୍ଦଲତା ବନା କେହ୍ନ ସେ ନବୀନା ପାଶେ ନ ଥିବାର ବେଳେ । ଖେଳି ହଂସାବତଂସ ମୋଦ ଜଳେ । ଚନ୍ଦନ ମୁଦ ଚିଠାଉ ଦ୍ରୁଶ କରୁଁ ଧରି ଗୃହ୍ନରଞ୍ଚୁ ଦଳେ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ସ୍ତମ୍ଭ ସମ୍ଭରୁଁ ସ୍ୱାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରସରି । ଭ୍ରମେ ବିଗ୍ନୁରିଲି ନବକିଶୋରୀ । ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ନବପଲ୍ଲବ ଶବଦ ପ୍ରାନ୍ତର ବିସର୍ଗ ପଦ୍ମ ସେ । ୧ । ଗୃମୀକରପୃଷ୍ଠ ପଦ୍ମରାଗ ପୀଠ କରି ଉପରେ କରି ସ୍ଥିତ । କଲି ବଲୟନିନଦେ ସ୍ୱାଗତ । କରଜ ମୁଦ୍ରିକା ମଣିମୟୂଖରେ ପାଦ୍ୟ ଦେଲି ବିଧିମତ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ପ୍ରମୋଦରେ ଦରେ ଯାହା ହସିଲି । ତରେ ଅର୍ଘ୍ୟଦାନ କରି ତୋଷିଲି । ଅମନ୍ଦ ପ୍ରଣୟ ପ୍ରବାହ ଉଦୟ ଆଚମନ ପ୍ରକାଶିଲି ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ୨ । ଢାଳି ନୟନଇନ୍ଦୀବରଯୁଗଳୀ ଆନନ୍ଦ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁଛଳେ । ଘନ କୁସୁମ ବରଷାର ବେଳେ । ଢନ୍ତ୍ରିପିବା ମଳୟଜ ମୁଦ୍ରାଜାଲି ଶିଥିଳାଇ କୁତୂହଳେ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ସ୍ୱର ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବିକାର ପାଇଲି । ଚମ୍ପାକଳୀ ଅଙ୍ଗୁଳୀ କମ୍ପାଇଲି । ତରୁଣ ସ୍ନେହ ସନ୍ଦେହ

ଦ୍ୱାଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ହଂସାବତଂସ—ଗୋଟିଏ ରାଜହଂସ, ମୋଦଜଳେ—ଆନନ୍ଦଜନକ ଜଳରେ, ଦ୍ରୁଶ କରୁଁ—ଦେଖାଉଁ । ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ···ହଂସର ଚଞ୍ଚୁ (ଥଣ୍ଟ) ସାକ୍ଷାତ୍ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ନୂଆପଲ୍ଲବ ପରି, ଚିଠାଉ (ପଦ୍ମ) ଖଣ୍ଡ ସେହି ପଲ୍ଲବ ଶବ୍ଦର ଶେଷରେ ଲାଗିଥିବା ବିସର୍ଗ(ଃ)ପରି ଅବୃଭବଶିଷ୍ଟ । ଏହା ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପ୍ରଥମେ ସ୍ତବ୍ଧହୋଇଗଲା, ପରେ ତାହାର ଅନ୍ୟ ସାତ୍ତ୍ୱିକଭାବ(ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣାଶ୍ରିତସାଧୁଭାବ ସ୍ନେହ ରୋମାଞ୍ଚ ପ୍ରଭୃତି) ପ୍ରସାରିତ ହେଲା । ୨ । ଗୃମୀକର—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ପୃଷ୍ଠ—ପାପୁଲିର ପଛପଟ, ପାପୁଲି ପଦ୍ମରାଗମଣିର ପୀଠ ପରି, ବଲୟ (ହାତର ବଳା) ନିନଦେ (ଶବ୍ଦରେ) (ସେ ଚିଠାଉକୁ) ସ୍ୱାଗତ କଲା, କରଜ (ଆଙ୍ଗୁଠି) ମୁଦିମାନଙ୍କ କିରଣରେ ପାଦ୍ୟ (ପାଦ ଧୋଇବା ପାଣି) ଦେଲା, ପ୍ରମୋଦରେ ଦରେ (ଅଳ୍ପ କରି) ଯାହା ହସିଲା, ତାହା ଦରେ (ଶଙ୍ଖରେ) ଅର୍ଘ୍ୟ(ପୂଜା ପାଣି) ଦେଲା ପରି ହେଲା, ପ୍ରଣୟପ୍ରବାହ ଏଠାରେ ଆଚମନ ପରି । ୩ । ମଳୟଜମୁଦ୍ରାଜାଲି —ଚନ୍ଦନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ମୋହରରୂପ ଆବରଣକୁ ଶିଥିଳାଇ (ହୁଗଳା

ଗଣ୍ଠିତୁଲେ ଚଣ୍ଠାଭଟି ଫିଟାଇଲା ସେ । ୩ । ଶିରେ ଲଗାଇବା ସମୟେ ଖସାଇ କରୁ ଅନାୟତ୍ତ ଦମ୍ଭରେ । ଭିଡ଼ି ଲଗାଇ ଉରଜକୁମ୍ଭରେ । ଔଷ୍ଠପୃଷ୍ଠତଟେ ଧଇଲା କପଟେ ସ୍ନେହଚୁମ୍ବ ଆରମ୍ଭରେ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମନେ ସ୍ୱପୁଣ୍ୟକୁ ଧନ୍ୟ ବୋଇଲା । ମଧ୍ୟଦୃଷ୍ଟି କରି ପୁଣି ଧଇଲା । ଅନାଇଲା ଯତ୍ନେ ବନାଇବା ନବଲେଖ ପତ୍ରିକା ଛଇଲା ସେ । ୪ । ଯୁବରାଜ ଅଙ୍ଗୁ ଅଙ୍ଗରାଗ ସଙ୍ଗୁ କନକ ପାଟ ପରି ଦଶେ । ମିନା ଲେଖା ଅବା ବର୍ଣ୍ଣଧାଟୀ ସେ । ମଣିଲା ରାମଣୀୟକ ଜଳନିଧି ରମଣୀମଣି ସନ୍ତୋଷେ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ରେଖା ରେଖାକେ ଲେଖାଧିପଶିରୀ । ପଦତଳେ କରୁଛି ନଜକର । ବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣଙ୍କରୁ ବଳି ଅର୍ଣ୍ଣବରୁ ପିଇଲା ସୁଧାନିର୍ଝରୀ ସେ । ୫ । ଗୁଣ ରୀତି ରସ ଶ୍ଳେଷ ଅନୁପ୍ରାସ ଯମକ ଭୂଦଳ ରଚନ । ଧୃତିଧ୍ୱଂସୀ ଏକ ଏକ ବଚନ । ଲୋଚନ ଅଦ ନିଖିଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ମଣିଲା ସୁଧାସେଚନ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଅରେ ବାଳା ମହାରାଜକୁମାରୀ । ନବନୀତ ଶିରୀଷ ସୁକୁମାରୀ । ଧରାମଣ୍ଡଳ ଜଙ୍ଗମ ହେମଚମ୍ପାଝରୀ ବିଶ୍ୱମନୋହରୀ ରେ । ୬ । ବିପ୍ରଯୋଗୀଙ୍କର ସହାୟ ଶଙ୍କର ଏହା ଜାଣିଲେ ହେଲେ ଭଲେ । ତାଙ୍କ ନାମ ନ ଲେଖିଲ ପଦ୍ମଲେ । ସରଯାନ୍ତ୍ର ଧ୍ୟାନ କରୁ କରୁ ଜ୍ଞାନ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳ ଜାଳିଦେଲେ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଧୃତି ନ ରଖେ ଯା ଏକ କିରଣ । ପ୍ରାଣନ୍ତୁଲେ ନ କରେ ସେ କି ରଣ । ଏ ଘେନି ବିଗ୍ରହରେ ସମସ୍ତ

କରି), ତରୁଣ (ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର) ର ସନ୍ଦେହଗ୍ରନ୍ଥୀ ଭୂଲେ (ସାଙ୍ଗରେ) ଚଣ୍ଠାଉଲୁ ଫିଟାଇଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଚଣ୍ଠାଉଫିଟାଇବାରୁ ତରୁଣର ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେଲା । ୪ । କରୁ —କରରୁ, ଅନାୟତ୍ତଦମ୍ଭରେ—ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି । ୫ । ଯୁବରାଜ —ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର, ଅଙ୍ଗରାଗସଙ୍ଗୁ—ଜାଫ୍ରାନ୍ କେଶର ପ୍ରଭୃତି ଅଙ୍ଗରାଗ ଲାଗିଥିବାରୁ, କନକପାଟ—ହଳଦିଆ ପାଟ, ମିନାଲେଖା—ସୁନାରେ ମିନାକାମ ପରି ସେ ବର୍ଣ୍ଣଧାଟୀ (ଅକ୍ଷର ଧାଡ଼ି) ଦିଶୁଅଛି, ରାମଣୀୟକ—ଶୋଭା, ଜଳନିଧି—ସାଗର, ରେଖା···ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗାର ଲେଖାଧିପ (ଇନ୍ଦ୍ର) ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟକୁ ତୁଚ୍ଛ କରୁଛି । ବର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣଙ୍କରୁ—ଅକ୍ଷର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କରୁ, ବଳି ଅର୍ଣ୍ଣବରୁ—ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଅଧିକ । ୬ । ଭୂଦଳ—ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ରଚନ—ରଚନା, ଧରାମଣ୍ଡଳ ଇତ୍ୟାଦି—ପୃଥିବୀ ମସ୍ତକର ଗତିଶୀଳ ସୁନାଚମ୍ପା ପୁଷ୍ପଗୁଚ୍ଛସ୍ୱରୂପା । ୭ । ବିପ୍ରଯୋଗୀ—ବିରହୀ, (ଶିବ କାମକୁ ଭସ୍ମ କରିଥିବାରୁ) ସେ କାମକ୍ଳିଷ୍ଟ ବିରହୀଙ୍କ ସହାୟ । ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳ—ମସ୍ତକରେ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା, ଧୃତି ନ ରଖେ···ଯେଉଁ ଚନ୍ଦ୍ରର ଷୋଳକଳାରୁ ଏକ କଳାର କିରଣ (ଶିବଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ଥିବା) ଧୈର୍ଯ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରି ଦିଏ, ତାହାର ସମଗ୍ର କିରଣ

ପ୍ରକାରେ ତୁହି ଏକା ମୋ ଶରଣ ରେ । ୭ । ମୋହନ କଳା ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରର କାରିକା ତାରକେଶାନନା । ସୁଧାପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁବର୍ଣ୍ଣଘଟସ୍ତନା । ପରିଜନ ପରିପାଳନେ ଯାହାର ତୃତେ ଦୟାକୁତାବାନା ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ତୋର ନିସର୍ଗ ଚଞ୍ଚଳ ନୟନ । କର୍ଣ୍ଣେ ଲଗ ହେବାରୁ ପ୍ରଭଦନ । ବନ ଜଳରେ ଭୟରେ ଅନାରତେ ମୀନଶ୍ରେଣୀ ହେଲ ଲୀନ ରେ । ୮ । ନିଖିଳ ଗୁଣଗଣବତୀ ଯୁବତୀ ସୀମନ୍ତମଣି ସାମନ୍ତାଣୀ । କଳକଣ୍ଠ କୂଜନ ଠାଣି ବାଣୀ । ତୋ ସଙ୍ଗୀତବିଦ୍ୟା ତେତେ ବିଶାରଦା ଶାରଦା ନ ଥିବେ ଜାଣି ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ତୁ ଯେ ବିବେକୀଙ୍କ ଶିରୋଭୂଷା । ଶେଷଦେବ ହୋଇବେ ଲେକହସା । ଏକ ସହସ୍ରବଦନେ ଆରମ୍ଭିବେ ଯେବେ ତୋହର ପ୍ରଶଂସା ରେ । ୯ । ମଣୁଅଛୁ ବ୍ରହ୍ମପଦ ତୋର ପଦତଳେ ପଶିଅଛୁ ଶରଣ । ହଂସଭୂଷଣ ହଂସ ସଞ୍ଚରଣ । ରଜୋଗୁଣବିଗ ଜାଗରୂକ ହୋଇ ଦିଶେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅରୁଣ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଜନ୍ମ ଆକର ଆକାର ଧରିଛୁ । ନଖକାନ୍ତି ମକରନ୍ଦ ଝରୁଛୁ । ଚୁମ୍ବନଲାଳସ ହୋଇ ମୋ ମାନସମିଳନ୍ଦ ଅନୁସରିଛୁ ରେ । ୧୦ । ଭଜିଛୁ ତୋ ଊରୁଯୁଗକୁ ଅଖଣ୍ଡ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଖଣ୍ଡଳ ପଦବୀ । ରମ୍ଭାରୁଚି ଯହିଁରେ ଅଛୁ ସେବି । ପୁଲକେ ରୋମଜାଳମୂଳେ ଯାହାର ଭକେ ଶତକୋଟି ଛବି ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ନେତ୍ର ସହସ୍ର ଅର୍ଥେ

ଜୀବନ ନେବାକୁ ଯତ୍ନ କରେ ନାହିଁ କି ? (ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ବିରହୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସହ୍ୟ) । ୮ । ମୋହନ…କାରିକା—ତୁ ବିମୋହନ ମନ୍ତ୍ରଧାତ୍ରୀ ପରି, ତାର-କେଶାନନା—ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା, ବନଜଳରେ—ପାଣି ମଧ୍ୟରେ, ଭୟରେ—ଡରରେ, ଅନାରତେ—ସର୍ବଦା । ୯ । ବିଶାରଦା—ପଣ୍ଡିତା, ଶାରଦା—ସରସ୍ୱତୀ, ଶେଷଦେବ—(ସହସ୍ରମୁଖ) ଅନନ୍ତଦେବ । ୧୦ । ବ୍ରହ୍ମପଦ—ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ହଂସଭୂଷଣ—ହଂସ (ପରମ ବ୍ରହ୍ମ) ଭୂଷଣ (ହୃଦୟାଧିପ) ଯାହାଙ୍କର, ହଂସ (ନୂପୁର) ଭୂଷଣ (ଅଳଙ୍କାର) ଯାହାର । ହଂସସଞ୍ଚରଣ—ହଂସବାହନ ଓ ହଂସ ପରି ଧୀରଗମନ; ରଜୋଗୁଣ…ବ୍ରହ୍ମା ରଜୋଗୁଣ ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସୃଷ୍ଟିକରନ୍ତି; ତୋ ଚରଣ କୁଙ୍କୁମକେଶରାଦିର ଧୂଳିଦ୍ୱାରା ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ, ଜନ୍ମ-ଆକର…ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ପଦ୍ମ, ତୋ ଅଙ୍ଗୁଳି ପଦ୍ମ ପରି ହେବାରୁ ତହିଁରୁ ନଖଶୋଭାରୂପ ମକରନ୍ଦ ଝରୁଛି, ମାନସ ମିଳନ୍ଦ—ମନରୂପ ଭ୍ରମର । ୧୧ । ତୋ ଜଙ୍ଘ ଦୁହିଙ୍କୁ ଅନନ୍ତ ଶୋଭାପୂର୍ଣ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ଆଶ୍ରୟ କରିଛି । ରମ୍ଭାରୁଚି—କଦଳୀ-ଗଛପରି ମନୋହର ଓ ରମ୍ଭା ନାମକ ସ୍ୱର୍ବେଶ୍ୟାଦ୍ୱାରା ମନୋହର, ପୁଲକେ—ରୋମାଞ୍ଚବେଳେ, ରୋମଜାଳମୂଳେ—ରୋମମାନଙ୍କ ମୂଳରେ, ଶତକୋଟି—ବଜ୍ର ଓ ବହୁସଂଖ୍ୟକ; ଛବି—ଶୋଭା, ନେତ୍ରସହସ୍ର ଅର୍ଥେ—ସହସ୍ରନେତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପାଇଁ

କଣା ଯାଉ । ଯିଳା ଐରାବତ କର ସଞ୍ଚାର । ଲେଖାମାନଙ୍କେ ପ୍ରଶଂସା-ଯୋଗ୍ୟ ରୂପ ଯାହା ସମୀପ ସଚୀର ରେ । ୧୧ । ପତିତ ନେତ୍ରକୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବାରୁ ଜଦର ତୋର ବିଷ୍ଣୁପଦ । ପାଶେ ନାଭି ବିରଜାନାମ ହ୍ରଦ । ତାହା ମଧ୍ୟ ବିକଶିତ ସରୋଜରୁ ପ୍ରସରିବାରୁ ଆମୋଦ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଧାଇଁଅଛି ରୋମାଳି ଭୃଙ୍ଗରାଜ । କୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ କଳାକାନ୍ତି ବାଜି । ଶେଷଦେବ ଅବା ଅଛନ୍ତି ମଘବା ମଣି ନୀଳିମାକୁ ଭଜିରେ । ୧୨ । ନବୋଦ୍ଭବସୁଧାମଧୁରାଧର। ତୋ କୁଚକୁମ୍ଭ ଶମ୍ଭୁଯୁଗଳ । ଶିବଲୋକ ଏଣୁ ତୋ ବକ୍ଷସ୍ଥଳ । ପଡ଼ିଛି ତହିଁକି ନିଃଶ୍ରେଣୀ ସୋପାନ ରୂପରେ ମାହେନ୍ଦ୍ରନୀଳ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଚିରନ୍ତନ ପୁଣ୍ୟରୁ ନାହିଁ ଲେଶ । ତେବେ ଅରୋହି ତହିଁ ମୋ ମାନସ । ଶଙ୍କର ସାଯୁଜ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲଭିପାଇଁ କରୁଛି ମହା ସାହସ ରେ । ୧୩ । ଯେବେ ମୋର ପୂର୍ବ ତପ ଅତି ଖର୍ବ ହେ କନ ସୁକୁନ୍ଦ-ବରଦନ୍ତି । ଏ ଜଣାଣ ଯୋଗ୍ୟ ଯେବେ ନୁହନ୍ତି । କର୍ମବଳ ଥିଲେ ସିନା ପରବଳେ ଶୁଭାଶୁଭେ ଲୋକ ମତିରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଯେବେ ମୋହର କର୍ମବଳ ନାହିଁ । କୃପାନିଧି ରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରମୁହିଁ । ସଞ୍ଚିବାକୁ ଧର୍ମ ମୋର ଶୁଭକର୍ମଦାୟିନୀ ହୋଇରୁ ତୁହି ରେ । ୧୪ । ଯେ ଧନୀ ତାକୁ ଧାତା ଧନୀ

ଏବଂ ଅସଂଖ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରୂପ ଧନଦ୍ୱାରା, ଯିଳା··· ଇନ୍ଦ୍ରତ୍ୱରେ ଐରାବତ ହସ୍ତୀର ଶୁଣ୍ଢ ସଞ୍ଚାଳନ ଶୋଭାପାଏ, ତୋର ଉରୁ ଐରାବତର ଶୁଣ୍ଢାଦଣ୍ଡ ଭଳି, ଲେଖା—ଦେବତା ଓ ଚନ୍ଦ୍ର; ଇନ୍ଦ୍ରତ୍ୱ ଶଚୀଙ୍କ ସମୀପରେ ଥାଏ ଓ ତୋ ଉରୁର ଚନ୍ଦ୍ର ଶଚୀଙ୍କ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ।୧୨। ପତିତ—ପାପୀ, ଅପୁଣ୍ୟବାନ୍, ବିଷ୍ଣୁପଦ—ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପାଦ, ନାଭିବିରଜା— ତୀର୍ଥବିଶେଷ ଓ ବିରଜା (ମଳିନତାଶୂନ୍ୟ) ନାଭିଦେଶ, ରୋମାଳି (ନାଭିନିମ୍ନସ୍ଥ ରୋମରେଖା) ରୂପ ଭ୍ରମରସମୂହ ଧାଇଁଛି କି ? ଅଥବା ଶେଷଦେବ (କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶଯ୍ୟା)କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀର କାଳିମା ଲାଗିବାରୁ କଳା ହୋଇ ରୋମ ରେଖାରୂପରେ ମଘବାମଣି —ନୀଳିମା (ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର କୃଷ୍ଣତ୍ୱ) କୁ ପାଇଲେ କି ? ୧୩ । ନବୋଦ୍ଭବ···ନୂତନ ଜାତ ହୋଇଥିବା ଅମୃତଦ୍ୱାରା ମଧୁର ହୋଇଅଛି ଅଧର ଯାହାର, ଶିବଲୋକକୁ ଯିବା ପାଇଁ ସେହି ରୋମରେଖାରୂପରେ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିରେ ତିଆରି ନିଶ୍ରେଣୀ (ପାହାଚ) ପଡ଼ିଛି । ଶଙ୍କରସାଯୁଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଶିବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକ ହୋଇ ମିଳିଯିବା ସୌଭାଗ୍ୟ । ୧୪ । ଅତିଖର୍ବ—ଅତ୍ୟଳ୍ପ, ସୁକୁନ୍ଦବରଦନ୍ତି—ହେ ସୁନ୍ଦରକୁନ୍ଦପୁଷ୍ପଦଶନା, କର୍ମ-ବଳ ଥିଲେ ଲୋକର ଶୁଭ ବା ଅଶୁଭ କର୍ମରେ ମତି ପ୍ରବଳ ହୁଏ ସିନା ।

କହିଛନ୍ତି ପ୍ରଭୁ କରିବ ଅଜ କିସ । ଯାର ପ୍ରତିଦିବସେ ଉପବାସ । ତାହାଙ୍କୁ ଧର୍ମୀ କଲେ ସିନା ପ୍ରସରେ ଭୁବନମଣ୍ଡଳେ ଯଶ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଶସ୍ୟ-କେଦାର ଉପକାର ସରେ । ବୃଷ୍ଟିକଲେ ଘନ କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରସରେ । ଜଳଧିରେ ବରଷିଲେ କାହିଁ ଭାଗ୍ୟ ତାହାର ଯେ ଯଶ ଲେଶ ରେ । ୧୫ । ତୁ ବିଶ୍ୱମ୍ଭରା-ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତିକୁମାରୀ ନ ଜାଣୁ ରବିଦରଶନ । ଦରଶନକୁ ତହିଁ ମୋର ମନ । ସୁରଶାଖିଶିଖାଶାଖାରୁ କୁସୁମ ତୋଳି ଲୋଡ଼ୁଛି ବାମନ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ପ୍ରତି ଜନ୍ମାନ୍ତରେ ହୋଇ ବିମୁଖ । ହର ଉଛାର ନାହିଁ ଯାହା ମୁଖ । ସେ ପୁଣି କାମନା କରେ ଲଭିବାକୁ ଗୀର୍ବାଣଗଣନା ସୁଖ ରେ । ୧୬ । ଜଗତୀ ଭିତରେ ମୋ ବିନା ଇତରେ ଏପରି ନ ଥିବ ଦୁର୍ବୋଧ । ଏଥି ହୁଅନ୍ତା ମହା ଅପରାଧ । ଜାଣୁ ଶିରୋମଣି ତୁ ତ ଜାଣି ଜାଣି ନ ଗଣନ୍ତିରୁ ଦାସ ବାଧ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମୋର କରୁଣା ଥିବା ଘେନି ଏକା । ଗତେ ହେବାରୁ ମୋ ବିନାଶ ଦକା । ଟେକାଇଲୁ କ୍ଷମାଚକ୍ରବାଳେ କ୍ଷମାଜଳଧି ନାମେ ପତାକା ରେ । ୧୭ । ଏଡ଼େ ପ୍ରଭୁପଣ ଦେଖାଇବା ଗୁଣ ଶୁଝିବା ଯୋଗ୍ୟ ଯେ ନୋହିଲି । ମୁଁ ତୋ ଗୁଣର ବୋଲି ନ କହିଲି । ରାତିଏ ହେଲେ ମୋ ଗୁଡିକ ସୁପାତି କରି ତତେ ନ ବହିଲି ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମାର ବୋଲଉଛି ଯେ ବାହାଦୁର । ଦୂର କର ସେ ରତିନାହାଦର । ହେଲି ନାହିଁ ଯେ ତୋ ଜଳଜଜିତ୍ୱର ପାଦର ପୋଛା ଗୁଦର ରେ । ୧୮ । ଜଗତୀ ବାହୁଡ଼ା ସମୟେ ପାହାଡ଼ା ହୁଅନ୍ତି ତୋ ଚରଣତଳେ । ଅବା ଜମି ରହନ୍ତି ଲକ୍ଷାବୋଳେ । ହୁଅନ୍ତି ଅବା ଅକପଟେ ମୁଁ ପଟେ ମଣିକଠାଉ ଯୁଗଳ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଦାସୀସମୂହେ ଜଣେ ହୋଇ ଅବା । କରୁଥାନ୍ତି ତୋ ଶ୍ରୀ ଛାମୁରେ ସେବା । ହେମ-

---

୧୫ । ପ୍ରଭୁ—ସ୍ୱାମୀ ବା ରାଜା, ଶସ୍ୟକେଦାରେ—ଧାନ କିଆରିରେ, ଉପକାର ସରେ—ଉପକାର କରୁଥିବା ପୋଖରୀରେ । ୧୬ । ବିଶ୍ୱମ୍ଭରା···ପୃଥିବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜାଙ୍କ କନ୍ୟା, ନ ଜାଣୁ ରବିଦରଶନ—ଅନ୍ତଃପୁରସ୍ଥା ରାଜଯୋଷାଙ୍କୁ ଅସୂର୍ଯ୍ୟମ୍ପଶ୍ୟା କୁହାଯାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସୁଦ୍ଧା ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ସୁରଶାଖିଶିଖାଶାଖାରୁ—କଳ୍ପ ବୃକ୍ଷର ଅଗରେ ଥିବା ଡାଳରୁ, ଗୀର୍ବାଣଗଣନା-ସୁଖ—ଦେବତାଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ୟ ସୁଖ । ୧୭ । ଦାସବାଧ—ଭୃତ୍ୟର ଅମଙ୍ଗଳ, କ୍ଷମାଚକ୍ରବାଳ—ପୃଥିବୀମଣ୍ଡଳ, କ୍ଷମାଜଳଧି—କ୍ଷମାସାଗର, କ୍ଷମାବତୀ । ୧୮ । ସୁପାତି—ଶଯ୍ୟା, ବାହାଦୁର—ସାହସୀ ବୀର, ଜଳଜଜିତ୍ୱର ପାଦର—ଯେଉଁ ପାଦପଦ୍ମକୁ ଜିଣିଅଛି । ୧୯ । ଜଗତୀବାହୁଡ଼ା ସମୟେ ପାହାଡ଼ା—କୋଠାକୁ ଫେରିବାବେଳେ ବାଟରେ ପଡ଼ିଥିବା ବସ୍ତ୍ର, ଲକ୍ଷାବୋଳେ—ଅଳତାରସରେ,

ପିକଦାନୀ ଦାନୀ ହୋଇ ମୋର କରେ କରନ୍ତୁ ମଘବା ରେ । ୧୯ । ହେବା କ୍ଷଣି ଜଣା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ମାର୍ଜଣା ସରିବା ସମସ୍ତ ପ୍ରବେଶ । ସିଞ୍ଚି ଅତର ଭଞ୍ଜା କୁଞ୍ଚା ବାସ । ହାକର ହୋଇବା ଗୃହିଁ ପ୍ରକାଶନ୍ତେ ଓଷ୍ଠ ଭିଡ଼ା ମନ୍ଦହାସ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଲୀଳାଦର କମ୍ପି ଗଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ । ମଣ୍ଡି ଝଲକା ମୋତି ପ୍ରତିଫଳ । ଚଳାଚଳ ତୋଳା ଇନ୍ଦୀବରମାଳା ଦୋଳାପର ହେଉ ଖେଳ ରେ । ୨୦ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକ ସଜ୍ଜନର୍ଯ୍ୟାକ ସେକାଳେ ଶ୍ରୀମୁଖରେ ଦେଖି । କୃତକୃତ୍ୟ ହୁଅନ୍ତା ବେନି ଆଖି । ଅଜ ଅବା କେଉଁ ଭାଗ୍ୟ ନ ଦିଅନ୍ତା ତୋ ସେବା କଳପଶାଖୀ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ପୀଠ କରି କଞ୍ଜ ଦଳ ତଳପ । ନିତି କରନ୍ତି ବାଳାମନ୍ତ୍ର ଜପ । ରସିକରାଜ୍ୟେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇବା ପାଇଁ କରି ସଂକଳପ ରେ । ୨୧ । ଲାବଣ୍ୟସରସୀମଧ୍ୟବିଳସିତ ସରସୀରୁହମୁଖ ତୋର । ତହିଁ ଖେଳବାର ନେତ୍ର ମନ୍ଦର । ହୋଇବ ସୁଯୋଗେ ନୟନ ଅୟନ ଅତିଥି ପୁଣି ମୋହର ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ବେଣୀଫଣୀ ଝୁମ୍ପା ଫଣା ଶ୍ରୀହରି । ଠେକାଇଲେ ମୋ ଶିରେ ଛତ୍ର କରି । ସେହୁଦିନ ମୋର ଅଂସ ଅବତଂସ ହେବ ଯୁବରାଜଶିରୀ ରେ । ୨୨ । ତୋ ଅଙ୍ଗଦେଶ ସହଜେ ଅଙ୍ଗଦେଶ କାଶ୍ମୀର ତୋ କୁଚଯୁଗଳେ । ଅଛୁ କୁନ୍ତଳ କୁଟିଳ କୁନ୍ତଳେ । କାମରୂପ ପ୍ରତି

ହେମପିକଦାନୀ...ମୋତେ—ସୁନା ପିକଦାନୀ ମୋ ହାତରେ ଦେଇ ଅବା ମୋତେ ମଘବା (ଇନ୍ଦ୍ର) କରନ୍ତୁ । ୨୦ । ମାର୍ଜଣା—ସ୍ନାନ, ଭଞ୍ଜାକୁଞ୍ଚାବାସ— ସମାନ ଭାବରେ କୁଞ୍ଚା ହୋଇଥିବା ଲୁଗା, ଲୀଳାଦର...ସକୌତୁକ ସ୍ନେହରେ କମ୍ପୁଥିବା ଗଣ୍ଡଦେଶକୁ ଝଲକା (କାନର ଏକପ୍ରକାର ଭୂଷଣ) ର ମୋତିର ପ୍ରତିବିମ୍ବଦ୍ୱାରା ମଣ୍ଡିତ କରି, ତୋର ଚଳାଚଳ ତୋଳା ଇନ୍ଦୀବର (ନୀଳପଦ୍ମ) ମାଳାର ଦୋଳା (ଆନ୍ଦୋଳନ) ପରି ହୁଅନ୍ତେ । ୨୧ । ତୋ ସେବାରୂପ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ପୀଠ—ଉଚ୍ଚାସନ, କଞ୍ଜଦଳତଳ୍ପ—ପଦ୍ମପତ୍ର ଆସନ । ୨୨ । ଲାବଣ୍ୟ ...ତୋର ପଦ୍ମରୂପ ମୁଖ ଲାବଣ୍ୟରୂପ ପୋଖରୀ ମଧ୍ୟରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଛି । ଚକ୍ଷୁ ଦୁଇଟି ତହିଁରେ ମନ୍ଦର ପରି । ମୋ ନୟନ ସେ ମନ୍ଦରରେ ପୁଣି କେବେ ସୁଯୋଗରେ ଅୟନଅତିଥି (ବାଟୋଇ ବୁଲୁଅଁ) ହେବ, ଅର୍ଥାତ୍ ସତେ ସୁଯୋଗରେ ତୋର ମୋର ଚକ୍ଷୁ ମିଳିତ ହେବ ? ବେଣୀଫଣୀ...ଭଗବାନ ତୋ ବେଣୀରୂପ ସର୍ପୀର ଝୁମ୍ପା (ଫୁଲ) ରୂପ ଫଣାକୁ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ଛତ୍ରପରି ଠେକାଇଲେ । ସେ ଦିନ ଯୁବରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ମୋ ଅଂସ ଅବତଂସ (କାନ୍ଧର ଅଳଙ୍କାର) ହେବେ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ସେ ଦିନ ଯୁବରାଜଶ୍ରୀ କାନ୍ଧରେ ବହିବି । (ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ ଫଣୀଫଣାକୁ ନିଜ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଛତ୍ର ପରି କରିଅଛନ୍ତି) । ୨୩ । କାଶ୍ମୀର—ଦେଶବିଶେଷ ଓ ଜାଫ୍ରାନକେଶର, କୁନ୍ତଳ—ଦେଶବିଶେଷ ଓ

ଅଙ୍ଗରେ ବସନ୍ତ କରିଅଛୁ ସବୁକାଳେ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଭୂପାଳରୁ ତୁ ଲଭିଛୁ ଜନମ । କଣ୍ଠେ ଅଛୁ ମାଳବର ସଙ୍ଗମ । ନିଚୋଳ ପ୍ରଚ୍ଛାଦନ ଲାଗି ହେଉଛୁ କାଞ୍ଚୀରେ ମଧ୍ୟ ସୁଷମ ରେ । ୨୩ । ତୋ ବିନା ଭୁବନ ବନ ଘେନି ମନ ଦେଶାଟନେ କଲେ ପ୍ରବେଶ । ଦୁଃଖପାସୋରି ଗୃହୁଁ ସ୍ୱ ପ୍ରକାଶ । ହୋଏ ବୋଲି ବିଚାରିଲେ ତୋ ତନୁରେ ଅଛନ୍ତି ନିଖିଳ ଦେଶ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ତାହା ବିନା ଗଲେ ଆନ ଦେଶକୁ । ଅଜ ପାଇବି କି ସୁଖ ଲେଶକୁ । ସକଳ ଦେଶଚତୁର ଭାବ ହେବ ଭଜିଥିଲେ ତୋ ପାଶକୁ ରେ । ୨୪ । ଭାଗୀରଥୀଧାର ଜର ମୁକ୍ତାହାର ଯମୁନା ନୀଳ ରୋମରାଜ । କଣ୍ଠେ ସରସ୍ୱତୀ ଅଛୁ ବିରାଜ । ନର୍ମଦା ଲକ୍ଷଣଯାକ ପ୍ରଚ୍ଛପଦେ ତତେ ସିନା ଅଛୁ ଭଜି ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଓଷ୍ଠ ମାଣିକ୍ୟ ତାରି ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ । ନଖ ହୀରକ ଦନ୍ତ ମୋତିଫଳ । ରତ୍ନାକର ତୁହି ଏ ଘେନି ନିଖିଳ ତୀର୍ଥ ତୋ ତନୁରେ ତୁଲ ରେ । ୨୫ । ମକରଧ୍ୱଜତାପପାପନାଶିନୀ ଯୋଗ କେଉଁକାଳେ ଘଟିବ । ମୋର ମଜ୍ଜନେ କଳୁଷ ତୁଟିବ । ଏପରି କରୁଣା କରିବେ କେବେ ତୋ ପୟୋଧରେଶ୍ୱର ଶିବ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ତାଙ୍କ ସମୀପେ ଗୋଦାନ କରିବି । କରଯୋଡ଼ି କି ସନ୍ତୋଷେ ଭରିବି । ସଂସାର ଗୁରୁ ଯାତନାଯାକ ବିନା ଅୟାସରେ ପାସୋରିବି ରେ । ୨୬ । ଗମନେ ତୋହର ଅଛୁ ନାଗେଶ୍ୱର ଅବଲୋକନରେ ଅଶୋକ । ଶ୍ରୀଙ୍ଗୁମୂରେ ଦାସୀ ଛନ୍ତି ଅନେକ । ମୁଖପଙ୍କେରୁହ ଶ୍ରବଣ ପାଟଳୀ ଅଧର ଜୀବ ସ୍ତବକ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ନବ ପଲ୍ଲବ ଗୃହୁ ପାଣିପାଦ । କଳପଞ୍ଚମାଳାପ କଣ୍ଠନାଦ । ଭୃଙ୍ଗଧ୍ୱନି କରୁ ଅରଜ କରିବା ସମୟୁ ଉହୁଁ ଶବଦ ରେ ।୨୭। କନ୍ଦୁକ କେଳି ଅବସାନେ ସୁମନ୍ଦ ନିଃଶ୍ୱାସ ଚନ୍ଦନ ପବନ । ଧନ ତୋ ତନୁ ବାସନ୍ତିକ ବନ । ତହିଁ ଯେ ବିହାର କରୁଅଛୁ ହରିବିରୋଧୀ ତୁଳେ

କେଶ, କାମରୂପ—ଦେଶବିଶେଷ ଓ କନ୍ଦର୍ପର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଭୂପାଳ—ଦେଶବିଶେଷ ଓ ରାଜା, ମାଳବର—ରାଜ୍ୟବିଶେଷର ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠମାଳା, ନିଚୋଳ—ଚୋଳରାଜ୍ୟ ଓ ଉତ୍ତରୀୟ ବସ୍ତ୍ର, କାଞ୍ଚୀ—ରାଜ୍ୟଖଣ୍ଡ ଓ କଟିଭୂଷଣ ମେଖଳା ।୨୫। ନର୍ମଦା—ନଦୀ ଓ ସୁଖପ୍ରଦ, ରତ୍ନାକର—ସମୁଦ୍ର ଓ ନାନାରତ୍ନର ଆଧାର, ମକରଧ୍ୱଜତାପପାପ-ନାଶିନୀ ଯୋଗ—କନ୍ଦର୍ପ ତାପରୂପ ପାପନାଶିନୀ ଯୋଗ ଓ ତାପପାପନାଶିନୀ ସମୁଦ୍ର-ସ୍ନାନ ଯୋଗ, ଗୋଦାନ—ଗୋରୁଦାନ ଓ ଚକ୍ଷୁଦାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଖିରେ ଦେଖିବା । ୨୬ । ନାଗେଶ୍ୱର—ହସ୍ତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ, ଅଶୋକ—ଦୁଃଖର ଅଭାବ ଓ ଅଶୋକ ଫୁଲ, ଦାସୀ—ଭୃତ୍ୟା ଓ ଦାସକେରଣ୍ଡା ଫୁଲ, ପଙ୍କେରୁହ—ପଦ୍ମ, ପାଟଳୀ—ପାଟଳୀ ଫୁଲ, ଜୀବସ୍ତବକ—ବନ୍ଧୁଲିଫୁଲପେଣ୍ଡା, ଅରଜ କରିବା—ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିବା ।୨୮। କନ୍ଦୁକକେଳି—ପେଣ୍ଡୁଖେଳ, ବାସନ୍ତିକବନ—ନିଆଳୀଫୁଲ

ମୋ ମନ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ସେ ତ ପ୍ରଧାନ ପାଟଚର କର—ଅପହାରକ ବିରହୀ ରଙ୍କର । ଧରିଚ୍ଛି ମୋ ମନ ତୋ ରୁଚି ରତନ ତହିଁକି ଉପାୟ କରି ରେ । ୨୮ । ଦିବସ ରଜନୀ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ମାୟୀବୀ ଭେଟାଇବା ଦିନ । ଯେଉଁ ଶୋଭା ଦେଖିଅଚ୍ଛି ନୟନ । ଯେତେ ସୁଭାଗ୍ୟ ଦେଉଛି କେତେ ଜନ୍ମେ ପାସୋରି ପାରିବ ମନ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । କଲୁ ମୋ ଠାରେ ଯେତେ ଅନୁଗ୍ରହ । ତହିଁ ପ୍ରମାଣ ଏକା ଅବିଗ୍ରହ । ସେ ପୁଣି ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଲା ରହିଲା କେଡ଼େ ନିଗ୍ରହ ମୋ ଦେହ ରେ । ୨୯ । ମୁନେ ଗରଳ ପୁଙ୍ଖରେ ସୁଧା ଦେଇ ବିନ୍ଧିଲୁ ନେତ୍ର କଳମ୍ବରେ । ମୋଡ଼ି ଦେଲୁ ଯା ଲକ୍ଷା ଆଡ଼ମ୍ବରେ । ଗର୍ଭରେ ବୁଡ଼ି ପତ୍ରୀ ଭାଜି ରହିଲା ମୋର ମରମ ଶମ୍ବରେ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଲକ୍ଷା ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲା ମୋ ମୁଣ୍ଡରୁ । ସ୍ନେହଚୁମ୍ବ ପାନବୋଳ ଗଣ୍ଡରୁ । ଅଧର ବନ୍ଧୁଲୀ ମଧୁର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲା ତୁଣ୍ଡରୁ ରେ । ୩୦ । କୁଚକଳଶୀ କୁଙ୍କୁମ ସଉରଭ ସମ୍ପଦ ଉରେ ଥିଲା ପୁରି । ଶ୍ରୁତିଯୁଗେ ବାଣୀ ସୁଧାନିର୍ଝରୀ । ହୃଦୟନନ୍ଦନେ ପ୍ରସରି ଗଲା ତୋ ପରମ ରସଲହରୀ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଏ କି କହିବାର କଥା ଇତରେ । କେ ବା ସତ୍ୟ କରିବ ଜଗତରେ । ନିର୍ନ୍ନେକ ସମ୍ପଦଯାକ ଜମା ହୋଇଅଚ୍ଛି ନୟନ

ବିଗିବୃ; ହରିବିରୋଧୀ—କନ୍ଦର୍ପ, ପାଟଚର—ଚୋର, କରଅପହାରକ—ହାତରୁ ଯେ ଚୋରିକରି ନେଇଯାଏ, ରୁଚିରତନ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରୂପ ରତ୍ନ । ହେ ଧନ, ତୋ ଶରୀର ରୂପ ନଅଳିବନରେ କନ୍ଦର୍ପସଙ୍ଗେ ମୋ ମନ ବୁଲୁଅଛି, ପେଣ୍ଡୁଖେଳ ଶେଷରେ ତୋର ଧୀର ନିଃଶ୍ୱାସରୂପଚନ୍ଦନ ପବନ, ହାତରୁ ନେଇ ପଳାଇଯିବା ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଚୋରପରି, ମୁଁ ରଙ୍କ (ଦରିଦ୍ର ବିରହୀ) ଅଟେ, ମନରେ ତୋର ଯେଉଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ରୂପ ରତ୍ନକୁ ଧରିଛି ତାକୁ ସେ ନେଇ ପଳାଇ ଯିବଟି, ସେଥିପାଇଁ ଉପାୟ କର । ୨୯। ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲମାୟୀବୀ(ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ)ଦିନକୁ ରାତି କରି ଦେଇ ଯେଉଁଦିନ ତୋତେ ମୋତେ ଏକତ୍ର ମିଳାଇ ଦେଇଥିଲା ସେଦିନ ମୋ ଆଖି ଯେଉଁ ଶୋଭା ଦେଖିଛି, ସେ ଶୋଭା ମୋତେ ଯେତେ ସୌଭାଗ୍ୟ ଦେଉଛି, ଅଶେଷ ଜନ୍ମରେ ମୁଁ ତାହା ଭୁଲିଯିବି କି ? ଅବିଗ୍ରହ—ଅତନୁ, କନ୍ଦର୍ପ(ଏଠାରେ ମନ ?);ନିଗ୍ରହ—କଷ୍ଟ । ୩୦ । ନେତ୍ରକଳମ୍ବ—ଚକ୍ଷୁରୂପ ଶର, ତାହାର ମୁନରେ ବିଷ ଓ ପୁଙ୍ଖ ଅର୍ଥାତ୍ (ବାଣର ପକ୍ଷ ଲାଗିଥିବା)ମୂଳ ଅଂଶରେ ଅମୃତ ଦେଇ ମୋତେ ବିନ୍ଧିଲୁ । ଲକ୍ଷାର ଆଡ଼ମ୍ବରରେ (ଶୋଭାରେ) ନେତ୍ର ମୋଡ଼ି ଦେଲୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ବୁଲାଇ ନେଲୁ । ସେ ପତ୍ରୀ (ଶର) ମୋ ମର୍ମରୂପ ଶମ୍ବର (ମୃଗର) ଗର୍ଭରେ ପଶିଯାଇ ଭାଜି ରହିଗଲା । ତୋ ପାଦରେ ମୋ ଶିର ଲଗାଇଥିବାରୁ ଲକ୍ଷା (ତୋ ପାଦର ଅଲତାରଙ୍ଗ) ମୋ ମୁଣ୍ଡରୁ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲା । ୩୧ । ଶ୍ରୁତିଯୁଗେ (ଦୁଇ କାନରେ) ବଚନରୂପ ଅମୃତର

ଭିତରେ ରେ । ୩୧ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳଚୂଡ଼ୀ ସଞ୍ଚାର ସୁଷମା ସଞ୍ଚାର କରାଇ ଚରମେ । ମଜ୍ଜାଇଲ୍ଲ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଶରମେ । ମାୟା ଅବସାନ ଦଣ୍ଡେ ପୁଣି ଏଡେ ଦଣ୍ଡ ଥିଲ ଏ କରମେ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଏବେ ନ କଲେ ଏ ସୁଖ ସାକ୍ଷାତ । ହେବ ନାହିଁ ଏ ଜୀବନ ରକ୍ଷା ତ । ଦୀନାନୁକମ୍ପନହୀନା ବୋଲି ହେବ ଅପଶ ତୋହର ଖ୍ୟାତ ରେ । ୩୨ । ବିଚକ୍ଷଣ ଗୁଣନିଧି ଗ୍ରାମ୍ୟକୁ କି ଅଧିକ ମୁଁ ଲେଖି ପାରିବି । ଶଠା ଶଠାଙ୍କରେ ଯେବେ କହିବି । ଅୟାସ ଲେଶ ତୋ ଦିବ୍ୟ ଅବଧାନେ ହେଲେ ସଂସାରୁ ସରିବି ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଏଣୁ ହୃଦୟ ହେବାରୁ କାତର । କଲି ନାହିଁ ଜଣାଣକୁ ବିସ୍ତାର । ବର୍ଣ୍ଣାଇ ଘେନିବୁ ଉଚିତାନୁଚିତ ବିଧି ତୁ ସେ ସମସ୍ତର ରେ । ୩୩ । ତାଦୃଶ ସୁକୁମାରତର ଶ୍ରୀହସ୍ତ ହୃଦୟ ନୟନ ଯୁଗଳୀ । ଧରି ଘେନି ଅନାଇଁ ହେଲେ ଢୋଲି । ଏ ଅପରାଧ ମୋର କ୍ଷମା କରିବୁ କ୍ଷମାନିଧି ମୋ ସଙ୍ଗାଳି ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମୁଁ ତୋ ଚରଣେ ଅଳତା ବୋଳୁଛି । ପ୍ରିୟସଖୀମାନଙ୍କୁ ସଂଖୋଳୁଛି । ତୋ ବେଶ ଅର୍ଥେ ତାହାଙ୍କ ତୁଲେ ଫୁଲବାଡ଼ିରୁ ଫୁଲ ତୋଳୁଛି ରେ । ୩୪ । ଝରାମାଳିଆ ଶ୍ରବଣ ଅବତଂସ ସରୁ ପାଖୁଡ଼ା ଚନ୍ଦ୍ରହାର । ଫୁଲପହଞ୍ଚି ଫୁଲ ମୋତିହାର । ପଦ୍ମପନ୍ତୀ ପଦ୍ମ ଚୂନ୍ନିକି ବସାଇ ଅଙ୍ଗଦ କରୁଛି ତୋହର ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ରାମ ସୁମିତ୍ରା-ନନ୍ଦବରଧନ । ତାଙ୍କ ଅନୁଜହିଁ ସେହି ସମାନ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜ୍ୟେଷ୍ଠରାୟ ଭୂନାଥର ସେ ଦୁହେଁ ଜୀବନଧନ ହେ । ସୁଜନେ । ୩୫ ।

ଝର ପୂରି ରହିଥିଲେ । ୩୨ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିରେ ନିର୍ମିତ ଚୂଡ଼ିର ସଞ୍ଚା (ଶଙ୍ଖ) ର ସୁଷମା (ଶୋଭା)କୁ ମୋ ଚରମେ(ପିଠିରେ) ସଞ୍ଚାର କରାଇ(ରଖାଇ) (ଆଲିଙ୍ଗନ-ଦ୍ୱାରା) ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଶର୍ମରେ (ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତିଜନିତ ଆନନ୍ଦମୟ ସୁଖରେ) ମଜ୍ଜାଇ ଦେଲ୍ଲ (ବୁଡ଼ାଇ ଦେଲ୍ଲ); ମାୟା ଅବସାନଦଣ୍ଡେ—ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ଶେଷରେ;ଦୀନାନୁକମ୍ପନ-ହୀନା—ଦରିଦ୍ରକୁ ଦୟା କରିବାରେ ଅକ୍ଷମା ।୩୩। ଶଠା—ବିରକ୍ତ; ଅୟାସଲେଶ—ସାମାନ୍ୟକଷ୍ଟ ।୩୪। ଝରାମାଳିଆ—ଏକପ୍ରକାର ଝରି ଲମ୍ବିଥିବା ଫୁଲତୋଡ଼ା, ଶ୍ରବଣଅବତଂସ—କାନଫୁଲ; ଫୁଲପହଞ୍ଚି—ଫୁଲରେ ତିଆରି ପଇଞ୍ଚିଖଡ଼ୁ; ଚୂନି—ପଦ୍ମରାଗମଣି; ଅଙ୍ଗଦ—ବାହୁଭୂଷଣ ।୩୫। ସୁମିତ୍ରାନନ୍ଦବରଧନ ତାଙ୍କ ଅନୁଜ—ସୁମିତ୍ରାଙ୍କର ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକ ତାଙ୍କ ସାନ ଭାଇ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଚନ୍ଦ୍ରାକେଦାର

(ସଖୀ କୁନ୍ଦଲତାର ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ନିକଟକୁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଚିଠାଉ)

ରାଧାମୋହନ ଗୁରୁ ଚରଣ । ଶୋଣ ପଙ୍କଜଯୁଗ ଶରଣ । ନାଗରୀ ସକଳ ସମ୍ପଦର ପଦ କୁନ୍ଦଲତା ଶିର ଅଭରଣ ହେ । ନାଗର ।୧। ଅଖଣ୍ଡିତ ଧରାଯୁବରାଜ । ସରସ୍ୱତୀସଙ୍ଗୀତସମାଜ—ରସିକନିକର-ଶିରୋମଣିକରଦୀପନୀରାଜିତପଦାମ୍ବୁଜ ହେ । ନାଗର ।୨। ଇଷ୍ଟଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରକୁବଳୟ । ବାହୁବଳଜିତ ଭୁବଳୟ । ଅମନ୍ଦ ଗୁଣଗଣମଣି ମଞ୍ଜୁଷ ଶୋଭାଇନ୍ଦୀରାବନ୍ଦନାଳୟ ହେ । ନାଗର ।୩। ଦେଖି ତୁମ୍ଭର ଗମ୍ଭୀର ଭାବ । ବାଦ କଲା ଯା କ୍ଷୀର ଅର୍ଣ୍ଣବ । ସେପି ମନ୍ଦରକୁ ତାହା ମନ୍ଦରକୁ ତହୁଁ ଲୁଟାଇ ନେଲା ଦଇବ ହେ । ନାଗର ।୪। ଯଶତୁଲ୍ୟ ହେବ ବୋଲି ଶଶୀ । ମନେ ମନେ ଯା ହେଲା ସାହସୀ । ବୁଲୁଛି ପ୍ରତି ରାତି ମୃଗକପଟେ ଦେଲେ ଧାତା ଦେବା ଦାଗମସୀ ହେ । ନାଗର ।୫। ରବି କର ପ୍ରତାପକୁ ଲୋଡ଼ା । ପାଇ ରଶ୍ମିଚୟ ଭଡ଼ା ପୀଡ଼ା । ହେବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ କରୁଛି ପ୍ରଦୋଷ କାଳେ ପ୍ରତୀଚୀ ସମୁଦ୍ରେ ବୁଡ଼ା ହେ । ନାଗର ।୬। କରି ମନେ

ତ୍ରୟୋଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ନାଗରୀସକଳସମ୍ପଦର ପଦ—ନାଗରୀର ସମସ୍ତ ସୁଖର ସ୍ଥାନ; କୁନ୍ଦଲତା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସଖୀ ଏ ପତ୍ରର ଲେଖିକା)ର ମସ୍ତକର ଅଳଙ୍କାରସ୍ୱରୂପ ।୨।ଅଖଣ୍ଡିତ ଧରା—ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ; ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତସଭାର ଯେଉଁମାନେ ରସିକସମୂହ ସେମାନଙ୍କ ମସ୍ତକସ୍ଥ ମଣିର କର(କିରଣ)ଦ୍ୱାରା ନୀରାଜିତ(ଆରାଧିତ;ବନ୍ଦିତ)ହୋଇ-ଅଛି ପାଦପଦ୍ମ ଯାହାଙ୍କର ।୩। କୁବଳୟ—ନୀଳକଇଁ । ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରେମରେ ଆବଦ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରକୁବଳୟ ତୁମ୍ଭର ଇଷ୍ଟଦେବତା ଅଟନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ବାହୁବଳରେ ଭୁବଳୟ (ଭୂମଣ୍ଡଳ) ଜୟ କରିଅଛ । ଅମନ୍ଦଗୁଣଗଣମଣି ମଞ୍ଜୁଷ—ସୁନ୍ଦରଗୁଣସମୂହର ମଞ୍ଜୁଷ (ପେଡ଼ି, ଆଧାର);ଶୋଭାଇନ୍ଦୀରାବନ୍ଦନାଳୟ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ବନ୍ଧନାଗାର । ୪ । ସମୁଦ୍ର ଅପେକ୍ଷା ତୁମ୍ଭର ହୃଦୟଭାବ ଅଧିକ ଗମ୍ଭୀର । ୫ । ଯଶ ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ର(କଳଙ୍କରୂପୀ)ମୃଗ ବ୍ୟାଜରେ ବିଧାତା ଦେଇଥିବା ମସୀ (କଳା)ଦାଗ ଧରି ପ୍ରତି ରାତିରେ ବୁଲୁଛି ।୬। ସୂର୍ଯ୍ୟ ତୁମ୍ଭ ପରି ପ୍ରତାପୀ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ରଶ୍ମି(କିରଣ ଓ ଦଉଡ଼ି) ସମୂହର ଭଡ଼ାରୁ ପୀଡ଼ା······।୭। କାମ—

ଅନେକ ଉଦ୍ୟମ । ରୂପସମ ନୋହିବାରୁ କାମ । ଦେହ ଦେଖାଇବା ଲାଜେ ଦଗ୍ଧ ହୋଇ ଏକା ଶ୍ରୁତିଗତ କଲା ନାମ ହେ । ନାଗର । ୭ । ବାଦ ବାନ୍ଧି ତୁମ୍ଭ ସ୍ମରନ୍ତିଲେ । ମଦେ କାନନରେ ଯେତେ ମାତିଲେ । କଉତୁକୀ ଦେବ କମଳସମ୍ଭବ ଅଶ୍ୱମୁହାଁ ବୋଲି ବୋଲି ହେଲେ ହେ । ନାଗର । ୮ । କଳ୍ପଜୀବୀ ଯେବେ ଜୀବ ହେବେ । ଅଳ୍ପ କରି ବା କୀର୍ତ୍ତି କହିବେ । କହୁଁ କହୁଁ ପୀତବର୍ଣ୍ଣ ଛାଡ଼ି ଶ୍ୱେତ ହୋଇଯିବାକୁ ଅବା ଶଙ୍କିବେ ହେ । ନାଗର । ୯ । ରିପୁ ବିଜୟେ କରିରାଜକ । ରଖି ସେନାନ୍ତେ କରି ରାଜିକ । ରୋଦସୀ ମିଶା ସାଗରଗଣ ରସା ହେଲେ ନଅଣ୍ଟେ ଯାହା ବାଜୀକି ହେ । ନାଗର । ୧୦ । ଦେଖି କରି କରେ କରବାଳ । ହୋଇ ପରସ୍ପରେ କଳିକାଳ । ସକଳ ସୁରସୁନ୍ଦରୀ ସଜାଡ଼ନ୍ତି ହରିଚନ୍ଦନ କୁସୁମମାଳ ହେ । ନାଗର । ୧୧ । ତୂଣେ ମାର୍ଗଣଚୟ ଉଦୟେ । ହେଲେ କର ଯେବେ ଉଚ୍ଚ ହୋଏ । କୁଳପାଳୀ କାଳ ଛାତିରୁ ମିଳି ହେମ ଅଚଳ କମ୍ପଇ ଭୟେ ହେ । ନାଗର । ୧୨ । ଦେବ ଈଡ଼ୃଶ ପ୍ରଭୁସରିକ ।

କନ୍ଦର୍ପ (ମହାଦେବଙ୍କ ଚକ୍ଷୁର ଅଗ୍ନିରେ ପୋଡ଼ି ଯାଇଥିଲେ) । ଏକା···ତାହାର ନାମ ମାତ୍ର କାନରେ ଶୁଣାଯାଏ ।୮। କିନ୍ନର—ଦେବତାମାନଙ୍କ ଗାୟକ; କଉତୁକୀ ଦେବକମଳସମ୍ଭବ—କୌତୁକପ୍ରିୟ ବ୍ରହ୍ମା; ଅଶ୍ୱମୁହାଁ—ଘୋଡ଼ାପରି ମୁହଁ ଯେଉଁ-ମାନଙ୍କର (କିନ୍ନରମାନଙ୍କର ମୁହଁ ଘୋଡ଼ାପରି) ।୯। କଳ୍ପଜୀବୀ—ଦୀର୍ଘଜୀବୀ; କହୁକହୁ ...ଯେଉଁ ଲୋକର ବର୍ଣ୍ଣ ଗୌର ସେ ତୁମ୍ଭ ଯଶ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁ କରୁ ଧଳା ହୋଇ ଯିବାପାଇଁ ଭୟ କରିବେ (ଯଶ ଶୁକ୍ଳ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ) । ୧୦ । କରିରାଜକ—ହସ୍ତୀମାନଙ୍କୁ—ସେନାନ୍ତେ; ସେନାଦଳଶେଷରେ, ରାଜିକ କରି—ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ିକରି, ରୋଦସୀ—ସ୍ୱର୍ଗ ଓ ପୃଥିବୀ, ସାଗରଗଣ—ସବୁ ସମୁଦ୍ର, ରସା—ପୃଥିବୀ; ବାଜୀ—ଘୋଡ଼ା ।୧୧। କରବାଳ—ଖଡ୍‌ଗ; ଯୁଦ୍ଧରେ ମରିବା ଲୋକ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଏ, ତୁମ୍ଭେ ହାତରେ ଖଣ୍ଡା ଧରିବା ମାତ୍ରେ ସ୍ୱର୍ଗର ଦେବୀମାନେ ମନେ କରନ୍ତି କି ଏଥିଯୁଁ ଅନେକ ବୀର ଯୁଦ୍ଧରେ ମରି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଆସିବେ; ତେଣୁ ସେମାନେ ସେହି ମୃତ ବୀରମାନଙ୍କୁ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିବାପାଇଁ ପରସ୍ପର କଳି କରି ଆଗରୁ ସ୍ୱର୍ଗର ହରିଚନ୍ଦନ (ଦେବତରୁ) ଗଛର ଫୁଲରେ ବରଣମାଳା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ରଖନ୍ତି । ୧୨ । ତୂଣ—ତୂଣୀର, ଶର ରଖିବା ମୁଣା; ମାର୍ଗଣଚୟ—ଶରସମୂହ, ଉଦୟେ—ପ୍ରକାଶରେ, ବାହାର କରିବାରେ । ତୂଣୀରରୁ ବାଣ ବାହାର କରିବାପାଇଁ ତୁମ୍ଭ ହାତ ଯେତେବେଳେ ଉପରକୁ ଉଠେ, ସେତେବେଳେ (ସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଭୟରେ) କୁଳପାଳୀ (ତୁମ ଶତ୍ରୁଙ୍କ କୁଳକାମିନୀ) ମାନଙ୍କର କଳା ପଡ଼ିଯିବା ଛାତି ସାଙ୍ଗେ ବକ୍ଷସ୍ଥିତ ହେମଅଚଳ (ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପର୍ବତ ତୁଲ୍ୟ କୁଚ).

ଲେଖ ଲେଖି ପାରେ କଣୋଗ୍ରୀ କି । ଲୂତାତନ୍ତୁ ପରି ବିତାନବାଗୁରୀ ଧରି ଲେଢ଼ୁଅଛୁ କେଶରୀ କି ହେ । ନାଗର । ୧୩ । ଅହେ ଯୁବତୀ ଜୀବନ-ଧନ । ଜନ୍ମବେଳରୁ ଯେତି ବାମନ । କଳାକରକଳା କରେ ଧରି ଖେଳା କରିବାକୁ ସେ ବଳାଏ ମନ ହେ । ନାଗର । ୧୪ । ପୁଣି ଏ ଅଶା ଅତି ବିଚିତ୍ର । ଦେଖି ଲେଢ଼େ ଯା ଶ୍ରୀହସ୍ତ ପତ୍ର । କ୍ଷୁଦ୍ର ଖଦ୍ୟୋତ କୀଟ କରେ ସାହସ ରବିତୁଲେ ହୋଇବାକୁ ମିତ୍ର ହେ । ନାଗର । ୧୫ । କରି ସଙ୍ଗୀଳ ସ୍ୱପ୍ନ ପ୍ରସାଦ । ଆମ୍ଭ ଭରସା ଅତି ପ୍ରମାଦ । ଚକ୍ଷୁବିହୀନ ଭୁଜଙ୍ଗ ଲେଢ଼ଇ ଲଭିବାକୁ ସହସ୍ରାକ୍ଷପଦ ହେ । ନାଗର । ୧୬ । ଯନୁ କଲେ ଦୋଷ ନ ବୋଲଇ । ଲେକ ଭାଗ୍ୟ ସିନା ଲେଢ଼ୁଥାଇ । ବିଧିଅନୁକୂଳ ହେବାରୁ ହୋଇଲ୍ଲ ପକ୍ଷୀ ଚକୋର ଚନ୍ଦ୍ରିକାପାୟୀ ହେ । ନାଗର । ୧୭ । ଧାତାକୃପା ହେବାରୁ ଅମନ୍ଦ । ଭୋଗ ନ କଲ୍ଲ କି ମକରନ୍ଦ । ତିନ୍ଦୁକ ଇନ୍ଧନଅଙ୍ଗାରଶକଲକଳା ବିକଟ କୀଟ ମିଳିନ୍ଦ ହେ । ନାଗର । ୧୮ । ଗୋପୀଜନ ମିତ୍ରସୁତାକୂଳେ । ରଖିବାରୁ ବିଶ୍ୱାସ ହୃଷ୍ଟଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଚରଣସରସିଜସେବାଯୋଗ୍ୟ ନୋହିଲେ କି କାଳେ ହେ । ନାଗର । ୧୯ । ଅହେତୁକ ସ୍ନେହୀ ପ୍ରଭୁମାନେ । ତାରତମ୍ୟ ଥିଲେ ହେଲେ ମନେ । ରୁମାଧବଙ୍କୁ ଭୂ-ଜେମାଧବ ପରି ଅନୁକମ୍ପନ୍ତି ସମବିଧାନେ ହେ । ନାଗର । ୨୦ । ତ୍ରିତଜନେ ବହିଲେ କରୁଣା । ନ

ଭୟରେ ଥରେ । ୧୩ । ହେ ଦେବ, ଏପରି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟକୁ କଣୋଗ୍ରୀ (ଅଳ୍ପ-ବୟସ୍କା ଯୁବତୀ) କୌଣସି ଲେଖ (ପତ୍ର) ଲେଖି ପାରେ କି ? । ଲୂତାତନ୍ତୁ—ବୁଢ଼ିଆଣୀଜାଲ, ବିତାନ—ବିସ୍ତାର, ବାଗୁରୀ—ଜାଲ, କେଶରୀ—ସିଂହ । ୧୪ । କଳାକରକଳା—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା । ୧୫ । ଖଦ୍ୟୋତକୀଟ—ଜୁଳୁଜୁଳିଅପୋକ, ରବି ତୁଲେ—ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ । ୧୬ । ସ୍ୱପ୍ନପ୍ରସାଦ—ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦର୍ଶନଲବ୍‌ଧରୂପ ଅନୁଗ୍ରହ; ଚକ୍ଷୁବିହୀନ ଭୁଜଙ୍ଗ—ଅନ୍ଧ ଭଖାରୀ, ସହସ୍ରାକ୍ଷ—ସହସ୍ର ଚକ୍ଷୁଧାରୀ ଇନ୍ଦ୍ର । ୧୭ । ଚନ୍ଦ୍ରିକାପାୟୀ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପାନକାରୀ । ୧୮ । ଅମନ୍ଦ—ବହୁ; ପ୍ରଚୁର; ମକରନ୍ଦ—ପୁଷ୍ପମଧୁ, ତିନ୍ଦୁକ—କେନ୍ଦୁକାଠ, ଇନ୍ଧନ—ଜାଳଣୀକାଠ, ଶକଲ—ଖଣ୍ଡ, ପୋଡ଼ା କେନ୍ଦୁକାଠର ଅଙ୍ଗାରଖଣ୍ଡ ପରି କଳା; ବିକୃତ କୀଟ—ଅସୁନ୍ଦର ପୋକ, ମିଳିନ୍ଦ—ଭ୍ରମର, ବିଧାତାଙ୍କ କୃପାବଳରେ କେନ୍ଦୁକାଠ ଅଙ୍ଗାର ପରି କଳା ଅସୁନ୍ଦର ଭ୍ରମର ସିନା ମକରନ୍ଦ ପାନ କରେ । ୧୯ । ମିତ୍ରସୁତାକୂଳେ—ଯମୁନାତୀରରେ । ୨୦ । ଅହେତୁକ ସ୍ନେହୀ—କାରଣ ନ ଥାଇ ଯେଉଁମାନେ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି । ପ୍ରଭୁମାନେ—ଦେବତାମାନେ, ରୁମାଧବ—ସୁଗ୍ରୀବ, ଭୂ-ଜେମାଧବ—ପୃଥିବୀର

ଦେଶଇ ପ୍ରଭୁପଣ ଊଣା । ଶଶ ଶଶଧର ଗର ଗଙ୍ଗାଧର ଯୋଗ ଥିବନ୍ତି ପୁରାଣେ ଶୁଣା ହେ । ନାଗର । ୨୧ । ପୂର୍ବେ ମୋତେ ତୁମ୍ଭ କ୍ଷୀରଧାତ୍ରୀ । କରିଥିବା ଯେଣୁ ଧର୍ମପୁତ୍ରୀ । ପୁତ୍ରୀନିର୍ବିଶେଷ କରି ସ୍ନେହେ ପରିପାଳିଥିଲେ ଜନୟିତ୍ରୀ ହେ । ନାଗର । ୨୨ । କନ୍ୟା ହୋଇଥିଲି ବା ରୋହିଣୀ । ମତେ କେଉଁ ଦେବା ଏଥି ଅଣି । ବାଳା ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ସଖୀ କରିଛନ୍ତି ବାଲ୍ୟ ସକାଶୁଁ ମୁଁ ନାହିଁ ଜାଣି ହେ । ନାଗର । ୨୩ । ଏଣୁ ଜଣାଣ ଲେଖଇ ରସି । କିଛି ନ ଜାଣେ ଅଗ୍ରାଳକେଶୀ । ହେଲେ ହେଲେ ଅନୁଚିତ ଅବଧାନ୍ତୁ ଯେଣୁ କରୁଣାସୁଧା ବର୍ଷି ହେ । ନାଗର । ୨୪ । କେମା ଲଜେ ସିନା କହୁ ନାହିଁ । ତାର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗବେଦନା ଗୃହିଁ । ହେଲାନି ପରତେ ମଦନ କରତେ କାଟେଁ ସରିଯିବ ଗୃନ୍ଦମୁହିଁ ହେ । ନାଗର । ୨୫ । ଦୁଃଖେ ଯେବେ ରାମା ଜୀବ ଯିବ । ତୁମ୍ଭ ପରି ପ୍ରଭୁ ନିନ୍ଦ୍ୟ ହେବ । ଗୃତକ କଣ୍ଠ ଶୋଷଣେ ନାଶଗଲେ ଘନ ବିନା କାହାର ଲାଘବ ହେ । ନାଗର । ୨୬ । ଜୀବ ଯିବା ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ତାର । ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଯେ ସୁକୁମାର । ମାର ମାରୁଛି ଯେଉଁ ହୃଦେ ମରତେ ତହିଁ କାହିଁକି କଲି ଅଗାର ହେ । ନାଗର । ୨୭ । ଯେଉଁ ଅଙ୍ଗ ମାର୍ଦ୍ଦବ ସୁମର । ବାଳା ଶିରୀଷରୁ ସୁକୁମାରୀ । ହେଲେହେଁ ତୁମ୍ଭ ହୃଦକୁ ନ ଛୁଇଁଲା କଦାଚିତ ବାଧିବାକୁ ଡର ହେ । ନାଗର । ୨୮ ।

କନ୍ୟା ସୀତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର । ୨୧ । ଶଶ······ଶଶଧର (ଚନ୍ଦ୍ର) ଶଶ (ଠେକୁଅ) କୁ, ଗଙ୍ଗାଧର (ଶିବ) ଗରକୁ (ବିଷକୁ) ଅଶ୍ରିତଜନଙ୍କଠାରେ କରୁଣା କରି ଧାରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ୨୨ । କ୍ଷୀରଧାତ୍ରୀ—ସ୍ତନ୍ୟପାନ କରାଇଥିବା ଧାଈ ମା; ପୁତ୍ରୀନିର୍ବିଶେଷ କରି—ନିଜ କନ୍ୟା ପରି, ଜନୟିତ୍ରୀ—ମା, ଜନନୀ । ୨୩ । କନ୍ୟା—ଦଶବର୍ଷ ବୟସ୍କା ବାଳିକା, ରୋହିଣୀ—ନଅବର୍ଷ ବୟସ୍କା ବାଳିକା (ଅଷ୍ଟବର୍ଷା ଭବେତ୍ ଗୌରୀ, ନବବର୍ଷା ଚ ରୋହିଣୀ, ଦଶବର୍ଷା ଭବେତ୍ କନ୍ୟା···) ବାଲ୍ୟ ସକାଶୁଁ—ମୁଁ ବାଳିକା ହୋଇଥିବାରୁ । ୨୪ । ଅଗ୍ରାଳକେଶୀ—କୁଟିଳକୁନ୍ତଳା; ଅନୁଚିତ ଅବଧାନ୍ତୁ—ଉଚିତ ସାବଧାନତା ଅଭାବରୁ । ୨୫ । ମଦନ କରତେ—କନ୍ଦର୍ପର କରତ୍ରନାମକ ଶସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା । ୨୬ । କଣ୍ଠ ଶୋଷଣେ—କଣ୍ଠ ଶୁଖିଯିବାରୁ । ଲାଘବ—ନୀଚତା । ୨୭ । ଅଗାର—ଗୃହ, ବାସ । ତାର ମରିବାରେ ଚିନ୍ତା ନାହିଁ, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ସର୍ବଦା ତା ହୃଦୟରେ ବାସ କରିବାରୁ କାଳେ ତା ଶରୀର ନାଶ ହେଲେ ତା ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ତୁମ୍ଭର ସୁକୁମାର ଶରୀର ଅଘାତ ପାଇବ, ଏଥିପାଇଁ ତାହାର ଭୟ । ୨୮ । ଶିରୀଷ ପୁଷ୍ପପରି କୋମଳାଙ୍ଗୀ ହେଲେହେଁ ତୁମ୍ଭ ଶରୀରର ମାର୍ଦ୍ଦବ (କୋମଳତା) ସ୍ମରଣ କରି କାଳେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବାଧିବ ଏଥିପାଇଁ ତୁମ୍ଭ ହୃଦୟରେ ରହିବାକୁ ସାହସ କରୁ ନାହିଁ; ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ସବୁବେଳେ ମନରେ

ଚଣ୍ଡ କୁସୁମ କୋଦଣ୍ଡଧାରୀ । ତୁମ୍ଭ ନେତ୍ରାନ୍ତ ନିଦେଶକାରୀ । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସିନା ନ ବାଧିବ ତା ରେଖିଁ କେହି ବଞ୍ଚିବ ନୃପକୁମାରୀ ହେ । ନାଗର । ୨୯ । ପ୍ରତିପଦାବାଳୀବଗ୍ଧବ । ଏବେ କେମିଠାରୁ ସ୍ଥୁଳ ହେବ । ଡରୁଛୁଁ ଶ୍ୱାସ-ବାସଲୋଭୀ ରୋଲମ୍ବ ପକ୍ଷବାତେ ଅବା ଉଡ଼ିଯିବ ହେ । ନାଗର । ୩୦ । ପୂର୍ବ ପୁଣ୍ୟପୁଞ୍ଜ ହେଲେ ରୁଣ୍ଡ । ତୁମ୍ଭ ଚୁମ୍ବିଯୋଗ୍ୟ ଯେଉଁ ଗଣ୍ଡ । ତାହାକୁ ସ୍ଥିର ପାଣ୍ଡୁ ଭାବ ଚୁମ୍ବୁଛି ଏଥିଁ ନେତ୍ରକୁ ଯେ ବଡ଼ ଦଣ୍ଡ ହେ । ନାଗର । ୩୧ । ଦ୍ୱେଷ ହେଲାନି ଦ୍ରବ୍ୟ ଅଶନ । ବାଳା ତପ୍ତ ନିଃଶ୍ୱାସ ଶ୍ୱସନ । ଧଇରେ ଝଡ଼ି ମଉଳିଯିବା ଜବା ପରି ହେଲାନି ଦନ୍ତବସନ ହେ । ନାଗର । ୩୨ । କେଳି କୁତକୀ କାମଦୁଘାଟି । ମଣେ ପଲ୍ଲବ ଶଯ୍ୟାକୁ ଘାଟୀ । ସ୍ଥିତିଲିଁ ଉରରେ ପାଟୀର ପଙ୍କରେ ଦକ୍ଷିଣ ଜଳା କବାଟୀ ହେ । ନାଗର । ୩୩ । ସହଜେ ତ ମଧ୍ୟ ଅତି କୃଶ । ଏଣୁ ହେଲାନି ଅତି ଅବଶ । ହାଉଳି ଯିବା ହେମଲତାଅଙ୍ଗୀକି ମହାଦୁର୍ବହ କୁଚକଳଶ ହେ । ନାଗର । ୩୪ । ବାଳା ହୋଇବାରୁ ଲୀଳା ତୁଟ । ଦିନେ ଦିନେ ହୋଇଛି ପ୍ରକଟ । ଅପାଙ୍ଗ ନିଜାଙ୍ଗଣେ ଭୂମି ହେଲାନି ଶଙ୍କ

ସ୍ଥାନ ଦିଅ ବୋଲି କହିବାକୁ ସାହସ କରୁ ନାହିଁ । ୨୯ । ଚଣ୍ଡ କୁସୁମକୋଦଣ୍ଡ-ଧାରୀ—ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଫୁଲଧନୁ ଧାରଣକାରୀ (କନ୍ଦର୍ପ); ତୁମ୍ଭ ନେତ୍ରାନ୍ତ ନିଦେଶକାରୀ—(ବୀରତ୍ୱାଦି ଗୁଣଯୁକ୍ତରେ) ତୁମ୍ଭଠାରୁ ଊଣା ହେବାରୁ ତୁମ୍ଭ ଚକ୍ଷୁକୋଣର ଆଦେଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଇଙ୍ଗିତ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । କେହି—କିପରି । ଦୁଷ୍ଟ ମଦନ ତୁମ୍ଭର କିଙ୍କର ଥିବାରୁ ତା ଆଘାତ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସିନା ବାଧିବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ଦୁଷ୍ଟର କୋଧରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ମରିଯିବ । ୩୦ । ପ୍ରତିପଦାବଳୀବଗ୍ଧ-ଧବ—ପ୍ରତିପଦ୍ ତିଥିର କ୍ଷୀଣ ଚନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ୱାସବାସଲୋଭୀ—(ପଦ୍ମିନୀନାୟିକା ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ନିଃଶ୍ୱାସ ପଦ୍ମଫୁଲ ଗନ୍ଧବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ) ତା ନିଃଶ୍ୱାସ ପବନଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପାଖରେ ଉଡ଼ୁଥିବା, ରୋଲମ୍ବ ପକ୍ଷବାତେ—ଭ୍ରମରର ଡେଣା ପବନରେ । ୩୧ । ପାଣ୍ଡୁଭାବ—ପାଣ୍ଡୁତା, ରକ୍ତହୀନତା ଯୋଗୁଁ ଶେତା ପଡ଼ିଯିବା । ୩୨ । ଅଶନ—ଖାଦ୍ୟ, ଜବା—ମନ୍ଦାରଫୁଲ, ଦନ୍ତବସନ—ଅଧର, ଓଷ୍ଠ । ୩୩ । କାମଦୁଘା—କାମଧେନୁପରି ଅଭୀଷ୍ଟଦାୟିନୀ, ପଲ୍ଲବ-ଶଯ୍ୟା—କୋମଳ ନୂଆପତ୍ର ବିଛଣା, ଘାଟୀ—ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ, ପାଟୀର ପଙ୍କରେ—ଚନ୍ଦନରୂପ ପଙ୍କରେ, ଦକ୍ଷିଣର ମଳୟ ପବନ ବିରହିଣୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯନ୍ତ୍ରଣାପ୍ରଦ ହୁଏ, ଏଥିପାଇଁ ତା ଦେହରେ ଦକ୍ଷିଣା ପବନ ନ ଲାଗିବ ବୋଲି ଝରକାରେ ବଟାଚନ୍ଦନ ଲଗାଇ ବାୟୁନିର୍ଗମ ମାର୍ଗ ଆମେ ବନ୍ଦ କରୁଛୁଁ । ୩୪ । ମଧ୍ୟ—କଟିଦେଶ, ଅତିକୃଶ—ଅତିକ୍ଷୀଣ । ୩୫ । ଲୀଳାତୁଟ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟହାନି,

ତାହା ନେତ୍ରଖଞ୍ଜରୀଟ ହେ । ନାଗର । ୩୫ । ତୁମ୍ଭେ ଚମତ୍କାର ଚନ୍ଦ୍ରବତ । ବାଳାତନୁ-ତନୁ-ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ । କର ସ୍ପର୍ଶ ବିନା ସିନା ଏ ଯେଣୁ ହୋଇଗଲା ଏତେ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହେ । ନାଗର । ୩୬ । ଏଣୁ ମଣେ ହେ ସୁନ୍ଦରବର । କର ସମ୍ପର୍କ ହେଲେ ତୁମ୍ଭର । ଦ୍ରବରୁ ଯେବେ ଦ୍ରବ ଜାତ ହୋଇବ ହୃଦ କି ହୋଇବଟି କେମାର ହେ । ନାଗର । ୩୭ । ଦିନେ ଦିନେ ଉନମାଦବଶେ । ଯେଣୁ ତୁମ୍ଭେ ଥିଲ ପର ପାଶେ । ରୁଷି ବସି ପୁଣି ତୁମ୍ଭ ଗୂଢ଼ବାଣୀ ଶୁଣି ବୋଧହେଲା ପର ଦିଶେ ହେ । ନାଗର । ୩୮ । ଏକୁଁ ଅରକେ ହୋଇ ନିପୁଣ । କେତେ ନ ଥିଲେ ନରେଶଗଣ । ବୀରସେନରାଜସୁତରେ ଭୀମଜା ମଙ୍କା ମଙ୍କାଇବାର ତ ଜାଣ ହେ । ନାଗର । ୩୯ । ଅପେ ହର ପେଷିଥିଲେ ଦୂତ । କେତେ ବୋଧିଲେ ଗିରି ସାମନ୍ତ । ଚନ୍ଦ୍ରଶକଳମଣ୍ଡଳ ବିନା ନିକି ଅନେ ରସିଲା ଗଜରୀତି ହେ । ନାଗର । ୪୦ । ମତ୍ତ ବିଧିନିଷ୍ଠିତ ମନକୁ । ନତସ୍ଥଳାଭିମୁଖ ବନକୁ । ଫେରାଇ ହୁଅଇ ନି କି ବୁଦ୍ଧିବଳେ କଲେ ହେଲେ ନାନା ଯତନକୁ ହେ । ନାଗର । ୪୧ । ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଏଥି ଯେ ହେବ । ତାକୁ ଏ ମହୀ କେହି ସହିବ । ଚପଳା ଘନକୁ ମଣି କୁନ୍ଦନକୁ ଯୋଗେ ଘଟାଇଅଛି ଦଇବ ହେ । ନାଗର । ୪୨ । ନିଷ୍ଟେ କଲ ବିଧାତା ଅଗ୍ରହ । ପୁଣି ତୁମ୍ଭେ

ଦିନେ ଦିନେ···ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଆଖି ଖଞ୍ଜରୀଟ ବା ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀ ପରି ତାହା ଅପାଙ୍ଗ (ନେତ୍ରପ୍ରାନ୍ତ) ରୂପ ନିଜ ଅଗଣାରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲା, ଏବେ ସେ ସେଠାରେ ବୁଲିବାକୁ ସ୍ଥାନ ନ ପାଇ ଖଞ୍ଜ (ଛୋଟା) ହୋଇ ଗଲାଣି, ଅର୍ଥାତ୍ ଏବେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ନେତ୍ରବିଳାସ ଲୋପ ହେଲାଣି । ୩୬ । ତୁମ୍ଭେ ବଚନ ଚନ୍ଦ୍ର ପରି, ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ତନୁ ମଧ୍ୟ ବଚନ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ପରି; କର—କିରଣ, ହାତ; ସାଧାରଣତଃ ଚନ୍ଦ୍ରର କିରଣରେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ତରଳିଯାଏ, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭର କରସ୍ପର୍ଶ ବିନା ତାହାର ତନୁ ଦ୍ରବ ଯାଇଅଛି, ତେଣୁ ଦୁହେଁ ବଚନ । ୩୭ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତରେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ରୂପ ତା ଦେହରେ ତୁମ୍ଭ କର (ହାତ) ବାଜିବ, ସେତେବେଳେ ସେହି ତରଳ ବସ୍ତୁରୁ ପୁଣି ଯେବେ ତରଳ ବସ୍ତୁ ବାହାରିବ, ତେବେ ବାଳାର ହୃଦୟ କଅଣ ହେବଟି ? ୩୯ । ବୀରସେନ-ରାଜସୁତ—ନଳ, ଭୀମଜା—ଦମୟନ୍ତୀ; ମଙ୍କା—ଅନ୍ତଃକରଣ, ମନ ।୪୦। ବୋଧିଲେ—ବୁଝାଇଲେ, ଗିରିସାମନ୍ତ—ହିମାଳୟ, ଚନ୍ଦ୍ରଶକଳମଣ୍ଡଳ—ଚନ୍ଦ୍ରଖଣ୍ଡଧାରୀ ଶିବ । ୪୧ । ମତ୍ତ—ଭାବରେ ଉନ୍ମତ୍ତ, ବିଧିନିଷ୍ଠିତ—ନିୟମାନୁସାରେ ସ୍ଥିରସଙ୍କଳ୍ପ, ନତ-ସ୍ଥଳାଭିମୁଖ—ନିମ୍ନଦେଶଗାମୀ, ବନ—ଜଳ (ତୁଳନା କର କୁମାର ସମ୍ଭବ—କଇପ୍ସିତାର୍ଥସ୍ଥିରନିଶ୍ଚୟଂ ମନଃ ପୟଶ୍ଚ ନିମ୍ନାଭିମୁଖଂ ପ୍ରତୀପୟେତ୍) ।୪୨। ଚପଳା—

ମଧୁରବିଗ୍ରହ । ଜେମାଭୁବନଭୂଷଣସରୋଜିନୀ ଅଭ ଏ ବାର୍ଦ୍ଧେରେ କି ସନ୍ଦେହ ହେ । ନାଗର । ୪୩ । ଦୂରେ ଥାଉ ଅନ ଭାଗ୍ୟମାନ । କ୍ରମେ ହୋଏ ସିନା ଏ ବିଧାନ । କରୁପେ ହେଲେ ମୋ ସଖୀ ପ୍ରାଣ ରଖି ଦେଇ ଦରଶନରସାୟନ ହେ । ନାଗର ।୪୪ ।ଅଗେ ଅସୁଚ୍ଛି ମାସ ମାଧବ । ତହିଁ ବଳକ୍ଷ ପକ୍ଷରେ ହେବ । ବସନ୍ତ ମାଧବରୂପୀ ରମାଧବ ଦେବଙ୍କର ଯାତ୍ରା ମହୋତ୍ସବ ହେ । ନାଗର । ୪୫ । ବହୁ ନୃପେ ନ ଥିବେ ସାଥିରେ । ନେତ୍ରରଞ୍ଜନପୁରୀ ପଥରେ । ନୃପାତ୍ମଜାରେ କୃପାରେ ବିଜେ ହେବେ କାମକଳାନଗରୀକି ଥରେ ହେ । ନାଗର । ୪୬। ମନସିଜ ମୃଗୟୁ ପୁଙ୍ଗବ । ପ୍ରକାଶିବ ତା ବିଦ୍ୟାପ୍ରଭବ । କନକମଞ୍ଜରୀ ଖେଳାଖଞ୍ଜରୀଟ ପଞ୍ଜରୀରେ ସେଠାରେ ପଡ଼ିବ ହେ । ନାଗର । ୪୭ । ଶଉ ନୋହିଲେ ଏଥକୁ ରାଜି । ଏଡ଼େ ଯଶଶୋଭା ଯିବ ଭାଜି । ରାଜୀବନେତ୍ରାନାଶଙ୍କ ବୋଲି ଲୋକେ କାଷ୍ଟେ ଗଲଟି ଉଡ଼ିମ ବାଜି ହେ । ନାଗର । ୪୮ । ତୁମ୍ଭ ପଣ୍ଡିତପଣ ଅଗାଧ । ତହିଁ ବିସ୍ତର ଲେଖା ନିଷେଧ । ବ୍ୟାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣ ବିନ୍ୟାସ ପରୁ ବିଜୁ ପର ହେବ ସିନା ଅପରାଧ ହେ । ନାଗର । ୪୯ । ପଲ୍ଲବାଏ ଏ ଶିଶିରେ ବନ । ବୃକ୍ଷ ଦେଖି ବଗେ ଯଜ୍ଜବନ । ଯୁବ-ସନ୍ଦେଶାମୃତ ନାମ ଏ ଛାନ୍ଦ କବିଦୋଷକୁ ନ ଘେନି ଘେନ ହେ । ନାଗର । ୫୦ । ରାମକୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମୟ । ଯେଣି ସୁରେଶାଧିକ ପ୍ରଣୟ । ତାହାଙ୍କ ଚରଣସରୋଜ ଶରଣ ନୃପ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ଲୋକରାୟ ହେ । ନାଗର । ୫୧ ।

କଳ୍ପ; ମଣି—ରତ୍ନ; କୁନ୍ଦନ—ସୁନା । ୪୩ । ମଧୁର ବିଗ୍ରହ—ସୁନ୍ଦର ଶରୀରଧାରୀ ଓ ମଧୁକାଳୀନ ବା ବସନ୍ତକାଳୀନ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ସରୋଜିନୀ—ପଦ୍ମିନୀ । ୪୪ । ଦରଶନରସାୟନ—ଦର୍ଶନଦାନରୂପ ଜୀବନରକ୍ଷକ ରସୌଷଧ ।୪୫। ମାଧବ ମାସ—ବୈଶାଖମାସ; ବଳକ୍ଷପକ୍ଷ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ; ବସନ୍ତମାଧବରୂପୀ—ବସନ୍ତଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସ୍ୱାମୀରୂପୀ; ରମାଧବ—କୃଷ୍ଣ । ୪୬ । ନେତ୍ରରଞ୍ଜନପୁରୀପଥରେ—ଚକ୍ଷୁର ଆନନ୍ଦ-ପ୍ରଦ ଏ ନଗରୀର ପଥରେ । ୪୭ । ମନସିଜମୃଗୟୁପୁଙ୍ଗବ—କନ୍ଦର୍ପରୂପ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶିକାରୀ । କନକ···ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସୁବର୍ଣ୍ଣମଞ୍ଜରୀରୂପ ନେତ୍ରପ୍ରାନ୍ତରେ ଖେଳୁଥିବା ଖଞ୍ଜରୀଟ ପକ୍ଷୀ ସେହିଠାରେ ପଞ୍ଜୁରୀରେ ପଡ଼ିବ, ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ସେହିଠାରେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖିବ । ୪୯ । ବର୍ଣ୍ଣବିନ୍ୟାସ—ଅକ୍ଷରସ୍ଥାପନରୀତି । ୫୦ । ଏ ଛାନ୍ଦ ଶୀତକାଳରେ ମଧ୍ୟ ବନକୁ ନବପଲ୍ଲବଯୁକ୍ତ କରାଏ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କାମୋଦୀ

(ନାୟକର ଅନୁଚିନ୍ତା)

ନୃପତନୟ ନୟ ନୟନ ସବିନୟ ପ୍ରିୟ ବୟସ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ରସି । ଏକାନ୍ତେ ବସି ବଶିମନୋରଞ୍ଜନା ବଶୀକରଣ ଗୁଣ କହେ ହସି ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ବାରଜସମ୍ଭବ ସେ ଭଲ । ନାରୀ ଜଗତେ ଯେ ରଚିଲ । ତରୁଣେକ୍ଷଣେ କ୍ଷଣ ଦେବାରେ ବିଚକ୍ଷଣ ଶୁଭଲକ୍ଷଣ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲ ସେ । ୧ । ଏକାକୀ ନୟନର ନରମ ସ୍ଥଳୀ ନ ରଖଇ କି ସମ୍ପତ୍ତି ସୁଖର । ମେରୁଶିଖର ଖର ତଟିନୀ ଜଳେ ଖରଚଇ ଯେ ଶରୀର ଅଖର ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଅନେକ ଜବାଳ କାଳୀରେ । ଚଢ଼ାଇ ଯେ କାଳିକା ଶିରେ । ଚମ୍ପା ତାହାଙ୍କ ବର ବରାଙ୍ଗେ ଦେଲେ ବର ବୋଲାଏ ରସିକରାଶିରେ ହେ । ୨ । ଯେ ତପର୍ତ୍ତୁରେ ତପ ଚର ପଞ୍ଚାଗ୍ନି ତପତରେ ବା ହୋଇଥାଏ ଭାଜ । ସେ ବିନା ତଳ୍ପେ ରାଜ ରାଜୀବାକ୍ଷୀକି ରାଜ କରାଇ କରେ ମଦନାଜ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଅଜୀବ ଯାର ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ । ତା ଜୀବ ବିନା ଜୀବେ ଲେଖି । ପାଜ ବେଭାର ତାବ ଅଜୀବେଶ୍ୱର ଗିର ଯା କିଭେ ନାହିଁ ଧାତା ରେଖି ହେ । ୩ । ସମଧୁ ମଧୁରସା ରସାଳରସମିସା ସରଶାକରରସାକର । ଧରେନ୍ଦ୍ରଜା ଅଧରେ ଧରେ ଅନୁରୋଧରେ ଧୀରେ ଯେ ନିବେଦିତ

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ନୟ ନୟନ—ଶାସ୍ତ୍ରଚକ୍ଷୁ, ନୀତିନିପୁଣ; ପ୍ରିୟବୟସ୍ୟ—ପ୍ରିୟସଖା, ବଶିମନୋରଞ୍ଜନା—ମୁନିମନୋମୋହିନୀ, ବାରଜସମ୍ଭବ—ବ୍ରହ୍ମା, ତରୁଣେକ୍ଷଣେ-କ୍ଷଣ...ଯୁବକମାନଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ କ୍ଷଣ ଆନନ୍ଦ ଦେବାରେ ନିପୁଣ ଶୁଭଲକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲ । ୨ । ଏକାକୀ ନୟନର ନରମସ୍ଥଳୀ—(ସ୍ତ୍ରୀ) ଚକ୍ଷୁର ଏକମାତ୍ର ନର୍ମ (କ୍ରୀଡ଼ା) ସ୍ଥାନ; ମେରୁଶିଖର—ମେରୁପର୍ବତର ଶୃଙ୍ଗ; ଖରତଟିନୀ—ପ୍ରବଳ ସ୍ରୋତସ୍ୱତୀ (ଏଠାରେ ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗା); ଖରଚେ—ବ୍ୟୟ କରେ, ଅଖର—ଶେଷରେ, ଜବାଳ—ଜବା ବା ମନ୍ଦାର ଫୁଲସବୁ, ତାହାଙ୍କ ବର—କାଳିକାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର ଶିବ; ବରାଙ୍ଗେ—ସୁନ୍ଦର ଶରୀରରେ, ବର—ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୩ । ତପର୍ତ୍ତୁ—ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ, ଚର—ଆଚରଣ କର; ପଞ୍ଚାଗ୍ନି ତପତରେ—ଚାରିପାଖର ଚାରିଅଗ୍ନି ଓ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଏହି ପଞ୍ଚାଗ୍ନି ଉତ୍ତାପରେ; ତଳ୍ପେ—ବିଛଣାରେ, ଶଯ୍ୟାରେ; ଭାଜ—ଶୋଭା ପାଇ; ରାଜୀବାକ୍ଷୀ—ପଦ୍ମନେତ୍ରା; ରାଜ କରାଇ—ସନ୍ତୁଷ୍ଟା କରାଇ; ମଦନାଜ—କାମଯୁକ୍ତ; ଅଜୀବ—ଜୀବିକା ବା ଆଶ୍ରୟ, ପାଜବେଭାର—ଦୁଷ୍ଟ

କରେ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ବନ୍ଧୁଲି ମଧୁଲିଟ ପରି । ବନ୍ଧୁ ଅଧରୁ ମଧୁଝରୀ । ପିଏ ସେହି ତରୁଣ ରଣରଣକ ରଣ ରସଲହରୀରେ ପହଁରି ହେ । ୪ । ଯେ ପୂରୁବରେ ବରେ ଲଭି ଥାଇ ଶ୍ରୀବରେ ଚଢ଼ାଇ ତୁଳସୀମଞ୍ଜରୀ । ସେ ସିନା ସୁନାଗରୀ ଉପତ ସୁନାଗୋରୀ ନୟନ ଖଞ୍ଜନପଞ୍ଜରୀ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ତରୁଣୀ ଚତୁର ଭିତର । ଉରକୁ ନ ପାରେ ଇତର । ତାର-ତରଳତର ତରଙ୍ଗ ନେତ୍ରାନ୍ତର ଇତରେ ନୁହଇ ଖାତର ହେ । ୫ । ପରାନନ୍ଦ କନ୍ଦଳୀ ଦଳ ମାନସସ୍ଥଳୀ ମହୀରୁହ ହେବାକୁ ବାହାର । ଅବଳା-ବଳାବଳାହକନନନ୍ଦୁଁ ବଳାତିଶୟ ନ ଲଭେ ଯାହାର ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ସେ ନିଜ ଜମା ପୂରୁଷରେ । ସରେ ସେ ପୂର୍ବ କଲ୍ମଷରେ । ସରେ ଯେ ବିଶେଷରେ ମଧୁମାସ ଶେଷରେ ନ ଖେଳେ ବିବାସ ବେଶରେ ହେ । ୬ । ବରାରୋହାର ହାରଲତା କରି ବାହାର ବାହାରେ ଯେ ଭିଡ଼େ ନିବିଡ଼େ । ବର୍ତ୍ତୁଳ ଲକୁଚବରବର୍ତ୍ତୁଳତା କୁଚଯୁଗ ସନ୍ଧିରେ ଧୀରେ ଜଡ଼େ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । କି ଭାଗ୍ୟ ସତେ ସେ ଯୁବାର । ବାରଦ୍ୱିଶ୍ଳୋକେ ତା ସେବାର । ବାରତା ବହିବାରେ ନ ଥିବ କେହି ବାରେ କେ ହେବ ତାହା ପଟବାର ହେ । ୭ । ଧନଦାନୁଜ ଛଳ ମୋଷ୍ଟ ମୁଣ୍ଡମଣ୍ଡଳୀ କୁଣ୍ଡପିଚଣ୍ଡେ

ବ୍ୟବହାର, ଅଙ୍ଗବେଶ୍ୱର !—ହେ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ ! ଅସ, ରେଖି—ଲେଖି । ୪ । ସମଧୁ—ମଦ୍ୟ ସହିତ, ମଧୁରସା—ଦ୍ରାକ୍ଷା, ରସାଳରସ—ଅମ୍ବରସ, ସର—ଦୁଧସର, ଶାକର—ନବୀତ, ରସାକର—ନାନା ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମୃତକୁଣ୍ଡ, ଧରେନ୍ଦ୍ରଜା—ପାର୍ବତୀ, ବନ୍ଧୁଳି···ବନ୍ଧୁଳିଫୁଲକୁ ମଧୁଲିଟ (ଭ୍ରମର) ପରି; ମଧୁଝରୀ—ମଧୁପୂର୍ଣ୍ଣ ପାନ, ରଣରଣକରଣ—କାମଯୁଦ୍ଧ, କାମକ୍ରୀଡ଼ା ।୪। ବରେ—ବରକୁ, ଶ୍ରୀବରେ—ବିଷ୍ଣୁ କଣ୍ଠାରେ, ସେ ସିନା···ସେ ସିନା ଅଜ୍ଞତା ସୁନାପର କାନ୍ତିବିଶିଷ୍ଟା ସୁନ୍ଦରୀସ୍ତ୍ରୀର ଚକ୍ଷୁ ରୂପ ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀର ପଞ୍ଜରୀସ୍ୱରୂପ ହୁଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନାଗରୀର ଦୃଷ୍ଟି ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ଆବଦ୍ଧ ରହେ, ଇତର—ଦୁର୍ଗା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭକ୍ତ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି, ତାରତରଳତର—ଚଞ୍ଚଳ ନେତ୍ରର ତାରକାଯୁକ୍ତ; ତରଙ୍ଗ ନେତ୍ରାନ୍ତର—ଚଳଚଳ ନୟନଭଙ୍ଗୀ ।୬। ପରାନନ୍ଦକନ୍ଦଳୀ—ପରମାନନ୍ଦର ଅଙ୍କୁର; ଅବଳାବଳାବଳାହକନନନ୍ଦୁଁ—ସ୍ତ୍ରୀର ବଳା (ବଳୟ) ରୂପ ବଳାହକ (ମେଘ) ନିନଦୁଁ (ଧ୍ୱନିରୁ), ବଳାତିଶୟ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାମର୍ଥ୍ୟ, କଲ୍ମଷ—ପାପ, ସରେ ଯେ ବିଶେଷରେ···ପୋଖରୀରେ ବସନ୍ତକାଳ ଶେଷରେ ଯେ ବିବାସବେଶରେ (ବସ୍ତ୍ରହୀନ ବା ନଗ୍ନ ହୋଇ) ନ ଖେଳେ, ସେ କି ପୁରୁଷରେ ଜମା (ଗଣା) ? ୭ । ବରାରୋହା (ବର—ବଡ଼, ଆରୋହ—ନିତମ୍ବ ଯାହାର) ସୁନ୍ଦରୀ, ନିତମ୍ବବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ; ବର୍ତ୍ତୁଳ—ଗୋଲ, ଲକୁଚବରବର୍ତ୍ତୁଳ—ସୁନ୍ଦର ଜେଉଚ୍ଛଫଳ ପରି, ବାରଦ୍ୱିଶ୍ଳୋକ—ଚଉଦ ଭୁବନ, ସେବାରବାର୍ତ୍ତା ବହିବାରେ—ଅଗ୍ରଧନାର

ପକାଇଲୁ । ଜଣି ଜଗତୀ ଗତ କର ନାରୀ ସନ୍ତତ ସୁଖେ ସମୟ ବଞ୍ଚାଇଲ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଜଗଜ୍ଜନନୀଙ୍କି ନିରୋଧି । ହୋଇଲୁ ସିନା ଅପରାଧୀ । ହେଲେ ରସଲମ୍ପଟପଟଳୀ ଶିରଃପଟ ପରତ ରଖିଗଲୁ ସିଛି ହେ । ୮ । ତରୁନିଚୟ ବନେ ତରୁଣୀ ଲୟ ମନେ ଧରୁଁ ନିରତେ ତା ନ ସହ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗକୁ ବହି ବହିଲୁ କୃପା ବହି ପହିଲୁ ସୁନାରୀକି ତହିଁ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ତେଡ଼େ ବିବେକୀ ପୁରୁହୂତ । ମୁନିଦାରକେ ଦେଲେ ଚିତ୍ତ । ସଂଯମୀ ସମୂହର ମୁକୁଟହୀର ହର ଅର୍ଦ୍ଧ ଦେହରେ ଶୋଭି ଚିନ୍ତ ହେ । ୯ । ଜଡ଼କୁ ଜଡ଼ୀ ଜଡ଼ି ଗଡ଼କୁ ସିନା ଗଡ଼ୀ ଜଟାକୁ ଜଟୀ ଅଛୁ ଜଟି । ଲଟା ମଧରେ ଲଟୀ ହୋଇଛୁ ଜଟା ଜଟି ଏହା ନ ମଣ ବଟାବଟି ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଦ୍ରୁମରେ ବୋଲୁଏ ଯେ ମୁନି । ତା ଅଙ୍ଗେ ତାମ୍ବୂଳୀ କାମିନୀ । ଗତ ବାରିବାହକୁ ଚପଳା ଭୂରୁହକୁ ବଲ୍ଲରୀ ସିନ୍ଧୁକୁ ତଟିନୀ ହେ । ୧୦ । ଘଟକୁ ଘଟୀ ପଟୀ ପଟକୁ ତଥା ନଦୀ ତଟକୁ ତଟୀ ଘଟିଅଛୁ । ଶକଟକୁ ଶକଟୀ ଯୁବାକୁ କୃଶକଟୀ ବାହାରେ ସାହା ନାହିଁ କହୁ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତିର କୃତ । ଏରୂପେ ଏ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରକୃତ । ସୁକୃତଜନ ବିନା ଆନ ଜନ ନବୀନା ନ ଥାଇ ଲଭିଥାଏ ସ୍ଥିତ ହେ । ୧୧ । ନାଗର ଯତ୍ନବନ ବନସ୍ଥଳୀମଣ୍ଡନ

ସମ୍ବାଦଂ ବହନ କାର୍ଯ୍ୟରେ; ପରିବାର—ପରିଜନ, ଆତ୍ମୀୟ । ୮ । ଧନଦାନୁଜ—କୁବେରଙ୍କ ସାନଭାଇ, ରାବଣ; ଛଳ—ଅଭିସନ୍ଧିପୂର୍ବକ, କୁଣ୍ଡପିଣ୍ଡେ—ହୋମ-କୁଣ୍ଡର ଗର୍ଭମଧ୍ୟରେ, ଜଗତୀ—ପୃଥିବୀରୁ, ଗତକରନାରୀସନ୍ତତ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଜଗତଜୀବନ ମନେକରି, ଜଗଜ୍ଜନନୀ—ଜଗତର ମାତୃସ୍ଥାନୀୟା, ସୀତାଦେବୀ; ନିରୋଧି—ବନ୍ଦ କରି, ହେଲେ...ଏପରି କଲେ ସୁଦ୍ଧା ରସିକସମୂହର ଶିରୋ-ଭୂଷଣ ବସ୍ତ୍ରର ସିଦ୍ଧି ରଖିଗଲ ଅର୍ଥାତ୍ ରସିକଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ଶାଢ଼ୀ ବାନ୍ଧିଗଲ । ୯ । ତରୁନିଚୟ...ବୃକ୍ଷମାନେ ଅରଣ୍ୟମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ଯୁବତୀ ଲୟ (ପ୍ରଣୟ) ହୃଦୟରେ ଧାରଣ କରିବାରୁ, ସୁନାରୀ—ଏକପ୍ରକାର ବୃକ୍ଷ ଓ ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀ; ପୁରୁହୂତ—ଇନ୍ଦ୍ର; ମୁନିଦାରକେ—ମୁନିଦାରା ଅହଲ୍ୟାଙ୍କଠାରେ, ଅର୍ଦ୍ଧଦେହରେ—ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱରରୂପରେ । ୧୦ । ଜଡ଼, ଜଡ଼ୀ, ଗଡ଼, ଗଡ଼ୀ, ଜଟ, ଜଟୀ ପ୍ରଭୃତି ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀବାଚକ ଶବ୍ଦ ଏକତ୍ର ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଜଟାଜଟି—ପରସ୍ପର ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ, ବଟାବଟି—ମିଥ୍ୟା, ଠକାଠକି; ଦ୍ରୁମରେ...ଅଗସ୍ତି ଦ୍ରୁମ ତାମ୍ବୂଳୀ—ପାନଲତା, ବାରିବାହ—ମେଘ, ଚପଳା—ବିଜୁଳି, ଭୂରୁହ—ବୃକ୍ଷ, ବଲ୍ଲରୀ—ଲତା । ୧୧ । ଘଟ—ମାଠିଆ, ଘଟୀ—କ୍ଷୁଦ୍ରଘଟ, ଘଡ଼ି; ପଟୀ—ଶାଢ଼ୀ, ପଟ—ବସ୍ତ୍ର, ତଟ—କୂଳ, ତୀର; ତଟୀ—ତୀରଭୂମି, ଶକଟ—ଶଗଡ଼, ଶକଟୀ—କ୍ଷୁଦ୍ର ଗାଡ଼ି; କୃଶକଟୀ—କ୍ଷୀଣମଧ୍ୟା ଯୁବତୀ, ପୁରୁଷ......ଏ ବିଶ୍ୱପ୍ରକୃତି ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷଙ୍କ ସଂଯୋଗରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ; କୃତ—କାର୍ଯ୍ୟ, ସୁକୃତଜନ...ପୁଣ୍ୟାତ୍ମାଲୋକ ଭିନ୍ନ

ମଧୁ ଶ୍ରୀବନକଜନସ୍ୱନା । ପୁରୁଷ ଜନ୍ମ ଲୋହା ଶିରୀଷ ସର ଦେହା ପରଶୁ ମଣି ପର ସିନା ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ସ୍ପରଶ ହେବା କ୍ଷଣେ ତାର । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବଳ ଦଶେ ତାର । ସଂଗତ ଅବଶେଷେ ପ୍ରସରଇ ବିଶେଷେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପାଟଳୀ ପ୍ରଚୁର ହେ । ୧୨ । ଅକାରବକ୍ତ୍ର ପଣେ ରମାଙ୍କୁ ଏହୁ ଗୁଣେ ଅଧିକା ବୋଲି ହେଲ ବାମା । ପୂର୍ବେ ଦୀର୍ଘ ଯତ୍ନରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ମିଳେ ଗିରେ କହିଲେ ମିଳନ୍ତି ପ୍ରଥମା ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ଅଜନମୋହିନୀ କମଳା । ଜନମୋହିନୀ ପ୍ରେମଶୀଳା । ଶିଳାଲିଖିତାକ୍ଷର ମଧ୍ୟେ କର ବକ୍ଷର ସଂସାରସାରଶିରୀବାଳା ହେ । ୧୩ । ଅଙ୍କେ ଶଙ୍କରଙ୍କର ଧୃତଦଳନାବର ପଙ୍କେରୁହାକ୍ଷୀ ଥିଲେ ଜମି । ସ୍ୱର୍ଗେ ବିହର ହରହୟପଦବୀ ହର ହର-ଚନ୍ଦନ ବନେ ଭ୍ରମି ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । କି ଭାଗ୍ୟ ଭୁଞ୍ଜିବ ମାନବ । ନବବୟସୀ ସେ ତ୍ରିଦିବ । ଦିବସବିବସନ ସୁଷମା ଶିବସନମତ ନ ଥିଲେ କେ ଦେଖିବ ହେ । ୧୪ । ରତିପତିର ତୀର ଭରସ୍ଥାରଭୀତର ନିବାରଣ ବାରଣଗତ । ଯା ହୃଦୟେ ଭରମ ରମଣୀୟ ବରମ ପରି ହୋଇବ ପ୍ରତିରୀତ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ବିନା ନବୀନା ଅବଲୋକେ । ସେ ଲୋକ ବସି ବ୍ରହ୍ମଲୋକେ । ଲୋକେଶପଦ ପାଦନତ ହେଲେହେଁ ପଦ ବିପୂର୍ବ ହେବ ତ ଅସ୍ତୋକେ ହେ । ୧୫ । ଥାଉ ରମଣୀମଣିମୁଖଚନ୍ଦ୍ର କି ମଣି

ଅନ୍ୟ କେହି ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ସୁଖଭୋଗ କରେ ନାହିଁ । ୧୨ । ରସିକଲୋକର ଯୌବନ ବନସ୍ଥଳୀସ୍ୱରୂପ, ବନସ୍ଥଳୀ ଯେପରି ମଧୁଶ୍ରୀ (ବସନ୍ତଲକ୍ଷ୍ମୀ) ଦ୍ୱାରା ଶୋଭିତ ହୁଏ ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାରା ସେହିପରି ରସିକର ଯୌବନ ମଣ୍ଡିତ ହୁଏ । ପୁରୁଷଜନ୍ମ ଲୁହା ପରି କଠିନ, ଶିରୀଷଫୁଲ ସଦୃଶ କୋମଳାଙ୍ଗୀ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ପର୍ଶମଣି ପରି ସ୍ତ୍ରୀ ସଂସର୍ଗରେ ପୁରୁଷ ସୁନାଠାରୁ ବଳ ତାର (ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ) ଦଶେ. ସଙ୍ଗତ—ସଙ୍ଗମ, ସୁବର୍ଣ୍ଣପାଟଳୀ···ରୂପଶ୍ରୀ ସୁନ୍ଦର କରିଦିଏ । ୧୩ । ଅକାରବକ୍ତ୍ରପଣେ—ଅକ୍ଷୃତ ସୌଷ୍ଠବରେ ଓ 'ଅ' ଅକ୍ଷର ଅଧିକ ଥିବାରୁ, ରମା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ବାମା—ସ୍ତ୍ରୀ, ଦ୍ୱିତୀୟା—(ଏଠାରେ) ବାମା, ଗିରେ କହିଲେ—କଥାରେ କହିଲେ ବା ମାଗିଲେ, ପ୍ରଥମା—(ଏଠାରେ) ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଅଜନମୋହିନୀ—ଜନ୍ମରହିତ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସନ୍ତୋଷଦାୟିନୀ; ଶିଳାଲିଖିତାକ୍ଷର...ପଥରରେ ଲେଖା ଅକ୍ଷର ପରି ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଲେଖି ରଖ ଯେ, ବାଳା (ସ୍ତ୍ରୀ) ସଂସାରର ସାରଶ୍ରୀ(ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଶୋଭା) । ୧୪ । ଯେବେ କୋଳରେ ଶିବମୋହିନୀ ଅର୍ଥାତ୍ ରୂପବତୀ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଥାଏ. ତେବେ ସ୍ୱର୍ଗରେ ବିହାର କରି ହରିହୟପଦବୀ (ଇନ୍ଦ୍ରପଦ) ଲାଭ କରି ହରି ଚନ୍ଦନବନ (ନନ୍ଦନକାନନ)ରେ ବୁଲିଲେ ମନୁଷ୍ୟ କାହିଁରୁ କଅଣ ଅଧିକ ସୁଖ ପାଇବ ? ତ୍ରିଦିବ—ସ୍ୱର୍ଗ, ଦିବସବିବସନସୁଷମା—ଦିନରେ ନଗ୍ନଶୋଭା, ଶିବ ସନମତ—ଶିବଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ । ରତିପତି—କନ୍ଦର୍ପ, ତୀରଭରସ୍ଥାରଭୀତ—

ମଣିଶିଖଣ୍ଡଳୟମାନେ । କେଉଁ ରସଲଭଙ୍କୁ ଭକୁଳବୃଷଭଙ୍କୁ ମୋଦେ ପିଅନ୍ତି ପ୍ରଭଦନେ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ବବୁଧଙ୍କର ବୁଧପଣ । ଏହି ବୋଧରୁ ଏକା ଜାଣ । ସୁରତଟିନୀତଟ ଲିକଟେ ଥାଇ ଘଟ ଜଳୁଁ ଲଭନ୍ତି ସନ୍ତର୍ପଣ ହେ । ୧୬ । ମୃଦୁଲାଙ୍ଗୀର ଗିର ବଳଭ୍ରାବ ଭଙ୍ଗିର ସମୀପେ ଯାଉ ଶୁଣି ଥିବ । ମହତୀ କଳାବତୀ କଚ୍ଛପୀ ରବେ ପ୍ରୀତି ଲଭେ ତ ତାହାର ନୋହିବ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଶୁକ ପଠନ ଶବଦର । ପିକ ପଞ୍ଚମ ନିନଦର । ଶ୍ରବଣରେ ତରସ ରସସଙ୍ଗୀ ହରଷ ଜନ୍ମି କି ହୋଇବ ହୃଦର ହେ ।୧୭ । ପରମାଦର ଦରପଣବିମ୍ବସୋଦର ଗଣ୍ଡମଣ୍ଡଳଠାରେ ଥିଲେ । ଇଷ୍ଟ ଦେବର ବର ଲବ୍ଧି ଗଉରବର ଭାଜନ ସେହି ହୁଏ ଭଲେ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ତାହା ସମାନ ନାହିଁ ଧନ । ତାହା ସମାନ ସମ୍ମୋହନ । ଯାହା ସମାନ ମନ୍ଦ ଲଲ ଲପନ ବୃନ୍ଦ ପ୍ରମୋଦ ସନ୍ଦୋହ ଦହନ ହେ ।୧୮। ତୁଷାର ବାସ ବାସରହିତ କୃତ୍ତିବାସପରସଙ୍ଗବ୍ରାନ୍ତ ନିଃଶ୍ୱାସ । ଯେ ବେଗ କରି କରଗତ ଗଣ୍ଡମକରୀ ସ୍ୱେଦର ରଚିବ ନିରସ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ମଳୟ-ବନୀ ମଧ୍ୟଚର । ମନ୍ଦ ଚନ୍ଦନଗନ୍ଧଗ୍ରେର । କେହି ସେ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ହେବ ତାର ରଞ୍ଜନ ଯାହାର ସ୍ୱଭାବ ଖରର ହେ । ୧୯ । ଚରଣତାମରସ

—ଶର ଆଘାତ ଭୟ, ଭରମରମଣୀୟ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପରି ସୁନ୍ଦର, ବର୍ମ—ସାଞ୍ଜୁ, ଲେକେଶପଦ—ବ୍ରହ୍ମପଦ, ବପୂର୍ବ ହେବ—"ପଦ" ଶବ୍ଦ "ବ" ପୂର୍ବ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ବିପଦ ହେବ, ଅସ୍ତୋକେ—ବହୁ ପରିମାଣରେ । ୧୬ । କି ମଣି—କଅଣ ମନେ କରି, ମଣିଶିଖଣ୍ଡଳୟମାନେ—ଦେବତାମାନେ, ଭକୁଳବୃଷଭ—ନକ୍ଷତ୍ରପତି ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର, (ପୁରାଣରେ ଅଛି ଦେବତାମାନେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କଳା ପାନ କରନ୍ତି) । ବିବୁଧ—ଦେବତା, ବୁଧପଣ—ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ବୋଧ—ବୁଦ୍ଧି, ସୁରତଟିନୀ—ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗା, ସନ୍ତର୍ପଣ—ସନ୍ତୋଷ, ତୃପ୍ତି । ୧୭ । ମହତୀ—ନାରଦଙ୍କ ବୀଣା, କଳାବତୀ—ତୁମ୍ବୁରୁ ଗନ୍ଧର୍ବଙ୍କ ବୀଣା, କଚ୍ଛପୀ—ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ବୀଣା, ତରସରସସଙ୍ଗୀ—ଶୀଘ୍ର ରସ ଉନ୍ମେଷକାରୀ । ୧୮ । ଦରପଣ ବିମ୍ବ......ଦର୍ପଣ ବିମ୍ବ ସୋଦର (ସଦୃଶ) ସ୍ୱଚ୍ଛ ଗଣ୍ଡଦେଶ ଯାହାର, ଗୌରବର ଭାଜନ—ଗୌରବ ବା ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କରିବାର ଅଧିକାରୀ, ଲପନ—ମୁଖ, ପ୍ରମୋଦସନ୍ଦୋହଦହନ—ଆନନ୍ଦସମୂହର ଧ୍ୱଂସକାରୀ । ୧୯ । ତୁଷାରବାସ—ଶୀତଳ ଗୃହରେ, ବାସରହିତ—ନଗ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ, କୃତ୍ତିବାସପରସଙ୍ଗବ୍ରାନ୍ତ ନିଃଶ୍ୱାସ—କାମଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ, କରଗତ...ଗଜଗମନା ସ୍ତ୍ରୀର ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳରେ ଅଙ୍କିତ ମକରୀ ଚିତ୍ରର ସ୍ୱେଦ (ଝାଳ)କୁ ନିରସ (ଶୁଷ୍କକରଣ) କରିବ, ମଳୟବନୀମଧ୍ୟଚର—ମଳୟପର୍ବତସ୍ଥ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରୁଥିବା, ମନ୍ଦ—ଧୀର ଓ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ନୀଚ, କେହି—କାହିଁ, ପ୍ରଭଞ୍ଜନ—ପବନ, ରଞ୍ଜନ—ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତ,

ରସନାଧର ରସବଶରେ ଧରି ମୁହୁର୍ମୁହୁ । ରଚି ଚୁମ୍ବନ ବନରୁହ ପ୍ରସୂନ ବନ ରତାଳି ନିନ୍ଦା କରୁ କରୁ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଅଲକ୍ତ ରଞ୍ଜିତ କରିବ । ସୁଖେ ଯେ ସମୟ ହରିବ । ଧ୍ରୁବ ଧାମରୁ ମରୁଦଧିପ ଆଶ୍ରମରୁ ତହୁଁ ଅଧିକ କି ଲଭିବ ହେ । ୨୦ । ରସବତୀରଜାକୁ ନିବଡ଼େ ଯାକୁ ଯାକୁ ଯାକୁ ମିଳିବ ଦେହାନ୍ତର । ତା ନାମ ଲେଖା ଲେଖା ଲେଖା ପ୍ରଥମେ ଲେଖା ହୋଇଲା ଅବଶ୍ୟ ବାରୁର ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ନବ ବୟସ ବିଭୂଷଣ । ଶଣଗଜସ୍ରିଦେହା ଜାଣ । ତାଠାରୁ ପୁରୁଷର ସରେ ଭାଗ୍ୟ-ବିସର ତା ସମ ନାହିଁ ସେହି ପ୍ରାଣ ହେ । ୨୧ । ଚଟୁଳତର ଗୁଟୁ ରସପ୍ରସରପଟୁ ମୃଦୁଳ ବଚନ ବିଭବ । ତୁଲେ କାବ୍ୟ ନାଟକ ଅଲଙ୍କୃତି କଟକ ପରି ହୃଦୟ ହେଉଥିବ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଅନିଶ ଥିବ ଅନୁସରି । ଅଖଣ୍ଡ ଧରାଧିପଶିରି । ସ୍ୱରୂପେ ଶିରିସଙ୍ଗୀ ଶିରିପଅଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗୀକାର ନ ଥିଲେ ବୃଥା ପରି ହେ । ୨୨ । କନକଧରାଧରାଧିକାରି ପୟୋଧରି ଧରାଜ୍-ଥିବ ପତଦ୍‌ଗ୍ରହ । ଧନଦ ସମ୍ପଦରେ ଦରେ ହେଲେ ଆଦରେ କାହିଁକି ହୋଇବ ଆଗ୍ରହ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ବଢ଼ାଉଥିବ ଲଗି ବାସ । ବାସବ-ପଦେ କାହିଁ ଆଶ । ଆସରପରପରସାଦ ପରତାପର ବଶୁଁ କେ ନୋହିବ ତା ବଶ ହେ । ୨୩ । ଲୁତରେ ଆଉଜାଇ ଜାଈଦଳ ଶେଯ ଇ ଥିବା ଶେଯରେ ସମଜାଇ । ରସରଙ୍ଗେ ମଜ୍ଜାଇ ସ୍ୱରକୁ ତରଙ୍ଗାଇ ନଗାଗ୍ରଜଘନେ ବଜାଇ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ତା ଈଷତ୍‌ହାସଯୁକ୍ତ ମୁଖ । ଗୁହିଁ ପାସୋରି ସବୁ ଦୁଃଖ । ହରେ ଯେ ଏକ ପରି ପରିଣି ଏକପରି କରି ସେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଶତମୁଖ ହେ । ୨୪ । ନରେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନର ନରମ ବଚନର ଶେଷେ ସଚିବ ପୁତ୍ର

ଖଚର—ଆକାଶଗାମୀ, ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ଖେଚଡ଼ା ବା ବଜାଉ । ୨୦ । ଚରଣତାମରସ—ପାଦପଦ୍ମ, ବନରୁହପ୍ରସୂନବନରତାଳି—ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମବନରେ ଆସକ୍ତ ଭ୍ରମର, ଅଲକ୍ତ—ଅଳତା, ଧ୍ରୁବଧାମ—ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଧ୍ରୁବଲୋକ, ମରୁଦଧିପ ଆଶ୍ରମ—ସ୍ୱର୍ଗପୁର ।୨୧। ରସବତୀ ରଜା—ରସବତୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠା, ଲେଖା—ଦେବତା, ଲେଖା ଲେଖା ଲେଖା···ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ ଲେଖନୀୟ ହୋଇ ଲେଖା ହୁଏ । ଶଣଗଜସ୍ରିଦେହା—ଛଣପଟ ଫୁଲ ପରି ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ ଦେହ ଯାହାର, ଭାଗ୍ୟବିସର—ସୌଭାଗ୍ୟରାଶି । ୨୨ । କଟକ—ସ୍ଥାନ, ରାଜଧାନୀ; ଅନିଶ—ସର୍ବଦା, ଅଖଣ୍ଡ ଧରାଧିପଶିରି—ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ୱରୂପେ, ଶିରିସଙ୍ଗୀ—ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସହଚର ।୨୩। କନକଧରାଧରାଧିକାରି ପୟୋଧରି—ମେରୁ ପର୍ବତ ପରି ସ୍ଥାନର ଅଧିକାରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶାଳ କୁଚଯୁକ୍ତା । ପତଦ୍‌ଗ୍ରହ—ପିକଦାନୀ, ଦରେ—ଅଳ୍ପ, ଟିକିଏ; ଆସରପର—ରିପୁସଶତ୍ରୁ, ଶମ୍ବରାରି, କନ୍ଦର୍ପ; ପରସାଦ ପରତାପ—ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଜାତ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ।୨୪। ସମଜାଇ—ସଜ ହୋଇ, ଏକପରି—

ମୋଦେ । ତା ଭାବ ଅନୁମାନ ମାନସେ କରି ମାନନାରେ ବୋଧିଲା ପ୍ରତି-
ପଦେ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । କୁନ୍ଦନଅର୍ଥେ ସିନା ମଣି । ରଖିଛୁ ଦଇବ ନାମୀଣି ।
ଇଷ୍ଟଦେବର ବର ପ୍ରସାଦପ୍ରଭାବର ସ୍ୱରୂପ ଅଛ ଦେବ ପୁଣି ହେ ।୨୫।
ରସାମୃତ ନିର୍ଝର ନିରତେ ଝର ଝର ମୃଦୁଳ ହେବା ହୃଦୟକୁ ।
କହିତା ଦେବା ପରିରମ୍ଭେ ତୋଷିଲା ପରି ହରିଣଲକ୍ଷ୍ମ ଉଦୟକୁ ହେ ।
ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଅନୁସରେ ଯଥା । ତୁମ୍ଭ କାମିତ ଶିରୀ ତଥା । ଲଭେ
ନାହିଁ ଅନ୍ୟଥା ରସେ ନୁଆଁଇ ମଥା ହରିବା ଯଥା ହୋଇ ବ୍ୟଥା ହେ ।୨୬।
ପ୍ରଚୁର ଅନୁଚର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ ନ ଅଚର ଭର ମାନସଚର ଚର ।
ତାହାଙ୍କୁ ଚମ୍ପଚରସ୍ଥିତ ଉଚ୍ଚ ନୀଚର ଜଣା ହୁଅଇ ସୁବଗୃର ହେ ।
ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ସ୍ଥୂଥୂଲ ସ୍ଥିତର କୁଚର । ଯେ ଚୀର ଶରସହଚର । ତାହାଙ୍କୁ
ତା ରୁଚିର ସଂସର୍ଗଜଣା ଗୈର ଉପପତିଙ୍କ ଙ୍କ ଗୋଚର ହେ ।୨୭। ଯେତେ
ତରୁଣଗଣ ଗଣନାରେ ନିପୁଣ ଲେଖନ୍ତି ଜଣ ଜଣ କରି । ତାଙ୍କ ସୁନ୍ଦର-
ପଣ ପଣନ୍ତେ ପଣ ପଣ କରି ବାନ୍ଧିଛୁ ତୁମ୍ଭ ଶିରୀ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ।
ତଦନୁରୂପ ମନୋରଥ । ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବେ ଉମାନାଥ । ସେ ରସେ ଜରଜର
ହରି ଅମ୍ଭ ନଜର ପଥ ମଣ୍ଡିବ ମନମଥ ହେ । ୨୮ । କିଶୋରବରଚକ୍ର
ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଶଙ୍କ ମଣ୍ଡିଅଛ ଏ ବସୁମତୀ । ବାଞ୍ଛାତୀତ ସମ୍ପଦ ପଦ ଉପରି
ହୃଦସ୍ଥଳେ ହୋଇବ ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ତୁମ୍ଭ ସୁଭାଗ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ।
ଭରିବ ଜଗତୀ ଅନନ୍ଦ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ହେ ଲାବଣ୍ୟସିନ୍ଧୁ ମହାଲା
ସ୍ତବରାଜ ନାମ ଏ ଛନ୍ଦ । ୨୯ । ସୁରଭାନସୂଦନ ସୁରଭିଚଯ୍ୟାବନ

ଏକ ପ୍ରହର, ପରାଣ ଏକପରା କରି—ପ୍ରାଣ ଏକାପରି କରି, ଶତମୁଖ—ଇନ୍ଦ୍ର ।
୨୫ । ନରମ ବଚନ—କୋମଳ କଥା, ମାନନାରେ—ସମ୍ମାନ ସହିତ, କୁନ୍ଦନ—
ସୁନା, ମଣି—ରତ୍ନ ।୨୬। ପରିରମ୍ଭ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ହରିଣଲକ୍ଷ୍ମ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଚନ୍ଦ୍ରିକା—
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା, କାମିତ ଶିରୀ—ଅଭିଳଷିତ ସମ୍ପଦ । ୨୭ । ପ୍ରଚୁର ଅନୁଚର……
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ବହୁଭୃତ୍ୟ ସେଠାକୁ ନ ପଠାଅ । ମାନସଚର—ହଂସ, ଚର—ବାର୍ତ୍ତା-
ବହ, ସ୍ଥିତ—ପିଣ୍ଡୁ, ଚୀର—ବସ୍ତ୍ର, ଗୈର ଉପପତି—ଜାରପୁରୁଷ ।୨୮। ତୁମ୍ଭର
ଶୋଭା ଅନ୍ୟସମସ୍ତ ରୂପବାନ୍ ଯୁବକଙ୍କର ଅସଂଖ୍ୟ ଶୋଭାକୁ ନିଜ ପଣରେ ବାନ୍ଧରେ
ବାନ୍ଧିଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଯୁବକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତୁମ୍ଭେ ସୁନ୍ଦରତମ, ନଜରପଥ
—ଦୃଷ୍ଟିପଥ ।୨୯। କିଶୋରବର…ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୁବକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ

ସୁରଭିମାଲ୍ୟା ଅଭରଣ । ସୁରଭିତରସ୍ଥିତ ସୁରଭିମିତତାତ ଅପୂର୍ବ ସୁରଭୀ କାରଣ ହେ । ମହାପ୍ରଭୁ । ପୁରଭିଦ୍ରଚିତଚରଣ । ସୁରଭି କର ଅଚରଣ । କର ଭୀଷଣଭରହରଣ ଜଳନ୍ତରମହୀମହେନ୍ଦ୍ରର ଶରଣ ହେ । ୩୦ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ବରାଡ଼ୀ

(ମିଳନରେ ନାୟକର ଗୂଢ଼ୋକ୍ତି)

ଅନଙ୍ଗସଙ୍ଗର ଶେଷ ସୁଖ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦରସ ପ୍ରବାହରେ ପଡ଼ି ଯୁବରାଜ । କିଶୋରୀକି ଧରି କୋଳେ ଚେଲାଞ୍ଚଳ ବିଞ୍ଚାବେଳେ କହେ ଚୁମ୍ବି ମୁଖ-ଦ୍ୱିଜରାଜ ହେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୋ ରାଣଟି ପଚାରୁଛି କହ । କି ପଦାର୍ଥ ତୁ ମୋହର ପ୍ରାଣପଞ୍ଚକ କି ବରବରନା କି ତୁ ଜଗତୀମୋହ ରେ । ୧ । ମୋର ପୂର୍ବ ତପୋବଲ କଳପବଲ୍ଲରୀଫଳ ତୁହି କି ରେ ମହୀସ୍ଥଳୀଭୂଷା । କି ମୋ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବିଭୂତି ହୋଇଅଛୁ ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ତୋ ସ୍ନେହ ମୋ ହୃଦପଦ୍ମ ପୂଷାରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୁଁ ବିଷ ତୁହି କି ମୋତିମାଳା । ମୁଁ କୁସୁମ ତୁ ବାସନା କି ରେ ହୀରକଦଶନା ମୁଁ ଆକାଶ ତୁ କି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ରେ । ୨ । ପଡୁ ନାହିଁ ଶଙ୍କାରାହି ଘେନିଣନେତ୍ରା ମୁଁ ଘଟ ତୁହି

ପ୍ରଧାନ ତୁମ୍ଭେ ତାଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ର ସଦୃଶ ।୩୦। ହେ ସୁରାରିନିସୂଦନ—ହେ ଦେବତାଙ୍କର ଭୟବିନାଶକ, ସୁରଭିଚୟାବନ—ଗାଭିସମୂହର ରକ୍ଷକ, ଗୋପାଳ; ସୁରଭିମାଲ୍ୟ-ଅଭରଣ—ସୁବାସ ଫୁଲମାଳାଦ୍ୱାରା ଶୋଭମାନ, ସୁରଭିତର ସ୍ଥିତ—ଦେବତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ, ସୁରଭିମିତତାତ—ବସନ୍ତର ମିତ୍ର କନ୍ଦର୍ପର ପିତା କୃଷ୍ଣ, ଅ-ପୂର୍ବ ସୁରାରିକାରଣ—'ଅ-ପୂର୍ବ ସୁର' ଅର୍ଥାତ୍ ଅସୁର ସେମାନଙ୍କର ଭୟର କାରଣ, ପୁରଭିଦ୍‌ରଚିତ ଚରଣ—ଶିବଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ ଚରଣ ଯାହାଙ୍କର । ସୁରଭି କର ଅଚରଣ—ମଙ୍ଗଳବିଧାନ କର, ଭୀଷଣଭରହରଣ—ପୃଥିବୀର ଭୀଷଣ ଭାର ହରଣକାରୀ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ଅନଙ୍ଗସଙ୍ଗର—କାମ ଯୁଦ୍ଧ, ଚେଲାଞ୍ଚଳ—ବସ୍ତ୍ର ପଣନ୍ତ, ମୁଖଦ୍ୱିଜ-ରାଜ—ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର, ପ୍ରାଣପଞ୍ଚକ—ପଞ୍ଚପ୍ରାଣସ୍ୱରୂପ । ୨ । କଳପବଲ୍ଲରୀ—କଳ୍ପଲତା,

ଜୀବନ କି କହ କହ । ତୁ ପରିଣତଚନ୍ଦ୍ରମା ଚକୋର ମୁଁ କି ରେ ଗ୍ରମା ମୁଁ ଗୃଡକ ତୁ କି ବାରିବାହ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୁଁ କି ବନ ତୁ ବସନ୍ତଶିଗ୍ରୀ । ବିକଶିତ ଅରବିନ୍ଦ ତୁ କି ମୁଁ ଭୋଗୀ ମିଳନ୍ଦ ମୁଁ ମୀନ ତୁ କି ଗଭୀର ବାରି ରେ । ୩ । ମୁଁ କାବ୍ୟ ବନ୍ଧ ତୁ ରସ, ରସ ମୁଁ ତାହା ବିଶେଷ ସ୍ୱାଦୁ ଗୁଣ କି ରେ ଗୁଣନିଧି । ତୁ ପ୍ରଭୁ ମୁଁ ପରିଜନ ଏଥି ନାହିଁ ଅନୁମାନ ମୁଁ ମନ୍ତ୍ର ଜପ କି ତୁ ତା ସିଦ୍ଧିରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୁଁ ମନ୍ଦିର ତୁ କି ଦୀପଶିଖା । କି ବୋଲି ତୋ ସମ୍ବୋଧନ କରିବି ରେ ପ୍ରାଣଧନ ସକରୁଣଚନ୍ଦ୍ରେ ମୋତେ ଶିଖା ରେ । ୪ । ମୁଁ ଦେହ ତୁ ଅଳଙ୍କୃତ କି ରେ କେଳିକଳାବତୀ ସହିତେ ମୁଁ ନୃପ ତୁ କି ନୀତି । ମୁଁ ଶାଖୀ ତୁ ବନଲତା ମୁଁ ଜଳ ତୁ ନିର୍ମଳତା ମୁଁ ରଜନୀ ତୁହି କି ମୋ ଗତି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଅଳକା ମୁଁ ତୁ କି ମୋ ସମ୍ପଦ । ମୁଁ କି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାସାଦ ସ୍ୱାଦୁମୃଦୁଭବନାଦକଣ୍ଠି କି ତୁ ମହୋତ୍ସବ ଭେଦ ରେ । ୫ । ମୁଁ କି ବାଳକାଳ ଅଛି ଆରେ ବିବିଧପ୍ରବନ୍ଧପଣ୍ଡିତା ତୁ ନେହଲଭ ମୋର । ମୋ ମାନସ ସେ ସରସୀ ତୁ କି କେଳିକଳହଂସୀ ମୁଁ ସୁରତ ତୁ କି ଅନ୍ତଃସାର ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୁଁ ମୁକୁର ତୁ କି ତାହା ଝଳ । ମୁଁ କନକ ତୁ ନୂତନ ରତନ ମୁଁ କି ରତନ ତୁ କି କରକଙ୍କଣଆବଳୀ ରେ । ୬ । ମୋ ଧନଟି କାହିଁ କହ ବୋଲି ଯେ ଏତେ ଆଗ୍ରହ କରୁଅଛୁ କହିଲୁ ତ ନାହିଁ । ବଞ୍ଚାଇ ଯେ ଲକ୍ଷେ ଗୁଣ ଭଲି କି ଗଲେ ମୋ ପ୍ରାଣ ସ୍ନେହ ଥିବା ଜଣାଗଲା କେହି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମତେ ପଗ୍ଦୁରିଲେ କି ପଗ୍ଦୁର । ନ କହିଲେ ମୁଁ ଛଦ୍ମରେ ଘେନି ହୃଦୟ ପଦ୍ମରେ ତହିଁକି ବିଗ୍ଦୁର ଜପଗ୍ଦୁର ରେ । ୭ । ଗ୍ଦୁଇ ପରି ଅନୁସରିଥିବା ଲୋକେ

ସାମ୍ରାଜ୍ୟବିଭୂତି—ରାଜ୍ୟର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ପୂଷା—ସୂର୍ଯ୍ୟ । ୩ । ଚଞ୍ଚଳଖଞ୍ଜରୀଟ ପରି ସୁନ୍ଦର ନେତ୍ର ଯାହାର, ଘଟ—କୁମ୍ଭ ବା ଦେହ, ଜୀବନ—ଜଳ ବା ପ୍ରାଣ, ପରିଣତ ଚନ୍ଦ୍ରମା—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ବାରିବାହ—ମେଘ, ବସନ୍ତଶିଗ୍ରୀ—ବସନ୍ତଶୋଭା, ଅରବିନ୍ଦ—ପଦ୍ମ, ମିଳନ୍ଦ—ଭ୍ରମର । ୪ । ତୁ ସେ ରସର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ୱାଦୁତା, ପରିଜନ—ଭୃତ୍ୟ । ୫ । ଅଳଙ୍କୃତ—ଅଳଙ୍କାର, ନୀତି—ରାଜନୀତି, ଶାଖୀ—ବୃକ୍ଷ, ରଜନୀ—ରାତି, ଗତି—ପ୍ରାପ୍ତି (ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ର), ପ୍ରାସାଦ—ଦେବାଳୟ, ହେ ମୃଦୁମଧୁରଭାଷିଣି । ତୁ କି ଦେବମନ୍ଦିରର ଉତ୍ସବସ୍ୱରୂପା । ୬ । ବିବିଧପ୍ରବନ୍ଧପଣ୍ଡିତା—ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରନିପୁଣା, ମୋ ମାନସ ସେ ସରସୀ—ମୋର ମନ ମାନସସରୋବର ପରି, ସୁରତ—ରତିକ୍ରୀଡ଼ା, ଅନ୍ତଃସାର—(ଏଠାରେ)ବୀର୍ଯ୍ୟ,

ଏତେ ସବୁ ଲକ୍ଷେ ତୁ ଯେ ରଖିଅଛୁ ଠାବ । ନଖ ଶିଖଠାରୁ କେଶଯାଏ ମନ ଜାଣି ବେଶ କେ କରିବ ପୁଣି କାଳଯାକ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୋ ତୁଳ୍ୟ ତ ନୋହେ ଲଗି ଶାଢ଼ୀ । ତାହାକୁ ରଖିବା ଦୂରେ ରସଲମ୍ପଟୀ ମୋ ଭରେ ରହିବୁ ନିବିଡ଼େ ପରି ଜଡ଼ ରେ । ୮ । ସବ୍ରୀଡ଼ ନେତ୍ରଯୁଗଳୀ ନୀଳଘନ ପକ୍ଷ୍ମପାଳୀ ଟେକି ମୋ ମୁଖକୁ ହସି ଗୃହିଁ । ଅନଙ୍ଗ କଳାନିଧିରେ କହ କହ "ମୃଦୁଗିରେ ମୋରଂ ବନ୍ଧୁଅଛି କାହିଁ କାହିଁ ରେ ।" ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୁଁ ବୋଲିବା କଥା ଯେବେ ଲଜ୍ଜ । ଏ ରୁଚିରାଙ୍ଗୁଳୀ କଳୀ ଅଗ୍ରେ ଉରୋଜଯୁଗଳୀ ମଧ୍ୟ ଛୁଇଁ ବଢ଼ାଅ ମୋ ଓଜ ରେ । ୯ । ଏତେ ବିନତିରେ ଏହି କଥାରେ ନିର୍ବାହ ନାହିଁ କରି ଚିତ୍ତେ ସକଳ ସମ୍ପତ୍ତି । କରିଛୁ ଯେ ଅନଳପ ସଉଭାଗ୍ୟ ସଂକଳପ କେମନ୍ତେ ସେ ହୋଇବ ଭରିତ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ତୁହି କି ମୋ ସକଳ ସଙ୍ଗୀଳି । ବଚନେ ପଛେ ନ କହ ନେତ୍ରନୀଳ ଜଳରୁହ ଥରେ ଉରୋଜରେ ଦିଅ ଢାଳି ରେ । ୧୦ । ତ୍ରିଲୋକଯାକ ଲାବଣ୍ୟ କରିଥିଲି କେତେ ପୁଣ୍ୟ ଏ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରରେ କଲି କେଳି । ତହୁଁ କେତେ ଗୁଣେ ବଳି ମୋର ଏ ନେତ୍ରଯୁଗଳୀ କରିଥିଲି ତପ ନୋହେ କଳି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଏଡ଼େ ଲଗେ ଭୋଗ କରେ ଗୃହିଁ । ପୁଲୋମା-ପୁତ୍ରୀ କାମୁକ ନୟନ ସହସ୍ରଯାକ ଏ ଶିରୀ ତ ଦେଖି ପାରି ନାହିଁ ରେ ।୧୧। କି ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ମୋ କର ଦ୍ୱିଜେ ହିରଣ୍ୟଭୂଧର କେତେବାର ଦେଇଥିଲି ଦାନ । ଫିଟାଇ ଗ୍ରୈବିକାହିଣ୍ଡି ବୋଲି ସୁଧାକରଗୁଣ୍ଡି ଭୋଗ କଲି ଏ ସୁନ୍ଦର ସ୍ତନ ବେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । କି ମଧୁର ଏ ତୋ ଦନ୍ତଚେଲ । ସୁଧା ରସେ ମୁଧାମତି ଦ୍ରାକ୍ଷାଦିର କ୍ଷୀର ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ଅନ୍ୟ କେ ଏହାର ତୁଳ ବେ ।୧୨। ରସମୟ ଏ ସମୟ ସମୁଚିତ ହୃଦାଶୟ ନିଜ ଅନୁଭବେ ଜାଣି

ଝଳ—କାନ୍ତି, କରକଳିକା ଅବଳୀ—ଉହୁରୁ ବାହାରୁଥିବା କିରଣସବୁ ।୯। ସବ୍ରୀଡ଼—ସଲଜ୍ଜ; ଏ ରୁଚିର...ଓଜ—ସୁନ୍ଦର ପୁଷ୍ପକଢ଼ି ପରି ହୋଇଥିବା ଅଙ୍ଗୁଳି ଅଗରେ କୁଚଦ୍ୱୟର ମଧ୍ୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ମୋର ମନବଳକୁ ବଢ଼ାଅ । ୧୦ । ନିର୍ବାହ—ସମ୍ପାଦନ, ନିଷ୍ପତ୍ତି; ଅନଳପ ସଉଭାଗ୍ୟ ସଂକଳପ—ପ୍ରଚୁର ସୁଖ ପାଇବାର ସଙ୍କଳ୍ପ, ଜଳରୁହ—ପଦ୍ମ । ୧୧ । ଏଡ଼େ ଲଗେ—ଏତେ ଶୀଘ୍ର, ପୁଲୋମାପୁତ୍ରୀକାମୁକ... ଶଚୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭିଳାଷୀ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ଚକ୍ଷୁ ତୋର ଏ ଲାବଣ୍ୟ ଦେଖି ପାରି ନାହିଁ । ୧୨ । ହିରଣ୍ୟଭୂଧର—ସୁନାର ପର୍ବତ, ଗ୍ରୈବିକାହିଣ୍ଡି—କାଞ୍ଚୁଲିରେ ଲଗିଥିବା ବଉଡ଼ର ଗଣ୍ଠି, ସୁଧାକରଗୁଣ୍ଡି—କର୍ପୂରଚୂର୍ଣ୍ଣ, ଦନ୍ତଚେଲ—ଅଧର, ତୋ ଅଧରରୁ ଯେଉଁ ଅମୃତ ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରୁଛି ତା ତୁଳନାରେ ପ୍ରକୃତ ସୁଧାରସରେ (ଅମୃତ ରସରେ) ମୋର ସୁଧାମତି (ବୃଥା ବୁଦ୍ଧି) ଜାତ ହୁଏ; ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକୃତରେ ଏହା

ଜାଣି । କୁସୁମବିଶିଖସଖା ଋତୁ କିଶଳୟ ଲେଖା ଜଣାଙ୍କରେ କାହିଁ ଦେଲୁ ପାଣି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଏହିଟି ବୋଲୁଏ ଭକ୍ଷଧୂଳି । ପଲ୍ଲବ ଅର୍ଦ୍ଧକେ ସାତ ଯେତେ ଧ୍ୱସ୍ତ ହୋଏ ସେତ ଶତଜନ୍ମେ ନ ପାରିବ ମିଳି ରେ । ୧୩ । ନ ପାରି ପାଳି ମୋ କଥା ହସି ଯେ ନୁଆଇଁ ମଥା ହଜି ଯାଉଅଛି ମୋର ବୁଦ୍ଧି । ଭଲେ ଭରଜି ମରଜି ଯେବେ ପ୍ରଭୁ ପାଶେ ଭଜି ଥାଇ କାଳେ ନୋହୁ ଅପରାଧୀ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । କପରି ଜାଣିବି ତୋର ମନ । କେଉଁ ସେବା କେତେବେଳେ ଗୃହ ବୟସ୍ୟାମଣ୍ଡଳେ ସମ୍ପାଦିବି ଦିବ୍ୟ ଅବଧାନ ରେ । ୧୪ । ଚନ୍ଦ୍ରହାର ପ୍ରିୟସଙ୍ଗି କରି କରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି ବହିବି ହୃଦୟ ସ୍ଥଳେ ତୋତେ । ମଉଳିମଣ୍ଡନଚମ୍ପା ଗନ୍ଧି କଲେ ଅନୁକମ୍ପା ପାତ୍ର କରି ଘେନିବୁ କି ଚିତ୍ତେ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ପ୍ରେମପଟ୍ଟତନ୍ତୁ ଗୁନ୍ଥା କରି । ହୋଇ ପ୍ରମୋଦେ ମଗନ କୁତୁକେ ଧରି ଲପନ କରିବି କି କଣ୍ଠଲଗ୍ନ ସରି ରେ । ୧୫ । ତୁ ମୋତେ କପରି ପରିପାଳିବୁ ରେ କୃଶୋଦରି ଜଣାଙ୍କର ମୋ ଭରସା ପାଉ । ହେବି ପଦଶତପତ୍ରତଳେ କି ଅଳତା ଚିତ୍ର ଅବା ମଣିମଣ୍ଡିତକଠାଉ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ହେବି କି ପାହାଡ଼ା ବଜେ ବେଳେ । ପାହୁଡ଼ ବାଜଣି ବଳା ପଉଞ୍ଜି ମଞ୍ଜୁ ଶିକୁଳା ତୁଲେ ମିଶିବି କି କୁତୂହଳେ ରେ । ୧୬ । ଅଦ୍ଭୁତ ସୁନ୍ଦର କଟୀତଟୀ କାଞ୍ଚୀକ୍ଷୁଦ୍ରଘଣ୍ଟୀ ପଟଳୀରେ କରିବୁ କି ଏକ । ତୋ ଲାଗି ଦୁକୂଳ ଭାଗ୍ୟ ପରମ୍ପରା ଭୋଗ ଯୋଗ୍ୟ ହେବି କି ରଜନୀଦିବାଯାକ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ହେବି କି କାଞ୍ଚୁଲି ପୟୋଧରେ । ଧାରାଧରମାଳାଲୀଳା ଧରିବି କି ରେ କୋମଳା ଧରାଧର-ଧୃତିଜ ମୂର୍ଦ୍ଧରେ ରେ । ୧୭ । ମହିଳାମଣ୍ଡଳୀ ମଥାମଣି କି ଅଦ୍ଭୁର କଥା

ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଅମୃତ ନାହିଁ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ଦ୍ରାକ୍ଷାଫଳ କ୍ଷାର (ଲୁଣିଆ ଖାର) ପରି ବୋଧହୁଏ । ୧୩ । କୁସୁମବିଶିଖ···ଯେଉଁ ଅଧର କନ୍ଦର୍ପବନ୍ଧୁ ବସନ୍ତ ଋତୁର କିଶଳୟ (ନୂତନ ପଲ୍ଲବ)ର ଜଣାଙ୍କ ଅର୍ଥାତ୍ ଜୟକାରୀ, ତହିଁରେ କାହିଁକି ପାଣି (ହସ୍ତ) ଦେଲୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧରକୁ ତାହାଙ୍କ ହାତରେ ଲଗାଇଲୁ । ଏହାକୁ ଭକ୍ଷ ଧୂଳି ଅର୍ଥାତ୍ ଖାଇବା ପତ୍ରରେ ଧୂଳି ଦେବା କହନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅର୍ଦ୍ଧନିମେଷରେ ଯେତେ ସାତ (ସୁଖ) ଧ୍ୱସ୍ତହୁଏ (ନଷ୍ଟହୁଏ) ତାହା ଶହେ ଜନ୍ମରେ ମିଳିବ ନାହିଁ । ୧୪ । ବୟସ୍ୟାମଣ୍ଡଳେ—ସଖୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ । ୧୫ । ଚନ୍ଦ୍ରହାର—ଏକପ୍ରକାର ହାର, ମଉଳିମଣ୍ଡନ—ମସ୍ତକ ଭୂଷଣ, ଅନୁକମ୍ପାପାତ୍ର—କୃପାପାତ୍ର, ପ୍ରେମପଟ୍ଟ—ପ୍ରଣୟ ଚିତ୍ର, ତନ୍ତୁଗୁନ୍ଥାକରି—ସୂତାରେ ଗୁନ୍ଥି, କରିବି କି କଣ୍ଠଲଗ୍ନସରି—ଗଳାରେ ଲମ୍ବାଇ ଦେବି କି ।୧୬। ପଦଶତପତ୍ରତଳେ—ପାଦ ପଦ୍ମରେ ।୧୭। କାଞ୍ଚୀକ୍ଷୁଦ୍ରଘଣ୍ଟି ପଟଳୀରେ—ଅଣ୍ଟା ଚନ୍ଦ୍ରହାରରେ ଥିବା କ୍ଷୁଦ୍ର ଘଣ୍ଟିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ । ଲାଗିଦୁକୂଳ—

ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଟୁରୁଅଛୁ ଭ୍ରମ । ନବନୀତ ପିତୁଳାକୁ ଅଣି ନୁହଇ ତୁଳାକୁ ଏପରି ତ ତୋ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗଦେଶ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଛବି ଏଡ଼େ ଅବିବେକ ମାର । ତାହା ଅମଳ ଅଜ୍ଞାନ ବଶେ କଲେ ଅଲିଙ୍ଗନ ସରିଯିବ ସିନା ମୋ ସଂସାର ରେ । ୧୮ । କୃଶିତମଧ୍ୟା ଗଭୀର କୁଚର ଚବୁକେ ତୋର ମୃଗମଦ- ପଙ୍କଚଳ ଭୃଙ୍ଗୀ । ହେଲେ ସେ ଅବା ମୋ ଗୁରୁ ଶିଖାଇବ ପ୍ରସୂନରୁ ନିର୍ବାଧ ମରନ୍ଦଭୋଗଭଙ୍ଗୀ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ତୋ ସହଜ ପଙ୍କଜବାସକୁ । ଗଣୁଥିଲେ ସଚେତନେ ତୋ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ଯତନେ କରନ୍ତି ତାଠାରୁ ଅଭ୍ୟାସକୁ ରେ । ୧୯ । ମୁଁ କାମକାଠର ଶିଖୀ ସକାଶୁଁ ହେବାରୁ ଭୋଗୀ ଦେଖି ଏ ଲାବଣ୍ୟ ନବାମୃତ । ଅଣିରେ ଅଳପ ଗୃଣି ଦେଲେ ତୁ ମନ୍ଦାକ୍ଷେ ଲଖି ରହି କୋଳେ ମୁଖ କରୁ ନତ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଜର ଜର ଗୋଟିଯାକ ରସେ । ସ୍ମରଜ୍ୱର କମ୍ପମାନ ଶମ୍ପାର ତ ତୁ ସମାନ କରଜର ମୃଦୁଳ ସ୍ପରଶେ ରେ । ୨୦ । କନକ ପାରଦ ରସମସ୍ତୁ କରି କି ଲୋକେଶ ଶରୀର ନିର୍ବାହ କଲ୍ଲ ତୋର । ବରାଜାଲେ ହେଲେ କୋଳେ ସମସ୍ତ ବାଞ୍ଛିତ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥିର ହେଉ ନାହିଁ ମୋର କର ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । କେଉଁ ଅଙ୍ଗେ ନ ଦେଲେ ଚୁମ୍ବନ । ଚୁମ୍ବ ବିନା କେତେବେଳେ ରହିବ ଜୀବ ନିଷ୍ଠଳେ କେତେ ଯୁଗେ ତୁଷ୍ଟ ହେବ ମନ ରେ । ୨୧ । ଘନ- ଜଘନା ରେ ଘେନ ତେଡ଼େ ଧୀର ଚିରନ୍ତନ ଶତପତ୍ର ପୃଥ ଅଚରଣ । କୃତବୀର୍ଯ୍ୟ ସୁତ ଶେଷ ଶକ୍ର ଏ ତିନିଙ୍କ ବେଶ ଦେଇ ନୋହିଲ ଯା ମୋ ଶରଣ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ତୋ ଅଶ୍ଳେଷ ଚୁମ୍ବ ଦରଶନେ । ଦ୍ୱିବାହୁ ଏକ ବଦନ ଦ୍ୱିଲୋଚନବନ୍ତ ଜନ ପ୍ରସାଦ ଲଭିବ କେହୁ ମନେ ରେ । ୨୨ ।

ପିକା ପାଠଶାଳୀ, ଧାରାଧରମାଳାଲୀଳା—ବର୍ଷାକାଳ ମେଘମାଳାର କ୍ରୀଡ଼ା, ଧରାଧରାଧୀଶଙ୍କ ମୂର୍ଦ୍ଧରେ—ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତ ମସ୍ତକରେ (କୁଚରେ) । ୧୮ । ନବନୀତ ପିତୁଳା—ଲହୁଣୀରେ ତିଆରି ପିତୁଳା, ତୁଳାକୁ—ତୁଳନାକୁ, ସାଦୃଶ୍ୟକୁ; ଛବି— ଶୋଭା, ତାହା ଅମଳ···କାମବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଅଲିଙ୍ଗନ କଲେ ।୧୯। କୃଶିତମଧ୍ୟା —କ୍ଷୀଣକଟି, ମୃଗମଦପଙ୍କଚଳଭୃଙ୍ଗି—ଚବୁକରେ କସ୍ତୁରୀରେ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଥିବା ଭ୍ରମରୀ । ଭ୍ରମରୀ ଫୁଲରୁ ଯେଉଁ ରୀତିରେ ମରନ୍ଦ (ମକରନ୍ଦ ମଧୁ) ପାନ କରେ, ସହଜପଙ୍କଜବାସକୁ—ସ୍ୱାଭାବିକ ପଦ୍ମ ଗନ୍ଧକୁ ।୨୦। କାମକାଠରଶିଖୀ—ଅନ୍ତରରେ ଥିବା ପ୍ରବଳ କାମଅଗ୍ନିରେ। ମନ୍ଦାକ୍ଷେ—ଲଜ୍ଜାରେ, ଶମ୍ପାରତ ତୁ ସମାନ—ବିଦ୍ୟୁତ ପରି; କରଜରମୃଦୁଳସ୍ପରଶେ—ନଖରେ ଧୀରସ୍ପର୍ଶ କରିବାଦ୍ୱାରା ।୨୧। କନକପାରଦ ରସମସ୍ତୁ କରି—ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନା ଓ ପାରଦକୁ ଏକତ୍ର ତରଳାଇ, ଲୋକେଶ—ବ୍ରହ୍ମା । ୨୨। ଘନଜଘନା—ସ୍ଥୂଳଜଙ୍ଘ ଯାହାର, ଚିରନ୍ତନ—ଅତିପ୍ରାଚୀନ, ଶତପତ୍ରପୃଥ—

ଜଳଜଜିତ୍ୱର ପାଣି ଧରି ଜଣାଉଛୁ ପୁଣି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ଅନଙ୍ଗ ଅହବେ । ମୋ ଶରୀରଭର ବୁହା ମର୍ଦ୍ଦନ ପୀଡ଼ନ ସୁହା ଭଳି ବଳ ନ ପାଇବ ଯେବେ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଖେଳିବୁ ମୋ ଉରସ୍ଥଳେ ରହି । ତୋ ନଖାଗ୍ର ଦନ୍ତପୀଡ଼ା ଶ୍ରୀଭୁଜ ନିବଡ଼ଭିଡ଼ା ବୁଝିବା ମୁଁ ସହିବ କି ନାହିଁ ରେ । ୨୩ । ନ କରି ଲଜ୍ଜା ଖାତିର କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ତୁ ମାତିର ହସୁଥିବୁ ହୋଇ ରସଲୋଭା । ମଦମତ୍ତ ଭୃଙ୍ଗଜାତ ସ୍ୱପକ୍ଷ ସଂଘାତ ଜାତ ବାତପ୍ରକମ୍ପିତ ଗର୍ଭଶୋଭା ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ପୂରିବ ଉଭୟ ମନୋରଥ । ନଥ ନରତନ ମନମଥ ନରମ ବିଧାନ ବଢ଼ାଇବ ସୁଖ ସ୍ୱର୍ଗପଥ ରେ । ୨୪ । ତଳୁ ମୁଁ କରେ ମୁକୁର ଦେଖାଇ ଦକ୍ଷିଣ କର ଅଗ୍ରେ ସ୍ତନଅଗ୍ରେ ଦଳୁଥିବ । ଦେଖିବୁ ସେକାଳେ ସାତ ପୁଲକାଳି କଣ୍ଟକିତ କପୋଳ ଦର୍ପଣଖଣ୍ଡ ଛବି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଗୃହିଁବୁ ସଲଜ୍ଜ ମନ୍ଦହସା । ଅପନୃ ନୟନ ଖୋସା ଖୋସାର ଦରଲହସା ଶୋଭା ହୋଇଥିବ ତହିଁ ମିଶା ରେ । ୨୫ । ଏଥିବେ ତୁ ଯେବେ ଶ୍ରାନ୍ତ ହେବୁ ରେ କୁମୁଦକାନ୍ତମଣ୍ଡଳମଦଖଣ୍ଡନମୁଖି । ମୋ ବକ୍ଷମୁକୁତାହାର ବଲ୍ଲରୀ କର ବାହାର ରହ ତୁ ଉରୋଜ ଉପରେ ଯୋଖି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ନ ପହୁଡ଼ ପଛେ ମୋର ଅଙ୍କେ । ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କବନ୍ଧରେ ବସି ଅନାୟାସେ ହସି ହସି ସୁରବଳ ଦଳିବା ନିଃଶଙ୍କେ ରେ । ୨୬ । ଜାଣ ମୋ ପ୍ରାଣମିତରେ ତୋ ମରଜିରୁ ଇତରେ ସଂଚରିବା ସେବକ ମୁଁ ନୋହେ । ସୁଗୁଣ ଗ୍ରାହକଚିତ୍ତେ ବିଗୁରି ସେବାରେ ମୋତେ ରଖିଛୁ କେମନ୍ତେ ଅନୁଗ୍ରହେ

ବ୍ରହ୍ମା, କୃତବୀର୍ଯ୍ୟସୁତ—କାର୍ତ୍ତବୀର୍ଯ୍ୟ (ସହସ୍ର ବାହୁବିଶିଷ୍ଟ), ଶେଷ—ଅନନ୍ତ ଦେବ (ସହସ୍ରମୁଖବିଶିଷ୍ଟ), ଶକ୍ର—ଇନ୍ଦ୍ର (ସହସ୍ର ନେତ୍ରବିଶିଷ୍ଟ), ବ୍ରହ୍ମା ମୋତେ ଏମାନଙ୍କ ପରି ସହସ୍ର ବାହୁ, ସହସ୍ର ମୁଖ ଓ ସହସ୍ର ଚକ୍ଷୁ ଦେଇ ନ ଥିବାରୁ ମୁଁ ଦୁଇବାହୁ, ଏକମୁଖ ଓ ଦୁଇ ଚକ୍ଷୁରେ ତୋର ଆଲିଙ୍ଗନ, ଚୁମ୍ବନ ଓ ଦର୍ଶନ କରି ଅଦୌ ହୃଦୟରେ ପ୍ରସାଦ (ତୃପ୍ତି, ସନ୍ତୋଷ) ଲାଭ କରି ପାରୁ ନାହିଁ । ୨୩ । ଜଳଜଜିତ୍ୱରପାଣି—ପଦ୍ମକୁ ଜୟ କରିଥିବା ହାତ, ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ଅନଙ୍ଗଅହବେ—ପ୍ରବଳକାମଯୁଦ୍ଧରେ । ୨୪ । ମଦମତ୍ତ···ଉନ୍ମତ୍ତ ଭୃଙ୍ଗଜାତ (ଭ୍ରମରସମୂହ)ର ନିଜ ପକ୍ଷ ସଞ୍ଚାଳନରୁ ବାୟୁର ଆଘାତରେ ଗର୍ଭଶୋଭା କମ୍ପିତ ହେବା ଭଳି ଜଣାଯାଉଥିବ, ଅର୍ଥାତ୍ ଧୀରେ ଧୀରେ ଜୁଡ଼ା କମ୍ପୁଥିବ । ମନମଥ ନରମବିଧାନ——କାମକ୍ରୀଡ଼ାବିଧି (ଏଠାରେ ବିପରୀତ ବିଧି ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟ) । ୨୫ । ମୁକୁର—ଦର୍ପଣ, ସାତ—ସୁଖ, ପୁଲକାଳିକଣ୍ଟକିତ—ରୋମାଞ୍ଚିତ, କପୋଳ—ଗଣ୍ଡଦେଶ, ଖୋସା—ଖୋସିବା ବା ନିବେଶିବା କାର୍ଯ୍ୟ, ଖୋସା—ଜୁଡ଼ା, ଦରଲହସା—ଅଳ୍ପ ଢିଲା ହୋଇଥିବା । ୨୬ । କୁମୁଦକାନ୍ତ···ଯାହାର ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସ

ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ପ୍ରଭୁ ତୁହି ତତେ ଜଣା ତାହା । ସମସ୍ତମାନ ସେବାର ଜାଣି ସେବା କରିବାର ବିନା ମୁଁ ନ ଜାଣେ ଆନ ରାହା ରେ । ୨୭ । ମଣ୍ଡି ତୋ ନିତମ୍ବେ ଅଙ୍କ ଅତର ପଙ୍କିଲ କଙ୍କପଙ୍ଖରେ କୁରୁଳି କେଶପାଶ । ଷଟ ପଞ୍ଚାଶତ ଦେଶପ୍ରଥିତ ପେଶଳ ବେଶ ସମୁଚିତ ମଣ୍ଡନ ବିନ୍ୟାସ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଜାଣଇ ନ ହୁଡ଼ ଅଣୁମାନ । କୁସୁମୀ ଥାନ ଅଙ୍ଗିଆ ମକ୍ଷିକା ମକରୀ ଚୁଆ ମୃଗମଦପନବଭଙ୍ଗ ଚନ୍ଦ ରେ । ୨୮ । ବିବିଧ ଜାତ ପ୍ରସୁନ ରଚନ ମଣ୍ଡନମାନ ସଜାଡ଼ି ଜାଣଇ ଋତୁଭେଦେ । ବହଳ ଅଳତା-ଦ୍ରବବଲ୍ଲରୀ ଚନ୍ଦପାଟବ ଦେଖାଇବି ଏ ସୁନ୍ଦର ପଦେ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଉଦ୍ରେକ ଉଲ୍ଲାସ କ୍ରମ ଜାଣି । ସୁନୁଲି କସିଦାପଢ଼ା ଗାଇକାସିହା ସଜଡ଼ା ବିଧି ଜାଣିମାରେ ମୁଁ ବିନ୍ଧାଣି ରେ । ୨୯ । କନକଦଳ ସୋଦର ବିଡ଼ିଆ ନାନା ପ୍ରକାର ଭାଙ୍ଗିବା ଭଙ୍ଗିରେ ମୋ ଗୁମାନ । ଦୁହେଁ କଳପିବା ଗୀତ ପ୍ରବନ୍ଧ ରସ ରଚନ ଲେଖିବି ଯେ ନ ଥିବ ମାନସ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ସଙ୍ଗୀତ ସଙ୍ଗୀ ତ ହେବି ମୁହିଁ । ଅମରପାମର ଦୁଇ ଘେନି ଘେନାଇ ପାରଇ ପ୍ରଭୁ ତୁ ବଢ଼ାଇ କହୁ ନାହିଁ ରେ । ୩୦ । ପଚ୍ଛ ତଳା ସମ ସମ ମଉଳ ଘନ ସୁଷମ ବରତୁଳ ଠାଣି ପାଣିବନ୍ତ । ପୃଥୁପ୍ରେମବୀଜ ରୋପି ମୃଗେନ୍ଦ୍ର ଜାଲିଆ ଲିପି ପ୍ରବଳାବ ଯହିଁ ତୋର ସ୍ୱାନ୍ତ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । କେତେକ କେତକୀ ଚମ୍ପା ଆଦ । ଯେଉଁ ପୁଷ୍ପ ଦଳେ ଫରମାସିରୁ ରମଣୀ-ବର ଲେଖିଥିବ ପ୍ରଶଂସିବ ବାଦୀ ରେ । ୩୧ । କ୍ଷଣେ ରହ ଅକମ୍ପନେ

କରେ, ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କବନ୍ଧ—ଏକପ୍ରକାର ରତିବନ୍ଧ । ୨୮ । ତୋ ନିତମ୍ବରେ ମୋ ଅଙ୍କକୁ ମଣ୍ଡି ଅର୍ଥାତ୍ ତୋତେ କୋଳରେ ବସାଇ, ଅତରପଙ୍କିଳ—ଅତରଦ୍ୱାରା ବୋଳା, କଙ୍କପଙ୍ଖ—କେଶଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧକ କଙ୍କପକ୍ଷୀର ପକ୍ଷ, କୁରୁଳି—ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳ, ପେଶଳ—ସୁନ୍ଦର, କୁସୁମୀଥାନ—ଫୁଲ ପଡ଼ିଥିବା, ଅଙ୍ଗିଆ—ଏକପ୍ରକାର କାଞ୍ଚୁଲା । ୨୯ । ଚନ୍ଦପାଟବ—ଚନ୍ଦନପୁଣତା, ସୁନୁଲିକସିଦାପଢ଼ା—ସୁନେଲି ରଙ୍ଗର ଫୁଲ ବୁଣା କରି କାମ ହୋଇଥିବା, ଗାଇକାସିହା—କାଞ୍ଚୁଲି ସିଲାଇ କରିବା, ବିନ୍ଧାଣି—କାରିଗର । ୩୦ । କନକଦଳସୋଦର—ସୁନାପନ୍ତ ପରି ହଳଦିଆ, ବିଡ଼ିଆ—ପାନ, କଳପିବା—କଳ୍ପନା କରିବା, ସଙ୍ଗୀତ ସଙ୍ଗୀ—ସଙ୍ଗୀତର ସାଥୀ, ଦୁଇ ଅମର ପାମର—ସଂସ୍କୃତ ଓ ଦେଶଭାଷା ।୩୧। ପଚ୍ଛ ତଳା—ପଚ୍ଛକୁ ତଳପଡ଼ିଥିବା, ସମ ମଉଳ—ମୁଣ୍ଡକୁ ସମାନ ହୋଇଥିବା, ପୃଥୁପ୍ରେମବୀଜ—ମାଛମଞ୍ଜିଆ (ମୁଳ ମୂଳୁଆ), ମୃଗେନ୍ଦ୍ରଜାଲିଆ—ସିଂହଝୁଲିଆ (ମଝି ସରୁଆ) । ଲିପି—ଅକ୍ଷର, ତୋର ସ୍ୱାନ୍ତ—ତୋ ନିଜ ମନ, ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ନାନାପ୍ରକାର ଫୁଲଝରି ତିଆରି

ଏ ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦୁ ଲପନେ ଚୁମ୍ବଇ ମୁଁ ଲକ୍ଷେ ଗଣି ଗଣି । ସୁଧାରୁ ଲାଗେ ମଧୁର ପୂରଇ ନାହିଁ ଉଦର ଏ କି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଖଞ୍ଜି ଅଛୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ଯାହା ହେଉଅଛୁ ମନ ଏଣୁ । ମନସିଜୋଲ୍ଲାସ ନାମ ଏ ଛାନ୍ଦ ରସିକା ଶ୍ୟାମ ଇନ୍ଦୀବରନେତ୍ରା ତୁ ତ ଜାଣୁ ରେ । ୩୨ । ବନମାଳା ବିରାଜିତ ବୃଷଭାନୁଭବାଯୁତ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାବର୍ଣ୍ୟବେଶଶାଳୀ । ଭବଭୟ ନିବାରଣ ଧରଣୀ-ଧରଧାରଣ ପ୍ରଭୋ ସଦାଶିବ ବନମାଳୀ ହେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଦୁହିଙ୍କର ଗୁରୁ ଶ୍ରୀଚରଣ । ଜଳନ୍ଧର ହରହସ୍ତ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ଳୋକରାଜ ଦେବର ହୋଇବେ କି ଶରଣ ହେ । ୩୩ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କୃଷ୍ଣକଳା

(ନାୟିକର ବିଦେଶରୁ ପତ୍ରଲିଖନ)

ଚିର ପ୍ରବାସରେ ରହିବାରୁ ନାଗରକ । ତୀବ୍ରପ୍ରହାରେ ମଦନ ହରିଲା ବିବେକ । ଦିନୁ ଦିନୁ ତନୁ ହୋଇବାରୁ ଅତି କ୍ଷୀଣ । ତନୁଦରୀ ଶ୍ରୀଛାମୁକୁ ଲେଖଇ ଜଣାଣ । ୧ । ଚିବୁକ ଚୁମ୍ବନ ଗାଢ଼ ଅଶ୍ଳେଷ ଫୁଲଖୋଲା । ଦିବ୍ୟ ଅବଧାନକୁ ଅସିବ ପ୍ରେମଶୀଳା । ଅରଜିବା ପାଇଁ ନାନା ଦୁଃସହ ବେଦନା । ବରଜିଲ ତୋତେ ଯେଉଁ ଦିନୁ ଚନ୍ଦ୍ରାନନା । ୨ । ଲଭିବାର ଦୁଃଖରାଶି ଉର ନ ଲେଖିଲି । କିଶୋରୀ ତୁ ପଢ଼ି ଶୋକେ ସନ୍ତାପିବୁ ବୋଲି । ତୁ ସାର ହୋଇ ନ ଥିବା ସକାଶୁଁ ମୋ ପାଶେ ।

କର ଓ ଅକ୍ଷର ଲେଖି ଜାଣେ ।୩୨। ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦୁଲପନେ—ସୁନ୍ଦରଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖରେ । ୩୩ । ବନମାଳାବିରାଜିତ—(କୃଷ୍ଣ) ବନଫୁଲ ମାଳାରେ ଶୋଭିତ, (ଶିବ) କୈଳାସର ବନସମୂହରେ ଶୋଭିତ । ବୃଷଭାନୁଭବାଯୁତ—(କୃଷ୍ଣ) ରାଧିକାଙ୍କ ଅଧୀନ, (ଶିବ) ବୃଷଭର ସାମର୍ଥ୍ୟର ଅଧୀନ; ଚନ୍ଦ୍ରକଳାବର୍ଣ୍ୟ ବେଶଶାଳୀ—(କୃଷ୍ଣ) ମୟୂରଚନ୍ଦ୍ରିକାର ଶୋଭାରେ ସୁନ୍ଦର, (ଶିବ) ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଦ୍ୱାରା ସୁନ୍ଦର; ଭବଭୟନିବାରଣ—(ଭବଭୟ) ସଂସାରର ଜନ୍ମଦୁଃଖ ନିବାରକ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁକ୍ତିଦାତା, ଧରଣୀଧରଧାରଣ—(କୃଷ୍ଣ) ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରୀ, (ଶିବ) ସର୍ପଭୂଷଣ; ଜଳନ୍ଧରହରହସ୍ତ—ଜଳନ୍ଧରର ଇନ୍ଦ୍ର ବା ରାଜା ।

ଷୋଡ଼ଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ତନୁଦରୀ—କ୍ଷୀଣୋଦରୀ । ୩ । ତୁ ସାର ହୋଇ ନ ଥିବା ସକାଶୁଁ—

ପୂଷାରଠାରୁ ମୋ ଭ୍ରାନ୍ତି ତୁଷାରମୟୂଖେ । ୩ । ମାରୁଚ ନ ବୋଲି ତା କରକୁ ବଡ଼ଲୋକେ । ମରୀଚ ବୋଲନ୍ତି ସତେ କେଡ଼େ ଅବିବେକେ । ସ୍ୟନ୍ଦନଚରଣ ଗୃରୁ ନିତମ୍ବବତି ରେ । ଚନ୍ଦନର ବନ୍ଦନ ମୁଁ ନ କଲି ଭ୍ରାନ୍ତିରେ । ୪ । କାଳପାଶ ଘେନି ହୋଏ ମରୁତ ତ କାଳ । କେହି ନ ବୋଲେ ଏ ମନ୍ଦ ମରୁ ତତକାଳ । ସ୍ତବକିତ ମଞ୍ଜରୀରେ ନବ କିଶଳୟ । ନେବ କି ପରୀଣ ପରି ଜାତ କରେ ଭୟ । ୫ । ତୋ ଗିର ସୁମରଣେଁ ସ୍ନେହ ନାହିଁ କୀରବରେ । କର୍ଣ୍ଣେ ବଜ୍ରବୃଷ୍ଟି ହୋଏ ଶୁଣି ପିକବରେ । ମନୁ ନାଶ ନୋହିବାରୁ ଅନିଷ୍ଟଶଙ୍କାର । ଭ୍ରମରୀଢ ହେତୁ ହେଲି ଭ୍ରମରୀ-ଝଙ୍କାର । ୬ । ଅହା ରେ ରୁଚିରଦେହା ତାକ ବିନା କେବେ । ଅହାରେ ରୁଚି ଥିବାର ନ ଜାଣଇ ଲବେ । ମଜ୍ଜାସାର ତ ଅସାର ହେଲାନି ବିକଳେ । ସରସ କଞ୍ଜହିଁ ବହି ନୋହେ ହୃଦସ୍ଥଳେ । ୭ । ଜୀବ ଯିବ ବୋଲି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ଶତେ ମୋର । ଜୀବଞ୍ଜୀବ ମୋ ନେନସ ତୋ ମୁଖ କଳାକର । ତାହା ଦରଶନ ବିନା ମାରିବାକୁ ମୋତେ । ଯାହା ଦରପଣ ମାର ଦେଖାଇ ନିରତେ । ୮ । ବିଷାଇ ତୋ ମାର୍ଦବ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସ୍ଫୁରିତ ଗରେ । ସାର ଦେଲନିଟି କୋଟି ଶରପ୍ରୟୋଗରେ । ଚଷିବଟି କେହି ରେ ବିପଞ୍ଚୀକଣା-ବାଣୀ । ସଖି ରୋଷ ବିରଞ୍ଚି କି ଦଣ୍ଡ ଦେଲା ଅଣି । ୯ । ନିରତେ ମୋ ହୃଦ ରଙ୍ଗସ୍ଥଳୀ ମଧ୍ୟେ ରହି । ନାଚିବାରୁ ପାଚିବା ରୁଚିକସ୍ତନା ତୁହି ।

ତୁ ସ୍ଥିର ହୋଇ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ନ ଥିବାରୁ । ପୂଷା—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ତୁଷାରମୟୂଖେ—ଚନ୍ଦ୍ରଠାରେ । ୪ । ମାରୁଚ—ମାରୁଅଛ ବା ମାରଣା, କର—କିରଣ, ମରୀଚ—କିରଣ, ସ୍ୟନ୍ଦନଚରଣ ଗୃରୁ ନିତମ୍ବବତି ରେ—ହେ ରଥଚକ୍ରପରି ମନୋହର ନିତମ୍ବଯୁକ୍ତା । ୫ । କାଳପାଶ—ପ୍ରାଣବିନାଶକ ପାଶ, ମରୁତ ତ କାଳ—ପବନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଯମ ପରି, କେହି · କେହି କହେ ନାହିଁ, "ଏ ମନ୍ଦ ତତ୍କାଳ (ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ) ମରୁ ।" ସ୍ତବକିତ ମଞ୍ଜରୀ—ପେନ୍ଥା ପେନ୍ଥା ହୋଇଥିବା ଫୁଲକଢ଼, କିଶଳୟ—ନୂଆପତ୍ର । ୬ । କୀରବରେ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶୁକଠାରେ, ପିକବରେ—କୋକିଳଠାରେ । ଭ୍ରମରୀଢ ହେତୁ—ଭ୍ରାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣାର କାରଣ । ୭ । ରୁଚିରଦେହା—ସୁନ୍ଦରୀ, ଅହାରେ ରୁଚି—ଖାଦ୍ୟରେ ଅଭିଳାଷ, ମଜ୍ଜାସାର—ଅନ୍ତଃକରଣଶକ୍ତି, ଅସାର—ଦୁର୍ବଳ, କଞ୍ଜ—ପଦ୍ମ ।୮। ଜୀବଞ୍ଜୀବ—ଚକୋର, କଳାକର—ଚନ୍ଦ୍ର; ଦରପଣ—ଭୟ, ମାର—କନ୍ଦର୍ପ ।୯। ବିଷାଇ—ବିଷଲିପ୍ତ କରାଇ; ମାର୍ଦବ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସ୍ଫୁରିତଗରେ—କୋମଳତାପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର ଅଙ୍ଗରୁ ଗଳିତ ବିଷରେ । ବିପଞ୍ଚୀକଣାବାଣୀ—ବୀଣା-କ୍ୱଣାବଚନା, ବିରଞ୍ଚି—ବ୍ରହ୍ମା । ୧୦ । ପାଚିବା ରୁଚିକସ୍ତନା—ପାଚିଲା ବେଲଫଳ ପରି

ତୋ ଲବଣ୍ୟ ବିନା ଆଉ ଇତର ନ ଦିଶେ । କି ମୋହନମନ୍ତ୍ରସିନ୍ଧୁ ଭିତରେ ନ ଦିଶେ । ୧୦ । ନୟନ ବୁଜିଲେ ଦିଶୁ ମୋ ଅନ୍ତଃକରଣେ । ଗୃହିଁଲେ ଚକିତ ଦିଶୁ ହରତବରଣେ । ପ୍ରିୟ ଅଳୀ ଜଣେ ମାତ୍ର ସମୀପେ ଥୁଆଇ । ଯାଇ ଜାଲି ଯବନିକା ପାଶେ ଉଭା ହୋଇ । ୧୧ । କୁସୁମମଣ୍ଡପେ ମୁଁ ଏକାନ୍ତେ ଥିବା ଜାଣି । ନ ଜାଣିଲା ହୋଇ କହିବାର ରସ ବାଣୀ । ରସାଇ ସଖୀଙ୍କ କରିବାର ପରିହାସ । ମିଶାଇ ତହିଁରେ ମୁଁ ଶୁଣିବାଭଳି ହାସ । ୧୨ । ମଞ୍ଜୁଅତି ବନ୍ଧୁ ସ୍ୱରମଞ୍ଜୁଳ ଅଙ୍ଗୁଳି । ଗଳାଇ ପରିଦା ରନ୍ଧ୍ରେ କରାଇବା କେଳି । କେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହୁଛ ମା କଥା ବୋଲି । କାଳମାର୍ଗେ ଅନାଇଁ ନଚ୍ଛଇ ଗୃରୁ ଚଲ୍ଲୀ । ୧୩ । ଫିଙ୍ଗି ମୋ ବଦନେ ନେତ୍ର ଇନ୍ଦୀବରବର । ଅମନ୍ଦ କନ୍ଦର୍ପ ମନ୍ଦସ୍ମିତ ବହିବାର । କହି କହ ସଙ୍ଗ କେହ୍ନୁ ନାହାନ୍ତି ତ ବୋଲି । ସଖୀଙ୍କ ଦେବାର ଶାଢ଼ୀ-ବାଡ଼ଦେଗେ ପେଲି । ୧୪ । ପୁଣି ସବୁ ସଖୀଙ୍କି ଡକାଇ କରି ସଭା । କର-କଞ୍ଜ ଖଞ୍ଜି ଜନମାଇ ବୀଣାଶୋଭା । ଙ୍ଗରାଇ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣସୁଧା ଙ୍ଗରିବାର । କ୍ଳାନ୍ତସ୍ୱ ଗାଇମା ଶିସ୍ ରେଖ୍ ଦବାର । ୧୫ । ମୁଁ ମିଳୁ ମନ୍ଦାକ୍ଷେ ହସି ରସନା ଛାମୋଡ଼ି । ରସନା ବଜାଇ ତଲ୍ଲେ ବିପଞ୍ଚୀ କଗୁଡ଼ି । ପଳାଇ ଯିବାର ମନ୍ଦ କଳହଂସ ପରି । ଦେଲି ପରି ମୋ ନୟନେ ଘନସାର ଚୂରି । ୧୬ । ନେହାଅଁଲେ ଗୃହିଁ ପରକାଶି ଦର ସ୍ମିତ । ଏ ଜୀବ ଥିବାରେ କି ପାସୋରି ପାରେ ଚିତ୍ତ । ଚରମାଦ୍ରିଚୂଳକୁ ଚୁମ୍ବନ୍ତେ କରମାଳୀ । ଯେପରି ବାତକଳକଳକୁଳେ କରମାଳି । ୧୭ । ଭୁଙ୍ଗ ଙ୍ଗୁରେ ମିଶାଇ ପୁଷ୍ପଚୟ ତୋଷି । ହେଲି ବାର ନ ଯୋନବେ ବୋଲି ଅଜ ଭାଷି । ସେ ଇଙ୍ଗିତ ଭଙ୍ଗୀ ଶୁଭାଙ୍ଗୀର ଡରିକଇ । ଅଧ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ସାତଗୋଟି ପଙ୍କଜ

ସ୍ତନ ଯାହାର । ୧୧ । ଜାଲି ଯବନିକା—ଝାଲିର ପରଦା । ୧୨ । ରସବାଣୀ—ରସପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା । ୧୩ । ଗୃରୁଚଲ୍ଲୀ—ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରୂଲତା । ୧୪ । ନେତ୍ର-ଇନ୍ଦୀବରବର—ସୁନ୍ଦର ନେତ୍ରରୂପ ନୀଳପଦ୍ମ । ଶାଢ଼ୀବାଡ଼ ଦେଗେ—ପରଦା ଅଢ଼କୁ । ୧୫ । କରକଞ୍ଜଖଞ୍ଜି ଜନମାଇ ବୀଣାଶୋଭା—ହସ୍ତପଦ୍ମରେ ବୀଣା ଧରି । ୧୬ । ମନ୍ଦାକ୍ଷେ—ଲଜ୍ଜାରେ, ରସନା—ଜିହ୍ୱା ଓ କଟିଭୂଷଣ କାଞ୍ଚୀଦାମ, ତଲ୍ଲେ—ବାଜଣାରେ । ବିପଞ୍ଚୀ—ବୀଣା; ଘନସାର—କର୍ପୂର । ୧୭ । ଚରମାଦ୍ରିଚୂଳକୁ—ଅସ୍ତପର୍ବତ ଶିଖରକୁ, କରମାଳୀ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ହାତରେ ଧରିଥିବା ମାଳା, ବାତକଳକଳକୁଳେ—ମଲ୍ଲୀଫୁଲ କଢ଼ିମାନଙ୍କରେ । ୧୮ । ଭୁଙ୍ଗ-ଙ୍ଗୁ—ବଡ଼ ବଡ଼ ଫୁଲତୋଡ଼ା, ହେଲି ବାର ନ ଯୋନବେ—ମୁଁ (ଗୃହଦନ) ସୁଥିଲି ହେଲି, ସାତଗୋଟି ପଙ୍କଜ—ଏକ ମୁଖ, ଦୁଇ କର, ପାଦ ଓ ସ୍ତନ

ରଖିଲ । ୧୮ । ତଳକୁ ରହଇ ତହିଁ ଯେଉଁ ଦୁଇ ଗୋଟି । ଗୋଟି ଗୋଟି କରେ ଚୁମ୍ବ ଦିଏ କୋଟି କୋଟି । ଦିନେ ଦିନେ ଦିନାନ୍ତରେ ଅଜନମ-ସୁଖୀ । ପରିଜନ ବିନା ମୁଁ ଏକାନ୍ତେ ଥିବା ଦେଖି । ୧୯ । ସ୍ନେହସ୍ରୋତେ ଭାସିବା ମାନସ ନ ସମ୍ଭାଳି । କରାଇ ଅଧରେ ଈଷନ୍ଦକା ହାସ କେଳି । କମ୍ପାଇ ତାଙ୍କ ମୋତିଙ୍ଗୁମା ଅପ୍ରକଟେ । ଝମ୍ପାଇ ଶ୍ରୁତିକି ଲୋଲ ନେତ୍ରଖଞ୍ଜରୀଟେ । ୨୦ । ଶ୍ରବଣେ କିଛି କହିବା କପଟରେ ଅସୁ । ସ୍ନେହରେ ମୋ ଗଣ୍ଡେ ଚୁମ୍ବକଦମ୍ବ ବରଷୁ । ଧନ ତୋ ଏ ଅବଧାନ ଭାବିଲି ଡରୁଛୁ । ନ ଫାଟେ ଯା ଛାତି ଏ ନିଷ୍ଠୁର ବଜ୍ରଠାରୁ ।୨୧। ଇନ୍ଦ୍ରହିଁ ହେଲେ ଏହାକୁ ନିଜାସ୍ତ୍ର ନ କରେ । ଶଚିର ଶରବିରହ ସହିବା ଭୟରେ । ପୂର୍ବ ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରାସାଦେ କୁହୁନିଶାନନେ । ଲଭି ହୋଇଥିଲୁ ନୀଳ ଚେଳ ପିନ୍ଧି ଦିନେ । ୨୨ । ମସାଲ ପ୍ରଦୀପ କିଛି ନ ଥିଲା ହାଜର । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ମଣ୍ଡପେ ଥିଲି ପଡ଼ିଲା ନଜର । ତୋ ମୁଖମଣ୍ଡଳ ବୋଲି ନୋହିଲା ବିବେକ । ସେ ନିଶାରେ କଲି ରାକା ବ୍ୟବହାର ଯାକ । ୨୩ । ତମନ୍ମୁଖୀ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ସମାନ କଲେ ଯେନି । ବିମ୍ବପ୍ରଭ ବିମ୍ବାଧରା ହୋଇଲୁ ମାନିନୀ । ଶିର ମାଡ଼ିପଡ଼ି ନାଡ଼ି ଛାଡ଼ି ଗଲା ପରି । ଶିରଜୋମାବର-ପର ଶରେ ଗଲି ସରି । ୨୪ । ଜଣାଇଲି ଶିରୁକରେ କରନ୍ୟାସ କରି । ତୁ ମୋ ଧନୀ ପରା ସୁନାଗୋରୀ ସୁକୁମାରୀ । ଦାସୀମାନଙ୍କରେ ଜଣେ ମୁଁ ପରା ତୋହର । ଭାସିଯିବି ସିନା ହେଲେ କରୁଣାନ୍ତ ହର । ୨୫ । ମୁଁ ତୋ ପଦକଞ୍ଜ ଅଳକତ ଶାନକରା । ତୁ ମୋ ମଙ୍ଗଳଭୂଷଣ ରମ୍ଭାଝରା ପରା । ତଳକୁ ଅନାଇ ନ ଚାହୁଁଛୁ ଯାହା ମୋତେ । ନୀଳକୁନ୍ତଳା ମୋ ଭାଗ୍ୟମୂଳ କେ ଜଗତେ । ୨୬ । ଶୁଣି ଗୁଣବତୀ ବେଗେ ଗୁମାନ ଛାଡ଼ିଲୁ । ପୁଣି ହସି ସ୍ତନଯୁଗେ ଜଡ଼ାଇ ଭିଡ଼ିଲୁ । ପ୍ରସାଦ ମୋ ବିବଶ ମନକୁ ବଢ଼ାଇଲୁ । ପ୍ରାସାଦେ ମୁଁ ସିନା ଥିଲି ବୋଲି ବୁଝାଇଲୁ ।୨୭। ବଡ଼ ସାର

ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ୧୯ । ପରିଜନ—ଭୃତ୍ୟାଦି ଅନୁଚର । ୨୧ । ଚୁମ୍ବକଦମ୍ବ—ଚୁମ୍ବନ-ସମୂହ, ନିଷ୍ଠୁର — ନିଷ୍ଠୁର, କର୍କଶ । ଏହାକୁ—(ଏଠାରେ ହୃଦୟକୁ) । ପୂର୍ବଶୁଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରାସାଦେ—ପୁରୁଣା ଅନ୍ତଃପୁର କୋଠାରେ, କୁହୁନିଶାନନେ—ଅମାବାସ୍ୟାର ସଞ୍ଜବେଳେ, ନୀଳଚେଳ—ନେଳିଆ ଲୁଗା । ୨୩ । ରାକା—ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ରାତି; ତୋ ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରପରି ହୋଇ ଅମାବାସ୍ୟା ଅନ୍ଧକାର ଦୂର କରି ଦେବାରୁ । ୨୪ । ତମମୁଖୀ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ—ରାହୁ ମୁହଁର ଅଇଁଠା = ଚନ୍ଦ୍ର, ଶିରଜୋମା-ବରପର—ଶିବଶତ୍ରୁ କନ୍ଦର୍ପ । ୨୫ । କରୁଣାନ୍ତ ହର—ନିର୍ଦ୍ଦୟତା ଦୂର କର । ୨୭ । ପ୍ରସାଦ—ଅନୁଗ୍ରହକରି, ବଢ଼ାଇଲୁ—ଭଙ୍ଗାଇଲୁ, ପ୍ରାସାଦେ—କୋଠାରେ ।

ବଡ଼ଭିତରେ ବରଷାର କାଳେ । ବସିଥିଲୁ ଗବାକ୍ଷ ସମୀପେ ମୋର
କେଳେ । ପରବୃଦ୍ଧ ସରତଳହସ୍ତ ଦୂରେ ଗୃହି । ଏମନ୍ତ ଭାଷିଲୁ
ପରଣତ ଗୃହମୂର୍ତ୍ତି । ୨୮ । ଗୀରତରୁମାନଙ୍କର ସାର ନେବ ଧୂନୀ । ମୁଁ
ବୋଇଲି ଅନ୍ତରୁ ତୁ ଫେରାଅ ଭାବନା । ଚତୁରା ତହିଁକି ହସି କହିବା
ଭାରତୀ । କତୁର ପକାଉଛୁ ମୋ ଅନାଦରେ ଧୃତି । ୨୯ । ଦିନେ
ସ୍ମରବଶେ କଚକଞ୍ଚ ଯା ଧଇଲି । ଥରେ ମୋହ ପର ହେବୁ ଛଇଲା
ବୋଇଲି । ତହିଁକି ଭାଷିଲୁ ହସି ଉରେ କର ତଡ଼ି । ଦଶନାନ୍ତେ ରସନା
ପଲ୍ଲବାଅଁଲେ ଭିଡ଼ି । ୩୦ । ମେଧାରେ ଧିଷଣା ବଳେ ବାଲୀ ରୂପେ କାମ ।
ସଙ୍ଗୀତେ ଗନ୍ଧର୍ବ କ୍ଷମ ଗୁଣେ କ୍ଷମୋପମ । ମୋ ଘର କଣେ ଯାଇ ତୁମ୍ଭ ପର
କେହି ହେବ । ଏତେ କହି ଖେଳିଲୁ ମୋ ଘୁଡରେ ବାନ୍ଧବ । ୩୧ ।
ହୋଇଗଲା ବିରତ ମଞ୍ଜୀର ମଞ୍ଜୁରବ । ମେଖଳା କିଙ୍କିଣୀ କଲ୍ପ ଶ୍ରବଣ
ଉତ୍ସବ । ସ୍ୱେଦପ୍ରଗ କମ୍ପିଲା ତଳକୁ କର ଚୂଳ । ବିଷ୍ଣୁପଦେ ଲମ୍ବି
ମନ୍ଦାକିନୀ ହେଲା ଚେଳ । ୩୨ । ଶଙ୍ଖଶିଖେ ଶଶୀ ଶଶୀ ଦୁଇ ପାଖେ ରହି ।
କମ୍ପିଲେ ଭାର୍ଗବ କବି ତରଳତା ବହି । ହଳକା ମୋଡରେ କର ଲବଳୀ
ବିଶ୍ୱାସ । ହଂସି ଫେରିଲା ଖଞ୍ଜନ ଅଟେ ଗୃହି ପାଶ । ୩୩ । ଗୃମୀକର
କର ଚଞ୍ଚୁପୃଷ୍ଠରେ ଲବଳୀ । ଧରି ପ୍ରମୋଦରେ ତଳୁ
ଖେଳାଇଲା ଦୋଳି । ହଂସି ନ ପାରିଲା ପକ୍ୱବିମ୍ବ ତାହା ତଳୁ । ଘୁଞ୍ଚ ନ
ପାରିଲା ଅଶା ଲବଳୀ କବଳୁ । ୩୪ । ବିପରୀତ କାଳ ହୋଇବାରୁ

---

୨୮ । ବଡ଼ସାର ବଳଭିରେ—ଅତ୍ୟୁନ୍ନତ କୋଠାରେ, ଗବାକ୍ଷ—ଝରକା, ପରବୃଦ୍ଧସରତଳହସ୍ତ—ବଢ଼ିଥିବା ନଖର ତେଜ । ୨୯ । ଧୂନୀ—ନଦୀ, ଭାବନା—ହେ ରମଣି, ବୋଇଲି—ତୋ କହିବା ଧାଡ଼ିଟିକୁ ଶେଷଅକ୍ଷର ପଢ଼ 'ନଧୁବନେରସା', ଥରେ ମୋହ ପର ହେବୁ—ପୁରୁଷାୟିତ ରତି ପ୍ରଦାନ କରିବୁ, ଦଶନାନ୍ତେ··· ···ଦାନ୍ତରେ ଓଠ କାମୁଡ଼ି । ୩୧ । ମେଧାରେ—ବୁଦ୍ଧିରେ, ଧିଷଣ—ବୃହସ୍ପତି, ବାଲୀ—ମର୍କଟସ୍ୱଙ୍କ, ରୂପେ କାମ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ କନ୍ଦର୍ପପରି, କ୍ଷମୋପମ—ପୃଥିବୀ ପରି । ୩୨ । ମଞ୍ଜୀର—ନୂପୁର, ମଞ୍ଜୁରବ—ମନୋହର ଧ୍ୱନି, ମେଖଳା-କିଙ୍କିଣୀ—କଟୀ ଅଳଙ୍କାରର ଘୁଙ୍ଗୁର, ବିଷ୍ଣୁପଦ—ଆକାଶ, ଶୂନ୍ୟ ମନ୍ଦାକିନୀ—ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗା ଓ ହାର, ଚେଳ—ଚମ୍ପଳ । ୩୩ । ଶଙ୍ଖଶିଖେ ଶଶୀ—ଗ୍ରୀବାରୂପ ଶଙ୍ଖ (କମ୍ବୁ) ଉପରେ ମୁଖରୂପ ଶଶୀ (ଚନ୍ଦ୍ର), ଶଶୀ ଦୁଇ ପାଖରେ (ମୁଖ ଦୁଇ ପାଖରେ ଭାର୍ଗବ-କବି—ଶୁକ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ରୂପୀ କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ) ତରଳତା ବହି ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ କମ୍ପିଲେ । ହଳକା ମୋଡରେ—କାନଫୁଲରେ ଲାଗିଥିବା ମୁକ୍ତାରେ, ଲବଳୀ—ନରକୋଳି, ଖଞ୍ଜନ—ନୟନରୂପ ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀ, ପାଶ—(ଏଠାରେ) କର୍ଣ୍ଣରୂପ । ୩୪ । ଗୃମୀକରକର ଚଞ୍ଚୁପୃଷ୍ଠରେ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ ତେଜୋମୟ ଅଣ୍ଟରେ (ନାସିକା-

ପରବେଶ । ବିପରୀତ ଘୃତଯାକ ହୋଇଲା ପ୍ରକାଶ । ଅରମ୍ଭିଲା ନରତନ କୁ ଯତନ କରି । କନକ କେତକୀଦଳେ କଳା ନାଗ ପରି । ୩୫ । ସେ ସମୟ ମିଶି ରସ ବରଷା ସଙ୍ଗରେ । ପୂରିଗଲା ଚନ୍ଦନ ମାରୁତ ତରଙ୍ଗରେ । କ୍ରୀଡାରେ ଲୁଲିତ କେଳି କନକମଞ୍ଜରୀ । ଜମିଗଲା ଗାଢ଼େ ଦ୍ରୁମେ ଅବଲମ୍ବ କରି । ୩୬ । ସେ ସୁଭାଗ୍ୟ ସୁଖସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ପତ୍ତି ସ୍ମରଣ । ନ ଦିଶଇ ମୋତେ ଅନ ଉପାୟ ମରଣ । କବିତା କୁ ବୁଦ୍ଧି ରେ ସୁବୁଦ୍ଧି ଗ୍ରାମାବରି । ବରଷ ଶତ ହେଲାନ ତ୍ରୁଟିକ ମାତରି । ୩୭ । ତରଳି ଗଲାନି ଭୟେ ମନ୍ତ୍ରାନବନୀତ । ନିତମ୍ବିନୀମଣି ପରି ତୁହି ମୋ ଜୀବିତ । ବିତରଣ କରି ଦନ୍ତଚ୍ଛେଦ୍ଦ ସୁଧାରସ । ରସନାକୁ ଯେବେ ମୋର କରିବୁ ସନ୍ତୋଷ ।୩୮। ତୋ ସକାଶୁଁ ସିନା ମୁଁ ତରୁଣ ପୁରନ୍ଦର । ଦରକଣ୍ଠି ନୋହୁ ତୁ ମୋ ପରିଣୁ ବାହାର । ହାର ମଧ୍ୟ ତରଳ ମୁଁ କେହ୍ନ ତୋତେ କରି । କରଗତ ହେବ କେଳିବିପିନବିହାରୀ ।୩୯। ହାର ଜହ୍ନାରବ ଦୂରୁ ପ୍ରସୂନପ୍ରହର । ହର ପ୍ରସାଦୁଁ ଏ ଭାଗ୍ୟ କେବେ ହେବ ମୋର । ତୋ ଶ୍ରୀହସ୍ତ ପ୍ରତିଲେଖ ଦରଶନାବଧି । ରଖିଅଛୁ ଜାଣ ପ୍ରାଣ ଲାବଣ୍ୟବାରିଧି । ୪୦ । ତୁ ତ ଗୁଣଗଣମଣି ମଞ୍ଜୁଷ ମୋ ବନ୍ଧୁ । ବିଶେଷ ଅରଜ କସ ଦେବି ରସସିନ୍ଧୁ । ଶୁଣ ହେ ରସିକବରେ ହୋଇ ପୂର୍ଣ୍ଣମୋଦ । ଜଳନ୍ତର ବସୁନ୍ଧରା କପଟକ୍ଷୀରୋଦ । ୪୧ । ତହିଁ ଶରସୁଧାକର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ । କଳପନା କଲେ ଏ ଶ୍ରବଣ ମହୋତ୍ସବ । ହେବ ଏ ନିଖିଳ କ୍ଷୁଧାଭୟନିବାରଣୀ । ଦୁଃଖ ନିବେଦନ ରସାମୃତତରଙ୍ଗିଣୀ । ୪୨ ।

ଦନ୍ତିରୂପ), ପକ୍ୱବିମ୍ବ—ପାଚିଲା ବିମ୍ବଫଳ (ଅଧରରୂପ), ଲବଳୀକବଳ—ନରକୋଳିଫଳ ଭକ୍ଷଣରୁ । ୩୫ । କନକକେତକୀଦଳେ କଳାନାଗପରି—ସୁନାରଙ୍ଗର କେତକୀପତ୍ରରେ କଳାନାଗ ପରି ପୃଷ୍ଠଦେଶରେ ବେଣୀ ନୃତ୍ୟ କଲା ।୩୬। ରସବରଷାସଙ୍ଗରେ—ଜଳବୃଷ୍ଟି ସହିତରେ ଅଥଚ ଶୃଙ୍ଗାରରସମୟ ଯୁଦ୍ଧରେ, ଲୁଲି—କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇ, କନକ ମଞ୍ଜରୀ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ କଳିକା ଅର୍ଥାତ୍ ତତ୍ସଦୃଶୀ କିଶୋରୀ, ଦ୍ରୁମ—ବୃକ୍ଷ ଅଥଚ ଦ୍ରୁମରୂପୀ ପୁରୁଷ ।୩୭। ତ୍ରୁଟି—କ୍ଷଣକାଳ, ମନ୍ତ୍ରାନବନୀତ—ଅନ୍ତଃକରଣରୂପ ଲହୁଣୀ, ନିତମ୍ବିନୀମଣି—ରମଣୀମଣି, ଦନ୍ତଚ୍ଛେଦ୍ଦ—ଅଧରରୁ । ୩୯ । ତରୁଣପୁରନ୍ଦର—ଯୁବକଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଦରକଣ୍ଠି । ହେ କମ୍ବୁକଣ୍ଠି ତରଳ—ହାରମଧ୍ୟ ମଣି । ୪୦ । ପ୍ରସୂନପ୍ରହର—କନ୍ଦର୍ପ ।୪୧। ଅରଜ—ଅର୍ଜି, ପ୍ରାର୍ଥନାପତ୍ର, କପଟକ୍ଷୀରୋଦ—କପଟ କ୍ଷୀରସମୁଦ୍ର । ୪୨ । ଶରସୁଧାକର—ଶରତ ଚନ୍ଦ୍ରମା, ରସାମୃତତରଙ୍ଗିଣୀ—ଶୃଙ୍ଗାରରସରୂପ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ନଦୀ ।

ସପ୍ତଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ସମ୍ଭୋଗ ଭୂପାଳ
(ସଂଭୋଗ ଗୃହ୍ଟ)

କେଉଁ ରସିକ ବାଳାକୁ କୋଳେ ଧର । କହେ ଶବ୍ଦକେ ଭରି ନ୍ୟାସ କର । ୧ । ଶିରୀଷାଙ୍ଗୀ ପ୍ରାଣେଶ୍ୱରୀ ତୁହି ପରା । ପରାଣବନ୍ଧୁଅ ମୋ ହୃଦୟ ହାରା । ୨ । ଗୃହୁ ମୋତଜାତଦନ୍ତୀ ବିମ୍ବାଧରୀ । ଧରନୀମଣ୍ଡନା ମୋ ଲୋଚନଶିରୀ । ୩ । ଝଲଗୋରୀ ସୁନୟନା ସୁକୁମାରୀ । ବାଳାମଣି ମୋ ଶିରଭୂଷଣଶିରୀ । ୪ । ମୁହିଁ ତୋ ଚରଣସେବା ନଜରକର । ତୁ ମୋ ପ୍ରଭୁ ସିନା ନାତମ୍ବିନୀବର । ୫ । ବାଳାବଳୟମଉଳି ଅଲଙ୍କାର । ରମା ସମାନ ନୋହେ ଶୋଭାକୁ ତୋର । ୬ । ଯୋଗିଯୋଗଧ୍ୱଂସିନୀ ରେ ଜୀବବନ୍ଧୁ । ବନ୍ଧୁଜୀବଅଧରୀ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ । ୭ । କେଶ ସମ ନୋହୁବାରୁ ନବଘନ । ନୀଚଛଳେ ମୁଞ୍ଚେ ଅଶ୍ରୁ ଘନ ଘନ । ୮ । ମନମୋହନା ନବୀନା ମଦାଳସୀ । ତୋର ବଦନ ସଦୃଶ ନୋହେ ଶଶୀ । ୯ । ନାସା ଶୋଭାକୁ କାହାକୁ ଲକ୍ଷି ପାର । ତିଳତିଳକ ତିଳକେ ନୋହେ ସର । ୧୦ । ନେତ୍ର ତୁଲ୍ୟ ନୋହିବାରୁ ଇନ୍ଦୀବର । ଭୟେ ପଳାଇ ବନରେ କଲା ଘର । ୧୧ । ଭ୍ରୂଧନୁ କଜ୍ଜଳ ଗୁଣରେ ରାଜେ । ଗୁହି ଯତୀନ୍ଦ୍ର ତପଗରବ ଭାଜେ । ୧୨ । ଦିବ୍ୟ ଝଳମଣ୍ଡ ତୋର ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳୀ । ମାରମୁକୁର ସ୍ଥିର କି ଏହା ଭଳି । ୧୩ । ନବପଲ୍ଲବେ ତୁଲ୍ୟ କି ତୋ ଅଧର । ଏକା ମଧୁମାସେ

---

୪ । ଝଲଗୋରୀ—ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣା । ୫ । ନଜରକର—ଗ୍ରହଣ କର । ୬ । ବାଳାବଳୟମଉଳିଅଲଙ୍କାର—ଯୁବତୀସମୂହର ମସ୍ତକଭୂଷଣରୂପା, ରମା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ୭ । ବନ୍ଧୁଜୀବଅଧରୀ—ବନ୍ଧୁଲିଫୁଲ ପରି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅଧର ଯାହାର । ୮ । ନବଘନ—ନୂତନ ମେଘ ।୧୦। ନାସାଶୋଭାକୁ···ନାସିକା ଶୋଭାକୁ କାହା ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରିବ ? ତିଳତିଳକ—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ରାଶିଫୁଲ,ତିଳକେ—ଅଳ୍ପମାତ୍ରାରେ ସୁଦ୍ଧା । ୧୧ । ଇନ୍ଦୀବର—ନୀଳକଇଁ, ବନରେ—ଜଳରେ । ୧୨ । ଭ୍ରୂଲତାରୂପ ଧନୁ କଜ୍ଜଳରେଖାରୂପ ଗୁଣରେ ଶୋଭାପାଏ । ୧୩ । ଝଳମଣ୍ଡ—କାନ୍ତିଯୁକ୍ତ, ମାରମୁକୁର—କନ୍ଦର୍ପର ଦର୍ପଣ ।୧୪। ମଧୁମାସ—ବସନ୍ତ ଋତୁ । ୧୫ । ପାଟଳୀ—

ସିନା ସେ ମଧୁର । ୧୪ । ଶ୍ରୁତି ଘଟନା ପାଟଳୀ ନୋହେ ସର । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ତୁଲେ ଗୁଞ୍ଜକୁ ତୁଳିଲ ପର । ୧୫ । କମ୍ବୁକଣ୍ଠୁତୁଲେ ତୁଲ୍ୟ ହେବା ପାଇଁ । ଶମ୍ଭୁଠାବରେ ସେବାରେ ନିତ ଯାଇ । ୧୬ । ସେ କି ଶିବ ସେବି ସମ ହୋଇପାରେ । ଯାହା ଉପମା ନାହିଁ ତ୍ରିପିଷ୍ଟପରେ । ୧୭ । ମଧୁକ୍ୱଣା-ବାଣୀ ଅରେ ଧୀରବର । ସୁଧାଂଶୁରୁ ତ ସ୍ୱାଦୁ ଗିର ତୋର । ୧୮ । ଜଇତ୍ରନା ସୁବରନା ଦିବ୍ୟ ବେଣୀ । ଦାସ ସ୍ନେହବସ୍ତ୍ରକା ରେ ନୀଳବେଣି । ୧୯ । ପୂର୍ବକାଳ କାଶୀବାସୀ ସେବିବାର । ଫଳ ଫଳିଲ୍ଲ କି ଏତେକାଳେ ମୋର । ୨୦ । ଧରି ଚରଣକଞ୍ଜ ଅଳତା ଦେଲି । ଶକ୍ରପଦ ପଦତଳେ ରଖାଇଲି । ୨୧ । ଗଙ୍ଗାସାଗରେ ମୁଁ ଙ୍ଗାସିଥିବା ଘେନ । ମୋର ଅଙ୍କ ଅଳଙ୍କାର ହେଲୁ ଧନୀ । ୨୨ । କାମକଳାନିଧି ଅରେ କୃଶୋଦରି । ଦରିଦ୍ର ମୁଁ ବନ୍ଧୁ କଳ୍ପଲତା ପରି । ୨୩ । ପରଣତ କରକ ସୂବୀଜଦନ୍ତି । ଦନ୍ତିରାଜଗମନା ତୁ ମୋ ସମ୍ପତ୍ତି । ୨୪ । କରିଅରିଲଗ୍ନାମଧ୍ୟା ସୁଲକ୍ଷଣା । ଚମ୍ପାଦେହା ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷି ବିଚକ୍ଷଣା । ୨୫ । କଞ୍ଜଗୃହୁଚରଣା ରେ ଚନ୍ଦ୍ରାନନା । ରମ୍ଭା ଉର୍ବଶୀରେ କି ତୋ ଗଣନା । ୨୬ । ରସନିଧି ତୁ ମୋ ଗଳା-ମାଳା ସିନା । ଗୁଣଜଳଧିରେ ତୁ ମୋ ଚଣ୍ଡି ସୁନା । ୨୭ । ପଣ୍ଡିତାମଣି ରମଣୀ ଏଣୀଦୃଶୀ । ଉମାପତିମୋହନୀ ରେ କୁନ୍ଦହାସି । ୨୮ । ନବମାଲୀ-କରଜା ସୁନ୍ଦରିରଜା । ତୋ ଲଗିବାସ ଭଳି ମୁଁ ସୁଭିରଜା । ୨୯ । ରସାଳସା ବରଯୋଷା ସୁନୟନା ! ମୋ ସମସ୍ତ ସଉଭାଗ୍ୟ ତୁହି ସିନା । ୩୦ । ମୋର ମାଗୁଣି ଗୁଣମଣିକି ଏତେ । ସ୍ନେହ କଣା ନ କରିବୁ କଦାଚିତେ । ୩୧ । ଏହି ସୁଖେ ମୁଁ ସମସ୍ତ ହରୁଥିବ । ଚନ୍ଦ୍ରହାରି ପରି ହୃଦେ କରୁଥିବ । ୩୨ । କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ କରି ଅନ ଅନ ବେଶ । ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦରେ କରିବି ପରିହାସ । ୩୩ । ମଣି କଠାଉ ଅଳତା ପରି ଅବା ।

ପାଟଳୀଫୁଲ (କର୍ଣ୍ଣସଙ୍ଗେ ଉପମିତ ହୁଏ), ଗୁଞ୍ଜ—କାଇଁଚ । ୧୬ । କମ୍ବୁ—ଶଙ୍ଖ । ୧୭ । ତ୍ରିପିଷ୍ଟପରେ—ତ୍ରିଭୁବନରେ । ୨୦ । କାଶୀବାସୀ—ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର ଶିବ । ୨୧ । ଶକ୍ରପଦ—ଇନ୍ଦ୍ରପଦ । ୨୪ । ପାଚିଲା ଡାଳିମ୍ବ ବୀଜ ପରି ଦନ୍ତ ଯାହାର; ଦନ୍ତିରାଜଗମନା—ମତ୍ତହସ୍ତୀର ଗତିପରି ଗତି ଯାହାର ।୨୫। କରିଅରିଲଗ୍ନାମଧ୍ୟା—ସିଂହ କଟିରୁ ଯାହାର କଟି କ୍ଷୀଣ ଅଛି । ୨୮ । ଉମାପତିମୋହନୀ—ଶିବମୋହନୀ, କୁନ୍ଦହାସୀ—କୁନ୍ଦଫୁଲ ପରି ହାସ ଯାହାର ।୨୯। ନବମାଲୀକରଜା—ନୂଆ ମାଳୀଫୁଲ ପରି କରଜ(ନଖ)ଯାହାର, ଲଗିବାସ—ପିକାଳୁଗା । ୩୩ । ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦରେ କରିବି

ଲାଗି ପଦତଳେ କରୁଥିବ ସେବା । ୩୪ । ମୋତେ ଦେଉଥିବୁ ଚୁମ୍ବ ବରତନ । ମୋର ସେହୁଟି ସଙ୍ଗାଲ ସୁବତନ । ୩୫ । ଜଳନ୍ତରଧସ୍ୱନାଥ ରସବାଣୀ । ବୀଣାବିଶାରଦା ମୋଦେ ଶୁଣି ଶୁଣି । ୩୬ । ଲଜମିଶ୍ରିତ ଧଇର୍ଯ୍ୟଧର ହାସେ । ମଣ୍ଡି ଦେଲ କଣ୍ଠକୁ ଶ୍ରୀଭୁଜ ପାଶେ । ୩୭ । ସୁଧା- ଜନକନନ୍ଦନା ପ୍ରାଣନାଥ । ଦୁଇ ପ୍ରଭୁ ପୁରକର ମନୋରଥ । ୩୮ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଅଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

(ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା)

ପରବେଶ ହେଲା ସୁରଭିକାଳ । ବରବେଶ ହେଲେ ଭୂରୁହକୁଳ । ଗରବେ ପ୍ରବଳ ହେଲା ମଦନ । ଭରବେ ଜାର ହେଲେ ଯୋଗୀଜନ । ପରବେଶ ଗୃହୀ । ସରବେ ଭଜିଲେ ବଞ୍ଚିବା କେହି । ୧ । ପଲ୍ଲବ ପାଟଳ ହୋଇଲା ବନୀ । କେଶରଧୂସର ହେଲା ଅବନୀ । ଫୁଟିଲେ ବିବିଧ କୁସୁମ- ବୃନ୍ଦ । ଛୁଟିଲା ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ମକରନ୍ଦ । ରସାଳ ମୁକୁଳ । ଗୃହୀ ଶ୍ଳଥ ହେଲା ବାମା ଦୁକୂଳ । ୨ । ସୁରତଶ୍ରାନ୍ତ କାମିନୀକୁଚର । ସ୍ୱେଦବିନ୍ଦୁ ବୃନ୍ଦ ମୁକୁତା ଚୋର । ଲତା ବନିତା ନରତନଗୁରୁ । ପ୍ରସରିଲା ମିତ୍ରପୁତ୍ର ଦିଗରୁ । ଚନ୍ଦନ ପବନ । ପୁଷ୍ପବାସିତ କଲା ଉପବନ । ୩ । ମଳୟବନୀ

ପରିହାସ—ବିନ୍ଧୁ ପ୍ରାପ୍ତିଜନିତ ଦବ୍ୟ ଅନନ୍ଦକୁ ଉପହାସ କରିବ । ୩୫ । ବରତନ —ବେତନ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ସୁରଭିକାଳ—ବସନ୍ତ ସମୟ, ଭୂରୁହକୁଳ—ବୃକ୍ଷମାନେ, ବରବେଶ ହେଲେ—ଶବାହୋଚିତ ସୁନ୍ଦର ବେଶରେ ମଣ୍ଡିତ ହେଲେ, ଭରବେ —ଭ୍ରମର ଧ୍ୱନି ଶୁଣି, ଜାର—କାମୁକ । ୨ । ପଲ୍ଲବପାଟଳ—ନବପତ୍ର- ଦ୍ୱାରା ପାଟଳବର୍ଣ୍ଣ; ବନୀ—ଅରଣ୍ୟଭୂମି; କେଶରଧୂସର—ପୁଷ୍ପପରାଗରେ ଧୂଳିମୟ; ରସାଳମୁକୁଳ—ଆମ୍ବ ବଉଳ; ଶ୍ଳଥ—ଢିଲା, ବାମାଦୁକୂଳ— ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ପିନ୍ଧା ପାଟଶାଢ଼ୀ । ୩ । ଲତା-ବନିତା-ନରତନଗୁରୁ—ଲତାରୂପ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ନଚାଇବାରେ ଗୁରୁସ୍ଥାନୀୟ । ମିତ୍ରପୁତ୍ରଦିଗରୁ—ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ର ଯମଙ୍କ ଦିଗରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରୁ । ପୁଷ୍ପବାସିତ କଲା ଉପବନ—ବଗିଚାମାନଙ୍କୁ

ଭୁଜଙ୍ଗ ସଙ୍ଗରେ । ହରିବାର ଢାଳ ଗିରିଶୃଙ୍ଗରେ । କଳନା କଲେହେଁ ନାନା ଅଗମ । ମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ତ୍ୟାଗେ ନୋହୁ କ୍ଷମ । ଡରେ ନ କମ୍ପିଲା । ତେବେ ପୁଷ୍ପିତା ବନିତାକୁ ଝାମ୍ପିଲା । ୪ । ଦେଖି ଶାଖୀଙ୍କ ପରସ୍ପର କଳି । ଝଙ୍କାର ହୁଙ୍କାରେ ମଧ୍ୟରେ ମିଳି । ଭଲ ଭଙ୍ଗାଇ ଦେଲେ ଭୃଙ୍ଗମାନେ । ଫୁଟି ବାସିଲେ ସେ ଯେ ଯାହା ସ୍ଥାନେ । ଥିଲେ ଭଲ ଲୋକ । ନୁହଇ କି ସମ ବିଷମଯୋଗ । ୫ । ହେଲା ପଲାଶମୁକୁଳ ପ୍ରକାଶ । ସନ୍ଦେହିତ ସିଂହନଖ ସଦୃଶ । ତହୁଁ ପଛଘୁଞ୍ଚା ଦେଇ କୁଞ୍ଜରେ । ଲୁଚିବାରୁ ଆନ କୁଞ୍ଜପୁଞ୍ଜରେ । ତାହା ଗୁହ୍ନିକରି । ହସିଲା ନବମାଲିକା ବଲ୍ଲରୀ । ୬ । ଶାଖାମାନଙ୍କେ ରଖି ପଦକ୍ରମ । ବିଯୋଗି ବିଧ୍ୱଂସ ଅଥର୍ବୋପମ । ପଞ୍ଚମସ୍ୱରେ କଳକଣ୍ଠଦ୍ୱିଜ । ପକ୍ଷପାତ କଲେ ଅନଙ୍ଗ ଓଜ । ଏକାକୀ ଡରିଲେ । ଦମ୍ପତି ସୁଖେ ବନେ ବିହରିଲେ । ୭ । କାଳକଳଙ୍କ ଦିଗେ ଯାହା ପ୍ରୀତି । କଳି ଆରମ୍ଭରୁ ଯାହା ଉତ୍ପତ୍ତି । ଯେ ପ୍ରସରନ୍ତେ ଜାତକାହିଁ ନାହିଁ । ପୁନ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁଷ୍ପିତ ହୋଇଲା ତହିଁ । ବିଟପ ମଧୁପେ । ଉନ୍ମତ୍ତ ହେଲେ ତା ଦେଖି ସମୀପେ । ୮ । ଇତର ତରୁଭାଗ୍ୟ ଦେଖି ପାଶେ । ଅଳିସଙ୍ଗ ଭୋଗ ଲଭିବା

ସ୍ଥାୟୀ ସୌରଭମୟ କଲା । ୪ । ମଳୟବନୀ ଭୁଜଙ୍ଗ ସଙ୍ଗରେ—ମଳୟବନର ସାପ ସଙ୍ଗରେ, କଳନା କଲେହେଁ—ଜାଣିଥିଲେହେଁ, ଅଗମ—ଶାସ୍ତ୍ର, ପୁଷ୍ପିତା ବନିତା—ପବନ ଫୁଲ ଫୁଟିଥିବା ଲତାରୂପ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଆକ୍ରମଣ କଲା । ୫ । ଶାଖୀ—ବୃକ୍ଷ, ନୁହଇ କି ସମ ବିଷମଯୋଗ—ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧ ଭାବ ସମତାପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ କି ? ୬ । ସନ୍ଦେହିତ···ସିଂହର ଲାଲ ନଖ ପରି, କୁଞ୍ଜରେ—ହାତୀମାନେ, ଆନ କୁଞ୍ଜପୁଞ୍ଜରେ—ପଲାଶଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ବୃକ୍ଷକୁଞ୍ଜମାନଙ୍କରେ, ନବମାଳିକାବଲ୍ଲରୀ—ନଅଲୀଫୁଲ ଲତା । ୭ । ଶାଖା—ଡାଳ ଓ ବେଦର ବିଭିନ୍ନ ଶାଖା, ପଦକ୍ରମ—ପଦବିକ୍ଷେପ ଓ ବିଦ୍ୱଲ୍ଲୁଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦର କ୍ରମ, ବିଯୋଗିଧ୍ୱଂସଅଥର୍ବୋପମ—ବିରହୀମାନଙ୍କୁ ମାରିବାରେ ଅଥର୍ବବେଦୋକ୍ତ ମାରଣ ମନ୍ତ୍ର ସଦୃଶ, କଳକଣ୍ଠ ଦ୍ୱିଜ—କୋକିଳରୂପ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଅନଙ୍ଗଓଜ—କାମଶକ୍ତି (ପକ୍ଷ), ପଞ୍ଚମସ୍ୱରେ ପକ୍ଷପାତ କଲେ, (ବ୍ରାହ୍ମଣ ପକ୍ଷରେ) ସୁକଣ୍ଠରେ ବେଦମନ୍ତ୍ରପାଠ କରି କନ୍ଦର୍ପର ପକ୍ଷ ଗ୍ରହଣ କଲେ; (କୋକିଳ ପକ୍ଷରେ) ପଞ୍ଚମସ୍ୱରରେ ଗୀତ ଗାଇ ବୁଲିଲେ । ୮ । କାଳକଳଙ୍କଦିଗେ—ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ, କଳି ଆରମ୍ଭରୁ—ଫୁଲରେ କଢ଼ ହେବା ଦିନରୁ, ଯେ—ଯେଉଁ ମଳୟପବନ ଜାତକାହିଁ ନାହିଁ···ମାଲତୀଫୁଲ ମଧ ଫୁଟେ ନାହିଁ (ମାଲତୀ ବସନ୍ତରେ ଫୁଟେ ନାହିଁ), ସୁନାସ୍ତ୍ରୀ—

ଅଶେ । ସୁନ୍ଦର ଗନ୍ଧଫଳୀବୃନ୍ଦମିଷେ । ସ୍ୱଶାଖା ଅଙ୍ଗ ସକଳ ପ୍ରଦେଶେ ।
ଜାଳି ଦୀପଚୟ । ଚମ୍ପାଲତା କଲା ବ୍ରତୋପଚୟ । ୯ । ଅଳୀଙ୍କି ଯେଣୁ
ଯୁବତୀନଚୟ । ରସେ ରଚିଲେ କୁସୁମାବଚୟ । ନିମଗ୍ନ ହୋଇ ପବନ
ହରଷେ । ବହିଲେ ସଂଳାପ ବିବିଧ ରସେ । କେ ବୋଲେ ସଖୀଙ୍କ ।
ପୁରୁଷେ ଏତେ ବିଶ୍ୱାସ କାହିଁକି । ୧୦ । ଅନ୍ୟ କେ କହେ କାହିଁକି
ନୋହିବ । ଅଶୋକ ତ ତତେ କଲା ଦାଇବ । ମୁଖେ ରଖିଅଛୁ ମଲ୍ଲିକା
ହାସ । କାହିଁକି ନ କରିବୁ ପରିହାସ । କେ ପୁଣି ବୋଇଲା । ମୋ କରେ
ଛୁଇଁଅନା ରେ ଛଇଳା । ୧୧ । ପୁନ୍ନାଗମୟୀ ହେବାରୁ କେ ବାଳା । ବହି କେ
ଅଂସରେ କେଶରମାଳା । ମାରି ତା ଉରୋଜକୁମ୍ଭେ କରଜ । ସିନ୍ଧୁବାର
କଳି ମାଳିକାବ୍ରଜ । ମୁକୁଳା ବାନ୍ଧିଲା । ବାରଣଦାରଣଲୀଳା ବାହିଲା ।
୧୨ । ମିଳିନ୍ଦେ ଯୂଥିକଳି ମୁଖେ ଧରି । ରବବ୍ୟାଜେ ବଜାଇଲେ
ମଧୁରୀ । ଭୃଙ୍ଗୀ ଆରମ୍ଭିଲେ ମଙ୍ଗଳ ଗୀତ । କଳକଣ୍ଠୀପାଳ ହୋଇ ସଂଘାତ ।
ହୋଇ ମଦଭୋଳ । ଝିଲ୍ଲିକି ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ ଜଳସ୍ଥଳ । ୧୩ । ତରୁ କରୁଛନ୍ତି
ସେବା ପ୍ରକଟ । କେ ହୋଏ ଫଳ ଫୁଲ ଧରି ଭେଟ । ନବ କିଶଳୟ ପଟ
ଅଳଟ । ଯେଣୁ କେ ବଜନେ ହେଲା ଲମ୍ପଟ । କେଉଁ ଶାଖୀ ନଟ ।
ଉଡ଼ାଇଲା ବ୍ୟୋମ ପରାଗପାଟ । ୧୪ । କରକ ଯେଣିକା ସ୍ୱଫଳ ଘଟ ।
ପଣ୍ଡ ସରକ-ହେବାରୁ ଦୁର୍ଘଟ । ମୋଠାରେ କେ କଲା ବୋଲି କପଟ ।
କସ୍ତୁରୀ ମନେ ହେଲା ଛଟପଟ । ଅଳି ଯୋଗକୁଠ । କେଉଁ ବଲ୍ଲରୀ ଗୃହେଁ
ମଟ ମଠ । ୧୫ । ହୋଇ ଅନଳସ୍ୱନଧାରୀ ଗୃହ । ପୁଷ୍ପଭୂଷଣେ ହୋଇ

ଏକପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟ ବୃକ୍ଷ, ବିଟପ—ଜାର, ମଧୁପେ—ଭ୍ରମରମାନେ । ୯ । ଚମ୍ପା-
ଲତା ଭ୍ରମରକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିବାପାଇଁ ଗନ୍ଧଫଳୀବୃନ୍ଦମିଷେ (ଚମ୍ପା କଢ଼ ସମୂହ
ବ୍ୟାଜରେ) ନିଜ ସର୍ବ ଶରୀରରେ ଦୀପ ଜାଳି ବ୍ରତଜନିତ ପୁଣ୍ୟର ଉପଚୟ
(ବୃଦ୍ଧି) କଲା । ୧୦ । କୁସୁମାବଚୟ—ଫୁଲତୋଳା । ୧୧ । ମୋ କରେ ଛୁଇଁ-
ଅନା—ମୋ ହାତରେ ଛୁଇଁ ଅଛ ଦେଖ, ମୋ ହାତରେ ଛୁଇଁଅନା ଫୁଲ ।
୧୨ । ପୁନ୍ନାଗମୟୀ—ନାଗେଶ୍ୱର ପୁଷ୍ପମଣ୍ଡିତ; ପୁନ୍ନାଗ—ନାଗେଶ୍ୱର, ଅଣ୍ଡିରି ହାତୀ;
ଅଂସରେ—କାନ୍ଧରେ, କେଶରମାଳା—ନାଗେଶ୍ୱରଫୁଲ ମାଳା ଓ ସିଂହର ସଟା-
ସମୂହ, ଉରୋଜକୁମ୍ଭେ—ସ୍ତନରୂପ କୁମ୍ଭସ୍ଥଳରେ; କରଜ—ନଖ, ସିନ୍ଧୁବାରକଳି-
ମାଳିକାବ୍ରଜ—ନେଗୁଣ୍ଡିଆ କଢ଼ିର ମାଳସବୁ, ବାରଣଦାରଣଲୀଳା—ସିଂହର ହାତୀ
ମାରିବା କ୍ରୀଡ଼ା । ୧୩ । ମିଳିନ୍ଦେ—ଭ୍ରମରମାନେ, ଯୂଥିକଳି—ଯୂଥୀଫୁଲ କଢ଼,
ମଧୁରୀ—ମହୁରୀ, କଳକଣ୍ଠ—କୋକିଳ, ସଂଘାତ—ମିଳିତ, ଝିଲ୍ଲିକ—ହୃଦ୍ୟ ହୋଳି
ଧ୍ୱନି । ୧୪। ଉଡ଼ାଇଲା କେଉଁ ବୃକ୍ଷ ନଟ ହୋଇ ଆକାଶର ପରାଗ (ପୁଷ୍ପଧୂଳି) ରୂପ
ପାଟ ଉଡ଼ାଇଲା । ୧୫ । କରକ—ଡାଳିମ୍ବ, ପଣ୍ଡସରକ ହେବାରୁ ଦୁର୍ଘଟ—ବାହିଁଶ

ଝଟ ଝଟ । ଉଗାଳ ମଦନଭୂପତି ବାଟ । କେଉଁ ଲତିକା ଅରମ୍ଭିଲ ନାଟ ।
କେଉଁ ତରୁଘାଟ । ପଡ଼ିବବେ ସୂତ୍ର କଲ୍ପ ନାରାଟ । ୧୬ । ଫଳକରେ କଶି
ହୋଇ ବିକଟ । କେତେ ବିଟପୀ ବେଶେ ହେଲେ ଭଟ । ବିରହୀନାଦା
ଶସ୍ତ୍ରକୁ ଅକାଟ । କ୍ଷଣିମାରେ କି ସେ ସମର୍ଥ ଥାଟ । କି ରସିକ ହାଟ ।
ସବୁରି ପ୍ରୀତି କଣିବାରେ ହଟ । ୧୭ । ନିକୁଞ୍ଜ ସଞ୍ଚାରେ ନାହିଁ ଅକଟ ।
ନାନାବିଧ ସୁଖ ଅତି ନିକଟ । ଉମ୍ମତଭିରେ ଚଟେ କଟ କଟ । ପ୍ରତି
ସଙ୍କେତ ଲତା ଗୃହେ ଖଟ । ସରଗଲ୍ଲ ଲଟ । ଚଳି ଯୋଗୀଏ ଛୁଣ୍ଡାଇଲେ
ଜଟ । ୧୮ । କେ ବାସ କରି କେଳିବାପୀ ତଟ । ପାଟସାରି ଦେଲେ
ଚିନ୍ଧିବାର ପଟ । ରଖିଲେ ମାନକ ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ । ରସ ଅବଶ ହୋଇଲେ ନିପଟ ।
ଯାଠାରେ କପଟ । ଧାତା ଖେଳିଛୁ ତାହାର ଅପଟ । ୧୯ । ନ ମାନି ଭବ
ଶାର୍ଦ୍ଦୁଳ ଝପଟ । ଯେ ଜନେ ବାନ୍ଧିଥିଲେ ଯୋଗପଟ । ବାଜିବାରୁ ମନମଥ
ଚପେଟ । ନ କଲେ କେ କାହାକୁ ଉଇପେଟ । ତାଳ ପହପଟ । ହେଲ
ସବୁରି ତଳପରେ ସ୍ଫୁଟ । ୨୦ । ହେବାରୁ ହୃଦ ଅନଙ୍ଗ ଅଖୋଟ ।
ଧୈର୍ଯ୍ୟଶିଳାଘଟିତ କବାଟ । ଅତରକତେ ହୁଅନ୍ତେ ବିପାଟ । ବିରହିଣୀ
ଏକାନ୍ତ ଚିହ୍ନପଟ । ତରି ସ୍ନେହଘୋଟ । ମଣ୍ଡିଲେ ନିଜ ବକ୍ଷୋଜସଂପୁଟ
୨୧ । କାହା ସ୍ଥିର ମଦ ହୋଇବ ମୋଟ । ହୋଇଲା ହରଧୃତି ଯହିଁ ଖୋଟ ।
କନମ୍ମ ଅମ୍ଭେ ନୋହୁ ବୋଲି ବଟ । ଯେଉଁମାନେ ବାନ୍ଧିଥିଲେ ମୁକୁଟ ।
ରଟନ୍ତେ କୁକ୍କୁଟ । ଜୀବ ହେଲା ତାକୁ ଶତ ଶକଟ ।୨୨। ବିରହେ ବନ୍ଧା

କରଣ୍ଡରେ ପଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନ ଥିବାରୁ, କସ୍ତିର—ଗଜାବାଉଁଶ ବା କରଡ଼ୀ, ଅଳିଯୋଗକୂଟ—ଭ୍ରମରମିଳନରୂପ କପଟ (ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷ ମିଳନ) । ୧୬ । ଅନିଲ-ସୂତ୍ରଧରେଗ୍ରଟ—ପବନରୂପ ପ୍ରଧାନ ନଟର ଶିଷ୍ୟ । ୧୭ । ଫଳକରେ କସି ହୋଇ ବିକଟ—ଡାଳରେ ପ୍ରଚୁର ଫଳ ଧରିବାରୁ ଫଳକଧାରୀ ହାତୀ ପରି ଭୟଙ୍କର ହୋଇ; ବିଟପୀ—ଗଛ, ଭଟ—ଯୋଦ୍ଧା, ଥାଟ—ସୈନ୍ୟଦଳ, ହଟ—ଜିଦ୍ ବା କୌତୁକ । ୧୮ । ଲଟ—କୌତୁକ, ଚଳି—ବିରକ୍ତ ହୋଇ । ୧୯ । କେଳିବାପୀ—କ୍ରୀଡ଼ାପୁଷ୍କରଣୀ, ପାଟସାରିଦେଲେ···ସବୁବେଳେ ନଗ୍ନ ହୋଇ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା କରିବାରୁ ପିନ୍ଧାଲୁଗାକୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲିଗଲେ; ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ—ଘୋଡ଼ି ହେବା ଗୁଦର, ଯାଠାରେ କପଟ···ବିଧାତା ଯାହା ପ୍ରତି ବିମୁଖ (ଯେ ପରୀଶୂନ୍ୟ) ତାହାର ଏକା ଦୁଃଖ । ୨୦ । ଭବଶାର୍ଦ୍ଦୁଳଝପଟ···ସଂସାରରୂପ ବ୍ୟାଘ୍ର ଅକ୍ରମଣ ନ ମାନି ଯେଉଁମାନେ ଯୋଗୀ ହୋଇଥିଲେ । ମନମଥଚପେଟ—କନ୍ଦର୍ପର ଗୁମ୍ଫିଚା ବା ଅଘାତ, ଉଇପେଟ—ଗର୍ବବତୀ, ତଳପ—ତଳ୍ପ, ଶଯ୍ୟା । ୨୧ । ଅନଙ୍ଗଅଖୋଟ—କନ୍ଦର୍ପର କ୍ରୀଡ଼ାଭୂମି, ବିପାଟ—ଉନ୍ମୁକ୍ତ, ବକ୍ଷୋଜସଂପୁଟ—କୁଚରୂପ ପେଡ଼ି । ୨୨ । ଯେଉଁଠାରେ ଶିବଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଖୋଟ (କ୍ଷୁଦ୍ର) ହେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଙ୍କ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସୁଦ୍ଧା ନଷ୍ଟ ହେଲା ସେଠାରେ ଅନ୍ୟ କାହାର ଗର୍ବ ରହି ପାରିଲା କି ? ବଟ—

ହେବାରୁ ଜକଟ । ସଂଖାଳି ହେବାରୁ ନୀରଜକଟ । କରି ନ ପାରି କୋଧ ଅପ୍ରକଟ । କେ କାହାକୁ ବୋଲେ ରେ ଶରକଟ । ମନକୁ ଚକଟ । ଅମୃତ୍ତ ତ ତତ୍ତ୍ଵ ନାହିଁ ବକଟ । ୨୩ । ଭଲ ହୋଇ ଅସ୍ତ ନୋହୁ ପତଙ୍ଗ । ଅଭିସାରିକା ହେଲେ ଚଙ୍ଗଚଙ୍ଗ । ପିକ ନୟନ ଦଶିଲି ତ ରଙ୍ଗ । ସପୁଷ୍ପରଜ ଅନିଳ ତରଙ୍ଗ । ବାଜ ଯୁବଅଙ୍ଗ । ଚମକି ଲେଉଟିଲେ ତରୁଣୀସଙ୍ଗ । ୨୪ । ଶୂନ୍ୟ ପୁଣ୍ଡ୍ର ହେଲା ସ୍ମରକାମଷଙ୍ଗ । ସବୁଠାରେ ତାହାର ପରସଙ୍ଗ । ପିଙ୍ଗି ରଙ୍କଅଭିଳାଷୀ ଅପାଙ୍ଗ । ଠାବଲେ ହେଲେ ଯା ନ ଘେନି ଖଙ୍ଗ । ମଣ୍ଡିଲେ ଜସ୍ରଙ୍ଗ । ଯହିଁ ଅପଚରିତାର ଏ ଢଙ୍ଗ ।୨୫। ଲତାବଳୀ ଗୁଚ୍ଛେ ଖେଳନ୍ତେ ଭୃଙ୍ଗ । ମଣି ତାହାକୁ ଲୀଳା ଭୃରୁଭଙ୍ଗ । ସଂଯମୀଙ୍କ ପୀଡ଼ା ଦେଲା ଅନଙ୍ଗ । ଚଳି ନ ପରି ହେଲେ ଥଙ୍ଗ ଥଙ୍ଗ । ଯେ କାଳ ଭୁଜଙ୍ଗ । ସେ ନାରୀ ସଙ୍ଗେ ନ କଲେ କୁ ରଙ୍ଗ । ୨୬ । ସେ ଋତୁ ନବ ଋତୁମତୀ ହେଲା । ନେହକୁ ନବକୁସୁମେ ମଣ୍ଡିଲା । ପ୍ରତିଦାନ ଗତି ହୋଇଲା ମନ୍ଦ । ରସ ବରଷିଲା ନୋହେ ମରନ୍ଦ । କୁନ୍ଦବିକସନ । ମନ୍ଦାର ଅଧର ମନ୍ଦ ହସନ । ୨୭ । ନାନା କିଶଳୟ ରକ୍ତ ବସନ । ଯୁବା ବିହାର ସୁରତ ବ୍ୟସନ । ଦକ୍ଷିଣ ବାତ ସୁରଭି ଶ୍ଵସନ । ଗୃହାଣୀ ଚଞ୍ଚଳ ମରନ୍ଦାଶନ । ମଲ୍ଲିକା ଦଶନ । ବହଳ ପୁଷ୍ପଧୂଳି ତା ଅସନ । ୨୮ । ନାଗ ସଜରଭି ଅଧିବାସନ । ପଙ୍କଜପାନକ ପାନବାସନ । ଯୁବରଞ୍ଜନ ଯାହା ଦରଶନ । କେତକୀତନୁ କେଉଡ଼େ ପରସନ । ବିବେକନାଶନ । ଗିର ତ ହାର କଳକଣ୍ଠସ୍ଵନ । ୨୯ । ଏପରି ଦେଖି ସେ ଋତୁଲକ୍ଷଣ । କୋଟିସଂଖ୍ୟକ ଯୁଗ ହେଲା କ୍ଷଣ । ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ସୁବିଚକ୍ଷଣ । ଭମାଇଲା ପ୍ରତି ଦିଗେ ଈକ୍ଷଣ । ନ କଲା ବୀକ୍ଷଣ । ହରିଣାକ୍ଷୀ ବିନା ଆନ ରକ୍ଷଣ ।୩୦।

ତାର; ଜୀବ ହେଲା···ଜୀବନ ଭ୍ରଷ୍ଟହାନ୍ତି ବୋଧ ହେଲା । ୨୩ । ଜକଟ—ଦୃଢ଼ ରୂପେ; ନୀରଜକଟ—ପଦ୍ମପତ୍ରର ଶଯ୍ୟା, ଶରକଟ—ଦୁର୍ବଳ । ୨୪ । ପତଙ୍ଗ—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ସପୁଷ୍ପରଜ ଅନିଳ ତରଙ୍ଗ—ଫୁଲପରାଗଯୁକ୍ତ ପବନର ଲହରୀ । ୨୫ । କାମନିଷଙ୍ଗ—କନ୍ଦର୍ପର ଶରତୂଣୀ; ଶୂନ୍ୟ ପୁଣ୍ଡ୍ର ହେଲା—ଶୂନ୍ୟଦ୍ଵାରା ପୁର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲା (ସବୁବେଳେ ଶର ମାରିବା ହେତୁରୁ) । ପରସଙ୍ଗ—ପ୍ରସଙ୍ଗ; ଖଙ୍ଗ—ଅସୁଖ । ୨୬ । କାଳଭୁଜଙ୍ଗ—ସ୍ଵଭାବତଃ ଶଠ । ୨୭ । ମରନ୍ଦ—ମକରନ୍ଦ । ୨୮ । ଦକ୍ଷିଣବାତ···ମଳୟ ପବନ ସୁଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ ନିଶ୍ଵାସ ପରି ହେଲା । ଗୃହାଣୀ ଚଞ୍ଚଳ ମରନ୍ଦାଶନ—ମରନ୍ଦାଶନ (ଭ୍ରମର) ଚଞ୍ଚଳ ଗୃହାଣୀ ହେଲା । ୨୯ । ଅଧିବାସନ—ଗନ୍ଧମାଲ୍ୟାଦି-ଦ୍ଵାରା ସଂସ୍କାର; ପଙ୍କଜପାନକ······ପଦ୍ମରୂପ ପାନପାତ୍ର, ପାନ ବାସନ (ପାନ-

ଚିଠାର ସଙ୍କେତ ସମୟ ଅସି । ହେବାରୁ ହୃଦସ୍ଥଳବିଳାସୀ । ହେଲା ସେ ଧୃତିଧରାଧରଶମ୍ବ । ଦଶିଲ ନାହିଁ କାହିଁ ଅବଲମ୍ବ । ମେହ ଅନ୍ଧକାର । କଲା ଚେତନା-ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଧିକ୍କାର । ୩୧ । ଗୃହିଁ ତା ତାହା ପ୍ରିୟ ସହଚର । ଶୂନ୍ୟ ମଣି ବିଶ୍ବ ସଚରାଚର । କୃଷ୍ଣପ୍ରତିପଦା ରଜନୀମୁଖ । ଅଙ୍କେ ଧଇଲା କି ସୁଧାମୟୂଖ । ସେହିପରି କୋଳେ । ଧଇଲ ଯୁବରାଜକୁ ବିକଳେ । ୩୨ । ନ ଲଭି ତା ମୃଦୁ ବଦନବାତ । ଶ୍ରବଣେ କେ ଦେଲା ବଦନବାତ । ଘନସାରମିଶା ପନ୍ନୀର ପାଣି । ନୟନ ଯୁଗରେ ଲଗାଇ ପୁଣି । ଲପନେ ସିଞ୍ଚିଲା । କରକମଳ ବ୍ୟଜନେ ବିଞ୍ଚିଲା । ୩୩ । ପୁଣି କେ କରି ଧମନୀ ପରୀକ୍ଷା । ବୋଇଲା ଜଗଦୀଶ କର ରକ୍ଷା । ଶ୍ରୁତ ସମୀପେ ଡାକିଲା ଏ ଗିର । ଅଖଣ୍ଡ ଧରାଖଣ୍ଡଳ କୁମାର— ଗୀର ଅଧୀଶ୍ବର । ନବ କୋଟି ବାହାରେହପ୍ରବର । ୩୪ । ଚତୁରୀ ଚକ୍ଷୁ- ଚକୋର ଚନ୍ଦ୍ରମା । ଭାରତୀ ସାରକେଳ କଳାସୀମା । ଯାଚକ ମନୋରଥ କଳ୍ପଶାଖୀ । ଦେଉ ମହାଦେଈ ଦୁହିଙ୍କ ଅକ୍ଷି । ନବ ଯୁବରାଜ । ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ କି ଲାଗୁଅଛୁ କି ଆଜ । ୩୫ । ସେ ପୁରେ ସେପରି ଚହଲ ଜାଣି । ପ୍ରତାପ କଣ୍ଠୀରବ ନୃପମଣି । ଅଗଦଙ୍କାରରାଜକୁ ଅଣାଇ । ପୁଚ୍ଛନ୍ତେ ସେ କଣାଇଲେ ମଣାଇ । ତାହାଙ୍କ ମନକୁ । ହେବ ଅସୁ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅବଧାନକୁ । ୩୬ । ଶ୍ରୀହସ୍ତ ଦେଖି ବିଗୃହିଲେ ଦେବ । ବିଷମ ପ୍ରହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ହେବ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା କର ପଡ଼ିଲେ ଗାତ । ଶାନ୍ତ ହେବ ସେ ଅତନୁତପତ । ମଣି ନରପତ । ଗନ୍ତାରେ ନମସ୍କାର ହେଲେ ମତ । ୩୭ । ଅରୁଣ

ରଶୀବା ଡବା) ହେଲା । ୩୦ । କ୍ଷଣକ କୋଟି ସଂଖ୍ୟକ ଯୁଗ ପରି ହେଲା । ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର—ଯୁବରାଜଙ୍କ ନାମ; ଈକ୍ଷଣ—ଅକ୍ଷି; ବୀକ୍ଷଣ—ଦର୍ଶନ । ୩୧। ସେ ଧୃତିଧରାଧରଶମ୍ବ ହେଲା—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାଠାରୁ ପାଇଥିବା ପତ୍ର ଧୈର୍ଯ୍ୟପର୍ବତ ନାଶ ପକ୍ଷରେ ଶମ୍ବ (ବଜ୍ର) ହେଲା । ୩୩। ଶ୍ରବଣେ କେ ଦେଲା ବଦନ ବାତ— କିଏ କାନ ଫୁଙ୍କିଲା । ଘନସାର—କର୍ପୂର; ଲପନ—ମୁଖ । ୩୪ । ଧମନୀ—ନାଡ଼ି, ବାହାରେହପ୍ରବର—କ୍ଷତ୍ରିୟବଂଶଜାତ । ୩୫ । ଭାରତୀ ସାରକେଳକଳାସୀମା— ହେ ସରସ୍ବତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ୟାରେ ପରମପ୍ରବୀଣ; ଦେଉ—ରାଜା, ମହାଦେଈ— ରାଣୀ । ୩୬ । ପ୍ରତାପୀ କଣ୍ଠୀରବ ନୃମଣି—ପ୍ରତାପସିଂହ ରାଜା, ଅଗଦଙ୍କାର- ରାଜ—ବୈଦ୍ୟରାଜ । ୩୭ । ବିଷମ ପ୍ରହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ହେବ— କ୍ଲେଶକର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରହରକାଳ ହେବ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା କର—ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କଳାର କିରଣ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ନାୟିକାର ହସ୍ତ । ଅତନୁତପତ—

ଉଦୟେ ସେ ଦିନ ନିଶି । ସ୍ୱପ୍ନେ ଧରଣୀସୁର ଜଣେ ଆସି । ଆଶିଷ ଦେଇ ସେ ନରପତିଙ୍କ । ପ୍ରବୋଧି କହିଲେ ଗିର ଏତିକ । ଶୁଣ କ୍ଷମାଧବ । ମହାମହିମବସନ୍ତମାଧବ । ୩୮ । କାମକଳାରେ ବିଜେ କରିଛନ୍ତି । କାମକଳାପ କଳାପ ମୂରତି । ତାହାଙ୍କ ରଙ୍ଗ ରାଜୀବ ଚରଣ । ବିଲୋକେ ତୋ ପୁଣ ଅପମରଣ । କେବଳ ବଞ୍ଚିବ । ଅନ୍ୟଥା ରକ୍ଷି ନ ପାରନ୍ତି ଶିବ । ୩୯ । ଏହା କହି ହୋଇ ଅନ୍ତରହିତ । ହୋଇଲା ପ୍ରଭାତିକ ନଉବତ । ଶୁଭିଲା ବନ୍ଦିବୃନ୍ଦ ସ୍ତୁତିବାଦ । ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତକାନ୍ତାଜନଭୂଷାନାଦ । ଧରି ହରିନାମ । ଅପହୁଡ଼ ହେଲେ ନୃପସତ୍ତମ । ୪୦ । ହୋଇଲା କାଠିଲାଗି ଅବକାଶ । ମନ୍ତ୍ରିବରଙ୍କୁ କଲେ ଫରମାସ । ମାଧବମାସ ବଳକ୍ଷ ପକ୍ଷରେ । କାମକଳାଖ୍ୟ ନଗରୀ ମୁଖ୍ୟରେ । ଶ୍ରୀମାଧବଙ୍କର । ହେବ ବାସନ୍ତିକ ଯାତ୍ରା ପ୍ରବର । ୪୧ । ମୋ କୁଳନଳସୂ ନୈଜସମ୍ପଦ । ନ ଲଭିବାକୁ ମହାମୋହପଦ । ଦରଶନକୁ ଯିବ ଯୁବରାଜ । ତହିଁ ସମୁଚିତ ସମ୍ଭାର ସଜ । ଏ ନାଦେଶ ଗିର । ଉଷ୍ଣୀଷ କଲା ସଚିବପ୍ରବର । ୪୨ । ଶେଷବିଳାସରୁ ଲଭି ବିରାମ । ଅଶେଷ-ବିଳାସୀ ଯେଉଁ ଶ୍ରୀରାମ । ଏକ ରଥାଙ୍ଗ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ଦଶରଥାଙ୍ଗରୁ ସମ୍ଭୂତ ହେଲେ । ରଚଇ ପ୍ରଣତି । ତାଙ୍କ ଚରଣେ ଜଳନ୍ତିରପତି । ୪୩ ।

ଶୂନ୍ୟ, ତାଛ ଓ କନ୍ଦର୍ପ ଜ୍ୱାଳା । ୩୮ । ଧରଣୀସୁର—ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷମାଧବ—ରାଜା, ବସନ୍ତମାଧବ—ଦେବତା ବିଶେଷ । ୩୯ । କାମକଳା—ନଗରୀର ନାମ, କାମକଳାପ କଳାପ ମୂରତି—କମନୀୟ ମୟୂରପୁଚ୍ଛରେ ଶୋଭନ ବର୍ଣ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ଯାହାଙ୍କର । ଅପମରଣ—ଅପମୃତ୍ୟୁ । ୪୦ । ନଉବତ—ନହବତ ବାଜା, ବନ୍ଦିବୃନ୍ଦ—ଭାଟସମୂହ, ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତକାନ୍ତାଜନ—ଅନ୍ତଃପୁରସ୍ଥା ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର । ୪୧ । କାଠିଲାଗି ଅବକାଶ—ଦାନ୍ତ ଘଷିବା ବେଳ । ମାଧବ ମାସ—ବୈଶାଖ ମାସ, ବଳକ୍ଷ ପକ୍ଷରେ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷରେ । ୪୨ । ମହାମୋହପଦ—ମୂର୍ଚ୍ଛାପ୍ରାପ୍ତି ଉଷ୍ଣୀଷ—ପଗଡ଼ି, ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ । ୪୩ । ଶେଷ ବିଳାସ—ସର୍ପରାଜ ଶେଷଦେବଙ୍କ ଉପରେ ଶୋଇବାରୂପ ବ୍ୟସନ । ଏକ ରଥାଙ୍ଗ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ—ଏକ ଚକ୍ର ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗରେ ରଖି ନ ଥିଲେ । ଦଶରଥାଙ୍ଗ—ଦଶରଥଙ୍କ ଶରୀରରୁ ।

ଊନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ରାମକେରୀ

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପରିଣୟ ମନ୍ତ୍ରଣା)

ମସୀକେଶାରସ ରସିକେ ଶୁଣ ଏ ରସ ସ୍ନେହେ । ମଣିମଞ୍ଜୁଳେଶ ମଲ୍ଲୀକ ଅଣି ଏକାନ୍ତେ କହେ । ୧ । ସୁତାପରିଣୟସୁତାପ ଶୀର୍ଣ୍ଣ କଲା ମୋ ଦେହ । କି ବୁଦ୍ଧି ଏଥିକି ସୁବୁଦ୍ଧି ବଳେ ବିଗୁର କହ । ୨ । ସଚିବ ତହିଁକି ବିବଚ ବହୁ ବିଗୁର ଭାଷେ । କହିବାର ମୋର ମହୀବାସବ ଘେନ ମାନସେ । ୩ । ନାକରେ ଭୂଲୋକ ଯାକରେ ନାଗେ ଦେଲନ୍ତି ମନ । ବରତମାନରେ ବର ତ ନାହିଁ ଜେମା ସମାନ । ୪ । ଶାରଙ୍ଗଧରଙ୍କୁ ତ ରଙ୍କୁନେତ୍ରା ବୋଲିବା ନାହିଁ । ବରିବ କରିବଦନଙ୍କ ଜନକଙ୍କୁ ସେ କେହୁ । ୫ । ଗୃହିବଦନଙ୍କୁ ପାରିବ ନାହିଁ ଭ୍ରାତରୁ ବର । ନତନୁ ତନୁବିହୀନ ତ ସେ କି କଶୋଖି ସର । ୬ । ବାସବ ତାହାର ଦାସବତହିଁ ହୋଇବେ କିକ । ଅସିତପକ୍ଷରେ ଶଶୀ ତ କ୍ଷୟ ଲଭେ କଳଙ୍କୀ । ୭ । ପାଶୀଙ୍କ ସ୍ଫୁଟ୍ଟନ୍ଦହାସୀକି ମନେ ହସି ନ ଦେବ । ଧନଦଙ୍କୁ କାହୁଁ ବନଦକେଶା ମନ ବଳିବ । ୮ । କୁବେର ତ ନଳକୁବର ତହିଁ କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ସୁରଭିତଦେହା ସୁରଭିଷଙ୍କେ ରସିବ ନାହିଁ । ୯ । ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡରେ ଜେମା ରତମନା କେବେ ନୋହିବ । ଜ୍ୱଳନେ ସୁଷମା ବଳନେ ମଜେ ନ ସ୍ପୃହେ ଲଚ । ୧୦ । ଶିଖିବାହନେ ସୁମୁଖୀ ବା ଭକ୍ତି ଲଭନ୍ତା ସୁଖ ।

ଊନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ମସୀକେଶା—କୃଷ୍ଣକେଶଯୁକ୍ତା ରମଣୀ । ୨ । ସୁତା ପରିଣୟ ସୁତାପ—କନ୍ୟାବିବାହର କଷ୍ଟ । ୩ । ମହୀବାସବ—ପୃଥିବୀର ଇନ୍ଦ୍ର ବା ମହୀନ୍ଦ୍ର । ୪ । ନାକରେ—ସ୍ୱର୍ଗରେ, ନାଗେ—ନାଗଲୋକରେ, ପାତାଳରେ । ୫ । ଶାରଙ୍ଗଧରଙ୍କୁ—ଶୃଙ୍ଗନିର୍ମିତ ଧନୁକୁ ଧରିଥିବା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ. ରଙ୍କୁନେତ୍ରା—ମୃଗନୟନା, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା; କରିବଦନଜନକ—ହାତୀମୁହାଁ ଗଣେଶଙ୍କ ପିତା ଶିବ । ୬ । ଗୃହିବଦନ—ବ୍ରହ୍ମା; ନତନୁ ତନୁବିହୀନ—କନ୍ଦର୍ପର ତ ଶରୀର ନାହିଁ । ୭ । ବାସବ—ଇନ୍ଦ୍ର; ଦାସବତ—ଭୃତ୍ୟପରି; ଅସିତପକ୍ଷର ଶଶୀ—କୃଷ୍ଣପକ୍ଷର ଚନ୍ଦ୍ର । ୮ । ପାଶୀ—ବରୁଣ; ଧନଦ—କୁବେର; ବନଦକେଶା—ଘନକେଶା । ୯ । ନଳକୁବର—କୁବେର ପୁତ୍ର; କୁବେର—କୁତ୍ସିତରୂପଧାରୀ; ସୁରଭିଷଙ୍କେ—ଦେବବୈଦ୍ୟ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାରଙ୍କଠାରେ । ୧୦ । ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ରତମନା—ଅନୁରକ୍ତଚିତ୍ତ; ଜ୍ୱଳନେ ସୁଷମା

ପଞ୍ଚମରୁ ବଳେ ପ୍ରପଞ୍ଚ ବଳେ ତାହାଙ୍କ ମୁଖ । ୧୧ । ସମରେ ଇତର
ଅମରେ ପର କେହି ନ ଦିଶେ । ପକ୍ଷରେ ଶତ୍ରୁ ବା ପକ୍ଷରେ ହାସ ସ୍ଫୁରେ
ମାନସେ । ୧୨ । ଅନ୍ଧର ପ୍ରକାରେ ଗନ୍ଧରବରେ ତାକୁ କେ ଦେବ ।
ଭିନ୍ନରେ ଭାବିଲେ କିନ୍ନରେ ବର କାହୁଁ ଆସିବ । ୧୩ । ଗ୍ରହରେ
ଯେବେ ଅଗ୍ରହରେ ଖୋଜି ବସିବା ବର । ଧିଷଣ କବିରୁ ଅଭୀଷଣ ଅଜ
ନାହିଁ ସୁନ୍ଦର । ୧୪ । ନାଗରେ କେ ଅବା ନାଗରେ ଥିବେ ନ ଥାଇ
ଜାଣି । ଭୋଗରେ ସେ ଅଧୋଭୋଗରେ ବଡ଼ ଦାରୁଣ ପୁଣି । ୧୫ ।
ରସାରେ ତ ମୋତେ ସୁହାରେ ନୃପତନୟ କେହି । ରାଜନନ୍ଦନାର
ଭାଜନ ହୋଇ ଦିଶଇ ନାହିଁ । ୧୬ । ଆନରେ ତ ଅନୁମାନରେ ତାହାର
ଅନୁରୂପେ । ନ ଦିଶେ ସୁଷମା ନ ଦିଶେ ଭୂଷା ସପ୍ତଦ୍ୱୀପେ । ୧୭ ।
କବିନବିଦ୍ୟାରେ ଭବନନ୍ଦନଠାରୁ ବଳିବ । ସରସଗୁଣେ ଶ୍ରୀହର୍ଷ
ଲଭିଥିବ ଲାଘବ । ୧୮ । ଖଣ୍ଡିତ ନୋହିବା ପଣ୍ଡିତପଣେ ଶେଷକୁ
ଜିଣି । ନାରଦଠାରୁ ବିଶାରଦ ହେବ ସଙ୍ଗୀତ ପୁଣି । ୧୯ ।
ବିଗ୍ରହ ଥାଇ ରବିଗ୍ରହ ପରି ପ୍ରତାପୀ ହେବ । କୁମାର ସଦୃଶ ଯେ
ମାର କରଗ୍ରହ କରିବ । ୨୦ । ଶିବକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶିବଙ୍କୁ ମନାଇଛୁ
କେ ଯୁବା । କାଶୀରେ ଗିରିଜେମା ଶିରେ ଦେଇ ଅସଂଖ୍ୟ ଜବା । ୨୧ ।
ଗଙ୍ଗାତୀରଙ୍କର ସଂଗତଶସ୍ତୁ ପାବନବନେ । କରିଚି କେ ତପ ଧରି ଶନୁସୁ
ଦେହ ଭୁବନେ । ୨୨ । କଲପ ନ୍ତ ଯାଏ ଜଳପାନହିଁ ଦେଇ ବରଜା ।
ଶ୍ୱସନମାନଙ୍କ ଅଶନ କରି ହରିଙ୍କି ଭଜି । ୨୩ । ଜଳପ ତେଜି ସଂକଳପ
କରି ଗରିଷ୍ଠ ଫଳ । ତଳପ କରି ଅନଳପ କାଳ ଧରଣୀତଳ । ୨୪ । ଘରକୁ

କଳନେ—ଅଗ୍ନିକଠାରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଥିବା ବିଷୟରେ । ୧୧ । ଶିଖିବାହନ—
କାର୍ତ୍ତିକେୟ, ପଞ୍ଚମରୁ······ତାଙ୍କର ମୁହଁ ପାଞ୍ଚରୁ ଅଧିକ ଅର୍ଥାତ୍ ଛଅଟି, ଏ କଥା
ସଂସାରରୁ ବାହାର । ୧୨ । ସମରେ—ସମାନତାରେ, ପର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ । ୧୩। ଅନ୍ଧର
ପ୍ରକାରେ—ଅନ୍ଧକାରରେ । ୧୪ । ଧିଷଣ କବି ଅଭୀଷଣ—ବୃହସ୍ପତି କେତେକ
ପରିମାଣରେ ଅଭିଯୁକ୍ତ । ୧୫ । ନାଗରେ—ନାଗଲୋକରେ ଏବଂ ନାଗରମାନେ;
ଭୋଗରେ—ଫଣାରେ, ଅଧୋଭୋଗରେ—ନିମ୍ନଦେଶ ପାତାଳରେ । ୧୮ । କବିନ
ବିଦ୍ୟାରେ—କବିତ୍ୱ ସ୍ଫୁରଣରେ, ଭବନନ୍ଦନ—ଗଣେଶ, ଶ୍ରୀହର୍ଷ—ନୈଷଧ
କାବ୍ୟ ପ୍ରଣେତା କବି । ୧୯ । ଶେଷ—ଶେଷଦେବ ଫଣୀଶ୍ୱର । ୨୦ । ବିଗ୍ରହ—
ଶରୀର, ମାର—କନ୍ଦର୍ପ । ୨୧ । ଶିବ—ମହାଦେବ, ଶିବଙ୍କୁ—ନିଜର ମଙ୍ଗଳ
ନିମିତ୍ତ । ଗିରିଜେମା—ପାର୍ବତୀ, ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା; ଜବା—ମନ୍ଦାରଫୁଲ । ୨୩ । ଜଳ-
ପାନହିଁ—ପାଣି ପିଇବା ମଧ୍ୟ, ଶ୍ୱସନ—ପବନ, ଅଶନ—ଭୋଜନ । ୨୪। କଳପ—

ପାସୋର ଧରକୁଟର ଜଟଳେ ବସି । ଶୟନ ନ ଭଜ ନୟନ ନାସା ଅଗ୍ରେ ନବେଶି । ୨୫ । ଯେ ଜପିଥିବ ତ ଶେଯପୀଠରେ ଶତବରଷ । ସେ ସିନା ଧରିବ ଏ ସୁନାଗୋଷ୍ଠି କରସାରସ । ୨୬ । ଚରମାଦ୍ରି ଯାଏ ଚରମାନଙ୍କୁ ପେଷିବା ଶିବେ । ନାଦେଶମାର୍ଗିକେ ବଦେଶଯାକ ବୁଝି ଅସିବେ । ୨୭ ବାଳୀବର ବର ଖ୍ୟାଦେ ନ ଛବି ହେବ ପ୍ରକଟ । ରଙ୍ଗାଜୀବେ ଯିବେ ଅସିବେ ଲେଖି ତା ରୂପପଟ । ୨୮ । ମାୟାନର ନରଛନସ୍ୱେ ଜାଣନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ର-ଜାଲେ । ଅଜ୍ଞା ଦେବ ଦେବ ସେ ଯିବେ ଦେଶ ହେଲବେ ଭଲେ । ୨୯ । ଧୀରପଣେ ପଣେ ଅମରଗୁରୁ ଯିବେ ଓହରି । ପୃଥିବୀରେ ବୀରେ ନ ଥିବେ ଯାହା କଳାକୁ ସରି । ୩୦ । ସମ୍ପଦରେ ଦରେ ଶଙ୍କିବେ ଯାକୁ କୁଳଶପାଣି । ବଳ କର୍ଣ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣେ ଯା ଦାନ ଯଶ ନ ଥିବ ଶୁଣି । ୩୧ । ଗୁଣରୂପରୁ ପୁରୁଷତା-ଭାସ ମାନକ ଥିବ । ଅବଧାନ ଧାନ ପ୍ରମାଣେ ଯାହାଠାରେ ହୋଇବା ୩୨ । ସେହି ହେବ ଦେବ ସୁମନ୍ତମଣ୍ଡଳୀସଂନ୍ଦନ । ଜେମାମଣି ମଣି-ସଂଯୋଗବିଧାନରେ କୁନ୍ଦନ । ୩୩ । ସ୍ୱୟମ୍ବର ବରବର୍ଣ୍ଣନା ମନେ ବାଞ୍ଛିବ ଅବା । ମନୋରଥ ରଥସଞ୍ଚାରପଥ କମେ ଜାଣିବା । ୩୪ । ଏ ବିଧିରେ ଧୀରେ କହନ୍ତି କନ୍ୟାରତନ ଛବି । ତାହାର ସେ ରହେ ବଳିବା ଚିତ୍ତ ପ୍ରଧାନ ଭାବି । ୩୫ । ଜନମୀର ନାରବଧିକ ଧନେ ବଳେ ଯେ ମତ୍ତ । ଜାଣି ତାତ ତା ତରଳତା ଲୋଡ଼େ ସୁଗୁଣଖ୍ୟାତ । ୩୬ । ବନ୍ଧୁ କୁଳକୁ ଲଜ୍ଜା ନୋହେ କୁଳ ହେଲେ ନିର୍ମଳ । ଗୁଣିବରଙ୍କ ରଙ୍କପଣରୁ ଲୋଜ କରନ୍ତି ମୂଳ । ୩୭ । ମହତ୍ତ୍ୱ ମହତ୍ତମମାନେ ପ୍ରବଳାଇ କରନ୍ତି । ଅନନ

କଳ୍ପ, କଥା । ୨୫। ଧରକୁଟରେ ଜଟଳେ—ପର୍ବତଶୃଙ୍ଗସ୍ଥ କୁଢ଼ଅରେ । ୨୬। କରସାରସ —କରପଦ୍ମ । ୨୭ । ଚରମାଦ୍ରି—ଚରମାଚଳ, ପଶ୍ଚିମସୀମା ଶେଷ, ଶିବେ—ଶୁଭକୃତ୍ତିରେ । ୨୮ । ରଙ୍ଗାଜୀବେ—ଚିତ୍ରକରମାନେ । ୩୦ । ପଣେ ଅମର-ଗୁରୁ—ଅଣୀ ଜଣ ବୃହସ୍ପତି, ଓହରିଯିବେ—ପରାସ୍ତ ହେବେ । ୩୧ । କୁଳଶ-ପାଣି—ଇନ୍ଦ୍ର, ବଳ କର୍ଣ୍ଣ—ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦାତା ଦୁଇ ଜଣ, କର୍ଣ୍ଣ—କାନ । ୩୨ । ପୁରୁଷତାଭାସ—ପୌରୁଷର ସୂଚନା ବା ସଙ୍କେତ । ଅବଧାନ—ଚିତ୍ତର ଏକାଗ୍ରତା, ଧାନ ପ୍ରମାଣେ—ଅତି ଅଳ୍ପ ମାତ୍ରାରେ । ୩୩ । ସୁମନ୍ତମଣ୍ଡଳୀ-ସଂନ୍ଦନ—ପଣ୍ଡିତସମୂହର ଇନ୍ଦ୍ର, ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଣ୍ଡିତ, କୁନ୍ଦନ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ । ୩୪ । ମନୋରଥରଥ ସଞ୍ଚାରପଥ—ଅଭିଳାଷରୂପ ରଥର ଗତିପଥ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଦିଗରେ ଇଚ୍ଛା ତାହା । ୩୬ । ନାରବଧିକ ଧନେ—ପ୍ରଚୁର ସମ୍ପତ୍ତିରେ (ମା ଧନ ଖୋଜେ), ତା ତରଳତା—ଧନର ଅସ୍ଥିରତା, ସୁଗୁଣ

ଆନ ନର ନନ୍ଦା ସ୍ତବ କରେ ଭରତ । ୩୮ । ତଥାପି ତଥାପି ହୋଇବ ଦେବ ଦୁଃଖ ବଗୁର । ମନୁଜ ମନୁଜନ୍ୟପୀଡ଼ା ନ ରଖନ୍ତୁ ଈଶ୍ୱର । ୩୯ । ତରୁଣୀ ତ ରତୀ କରନ୍ତୁ ତପେ ଦେବଙ୍କୁ ପୂର୍ବେ । ଦେବ କା ଦେବ କଶୋଗୀଙ୍କ ଦୁଃଖ ନ ସୁଝି ଏବେ । ୪୦ । ସଚବ ଶଚବରତୁଲ୍ୟ ନୃପ ଦୁହେଁ ଏପର । ମାନସମାନ ସମାଧାନ କର ନେଲେ ଶର୍ବରୀ ।୪୧। ପ୍ରଭାତପ୍ରଭା ତରଣିଙ୍କ ସୂତ କଲେ ପ୍ରକାଶ । ବାସବ-ବାସବତୀ ଦଗ ହେଲା ଯୋଗିନୀ ବେଶ । ୪୨ । ଅମ୍ବର ଅମ୍ବର କଷାୟ ପିନ୍ଧବାରେ ରସିଲା । ଦଣ୍ଡକ ଦଣ୍ଡ-କମଣ୍ଡଳୁ ଘେନି ସମୁଲ୍ଲସିଲା ।୪୩। ହରଷେ ହରସେବନରେ ମାଳୀ ହେଲେ ବାହାର । ସାରସସାର ଷଟ୍‌ପଦେ ପିଇ କଲେ ଝଙ୍କାର । ୪୪ । କାରଣ ହେଲା ସେ ସମୟ କୋକଲୋକ ମୋଦର । ଦରରୁ ଉଲୂକେ ନୋହିଲେ କୋରଡ଼ରୁ ବାହାର । ୪୫ । ହୀର ନୀହାରପର ହେଲା ସ୍ତନେ ଅଭିରାମାର । ମାରମାରଗଣ ବରଷା କରୁଁ ହେଲା ଓଡ଼ର । ୪୬ । ହରଣ କୁଲଟା ନୀବୀର କରୁଥିଲେ ଯେ ବାଟ । ବାଟପିଚ୍ଛାୟୀରେ ଛପିଲେ ଗୁଡ଼ ବହଳ ଖଟ । ୪୭ । ଖଟଣୀ ଲୋକେ ଫିଟାଇଲେ ନୃପଦ୍ୱାର କବାଟ । ବାଟଜଗାଙ୍କୁ ଅଭିସାରୀ ଦେଲେ ଭୂଷଣ ପାଟ । ୪୮ । ପାଟବ ତମିସ୍ରପୁଞ୍ଜର ରବ କଲେ ବପାଟ । ପାଟଇରେ ବାସେ ଅଶ୍ୱୟୂ କଲେ ଅଚଳକୂଟ । ୪୯ । କୂଟ-ଯୋଧୀ ଦନୁଜଙ୍କର ଯେଉଁ ଗ୍ରାମ ମାରଣ । ରଣମୁଖେ ସେ ସ୍ଫୋଟରାୟ ନୃପତର ଶରଣ । ୫୦ । ପରିଣୟମନ୍ଦାନନ୍ଦନ ଜାଣ ଏ ଛାନ୍ଦ ନାମ । ଏକ ପଞ୍ଚାଶତ ସଂଖ୍ୟକ ପଦେ ହେଲା ବିରାମ । ୫୧ ।

ଖ୍ୟାତ—ଜନର ପ୍ରଶଂସା । ୩୯ । ମନୁଜମନୁଜନ୍ୟପୀଡ଼ା—ମନୁଷ୍ୟର ମାନସିକ ସନ୍ତାପ । ୪୧ । ସଚବ—ମନ୍ତ୍ରୀ; ଶଚବର—ଇନ୍ଦ୍ର । ୪୨ । ତରଣିଙ୍କ ସୂତ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ସାରଥି ଅରୁଣ; ବାସବବାସବତୀଦଗ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠିତ ପୂର୍ବଦଗ; ଯୋଗିନୀ-ବେଶ—ତାପସୀ ବେଶ; ଅମ୍ବର···ଗୈରିକବସ୍ତ୍ରରୂପ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଆକାଶ । ୪୩ । ସାରସସାର—ପଦ୍ମର ମଧୁ ବା ମକରନ୍ଦ । ୪୫ । କୋକଲୋକ—ଚକ୍ରବାକ ସଙ୍ଘ; ଉଲୂକ—ପେଚା । ୪୬ । ନୀହାରପର—ତୁଷାର ପର (ଶୀତଳ) । ମାରମାରଗଣ—କନ୍ଦର୍ପଶର; ଓଡ଼ର—କ୍ଷୀଣ, ଅଳ୍ପ । ୪୭ । କୁଲଟା—ଅସତୀ ନାରୀ, ନୀବୀ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଲୁଗାର ଅଣ୍ଟାଗଣ୍ଠି, ବାଟପିଚ୍ଛାୟୀ—ଗଛଛାଇ । ୪୮ । ଅଭିସାରୀ—ଅଭିସାରିକା ନାୟିକା । ୪୯ । ପାଟବ ତମିସ୍ରପୁଞ୍ଜର—ଘନ ଅନ୍ଧକାରସମୂହର, ବପାଟ—ବିଦାରଣ; ପାଟଇର—ଗୈରି; ଅଚଳକୂଟ—ପର୍ବତ ଶିଖର । ୫୦ । କୂଟଯୋଧୀ—ମାୟା. ଯୁଦ୍ଧକାରୀ । ୫୧ । ପରିଣୟ-ମନ୍ଦାନନ୍ଦନ—ଆନନ୍ଦପ୍ରଦ ବିବାହ ମନ୍ତ୍ରଣା ।

ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଦେଶାଖ

(ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ପ୍ରଦର୍ଶନ)

ଶୁଣ ହେ ସୁହୃଦ ଜନେ ନବ ଯୁବରାଜ ଦିନେ ପୁର ବାହ୍ୟ ଉପବନ ମଣ୍ଡପେ ବସି । ରାଜବଲ୍ଲଭ ପ୍ରମୁଖ ସଖାନିବହକୁ ସୁଖ ଦେଉଥିଲେ ମୁଖ୍ୟ ଅକ୍ଷଲୀଳାରେ ରସି । ଖଟଣି ସାମନ୍ତ କିଶୋରେ । ଖଟିଥିଲେ ସାବଧାନ ହୋଇ ପାଶରେ । ୧ । ଏ ସମୟେ କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରପାଳ ବେତ୍ର-ଲତାଧର ଧରଣୀ ହୃଦୟେ ଶିରସ୍ପରଶ କରି । ଜଣାଇଲା ଦିବ୍ୟ ଅବଧାନଙ୍କୁ ଆସୁ ହେ ଦେବ ନଟ ଅଶେଷ ବିଭବ ବୈଶସଞ୍ଚାରୀ । ମାୟାମୟ ବିଦ୍ୟା-କୁଶଳ । ତବ ପାଦମୂଳ ଦରଶନରେ ଲୋଳ । ୨ । କସାଇଛୁ କ୍ରମେ କ୍ରମେଲକ ତୁରଙ୍ଗ ଚରମେ ଦାମାମା ନାଗରି ଭୁରି ଅଛୁ ଅନେକ । ବୁହାଇଛୁ ମତ୍ତଗଜ ସମଜରେ କରି ସଜ୍ଜ ଜାମ୍ବୁନଦ ଜରୀତମ୍ବୁ ନେପଥ୍ୟ ଯାକ । ଅଛି ପଟୁ ଟଟ୍ଟୁପଟଳୀ । ମହୋନ୍ନତ ବଳୀବର୍ଦ୍ଦ ନୁହଇ କଳି । ୩ । ସିଂହସଂହନନ ସାରମେୟ ଅଛନ୍ତି ଅପାର ମେଷବୁହା ଗଧ ଅଧଶତ ସମେତେ । ପାଟୀର ଚର୍ଚ୍ଚିତସ୍ତନ ଘଟୀ କଞ୍ଚୁକ ଶୋଭନ ନଟୀ ଦଶ ଗୋଟି ସିଂହକଟୀ ସମସ୍ତେ । ଗାନ ନରତନ ରୀତରେ । ଅନ ନର ତ ନ ଥିବେ ପୁଣି କ୍ଷିତରେ । ୪ । ଶୁଣି ଗୋତ୍ରାଧିପ ପୁତ୍ର ମିତ୍ର ସମ୍ମତରେ ନେତ୍ର-କୋଣକୁ କମ୍ପାଇଁ ଆସୁ ବୋଲି ସୂଚିଲେ । ଅବକାଶେ ଭେଟି ନଟ ଯୋଡ଼ି ରହି କରପୁଟ ଜୟ ପୂର୍ବ ସ୍ତବ ଭାଟ ପରି ରଚିଲା । କଳପିଲ ହଟ କପଟ ।

ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ମୁଖ୍ୟ ଅକ୍ଷଲୀଳା—ପ୍ରଧାନ ପଶାଖେଳ । ୨ । କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରପାଳ—କୁଞ୍ଜ-ଦ୍ୱାରର ଦ୍ୱାରୀ; ଧରଣୀହୃଦୟେ ଶିର ସ୍ପରଶ କରି—ମାଟିରେ ବକ୍ଷ ଓ ମସ୍ତକ ଲଗାଇ ଅର୍ଥାତ୍ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରି । ୩ । କସାଇଛୁ—ଦୃଢ଼ରୂପେ ବାନ୍ଧିଛୁ; କ୍ରମେଲକ —ଓଟ, ତୁରଙ୍ଗ—ଘୋଡ଼ା, ଚରମେ—ପିଠିରେ, ଦାମାମା ନାଗରିଭୁରି—ବାଦ୍ୟବିଶେଷ, ମତ୍ତଗଜସମଜରେ—ବଡ଼ ବଡ଼ ହାତୀସମୂହଦ୍ୱାରା, ଜାମ୍ବୁନଦ··· ସୁନାଜରିର ପଡ଼ିଥିବା ତମ୍ବୁ ଏବଂ ନେପଥ୍ୟ (ବେଶ) ସବୁ । ଟଟ୍ଟୁପଟଳୀ—ଛୋଟ ଘୋଡ଼ାସବୁ । ୪ । ସିଂହସଂହନନସାରମେୟ—ସିଂହପରି ଶରୀରବିଶିଷ୍ଟ କୁକୁର, ମେଷ—ଛେଳି (ତମ୍ବୁ ଟାଣିବାପାଇଁ), ପାଟୀର—ଚନ୍ଦନ, କଞ୍ଚୁକ—କାଞ୍ଚୁଲି, ଗାନ ନରତନରୀତରେ—ଗାଇବା ଓ ନାଚିବାରେ । ୫ । ଗୋତ୍ରାଧିପପୁତ୍ର—ରାଜପୁତ୍ର,

କଦଳୀତରୁ ତୋରଣ କନକପୁଟ । ୫ । ଯୁବରାଜ ସଭା ଗୁଡ଼ି ଯେତେକ ନଟୀ ଅଜାଡ଼ି ହେଲେ ନାଟ ଦେଖିବାକୁ ମଣ୍ଡଳୀ ଘେର । ହୋଇ ତାଙ୍କ ମାବା ଭ୍ରଂଶ ଜାତ ହେଲେ ରାଜହଂସ ତା ଦେଖି ଯେ ହସିଲା ତାଠାରୁ ସେପର । ତହୁଁ ପୁଣି ଅକାଶେ ଗୃହି । ଡାକିଲା ରେ କାମଚଣ୍ଡି ରହିଲୁ କାହିଁ । ୬ । ତହୁଁ ଆକାଶରୁ କାଶମିଶା ବୃଦ୍ଧା ଅଟ୍ଟହାସ ସହିତେ ଶୁଭିଲା ଘୋର ଘର୍ଘରସ୍ୱରେ । ସୁରତ ବିନା ନିମିଷ ହୋଇଛୁ ମତେ ବରଷ କର ରେ ମୋର ସନ୍ତୋଷ ନବକିଶୋରେ । ଏତେ କହି ପଡ଼ିଲା ଖସି । କାଳରାତ୍ରି ମୂର୍ତ୍ତି ତାଳତରୁ ସଦୃଶୀ । ୭ । ଧବଳ ଝାଞ୍ଜିରକେଶା ତହିଁ ପୁଣି ଲେକହସା କମୁକ ସଦୃଶ ଖୋସା ସଧ କରଛୁ । କାକ ବକ ପକ୍ଷଟିରା ଦୃଷ୍ଟ ବଦ ଗୃରସୋରା ବେଢ଼ରେ ବସନ୍ତ ତୋରା ଫୁଲ ଘେରିଛୁ । ନେଣ ତରୁକୋଟର ପରା । ଗୋଟାକରେ ଅଛୁ ମାନ ସଫେଦ ତାରା । ୮ । ପୀନସଗଦ ବିକୃତ ନାସାବିଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଲୋମ ନିକୁରମ୍ବ ଚୁମ୍ବେ ଲମ୍ବ ଚିବୁକ । କଞ୍ଚୁକ ହୁଗୁଳା ଗଳବଳା ତଳା କୁକ୍ଷିସ୍ଥଳୀ ଲୁଳି ହେଉଛୁ ଅନ୍ଦୋଳା ଯାହାର ବୁକ । ଶଙ୍ଖ ମଣିମାଳା ଅନେକ । ମଣ୍ଡିଛୁ ସେ ଚଣ୍ଡୀ ଗଳଗଣ୍ଡିଆ ବେକ । ୯ । ଭାନ୍ଦୁକ ଇନ୍ଧନ ଗୋରା ଦେହା ପୃଥୁଳପଞ୍ଜରା ଜରାଶୁଷ୍କଲଗ୍ନଳୀ କପୋଳ ନିତମ୍ବ । ଘୋଡ଼ାଇଁ କାଷାୟ ବାସେ ଅଧ ଅଧମାଙ୍ଗେ ଦଶେ କାସୀସ ଓଷ୍ଠୀର ଶ୍ୱେତ ଲୋମ-କଦମ୍ବ । ତରୁଣଙ୍କ ଗୃହି ସଂକୋଚେ । ରସନା କାମୋଡ଼ି ହସି ଅଳପ ନାଚେ । ୧୦ । ପାଶେ ମିଳି ଯିବା ଯୁବାଜନଙ୍କ ସୂନଧନବା ବିକାର ଅନ୍ତରେ କମି

କଲପିଲ ହଟକପଟ—ମାୟାପୂର୍ଣ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ କଳ୍ପନା କଲ, କନକପୁଟ—ସୁନାପୁଟଦିଆ । ୬ । ନଟୀ—ବେଶ୍ୟା, ହୋଇ ତାଙ୍କ ମାବାଭ୍ରଂଶ—ଖୋସଣୀ ଫିଟି-ଯାଇ । ୭ । କାଶମିଶା—କାଶରୋଗଯୁକ୍ତା, ନିମିଷ—କ୍ଷଣକାଳ । ୮ । ଧବଳଝାଞ୍ଜିର-କେଶା—ଯାହାର କେଶ ଧଳା ଓ ପାତଳା, କମୁକସଦୃଶ—ଗୁଆ ପରି କ୍ଷୁଦ୍ର, ସଧକରଛୁ—କୌତୁକରେ ବାନ୍ଧିଛୁ, କାକବକପକ୍ଷଟିରା—କୁଆ ଓ ବଗ ପକ୍ଷୀ ଖୋସାରେ ଖୋସିଛୁ, ଦୃଷ୍ଟ ବଦ ଗୃରସୋରା—ଦେଖାଯାଉଥିବା ଗୃରସର ବଦ, ବସନ୍ତତୋରା—ହଳଦିଆ ବର୍ଣ୍ଣର ସୁନ୍ଦର (ଫୁଲ), ତରୁକୋଟର—ଗଛଖୋଲ । ୯ । ପୀନସଗଦବିକୃତ—ପୀନସ ରୋଗଦ୍ୱାରା ବିକାର ପ୍ରାପ୍ତ, ନିକୁରମ୍ବ—ସମୂହ, କୁକ୍ଷିସ୍ଥଳୀ—ଉଦରଦେଶ, ବୁକ—ବକ୍ଷସ୍ଥଳ (ସ୍ତନ); ଗଳଗଣ୍ଡିଆ ବେକ—ଗଳଗଣ୍ଡ ରୋଗଯୁକ୍ତ ସ୍ଥୂଳ ବେକ । ୧୦ । ଭାନ୍ଦୁକଇନ୍ଧନ—କେନ୍ଦୁକାଠ, ଜରା—ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ, ଶୁଷ୍କଲଗ୍ନଳୀ-କପୋଳନିତମ୍ବ—ଗଣ୍ଡଦେଶ ଓ ନିତମ୍ବ ଶୁଖିଲା ନଡ଼ିଆ ଭଳି, କାଷାୟବାସ—ଗେରୁଆ ଲୁଗା, କାସୀସଓଷ୍ଠୀ—ଯାହାର ଓଷ୍ଠର ବର୍ଣ୍ଣ ହୀରାକସ ବର୍ଣ୍ଣ ପରି ଛେଡା ବା ପୀତାଭ, ଲୋମକଦମ୍ବ—ରୋମସବୁ । ୧୧ । ସୂନଧନବା—ପୁଷ୍ପଧନ୍ୱା, କନ୍ଦର୍ପ; ବିକୃତ—ସ୍ୱଭାବର

ଭିଡ଼ଇ ଭୃଙ୍ଗେ । ରଦବହ୍ନାନବଦନା କରି ରସ ଅସ୍ୱାଦନା ଇଷି ଇଷି ଭାଷି ଶୋଷି ନୟନ ଭୃଙ୍ଗେ । ତା ବକ୍ରତ ଅନ୍ତରହିତ । ହସାଇ ହସାଇ ହେଲ ଅନ୍ତରହିତ । ୧୧ । ପୁଣି ମାୟା ନାଗ ନାକ ନଗରୀ ନାଗରୀଯାକ ଜମା ହୋଇ ଜଣାଇଲେ ଦିବ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ । ମିଶାଇ ଶଙ୍କରତପଭଞ୍ଜନ-ଭଙ୍ଗୀ କଳାପ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦହାସ ପରିହାସ ଇଙ୍ଗିତ । ମେରୁଧୀର ନୃପକୁମାର । ତେବେ ହେଲେ ନ ଖଣ୍ଡିଲ ଧଇର୍ଯ୍ୟ ସାର । ୧୨ । ଏ ସମୟେ ଘନସାର-କସ୍ତୁରୀ-କୁଙ୍କୁମସାର-ଚନ୍ଦନସୁବାସୀ ମନ୍ଦବାତ ବହିଲ । କେବଳ ମାଙ୍କ ସେ ଜନାଧିନାଥନନ୍ଦନ ବିନା ଇତର ନରଙ୍କୁ କିଛି ଦୃଶ୍ୟ ନୋହିଲ । ହେଲ ଦିବ୍ୟ ପୁଷ୍ପବରଷା । ହେଲ ସୁରଧରାପରି ସେ ରଙ୍ଗରସା । ୧୩ । ଶୁଭିଲ ମଣିମା ତାଙ୍କ ଅଧିପଲାଞ୍ଛନଯାକ ମଧ୍ୟେ ଦିଶିଲ କନକମୟ ପାଲିଙ୍କି । ଜାମ୍ବୁନଦ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭାକର ପରଦାର ପ୍ରଭାବବଶରୁ ପଡ଼ୁଥିଲ ପ୍ରଭା ଝଲକି । ମଣ୍ଡପ ନିକଟ ଚତ୍ୱରେ । ଅବତରନ୍ତେ ସେ ଯାନବର ସତ୍ୱରେ । ୧୪ । ଉପବନକୁ ପବନ କେହି କମ୍ପାଉଛି ବନରୁହ ସୁଲୋଚନା ଅନା ବୋଲି କେ ବାଳା । ପରଦା ଧରନ୍ତେ ଟେକି ମଣ୍ଡିଲି ସେ ଧବଳୀଙ୍କ ସଖୀ ଅଂସେ ଦେଇ ଭୁଜ ଚମ୍ପକମାଳା । ଝଟ କରି ପଡ଼ନ୍ତେ ଦୃଷ୍ଟି । ସରିଗଲ କୁମାରର ବିବେକ ସୃଷ୍ଟି । ୧୫ । ନବସ୍ନେହ ବିଶାରଦ ନୃପାତ୍ମଜ ସେ ଶାରଦ-ସୁଧାମୟୂଖମୁଖୀର ଶୋଭା ବୀକ୍ଷଣେ । ମକରଧ୍ୱଜ ମୋହନ ସୁନଶିଳୀମୁଖ ମୁନ ବାଜି ବିଗତଚେତନ ହୋଇଲ କ୍ଷଣେ । ମୋହନାବସାନେ ଅନାଇ । ଭାବିଲ ଏ ସୁଷମା ତ ଦେଖିଲି ନାହିଁ । ୧୬ । ନୂତନ ତମାଲମାଳ ନୀଳ ଶଇବଳ ବଳ ଦଳିତକଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜଳଧର ସଙ୍ଘାତ । ଏ ସବୁ ଛବି ପାତଳ ଏହାର କୁନ୍ତଳତଳ ଗ୍ରୁମର ମରକତରୁ ନୋହେ ତ ଜାତ । ଭ୍ରମରେ କେ ହେଲେ ଭ୍ରମରେ । ବିଗ୍ରହବିଅଛି କିଛି ଏହା ସମରେ । ୧୭ । ଲମ୍ବ କୁଞ୍ଚିତ

ଅନଂଥା ଭାବ, ବକ୍ରତ; ଅନ୍ତରହିତ—ଅନନ୍ତ, ପ୍ରଚୁର; ଅନ୍ତରହିତ—ଅନ୍ତର୍ହିତ, ଅଦୃଶ୍ୟ । ୧୨ । ନାଗନାକନଗରୀନାଗରୀଯାକ—ପାତାଳ ଓ ସ୍ୱର୍ଗର ନଗର-ମାନଙ୍କର ଯୁବତୀମାନେ; ମେରୁଧୀର—ଦୃଢ଼ଚିତ୍ତ । ୧୩ । ଘନସାର—କର୍ପୂର; ସୁରଧରା—ସ୍ୱର୍ଗ; ରଙ୍ଗରସା—କ୍ରୀଡ଼ାମଞ୍ଚ । ୧୪ । ଅଧିପଲାଞ୍ଛନ—ରାଜଚିହ୍ନ; ଜାମ୍ବୁନଦ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ; ପ୍ରଭାକର—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ପରଦାର ପ୍ରଭାବବଶରୁ—କନାଟିବାଡ଼ ଆଗରେ ଥିବାରୁ; ଚତ୍ୱର—ଅଗଣା; ଯାନବର—ଶ୍ରେଷ୍ଠଯାନ, ପାଲିଙ୍କି । ୧୫ । ବନରୁହସୁଲୋଚନା—ପଦ୍ମନେତ୍ରା, ଅଂସେ—କାନ୍ଧରେ । ୧୬ । ମକରଧ୍ୱଜ···କନ୍ଦର୍ପର ମୋହଜନକ ଫୁଲଶରର ମୁନ ବାଜି କ୍ଷଣକ ମଧ୍ୟରେ ଅଜ୍ଞାନ ହୋଇଗଲ, ସୁଷମା—ପରମଶୋଭା । ୧୭ । ଶଇବଳ—ଶିଙ୍ଗଳା, ବଳ—

କୋମଳ ସଜଳଜ ପରିମଳ ନୋହେ ତ ମହେନ୍ଦ୍ରନୀଳ ତହିଁକି ତୁଳା । ତମ ତମୋନୁଦଙ୍କର କରଣର ଉପୁଙ୍କର ଏ ତ ମଣ୍ଡିଅଛୁ ହୀରୁ ହେମ-ପିତୁଳା । ଏହା ଦ୍ୟୁତି ଆନରେ ନାହିଁ । କଳାପୀର କଳାପେ ତ କଳା ଏ ନାହିଁ । ୧୮ । ଏକା ଏ କାମିନୀ ଧନ୍ୟ ଭଲ ଲଲାଟ ଲାବଣ୍ୟ ସୁନାମୟୁ କେତକେ ତ ନାହିଁ ଏ ଶିରୀ । ବଳକ୍ଷପକ୍ଷ ଅଷ୍ଟମୀ ସୁଧାଂଶୁ ଖେ ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି ଶ୍ରମୁଁ ରହିଛନ୍ତି କି ଜମି ଦେଶେ ଏପରି । କି ଚକ୍‌କଣ କି ଝଲମଲ୍ଲ । ଦେଖା ନାହିଁ ଲେଖା ଲେଖାପୁରେ ଏମନ୍ତ । ୧୯ । ବିମଳ ସୁନ୍ଦର ଦରପଣ ସହୋଦର ଦରହାସୀର ଭାସୁର ସୁରଞ୍ଜନ କପୋଳ । କେଡ଼େ ମନୋହର ହରମୋହନ ରୁଚି ରୁଚିର କେଳି କଳନ ମନ୍ଦିର ଏ ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳ । ଥରେ ଏଥି ଚୁମ୍ବିଲେ ରସେ । ବୋଲାଇବ ନିଖିଳ ତରୁଣେଶ୍ୱର ସେ । ୨୦ । ଅହା ଏ ହେମନଭାଙ୍ଗୀ ଭ୍ରୂଯୁଗ ଭଙ୍ଗି ଭାଙ୍ଗି ଦେଇଛି ନୀଳଭୁଜଙ୍ଗୀ ଗର୍ବକୁ ଖେଳେ । କମ୍ପାଇବ ମନ ମନସିଜ ଶରାସନ ସନକଙ୍କର ଚେତନ ତ ନ ରହିବ ତଳେ । ଯୁବ ମର୍ମକଟା କତୁରୀ । ସମ୍ପାଦ କି କମ୍ପାଉଛି ଗୋରୀ ଚତୁରୀ । ୨୧ । ସୁଧାରସ ହଳାହଳ ମିଶାମିଶି ଚଳାଚଳ ଯଉଧୃତବଳାବଳ ବଗୁରଶୀଳ । ଚକିତାଲୋକସସମ୍ଭ୍ରମ ଚମୂରୁ ଚକ୍ଷୁର୍ଗ୍ରହ ମଦଦ୍ରମର୍ଦ୍ଦନକ୍ଷମ ନେତ୍ରଯୁଗଳ । ଲାଞ୍ଚି ମଞ୍ଜୁତର ଅଞ୍ଜନ । ଯୋଗୁଁ ଖଞ୍ଜରୀଟପୁଞ୍ଜ ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ । ୨୨ । ନୀଳ ଇନ୍ଦୀବରବର ସୁରଭିବାସର ସରସିଜ ବିଲୋଳ ଶଫର ଏ ଅଧ ଯେତେ । ଶିଖିଲେ ହେଁ ବାରବାର ଏ ନେତ୍ର ଶୋଭାର ଭାର ବହି ମହୀ ମୋହିପାରିବ କି କାହିଁତେ ।

ଶବ୍ଦ; ଜଳଧରସଂଘାତ—ମେଘସମୂହ, ଭ୍ରମରେ—ଭଅଁରଠାରେ, ଭ୍ରମରେ—ଭୁଲରେ । ୧୮ । ସଜଳଜପରିମଳ—ପଦ୍ମଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ, ମହେନ୍ଦ୍ରନୀଳ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ତମ—ସତ୍ତ୍ୱ ବା ଅନ୍ଧକାର; ତମୋନୁଦ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ବା ଚନ୍ଦ୍ର; କରଣ—ଶରୀର, କଳାପୀ—ମୟୂର, କଳାପ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ । ୧୯ । ସୁନାମୟୁକେତକେ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ କେତକୀଫୁଲ, ପାଖୁଡ଼ା; ବଳକ୍ଷପକ୍ଷ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ, ସୁଧାଂଶୁ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଖେ—ଆକାଶରେ, ଝଲମଲ—କାନ୍ତିଯୁକ୍ତ, ଲେଖା—ଦେବ, ଲେଖାପୁରେ—ସ୍ୱର୍ଗରେ । ୨୦ । ଦରପଣ-ସହୋଦର—ଦର୍ପଣତୁଲ୍ୟ, ଭାସୁର—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ୨୧ । ହେମନଭାଙ୍ଗୀ—ସୁବର୍ଣ୍ଣତୁଲ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ଯାହାର, ମନସିଜଶରାସନ—କାମଧନୁ, ସନକ—ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂଯମୀ ଋଷି । ୨୨ । ସୁଧାରସ—ଅମୃତ, ହଳାହଳ—ବିଷ, ଚକିତାଲୋକ ସସମ୍ଭ୍ରମ—ଅଦ୍ଭୁତ ଦର୍ଶନରେ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ, ଚମୂରୁଚକ୍ଷୁ·····ତାହାର ନେତ୍ରଦ୍ୱୟ ଚଞ୍ଚଳ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ଚମୂରୁମୃଗର ଚକ୍ଷୁ ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସ କରିବାରେ ପାରଗ । ୨୩ । ସୁରଭିବାସରସରସିଜ—ବସନ୍ତକାଳରେ ଫୁଟିଥିବା ପଦ୍ମ, ବିଲୋଳଶଫର—

କି ଅନୀଳ ତରଳତାର । ମସାରନିର୍ମିତ ଖେଳା ମିଳିନ୍ଦ ପରି । ୨୩ । ମାର ମାରଗଣ ଗଣି ରଖିବାକୁ ତିଳତୂଣୀ ବଇଞ୍ଚି ରଚିଛନ୍ତି ଯୋଷା ନାସା କପଟେ । କୀର କି ବହିଛନ୍ତି ଲମ୍ବି କରକର ବୀଜାବଳିରଦର ଦମ୍ଭେ ଥିବାରୁ ବିମ୍ବ ନିକଟେ । ନୂଆ ଯଉବନ ଗୁମାନ । ପୁଟଉଲ୍ଲାସରୁ ସ୍ଫୁଟେ କରିଛନ୍ତି ଧନ । ୨୪ । ଏ ଶ୍ରୁତି ଦ୍ୟୁତିପଟଳି ଗୁହିଁ କେ ନ ଯିବ ଟଳି କେ ବୋଲେ ହିରଣ୍ୟ ଦଳି ଗଢ଼ିବା ପାଶି । କଞ୍ଜାସନ ରୂପମାନଙ୍କରେ ଏହା ଉପମାନ ରଖି ପାରି ନାହିଁ ହୋଇ ମହାଅଭ୍ୟାସୀ । ମଣ୍ଡାଲବିବର୍ଜିତ ମନେ । ଶଷ୍କୁଳୀ ବୋଲନ୍ତି ଅତି ଦୁଷ୍କୁଳୀ ଜନେ । ୨୫ । ବାଳାର ଦଶନାମ୍ବର ଜିଣିଛି ପକ୍ୱ ବିମ୍ବର ସଉଭାଗ୍ୟ ଆଡ଼ମ୍ବରକୁ ଶୋଣଗୁଣେ । ସିନ୍ଦୂର ମନ୍ଦାର ନବ କିଶଳୟ ବନ୍ଧୁଜୀବ କୁରୁବିନ୍ଦବୃନ୍ଦକୁ ତ ହେଳାରେ ଜିଣେ । ଲେଖିଛି କା ଭୁଲେ ଦଇବ । ଏଥୁ ସୁଧାକୁ ବସୁଧା ଲୋକେ ପିଇବ । ୨୬ । ସ୍ୱରୂପ ସରୁଚୁମ୍ବନେ ଥିଲେ ହେଁ ବିଲକ୍ଷ ମନେ ରୁଚିର ଚିବୁକର ହୁଅନ୍ତା ସଦୃଶ । ତାହାର ନାହିଁ ମୂରତି ଏହାର ନାହିଁ ଜଗତୀତଳେ ତିଳେ ଉପମିତି ଏଣୁ ଲୋକେଶ । ଅତୁଳ୍ୟ ଏ ବୋଲି ଜଗତେ । ଅଙ୍ଗୁଳିଅଗ୍ରରେ ଚିହ୍ନ ଦେଇଛନ୍ତି ଅନ୍ତେ । ୨୭ । ବିଭାବରୀବର ତୁଳ ଶ୍ରୀମୁଖ କି ବରତୁଳ ମୋ ନେବ କି ବରତ୍ରୁ ଲଭିଲା ଲୋଚନ । ଏହାର ସୁ-ଆଦରଶ ଲଭୁଥିଲେ ଆଦରଶମଣ୍ଡଳରେ ଆଦର ସମ୍ଭବ କେ ଜନ । କଳାକୁ କି ତୁଲ୍ୟ ଏହାର । ମଳିନ ପଙ୍କସଙ୍କର ନଳିନ ସ୍ଥିର । ୨୮ । ବାଣୀ ବାଣୀଙ୍କର କର-

---

ଚଞ୍ଚଳ ଦର୍ଶିକାର ବା କେସଣ୍ଡି ମାଛ, ଅନୀଳ—ଈଷତ୍ ନୀଳ, ତରଳ ତାର—ଚକ୍ଷୁର ଗୋଲକ, ମସାର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ମିଳିନ୍ଦ—ଭ୍ରମର । ୨୪ । ତିଳତୂଣୀ—ରାଶିଫୁଲରେ ନିର୍ମିତ ଶରମୁଣା, କୀର—ଶୁଆ (ନାସାସହିତ ଉପମିତ), କରକ—ଡାଳିମ୍ବ, ରଦର ଦମ୍ଭେ—ଦନ୍ତବ୍ୟାଜରେ (ଡାଳିମ୍ବବୀଜ ଦନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ଉପମିତ), ବିମ୍ବ—ବିମ୍ବଫଳ (ଅଧର ସଙ୍ଗେ ଉପମିତ), ପୁଟଉଲ୍ଲାସ—ନାକପୁଡ଼ାର ଫୁଲିବା । ୨୫ । ଶ୍ରୁତି—କର୍ଣ୍ଣ, ଦ୍ୟୁତି—ଶୋଭା, ହିରଣ୍ୟ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ପାଶି—ପାଶ, କଞ୍ଜାସନ—ବିଧାତା, ବ୍ରହ୍ମା; ମହାଅଭ୍ୟାସୀ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯତ୍ନଶୀଳ । ଶଷ୍କୁଳୀ—ଚକୁଳିପିଠା (କର୍ଣ୍ଣ ସଙ୍ଗେ ଉପମିତ), ଦୁଷ୍କୁଳୀଜନେ—ନୀଚକୁଳୀୟ ଲୋକମାନେ । ୨୬ । ଦଶନାମ୍ବର—ଅଧର, ଶୋଣଗୁଣେ—ରକ୍ତିମାରେ, ବସୁଧାଲୋକେ—ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ । ୨୭ । ସରୁଚୁମ୍ବନ—କ୍ଷୀଣଚୁମ୍ବନ (ଅକୁଣ୍ଠବିହୀନ), ଉପମିତି—ଉପମାନ, ଲୋକେଶ—ବ୍ରହ୍ମା । ୨୮ । ବିଭାବରୀବର—ଚନ୍ଦ୍ର, ବରତୁଳ—ବର୍ତ୍ତୁଳ, ଗୋଲ; ବରତ୍ରୁ—ବ୍ରତରୁ, ସୁଆଦରଶ—ସୁଖମୟ ଦର୍ଶନ; ଆଦରଶମଣ୍ଡଳ—ଦର୍ପଣମଣ୍ଡଳ, ମଳିନପଙ୍କସଙ୍କର—ଅବିଶୁଦ୍ଧ ପଙ୍କ ମିଶ୍ରଣରୁ

ବିପଞ୍ଚୀ ପଞ୍ଚମ ତାରସ୍ୱର ସ୍ୱର ଜୁର କରଅଛୁ କି ସତେ । ମଧୁମଧୁ ଝର ଝର ନ ଧରିବ ଏ ମାଧୁରୀଧୁରୀଣତାକୁ ଏପରି ହୋଏ ପରତେ । ମୁଖ-ପେୟ ପୀୟୂଷରସ । ଏ ତ ଶ୍ରୁତିପଥେ ପିଅ ପୀୟୂଷରସ । ୨୯ । ଭୃଙ୍ଗୀ ଶୁକ ପିକରବ ସୁଭଗରବ ଗରବ ରବାର ବଢ଼ାଇ କରି ଦେଇଅଛୁ ଦୂର । ବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣକରେ କରେ କରେ ମହେନ୍ଦ୍ରଲୋକରେ ନ ମିଳିବା ଶିରି ଶିରିଷାଙ୍ଗୀର ଗିର । ଏହୁ ଗିରେ ସ୍ନେହ ଆଳାପ । ବାଜିବ ଯା କର୍ଣ୍ଣେ ତାର ପୁଣ୍ୟ ଅମାପ । ୩୦ । ଅପୋତ ଶୁଦ୍ଧ କାଞ୍ଚନ କପୋତ କାନ୍ତି ବଞ୍ଚନ ଗଳାର ଲାବଣ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଏହାର । କମ୍ବୁ ଶମ୍ଭୁଙ୍କ କଲପ ଦର ବୋଇଲେ ଅଳପ ଅର୍ଥାନ୍ତରୁ ଭୟ ରୂପ ହୋଏ ଏହାର । କଣୋରୀକଣ୍ଠର ଶିରୀକି । କନକ କଳଶ ଗ୍ରୀବା ହେଲେ ସରି କି । ୩୧ । ଅଂସ ଦରନତ ବରସମ୍ପଦ ରମା ରୂପର ପରମ ମୃଦୁଳ ମୂଳ ଗଜଶୁଣ୍ଡାର । ନିର୍ଲୋମ କୋମଳ କକ୍ଷ ହେବ କେଉଁ ଧନ୍ୟ ତୀକ୍ଷକରଜମୂଳର ମୁଖ୍ୟସୁଖ ଭଣ୍ଡାର । କେଉଁ ପୁଣ୍ୟେ ଏ ମୃଦୁବାହା । କାହାର ହାରସଙ୍ଗିନୀ ହେବଟି ଅହା । ୩୨ । ଏ ବାହୁଯୁଗଳ-ଗଳ ପ୍ରଦେଶରେ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ମୃଦୁଅଲଙ୍କୃତଫଳ ଦେବ ଯାହାର । ମୃଣାଳ-ଲହରୀବଲ୍ଲୀ ପାଶ ଚମ୍ପାମାଳା ବୋଲି ତାହାର ବଦନ୍ତୁ ହୋଇବ କି ବାହାର । ଦେବଲତା ନବ ପଲ୍ଲବେ । ଦେବ କେ ଏ ପଞ୍ଚଶାଖେ ସ୍ୱରୂପ ଲବେ । ୩୩ । ଅଙ୍ଗୁଳି କଳିକାବଳି ଦେଇଅଛୁ କି କବଳି ନବ କୁଶଳୟାବଳି

ଉତ୍ଫୁଲ୍ଲ, ନଳିନ—ପଦ୍ମ । ୨୯ । ବାଣୀ—କଥା ଓ ସରସ୍ୱତୀ; କରବିପଞ୍ଚୀ—ହାତରେ ଥିବା ବୀଣା, ଜୁର କରିବା—ନଷ୍ଟ କରିବା, ପୀୟୂଷରସ—ଅମୃତ ରସ, ମଧୁମଧୁ—ବସନ୍ତର ପୁଷ୍ପରସ, ମାଧୁରୀଧୁରୀଣତା—ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା, ମୁଖପେୟ—ମୁହଁରେ ପାନର ଯୋଗ୍ୟ, ଶ୍ରୁତିପଥେ—କାନବାଟେ । ୩୦ । ସୁଭଗ-ରବଗରବ—ଧ୍ୱନି ଗର୍ବଜନିତ ସୌଭାଗ୍ୟ, ରବା—ଏକପ୍ରକାର ବୀଣା, ବଢ଼ାଇ—ବଢ଼ମା, ବର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣକରେ—ପ୍ରତି ଅକ୍ଷରରେ, କରେ—ବ୍ରହ୍ମଲୋକରେ, ମହେନ୍ଦ୍ର ଲୋକରେ—ସ୍ୱର୍ଗରେ, ଗିର—କଥା, ଅମାପ—ପ୍ରଚୁର । ୩୧ । ଅପୋତ—ପ୍ରୌଢ଼, କମ୍ବୁ—ଶଙ୍ଖ, ଶମ୍ଭୁଙ୍କ କଲପ—ଶିବସଦୃଶ, ଦର—ଶଙ୍ଖ ଓ ଭୟ; ଶିରୀ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, କନକ କଳଶଗ୍ରୀବା—ସୁନାମାଠିଆର ବେକ । ୩୨ । ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ଦରନତ—ଅଳ୍ପ ଅବନତ, ଗଜଶୁଣ୍ଡା—ହାତୀଶୁଣ୍ଢ, କକ୍ଷ—କାଖ, ତୀକ୍ଷ—ତୀକ୍ଷ୍ଣ, କରଜମୂଳ—ନଖମୂଳ, ମୁଖ୍ୟସୁଖ—ପ୍ରଧାନ ସୁଖ । ୩୩ । ଅଲଂକୃତ—ଅଳଙ୍କାର, ମୃଣାଳ—ପଦ୍ମନାଡ଼, ବଲ୍ଲରୀ—ଲତା (ଏଗୁଡ଼ିକ ବାହୁର ଉପମା ହୁଏ), ଦେବଲତାନବପଲ୍ଲବେ—କଳ୍ପଲତାର ନୂତନ ପତ୍ରରେ, ପଞ୍ଚଶାଖେ—(ପଞ୍ଚମାଙ୍ଗୁଳିରୂପ ଶାଖା ଥିବାରୁ) କରରେ । ୩୪ । ଅଙ୍ଗୁଳିକଳିକା-

ମୃଦୁଲତାକୁ । ଅବ ନୋହୁ କେହୁ ହେଲେ ଗନ୍ଧଫଳରେ ଭୁଲିଲେ ବନ୍ଧନରେ ରୁନ୍ଧିବାର ଉଚିତ ତାକୁ । ଧନ୍ୟ ହୀରାଙ୍କୁରକରଜା । ଜିଣିଗଲା ଯୁବତିକଦମ୍ବଙ୍କ ରଜା । ୩୪ । ଚରମ ସୃଷ୍ଟରୁ ନିର୍ମଳ ପରମ ରମ୍ୟ କୋମଳ ଭରମକଦଳୀଦଳଠାରୁ ବଳିବ । ଧରମରେ ଧୁରନ୍ଧର କରମବନ୍ତଜନର ନରମ ସମୟେ କରତଳେ ଖେଳିବ । ଏ କି ଦିବ୍ୟ କାଞ୍ଚନମହୀ । ବେଣୀ କଳାଫଣୀ ଗୃହ୍ମ ଲାଞ୍ଛନ ସହି ।୩୫। କୁଚକୁ ଚକ୍ରଯୁଗଳ କନକନଗ ଶ୍ରୀଫଳ ତୁମ୍ବୀ କୁମ୍ଭିକୁମ୍ଭସ୍ଥଳ ଏତେ ଉପମା । ବାଳାର ଏ ପୟୋଧର ସୁଧାସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ-ସୋଦର କଲନୋହେ ମହତ୍ତ୍ୱର ଲାବଣ୍ୟ ସୀମା । ଏ ଯୋଗ କି ମୋତେ ହୋଇବ । ଛଇଳା ଏ ସ୍ତନେ ମୋ ଛାତିକି ଛୁଇଁବ । ୩୬ । ଯେତେ ଥିଲେ ପଟ୍ଟପୁଟପାଳି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁରଟ ବଟଦଳ ପ୍ରତିଭଟ ଅବା ବୋଲନ୍ତି । ସ୍ତନ ମନସିଜ କେଳି-ବଡ଼ଭିସୋପାନ ବଳି ସମ୍ପୃକ୍ତ ସିନା ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳ ରହୁଛି କାନ୍ତି । ନବ ରୋମରାଜି କପଟ । ଏ କି ବଡ଼ଭିକି ନୀଳ ରତନ ବାଟ । ୩୭। ବାଳା ଉରୋଜଯୁଗଳ ବ୍ୟାଜ ରଜନୀ-କମଳ ଚୁମ୍ବି ଲୋଭେ ନାଭିବଳ ଗର୍ଭରୁ ଧାଇଁ । ଅଛି କି ମିଳନ୍ଦଶ୍ରେଣୀ କି ମରକତନିଃଶ୍ରେଣୀ ବକ୍ଷୋଜ ସୁଷମା ରମା ସଞ୍ଚାର ପାଇଁ । କିବା ମାର କରିଛି ମାୟା । ନିଜ ଝଣ୍ଡା ନ ଦିଶି ଦିଶୁଛି ତା ଛାୟା । ୩୮ । ନବୀନ ବିଳାସବତୀ ତନୁ ତ ନୂତନଦ୍ୟୁତି ତରଙ୍ଗିଣୀ ଏ ତ୍ରିବଳୀ ତାର ଲହରୀ । ନବ ରୋମରାଜି ନୀଳ ଦୀର୍ଘ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶଇବଳ ଗଭୀର ନାଭି ବିମଳତର ଭଉଁରି । ଏଥି ଯେବେ ତରୁଣଚିତ୍ତ ।

ବଳି—ଅଙ୍ଗୁଳିରୂପ ପୁଷ୍ପକଳିସବୁ । କବଳି ଦେଇଛ—ଗ୍ରାସ କରି ଦେଇଛ, ପରାସ୍ତ କରି ଦେଇଛ; ମୃଦୁଲତା—କୋମଳତା, ଗନ୍ଧଫଳ—ଚମ୍ପାକଳି, ହୀରାଙ୍କୁର କରଜା—ହୀରାର ଅଙ୍କୁର ପରି ନଖ ଯାହାର; ଯୁବତୀକଦମ୍ବ—ଯୁବତୀସମୂହ । ୩୫ । ଚରମ—ପୃଷ୍ଠଦେଶ;ଭରମକଦଳୀଦଳ—ସୁନା କଦଳୀପତ୍ର; ନରମ ସମୟେ—କ୍ରୀଡ଼ାବେଳେ, ବେଣୀକଳାଫଣୀ—ବେଣୀରୂପ କଳା ସାପ, ଲାଞ୍ଛନ—କଳଙ୍କ ବା ଚିହ୍ନ । ୩୬ । ଚକ୍ରଯୁଗଳ—ଚକୁଆଚକୋଇ ପକ୍ଷୀ ଦୁହେଁ, କନକନଗ—ମେରୁ ପର୍ବତ, ଶ୍ରୀଫଳ—ନଡ଼ିଆ, ତୁମ୍ବୀ—ଲାଉ, କୁମ୍ଭିକୁମ୍ଭ—ହାତୀର ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳ, ସୁଧା-ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣସୋଦର—ଅମୃତପୂର୍ଣ୍ଣ ଫରୁଆ ପରି । ୩୭ । ପୁରଟବଟଦଳ—ସୁନା ଓଅର ବରପତ୍ର, ପ୍ରତିଭଟ—ସମକକ୍ଷ,କେଳିବଡ଼ଭି—କ୍ରୀଡ଼ା ଅଟ୍ଟାଳିକା, ନୀଳରତନବାଟ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିରେ ନିର୍ମିତ ପାହାଚ । ୩୮ । ରଜନୀ-କମଳ—ମୁଦ୍ରିତ ପଦ୍ମ (ରାତିରେ ପଦ୍ମ ମୁଦ୍ରିତ ଥାଏ) । ମିଳନ୍ଦଶ୍ରେଣୀ—ଭ୍ରମରଦଳ (ରୋମାବଳିରୂପ), ମରକତ-ନିଃଶ୍ରେଣୀ—ମରକତମଣିନିର୍ମିତ ନିଶୁଣୀ, ଝଣ୍ଡା—ପତାକା । ୩୯ । ତନୁ—ଶରୀର,

ପଡ଼ିଯିବ ବଞ୍ଚିବାକୁ ନାହିଁ ଅଯୁତ୍ତ । ୩୯ । ପାଠୀର ଚହଟୀକଣି ହଟିଛୁ ଯୁବକରଟି ଶପୁ ମଧ୍ୟ ପରିପାଠୀ ଲୁଟି ନେବାରେ । ସମସ୍ତେ ପଦାନ୍ତେ ନାଭ ବିସର୍ଗ କରୁଛୁ ସ୍ଥିତ ଡାକ ଡାକ ଡାକ ମରେ ନଶି ହବାରେ । ଏହା ଶୋଭା ଭୁବନେ ନାହିଁ । ଅଧର ନିର୍ମିତ ବେଦୀ ମଧ୍ୟରେ କାହିଁ । ୪୦ । ବରବର୍ଣ୍ଣିନୀର ନିରନ୍ତରେ ମନ୍ମଥରଥର ଚକ୍ରଗୃରୁ ନିତମ୍ବକୁ ଘେନଲେ ଶତ୍ରେ । ଜାମ୍ବୁନଦ ତୁମ୍ବୀ ଶିଖ ଅବଲମ୍ବୀ ଫର ପର ହେଉଛୁ ପରତେ ରତେ କି ହେବ ସତେ । ବିପରୀତେ ରହିଛୁ ପରା । ମନସିଜରାଜାର ବିଜୟ ନାଗରୀ । ୪୧ । ନେଜ ହେଉଛୁ ଅଚ୍ଛନ୍ନ ନୈଟନ ନୋହେ ବିଲୋକନ କନକମୟ ପୂଳନ ଘନ ଜଘନ । କି ଅବା ମୀନକେତନ ଅଭିଷେକ ସିଂହାସନ କରନ୍ତା ମୋତେ ବସନ ପଙ୍କଜାସନ । ଅସ୍ତରଣ ହୁଅନ୍ତ ସୁଖେ । ନ କର ନଜର ମନୋଜର ବଶିଖେ । ୪୨ । ପ୍ରତୀତ ହୁଅଇ ପ୍ରଭ ପ୍ରତୀକ କାନ୍ତିସନ୍ତତ ଅନୁରୂପବନ୍ତ ଅନ୍ତ ମନୋଜବାସ । ନବ ନବନୀତ ନିତ ସାରସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପରିଣତ ବହଲ ତାମ୍ବୂଳେ ଥିବ ସରୋଜବାସ । ନବ ଲୋମସ୍ତୋମ ହରଷ । ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପପୃଷ୍ଠ ସମ ସୁଖସ୍ପରଶ । ୪୩ । ଏ ଉରୁ ଶୋଭା ସମ୍ଭାର ନାହିଁ ତ ହେମ ରମ୍ଭାର ଏହା ତୁଳାକୁ କି କରଭର ଭରସା । କଲଭଲଭବ ନାସା ଦଣ୍ଡେ କି ଏହା ପ୍ରଶଂସା

ନୂତନ ଦ୍ୟୁତିତରଙ୍ଗିଣୀ—ନୂତନ ଶୋଭାର ନଦୀ । ୪୦ । ପାଠୀର ଚହଟୀକଟି—ଚନ୍ଦନସୁବାସିନୀର କଟିଦେଶ, ହଟିଛୁ—ବଳାତ୍କାର କରଛୁ, ଯୁବ—ଯୁବକ, କରଟୀ—ହାତୀ, ଯୁବକରଟିଶପୁ ମଧ୍ୟ ପରିପାଠୀ—ଯୁବକସିଂହର କଟିର ସୌଷ୍ଠବକୁ । ପଦାନ୍ତେ—ବିଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ଶେଷରେ ଓ ପାଦତଳେ, ବିସର୍ଗ—'ଃ' ଏହି ବିସର୍ଗ ଚିହ୍ନ (କଟୀ ସଙ୍ଗେ ଏହା ଉପମିତ ହୁଏ), ଡାକ—ଡମରୁ, ଡାକ ଡାକ—ଶବ୍ଦ କରି କରି । ଅଧର ନିର୍ମିତ······ଯଜ୍ଞ ବେଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ନାହିଁ (ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ବେଦୀବିଲଗ୍ନମଧ୍ୟା କୁହାଯାଏ) । ୪୧ । ନିରନ୍ତର—ସାନ୍ଦ୍ର, ନିବିଡ଼ । ଜାମ୍ବୁନଦ···ସୁନା ଲାଉ ପରି ସୁନ୍ଦର; ଫର ପର—ଡାଲ ପରି । ୪୨। କନକମୟପୂଳନ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ତୀରଭୂମି, ଘନଜଘନ—ନିବିଡ଼ ଜଙ୍ଘ, ବସନ—ଆଚ୍ଛାଦନ ବସ୍ତ୍ର, ପଙ୍କଜାସନ—ବ୍ରହ୍ମା, ଅସ୍ତରଣ—ଆଚ୍ଛାଦନ ବସ୍ତ୍ର, ନଜର—ଦୃଷ୍ଟି, ମନୋଜର ବିଶିଖ—କନ୍ଦର୍ପବାଣ । ୪୩ । ପ୍ରଭପ୍ରତୀକ······ପ୍ରଭ ଇନ୍ଦ୍ରାୟୁର ଲାବଣ୍ୟସମୁଦ୍ରର ଅନୁରୂପ, ମନୋଜବାସ—କାମଗୃହ, ସ୍ତ୍ରୀଚିହ୍ନ । ସାରସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପରିଣତ—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଅବସ୍ଥାନ୍ତର ପ୍ରାପ୍ତି, ସ୍ତୋମ—ସମୂହ । ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପପୃଷ୍ଠ—ସାଧବାଣୀପୋକର ପିଠିପରି । ୪୪। ଶୋଭାସମ୍ଭାର—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟସଂଗ୍ରହ, ହେମରମ୍ଭା—ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଦଳୀ, କରଭ—ମଣିବନ୍ଧଠାରୁ କାଣୀ ଅଙ୍ଗୁଠି ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରତଳର

ରସାଳସା ରସାଶଯ୍ୟ ସଦୃଶଦୃଶା । କି ଭାଗ୍ୟ ଏ ନୟନ ପଥ । ମଣ୍ଡିଲା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବି କି ମନୋରଥ । ୪୪ । ଜଙ୍ଘାଭ ହାଟକସ୍ତମ୍ଭ ସଙ୍ଘାତ ଗରବାରମ୍ଭ ସଙ୍ଘାତ ଘାତବିଧିରେ ଅଧ୍ୱରଯୂପ । ଚରଣଯୁଗଳ ଛବି ବରନି ନ ପାରି ଦବି ରହିଛି ପୂର୍ବରୁ ଭାବି ଶ୍ରୀହସ୍ତରୂପ । ଶଶୀଙ୍କ ନ ଜିଣିଲା ମୁଖ । ଦାରା ତାରାଭୟେ ଭଜି ହେଲେ କି ନଖ । ୪୫ । ଗମନ ମତ୍ତମାତଙ୍ଗରାଜ ରଥଚରଣାଙ୍ଗ ଗରବ ଗରମ ଭଙ୍ଗ ପଟୁତ୍ୱସୀମା । ଶିରୀଷମାଳ ମାଳତୀ ନବୀନ ଲବଣୀ ପ୍ରତିଭଟ ସିନା ଘଟସ୍ତନା ତନୁମ୍ରଦିମା । କି ହେବଟି ସେବେଳେ ପାଶେ । ବିକଚ କମଳବନୀ ପରି ଏ ବାସେ । ୪୬ । ଏପରି ନାଗରମଣୀ ସେବିତ ନାଗରୀମଣି ପ୍ରୀତି ବିନା ଗର ମଣି ତେଜେ ବିଭବ । ମଦନଦରଦନ୍ତୀର ଦଶାରେ ଦିବସାନ୍ତର ହୁଅନ୍ତେ ନଟ ପ୍ରକଟ କଲା ପ୍ରଭାବ । ଦିନ ଥାଉ ହେଲା ତ୍ରିଯାମା । ପିନ୍ଧିଲା ବ୍ୟୋମ ଅନ୍ଧାର ସୁନୀଳଜାମା । ୪୭ । ନ ଦିଶିଲେ ସଖା ଅଳୀ ଜିଣିଲା ପ୍ରଦୀପାବଳୀ ଜଳି ଲଳିତଉଦରୀ ତନୁ କମ୍ପିଲା । ମିଶିଗଲା ଗୃହନେତ୍ର ଦିଶିଗଲା ଦୁଇଗାତ୍ର ସପୁଲକ ହୋଇ ସ୍ମରଶରେ କମ୍ପିଲା । ଉରୁଉରୁ କରଚରୁକେ । ଜନ୍ମିଲା ବେପଥୁ ଦୁଇ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଯାକେ । ୪୮ । ଧନରେ ମୁଁ ମହାଗଜଘୋଷ ମହେନ୍ଦ୍ର ତନୁଜ

ବହିର୍ଭାଗ (ଊରୁ ସଙ୍ଗେ ଉପମିତ), କଲଭ—ହାତୀଛୁଆ, ନାସାଦଣ୍ଡ—ଶୁଣ୍ଡ, ରସାଳସା—ରସମୁଗ୍ଧା, ରସାଶଯ୍ୟ ସଦୃଶଦୃଶା—ରସର ଆଧାରସ୍ୱରୂପ ଚକ୍ଷୁ ଯାହାର । ୪୫ । ହାଟକସ୍ତମ୍ଭ—ସୁନା ଖମ୍ବ, ଗରବାରମ୍ଭସଙ୍ଘାତ—ଅହଙ୍କାର ସମୂହର, ଘାତବିଧିରେ—ହତ୍ୟା ବ୍ୟାପାରରେ, ଅଧ୍ୱରଯୂପ—ଯଜ୍ଞସ୍ତମ୍ଭ (ଯଜ୍ଞରେ ପଶୁକୁ ଯୂପରେ ବାନ୍ଧି ହତ୍ୟା କରାଯାଏ) । ଶ୍ରୀହସ୍ତରୂପ—ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ହସ୍ତର ରୂପ, ଦାରତାରା—ତାରକାରୂପ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ (ତାରାମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀରୂପେ କଳ୍ପିତ) । ୪୬ । ଏ ସ୍ତ୍ରୀର ଗତି ମତ୍ତମାତଙ୍ଗରାଜ (ମତ୍ତହସ୍ତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ)ର, ରଥଚରଣାଙ୍ଗ—(ରଥଚକ୍ର)ର ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସ କରିବାରେ ନିପୁଣ, ପ୍ରତିଭଟ—ପ୍ରତିଯୋଦ୍ଧା, ସମସ୍କନ୍ଧ; ତନୁମ୍ରଦିମା—ଶରୀରର ମୃଦୁତା; ବିକଚକମଳବନୀ—ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମବନ । ୪୭ । ନାଗରମଣୀସେବିତ···ନାଗକନ୍ୟାମାନେ ଯାହାକୁ ସେବା କରୁଥିଲେ । ନାଗରୀମଣିପ୍ରୀତିକି···ସେହି ନାଗରୀଶ୍ରେଷ୍ଠାର ପ୍ରୀତିତୁଳନାରେ ପ୍ରଚୁର ବିଭବକୁ ଗର ମଣି (ବିଷଜ୍ଞାନ କରି), ମଦନଦର ଦନ୍ତୀ—କାମଭୟରୂପ ହସ୍ତୀ; ଦିବସାନ୍ତର—ଦିବାବସାନ, ନଟ—ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ, ତ୍ରିଯାମା—ରାତ୍ରି । ୪୮ । ଉପସ୍ଥିତ ସଖା ଓ ସଖୀମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ଜଳି—ଚକ୍ ଚକ୍ ହୋଇ, ଲଳିତଉଦରୀ—ଲଳିତ ଉଦରଯୁକ୍ତା (ମାୟା ଯୁବତୀ), ସପୁଲକ—ରୋମାଞ୍ଚିତ, ବେପଥୁ—କମ୍ପ ।

ଧନ ହେ ମୁଁ ସରସିଜକୁଳଦୁଲ୍ଲଣୀ । ଏତେ ମାନ ସାଲାପରେ ପ୍ରସୂନଗୃପବେପରେ ଗଲା ଗୁନ୍ଥାପର ଦୁଇ ଶରୀର ଝାଳ । ପରସ୍ପର ରଦନବାସ । ନିବିଡ଼େ ପୀଡ଼ି ପିଇଲେ ତହୁଁ ପୀୟୂଷ । ୪୯ । ଗର୍ଭକେତକୀ ପାଖୁଡ଼ୀ ଯୋଗେ ସ୍ନେହେ ଦେଲା ଭିଡ଼ି ଚରମରେ ବୁଡ଼ି ବୁଡ଼ି ସଞ୍ଚା ରହିଲା । ଦୁହିଙ୍କ ତାମ୍ବୂଳବୋଳ ମଣ୍ଡି ଦୁଇ ଓଷ୍ଠଦଳ ତହିଁ ଦନ୍ତକ୍ଷତଲକ୍ଷ୍ମୀ ସଞ୍ଚାର ହେଲା । ସୁଖି ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଅମଳେ । କିଶୋର କିଶୋରୀ ଦୁହେଁ ଅଚେଷ୍ଟ ହେଲେ । ୫୦ । ଏକାଳେ ମୋହନ ଡାକ୍କ ବଜାଇ ସେ ନଟଟେକ ଶାବରମନ୍ତ୍ରରେ କି କି ଗାଇଲା ଗୀତ । ମାୟା ଜେମା ଅଦ ନଟ ବାଧି ହେଲା ଅପ୍ରକଟ କ୍ରମେ ଅପେ ହେଲା ପୁଣି ଅନ୍ତରହିତ । ଦିବସ ବିବଶ ହୋଇଲା । ରବିକର ମାୟା ନିଶାମସୀ ଧୋଇଲା । ୫୧ । ସେ ଦିନ ସେହି ସମୟେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ସ୍ୱନିଳୟେ ପ୍ରମୋଦମୋଦହୃଦୟେ ପହୁଡ଼ିଥିଲା । ତ୍ରିପୁର-ସୁନ୍ଦରୀ ପରସାଦୁ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ସମ୍ଭୋଗ ସୁମନୋହର ସ୍ୱପନ ହେଲା । ମାୟା ସ୍ୱପ୍ନଭଙ୍ଗେ ସେ ଦୁହେଁ । ଭିଜହୋଇଲେ ବିରହ ଅନଳଦାହେ । ୫୨ । ତଥାପି ଭୂପୁରନ୍ଦର ସୁତ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ମରଜି ଧୈର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦର ପରି ଉଭାର । ମଦନାଗ୍ନି ନିରନ୍ତର ଦହିଲେହେଁ ହୃଦନ୍ତର ପ୍ରକାଶ ନ କରି ରଖିଥାଏ ଉଭାର । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ମାନ ଇଙ୍ଗିତେ । ରାଜବଲ୍ଲଭଙ୍କୁ ଜଣା କରାଏ କେତେ । ୫୩ । ଜୀମୂତ ତମାଳକାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମୁକୁଟ ଭୂଷିତ ଅଚଳାଙ୍ଗ-ଭବାନାଥ ଶିବ ଶ୍ରୀରାମ । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ କ୍ଷିତିପୁରନ୍ଦର ହୃଦେ ନିତି କରିବେ କି ନିଜ ତେଜ ପ୍ରକାଶଧାମ । କୁମାରମୋହନ ଏ ଛାନ୍ଦ । ବେଦାଧିକ ପଞ୍ଚାଶତସଂଖ୍ୟକ ପଦ । ୫୪ ।

---

୪୯ । ପ୍ରସୂନଗୃପବେପରେ—କନ୍ଦର୍ପବାଣରେ, ଗୁନ୍ଥା ପର—ଗୁନ୍ଥା ହେଲା ପରି, ଝାଳଗଲା—ପରସ୍ପର ମିଶିଗଲା, ରଦନବାସ—ଅଧର । ୫୦ । ଚରମରେ—ପିଠିରେ, ସଞ୍ଚା—ଚିହ୍ନ, ଦନ୍ତକ୍ଷତଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଦନ୍ତାଘାତଜନିତ ଶୋଭା, ଅଚେଷ୍ଟ—ଅଜ୍ଞାନ । ୫୧ । ମୋହନଡାକ୍କ—ବିମୋହନ ଡମ୍ବରୁ, ରବିକର···ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ଦ୍ୱାରା ମାୟାରଜନୀର କାଳିମା ଧୋଇଗଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ମାୟାରାତି ଉଭେଇଗଲା; ସୂର୍ଯ୍ୟ-କିରଣ ଦିଶିଲା ।୫୨। ତ୍ରିପୁରସୁନ୍ଦରୀ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଇଷ୍ଟଦେବୀ । ୫୩ । ମରଜି—ହୃଦୟରେ, ଉଭାର—ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ, ଉଭାର—ଘୋଡ଼ାଇ । ୫୪ । ଜୀମୂତ-ତମାଳକାନ୍ତ—ମେଘ ଓ ତମାଳବୃକ୍ଷ ପରି କମନୀୟ (ଶ୍ରୀରାମ), ଅଚଳାଙ୍ଗଭବାନାଥ—ପାର୍ବତୀପତି (ଶିବ), ସୀତାପତି (ଶ୍ରୀରାମ) ।

ଏକବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ

(ସ୍ୱପ୍ନାନ୍ତ ବିଳାପ)

ଦିବସ ତୃତୀୟଯାମ ସମୟରେ ଦିନେ । ପହୁଡ଼ିଥିଲା କିଶୋରୀରତନ ଭବନେ । ଦେବୀ କଲେ କି କରୁଣା । ସ୍ୱପନେ କି ଭେଟ ହେଲା ତାହାକୁ ସେ ଜଣା । ୧ । କାତରେ ତରଳତରନେତ୍ରା ନିଦ୍ରା ତେଜି । ଘନାଙ୍କେ ଚଞ୍ଚଳାପରି ଶେଯରେ ବିରାଜି । ଦୃଷ୍ଟି ନ୍ୟାସ କରି ଅଙ୍କେ । ଖେଳାଇଲା ଦୁଇ ଭୁଜବଲ୍ଲରୀ ପଲଙ୍କେ । ୨ । ଅପାତଳ ତଳପତ୍ର କରେ ଦେଇ ଟାଣି । ତୋଳି ତୁଳି ତକିଆତଳକୁ ଚାହିଁ ପୁଣି । କୁଚ କାଞ୍ଚୁଲି ଫେଡ଼ିଲା । ଉଭରି ଉରଜପରି ଅମ୍ବର ଝାଡ଼ିଲା । ୩ । ପୁଣି ଅଂସ ଅବତଂସ ଖୋସା ଶିଥିଳାଇ । ବଜଳ ଚଉଁରୀଗର୍ଭେ ଅଙ୍ଗୁଳି ଗଳାଇ । ଫେରାଇଲା କର୍ଣ୍ଣଭୂଷା । ହୋଇଲା ବିଗଡା ଶ୍ୱାସ ଗୁଣ୍ଡି ମୃଗଦୃଶା । ୪ । କମ୍ପାଇ ବନ୍ଧୁକବନ୍ଧୁ ରଦନଚ୍ଛଦନ । ବିକଳେ ଏପରି ଧୀରେ ରଚିଲା ରୋଦନ । ହା ମୋ ପ୍ରାଣ ସହଚର । କି ଦୋଷୁଁ ନୋହୁଛ ମୋରେ ଲୋଚନଗୋଚର । ୫ । କିଶୋରକିରୀଟ ଅହେତୁକ ଦୟାଳୁ ହେ । ମୁଁ ଯେବେ ତୁମ୍ଭର ଦରଶନ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । କାହିଁପାଇଁ ଦେଲ ଦେଖା । ରଖାଇ ମୋ କରରେ ଶରୀର ଭାଗ୍ୟ ରେଖା । ୬ । ଦରଶନ ହେବାଭଳି ନୋହେ ଯେଉଁ ଛାର । କରି କି ତାହାରେ ଆଲିଙ୍ଗନ ଅଙ୍ଗୀକାର । ଅହେ ବିବେକଜଳଧି । ଛଡ଼ାଇ ନେଇ କି ରଙ୍କଅଙ୍କେ ଦେବା ନିଧି । ୭ । ଧରି ଅଙ୍ଗରାଗ ପରି ଜମାଇ ଦେହରେ । ପିଅଇ ଦଶନବାସୁଁ ପୀୟୂଷ ସ୍ନେହରେ । କେଉଁ ଅପରାଧୁ ପୁଣି । ଅପ୍ରକଟ ହେଲ ହେ ସୁନ୍ଦରଶିରୋମଣି । ୮ । ଅକିଞ୍ଚନ ଆଗେ ମଣିମଞ୍ଜୁଷ ଫିଟାଇ । ଅନାଇବା କାଳେ ଦେଲ ନୟନ ଫୁଟାଇ । ଏ କି

ଏକବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

୨ । ଘନାଙ୍କେ ଚଞ୍ଚଳାପରି—ମେଘ କୋଳରେ ବିଜୁଳି ପରି । ୩ । ଅପାତଳ ତଲ୍ପ—ଗଦି ପ୍ରଭୃତି ମୋଟା ଶେଯ, ତୁଳି—ତୁଳା ବେଙ୍କେଇ, ଉଭରି—ଠିଆ ହୋଇ, ଅମ୍ବର—ଲୁଗା । ୪ । ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ଅବତଂସ—ଭୂଷଣ, ବିଗଡା—ନଷ୍ଟ ଭ୍ରଷ୍ଟ । ୫ । ବନ୍ଧୁକବନ୍ଧୁ—ବନ୍ଧୁକପୁଷ୍ପସଦୃଶ, ରଦନଚ୍ଛଦନ—ଅଧର ।୮। ଦଶନ-

ହୋଇଲା ଉଚିତ । ଏବେ ଧାନଦାସ୍ୟାରେ ଉଦ୍ୟତ ହେଉ ଚିତ୍ତ । ୯ । ବନ୍ଧୁ ହେ ଅଧରକୁ ଦେଲ ଚଷୁଲଭ ସୁଖ । ଲବମାନେ ନବନେନେ ମାରିଦେଲ ନଖ । ନୋହେ ଏ ତ ପ୍ରଭୁଚିତ୍ତ । ଅଜ୍ କି ମସ୍ତକେ ଶେଷ ବହୁରେ କଗତୀ । ୧୦ । ନ କଲେ ପହିଲୁ ନ କର ସେ ଅଙ୍ଗୀକାର । ଅଙ୍ଗୀକାର କରି ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାର । ନ୍ୟାୟ୍ୟପଥରୁ ଫିଟିଲା । ଶରଣାପନ୍ନ ଜନ ଭରସା ତୁଟିଲା । ୧୧ । କ୍ଷଣେ ଖଟି ନାହିଁ ରଙ୍ଗରାଜୀବ ପା ତଳ । ବିନା ଅପରାଧେ ହେଲା ସେ ସ୍ନେହ ପାତଳ । ମନ୍ଦଭାଗିନୀ ତ ମୁହିଁ । ଅପରାଧ ହେବା ସେବା ଭଲ କାଳ କାହିଁ । ୧୨ । ଅକାଳ ଜଳଦମୁକ୍ତ ସଲିଲ-ଶୀକର । ପଡ଼ିବା ସମୟେ ଚଞ୍ଚୁପୁଟେ ଗୃହକର । କାହିଁ ବହୁ ପବମାନ । ଭାଙ୍ଗିଲା ଗୃହକ ଅଶାତରୁ ପବମାନ । ୧୩ । ଧନ ରେ ମୁଁ ମହାଗଜଘୋଷ ନୃପସୁତ । ଏହି ମନ୍ତେ ମନ୍ଦି ହାଲାହଲ କି ଅମୃତ । ଦନ୍ତଚେଲ୍ଲ ପିଅଇଲା । ମୋହର ଚେତନା ନାଶି ବୋଲି ଜାଣିଲା । ୧୪ । ସେ ଅମଳ ସମୟେ କି ଦେଲ ଗାଢ଼େ ଭିଡ଼ି । ଲଗାଇ ମାଣିକ୍ୟମଣିକରକଣ ଚୁଡ଼ି । ମୃଦୁ ତନୁକୁ ବାଧିଲା । ତହୁଁ ଦ୍ରବ୍ୟଚିତ୍ତ କି କୋଧକୁ ଅରାଧିଲା । ୧୫ । ଆହେ ପଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳୀମଣ୍ଡଳୀମଣ୍ଡନ । ଅଜ୍ଞାତ ଦୋଷକୁ ଦ୍ୱେଷ ଅଛୁରି କି ଘେନ । ଅହେ କ୍ଷମାଗୁଣସୀମା । ଦୋଷ କରିଥିଲେ ଡକିବାର କର କ୍ଷମା । ୧୬ । କଗତୀଭୂଷଣ ହେ କୁସୁମାୟୁଧରୁଚ । ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ରସାରି ଦନ୍ତେ ମୁଁ ତୃଣ ଧରୁଚ । କରୁଅଛୁ ଦଣ୍ଡବତ । ଶୁଣାଅ ସୁମଧୁର ଭାରତୀ ଖଣ୍ଡବତ । ୧୭ । ବହିବ ଲାଗି କଠାଉ ସରବଦା ଶିରେ । ରହିବି ମୁଁ କଣେ ହୋଇ ସରବ ଦାସୀରେ । ଅହେ ଶରଦନ୍ଦୁମୁଖ । ତାହାଙ୍କ ଚରମାଚରି କରି ହେଲେ ରଖ । ୧୮ । ଭଜିଥିବ ନିଦ୍ରାହାର ବିହାର ବରଜ । ହେଉଥିବ ଯେଉଁ ସେବା ଘେନିବା ମରଜ । ମୁଁ କି ନ କରିବି ରାଜ । ଏକା ମୋ ନୟନପଥେ ଥିବ କି ବିରାଜ । ୧୯ । ଦରଶନସୁଖ-

---

କାସୁଁ—ଅଧରରୁ । ୯ । ମଣିମଞ୍ଜୁଷ—ରତ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ପେଡ଼ି । ୧୦ । ଶେଷ—ସର୍ପରାଜ, ଶେଷଦେବ । ୧୨ । ରଙ୍ଗରାଜୀବପାତଳ—ରକ୍ତପଦ୍ମରୂପ ପାଦର ତଳ; ପାତଳ—କ୍ଷୀଣ । ୧୩ । ସଲିଲଶୀକର—ଜଳବିନ୍ଦୁ, ପବମାନ—ପବନ, ଅଶାତରୁ ପବମାନ—ଅଶାରୂପ ବୃକ୍ଷର ସବୁ ଗଣ୍ଡି ।୧୪। ଦନ୍ତଚେଲ୍ଲ—ଅଧରରୁ ।୧୬। କୁସୁମାୟୁଧରୁଚ—କନ୍ଦର୍ପସୁନ୍ଦର; ଅଞ୍ଚଳ—କାନି ପ୍ରଣତ । ୧୮ । ତାହାଙ୍କ ଚରମାଚରି—ଦାସୀଙ୍କ

ଶତମଖଭୂତଦାନେ । ନ ରଖିବ ଯେବେ ପଦକଞ୍ଜ ସନ୍ନିଧାନେ । ନାଗ୍ରି ନାଶ ଦୋଷ ପାଇ । ଭୁବନଭୂଷଣଦୋଷ ଦେଲଟି ବୁଡ଼ାଇ । ୨୦ । ତୁମ୍ଭ ନାମେ ପିଇବ ଅବଶ୍ୟ କାଳକୂଟ । ଗଳେ ଭଉଁହେବ ଅବା ଲଗି ଶେଷ ପଟ । ଲୀଳାବାପୀଗର୍ଭେ ଅବା । ପଡ଼ି ପ୍ରାଣ ଛାଡ଼ିବ ହେ ତରୁଣୀ-ମଘବା । ୨୧ । ଅହା କି ସୁନ୍ଦର ସୁକୁମାର ପ୍ରତିଅଙ୍ଗ । କି ନବୀନ ଯଉବନ କି ଲୋଲ ଅପାଙ୍ଗ । କି ମୃଦୁଳ ମନ୍ଦହାସ । ସୁଧାରୁ ଧାରିଛେ ତୁଲ୍ୟ ସ୍ୱାଦୁ ରଦବାସ । ୨୨ । କି ସରସଗଭୀର ସମ୍ଭାର ଭାଷାଭଙ୍ଗୀ । କି ପଟୁନାଟଲମ୍ପଟ ଭ୍ରୂବଲ୍ଲୀ ଭୁଜଙ୍ଗୀ । କେଉଁଠେ ସୁବାସିତ ତନୁ । ବଳିଥିବ ବାସନ୍ତିକ ଅରବିନ୍ଦ ବନୁଁ । ୨୩ । ପିଇ ନ ପାଇଲି ଯାହା ବିମ୍ବବତି କେହୁ । ଜୀବିତକୁ ଛାଡ଼ି ଦେହୀ ପାରିବ କି ରହୁ । ଉପାୟୁ ତ ଦିଶୁନାହିଁ । କି କରିବି କାହିଁ ଯିବ ରହିବଟି କାହିଁ । ୨୪ । ଦଣ୍ଡେକର ବିରହ ତ ହେଲା କଳ୍ପ ପର । ଶିବ ହେଲେ କି ରହି ପାରିବି ଦେହ ଧରି । ମନେ ପଡ଼ିଲେ ତ ଶଶୀ । ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ ପରି ଗଲାନି ଅଭ୍ରସି । ୨୫ । ପ୍ରଳୟ କାଳ ଅନଳ ଜ୍ୱାଳାରୁ ତ ମୋତେ । ମଳୟବନ ପବନ ହେଲାନି ପରତେ । ମଳୟଜ ଘନସାର । ଗୋଳା ହାଳାହଳଠାରୁ ହେଲାନି ଅସାର । ୨୬ । ଲଗିବାସ ଆସି ଆଶୀବିଷରୁ ବଳିଲା । କରପ୍ରାପ୍ୟ ସୁରତରୁ ଉପଳ ଫଳିଲା । ଭଲ ଭଲ ରେ ଲଲାଟ । ତୁଳିବା ବିଶୁଦ୍ଧ ହେମ ହେଲା ଆରକୂଟ । ୨୭ । ଧିକ ଧିକ ଅବିବେକ ହେ କମଳାସନ । ଭୋଗେ କରେ ଦେଇ ସୁଧା ସଦୃଶ ଅଶନ । ପୁଣି ନେବାର ଛଡ଼ାଇ । ଘେନ ତ ଏ କେଉଁ ବଡ଼ଲୋକର ବଡ଼ାଇ । ୨୮ । ପିତାମହ ହେବାରୁ କି ପରିହାସ କର । ଛପାଇ ରଖିଛ ମୋର ସଉଭାଗ୍ୟ-ଶଶି । ଏବେ ଅଣ୍ଟିଲା ନାହିଁ କି । ନାଗ୍ରି ମରିଯିବାଯାଏ କୁହ କାହିଁକି । ୨୯ । ତୁମ୍ଭେ ସତ୍ୟ ଲୋକନାଥ ପରା ଚତୁର୍ମୁଖ ।

ପଛରେ ରହିବା ଗୃହବଣୀ ବା ସ୍ୱାମୀ ଦାସୀ । ୨୦ । ଦରଶନସୁଖ—ଦର୍ଶନସୁଖରୂପ ରତ୍ନ ସମର୍ପି ଦେବାରେ । ୨୧ । କାଳକୂଟ—ବିଷ, ଲୀଳାବାପୀ—କ୍ରୀଡ଼ା ପୁଷ୍କରିଣୀ । ୨୩ । ସମ୍ଭାର—ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା (ଯୁକ୍ତ) । ୨୪ । ଶିବ—ଦୀର୍ଘକାଳସ୍ଥାୟୀ । ୨୬ । ମଳୟଜ—ଚନ୍ଦନ, ଘନସାର—କର୍ପୂର, ହାଳାହଳ—ବିଷ । ୨୭ । ଆଶୀବିଷ—ସାପ, ସୁରତରୁ—କଳ୍ପଲତା, ଉପଳ—ପଥର, ହେମ—ସୁନା, ଆରକୂଟ—ପିତ୍ତଳ । ୨୮ । କମଳାସନ—ବିଧାତା, ବ୍ରହ୍ମା; ଅଶନ—ଭୋଜନ । ୨୯ । ପିତାମହ—ବ୍ରହ୍ମା ଓ

ମିଥ୍ୟା କର ମୁଁ ସାକ୍ଷାତ ଭୋଗ କଲି ସୁଖ । ଜନନନ୍ଦାରୁ ନ ଡର । ପ୍ରଭୁ ହେଲେ ହେଲେ ନାକ ଏତେ ଅବଗୁର । ୩୦ । ଅଧୀରହିଁ ହେଲେ କରେ ପର ଉପକାର । ବଧିରହିଁ ହେଲେ ଶୁଣେ ଅତ ଉଇସ୍ୱର । ଶ୍ରୁତମୟୂ ଗୋଟିଯାକ । ହୋଇ ତ ନ ଶୁଣ ପରମାର୍ତ୍ତି ଜନ ଡାକ । ୩୧ । ଏପରେ ସେ ପରଶଇ ଶରଦନ୍ଦୁମୁଖୀ । ବକଳ ହୁଅନ୍ତେ ଚେତ କୁନ୍ଦଲତା ସଖୀ । ମୁଖ ପୋଛି କୋଳେ ଧର । ପଚ୍ଚରଲି କସ ରେ ଅଶ୍ରିତ ଜୀବେଶ୍ୱର । ୩୨ । ପୁନଃ ପୁଚ୍ଛୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ କ ଦେଖିଲୁ କ କହ । କପଟ ନ କର ମୋରେ ଅଛି ଯେବେ ସ୍ନେହ । ମୋ ଶିରର ସବଡଟି । କହ କହ ରେ ତରୁଣକଣ୍ଠୀରବ-କଟି । ୩୩ । ପ୍ରାଣସଖୀ ବାଣ ଶୁଣି ବଳମ୍ବ ନ ସହ । ଦେଖାଇ ସମ୍ଭୋଗ ଚହ୍ନ ସ୍ୱପ୍ନଗ୍ରତ କହ । କହିଲ ରେ ସ୍ନେହଶୀଳା । ରଖ ମୋତେ ହୋଇ ଦୁଃଖତରଙ୍ଗିଣୀଭେଳା । ୩୪ । ଶୁଣି ତା ଚବୁକ ଧର ଜଣାଇଲ ସଖୀ । ଚନ୍ଦ୍ରଚୁଡ଼ ଚନ୍ଦ୍ରାକୁ ଭେଳ ଅଜନମସୁଖି । ଧାତା ଅଛି ଅନୁକୂଳ । ବକାଶକୁ ଅଛି ମାନ ତୋ ଭାଗ୍ୟମୁକୁଳ । ୩୫ । ରଜକୀ ନାପିତ୍ନୀ ଗୋପୀ ମାଲାକାରନାରୀ । ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ମୁଁ ଶୁଣିଲି ତଥ୍ୟ କର । ତାତ ମହାରାଜ ପୁଣି । ତୋର ପରଣୟୁ ମଙ୍ଗଳକୁ ହୃଦେ ଗୁଣି । ୩୬ । ଅଙ୍ଗ ବରପକ ତଲୁ ଭଲ ମନ୍ତ୍ରୀ ତୁଲେ । ନଟରାଜ ନାମ ମାୟାବୀକ ଡକାଇଲେ । କଲେ ଏହ ଫରମାସ । ବୁଲବୁ ତୁ ନଜବଦ୍ୟା ଘେନ ସବୁ ଦେଶ । ୩୭ । ନୃପକୁଳେନ୍ଦ୍ରର ଯେତି ପ୍ରଥମ ତନୁଜ । ରୂପକୁ ଯାହାର ଊଣା ହେବ ମନସିଜ । ବାହୁଯୁଗଳୀର ବଳେ । ଜୟୁକେର ଯିବ ଧନଞ୍ଜୟୁକୁ ଯେ ହେଲେ । ୩୮ । ବୀରସେନସୁତ ହାର ଯା ସାଦୀପଣରୁ । ବରସେ ନ ବାହାବବେ କୁଟ୍ଟିମକୋଣରୁ । ଜାଣି ପଉଗଣ୍ଡ ଶେଷ । ହୋଇଥିବ ଯାର କୈଶୋରତା ପରବେଶ । ୩୯ । ସର୍ପରାଜଦର୍ପ ଯହିଁ ବଦ୍ୟା ହରଥିବ । ବତରଣଶାଳଗୁଣେ ଇତର ନ ଥିବ । ଊଣା ହେବେ କଣ୍ଡ ବଳା । କ୍ଷମାଗୁଣେ କ୍ଷମାରୁ ଯେ ପଡ଼ୁଥିବ ବଳ । ୪୦ । ରବିଛବ

(ପିରହାସ ପ୍ରିୟୁ) ପିତାଙ୍କ ପିତା, କୁଗ୍ରହ—କୋପ । ୩୧। ଅଧୀର—ମୂର୍ଖ, ବଧିର—କାଲ, ଶ୍ରୁତମୟୂ—ବେଦଜ୍ଞ ଅଥଚ ବହୁକର୍ଣ୍ଣଯୁକ୍ତ, ପରମାର୍ତ୍ତି—ଅତଦୁଃଖିତ । ୩୩ । ମୋ ଶିରର ସବଡଟି—ମୋ ମୁଣ୍ଡ ରାଣ । ୩୫ । ବନା—ଅଭ୍ରବ । ୩୮ । ଧନଞ୍ଜୟୁ—ଅର୍ଜୁନ ବା ଅଗ୍ନି । ୩୯ । ବୀରସେନସୁତ—ନଳରାଜା, ସାଦୀପଣ—ଅଶ୍ୱାରୋହଣ, ବରସେ—ଦୁଃଖରେ, କୁଟ୍ଟିମକୋଣ—ଚୁଡ଼ଆ ଘରର କୋଣ, ପଉଗଣ୍ଡ—ଦଶମବର୍ଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବସ୍ଥାକୁ ପୌଗଣ୍ଡ କହନ୍ତି । ୪୦। ବତରଣଶାଳଗୁଣ—

କରୁଥିବ ପ୍ରତାପ ଯାହାର । ସମାନ ଶୀତଳଗୁଣେ ଯାହାର ନୀହାର । ମନ୍ଦେ ଜୀବପ୍ରତଭଟ୍ଟ । ଯେହୁଁଟି ଧାର୍ମିକ ସାଧୁ ସଂସର୍ଗଲମ୍ପଟ୍ଟ । ୪୧ । ଅନୀତି ଲୋଲୁପ ପରଦାରାଧନ ରତ । ଦୁଷ୍ଟ ଲମ୍ପଟ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଅପଣ୍ଡିତ । ଯାହା ସଭାରେ ନ ଥିବେ । ଯା ହାସ ଅଧରୁ ବକ୍ର ନ ଥିବଟି ଲବେ । ୪୨ । ଦେବ କ୍ଷିତିଦେବ ଗୁରୁ ବଇଷ୍ଣବ ଜନ । ସେବନରେ ଶକ୍ତ ହୋଇଥିବ ଯାର ମନ । କର୍ଣ୍ଣପ୍ରିୟ ମୃଦୁଭାଷା । ଯାହା ମୁଖ ରଚୁଥିବ ପୀୟୂଷବରଷା ।୪୩। ସଙ୍ଗୀତେ ଗନ୍ଧର୍ବ ଗର୍ବ ଦେଉଥିବ ଚୁର । ଯାହା ଧୃତି ହୋଇଥିବ ମଣିସାନୁ ସର । ହୋଇଥିବ ମହୋଦ୍ୟମ । ଅମ୍ଭୋଧିରୁ ବଳିଥିବ ଗମ୍ଭୀରତା ପୁଣ । ୪୪ । ଅସଂଖ୍ୟକ ହୟ ଗଜ ସଂଭଜ ଯାହାର । ରମାରତିବନ୍ଧୁ ନାମ କଦମ୍ବ ଯାହାର । ଷଟ୍ ପଞ୍ଚାଶତ ଦେଶ । ଲିପିଭାଷା ଜାଣିବାରେ ଯେହୁଁଟି ଅସଦୃଶ । ୪୫ । କେଉଁ ଦେଶେ ଥିବ ଏହୁ ବରବର ବର । ତାହା ଅଗେ ପ୍ରକାଶ ତୋ ସମସ୍ୟା ଶାବର । ମାୟା କେମା ତୁଲେ ତାକୁ । ଭେଟ କରାଇବୁ ଦୃଶ୍ୟ ନୋହିବ କାହାକୁ । ୪୬ । ତହୁଁ ଅମ୍ଭ ଅଗେ ତାହା କରିବୁ ପ୍ରକଟ୍ଟ । ନବ ଯୁବରାଜବ୍ୟାଜରୂପ ରମ୍ୟନାଟ୍ଟ । ସରମାସି ଏହୁପର । ପେଷିଥିଲେ ପୁଣି ତୋ ଜନକ ଦଣ୍ଡଧାରୀ । ୪୭ । ସେ ସେହିପ୍ରକାରେ ଯାଇ ମହାରାଜଘୋଷ । କରିଥିବ ନିଜ ବ୍ୟାଜ ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରକାଶ । ସ୍ୱପ୍ନଭୋଗପର ତୋର । ଲଭିଥିବ ତୋ ସଙ୍ଗତ ସେ ରାଜକୁମାର । ୪୮ । ମାୟାଶେଷେ ତୋ ବିରହାନଳ ଶ୍ୱାସ ବାଜି । ରାଜସୁନ୍ଦ ତନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ଯାଇଥିବ ଭାଜି । ତାହା ଜାଣି କୃପା କର । ଦୁଇକୁଳ ଇଷ୍ଟଦେବୀ ତ୍ରିପୁରସୁନ୍ଦରୀ । ୪୯ । ସ୍ୱପନ ସଙ୍ଗମ ମହୋତ୍ସବବୀଜନାଶା । କଳ୍ପିଥିବେ ସେ ତ କଳ୍ପବଲ୍ଲରୀ ସଦୃଶା । ଧନ ମନ୍ତ୍ର ତାପ ତେଜ । ଅବଶ୍ୟ ହୋଇବେ ଅନୁକୂଳ ହଂସଧ୍ୱଜ । ୫୦ । କେମାମଣି ଶୁଣି ସଖୀ ଦେବାର ଦିଲାସା । ଧୃତବୀଜ ନିଜ ଜୀବିତରୁ ଛାଡ଼ି ଅଶା । କର୍ମି ଗଲ ରଦାମ୍ବର । ଅଶ୍ରୁ ବିନ୍ଦୁ ତନ୍ତ୍ରାଇଲା କୁରଙ୍ଗ ଅମ୍ବର । ୫୧ । ବାଳା ଦୁଃଖ ଦେଖି ସଖୀ ଦୁଃଖିତା ହୋଇଲା । ଶୀତବାସ

ଦାତୃତ୍ୱ, ନୀହାର—ତୁଷାର, ମନ୍ଦେ ଜୀବପ୍ରତଭଟ୍ଟ—ମନ୍ଦବିଦ୍ୟାରେ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କ ସମାନସ୍କନ୍ଧ । ୪୩ । କ୍ଷିତିଦେବ—ବ୍ରାହ୍ମଣ, ସେବନରେ—ସେବା କାର୍ଯ୍ୟରେ । ୪୪ । ଧୃତି—ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ମଣିସାନୁ—ସୁମେରୁ ପର୍ବତ, ଅମ୍ଭୋଧି—ସମୁଦ୍ର ।୪୫। ରମା-ରତି···ବିଷ୍ଣୁ ଓ କନ୍ଦର୍ପଙ୍କ ନାମସମୂହ ମଧ୍ୟରୁ ଯାହାର ଗୋଟିଏ ନାମ ହୋଇଥିବ । ୪୬ । ସମସ୍ୟା ଶାବର—କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ବିଦ୍ୟା । ୪୮ । ବ୍ୟାଜବିଦ୍ୟା—କପଟବିଦ୍ୟା, ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ।୫୦। ହଂସଧ୍ୱଜ—ବ୍ରହ୍ମା ।୫୧। ଦିଲାସା—ସାନ୍ତ୍ୱନା, ଅଶା—

ଜଳେ ତାର ଶ୍ରୀମୁଖ ଧୋଇଲା । ପଗ୍ଭରଲା ରେ ତରୁଣୀ । ସୁଖକାଳେ ଦୁଃଖ କାହିଁ ଶୁଣା ଅଛୁ ପୁଣି । ୫୨ । ମୋ ଅନତି ସୁଧାଘଟୀଭ୍ରୁଲ୍ଲିପ୍ତନା କହ । ଜଣାଣରେ ମୋର କଷ୍ଟ ହେଲା କ ସନ୍ଦେହ । କାହିଁପାଇଁ ନେତ୍ରକଞ୍ଜ । ବରଷେ ଅଞ୍ଜନମାଳ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁପୁଞ୍ଜ । ୫୩ । ନ ସହ ସଖୀ ଶପଥ ଭାଷିଲା କଶୋଷୀ । ନିବାହ ସରକ ନିକ ନ ଯିବ ମୁଁ ସର । ଜଳେ ଭାସିଲାନି ପ୍ରାଣୀ । ତରୀ କରବାକୁ ବାଞ୍ଛା କରୁଛୁ ବିଜ୍ଞାଣୀ । ୫୪ । ଅଙ୍ଗୀକୃତ ଭଙ୍ଗୀ ସନ୍ଦେଶରେ ପୂରଥିବ । ଦୂରେ ଥାଉ ହର ଦରଶନ ମହୋତ୍ସବ । ନ ଦେଖିଲେ ପ୍ରିୟ ଲେଖ । ସ୍ୱପନକୁ ସତ ମଣି ଲଭିବ କେ ସୁଖ । ୫୫ । ଶୁଣି କୁନ୍ଦଲତା ଜଣାଇଲା କର ଯୋଡ଼ି । ମାନସରୁ ସରୁମଧ୍ୟା ଦିଅ ଚନ୍ତା ଛାଡ଼ି । ଗୁପ୍ତେ ଜଣାଣ ଲେଖିବା । ଅଭୀଷ୍ଟ ଶ୍ରୀହସ୍ତ ଲେଖା ଚାଟାଉ ଦେଖିବା । ୫୬ । ଶିଗ୍ରପାଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲା ଏ ବଗ୍ଭର । ବଗ୍ଭର ଚତୁରତର ସବଶ୍ୱାସ ଗ୍ଭର । ଗ୍ଭହିଁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ । କଲେ ସବନୟ ଶୁଭ ଚାଟାଉ ଅରମ୍ଭ । ୫୭ । ଏ ଛାନ୍ଦରେ ଅଷ୍ଟୋତ୍ତର ପଞ୍ଚାଶତ ପଦ । ସ୍ୱପନ ସମ୍ଭୋଗ ନାମ ଧେନବ କୋବଦ । ଜଳନ୍ତର ସଂକ୍ରନ୍ଦନ । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଚରଣେ ରଚଲେ ବନ୍ଦନ । ୫୮ ।

ଲାଲ ରଦାମ୍ବର—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅଧର । ୫୩ । ଅନ—ସ୍ୱଣ । ୫୪ । ନିବାହ ସରକ—ସମ୍ପାଦନ ଯାଏ (ବବାହ ଯାଏ), ତରୀ କରବାକୁ—ନୌକା ନର୍ମାଣ କରବାକୁ, ବିଜ୍ଞାଣି—କାରଗର । ୫୭ । ସବଶ୍ୱାସ—ବଶ୍ୱସ୍ତ, ଗ୍ଭର—ଦୂତ । ୫୮ । କୋବଦ—ପଣ୍ଡିତ, ସଂକ୍ରନ୍ଦନ—ଇନ୍ଦ୍ର ।

ମୁଦ୍ରାକର—ଶ୍ରୀ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ମହାନ୍ତି, କଟକ ପବ୍‌ଲିଶିଂ ପ୍ରେସ୍, କଟକ—୧୯୬୦